

ಪ್ರಸಂಗ ೩ ಅಂ. ೩

જુલૈ, સન ૧૬૧૩.

[ਅੰਤ ੧ ਵੀ]

विषयानुक्रमसूचिका.

१-५. अविताथो.—रा. हास्यं दीप्तं यावत्प्राप्य विभेद.	१
६. रा. इयत्तम् गीतुमयतां द्वितीयं लम्पनी विदुषः यथक्ती दीप्त.	६
७. अमृतस्य अने तेन प्रमत्ता सुवर्णमन्दिर—म. भा. अनेरी.	१३
८. भोज्यासां भवास—त्यां दीप्ती तथा देशी प्रमत्तं वर्णन.	१०
९. अत्यन्तं (समस्त)—रा. भवासरी.	१३
१०. अन्यावयोजन—अम. अम. ने.	२८
११. अथवासनो अन्विष—अथवासना यत्तु हेतु.	२०
१२. डॉ. सेयुअन बोसन्तु (हास्यसिक्त) अथनयन—(२).	२३
१३. सायन्स, विज्ञान, विद्या आदि संश्लेषी नवीन शोधो तथा विचारो.	३२
१४. सम्मान शास्त्र (सदीक).	४५
१५. इतम् अन्विष्य भारीमान वेधेनो साधय.	४५

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક.

મતીલાલ ત્રિલુપનંદાસ દલાલ,

હાઇડ્રોઈ બકીય

નં. ૮૨ કાંઠાવાલી-મુબારક.

वार्षिक मुल्य रु. २-३-० पेशकश, साथे.

पडाहरा—शियापुराभां पी कुलाशुभिन द्विम प्रिन्टिंग प्रेसभां विठ्ठलबाध आशादाम कपूर
कापी तेज ठाकुर ता. १०-१२-१९८१ नं देग असिद्ध कथु.

ધી ઑમ્બે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને. ૧૯૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

ચાપાણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાવવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાસ્કરજી કૃષ્ણ, નાઈટ, બે. પી., એલ એમ., ચેરમેન
 શ્રીમ હાઈનેસ મહારાજ દેવવર્તિદાસ બડાદર શ્રી દાદામિયા દાસ આદમ ખંડવાણી
 શ્રી બી રોટના દોર સાહેબ શ્રી ગીરધરદાસ ઝીરખીદ કંતારકર, ભાવનગર
 શ્રીમદેવન સરદાર કુપરવાળી વી. મુદલીઆર શ્રી દેવસકર જગજીવન ઝવેરી.
 કપસરે દિ. કે. પુનાવાળા શ્રી હમોનર સુદરતાસ ધરમસિંહ, ધી એ. કે.
 શ્રી નેહુઝોડાસ ત્રિભુવનદાસ મોદી, લેડગોડ નારણી જીવન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન
 અને બેંકર. શ્રી મગનલાલ દવપતરામ ખખખર, લેડગોડ.
 શ્રી મગનલાલ હરજીવનદાસ, લેડગોડ અને શ્રી ધરમદાસ નાગરદાસ
 બેંકર. શ્રી દેવીદાસ જોડિસનદાસ દેસાઈ, બી. એ.
 શ્રી રણછોડાદાસ વનરાવનદાસ પટવાળી, બી. એલ એલ. બી., સૌથીસીટર, મુખ્ય હાઈકોર્ટ,
 એ. એલ એલ. બી., મુખ્ય દિવાન, ગોડલ. શ્રી બાલુભાઈ કહાનદાસ, પાલનપુર રાજ્યના
 મુખ્ય ખાતા એજન્ટ

શાખા એજિસ.

સરદાર બજાર ખાતે કુવા પાસે હેસરલાલ બીહરીંગ.

ચાલુ ખાતાઓ.

રૂપીયા એકસોથી ખાતા ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીયા એકસોની રોજની માત્રી ઉપર વ્યાજ દર વરસે દર સેકેડે ટકા ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતા ખોલવામાં આવે છે અને જોડામાં એકથી રકમ રૂપીયા એક તથા વધારેમાં રૂપીયા એક હપ્તર મુખી સેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર સેકેડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ ધાગ પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર ધિધાર કરે છે. વ્યાજ માસની બાંધી મુતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા કુટક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેકમાં પૂજવાથી મળે.

એજન્ટ

બાલુભાઈ કહાનદાસ એજન્ટ કે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચાસચ વચસીં પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદ્વૈર્જાંયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૨૦૪-૨૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પસ્ટધાતે) પરપર એક બીજાને દંઆ-વવાની રૂપરૂા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણુ અકુટિલ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક કે જી.

જીલ્લા, સન ૧૯૧૩.

અંક ૧ લેા.

વરસાદ.

મલકી મલકી નવ મેષ દસે,
નયવે નમણું કંઈ પાદ રસે;
પછી દર્પ મહી દસી મન પડે,
વળી મરત થઈ જરી એ ગમેડે.
નવ જીવનનાં નહીં હાલ્ય શમે,
પદ આભ વૌધી ઉભરો જ રમે;
અણુનાંજીવું જવાય મીડું મલકી,
ઉર ઉમળકો ઝરતો ઝલકી.
મીડી મુખ રમા સરીખું નવજું,
છૂપરી મુખ વાદળમાં ધવજું;
સર મોતી કરો તણી મેષ ઝરે,
હસતો હસતો નામ માંદિ ખરે.

હાસમ હીરજી ચારણીયા.

વર્ષા-વાર્ષીન

(શાદ્દલ્લેવિહીકિત.)

આકાશો ધન વૃદ્ધિ વિચિત્ર મહી લાગૂ હજારો દિસે
માતા રૂષ્ટિ તજા સુચિન્દ્ર વલયા આરભ વર્ષા થો
આવે ગાદ પથોધરી ગગનમા મોખા ધસાકા કરી
જાતી રી મજાગમિની નજા વિરો કાગી જાતી વાહજી.—
સ્વચન્દ્રે વિચરી પથોધર રથે મ સાદ આકાશમાં
મન્યે પવિત્ર પાસ કોષ અગિ લે સુગો સુમે ગિરિના,
દામિની વિકસે ધડીક ગગને અલો તણા વૃદ્ધમા
વધ મૂલજાધાર રૂષ્ટિ નજાથી જાણે વૃદ્ધે રી ય આ—
સૂણીને કડાગત એ તરુણી કો અલેસ જાતી કથને
ગીતી પૂજતી કથને ગગનમા શુ પુદ્ગ આ માલુ ?
દીસે હ્રદ ધનુષ્ય ગગનમાં ટકારતુ કોષ ત્યાં
હૂટે તિમ રોરો અનેક નજાથી પૃથ્વી વિરો આવતા, —
ધેતો કથ સૂણી મધુર વચનો મિયા તણા દેતથી
હાલ સા પરિ તમિ કાજ મિલની બેલો મધુરા રવરે—
' હા ! હા ! સેન્ધ સહીત ઈદ્ર મગને આગમે અરિ દાખવા
આ દુષ્કાળ તણુ જ ત્ય દળવા, વધે રોરો હંદના —
નાજા નિહર ને નદી નિર વળી, જાતુ વહી જોશમા
વર્ષા મિ હુ પડે સરિત જળમા મહો જને પરિમા
નદાના વળક કો નદી-નિર વિરો કૃત્રિમ હેડી કરી
હકારે મહી રજણુ હરત કથણે આનન્દ હે નાસથી —
સાકે રા સિ હરાજ કાનને વિરો અથે ધાકા સુણી
જાગ । શુ અરિ જા આજ સુજનો એવા વિચારો કરી
ગર્જે કર્કરા ને કહેર પડયા તડો થકો તે પને
ધૂમ મરત પુનઃ મદન-મત જાની ફાળી જરે જ મડે —
કેકા મરત મધૂરન મધુરી જો આસાદ-ટોચે કરે
અથુ નેત થકા જરે મૂ ના અવરે કળા એ કરે
ઝીન તે મધુરી અનેક મન્દા મન્દોળ હર્ષે કરે
એવા રમ્ય મધૂર નૃપ દત્ત વર્ષા મધુ આપતે —
એ ! એ ! આતક સ્વતિ મિ હુ ઝીનના આકાશમા ઘણતા
ઝલે જિન્દ અનેક કટ કરતા સતુષ્ટ ના દીસતા,

જા'શુકા તંજી ડાગ ઉપર ચઢી જોલે પશ્ચિમ પિયૂ
 ને ઉદ્યાન વિશે કુસુમનવધાં અર્પે સુગંધી મધૂ—
 લીલી કુંજર રમ્ય જોઈએ વસુધા, નેત્રા દરે દર્શી
 અંધેલી બટ મોગરા બુકુલની, દારાવલી શ્રોતી,
 યોલે વૃક્ષ તણી લતાજ લવલી, ને રમ્ય કુંજે દિસે
 જૂસે છે સુમનો મધુર મધુગં, ઉદ્યાન આસ વિશે.—
 ક્ષેત્રેશ્વર યનીજ શૃષ્ટિ નિરખી, રાગે કૃપિકાર ત્યાં
 ચારો અન્ન ધરોફે પૃથ્વી તલમાં, ઉત્સાહી એથી યતાં;
 એવી રમ્ય અનેક દિવ્ય રચના, વર્ષા તણી દીસતી
 વિશ્વે વ્યાપક છતાંનાં કવનમાં, ગાઓ અનેરાં ગીતો !—

૧૦

સુરત તા. ૩-૬-૧૯૧૩

હીરાસાલ મગનલાલ દેશાધ.

આત્મ નિમજનન.

અલોક માર્ગ પ્રવાસી પ્રેમી જોગી હો !
 અનામી મૂર્તિ ધારી અંતર માંડ જો,
 શાન સુધાનાં તત્ત્વચિંદુ ઉછાળતો,
 પ્રેમાનંદનાં વદાણે રસો વિલાસ જો. (૧)
 ઉર માંહિ સુમનનો સાર બહુ મણો,
 વાંધી જતાં છલકાયો ઉભરાવ જો;
 સુગંધી મકરન્દની રેલ સરી પડી
 આપે તે અસૌકિક રસ આસ્વાદ જો. (૨)
 આત્મ નિમજનન કીધું રસમય રાગમાં;
 આસુડાં લોલાં ને દ્રવીયું ઉર જો,
 અંજલી ભરી ઉછાળી પ્રેમની ઝાલો,
 આંખસડી અજવાળી ભરી રસ સાર જો. (૩)
 ગીતા અદ્ભૂત હૃદય તરે છલકાય છે,
 નભ ફેલક કંઈ સ્વર ઉઠગતા શુદ્ધજો;
 ઉંઝાણે વાંધી ગંભીરતા ધારતા,
 સુદમ ભાવનો માંહિ બ્હેલો મોદજો. (૪)
 “ સુદર્શન ” દર્શન વિસ્તર વિજુનિ યકી,
 સૂર્ય પ્રમાણમાં જલકયા તારા અંરાજો;
 પ્રેમ વેણના સર વિલીન આત્મા નમે,
 પ્રેમ લ્યોતિમય હૃદયમણી સુખ ધામજો, (૫)
 પ્રેમી પૂર્ણ પ્રમાણ પ્રેમ પથમાં,
 ઉંચી દિપતિએ ફરી,

વૃત્તિ તન્મય પ્રેમ એક રસના,
બાવો નિહાળી રહી, .
વિજ્ઞાની મતિમાન સાક્ષરમણી,
આનંદમાં હા ! બળી,
ચત્વારિશત વર્ષમાં તવ * ગતિ,
પ્રેમોત્સવિમાં ખળી.

૧૩-૫-૧૯૧૩

જેવચરામ ગોકલદાસ હલોલ.

રનેહાંકુર.

(મદાકાંતા.)

રોપાએલુ કુદરત ચક્રી ખીજ જે રનેહ કેર,
‘હેલું’ બહેલું હલપટના ફોનમાં છેક ઉંકું;
બલે વર્ષે મનદર ચમે છેડ તહેનો રૂપાળો,
કેમ્હે રૂપાંતર યજ્ઞ રહ્યો રનેહ એવો નિહાળ્યો ?
સિચાએસા હલપ રસથી મૂળ એ છેડયાના,
ને પોપાયા તમ અશ્રુપથી કાળ ને પત્ર એના;
ફાલ્યો થોડો કષ્ટક મોંડી આશા દેતોય લાંબી, .
નહાને તોએ તરવર સમે ભાસતો એ પ્રીતેથી.
ત્યા તોફાને અરર ચિમલથી ન્હાનકો છેડ બહાલો.
ચૂટી નાખ્યો અહ નિરદયે, કાળ આલુષો અધાળો,
આશા લાગી હણી પલકમાં, તોડી ઉરાડી દીધો,
તે રે મ્હાળે પ્રણવરસનો હુમળો છેડ છેલો !
છોડી આશા ફરી નિરખ્યા શુદ્ધી માર્દી આઘી,
ના નિશાની લગીર તગ્તે આપી એનીય કપાઈ;
ભીંજાયેલા મૂળ, હંપટમાં જેમના તેમ તેથી,
રે અઠુજે લગીર નિસરી આશ આપી ફરીથી.
પોપુ એને દત્તનર પ્રીતે, સાચલુ શવ જેવો,
ના તોફાને ફરી ફરી વગી નાશ લાવે ન એવે;
હા કાળે એ નિટપ બનશે ફાલ ફુલે બરેલું,
આખી મીઠા ફળ રસ બર્ષા હર્ષશું હેત ઘેલું !

પાદર,

મહારાજકર જયરાજકર પાઠક.

સંધ્યા અને ઉદ્ગાર.

(શાદ્દસવિદીકૃતિ અંદ.)

- સંધ્યા શાંત હતી અને અનિદ્ર શું વાતો કરે પાંદડું
 રાતું બિંમ્બ રવિતણું સિતિજમાં છેટે છુપાતું હતું
 વૃક્ષોના પડમાં હતાં રઝગતાં છૂટાં છવાયાં વળી
 પીળાં પાદ સુવર્ણશાં રસિકડાં જાણે કરે ગોઠડી. ૧
- દાંચિ કે કિરણ વળી જળધિના વીચી પરે દ્વેરથી
 ચુમ્બે છે વળી અન્ય કે ગગનમાં આસી જતી વાદળી
 મૂલે છે અતિ રંગથી જમત આ દૂબી નિજાનંદમાં
 આસે મમ યજ્ઞ વળી સકળ કે બહાંડના નાદમાં ! ૨
- ભારે રમ્ય સુગમ્યતા કુદરતે વેરી હતી વિશ્વમાં
 સિન્ધુના તટ ઉપરે સુવક કે આવી ઉભો અંકસો
 ચિન્તામરત મુખે હતું સ્મિત જરા; દષ્ટિ ફરી દૂર કે
 અંકાઅંક વળી હૃદે ઉછળતી ઉર્મિથી બોલી ઉઠ્યો. ૩
- “આશી શાંત સુરમ્યતા ! નયનને લોભાવતી એંચતી
 ગાળી સ્વચ્છ કરી વળી હૃદયમાં પીયૂષને રેડતી
 પેલો ભાતુ નમિ નિચે અધરથી ચૂપી રહ્યો ઉર્મિ શી !
 એંચાયો રસથી, ઉડી નવ રાક્યો, રે ! રે ! કુખ્યો મદાંધ. ૪
- કેવો શાન્ત સમુદ્ર આ ઉદરમાં રાખી રહ્યો કુખ્યતા
 ધન્યું હું પણ અંકુષ ઉપરથી ધારી રાકું શાન્તતા
 છે હૈયું મુજ કુખ્યને હૃદયમાં ચીરા પડ્યા છે ધણી
 છે ના ઐપધિ કામ આ જગ વિષે સાંધી રાકે એ ચીરા. ૫
- ફૂટી કાચ ગયો હવે હૃદયનો, આખો યશો ના કદી
 નૂટી તાર ગયા હવે હૃદયની પીણા યજ્ઞ બેસુરી
 દેવી ગાન થતું હતું પ્રણયનું તે ના હવે નીસરે
 દેવી જે પ્રતિભા હતી પ્રણયની ઉડી ગઈ તે હવે. ૬
- બહાણાં જે અનથી ગણ્યાં હૃદય શું બેડી જ રાખ્યાં હતાં
 જોઆના સુખ યજ્ઞમાં છલિત આ હોમ્યું હતું સર્વથા
 તે બહાણાં મુચ્છ બૂલતાં મુજ બધાં, વેરી યથા આજ છે.
 બોલે મિથ સ્વાક્યને હૃદયમાં છૂરી દગાગાજ છે. ૭
- એ બહાણાં મુજને બાલે નવ ગણે બહાણાં મને તોય છે
 બહાણાં મિથ વેર તે અધિક તો મારે મને બહાણ છે

ચિન્તા છે નહિ. લેણ માર દિલને; ચિન્તા કરે શું વણે
 દેવી કાતુન છે ખરો જગતમાં, બહાલારી બહામાં બળે.
 આતું હૈંક લગ્યો અને સુવક તો ચાલી ગયો ભાં યકી
 સંધ્યાની સુરખી સરી જળતણા રેલા સમી બોમથી
 રાવિના તિમિરો દરે સકળ આ રાષ્ટ્રે સમાપ્ત વળી
 ને નીલા નભ મંડળે ઝળકતી નદાય રોના ચલી.

સંખર્ષ
 વિલસન કાલેજ રેસીકેસી

}

“અવનીધર.”

રા. દયારામ ગિદ્દમલનાં દ્વિતીય લગ્નની વિરુદ્ધ થયલી
 ટિકા-તે કેટલે અંશે બ્યાજબી છે ?

પ્રસિદ્ધ દયારામનાં મિત્ર ઉર્મિલા નરસિંહરાવ દિવેદીયા સાથનાં લગ્ન એટલી હદ સુધી
 તંત્રીએ તેમજ સામાન્ય વ્યક્તિએ તરફથી વગેરેમાં આગ્યા છે કે, હમને કહેવું પડે છે
 કે, સચુર કરો ! ધીરજ ધરો ! ! દરેક દ્રષ્ટિગિદ્ધથી આ ઠગનરીજ આશિષું લગ્ન વગેરેમાં
 આગ્યું છે ! ઉલ્લેખ હોઈ જનસમાજનો મહા અપરાધ કર્યો હોય તેમ તે ચિત્રવામાં આગ્યું છે.
 દયારામ જે અત્યાર પૂર્વે પુરુષોમાં તથા ઉર્મિલા જે અત્યાર પૂર્વે સ્ત્રીઓમાં આદર્શ રૂપ હતી તે
 હીનમાં હીન મનુષ્યોથી પણ ઉતરતાં અને તરફના નિશ્ચિત ભાગી, સર્વાત્મક, પરંતુ હતભાગે એક
 તરફી રીતે-દરવામાં આગ્યા છે. પ્રભુએ આ લગ્ન માટે તેમને વધારી ન લીધા એ ઓટું કહ્યું એમ
 કહેવા જેટલી હદ સુધી હમ જવા ચલાતા નથી. પરંતુ હમને લાગે છે કે તેમની હજીહાર
 નિંદા કરવામાં આવી છે અને તેમને ઘણો અન્યાય પ્રગથ્યો, ખાસ કરીને સુધારક પક્ષ-ઘણું
 અંશે ફેરીફાર વગેરેનાં કપકાનાં ભયથી-આગ્યા છે. એ લગ્ન ઉત્તમ કે સાફ થયું છે એમ
 પણ હમ કહેતા નથી, ન થયું હોતે તોજ તેમાં વધારે સોભા હતી, એમ હમારું માન્યું છે.
 હમારો પક્ષ કોટલોજ છે કે લગ્ન સ્ત્રીપુરુષની ખાનગી ખાજાન હોવાથી તેને લગ્નમાનવકા-
 રેએ લાંબાલાંબા લીકરો અને આટીકરો લખીને, તેને એટલી ખસી અગત્ય આપવાની જરૂર
 નહોતી. હમને એમ લાગે છે કે, લગ્ન કરવારોએ નોક સહેજ કપકાને પાત્ર છે તોપણ તેઓ
 દિલસોટીને પણ સર્વથા અપાત્ર નથી. તેઓએ સર્વથા ચોગ્ય નથી કયું એ સત્ય છે. પરંતુ
 તેમાં તેમનાં જેટલાં નિંદા કરવામાં આગ્યા છે તે કંઈ વાજબી કરતાં નથી. નિંદકોએ, તેઓ જે
 ખાસ સંજોગો અને સંબંધમાં મેલાવવા હતા તેવા પર તેમજ મનુષ્ય માનવી દેટલીક સર્વ-
 સ્વીકૃત દુર્બલતાઓની કામગીરી ઉપર પૂરતું લક્ષ આપ્યું હોતે તો તેઓ એઓની વિરુદ્ધ આટલી
 સખત ટિકા કરતે નહીં.

x

x

x

x

x

વર્તમાનપત્રકારો આ લગ્ન ઉપર જે એક મુખ્ય આક્ષેપ આણે છે તે એ છે કે દયારા-
 મભાઈ રૂબંધ છે. અને સુધારકોજ નહીં પણ મથા જૂના વિચારવળા પણ રૂબંધ લગ્નની સખત.

વિરૂધ્ધ છે ત્યારે એક પ્રખ્યાત સુધારક તેવું લગ્ન કરે એ કેવું શરમભરેલું ? સુધારકો વૃધ્ધ લગ્ન સંબંધી પોતાનીજ તકરારો જૂઠી જાપ છે એ આશ્ચર્ય છે ! વૃધ્ધ લગ્નજ ન કરવાં એ ઉત્તમ પક્ષ છે, પરંતુ કરે તો તેમાં, અમુક સંજોગોમાં હમે ખાસ હાનિ જોવા અસમર્થ છીએ. સુધારકો વૃધ્ધલગ્ન માત્ર વિરૂધ્ધ નથી-હોઇ શકે નહિ-પરંતુ હીંદુઓ જે પ્રકારનાં વૃધ્ધ-લગ્ન કરે છે તેની વિરૂધ્ધ છે, એ વૃદ્ધલગ્નમાં વિષ વરની વૃદ્ધતાનું નથી પરંતુ કન્યાની બાલ્યાવસ્થાનું છે. કન્યા સામાન્ય રીતે ૧૦-૧૨ વર્ષનીજ હોય છે, તેથી ઉગતી તથા શુક્રાતી એવી બે પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વાર્થવાળી છાંદશી બળાકારનો કમેળ થાય છે. કન્યા સમગ્રણી થતાં તો પતિ ગુણ થઇ ગયેલો અને પોતે ભરપુરાનીમાં આજન્મપર્યંતની વિધવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી પોતાને જૂએ છે. હીંદુઓના વૃદ્ધલગ્નનાં, (૧) અત્યંત વયવિષમતા, (૨) લગ્નલગ્ન નિશ્ચિત, અતિ અકાલ અને જાણકની વૈધવ્યદશા, (૩) એ વિધવાનો સંભવિત અનાચાર, (૪) કન્યા વયે નિપુર માળાપોએ તેનો કરેલો ભયંકર રિક્કવ, (૫) કન્યાની અસમ્મતિ બહુ રપટ અનિચ્છા, (૬) વૃદ્ધનાં જીવન પર્યંત પર તેના પરનો યુવાન પતિને અપ્રેમ તથા અસંતોષ, એ અનિદિ તત્વો અપરિશ્વર્ય હોવાથી, એજ પ્રકારનાં વૃદ્ધલગ્ન અતિ નિંદાને પાત્ર છે. પરંતુ દયારામને વૃદ્ધ કહીએ તોપણ તે લગ્નમાં એ તરત્ત છે ખરાં ? એક પણ નથી ! તેની સાથે લગ્ન કરનાર ૨૬ વર્ષની ભરપુરાવસ્થાને પ્રાપ્ત કન્યા છે; ખીણું તે સુધારક તથા સ્વતંત્ર વૃત્તિની છે તેથી વૈધવ્યના-સંજોગમાં પણ તેને પુનર્જન્મનો પ્રતિષંધ નથી. આથી ત્રીજા તત્ત્વને પણ સંભવ રહેતો નથી. ૪યું કન્યાના માતાપિતાએ કાંઈ વિદ્ય કીધી કે લાભ મેળવ્યો નથી. પછું, આ લગ્ન કન્યાની સંપૂર્ણ સમ્મતિ તથા ઇચ્છાપૂર્વક હતું એ તો સર્વસ્વીકૃત છે. જોઇએ તેથી પણ વધારે સ્વેચ્છાનો ઉપયોગ થયો છે ! અને ૬હું, સ્વેચ્છાપૂર્વક પરસ્પર પ્રેમ-પૂર્વક લગ્ન હોવાથી પત્નીને પતિ પર અપ્રેમ પણ ચલો અસંભવિત છે. હમારા અદ્યમત પ્રમાણે બે કન્યાનું વય પોતાનો સ્વાર્થ સમજી શકવાની અર્થાત્ ૨૦-૨૧ વર્ષનો વય પછી તે ગમે તેટલા વૃદ્ધ સાથે પોતાનીજ ઇચ્છાથી કરે તો તેમાં વધુ કે વર કાંઈને કશો કપકો સમાજને કે વર્તમાનપત્રકારને આપવો હતો નથી. બધાંજ લગ્ન આદર્શ સ્વાંગ જોઇએ, જે ન કરે તે-સમાજના જવાબદાર, એમ શું તેઓનો પક્ષ છે ? તેથી સ્વતંત્રતાના મહા મહત્તર સિદ્ધાંત પર ઘાસલેટ ફરી વળે છે તે તેઓનાં લક્ષ બહાર નહીંજ હોવું જોઇએ. સારાંજ કે, પક્ષ વય અને પરિપક્વ શુદ્ધિની સ્ત્રીના ગમે તેટલા વૃદ્ધની સાથનાં લગ્ન માટે વાધો લેતો એ મિથ્યા છે. ખીજા વાંધા બસે એવો પરંતુ વયોની સંખ્યા માત્રનો વાધો તકલીફી છે. પક્ષ વયની કન્યાની સમ્મતિ હોવાથી તેનું પાણિગ્રહણ કરનાર વૃદ્ધપતિ કન્યાજેટલોજ દોષ રહિત છે. એ ઉધાડા સાટામાં કાંઈને ટીકા માત્રથી પણ વચ્ચે પડવાનો હક નથી. કન્યા, પતિની વયના સંબંધમાં કાંઈક જોય છે તો તેને ખીજા ખાસ લાભ પણ મળે છે.

X X X X X X

અને આ ખાસ વૃદ્ધાવસ્થા પણ કેમ કહેવાય ? ૫૮ વર્ષ કાંઈ જાણુ અધિક નથી. દયારામની દાદી એવેત- છે, પરંતુ તેઓ એક તંદુરસ્ત સચકા સરીરના છે. દાદી રાખીને દાદે કરીને છે તે કરતાં વૃદ્ધ દેખાય છે. દાદી સુંડાવતારા તે ચૂંડાવીને કૃત્રિમ રીતે યુવાન દેખાય છે.

તે કૃત્રિમતાનો એના સ્વભાવમાં સ્થાન ન હોવાથીજ, એવે દલીલ સમજાવીજ એણે જુદાં તરીકે વર્ગોવાર્ષ ગણા છે. એમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે મારે યાત્રાતિ પેટ સુધાન યત્ન પડશે! હાથે કરીને જુદાં દેખાવામાં કાંઈક મર્મ લેવા જતાં વખાણી ખીચકી દાંતે વળગવા જેવો એમ હાથ તો ચલે છે! લગ્નનો વિષય નાચુક છે, તેથી સ્પષ્ટતર કરવો ઉચિત નથી, પરંતુ એટલું યાદ દેવડાવવા વિના નથી ચાલતું કે વૈદિક પ્રમાણે તંદુરસ્ત મનુષ્ય ૮૦ વર્ષ સુધી તો અન્તેત્પત્તિ કરી શકે છે, અને તે વય સુધી તો શુદ્ધજનુઓ પણ કાયમ છે. અને લગ્નના હક તો સૌ વર્ષ સુધી પણ તંદુરસ્તી અને ઇચ્છા હોય તો જોગવી શકાય છે. કુદરતની કૃત્તિ જહોનાં લગ્ન તથા અન્તેત્પત્તિની સર્વથા વિરુદ્ધ નથી દેખાતી.

X

X

X

X

X

ઇન્ડિયનો મહુમ માર્કવીસ બ્રૉઝ ડેનબ્રોઝ, બે વાર રાંડી રહ્યા બાદ ૮૦ વર્ષની વયે સ્વ-રૂપવતી કેનેડીયન તરુણી મીસ વોલેસ્ટ ટવાઇનીંગ સાથે પરણ્યો હતો અને તે પછી ૧ વર્ષ તેમને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. માર્કવીસ બાદ ૭ મહિને મરણ પામ્યો હતો. જુદાં વયે અન્તેત્પત્તિની સકપતાના એક જીવ દૃષ્ટાંત તરીકે, પ્રખ્યાત રસાયણ રસાયણિક શૌધક મી. આલ્ફ ટેનન્ટ (૧૭૬૮-૧૮૨૩) ના પૌત્ર સર આલ્ફ ટેનન્ટ બ્રૉસન્ટ (૧૮૨૩-૧૯૦૬) હું ઉદાહરણ આપી શકારો. તે ૭૨ વર્ષની વયે બીજીવાર પરણ્યો હતો અને ૮૦ વર્ષની વયે તેને સંતાતિ થઈ હતી.

દયારામથી પણ અતિ જુદાં, દયારામના પણ પિતા તુલ્ય વયના પુરોહિ કુસારી વા નિર્ધા, મુલતી વા જુદાં સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવાં મુરોષ અને અમેરીકામાં અસાધારણ નથી. કાયદો તેને અટકાવતો કે નિરૂત્તેજ્ય પણ કરતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ઈંગ્લેન્ડની શિષ્ટ સમાજ પણ તે અયોગ્ય છે એમ કહેતી નથી. અને ૬૦ વર્ષે તો પુરુષનાં લગ્ન પ્રમાણમાં ખલુજ સાધારણ છે. હમે હાલનાજ સમયમાં યવકાં, પ્રખ્યાત પુરુષોનાં એવાં યોગિક લગ્નોનાં ઉદાહરણ આપીશું.

લગ્ન કરનાર પુરુષ.

તેની વય.

કન્યા.

તેની વય-ઈ.

૧ જોન્સ ડાઉટી (પ્રખ્યાત મરકર)	૬૦	-	૨૫
૨ જોન એસ. લાઈલા (ન્યુજર્સી અમે- રીકાના સૌથી ઘનઘમ મનુષ્ય)	૬૨	મીસ જુલીયા હેનન (નર્સ)	૩૦
૩ સર વીલીયમ ડોડીંગ્ટન (બેરોન)	૮૩	મીસ આઇસા બેસફાઇન બાબર-સ્ટોક.	૭૫
૪ સર હેક્ટર મેકલીન હે. (બેરોન)	૮૫	મીસીસ હિમલાય-ફેર્ફેક્સ	—
૫ સર રોબર્ટ ટર્પીન	૭૬	મીસીસ હર્બર્ટ રામસ	—
૬ સર હેલી વવરોર (જીવે છે, હાલ ૫૫ વર્ષ ૬૯)	૮૫	મીસ એલીસ ડોડીંગ્ટન	—
૭ લોર્ડ માર્ચન્ટ-રેલીન.	૭૦	મીસ ગીયાન ટકેનેસ (રાણી વીક્ટોરીયાની માનીતી)	—
૮ મુકુર એન્ડ્રુ આગીકલ	૭૨	રાણી વીક્ટોરીયાના દરબારની એક ' દાસી '	—
૯ આર્લ બ્રૉઝ વેમીસ	૮૨	મીસ એસ બેલકબર્ન	—

સાધારણ પુરોષો

ને પરણનારી

નું વય

૧૦ એસ. એચ. સોમરીઈઝ	૮૩ મીસીસ સારાદ વોલ્ટન	૭૩
૧૧ વીલીયમ હેનન	૯૪ ફ્રેની વેડકામ્સ	૮૦

ઉપર કહેલાં લગ્ન છેલાં થોડાં વર્ષોમાં જ થયેલાં છે.

X

X

X

X

X

ઉપરોક્ત કરતાં પણ વધારે જાણીતા તથા નજીકનાં નામોં પણ આપી શકાયો. આ. સર ફ્રીડેરિકશાહ મહેલાએ થોડાં વર્ષો પર એક ૩૯ વર્ષની કન્યા સાથે બીજી વારનું લગ્ન કર્યું ત્યારે તેમનું વય ૬૦ થી પણ વધિક હતું. ધણીએ પાર્ટી બધુઓ એ વર્ષે ધર્મભૂં કરે છે. તેને જલ્દસગન કરીને તેની નિંદા કેમ દોષ સુધારકે તેમજ પાર્ટી જેવી સુધારક કામના પત્રોએ ન કરી ? ઉક્ત દાખલામાં વિયમના પણ કાંઈ આછી નહોતી ! સત્ય એ છે કે કન્યા મોટી વયની થતા પછી વિયમનાને પ્રથમ બહુ જોણુ પડેજ રહે છે. એ અવસ્થામાં વિયમતા જેમ આદર્શ નથી તેમ ટિકાપાત્ર પણ નથી રહેતી. આપણા દાસના હીંદી પ્રધાન આર્ટ્સ ઓફ ક્રેટિવ (Creative) જે ઉમરાવેલી સમામાં લીયરસપણના વડાનું ઉચ્ચપદ બોગવે છે તેઓ પોતે ૪૨ વર્ષની વયે બીજી વાર પ્રખ્યાત લીયરસ રાજદ્વારી લોર્ડ રાઝમરીની પુત્રી લેડી માર્ગેરેટ પ્રીમરોઝ સાથે ૧૮૯૯ માં પરણ્યા તે વેળા એ કુમરિશ માત્ર ૧૬ વર્ષની હતી ! અર્થાત્ વયની વિયમતા ૨૬ વર્ષની હતી, જ્યારે પ્રસ્તુત લગ્નમાં તેનાથી તે માત્ર ૮ વર્ષ વધારે છે. પરંતુ તેમ વળી લેડી પ્રીમરોઝ કરતાં મીસ ઉમિશા ૧૦ વર્ષ મોટી વયે પરણી છે. ઇજીપ્તનો પ્રખ્યાત વાનખરથ કૉન્સલ, લોર્ડ કોમર (જે હીંદમાં ૧૮૮૦ થી ૧૮૮૩ સુધી યશસ્વી લોર્ડ રીપન વાઈસરોય હોયો તે સમયે હીંદનાં નાણાં ખાતાના પ્રધાન તરીકે સર એલેક્ઝાન્ડર બારીંગને તે વખતે નામે હીંદમાં વધારે પ્રખ્યાત છે) પણ બીજી વાર ૬૧ વર્ષની વયે ૪ થા માર્કવીસ ઓફ ગાયની વિધવા પુત્રી લેડી ફ્રેડેરીક થીન સાથે ૧૯૦૧ માં પરણ્યા હોયો, અને એ લગ્ન ઈંગ્લેન્ડના વર્તમાનપત્રોએ ધણું આવકારણ્યક ગણીને, વરવધુને અનેક આશીર્વાદ અને ધન્યવાદ આપ્યા હતા. “ લાઇટ ઓફ એશીયા ” ઇત્યાદિના અમર કર્તા રવ. સર એલ્ફ્રીડ બાર્નેટ સાથે ૭૦ વર્ષની વયે નાનુકડી નાની અમથી જેવાની ૪ કન્યાને પરણ્યા હતા ! એ સુરોપમાં સુવાવરયને પ્રાપ્ત થતા પછીની કોઈપણ વયમાં, ગમે તેટલા વૃદ્ધ સરાક્ત માટે લગ્ન અનિર્ણ છે તે હોઈસ્તાનમાં શામાટે ? એ આદર્શ ન હોય, પણ તેમાં કોઈને શું ? કામ વાસનાને અંકુશિત રાખવી ઉત્તમ છે, પરંતુ ન રહેતી હોય તે પરિજ્ઞામ વ્યભિચાર આવે, તે કરતાં કોઈપણ વયે લગ્ન કોઈ પણ રીતે નિર્ણ નથી. કમમાં કમ તે સ્ત્રીપુરુષ પોતાના હકમાં હેલ છે.

X

X

X

X

રા. દયારામનાં લગ્ન વિરૂધ્ધ જે બીજો વર્ણો લેવામાં આવે છે તે ધણો વધારે મજાનું છે. તે એ છે કે તેમની પ્રથમ પત્ની દયાન છે. અને તેને જીવતે આ બીજી કરી છે ! વળી તેનાથી પરિવાર પણ સારો છે ! બહુ પત્ની લગ્નના રા. દયારામ નિશ્ચિત અપરાધી છે. પરંતુ ટિકાકરોએ દ્વિતીય લગ્ન કરતાં પણ વધારે મંત્રી એવા રા. દયારામના જન્યુકતા અપરાધની દાખા કરી છે એજ આશ્ચર્ય છે, પ્રથમ પત્નીનો એમણે ૧૫-૨૦ વર્ષો ત્યાગ કર્યો છે !

દેશમાં તે માત્ર રોટલા ખાઈ છે ! દયારામ ભાઈ અને જાંઘી પ્રમુખ આ પત્નીલાગને સાધુતા માની બેસી છે ! પત્નીના કાંઈ ખાસ ચંબોર અપરાધથી તેમણે તેનો ત્યાગ કર્યો હોય તો તે આ પ્રકારની સાધુતા સ્વેચ્છાપૂર્વક ન હોવાથી, વાંદાના અચ્ચક્ષણચર્ચ અને શકીરની ન મળતાંની અપરાધ સંસ્કાર વધારે પ્રશસ્ય નથી, બહુ તો તે હામ્ય છે. દયારામ માત્ર દિલસોઈને પાત્ર છે. પરંતુ પત્નીના અપરાધથીજ ત્યાગ કર્યો એમ ખુલાસો કાઢ્યો કર્યો નથી. તેથી ધણીકરીને તમા દેખીતી રીતે તો એમણે છે કે, વિના અપરાધજ દયારામે પોતાની પત્નીને છોડે ધણીએ વિધવા-વસ્થાનું દુઃખ દીધું છે. પત્ની બે આ પ્રકારે “સાધની-મીરાંત્રાઈ” થાય તો તો ધણી તરફથી ઘેર મંગાવવાની ઘીઘી લેવાય છે. પણ પુરુષને વળતા અપરાધ માટે કાણ પૂછે છે ? હમે પૂછીએ છીએ કે, લગ્ન કરવાની બૂઝ ક્યાં પછી કોઈ પણ પુરુષને સ્ત્રીત્યાગ કરીને એ ‘બૂઝ’ સુધારવાનો દર નથી. સ્ત્રીત્યાગ બદાયર્થનાં પાતન અર્થે પણ હમે એક ચંબોર અપરાધ ગણીએ છીએ, અને તે અપરાધમાંથી દયારામને કિંચિત્ પણ મુક્ત કરતા નથી.

x

x

x

x

‘અરુ’ એ છે કે, દયારામભાઈ અનેક સદ્ગુણોના ભંડાર હોવા છતાં, તેમનામાં દયાનો અંશ બહુ અલ્પ મૂલ્યનો છે. તેમનું વર્તન તેમનાં નામથી વિરુદ્ધજ જાણ્યું છે. અતિ ન્યાયી હોવાથી, ન્યાયાસનના સંસ્કારો તેમના હૃદય પર અતિ સખત ચોટી ગયાથી, તેમનાં જ્ઞાન અને કુદિએ તેમના હૃદયને એવા ભયમાં નાંખ્યું કે દયાનો અવકાશજ જગના હૃદયમાં હોઈ શકે નહીં. નિર્દયતાનું એક દ્રષ્ટાંત તેમની પત્નીનો. તેમણે નિષ્કુર હૃદયથી કરેલા ત્યાગ છે. તેનું બીજું પ્રમાણ એ છે કે, તેઓ ન્યાયધીશ તરીકે આરોપીઓને બીજા રોસનસ જત્તે કરતાં બહુ વધારે સખત સખત કરતા. એ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે. ત્રીજું પ્રમાણ એ છે કે પોતાના દાય નીચેના કાકુનો તથા અમલદારોના કામ કરાવીને અડાણોજ શકી નાંખના ! દયારામના નામથી તેઓ યરચર કાંપતા, ચોડાના કામથી તેઓ પ્રસન્ન થતા-તેમના જીવનમાં આજાં સર્ગશીકેટ. પોતાના દાય નીચેના માણસોને બીજા કાંઈકજ ઉપરી અમલદારે આપ્યાં દરો. વડાસો પર પણ તેમને તિરસ્કારજ દતો. દયાદ્રષ્ટિથી તેઓ ન્યાયધીશ તરીકે જોતાં શિખ્યાજ નહોતા. છતાં તેમના જેવા પરમાર્થે પણ ચોડાજ છે. તે દયા નહિ તો શું ? એમ પૂછનારને અમે કહીશું કે તેઓનો પરમાર્થ હૃદયના આલેશ કરતાં ભુલિય તથા કર્તવ્યપરાયણતાપૂર્વક અતિ વિશેષ દતો. તારતમ્ય કે જે દયારામે દયાહીનતાથી સ્વપત્નીને ત્યાગ કર્યો તે પછી, મિત્ર ઉમિલા સાથે, તેઓ વાનપ્રસ્થ થયા પછી જે નિકટ સંબંધ થયો ત્યાં સુધી તેમનું ચરિત્ર અનિનિષ્કલંક હતું. વિધુર હોય, એમ રહેતા અને મિત્ર ઉમિલા સાથે સખત એક હવાન પત્નીના પતિ કરતાં એક બિહૂના લગ્ન રૂપ વધારે હતું. આથીજ હમે કહીએ છીએ કે ખરો અપરાધ તો પત્નીલાગની નિતિથી થયો હતો અને આ લગ્નનો અપરાધ તો તે અપરાધના પ્રમાણમાં માત્ર તેના પરની મૂઝ સમાન છે. બે પત્ની સાથે રહેતી હોવા છતાં દિનીલા સાથે પ્રેમજડ થને તો અપરાધ અતિશય વધારે દતો કારણ કે પ્રથમ પત્ની અજુમાનિતી થને, નવીની રોડવ થને અને પ્રથમ પદપરથી ઉતરી બીજા પદપર જટ હતું પડને. પરંતુ દાગળા સન્નિગમાં તો જૂની મીસીસ દયારામને કાંઈ પણ અન્યથ થયો નથી. તેની નિયતિ તો દયારામે પ્રથમથીજ એટલી જગાડી નાંખી છે કે તે માટે

તેમને ‘સાધુ’ આદિની ઉપધિએ પ્રબલ સરકારે આપી હતી !) કે તેમાં વધારે બગાડો થકાને અવકાશ નથી. છતાં પણ જોઈએ તે તો જોઈએ. હમે કંઈ આ બાબતમાં દયારામ-ભાનના અચાર કરતા નથી; પરંતુ ખરા અપરાધિય હમારા જિવામાં આવતું મધ્યગિંદુ ખીચુંજ છે એટલુંજ બતાવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

x

x

x

x

x

દયારામના લગ્નના અચારમાં નહીં પરંતુ તે લગ્નની કરવામાં આવેલી નિંદા હદ બહાર છે. એ બતાવવા હમારે આ લેખ લખવો પડ્યો છે બધારે લગ્ન સત્વે. અનુચિત કાલવામાં આવ્યાં છે ત્યારેજ હમને કહેવું પડે છે કે તેમાં પણ કેટલાક પ્રમાણમાં સારાં તરવે છે. લખનારાઓ ધણેખરે ભાગે એમ કહે છે કે લગ્ન કરવું ઉચિત નહોતું પણ તેઓને એ વિચાર ભાગ્યેજ આવ્યો હશે કે તેનું પરિણામ તો બાંધિયારમાં પણ આવી શકે ? ! શું સુધારક, શું કુધારક એવાં કુકર્મ કરતાં, મુજ મરડતાં ક્યાં નથી જિવામાં આવના ? જગત્ તે વાત સારી ઘણી જાણવા છતાં તેવાને સતાવતું નથી ! જાણકારો પોતે પત્રોમાં તેમનાં સારાં કામોની જાહેર પ્રસંસા કરે છે ! તેમના દુર્ગુણ વિષે તેમને કશું કહેવાતું હોતું નથી. ‘લગ્ન કરવું ઉચિત નહોતું’ એ લગભગ એમ કહેવા ખરોખર છે કે ‘બાંધિયાર કરવો ઉચિત હતો’—જગત્ને તેને જાહેર વાંધો નથી અને નહોતો. પોતાની દિવ્યકાર્તિને ભોમ આપવો કશુંજ કીધો; પરંતુ અન્ય સંબંધ ન રાખવા અને જગત્ કાલા તૈયાર હોવા છતાં તેને ન કાવા, દયારામ તથા તેમનાં નવાં પત્નીએ સ્વીકાર કીધો એ તેઓનાં અસાધારણ નૈતિકગુણ તથા જાહેર હીમમત માટે એટલા અંશમાં તો તેમને સંગીન ધન્યવાદજ ધટે છે. તેઓએ જગત્ને પોતાનો અન્યાય કરવા દાવે કરીને પ્રસંગ આપ્યો. પરંતુ જગત્ને અન્યાય ન કીધો એ સિદ્ધ કરે છે કે તેઓ ગમે તેમ પરંતુ ઉચ્ચ-તર ભૂમિકાના મહા ચારિત્રવાન સ્ત્રીપુરુષ છે. સામાન્ય હુર મનુષ્યો કે જેથી પણ બહુતર તેમને રંગવામાં આવ્યા છે તેવાજ તેઓ હતો તો તેમણે જાણીતો સહેલો રસ્તો અંગીકાર કરીને, પ્રજાની આંખમાં મરજી પડે તેટલું અપીત સુવાક નાખ્યું હો અને તેમને હોઠ ઉઘાડવાની પણ તક આપી નહતે. હમે તો તેથી દયારામ પર કોંધની નહીં પણ દુઃયાનીજ દષ્ટિથી જોઈએ છીએ. એ યોગબદ્ધને હમે સામાન્ય સુધારકો અને ઉત્તમ સ્ત્રીરક્ષકો કરતાં હજીએ ઘણા યરીયાતા માનીએ છીએ. એ ઘી ખોર થયું પ-રંતુ તેજ દિવેલ કરતાં તો ચરીયાતુંજ રહ્યું છે. “આ લગ્નથી સુધારાનાં કામને ફટકો પડશે ! સુધારકો પરનો લોકોનો વિશ્વાસ ઉડી જશે,” છતાં દીકા કરવામાં આવે છે. ફટકો કાણ મારશે ? એ કોણ કહેવું નથી. જૂના વિચારવાળા કે નવા વિચારવાળા ? જૂના વિચારવાળાને તો ઉદ્ધારનો પણ અધિકાર નથી કેમકે બહુસીલમ તેમજ વૃદ્ધ લગ્ન તેમને ચાલ્યો તેમજ વ્યવહારથી સમ્મત છે. જૂના વિચારના પ્રતિપાદક “ગુજરાતી” એ તો ૨૫૪ બહુલગ્નની તરફેણમાં એવી મત્તજન્યું લખ્યું છે કે “જેને બાંધાયું પાળતું હોય તેને માટે હતુનાનતું, એક સ્ત્રીગામી થયું હોય તેને માટે રામચંદ્રનું અને બહુસી કરવી હોય તેને માટે કુંજીરું દ્રષ્ટાંત છે.” તેતો છાતી ઠોકીને કહે છે કે એક પત્નીનર તો લગભગ અચકષ છે ! અને નિષ્ફળ છે—કારણ કે ઘોડા પાશ્વર્ય લેખકો પણ એમ કહે છે ! જૂના વિચારવાળા તો

આ પ્રમાણે ઉચ્ચો આ કામને ટેકા આપે છે. અને સુધારકો પોતા સુધારાને ફટકા મારે એ તો અશક્ય છે. તેઓએ જ રા. દયારામની વિરુદ્ધ સૌથી સખ્ત ટીકા કરી છે, તેથી સુધારકો પરથી વિશ્વાસ ઉઠી જવાનો પણ ભય નથી. હજારો સુધારકોમાં એક અનિષ્ટ લગ્ન કરે તેથી વિશ્વાસ ઉઠી જાય એ અસંભવિત છે, બહુ તો તેજ મનુષ્ય સુધારકોમાં અગ્રિય અને અવિષેષ થઇ પડે. મુરોપમાં આવાં લગ્નની વિરુદ્ધ કોઇ બોલતે નહીં, અહીં એમ કહેવામાં આવે છે કે સુધારો બાધાવસ્થામાં છે, હજી પ્રગ્નમત સુધારા વિરુદ્ધ છે તેથી આવાં લગ્નથી તેમના વિશ્વાસ હળુએ વધુ ઉઠી જશે. અર્થાત્ અજ્ઞાન પ્રગ્નને શાંત કરવાતેજ, તેમજો કોઇ તુષ્ક કરવા, સુધારકોએ રા. દયારામનો લોચ આપ્યો છે, સુધારકોએ આ લગ્નમાં સદ્ગત અનિષ્ટતા હોવા સાથે તેને સર્વથા વખોડ્યું છે એ અનિશ્ચિત પશુવાળી પ્રગ્નના અગ્નિજ્વલિત મતના તેમના લખતુંજ પરિણામ હજારે લાગે છે. ગાંધીજીના લોચ, રવિવર ધ્યાનિ સુધારાની ફોટો, નામની પણ દ્વિતીય પાત્રી હોવાથી કોંખી પડે છે એ સત્ય છે. તે ફોટોમાં એજ હોવાથી તે માટે બહુ અભિમાની ન થયું પરંતુ એટલું બધું સરમાવાતું શું છે ? દયારામના દાખલાથીજ કોઇ પહેલી જીવંતે બીજી કરવાનો સંભવ નથી. સામાન્ય મતજ તેની એટલો વિરુદ્ધ છે કે એ અપવાદ રૂપ રહેશેજ. ધણુ આપવાદિક સંજોગોમાંજ આ લગ્નમાં પત્નીની દિલ્લિપતા થઇ ગઇ છે એ સ્પષ્ટ છે, તેથી બીજીએ માટે આ દાખલા રૂપ થઇ શકશે નહીં. સદ્ગત મહાસુધારક કવિ નર્મદાશંકરે પણ એજ પ્રમાણે સુધારક હોઇ પ્રથમ જીવંતે બીજીવાર વિષવા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તેમાં જેમ આપવાદિક સંજોગો હતા તેમ આમાં છે. બીજી પત્નીની સાસુની તેમજ ન્યાતીઓની છૂટ છર્તા બહુલી લગ્ન નથી થતાં, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે રા. દયારામનાં લગ્નમાં એ તરવતું અનુકરણ થવાનો સંભવ નથી. બ્યારે બીજાં તરવો અનુકરણીયજ રહેશે.

X

X

X

X

દયારામજાહનનાં છેલ્લાં કૃત્યની ક્ષમ્યતા-અક્ષમ્યતાનો વિચાર કરતાં, ક્ષમ્યતાની માઠાં આપતાં કામકેવળની અમલતા માટે પણ ફેટલીક જૂટની માઠાં આપવી પડશે. એ દેવ ક્યારે જન્મતા થશે તે કોઇ અભિમાનથી કદી ચકતું નથી. અક્ષયર્થની મહાપ્રતિજ્ઞા કરનારા દીક્ષિત દામન પોષે પણ સ્થિત થયા હોવાનાં દ્રષ્ટાંતિ ઇતિહાસમાં છે, ચંદ્રદેવે પણ યાવજન્મન સાધન તથા પ્રસંગ છતાં રામચંદ્ર જેવા એક પંડિતગામી રહેવાનાં દ્રષ્ટાંતો વિરલ છે. ગ્રામીનકાળમાં અક્ષયર્થના મદિમા ગાનારા આ દેશમાં પણ ખરી સતીએજ તો પાંચજ થઇ અને ખરો એક પત્ની ગામી તો કરોડોમાં, કરોડો વર્ષે એકજ (રામ) થઇ ગયો, મહાદેવ વિષ્ણુ આદિ મહાન-દેવો પણ એક પા બીજે સમયે પતિત થયા છે એ મૌર્યાદિક માન્યતા પ્રગ રવીકરે છે તેજ, યાવજન્મન અક્ષયર્થ પાળતું સર્વથા નહીં પરંતુ લગ્નજ અલગ્ય છે એજ સૌથી સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે. વળી ઉર્મિકા જેવી ઓઢક, શુદ્ધિમતી, વિદુષી યુવતીથી વરા ન થયું એજ એક મહા પરાક્રમ છે. દયારામ સામે આરોપ એ છે કે જે દેવતાઓ પણ ન કરી શક્યા તે તમે કેમ નહીં કીધું ? દયારામના પક્ષમાં એક બીજી એ વાત પણ છે કે, તેમણે પ્રગ્નની નીતિનો ઉપરેપ્ત યત્નાની કદાપિ એટા પણ કરી નથી. લેખ કે વચનથી પણ પ્રગ્નના નીતિગુરૂ હોવાનો તેમણે દાવો કર્યો નથી. ઉલટું, પ્રગ્નને શારીરિક નીતિ માટે બોધ કરવા તેમણે એક પણ ખાસ ભાષણ આપેલું જાણ્યામાં નથી. ઉલટું, તેઓ એમણે પોતાના

આદર્શ તરીકે સ્વીકારેલા, પોતાના ગુરુ સ્વ. મહાગુરુનું અનુકરણ કરીને, જાહેરમાં દેખાવ ન આપવાનો નિયમ કરી બેઠા હતા. આથી કાંઈ અપરાધ નષ્ટ થાય છે એમ હમે સૂચવતા નથી, પણ તેથી તેની ગંભીરતા ઘણી ઓછી થાય છે એજ હમારો પક્ષ છે. કાલદાની ભાષામાં કહીએ તો, એમના અપરાધ માટે એમને કાલદાએ કહેલી સૌથી વધારે નહીં કિંતુ તેણે કહેલી સૌથી ઓછી સજા કરવી ઘટે છે. તેમના સદ્ગુણો કાંઈ આ લગ્નથી નષ્ટ થતા નથી. પરંતુ જે મૂલ દુર્ગુણ તથા અપરાધ હમે ઉપર વર્ણવ્યો તે સ્પષ્ટ રીતે તરીકે આવે છે. અપરાધીને પણ હૃદયી વધારે શિક્ષા કરવી એ અન્યાય છે અને તે અન્યાય ઘણા ખરા લેખ. દેએ ક્યાં છે તેથીજ હમારે આટલા લખાણથી લખવું પડ્યું છે. હમે દયારામનો પક્ષ કીધો છે એમ કાંઈ માને તો તેને ભ્રમ છે, કારણ કે હમે તેમનાં દર્શન પણ કર્યાં નથી.

અમૃતસર અને તેનું મહા પ્રખ્યાત સુવર્ણમંદિર.

(લખનાર, શ. મનતાલ મહા ઝંઝેરી)

સંગવશાત્ ઉત્તરદિલ્હીનાની મુસાફરીએ જતાં અમૃતસરનું આ પ્રખ્યાત 'ગુરુદ્વારા' જોવાનું મન થયું; અને ત્યાંની શોભાથી મુદિત થઈ 'સત્ય' ના વાંચકોને પણ તેવો પ્રસંગ મળતાં એની શોભા નિદાગવાની ઉત્કંઠા થાય અને ન મળતાં વર્ણનથીજ સંતોષ મળે તે સારૂ ત્યાંનું કંઈક વર્ણન આપવાની આજ્ઞા કર્તા છે.

લાહોર અને અમૃતસર વચ્ચે લેઈ,

પંજાબમાં અમૃતસર જ્યારે એક નાનું અમથું ગામડું હતું, ત્યારે તેનું નામ 'અક' હતું. પણ હવે મધુષ્ય શબ્દનાતુસાર તે ભારતવર્ષમાં ૧૯ મું, અને આખા પંજાબમાં ત્રીજું સહેર છે. જો કે આખા પંજાબનું મુખ્ય સહેર લાહોર ગણાય છે છતાં વેપારનું મુખ્ય મથક તો અમૃતસરજ છે. લાહોરમાં ગવર્નમેન્ટ ઓફીસો આદિ પુષ્કળ છે અને તેથી ત્યાંના શિક્ષિતવર્ગ મુખ્યત્વેકરી નોકરીઆત છે. અમૃતસરમાં જાપાર વધારે હોવાથી ત્યાંના પ્રગવર્ગમાં પંજેલ શિક્ષિતવર્ગ પ્રમથકમાં આહો છે અને એટલે ભાગ વેપારી વર્ગમેજ છે.

લાહોર શહેરના રસ્તા એટલા બધા સાંકડા છે કે એક ગાડી સામેથી આવતી હોય તો બીજીને ખુલ્લોજ શોધવો પડે ! ગંદાઈ વિશે તો પંજાબ પ્રખ્યાત જ છે ! અમેરિકામાંથી હિન્દીઓને હાંકી કાઢવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે તેવું જ્ઞાનું પંજાબીઓની ગંદાઈએ મેળવી આપ્યું છે. સાધારણ રીતે લાહોરમાં સખ પડે છે. અગ્રણ્ય શાકની વીંશી પાસે માંસ વેચનારની દુકાન હોય તો કંઈ વધી લેવામાં આવતો નથી.

અમૃતસરમાં પડેલા બહુ સખત રીતે પગાતો નથી-માત્ર નામનોજ પગાય છે. હિનાગામાં દરેક બીપુરુપ સાધારણ રીતે હાથમાં પંખો રાખે છે. અને તેના સાધારણ પવન આવાના

ઉપરોક્ત ઉપરાંત સ્ત્રીઓ તેના એક ખાસ ઉપયોગ કરે છે. બહાર જતાં કાંઈ યોગ્યતા પાળપીતાની દુકાન આવતાં, કે જ્યાં કંઈક મોઢું ઢાંકવાની જરૂર જણાય, તેઓ પંખાને બાંધે છે અને તે દુકાન પસાર થતાં ચૂપ્પો પડે પછી બે કરવાની જરૂર હોય તો, તેજ પંખાથી કરે છે. ત્યાંના રસ્તા લાહેર નેટલા સાંકડા સાધારણ રીતે નથી તેમજ એકંદરે માંસની દુકાને લાહેરનો માફક ગીમવસ્ત્રમાં જણાતી નથી-લાહેરનો નિયમ તે અમૃતસરનો અપવાદ છે. બે હું બૂલતો ન દઉં તો માંસદારીઓ પછી પ્રમાણમાં ત્યાં યોગ્ય છે. લાહેરમાં આર્વસમાજનો નેટસો પ્રચાર છે તેટલો અમૃતસરમાં જણાઈ આવતો નથી, કેટલાક પંખાથી વૈષ્ણવો પછી જરૂર પડે છે. બે કે તેઓએ જેવાતા અમરજીમાં માંસદારના ત્યાગ સિવાય કંઈ ખાસ કરક કરેલો જણાતો નથી. પણ માંસદારનો ત્યાગ તો બીજા હાંફીઓએ પણ કરેલો હોવાથી એ વૈષ્ણવધર્મનોજ ખાસ પ્રતાપ છે એવું કહી શકાયું નથી. લાહેરમાં કાલસાના એક વેપારી, એકાદ બે પ્રોફેસરો અને બીજા ભિન્નિત ૫-૧૦ માણસો સિવાય શુભ્રાતીઓની વસ્તી નથી; બે કે કેટલાક મદા-રાષ્ટ્રીઓ ગાંધર્વ મદાવિઘાલપની સાખામાં અને બીજે છે, પણ અમૃતસરમાં શુભ્રાતીઓની વસ્તી ઘણી છે અને તેમાં કોલસાના વેપારીઓ ઉપરાંત મુબ્બના રંગ અને કાપડ બાદીની દુકાનવાળાઓનાં ચાલુરો મુખ્ય છે. બે એટા રંગવાળાઓની દુકાન મુબ્બ, કમકતા, દિલ્લી, મદ્રાસ, હાવરસ, કાનપુર, કરંચી બાદિ રથને હોય તેનો અમૃતસરમાં પણ હોવાનીજ. બે કે ઘણુંખરું તેઓ આડળીયા માફત કામ કરે છે છતાં કેટલાકે હવે પોતાની દુકાને પણ કરી છે અને સારું નફો મેળવે છે. મદારાષ્ટ્રીઓ નોકરીઆત વર્ગ હોવાથી તેઓ લાહેરમાંજ ઉપરોક્ત યજ પડે છે.

આખા પંખામાં મોટી મોટી નહેરો છે અને તે મુજબ અમૃતસરમાં પણ છે. ગામમાં કાંઈ ખાસ નદી નથી. નદીની ગરજ ગામજહાર આવેલી આ નહેરજ સારી છે. શહેરીઓને હવા ખાત્રા સારું, ઘણુંખરું આખા પંખામાં લેમ હોય છે તેમ, ' ઈંગ્લી બાગ ' (Owen's gardens) છે.

નહેરું પાણી ઉનાળામાં બહુ ઠંડું હોય છે; કારણકે પહાડપરનો જરૂર ધીમે ધીમે ઉનાળાના અખર તાપથી પીગળી પંખાથી નદીઓમાં મળે છે. તે ઉપરાંત કુવાતું પાણી પણ બહુ ઠંડું હોય છે, અને તે જડ કાંઈ પણ હોતા નથી. કેટલાક કુવાઓને ખાસ ફેટકડી બાદિ પહાડો નાંખી સિવાળામાં Aar district બંધ કરવામાં આવે છે અને ઉનાળામાં યોસી તેતું પાણી કે જે અઘડસના પાણી જેતું ઠંડું હોય છે, તે વાપરવામાં આવે છે. લાહેર નેટસો અમૃતસરમાં નજી પચપેસારો કર્યો નથી. પાણીની 'પરઓ' પણ ઘણી હોવાથી ઉનાળાને દહાડે લોકોને જેમ મધ્ય પ્રદેશમાં પડે છે તેમ પાણીની બીલકુલ અજરડ પડતી નથી. મધ્યપ્રદેશમાં ઘણું ખરું કેટલાક અપવાદ સિવાય, કુવાતું પાણી નદાવા સિવાના કામમાં આવે છે અને નગરું પીરામાં; ત્યારે આ બાજુ નગરું નદાવા સિવામાં અને કુવાતું પીરામાં. પંખામાં પડાની વિચિત્રતાની પણ હલ છે. આમ તો સાધારણ રીતે પાંદો રાખશે પણ નદીએ-કે જેને તેઓ 'પણું ખરું' 'સમુદ્ર' કહે છે-નમન થઈ ગેપીઓની માફક નદામાં તેઓ બીલકુલ સહેાચરો નહીં. તેમજ પુરોને ત્યાં ન જવાનો કોઈ ખાસ મતિનિયમ પણ નથી. વિચાર વગરનો આવ્યાર તે આતું નામ !

એક ત્રિચિત્રતા એ છે કે ત્યારે આપણે ત્યાં મહામૂતના ત્યાગને સારૂ નિચે જગ્યા દોષ છે ત્યારે અદિતિ ધરની સૌથી ઉંચામાં ઉંચી અગાધીમાં. (ધરને ઊપરનાં દોહાં નથી.) તેમની માન્યતા એવી છે કે સૂર્યના તાપથી ગંદકીનો નાશ થઈ જાય છે તેથી એ ઉપરજ રાખવાં જોઈએ. પણ વરસાદની મોસમને કડવો અનુભવ પણ તેઓ મેળવે છે કે ત્યારે ચોપાસ દુર્ગંધ ફેલાઈ જાય છે.

આખા પંચગમમાં વીસલાખ. સીખ છે અને તેમની કિંમિ અરુણી છે કે જેમાંજ અન્ય સાદિય પશુ લખાયલા છે.

અમૃતસરના હૃદય ઑંશીસરનો એક સ્તુત્ય હુકમ.

અમૃતસરમાં હમણાં એક નવા દેવ્ય-ઑંશીસર આગ્યા છે; જેમણે એક હુકમ બહાર પાડી જાહેર કર્યું છે કે દરેક આગની સીજ વેચવાવાળાએ યા તો તેને કાચની બરછી, ડગા આદિમાં રાખવી યા તેની ઉપર માખી ન બેસે તે સારૂ કપડું ઢાંકવું. આ નિયમનો જાંગ કરનારનો બધો માત્ર લૂંટી લેવામાં આવશે. હું ધારૂં કે કુખ માખીઓ, કે જેઓ અનેક રાત્રના ફેલાવા વારતે જોખમદાર છે, તેમનાથી જનસમાજને બચાવવા સારૂ દરેક દેવ્ય-ઑંશીસરે આવો હુકમ કાઢવો યોગ્ય છે.

હૃદય ાશીસર શહેરની બીજી ગંદાઈ પણ ઓછી કરવાનો પરિશ્રમ કરે છે.

અમૃતસરની સ્થાપના.

શીખોના ત્રીજા ગુરૂ અમરદાસજીની આજ્ઞાનુસાર ચોખા ગુરૂ રામદાસજીએ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૨૮ માં આ ' ચક ' ગામડાની ઉત્તરિ કરી, અને પોતાનાં નામપરથી એનું નામ ' રા-મદાસગુરુ ' રાખ્યું. ગુરૂજીએ પ્રથમ પોતાને રહેવાને સારૂ ત્યાં મંદિર બાંધ્યાં કે જે હજી સુધી ' ગુરૂકે મહેલ ' ને નામે પ્રસિદ્ધ છે. બાદ ગુરૂજીએ પોતાનાં મકાનોની આસપાસ બાવન બલિના લોક વસાવ્યા.

તળાવ.

વિક્રમ સંવત્ ૧૬૩૪ ના માઢ માસમાં ગુરૂજીએ પોતાના અનેક શિષ્યોને બોલાવી શહેરનાં કેન્દ્રસ્થલમાં એક મોટું તળાવ બોલાવવું ગરૂ કર્યું. ગુરૂજી પોતે પણ પોતાનાં કર કમલોથી કઠી કઠી માટી કાઢતા, ત્યારથી ગુરૂજીએ એનું નામ ' અમૃતસર ' રાખ્યું.

આ શહેર અને તળાવનું નામ અમૃતસર કેમ પડ્યું ?

એ વિષે એમ કહેવાય છે કે રાત્ર કદાચુએ આ સ્થલે સૌ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેલા તેથી તેને સ્વર્ગમાંથી ' અમૃત ' પ્રાપ્ત થયેલું. અને તેજે તે પોતાનું કામ થઈ રહ્યા પછી આ જગ્યાએ રહેલું.

બીજી કથા એમ પણ છે કે મદાતમા સુદ જ્યારે અદિતિ પધાર થતા હતા ત્યારે તેમણે જગલથી વીટળાવસા આ નાનાં તળાવને જોઈ એમ કહ્યું હતું કે " સુદ સિદ્ધિને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવા સારૂ આનું બીજું ઉત્તમ સ્થલ આ પ્રદેશમાં જોઈ નથી. "

આજ નાનાં તળાવને ગુરુજીએ ઘોડું કહ્યું હોય એમ જણાય છે: કારણકે આજળ જેતાં 'દુઃખસંજન કુંડ' તું વધુન આવશે એ એવેજ મળતું આવે છે. જેમ દરિદારની 'હરકી પાપરી' છે તેમ આ ઘોડા તળાવના એક કિનારા સામનું એ નામ છે. આ તળાવનું અને મંદિરનું કામ ગુરુ અભુતસિંદના દે જે પાંચમા ગુરુ હતા, તેમણે પૂરું કરી મધરાત્રી પછી કરેલું: આ અમૃતસર (તળાવ) થી તેની આસપાસ જે સહેર વસાવવામાં આવ્યું, તેનું નામ પણ 'અમૃતસર' પડ્યું. ત્યારથી, અને ખાસ કરીને સ્મૃત્તસિંદના સમયથી, એની ઉપરાંતર ઉત્પત્તિ યતી ગઈ.

તળાવની હમણાંની સ્થિતિ.

આ વખતે એ તળાવ જગપ કુટ કાંણ અને એટલુંજ 'ઘોણું' છે. એની ચારે બાજુ સંગેમરમર અને કાળા તથા જૂના રંગના ચોખ્ખા પથ્થરથી અનેકી ૨૪ કુટ ઘોળી પગથી છે. સંગેમરમરનાં કામને કેટલોક લાગ કેટલાક રામચોપા અને પછી દેવળના અધિકારીઓએ તથા કપૂર્ણા અને ઝીંદ રેટના મહારાજાઓએ કરાવી આપ્યો છે. તળાવમાં નીચેથી ઉપર કાંઈ ચારે બાજુ સંગેમરમરનાં પત્થરીઆં છે, અને વણ તરફ રાજ્ય અને સરકારનાં મકાનો છે જે હાલમાં પ્રત્યક્ષનના બેસવા આદિ કામોમાં આવે છે. તળાવમાં પાણી ખડું ઉઠું છે. તળાવ પાસે કાંધને એક પહેરીને જવા દેવામાં આવતા નથી તેમજ તેમાં અપવિત્ર વસ્ત્રો ધોવા દેવામાં આવતાં નથી. એમાં ન્હાવું પ્રત્યક્ષ ગણાય છે; અને શીખાવું એ મુખ્ય તીર્થ છે.

અકાલ છુંગા.

પશ્ચિમ દરવાજાથી શાખલ યાત્રા ગમે હાથે પાંચમા ગુરુ અભુતસિંદના સમયમાં અનેક એક શીખ મંદિર છે જેને અકાલ છુંગા કહે છે. તેનાં સંખ્યાખર પણ સુનેરી ગીલીટ ચડાવેલાં છે. મંદિરમાં જવા સાર પગથીયાં કરેલાં છે. મંદિરમાં સુનેરી સિંહાસનપર વસ્યાં દોકલો અનેક ચીત્રે પડેલી છે, જેમાં ચાર કુટ લાંબી ગુરુ ગોવિન્દસિંદની એક તલવાર અને એક સોટો મુખ્ય છે. અદિં હાથમાર મૂકતાં છે એમ કહેવાય છે અને તેથી કાંધને ત્યાં શાખલ યાત્રા દેવામાં આવતા નથી. શીખોને 'પૌદલ' સંસ્કાર એવેજ થાય છે.

૧. પૌદલ સંસ્કારની મૂળ કથા નીચે મુજબ છે:—

ગુરુ ગોવિન્દ સાહેબ એક વખતે ધર્મને વારતે ભોગ આપવા એક સેના તૈયાર કરવા સંકલ્પ કરી પોતાના શિષ્યોમાંથી જલિલત આપવા પ્રથમ કાચ તૈયાર છે, એમ પાંચવાર પૂછ્યું. દરેક વખતે એક જાણ તૈયાર થયો અને તે દરેકને કાંપી નાંખવાનો ગુરુજીને બધાને ભાસ કરાવ્યો. આઠ જોડે દિને આ પાંચે સદિન એક દરવાર ભગો અને પંચામન એકઠું કરી તેમાં દરવાર સાહેબનું પાણી મેજરી ખૂલ દલાવ્યું. પછી 'જગજ સાહેબ' (મય સાહેબના અધ્યાપક વિરોજનું નામ છે) ને પાડ કરી તેને મંત્રી, તેનું નામ અમૃત રાખી, ગુરુજીને કટારની ટેવથી પાંચ વાર તે પેતાનાં મોમાં મેક્યું, અને પાંચ વાર પેલા પાંચને એનું આવમન કરાવ્યું તેમજ તેમનાં ચરિત્રપર પણ પડ્યું. આ વખતે બધા શીખોએ એક સામે " વાંદ ગુરુ કોત" ના ધ્વનિ કર્યો. બસ, આનુંજ નામ પૌદલ ! ખાલસા ધર્મને

ઝંડા શુભા.

તેનીજ પાસે બે ઝંડાવાળું એક સ્થાન છે જેને ઝંડા શુભા કહેવામાં આવે છે. અને એ મૂળ સિદ્ધાંત છે. દરેક શીખ આ ક્રિયા કરાવે છે, પણ દ્વે તે ' સાપ ગયા ને લીંગાદા ' બ રહ્યા છે ! '

આ ક્રિયા પછી તે પાંચે શીખોનાં નામ ' સિંદ ' રાખાયુક્ત કરવામાં આવ્યાં અને ગુરુજી પોતાનું નામ પણ તેલુંજ કર્યું.

આ પંચના નિમ્ન સિખિત રિચર નિયમ છે:—

૧ પાંચ શીખોની સાથે મળી પૌદુલ-પૌદુલ-પાન કરવું; ૨ તેનું પાન કર્યા બાદ ' સિંદ ' રાખે યુક્ત પોતાનું નામ કરવું. ૩ પાંચ શીખ નનાં હોય તેને પૂરો ખાલસા સમ-જવો. ૪ દરેક સિંદે ચિરપર વાળ, હાથમાં કટું, વાળમાં કાંસડી, કંઠેર અને કટાર-એ પાંચ રાખવાં આવશ્યકીય છે. એનેજ શીખ લોક ' પંચ કટાર ' કહે છે. ૫ સિંદોમાં જનિએ નહીં રાખવો એકએ. ૬ બધા સિંદોએ ' કાસ્તનાશ ' ' કુલનાશ ', ' ધર્મનાશ ' અને ' કર્મ નાશ ' થવું જોઈએ. ૭ સિંદોએ પોતાની શક્તિ લોખંડ પર ખર્ચવો-બુદ્ધ પ્રિય થવું. ' શુભા ' એટલે વિશ્રાન્તગૃહ. નામદાર સરકારે અને વાર્ષિક રૂ. ૬૫૦૦ ની જમીન આપેલી છે. ૮ લગ્નમાં મરનાર સિંદની ઉત્તમ ગતિ થાય છે. ૯ મનોમનિત કાંઈ ન પડેરવું. ૧૦ ખાલસા ધર્મથીજ મુક્તિ માનવી. ૧૧ હિન્દુએની રીતિને છોડવી; પરંતુ તેમની રસા કરવી. ૧૨ પવન કુલનો નાશ કરવો શીખોનો પરમ ધર્મ છે. ૧૩ એક છંદરની ઉપાસના કરવી. ૧૪ કાંઈને ન નમવું. ૧૫ ગુરુ નાનકેજ પોતાના દેવ માનવા, તેમના અન્ય સાહેબનીજ પૂજા કરવી-બીજા કાંઈનાં નહીં. ૧૬ અમૃતસરનાં તળાવને શીખોનું મુખ્ય તીર્થજ માનવું. ૧૭ " વાઢ ગુરુકી રૂતોહ " અને " વાઢ ગુરુકા ખાલસા " સિંદોનો મૂલ મંત્ર છે. ૧૮ તંબાકુને ન અડકવું. સાઠાણ કાત્રિયોએ આનો બહુ વિરોધ કર્યો પણ નીચ જનિએ આથી બહુ પ્રિય થઈ. નીચલાએને, આ ધર્મના શત્રુ ગણી કે મુદ્દને નાશાય ગણી, ખાલસા ધર્મમાં દાખલ કરવાની ગુરુ ગોવિંદસિંહે મનાઇ કરી છે. બાકી સાધારણ નિયમ તરીકે તો કોઈ પણ જનિ ખાલસા ધર્મ અંગીકાર કરી શકે છે ! અપરાધમાં:—

૧ ધર્મશાળાઓના અપદ્ધ કર્યાં.

૨ ધરિમજના ચેલા.

૩ રામરામના શિષ્ય.

૪ વૈશ્ય

૫ જૈન-બ્રાવક.

ઉચ્ચ જાતિમાંથી વીરલા, ધર્મ, અને અન્ય સદ્ગુણ માત્રા ગયા હતા તેથીજ ગુરુજી નીચ જાતિપર આધાર રાખવો પડ્યો હતો. એમના શિષ્ય એમના પૂર્ણ પુજક હતા. એકવાર એમને કાંઈ શિષ્યે એક બંદુક બેટ આપી. ગુરુજીએ કર્યું કે " મારી હંઝા છે કે કાંઈ શીખને આનું નિશાન બનાવું." તેજ વખતે અનેક સિંદ ગુરુની બંદુકનું નિશાન થવા તૈયાર થયા. આ ગુરુશક્તિથી ગુરુજી બહુ પ્રિય થયા અને પોતાની ' પૌદલ ' દિવાને સાર્થક થયાની.

બે મોડા 'ઝંઝ' છે તેમાંના એક શાળ રાજ્યોએ મૂકેલા છે અને બીજો પંજાબ ફારસી સ્થૂણસિંહે, દીનાણીના મેળાને સમયે અને બેસવાના માયા દીક્રા ત્રણ ત્રણ અચ્ચાર રૂપિયા પડે છે !

ખજાનો.

પૂર્ણ આગળ જવાના દરવાજાની પાછળની બાજુ મુંદર હાથીદાંતનું નકશી કામ છે. તેની ઉપર એક સુંદર અરબો છે, જ્યાં શીખોના શૂર બેસતા. અહિં ૯ પુટ લાંબા અને ૪૬ ઈંચ વ્યાસના ૩૧ ચાંદીના 'ચોખ' છે. ચાર તો ચોખીએ મોટા છે. પર્જનનામાં એક મોટી પેટી છે, તેમાં મુંદરી ગીરના ત્રણ સોટા, એક પંચો અને બે ચમર છે. પાંચ ખગોલી શીર સોનાની એક 'ચાંદ' (ચંદ્રના) છે, જે પર હીરા, માણિક, પાનાં, જહેલાં છે. મંદિરનો એક સુંદર નકશો પણ અને છે. ઉપરાંત નવનીલાસિંહજી જે હીરાનો મુકેટ ધારણ કરતા, જે તેને મોતીની ઝાંઝેલી છે, તે પણ અને છે. બીજી પણ અનેક સુંદર મોતી અને જવેરાત અને છે. રાજ્યની યાત્રા વખતે એ બધું તેની સાથે લેવું છે. અહિં સાધારણ રીતે કાંઈને કાંઈ પણ ચલાવવા દેતા નથી અને સાધારણ આકૃષ્ટી આકૃ ન કહાતાં શાર પોતેથી આકૃ કાઢવામાં આવે છે. કહે છે કે કાબૂશના નામદાર અમીરને એ પણ જતાવવામાં આવ્યું હતું.

મંદિરનો પુત્ર.

એ તળાવની વચમાં મુવર્થ-મંદિર અર્થાત્ શીખોનું શરદારા છે. આ મંદિરનાં ચાર નામ છે—૧.—દરબાર સાહેબ, ૨. દરિયાદર, ૩.—મુશ્કારા, ૪.—મુવર્થ મંદિર. તળાવની વચમાં ૬૫ શીટ સુમરોસ જગ્યામાં એ બનેલું છે. તળાવના પશ્ચિમ કિનારાથી મંદિર સુધી ૨૦૦ શીટ લાંબો પૂલ છે, અને એ પર કાબલ ચવાના મર્ગ પર એક નકશીદાર વિરાળ દરવાજો છે તેની પાછળની બાજુ હાથીદાંતની નકશી બહુ ઉત્તમ કરવામાં આવી છે. અને કાબલ થતી વખતે કાંઈને પણ બીડી આદિ ખીલા દેવામાં આવતી નથી; તેમજ દરેક રથલે ઉમરાવર પણ મૂંઝી ઠોઠ જતું નથી—તેને જાણીને જાણ છે—કારણકે ઉમરાવર પણ મોતી જતું એ એક અવમાન ગણાય છે, કારણકે અહીં નમન કરી આવવું વધે છે. પૂતની જમીન સફેદ અને નીલા માખેલ—સુગંધરમર—ની પટીઆની બનેલી છે અને તેની બેઠે બાજુએ માખેલના ચાંચવાપર વીંચ સુનેરી લેખ લગાડેલા છે. જ્યાં કાંઈ હાથે એક જૂની ફેશનનું ધડીઆલ આવે છે, જે દિનનાં પ્રાચીન વખતનાં ધડીઆલોનો સ્પષ્ટ ચિતાર આપે છે. તેના આકાર, સાધારણ રીતે, એક ચોખડા પથ્થરપર, અર્ધવર્તુલ કાંઠી તેની બલબર વચમાં ફેરવે કે ૯૦° પર તેડીજી ઠીખીનું, (રોટરુકેરના આકારનું) ગાળેલું એક ત્રિભુજ ઉપર કરેલું છે, અને સૂરની મીત પર એનો બધો આધાર છે. એને નમ્મી તો ચાલી રેલી પડતી અને નથી એમાં કાંઈ હાંચવા વૃત્તના કામ પણ મોઝા ધારવા પ્રમાણે સૂરનાં દર્શન સ્પષ્ટ નહીં થતાં હોય તે વખતે પંચાત પડતી દશે. આલુંજ, પણ આનાથી અનેક ગણું મોટું. એક ખીલજ દિશીના 'નંતર મંતર' માં છે.

= ચોખ ફેરવે નગારું (Drum) વગાડવાના દાંડીઆ.

મંદિર.

આ મંદિરની લાંબાઈ પશ્ચિમથી પૂર્વ સુધી ૫૫ ફીટ અને પહોળાઈ લગભગ ૩૫ ફીટ છે. મંદિરના ચિરો ભાગ પર વચમાં એક મોટા ગુંબજ છે, ચારે ખૂણે ચાર બીજા નાના ગુંબજ છે. મંદિરની દીવાલ પર સુંદર ચિત્રકામ છે જે પશુ રંગીન પથ્થરથી જડીને કરવામાં આવેલું છે. મંદિરમાં દાખલ થતાંજ ઉભરા આગળ જે રંગીન પથ્થરની જડાઈથી કાચળા માછલી આદિના સાથીઓ કરેલા છે, તે દિન્દી કારીગરીના ખાસ નેવા લાલક નમૂના છે. બધા ગુંબજો પર ત્રાંખાનાં પત્રાં જડી સોનાનો ગીરીટ ચઢાવેલા છે; આથીજ એ સુવર્ણ મંદિર કહેવાય છે. મંદિરની દીવાલ પર-શુર-ગ્રન્થ સાહેબનાં અનેક પદો ખોદેલાં છે. મંદિરના દરવાજા પર ચાંદીની નકશીવું કામ બહુ સુંદર છે. છતમાં નાના નાના કાચજડી કુદન કરેલું છે.

પૂર્વની તરફ મંદિરનો પ્રધાન ગ્રન્થી ચમર-દાખમાં લઇને બેસે છે. ત્યાં શુર-ગ્રન્થ સાહેબ ખીરાજેલા હોય છે, વચમાં એક ચાકર પાથરેલી હોય છે. જે પર ધાત્રીઓ પેસા રૂપિયા, ફૂલ, મોહનભોગાદિ ધરાવે છે.

સીખ લોકોના ઉદ્ધા શુર, શુર ગોવિંદસીંહજીએ પોતાની પછી કાંઈ યોગ્ય શિષ્યપુત્ર મળવાથી ગ્રન્થ સાહેબને શુર તરીકેનું બધું માન આપવાનું ફરમાવેલું હોવાથી તેઓ તેને ઇશ્વરની સમાન માને છે. આથી તેઓ સવારમાં ગ્રન્થ-સાહેબની લૂછપાછ કરી તેને 'ચંદરવા'ની નીચે ગાદીપર પૂજારીથી તે પર ચમર કરે છે. સાંજના તેમને પાસેનાં પવિત્ર મંદિરમાં લઇ જાય છે જ્યાં રાત્રે તેઓ સુતરી બિઝાનાં પર રાખત કરે છે !

મંદિરની ઉપરનો ખંડ બહુ સુંદર છે, ચારે બાજુ સુંદર ગરબા પથુ છે; જ્યાં બેસી, જતાં આવતાંને બેઠ શકાય છે. કાચના મોટા આરથા ભીંતમાં જડેલા છે. વળી ઉપર જતાં મંદિરના ચાર તરફના ચાર નાના ગુંબજ પર ચડી શકાય છે. અહિં એક ફરતું જાય છે જેને શુર નાનક સાહેબનું જય કહેવામાં આવે છે ને જેને દરેકની લાકડી કે જત્રી લાઇ, બતાવનાર પૂજારી દર્શકનાં નામથી ફરવી તેને બેઠ ધરવા કહે છે; જે બેઠ તેમના ખીસામાં દુરતજ પેઠેલી જાય છે ! પથુ શુર નાનક સાહેબ સાથે પ્રથમ શુર હતા અને દેવળ તો પાંચમા શુરની દર્શાવતમાં પૂરું થયું તો એ જય શુર નાનકનું કેમ હોઇ શકે તે વિશેનું રહસ્ય સમજવામાં આવતું નથી ! ત્યાંજ આગળ એક મોરપીચની ઝાડુ પડેલી હોય છે. બતાવવા આવનારમાંથી એક પૂજારી બની. જઈ કંઈ ધત્તરમાંતર ભણી તેને બેઠ ધરાવવા કહે છે ! તેમજ આ રીતે ઉપર ચડી આવવાનું તાણું ખોલીને સગવડ કરી આવવા સાફ તથા પૂજારીની મદદત સાફ પથુ કંઈક 'લવાજમ' વગર માગ્યે આપવું પડે છે; ઉપર જતાં ગ્રન્થ સાહેબની ઉપર બાંધવામાં આવેલા 'ચંદરવા' માં કબૂતરાંયે ઘેંડાં આદિ મૂકેલાં હોય છે—જે કે નીચેથી તો બધું બહુજ સાફ રાખવામાં આવે છે—તે જણાઇ આવી દર્શકને શીખોની સલાહ પર હસવું આવે છે.

ટીકાસર.

આ આખું મંદિર દરબાર સાહેબને નામે ઓળખાય છે; તેમાં તળાવો છે; જેમાંના એકનું વર્ણન આપણે વાંચી ગયા. બીજું 'ટીકાસર' કહેવાય છે. એની પૂર્વે સાતમાળનું

બાબા અદ્વૈતનું દેવળ છે. એ લાહોરના કાઝીની પુતી 'કેઝને' કે જે પોતાના પિતા બેઠે છતાં શુદ્ધ સાહેબની સેવામાં આવી રહી હતી, તેની યાચારીમાં ઇ. સ. ૧૬૨૨માં બાલ્યવામાં આવ્યું હતું.

બાબા અદ્વૈત.

શુદ્ધ બાબ નામના બાગમાંથી જતાં બાબા અદ્વૈતનાં દેહરાં પાસે-કહેલો કબર પાસે જવાય છે. આ જવાન છતાં શુરનો પુત્ર હતો. ઇ. સ. ૧૬૨૬માં એક સમયે તેને એક મિત્ર મરણ પામતાં તેણે તેને ઘેર જઈ તેને હસ્તો કર્યો. છતાં શુર સાહેબને તેની બાંધે યતાં તેણે આ બાબતસર તેના પર બહુ શરસે થયા. બાબા અદ્વૈતે કહ્યું કે તેણે તેને પોતાની છ'દગી આપી છે. એમ કહી તે ચૂક ગયા; તપાસ કરતાં તેમના પ્રાણ નીકળી ગયેલા માલુમ પડ્યા. દેહસરની પૂર્વે એમની કબર છે. એના પર લેહોની એટલી બધી શ્રદ્ધા છે કે તેણે તેનાં પગથીયાંને, જેમ એક માણસના પગ ઘણતા હોય તેમ, દાંચે છે; જેથી તેમના બાબા સાહેબની પાસેલા કબોતું રૂળ પ્રાપ્ત થતું મનાય છે.

(અપૂર્ણ).

મોંબાસા (આફ્રિકા) માં પ્રવાસ-ત્યાંની હીંદી તથા દેશી મજનુ વર્ણન.

(નારાયણ શરદુકના ઉપદેશક, હમારા મિત્ર કવિ-પણિત મહારાષ્ટ્રીશંકર શર્મા તથા તેમની સાથે એમનાં વિદુષી પત્ની શ્રીમતી હનુજદેવી મહારાષ્ટ્રીશંકર હાલમાં આફ્રિકામાં ધર્મ-પ્રવાસે ગયા છે. તેઓ પ્રથમ મોંબાસા ઉતર્યા હતા અને ત્યાંથી તેઓએ લખેલા ખાતગી પત્રોના બહારને ઉપયોગી ભાગ હમે આનંદદાયી આપીએ છીએ. આફ્રિકામાં આપણા દેશીઓની તેમજ ત્યાંની રતદેશી જંગલી મજનુની સ્થિતિનું તેથી કાંઈ સારું જ્ઞાન થાય છે-ત્યાંની).

અહિં વસ્તીમાં શુજરાતી સ્ત્રીઓ જિલકુલ જિનકળવાએથી છે. અવિદ્યાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જોવી હોય તો તે જોએ છે. જિયારીઓને રહેવાનું જ જંગલીઓમાં એટલે પૂછતું જ મું? લાજ પડતું નેર નિરોધ છે. દવે હું અહિંની સ્થિતિ આપને જણાવું છું. આ દેશની અંદર ઘોડા ગાડી છેજ નહિ, એટલે કસરત કરવા આદિએ તો દીક છે અને ન આદિએ તો પશુ છુટકાજ નહિ. અહિં ઘોડા ન હોવાનું ખાસ કારણ એજ છે કે આ દેશમાં ગરમી ધણી પડે છે જેથી ઘોડા ઇચ્છતા નથી, અને અહિંના જંગલી ઘોડા પકડી શકાતા નથી. અહિં નાની લોહાની ગાડી હોય છે જેમાં બે માણસો બેસી શકે અને તે પાટા ઉપર ચાલે છે. તે દ્રોણી એવા નામથી ઓળખાય છે. તે બે જંગલીઓ એએ છે. અહિં દુધ બહુજ મોંધું મળે છે અને તેનું કારણ દેશની સ્થિતિ છે કે આપણા દેશમાંથી જાયો અહિં લાવવામાં આવે છે. અને તે પશુ ગરમીને લઈને એકાદ વર્ષ હવે છે. અહિંની જંગલી ભેંસો ધણી દૂર હોય છે. બે એમને અને આપણે મેગ'યછ ગયો હોય તો આપણા ભોગ મળે. સિંહ-વાલ કરતાં પશુ ભેંસાનો વાય

વધારે. મુખ્યત્વે સામાન્ય રસ્તા તે અહિંના મોટા રસ્તા મનાય છે. અહિં ચોરનો ભય ઘણો લાગે છે. અને અહિંના જંગલીઓ ચોરી કરે છે. ચોરી કરવા આવ્યા હોય અને જે આપણે જાણી જાણે તોપણ આંખો વીંચીને પડ્યાં રહેનારું. જે યોગીએ તો આપણો ઘાટ ધડી નાખે. હાથમાં ચક્રચક્રતા ઊરા લઇને તેઓ આવે છે. યુરોપિયનોના મકાનમાં કોઇ દિવસ જવાની દિમત ન કરી શકે પરંતુ ગરીબ જિયારા દિંદુને સારી રીતે ખાવે. ‘‘બનીયાની’’ એવાનામથી આપણને યોગ્ય અને બનીયાની એટલે કાંઈ દિસાખમાં નહિ ! રાત્રિને સમયે પેન્ટહુન પ્લેટી નીકળે તો ઠીક પરંતુ જે ધોતિયું ‘‘પ્લેટીને કાંઈ દિંદુ નીકળ્યો હોય તો જિયારાના કુંડા ભોગ મળે. જંગલીની લાપા એવી તો મોટાળા ભરેલી હોય છે કે આપણને કાંઈ સમજણ ન પડે. અહિં ધણી વર્ષો થયાં આપણા દિંદુ રહે છે તે એમની લાપા ભણે છે. અહિં એક એવા રિવાજ છે કે આપણે ઘેર કાંઈ આવે યા આપણે કાંઈને ઘેર જાણે તો ‘‘હોડી’’ એવા રાજ ઘોલવો જોઈએ. સામેથી ‘‘હોડી’’ એવા ઉત્તર મળે ત્યારે એમના મકાનમાં પ્રવેશ યથ શકે. અમારી તખીયત રડીમરમાં ધણીજ સારી રહી હતી. દરિયો પણ ઘણોજ ઘાત હવો પરંતુ એક દિવસ એક છુવાણીયે રડીમરમાં અસાન્તિ ફેલાવી દીધી હતી. ધણી ધણીઆણી વચ્ચે કાંઈ કલેશ થયો અને બાઈ સમુદ્રમાં પડ્યા જવાનું કહીને છુપાઈ ગયાં. એમના ધણીએ કોતારકલ મચાળ્યો કે મારી યોરી સમુદ્રમાં પડી ! રડીમર ઉઘી રાખવામાં આવી. મળવો નાંખવામાં આવ્યો, ત્યારે બાઈ સાહેબ છુપાઈ ગયાં હતાં તે બહાર નીકળ્યાં. આખર એના ધણીના મનમાં ભય પેડી ગયો કે દુવે મારી પર કેસ ચાલશે. હું શું કરીશ ? ત્યારે તે પાપખાનાની બારીમાંથી સમુદ્રમાં પડ્યો. ધણી શોક કરી પરંતુ તે જિયારા મળ્યોજ નહિ.—ઈન્ડિયન.

અહિં આજકાલ વર્ષો ઝડપે છે. આ સાલ અનેક ગત વર્ષો કરતાં વરસાદ વધારે વર્ષો છે. એમ અત્યંત લોકોનું કથન છે. ગરમી પણ જલ્દી ચડતી દેખાડે છે. અહિંના હળ-સીએની કૃષ્ણતાનું આશ્ચર્ય ગરમી જોઇ દયાઈ ભય છે.

આ સ્થળેથી યુઆન્ડા રેલ્વે શરૂ થાય છે જે લગભગ દરિયાની સપાટીથી ૭૦૦૦ ફીટ મુધી ઉંચે ગયેલી છે. કહે છે કે આ રેલવે બાંધવામાં ગવર્મેન્ટે (૮૪૦૦૦૦૦૦) ‘‘ચોરાસી કરોડ રૂપિયા કાંકરા પેડે ખર્ચ્યાં છે. અહિંથી ત્રણસો ચારસો માઈલ દુર નૈરોબી નગર છે, જ્યાં ગવર્નર તથા અન્ય ઈંગ્લીશ અમલદારો રહે છે. નૈરોબીમાં નિરંતર સરદી રહે છે. અમને ત્યાંથી આમંત્રણ આવી ગયું છે. દર બાર દિવસમાં અમે ત્યાં જઈશું. નૈરોબીમાં પંજાબીઓ મોટા પ્રમાણમાં વસે છે. ત્યાંથી કમ્પાલા, કીસુમુજંગમાર આદિ સ્થળેએ જવાશે. આ રસ્તામાં વીક્ટોરીયા તાંત્રી સરોવર (ગોંડા મેસમથ) તથા નાઇજ નદીનો fall (ધોધવો) છે જે જોવાનું રૂબ મળશે. તે તે પ્રદેશોની દહીકેસે યથાસમય આપને લખતો રહીશ. અહિં બોમ્બ મોટા વેપારીઓ છે. બીજો નંબર હોલ મુસલમાને. ભાટીઆઓ દિનપર દિન ઉતરતા જાય છે. અહિંનાં જંગલોમાં હાથીઓ મારવામાં આવે છે અને તેના દાંતના વેપાર અહિંથી ચારંભાય છે. અહિંના એક વેપારીની દુકાને જુદી જુદી જાતના આખા દાંતો અને ખતારવામાં આવ્યા, જેમાંના કેટલાક Curiosity નવાઇ ખાતર રાખવામાં આવ્યા છે. એક દાંત બીજાના ચંદ્રની માફક આમ વળેલો છે. બીજો ✓ આવા પ્રકારનો છે. કહે છે કે ૨૪૫ રતલનો એક દાંત એમ બે દાંતો રૂ. ૭૦૦૦ માં વેચાયા ! એવા મોટા દાંતો પાછા મળ્યા

નથી, અને એક ૧૦૬ રતાલનો ઘોંટ જતાવવામાં આવ્યો જેને બે માણસો પણ માંડ ઉંચકી શકે. ત્યારે ૨૪૫ રતાલની વાતજ શી ! હાથી પ્રાણી પણ મહાસાગરનું જળગર બારકસ લખાયું છે !! એવા હાથી બસો અદોષો વર્ષની આયુષ્ય હોય છે.

મોંઘાણ, તા. ૨૩ મી મે, ૧૯૧૩.

અહીં રાજીવરાજ

સત્યજીત.

(એક ' સિરીસનલ ' વાર્તા-વર્તાવથી અનુસંધાન)

લખનાર—મવાસી.

પ્રકરણ ૧૩—(સમાપ્ત)

દર્યુક.

વપણી વાત જેથી માનવામાં અંદર થઈ કે તરત લોકોનાં ટાળેરામાં તે બધાએ સમા બસી-જવાની હતી ત્યાં જ્યાં લાગ્યાં તેઓનાં મન ઉછેરછી અંધાં હતાં અને તે રસ્તે કપૂક જેવામાં આવે તેા તેના અંત લાવવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો. ધીરે ધીરે યુગી મોહનજી પણ રોમનાનો ઇચ્છાને માન આપી આવી પહોંચ્યા પશુ લોકોએ તેમને કઈ સન્માન આપ્યું નહીં, કારણ કે લોકોની આંખે એનાપર વાંકુટિ હતી.

બાર વગ આપ્યા. તરખમ તરખેક હાલર મનુષ્યો સમામાં આવી પહોંચ્યા. બાર વગમાં પશ્ચિમ મોનોટ બાજી દશે કોટલામાં સુઝિલા રાખ્યાર ૩૫ રોમના આવી પહોંચી અને પોતાને અટકી શકેલા આસ આસનપર બસી પડી.

કુમારિકા રોમના હોલદિવ બનુલ્લી હતી. રાત્રે અગાવવાના યુગે હોલ છતાં એ પોતાના મનુષ્યો તરફ માયાજી હતી; સલાવાગી હોલ છતાં એ સલાવાગી હતી; કુપરકુપરી જેવા લાલચવાગ હોલ છતાં એ હંડ મનવજી હતી અને કુશુર કુશુરી જેવી વસ્ત્રાજ હોલ છતાં એ તાંબી વસ્ત્રાજ રોમલી નહોતી.

સરસ્વતીએ રોમનાને વિલા આપી હતી, હાંમોએ ૩૫ આપ્યું હતું, રતિવાએ સદનરોમના આપી હતી, અને યુગીયો સદાયે આપી દેતા.

આવા ૩૫યુગીયો બહુવિધ વપણી જાગને બેઠાં આવી સમા કિંગમુક થઈ મઈ હતી; તેના ૩૫થી આગળ આવી તમામોએ આસનમાંથી ઉઠી આવી બેઠાં ત્યાં આવેલા મનુષ્યોની આંખોમાં વાસ કીધો હોય એમ જણાઈ હતું. આવી મનેમમા ભેડ મંદ્ર પણ પોતાની સીને તાણેરી રાજી

બની નોંહે શોભનાનું વારંવાર દર્શન કરવા પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો હોય એમ લાગતું હતું. અને દરિયા લગભગ જઈ પોતાના પતિ પાસે આશ્વાસન લેવા સરસરથ પરજળ આગળથી વહી જતી હતી. ખારના ટોરા થયા અને તરત ન્યાયમૂર્તિ ચૈતન્યપ્રસાદ શ્રામામાં આવી પહોંચ્યા અને પોતાના આસનપર બીરાજ્યા. ચૈતન્યપ્રસાદની રત્ન મળ્યા બાદ નીચે મુજબ સંજ્ઞાનું કામ રાંધે યયું. "આને સાંજના સાદાસાદ વાગેતે નિલોહીતલ ઘેર એકલા હતો. ક્યૂંકે ને આપણા ગામમાં કેટલોક વખત થયાં આવ્યા છે, તે બપોરે લાંબા વખત સુધી ગામ બહાર ફર્યા કરતો હતો. આટલે સાદા વાગે એ નિલોહીતલને ઘેર ગયા. પોતાના આંખાની ખાસ ખબર એણે કોઈને આપી નહોતી. જ્યારે પ્રધાન ઘેર તફન એકલા પડયા કે તરત તક સાધી ક્યૂંકે એક સખત હુમલો નિલોહીતલ પર ફર્યો અને અતિ એના છવ લીધા. ક્યૂંકના ખુલાસા થયા માલમ પડે કે, આણું કુર્મ કરવાનો વિચાર એણે અગાડી કાઢ્યો નહોતો; પણ રેંકા કે ને કુસુમપુત્રા દાલના સરદાર નીમનાને એક નસુસ છે, તેના કહેવાથી અને બદલા તરીકે એની લાલચ આપવાથી એ આણું કામ કરવા તત્પર થયા હતા. રેંકા આ વાત કબૂલ કરે છે. ને વીંદી નિલોહીતલ હમેશ પહેરતા હતા તેમ વીંદી રેંકા કનેથી મળી આવી છે; અને તેથી એ એ કામમાં સમિલ છે કે નહિ તેને માટે વખતે પુરાવાની જરૂર રહેતી નથી."

"હે ન્યાયવિધુ ચૈતન્યપ્રસાદજી !" રેંકા અને ક્યૂંક તરફથી શ્રી સુની મોહનજી બોલવા લાગ્યા, "ને ખીના અને જણાવવામાં આવી છે તે તફન ખરી છે એમ રેંકા અને ક્યૂંક માને છે. એ બને જાણુને અંગત સ્વાર્થ નહોતો, અથવા તેઓને હીવાના જણાવી હું તેઓને નિરપરાધી ઠેરવવા માગતો નથી. તેઓ ન્યાયની રૂએ અપરાધી છે અને તેથી સામાન્ય રીતે શું પરિણામ આવતું નેહએ તે સર્વ કોઈની જાણમાં છે; પણ મારે માથે નિષ્પક્ષપાતપણે તેઓનો ખયાવ કરવાની ફરજ આવી છે અને તેથી ને હું મદારા પોતાના વિચાર અનુસાર તેઓનો ખયાવ ન કરું તો હું પોતેજ દોષિત છું એમ છે. આપણે નવીન યુગના ઉપાસકો છીએ. આપણે સામાન્ય બંધુલના ઉપદેશકો છીએ. ક્યૂંકે નિલોહીતલને જાન લીધો એ સામાન્ય બંધુલના નિયમથી હલકું છે; પણ તેથી આપણે એ બંધુલ તોડી ક્યૂંકનો જાન લેવો એ કોઈ રીતે ધ્યાનથી નથી. ક્યૂંકને ફારીને લાકડે ચઢાવવાથી, ને કદાચ નિલોહીતલ આપણને પાછા મળે એમ હોય તો જુદી વાત છે; પણ ને આ રીતે મોતને બદલે મોત લેવામાં આવે તો આપણે આપણી લેરની લાગણીને હુત કરવા સિવાય બીજું કંઈ કરતા નથી. ક્યૂંકે નિલોહીતલને અંત આપ્યો અને તેથી આપણે ક્યૂંકને અંત લાવવો એ તફન કનિષ્ઠ વિચાર છે. ને આપણે હજી સુધી પણ એમને એમજ વર્તીએ તો પછી આપણા મનની મોટાઈ ક્યાં રહી ? આપણે એકજ ઇશ્વરના પુત્રો છીએ એવી માન્યતામાં વળન શું રહ્યું ? મનુષ્ય છવ હત્યાર કરી શકતો નથી તો તેને નારા કરવાનો શું હક છે ? એ હક આપણે પોતેજ લઈ બેઠા છીએ. એક મદાપુરજ કહે છે કે, ને દેશમાં મનુષ્ય એમ ધારે છે કે આ મારું છે અને આ મારું નથી તે દેશ ત્રેષ છે. એજ વિચાર પ્રમાણે આ મારા પોતાના હકો છે અને આ મારા પોતાના હકો નથી, એમ ગણી ને મનુષ્ય પોતાનું હમેશ રાખે તો હજી પણ આપણી સુખની સીમા વધી શકે. આથી મારું કહેવું એમ છે કે ક્યૂંક અને રેંકાને મોતની સજ નાંખવી નેહએ. તેઓના અધર્મી આચરણથી ફક્ત એટલું જ કહે છે કે, તેઓ સામાજને યોગ્ય નથી; તેઓ ફક્ત સામાજના સંબંધી તરીકે રહેવા લાયક નથી અને તેથી એ સંબંધને બંને એટલે મર્યાદામાં રહી યથાગી નાંખવાની આપણી ફરજ છે અને તેમ કરવા આપ યોગ્ય પગલાં લેશો એવી માની અરજ છે." આટલું બોલી શ્રીસુની મોહનજી બેસી ગયા.

"હે પ્રજાજના પિતાતુલ્ય ચૈતન્યપ્રસાદજી ! આપણા શાસ્ત્રીજીએ ને વિચારે દર્શાવ્યા છે તે ખરેખર મારા પિતાશ્રીના વિચારોના પ્રતિબિંબરૂપ છે. બંધવાનું બની ગયું છે, તે શોકપ્રદ છે પણ તેને રાજવાનો કોઇ ઉપાય નથી. આથી આપને ને ધર્મરૂપ જણાય તે કરીશો એવી માની ઇચ્છા છે," શોભનાએ હૃદયમાં જણાવ્યું.

“ પ્રિયજાણીઓ તથા જગિનીઓ ! આપણા નિર્લોભીતજના મરણથી નહિ પૂરી શકાય એવી ખોટા ગાંઠ છે પણ હવે તેને માટે અદ્વિતીય કરવો નકામો છે. આપણે જે વિચારનાં ઉપદેશ કરીએ છીએ તેની ઠસોડીને વખતે હમણાં આવ્યો છે; પણ તેને પ્રસંગે નવીન શુભને એડોની રાત્રે પહોંચ્યા-હવામાં આપણે મોળાપણું દર્શાવીશું નહિ અને આપણા મુની મોહનજના વિચાર અનુસાર આપણા હકોની મર્યાદા પણ એજાગીશું નહિ.

“ હે ક્યૂંક અને રેડો ! તમારા પર આરોપ સાબીત થઈ ચૂક્યો છે અને તે તમે ક્યુવ પણ કદો છો. આથી હું તમને શિક્ષા કરવાનું છું કે તમને એવી રીતે પરજળના ખાસ કેદખાનામાં રાખવામાં આવશે કે જેથી તમે તમારા બાંધવેલું મ્હોં કોઈ હીલસ નોંધ શકશો નહીં. તમારા જોરડા સિવાય અને હપરના આકાશ સિવાય તમારી દૃષ્ટિમાં કંઈ આવશે નહિ. તમારી એકાંતતાજ તમારી દુષ્ટતાને બાળી નાંખી તમને સુધારશે, અને ફરીથી એવું કુર્મી કરવા મન ન રાચ એવી ઈશ્વર પાસે યાચના કરી માફી માગવા તમને રોકવશે. જગત્ તમારે માટે હાથક નથી. જગત્ તમારી સાથે બને એટલો જોડો સંબંધ રાખવા માગે છે અને નવીન દુનિયામાં તમારા યોગ્ય સંસ્કારો જૂઠાંબવ એવી ઈશ્વર પાસે માગણી કરવા વખત આવે છે તેનો દુરવેચોઝ કે સદુરવેચોઝ કરવો તમારા હાથમાં છે.

“ બીજું બધુંએ ! આજેજ સત્યજીવને આપણા ડિરોર ખર કાળજ છે અને તેઓ પોતાના માણસો સાથે કુસુમપુર છતવા નીકળ-પર્વત પરથી નીકળી ચૂક્યા છે એમ જણાવે છે. તે પ્રસંગે આપ સર્વ એમને સદાયથ થશે એવી અમારી અંતિમ ઈચ્છા છે. ”

આશ્ચર્ય બોલી શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદે સભા બરબાસત કરી.

પ્રકરણ ૧૪.

પાછા કુસુમપુર.

જેત જોતામાં એ વરસ વહી ગયાં. કુસુમપુરમાં નિહુઓ મોજ રોખમાં છવન ગાળતા હતા અને તેથી તેઓ કર્તવ્યહીન બન્યા હતા તેઓના સરદાર નીમના તે છતાં ધણે સાવધ હતા. એના સ્થાપીઓ જેવું અધમજીવન એ ગાળતો નહોતો. રવચાનથી બને એટલી કુસુમપુરની સ્થિતિ ફેરવવાં એણે મહેનત લીધી હતી. નિહુઓ પોતાનો સ્વાર્થ સમજે તેટલા મજા એ તેઓને વારંવાર બોધ આપતો હતો. આવા મૂર્ખાનદો સાથે રાજ્યની કુસરી પોતાના ખખાપર લાંબા વખત સુધી રાખી શકશે નહીં એ એ સમજતો હતો. જ્યારે એણે જોયું કે, પરજળના લોકો નિલોહીતના દાથ નીચે કુસુમપુર પાકું મેળવવા તૈયારી કરતા નય છે ત્યારે એણે રેડોને બધી લાકડો આપી મિલોહીતને પૂરો કરવા પરજળ એકધ્યા હતા; પણ તેમાં એ નિષ્ફળ થયો હતો. કુસુમપુરની આગળ પાછળને કોઈ એણે સમજાવી નાખ્યો હતો. નમરના દરવાજા રાતના હમેશના નિયમ તરીકે બંધ રાખવામાં આવતા હતા અને કુચીઓ જો કે નિદ્રા નામના સોનાપતિ અને રાજવામાં આવતી હતી તેપણ નીમના ધણું ખર રાતના છપી રીતે એ નિયમ બરાબર સચવાય છે કે નહિ તેની તપાસ કરી આવતો હતો.

નિદ્રા નીમનાનો એક જીવો મિત્ર હતો. નીચપર્વતની ટોચપર નીમનાની છંદગી બચાવવામાં એણે અજમાગ લીધો હતો. એના બંધા તરીકે નિદ્રાને કુસુમપુરમાં સેનાપતિનું પદ આપવામાં આવ્યું હતું. નિદ્રાસર સારી સાધારણ રીતે ધણું કસાયતું હતું. જ્યારે એને પોતાનું સારીદિક બંજ બતાવવાનો પ્રસંગ આવતો હતો ત્યારે એ અસાધારણ બળ બતાવતો હતો. કુસુમપુરપર એકએકે હુમલો.

લઈ જવાનો વિચાર એણે જ બતાવ્યો હતો. સેનાની વ્યવસ્થાનું કામ નિહંસ પેતાની સાથે રહ્યું છુલ્લ-ચીજ કરતો હતો અને તેથી ત્યાંની સેના લૂટલૂચીની ટોળા જેવી લાગતી હતી. મોટામાં મોટી ખેડ નિહંસમાં એ હતી કે જેટલું એનું શરીર મજબૂત હતું તેટલું એનું મન બળદીન હતું. નગરના રહીશોને એનું નામ માત્ર ટ્રાસજનક હતું. એની આંખોમાં એવો વિચિત્ર બાષ્પ રહેતો હતો કે એને જોઇને નગરની સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ઘરમાં હોવા છતાં યરસરી જતી હતી. આટલું છતાં પણ નીમના આગળ નિહંસ વિરૂદ્ધ ફરિયાદ કરવા કોઈની હીંમત ચાલતી નહોતી; કારણ કે ફરિયાદ કરનારનું નામ જો નિહંસના બળુવામાં આવે તો ફરિયાદીના કેવા હાલ થાય તે સર્વ કાંઈને ખબર હતી. આથી નિહંસ નીંદર કુસુમપુરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતો હતો.

ઉપલાં કારણોને લીધે નિહંસ જો કે નીમનાને જગણો હાથ હતો તો પણ લગભગ નકામો હતો. નીમનો થોડો ધગી આ બાબત જાણતો હતો પણ નિહંસને પોતાનો રાતુ કરવા એની હીંમત ચાલતી નહોતી. આથી ચંદ્રસેનના હાથ નીચે જેવી કુસુમપુરની સ્થિતિ બિનસહીસલામત હતી તેવીજ નીમનાના હાથ નીચે હતી. ફેરમાવ એટલેજ કે તે વખતે રાજ-કુટુંબ શાન્ત્યરહીત ચલાવતું હતું અને હમણાં તે કામ નીમના અને એના સાથીઓ કરતા હતા.

નગરથી નીમનાને ખબર પડી કે સત્યજીત કુસુમપુર તરફ નીકળી ચૂક્યો છે ત્યારથી એના રાગ રમી ગયા હતા. છવતાં છતાં એ પોતાને મુલેલા જેવો જાણતો હતો. પાપા વગર એણે પોતાનું ઘર બાંધ્યું તેથી એને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. મૂર્ખાનંદ સરવતિઓના સરદાર થવા કરતાં વિદ્વાનોની સેવા કરવી એને ચડીયાતી લાગી. વિચારની વિમુગ્ધતામાં એ નિહંસની સલાહ લેવા શતની વખતે એને ઘેર ગયેલ આશ્ચર્ય જ બધું હતું તે એણે કોઠ્યું. દરેક મીનીટ મછી નિહંસે તે ઉધાડ્યું. ત્યાં નીમનાએ શું જોયું ?

એક તરણ બાજા ઓ'થરેહાલ સ્થિતિમાં થર થર મૂલતી પોતાના આગળ ખેંચી રાખેને જોઈ રહતી હતી હતી. તે રાખ પુરપૂર્ણ હતું. એનું ખૂન હમણાં કરવામાં આવ્યું હોય એમ જણાતું હતું. આ જોઈ નિમનાની નિરાશા કોપમાં ફેરવાઈ ગઈ અને કોપે એનું મગજ ફેરવી નાખ્યું. અત્યાર લગી નિહંસને એના આચરણ મટે શિક્ષા ન કરી તેથી એ પોતાને કોપિત ગણવા લાગ્યો.

" નિહંસ ! આજ લગી હું એમ સમજતો હતો કે, અનીતિની આભથી બળતો તું સૂધરો પણ આ ફાણે મને માલમ પડે છે કે કાવરો હજી સૂધી કાળો રહ્યો છે. એ આગથી પોતાનો રંગ બદલે નહિ પણ નાશજન પામશે. " નીમનાએ રાખેલા રૂપમાં પોતાનો કોલ જણાવ્યો.

" નીમના ! તું કુસુમપુરને સરદાર બને હશે પણ મારા ઘરને મલકીક તું નથી. મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરી મહારા પર અંકુશ રાખવાને તને કંઈ હક નથી. " નિહંસે એ પરવાઈથી જવાબ આપ્યો.

" અરે રવજંદી ! તું શું જોલે છે ? આ એક નિર્દોષ મનુષ્યનું ખૂન કરે. આ એક નિર્દોષ સ્ત્રીને સતાવે અને તેને મટે કોઈએ મહારા પર અંકુશ નહિ રાખવો એમ તું શું કહેવા માગે છે ? "

" હા, કારણકે મહારા પર કોઈપણ બલતો અંકુશ રાખવા કોઈને હક નથી. "

" હે નાહન ! આજ લગી મેં લ્હાસ દોષો પ્રતિ અખાશ કીધા તેનુંજ આ પરીણામ છે. તને તે દોષો મટે શિક્ષા ન થઈ પણ હવે સામગ્રી થશે. કુસુમપુર આજે આપત્તિના વાદળથી ઘેરાઈ ગયું છે અને તે આપત્તિમાં તે વધારો કીધો છે. આ સર્વે અપરાધો મટે કશ્વર પાસે માફી માગવા બા.....સંભાળ ! ! " એમ કહેતાં કહેતાં નીમનાએ એક પલકારામાં પોતાની પીરસોલ કાઢી તે વડે નિહંસને ત્યાંના ત્યાં ફાર કીધો.

“ હે નિર્દોષ સ્ત્રી ! તું તારા જતાંત દુઃખમાં કહી જવા ફાપ કર. આ પુરુષ કે જેને હું તારા પતિ સમજું છું તેનું તથા તારાં સ્વપ્ન કોઈથી ન થઈ શક્યું એમાં હું મારોજ દોષ સમજું છું. ” નીમ્નાએ નજી તરફ નજર ફેરવી કહ્યું.

“ હે ન્યાયી પુરુષ ! જે કે મારા આ હાથે મન દબાવે મહારાજ. જતાંત કહી શકાય એમ નથી પણ તમારી ઈચ્છાને આધીન થઈ હું કહીશ. મારું નામ નજી છે. હું કુસુમપુરના સાતમા ખુણામાં રહું છું કાંઈક કે ગરીબાને વારંતે એથી સારી જગ્યા જરૂરી મુશ્કેલ છે. આ રાત્રી જે તમે અહીં જુઓ છો તે વખતે સમજના પ્રમાણે મહારાજ પતિનું છે. અને ખોને તદ્દન નિર્ધન અવસ્થા ભોગવતાં હતાં. મહારાજ પતિ કુસુમપુર જે જ્ઞાની વ્યાવતમાં દરિદ્ર છે ત્યાં મોકલવું કામ કરતા હતા. ત્યારે કુદરત ઉપે છે ત્યારે અહીંના લોકો જાને છે, તેથી તે લોકોની આકરી કરી મહારાજ પતિ હમેશા રાતના મોડા આવતા. મારા જીવનનું સાધન રૂંદીઓ છે. હું યજ્ઞ અર્ચના પતિની રાહ જોતાં રાતના રૂંદીઓ ફેરવતી બેસતી. આજે રાતની વખતે ત્યારે હું જે કામ કરતી હતી ત્યારે નિહાસ મારા અજાણ થોડા દોડાવતો આવ્યો અને થોડાપરથી ઉતરી મારી નજીક આવી અને એની સાથે જવા કહ્યું. મેં તેમ કરવા ના કહી પણ અફસોસ ! એક અજાણતું આવ્યા સક્ષર પુરુષ આગળ છું ત્યારે ? એણે મને બાથમાં લઈ થોડાપર બેસાડી, ને પાછળ બેસી થોડા દોડાવ્યો. મેં હટવાને ધણું કુંડું માર્યું પણ નકામું. થોડા વખતમાં મને આ ઘર આગળ લાવવામાં આવી. હું રોકમરત હતી પણ મેં હાંમત બોધ નહોતી. આ દુહ મને આ જગ્યાએ બેઠી લાગ્યા અને મારાપર બળાકાર કરવા લાગ્યા, એટલામાં મારા પતિ સતીરા આવી પહોંચ્યા. મહારાજ બાજુ ઉતાવળમાં વખાડું રલી ગયું હતું તેથી સતીરાને અંદર આવતાં હરકત નહીં પણ એ આવ્યા તે મરવાને ખાતરજ. આ દૈવ્યે મારા સતીરાને એક ચપડીમાં મારી સમક્ષ સ્વર્ગવાસી કરી દીધા. એટલામાં આજ આવી મહોંચ્યા. ” આટલું કહી નજી ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી. "

નીમ્નાનું હૃદય ખીજાયું અને આખરે આખે રારીરે પરસેવાના ડોપ હટવાથી બાજુ બેઠું રારી પણ ખીજાયું હોય એમ જણાયા લાગ્યું. નિહાસને અપરાધ એ પોતાનો અપરાધ મણવા લાગ્યો.

“ હે સ્ત્રી ! તારાપર જે દુઃખ આવી પડ્યું છે તેમાંથી તને સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત કરવાને હું અશક્ત છું તેમજ તારી ગરીબ રિયતિમાંથી તું મુક્ત થાય તેટલા મઠિ આ હું મારી હીરાની વૈદી આપું છું. ” એમ કહી પોતાની આંગળીપરથી વૈદી કાઢી નીમ્નાએ નજીને આપી અને જે પીસેતો એની પાસે હતી તેના નડે એણે પોતાને આક્રમણ કરીયા.

ઉપરથી બીના બીન્ને દિવસે સવારે કુસુમપુરમાં પવનની ઝડપે મચરી ગઈ. નિહાસે મણી પમરના ટોર જેવા થઈ પડ્યા. તેણીની હાથ હડી ગઈ પણ તે નકામી. તેણી નીમ્ના અને નિહાસની પદનીઓ થોડા મોડાસેને રોંગે ત્યાર પહેલાં તે સત્યજીતે પરજળવા માણસો અને નવીન નિહાસો સહિત કુસુમ પુરમાં આવ્યા. પ્રવેશ કરીયા. અને વિરજ ચવાર પણ ઝિન્નઝિન્ન હોવાથી તરતજ તે શહેરને કબજે લીધો.

પૂર્ણાવૃત્તિ.

નવીન સૂર્ય ઉગ્યો કુદરતે પ્રકાશનું પાતળું સર્વત્ર પાવતી દીધું હતું. જ્ઞાનદેવેએ પૂર્વના ઉમરા પર રંગબેરંગી સાથીઆ પૂરી દીધા હતા. સોનેરી યુગનાં વાતઓ જ્યાં ત્યાં વણી રહ્યાં હતાં. સ્નેહ અને હસાહસ્યક વ્યવસ્થા ફરકી રહી હતી. રવિપ્રભાં વિખતિનું વાદળ ખમ્મી જવાથી કુસુમપુરની કુસુમ રૂપ સ્વાભાવિક રોબા ત્યાં આવી વસી હતી.

થોડા વખતમાં કુસુમપુરવાસીઓએ નીમકહવાજ નીહાસો સાથે મણી સત્યજીતને શત્કારિયે

પણી ધામધૂમથી કર્યો. આખા નગરમાં જસવ વ્યાપી ગયો અને ત્યાંની પ્રજા ચંદ્રસેનની જગ્યાએ એના પુત્ર સત્યજીતને જોવાનો પ્રસંગ બન્યો તેથી પોતાને બાળ્યશાળી માનવા લાગી.

ક્રીશોર સત્યજીતને રાજ્ય-કાર્યમાં મદદ કરવા લાગ્યો. ચૈતન્યપ્રસાદને નિવોહીતની જગ્યા આપવામાં આવી. સુદેવજીને સુખ્ય સેનાપતિની પદવી સોંપવામાં આવી અને બીજા યોગ્ય માણસોને યોગ્ય પદવીઓ અથવા બક્ષીસો આપવામાં આવી.

વખત જતાં સત્યજીતનાં શોભતા સાથેનાં માનસિક લગ્ન પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપમાં આવ્યાં અને ક્રીશોરનાં લગ્ન પણ એક સુહૃદા નામની કુસીન કર્યા સાથે થઈ ગયાં. આ સર્વ પ્રસંગોથી કુમુંભપુરનું વાતાવરણ મંજરમય થઈ ગયું.

નિવોહીતે જનસમાજના જે નવીન નિયમો પોતાની સત્તાથી ચાલુ કર્યા હતા એને જે સુધારાને આવકાર આપ્યો હતો અને શોભાની ખંતથી સૌ વર્ગની હનનિતિને માટે જે ઉપાયો યોજાવામાં આવ્યા હતા તે સર્વને સત્યજીતે કુમુંભપુરમાં સ્થાપ આપ્યું.

આ રીતે સર્વ ધીરે ધીરે વ્યવસ્થિત થઈ ગયું. સત્યજીત અને ક્રીશોર ચૈતન્યપ્રસાદની મદદવડે સહેલાઈથી પ્રબળ સુખ સાથે એવી રીતે રાજ્ય-તંત્ર ચલાવતા હતા. શોભા અને સુહૃદા સુખતિને પોતાની માતા તરીકે માન આપતાં હતાં અને દિવસે કૃત્તીકવાર સુખતિ અને એની યાત્રી છંદગીની કથા સાંભળતાં હતાં.

ચંદ્રસેનનું સ્મરણ સુખતિને ધણીવાર થતું અને તેથી એનું વદન ખિન્ન થતું પણ તેના સદૃશ પુત્રો જોતાં પાપું પ્રસન્ન થતું. વિદ્યુત સુખતિ પોતાની પ્રજાના સુખમાં સુખ માનતી અને પોતાના પુત્રોને તેમ કરવા પ્રજાપતી હતી. આ રીતે એક વખતનું રૂઢું છવણું દુઃખી રાજ-કુટુંબ ફરીથી સુખી થયું.

એક વખત જગ્યા પછી આપણા ક્રીશોરને બાઈની સાથે સંગીત અભ્યાસ માન થયું અને તેને માટે બાઈની સંમતિ કીધી. ક્રીશોરે પોતાને વિચાર શોભાને જણાવ્યો. અને એણે સત્યજીતની ઇચ્છાથી પોતાની ઇચ્છા ધીન નથી એમ જણાવ્યું. આથી સર્વ સંગીતનો આનંદ લેવા દીવાનખાનામાં એકઠા થયા.

સત્યજીતે સતાર લીધી અને ક્રીશોર પોતાને માટે સારંગી લઈ આવ્યો અને સતાર સાથે બેગલી દીધી. શોભા અને સુહૃદાએ પણ શું ગાવું તે નક્કી કરી દીધું.

દીવાનખાનાની વચ્ચેવચ્ચ એક સુંદર દીવો જળતો હતો. એની ચારે બાજુએ ભવકાખંધ શણગારેલી હતી. બીજા અને છત પર આસમાની રંગ હોવાથી તે દિવાના તેજ સાથે એક યથ જતો ચારે તરફની બારીઓમાંથી બહારના ચંદ્રનો પ્રકાશ અંદર આવતો હતો અને તેથી એરડાની અંદર અને બહાર લગભગ એક સરખો પ્રકાર દેખાતો હતો. બહારના ગાયમાંથી થતો સાથે મિશ્ર થઈ પુષ્પોનો સુવાસ એરડામાં આવતો હતો અને તેના સંગ્રંધમાં આવનાર ફરકને આનંદ આપતો હતો.

સંગીત શરૂ થયું. સતારનો અવાજ સ્થેન સ્થેન સંભળાતો હતો. સારંગીનો અવાજ બહાર પડતો હતો. શોભા અને સુહૃદા બંનેના સ્વરો એકમેકથી ચડીયાના લેવા છતાં એક બીજાને અનુકુળ હતા. જડ અને ચેતન સ્વરનો સંયોગ થયો અને તેથી પૃથ્વી દોલાયમાન થવા લાગી અને બંને ગરુડલા સાથે સાથે ગાવા લાગી કે:-

૫૬.

“ જનપતિરાય ! અજ્ઞાન વિગ્રાય, પ્રેમજામ બંધાય, એવી મતિ દેખેરે,

“ દેરા સુખી યાય, કલેશ દુર યાય, ધર્મધતા નય, અમ દૂત્રિ કરજેરે. ”

“ ક્રીશોરબાઈ જગ્યા ધીમેથી, ” “ સુહૃદા બહેન હવે ચળાડી ચલાવો. ”—આ વિગેરે વાક્યોના કુવાસો આરમાની એરડામાં દિવાના તેજની સાથે અમઝતો કરવા લાગ્યા, અને તેમાંથી પડતાં ફેરાંઓ પ્રકાશીત એરડામાં અમૃતની રુચિ કરવા લાગ્યાં.

ધર્મર પાશુ બાળે મનુષ્ય-આનંદથી અણર્થક હાપડના તેજના મેલકારના રૂપમાં ત્યાં પધાર્યા હોય એમ જણાતું હતું. દિશાઓ આરમણી વસ્ત્રો ધારણ કરી આદે બાળુએ આ આનંદનો ઉપસોગ કરવા ઉભી હતી. કાજ પોતાનું કામ ભૂલી ગયો. જગદૂનો ચંદ્ર પ્રકાશના રૂપમાં ખારીને વસ્તે આર-ગમાં આવવા બહુ દીક્ષાં ખારતો હતો. પાશુ કંતો અને ખાઈ પામ નશ્યું કે ગમે તે કારણથી એનું મન હોવા છતાં પણ અંદર આત્મી સંકોચ નહિ.

નિર્દોષ સંગીત ! હોરા રિતા જગત્ શૂન્ય છે. ત્યાં તું નથી ત્યાં માત્ર ધૂળ ઉડે છે. ત્હારા સંબંધથી થતા આનંદ ત્હારા રસિક ગ્રાહકોને બેઠવે છે. ત્હારી અસર આંખને પાતી નથી પણ હૃદયને જ સાથ છે.

આ રીતે સંગીત આવતું હતું એટલામાં બહારના અવાજથી ખલેલ થઈ.

“ સત્યજીત અને ધીરોર તમે અહીંયા છો કે ? ” સુમતિએ અંદર આવી પૂછ્યું.

“ હા, હા તેઓ અહીં જ છે ” રોહિતા અને સુહીલાએ ધીરે સાદે સુમતિ સાથું જોતાં કહ્યું. સત્યજીત અને ધીરોર વિરમથ પતા સુમતિ સાથું જોઈ રહ્યા. સુમતિ પોતાનાં કુટુંબ પર એક ટસે આનંદ સહિત જોઈ રહી અને મલકાઈ. અડે આંખો સુમતિ પ્રતિ વળી અંદરે કરી. અત્યંત અણુમાં આનંદ વ્યાપી ગયો અને પૂતળી સ્વગનિ હસવા લાગી.

સમાપ્ત.

અન્યાવસોકન.

અન્યાવસોકન.

(૧) હિંદુસ્તાનનું આરોગ્યશાસ્ત્ર; (૨) અકરમાતમાં આધારિક મહદ્—સેન્ટ
જાન એન્જ્યુલન્સ એસોસિએશનનાં અંગ્રેજ પુસ્તકોને અધારે, એક પાસાં લેખકની કલમથી હિંદુ-સુન્-
ગતી બાપામાં લખાયેલાં આ જે અતિ ઉત્તમ પુસ્તકો છે. પુસ્તકોમાં વિષયને સારી રીતે સમજાવવા સાર
અનેક આદર્શો. પણ મેલવામાં આવી છે. સેન્ટ જોહન એન્જ્યુલન્સ સોસાયટીનાં નામથી, સેના રાધીએ
નામદાર લોટ દાર્ડિંગને રચેલા બોન-આરગત્ રેજીસ્ટ્રે જે કીમતી મહદ કરી હતી ત્યાર પછી તે,
બાપ્યેન કાઠ સિદ્ધિ અનુષ્ટુ હસી. તેની તારૂંથી જુદે જુદે રેજીસ્ટ્રે જુદાં જુદાં સંદેશોમાં અનેક કલાસોર
ચલાવવામાં આવે છે કે ત્યાં જનસમાજને આધારિક મહદ્ કીમતી જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. આ કીમતી
જ્ઞાનનાં અંગ્રેજ પુસ્તકો ઉપરથી ઉપજેલી દરેલાં આ પુસ્તકો પણ કેવાં કીમતી હશે તેનાં પચાસ વાંચક વર્ગને
કેમકેલ નથી, પહેલું પુસ્તક બોન. સરનય જનરલ સર્ માર્ટિ દ્યુકિસ તથા મેન્ડર ગ્રા. જે. બર્ડકહેમના
“ ટ્રોપીકલ હાઇજન ” નામનાં અંગ્રેજ પુસ્તકો બાપ્યોર જે ન્યારે બેન્ડુ આ બાપ્યોરકારના “ અક-
રમાત અને તેના વાકાબિક ઉપાય ” નામના પુસ્તકનું રૂપાંતર છે. બેક પુસ્તકો સારી રેટરનરીને ઉપ-
યોગ કરી ઉપવવામાં આવેલાં છે ને તે બેક પાસે પૂર્ણતા છે. પણ અમરે ધણીજ દિલગીરી સાથે જણા-
વડું પો છે કે બેકો ભેટલા ૧૯૫૮ નેટએ તેજા ૧૯૫૮ બનાવવા તરફ રા. મેટલાએ ધ્યાન આપ્યું હેમા-
નું નથી. અચા છે કે બેક આપતિમાં એ મુદ્દિ મુધાદી લેવામાં આવશે. બેક પુસ્તક મળી લગભગ
૧૫૦ આપતિઓ છે તે, તે જ પુસ્તકનો ૧૬, તરફ જેવાં પહેલાંની કીમત રૂ. ૧-૧૦-૦૦ તથા બીજાંની
રૂ. ૧-૧-૦૦ થાયે નથી. કર્તા મી. મનકજાઈ હોમસ્ટાઇ મેટા, એલ. એમ. એન્ટ. એસ., અમ-
રેલી, બી પ્રાપ્ય

અમારી તરફની સમાયોચનામાં અમે હુંકમાં એટલું જ જણાવીશું કે પુસ્તકો ધણાં જ ઉત્તમ હોઇ
દરેક કુટુંબે જરૂર ખરીદવાં પડે છે.

અમે અગ્રે લેખકનું એક નજવી બાબત તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. " અક્ષરમાતમાં પ્રા-
થમિક મદદની પ્રસ્તાવનામાં ૧૧ મી ટીપ્પીમાં " હાલ આગ્રહીસમી સંદીના જમાનામાં " લખ્યું છે, પણ
હાલ વીરામી સદી આવે છે, તેથી બીજી આદત્તિમાં, અમે આજ રાખીએ છીએ કે આ મૂકિ પણ જરૂર
કરવામાં આવશે.

(૩) હુંકમાં વિદ્યાભ્યાસ:—જ્યોર્જ ફેરરિસે " પરસ્પર એન્ડ નોલેજ અન્ડર ડીરેક્ટ-
ટીચ " નામનાં પુસ્તકનું મદ્રાસની કૌશીયન લિટરેચર સોસાયટીએ કરેલાં હુંક રૂપાંતરનું ૨૮ રૂલસિંહ
ટીપ્પસિંહ પરમાર પાસે બાર્પાતર કરાવેલું સસ્તાં સાહિત્યની વિવિધ ગ્રન્થમાલનું આ ૩૨ થું પુસ્તક
છે. પાનાં આસારે દોઢસો. કાચું પૃષ્ઠ ૦-૨-૬ પાકું પૃષ્ઠ ૦-૫-૦

પુસ્તક વાંચવા યોગ્ય છે.

(૪) લગ્ન મિતાદશરી:—સારા કાગળપર કુમકુમ રંગની સાહીથી છપાયેલું આ પુસ્તક
જુદા જુદા હિન્દુ તેમજ અંગ્રેજ લેખકોના લગ્ન વિધેના વિચારોનું પદમાં દિગ્દર્શન કરાવે છે. પ્રસિદ્ધ
કર્તા પ્રો. ડી. કે. ગમ્ગર-વડોદરા. મૂલ્ય લખ્યું નથી.

આ ભતનું આ પ્રથમજ ઉત્તમ પુસ્તક લેખાય.

(૫) વિદ્યાદિદ્યાવાળ વિવિધ વાંચનમાળા મળુકો ૧:—પ્રસિદ્ધ કર્તા તુલજરામ
જમનાદાસ શાહ અને રાકરાબાઈ બૂલાબાઈ ગોંધી, એ જ્ઞાતિની મધ્ય પરિપક્વમાં થયેલાં હુંક વ્યાખ્યા-
નોના આ સંગ્રહ છે. કીમત ૭ આના રાખી છે જે હોવી નેહએ તેના કરતાં ચાર ગણી છે !

(૬) થી કૃષ્ણ રાસમાળા:—(ત્રીજી લાગ ૧ લો) રચનાર મૂળજરામ પ્રાણરાંકર
ત્રવણી, રાયપુર-અમદાવાદ—પ્રથમવર્તિ ૧૯૧૧. ગદ્યપદમાં ગોપી-કૃષ્ણની લીલાની વર્ણનનું આ પુસ્તક
એ બનાવને સાય ખાનનાર ભવિષ્ય બહોતને લાવકનું છે. કીમત ૪ આના મોંઘી નથી.

છપેછ.

(૭) *Simplified Theory and Practice of Ratio, Proportion and Variation*:—By H. M. Desai, B. A.,—Baroda. Price Anna 6.

(૮) *Note on Longman's English Reading Books for Indian Students: Book II*:—By two graduate teachers; Publisher, M. K. Gadgil, B. A. Secretary, Mahila Vidyalaya, Poona. Price 8 Annas.

(૯) *Notes on The Matriculation Poetry Book*; By the Same authors and publishers. Price Annas 4.

(૧૦) *Select Lyrics*: By S. V. Pendse B. A. and H. M. Desai B. A. Raopura—Baroda. Price 4 annas.

જરૂરનાં આદે અંગ્રેજ પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓને કામનાં હોઈ કીમત પણ યોગ્ય રાખવામાં
આવેલી હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ તેના લાભ લઈ જરૂર અર્પસિદ્ધિ કરશે.

મરાઠી.

(૧૧) ગચ્છમનહાર:—સીતારામ વાલુદેવ પેંકરે, ખી. એ. અને વિષ્ણુ સીતારામ દેવ
કી. ૧૦ આના. મરાઠાક એમ. સી. કોઠારી, કાચડી પોળ પચોદરા, થી પ્રાપ્ય; ઉત્તમ પ્રખ્યાત મરાઠી

લેખકોનાં જુદાં જુદાં પત્રોમાં આવેલા કેટલાક લેખોનો આ સંગ્રહ છે. સુદૃઢી બધું સારી કરવામાં આવી છે. લેખો કેવા હશે તેનો મરાઠી લેખકોનાં નામ સાથે પ્રસ્થિત 'માણસને પૂછવાનું મર્યાદાન' રહેતું નથી. ૧૫૦ ઉપર પાત્રોનાં આ પુસ્તકની કીમત દશ આના થયાર્થ છે. ગુજરાતી સુંદર લેખોનો આનો સંગ્રહ કોઈ પઢાર પારશે ?

હિન્દી.

૧૨. પ્રમાણ—આ નામનું એક સચિત્ત રોપણ અછપિટ આઠ ફોર્મનું માસિક ખડવાના પ્રસિદ્ધ વકીલ શ. કાશીરામ ગંગેરાઉ તરફથી બહાર પડે છે એના આધાર સુધીના બહાર પડેલા એ અઢો અમને મળ્યા છે. 'રાઈટલ પેન' વંચીન છે. હિન્દીના લગભગ બધાજ બહારના લેખકો અને કવિઓની પ્રસાદી આ એક અંકમાં નજરે પડે છે, અને વિષય વિવિધતા પણ એવી છે કે સુપ્રસિધ્ધ સર્વોત્તમ ગણાતાં હિન્દી માસિક 'સરસ્વતી' ના જે કેટલાક સર્વોત્તમ અઢો નીકળે છે, તેની સાથે હરિદ્વાઈ કરી શકે. 'મર્યાદા' 'સરસ્વતી' ની હરીફાઈમાં કાઢવામાં આવ્યું હશે પણ તે કોઈ પણ રીતે 'સરસ્વતી' ની બરોબરી હજી સુધી કરી શક્યું નથી; ત્યારે જો આ માસિકના બધા અંકો આવતા નીકળે તો, તે 'સરસ્વતી' સાથે ઠકર બરાબર લઈ શકશે એમાં કોઈ શક નથી. પૂનાના ચિત્રધાજા પ્રેસમાં છપાય છે.

M. M. J.

અપવાસનો અવધિ-અપવાસના અણુદોષ.

મનુષ્યચક્રિની અજ વિના જીવવાની મર્યાદા નિશ્ચિત કરવાનો આ લઘુલેખનો આશય છે. આ દેશમાં જૈન બધુઓ તથા બૃહને તેના પ્રયોજો પધુપધુમાં કરે છે. અનેક વૃદ્ધ શ્રાવિકાઓ તથા સાધુઓ ૪૦-૮૫ દિવસ કેવળ બોજન વિના રહેલા સાંભળ્યા છે. પરંતુ તેમ કરતાં કેટલાક હદબહાર જતાં મધુવશ થાય છે, બ્યારે બીજા મારેલી મૂક ઉતારતાં ન આવડતાં, બુખને લીધે પેટની ગરમી ગાયે ચડી જતાં અપંગતા આદિ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. અપવાસ કરવામાં આવે છે ધર્મશ્રદ્ધાથી અને તેથી કાંઈક લાભ થાય છે વિદ્યાન વિદ્યાને ! પરંતુ વિભાષતમાં તે વિદ્યાન વિદ્યાના લાભ સાદગ્ય બુખ્યા રહેવાના પ્રયોજો કરવામાં આવ્યા છે, ૧૮૮૦માં લંડનમાં સ્થુરી નામનો ગૃહસ્થ ૪૦ દહાડા બુખ્યા રહ્યા હતા તે એક મદાન પરાક્રમ ગણ્યું હતું, જો કે એકલા દિવસ તે આ દેશમાં અનેક સાધુઓ જૈન રહ્યા છે. અને મી. સ્થુરીએ તે પોતાના ઓરગનું વાતાવરણ ગરમ રાખ્યું હતું અને વળી બીનાસવાળી દવા પણ તેમાં દાખલ કરી હતી. બુખ સહન કરવામાં આ બે બાજન મદદમાર છે. ખાણમાં અકસ્માત થતાં તેમાં દહાડા બનારા કામઘરો લાંબો વખત જીવી શકે છે. તેનું કારણ તે સંભોગો બોલ નીચેની ખાણોમાં કુદરતી રીતે હોવાનું છે. એક ૬૫ વર્ષનો કામઘર એ પ્રમાણે ૨૫ દહાડે બહાર નીકળ્યો હતો અને તેમાંના પડેલા ૧૦ દહાડા સુધી તે તેને પાણી પણ ઉપરથી પટ્ટોમાંથી શકાયું નહોતું. મી. સ્થુરી પ્રથમ ૨૦ દહાડાના અપવાસમાં ૨૮ રતન લઈ ગયો હતો-૧૨૬૧ નો ચડી તે જો રતનની પણ અંદર આવી ગયા.

૬૩ દિવસનો લાંબણુ કનરો વીર !

૧૮૮૦ માં ન્યુ યૉર્કના ડૉક્ટર ટર્નરે પણ ૪૩ દહાડા અપવાસ કરીને જગપ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી.

જેકસ નામના એક રૂઝ સીપાઈએ ન્યુ યૉર્કની એક ગાયન શાળામાં ૬૦ દિવસની લાગલગાટ લાંબણુ કરી બતાવીને તેથી પણ વિશેષ નામના મેળવી હતી.

પરંતુ સૌથી આશ્ચર્યજનક દ્રષ્ટાંત હુલો (કાન્સ) નગરના ગ્રેની નામના એક ખૂનીને છે. તેને ફ્રાંસીએ ન જીવું પડે તે સારૂ તેણે પકડાયેલા ત્રણથી વધુ જાન ત્યાંનાં. તેનાં બોંધ-રાંમાં તેણે લલચાવવા-છંદ તપ કરવા નિમિત્તે તપ ભંગ કરવા લલચાવવા સર્વાંગ સુંદર ઉર્વશી આદિ અપસરા મોકલવો તેમ !—અત્યંત સ્વાર્થિષ્ઠ મિહાઈએની તથા ફ્લોની રકા-ખીએ સતાવાળાઓ મુકી જતા. છતાં તે તે વનમાં નજ ડગે. જોર જીલમથી અવગવવા જનારને પણ તેણે ન ખાવાની દહીંશાઈથી દરાવ્યો. આ પ્રમાણે તે ૬૩ દહાડા છાવ્યો. ૬૪ દહાડે તે સ્વર્ગે ગયો—આર્વા પરાક્રમ અને આટલાં અપવાસ છતાં પણ જો ત્યાં ન જાય તો બીજે ક્યાં જાય ? છતી બૂએ અને વગર રોગે, સ્વેચ્છાથી સૌથી લાંબો અપવાસ તે જગતના ઇતિહાસમાં આ ૬૩ દિવસનોજ છે. જેને મરવાની ઇચ્છા હોય તેણેજ ગ્રેનીની સ્પર્ધા કરવા તૈયાર થયું.

વિજ્ઞાપતો ગ્રેમાખાઈ.

અહીંની ગ્રેમાખાઈ હુદાણીની કથા તો છેક ૧૮૦૦ ની છે. છતાં પ્રજાના રમરણમાં તે તાજ છે. તેવીજ એક વાર્તા ૧૮૬૮ માં ઇંગ્લંડમાં બની હતી. વેસના લીધરનેનાદ ગામની એક યુવતી સી સારા જેકએ પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક વિદિત કીધું કે અનેક (૧૬) વર્ષ થયાં મેં સર્વથા ભોજનવર્જન કર્યું છે અને ત્યાંના પાદરીએ વળી તે ઉપર રોડા માર્યો તેથી લોકોમાં હોદા થઇ ગઇ. પ્રખ્યાત ગાયક હોસ્પીટલના ડોક્ટરોએ તથા નર્સોએ આ સ્થિતિ નિયમ વિરૂદ્ધ દેખાતો દેસ, તેનાં સત્યાસત્યનો નિષ્કર્ષ કરવા પોતાના હાથમાં લીધી, અને તેને અકાંત ભોજન રહિત રાખી. બીજેજ દહાડે તે શીકકી પડવા લાગી. ૬ દે દિને તો અચક્તિ ગંભીર થઇ પડી. શરીર નજીવું પડ્યું પણ તે હીમ્મત નહીં હારી. ડોક્ટરોએ તે કન્યાના માથાપને ચેતવણી આપી ત્યારે તેઓએ તો નિશ્ચિત રીતે કહ્યું કે, “ એવા અચક્તિનો દેખાવ તો ઘણી વાર અને થાય છે તેમાં શું ? વાસ મારતાં લાકુની પોટલી સર જાલચંદની કમીડીની નર્સો અને ગ્રેમાખાઈ પાસેથી જહી—તેવું તો કાંઈ મીસ જેકન્સ પાસેથીજડ્યું નહીં. આઠમે દહાડે તો તે બિચારી મરી ગઇ. વેદક સર્ટીફિકેટમાં મરણનું કારણ “ ભૂખમરો ” લખ્યું હતું. બધાની કમખ-ખતી આવી લાગી ! સરકારે તે કન્યાના માથાપ, ડોક્ટરો તથા નર્સો પર મનુષ્યવધના અપરાધનો આજ્ઞ મુક્યો. બાપને ૧૨, તથા માન ૬ માસની શિક્ષા થઇ તથા નિર્દોષ ડોક્ટરો તથા નર્સો નિર્દોષ ઠર્યાં.

વૈદક વિજ્ઞાના લાલસા સારૂ ખાસ અખતરાઓ.

ઉપલો દાખલો તો ધર્મની ગાંડાઇ અથવા માત્ર બહાદુરી બતાવવાના સંબંધમાં છે. પરંતુ કેટલાકોને વર્તમાન સમયમાં એવો અભિપ્રાય તેમજ અનુભવ છે કે અનેક દિવસ

અપવાસ કરવાથી સરીરમાં જે કચેરા નહીં તે નષ્ટ થઈ શકતો નથી અને ઉલ્કા વધે છે, એની મેળે બળી જાય છે. આ વિચારનાં નિર્ણયાર્થે હદમી-રહરના ડૉ. એચ. પેનીએ ૩૦ દહાડા અપવાસ કરીને ૩૦ રોજ વજન ઘટાડ્યું હતું. તે દરમીયાન માત્ર જલ પીતો. ૧૯૧૦ ના પ્રારંભમાં કેટલા મી. આર્સ રપેન્સર નામના એક આર્થિસ્ટે તેને અત્યંત ભૂખ લાગતી તેનું ઉપાય તરીકે ૪૨ દહાડા અપવાસ કરી નેરો હતો. તેથી તેને લાભ થયો હતો, અને હમેશ માટે ભૂખ ધરી હતી. અમેરીકાના બજીરો લેખક મી. અપટન સીડ્વેરે તો ૧૦-૧૫ દહાડા ભૂખા રહેવાથી કાંઈ પણ રોગ મટી જાય છે એમ સ્વાનુભવથી કહે છે. આપણા પૈઠકમાં પણ અલ્પજીના ઉપાય તરીકે અપવાસ સર્વોત્તમ કહેા છે પરંતુ એમાં સફેદ નથી કે ખાસ અથવા દવાથી ન મટે એવો રોગ ન હોય છતાં દીર્ઘ અપવાસ કરવાથી તો અશક્તિ તથા બીજી દાનિઓ જ છે. એટલું જ નહીં પણ પુરતાં પેશાબી જ્વાન તથા સંભાળ વિના થોડા દહાડા પણ અપવાસ કરવા એ બેખમ બધું છે. મી. રેડના “ રીવ્યુ એફ રીવ્યુઝ ” માં એક વર્ષ ૫૨ હમે વાંચ્યું હતું કે ઊપાયોમાં અપવાસનાં બહુ વખાણુ સાંભળીને નેદાનીસખર્ગ (ટ્રાન્સવાલ) ના એક સોલીસીટરે પણ અપવાસ આરંભ્ય અને આઠમે દહાડે મરી ગયો. માટે લાંબા અપવાસ, બીજા ઉપાયોને અંત આવી ન જાય ત્યાં સુધી કરવાની હમે સલાહ આપી શકતા નથી. ઊપાનાં વખાણુથી કેલ્કાપુરના છત્રપતિ તથા ફર્મગાના મહારાજશાહિએ પણ ૩-૪ દહાડાના સામટા અપવાસ કર્યા હતા એમ કહેવાય છે. તેમને અનુકર પ્રયત્ન કરવા તેઓ કૃપા કરશે તો તેથી આપણને ધણે લાભ થશે.

ભુખ્યા રહેવાની એક વિશેષ કુદિત.

ભૂખને પ્રાચી કવી રીતે એ મોંઘવારી અને રત્નળતી વસ્તીના આ જમાનાનો એક મહા પ્રક છે. બુનેપના સિખારીઆ ભુખ્યા ઠાંસ હોય ત્યારે તેઓ પોતાના ફાટેલા પાટલુન પરનાં તુટેલા કમરપટાનાં છિદ્રોમાં બટને મઢાવતા જતા, અર્થાત્ તે વધારે તાપટ કરતા બેઠામાં આવે છે. આ તેમની રીતિથી જર્મન ગ્રેફસર રૂડોલ્ફને લેનહોલ આશર્પ પામ્યો અને તેમાં કાંઈ રહસ્ય હશે કે નહીં તેના નિશ્ચય કરવા વિચાર કર્યો. અખતરાથી તેણે ખાતરી કીધી કે પેટપર પાટા ટાપટ બાંધવાથી ભૂખ વધુ લાગતી અટકે છે ! તેણે નકર ઓરાક અચુક આદમીને આપીને પણ તેના પેટને ટાપટ કમરપટાથી દબાવ્યું. આથી તેનાં પેટની હોળરી કપાઈ અને તેથી આણું કામ કરવાથી તે માણસને પ્રમાણુમાં આણે બેસાડે તેની કુષાસાંતિ થઈ. પરંતુ આ નિયમ નકર બોલ્ય પદાર્થ માટે જ છે. જે દૂધ વગેરે પીણાંની સીજ આપેલી તો મને તેટલા પાટા બાંધેલી તેથી કાંઈ આણું પેટ ચાલશે નહીં. ઉલ્ટું જે તમે માણસને કોંટે પીવાની સીજ પીવાને જાહેલે લે નળીમાંથી સીધા પેટમાં ઉતારશો તો તેને કુષાસાંતિ માટે બેવડો જલો બેઠ્યું ! બુખે રહેવા માંઝનારાઓને આ શોષ એક આથી વાંદ સમાન થઈ પડશે. પણ કેદમાં જઈને જાજરજરતી છુટકા માંગનારી અને હાથે કરીને તે સાવ ઓરાક ન લેનારી મતાભિલાપી (સફિજેટ) અંગ્રેજ સીએલા સ્વાર્થની પિરદ આ તુરખ હોવાથી તેઓ તેના લાભ ને એ સંકલિત નથી !

કોઈટર સેમ્યુઅલ જેન્સનનું (હાસ્ય રસિક) જીવન ચરિત્ર.

(૨)

જેન્સન હવે યાદી યાદીને પોતાની ઈંગણી દેવીને લખને લંડન સાદસ કરવા આવે છે. સાહિત્યના ઉપાસકો માટે એ ચોષ્ઠીયા જેવા ફકાસ અને પ્રતિક્રમ સમય નહોતો. આગલા રાત્ર્યમાં વિદ્વાન લેખકને સરકાર તથા સત્તાધિકારી ઉભરાવો તરફથી ઉદાર આશ્રય અથવા કામ વગરનો મોટો ઓફરો મળતો. પરંતુ જેન્સને લંડનમાં પગ મેલ્યો તે વખતે મોટાઓ તેને આશ્રય આપતા બંધ પડ્યા હતા અને નાના કર્તાના પુરતકો ખરીદીને આશ્રય આપતા થયા નહોતા. જે ચોમસનની ‘ સીઝન્સ ’ (ઋતુ વર્ણન) દરેક લાઇબ્રેરીમાં હતી, જે શીર્ડીજનો નાટક ‘ પેરડીન ’ લાંગો વખત થયાં સૌથી વધારે રાત લખવાયો હતો, તેવાઓને પણ માંડ પોતાનો સર્વોત્તમ કાટ ગીરો મુકીને ભોંયરામાં આવેલી વીથીમાં ભોજન મળતું અને ત્યાં હાથ તો હુલાકને બદલે ફંચાયાવાળા કુતરાની પીઠ પરજ લુછવા પડતા ! જ્યારે લલસાવાની આ કઠાણી હતી તો નવાસવાજ બિચારા જેન્સનના શા આચાર ? જેન્સનને લખતાંજ આવડતું તેથી લખીને લંડનમાં પેટ ભરવાનો સંકેપ કીધેલા. એક પુરતક પ્રગટ કરનારી પેટી વાળાને તે મળ્યો ત્યારે તેનું પ્રયત્ન અને બેઝલ દરીર ભેળને તેણે તો ઉડી એવીજ સલાહ મક્કમાં આપેલી કે “ કાંઈ પાટી લે અને હેલ પાટી કર ! ” મેંકાલે કહે છે કે આ સિખામણુ પણ તદન ઝોટી નહોતી, કારણકે જેન્સનના સમયમાં કવિઓ કરતાં હેલકરીઓ કંઈ કમ કમાતા નહોં ! યુખરાનના કવિઓ નિઃસંદેહ વધારે ખજરદાર છે. કમાવા માટે કવિતા નથી રચતા-તે માટે તો નોકરીજ કરે છે. અને તેથી શોખ પુરો કરવા “ આ મારી કવિતા પ્રગટ કરેથી લમારો ઉપકૃત થઈશ ” એમ માસિકિના તંત્રીઓને લખે છે.

જેન્સનનાં અનેક વર્ષ દાગળની દગ્ગમપટ્ટી કરતાં લંડનમાં નીકળી ગયાં. ધસડગોડાથી ગમે તેમ અંતે પેટ તો ભરવામાં આવતું પરંતુ ઉદારજનોને વારંવાર રોજની રોટી ખરીદવા પેની બે પેનીની સદાખ તેને કરવી પડતી. આ સમયમાં જેન્સનને લૂંટાવાનો લખજ નહોતો. તેને મુખ્ય મદદ કરનાર રાજદારી હાવેં હતો. જેન્સન પાછળ વર્ષોમાં કહેતો કે “ એ હતો તો દુરાચારી પણ મને ઘ્યાતુ હતો. તમે કુતરાને પણ હાવેં કહેશો તો હું તેને આદીશ. ” દુઃખ અને દરિદ્રતાના અનેક વર્ષોના આ લાગલાગટ મારાએ જેન્સનના સ્વચ્છ તથા રીનમાન પર પોતાની એવી જાપ મારી હતી કે તે છેક છેલ્લે સુધી ભૂસાઈ સકી નહોતી. તેની રીતભાતમાં કદાપિ સફાઈ કે નાલુકાઈ તો હતીજ નહોં. દુઃખથી તો તે જંગલીજ થઈ ગઈ. તેને વારંવાર મેલાં કપડાં પહેરવાં પડતાં. અને હવે તો તે ગંદોજ થઈ ગયો. ખાવા મળતાં તે વારંવાર બહુ ભુખ્યો હોવાથી વડની પેટ ખાતો-તે પણ તેને ટેવરૂપ અંત મુઠી થઈ પડી ગમે તેવું સહેલું માંસ ભેળને તેનાં મોંમાં થાણી છૂટી જતું અને તે એવા તો સ્વાદ અને જોસથી ખાતો કે ખાતી વખત તેની નસો પુલી આવતી અને કપાએ પસીનાના ગળેગળલા ધૂટતા ! દરિદ્રાવરધામાં તેને જે અપમાન કરવામાં આવતાં તેથી બીજા તો ખુલામતબોર અને

નીચ યાદગત પશુ આ તો બહુજ અસવધ થઇ ગયો ! જે પશુ જૈન-સનને ચીદત્વ તેને જૈન-સન ઠાકતો ! પશુ જીવન સુખ રહેતા ત્યારે જૈન-સંપર્ક નામનો એક મૂર્ખ ‘ પચ્ચીશર ’ ગામમાં ઢાંડી ખીટતો કે “ જે ગંદાને મેં હાર્લિઅન લાઇબ્રેરીનાં બાંકા કુકવા બાઉ રાખ્યા હતા તેણે મને ગળકાવી પાડ્યો હતો ! ”

જૈન-સનના ધગર કારણના મતો.

જૈન-સનને લંડનમાં રહેતાં ૧ વર્ષ થયા બાદ તેને એક પત્રમાં નિયમિત રીતે લખવાનું કામ મળ્યું હતું. પાર્લામેન્ટમાં ચાલતાં કામની તેને ત્યાંજ રીતે દીઠ કરવાની હતી. પોતે ટેરી (હાલના કન્સર્વેટિવ પક્ષનું મૂલ સ્વરૂપ) હતો તે માટે કારણ એટલુંજ હતું કે તેણે નાનપણમાં જ્યારે તેને બેલતાં પશુ નહોતું આવતું અને ૩ વર્ષનો પશુ નહોતો ત્યારે વિરાધી વ્હીગ પક્ષની વિરુદ્ધ તેણે ભાષણ સાંભળ્યાં હતાં. તેનો આંતર મત તો એવો હતો કે બંને પક્ષ સરખાં શુરાં ભલાં છે. જૈન-સનના રાજદારી વિચારો વિચિત્ર હતા. ચાર્લ્સ બીજો તથા જેમ્સ બીજો જેવા દાર્શિક અધર્મી રાજાઓ એક હતા, અને હેંપડન જેવા દેશભિમાની યંડપેર હતા ! વળી સ્કૉટ લોકોનો પશુ એને તિરસ્કાર હતો, જો કે તેનાં કારણની એને ખબર નહોતી, આવા પક્ષપાત છતાં તેણે વ્હીગ વકતાઓને પોતાની દીકરાં ઠીક ન્યામ આપ્યો હતો.

જૈન-સન જેવાજ જૈન-સનના મવાલી મિત્રો.

જૈન-સને બાદ ૧૭૩૮માં લંડન નામક એક સુંદર કવિતા નવાખી લખી. તેનાં હસ્તલિખિત પ્રતનાં વેચાણથી તેને મળ્યાં તો ૧૦ જ પાઉંડ પરંતુ હાપેલી પ્રતો એકદમ મળ ઊંચ મર્થ પડી અને ૧ અઠવાડિયામાં બીજી આજ્ઞાતિ કાઢવી પડી. આ વખતે કવિ પૌપળ અપવાદ રૂપે મનાઇ હતો. તેણે ‘ લંડન ’ ના લેખકની કાળ કાઢી અને જણાવ્યું કે એના લેખક લખ્યા વખત અપ્રસિદ્ધિના અધિકારમાં કુપાઇ રહી ચકે નહીં. જૈન-સનને કાંઇ નિશાળમાં હેડ-માસ્તર નીમાવવા પેપે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેમાં કાંઇ વળ્યું નહીં. ચોપડીવાળાઓના બાબુતી તદ્દુ તરીકેજ જીવન ગાળવાનું ચાલુ રાખવાનું જૈન-સનના લલાટમાં લખ્યું હતું તે કેમ મિથ્યા થાય કે જૈન-સનના આ વખતના ધંધાલાઇઓ પશુ એના જેવાજ મવાલી હતા, એક બોઇસ કરીને કવિરાજ હતો તેનાં ‘ સ્ટડ ’ જ્યારે ગિરિ યુકાયાં હતાં ત્યારે પચારીમાં ગેઠો, ધાળખીમાંનાં બે કાણુમાંથી બે હાથ બહાર કાઢીને લખતો. તેણે ઘર નહિ ખીંચેલા હોય ત્યારે સારી કવિતા લખતો પશુ દારૂ પીધો હતો ત્યારે ગાડીની અડકટમાં આવી મરી ગયો. તેનો એક બીજો દોસ્ત તે રીચર્ડ મેલેજ હતો. તે ‘ અર્લ ’ નો પુત્ર થાય અને જીવનભર સ્વેક પ્રગળ્યું અને પ્રસાદનો અનુભવી હતો. દાહ તે મોચીને ત્યાં જોડા રીયવાનું શીખતો હતો ! રાજરજવાડાઓ સાથે મહેલમાં જોગવ પશુ તેણેજ લીધેલું અને ન્યુગેટના કારાગરમાં પ્રથમ સવામણ લોખંડનાં સાંકળા છેડા પહેરીને પશુ તેજ સતેલો. સેવેજ ગમે તેવો હતો પરંતુ તેનામાં કેટલાક ખાનદાની ગુણ હતા. મોટે ખાંચરેલા માથાસેની અંદરની વાતો તે કરતો તે તેની ખસેથી સાંભળતાં જૈન-સનને રસ પડતો. બંને પક્ષના આગેવાન રાજદારીઓ જ્યારે દેશભિમાનનો શુરબો કાઢીને જે વાત કરતા, વડા પ્રધાનો ખાનગીમાં હાસ્યમાં જે બોલતા તે સઘળું સેવેજ પોતાની સંપત્તિના સમયમાં પોતાને કાને સાંભળેલું. આ વાતો જૈન-સનને તે સંજગાવતો અને તેથી મોચીના આ ઉપરાંત શીખાવેલી

જ્યારે નૅન્સનને છુટા થયું 'પશુ' ત્યારે આંખમાં સ્વાભાવિક રીતે આંસુ આવી ગયાં હતાં. સેવેજનું જીવનચરિત્ર પણ નૅન્સને નબળી રીતે લખી મળત ક્યું હતું.

બાપાવાળાઓ અને ચોપડીવાળાઓ ઘસઘોડા કરાવીને બિચારા નૅન્સનનું દોહી પી જતા હતા. પરંતુ મમે તેવું હવકું લખવાનું કામ કરતો તેમાં પણ એની તેજસ્વી બુદ્ધિ તરી આવતી. એની શૈલીમાં જે વિરલ પ્રતિભા હતી તે મમે ત્યાં દબાવા છતાં પ્રશ્નચક્ર વિના રહેતી નહીં. અને ધીમે ધીમે પણ સાહિત્યમાં પડેલ તરીકે એની કૌશલ પ્રસરવા લાગી. અને ૧૭૪૭માં તેની અંગ્રેજ સાહિત્યના લેખક તરીકે એટલી તો કૌશલિય થઈ ગઈ કે, પ્રસિદ્ધ શુક્રેન્ડરોની એક મંડળીએ તેને અંગ્રેજ બાપાનો કાચ લખવાનું ધણું મુશ્કેલ કામ સોંપ્યું. આ માટે તેને ૧૫૦૦ પાઉંડ આપવાનું ઠરાયું હતું. આ રકમ બહુજ નાની હતી. કારણ કે કાચ તૈયાર કરવાને જે અનેક વિદ્વાને તથા કલાકારોએ રાખતા ભ્રષ્ટ્ર, તેનો પગાર એમાંથીજ નૅન્સનનેજ આપવાનો હતો.

લૅડ ચેરટરશીટ્સ અને નૅન્સન.

આ કાચનું પ્રેરણેકરક નૅન્સને પ્રખ્યાત અર્થ આફ ચેરટરશીટ્સ-જેને શુનદાતીઓ તો " પિતાના પુત્ર પ્રતિના પત્રો " નામના તેનાં પુસ્તકો શુનદાતીમાં થયેલાં લાપાંતરથીજ સુખ્ય કરીને જતે છે-ને અર્પણ કર્યું. ચેરટરશીટ્સ સમ્પત્તાના આગા કરવામાં એકેકા, મદા વાકચતુર અને ખસરતામાં નાણુક વિવેક કરવાની ચક્તિવાળો મણુતો. ઉમરાવની સલામાં તે સૌથી સારા પક્ષતા હતો. કોશકરને વખતે આર્થિકતા પ્રધાન તરીકે તેણે ઘણી ફતેહમંદી, દટતા તથા દયાળુપણે તે દેશને કારાજાર કર્યો હતો. નૅન્સનને આપેલા માનના મત્સુતરમાં તેણે તે હાજત મંદ વિદ્વાનને યોગી ગીનીથી સહાર કર્યો તેથી નૅન્સન રોજ એની મુલાકાત લેવા આવતો. પરંતુ એવા મેલાધેવાને રોજ મળવું પડે તે લૅડ સાહેબને રૂચું નહીં. નૅન્સન તો આખા લંડનના કાલવથી તેના ગાલીચા કાગા કરી નાંખે, તેનાં સ્ત્રીપુરૂષ પરીણામોના કપડાંપર હાથ અને સુપનો છંટકાવ કરે ! તેથી નૅન્સન જ્યારે પણ મળવા જતો ત્યારે બહારથી લૅથે કહેતો કે " લૅડ સાહેબ ઘરમાં નથી. " નૅન્સન અંતે ચેલે અને જવાબુ ઊગી ડીધું. નૅન્સનને એવી આશા હતી કે કોચનું કામ જલ્દી પૂરું થઈ જશે. પરંતુ તેને બધા સાત વર્ષ થયાં. દરેક શબ્દની વ્યાખ્યા તે લખતો તથા અંધકારોમાંથી અર્થદર્શક ચબ્દોવાળાં વાક્યો ઉતારવાને તે " માઈ " કરતો. આ ઘસઘોડા દરમિયાન તેણે " મતુલ્પત્રી છન્ડાની વ્યથેતા " નામક એક કટાક્ષમક કવિતાનું પુસ્તક લખ્યું હતું જે માટે તેને રોકડા ૧૫ પાઉંડ મળ્યા હતા.

ધનાકથ નાટકકાર ગૅરીઃ અને ગૅરીઃ શુર નૅન્સન.

તેના ઉપરોક્ત શિષ્ય ડેવીડ ગૅરીઃ દવે ઇંગ્લંડના સૌથી પ્રખ્યાત તથા જૂનાં ફ્રી સેન થીએટરનો મેનેજર થયો હતો. ગ્રંથશિષ્યની પ્રકૃતિ એકબીજાથી અનિ કિમ હતી. તેઓ એક બીજાથી આકર્ષાતાં તેમજ-પરંતુ એકને બીજાને માટે નિરરકાર પણ હોત. શિષ્ય તો અંદુકની જાણી જેટલુંક ટેંક ટેંક પણ ઉછીને ચડી બેસે હતો. જ્યારે વિદ્વાન ગ્રંથરાજ તો લમગડાની જેટલું જ્યાંના લાંજ દહી કરતા હતા. સંપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠાનો શીઘ્ર થયેલી પ્રાપ્તિથી ગૅરીઃનું મનજ, જરા ફરી-ચરડી મણું હતું-નહીં ચરક્યું હોય એવા તો વિરલજ છે. અગત્યનાં, પોતાને

ખંચર પણ ન પડે એવી રીતે ધણા ખરાબુ જરાતરા તો ફેરજ છે. ખીજા દાષ પર, આજુ આપત્તિને લીધે જોન્સનના સ્વભાવમાં ખટારા આવી ગઇ હતી. જોન્સનના જેવા મહાપુરુષને હિંમત નહોતી પરંતુ તેને અદેખાઈ આવતી કે ગેરીકથી અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ એ જે લખેલું તે ગોખીને માત્ર રંગશૂભી પર ચાળા ચરમ કરીને બજારી જવારને લાંબાં આંચો વૈભવ, આવી સુંદર તબક્કીઓ, આવી મોઢક શેવ'છાઓ, આણું સુંદર ધર અને હું તેનો ગુરૂ તેને ત્યાં સાદીના પણ વાખા, અને કેપડાના પણ વાંધા ! મિથ્યાલિખાની ગેરીકને પણ એજ સામણું કે જ્યારે એનાં અભિનયને આણું જગત માત્ર સુકતકેટ પ્રસંસા કરતું, ત્યારે જોન્સનજ એક એવો હતો કે જેના મુખમાંથી પ્રસંસાનો એક પણ ઉદ્ગાર નીકળતો નહીં ! ગેરીકની વાતર જેવી જુમાંખીથી જોન્સન, અને જોન્સનની વરૂ જેવી અસંભવથી ગેરીક, એમ એક બીજા પર કોંધાવમાન હતા. તે સમજી છતાં તેઓને પરસ્પર સહાનુભૂતિ તો હતીજ, કણ્ણજનક જોન્સને “આઇરીન” નામક એક કર્ણારસિક નાટક લખ્યો હતો જે ગેરીકે પોતાની નાટકશાળામાં ભજવ્યો હતો. તેણે જોન્સનના લેખમાં એટલો બધો ફેરફાર કર્યો કે તે જોન્સનને શરૂ કરવા પુરતો હતો છતાં જોતા વર્ષની પુરતી સંખ્યાને આકર્ષવા પુરતો નહોતો. ૯ વાત ભજવાયા બાદ તે બંધ કરવામાં આવ્યો પણ જોન્સનને “બેરીશીટ નાઇટ”નું લવાજમ મળ્યું અને કુલ ૩૦૦ પાઉંડ - દાચ માર્યા જે તેને મન તો મણી મોટી રકમ હતી.

બે વર્ષ પત્ર ચાલતી બધ પડ્યું.

નાટકમાંથી ધરવારી જોન્સને હવે નિબંધો લખવા શરૂ કર્યા. નીતિ, રીતિરીવાજ તથા સાહિત્ય પર “રેખ્સર” નામના પત્રમાં, એડીસનનાં “રેપેક્ટેટર” માં આવેલાં તે વિદ્વાનનાં નિબંધોની ફોટોથી બીજાઓ પેઠે તેણે આ પ્રમાણે નકલ કરી હતી. પરંતુ બીજાઓ નિર્બૂધ થયા, અને જોન્સન પણ કાંઈ બહુ કાપ્યો નહીં. થોડા વિદ્વાનોએ તેની પ્રસંસા કરી અને પ્રીન્સ ફ્રેડરીકે ૭ નકલોના મોઢક ચપ્પને આગ્રય આપ્યો. પરંતુ અર્ધ જોશ જેટલરીરી મોટાઓના આગ્રય કેટલો વાર નમે છે તેનો જોન્સનને એવો અનુભવ આવ્યો હતો કે તેમના પર તેણે આશા બંધીજ નહીં. પ્રભુ તો ઠંડીજ રહી અને ૧૭૫૦ થી ૧૭૫૨ બે વર્ષ તે પત્ર ચાલ્યું પરંતુ પુરા ૫૦૦ મોઢકો પણ અથા નહિ, પછી બંધ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે સમગ્ર ઉડતાં પાત્રોએ એકઠાં થયાં અને લેખો પુરતકાકારે જેમ સામટા છપાવા માંડ્યા તેમ તેની જુમાંખીમાં માત્રમ પડી. તે પ્રભાગ્રિય થયા અને માત્ર મંચકેડમાંજ જોન્સનનાજ જીવનમાં તેની ૧૩૦૦૦ નકલો ખપી ગઇ હતી ! સ્ટેકલેડ અને આયલેડ માટે જે ગાસ આશંતિઓ છપાઇ હતી તે જુદી. વર્તમાન પત્રોમાં જે સુંદર લેખો આવે છે તેની યોગ્ય કદર નથી થતી, પરંતુ તે જ્યારે જડા પૂંદામાં સામટાં દખાય છે ત્યારેજ તેનું સત્ત્વ સ્વરૂપ પ્રકાશિત થાય છે. એ આત્મવિશ્વાસી લેખકો રમરણુ રાખશે તો તેમને કદાચિત્ સાલ ધશે.

જોન્સનના આ લેખોએ પ્રસંસા તેમજ નિંદાના હોઠ ઉઘાડ્યા. પ્રસંસાએ તેની શૈલીને સંપૂર્ણતાની રાશિમાં મુજા, જ્યારે નિંદક ટિપ્પણિયો તેની શૈલી પુનઃશક્તિવાળી, કૃત્રિમ તથા ઉજાળા મારતી વધુની. છતાં તેઓને પણ સ્વીકારવું પડ્યું કે નીતિ તથા રીતિ સંબંધી તેનું અવલોકન સૂક્ષ્મ હતું. દર્શવિજ્ઞા મુદ્દા નિરંતર એકસ અને સત્ય હતી, ભાષામાં ગમક હતી,

અનેક હાગો વળનદાર અને ગ્રાહ વસ્તુત્વથી સિંચિત હતા તથા કેટલીક નાની બાજતોનું વિવેચન ગંભીર પરંતુ આનંદ ઉપજાવે એવા હાસ્યરસથી ભરપૂર હતું.

રૂબરૂનો અતિમ અંક શોકના કલાકમાં લખાયો હતો. મીસીસ જેન્સન-જૂત પૂર્વે મીસીસ પોર્ટર-ની આશા ડોક્ટરોએ છોડાવી દીધી હતી. ત્રણ દિન બાદ તે મરણ પામી. પતિ તેથી બળીને ખાખ થઇ ગયો. લોકો આશ્ચર્યચકિત થતા કે જેન્સન આ વાદિરી પાછળ શું ઘેલાં કહાડતો હશે ? આવો પ્રતિભાવાન અને વિદ્વાન પુરુષ પોતે કોઇ પણ જાતનું શુભ સંગવડ ન ભોગવતાં, પોતાની કદરૂપી ટ્રિપાને અનેક મોજની વીજે પુરી પાડવા સવારથી રાત સુધી મદા વધીતર કરતો-અને આ જુદા જરા પણ કૃતરાતાના સંકલ્પ વિનાજ તે સમયે હક હોય તેમ સ્વીકારતી. જેન્સનને મન સર્વોત્તમ માસિકો કરતાં પણ એની નહાલી તેડીનાં મતની બધી વધુ કીમત હતી. કોશ એ જેન્સનના જીવનનું સૌથી મોટું પરાક્રમ હતું પરંતુ તેમાં પણ ઉદ્દેશ એજ હતો કે તે વડે જે ધન પ્રાપ્ત થશે તેથી મીસીસ જેન્સનના કોડ તે પુરા પાડવાની રિયતિમાં આવશે ! અંતે ૩ વર્ષ બાદ કોશ તૈયાર થયો.

પ્રજાની એવી માન્યતા હતી કે આ યાદગાર ગ્રંથ જે મહાપુરુષને તેનું પ્રારપેક્ષ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું તેનેજ અર્પણ કરવામાં આવશે. ચેસ્ટરફીલ્ડ પણ એ અસાધારણ માનની કદર કરતો હતો. તેથી જેમ તે પ્રગટ થવાનો વખત ખુટવા લાગ્યો તેમ તેમ જેન્સનના પોતે કરેલા અપમાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા લાગ્યો. પોતાના વાજાંતમાં બધી ખૂબીથી તેણે જેન્સનની લેખન શક્તિ તથા તેના લેખકની લારેભાર પ્રશંસા કરી. અરે, તેને અંગ્રેજ સાહિત્યના આસ્વાદ અને પોષ ઠરાવવાની તેણે સૂચના કરી. અંગ્રેજ શબ્દોનાં અર્થ, ઉચ્ચારણ તથા અક્ષરવિન્યાસ સંબંધી મતભેદ હોય તેમાં જેન્સનના મતને સર્વેએ અંતિમ ગણી સ્વીકારવો એટલે સુધી નવાગી રીતે ચેસ્ટરફીલ્ડે લખ્યું, અને બાદ લખનાર પોતેજ છે એ વાત જેન્સનને કાને જાય એમ પ્રગટ થવા દીધી; પરંતુ માની જેન્સનને ચલેલા મર્મચેદ આવા મલમપટ્ટાથી કાંઇ રૂઝાય એમ હતુંજ નહીં. પોતાના સંદિગ્ધ આશ્રયદાતાની સલાહ અભાન્ય કરનારો તેણે તેના ઉપર જે ધન લખ્યો છે તે એવો તો સુભાષિત રચના યુક્ત છે કે, અંગ્રેજ ભાષાના સાહિત્યમાં તે નમૂના રૂપ 'કલાસીકલ' થઇ પડ્યો છે. કોશ તેણે અર્પણ પત્રિકા રદિતજ પ્રગટ કરી. અને પ્રસ્તાવનામાં તેણે વાસ્તવિક રીતે જાહેર કરી કે મોટા તે ખોટા છે, તેમની સદામતા વિનાજ આ મહાન કામ તેણે પાર પાડ્યું છે, અને પોતાને જે મુશ્કેલીઓ કોશ કરતાં વેઠવી પડી હતી તેનું તેણે એવું તો ચિત્તાકર્ષક તથા લાગણીવાળું વર્ણન કર્યું હતું કે પ્રસ્તાવનાનો તે ભાગ તેના સૌથી દુષ્ટ દુરમન હોર્ન દુક પણ આંખમાં અડી બરાબ આવ્યા વિના વાંચવા અસમર્થ હતો !

જેન્સનના કોશની ખુબીઓ-એલ કર્પત મોચીના મોચી.

દુન્યામાં સૌથી શુદ્ધ પુસ્તક કોશ છે. બાકરણ ગમે તેટલું શુદ્ધ પરંતુ આદિથી અંત પર્થત તેને વાંચનારા અને રચુ કરનારા અનેક મળી આવશે. પરંતુ કોશનાં પહેલાંથી ખીખ પુકાં સુધી વાંચતા આવી લાગતાં પહેલાં દિવાનાચાલાને દરવાજે આવી લાગવું પડે. છતાં જેન્સનના કોશ તો એક નાવેલ જેવો રસ ભર્યો હતો. શબ્દોની વ્યાખ્યાઓ એટલી આદરી.

જાન, " સુંદર અને મધુર હતી કે તે પણ એક અજ્ઞાત હતો. વળી શબ્દાર્થ દર્શાવવા ઉદા-
હરણ તરીકે કવિઓ, વિશ્વકોશ તથા ધર્મશૂરનાં પુસ્તકોમાંથી જે વાક્યો ઉતાર્યાં હતાં તેની સું-
દરથી એવી તો સરસ તથા પ્રાસંગિક હતી કે તેથી પણ યાન સાથે આનંદજ પ્રાપ્ત થતો. તેનો
એકજ હોય હતો. અંગ્રેજી શિક્ષણ બીજી ભાષાનું તેને યાન નહોતું. તેથી શબ્દોના ધાતુઓ
માટે તેને બીજા પર આધાર રાખવો પડ્યો હતો, અને તેઓએ મરજી માફક " લાંબો "
વાક્યો હતા. એક બીજને હોય એ હતો કે પોતાને અણગમતી યીજની તેણે નિંદા કરી હતી !
નિંદાનું સદન કોરા કરવાનું તેનેજ મુશ્કેલી હતું. પરંતુ જોન્સનની છુદ્ધિ જેટલી જોગ્યવતી
તેટલીજ વિપરીત હતી એ આપણે જોયું છે. " એકસાઇઝ " જગ્યા તેને ગમતી નહીં તેથી
" એકસાઇઝ "નો અર્થ કોરામાં એ નામનો એક ધીકારવા લાગ્યો કર એવો કીધો હતો ! આપણા
ગુજરાતમાં કવિ નર્મદાશંકરે રચેલી ગુજરાતી કોશ પણ જોન્સનના કોશનું જ ફોલોઅર અનુક-
રણ હતું. શરીરરચનામાં નર્મદાશંકર એકવડા બાંધતા તેના ફોટાથી જણાય છે. બેઠે શિયાળ
ઉભા મહાન લેખકો અનેક વાતોમાં મળતા આવતા હતા. નર્મદાશંકર પણ એવાજ માની,
એવાજ સાહસિક, એવાજ સ્વતંત્ર વિચારના હતા. અને તેઓ ગુજરાતના જોન્સન કહેવાય છે
તેમાં કોઈ પણ રીતની અત્યુક્તિ નથી. નર્મદાશંકરે પણ પોતાના ગુજરાતી કોશ માટે આદ-
ર્શ મહેનત લીધી હતી. પરંતુ ગુજરાત નર્મદના જોખને ઘેરા નહોતું. એ મહામાની
ખરાબરી તો રહી પરંતુ કદર કરવાની પણ તેનામાં છુદ્ધિ નહોતી ! નર્મદાશંકરે નર્મદે આપેલી
વ્યાખ્યા વારંવાર જોન્સનની ખરાબરી કરી શકે, પરંતુ તેની ધણી પ્રતિ જ્યારે ખપી નહોતી,
ત્યારે જોન્સનના કોશો મટણી પેઠે ખપી ગયા હતા. જેટલો ગુજરાત અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેનો ત્રિ-
અંશ હતો જોન્સનને કોઈ દ્રવ્ય સંબંધી લાભ કાઢ્યો થયો નહોતો. તેની કૃતિ ઉજ્જવલ યથા.
ઇંગ્લેન્ડના સાહિત્યચાર્યની પક્ષે તેને પ્રાપ્ત થઈ. પરંતુ તેના પુરુષાર્થનું ફલ તો તેના છપાવ-
નારાઓ ખાઈ ગયા. છુદ્ધિવાનેનું વારંવાર એમજ યાપ છે. શોષકો બિચારા ખાચડી ખાપ છે
ત્યારે શોષ થયાતી લાઇ, તેનું પેટનું મેળવીને તેનો વ્યાપાર કરનાર બીરંજ ઉગાવે છે ! ધાસ
ખાવા લાગ્યો, બીરંજ ખાનારા અને છે અને બીરંજ ખાવા લાગ્યો એ ધાસ ખાવા
લાગ્યો મનુષ્યો ખીચડીઓ પૂરી પાડે છે ત્યારે પેટ ભરી શકે છે ! જગતમાં એવો દેખાતો
અન્યાય ધમધમકાર હજીએ આ સુગમમાં જ વાતો છે. વિકાસો માટે પરમાત્માએ સંજોગીજ
નિર્માણ કરેલી લાગે છે. જોન્સનનું કોશથી જ્યારે તેના પબ્લીશરોને ત્યાં ટંકજાળ પડતી ત્યારે
જોન્સનને " કેસા " માં એ વાર તેના હોજીદારો પકડી ગયા હતા અને કાપી જેલમાં તેને
લાઈું વસતા હતા ! કોશ પ્રગટ થયા પછીના એક વર્ષમાં એવાર તેને આશ પકડી ગયા હતા
એમ લખતાં અંતમાં અંતિ બારાંખ આવે છે. હજી પણ એ મહાપુરુષના લઘાટમાંથી ઉદર
પોષણાર્થે લેવાવાડ મટી નહોતી. ઇંગ્લેન્ડના સ્વેથી વિદ્વાન મનુષ્યનું મગજ ગમે તેટલું ભરેલું હતું
પરંતુ પેટ તો ખાલીજ હતું. કમાવા તેણે અનેક ઝુકિયાઓ કીધી. જાદુએ લખ્યું છું પરંતુ
બાંધ તો મેલ કર્યત મોઝીજ રહ્યા. ૧૮૪૮ની વસંતથી ૨ વર્ષ પર્વત " રેમબ્લર " ના અનુ-
સંધાનમાં તેણે આઠગર નામક પોતાના જીવન સાપ્તાહિકમાં નવા વિષયો લખ્યા હતા.
તે જાદુ વંચાતા અને બીજાઓ તે લેખકના નામકામ વિના પણ સારા ઉતારી દેતા !

(અપૂર્ણ).

સાયન્સ, વિજ્ઞાન, વિદ્યા આદિ સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સદીક.)

દાહડીયાઓ કદાપિ સારા વકતા હોતા નથી !—દાહડીયાપણાની દિદ્મુદી વિષે હમે એ એકવાર લખી ગયા છીએ. તેના સંબંધમાં નવીન વિશેષ પ્રકાશ પડતો રહ્યો છે. અવલોકનથી જણાયું છે કે, દાહડીયાઓ કવચિત્તજ સારા વકતા હોય છે. તેવું આશ્ચર્ય જનક કારણ એ છે કે તેઓના મગજની દાબી બાલુ જમણી કરતાં નખળી હોય છે. વા-ણીમાં બહુ આપનરો અધિષ્ઠાતા દેવ મગજનો જમણો ભાગ છે. જેઓના મગજનો જમણો ભાગ વધારે પ્રવૃત્તિત્વ હોય છે તેઓ હમેશાં સારા વકતા હોય છે. મગજને દાહડીયાપણા સાથે કાર્ય કરાવવાનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે—દાહડીયા કે જમણા દાહથી કામ કરવાની સ્વાભા-વીક ક્ષમતાનું કારણ મગજના જમણા દાહા ભાગોની ખીસવણીપર છે. જેના મગજની જમણી બાલુ વધારે ખીસેલી તેના દાહા દાહમાં વધારે તેજ હોય છે, અને જેના મગજની દાબી બાલુ વધારે ખીસેલી તેના જમણા દાહમાં તેજ વધારે હોય છે અર્થાત્ તે દાહડીયા થતો નથી. મગ-જની બાલુઓ સામી બાલુના દાહપર વધારે પ્રેમ રાખે છે. પડારી જેડે હમેશાં લગાઇ અને ત્રીજા ધર સાથે સંસારને નિયમ સંસારમાં જેવામાં આવે છે તેને આથી કાંઈક પુષ્ટિ મળે છે !

વીજળીનો તમારે સ્વાદ ચાખવો છે ?—આ કાંઈ દસવાની વાત નથી પણ રસપ્રકરણની વાત છે. જીભપર વીજળીનો સ્વાદ સહેલાઈથી લઇ શકાય છે. ક્રિયા બહુ સહેલી છે. પાવલી જેટલો કલણનો કટકો તમારી જીભની નીચે, તથા બરોબર તેની ઉપર, જીભના ઉપરના ભાગપર રૂપાની પાવલી મૂકો. એ બન્ને ધાતુઓનાં ગોઠાણની અણી એકબીજાની પાસે લાવો અને તેમનો સ્પર્શ યતાવારજ તેમથી વીજળી ઉત્પન્ન થશે અને તે ઉત્પન્ન થતાં તેનો ખાટો-તુરો સ્વાદ તમારી જીભને લાગશે. એ વીજળીક પ્રવાહ ગોળ ચક્ર લેતાં તમારી જીભમાંથી પસાર થવાથી એ સ્વાદ આવે છે.

સભામાં ધાંધલ કરનારાઓને ઠેકાણે લાવવાનું ‘ પેટ’ટ ’ થ’ત !—એક રશી-યને શોધી કાઢ્યું છે. એવું લક્ષણ એ છે કે સભાસદ સભાને અણુજાત્રું વર્તન કરે, બરાડા પાડે, અને ઘંટડી તથા પ્રમુખના ઘાંટા કાંઈ કામ ન કરતા હોય તો એક બટન માંપવાની સાથેજ તેને તરત ખુરશીપર બેસી જવુંજ પડે ! પછી માંપ ઉઘાડે નહીં ત્યાં સુધી તેનાથી ઉદ્ધવજ નહીં. સભાની પરચાલ તથા ખુરશી સાથે વીજળીક તારનું ખાસ જોડાણ કરવામાં આવ્યું હોય છે. તેના શોધક એવું થ’ત રશીયાની પાર્લામેન્ટ (ડ્યુમા) માં જેડી આપવા માગણી કરી હતી, અને એ મદાસકલના પ્રમુખ મોસ્કો રાઝડીએકાએ તેની લજામણ પથ્થુ કરી પરંતુ ખેડીડે-શીવક બોડે તેની જરૂર જોઇ નહોતી. માનિના સંજ્ઞાઓમાં આ એક આશીર્વાદ થઇ પડશે ! ખાસ કરીને ભાટીયાઓની મદાજન વાડીમાં !

૩૨ વર્ષની નિંદ્રા !—અતિનિંદ્રા એ એક પ્રકારનો ‘ હીસ્ટ્રીયા ’ અથવા માંદગી છે. રશીયન પાર્લામેન્ટ એકુઓના દાયમાંની એક કન્યા ફેરાલીન ઓક્સન ૧૮૬૧ માં જન્મી પછી ૧૮૭૫ થી ૧૯૦૭ સુધી એટલે ૩૨ વર્ષ સુધી ઈંછીજ ગઇ હતી ! યોગી શું સમાધિ લગત-

વતો હતો ? આ નિંદ્રા પ્રસંગે તેને ટચિણી ઘોંચતાં પથ્થુ તે જ્ઞાનમાં નહોતી આવતી. પરંતુ રાજા એ ખાણાં દુધ પીતી હતી ખરી—એટલે વખત જાગતી હતી. તે શિવાય એક વાર જ્યેન માતાને રડતાં સાંભળીને હોઠ ફફડાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. વળી એનો લાઘુ કુખી જવાના સમાચાર સાંભળીને રડવું આવ્યું હતું. અને તે બાદ તે ધીમે ધીમે જ્યેની મેજે જાગરિત થતી ગઈ. એક દલાડો તેના ચોરસમાં ચોરસ સુકામાં આવતાં તે ખાઈ ગઈ. લાલ આવ્યું ત્યારે જીભ લાઘુએને તે બૂલી બીજ હતી. સાત માતા ચાદ આવી. ૪૬ વર્ષની વયે જ્ઞાન આવ્યું ત્યારે તે તદ્દન તંદુરસ્ત હતી. નિંદ્રાના ૩૨ વર્ષનું તેને કાંઈ જાન નથી. જો કે બચ્ચીની વાત થાદ છે. ડોક્ટરો આ 'કેસ'નો કોઈ પથ જાતનો પ્રયાસો આપી શકવાને બદલે આડી તેડી વાતો કરે છે.

કોકેચેટની સ્કીમર !—“કોકેચેટ” જેને કોકેચેટ કહે છે અને જો રેતી, મરડીયા, પચ્ચ-રના કકડા વિગેરેને કામર કે સીમેન્ટ સાથે બેચું કરીને રસ્તા પર ફરસાવેલી કરવા વાપરવામાં આવે છે તેનું દબે અમેરીકા (જાકીયોર-મેરીલેન્ડ) માં એક ૫૦૦ ટનનના વજનનું વહાણ જનાવવામાં આવ્યું છે. લાકડાં ગ્યાં, પોલાદ મધું અને દબે વહાણ બાંધવાના સાધનની આ નવી શોધ થઈ છે. ઇસ્પાનિયાએ એવાં કેટલાંક અગાડીથી ઈર્ષા છે. પ્રસ્તુત વહાણ ૧૧૦ ફુટ લાંબું, ૨૮ મહોળું તથા ૧૦૫ ફુટ ઉંડું છે. અગાડી બનાવ્યાં હતાં તે કરતાં આ મોટું છે. લાકડાંને બદલે કોકેચેટથી વહાણ બનાવવાથી ખાસ લાભ એ છે કે લાકડાં પેટ તે સડતું કે કાટતું ન હોવાથી, સમાર કામને ખર્ચ બહુ બચી જાય છે. તેના બાંધનારાઓ કહે છે કે, દબેથી વહાણો તેનાજ બાંધવા માંડશે.

ઘોડીની પૂંછડી કાપી નાંખવાના અનેક સાયેન્સીક નુકસાનો—ઈંગ્લેન્ડના એક જાણીતા ઇસ્લાડી વર્ણવે છે. તે અંગ્રેજીનું “બેક્ટુ” કાપી નાંખવા જેવું જ કુદ છે એ તે નિર્નિવાદ છે. લાજ માત્ર તેની શોભા વધવાને મિથ્યા ખ્યાલ છે. તે શિવાય હાનિ અનેક છે. કાપેલી ટુંકી પૂંછડીવાળો ઘોડો કદાપી પૂરી પૂંછડીવાળા જેવી સારી રીતે કુદી શકતો નથી. તેથીજ ચરતના ઘોડાની પૂંછડી કદિ કાપવામાં આવતી નથી. ઘોડાના શરીરને સમતોલ રાખનારા તાજવાનાં સીવરની ગરજ તે સારે છે. વળી માખ કે જેના તાસથી ઘોડા વારંવાર દિવાના થઈ જાય છે તે પથ પૂંછડીના પંખાથીજ ઘોડો દૂર કરી શકે છે. તે લેખકના મતાનુસાર કાપવાથી પૂંછડી કાપવી એ એક ગ્રન્ડે ફરાવલો ભ્રમજે.

કાગળની તોપો !—અલંકાર રૂપે વર્તમાનપત્રોને હમે “કાગળની તોપો” કહેતા નથી. હમે અહીં તો સર્વથા શુદ્ધ સ્વચ્છ કહીએ છીએ. એ કાગળનું શું નથી બનતું ? તે પ્રત્યક્ષ ઉત્તરમાં પથ “તોપ” શબ્દ વાપરી ચકાશે નહીં. કારણ કે તોપ બનાવવાના કુશામાં સોથી મોટા એવા કપના જર્મન કારખાનામાં કાગળની ખરેખરી તોપો બનાવવામાં આવે છે. તે કાંઈ ચોભા કે જામ સાદ કે રમકડાં તરિક્કે નહીં પરંતુ લગામમાં ગોળા ફેડવા માટે વપરાય છે. જ્યાં મોટી ઘોખડી તોપ લાઇ ન જઈ શકાય ત્યાં આ તોપ ખાસ કામ આવે છે. તે એટલી દલકી છે કે એક પાલણ તેને ખજા પર ઉંચકી લઈ જઈ શકે છે. તેના મોંના વાસ થો ઈંચજ છે પથ તેનું બેસ, પોલાદની તોપની એટલા વ્યાસની તોપથી જરા વધારે છે ! જ્યાં રેલ્વે માટે કાગળનાં પંડ્યાં બનાવાય છે, પાણીની ભરવાની બાલદી અને છે, રમાલ તથા શર્ટ અને છે, ત્યાં તોપ કાંઈ બહુજ આશ્ચર્યજનક નથી.

પારાની ખાણમાં કામ કરનારાઓની થતી હાથકર સ્થિતિ—પારા દેખાવમાં સુંદર લાગે છે. પરંતુ તે અનેકના ભોગ લઇને આવે છે. એ ધાતુ ઝેરી છે. તેની ખાણમાં કામ કરનારા આણુ કામ કરે તો બેજ વસ્ત્રમાં તેની દવા પેટમાં જતાં મરણ પામે અને તે પહેલાં તો અનેક સંકેતો શા. ધાતુ પેટમાં જતાં મોમાંથી લાળ ગળવા માટે છે અને તેથી બધા દાંત ખરી જાય છે. પછી જઠરાગ્નિ મંદ પડી જાય છે અને મનુષ્ય દારૂપિંજર થઇ જાય છે. અને પછી મરણ નીપજે છે. સપાટીની સફાઈ હેઠળ ગંદકી લગાઈ બેઠી છે ?

પૃથ્વીના સૌથી સુંદર ગાનારનાં ગળાંની સાયેન્ટીફિક દ્રષ્ટિથી તપાસ—નિરસદેહ પ્રશ્નોમાં ગાનાર તરીકે કેરો સૌથી પ્રથમ આવે છે. ફોનોગ્રાફ માટે એક સુડીમાં ગાંવન ઉના-રવા માટે એકજ વાર ગાવાના તેને ૮૦ પાઉંડ ખુદીથી આપવામાં આવે છે. ન્યુ યૉર્કમાં છેલ્લી 'સ્ટુર્મ'માં તેણે ૬૦ જ વાર ગાવન ગળાં તેનાં તે પા. ૪૨,૦૦૦ બ્હારી લાગ્યાં ! મેડમ મેલ્થાને દરે રાત્રીના પા. ૫૦૦ મળે છે તે કરતાં પણ કેરો ચડી જાય છે. મધ્ય સુ-સવન અથવા દ્વિતીય સવન કાદનાર ગાયક (Tenor-ટેનેર) તેના જેવા પશિમમાં કાઢ નથી. આ પાશ્ચાત્ય તાનસેનનું મળું અનેકવાર, ગળાંના ખાસ અનુભવી, લંડનના ડૉ. વીલીયમ-લોહડે તપાસ્યું છે. તે કહે છે કે એના જેવા સંપૂર્ણ ગાવન યંત્રની બેઝી નથી. તેનાં ગળાંની વિશેષતા એ છે કે, તેનાં અંગ્ર દાંતથી તે તેનાં ગળાંમાંના વાયા ઉત્પન્ન કરતા તંતુઓ ખીળ કાઢ પણ 'ટેનેર' ગાનાર કરતાં ઓછામાં ઓછા ૦૮ ઇંચ વધારે દૂર છે. તેના અવાજમાં સૂરની મધુરતા, ગંભીરતા, તથા શુદ્ધતા ટોચે શ્રેણી છે તે, અવાજને મુખમાં વધારે લંબાવેને લીધે મળતો વિશેષ અવકાશ છે એમ તે ડોક્ટર જણાવે છે. ગાયકોના ગળા તથા મુખની 'સર્વે' કરવાની ખાસ જરૂર છે.

બોલતી બેઠ-નોટા !—એક-નોટોના સંબંધમાં જે "ફોર્મીડો" થાય છે તેના અટકાવ કરવાને એક જોઈ મંડળમાં તેના સંબંધમાં પેટન્ટ લીડું છે. અમુક વાક્ય બોલતી ફોનોમાફની ખારીક સુડી રૂપ એ નોટની ધારને એક લાગ થઇ શકે છે. દરેક જાતની નોટ માટે જુદાં જુદાં મુખ વાક્યો રચીને પછી તે ધારમાં મુખ વાક્ય બરવામાં આવતાં, બધારે તે નોટ ખરી હોવા વિશે શક જાય ત્યારે તેની ધાર ઉપર જે વાક્ય પાડ્યું હોય તે પર સૌથ ફેરવતાં જે વાક્ય મુક્યું હોય તેજ બોલે તો તે ખરી છે કે નહીં તે જણાઇ આરશે. ફોર્મીડો કરનાર આનો પણ ઉત્તર શોધી કાઢશે પણ વાર લાગશે.

સૂર્ય કરતાં ચંદ્રપ્રકાશ કેટલો ઓછો છે ?—આના સંબંધમાં હાર્વર્ડ (અમે-રિકા) માં મી. ઇ. પી. બોર્ડે ૧૮૬૦ માં, અને લીપગ્રીક (યુરોપ) માં મી. એફ. બોલ-નર, ૧૮૬૪ માં અખતરા કીધા હતા. તેમણે આપેલી સંખ્યાની રાસ લેતાં સૂર્યના પ્રકાશ ચંદ્રના પ્રકાશ કરતાં પાંચ લાખ સીસ્ટર હજાર ગણા વધારે છે ! પણ કવિઓ કેવા ઉંવા છે કે સૂર્ય પ્રકાશ કરતાં ચંદ્રના પ્રકાશની લાખો ગણી વધારે પ્રશંસા કરે છે !

હાસ્યની શારીરિક અસર—રડે ત્યાં સુધી જરૂર હશે !—અતિશય દસવામાં પણ બેખમ છે ! હસ્તી વખતે નિર્બંધિત શ્વાસ બદલાઇ જઇને, ટુંકા ઝડપી રેચક પ્રશ્નવાચક થાય છે તેવું દસવામાં લાન રહેતું નથી. હવા શ્વાસમાં ન લેવામાં આવવાથી આખાં શરીરનાં માંસનાપુઓ પણ સંકોચિત તથા સંકુચિત થઇ જાય છે, અને

મુખસાગમાંની લોહીની નસો તે કારણથી રૂધિરથી ભરાઈ જાય છે—તેથી મોં સાત અથવા વખતે ફીરમણ થઈ જાય છે. જો આ રિવાજ બહુ માણુ ચાલે તો તેથી માથે લોહી ચઢી જવાથી મરણી તીવ્રજવાનો અથવા મગજ વસકી જવાનો પણ સંભવ છે, માટે પ્રવાણમાં ચાલ અમીત રહવું આને ત્યાં સુધી હસવું એજ સૌથી સહીસલામત છે ! અથુ અમૃત છે. તે મગજને તાજગી અને રાહત આપનારાં પ્રજુનાં નિંદુઆ છે. અતિ શોકમાં પણ અંતે રહવાયીજ મગજમાંથી ઝેરનો ઝરી જાય છે અને તે ખાંડા થતાં ખચી જાય છે. ફક્ત પણ ભગવાને નિરર્થક નથી યોજ્યું !

ગરમ પાણીથી ઠંઠા પાણી કરતાં શરીર કેમ વધારે સારું ધોવાય છે ?—તે થોડાજ ભણે છે, જો કે વધારે સારું ધોવાય છે તે બધાં ભણે છે. શરીરમાં કરોડો છિદ્રોમાંથી પસીનો તથા ચરબી નિરંતર બહાર વહન કરે છે. દરેક છિદ્ર પાતાલમેદી દ્વારા જેવું છે ! એ દુર્ગંધી વસ્તુઓનાં પ્રવાહી પરમાણુઓ ગામડીની સપાટી પર ઠરી જાય છે. તેના પર બહારનો મેલ તથા ધૂળ ચોટી જાય છે. આ ચોટલા મેલને પલ્લટ કરવા સારું, પ્રથમ પોતાના સિંદાસન રૂપ બનાવેલી ચરબીને પલાળીને ઠાંડી મેલાવી બેઠાં. પરંતુ ઠંડા પાણીમાં ફેરવી ચરબીને પ્રવાહી કરવાની સત્તા નથી, ઉલ્ટું તેથી તે વધારે નજર થાય છે. ઠંડીથી દરેક બીજા વધારે નજર બને છે. ઠંડા પાણીથી, આથી માત્ર ઉપરનો થોડો બહારનોજ મેલ જાય છે; પરંતુ ગરમ પાણીની ગરમીથી પેલી ચરબી જોળળી જાય છે, અને તેની સાથે સમગ્રું સારુ ચાલે છે. માટે રનાનનો હેતુ જો શરીરનો મેલ ઉતારવાનો હોય તો તો ગરમ પાણી તથા સાબુ એજ ન્હાવું જોઈએ. કેવલ બ્રહ્મ સંપન્ન કરવા રનાન કરવું હોય તો ઘણું ઉચ્ચાવવું બસ છે.

કામદારોનેજ નહીં પણ ધાતુઓને પણ રવિવારની જરૂર છે!—આ કાર્ય હાસ્ય નથી પણ ‘સાપ-સ’ છે ! ધાતુ હવમાન છે એમ પ્રો. મગદોશચંદ્ર બોલે સિદ્ધ કૌંશા પછી તેની પુષ્ટિમાં પ્રમાણે પત્રિયમમાં પણ વધવાંજ જાય છે. અનેક અખતરથી સિદ્ધ થયું છે કે પોલાદ (સ્ટીલ) તેમજ કેળવેલાં અથવા પકવેલાં (સોલ્ડ-વર્ક) લોખંડનાં અતિ આશિસ્તો (વાઇલેન) થી ધાતુને બીડા જેવું કડક થવા માટે છે, તેથી જો ધાતુમાં યત્રોપર ધસારો ચાલુ ન હોવો જોઈએ. તેને પણ માણુસ પટે અંતરે અંતરે રાહત આપવી જોઈએ, નહીં તો તે આપીંતા, અસહ્ય થાકના ચડી જવાથી, અંતે તુટી પડે છે. લોડ કેળવોને પણ અખતરથી સિદ્ધ થયું છે કે આખાં અઠવાડીયાં સુધી વાપરેલાં લોખંડનાં તારનાં દેરડાંને રવિવારે સોંપિ આપે તો સોમવારે તે નવીન ચેતનથી આગલા રાત્રિ કરતાં ઘણું વધારે સારું કામ કરે ! તેણે જો પણ જતાવ્યું છે કે જો લોખંડને સતીયો અચંચત કામમાં લીધો હોય તેને ૩ અઠવાડીયાં એમને એમ રહેવા દો તો તે ‘ફ્રી’ ને અંતે તેની સ્થિતિ રધાપકતામાં બેરબર ૧૦ ટકાની વૃદ્ધિ થાય છે. બીજાંમાં પાકેલાં લોહાં (કાસ્ટ-આઇર્ન) ની વાત—મારીજ છે. તે બદલ ઉક્ત જાતોના લોખંડથી ઉઠીજ રીતે વર્તે છે. જેમ કેટલાક સુગંધી પદાર્થોની કચડતાં વાસ ચાલી જાય છે ત્યારે કેટલાંકની વળી કચડતાંજ, તેનાં તેલનીજ સુવાસ આવે છે તેમ કાસ્ટ-આઇર્નને જોમ વાપરે અને તેને આચકાને અથવા એથિતા દવાણુ કે ધકા મારે વપારતા બચે તો તે મજબુત થતું જાય છે. કાસ્ટ-આઇર્નની એક મહીનાપર બનાવેલી તેથી ૭૦ કે ૮૦ મે ગ્રામો છોડતાં વૃદ્ધિ થઈ. પણ એજ જાતની જો તોપ હ—સાત

વરસ થયા થોડી થોડી વપરાતી હતી તે ૨-૩ હજાર ગોળા હોવા છતાં અખંડ રહી હતી. તેના સળીયા પુષ્કળ આયકા અથવા એયિંતા ખૂબ ભારતાં, નવા કરતાં બૂના. થાય ત્યારે બરોબર બમણાં મજબુત બને છે. દેખિતી રીતે, કાટના શોધાઓ પોતાના માણસોને પોતાના સમજે છે તેથી રવિવારે રમ્મ આપે છે, જ્યારે. માંડવી અને કાષ્ઠાદેવીની પેદીવાળા શોધાઓ તેમને કાર્ટ-આઇવર્નના બનેલા સમજે છે !

અર્વાચીન કાળના મરચવેથી અલગુનાતું આવી બન્યું છે !—એફસર સાહ વગેરે મરચવેથી અલગુના માટે આ કલીયુગમાં અવકાશ નથી. તેમને માટે દ્રોપદી કે દ્રવ્ય કે યશ કશું દબે રહેવાનું નથી. કારણ કે વગર અભ્યાસે નવીન શોધને પ્રતાપે લક્ષ્યમિંદુ-પર, પીસ્તો-લમાંની ગોળી, ચાંપ માત્ર દાખવાથી જીંદને પડે એવી શોધ કરવામાં આવી છે. તેના શોધક એક ફ્રેંચ છે. તેણે ‘ રીવોલ્વર ’ પર એક નાની વોગળીક બત્તી ગોઠવી છે. તેની આમળ લેન્સીસ તથા હર્ફોગ્સ ગોઠવીને એવી સુક્રિત કરી છે કે તે બત્તીના પ્રકાશ લક્ષ્યમિંદુપરજ જીંદને પડે છે. અને ચાંપ દાખતાં, ગોળી છૂટીને જે મિંદુ પર પ્રકાશક કોરણ પડ્યું હોય તેના પરજ આપ્તાઃ ગોળી વાગે છે ! ગમે તેવા અનાડી પણ આ રીવોલ્વરથી અલગુન બની જઈ શકે છે. સાઠ વાર સુધી તે કાંઈની ધારેલી આંખ પણ ફોડી શકાય છે. અને ૧૦૦ વાર સુધી તમ્બુ આગનોજ ફેર પડે છે. તે જાતની રીવોલ્વર હવે મોટા જમામાં બની છે અને પુરોપના બજારમાં વેચાતી પણ મળી શકે છે.—“ વીકલી સ્ટેકટસમેન. ”

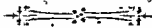
એફસર ઘોડાઓ કે ઠગોના ગધેડાઓ ?—એલ્ફરેડ (જર્મની) ના ઘોડાઓ ગણિતના અધરા દાખલાઓના ખરીના ઠોઠાથી જવાબ આપી શકે છે તે વીચર હમે ‘ સત્ય ’ ના ગતાર્કમાં આપી છે. પેરીસનું પ્રખ્યાત “ માટે ” પત્ર હવે જણાવે છે કે, એ વાત તો ખરી છે પણ એ ઘોડાનાં બેજાંને નહીં પણ વગર તારના સંદેશાઓની શોધનેા પ્રતાપ છે એમ તેને એક ઘોડા કેળવનાર ખબર આપે છે. તે કેળવનાર કહે છે કે, મેં પોતે ફરેક જાતના પેચ તથા (કે હો ?) કરામત કરતાં પશુઓદે સીખવવા માટે માર્કોનીની એ શોધમાંથી ઉપ-શોધ કરી છે. આ ઉપશોધ એવી છે કે ઘોડાની લગામમાં સંદેશ લેવાનું ‘ રેશન ’ આપવામાં આવે છે અને ઘોડા કેળવનાર કે તેના મદદનીશ દ્વારા “ ટ્રાન્સમીટર ” માંથી જવાબ મોકલે છે. આ જવાબ કાઢીને જ લાપામાં મોકલવામાં આવે છે તે ઘોડાને ઘોડા વખતમાં સીખવી શકાય છે ! એલ્ફરેડના ઘોડાઓના સંબંધમાં આજ યુક્તિએ કામ લેવામાં આવે છે એમ હજી સિદ્ધ થયું નથી. પરંતુ તેજ વધારે સંભવિત લાગે છે. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે જે ખુલાસાઓમાં જે સંભવિત વિશેષ હોય તે માનવો, જો કે છુના વિચારના ધણા હોદ્દાઓ હજી એ નિયમ સ્વીકારતા નથી.

૧૮ વર્ષની વયે ડોક્ટર એફ ફીલેઓસોફી !—સૌથી નાની વયનો સૌથી વિદ્વાન મનુષ્ય કણુ છે ? એ પ્રશ્નનો એકજ ઉત્તર છે અને તે મી—અરે ફૂથા—ડૉ. નોર્મન્ટ વીનર છે. ૧૮ મહીનાનો હતો ત્યારે તેને બારાખડી આવડી. ૩ વર્ષનો થયો ત્યારે વાંચતો લખતો. ૭મ્ એ અંક તથા બીજ ગણિત તથા ભૂમિતિની સમાપ્તિ કરી. આઠે, લૅટીન જર્મન, ફ્રેંચ અને રશીયન ભાષાનાં ત્રણે ઉપલાવી માર્ખાં. નવે ચતુષ્કોણ તથા ત્રિકોણમિતિ (Calculus તથા Trigonometry) ના ઉચ્ચતર ગણિતના દાખલા કરતો, પારે રસાયણ શાસ્ત્રી થયો

અને ૧૮ વર્ષના થતાં હવે અમેરીકાની સેાથી મોટી તથા જૂની દાર્વાડ યુનીવર્સિટીએ તેને “ ડૉક્ટર ઓફ ફીલોસોફી ” ની ડિગ્રી આપી છે. આવા અપરજોડે સારકુળમાં રૂપ વર્ષે રેરીને શું કરે ? શિવાય કે શિખવવાને જાહેરે સિખવે ! મનુષ્યની ભુષિષ કટલી તોય કુદરતમાં હોય શકે છે તેના આ હોકરો જગતો પુરવો છે. આજ દેશમાં સંકરાચાર્યો ધન નથી એ આથી સિધ્ધ છે.

ખિલાફી શું સાધને હીપનોટાઇઝમ કરે છે ?—ખિલાફી તથા જાળીયા સાધને મારી નાંખે છે, તેથી કેટલાકને એવો ખ્યાલ છે કે તેને સમજતું એ જાણતું નથી, પરંતુ ખરૂં જાણતું તે સાધથી જીવીવાને જાહેરે સાધ તેનાથી જીવીવાનું છે. જેર તો સરખું જ ચઢે છે, એમ જણાય છે કે ખિલાફીની આખવા તેજથી સર્પ સડાક થઈ જાય છે. ‘ ફીલ્ડ ’ પત્રમાં એક દીદી—અંગ્રેજ આ વિષયમાં પોતાનો અનુભવ તથા અવલોકન વર્ણવે છે, તેના ધરમાં એક દહાડે તેણે ખિલાફીને સાધ સાથે ધુરંધરી જોઈ. સાધનાં ખિલાફીને જોઈને જાન દીધાં થઈ ગયાં અને મોં પશુ કંઈ માનવા ઉધાડ્યું નહીં. તે જોવાને જોયો થઈ જતાં ખિલાફીએ તેને મારી નાંખ્યો. ખીજા વાર તે જોઈએ આરપાઈ પર ચડેો હતો. એક તરફ સર્પ કણા કાઢીને બેઠો હતો, ખીજા તરફ ખિલાફી તેની સામે આંખ ફેરવી ઉભી હતી. સાહેબ ધરમાં રીચાલ્સર લેવા ‘ હોડેલ ’ પાછો આવતાં સાધને કણા કાઢેલી પશુ સડાક દીધો. ખીરોસની અણીથી સાહેબે સાધના માથાને હલાવ્યું પશુ તે જરા ચરક્યું નહીં. પછી તેણે અખતરો તરીકે ખિલાફીની આંખ ઉપર દાઘનો પડો કાઢી તેની સાથેજ સાધે સસવાટા લાવવા માંડ્યા. તરત દાઘ લાક લેતાં, પાછો ન્તે સડાક અને નિષેધ થઈ ગયો, અને પાદ સહેલાઈને તેણે તેને જાળીયાં વિધી નાંખ્યો. ગ્રાહિની આંખમાં સામાને વરીકરણ કરવાની અદભુત નૈસર્ગિક શક્તિ છે, અને તે, અગાસથી ખીલવનાર હીપનોટાઇઝ કહેવાય છે. જેવામાં ખીજા કરતાં વિશેષ તેનો તે, કુદરતી કે કેળવણી હીપનોટાઇઝ થઈ શકે, જાહેર જગે જાહેર છતાં, ધરમાં જી આગળ પેલા સપ્ત જેવા દોષ છે. તેનું કારણ તેની ઓની આંખમાં ખિલાફીના જોડી નૈસર્ગિક વરીકરણ—હીપનોટિક શક્તિ જ હોયું જોઈએ. એ વરીકરણ શક્તિનું યુગ કારણ વીજળી કે શું તે હજી વીજળી વિજ્ઞાન—પ્રેક્ષકોએ પશુ જોઈ કાઢ્યું નથી. જો કે આ જગતમાં શક્તિ તથા પ્રકૃતિયોજન બધા બેઠા છે એમ સામાન્ય રીતે તેઓ કહે છે, પરંતુ સર્વે કિવાંઓને કમ તેઓ જોવાનું અસમર્થ છે.

બક્ષાતી વનસ્પતિઓ મરતી મરતી વીજળી કાઢે છે !—એમ પ્રેક્ષક જગદીશ ચંદ્રે સિધ્ધ કર્યું છે. થોડા સમયપર કલકત્તામાં તેણે માથે અર્ધા વટાણામાંથીજ, એટલે એક લીલા વટાણાનાં એકજ ઘાગમાંથી કેટલી વીજળી નીકળે છે તે બતાવ્યું હતું. તેણે મરતાં મરતાં એક ‘ વોલ્ટ ’ ના ૨૦ મા ભાગ જેટલી વીજળીનો પ્રવાહ છોડ્યો હતો. પ્રેક્ષક કહે છે કે જો એ હજાર વટાણાઓને એકજા કહે તેજ કુપમાં ગોઠવીને બાદમાં આવે તો તેમનો સામગ્રો દેહાં થતાં તેઓ એટલો મોટો વીજળીક આચકો ઉત્પન્ન કરી શકે કે જેથી રસોડામાંથી નીકળેલી વીજળી રસ્તાજ પ્રકાશિત નહીં કરે પણ વટેમાણીઓનાં પણ મોત નીપજવી શકે ! રાંધવામાં પણ કેટલું યત્ન જોખમ છે કે કુદરતની ઓઝની અદભુત પરંતુ યુગ શક્તિઓનો શતશ પણ હજી વિદ્યાનો પણ જાણતા નથી.

દરજી નવલકથાકાર તરીકે !—પશ્ચિમની પ્રાચીન વિદ્યાપ્રપત્તાને એકજ પ્રકારનાં બસ યશે. લંડનમાં મી. અર્થર મોલ્ટબી નામનો એક મોહનો સરદાર છે. તેણે એક એવી જાતનો સંયુક્ત “ સુટ ” શોધી કાઢ્યો છે કે જે સાથેજ પહેરતાં થોડાંજ વખતમાં પહેરી લેવાય છે. આથી નિર્વાહ પુરવું તે જ દલાડાનું જ દલાડામાં કમાઈ શકે છે. તેથી અઠવાડીયાનાં ૩ દલાડા તે વિદ્યા તથા હુશરનાં સાદિસ પાછળ કાઢે છે. તેણે ૩ નવલકથાઓ અત્યાર સુધીમાં લખી છે. ૩ જ અને છેલ્લીનું નામ “-ડીટ-” બાપ ધી ડોંગ ” છે. જેમાં પેલા પ્રખ્યાત મદા-ફુલ જન્મ જેફેઝનાં જીવનનો ચિતાર છે. સ્વયં સમજ જેફેઝની લાઇબ્રેરી માટે એ નવલકથા લેવામાં આવી છે. આપણા દેશમાં જ્યારે એટલુએટો પશુ પુસ્તકથી કંટાળે છે તો કામઠાર વર્ગનો શો રોષ કાઢવો ? અવકાશના વખતમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવો એ આ દેશમાં આનંદને બદલે ત્રાસ જેવું લાગે છે. જ્યાં સુધી આ સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી પ્રગ્ન જાની અને ખચરદાર થાય એ અસંભવિત છે.

આનું નામ તે મુક્તિ !—સીયામના રાજાને સ્ત્રીની લગ્ન ન કરવાની સ્વતંત્રતાના સિંધવિમાં શ્રેષ્ઠા નથી, જે સ્ત્રી અમુક વય સુધીમાં જાતે લગ્ન ન કરે તેણે રાજાને તેની ખચર આપવાની હોય છે. અને તે તેની “દત્તક” પુત્રી બને છે. રાજા આ દત્તક પુત્રી માટે જમાઇ રાજમહેલમાંથીજ શોધી કાઢે છે. તે રાજમહેલને ગ્રામ્ય જાણમાં દેખાનું કહે છે. જે પણ ફેરી પેલી દત્તક પુત્રી સાથે લગ્ન કરવા દા પાડે તેને મુક્ત કરવામાં આવે છે. ત્યાં બહુ સ્ત્રીજનના વાંધા નથી. તેથી સ્પૂલ કેદમાંથી મુક્ત થવા સ્ત્રીના સુદ્ધ કેદમાં, ફામાંથી દવાડામાં અને વૃક્ષામાંથી હોલામાં અંપલાવા અનેક રીતો યદ્યજાય છે. આથી કન્યાઓ તેમજ ફેરીઓ એવી બે બ્રહ્મા એકનો ઉતાર બીજો ધવાથી દુર થાય છે. સીયામીઓને આ એકલી વાત પરથી ભુદિમાન કરાવવા બેઠાએ. પરજોશ ફેરીઓ તો નદી પરવું જે ફેરીઓ વાંદા હોય તેઓ અનાથ સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરે તેમને અમુક શરતે તથા સંતોગમાં મુક્ત કરવા એવો કાયદો પશ્ચિમમાં જ્યાં પુરણ સ્વાર્થ દ્રષ્ટિથી લક્ષ્ય કરતા નથી ત્યાં આવકારદાયક યદ્ય પડનાનો સંભવ છે.

ચીનાઓની અક્ષર માનંપર અતિશ્ચિદ્ધ-અપેક્ષા કાગળ ઉપર બેસવું ઇલાદિ ક્રિયાથી તેનું અપમાન યદ્ય પાપ થાય છે-જે પાપ માટે જેન ધર્મમાં “આશાતના” નામનો પારિજાપિક શબ્દ છે-એમ ચીનાઓ પણ જેનો પેટ માને છે ! પરંતુ ચીનાઓ તો જેનો કરતાં અતેક દરજ્જે ચડી જાય છે. લખ્યું તે ચોટ્યું અને માન્યું એ પશુ એજ માન્યતાના પ્રતાપ છે. જે ચોપંડીમાં લખાયું તે ચોટું માનવું પણ પાપ ! સ્વતંત્ર ભુદિ ન વાપરતાં બીજાનાં ગમે તેવાં લખાણ માની બેસવા તેનું જ નામ “ભૂતા વિચાર.” જેનો કદિ જુને ચૂકે પ્રજા જાપાપર નહીં બેસે. તેમ ચીનાઓ પણ કદિ બેસશે નહીં. તેમજ લખેલા નકામા કાગળ ગમે ત્યાં ફેંકશે નહીં. અક્ષર માન પવિત્ર છે. શાશ્વત્વમાં કાગળોનો કચરો થાય તેનો બહુ માનપૂર્વક અગ્નિ સરંકાર ચીનાઓ કરે છે. સૈન ફેન્સીસો (યુ. સ્ટે.) માં ચિનાઓના લેખમાં નકામા કાગળો, જાપાઓ વગે.

ઝેની ઉતાર કિંવા કરવા માટે જોકે ખાસ ઝોનપુર બાંધવામાં આવ્યું છે ત્યાં રોડ-પેપર-આ રહેતું એ સાદિલ ખાસ માણસદાર મોકલી આપવામાં આવે છે દરેકીયન તરખા કાગળો બહુજ માવજતથી થકી વાળીને સાચવી રાખવામાં આવે છે એ બહી પત્રિન છે ચીનના 'ઝોસ'નામક દેવ સમક્ષ તે ઉપ્રી કરી છે તેના સમક્ષ એ મામનેા ખાસ અમનદાર તેળાવે છે પેકીનમાં તો રાજકર્તાનું કાગળ બાળવાનું સ્વતંત્ર ખાનગી સમજાન છે અને તે કાગળનો ૧૬ મો સરકર ખાસ ધર્મચુક કરે છે । ચીનના બધા ઝોન રાહેડોમાં અદાર હુનિ કાગળો બાળવાને ખાસ પવિત્ર બહીચો રચાવવામાં આવી છે આ કાગળની જમ થાય છે તે ખણ ઉડવા દેવામાં આવતી નથી પરંતુ હોડીમાં બારીને તે સમુદ્રમાં પધરાવવામાં આવે છે વિદ્યાની રચૂન પૂજા તે બાનું નામ. પશ્ચિમમાં એરી અદાર પૂજા ન હોવા છતાં વિદ્યાનો પ્રચર પ્રિય છે તેવું કારણ તેઓ અદારની ખરી પૂજા તેના અબાસમાં-નહી કે તેની બાનુતિજોની બાવનણી તથા દરેક પૂજનમાં-માને છે, તે છે

પશ્ચિમમાં પૂજ-પાઝમના સુધરેલા દેશમાં શુદ્ધિઓમાં તપસ્યા કરનારા દેવે નથી જ્યમ ધારવામાં આવે છે યથા કાલમાં ત્યાં જોવા તપસવીઓ દિકરદ બના દત્તા પણ દાન્યો ધેડીયા તો જોવા લગ્યા છે. તે દેશની છેલ્લી મુદ્દમદુભારી (સે સસ) પ્રમાણે દહ્યો ત્યાંના પહોડીની શુદ્ધિઓમાં નવસો તેવું તપસવીઓ એકાત જીવન તપસ્યામાં બતીત પ્રે છે । એમાંના ૧૬ જણ ૬૫ વર્ષની વય ઉપરાંતના અને ૩ સોની વય ઉપરાંતના છે

ઉત્તમ અંગેજી માસિકોના લેખોનો સારાંશ (સટીક).

પ્રાચીન કાલના હીંદુઓ અને ધર્મદેગમન—એક પ્રમ તરિક્ક હીંદુઓ પરદેશ તંત્ર હોસીના નહોતા એમ લખતાં ગયા મે માસના હીંદુસ્તાન રીવ્યુ (અંગ્રેજી) મા લખતા મી ગોરગનાથ એનરજી બી એ લખે છે કે કાંઈ પણ હીંદુ શાસ્ત્રમાં ગમે તેવા અપરાધ માટે દેસનીકાલની સજા લખી નથી ! તેથી જણાય છે કે તેઓ પરદેશ સજા થી બહુ યોગી માંડિતી દત્તી હીંદુઓ ગાળણ, ધરુકા, નાનુક છે તેનામાં વળી પરદેશ જવા જેટલુ સાદસ કે સખિ નથી જીહાસા કે લોકા પણ તેમાં પરુમો કરતા નથી જન્મેસો તથા હજરોલા દોષ તે મહોલના નામ બદાર જવાની તરુજને માલિના નિયમો અપકાય છે હીંદુ જે આગે હવામાં રહે છે તે, તેના યોગક તેમજ સધના સભેસો પરદેશગમન નિરુદ્ધ એકસપ કરે છે તેમની તો માનીતી કહેવત છે કે 'આલના કંદતા એસલુ કાકુ અને બાગવા કરતા ઉંઘલુ લાલુ ।' પ્રાચીન કાવચ આપ સામ્યો પરદેશ ગયા દતા તેના કેટલાક જાણીતા લખવા લેખક આપે છે અધ્યાપનસંન તથા ધર નની સરદરો પર આવેલા હુગાવ-જુ બે દેસ વચ્ચેની લગમના મૂળ રૂપ-ને સમ્મ હુનિપુર પાસી થોક છે એમ કનૈસ ટોંડને આધારે તે કહે છે. બેનીતેનીમાં મુધારો લધારો કરનારા

પણ દેશનોથી ઉપરાંત, હિંદુઓ હતા એમ લેખક એનેક પ્રમાણોથી બતાવે છે. દેશનો રાજા Xerxes (ગ્રીકનામ) ગ્રીસ પર ચડાઇ લઇ ગયા તેનો તેમજ એલેક્ઝાંડરના લશ્કરમાં તે સમયના હિંદુઓ લશ્કરી તરીકે જોડાયા હતા. ૧૮૧૧ ના સાતમાં લખતાં કર્નલ વીલ્કિન્સ કહે છે કે " અરબીયામાં ઘણાં સ્થાનનાં જૂનાં નામો સંસ્કૃતથી બ્યુત્પત્ત છે, અને જ્યાં તથા બ્રાહ્મણને માનનારા હજી એ દેશમાં અનેક છે ! " ગ્રામીન, ધાત્રમાં પરદેશગમન, ઓછું કે વતું ધતું, દાસમાં જરૂર માન જનારા વીરોની છે. પછી ગ્રામીન કાલનાં શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક પ્રમાણો શોધવાની બહુ જરૂર નહીં પડે.

હીંદી કૃષિકાર-આ વિષય પરનો મે માસના મૅડર્ન રીવ્યુ મધ્યેના નતામો લેખ કેળવાયેલાના કાનોમાં સીમુ રહે છે ! દરદયાલનો આ પ્રવાસાત છે. પરંતુ તે આખા માસિકમાં સૌથી ઠુંકો છતાં સર્વોત્તમ તથા સત્યથી જરૂર હોવાથી હમે આનંદથી તેનો સાર આપીએ છીએ. લેખક કહે છે કે હિંદમાં સૌથી દિતયોગ્ય આકૃતિ તે મને ખેડૂતની લાગે છે. હું તેને સ્વામીથી પણ ઉચ્ચ પાપરીયે સ્થાપું છું કેમકે સ્વામીને ખવડાવીને તેને છૂવતો રાખે છે ! ઉપયોગિતામાં બીજી પંક્તિએ કારીગર આવે છે, જેઓ ખેડૂતનાં કાયા કામને સાફ કરે છે. ત્રીજી પંક્તિએ અંગત ક્ષેત્ર કરાંસાઓ-ઝાડુવાળા, ધોખી, ખાનસામા, રસોડયા, ઘોડાવાળા વગેરે આવે છે. પરંતુ મજૂરીના આ રાજ્યમાં મરણનીજ જેવી શાંતિ વર્તે છે ! ખેડૂત, કારીગર તથા સેવક સઘળા ઝુગા છે. તેમને અવાજનું ઘન ડાણુ દેશે ? તેમનો કવિ ડાણુ ધરી ? તેમનાં રામોણુ અને મહાભારત ડાણુ લખશે ? હિંદના ખંડો કવિ હજી જન્મવાનો છે, કેમકે લોકો કાંઈ અંગ્રજીમાં નહીં પણ ઝુપડામાં રહે છે.

નુંદર વસ્ત્ર મહેરનારા આખરાર વર્ગો જેઓ રાત્રીએ ખેતરમાં કસારીઓ જોડેલા અવાજ કરે છે તેમને બદલે એ તથુ વર્ગોમાંજ હું શા માટે દિત લઉં છું ? કારણ ૨૫૪ છે. હિંદના લોકો તેઓજ છે. રાજાઓ, જાગીરદારો એન્યુએટો, પંડિતો, વક્ત્રો, શાહુકારો, ડોક્ટરો સ્વામીઓ અને પંડિતો તો ઘોડા છે પણ પેલા તો લાખો અને કરોડો છે ! વર્ગી દેશનો ડાહ્ય તો તેઓજ પેલ કરે છે. ખેડૂત, પ્રજાનો અનન્યતા વિશ્લેષ છે ! તે સૂર્ય છે. બીજા બધા તેનાજ પ્રકાશથી પ્રકાશતા અહો માન છે ! એન્યુએટોએ ખેડૂતો, કારીગરો તથા દાસો અત્યેની મારી વફાદારીથી બખડવાતું કાંઈ કારણ નથી. હું સમાજ (સાસાપટ્ટી) ને તળીયેથી નેહું છું, તેઓ ઉપરથી નેહ છે. તેઓ જે ધનકરો મહાલયોમાં રહે છે, તેની પૂજા કરે છે, હું જેઓ તે મહાલયો બાંધે છે તેની પૂજા કરું છું.

આશ્ચર્ય છે કે ગ્રામીન કાલથી કૃષિકાર તથા શિમ્પીની નિંદા તથા નિરપ્રદા ધણ છે. ૪ વર્ષોમાં તેમને છેલ્લી એ બનાવવામાં આવી છે. આ વ્યવસ્થાનો અતિ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે, પરંતુ એ તદન હાસ્યજનક છે. તેમની વહુને એક હોતી જોઇએ. અલગત આ વાત કાંઈ એન્યુએટ સ્ત્રીકારશે નહીં, ડીપ્લોમાથી તે અર્થ બની ગયો છે. રાજ કાંઈ હુકારને નમશે નહીંજ-મહેલ તેનાં તથા સત્યની વચમાં આડો પડશે છે. માત્ર કૃષિકારજ આ નવીન સંદેશો આનંદથી સ્વીકારશે. ભારેજ તેનામાં અલિખાન આવી તે પૌતાની પૂરી કીમ્મત સમજશે. હિંદુઓ રાજ રાણી પાછળ અજબ ગાંડા યથા છે. તેમની બાલકોની વાતોમાં

પણ તેજ નાયક નાયિકા હોય છે બાલકની શુદ્ધિ મૂળથી આમ વિષમય કરવામાં આવે છે. આપણા રનામીઓ પણ ગાનઓ તથા ધનાદ્યો પાછળ ધુમે છે—જે કે પોતે તો ધન અને જમીનનો ત્યાગ કર્યો છે । તેમની એશચારામ ભોગચનાર સાચની એ સધિ અપવિત્ર તથા ધર્મ વિરુદ્ધ છે. દરેક જાહેર હીનચાન પણ સારી રિચતિના લોકાનીજ દાજતો સુધારવાના હેતુની છે. કામેસ તેમનેજ માટે રાજ્યકાર્યમાં વધારે દોરમો મળે છે. તેમનેજ માટે સામા તથા કાલેજ રચ-પાય છે અને રાજ્યોર ખેડુત પાસેથી લીધેનો પૈસો ધનાદ્યો માટેની મુનીવસતીઓમાં આપે છે । એથી મધ્યમ તથા ઉચ્ચતર વર્ગોને લાભ છે. ખેડુતને શે ? પંચાય તથા દરિયુમાં ફળવણીના કામમાં આત્મભોગ આપનારાઓ પણ આત્મભોગ મધ્યમ વર્ગના સ્વાર્થનેજ તૃપ્ત કરવામાં આપે છે. “ એકરડોગીરડો ” પણ ખેડુતો તથા શિક્ષીઓ માટે દરકાર કરતા નથી. આપણે ગંદા વર્ગોથી આટલીએ છીએ, પરંતુ ખરી માણસ જન તો ત્યાંથી શર થાય છે ! આપણે ખોટા દેશોની પૂજામાં નેવેલ જગાડીએ છીએ. પૈસાદાર વર્ગો ખોટા સીકાઓ છે. ‘મો-તી સમુદની તળેડીએ છે, અને ઉપર તો કચોગ તરે છે ! સમાજમાં પણ એમજ છે. ગરી-બાને ઉચ્ચત તથા પ્રતિષ્ઠિત કરવાનું કર્તવ્ય “ કળાવધા ” વર્ગોનું છે. ન્યાય ખાતર કહેવું જોઈએ કે મહારાને મુક્તિ આપવાના વારંવાર ઉચ્ચતર વર્ગોમાંથી પાક્યા છે. જેમને ગરીબની સેવા કરવી હોય તેમણે ગરીબ જનનું જોષએ જો તમારે તેમની સેવા કરવી હોય તો તેમની સાથે જળને રહે।

આ લેખમાં શુદ્ધિવાનોના દોરસા તથા ખાતરકરનાની દુદાદાર અવગણના કરવામાં આવી છે. પણ તે માત્ર પ્રત્યાઘાત ક્ષે છે. સંખ્યા વળી ન્યાયદારિક સૂચના કરવામાં આવી શકી, છતાં લક્ષ જોવાના લેખ તરીકે તે સારી ગદ્ય સારો.

હજમતની લંબાઈ—દેશક અગ્રમેય પરમાત્માની લંબાઈ કલ્પિત શોધી કાઢવામાં નિરર્થક કલાત્મેષ કરે છે. તેના પ્રમાણમાં એક પુસ્તકાના હજમતની લંબાઈની ગણતરી વધારે સાર્થક છે નિઝાપતની શિક્ષિત સમાજના સભ્યો ધણાખરા આપદનમ છે, જેમ આ દેશના રૂડી રક્ષકમાં સ્વયંપાકવ મહાત્મ છે, તેમ પાઠાલોમાં સ્વયંમુડનવ મહાત્મ છે. પરંતુ હજમતના ઉક્ત ગણિતવેત્તાએ જાતે હજમત કરવામાં શક્તિ તથા કાવની ધણી વિશેષ બર-ખાદી થાય છે એમ ગણતરીથી શોધી કાઢવું છે. આંકડા સારી ‘ એમેમ્પુર ! હજમત કહે છે કે એક દલાએ મને સુરુણ યથ કે હજમતની કિયાને લગતા તમામ આંકડા તથા તેનું ખાસ ગણિતયાત્મ શોધી કાઢું । હજમત કરાવતા તેણે મુલ્ય કે હજમતને, દાદી, માન તથા હડપચી મળીને કુલ ૨૩૬ વખત અત્રે કિયાઓ પડશે હશે, અર્થાત એટલા મસારા થયા હતા. જાતે હજમત કરતા ૧૯૬ મસારા થયા હતા દરેક મસારો એક ઇંચ લાંબો ગણતાં, અને હજમત માત્ર ૩૬ જણને એટલે વર્ષે ૯૮૦૦ જણાને મુંડતો ગણતાં તેનો અરોઠો દર વર્ષે ૨૩ માઇલ ૩૫૩ વાર અને ૧ ડુઠની મુસાફરી કરે છે । હીદીઓની વાર્ષિક ક્રડપ હજમતના અરોઠો જોવીજ ધોખા છે ।

ધણીઓને અતે મળનારી સહત-પત્રિયમાં પણ તોળવાનું ન હોવા છતાં પુરુષો પગલતાં ખીરુ છે તેનું કારણ સ્ત્રીઓનાં કપડાં તથા ખાસ કરીને ટાપસાં, પૂટ તથા મોખ

જેમાંના એકની પાછ પશુ આ દેશમાં ખર્ચવાની નથી-પાછળનો લખવટ ખર્ચ છે, એક ધણીએ
એને વડતાં કહ્યું કે મારા પગારનો પ્રોજેક્ટ લોગ તારાં કપડાં પાછળ ચાલ્યો જાય છે. એએ
ઉત્તર દીધો કે “ બાકીના પા લાગતું શું કરો છો ? ” આ કહિયું સંવાદ માથાત્ય પતિ-
ઓના દયાનનક રિધતિ પર અર્થસૂચક પ્રકાર પાડે છે. અમેરીકામાં એવી સૂચના કરવામાં
આવી છે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની બાલ્કોનિડે એ પ્રજે ઝીજ, એઓએ એલ્યુમીનીયમ ધાતુનીજ
ફરમાત પહેરવી એવો કાયદો થઈયો, અને દોષકે તે મતજખતું ખીત પણ આણેલું કહેવાય છે
તે પસાર થવાનો સંભવ નથી, પરંતુ આલુવાની ખીના ત્યાંના પુરોવાની ચિંતાની જેનો તેવી સાબિતી
નથી. એલ્યુમીનીયમના તારની બનાવેલી ટોપીઓ ‘ પનામા ’ નામના પ્રખ્યાત ઘસ-તાડછાંની
બનાવેલી પ્રખ્યાત મોંઘી પરંતુ મુલાયમ તથા મુંદર ટોપીઓ જેનીજ દલકો તથા મુલાયમ
બનાવી રાકાય છે. અને વળી તે પાંચ શીર્સામાં નેદે વેચી રાકાય એમ છે, તેથી સૌથી
વિશેષ ખૂબી એ છે કે, એકજ ટોપી અનેક ઘાટોમાં વેદાય ત્યારે બહારીને પહેરી રાકાય.
તેની અનેક વાળેલી પાંખો ગમે-તેટલી ઉઘાડી રહ રાકાય. આશ્ચર્યનો અંતે અહીં આવતો
નથી. કપડાં કે તાડછાંની ટોપી કાંઈ જલ પ્રતિજ્ઞક (વોટર-પ્રુફ) નથી તેમજ તે અમર
આયુની નથી. પશુ આ બંને છે, અને વળી જૂની પણ ચતી નથી. એઓ બેસક બંડ
ઉઠાવરી કારણે-કે રેસોડાં વગર એલ્યુમીનીયમ તેઓએ જાપયું નથી. તેઓ ગાંઠ ઉઠારે કે
શું હમે માથે પેણી પહેરીશું ? અને દાહની પીઠાંવાળી ટોપીના બનાવનારા તથા વેચનારે
આલાપ આપશે કે “ કહિ નહીં ! ” પરંતુ તેની ઉપયોગિતા મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ વર્ગો માટે
તો નિરશક છે અને વગર વિચારે તે વર્ગોમાં તેનો પ્રચાર થશે તથા એલ્યુમીનીયમના બૂટો
તો જરૂર સર્વત્ર સાવજનિક ઉપયોગમાં આવવા નહીજ છે. એ બૂટો તારનાં હોવાથી મુલામ,
દલકા અને અનેક લોકો માને છે. વળી વોટરપ્રુફ છે તેથી પગે સરદી લગવાનો પણ સંભવ
નથી. એ બૂટો હોંદુસ્તાનમાં આવતાં પાલીનાણાના પવિત્ર તીર્થ પર બૂટ પહેરીને જવાની
પ્રાચીન તકરારનો પણ અંત આવી જશે. ઇવ દયાની ફેતલ પણ ઘરો કોરણ કે દાહના
પગરફાકો તો પશુઓના લક્ષકો છે, પરંતુ એ ફેતલનું ખીજં હોંદને બદલે અમેરીકામાં રોપાયું
એ એક આશ્ચર્ય છે.

તૈયાર છે !

મંગળી લો ! !

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા-કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીચંદ્રે તૈયાર કરેલું, ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી લાક્ષિત, ખર્ચ
આર્થિક, વેદ ઉપર જાતીવતાની રક્ષા, ખરો સુખરો, આર્થિક મુક્તિ, સ્વયંનિર્ણય, સંલગ્ન,
સુરક્ષા મદિમા, વધુઅંતરની મર્યાદા, નારીશક્તિ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી
બરપુર તીર, શાન્ત, હાર્ય તથા ગ્રેમ રસનાં ઉત્તમેત્તમ લગમગ સ્વાગતો લાગેનાં પુસ્તક.
કિમત દસ આના. લખા:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ.

ખાડીઆ-અમદાવાદ.

આ સિવાય ખીજં પુસ્તકો પણ મળી રાકશે. કપાલ ખર્ચ વૃદ્ધ.

મે. પતિસક પ્ર-રૂઢશનતા રિવેકર સાહેબે મુખ્ય પ્રજાકામો પ્રાપ્તીકર
માટે ઇનામ તેમજ લાયકેરી માટે મંજુર કરેલું; તથા શ્રીમંત પરાકર સરકાર
શાળાસાયબેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ આપે મંજુર કરેલું:-

સૌભાગ્ય શિક્ષાઠિથ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે " સૌભાગ્ય શિક્ષા " હોય તેના લખારી ખરીદવા વિનંતિ છે. સા
કાળજી, સારી છપાઇ તથા સુ-દર ગુણોવિત પુસ્તક કિંમત રૂપિયા સવા વી. પી. અર્થે બુક.
સૌભાગ્ય શિક્ષાઠિથ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:- પ્રકરણ ૧ સુ-ખાલકના
તરફ માતાએ પ્રથમથી જ્યાં દેવાની જરૂર. મ. ૨ સુ-માતાએ ધરણુ દેશે તેજ ઉપરથી જાણ
હિત માટે જાણવાની જરૂર. મ. ૩ સુ-પુત્રોએને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉપરથી સાધવું મ. ૪ સુ-
કન્યાનિકમ એ પણ અસમાન લગ્નને શોષક છે. પ્ર-પ-સુ-ખાલકનથી થતી હાલ. મ. ૬
સંબંધ વિચારવા જેવી બાબતો. મ. ૭ સુ-કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે દેવાતી પ્રતિજ્ઞાઓ (સખતપદી)
મ. ૮ સુ-પત્નીપતિ-પતિની પતિ પ્રત્યે કરજ. મ. ૯ સુ-પત્ની પતિને જેવી રીતે પૂર્ણ કરવા
શકે ? મ. ૧૦ સુ-સત્તિ, સાસર જેવી રીતે સુખરૂપ યાવ ? મ. ૧૧ સુ-પરજયા પછી વિચારવા તે
જેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? મ. ૧૨ સુ-સાસરિયાએ વડુ તરફ કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ ? મ. ૧૩
સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના વ્રત નિયમની સફળતા સાચી યાવ ? મ. ૧૪ સુ-નિતિમય સંબંધથી ઓ
તનમન ઉપર રતી ઉમદા અસર. મ. ૧૫ સુ-સ્વચ્છતા અથવા સુધર્મતાનાં શોખીનાયકથી
ચતા લાભ. મ. ૧૬ સુ-તરફીઓએ સંકલ્પરમાં વહેલાં ઉઠવાથી ચતો ફાયદો. મ. ૧૭ સુ-તરફી
રાખવી જોઈતી ઉત્તમ મહત્વવરતા. મ. ૧૮ સુ-તરફીઓએ પાકરાસમાં પ્રવેશી ચવાતી જરૂર,
પર આપવું જોઈતું જ્યાં અને ખોરાક માટે રાખવી જોઈતી સંજ્ઞા. મ. ૧૯ સુ-કાઠાદર વિહાર
નિયંત્રિત રહેવાથી મળવા લાખ. મ. ૨૦ સુ-રોજકર્મ (અર્ધકાંચ), સમર્થારથા અને શુભાવર્ણા થત
અવલોક રૂપિયા તરફ તરત જ્યાં આપવાની જરૂર. મ. ૨૧ સુ-તરફીઓએ ઉધમી ચવાથી ચતા લાભ
અવકાશને વખતે શું કરવું જોઈએ. મ. ૨૨ સુ-તરફીઓએ કરસરથી રહેવાથી ચતો ફાયદો સતી
એજ પદ સુખ. મ. ૨૩ સુ-ટોળાં (કરજ) થી વળતો ફાલ. મ. ૨૪ સુ-અનુકૂળ (રવા) પદપદ
કરવા એજ પુણ્ય અને અવરને દુઃખ દેવું એજ સાધ. મ. ૨૫ સુ-અપર માતાની પદથી જોવાત
તરફીઓનાં વર્તન કેવું જોઈએ ? મ. ૨૬ સુ-પરોશી તરીકે કરવું. મ. ૨૭ સુ-પરેણા (મહેમાન
સંભાર. મ. ૨૮ સુ-તરફીઓની આર સંચેની વર્તણૂક. મ. ૨૯ સુ-તરફીઓનાં પરપુર મૂલ્યે વર્તન. મ
૩૦ સુ-કોષ પશુ ઉપર અતિ અધિન ચવાથી ચુવતિઓની ચતી કહેલી રિયતિ. મ. ૩૧ સુ-તરફીઓને રખ
વાની ઉવથી ચતાં હકરાન. મ. ૩૨ સુ-ચારી નકરી, સંખિત તેની અસર, અને પરિણામ. મ. ૩૩ સુ-સત્તા
નીઓની સંભામાં બાગ દેવાથી સ્ત્રીઓને ચતા લાભ. મ. ૩૪ સુ-સ્ત્રીઓએ શું અને જેવી રીતે વાંચવું ? મ
૩૫ સુ-કેટલાક અપરતા રીવાજો. મ. ૩૬ સુ-મંદવારે સંચે સ્ત્રીની ઉપરથીગીતા અને દરદીની જાવત
સંબંધ ખાસ સંદર્ભમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ પ્રકરણમાં સ્ત્રીની સ્વાભાવિક યોગ્યતા, દરદીની ખોરડો
દરદીનું ક્ષતીપર, દરદીના ખોરાકમાં છૂક, હાથ અને અપવાહ, દરદીને જેવા આપવાનાઓની વડુ બીજી
ચતાં હકરાન. ચાર્ય પ્રજાશના ફાલ, દીવાની ચેસની, દરદીને લગતી ઓળંગી સાધકુક ઉપરદની પદાર્થ
અને ઇલાજ, રોગર, હવા અને દરદીની રિવાજ, દરદીની સાથે કેવું વર્તન રાખવું, દરદીના ખોરાક ચોષ
પરદીની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ અગત્યનાં વિષયો સહેજસાજ સુચિતી બજીલી સ્ત્રીઓ પશુ સહેલાઈથી સમજ
શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે) મ. ૩૭ સુ-સ્ત્રીની એકતા. મ. ૩૮ સુ-સંદર્ભનની સુન્દરીઓ માં
સાદેના મતો (કુદીની કાન્તાઓની કિંમત આ એક પ્રકરણનાં ચર્ચકે તેમ છે) મ. ૩૯
સુ-સુખદાયક શાખાઓ (આ પ્રકરણનું જ્યાં પૂર્વક વર્ણન-મનન; શ્રીમંત કે અનીય દરેક સ્ત્રીને સુખ
પ્રાપ્ત થઈ પડે તેમ છે) આ બધા મુખ્ય વિષયોમાં અને બીજી નાની નાની સ્ત્રી ઉપરથી જોધક બાબતોને
સમર્થક થઈ અર્થ છે. સુચિતો શિવાય હિંદી ભાષામાં આ પુસ્તક છપાવવા માગતી થઈ છે એજ તેની
વિશેષ ઉપરથીવાનો પુસ્તક છે.

પુસ્તક મળવાનું ટેકાણું:- (કર્તા) નરપરલાલ કનૈયાલાલ ચંપૂચ-રાજકોટ (કાઠીઆપાક).

ચાહે અને કોઈ વેચનારાઓ અને ખીનારાઓ!

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કોઈના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન ખીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં નવત જાતની ચાહે છુટક તેમજ ગયાળધ પેટીઓ વ્યાપારી ભાવે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારી શ્રદ્ધિ હચ્છનારાઓએ તેમજ ચાહે કોઈના શોખીન ખીનારાઓએ એક વખત માત્ર મંગાવી જરૂર ખાતરી કરવી. માત્ર બી. પી. ચી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૩ અબદુલ રહેમાન બીટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીઓ નક્કી આપી હવે કોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરીબાદશાહી વાટકી ” નો સરકારી રજીસ્ટર

નંબર ૨૨૦ છે અને તેના ખતાવનારા

ગોળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે

એમ અમે સર્વે નક્કીઆઓને ચેલેન્જ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંની ખતાવટની વનરપતિક ગોળીઓ ધાતુ ચિકાર, નાનાકાન અને ધાતુના બીજા ભાગો બધુકને માટે સારા કરી ખરા લુગાન બનાવે છે. ધી. ૪૦ ગોળીની ડોઝ ૧ ના રૂ. ૧૦ થી માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં રૂટ, કાલખાદેવી મુંબઈ.

હવે ભલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

બધુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરસાપાત્ર દેશી દવા માટે લુગા

જમનચરવાળા રોજગેવ શક્તી

જટાશંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દરેકની હકીકત જાણવેથી સલાહ મફત

દેખાતું—દીલે રોજોપરેડીય રોસની જાણમાં કાલખાદેવી—મુંબઈ.

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇઝેડ બેકા રેકર્ડ-દરેકના રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram નવા ઓડીયન રેકર્ડ ! મંગતરામ

૧૧૫૩	} ૬૫૪૭૦ તેરી દિન દિન આયુ ઘટતી બધ
૬૫૪૭૧ કેમીકા ફસ પાના હોગા	આશાવરી
		"
૧૧૩૪	} ૬૫૩૫૪ અરે રાવન તુ ધમકી હીખાતા ટીસે
૬૫૩૫૫ ધરમ કે સાથ હર એક હી મોહખત	માંડ
દેસ
૧૧૩૫	} ૬૫૩૫૬ હર જગાહ મોહુદ હે
૬૫૩૫૭ સત જુગમે સત બસતી હરીચંદ્ર	ભૈરવી
ભજન

Sukh Lal (Dohar)

સુખલાલ (દીકરી)

૧૧૨૬	} ૬૫૩૩૮ કેહધારી ધાર ધાર સગ અત સમે
૬૫૩૩૯ સુદમકર આહાર ભજન હીર બેઠકર	ખ્યાલ
		"
૧૧૩૦	} ૬૫૩૪૦ તીરથ ગત અસનના દયાત કર્મક્રિયા ઉત્તમ
૬૫૩૪૧ જયસી વસ્તુ વેદ પદારથ હાસિલ હોવેગા	"
		"
૧૧૫૬	} ૬૫૪૦૮ આંખદહીંધનરત્ને તુને તો, આંખ ખોલકર ચલો સજનવા ૧ હો ખ્યા
૬૫૪૦૯ હસુર નિસ જીસમે હોવે સગ દેખે આધરી ભાગ ર ભે	"
		"

તે શીવાય બીજા ઘણા ઉત્તમ ગાયનો ભરવામા આવેલા છે અરેબીક, બંગાલી, બરમીઝ, કેરે, ચાઇનીઝ, ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીસ, ફાર્સી, પંજાબી, પુરુ, સંસ્કૃત, સીચ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કીશ, હિંદી ત્રીગેરના કેટલોગ મગાવો, જે મફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

અગ્રેજી બેકા, ઓડીયન, અને જુમ્મે, રેકર્ડો તથા સીનેલ કેટલોગ મગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homej Street Circle, FORT, BOMBAY

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગૂન

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd.)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથ્થાબંધ યા છુટકા જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંભામોર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ, વગેરે જાતના ચોખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખો, લાતમાંથી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા ચંચળો તે તૈયાર થાય છે.

૩ અંદાર ગામના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માલની જરોખરી કરી શકતી નથી.

૫ લાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘણો કીમત હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. —રથનાથપુરા—સુરત.
જુનામો જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ધનામ મેળવેલો.

ડા. વામન ગોપાળનો આયોગાધ્યક્ષ

સાર્સાપરિલા

આ જગ જાહેર સાર્સાપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલી છે કે, જે ઔષધો કોઈપણ કારણથી બગડેલા લોહીને સુધારી વધારે કરે છે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે, જ્યાં સુધી તે બગડેલું હશે, ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. આ શિવાય બીજા મુખ્યત્વે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાર્સાપરિલા ધણેજ સારો શુભ ફરતે છે ઉપદેશ એટલે ગરમી સરખો બીજો લયકર રોગ કોઈ નથી. આ રોગનું જેર જે શરીરમાં રહે તો શરીરમાં બગાડો રહે એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં પણ તેનો અંશ આવે, શિવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષપાત, સંધીના, સાંધાને હાડકાનો દુખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના તળીઆપર કાળા-ઘાવા પડવા, સ્પર્શજન તથા વાસનાચક્રિતનું કમી થવું, મોઢામાં અવાળું તથા જરખાનો દુખાવો ને લાળ પડવી, જીર્ણ તાવ ને ઝીઝીલી આવવા વગેરે સધળાં દરેકે નાશ પામે છે. એ વગેરે દરેકે ઉપર આ સાર્સાપરિલા જેનું બીજું એક પણ આયુષ્ય નથી તે પચાસ વર્ષ થયા અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું છે, એક બાટલીની કી. રૂ. ૩. ૧૧. પો. ૫ આનો જુલું. સારા શુભ માટે ૪ બાટલી વાપરી. એકદમ લેનારને કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ ૮ આના

આ શિવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તૈયાર છે. કેટલોક મંગાવો.

વિશેષ મુચના—કોઈ પણ દવાઓ એકદમ શુદ્ધકારી હોય છે તો જ્યાં ત્યાં તેની નકલ સાર થાય છે, પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહિ. સર્વે નકલથી સાવચેત રહેજો.

માલિક—ગોતમરાવ કેશવ—કોરદાર—મુંબઈ

એસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સગળનો અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમે તરફ લ'આવવા કૃપા કરશે !! અન્નદાનનું અન્નદાન, અને સાથે અમર નામ ! જે દેખેછે હાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનાથત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે કરાવેલા એક હીવસે આપમતા અનાથોને દાનાના સ્મરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરસીની તખતી કરાવી જોશીસમાં ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૭૬૫ નહિ મળે ? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

છવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

હીન વત્સલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ નંબર જર્મોમાંના નામથી ચાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુનઃ જુનીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાલક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હિંદુ અનાથ આશ્રમ—નરિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

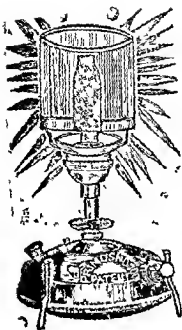
Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage)

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
કીલ્લયતે મળશે.

એન્ટો નોંધએ છે.

લક્ષ્મીદાસ લવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર
આહુતબીહારીંગ, ગીરગામ—મુંબઇ.

ધી પાયોનીઅર કં. લીમીટેડ—મુંબઇ.

ગ્રાખા અને એન'સી-માંડવી (મુંબાઇ) બરેલી, દિલ્હી,
ગોધરા, મીરજ, સાંગલી, અને હુબલી.

સન ૧૮૮૨ ના ઈંગ્લીશ કંપનીના ચેક્ટ (છટ્ટા) મુજબ રજીસ્ટર થયેલી.

ચાપલુ રૂ. ૫ ૦,૦૦, ૦૦૦.

દર મશીન રૂપીઆના ૨, ૦૦, ૦૦૦ રોકેમાં વહેચાયેલી.

દર રોક દીક ક્રેડિટ રૂ. ૧૦) લેવામાં આવશે રૂ. ૨) એ અરજીની સાથે; રૂ. ૩) તથા
આપતી વખતે અને રૂ. ૫) પાંચ રોક અપાયા પછી એક મહીને
બાકીના રૂ. ૧૫) પદર હાલ તુરત રીઝર્વ ડૉલ તરીકે સંભવામાં આવશે અને
જરૂર પડેથી તથા હકેતેથી તથા માસના અંતે ભાગવામાં આવશે.
પ્રકરે લગતું તમામ કામકાજ કરવામાં આવે છે. ગાંધી સુદતની ટીપોગ્રીફ
ઉપર દર વર્સે દર સેક્ટે ૫) ટકા બચાવ આપવામાં આવે છે. આહુતબીહારીમાં
૩) ટકા નાણાં દેકનારાઓ માટે આ એક વિસ્તૃત આતુ છે વધુ ખર્ચ
તથા હુક સુદતના ટીપોગ્રીફ માટે મેનેજરને લખેલા યા મળે.

વગવાળા, આસાક અને આખરદાર એન્ટો નોંધએ છીએ.

મેનેજર—ભગવતલાલ જોષીદાસ ગજવાળા એમ એ એલ એલ. બી
વડીવ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ, ઓન્ડીનીપાલ, બોમ્બે લો કોલેજ.

રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ નં. ૧૪ હામાન સ્ટ્રીટ, કોટ—મુંબઈ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર બે વખત ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી દુદી નહીં.

તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

ખંગડી બળરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.

તે વિશે મુલજ નેઠા મારકીવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શુ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોક્કસ કારણસર બરોડી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે જોખમ જે લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૧૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુદ્રો ગયા હતા તે દરમિયાન રાતના વખતે ગલીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર ઘણુંએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી દુદી નહીં અને ચોરો તીરાશ થઈને નાશી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાયા પણ ત્રીજેરી ખોલતાં સતોષ થયા હતાં તે દિવસે અમેએ બારીઓને પકા બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો આવ્યા અને એક તાળું જે દરવાજા ઉપર લંચાડ્યું હતું તે પણ લાજા કન્હીયાલાલનું હતું તે તાળું તા. ૨૨-૧-૧૧ ના રોજ ખરીદે 'કયું' હતું તેને તોડવાની બહુજ મહેનત કરી છતાં ન હુટવાથી બારણાનો નકુઓ કાપીને અંદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત કરી પણ ત્રીજેરી દુદી નહીં તેમ ખુરી પણ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે બનાવ જોધને તથા હેન્ડલ દુરેસો જોધને, અમે ધભરાધ, ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરનો સરસામાન સલામત નોકળ્યો તેથી અમેને ધજોજ સતોષ થયો છે, અમેને લખતાં ધજોજ ખુશી કિપન થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વિશે અમારા દિલમાં સંપૂર્ણ ખત્રી થઈ છે. એજ.

તા. ૧૫-૪-૧૧

લીં માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટ્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

દુકાન

ભાયખલા-મુંબઈ.

ખંગડી બળર-મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૮-૦-૦
૨ સુકતા	૩-૦-૦
૩ પાન અને દેશ	૩-૦-૦
૪ શમ અને રાનધુ	૧-૦-૦
૫ પાડવાશ્રમેષુ	૧-૦-૦
૬ ગુજરાતી પ્રયકાગે	૧-૦-૦
૭ ચિત્રિસાહિત્ય	૧-૮-૦
૮ આપોનાર્થ જોતી	૨-૦-૦
૯ સર્વોત્ક્રમ કાવ્યતી	૨-૦-૦
૧૦ આધુર્યદેશગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ મનોહસ	૦-૮-૦
પોસ્ટલ વજરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજવું.	૧-૦-૦
પ્રાદેશીય મંગલો	

પ્રાચી જોડીસ, મુખ્યાઈ
મયમોદેની રોડ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણીશંકર જોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર

છઠ્ઠીની પાંચમાઠી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિચારોના નાશનરક પરિણામે પત્નીની ઉચ્ચ પ્રકારની તદ્દરસ્તીના ઉપાયો સમજાવનાર ઉપદેશગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાલ. લાખથી વધારે નકલો વહેવવામાં આવી છે. કોમલ કે પોસ્ટલ કાંઈ પણ લીધા વગર જો કલવામાં આવે છે ન વાંચુ હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણીશંકર જોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

BAMJI BHAGWRN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Beg to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaikh Amon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન ઝોન્ડ પ્રધસ.

સોના, ચાંદી તથા કચેરાતના ચાલુ બજાનાને ખરના મુંદર
હાલીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૬, રોબ મેમ્બુરોટીટ મુંબઇ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

ખજારગામના મોહરોતર મુગ્ધુ બાન આપનામાં આવે છે.

જાણીતા સીકાણવાળા.

અમીચંદ ગોવીંદભાઈ.

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુતા અને પ્રજાના ભારે વીંધાસવાળી ઉંચી સીકાણની
ગોટી દુકાન. ઠેક-બહારકોટ, સિખ મેમણ, સીકા, જુમામંડીદની સામે, મુખઈ
સંડનવાળા વેછટેવન શ્રીરવ મુનવન તરફથી આખો જણાવીએ છીએ કે મુખઈના
મીકાઈ બનવવાનાં મુખઈના અમીચંદ ગોવીંદને ૧૮૬૬ માં ભારપેલાં વેછટેવન એકઠી
બીજાને ડોમેસમાં સરો માલ બનાવવા માટેની લાખાલની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે.
વેછટેવન શ્રીરવ મુનવન.

૭૫૬૫૦ હીડ સરનશીન,

૧૬, ફેરીકાન સીટ, ધન સી.

હેરાં ફીક્ષીપસ. સેકેટરી.

આ જાણીતા સીકાણની દુકાનમાં ઉંચી માનથી લહેલી તરેલવાર જાતની સીકાણમાં
સરવે જાતનો દસવા, અપરજીતા લાડવા, જીરૂથી, મુનદેણી વગેરે તાજ રોજ મળશે.

વિપ્રસંત જેબાને લગનસરા તથા બીજાં જુલ દીવસો ઉપર જેવી ફરમાણ મીકાઈએ
જોઈતી હશે તેને એક દીવસ આગેમયથી આઈર આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.

આગરે લોકો આમારાં ધરાગ્રાએ કરી જુલ ઠગવાની ધારતી રાખતી નહીં. મરજીએ
પોતાનાં મોજુસો પાસે જુલ વરદી મોકલવાથી જોઈએ. બાવે હોય માન મુજે પાડીયું.

મહેરબાની કરી ધરાગ્રાએ આમારાં નામનું પાડીયું વાંચવું તથા માન ઉપર ટીકો
તપાસીને લેવી. બહાર ગમ માટે માલ વી. સી. સી. મોકલીયું નહીં.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટ્સ બેંક લી

હડ આશીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

આન્ચીઝ-મંમાદેવી (મુખઈ), અમદાવાદ,

તમા ગોડલ (ધારિતલ)

ભરાયેલાં થાપણ રૂા: ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝાટ બાર મહીને ૫ ટકા.

સેર્વોસ બેંક ૪ ટકા

આલુ ખતાંતી રેજન્ટી

બાંકી ઉપર ૦૩ ટકા. (મુખઈ ખાતે.)

દુકો સુદંતની ડીપોઝીટ, તથા ખીરત તથા બીજાં બેંકોનાં બીજાનેસ

માટેની ખેજર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમલ દાની.

મેનેજંગ ડાયરેક્ટર.

સત્ય

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સંબંધી અન્ય વિષયોપર
અર્થા કંઈનાર અને અન્ય માનસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોનો સાર આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રેજી માસના આરંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પ્રકાશક ૩ જી.]

અંગ્રેજી, સન ૧૯૧૩.

[આંક ૨ જી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૫ કેવિતાઓ.—૨૧. વસંત-કંવારીઆ વિગેરે.	૧
૧. સુશ્રીકમળી.	૫૫
૭. સંયુક્ત કુટુંબ કે વિમળ.	
૮. અમુલ્ય અને તેનું પ્રખ્યાત સુવર્ણમંદિર (૨)—મ. મા. જવેરી.	૧૩
૯. પ્રાચીન ભારત—પાંડુરંગ વામન કાણે. એમ. એમ. એલ. એલ. બી.	૧૭
૧૦. ડૉ. રોમ્યુઅલ મેન્સનનું (દલ્હી) જીવનચરિત્ર (૩).	૩૩
૧૧. સાયન્સ, વિજ્ઞાનાદિ.	૭૮
૧૨. પ્રસ્તાવરચિત્ર.	૮૩
૧૩. સમાજ સાથે ઇત્યાદિ મિશ્રિત વિષયો—(સદી)	૬૦
૧૪. અન્યાયલોકન.	૬૩
૧૫. શું પ્રાચીન આર્થિક ગ્રંથોમાં હતા ?	૬૪
૧૬. ઉત્તમ અંગ્રેજી ભારતીયોમાંના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારો. (સદી)	૬૬
૧૭. મહાપદોપકારી મી. " ઇત્યાદિ " નું અક્ષરજીવન.	૧૦૩

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક,

મોતીલાલ ત્રિભુવંનદાસ દલાલ,

લાઈ કોર્ટ-વજીર

નં. ૮૨ કાંઠવાડી-ગુજાઈ.

વાર્ષિક મુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

વડોદરા—શિવાપુરામાં ધી હુદાણીમિત્ર સ્થિત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકુલભાઈ

જાણી તેજ દેશને તા. ૨૮-૮-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રસિદ્ધ છે.

ધી ઑમ્બે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ ના હિંદી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

ચાપલુ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

રૂ.૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

પાયરેકટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઇટ, જે. પી., એલ એમ, ચેરમેન
 સીડ કાઉન્સ મદારાજ એલસિદસ મદારાજ શેઠ દાદામિયા દાદા આદમ બચ્વાણી
 સિખડી રોડમાં કોર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ ઝીલ્લાભાઈ કવાન્ટર, ભારતનગર
 એમિનરેખન સરદાર કુપુરિયામી વી મુલ્લીઆર શેઠ વેવાસકર જગદગવન ગવેરી
 કપસર દિંદે, પુનાવાળા શેઠ જયેશ્વર સુદરદાસ ધરમસિદ, ધી ગો ક.
 શેઠ રણુશેઠદાસ ત્રિવિજયદાસ ગોડી, હાંડોઈ આરસી ડાટન પ્રેસની ધોડાના ચેરમેન
 અને એકર શેઠ મનરાજ દવજનરામ અખખર, લેડસાઈ.
 મેડ પ્રમોશન દરગોવંદાસ, હોડોઈ અને શેઠ ધરમદાસ નાગરદાસ
 બેંકર શેઠ કેવીદાસ લેડિસનદાસ દેસાઈ, ખી. એ.
 શેઠ રણુશેઠદાસ વનરામદાસ પટવારી, બી એચ એચ. બી., સીપીસીટર, મુંબઈ હાઇકોર્ટ.
 એ, એલ એલ બી, મુંબઈ વિજન, ગોડન શેઠ બાકુભાઈ કદાનદાસ, પાનપુર રાજના
 મુખ્ય ખાતા એજન્ટ

શાખા ઓફિસ.

ચંદ્રકાં બજાર ખાસ કુવા પાસે ડાસાભાઈ બીટલીંગ.

ચાલુ ખાતાઓ.

રૂપીયા એકસોગી ખાતા ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીયા એકસોગી રોજની ઉપર વ્યાજ દર વર્સે દર મેંકડે ટકા ગણુ પ્રમાણે ગણુવામાં આવે છે

સેવીંગ બેંક.

એક કરતા વધારે નામે ખાતા ખોલવામાં આવે છે અને ખોલનાર એકી રકમ એક તથા ૧૦૦ રૂપીયા એક હજાર સુધી સીવામાં આવે છે અને તેના ઉપર વરસે દર મેંકડે ટકા ચર પ્રમાણે વ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે
 ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી અમિનગીરી ઉપર વિચાર કરે છે ખાસ બીજી મુત્તમી ડિપોઝીટનું વ્યાજ પણ ટકા તથા જુદક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં મળે.

એજન્ટ

આલુભાઈ કદાનદાસ એન્ડ કં

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સદ્યાસદ્ય વચસી પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃઢજાયસ્તદિત્સોનોડ્યાતિ હન્યસત્ ॥ પ્રહમ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) નાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા નેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (ચચસી) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (સત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતર) એ બેમાં જે (ઋદ્ધજાયઃ) નાણુ અપુરિષ છે (વદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષાયું કરે છે, તથા (અસત્+આનદન્તિ) જે અસત્યજ છે તેનું હતી કરે છે.

પુસ્તક કે ભુ.

ઓગસ્ટ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૨ નો.

સંસાર કે સ્વાર્થની ખેંચાતાણુ ?

(ધન્યાત્રી—જગન.)

સ્વાર્થ મેં સર્વ જીવાં,—આ જગમાં.

સાધન-ધન સર્વ જીવાં,—આ જગમાં.

માત, પિતા, સ્ત્રી, સુત, બાપા સહુ, સ્વાર્થ રનેદ જતાવે: બાપ !

સ્વાર્થ સરે તો નાચે-નચવે, ન સરે ત્યારે દોષ પાસ ન આવે.—આ જગમાં.

મતલબીઆ મિત્રો માવાના, મોદ પાપના મેલા: બાપ !

રનેદ જતાવે સ્વાર્થ સાધવા, લજુના-લાવચે મરેલા.—આ જગમાં.

કિપુ: અમૃત સરિષુ દસધુ: આંતર જેર ભરેલા: બાપ !

વિષ વિપયોનું ચૂસી નિરંતર, નસેનસ રેડે વિપન, એ વિપયેલા.—આ જગમાં.

શમણી શામા, નમણી નજરે, બહુ બહુ નેદ જતાવે: બાપ !

ઝેરી નાચણુ છંછેડાતાં વચન બાણુના ડંખો લગાવે.—આ જગમાં.

ચક્રિત, લકિન, યુક્તિ ને મુક્તિ, સધણું સ્વાર્થ શીખાવે: બાપ !

સ્વાર્થ ન સરતાં નયન-દેશી, માર્ગે મગતાં મ્હોં ન જતાવે.—આ જગમાં.

સાચા રનેદી મુખમાં-હુખમાં, સરખે લાવે રહે છે: બાપ !

મોડે મર્થ રહ્યું દોષ તેને, પામર, ખોટું લાવે ચડે છે.—આ જગમાં.

મોઢક માયા, કામિની કલ્યા, નિરખી છું ભરમાયા ? લખા !

પાર્થિવ આ પગના પડછાયા, પકડી ધૂમાડા (તમે) અહિં છું કેમયા ?—આ જગમાં.

“માર્ગ માર્ગ” કરીને મરતા, સીધા જાણના ધાપા ! ભાષા !

ત્યંત સમયે કાલ કામ ન આવે, વીતી વસંત તરે કરમાયા.—આ જગમાં.

સંસ્કૃત,
“વસંત મહિર”

}

વસંત.

ધીર પુરુષ.

(વસંતવિભાગ.)

ગંગા કરાક્ષરી ચલે નદિ ઉર જેવું
કાપાગિની પ્રવળો નદિ ચિત જેવું
લોભાધ લેસ નદિ અદિક વિષયોથી
તે માત્રી પિત્રી ધીર વિલોકમાંથી. ૧

અર્પિત જે નવ બને કદી સુખ કાળે
આપત્તિના સમયમાં નવ મેષ ખૂંધે
રાધે અદિચળ નદિ મતિ ધર્મમાં જે
તે માનવી સડળ વિધિમદ્દી પૂજાય. ૨.

ઉદોગને ધીરજથી સફ કટ કાપે
ચૂંદે નદિ વિચરતા કદી સત્ય પથે;
કાર્યો અનેક કરતા શુભ આવરે જે
છે કલ્ય કલ્ય કૃતકલ્ય પુરુષ જોયો. ૩

નિષ્કામ ભક્તિ કરતો પ્રભુ ક્યંત ચિતે
શુદ્ધી અને વાકિયને સનમાન આપે;
શુદ્ધિ અને મન વળી પ્રભુમાંથી અર્પે
આનંદ શાશ્વત લહે પૃથિવી મઠી તે ૪

સુગંધ
વિવસન મેષજ રસાદિસી.

}

હીરાલાલ મ. રસાઈ.

x ભગવદ્ગિતા નીચલા શ્લોક ઉપરથી:—

કાંતાકટાક્ષવિશિષ્ટા ન દ્વહન્તિ ગસ્ય
ચિત્તં ન નિર્દેહતિ કોપદમ્ભાનુભાવઃ ॥
કર્ષન્તિ મૂર્ચિવિપયાશ્ચ ન લોભપાદો—
લોકચર્યં, જપતિ કૃત્તરગમિદં સ ધીરઃ ॥ નીતિશતકમ્.

“ વિયોગી વ્હાણાંઓ, ”

(અંજની ગીત.)

વ્હાણાંઓ વિયોગી યાતાં,
અંતરપટ આવીને પડતાં,
રનેદ શૂંખલા તૂટી જતાં,
આંસુમાં ઢાળે.

તૂટી સાંકળ સંધાવાની,
અંતરપટ આવો ખસવાની,
પાછાં વ્હાણાંને મળવાની, •
આશા એ રાખે.

વ્હાણાંઓ વિયોગી યાતાં,
રનેદભીનાં મુખમાં દૂર યાતાં,
નેત્ર દળેલાં લુધાં પડતાં,
આંસુમાં ઢાળે.

નેત્ર દળેલાં મેળવવાની,
રનેદભીનાં મુખનાં દર્શનની,
પાછાં વ્હાણાંને મળવાની,
આશા એ રાખે.

વ્હાણાંઓ વિયોગી યાતાં,
સંનિધિ મળીને આચરતાં,
વિનોદમયી વાણી તે રમરતાં,
આંસુમાં ઢાળે.

પુનઃ સંનિધિમાં મળવાની,
વિનોદમયી વાણી વધવાની,
પાછાં વ્હાણાંને મળવાની,
આશા એ રાખે.

વ્હાણાંઓ વિયોગી યાતાં,
મુખદુઃખની વાતો કરતાં,
રમરી ‘અંતરના પટ ખેંચવાનાં’,
આંસુમાં ઢાળે.

સુખદુઃખની વાતો કરવાની,
અંતરપટ ખુલ્લા કરવાની,
પાછા બદલાવે મળવાની.
આશા એ રાખે.

“ સરસ્વતી મંદિર ”
કેતારગ્રામ (ચિરત.)

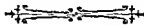
છાટુભાઈ દાણભાઈ કેશાણ.

ગઝલો—મસ્તાન.

ખેંદાર કરો ગોરી શુમાની શુનાદ પર
ખફા ન થશે ગોરી છે દમારી આદ પર ૧
મન્ગીલે મકસદ જવા મળવાને રખડ
મેઝભા અમે ધરકનાં તે ધરક રાદ પર ૨
પરવા કરી ગર છે દમારે ગેરીકરાઈને
દીસ મલિન ન, ન ગમગીન, બકિન પનાદ પર ૩
જવાબાંબાં બીરદર મળી હિગાવીશું ચમન
ચાલીશું દીગથી અમે મરીશું એ આદ પર ૪
શાવીશું અમે ધરકમાં દોરતી નથી નાદર
શુનીઆદ ધરકની પની જસ મેજ મજાદ પર ૫
દરખારમાં લગાવું અડંગા હો શાહે દુરન
મહબબને મમદર ના દીલ માલો જાદ પર ૬
જહાને હન્ત સીપી છે ગેકામની મસ્તાન
આફ્રીન સદ દહાર જસ આફ્રીન નિગમદ પર ૭

ટી. બી. કંધારીઆ.

સૂક્ષ્મદર્શક માં થી.

રજીસ્ટરની તાર-એન-સી, લંડન, તા. ૧૯ મી જુલાઈ ૧૯૧૩ ના સંદેશમાં અમર આપે છે કે, ફ્રેંચ રાજસભાની બજેટ કમીટીએ ૩૦ વર્ષ ઉપરના એ કુંવારા પુરુષો ઉપર કર નીખવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો છે, સ્વતંત્રતાના મહાસિદ્ધાન્તની જન્મભૂમીમાંજ સ્વતંત્રતાના એક પ્રથમ અધિકાર પરજ, સમસ્ત યુરોપમાં પ્રહાર કરનાર તે પ્રથમ નિવડણું છે એ પણ વિધાતાનો એક સૂક્ષ્મ કટાક્ષ છે! તથાપિ સ્વતંત્રતાનો સિદ્ધાંત મહાન છે, પરંતુ આવશ્યકતા અને અનિવાર્યતા એ પણ ઓછું સત્ય નથી કે, એ તેથી પણ મહત્તર સિદ્ધાન્ત છે. ફ્રેંચ-પ્રતીપત્તિ વિગ્રહ પછી ફ્રાન્સની વસ્તી લગભગ સદંતર વધતી અટકી ગઈ છે. જન્મની સંખ્યા માટે દર વરસ એવો રીપોર્ટ જન્મનોંધ ખાતાનો વડો કરે છે કે “આગલા કોઇ પણ વર્ષ કરતાં જન્મની સંખ્યા ઓછી છે.” ચોતાની પાડોશી, દરીદ્ર તથા શત્રુ જર્મન પ્રજા બધારે “ફ્રેંચ અને બુસકે” વધતી જાય છે ત્યારે જે ફ્રેંચ પ્રજા ખસેલા વર્ષ પર જર્મનીથી બમણી દત્તી તે હવે તેનાથીએ અર્ધી થઈ જવા આવી છે એ બિનાથી સ્વદેશભિમાની ફ્રેંચ રાજદ્વારીઓ અને ‘ઇકોનોમિસ્ટ’ ચિંતાગ્રસ્ત થઈ ગયા છે. પ્રજા-ન્યૂનતાના એ રોગનું નિદાન તથા ચિકિત્સા કરવાના કામમાં એ રાજકીય વૈદો હવે ઉચિત થયા છે. અનેક નાનાં નાનાં ખીસે અત્યાર આમમ્ય ફ્રેંચ રાજસભાએ સ્ત્રીઓની પ્રજાવૃદ્ધિ કરવા ઉત્તેજિત કરવાને પસાર કર્યો છે, પણ આ નવો નિર્ણય સૌને શિર ચડી જાય છે. અત્યાર સુધી રાજનીતિ પ્રજા વૃદ્ધિને આડકતરી રીતે સહાય કરવાનીજ દત્તી. ગર્ભવતી સ્ત્રી કામદારોના પગાર શેઠો ન કારે તેના કાપડો કપો. પ્રસવ તમા સુવાવડ દરમિયાન તેમને ખુસારો મળે એની વ્યવસ્થા કરી, બલિયારોત્પન્ન બાલકો પણ ફ્રેંચ મહાપ્રજાનાં ઉપયોગી અંગો અને તેની વ્યવસ્થા કરી તથા ‘સુધારી-પરંતુ તેથીએ ખાજ મન માનતી સુધરી નહીં’. જન્મનેપિ ખાતાના રજીસ્ટરનાં રોલ્સનાં એકનો એકજ સૂર કાયમ રહ્યો, તેથી ફ્રેંચ રાજદ્વારીઓ રોગનાં મૂલની વધારે સમીપ આવવા લાગ્યા છે. યુરોપમાં નવીન વિચારોનું કેંદ્ર ફ્રાન્સ છે અને ફ્રાન્સનું કેંદ્ર પેરીસ છે. જે પણ નવીન વિચાર પ્રવર્તે છે તે મૂળ ફ્રાન્સમાં ઉત્પન્ન થઈને પછી યુરોપના ઇતર ભાગોની ચતુર્દિશામાં ગળે છે. શું પોશાકની ફેશનમાં, શું બોજનની બનાવટમાં, શું સમાજના બંધારણમાં, શું સૌશીયેલીઝમના પ્રકરણમાં, તથા શું છેલામાં છેલી સામટી હડતાલ પાડવાની સીડીકેલીઝમ ની પદ્ધતિમાં, ફ્રાન્સ યુરોપનો જગદ્ગુરુ અને યુરોપને મોખરે, સામાન્યરીતે તથા એક નિયમ તરીકે છે.

X

X

X

X

સંતતિની સંખ્યા અંકુશમાં રાખવાની યોગ્યતાના સિદ્ધાંતની આભાર્ય પ્રજા પણ નેપોલીયન બોનાપાર્ટનીજ દૈવત છે ! યુરોપના પશ્ચિમ ભાગનાં મહા પ્રજાઓ, પૂર્વ ભાગની પ્રજાઓની અપેક્ષા સુધરેલી છે. પશ્ચિમ ભાગમાં પ્રજાવૃદ્ધિ પર અંકુશ મેલવાની “ગૃહનીતિ” ફ્રેંચ પ્રજાનાં તે વર્તનનાં અનુકરણતરી બૈદાસત ધણી અચરિત થઈ ચુક્યા છે. ફલસ્વ જર્મનને પણ તેના છાંય ઉઠી ચુક્યા છે. પણ હજી પશ્ચિમ યુરોપમાં એ પ્રજાલી કેવલ શિક્ષિત ઉચ્ચતર વર્ગો-જેઓ સ્વાભાવિક રીતે ખીજા કરતાં ખોતાનો સ્વાર્થ વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે-

માન્ય પ્રવૃત્તિ થઈ છે, પરંતુ ક્રાન્સમાં તો ઉતરતા વર્ગોમાં પણ ઘેરઘેર એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે કામ લેવામાં આવે છે ! ઉતરતા વર્ગો પણ ક્રાન્સમાં જોડાયા સુખવિશ્વાસી તથા બુદ્ધિશાળી છે તેટલા બીજા ક્ષેત્ર પ્રજામાં નથી. ક્રાન્સમાં દંપતીની એ સમજણી હોય છે કે જે કે ત્રણથી વધારે પુત્ર પુત્રીઓ ઉત્પન્ન કરવાં નહીં ! આથી કેટલુંકુટુંબ મોટામાં મોટું. તો પંચ હોય છે, જેને ત્યાં પન્થ છોકરાઓ હોય તે તો ચમત્કાર ગણાય છે. તેઓ કાંઈ ગર્ભશય કરતાં નથી, તેમજ બ્રહ્મચર્ય પણ પાળતા નથી. વિવિધ વ્યવાચ્ય કૃત્રિમ રીતિઓથી ગર્ભધારણુજ તેઓ મૂઢથી અટકાવે છે. અને તે જુદી જુદી પદ્ધતિઓમાં કંઈ સૌથી સહેલી અને સારી છે તે વિષે તેના શોષક ડાહ્યરો વચ્ચે એક જાતની દરિદ્રાઈ ચાલી રહી છે ! છુટ્ટી પુસ્તકમાં તે પદ્ધતિઓ સમજાવવામાં આવે છે. અને એ પદ્ધતિ દર્શાવતારી એક અમેરીકન પુસ્તકની નકલો આજ છાપીને પ્રગટ કરવા માટે અતીતિના પ્રચાર કરવાના આરંભ લેના પ્રગટકર્તાઓ મીસીસ ઓની ખીસ્ટ અને મી. આલ્સ બ્રૅડ્શો વિષય મુકનામાં આવ્યો અને કામદાની બારિકાને લીધેજ તેઓ અપીલમાં દંડથી છટકી ગયા તે વાતના દહાડા તો કપારનાંચ વહી ગયા છે. પાટરીઓ આ એક પ્રકારના કુકર્મની વિશ્વ મોકાર ઉઠાવે છે, પરંતુ એ વર્ગના પોતાના અન્યપ્રકારના કુકર્મોથી તેમની પ્રતિષ્ઠા ઓટલી ધટી ગઈ છે કે એ " આઉટ ઓફ-ટેટ " જવી પુરાણા વિચારવાળા તરીકેજ દસતા વર્ગનું કથન તો અરજી રૂબ સમાન થઈ પડ્યું છે. એક સમય એવો હતો કે વૈષ્ણવનો શોષ શાપ ગણાતો. વિચારપરિવર્તનને શુ વિચિત્ર અમલાર છે કે તે દવે કેઓના પ્રતાપે એક ' દેશન ' અથવા આશીર્વાદ થઈ પડ્યો છે ! જે પુત્રો માટે હજી આ દેશમાં થજો માથ છે અને માનતા લેવાય છે તેને આજવા માટે અતિ સુધેરેલી પ્રજાઓમાં થજો માથ છે ! ક્રાન્સની રાજસભાએ " સહચારીઓ " ઉપર કર અથવા રાજસ્વ નાંખવાનો કરાવ જુદીજ જાતનો કપો છે તેના હેતુ એજ હોય શકે કે કરના લાયકી કે અકુમારો લગ્ન કરે. પરંતુ ક્રાન્સમાં કાંઈ લગ્ન ખાસ ઓછાં યતાં નથી. ૧૯૦૦ નાં વસ્તીપત્રક પ્રમાણે દર દળર મનુષ્યે ક્રાન્સમાં ૨૦ થી ૫૦ વર્ષની વયના ૮૨ (ચાલરે ૧૨ જોજ બાજ) પુરોજા કુમારો છે. અન્ય દેશોમાં ખાસ ઓછા નથી, કેટલેક રચણે વધારે છે. હંગેરીમાં ૭૭, રૅફ્ટોલેન્ડમાં ૯૦, આયર્લેન્ડમાં બધા ૧૨૫, જર્મનીમાં ૭૬, તથા ઇટલીમાં ૭૨ છે. ફ્રેન્ચ લોકો પતિ થવા કાંઈ નાખુશ નથી, પિતા ચવાજ નાખુશ છે ! સમસ્ત યુરોપમાં લગ્ન કરવાની ખાસ દરકાર તો કાદને ઉજ નહિં, પણ ક્રાન્સ કાંઈ લગ્નની સંખ્યામાં બીજા દેશોથી ખાસ ઉતરતું નથી. ૧૫ થી ૪૫ વર્ષ સુધીની (એટલે કે લગ્નયોગ્ય વયની) દર દળર સ્ત્રીએ ૧૨૦ પરજોલી તથા ૧૦૦ અપરિણત સ્ત્રીઓ ક્રાન્સમાં છે. હંગેરીમાં ૧૨૭ પરજોલી તથા ૧૨૭ નહીં પરજોલી છે. ટુકમી ચદરચાક્રને જરતી લગ્નરતી સ્ત્રીઓમાં સમસ્ત યુરોપમાં અધોઅર્ધ કુમારી હોય છે ! મોઝ વહેલા તો પણ ખજા પાણે છે, અને મરતી વખતે પણ કુમારો કે કુમારી એવાની રાસ તો જાદુ ન્દાની છે પરંતુ તેમને આ દેશના જોવી લગ્ન કરવાની ઉતાવળ કે હોડવામ નથીજ. અહીં તો ઉપરના કાજ આવીજ, ભરાયા વચરાજ આવે. અભાર સુધી-ત્રીસકા પહેલાં-તો યુરોપમાં લગ્ન જાદુ વધારે લાખરણુ દગાં કિચિત્ સુખપૂર્વક રહી શો અટકતું કમાવા લાગતાં સમયજ બધાજ પરજુતાં પરંતુ દવે એ નિયમ રોજો નથી. સુવિખ્યાત રેવરંડ આલ્ફ્રેડે મહા દરિદ્રાવચામાં લગ્નકરવા દેવાના ખાટી અને તેનાં લગ્નથી જાતમજ તેમજ માતા-

પિતા કેટલાં દુઃખી થાય છે તેનું ભવાનક ચિત્ર ઇંગ્લેન્ડમાં દોર્યું. તેનું ઉદ્ધુજ પ્રતિબિંબ ક્રાન્સની આર્સિમાં પડ્યું છે. “ માથુશીયેનીઝમ ” તો કેરે રહ્યું પણ તે સિદ્ધાંતનો અમમ્મ, “ નીથો (નવીન) -માથુશીયેનીઝમ ” અર્થાત્ (કૃત્રિમ ઉપાયથી પ્રગ્નપ્રતિબંધ) થી કાઢા. ફ્રેન્ક-પ્રગીયન યુદ્ધમાં મજેકી દારને પરિણામે આલ્સિસ-લેરેનનો પ્રાંત ક્રાન્સે ખાધો છે. દેશભિમાની ફ્રેંચ એ ખુદ્દારી એક અંગત નામોશી ગયો છે. તે ગમે ત્યારે પણ પાછું લેવું એ તેની ચુન પ્રતિજ્ઞા છે. પરંતુ પોતાથી ધેવરી વસ્તીવાળાં જર્મની પાસેથી લેવાની તેની હાલ મગદુર નથી. ફ્રેંચે જર્મન દરીફને પહેાંચી વળવા પ્રગ્નરદિ છ-એ છે, પરંતુ પ્રગ્નનાં મુખસ્વાર્થ સન્મુખ તેમના રાજદ્વારીઓના સર્વે ઉપાયો નકામા બાપ છે. પરલેહી કામદાર ઓચિને પ્રસવ વખતે આખો પગાર કારખાનાના અસીકે આપવો એવો કાયદો પ્રજોત્પત્તિ ઉત્તેજનાથે લાગ્યો છે તેને પરિણામે કારખાનાંવાળાઓ કુમારીઓ તથા પુરોએનજ પરલેહી ઓને બહાર રાખવાનું પસંદ કરે છે ! તાત્પર્ય કે, કાયદો બ્યવહારમાં નિષ્ફળ નીવડે છે. ત્યાં સુધી વ્યક્તિ પોતે રવેચાથી નહીં સુધરે, દેશ સારૂ આત્માનો ભોગ આનંદથી અણખાઓ ન આપે ત્યાં સુધી અમાલકારની સુલામિયરીથી તો બદુજ ઓછો લાલ મહેનતના પ્રમાણમાં મેળવી શકારી. ૨૦ ટકાના કરના ભાગથી કુંવારા પરણ્યા તેથી કદાચ લગ્નની સંખ્યા વધશે; પરંતુ તેઓ પ્રગ્ન ન કરવાનો એક સંપ કરે તેનો ઉપાય શું ? શું વંધ્યાકર નવો નાંખવો ? અને કૃત્રિમ તથા કુદરતી વંધ્ય-ત્વનો વેણ કે કાયદાથી વિવેક કરવો અશક્ય છે. એ કર તો ખાંભાતના ધાલીઓના ધારા જેવો યઇ બાપ. તેઓ માટે કહેવાય છે કે, કાષ્ટ ઓનું અમુક વર્ષ સૂધીમાં અમરણી ન આવે તોપણ પછી ન્યાત જમાડવીજ પડે. તેમની દર્શકનો મુદ્દો એ છે કે એને ન આગ્યું તેમાં હમારો શો કસુર કે ન્યાત ન જમીયે ? તાત્પર્ય કે પ્રગ્નરદિ કાયદાથી કરવાનો ઉપાય બદુજ અસંતોષકારક અને અપરિણામજનક નીવડશે. કોમર્ષકરની આવક ગરીબ માન્યોને તેમના સંખ્યાબંધ સંતાનો ઉછેરના આપવાથી પ્રગ્નરદિને ઉત્તેજન મળવાનો સંભવ છે ખરો પરંતુ કેવલ ધનના લોભથી ગમે તેવો ગરીબ મનુષ્ય પ્રગ્ન ઉત્પન્ન કરવા લગ્નથાય એ બદુ સંભવિત તો નથીજ. ઉછેર-વાની મહેનતના પ્રમાણમાં તેને ઝાઝો નફો રહે એમ છેજ નહીં. દેશભિમાન, ગૃહસ્થાશ્રમની છત્ત, પનિપત્ની વચ્ચેની ગાઢ પ્રીતિ તથા યુવવાત્સલ્ય એ ભાવોથીજ પ્રગ્નરદિય યઇ શકે છે. સાદાં જીવન ભણી વગવાનો ક્રાન્સની મુક્તિનો એકલો માર્ગ છે. એ સિદ્ધાંત દલાવવાને કાષ્ટ વીર અંધકાર, કાષ્ટ નવો ફરો કે નવા વૉશર ક્રાન્સમાં, કદો કે મુરોપમાં અનવરવાની જરૂર છે; પાદરીઓના શુષ્ક ભાષણી ઝાની પ્રગ્ન દવે કહ્યું કરે એવી રીતી નથી. જે અંધકારોએ બાજી બગાડી અને મૂક મારી તેજ અંધકાર વર્ગે તે બાજી સુધારી મૂક પાછી છોડવાની છે.

X

X

X

X

X

પરિચય મુરોપ માત્રમાં દર દળર માથુસે જન્મની સંખ્યા ઓછી યઇ ગઇ છે.

૧૮૪૧-૫૦ ના દસકામાં દર એક દળર મનુષ્યે આશરે ૩૫ નવા જન્મની દર વરસે સરેરાસ આવતી. તે દસકામાં પણ ક્રાન્સ તો બધાને ખાખરે, બધાથી ઓછુજ ફરદુપ હતું. તેની રાસ તો ૨૭-૩૦ જ હતી. જર્મની જે કૌથી ફરદુપ હતું (૧૮૭૧-૭૫ માં ૩૯ ટકા દના) તે પણ ૧૯૦૦-૫ના પચસમાં ૩૫૫ ટકા પર આવી ગયું છે. અને ક્રાન્સ તો તેજ પચસમાં છેક ૨૧.૭ પર આવી ગયું છે. આ દિશાએ મીડ પર જન્મ મરણનાં થર્મોમીટરનો પડો આવી જતાં અને ક્રાન્સ રીતલ સદારા થતાં સો જસો વર્ગ જોડએ ! દહ સુધી કાષ્ટ પણ દેશ ૨૫ ટકા નીચે નથી અને થલું ખરૂં દળરે ત્રીસથી ઓછા જન્મ નથી થતા. જર્મની

તથા તેનું વિશ્રામ ઔદ્યોગીયા તો ૩૫ ની સરેરાસ બતાવે છે. અર્થાત્ ક્રાન્સમાં ૧૩૩ ગ્રામ, ૭૫ ટકા, જાણવામાં આગળ દોડે છે. ૧ જ્યારે જર્મની તથા ઔદ્યોગીયામાં ૨૮૪ જન્મો ૧૫ થી ૪૫ વર્ષની ૬૨ હજાર સ્ત્રીઓમાં થાય છે, ત્યારે ક્રાન્સમાં માત્ર ૧૫૭ જન્મો થાય છે. પ્રત્યક્ષ અવગતિ અને અવનતિ તેના લક્ષણમાં આ આંકડા વડે નિશ્ચિત લગેલી જણાય છે. અંગ્રેજ રાજ્યની કૃષિકી તેમજ હીન્ડુઓની પ્રચંડ સખ્યા તથા બાંધકામનાં સામાન્યને લીધે આ પ્રસંગ હીન્ડુઓને સુખવતા નથી એ બધીંપણી સંતોષની વાત છે.

X X X X X
 પ્રાચીન કાલમાં આમાંવર્તમાં પરમાર્થ અથવા પરલોકાર્થે બલવ્યર્થનતરું પાલન પુરવો કરતા. બ્રહ્મચર્ય પ્રગણિદ્ધિ અર્થે ૧૦ પ્રત્યપતિઓ હિતવત કર્યા પરંતુ તેઓ તેમ ન કરતાં તપસ્વાર્થે વનમાં આવી ગયા; તેમજ સનક, સનંદન, સનતકુમાર આદિ અન્ય ૪ પુત્રો તેમજ કાર્તિકેશ્વરનામીએ પણ એજ માર્ગે ગ્રહણ કર્યે. શંકર અને રામાનુજથી માંડીને દ્યુનંદ પર્વતના આચાર્યોએ પણ બાલવાવસ્થાથી બ્રહ્મચર્ય ભારણ કર્યું અને જગત્ તથા પ્રભુની સેવા નિમિત્તે દેહ અને આત્મા અપર્યે. બીજમપિતામહે પિતાના સુખસાર એવુંજ તત્ત્વ અંગીકાર્યું. પરંતુ સ્વાર્થે સારજ લગન ન કરવાની કથા તો પશ્ચિમમાંજ બાપણે મથમ સંકલ્પી. પૂર્વ એથી અઘાત છે. પરમાણુ (atom) ની ' થીયરી ' નો શોધક હેનરે ડેલન કહેતો કે I have no time to marry (મને પરણવાની પુરસદ નથી). મહા પુરુષે મહા-વિદ્વાને તથા મહાભાષિા બાવત્ કૌમારવત પાજે તે સમજી શકાય છે પરંતુ સામાન્યો માટે તો તેનો અવકાશ નથી. આદર્શ એ તેમની દરજ છે. કમનસીએ, ગોરો બાબ તો પશ્ચિમમાં કેવળ યથેચ્છ વ્યવસ્થાર કરવાજ પરણતો નથી એ પ્રખ્યાત છે. યુરોપની પક્ષી કેવળ આલસા દુર્લ્લેષથી નહીં થાય, કમકે તેમનામાં આ દેશવાસીઓ કરતાં જીવન સદ્મુલો છે. પરંતુ તેની દૂરની પક્ષીનું આ એક કારણરૂપ યજ્ઞ પરંતુ એ નિશ્ચિત છે. અન્ય દુર્લ્લેષોને પ્રિયષ્ઠ યજ્ઞનું આ સરન્ધકતા કહિતું મહા હિંદ છે. જે પણ દેશમાં લક્ષ્યું આવસ્ય તથા નિરપુલા વધી પડી છે ત્યાંની પ્રજાનું અસ્તિત્વ બપમાં આવી પહોં છે. પ્રાચીન ગ્રીક નગર સ્થાપનામાં એવો કાયદો આ પુણીના વાંદાઓ વિરૂધ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો કે, અમુક વય પછી કુમારા રહેનારાઓને કુમારીઓના જે જાહેર તાલિમના જલસા થતા તેમાં હાજર કરવામાં આવતા નહીં. વળી ૬૨ સદીની ઋતુમાં તેમને ચોટાની સર્પસ આકારે પ્રદક્ષિણ કરાવવામાં આવતી અને આ શિક્ષાનું વાજબીપણું દર્શાવનારૂં જાવન તેમને રસ્તે જાતા જવાની દરજ પાડવામાં આવતી ! પ્રાચીન રોમના મહારાજ્યમાં પણ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૮ તથા ઇ. સ. ૯ ના સાલમાં નહીં પરણેલા વિરહ કાયદા કરવામાં આવ્યા હતા તે પ્રમાણે અમુક હોકારવાળા માતાપિતાને અમુક શબ્દકે પ્રજા આપવામાં આવ્યા હતા, અને જે માતાપિા સંતતિ રહિત હોય તેમના પર કર નોખવામાં આવ્યો હતો ! ૧૭૯૮ માં પ્રુશ્વકમાં પણ કુવારાપર વડા પ્રધાન પીટે કર નોખ્યો હતો પણ તેનો હેતુ નેપાલીયન સાથેના વિચ્છેદનો અર્થ પુણી વગવાનોજ હતો. અને તે વખતે તો જર્મનાં હોકાર માનવર પણ કર નોખ્યો હતો, હર્બર્ટ સ્પેન્સર Principles of Ethics (" નીતિશાસ્ત્રનાં તત્ત્વો ") નામક પુસ્તકમાં (પૃષ્ઠ ૫૨૨) કહે છે કે " યુથાન્ડા (અફ્રિકા) ની બલોમાં હોકાર મથા આદ પતિપત્ની ૨-૩ વર્ષ છતાં રહે છે અને થતિ માટે તેના મિત્રો સૌથી વ્યાપે છે, તેથી તેમની પ્રજા બધું આછી

હોય છે. ” યુરોપીયનોની કૃત્રિમ પશ્ચિમી કરતાં આ ચીનમાં, નીતિનું તેમજ આદેશ-શાસ્ત્રનું સંગીન તત્ત્વ સમાયું છે એમ કોણ ના પાડી શકશે ? જંગલી કોણ તે વિરે આ બાબતનો વિચાર કરતાં તો સદેહ પડી જાય છે. બેકન સ્વયં સંક્ષેપમાં કહે છે કે “The true greatness of a state consists essentially in population and breed of men,” અર્થાત્ પ્રજાની વસ્તી તથા મનુષ્યની ઉછેરની બાબતમાં મુખ્યત્વે કરીને શાંદની મહત્તા સમાઈ છે. ” સ્વાર્થભાગ, સાદાઈ, સ્વદેશાભિમાન, દેશની ભાવિ ઉન્નતિ, પ્રગતિ તથા વૃદ્ધિની ઇચ્છા, સતેષ, પત્નીવાત્સલ્ય, સંતતિવાત્સલ્ય, એ અનેક સદ્ગુણો હોવાથીજ પ્રજાની નિરંતર વૃદ્ધિ તથા આજાદી યથ શકિ છે. યુરોપમાં ભોગવિલાસનાં સાધનો તથા ધનપ્રાપ્તિનાં દ્વારો વધી જવાથી એ સદ્ગુણો કેટલાક વર્ગોમાં તથા દેશોમાં ઓછા થવા માંડ્યા છે. એ એક ચિંતાજનક મામલો છે અને તેના ખરો તથા એકલો ઉપાય ઉકત સદ્ગુણોનું ધારણ છે. કર, દંડ આદિ સ્થૂળ ઉપાયોના ઉપયોગ બહુ અલ્પ છે. તે માત્રથી વિજય સિદ્ધિ નથી. ક્રાન્તિના રાજદારીઓએ તથા લેખકોએ રાજદારી ઉપાયો માત્રનું નહીં કિંતુ પ્રજાનાં હૃદયને પીગળાવે એવા ઉપાયોનું આવાહન કરવું આવશ્યક છે.

તંત્રી.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિભક્ત ?

સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી થયેલી બાલકગ્નની ઉત્પત્તિ !

કેટલાક કહે છે બાલકગ્નની ઉત્પત્તિ મુસલમાનોના યુવતી, અપરિણીત સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના અત્યાચારને લીધે થઈ. તેઓ ખજર આપે છે કે મુસલમાનો દીલના સ્વામી થયા પછી તેઓ કુમારી હોંદુ કન્યાઓનું ઢરણું કરી તેમને જગજગતી વટસારી પેતાના જનાનખાનામાં ઉમેરતા તેથી ભયભીત થઈ હોંદુઓ કન્યાઓને નાની વયથી પરણાવવા લાગ્યા-જનલે કે કન્યાઓનાં શરીર ઉપર “ પરણેલી છે ” એવું “ સહચારીઓનો રસ્તો નથી ” એવું પાટીયું ટાંચ્યું હોયને ! અને તે પાટીયું વાંચી દલાલ-દાસીપાસ થઈ ઢરણું કરવા આદેશ મુસલમાનો વીડે મોંઘે પાછા ફરતા હોયને ! પરણેલીને પકડી જવામાં કાંઈ કુમારીને પકડી જવા કરતાં વધુ પાપ નથી કે પરણેલીને છોડી દે ને કુંવારીનેજ પકડી જાય ! એવા બજાલકાર કરનારને તો બધીજ સરખી “ દલાલ ” છે ! મુસલમાન ધર્મમાં પરણેલી સ્ત્રીને ફરી પરણવા લઈ જવાની મનાઈ હોવાનું અને કુમારીને લઈ જવાની રજા કે પ્રુદ્ધ હોવાનું કથાની હમને ખજર નથી. તેમ હોય તો એ, હોંદુઓ કાંઈ પરણતી કન્યા પર છાપ નહોતા મારતા કે “પરણેલી હોવાથી અસ્પર્શ્ય”, કે અદ્ધરૂપ છે.” એ ભયને લીધેજ કન્યાઓને વહેલી પગલાવે, બાલકગ્નનાં ભયંકર પરિણામ ભોગવે તથા વૈધવ્યનો ભય સ્વીકારે એ અસંભવિત છે. વગર લગ્ન કરે યોદી છાપ માટે કે છુમારો ઉરાડે તે વધુ સંભવિત છે ! બાલકગ્નની એ ઉત્પત્તિની કષ્ટના કેવલ પાયા વિનાની અને અનૈતિક છે તે સિદ્ધ કરવા એટલુંજ કહેવું બસ છે કે મુસલમાનોને આર્થાવનને ગંધ આપ્યો કે સ્વપ્ન

પણ ચક્રે તેની ઘણી પૂર્વે સ્થાપના દિવસમાં શાસ્ત્રીમાં આલસન-ખાસ કરીને કન્યાનાં-
 કરવાનાં વિધાન છે । ! જાણવામાં મળેતુ ગૌરી છતાં, અનેક સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો વગેરેમાં
 આલસન વિધાન શ્રેયો મુસલમાન ઢાલની અંતિ પૂર્વેનાં છે. તે પ્રકારે હોવાની કદાચે
 શંકા પણ નથી કરી. ખરી વાત એ છે કે આલસન તો મુસલમાનોના આગમન પૂર્વેનાં
 આ દેશમાં પ્રારંભ થઇ ગયાં હતાં. આલસન તો મુસલમાન કરનારી આક્રમણ કરતી, શૂરવીર
 મુસલમાન પ્રાચીન આવકાર આપતાં હતાં । તેને મુખ્ય ઉત્તેજન આપનારી વસ્તુ એક જ કુટુંબ
 હતી એ હમારો નક્કર છે. એક જ કુટુંબને લીધે માત્ર છત્રી-રાજ્ય એટલા પૂરતું પાવાનોજ ખર્ચ
 કરવામાં આવતો. આગલા કાળમાં, ઢાલની પેઠે લેટેા મોટેલાએ ખિસ્ત હોવાથી-લીલી પ્રાચીન
 પોણા લાગ કેવલ એલી પર પોતાનું મુજરાન દહી પછી કરે છે-તેમને અત્ર માટે પૈસા પણ
 બહુ આજી પડતા. તેથી લગ્નથી માત્ર નામની જવાબદારી વધતી-કેવલ કન્યાનો ખાસનો ખર્ચ
 વધતો. દહી પછી ગરીબ વર્ગોમાં માણસનો વીંથી ખર્ચજ તેનો કુલ ખર્ચ ગણાય છે. આ
 “ મનાવીપણ ”ને આદી છત્રીની લગ્ન ઉપમા આપવામાં આવી. એવી ઉપમાથી દરિદ્ર, શુદ્ધ,
 કંગાલ, ભોખનશીય છવન માત્રને એ સમયની પ્રજાએ પ્રવિત્ર બનાવ્યું. ભોખન મરણ કે સર્વસ્વ
 મરણ. સકલ છવનની સાર સરજ થઇ અને લગ્ન એક રગત, એક નમત, એક સહેલામાં
 સહેલી આસમાનથી ઉતરી આવતી વસ્તુ યદ્ય પડી. કન્યાની કીમત છત્રીની-અનાજની વપડીની
 યદ્ય પડી. તેથી લગ્ન માટે ઉમેદવારી કે તૈયારી જેવું તો કરવું પાડવુંજ નહોતું. તે સદ્ય માથે
 હોવાથી તે એક લોભની (greediness) ની વસ્તુ પણ રહી નહીં. જે દેશમાં ખેતી ઉપર મોટો
 આધાર છે ત્યાં દહી પછી આલસન તથા સંયુક્ત વ્યવસ્થા એ ઉચ્ચ દાધમાં દાધ મેળવીને
 એક સાથે આલસનાં બેવામાં આવે છે. પ્રખ્યાત આઈરીશ ઇતિહાસકાર લેડી કહે છે કે,
 “ The Irish marry on the first flow of passion ” અર્થાત “ શરી-
 રમાં વીંસંચય થતાંજ તે આઈરીશ લોકો લગ્ન કરી નાંખે છે. ” એ ખેતીના તથા દરિદ્ર રીતે
 રહેવાના સંતાપ છે. તે મહાન ઇતિહાસકાર કહાણ કરે છે કે, “ Had Ireland been
 less chaste it would have been more prosperous, ” અર્થાત જો આય-
 સેનના વતનીઓ (આલસન ન કરવાથી અવસ્થાએ કંઈક અંશે ચતા) આજ નીતિમાન હોતે
 તો તેઓ વધારે આજી હોતે । અલર્થેડ સિવામના પશ્ચિમના દેશમાં જ્યાં ખેતીજ મુખ્ય ઉદ્યમ
 છે, અને ત્યાં નહીં સરદીની ઋતુમાં જે (અર્થાત આજ છવન સિવાય ખીજ કશી જવાબદારી
 કે ગરુ સમજવાજ નથી) વાજવીપણ દેશમાં સંયુક્ત કુટુંબો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. કાન્સના
 દક્ષિણ પ્રાંતે જ્યાં ઉત્તર-પશ્ચિમના મદારાજીમાં આજી છે તથા ખેતી વિશેષ છે, ત્યાં પણ સંયુક્ત
 કુટુંબની વ્યવસ્થા કંઈક વિચારવામાં આવે છે, જો કે તે સ્થળે સંયુક્તના માથે પિતા-પુત્રનીજ
 છે, ભાઈ ભાણીની નહીં. ત્યાં એ દેશમાં તો જાહેર આજી છે, અને એવા વર્ગોમાં આલસન પણ પ્રમ-
 ખાણ વિશેષ છે, જો કે આ દેશના પ્રમાણમાં તો તે પણ અત્યંત અલ્પ છે. અમેરિકામાં
 ખેતીના ઉદ્યમ મુખ્ય છે. પરંતુ ત્યાંજ ખેતી તો મીનીસોટા રેલેન્ડ સંત નિહાલિશ કહે છે કે, મોટર-
 કારમાં ફરનારા તથા ધનાઢ્ય છે, મોટા જમીનદાર બેવા છે. ત્યાં આલસન તેમજ સંયુક્ત વ્યવસ્થા
 નથી. અવગન, ખેતીના ઉદ્યમથી આલસન આવસ્થાજ છે એવું કશું નિશ્ચિત નથી. તે સામા-
 ન્ય ઉત્તેજક માત્ર છે. ખર્ચ સંયુક્ત વ્યવસ્થા આલસનની ખાસ ઉત્તેજક છે. પ્રથમ આલસન
 ઢાલની અવસ્થાજ નહીં હોય, પ્રારંભમાં દાવ આપનારમાં માથે છે તેમ છેકરો તથા છે-

કરી સંબંધ કરી શકે એટલી વયના અર્થાત્ હોય. ૧૬-૧૮ વર્ષના યતાં તથા છોકરી ૧૩-૧૪ વર્ષની યતાં યતા હશે. પછી ધીમે ધીમે સગવડ આતર તથા હવિષ્યમાં પરણવતાં અગ્ર-ચણ ના આવે એ લાયક યાગના આગમથી (in anticipation) કરવામાં આવતાં થતાં હશે. જે પુત્રનાં ૧૬ વર્ષના યતા છતાં લગ્ન ન. યદ્ય શકતાં તેના માતા પિતાને, કન્યાને ખવાડના જેટલું મળતું નથી એવી નિંદા થવા લાગી હશે તેથી બાલવયમાં લગ્ન કરવા સ્વમાન સાચવવા લગભગ ફરજિયાત પણ યદ્ય પડ્યું હશે. આ રિયલિટી યવા પછી બાલલગ્ન પ્રચલિત તથા સાર્વજનિક થયું. તે પછી તથા તેમાંથી સ્વાભાવિક અનુમાન (corollary) થયું કે, અધિકસ્વાધિક ફલસ્. અધિકતું અધિક દ્વન્. તેથી બાલલગ્નનું માહાત્મ્ય વધ્યું. કન્યા પરિપક્વ થવાના પ્રારંભમાં, તેનાં ચિત્ત્ તેમજ સિદ્ધિ-રૂપે તેમની રજસ્વલા થવાની રિયલિટી લગ્ન તથા શુદ્ધચાત્રમ કરવાની વયની છેલ્લી હદનેા પુરો (standard of maximum age-limit of marriage and consummation) શાસ્ત્રીય જૂમીમાં ઠોકવાતું જનરજરત હથીઆર, બાલલગ્નના પ્રચલિત તથા પ્રચલત યદ્ય પડેલા રીવાજનું માહારમ્ય વધે તે સાર તેને ધર્મરૂપ બનાવવાની પ્રગતી કન્યાને તૃપ્ત કરવા હિંકે શાસ્ત્રરચયિતાઓને, યદ્ય પડ્યું. તેઓએ રજસ્વલા યતાં તો ગર્ભાધાન થયુંજ નેમએ એમ ધર્મ-પોથીમાં અગ્રવીને અને પછી પાણું તેમાંથીજ તે કાઢીને, ધર્મની સરકારી મોદર બપ, એક અધાર્મિક રીવાજપર મારી, તેઓએ શુલ્કકર્મે શુદ્ધ એવા રીવાજને દ્વિજનું ઉપનયન આપ્યું. હમને સદેહ નથી કે, જે ભોગભોગે કથરીય બધારણમાં પુરૂષના વયમાં આવતાં તેને સ્ત્રી જેવાં લાક્ષણિક વિશેષ ચિહ્ન પ્રગટતાં હને તો તેના લાલ લાદને તેનાં પણ લગ્ન, તે ચિહ્ન પ્રગટતાં થવાજ નેમએ એવી વ્યવસ્થા શાસ્ત્રીઓ લખતે. પરંતુ તેણું કાંઈ સાધન જડ્યું નહીં. વળી, તેથી પુરૂષોને કન્યા ન મળતાં પછી મોટી વયે લગ્ન કરતાં વાંધા આવતે, તેથી વધારે સરતી તેમજ જેની સાથે ગમે તેમ વર્તી શકાય એવી સ્ત્રી જ્વલિનાંજ બાલલગ્ન બંધનકારક ગણીને સતોય માનવામાં આવ્યો. અને કન્યાનાં બંધનકારક બાલલગ્ન થવાથી, વ્યાવહારિક રીતે પુરૂષનાં પણ બંધનકારી (અયુક અંશે) યદ્ય પડ્યાં, કારણ કે તે પણ પ્રમાણમાં નાનો હોવાજ નેમએ. તેને તો ઉડું સારું થયું કે છટકવું હોય તો બારી રહી, ત્યારે કન્યાનો તો માર્ગજ રૂંધાઈ ગયો. હમારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે જે વિસુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા ન હને તો કદાપિ બાલલગ્ન શક્ય થતે નહીં. તે તેણું વિષ, તેનો કાલસણ છે. બાલલગ્નનો દરાવ પસાર કરવાની દરખાસત મુકનાર સંયુક્ત વ્યવસ્થા હતી, તથા ટેકા આપનાર 'સાદું' (ખરું નહીં પણ ખોટું) જીવન ગાળવાની માનીતી યદ્ય પડેલી રીતસુરી હરી 'ધીવરી' હતી. અને એ ધીવરી પણ સંયુક્ત વ્યવસ્થાનીજ ઉત્પત્તિ લણે અંશે છે તે હમે આગળ બનાવ્યું છે.

હજી પણ જેવામાં આવે છે કે બાલલગ્નનો રીવાજ અંગત તથા ઉચ્ચ આવડન ઉપરજ આધાર રાખતા એવા મોટા શહેરના દ્વિજ વર્ગોમાંથીજ નષ્ટ થયો છે. તેમને પશુચર પેટપુરતો આહાર કરીને સદુષ્ટ યવા નામરજી યદ્ય છે. જેઓ વધુ વર્ષ લાણી ગણીને અતે સારી આવક ધરાવતા થવાનાં કન્યાવાળા થવા છે તેઓમાંજ બાલલગ્ન નષ્ટ થયો છે, અને તેજ વર્ગોમાં સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા તેજ સરખા પ્રમાણમાં નષ્ટ યદ્ય છે. ગામડા માં બેહુન વર્ગમાં હજી બનને છે. ખેડુતોને તેવાર જમીન હોય છે. અથવા ખેડના જેટલી નવી મળી શકે

છે. તેમાં એકથી તેટલા માણસ ખર્ચ છે. તે બારે પડતા નથી. તે પણ કામ આવે છે. ખાસ આવડત કે હોદ્દાધારીની જરૂર પડતી નથી. એક બીજા જેવોજ સારો છે. માત્ર મનુરી કરવામાં, છુદ્દમાં જ. એ સેકે જે રૂર માટે અવકાશ નથી. અર્થાત્ એકુતના કુટુંબમાં, દરેકની આવક દરેકના ધર્મા સરખાવે છે. તેથી તેમનામાં સંયુક્ત વ્યવસ્થા ખાસ હાનિકારક પણ નથી. તેથીજ તેટલી સ્ત્રી છે. પરંતુ સુધરેલા નાગરિકમાં જુદીજ સીધા છે. તેમનામાં તે જેઓ જાણેલા, અથવા બીજા કામ ખાસ લાવકાત ધરાવતા હોય તેઓજ રખવાનો સંભર છે. અને તેની દૃઢ નથી. એક એકુતના સવળા પુત્રો તબ મન અને મનની, હચમચ એક જ કાપડી તથા પંક્તિપર હોય છે અને સમ સંસ્કારી કે અસંસ્કારી હોવાથી સાથે રહી પણ રહે છે. જેમાં સંસ્કાર એક પાંક્તિક, સમાન હોય, જેમના ધર્માધારી, રહેણીકરણી વગેરે એક જ ભવનાં હોય તેમને એક સાથે રહેવું કામ એ સ્વાભાવિક છે. તેમને માટે તે ખાસ હાનિકારક પણ નથી. જેઓનાં જીવન શુદ્ધ તથા દુષ્કર્મ હોય; જેમને ખાસ પીણ કરતાં વિશેષ કરવાનું નહીં હોય, તેઓ બારે સાથે રહે. તેમાં કેટલીક હાનિઓ તો અનિવાર્ય છે અને તેમાં એક ગંભીર હાનિ એ છે કે તેઓ સીકણા કીચડની બહાર પણ કહાડી ચકરે નહીં. તેમને ચમત્ કહેવાતાં સારાં જીવનને તેઓ નવીન બેભાવાણું, નવીન અભિજ્ઞાનાણું બનાવવાની તેમને કષ્ટ છે. માત્ર સરખું પ્રાપ્ત થવાનો દહાડો-ધારોજ નહીં આવે. તેઓ સુધરતાં (civilized થતાં) બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે. જ્યાં તકાલ તે તેમને કશું યોગ્ય નથી. તેમની પાસે છે શું કે જોગ્ય જાય ? વધારે શું છે કે ખુટે ? તેની ગરીબ ગામડીયાની સ્થિતિ છે. પરંતુ નાગરિકો અવસ્થ કરીને દિલે (છુદ્દિમાન, વિદ્યાર્જન) માં તે તેમ આવી શકે એમજ નથી. તેઓની ઉત્પત્તિને આધાર મનુરીપર કે મનમાનતા વરસાદ પડે નહીં પરંતુ અંત લાવકાત પર હોવાથી તેઓને તો જરા વસમું થાય તો બારે પડી જાય. તેમને હાનિને લખ અતિ વિશેષ છે. તેમનામાં કૃષિકાર પેઠે સરખી કમાણ જેવું કશું નથી. હાઈકેસ્ટના જન્મનો ભાગ કદાચ કોઈ નહીં પણ ૫૦ રૂપિયાનો કારકુન હોય. એ કે ભાવવાન ભાગ અવશ્ય જોઈ જામ્બુવાન ભાગને બનતાં સુધી ઉપર લાવવા પ્રયત્ન કરશે તોપણ અત્યંત અંતર અવસ્થ રહેશે. નાગરિકમાં ભાષણમાંથી વચ્ચે પણ સ્વાભાવિક અતિ વિવચના હોય છે. બિનભાવ (differentiation) ની સીમા તેઓ વચ્ચે પછી યોડી હોય છે. દરેકના સંસ્કારમાં, અચાર વિચારમાં, સિદ્ધતા—સમતા (orthodoxy) માં, મિત્રમંડળની ભવતા, કલાદિમાં મરેજ અંતર હોય છે. એક પ્રમાણમાં અસહ્ય હોય ને બીજા મદા જાતી હોય. દરેકના રસ (taste), કેળવણી (education) તથા બીજવણી (cultivation) બિન્ન બિન્ન કક્ષાનાં તથા બિન્ન બિન્ન ક્રમમાં વિકાસ (development) પામેલા હોય છે તેથી તેઓલા શ્રેષ્ઠ, કષ્ટશ્રેષ્ઠ, હાજરો, તુષિયા પણ જદુ જદુ બિન્ન હોય છે એટલુંજ નહીં પણ વિરુદ્ધ સુધાં હોય છે. એક જ ખાસ ગ્રિપ તે બીજાને અગ્રિમ હોય છે. બધાનાં ચારિત્ર્ય (character) જદુ જુદાં જુદાં હોય છે. એકસાથે રહેવાથી તેઓ પેતા પેતાને ગમતી દિશામાં પ્રવૃત્ત થઈ શકતા નથી. એક બીજાની અપ્રમાણજ આજ છે, અને તેને પરિણમે ઉત્તરાવધમાં મકરસંક્રાંતિને દિને ઉડતાં પંચોની પેઠે પરસ્પર પેચ કપાય છે. ત્યાં મનના ઘાટનેજ કોઈ ત્યાં તે

એકજ દાઢ (mould) માં કેમજ રહી શકે ? દરેક નાની ચીજ પોતાની આકૃતિના મોટા ઘાટના ઢાળમાં રહી શકે છે. ગોળ ચીજને ચોખડા ઢાલ પ્રતિકૂળ પડે છે, નાગરિક માત્રમાં સર્વેનાં ચિત્ત વિશેષ અથવા ઓછાં પ્રયુક્તિ થયાં હોય છે, દરેકના સ્વભાવ તથા ચારિત્ર્ય અમુક આકૃતિદાર (crystallized) બન્યાં હોય છે. તે ઓછા અથવા વધુ તીવ્ર તથા નાજુક હોય છે. તેમને એકજ પ્લેઝી જોળમાં ભરવાને બદલે, દરેકને સુરક્ષિત રાખવા માટે જુદી જુદી સ્વતંત્ર વ્યવસ્થાજ આવશ્યક છે. હીરાને, તથા પથ્થરને એકજ પેટારામાં ભરવાની સખત વિરૂદ્ધ થવા વગર ચાલતું નથી. તેમાં બન્નેને અંતમાં દાનિ છે. એકજ ઘાટનો બેડો દરેકના પગને જખર-જસ્તી ઘેસાડવા જેવું બલાત્કાર યુક્ત તથા અનુચિત સંયુક્ત વ્યવસ્થા છે. દરેક તકીયાને તેના ઘાટ પ્રમાણે જુદા ગલેફની જરૂર સમજવામાં આવે છે. પરંતુ મનુષ્ય માટે એકજ ધરના કાયળો પુરતો ધારવામાં આવે છે ! સાષ્ટ, ભત્રિજા તથા પિત્રાદ્યોની મન તથા ધનની રિયતિમાં, તથા તેમની અનેક વિવિધ શક્તિઓ વગેરેમાં ઝાઝા અંતર રહેવાથી-અને નાગરિકોમાં તો તે અવશ્ય રહેશેજ-સર્વેને માટે વિઝકતજ રહેતું થ્રેષ છે.

તાંત્રી.

અમૃતસર અને તેનું મહા પ્રખ્યાત સુવર્ણ મંદીર-શીખ ધર્મની .
કેટલીક વિશેષતાઓ.

(૨)

(લખનાર-ર. મગનલાલ મા. ઝવેરી, સુબંધ.)

ગાહીદ-જુગા.

કેટલાકની માન્યતા છે કે બાળ્યા દીપસિદ્ધ તેનું મસ્તક કપાઇ ગયા પછી પણ લહેલા. તળાવની દક્ષિણે તેનાં ધડની કબર છે અને તેનાં મસ્તકની કબર-તરત તારત નામના શીખોના પવિત્ર ગામ પાસે છે.

આ રીતે દરબાર સાહેબમાં પાંચ મુખ્ય મંદિર છે: ૧ અકાલ જુગા. ૨. બાળ્યા અટલ ૩. ઝંડા જુગા. ૪. હંધમંદિર અને ૫. રાહીદ જુગા.

એ શિવાય પરચુરણ કબરો અને એક દેવગ છે કે જેની અંદર હનુમાન, રામ લક્ષ્મણ ગણપતિ ઇત્યાદિ કેટલાક દેવતાઓની નાગી કેતરેલી મૂર્તિઓ છે (પણ તે સર્વેને કાગળ કે કપડાથી 'નાગી ની ઢાંકી' કરવામાં આવી છે.)

બાગ.

મોટાં તળાવની દક્ષિણ બાજુએ રાસ્તો બહુ મોટો બાગ છે, જેમાં મંદિર પુવારા છે. અમૃતસરની બીયોએ પોતાના પેસાથી વળી તેમાં સુધારણા કરાવેલી છે. અદિ જુદા જુદા

મતના વ્યાખ્યાતાઓ, પંડિતો, મુનિઓ, વગેરે જ્ઞાનીને પોતપોતાના ધર્મોનુસાર છુટથી ઉપદેશ કરી રાકે છે. કોઈ જાનન કરે છે: કોઈ અન્ય સાહિત્ય વચ્ચે છે. શ્રી ગોવિંદસિંહજીનો ઉપદેશ આપવાનો પહેલોઈર્મ પચ્ચે આવે છે. એક ધર્મશાળા તથા મીઠાઈ આદિની દુકાન પણ વચમાં આવેલી છે. ફક્ત જાણી અનેક બેસવા હોવાથી ફક્તની મુગધે ચોમેર પ્રસરી રહે છે. ખાવાનું પણ મળી જાય છે અને પાણી માટેતો અસંખ્ય દુધ દરબાર સાહેબમાં છે જેનો ઉપેક્ષ આગળ કરીશું. બેસવાની જગ્યા બાજમાં પ્રુકળ છે. જેને મકાનમાં બેસવું હોય તેને સાર તળાવની આસપાસ રાજા રજવાડાઓ અને સરકારોએ બંધાવેલાં મકાનો પ્રુકાં છે. બાજમાં ગુરૂનું કોઠ છે જ્યાંથી સાધુઓને અન્નાદિ પણ મળે છે. આ રીતે સર્વેને તેમની ભરજ મુજબનો નિર્દોષ આનંદ આવે મળે છે.

“ વાહ ગુરૂદી કેતેહ ! વાહ ગુરૂદા ખાલસા ! ”

જ્યારે અન્ય સાહેબમાં ૫૬ ભલુની ફરતી જાનન મંડીઓ પસાર થાય ત્યારે ત્યાં બેઠેલાઓએ ઉઠી ઉઠા થક તેને માન આપવું એવો નિયમ છે. શીખોએ એ વખતે ખાસ “ વાહ ગુરૂદી કેતેહ, વાહ ગુરૂદા ખાલસા, ” શબ્દો બોલવા જોઈએ.

અન્ય સાહેબનો વર્ણવો.

શ્રી અન્ય સાહેબને દરિ મંદિરમાં સવારે ૧૧ વાગે પાસખીમાં પધરાવી વાજતે ગાજતે લાવવામાં આવે છે અને સવારના પહેરમાં નથુ વાગે પાઝા શપનસુવનમાં પધરાવવામાં આવે છે.

હિન્દુ શિષ્યાઓના અન્ય વર્ણને દાખલ થવાનો સમય.

મહેન્દા-મુસ્લમાનો અને યુરોપીયનોને ૧૦-૪ સુધી દાખલ કરવામાં આવે છે. તેઓ મંદિરના ઉગરા આગળથીજ દર્શન કરી રાકે છે-અંદર જવાની તેમને છુટ નથી.

ગેળા.

પરસમાં દરબાર સાહેબના નથુ મોટા ગેળા કરાય છે; પોશ માસમાં શ્રી ગોવિંદસિંહજીના જન્મ દિવસ વૈશાખ શુદ્ધ પડવે, અને દીવાળી પર. તેમાં સાથી મોટા ગેળા દીવાળીનો દોષ છે. જે વખતે અસંખ્ય લોક આવે છે અને મંદિરને ખૂબ રાણુગારવામાં આવે છે.

વીજળીની રોશની.

બાજની પૂર્વે વીજળીનું ઇંદન છે જેથી સમગ્ર દરબારમાં વિજળીક રોશની થાય છે. ઘણું ખર્ચ દેકે માસની વદ પંચમમાં વીજળીક લાઈટ કરવામાં આવે છે. આથી મંદિરની શોભામાં બહુ વધારો થાય છે. વીજળીક લાઈટ આશરે ૧૦-૧૨ વર્ષ પર લાવવામાં આવી ત્યારે ધર્મશાળામાં એ મહેન્દા વસ્તુ લાવવાથી તે દુષ્કિત થશે એવો વાંધો લેવાયો હતો. પણ હવે તેનો કોઈ વિચાર નથી કરવો.

કેંડોડ રાવર.

તળાવની ઉત્તરે એક મોટો કેંડોડ-રાવર છે, જેના દરોસ આખા સહેરમાં સંભળાય છે. આ દાવરના અગ્રિય લેખપરથી જણાય છે કે તે ભાષા ધાતનરાસે મ. સ. ૧૮૯૪ માં લૉર્ડ એંગ્લીની અધ્યક્ષતાની મુલાકાતની યાદગીરીમાં બધાની આથી મંદિરને અર્પણ કર્યો છે.

બાબા બુદ્ધેડી બેર.

આ ક્ષેત્રક ટાવરની પાસે એક ઘોરડી છે, જે બહુ પ્રાચીન છે. કહેવાય છે કે બાબાબુદ્ધ નામનો, શરણનો એક વહાલો શિષ્ય, જેની નીચે મંદિર બંધાવું તે વખતે ચૂનો અને રેતીનો 'ગારો' મંદિરને સાર તૈયાર કરતો હતો. તેથી એ બાબા બુદ્ધેડી બેરને હામે ઓળખાય છે.

દુઃખ ભંજન કુંડ !

આની કથા એવી છે કે પાંચમી બાદશાહીનાં જમાનામાં (ઇ. સ. ૧૫૮૧-૧૬૦૬) પટ્ટી નામનાં ગામે એક પૈસાદાર માણસ રહેતો, જેને કેટલીક બહુ ખૂબસૂરત પુત્રીઓ હતી; જેમાંથી એક બહુ ભક્ત હતી; તે ઇશ્વરપર બહુ ગ્રહી રાખતી; આથી તેના આપે તેને એક લંગડા જોડે પરણાવી ઇશ્વરી સત્તાનો અનુભવ મેળવવાને પ્રસંગ આપી આપ્યો.

દુઃખી બાબા આ સ્થિતિમાંએ સંતોષ માની ઇશ્વરપર આધાર રાખી ધણીને ટોપડીમાં બેસાડી માથે મેલી ભીખ માગતી અને મનને સંતોષતી. એટલામાં તે દાસ બધાં દરબાર સાહેબ છે ત્યાં આવી અને પોતાના ધણીની ટોપડી એક ઝાડ નીચે મેલી જોડેનાં ગામડામાં ભીખ માંગવા ગયો. એટલામાં તે માણસને જણાયું કે એક લંગડા કાગડાએ પોતાના પગ તે પાણીમાં ધોળતાં તે આખો સફેદ થઇ ગયો અને સાંજે પણ થઇ ગયો. આથી ધીમે ધીમે તેણે 'પણુ તેમ કયું' અને તે પણ સાંજે થઇ ગયો ! તેની જીને તે ન ઓળખતાં આખરે એકે શરણ પાસે ગયાં, જેણે અમૃતની સકિતનું માહાત્મ્ય વર્ણવી તેને સંતોષી. આથી આ જગ્યાનાં નાનાં મંદિરને ' દુઃખભંજની બેરી મંદિર ' અને એ કિનારાને ' દુઃખભંજની કુંડ ' કહેવામાં આવે છે; એ નાનાં દેવળમાં એક ગ્રંથ સાહેબ છે અને આ બાબતનું દર્શન કરાવતું એક ચિત્ર છે. એની પાછળ જીઓને વજ્ર બદલવા સાર જગ્યા છે, ધણુંખરું જીઓ બહિર્જ ન્દાય છે. પુરુષોને પણ અદિ ન્દાવાની છુટ છે.

મોહન ભોગ.

ધણીક વખતે દર્શકને શરિા તથા પુલની માળા વ્યાપી એટ ધરવાનું કહેવામાં આવે છે; જેથી દર્શક પોતાની શકિયાતુસાર એટ ધરે છે, જેને " મોહન ભોગની . એટ " કહે છે.

રૂખાળી.

કેટલાક મુસલમાન ભજનિક પણ મંદિરમાં હોય છે જેને ' રૂખાળી ' કહે છે. તેઓનાં આચરણુ લગભગ હિન્દુ જેવાં હોય છે. શરૂ નાનકડાં ધર્મીતુસાર હિન્દુ મુસલમાન ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી સરખા ગણવામાં આવતા હોવાથી તેમજ એ ધર્મના શરૂઓના કેટલાક મુસલમાનો પણ અનુયાયીઓ હોવાથી કેટલાક મુસલમાનો Hindutized થયેલા છે-માન જનમથી મુસલમાન છે ! આ લોકો ત્યાં ભજન કરે છે.

જોડાની ' મેટ્ટી '.

હંમેશા એક માણસને દર્શન કરવા સાર કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેને પોતાના જોડાના નિયોગનો સૌથી પ્રથમ ભય લાગે છે ! કારણકે તેનું દરણુ જલદીથી થઇ જતું હોવાથી

દત્તી. ૩ બીજા દેવતાઓમાં દેવીની (લામખર્વમાં) અને સૂર્ય અને શક્તિદેવી (એકની વત્સર્વમાં) રચુતિ અર્થતઃ કરવામાં આવેલી છે. વિષ્ણુનાં અને શિવનાં સદસઃ નામ અનુસારના પર્વમાં (અનુક્રમે અધ્યાય ૧૪૬ અને ૧૭ માં) આવેલાં છે.

રાંકસચાર્ય, રામાનુજચાર્ય, બંને આચાર્યોએ હંધર વિષયક જ્ઞાનને ઉદાપોહ કરી ને સિદ્ધાંત કરાવ્યા છે તે પ્રેરણાભરત અને રામાનુજમાં કેટલી દલ સુધી મળી આવે છે તેનું વિસ્તારભર્યતરનું પૂર્ણ વિવેચન કરવું અને સમ્ય નથી. અને માત્ર હુકમાં દિગ્દર્શન કરવા શિવાય બીજાં કંઈપણ નથી. પણ સાત સિદ્ધાન્તની શાંતિપર્વમાં (અધ્યાય ૩૪૦ વગેરે) ને રચુતિ આવેલી છે તેપરથી એવું લખાય છે કે રામાનુજચાર્ય ને વિરોધપૂર્વક સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત કર્યો છે તેવાનું પ્રકારને સિદ્ધાંત મદાભારતમાંને સંમત હતો. પરંતુ સાત સિદ્ધાન્તનું ખંડન રાંકસચાર્યે પોતાનાં બાળ્યમાં કર્યું છે (વેદાન્તસૂત્ર બાલ્ય અધ્યાય ૨. ૨. ૪૨-૪૫). આડું છે તેપણ અને એમ બતાવી આપીશું કે રાંકસચાર્યના ને વિરોધ સિદ્ધાન્તો છે તે મદાભારતમાં મળી આવે છે. ઉદાહરણાર્થે:—

૧. જગત્ત્રિયુષ્ક છે, તે 'સદ્' કિંવા 'અસદ્' એ બેટ સંબંધથી વર્ણવી શકાતો નથી— તે કેવલ આત્મામાંનું લેવાતો છે. આવા પ્રકારનું વર્ણન અનેક સ્થલે છે. ૨

રામાનુજના મત પ્રમાણે જગત્ત્રિયુષ્ક દોષ અનેક કલ્પાશ્રયણથી પ્રદિત છે.

૨. રામાનુજચાર્યના મતથી જ્ઞાન અને કર્મ એ બેટનો સમુચ્ચય મોક્ષસાધન સાર આવશ્યક છે; અને મોક્ષપ્રાપ્તિ જ્ઞાન કરતાં બહિષ્કૃત પ્રાપ્ત થાય છે એવું તે પ્રતિપાદન કરે છે. કર્મથી જીવને બંધન થાય છે અને જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે છે તેથી દુરદર્શી મતિએ કર્મ કરતા નથી, એવા અર્થના સ્થેક મદાભારતમાં છે. ૩ આ મત રાંકસચાર્યના મતને મળતો આવે છે. રાંકસચાર્યને સિદ્ધાન્ત એવો છે કે જ્ઞાનથી જ મોક્ષ મળે છે (જ્ઞાનાદેવ મોક્ષઃ ન જુ કર્મસમુચ્ચયત્) કર્મ (નિષ્કામ દોષ તે) માત્ર ચિત્તદૃષ્ટિ કરતાં છે. શીતામાંના માત્ર બહિષ્કારને ઘણું પ્રાધાન્ય મળેલું છે; પરંતુ એકંદર મદાભારતમાં જ્ઞાનમાંથી જ મોક્ષ છે, એવું બતાવનારાં પુષ્પક સ્થલો છે.

૩. બ્રહ્મમાં જ જીવનું કારણ માથા છે એવું પ્રતિપાદન કરેલું ને કે બહુ બ્રહ્મનું નથી, જ્યાં અવિદ્યા બ્રહ્મમાં પ્રત્યક્ષ કારણ છે એવું અનેક સ્થલે કહ્યું છે. ૪ રામાનુજચાર્યના બહુ માનીતા 'ચિત્' અને 'અચિત્' (બ્રહ્મનું સરીર) સંબંધે તે બીજકલ આપતા નથી.

૪ રામાનુજચાર્યના મતે જીવામાં અલ્પપરિમાણ દોષ થાયતા મૂર્તિને અંશ છે; પરંતુ જીવામાં અને પરમાત્મા એવું અબિન્નાત કેવલ અદ્વેત સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પણ કેમકે કહેવું છે. ૫

૧. ઇન્દ્રિયેષુ પ્રપ્રમુર્તિસ્તુ રચતે વીર્યમી તત્ત્વઃ । રીરોગામેવ શમયેતિરોડવસ્થાઃ પ્રજાપતેઃ ॥
પન ૨૫૨. ૪૫.

૨. માતારમજમચ્ચક્રં યમાહુઃ પરમચ્ચન્ । કેવલં નિર્ગુણં વિષ્ણુનાદિમજમચ્ચયમ્ ॥ આદિ ૧૨. ૧૦૨; છંદો પરમં મદ્ર અવસ્ય હરહય મઃ । શ્લોક ૧૪-૧૫; ક્રતિચિન્મરિપિપાદતે વર્ણલાલ્પ-ત્ત્વરિષયમ્ । આદિ ૧. ૨૫૬; પન ૧૩૩. ૧૧; પન ૧૪૭. ૮.

૩. કર્મેણ વચ્ચે જન્નુર્વિદ્યા નુ પ્રમુચ્યતે । તસ્માત્ત્મં ન કુર્વન્તિ યત્તમઃ પારસિનઃ ॥
જ્ઞાનિ ૨૪૨. ૭.

૪. અવિદ્યામાહુત્વકં સર્ગપ્રત્યયમિં વૈ । સર્ગપ્રત્યયનિર્મુકાં રિપાં વૈ વૈવચિત્તકઃ ॥ જ્ઞાનિ ૨-૬. ૨; અહુરેતે રિપુદ્ધઃ સમ્પ્રમતેપ્રવિદ્યા જગત્ । જ્ઞાનિ ૨૩૨-૫.

૫. આત્મા દેવમ્ હ્યુકઃ સંયુક્તઃ પ્રાદ્યૈરેતિઃ । ઈતે નુ વિનિર્મુકઃ પરમાત્મેત્સુરાહુઃ ॥
જ્ઞાનિ ૧૮૭. ૨૩; જ્ઞાનિ ૧૪૦. ૨૧; ૨૫૮. ૨૮

ઉપરાંત વિવેચનથી એવું જણાય આવે છે કે પરમાત્મા સંખ્યાથી એકજ મતનો અનુવાદ મહા-ભારતમાં નથી. રાકાયાયને સંખ્યા મતોજ મહાભારતમાં છે એવા અમારા આગ્રહ નથી. જે ; સુજ્ઞ પર-બ્રહ્મ અને વિષ્ણુનો અમેદ માનેલા છે, તેજ સુજ્ઞ શિવ અને પરબ્રહ્મનું અગિયત્વ પણ પ્રતિપાદિત છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ, તેને વિચાર એક અથોમાં અનેક વખત કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં અર્ધજ દેકાણે જોકે એક સરખીજ વાતો જણાતી નથી, છતાં સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ વિરો વિરોધ કરી નીચે લખેલી માન્યતાઓ તે વખતે હતી એવું જણાય છે:—

૧. પ્રથમ સર્વ સ્થલે જલ હતું. તે જલમાં ધૃત્વી ઉત્પન્ન થઈ. બાદ સર્વ, દેવતા સાથે બ્રહ્મા પ્રાદુર્ભૂત થયા. તેણે વરાહરૂપ ધારણ કરી વસુન્ધરાને ઉપર આણી. ૧

૨. અક્ષરમાંથી આકાશ, આકાશમાંથી વાયુ, વાયુથી તેજ, તેજમાંથી જલ, અને જલથી ધૃત્વી થઈ, એવું એક દેકાણે લખ્યું છે. ૨

૩. પ્રથમ સર્વ તમ હતું અને ત્યારબાદ એક બ્રહ્મ ઇંદ્ર દેહ્યુત થયું. તેમાંથી બ્રહ્મદેવ થયા અને તેણે સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી. ૩

૪. કેટલેક દેકાણે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાંખ્યસિદ્ધાન્ત પ્રમાણે કહી છે. પરમાત્માંથી અન્યક્ત (જેને સાંખ્યો 'પ્રધાન' કહે છે) ઉત્પન્ન થયું. સાંતિપર્વ, અં ૩૦૩, માં એમ લખેલું છે કે નારાયણી હિરણ્યગર્ભ, તેનાથી મહત્ અને તેનાથી અંદકાર, એવી રીતે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ.

આત્મા અમર છે. તે એકમાંથી બીજાં સારીરમાં નય છે. ૪ આ સંસારમાં દેખાતું વૈષ્ણવ પૂર્વજન્મમાં સંચિત કરેલાં કર્મનું ફલ છે. "જેવું કર્યું. તેવું ભર્યું" એવી કલ્પનાઓ અત્યંત રૂઢ થયેલી હતી. ૫ કર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ કહેલા છે. એમાં મોક્ષ એ

જવાબ.

પરમ પુરુષાર્થ છે, એવું અનેક સ્થલે કહેલું છે. પહેલા તણ એ તો ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત કરી લેવાના ઉપાયો માત્ર છે, કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ તણ નિઃસ્વેચ પ્રાપ્ત કરી લેવાના માર્ગ છે. ફાતશી મોક્ષ સાધ્ય છે (જ્ઞાનેન મોક્ષો વિજેયઃ । ૧૧ ૨૦૦. ૧૧૮). યજ્ઞયાગદિ કર્મોનું યોગ્ય રીતે સંપાદન કરતાં સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય તેએ મોક્ષની તુલ્યે આવે નહીં. સ્વર્ગસ્થ પણ નશ્વર છે. સ્વર્ગસ્થ ભોગ્યા બાદ પુનઃ જન્મભરણુઃ ફેરામાં પ્રાણી પડે છે. તેથી સુખદુઃખની આર્થિક નિદ્રિતિ થાય એવી તજનીજ કરવી જોઈએ, એવું મહાભારતમાં આગ્રહપૂર્વક કહેલું છે.

સર્વે ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક ગાણતોમાં વેદોનો અધિકાર શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતો. ૧. જે વેદ અને શિષ્ટાચારને પ્રમાણ માનતો નથી તે દિલ્લેષ અને પરલેષ એ એકમાંથી વચ્ચિત થાય છે, 'એવું

૧. સર્વે સલિલમેવાસીસૃષ્ટિર્ચી તત્ર નિર્મિતા । તતઃ સમમવદ્ બ્રહ્મા સ્વયંભૂદેવતૈઃ સહ ॥ સં વરાહસ્તતો મૂલા પ્રોજહાર વસુન્ધરામ્ । અયોધ્યાકાંઠ ૧૧૦. ૩-૪.

૨. અક્ષરારૂપં તતો વાયુસ્તતો જ્યોતિસ્તતો જલમ્ । જલમ્ પ્રમૂતા જગતી જગલાં જાયસે જગત્ ॥ શાંતિ ૨૦૧.૧; આજ કલ્પના તૈત્તિરીયોપનિષદમાં (૨.૭) છે.

૩. આદિ ૧.૨૬; આ કલ્પના ઋગ્વેદ ૧૦.૧૨૯.૩. આ ઋચામાં પણ છે.

૪ ન જીવનાશોડસિ હિ દેહમેદે નિર્ચયત્વાદુર્ચિતીતિ મૂલાઃ । ઓવસ્તુ દેહાન્તરિતઃ પ્રગાસિ દશાર્થતૈવાસ્ય સારીરમેદઃ । ૧૧૦. ૨૦૧, ૨૬.

૫. યાદશં કુલંતે કર્મ તાદર્શં ફલમશ્નુતે । ઉત્તરકાંઠ ૧૫, ૨૩; ગુણદેવકૃતં જન્મુઃ ૬૧-મં. ફલદૈવુજમ્ । અચ્ચસ્તદવાનેતિ સર્વે પ્રલય શુભાશુન્નમ્ ॥ કિન્નરગા. ૨૧, ૨; ૬૧ પતતિ સ-જ તામ્ તારિવદ્ યોનિષુ । ઓવદાકર્મવૃણામિર્મોમ્યમાણોડય વજ્રવ ॥ ૧૧૦. ૨, ૭૧.

એક સ્વયં ક્ષુ ઇ. ૧ બીજે એક દેશને એવું કહ્યું છે કે—પૃથ્વીનું વચન એવું છે કે, બા. અર્ધે (સનાતન) ધર્મ કૃતિમાપાદ્યપર સ્તનામાં આવશે છે. ૨ જે વાતો મનુષ્યની કૃતિમાપાદ્યની બા. છે અને જે માત્ર પ્રજાપીત્ર પ્રજા કદી પડે છે તે સંબંધી શુદ્ધ વર્તી કરવા નહીં. એવું પણ કહે છે, જે કાલે કે વર્ષ કરવાની ખાતી યાજ્ઞ કંઈ પણ નહાતું નથી; કૃતિમા. મુદ્દા પાસપર વિદ્ય છે એવો એક પણ કાપી નથી કે નેત્રે પ્રત સુરને ચિત્તસાધ્ય હોય; ધર્મનું ખરું રહસ્ય રોમાં છે તે એ બહુ જાહેર વિષય હોવાથી કેઈ એક એક પ્રજાની બાંહેધરી તેને માર્ગ નહીં. કૃતિમા. બા. નથી કૃતિમા. નંબર આવે છે. તે વૈદિક વચનની વિદ્ય—શ્રુતિ વિદ્ય—સ્મૃતિવચન હોય તે કૃતિમા. માન્ય કરે, એવો સિદ્ધાન્ત તે વખતે પ્રચલિત હતો. સ્મૃતિમા. મૂળ હોવા હોવાના સામાન્ય, પ્રચીન અને રાજકીય આચારોનું નિયમન કરવા વર્તમાન હતો.

અને

એવૈશ્વિક અને યાદૈશ્વિક સુખની પ્રાપ્તિસાધક વેદ અને બ્રાહ્મણ શ્રીમાં અને પ્રજાપતિ કહેવા છે. સમાજનાં બાંધકાં જોઈને વર્ણ અને કુલ બા. પ્રજાના લેહાને સાદ અને નિયમ અને નૈમિત્તિક કૃતિ માટે હતાં જે સમયમાં બ્રાહ્મણ મંત્રો મદત થયા, તે વખતમાં જ વાત વર્તમાન સર્વ સમાજનું લક્ષ્ય હતું. તેજ સુખ તે બાંધકાંમાંથી કાઢવામાં જઈ હતું કે નહાતું નથી. પ્રજાપતિસાધક સ્મૃતિમા. બા. માર્ગે પણ કરી રાખ્યું છે, એમ મનમાં; કૃતિ મા. બા. કુલ નહોતો કરવામાં આવતા તેવું છે. એવું. રામાયણમાં બ્રાહ્મણનાં ચોદના સર્ગમાં કહેવામાં આવેલું વાત વિદ્ય વર્તમાન છે. તેજ સુખ સૌખ્ય, ધર્મ, કલ્યાણિણી કરેલાં વર્તમાન અને કૃતિમા. વર્તમાન આવે છે. બા. વર્તમાન હજારો મનુષ્યોને વિષયોના વિષય મુદ્દા બાંધકાંમાં આવતાં. જે વખતે મોટા મોટા સમયો પડે કરવા ત્યારે તેના ચાંપનોને અતિથિઓની બાંધકાં રાખવા કહેતાં કામ નૈમિત્તિકમાં આવતું. એકાદ થયેલા પદાભિમા વિદ્ય થતાં પ્રજાપતિ સમાજ કરે, તે વિષય પ્રજાપતિ થતી. થતાં માનવામાં આવેલું પણ સર્વે મા. છે, એવી માન્યતા હતી. પણ એવી માન્યતા થયેલી પ્રત કહેવામાં જઈ હતી એવું. કૃતિમા. આવતો અર્ધિમાની કૃતિમા. બા. બા. બા. ૧૧૫મા અર્ધિમામાં અર્ધિમાની અતિથિવચન સ્મૃતિ કરવામાં આવેલી છે. અર્ધિમા પાત્રો થયે—બા. શરો મદતમાત્રમાં અને કૃતિમા. આવે છે. ૧ કરવામાં આવેલું

૧. સ્વયં માર્ગ પ્રમાણે સ્વાધિકૃત્યપાત્ર માંમિતિ । તે જે તત્ત્વ પરો જોઈ આવતલીતિ નિયમ: ॥ વન ૨૧, ૨૨.

૨. કૃતિપ્રમાણો પનોડયમિતિ કૃતિપ્રમાણમ્ । છુત્તા ગતિર્દિ ધર્મસ્ય વતુદાતા કાવનિષાધ

૩. કૃતિર્દિ વર્તે કાવનિષાધ કાવનિષાધ કૃતિ સ્મૃતિમ્ । કૃતિમા. કાવનિષાધ સ્મૃતિ હેતુમિતિષ્ઠાતિ ॥ વન ૨૦, ૧૧૨; આમ કહેવામાં વેદાંતમા. છે: 'વર્તમાનકૃતિમા. કાવનિષાધનેમિતિ કેવે-મન્નિર્માણપ્રમાણ: ' ૨. ૧. ૧૧.

૪. વર્તમાનકૃતિ: છુત્તા વિમિષા નેત્રો અર્ધિસ્ય મત્ત પ્રમાણમ્ । ધર્મસ્ય તત્ત્વ નિદિતિ છુત્તા મદતમાત્રો વન ૨૩: ૧૧૫. ૧૧૫.

૫. કૃતિમા. કૃતિમા. પ્રમાણપત્રો સર્વો દિવે: । કૃતિમા. કિલ મન્નિષ્ય તેવિ સ્વામિયાનુવન ૨૦૮.

૬. અર્ધિમા પાત્રો ધર્મ: વર્તમાનકૃતિ ૧૨ । અર્ધિ. ૧૧-૧૨; અર્ધિમા પાત્રોધર્મસ્યપાત્ર ૧૨: ૨૦૮. કૃતિમા. પાત્રો કૃતિમા. પાત્રો તત્ત્વ: ॥ વન ૧૧૬. ૨૮. અર્ધિમા પાત્રો કૃતિમા. કૃતિમા. ૧૧૬. ૧.

કહેવું છે કે લોકોની મનોવૃત્તિમાં આ જે ફેર પડ્યો, તે જોતજોત જુઓના ઉપદેશનું ફલ છે; પરંતુ એ કહેવું સોપાનસિક લાગતું નથી. વેદકાલમાં યજુર્વાક્યનો જે એક ' મેલીયા ' (मलिनी) લોકોને લાગ્યો હતો તેમાંથી છુટવાની ઇચ્છા પ્રબળ થાય એ સાદર છે. ચર્યાચારદિક કર્મકાંડોની ખટપટનો લોકોને ત્યારે કંટાળો આવવા લાગ્યો ત્યારેજ જુઓનો પ્રદુર્ભાવ થયો. અદિતિ તરફ લોકમત વળ્યો એ જુઓના ઉપદેશનું કાર્ય ન હોતાં, કારણ માત્ર છે.

સનાતન ધર્મનો પાયો વર્ણવ્યવસ્થાપર રચાયેલો છે. ચાતુર્વર્ણ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરને નિર્માણ કરી છે એવી માન્યતા મહાભારતના કાલમાં હતી. પુરુષસૂત્રમાં (મન્યવેદ વર્ણવ્યવસ્થા. ૧૦-૬૦-૧૨) ચાર વર્ણોનો ઉલ્લેખ છે. ચાતુર્વર્ણ સંબંધી આથી પ્રાચીન ઉલ્લેખ મળતો કદીન છે. ભારતરામાયણ કાલમાં આ ચાર વર્ણોની અનેક ભૂતિઓ અને જ્ઞાતિઓ થઈ હતી. આ વીરમી સદીમાં પણ ભૂતિભેદનું પૂર્ણ મંડળ કરનાર મનુષ્ય ચાતુર્વર્ણપરજ પોતાનો આધાર રાખેરો મૂળ ઉચ્ચરને નિર્માણ દેશા વર્ણોનો વિકાસ તેજ આધુનિક અનેક ભૂતિ અને ઉપભૂતિ છે, એવું તે કહેરો. અયોધ્યાકાંડમાં ચાર વર્ણોની ઉત્પત્તિ પુરુષસૂત્રથી સ્થેજ જુદા પ્રકારની કરી છે. બ્રાહ્મણ પરમેશ્વરના સુખથી ઉત્પન્ન થયા, ક્ષત્રિય વૈશ્યવૈશ્યથી, વૈશ્ય જાંબીથી, અને શૂદ્ર યજ્ઞથી. ૧ સમાજની બાધાવસ્થામાં વર્ણભેદ ન હોતાં, કાલકાંડે શુભ, કર્મ અને આચાર વિચારનાં વૈશ્યથી જુદા જુદા વર્ણ ઉત્પન્ન થયા, એવી માન્યતા મહાભારત કાલમાં પ્રચલિત હતી. વર્ણોત્પત્તિની આ ઉત્પત્તિ બેરોજર હોવાનો સંભવ છે. સમાજની જરૂરીઓને જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ જુદા જુદા ઉદ્દેશપૂર્વાક નીકળી જમ વિભાજનું તરવ પ્રચારમાં આવે છે. આવી રીતે સમાજના જુદા જુદા સંધ બને છે.

આ સંધોને ભૂતિભેદનું ૨૫ હિંદુસ્થાનમાંજ વિરોધકરી યાસાર આવતું નેહ્યે. અને પૃથ્વીની સપાટી પરના ઇતર દેશોમાં તે બહુજ યોગ્ય પ્રમાણમાં હજિમે પડે. કિમ્બુના જરાયે હંગોવર કેમ ન થાય, એનો ઉત્તર સમાધાનકારક રીતે આપણાથી આપી રાકારો નહીં. આરંભમાં વર્ણભેદ માત્ર નામનો-દીલો-હોવાનો બહુ સંભવ છે; પરંતુ ધીમે ધીમે જુદા જુદા ઉદ્દેશપૂર્વાકે લીધે પડેલા વિભાજ વર્ણવૈશ્ય સમાજ થઈ કેવળ જાંબીથીજ મનુષ્ય અમુક ભૂતિને, એવું કરવા લાગ્યું; અને એવી ભૂતિને આજે હિંદુ ધર્મનું એક મુખ્ય લક્ષણ થયો છે. એક ડેકાણે પ્રત્યેક વર્ણમાંના મનુષ્યના શરીરનો વિશિષ્ટ રંગ છે, એવું કહેવું છે. બ્રાહ્મણોનો શુભ વર્ણ, ક્ષત્રિયનો લાલ, વૈશ્યનો પીળો, અને શૂદ્રનો કાળો. આ શ્લોકનો વિચારોડીસ્ટો તરફથી કદાચ એવો અર્થ કરવામાં આવરો કે ઉપર કહેલો રંગ તે સૂચક શરીરનો નહીં પણ સૂચક શરીરનો માનવો નેહ્યે. વર્ણોત્પત્તિનું મૂળ ગમે તે હે, પણ રામાયણમહાભારત કાલમાં વર્ણવ્યવસ્થાપરજ સર્વ સામાજિક જંધનો અવલખિત હતાં. પ્રત્યેક સમાજમાં વ્યક્તિનું પરસ્પર તારતમ્ય કરાવવાનાં કંઈક તરવા હોય છેજ. પાશ્વધ્ય દેશોમાં પણ સંપત્તિ અને પદવોને યોગે મનુષ્યોમનુષ્યમાં ભૂતિભેદ પ્રમાણેજ ઉચ્ચનીચ જાણ માનવામાં આવે છે. ઉચ્ચ અને નીચ મનાવવા કુટુંબોને પરસ્પર સંબંધ થઈ અર્થ દૂરાપસ્તવ હોય છે; પરંતુ પાશ્વધ્યોની સમાજ પટના કેવળ જાંબીથી પ્રાપ્ત થયેલી પદવોને મદત આપતી નથી. તેમની સમાજમાં અતિ નીચ દર્મના મનવામાં આવેલા માણસને પણ અતિ ઉચ્ચ દર્મના માનવામાં આવેલા અમીર ઉમરાવાના પૂંછણથી પૂંછણ

૧. મુલતો મારાણા જાતા હરયઃ ક્ષત્રિયાસ્તથા । જલમ્બ્યાં જાશિરે વૈરયાઃ વદ્મ્યાં શૂદ્રા દ્વિશ્રુતિઃ ॥ પુરુષસૂત્રમાં બાહુથી ક્ષત્રિય થયા એવું લખેલું છે.

૨. ન વિદ્યોડસ્તિ વર્ણાનો સર્વે મારામિદં જગત્ । મારાણા પૂર્વદંદિ કર્મભિર્વર્ણતાં ગતમ્ ॥ વાલ્મી. ૧૮૮. ૧૦

૩. મારાણાનાં વિતો વર્ણઃ ક્ષત્રિયઃ તુ લેહિતઃ । વૈરયાનાં વીતકો વર્ણઃ શૂદ્રાણામશિતસ્તથા ॥ વાલ્મી. ૧૮૮. ૫.

લગાડી બેસવું સમ્યક છે; એટલું નહીં પણ તે પોતે પણ ઉત્તરાવપદ પ્રાપ્ત કરી રાકે છે. ભારતવર્ષમાં પણ પ્રથમ વર્ણવ્યવસ્થામાં બંધન ઉપર કલાસુખ્ય દીકાંજી હોવાં નોંધવે વિશાળિય બદલાર્થે ધયાની વાત એવીજ સ્થિતિની હોતક છે. એવા અનેક દૃષ્ટાંતો એ જે પુસ્તકોમાં અવલોકન કરતાં મળા આવશે. પરંતુ મહાભારતના વખતમાં વર્ણવ્યવસ્થાનું દીકું બંધન તંત્ર થયું હતું—એક ભતિનો મનુષ્ય ખીટ ભતિમાં, કંઈ નહીં તે એકજ જન્મમાં તે જઈ રાકતો નહીં. બ્રાહ્મણ અને કૃત્રિય પોતાની વજુને— પદવીને-છાજે તેવું વર્તન ત્યાંસુધી રાખતા ત્યાંસુધી વિરોધ કુરકર થતી નહોતી. ત્યારે બ્રાહ્મણકૃત્રિય પોતાનું કર્તવ્ય છેડી દેવા લાગ્યા. પોતાનાં ઉચ્ચ સ્માભરી છાત્ર થઈ, ખીલનાં કર્મ કરવા લાગ્યા, ત્યારે ભતિસેદવું 'સમ્ય' નીચ' મનાયવા લોકોનાં દૃશ્યમાં ખૂંચવા લાગ્યું.

આ વીશમી સદીમાં અનેક સુરિક્ષિત શિક્ષા ભતિસેદને વિદ્યાભિ આપવા નીકળ્યા છે. તેમનાં કાર્યક્રમની સુતકાલુષતા કે સંકષાસંક્રાંતા કરાવવાનું મહત્ત્વ લેખકમાં સામર્થ્ય નથી તેમ આ નિબંધમાં તેમ કરવાનું કારણે નથી. ભતિસેદનું નિર્મૂલન કરવા સાર જે પ્રકારો આપે છે તે વિશે આ લેખકનેા માત્ર એવો મત છે કે એકદરે નીચ માનવામાં આવેલી ભતિની કંઈ માનવામાં આવેલી ભતિમાં પોતાની વજુની થાય, એવી વજુ ઉઘાડા હોય છે; અને પ્રયત્નો પણ તેવાજ ચાલે છે. ત્યારે પ્રમાણમાં નીચ મનાયકી ભતિને પોતાનામાં સામીલ કરી લેવાને કિંવા તેમની સાથે બંધોબરીથી વર્તવાને, રાતાંય પણ ખરખર કંઈ કહેવાની ભતિએ તંદરૂપી થતી નથી ! વર્ણવ્યવસ્થામાં અમલમાં લાગેલો હતા અને શૂદ્રનેા દરજ્જો સર્વથી નીચો મનાતો મહાભારતના કાલમાં શૂદ્રને વેદાધ્યયનને અધિકાર નહોતો. આથી એવું સમજાવવું નથી કે તેમને કેવળ અજ્ઞાતાંધકારમાં ફાંફું ખાતાજ રાખવામાં આવ્યા હતા. મહાભારત જેવા બીજા કોયે વાંચવાની કિંવા પકન કરવાની શૂદ્રને પૂર્ણ છૂટ હતી; અને સ્વધર્મ-સ્વધર્મનું વચાર્થ પાલન કરવાથી તેમને સાર પણ મેલનાં દ્વાર ખુલ્લાં થશે, એવી સામગ્રિક માન્યતા હતી.

આજ પણ વર્ણમાં પરસ્પર યોદ્ધા થઈ સહાનુભૂતિ હતી. પરંતુ શૂદ્રને દિવના કાઈ પણ વિશિષ્ટ હક નહોતા. તેમના ઉપનયનાદિ સંસ્કાર થતા નહોતા, તેમ તપશ્ચર્યા કરવાનો પણ તેમને હક નહોતો. શંભુ નામક શૂદ્રને સ્વવર્ણને અનુચિત એક તપશ્ચર્ય કરવાથી સમે તેને વધ કર્યો હતો. એક લખ્ય નામના નિયાદને દ્રોણે મનુર્જિવા રાખ્યા નહોતા. કહ્યું દારીપુત્ર છે, એવી માન્યતા પ્રચલિત હોવાથી કૃપાચાર્યે તેને અર્જુનસાથે સુદ્ધ કરવા દીધું નહોતું. જોમે પણ કહ્યુંને મહેણું માર્યું હતું કે 'તું' તારા કુદને કચિત એવો જે ચાલુક તે હાથમાં લે. 'ઝ રાદોમે બ્રાહ્મણની દ્વરથીજ સેવા કરશે, એવું પણ એક દેહાણે કહ્યું છે । ૪

મણે કંઈ વર્ણોમાં બ્રાહ્મણ એક મનાતા અને તેમને વિરિષ્ટ હકકર પણ પુણ્ય હતા. બ્રાહ્મણો સર્વ સમાજના અગ્રણ્ય હતા. પોતે દારિદ્ર્ય રહી વિધાદેવીની તે નિઃશીમ આરાધના કરતા. આથી બ્રાહ્મણોએ આર્થિક બાબત શિવાય ખીટ દરેક બાબતમાં અતિ ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું; રાજ્યો સુદ્ધાં તેમના કલા સુખ્ય આલતા. મહાભારતમાં અનેક દેહાણે બ્રાહ્મણની વિપુલ સ્તુતિ કરેલી છે. ૫

૧. ન ચ શરતમામ્યાસે વેદાનુચારમ્ભુત । આદિ० ૬૪. ૨૦.

૨. અતુરાસન પર્વ, ૧૪૩.

૩. ન ત્વમર્હસિ પાપેન સુતપુત્ર રણે વપન્ । કલસ્ય યદશક્ત્યેન પ્રનોદો યશ્તામયમ્ ॥ આદિ० ૧૨૧. ૬.

૪. દ્રાક્ષદેવોષ્વર્ણો મહાગોડધિરેવ ઝવન્ । અનુ० ૫૯. ૧૩.

૫. બ્રાહ્મણા હિ મહદ્ગુનમસ્મિન્નેકે પાત્ર ચ । અસ્ય નરુર્જગદિદં મુદ્ધાઃ પ્રવક્ષ્યશીનઃ ॥ અનુ० ૧૬૦. ૧૨; ન મન્સશિસ્વાહુર્ધ્વાણા વન્ધવત્તરાઃ । લગ્નસ્વચ્ચ રિચ્યં શાસ્ત્રાચ વલત્તારાન્ ॥ અત્કાંઠ, ૫૪. ૧૪; બ્રાહ્મણાનાં મનસ્કારદિવિ સુવો વિરાજત ॥ વનપર્વ ૨૦૨. ૧૬.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જેન્સનનું (હાસ્યરસિક) જીવનચરિત્ર.

(૩)

માતાની ઉત્તરક્રિયા સારૂ આઠ દહાડામાં લખેલી ચોપડી.

“ આપ્પડલર ” લખાવું હતું તેની મધ્યમાં એક બીજી ધા જેન્સનને લાગ્યો. ૯૦ વર્ષની વયે તેની વૃદ્ધ માતાનો લીયરીટમાં દેહાંત થયો. પુત્રને લગ્ન રહેતા હોવાથી તેને લાંબો વખત થયાં માતા સાથે મેળાપ થયો નહોતો. પરંતુ પુત્ર માતાવત્સલ હતો. જો કે પોતા પાસે સુલભાથી બહુ વિશેષ ધન નહોતું, છતાં તે માતાના નિર્વાહારી ગમે તેમ કરીને થોડુંવતું બચાવીને પણ મોકલવા સુકતો નહીં. માતાની ઉત્તરક્રિયાને અર્થ કરવા તથા તેણે કરેલું કેટલુંક દેવું પતાવવા તેની પાસે કંઈ ધન નહોતું. તેની સંપત્તિમાં તેની તર્ક શક્તિજ હતી. તેની તેણે પાછી આરાધના કરી. માતાના સ્મરકર્મજ તેણે રેસેલાસ નામક પ્રખ્યાત નવલકથા એક અકવાડીયામાં ફરજવી કાઢી, જેના તેને છુકસેલરાએ ૧૦૦ પાઉંડ આપ્યા. આ રેસેલાસને એનીસીનીયાનો શાહજાદો કહ્યો છે, અને વાર્તામાં વસ્તુસંકલના તથા ‘સ્થિતિપ્રાસંગિકતાનો લેસ નથી. એજ દોષો માટે તેણે રોકરબીયરની વિરૂદ્ધ ટિકા કરી હતી તેજ સર્વોંશે આ એની નવલકથામાં પ્રગટ થાય છે ! જેન્સન પોતાના શાહજાદાને પ્રાચીનકાળનો કહ્યો હતો, પરંતુ તેમાં ૧૮ મી સદીની શોધો દમ બાંધીને દાખલ કરવામાં આવી હતી ! ન્યુટને કરેલી યુરતાકર્ષણની મહા શોધનો કેન્ડ્રીજ યુનીવર્સિટીમાં પણ બરોબર સ્વીકાર નહોતો થયો પણ એબીસીનીયામાં તો સામાન્ય જનોમાં એ શોધના યાનનો પ્રચાર થયો હતો. ન્યાં બહુ સ્ત્રી લગ્ન એક નિયમ છે, ન્યાં તલાક તો તમાકમાં વન-ટુ-ગ્રી-કરતાંની સાથે અપાય છે, ન્યાં વગર જોયે બીપુરોનાં લગ્ન થાય છે, એવી દબરતાનની જુમિમાં પારમાં પડવાનું, લગ્નની અકાલ્ય ગાંઠમાં જોડવાનું અને એવું એવું ૧૮ મી સદીની યુરોપનીજ સમાજને બંધ બેસતું જેન્સને ચીત્રી કાઢ્યું છે ! ઇજીપ્ટમાં તેણે ઇજીપ્ટની રચાપના કરી છે ! વળી રેસાલાસનું પાછળથી ચું થયું તેનો પતોજ નથી. એક-દમ વચગાળેજ તેની ભર યુવાનીમાં કથા બંધ થઈ ગઈ છે ! છતાં બાપાની રમકઝમક, વિચારની શ્રેષ્ઠતા આદિને લીધે આ નવલકથા અગ્રેજ સાહિત્યનું રત્ન થઈ પડ્યું છે. અને એ પુસ્તક કંઈક એણે ગામના ખાલર નહીં, પણ આદર્ય હિપર્બોન કરતાજ સ્વક હેતુથી અલ્પાવી કાઢ્યું હતું. આટલાં દોષ વાળી પણ આટલી સુંદર કથા ૮ દહાડામાં માતાવત્સલ પુત્રે લખી એજ કોતક છે.

૩૦ વર્ષની રાનિની દશા હવે ઉઠે છે.

આવાં આવાં કથુકાથી ૧૭૬૨ સુધી જેન્સને પોતાનો સંસાર ટચમચ ચલાવ્યો. હવે તેની રાનિયરની દશા ઉતરે છે. સુખનો સૂર્ય પ્રકાશવા માડે છે. મહાદેવે તપ કરાવીને અધિની ભક્તિની કસોટી કરી લીધી. રાજકર્તા વંશની તે બચપણથીજ વિરૂદ્ધ હતો. જે “ઇકસાઇઝ”ની જગાત આવકે કરવાનું રાજકર્તાના માનીતા હીન પડ્યું.

સૌથી માનિતું સાધન હતું તેના તેણે કોશમાં કેવો અર્થ કરીધો હતો તે આપણે જોઈ ગયા છીએ. દોહી રાજના ઉદારરણુ તરીકે તેને કોશમાં “ લૉર્ડ ડ્રીવી સીસ ” લખતાં મંડિમાં અટકાવવામાં આવ્યો હતો ! પેન્શનનો અર્થ તેણે pay given to a stando hireling to betray his country (પેતાના દેશને દોહ કરવા લાડુલી માણસને સરકાર જે પગાર કરે છે તે) તથા, પેન્શનરનો અર્થ “ શેકને તામે થવા માટે ભાડે લીધેલો સરકારનો યુદ્ધામ ” એવો કર્યો હતો. આવી નમૂનેદાર આખ્યાયિકાના કર્તાને સરકાર પેન્શન આપે એ કરતાં વિશેષ અસંભવિત થું ? જોન્સનને તેની ગમે તેવી વ્યાખ્યા છતાં પેન્શન ક્રિય નહોતું એમ તો નહોતુંજ. તેને માત્ર પેન્શનનો દેવ હતો. રાજ જોઈ જીતે મરણ પામ્યા અને પિતાનો વિરોધ કરતો પુત્ર તોજે જોઈ ગાદીએ આવ્યો. તેણે પિતાની રાજનીતિ બદલીનાંખી. પિતાના માનીતા ‘ બ્લીગ ’ રાજદારી પદને તેણે ખસેડ્યો અને જોન્સનના માનીતા ‘ ટેરી ’ પદને તેણે સત્તામાં આપ્યો. લૉર્ડ જ્યુટ ખખખતી નીઆયો અને તેને વિદ્વાનોના આશ્રયદાતા ગણાવાની અભિલાષા હતી. જોન્સન સુરેપના વિદ્વાનોમાં એક સૌથી અગ્રેસર હતો તેમજ સૌથી “ લુખડીઝારસ ” પણ હતો. પેન્શન માટે એથી વધુતર માત્ર અપ્રાપ્ય હતું. દેશનાં સાહિત્યની જોન્સને કરેલી સંજોન સેવાની પીછાનમાં ૩૦૦ પાઉંડનું વર્ષાસન તેને રાજ્ય તરફથી આપવાની માગણી કરવામાં અને લુખ્યા ડાંસ વરંચે વ્યાખ્યાઓ ગળી જઈને વગર આનાકાની અને વગર રકબકે તે પેન્શન સ્વીકાર્યું !

કુલકુર્ણની નિંદ્રામાં સૂતેલો જોન્સન-ભૂતે ઉઠાયો !

જોન્સનને જોયે પાર થયો. નીસ વર્ષનાં ગદા વહીતરાંથી તે આજેજ સુકત થયો. ત્રીસ વર્ષે પ્રથમજ વાર તે આજસ મરડો ચડ્યો ! સ્વભાવે મદા દીર્ઘસૂત્રી તેને ૩૦ વર્ષ સુધી સતત ચિંતા સહિત અખંડ ઉદ્વેગ કરવો પડ્યો હતો. પહેલીજવાર તેને પેતાના સ્વભાવને જ્ઞાતા પ્રમાદથી પર્તવાની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઇ. તેના જીવનનું દાઇમ ટેબલ હવે ઉઘટાઇ ગયું. તેને અપાર સુધી નીરાંત અને આરામ નહોતી. ઝાઝું સૂતો તો જાપખાનાવાળાઓ કાપી માટે શુભ મારતા તેમજ દેવતાં લીધે શરીરના બેલીકાનાં ભૂતનો પણ તેને ભય નહેતો. પરંતુ હવે એ જન્મજ મટી ગઇ. હવે તે બપોરે જ્યે ઉઠતો અને સવારે ચારે સૂતો ! હવે તેણે ખડીયા કલમ પરથી ૩૦ વર્ષની જખરજસ્તીની જખ્તી ઉઘાડી. તે કશું લખતો જખાવતો નહીં. દેવ સૂતી અગ્યારસ પછી દેવ ઉઠી અગ્યારસ આવવા પામતેજ નહીં અને દેવતાં ઉઠતેજ નહીં પરંતુ તે એક વચનથી બચાઇ ગયો હતો, તેણે પેન્શનની પહેલાં, તેની આશાના સ્વપ્ન વાપાં હતાં તેની પૂર્વે શેક્સપીયરનાં નાટકોની સ્વહસ્તે શોધન કરેલી તથા સડીકે આશરિ કાલવાનું વચન આપ્યું હતું અને આગળથી ગ્રાહકોના પૈસા ઉઘાર રીતે લઇ મૂક્યા હતા. પણ વરરાજ તો હવે જૂખને બદલે અજીર્ણથી પીડાતા હતા તે શેક્સપીયરનો ચિકાર કરવા કેમ ઉઘત થાય ! વચન સાંભરતાં તેને પચાતાપ જહુ થતો, અને લખવા બેસવા ઘણી ઇચ્છા થતી. પરંતુ આવતાં પેન્શનથી તેના દિલમાં આજસનું એવું ભૂત ભરાઇ ગયું હતું કે તેનાથી ટેબલ પર કેમે કરવા છતાં બેસાતું નહીં. “ હે પરમાત્મન ! મારાં આલસ્યનો તું નાશ કર ! ” એવી આર્થના તે કરતો પરંતુ પ્રજુ બહેરા કે લાચાર હતો. ભૂત ગયું નહીંજ. મહિના પર મહિના અને વરસ પર વરસ સવાર થયું; પરંતુ જોન્સનનું આજસ ગયું નહીં. અને જોન્સનના શરીરમાં વાસ કરેલા

આ ખરા જૂતને એક ખોટા જૂતે કાઢ્યું. જેન્સન વિદ્વાન હતો, પરંતુ વહેમી પણ તેટલોજ હતો. તે જૂત પલિતની હરની માનતો. લંડનની કૉલેજન નામની ગલીમાં એક બૂને બનેક જાતનાં તોફાન, વિચિત્ર યોગ્યાસ અને દ્વિત્યાન કરવાની વાત તેના સાંભળવામાં આવી. જેન્સન અદ્ભુત પરંતુ ઐતિહાસિક વાત વારંવાર ન માનતો. પાંચડી પનાના પ્લેટ્ફોર્મના પાટનગર લીરઅનમાં ૧૭૬૦ માં જે ધર્તિકંપમાં હબરો મનુષ્યો મરો ગયા તથા હબરો હરો દળી ગયાં એ પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક બનાવ ખરો માનતાં જેન્સન અચકાતો ! પરંતુ કૉલેજનનાં કલિપત જૂતની વાત એણે ખરી માની અને એક દહાડો જાતે જોવા નીકળી પડ્યો ! જૂત તરફથી તેને કંઈ સંદેશ મળવાથી તેના ચિત્તની શાંતિ થવાની તેને આશા હતી. તે સાર તે મિત્રસહ એક દેવળમાં ગયો. જૂતને મંત્રાદિ પ્રયોગ કરીને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું પરંતુ જૂત હડિતો થયો અને નજ અગ્રેષ્ઠ. જેન્સનને નિરાશા થઈ પણ શ્રદ્ધા ઝાઝી થઈ નહીં. બાદ ખચર મળી કે જૂત બીજું કોઈ નહીં પણ અગ્યાર વર્ષની એક છોકરી ઘરમાં સંતાળને માત્ર ગેબી જૂતને માનનારા શ્રદ્ધાળુઓને બોલે ગમ્મત કરતી હતી ! ! બાજા બજા ફિસ્તેડો જે જૂતને પ્રત્યક્ષ જોવાની આશામાં આવેલા તેને તે નાનકડી બાળાએ એકદમ બનાવેલા ! જેન્સનના ચર્ચાસ કરીને એક રાત્રીને જેન્સનની આ જૂતપાત્રા અને તેનાં પરિણામની ખચર મળી ! તેને તો જેન્સન પર ઉઠી પડવાને કંઈ બહાનું જોઈતું હતું. તરતજ તેણે જેન્સનની જૂતપાત્રાની મસ્કરી કરનારી એક કવિતા લખી કાઢી અને અતે મહેણું માર્યું કે, જે અંધ પ્રકટ કરવાનું જેન્સને વચન આપ્યું હતું અને જે માટે આગળથી આદ્ય બનીને હાર આશ્રય આપવામાં આવ્યો છે તે અંધનું શું થયું ? તેણે નીતિકાર જેન્સન પર હેતરપિંડી કરવાનો સીધો આક્ષેપ મૂક્યો ! આક્ષેપે રામચાણ અસર કરી ! પ્રાર્થનાથી જે સિદ્ધિ ન થઈ તે કઠાણથી થઈ. ફક્ત ૯ વર્ષ પછી, સરસ્વતી અંદાના ૧ લા પછી ૨ જ ભાગની પેઠે, વચન આપેલો અંધ બહાર પડ્યો. નવ વર્ષ જેન્સનની નિંદા હી. જાવર્દનનામનો માત્ર અન્ય કાર્ણવલસાઈ હતો. નવ માસને બદલે નવ વર્ષ જેન્સનના માનસિક ગર્ભમાં રહેલા અપ્ર અંધના જન્મથી જેન્સનની પ્રામાણિકતા સિદ્ધ થઈ પરંતુ તેથી વિદ્યા તથા શુદ્ધિની તેની નામનામાં કંઈ શદ્ધિ થઈ નહીં. પ્રસ્તાવનામાં કેટલાક ભાગો સુંદર હતા; પરંતુ મેકાલે કહે છે કે અખ્યાત અંધની આ કરતાં વધારે અનિયમિત રીતે લખાયેલી તથા વધારે નમાણી આરતિ પ્રગટ થઈ નથી. લોર્ડ રોસજર્સી એ ટીકાને ટેકા આપે છે. જો કે બીગનએ કહે છે કે, શેક્સપીયરના અર્થ જેન્સન જેવા બીગન કાંઈએ સમજાવ્યા નથી. તેની આરતિની વિરુદ્ધ તેના અદેખા શત્રુઓએ અનેક નોંધ પ્રદારો પણ કોપા; પરંતુ તેની પૂર્વ પ્રાપ્ત પ્રસિદ્ધિથી તેના નિર્વાહ થયો. સરકારે તેની વિદ્યાની કદર કરી એટલે સૌ ધાયા, રોડના કુતરાના મરણમાં આપું ગામ ડાહ્યું. રાજ પછાડી ગામ ગાંડું. જેને પૂર્વાવરમાં શાળાના શિક્ષક તરીકે પણ નોકરી ન મળી તેને રૉયલ એકેડેમીએ હવે પ્રેફેસરની પદવીનું, અને એકસદ્-ડની યુનિવર્સિટીએ બી. એ. પણ થયેલો હોવા છતાં એલએમ. ડી. ની મહોપાધિનું અસાધારણ માન આપ્યું. રાજ્યે પણ તેને “ ઈરર્લ ” નું માન આપ્યું અને એ સુસાકાન દર-મીયાન થયેલી ખુશનુમા ખુશ શુદ્ધતોમાં રાજ્ય ત્રીજા બેચોજે એવી આશા દર્શાવી હતી કે તેના જેવા પંડિત લખવાનું જાણી શખરો. પરંતુ પેન્થન પછીના ૧૭૬૫ થી ૧૭૭૫ સુધીના ૧૧

વર્ષમાં તેને આગસ તથા નિરાલંબનો એવો લક્ષણ મળે છે કે જે ત્રણ રાજદારી વિષયનાં નોંધાવીયાં લખવા સિવાય કાગળને કાળો કર્યો હોય તે અને એની “ મારી લાડલી બહાલી નહાલી વેદી ” ના સમ !

કલમ સુતેલી પણ હલ બગેલી !

જોકે જોન્સને કલમ આ પ્રમાણે અને ખોટી દીધી હતી; પરંતુ તેથી પોતાની ક્ષુધિ તથા જ્ઞાનનો તે જગતને કોઈ પણ સાધનથી લાભ નહોતો આપતો એમ નહોતું. એની કલમ કરતાં પણ એની હલ વધારે સતેજ હતી. લખાયાં બોલાવું નહીં. પણ લખાણ મંદ પડતાં હસડી છુટી યઇ. “ મર્યા ” મારવાનો તેને અજ્ઞાન શોખ હતો. પણ એનાં મર્યા તોપના ગોળા જેવાં હતાં. વાતોઆપી અર્થાત્ વર્તાતાય કરતાર (conversationalist) તરીકે એ બહો કિશકુદ અદ્વિતીય હતો. તેનાં મુખમાં વાક્યોની જે ધારા વહેતી તે તેનાં “ રમ્બર ” પત્રમાં આવેલાં સુંદરમાં સુંદર નિઃસિનાં મધુરમાં મધુર વાક્યો જેવીજ હતી. ચપલકુદિનો, તીવ્ર સમજનો, સાહિત્યનો તથા હજીવના પ્રત્યેક પ્રકારના જ્ઞાનના ભાંડાર રૂપ, મર્મ, નર્મ (હા-રૂપરસના “ વીટ ” તથા “ હુમર ” નામક જે સૂક્ષ્મ વિભાગો) માં કુશલ, તથા પેલા લખાણો વિમરશ પુત્ર સુવેજ જેણે અતે માનીને શરૂ કરી તેની દુકાને બેઠેલા તેની તથા તેના જેવા ખીજા તેના મિત્ર કનેથી સાંભળેલી વિચિત્ર કિસ્સા કહાણીઓ તથા રમુજ બતાવે તથા ખ-ખરાત સંમદ રૂપ હો. જેમુખલ જોન્સન હતો. આ જ્ઞાનના હારગોળાનો ખદાર કલમની તોપ કરતાં હલની ખંદુકથી લઘી વધારે અસરકારક રીતે ઉપયોગ યઇ શકે એમ હતું. અમુક વાતો મોંએ કહેલી સાંભળવી રૂચે તે કાગળ પર લખેલી વાંચનાં કંટાળો આવે એવી હોય છે. જોન્સનને મિત્રની નિરાંત થતાં, તથા લખવાનો બોલો ઉતરતાં હામડી દલાવવી શરૂ કરી અને તેમાં પોતાનાં વિવિધ જ્ઞાન, અનુભવ તથા અવલોકનનો એવો મસાસો ભર્યો કે જેના ધ્વનિએ તેને સાંભળનારા મિત્રોને આંહી નાંખ્યા અને તેમની દ્વારા સામાન્ય પ્રજામાં યથાશ્રિતિદ્વિન (echo) એ પ્રજાને મોહિત કરી દીધા. જોન્સનના લખાણમાં આપણા દેશના ગુજરાતી સાક્ષરોના હોય હતા. જેમ એ ગુજરાતી સાક્ષરોને સરકૂત રાજ્યો કસોક્કસ સીચવાનો શોખ હોય છે તેમ જોન્સનને પણ ભારે ભારે લીટીન લાખાના લાંબા લાંબા અપરા અપરા રાજ્યો વાપરવાનો શોખ હતો. છ પત્રો શબ્દ મળે ત્યાં સુધી ત્રણ પત્રો વાપરતો નહો. *concatenation of events* ને ખરે *concatenation of events* એનાથી લખાણ; પરંતુ આ હોવાથી એનાં અપખ્યાન મુક્ત છે. તે મોટીથી તો સારપૂર્ણ અર્થજર્જિત, મોર્મિક અને સૂત રૂપ હુંકાટુંકા વાક્યોજ બોલતો. તેમાં તો સાદી સરળ પણ જુરસાદર ભાષાજ વાપરતો. બોલતી વખતનો કુલંદ અવાજ, હમ જેનાં આવતી અટક તથા મોંકની યતી મચક, પ્રમંદ શરીરવું ચતું ડોલન એ સર્વેથી રદશ્યમય હુંકા હુચકાએની ઉચિતતા અસરકારકપણામાં આર પ્રખી આવતી અને વિશેષ વૃદ્ધિ યતી. તેને લખવાને કંટાળો હતો પણ બોલતાં તે વાંધે નડતો નહો. આનંદથી, મિત્રો તથા પ્રમંસકો તથા મુસાકાત સેવા આપનાર સાથે અને કોઈ ન મળે તો ને સાથે જમતો હોય અથવા જામગીરીમાં સાથે બેઠો હોય તેની જોડે, તે રસિકતા, તર્કવાદ, વિદ્યા આદિ અ-સંખ્ય વિદ્યાપુકત વિષયો પર રસભરી જોસભરી વિનોદપૂર્ણ ચર્ચા ચલાવતો. હરકાં પ્રદુશિત

સૌથી પ્રાચીન મનુષ્યની હાલમાં શોધાયેલી ખોપરી-તે પરથી થતાં અનુમાનો.- આ દુનિયામાં અત્યાર સુધીયાં જમીના ગર્જામાંથી શોધી કાઢવામાં આવેલી ખોપરીમાં સૌથી જુની મનુષ્યની ખોપરી સાઉથ ઈન્ડિયન (ઈન્ડિયન) ના-નેચરલ હિસ્ટરી મ્યુઝીયમ-ના સંબંધસ્થાનમાં હાલ મુકવામાં આવી છે. જે સગની આ ખોપરી છે તે ' પ્લી-ઓસ્ટીન ' (પ્લયસ્ટોસીન) સમયની સ્ત્રીનું છે, જે સમય ભૂતતરસાક્ષીઓની મજૂરી પ્રમાણે મોટે ભાગે ૫૦,૦૦૦ થી ૨૦૦,૦૦૦ વર્ષો પહેલાંના મજૂર છે. તેના મગજનું વજન, હાલની સામાન્ય સ્ત્રીના મગજના વજનથી, જે તત્તીઆંશ માત્ર છે, જ્યારે તેનાં જડખાં અને કપાળી વાંદરા (Chimpanzee) ને મળતાં છે. આવી રીતે તેને મનુષ્યો અને વાનરોની વચ્ચે કાળીનરી " મિસિંગલિંક " (Missinglink) મંજૂરમાં આવે છે.

હરિજનની પ્રાચીનતા-એંગ્રીલ દેશની એક ગ્રામમાં હરજનનાં હોમોસાનની એક માળા મળી છે જેને સ્ટીટરસેડના પુરા તત્ત્વવેત્તાઓ ૧ લાખ ૩૦ હજાર વર્ષથી ૬ લાખ ૩૦ હજાર વર્ષ સુધીની કહે છે.

શેરડીના રસમાંથી કાગળ-કપડા રીપમાં શેરડીના રસ કાઢવાની એક નવી રીત નીકળી છે જેથી શેરડીના રસા તૂટી જતા નથી, આ રસમાંથી કાગળ બની શકે છે.

ગરના કચરાના ધંધામાં પણ ' સાયન્સ ' ને પ્રતાપે રહેતો નહે !-ગરો, નાજા, આદિમાં જે કીચડ અને ગંદુ પાણી વહે છે તેમાંથી થે કંઈ લાભ ઉઠાવાય કે કેમ તેના પ્રયોગ ઉત્તર ઇંગ્લેન્ડના ડાક્ટર આસમેન કરે છે. તેમણે એનાથી આર્થિક લાભ થઈ શકે છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. પ્રથમ કચક પદાર્થોને છુલ્લ કરવા. પછી એ ગંદાં પાણીને ટાંકીઓમાં ભરી કેટલાક દિવસ એમનું એમનું કરવા દેવું. બાદ ઉપરનું નીતરું પાણી નીતારી લેવું અને ગળને પણ નીચેથી લેવો. આ પાણીમાં કેટલાક રાસાયનિક પદાર્થો મેળવી તેને ખૂબ ગરમ બાફ દ્વારા તપાવવું. બાફી મળીને પાણીમાંથી એકાંશ ઉપર તરી આવે છે અને એક મંત્રના શીતલ પાણીપર તે ઉતારવામાં આવે છે. ગરોમાં સાંજુના ઘણા લાભ વહી જાય છે તેનીજ આ ચીકાસ હોય છે, અને તે ઘણાં કામમાં લઈ શકાય છે. ખર્ચ પાણી બાફ થઈ નીકળી જવા પછી નાંચે એક પ્રકારની કાળી કાળી શુષ્ક ભૂમી રહી જાય છે. તેમાં તાપદ્રોજનનો અંશ ખૂબ હોય છે. એક ટન (૨૮ મણુ પાકા) ગંદા કાલમાંથી ખર્ચ જતા આ રીતે રૂ. ૧૫૫-૬૦૫૦ નફો થાય છે !

સાપની તત્ત્વનાં વસ્ત્ર-ખનાવવાની દ્રાવ તો અસ્મ્યત થઈ છે. સંલવ છે કે થોડા દિનમાં અગ્નિ અને સાપના આસડમાં કપડાં મોટે પાયે બનવા માંડે, તે સાપાણુ સુતરાઉ અને ગરમ કપડાં કરતાં ઘણી રીતે સારાં જણાયાં છે. (૧) તે ગદી જતાં નથી તેમજ હીમાં પથ્થ થઈ જતાં નથી, તેથી તેનાપર જે કંઈ કામ કરવામાં આવશે તે ખગડો નહિ. (૨) એનાં કપડાં વેલરમુદ્દ થશે. (૩) પગનાં મોજાં એવાં તો સુંદર થશે કે મધે તેવા કદુપો પગ પથ્થ સુંદર દેખાશે. તેમાં ગોળાઇ, ખોળાઇ, મોટાઇ, આદિ વધારવી રહેલાઇથી બની શકશે ?

વીજળીના ચમકારા વખતે શાધી ચેતવું?—જે વખતે વાદળમાં ખૂબ મડગડાટ થતો હોય અને વિજળી પડશે એવું લાગતું હોય તે વખતે કદી પણ કાંઈ ઝાડ કે બહુ પાંતરાવાળી ઝાળીની નીચે ઉભા રહેવું નહિ. ધાસની ગંજી તથા કાંઈ મોટાં મકાનની દવા ન આવતી હોય તે બાબુએ જઈ આવે સમયે ઉભા રહેવું પણ ભય બરેકું છે. તારના થાંભલાથી પણ અને તેટલું દૂર રહેવું, ટેલીફોનનું કામ આવે સમયે બંધ કરી દેવું જોઈએ. મેદાનમાંથી પસાર થતાં, આવો પ્રસંગ આવે તો નાની ઝડીમાં કે છુટ્ટી જમીનપરજ ચત્તા પડી જવું. એવે સમયે છત્રી એટલી મોતને નોતરું દેવા બરોબર છે. વીજળીના તોફાનમાં સૂકાં કપડાં પહેરીને છત્રી એટલી હોય તોપણ વીજળીના સખત ધક્કા લાગે છે; પણ કપડાં બીનાં હોય ત્યારે તો અત્યુ થવામાં કશોજ સંશય રહેતો નથી. સર્વેથી સારી જગ્યા તો ઘર છે. બારી બારણામાં કાચ લગાડેલા હોય અને તોફાન શરૂ થતાં તે બંધ કરી દેવામાં આવે તો ભય રહેતો નથી—કાચમાંથી વીજળી જઈ શકતી નથી.

૩૦૦૦ દિવસ સુધી બળે તેવી બત્તી—દાતમાં અમેરિકાના એક મહા ધનાઢ્ય પીરપાટ માર્ગનને દેદાંત યજ્ઞ ગયો છે. તેમનાં નામનો દીપક રોમનગરના ‘સેન્ટપીટર્સ ચર્ચ’ માં બાળવામાં આવે છે. એ દીપક મીથુનતીના આકારનો છે. એની લંબાઈ ૧૬ ફીટથી પણ વધુ અને વજન ૫ મણકથી પણ વધુ છે. તેની તૈયારીમાં દુનિયા રૂપિયા અર્થ કરવામાં આવ્યા છે. બત્તીની આસપાસની નકશી, કે જે ‘ફ્લાદિની ડીઝાઇન’ છે, તેનું જ ખર્ચ સાઠ-આર દુનિય રૂપિયા તો આવ્યું છે! બત્તી રાખવાનાં પાત્રમાં મરનારનું એક કામતી ચિત્ર રાખવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક (ખ્રીસ્તી) તહેવારને દિવસે એ બત્તી બાળવામાં આવે છે. જે શુક્રવામાં ન આવે તો તે ચાલુ ૩૦૦૦ દિવસ અથવા આઠ વર્ષથી પણ વધુ વખત બળી શકે છે. આવીજ એક બત્તી એક ઇટાલીયન ગૃહવાસી દેવળને ભેટ આપી છે, જે રાતદિન બળવા છતાં દુજ બે ચાર વર્ષ સુધી તેના શુભવાને ભય નથી ! !

સોનારૂપાના વર્ક બનાવવાનો હુન્નર તથા તેની ખુબીઓ—દવામાં તથા પાનતી પદ્ધતીની શોભામાં તે મુખ્ય કરીને વપરાય છે. એ ધાતુઓ ટોનિક છે. પરંતુ આ હુન્નર હીંદુ માંજ છે એમ નથી. વિશ્વવત્તમાં છે. અને ત્યાં પણ તે દાખના હુન્નરથીજ બનાવવામાં આવે છે. યંત્રને વચ ન થનારી ચીજોમાં અપવાદ રૂપે આ છે. ૨૪ ફેરેટ સોનાનાં પત્રાં ‘રોસીંગ-મીઝ’ માંથી પ્રથમ મગાવવામાં આવે છે. ૧૧ ઈંચ પ્લોમ્બી પટ્ટીઓ ૧ ઈંચના એક દુનિયમાં લાગે જેટલી જડી પટ્ટીઓ કરીને કરીગરને તે મીલો પૂરી પાડે છે. પછી પાતળાં ચામડાંની વચમાં આ દેશ પેટે તે ૧૪ સ્તરી હથોડાથી ટીપવામાં આવે છે. એ ચામડું બહુજ મજબુત તથા પાતળું હોય છે. અને બળદનાં મોટાં આંતરડાંમાંની જડી છોત્ર જેવી ચામડી આ કામમાં આવે છે. બહુ પાતળું થતાં એકના ચાર કટકા કરી તે પાછાં ચામડી વચ્ચે સુપીને ટીપીને પાછાં વધુ પાતળાં કરવામાં આવે છે. ટીપી ટીપીને એટલાં બારીક કરવામાં આવે છે કે તેનો ૧ ઈંચ જેટલો-ઉંચો મીનરો કરવાને પચાસ દુનિય વર્કો રૂપી છોટા એકપર એક ચણતી જોઈએ !

અપકવ (કાચુ) લોજનની હીમાયત—એક અમેરિકન લેખક વીજાપતના એક ત્રિમાસિકમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—કાચા એટલે વગર સંધિલા, બહુ તો માત્ર બીજવેલા એવાક

ખાવાથી ઘણાં દરદે દરે યથ જાય છે, અને તે હોઝરીના રોગને માટે ચોક્કસ ઉપાય તરીકે લેખાય છે. જે જનક મનુષ્યો કાચો ખેરાક (Raw food) ખાય તો શરીરની ચરબી વધી યથ તેઓ પાતળા યથ જાય છે; અને પાતળા મનુષ્યો જનક થાય છે ! તેનાથી શરીરના અવયવોની સમાનતા તથા સુખમાણુ જળવાય છે, વધુમાં આવા ખેરાકનો ઉપયોગ કરવાથી ગ્લેન્ડની પુષ્કસુરતીમાં વધારો થાય છે એવું બહુ સીએમી પ્રુવી થયેજ. વળી આમડી સ્વચ્છ અને શુદ્ધ થાય છે; આંખો પ્રકાશિત અને માંસ સુશાયમ રહે છે. કાચા ખેરાકના હીમાયતી ડોક્ટરો કહે છે કે તેનું કારણ તો એજ છે કે તેની ખૂબી એવી છે કે ચામડીનાં છિદ્રોમાં કચરો ભસતો નથી અને તત્વો આવી રીતે ચામડીને ખડખડી અને દરેથી બનાવતા નથી. ઘણી સીએમીયે હવે (અમેરીકામાં) કાચો ખેરાક લેવા શરૂ કરી પોતાની પુષ્કસુરતી અને તનદુસ્તીમાં વધારો કર્યો છે.

બુદ્ધી બુદ્ધી જાતનાં પશુના દુધના ગુણદાપ નીચે પ્રમાણે છે:

કાળી ગાયનું દુધ—વાયુને દરણ કરનાર અને અત્યંત શુભકારી હોય છે.

લાલ ગાયનું દુધ—વાતદર અને પિત્તદર હોય છે.

ધોળી ગાયનું દુધ—કંથક કદ કરનાર હોય છે.

તરત વીઆથેલી ગાયનું દુધ—તરે હોય (ત્રિદોષ) ને ઉપશન કરનાર હોય છે.

વગર વાછડીની ગાયનું દુધ—એમાં પણ ઉપર સુખજન્ય ગુણ હોય છે.

સામાન્ય રીતે જેતાં ગાય વીઆથા પછી એ ચાર મહિના યથ જાય તેવી ગાયનું દુધ ઉત્તમ હોય છે. એ સિવાય જે પ્રમાણે ગાયને ખેરાક આપવામાં આવે તે પ્રમાણે તેના ગુણ હોય તથા દુધમાં ફરક હોય છે.

ભેંસનું દુધ—જો કે ભેંસના દુધના સ્વરો ગાયના દુધને મળતા આવે છે તો પણ ગાયના દુધની અપેક્ષાએ ભેંસના દુધમાં એટલું અધિક હોય છે કે તે બહુ મીઠું, ધણું મીઠું, ભારી અને અધિક વીર્જને વધારનાર છે. કદ કરનાર અને નિરા વધારનાર છે. રોગી મનુષ્યને માટે ગાયનું દુધ જેટલું પચે છે તેટલું ભેંસનું નથી.

બકરીનું દુધ—મીઠું, કંઠુ, અને હલકું છે. રક્તપિત્ત, અતીસાર, ક્ષય, કાસ અને છર્ણુજનરની અવસ્થા ધસાદિ રોગોમાં પચે છે.

મેંદીનું દુધ—ખારું, મીઠું, ગરમ અને પયરીના રોગને મટાડનાર છે. વીર્જપિત્તને કદ ને ઉત્પત્ત કરનાર છે. વાયુને મટાડનાર અને ખાટું તથા દહકું છે.

ઉંઠણીનું દુધ—હલકું, મીઠું, ખારું, અગ્નિદીપક અને ઝડા લાવનાર છે. કૃમિ, કષ્, કોફ, પેટના આદોષ, કોષ્ઠ અને જલ્દી પ્રકાશિ પેટના રોગોને મટાડે છે.

સીનું દુધ—હલકું, કંઠુ, અને અગ્નિદીપક છે. વાયુ, પિત્ત, નેત્રરોગ, શૂન અને વગ્નને મટાડે છે.

ધારોણુ દુધ—શક્તિલતા, હલકું, સ્થિત, અગ્નિદીપક તથા ત્રિદોષને દરણ કરનાર છે. એ દુધની વૈષ્ણવશ્રમાં ઘણી પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તેમજ ઘણાખરા મનુષ્યો પણ એની અત્યંત પ્રશંસા કરે છે. એટલા માટે જે આ પ્રકારના દુધની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તો અવરજ કરીને એ સેવન કરવાનો અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. એવું કારણ એ છે કે આવી જાતના

તું દુધ બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ પર્ષતને માટે દિતકારક છે, તથા સર્વ અવસ્થાઓમાં પથ્ય છે. ખરોખુ દુધ એટલે, ગાય યા બેંસ દોની વખતનું તરતનું દુધ હોય તે—

ધન્યંતરી (વિસનગર).

સુકા બટાટા વિ. તાજા બટાટાઓ—જર્મનીના એક દુઃખની કથા એ હતી કે તેની રસાળ ભૂમીમાં બટાટાના કંદ, ખવાય અને ખાધે તેથી પણ બહુ વધારે પાકતી હતી ! એ બટાટાનો નકકા પણ કેવા કે આવા આવકાર રહિત જન્મ છતાં પણ વગર ઈતરાયે, સડે કે સૂકાયે—પડી રહેતા ! જર્મનોએ બાતો હવે તોડ કીધી છે. તેઓ અનેક રાસાયણિક ક્રિયાઓથી એ વધારાના બટાટા સુકવી નાખે છે કે જેથી તેનાં છવડાં મરી જતાં તે સગમગ હમેશને માટે ખાઈ રહે છે. લીલા બટાટા એમને એમ બહુ લાગેા વખત સારા રહેતા નથી. અતે યાકોને, હતાશ થઈ સડવા માંડે છે. બટાટા સુકવવા તથા વેચવા માટે જર્મનીમાં સંપૂર્ણ રથળે કારખાનાંઓ ઉભાં કરવામાં આવ્યાં છે. વળી પ્રયોગોથી રાસાયણિકાએ સિદ્ધ કયું છે કે ઘોડાઓને ચણા વગેરે પૌષ્ટિક અન્નના પદાર્થો આપવામાં આવે છે તેના ત્રીજા ભાગ જેટલો જથ્થો જો આ સુકવેલા બટાટાનો આપવામાં આવે તો તેથી ઘોડાઓના તેમજ ઘોડાઓના માંસકોના હકમાં પણ ઘણો લાભ થશે. આ દેશમાં લીલા બટાટા ખાવાનો એવા જો ઘોડાના શેઠોને વાંધો હોય તેઓને પણ પોતા માટે જુદો ‘ચોઈર’ આપવો પડશે નહીં.

૭૫ વર્ષના ડાસાએ કેટલો દયરઘાણ કાઢ્યો હોય છે ?

‘ધારો કે તમે સાધારણ ઉંચા, સાધારણ કદના અને સાધારણ યોરક લેનારા છો, આવી સ્થિતિમાં તમે ૭૫ વર્ષ પર્ષત થયો તો તે દરમિયાન તમે કેટલો યોરક ખાઈ જાઓ તેના કદિ પણ વિચાર કર્યો છે ? તે મુદત દરમિયાન તમારા યોરકાકાનાં નકર અને પ્રવાહી બન્ને સાથે સઘ તેવું વજન કરતાં માત્રમ પડશે કે તેવું વજન તમારા ચરીરમાંના વજન કરતાં ૧૩૦૦ ઘણું વજન વધારે થશે. અથવા તે મુદત દરમિયાન તમારા પેટમાં ૫૪ ટન નકર અને ૫૪ ટન પ્રવાહી પદાર્થ દાખલ થાય છે ! કદાચ તમે મિતાદારી દશે તોપણ તમારા પેટમાં ૭૩ ટન રોટલી અને ૧૬ ટન ઘી જશે ! જો તમે માંસદારી હોઈ કુકરનું માંસ ખાતા દશે તો તમે તે મુદત દરમિયાન એટલું બધું માંસ ખાઈ જશો કે કદાચ તેની એક સળી બનાવવામાં આવે તો તે ચાર માઇલ સુધી પહોંચી શકે તેટલી લાંબી થશે ! તે ઉપરાંત તમે પાંચ ટન માછલીઓ અને ૧૨૦૦૦ ઈંડાં ખાઈ જશો ! જો તમને પતીર ખાવાનો શોખ દશે તો તમે ૪૦૦ રતલથી પણ વધારે પતીર ખાઈ જશો ! તમે ૭૫ વર્ષ દરમિયાન કેટલું શાક પાન ખાઈ ગયા તે જોવાની મરજી યાવ તો અરેખર તેને માટે ૩૬ માઇલ લાંબી ટ્રેન જોઈએ વળી તે ઉપરાંત ૧૦,૦૦૦ રતલ સાકર અને ૧૫૦૦ રતલ મીઠું પણ તમારા પેટ રૂપી સમુદ્રમાં સમાઈ જશે ! જો તમે તંબાકુ પીનારા દશે તો તમે ઉપરોક્ત મુદત દરમિયાન ૬ ટન તંબાકુ ટુંકી મારશો, ૨,૫૦,૦૦૦ રીગરેટ અને ૬૦,૦૦૦ સીગરેટોની આદુનિ આપી દશે !

લાંબો તાડ વધતો અટકાવવાને માટે રાત્રેવૈધકનો આશ્રય—જેવાની જરૂર શીલાડેલશીયા (યુ. રેટસ) ના જ્ઞેન મીચલ નામના ઊકરને પડશે એમ લાગે છે. ૬૭ તો ૧૫ વર્ષનો છે એટલામાં તો તેણે છ ટુટ અને સાત ઈંચનો લાજુ કાઢી નાંખ્યો અને ૬૭એ દિનપ્રતિદિન ઈંચનો અમુક અંશ તાડ પેટે વધેજો જાણેો જાય છે. આ કંઈ અતિ નિરાગ નથી પરંતુ રોગ છે ! આ ઊકરો તે નજરની મેડીકા—મીચર્લેક્સ દોરપીટકના

ઉદ્ધટરોની તપાસ હેઠળ છે. તેઓ એવા નિર્ણય પર આવ્યા છે કે મગજની ઘેટક આગળ અત્યુચ્ચ માં છે તે સત્વથી કાપી નાખવાથીજ તે આકાશનું વધુ બેદન કરતો અટકશે. તેઓને ખાતરી છે કે આથી જરૂર લાંબુસપ્થાના રોગને અટકાવી શકાશે. કમનસીબે માત્ર રોગ આગળ વધતો અટકાવવા જેટલીજ શોધ થઈ છે. જો વધી ગયલાને ઘટાડવાની કાંઈ શોધ તેઓ કરે તો ઘણા લાંબુસોના આશીર્વાદને તેઓ ખાત્ર થાય. આ શસ્ત્રવૈદ્યક નેત્ર મીચલ પર કરવાને ઉદ્ધટરોએ તેના આતાપિતાની સન્મતિ લીધી છે; આ કાંઈ બહુ નેપામ બર્થ ' આપરેસન ' નથી. તેમજ નવું પશુ નથી. વારંવાર કરવામાં આવે છે અને લાતના દાખલા કવચિત્જ ખને છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ માનસિક શક્તિ બગડવાનો પણ ભય નથી. આગળ વધીને કહી શકાય કે તે ઉચ્ચ સુધરવાનો સંભવ છે, કારણકે શરીરની પ્રચંડતા મગજની પ્રચંડતાને જોગે વારંવાર થાય છે એ ઘણાક લાંબા મનુષ્યોના ચરિત્રોથી ઘણાના આજ્ઞામાં હશે.

આપણે આપણો અવાજ બીજાથી વુહોળ સાંભળીએ છીએ. —આથી બહારી જવાની જરૂર નથી, કારણકે આપણાં દરેક કામ બીજાથી વુહોળ દ્રષ્ટિથી આપણે જોઈએ છીએ. અવાજ તો એ નિયમમાં અપરાધ હશે એવી સમજ પણ જોડી હરી છે એજ એકાંક છે. સેક્સામ નામના જે વૈજ્ઞાનિક આ વિષયનો અભ્યાસ કરીએ છે. આપણે અવાજ આપણે માત્ર આંખેજા કાનથીજ મિત્રો પૈકે સાંભળતા નથી. મુખમાંથી નીકળીને તે કાનના પડદા ઉપર વચમાંના નકકર ચારીરિક જાગેમાંથી પ્રવેશ થાય છે. તેથી આપણા પાતાના કાનપર ઘસતી જાતમાં દેર પડે છે. તે તેને બીજાને સંભળાય છે તે કરતાં વધારે મોટેથી (એવડી રીતે સાંભળવામાં આવવાથી સંભળાય છે. અને જાતમાં પણ દેર પડે છે. આ વાત ખરી છે તે માટે એક સાદી સુકિત ખસ છે. તમારાં ગાળમાં ગાળની રોનેઆર્ડની સુડી તમે સાંભળશો ત્યારે તમે તે કોનો અવાજ છે તે પારખતો તમને જરા વાર લાગશે. મિત્રનાં ગાળમાં ગાળની સુડી પર ' પીન ' ફરતાં તમે તે કોનું ગાળણ છે તે તમારા પોતા કરતાં વધારે ઝડપથી કહેશો ! કેટલાક વક્તાઓ બહુજ ધીમે આદે વોદે છે તેનું એક કારણ એજ લાગે છે કે પોતાને પોતાનું મોટેથી સંભળાય છે તેથી બીજા પશુ તેટલેજ મોટે સાંભળતા હશે એમ માની લે છે તેઓ તેની પૈકે અંદરથી પશુ નથી સાંભળતા તે તેને પાદ રહેતું નથી.

અતિ શીતળતાથી, માથે પડેલી તાલ પર એનો મોજે વાળ આવે છે! —દક્ષિણ મુવ પ્રદેશ તરફની શોધો કરવા માટે પ્રખ્યાત થયેલા સર અર્નેસ્ટ રોકવ્ડન જણાવે છે કે, જ્યારે તે એક વખત દક્ષિણ મુવ તરફ પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે તેની સમી કેટલાક એવા મનુષ્યો હતા કે જેઓના શિર, વાળના અભાવ માટે પ્રસિદ્ધ હતા. તે પ્રદેશમાં સુસારી કરતાં તેમને લાગેજ એ અકવાડીઆ પુર્ત ચર્ચા હશે તેટલામાં તો તેના સાર્થાઓના વાળની વૃદ્ધિ થવા લાગી. જ્યારે તેઓ સફરમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે તેઓના ઘાણ અને પુખ્ત વાળને માટે તેઓ આશ્ચર્યભુત થયા. વળી તે કહે છે કે જે મનુષ્યો દિવસના મોટા ભાગમાં ઠંડી વખતોમાં કામ કરે છે તેઓના વાળ હવાવદાર હોય છે. સાધારણ રીતે પશુઓના દાખલો લપટાં તોજણ આપણી ખાતરી ચરો કે વાળની વૃદ્ધિને માટે ઠંડી અકસીર છે. ઉત્તર મુવના શીત પ્રદેશમાં પ્રાણીઓના શરીરપરના વાળ જેવા જાડા અને હવાવદાર હોય છે, તે કુનિયાના કાંઈ પશુ પ્રદેશના પ્રાણીનાં શરીર પર હોતા નથી.

આત્મારામ અનુભવ-આ નામનું એક ૧૨૫ પાનાનું પુસ્તક " સત્ય " ને તેના કર્તા રા. આત્મારામ કેશવજી દ્વિવેદી, કચ્છ-અંબલની ઈસ્પેન્સરીના ચીફ ટેકટર તરફથી અવલોકનાર્થે મળ્યું છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કત્તએ પોતાની સાઠ વર્ષ કરતાં વધુ ઉમરમાં રા. રા. અનુભવ મેળવ્યા, શું શું ભેટું અને તેમાંથી શું શું તત્ત્વ મેળવ્યું કહ્યું, જુદા જુદા ધર્મોનો અભ્યાસ કરી તેમાં રા. રા. ગ્રુપ દોષ દોષ્યા, જુદી જુદી ધાર્મિક બાબતો સંબંધી તેમનો શો મત છે, તેના મત બધાવાનાં રાં કારણો છે, છત્યાદિ બા-

બતો સંકલિત કરી છે. દર્શનાં ભતિ અનુભવથી ને કાંઈ લખાય છે તેમાં જરૂર કંઈક વિશેષતા હોય છે અને તે સદુ ભતે અનુભવેનું જરૂર લેવેલું-હોવાથી તેમાંનો પલો આંસ માનવા યોગ્ય હોય છે. પ્રસ્તુત લેખકને અનેક વર્ગનાં અનેક માણસો સાથે સમાગમ થયેલો હોવાથી અને એપોતે અધ્યયન ન હોવાથી, ને ને તેમની છાંદસે સૂચાયું તે તે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં લખેલું હોવાથી વાચકને લખાણ બહુ રમુજ, રસમય અને જ્ઞાનદાયક લાગે એ તદન સ્વાભાવિક છે. આ સંતોષમાં આત્મારી ઉપર પણ એ પુસ્તકનો સાધારણ કરતાં કંઈક વધુ પ્રભાવ પડી, ' સત્ય ' ના વાચકોને પણ તેમાંની કેટલીક બાબતોનો હુંકમાં પરિચય કરાવવાનું મન થાય તો તે સ્વાભાવિક છે; અને ખરેખર એમાંની કેટલીક બાબતોના દાખલા તો એવા નવીન છે કે જેને મજતા પણ આજ દિન મુધી કોઈએ નવવા નહીં હોય. પ્રસ્તાવના વધારે લંબાવવા કરતાં હવે આપણે મૂળ વિષય તરફન વળીશું.

આ પુસ્તકની સૌથી સારી વિશેષતા તો એ છે કે એમાંનું કંઈ લખાણ બીજાકુલ દ્વિમતના વચનનું છે એમ માનવાને કરી હરકત લાગતી નથી. તે અંતઃકલ્પના નિખાલસ બાવથી પોતાની કંઈક કચ્છી મિશ્રિત જીજ્ઞાસી બાબામાં લખાયલું છે ને તેમાં કત્તએ પોતાની માનસિક નિર્મળતા આદિ દોષો પણ ખુલ્લે દિલે કચ્છ કરેલા છે. તે પર રાંક પીગેડો કરવાની, હમજાંના પળાક લોકોની માફક, જરાયે કોશિસ કરવામાં આવી નથી. પોતાના પુસ્તકને એક આરસીની માફક પારદર્શક કરી કત્તો તેમાં પોતાની પ્રતિમા-પોતાનાં છબનતા અનુભવ-બતાવે છે, તે કે પાછલા કેટલાક પાનામાં પોતાને કોની કોની સાથે માટ સંબંધ હતો તેને લગતી કેટલીક બીન જરૂરી બાબતો લખેલી છે એમ અમારે જણાવવું નેહકએ. પણ તે બહુજ અલ્પાંશમાં છે. કત્તો કોઈ અમુક ધર્મપંથના નથી, પણ કહે છે કે આર્થ સમાજને તેઓ કેટલેક અંશે માને છે. ' અથ ભેનાં તો તેઓ તેમનાથી અને જલ્પ સમાજકોથી પણ કેટલીકવાર આજળ વધી જતા લાગે છે. ' કેટલેક અંશે, ' કેમકે પુનર્જન્મ પણ યથાચિત્ત માનતા નથી, ઈશ્વર વિષે પણ રાંક છે છત્યાદિ. તેમના અનેક મત તેમજ કેટલીક પ્રકારનાં ખંડન સાથે હવે મજતા યતા નથી. પરંતુ લેખકના દૃઢ્યની સરજના તથા નિર્દોષતા તેમજ તેમના વિચિત્ર અનુભવની વાતોજ દમને મોદિત કરે છે.

કર્તાનાં દાદીમા-પિતાજીનાં માતા-શિવ દર્શન ઉપરાંત પુરાણોનો કયા પણ સંભવતા જતાં અને કર્તાને પણ પોતાની બાલ્યાવસ્થાથીજ તેનાં અવજનો લાભ મળેલો. પણ બાલ્યાવસ્થાથીજ કર્તાને કોણ ભણે કેવી પ્રેરણાથી તેમાંની કેટલીક અમાનનીય વાતોની અજ્ઞા નેહકી, અને પોતાનાં સગાં વડાવાં તથા કથાકારને તેઓ અનેક વિચિત્ર પ્રશ્ન પૂછતા જેનો જવાબ પછીક વખતે તેમને નાસ્તિક કહેવામાં

આવતો ! કર્તા તેણે એક રમુચ દ્રવ્ય ત્યાં આ મુજબ આપે છે. એક વખત હું વગર નાહી પાણીને શોધે અડક્યો. હાલીમાએ આપી અને કપડો આપી કહ્યું કે યજ્ઞેષ્ઠીત લીધા પછી એમ અડકાય નહીં, એ 'પૂજ્ય' 'હું' થાય ?' તો કહે 'પાપ ખેડે ?' કર્તાએ મહા પાપી આત્મેષુ કે તેણે અસંખ્ય પાપો કર્યા હતાં પણ પોતાના દીકરાનું નામ "નારાયણ" રાખ્યું હતું અને મરતી વખતે તેને નામ લઈ યોજાયો હતો તેથી તેનાં બધાં પાપ છતાં પણ ક્યાં વચાં હતાંની વાત સંભળેલી તેથી તુરંતજ કહ્યું કે કંઈ નહીં, "નારાયણ" નામ લેયું તો બધાં પાપ યજ્ઞે જશે. "હાલીમાએ કહ્યું " બહ કહેવા છતાં (કે આ ઓરેઁ નારાયણ થશે) તો બસાવે લાગે છે. " હું કવે બિચારું ? આ રીતે પોતાનાં ટાંટીયા પોતાનાં જ બાળમાં આપ્યા હતા ! !

કર્તા આવા કેટલાક દાખલાઓ આપી તેમાંના ન માનવા યોગ્ય તાત્પર્ય કંઈક પ્રદર્શન કરાવે છે, અને મહાત્મ્યાવ મહત્ત્વા મુજબની કેટલીક સાધનથી કહી કહેલી લીલાઓનાં યોગ્યતાનું એક કે ને તેમણે એક રોજ સત્તર વર્ષની મુખાન સોને સવાના પહેતમાં ખાતાં સાંભળ્યું હતું તે આપી શોધ કરે છે. કર્તાને પાછળથી જાણાય છે કે એવાં વ્યભિચારુજા યોગેની તે સ્ત્રીની આત્મ અસાધ્ય પર પણ અસર પડે હતી. આમજ આલતાં કેટલાક અર્થાથીત સંસ્કૃત કવિઓએ પણ કૃષ્ણ વિશે આવા ખજારના સ્તોત્રો જનાવેલા છે તે પ્રત્યે શોક કરતાં કર્તા નીચેનાં શ્લોક નમુના સાર આપે છે:-

નીતં નવ નવનીતં કિયં દિતિ પ્રથં યદ્યોદયા કુળ્પાઃ ।

ઇયંદિતિ મુલમન સેરાદિ ક્વચર રાધા પયોધરઃ પાતુ ॥

અર્થ:-યજ્ઞોદયને કૃષ્ણને પૂજ્યું છે, તમે તાત્કાલ માખણ કેટલું લઈ ગયા ? તેનો જવાબ કૃષ્ણે શુંજનોની વચ્ચે અને પોતાની પાસે હજી રહેલી રાધાનું એક સ્વન ખટ્ટી આસારો જતાવ્યો કે આકલું. એવાં ને કૃષ્ણ તે સર્વનું વશ્યુ કરો !

કવિઓ પોતાના અલંકાર લઘવવા સાર લખતી વખતે કેટલું બિચારા, અસંખ્ય, અસંખ્ય, બનીય, અને અમર્યાદ લખી મારે છે તેનું આ એક ઉદાહરણ છે. આ વાંચી અમને 'વેણુ સંહાર' નામના બદ નારાયણે લખેલા એક નાટકના મંચલાલકુમાંનો એક શ્લોક યાદ આવે છે કે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:-

" સંતોષીયા સમાપ્ત થયા પછી મહાદેવી એક હાથે શરીરનો સર્વભાર શોષાના પર નાંખી બીજે હાથે થંદેરું વસાવી દીધું કરતી કરતી શોષાનાચરથી ઉઠતી હતી; તેની મેણી છુટી નહીં તેના સ્કંધેસ પર પડી હતી; તે વખતનું તેનું લાવજ્ય નેઈ સીવિલ્લને બેઠી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ, અને તેમણે તેને અભિજન આપી યુગ્મ સ્થાપા પર સૂતાડી; ત્યારે તેના નાક થયેલા જાણુને વાગે અધિકજ શોષા પામેલું તેનું શરીર તમને ધાવન કરે ! "

આવા આવા તે અનેક દાખલા અપાય. અલગજ કે કવિઓને ઈશ્વરની સંસારીયાનું વર્ણન કરવામાં ખબર રામ આપતી નથી ।

હુંકેમાં, આ પ્રકરણમાં કર્તા કૃષ્ણ શાણીની સુચારિક અને વ્યભિચારી વતેલાં યોગેથી, તેમજ પાપેશું હાલત અમુક કંઈક કર્યાંથી થાય નાય છે, એવી કથાઓથી, જાનસામાજ્ય પર કેવી અસર થાય છે તેનું વર્ણન કરે છે, ને છુરાણીની કેટલીક અવગતનીય વાતો પ્રત્યે શોક કરે છે.

એક મદનદાનીની વાતની.

બીજા પ્રકરણમાં કર્તા વૈષ્ણવ પંથ સંબંધીનો પોતાનો અનુભવ કરે છે. સદાચાતમાં શેશભે શિવનું અને બરમ, રદાશ, આદિનું વખાણું આદાર્ય અને વૈષ્ણવોએ કંઈ, વિશ્વક આદિનું

વધારેકું માહાત્મ્ય અને તે બેની હરીફાઈમાં એક બીજની કંદેશી બેઠકએ નિંદા, તેના કંઈક ચિતાર આપી મરનદીનાં તોફાનોને એક રમુજ, પણ પોતે જોયેલા દાખલા આપે છે:—

નળીયા ગામનાં તળાવપર એક ધર્મશાળા છે જેમાં એક બાપ્ટિસ્ટ સહિત ઉતરેલા (તે માંડવીથી નારાયણ સંદેશર જ્ઞાતો હતા) તેની સ્ત્રીએ ત્યાં રહેઈ કરી અને જમવાનો વખત થતાં રસોડાની આડે એક લાકડું રાખી પતિને તે લાકડાનાં સામયિક ચોકાની બહાર જમવા બેસાડી દૂરથી પીરમ્યું. આથી બાપ્ટિસ્ટવાળાને ઠાક ગયો કે આ સ્ત્રી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની હોઈ બાપ્ટિસ્ટો તેની સાથે આડે બેઠાર રાખનાર છે ! આથી જ્યારે તે ગાડીવાળાને જમી રહ્યા બાદ તેણે ગાડી બેઠવા કહ્યું ત્યારે ગાડીવાળાએ તેને સાફ ના પાડી ! બાપ્ટિસ્ટોએ તેણે કાણુ પૂછતાં તેણે જવાબીયું કે વખતે પાછળથી ચોકાસ ચડી આવે તો હું મરી જ માનુસ સપડાઈ જઈશ. ' બાપ્ટિસ્ટોએ જવાબીયું, ' એ કંઈ ચોરી જોરી તો કરી નથી કે ચોકાસ ચડી આવે. ' ગાડા વાળાએ જવાબ આપ્યો કે આટલો વખત તો હું આપ બેઠેને ઘણી ઘણી બાપ્ટિસ્ટો લેખતો છું. પણ તમારો જમતો વખતનો દેખાવ જોઈ હું સમજ ગયો કે બાપ્ટિસ્ટો કાંઈ બ્રાહ્મણી છે અને તમે બાપ્ટિસ્ટો છો, તે કાંઈની રાંડ લઈને નારાતા હો તો પાછળથી ચોકાસ કેમ ન આવે ? બાપ્ટિસ્ટો બિચારો ખીરીયાણો પડ્યો અને ગાડાવાળાને મરનદ રહસ્ય સમજાવવા લાગ્યો. તે નિખાવસ દેવળો ગામડાંમાં ગાડીવાળો કેમે કર્યો સમજ્યો નહિ ત્યારે એ ટટો ગામને ચડ્યે આવ્યો, અને બાપ્ટિસ્ટો ખૂંટ કૂચેલી થઈ ! આખરે ગામના લોકોએ ચુકાદો આપ્યો કે, " તું મૂર્ખ છે કે એ બાપ્ટિસ્ટો તે તો પરમેશ્વર ભણે પણ દુનિયામાં એવી મૂર્ખાઈ છે ખરી. તને ચોકાસ પડ્યો તો એમ કહીશું કે એ કામમાં ગાડાવાળાની સમતિ બીજાનું નહોતી. " ત્યારે મહામહેનતે ગાડાવાળાએ ગાડું બેઠું.

મરનદનાં માહાત્મ્યની હાસ્યજનક અભુક્તિ.

રૌવલપુરની તેડા કાંદેશી વેરની વાર્તાઓમાંની એક ચોપાંશી અને બરોડાવાન વૈષ્ણવની વાર્તામાંથી કંઈક રીકે છે, જેનો સાર એ છે કે એક વખતે એક ગંધર્વ મૃત્યુ લેલ જતા સાદુ વિમાનમાં બેસી નીચે ઉતર્યો. ત્યાં એક શિવનો પૂત્રો મરણ પામેલા તેણે રાત્રી બળવું હતું, જેના નખમાં શિવ લિંગપર ચઢેલા એક ચોખ્ખાનો દાણો બસાઈ ગયા હતા; જે દાણાનો પૂમરો ઉઠે ચડતાં વિમાનને લાગ્યો તેથી તે વિમાન અર્ધજલ અડધી થઈ પડ્યું ! ! આથી ' અને પાપનો હાડો લાગ્યો ' કહી ગંધર્વે ચોકાસ કર્યો અને લોકોને ચોતાણું કંઈક પુણ્ય તેને આપવા વિનંતિ કરી કે જેથી તેનો છુટકારો થાય. કોઈકે પોતે કંદેશી બધી બેકાદશીએ હતું, કોઈકે નેહાને હતું, કોઈકે પોતે બ્રાહ્મણોની ચોપાંશી જમાડ્યાનું, એમ સર્વેએ કંઈક કંઈક પુણ્ય આપ્યું પણ વિમાન ઉઠે ચડ્યું નહીં. તેટલામાં એક ડોશી ખાસાનું જળ ભરવા જતી હતી તેણે ' આ બધું શું છે ? ' એમ પૂછ્યું. હાકીકત ખબર પડતાં પોતે પાંચી નીકળી ત્યાંસુધી આવી તેણે પુણ્ય તે ગંધર્વને આપી દીધું જેથી તેણે વિમાન ટુરન ઉપર ચડી ગયું ! લોકો સ્વાભાવિક રીતે આશ્ચર્ય પામ્યા કે મેરથી નીકળી અદિસુધી આવી તેમાં તો ડોશીએ એણે તે કંટુકે પુણ્ય નાંખ્યું કે જેના પ્રમાણમાં બીજા બધાનાં પુણ્ય જાંખાં થઈ ગયાં ? આથી એક મરનદી વૈષ્ણવે કહ્યું કે ડોશી મરનદી છે ને તે ખાસાનું જળ ભરવા જતી હતી. તે જળ ભરવા નીકળી ત્યાંથીજ ડગલે ડગલે અશ્વમેધ થઈ રૂળ મળે છે તેથી અદિસુધી આવતાં તેણે જેટલાં ડગલાં બધાં તેટલા અશ્વમેધ થયા ! આથી ખાસાનાં જળનો અને મરનદનો મહિમા વધ્યો અને મહાદેવના લિંગની પૂજાનું અને તેની ઉપર ચડાવેલા ચોખ્ખાનાં એક માત્ર ચોખ્ખાનું પાપ કેટલું જનું છે તે લોકોને જણાવ્યું. આથી વાર્તા જે પ્રકારે અને તેની ઉત્પત્તિની રીતે આસા ?

સ્વામીનારાયણજીમતની પ્રસાસા.

ગ્રીન પ્રકરણમાં કંઈક સ્વામીનારાયણના પંથપર ઉતરે છે. તેને કહેવામાં આવ્યું હતું અને તેમણે જણ્યું પણ હતું કે બીજા પદોમાં ત્યારે રૌવલકોને માઝમઝીદા ઉગાવવા મળે છે ને કામ કંઈ કરતુ પડ્યું.

નથી ત્યારે એ પંથમાં સાધુઓને પૈસા તેમજ સ્ત્રીઓનાં એક બચ્ચાં સરખાને પણ અડકવાનો દુઃખ નથી. માત્ર ૩-૪ વરો, એક તુંબડું, એક બે મોથી, અને સ્વામીનારાયણની છાત્રીની પૂત-એકલુંજ રાખી શકે છે. જમવામાં પણ થી, દુધ, કંઈ ન ખાતું-માત્ર ચોટલા, શાક, ફાળ કે હાશ, અને તેમાં પણ પાણી નાંખીને. એકલાં કાંઈ પણ કેમણે જતું નહીં. મનુદી મંદિર આદિનાં જ્યાં કામ ચાલતાં હોય ત્યાં-કરવી, ગામમાં હોઈ પણ માગવા નીકળતું. મંદિરમાંથી તે ત્યારે જમવાનું હોય ત્યારે હજારો શેઠલાજી મળે છે.

ખીજ પંથે કરતાં એ પંથને કર્તા સારે ગણે છે કારણકે " હમણાંના દુશનદારીને થયો લઈ ઇશ્વરના ધરના આડલીઆ બની લોકોની આંખોમાં ધૂળ છાંટી પૈસા પડાવી ગાદીપતિ બની અનેક તરેહની મોજો માણે છે તેવા થયેલા આત્માર્થી અને સાધુઓ જેવા વ્યભિચાર અને કુછંદ આ સંપ્રદાયના સાધુ-ઓમાં પોરા નથી, ખીજ પંથના સાધુઓ જેની હરામખોરી એ પંથમાં દાખલ થઈ નથી; તેમજ વ્યભિચાર હત્યાદિ અનાચારથી " ના લાયક " જણાતા આત્માર્થને ગાદી પરથી દુર કરવાની સાધુઓ અને સદા સંપ્રદાયોને છૂટ છે, અને વડતાવની ગાદીના આત્માર્થને દુર કરી એ હકની બાબતથી વ્યવહારમાં પણ મેલાઈ છે.

વામમાર્ગની ચિતાર.

આમાં પ્રકરણમાં કર્તા વામ માર્ગ પર ઉતરી તેના કેટલાક સિદ્ધાંતો સમજાવે છે ને કહે છે કે વીસ કદોરની હિંદુ વસ્તીમાં હું બાજ એ પંથનો અનુયાયી છે. (આ કેવલ અલુપ્તિ છે) તેમજ જેમ હિંદુઓ યુગ-લામનોને યવન, સ્ત્રીઓ, આદિ કહે છે, હિંદુઓને યુગલામનો કાફર કહે છે, વૈષ્ણવો પોતાને દેવો જીવ અને ખીજોને આસુરી જીવ કહે છે; સ્વામીનારાયણજીઓ પોતાને સત્સંગી અને ખીજોને કુસંગી કહે છે તેમ, કર્તા લખે છે કે, વામમાર્ગીઓ પેલાને સિદ્ધ અને ખીજોને કંઈક અથવા પણ કહે છે । વામમાર્ગ વિશે લોકો હવે અભણ ન હોવાથી તેમજ " દશેરા નિમિત્તે થતો રક્તપાત " નામના આ યવનમાં ઉપાયેલા લેખમાં તે સંબંધી થયેલી હકીકતો પ્રકટ થઈ ગયેલી હોવાથી અમે તે આપવાની તરફ જોતા નથી.

હકાં પ્રકરણમાં પ્રીતી ધર્મ પર આવતાં તેમાં પુરાણો જેવીજ વાતો આવે છે એમ કર્તા લખે છે.

સુસસમાને' અને સુતિપુત.

સાતમા પ્રકરણમાં ૧૩૦૦ વર્ષ અગ્રાદ અરબસલામમાં મહમદ પેગંબરે સ્થાપેલા મુતિપૂત વિરોધક મહમદિઅન અથવા સુસલામ ધર્મ પર કર્તા આવે છે.

એકેશ્વરવાદી, મુતિને અમે યથા ટોચ ઘટરાદિયું સખત ખંડન કરનાર મહમદ પેગંબરે વખતે અરબસલામમાં ચાલતી મુતિપૂતનો નાશ કરી મસજીદો બંધાવી. આથી સુલ્તાનોની પેઢારા બંધ થઈ. ત્યારે ખીજ રીતે બોલીયાએ. કે જેમણે મુર્ખ સંજયી કંઈક વિરોધ મહેનત કરી હોય તેમની મુતિઓ નહીં પણ કબરો પૂલવા દગી ! મુતિપૂતનો સંવતર નાશ થઈ નથી. હજાર કરવા જતાં ' કમળા ' નામની જગ્યામાં એક મોટું જુદું છે જેને ' દલગુલ અરવદ ' અથવા ' એ તુલસી ' પણ પણ કહે છે અને જે મહમદના જાપની મોર્ચની મુતિ દગી તેને બધા યુગલ કરે છે અને એ કમળાની વરદ મોર્ચ રાખી બધા સુસલામનો નિમાડ પરે છે । (કાંઈ સુસલામ બાઈ આ દગીત કેટલે અરી સત્ય છે તે વિરિત કરો તો દમે સુરી થઈ).

ચાહુદી ધર્મ.

આઠમા પ્રકરણમાં કર્તા ચાહુદી ધર્મ પર આવે છે. ચાહુદીઓ પેલાના ધર્મનો જીવ હાંપોઈ કરતા નથી પણ એમના જીવ ધર્મને ત્યજી હાથે નરો ધર્મ ચલાવે તેથી એમણે નેને ' ઠાસના લાકડા નેરે હાય જન બાપી છત્રીમાં ખીજા ટેલી મરી વાંચેલા આત્મ' નેરે વીસ સદીઓ થઈ ગઈ છતાં પ્રીતી-

એ તરફથી વાળવામાં આવતું ચાલુન છે. રૂપિયા આદિ દેશમાં ચાલુદિઓ બહુ મુશ્કેલીમાં છે. ચાલુદિઓ એટલે આપણા મારવાડીઓ. રાનીવારે કંઈ કામ એ લોકો કરતા નથી. ધરમાં આગ લાગે તો તે પાણી પુરવે નહીં ! તેમજ રાનીવારે હાલ ખાસ પાંચ ભેદ્ય-નાનામાં નાના બાળકના મોંમાં પણ એકાદ એ દીપાં મૂકવાં ભેદ્ય-એવું ફરમાન છે ! મુગ્ધ કરવાનો પ્રથમ રીતજ એમના બુધ્ધિનો છે, જે ખ્રીસ્તીઓએ કાઢી નાંખ્યા પણ મુસલમાનોમાં પ્રચલિત છે ! મુગ્ધો છોકરો જન્મ્યા હોય તોયે તેની ચાલુદિઓ મુન્નત કરી પછી દાદિ છે કે નેથી સ્વર્ગે જતાં વધી ન આવે.

નવસું પ્રકરણ જરથોસ્તી ધર્મ પર છે.

આગાખાની ધર્મ.

દરામું પ્રકરણ આગાખાની ધર્મને લગતું છે. જેમાં પીર સદરહીને જે લોકો એ ધર્મને પાળે છે તે હિંદુ મુસલમાન એક કરતાં ચડીઆતા છે એમ જતાવવાની બહુ કોશીશ કરી છે, જેનો થોડાક નમૂનો:—

સૂત્ર.

દેવે દેવે હિન્દુઓ, હુબ મુસલમાના,
દેવે બાબલુ જોશીયા, વાંચન પોષ પુણ્યું,
દેવે મુલ્લાં કાજીયા, નોકા પદલુ કુશલું,
દેવે ફા મુન્ની સમ, સમે સાહ ન સીમાલું,
દેવે જંદા ભેગીયા, છોકા મરત મસાલું,
દેવે દેવે સંસારી, તે સપળા દેવે,
એક ન દેવે છને સાહ પીર પાયા.

આ ધર્મમાં આવી વાતોને લીધે ઘણાક હિંદુઓ પણ મૂઝત છે; આગાખાનના પૂર્વજે ઇરાનમાં રહેતા અને તે થી ફજીનો અવતાર છે એમ પણ મનાવતું. હાજના આગાખાનને તો તેઓ શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનો એક ભેગા અવતાર માને છે ! ઇરાનમાં મૂળ આગા સાહેબને કંઈક વિરોધ થતાં હિન્દુ આવ્યા. એમની પેદારામાં (દરેક પર દીક) જે દસ દેવતા રાધાયા હોય તો તેમાંથી એક, એ મુજબ બધા દેવતા ભેગા થયા બાદ તેનું લીલામયી વેચાણ થાય તેની જગજ વધારો કરે છે; તેમજ ગમે તે કદે-ન્યાત જમારો, મરો, જન્મો, પડતું કરો, પણ તેમાં આગાખાનનો દરામંથ તો લાગુ છેજ ! આવા ભાઈ કદોથી કટલાક કંટાળી ગયા અને તેથી કટલાકો મુન્ની ખોલ થઈ ગયા અને પાછળથી ' શીઆ અસનાશ્રી ' અથવા ' તનાશ્રી ' નામે એક ભૂલો વર્ગ પડ્યો છે જેની સંખ્યા વધતી જાય છે.

અગીયારમા પ્રકરણમાં કર્તા સુધારાના પંચા—ખાસમાજ, આર્થ સમાજ તથા સ્વામી સમૂહનું પરમહંસ, સ્વામી વિવેકાનંદ ઈત્યાદિના વિચારો વિષે ઉલ્લેખ કરે છે.

સુચ પણ જરા બનેલા દાખલાઓથી દેવલેવ આ પુસ્તકમાં સંસાર સુધારની બાબતમાં એક દાખલો કર્તા આપે છે કે કાલીયાવધના પોલીટીક એન્ટ પાસે તેનો એક લાલીઓ બજારથી આવે પાવા આવતો. તે એડીસના બીજ કલાઈને અટક્યા વિના સાહેબ પાસે જતો; કારણ કે જન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે તેને જય વર્ણનાને અટકે તો તે નકે ભય એમ તે પણ માનતો. એક દિવસે સાહેબની ધ્યાનમાં આ વાત આવતાં તેણે તેનું કારણ પૂછ્યું. પછી કલાઈને બોલાવી પૂછ્યું કે તમારા બધામાંથી ' જંચુ ' કોણ ? ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે બીજ ન્યાતો કરતાં વાણીયો હોય, વાણીયા કરતાં બ્રાહ્મણ અને સર્વે બ્રાહ્મણ કરતાં નાગર, કારણ કે નાગર કોઈનું રાધિતું ખાતા નથી આથી સાહેબે પૂછ્યું કે ત્યારે એક ન્યાત બીજ ન્યાતનું રાધિતું ખાય નહિ તો તે જંચી મળાવ, એમજ ને ! કલાઈએ હા પાડી. ત્યારે સાહેબે પૂછ્યું કે આ ઠંક લાલીયા કરતાં હું તેના હાથનું રાધિતું ખાઉ છું તેથી નીચો, એમ આપણું

હોયું છેને ? કહો છો ' મેં' બંધ થઈ ગયું ' ને ગણતરવા કરતાં મરણ પછી સાહેબો તેમની આચાર વિચિત્રતા પર હાસ્ય કર્યું ' !

ગોરાણીની પૂર્વતાનો હકગણીએ આકૃષ્ટો ઉતાર.

હાડીઆવાડ, કચ્છ, રાજપુતસ્થાન છ. ના ગણતરીના રાજાઓ જન્મ અને વંશનાં પ્રસંગ કરતાં મરણ પ્રસંગે ગૌરવે બહુ આપે છે-તે એટલે સુધી કે કચ્છનાં જાગૃત ઉપરાંત પાસખીઓ, અને હાથી હોધા સુધમાં થાણાણે આપી દે છે કે એથી મરનારને સ્વર્ગમાં તે બહુ મળે. એક વખતે એક સારી ભગીરથાણી મરી જતાં તેની સ્ત્રીએ બાવણી બહુ બહુ ચોરે ગોરવે આપી પછી ગોરવનાં ગોરાણી બહુ લોભી હતી તેથી તે થોડા થોડા દિવસને અંતરે જાણ પાસે આવીને કહે કે આને મારા સ્વપ્નમાં કાકર સાહેબ આવ્યા હતા તેમણે મને કહ્યું છે કે " હું " તો આંદોળે હુકો પાતો તેને બદલે (તમારી માફત) મને પાતળો મોકલવાનો તેથી મને મારા સોજાતીઓમાં દલપુ લાગે છે " મારે કાકર સાહેબનો આંદોળે હુકો આપો આ મુજબ ધણીક ધીમે ન્યારે ગોરાણીએ પુતી લીધી ત્યારે રાજપુતાણી ચેતી ગઈ તેથી એક દીને ગોરાણીને આવતાં તેણે તેને કહ્યું કે " આને તો કાકર સાહેબ મારાં સ્વપ્નમાં આવ્યા હતા તે કહેતા હતા કે તમે અગ્રીણ સપ્તાહનામાં દાખો ભરી મેલ્યું હતું પણ ગૌરે સ્ત્રીમાર પછી આણું નથી તેથી મને તે ન પોચવાં ટાંપીયા બહુ તૂટે છે. અગ્રીણ ચાલ્યા વિના મેન પડતું નથી તે જેમ જમે આંદોળી તાંતણીમાં મને કહેવો કરી પાયાં તેમ ગૌર મહાસાહેબે મારી માફક એણી વખતે પા તેલાનો કસુણો પાતો. " ગોરાણી ' અથ માથણુ જેથી નરમ મોંઘણીનો સ્વીકાર ન કરતાં બનિયમાં કદી કાકર સાહેબનાં સ્વપ્નની વાત વાંચાંજ નહીં.

ગીતને તાલે ફડકા !

હાડીઆવાડ અવિધાનો બંદાર છે એક કાલિમાં એવો રિવાજ છે કે કોઈ મરી નય તેા તેની પાછળ દરેકને એક બ્રાહ્મણને છતાં છતાં મિથાબવાળા રસોઇ જમારે અને તે બ્રાહ્મણ જમવા બેસે ત્યારે મરનારની સ્ત્રી કે ખીજ કોઈ સગીવાળ મેલું હાંધી રાખા બેસે અને રસોઈનું ' મોઝામ ' મોઝાતી નય તેા મુજબ ગૌર આરિખતા નય. જેમકે " તમને તો દુધપાક બહુ બદાલો દત્તો દે— " જેમ કહે એટલે જમનાર દુધપાકનો સગાઈ મારે ! જેમ મળે (૧) બોલતા નય તેમ તેમ બ્રાહ્મણ મિથાબની આદતિ વસતુખમાં નામિ !

ન્યોતિપ્ત અસત્ય હોવાના દાખલા.

સત્તરમું પ્રમણુ ન્યોતિપના ક્ષયગ્રા વિરોધુ છે જેમાં ગણિત ન્યોતિપને ' ખરું ' માની કર્તી ફલિતને મેલું ' મને છે અને તેના વણ દાખલા આપે છે. ' સત્ય ' ના કોઈ અંકમાં કદાચ ગણે મુલાની ' વસત વ્યાખ્યાન આજા ' નામની એક ગદિના સુધી વાંચનાર આવડી માલામાંનાં એક આ વિષયપરનાં વ્યાખ્યાનનો સાર આપીયું તેથી અને તે વિરોધુ ' લખવા નથી કારણકે જેકના વિચાર એ વિરોધ સરખાજ છે, પણ કર્તી મોલાજા મુક વિરોધી એક સ્વદ્વારક બાબતનું પણ ન્યોતિપના કૃત્ય ગણેને સિર મેલે છે તે નીચે મુજબ છે—

" મારા નાના દિરાલું સગવળુ કરતો વખતે મારા પિતાજીએ બેઠવા બહુ બરાબર રોજા દત્તા. પશુચરની વખતે મને તેનામાં શયતો પ્રાચલિત ચિન્હોનો જાણ થયો અને મેં ' હમ બરવા ના પાત્રી : વેઠાઈએ સાંમણુ ' નહીં અને કહ્યું કે આવતું વર્ષ ' સિંદરખનું ' છે તેથી હમ થશે નહીં અને ત્યાર પછીના વર્ષમાં પણ હમણાં નેટલું સારું મૂલ્ય નથી આવતું અને આમથી કન્યાના કન્યાગણ નય છે મારે હમ કરવાનું પડશે કર્તીએ બહુએ ના પાત્રી પણ આખરે એ મારા વિરુદ્ધ લોક અને વેચાઈનાં કહેવાને આપીને થયું પડ્યું. ખીલાખમાં એ બાર વર્ષની ઉંમરની વિધવા વધ અને તેનું મારનું નામ આ રોમને બહેર દિશત બતાવી પેલાની તે વખતની માનસિક નબળાઈનો સ્વીકાર કરે છે.

સુનતની ભટ્ટામણી !

અસાધ્ય પ્રકારે દેવતાઓ અને પીરોની માનતા પરતું છે, અને પીરો, ફકીરો, આદિ કેમ હુંદ મારે છે તેવું આજેકાલ વર્ણન એમાં છે. એકાદીયામું બૂત, પક્ષી, ડાકણો અને ખતીરો ઇત્યાદિ પર છે. વીરામામાં દિ'દુઓની દાન ધર્મની પદ્ધતિ અને એકાદીયામું ધર્મ અને પચોથી દુનિયાને લાભ અને હાનિ વિશે છે, જેમાં કર્તા સુત્રત કરવાની બધામણી કહે છે. તેઓ લખે છે કે:—

“મારા ડોક્ટર તરીકેના આસરે પીરતણીરા વર્ણન અનુભવમાં હતાં. દર્દીઓ જાનને દ્રિયના દરદના આવી ગયા છે તેમાં ધાતુ વિકારનાં દરદવાગા—જેઓમાં ધાતુ ખરા ચાકીરા વર્ણની અંદર નામદ્ બની ગયેલા, કેટલાકને ધાતુસાવનો વિકાર, કેટલાકને વીર્યરથબનની ખામી અને કેટલાક ધાતુવિકારનાં કારણથી નામરદાઈનાં દરદના ભોગ થઈ પડેલા તેવા બધામાં સે'ક્ટે નેડું ટકા દિ'દુ હતા. તેમને ધાતુવિકારનાં કારણ પૂછતાં કહ્યું કરતું પડેલું કે ૧૩-૧૪ વર્ષની કાચી ઉમરમાં યાને તેમના માબાપે પરભાવેલા યાતો તેમને દસ્તક્રિયા દોષ (Masturbation અથવા Self-abuse) ની ટેવ પડેલી. આવા પારસી અને યુરોપીયનોમાં પણ બહુ 'કેસ' થાય છે પણ સુનત વાળાઓમાં આવી કૃત્રિમ નજીતિ મેં લેઈ નથી.” કર્તાએ પેલાના પુત્રની સુત્રત કરાવી છે એમ ચોતે કહે છે.

બાવીશમું પ્રકાર પૂર્વ જન્મનું લેલું દેલું વસુલ કરવા વિશે અને ત્રેરીસમું ધર્મ કેવા લેઈએ તે વિશે છે. તેમાં કર્તા મરતુમ કચ્છના દીવાન મણીભાઈ જસરાઈની હદાતવાનાં અને મરતુમ રા. બા. ગો. પાળરાવ હરિ દેરામખનાં જાન-ચનાં દૃષ્ટિઓ આપે છે તેમજ વેદમાં બધીજ નાની મોટી દરેક બાબતને લગતી પૂર્ણ દુહીખેતો લખેલી છે તેવી વાતોનો પ્રતિકાર કરી કહે છે કે માત્ર એકલા વેદનેજ બહી જે તેમાંથી કોઈ વિમાન, તાર, ટેલીફોન, ઇત્યાદિ કાઢી આપે ત્યારે હું માનું કે તે સર્વે તેનાં જીવામાં છેલ્લા રૂપમાં વેદમાં વર્ણવેલાં છે.

ચોવીશમું પ્રકાર ધર્મનાં પુસ્તકો ઉપર લોકોની અધગ્રાહા વિશે અને પચીસમું ઇશ્વરવાદ અને કર્મવાદના અનુભવ વિશેનું છે.

આ પુસ્તકને આટલો લાંબો ખાસ 'રીવ્યુ' લેવાનું કારણ—કર્તાના મન તથા ખંડન સાથે હમે કેટલેક અંશે ન મળતા થવા છતાં—એજ છે કે, કર્તાએ, કોઈ પણ પુસ્તક કે સંસ્થા પ્રતિની નિરૂપણ કરીને કેવલ સત્યનેજ અવલંબીને, નિર્દોષ નિરૂપણથી પોતાનું હૃદય ખાલી કર્યું છે. તેમનાં કથન સર્વાંશે સત્ય હો કે નહો, પરંતુ તેમણે તે પોતે જે સત્ય જાણ્યું તથા માન્યું છે તે પોતાની વિશ્વ નય તેમણે કહ્યું છે. એમની સત્યપ્રિયતાની કદર સત્યપ્રિય મનુષ્યો અવરૂપ કરશે.

M. M. J.

સમાજ શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ મિશ્રિત વિષયો.-(સદીક).

એક નવીન સામાજિક અમેરીકન પ્રયોગ—સમાજની સુવ્યવસ્થા તથા ઉન્નતિ માટે અમેરીકના નવીન પ્રયોગો કરવામાં જોવા આગળ પડતા છે તેટલા દુનીયાની બીજા કોઈ મહા પ્રભુ નથી. હિંદુ દેખાણુ કે તરત ગમે તેમ તે પુરવાની ચોટા કરવા તેઓ મંડી પડે છે. શહેરોમાં રખડતા બદમાશો તથા જીણી અનીતિનાં કામ કરતા નાનાં છોકરાઓને પકડવા તથા શિક્ષા કરવા આજુ ગોલીસ અસમર્થ હોય છે. આ રીતિતે જોઈને પોર્ટલેન્ડ નગર (ઓ. રેગોન, યુ. સ્ટેટસ) માં માત્ર ૧૦ થી ૧૫ વર્ષની વયના ૨૦૦ છોકરાઓની એક શાળાની પદ્ધતિ ચોલીસ પદ્ધતિથી ઉભી કરવામાં આવી છે. યુનિયોગર છોકરાઓને પકડવાનું તેમનું કર્તવ્ય છે. ઉંદર પાછળ ઉંદર અને ખિલાડી પાછળ ખિલાડી એ ન્યાય કામે લગાડ્યો છે. સીગરેટ (છોકરાઓએ સીગરેટ પીતી એ એ દેશમાં અપરાધ છે) પીતા, શાળામાંથી “ ફ્રેન્ચ લીવ ” લઈને ન્હારી જતા, રખડતા, પથરા ફેંકતા અને એવા, મંલીરતર અપરાધોની શરૂઆત સિખવનારા યુવાઓ પકડવામાં તેઓ કામે લાગ્યા છે. જે આ દેશમાં સમાજમાં જેમ નવી ખામીઓ માન્ય પડે તેમ તેના નિવારણાર્થે નવા કાયદાઓ લગી તે અમલમાં મેલવાની વ્યવસ્થા રમૂતિકરોએ આજુ રાખી હતે તો, હાંદુ સમાજમાં જે અનેક બપંકર સડાઓ દાખલ થયા છે અને તેથી એકંદરે જે અવ્યવસ્થા યથ મઠ છે તે થવાનો અવકાશજ રહેતે નહીં. દિવાલમાંથી કાંકરો ખરતાં પથુ જે તેની તરત મરામત થાય છે તો તે દિવાલનું આયુષ્ય તેમજ બસ અશુદ્ધ રહે છે.

અમેરીકામાં સ્ત્રી પાદરીઓ ૧-૨ છે ” એજ સોથી ડુંકે દિવાલ મથાને તોપના ગોળાના ધડાકા સમાન થઈ પડશે અને જ્યારે હમે કહીશું કે, છે તો યું પથુ ત્યાં ધાર્મિક ઇત્યાદિ ઉપદેશ આપવાનો ધંધો કરનારી સ્ત્રીઓની સંખ્યા પાંચ લાખરની છે, ત્યારે તો દેશકને વગર સિએ રેચક પ્રાણાયામ પાંચ મીનીટ સૂધી થઈ જાય એ મહા અસંભવિત નથી ! ખાશાત્ર પાદરીઓ લગ્ન, મરણાદિ દિવાઓ કરાવે છે, તેમ આ સ્ત્રીઓ પથુ એ દિવાઓ કરાવવામાં નિપુણ છે. એક દેવી, રેવરંડ સારા એ. ડીકસન મેસેસ્યુસ્ટસનાં કોંગ્રેસનાથ ચર્ચમાં પાદરી છે અને દેવમંદિરમાં નિર્મિત ભાષણો આપે છે. “ ન્યુ થોટ ચર્ચ ” જે ખ્રીસ્તી ધર્મ સંબંધી નવીન વિચારોનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને આત્માની શક્તિ પર ખાસ ભાર મૂકે છે તેની આ બાઈ “ બીશપ ” અર્થાત્ વડી પાદરી છે, એટલે કે તેના હાથ નીચે અનેક પુરુષ પાદરીઓ છે. ઈંગ્લેન્ડમાં એકજ સ્ત્રીએ પાદરીની એક સોથી વધેલી પરીણા દાલમાં પસાર કરી છે. તે સ્ત્રી ખીસ થીઓડોરા ડે છે. રેવરંડ પેટરોલ નામની સ્ત્રી એકજ ઈંગ્લેન્ડમાં સ્ત્રી પાદરી છે, તેને ધણા પુરુષ દરિશને નાપસંદ કરીને સ્ત્રી ક્રીસ્તીયન ચર્ચ (લીસ્ટર) ના પાદરીની જગ્યાએ ચુટી કાઢવામાં આવી હતી. એ બાઈ ધણી સુંદર વક્તા છે. સ્ત્રી રોકટરોની જરૂર છે તો ખાસ કરીને સામાન્ય સ્ત્રીઓ સાથે સ્ત્રી પાદરીઓ અર્થાત્ સ્ત્રી ધર્મ ગુરુઓ—આત્માના રોકટરોની કેમ નહીં! એ સત્ય છે કે સામાન્ય રીતે ધર્મ સ્ત્રીની શુદ્ધિ તથા સક્રિયતા સોથી અનુકૂળ છે. પરંતુ જે સ્ત્રીઓ અજ્ઞાપારણુ હોય, જેમની કમળા તેટલી સંસ્કૃતિ હદમાં

રહેવાની ન હોય, જેઓ મહા બુદ્ધિશાલી હોય તેમને પણ બલાકારથી એ સો સમયોરસ વારની વાડમાં ગોંદી રાખવી એથી અતે તો સમસ્ત સમાજ અને પુરૂષ વર્ગનેજ દાનિ છે. અપવાદ તરીકે અસાધારણ બુદ્ધિધની તથા હિતમ નીતિની સ્ત્રીઓને પુરૂષનાજ ઇન્તરા રૂપ ગણાતા વિદ્વાતાભર્યા ધંધાઓમાં પડવાની છુટ આપવામાં આવવી જોઈએ. હીંદુ ધર્મમાં સ્ત્રી દેવપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ ‘ નર્સ ’ યનારને પીંખી ખાત્રામાં આવે છે ! ‘ નર્સ ’ નું કામ દેખીપદ કરતાં ધણું વધારે અધિક દુરો.

હુનીયાના ઇતિહાસમાં અપાયલું સૌથી મોટી રકમનું દાન—તેનો આપનાર પણ દુન્યાનો સૌથી પૈસાદાર આદમી, ઇંગ્લંડ, જર્મની અને રશીયાના રાજાઓથી પણ અતિ ધનાઢ્ય, અમેરીકન રેલ્વેઓ, બેંકો, કારખાનાંઓ તથા હાસલેટના કુવાઓનો માલિક, આ સમયનો ડુબેર અને કાફૂન, જેની દર મીનીટની આવક દબારેની છે, પણ જેને ઝંકડેરો ભાતજ આવવાની રજા આપે છે એવો મહા વિચિત્ર જોન ડી. રોકફેલર છે. તાતાનું ૩૦ લાખનું પ્રખ્યાત દાન તો આનાં છેલ્લાં દાન આગળ સૂક્ષ્મદર્શકમાંથીજ દેખાય એટલું ; જીલ્લું થઇ જાય છે. ગરમ દેશોના ખાસ રોગોનાં નિદાન તથા ચિકિત્સા સાર તેણે હાલમાં ત્રીસ કરોડ રૂપીયાનું દાન આપ્યું છે । (રૂટરનો તાર તા. ૧૯ મી જુલાઇનો) વળી હાલ તો એ સુખ દાન છે । માત્ર રોકફેલરજ હોઇ શકે એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે—ખીમનાં ઘરનાં છાંપરાં પર તો એટલાં બળીયાંએ નથી । આ પુરૂષને ઇટલાક સોશીયલિસ્ટો રાક્ષસ કહે છે કેમકે લાખો સરીખ કામદારોના પરિનાયી તેનો પૈસા પેલા થયો છે અને થાય છે. પણ તે પોતે તો સ્વચ્છવનચરિત્ર (જે તેણે પોતાની માલીકીની હાસલેટનો વેપાર કરનારી રટાંદડં એવઝ કંપનીનાં ખાસ “ મેંગેજીન ” માં થોડા વર્ષપરજ પ્રગટ કરા હતી) માં કહે છે કે હું પૈસા કમાવા ખાતરજ કમાતો નથી—તેમાં આનંદ નથી. પરોપકારાર્થે અર્થુ એજ હેતુથી કમાઉં છું અને કરોડોનાં દાન તેણે અઘાપિપૂર્વે કીધાં પણ છે. તે જતાં તેનું અધું શરીર ભરે રાક્ષસી હોય પરંતુ શેષ અધું તો જરૂર દેવી છે, (આ જપાયા પછી અગર મળી છે કે મી. રોકફેલર એકલો દાતા નથી, જે કે સૌથી મોટો ભાગ આપનાર તો તેજ છે.)

આપણી જ્ઞાતિઓના મુધારાઓ સાથે અમેરીકન રાજ્યોના કાયદાની તુલના કરવી અપ્રાસંગિક નથી. જેમ આપણી સમાજમાં લગ્ન સિમંતાદિ પ્રસંગે વિચિત્ર રીવાજો છે તેમ ત્યાં પણ હોય છે કેમકે મનુષ્યસભાવ તો અતે સર્વત્ર એકજ હોય છે. દુતરાની પુછડી સર્વત્ર વાકી. જેમ અહીં અધરણી પ્રસંગે લાખીને દેવર તમાઓ (‘ બ્રુસ્ટ ’) મારે છે અને લગ્નમાં ચલ્લી ચોરે છે તેમ અમેરીકામાં પરણીને દેવગમાં ચાલી જતાં જોડાં પર પીક પરથી ટીખળી મિત્રો જૂનાં ખાસકાં અથવા ચોખ્ખાની પોટલી ફેંકે છે. આ નોદાન આહીઓ રેટના પોર્ટસમાઉથના અમલદારોને પસંદ ન પડતાથી તેઓએ કાયદાથી એમ કરવું એ ચુનહો કરાગ્યો છે । દંપતીને એ મરકરીના વાંધા ન હોય તોપણ તેનું દબે ચાલશે નહીં અને ચુનહેગારોપર પોલીસજ કામ ચલાવશે. ત્યાંનો મેયર તથા પોલીસનો વડો જણાવે છે કે “ આવા ત્રાસ કરતાં તો બહારચારી રહેવું પરવડે ! નવિન દંપતીને અભિનંદન રૂપે સુખન તથા દરતધૂનન ખરા મિત્રો માટે બસ થઇ પડવું જોઇએ. ” ગાંડા ઘેલા રીવાજોનો અંત આવજવા માટે જંમી સમાજો

અને દરવો કરતાં ચોલીસનેજ તે રીવાજો યુદ્ધાઝર્જી કરાવવાની સત્તા હોવી જોઈએ, પરંતુ
જ્યાં સુધી પ્રજા એકરસ ન હોય, અને તે જુદા જુદા ધર્મો વધા શાલિમાં વિલકત હોય ત્યાં એ
સીધી સાદી રીત અસાધ્ય છે.

કેટલી પૂંછતી વેપાર કરવાથી કેતલ મળે ? નીચલી અર્ધા ડઝન કંપનીઓએ
વેપારને સારે રાશ્વ્યાતમાં કેટલી પૂંછ રાકેલી તેના કંઈક ખ્યાલ આપશે:—

હાઇડ્રોલેનું કારખાનું	૨૦૦ પૌંડ.
લીપટનનું "	૧૦૦ "
ગ્રેમેનનું "	૪૦ "
હેરડનું "	૧૦૦ "
રાઈફલરની તેલની કંપની.	૧૦૦ "
કાર્નેગીનું પિટ્સબર્ગનું લોખંડનું કારખાનું.	૨૦૦ "

ઉદ્યોગનું એક પરિણામ છે કે આજે ઉપલી કંપનીઓની થાપણ કરીડો રૂપિયાની
થાપ ગઇ છે. અમેરિકામાં ત્રણ એવા કરોડપતિ વેપારીઓ છે જે પહેલાં આફ્રીકામાં
' સીપાઇ ' નું કામ કરતાં !

જર્મનીમાં ઔદ્યોગિક શિક્ષણ—જર્મનીના શિક્ષણખંડ ધણેજ ઉત્તમ કહેવાય
છે. વિદ્યાર્થી સ્કૂલ છોડવાની તૈયારીમાં હોય છે ત્યારે હેન્ડમાસ્ટર તેનાં વાલીપર એક નાઈ
પુરતક મોટી આપે છે જેમાં આસપાસનાં નગરોમાં કયા કયા ધંધા કરવામાં આવે છે અને
તે શીખવા તેમજ નોકરી અથવા સ્વતંત્ર વ્યાપાર કરવાના કયા કયા ઉપાય છે તે બધું લખેલું
હોય છે. એક ઐત્રીસ પૃષ્ઠ એવી હોય છે કે જ્યાંથી પાસોને દેશના જુદા જુદા ઉદ્યોગોની
તેમજ ધંધાની માહિતી મળે અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર એક ઉદ્યોગ કે ધંધો કરવામાં લાગે. કેટલાક
વિદ્યાર્થીઓ, કે જેઓ પોતાની આર્થિક નબળી સ્થિતિને લીધે વધુ વખત કમાવા વગર રહી ન
શકતા હોય અને ઉદરપૂર્તિ સારે કંઈ કામ કરત હોય ધરવા ચાહતા હોય તેમને સારે
' કંટીન્યુએશન સ્કૂલ ' હોય છે, જેમાં તેમને પુરસદને વખતે જુદાં જુદાં કામો શીખવ
વામાં આવે છે. જર્મનીમાં પ્રેરણ પણ એવી રીતે શીખવવામાં આવે છે કે તે તેમને ધંધામાં
કામ લાગે. દેસ્તી કામડ પર છાપવાની જુદી જુદી સુંદર ' ટીકાઇને ' તેમજ પદવાન પસની
સુંદર ચિત્રકારી એટુંજ પરિણામ છે. તેમજ એક દરજ્જે કપડાંનાં ચિત્રો બનાવવાનું પણ
ખાસ શીખવવામાં આવે છે.

સેન્સસના એક ઓફીસરે કેટલી રમુજ જણાવે:—ઈ. સ. ૧૯૦૧ ના સેન્સસ
વખતે એક ઓફીસરે પોતાને અશિક્ષિત લખી માર્યો હતો. કારણ કે તેની માન્યતા એવી
હતી કે જે અરેજ જણવતું હોય તેજ લખેલું ગણાય ! (તેનું નામ શુમાર કુનિન્ડે હતું.)
એક બીજાએ એક મુસલમાન પીરની કબર પર નંબર મારી દઈ તેનું નામ. જાનિ, ઉમર,
બાપનું નામ, આદિ લખી લીધું હતું ! એક ત્રીજાએ તો સોથી રમુજ ગણનાં હતી—ગણ-
પતિના એક મંદિર પર નંબર લગાડી દઈ નીચે લખેલી બાબતો તેને વિષે લખી હતી:—

નામ—ગણેશ.

આપનું નામ—મહાદેવ.

ઉંમર—૨૦૦ વર્ષ.

ધર્મ—હિન્દુ.

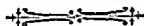
શ્રી કે પુરુષ—પુરુષ.

કુમારો કે પરણેલો—પરણેલો.

નિર્વાહ—નૈવેદ્યથી ! ! !

લખલૂટ ખર્ચ તે આનું નામ !—એવું કહેવાય છે કે રશિયાનો આર પુરપના કાઢ પણ બુધિ કરતાં કપડાંમાં વધારે ધન ખર્ચે છે. તેના મુનડી દરજી અને સૈનિક દરજીનું બીલ દર વર્ષે અનુક્રમે ૨,૦૦૦ અને ૩,૦૦૦ પૌંડ આવે છે. તેના માથાની ટોપીની કીમત પાંચ પૌંડ હોય છે. અને ફાતા એક ક્રોટ પછવાડે ૫૦૦ પૌંડ ખર્ચે છે. તેના પોશાકના એક જોડા (Suit) ની કીમત ૧૨ પૌંડ હોય છે અને તે માત્ર ત્રણ વખત જ પહેરે છે. તેની સાથે સરખાવતાં કેસર તદ્દન હલકાં કપડાં પહેરે છે એમ લાગે છે, તેના પોશાકના એક જોડા (Suit) ની કીમત સાત પૌંડ અને દશ શીર્સીંગ છે. તે ઉપરાંત તે ત્રીશ વખત પહેરે છે. નોર્વેનો રાજા હેન્રી નોર્વેનો સાધારણ ગાંધી પોતાના પોશાકના જોડા પછવાડે જોડો ખર્ચ કરે છે તેથી વધારે કરતો નથી.

અંધાવલોકન.

શ્રી શિવાજી ઉચ્ચપતિ—મરાઠીપરચી. અનુવાદક—રા. રાહાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા. પ્રસિદ્ધ કર્તા—સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય—મુંબઈ-૨. પ્રથમાવૃત્તિ. સોનેરી પાકું પૃકું, કંચા કામજી. કીમત માત્ર રૂ. ૧૧. પાનાં આશરે ૩૫૦.

મસ્તુન ચરિત્ર સરકારી મદદથી આલેખા “ જગદ્યુત ” નામના મરાઠી અકાદમિક સચિવ પત્રના અધિપતિ રા. કૃષ્ણરાવ અશ્વિન કેશુરકરનાં લખાણનું બાહોર છે. મૂળ લેખકને બે બદ્ધ રૂ. ૧૩૫૦ નાં ઈનામો મળ્યાં છે એટલું જ નહિ પણ નામદાર મુંબઈ સરકારનાં કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબ એને રકુલ લાહચેરી સાદ મંજૂર કર્યું છે. પુસ્તકના અંતમાં બૃહણ કવિનાં મહારાજ શિવાજી વિષેનાં કેટલાંક કવિત પ્રસિદ્ધકર્તાએ લખેલાં છે. પ્રસિદ્ધકર્તાએ પોતાની ‘ વેરાંત અન્યમાળા ’ ને ‘ બૃહન્ અન્યમાળા ’ માં ફેરવી નાંખી છે, તેના પ્રથમ અંચ તરીકે શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી બગવદ્ગીતા, બીજા અંચ તરીકે શ્રીમદ્ ભાગવત બાખાંતર, અને ત્રીજા તરીકે આ ચરિત્ર લખાશે.

પુસ્તકની ચુલતાની બાજા સારી છે, અને પ્રસિદ્ધકર્તાએ તેનું બાહ્યાંક પણ સુંદર કરવામાં કરી કચારા રાખી નથી. અંતિહાસિક બાબતોના વાંચનારને આ પુસ્તક વાંચવા અમદી બજામણુ છે.

પ્રેમ પ્રેમ અને પ્રેમ:—સ્વર્ગવાસી ‘ કલાપી ’ ને અર્પણ થયેલાં રા. અમૃતલાલ મુંદછર વેદનાં આ પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ એક રૂપિઆની કીમતે (જે પહેલી આવૃત્તિ કરતાં ૬ થી સ્ત્રેય-તરી વાપર્યાં છતાં ઓછી છે) બદાર પડી છે. આ પુસ્તકમાં કનીએ પોતાના દલવમાં પ્રેમના જે દમરા ધ. સ. ૧૮૯૬-૯૭ માં આપ્યા હતા તેના સંકલિત કર્યા છે-તેમાં કરો મુદાશે વધારો પુસ્તક પ્રકટ કરી વખને (૧૯૦૪ માં) તેમજ બીજી આવૃત્તિ વખને પણ કર્યો નથી, તેથી આપણે રા. પદીવારનો આગમી ૧૬-૧૭ વર્ષપૂર્વનો પરિચય મેળવી શકીએ છીએ.

પ્રેમને અમૂલ સાથે સંસ્પર્શથી પહેલાને ધીમ કરતાં પણ હતામ ડેવની, પ્રેમ ભક્તિની આ છે એવું સમજાવે, કતી ' પ્રેમ વ્યથિમાં નહીં પણ સમથિમાં કરે ' થોથ બસામણ કરે છે. અને નીચલા શબ્દોમાં પુસ્તકની પૂર્ણાવૃત્તિ કરે છે:— બન્ધુઓ ! પ્રેમ સદા અપૂર્ણ અપૂર્ણ ને અપૂર્ણ છે. તે સર્વના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. કલ્પત્ર થાય તે બધાથી છવસતો નથી. માયામાં વીંધાયેલા છવસો તે બધેથી જતો નથી, પૃથ્વીમાં તે સમાપ્તો નથી, એક જગથી તે પૂરો થતો નથી, અને બ્રહ્માં તે પૃથક્ નથી, આવા સર્વવ્યાપી, સર્વ શક્તિમાન સ્વયંભૂ પ્રેમને... અનુભવવામાર્ગ અનુપ્પત્તી સદૃશતા છે...અને તેમાંજ પ્રેમની સાર્થકતા છે. "

કથા ગુનેજ, બાગ ૧ લો:—બંગાળીમાંથી અનુવાદ કરી સંગ્રહ કર્તા રા. શિવપ્રસાદ કલપવ-
રામ પંડિત; પ્રકટ કર્તા, સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, કાલબાહેવી દેડ, સુબર્ષી મૂલ્ય અડી આન.

વિવિધ અંધમાત્રાને ૧૫૦ પાનાનો આ ૩૩ ચો ગ્રામજ છે જેમાં કુલે ૬ નાની નાની સુંદર વાર્તાઓ સમાવવામાં આવી છે. " સંધ લેખકના બે મોલ " માં સંગ્રહ કર્તા પોતાના સ્વર્ગસ્થ મિત્ર રા. નરસિંહરાવ હરિલાલ મુવ પ્રત્યે પોતાને આવી હુકી વાર્તાઓને શુભશતીમાં ઉત્તરવાતું ઉત્તેજન આપવા સાથે ઉપકારભાવ પ્રકટ કરે છે. રા. નરસિંહરાવની જીવન જ્યોતિ અમલે જથ યતાં તેમણે " જ્યોતિ " પણ અંધ 'પરણુ' તે તો તેમના અનેક સુચેત્ય મિત્રોમાંથી કોઈ આટું કરે તો મરનારની ઇચ્છા સફલ કરેલી ગણાય, એવી અમારી રાચના અરથાને મળ્યો નહીં; " તંત્રી સાહેબનો ઘોંઠાળો " અને " છેવટનો ફેસલો " નામની બે વાર્તાઓ શુભશતીમાં કોઈ પણ ઉમણે પ્રકટ થઈ નથી કોમ્ કર્તા કહે છે. પણ રા. ભીગિન્દ્રરાવ રતનલાલ કિર્તીવાની " કાકટ ટોલસટોપની 'હુકી વાર્તાઓ" માંની " જીવન મોહી ની વાતને " છેવટનો ફેસલો " આજેદુલ મલ્લો આવે છે તેથી જણાય છે કે ગંગાકીઓ અંગ્રેજપરથી કંઠથી વાર્તાઓ કેટલીક વખતે લે છે. તેમજ " તંત્રી સાહેબનો ઘોંઠાળો " " મસિક મનોરંજન "ના કોઈ નવા અંકમાં આવી છે તે પરથી જણાય અને છે કે મહારાષ્ટ્રીયોને આપત્ર પણ ધણુંક શુભશતી વાલો લખનારાઓની માફક બગાડી પર છે. આવી રીતે એકની છાયા બીજી પર અને બીજીની ત્રીંછપર પડે છે. પુસ્તક બહુ મનોરંજક છે, અને આવા પ્રખ્યાતિ પ્રયત્નો સ્તુત્ય છે.

શું પ્રાચીન આર્ય ગોભક્ષ હતા ?

પ્રાચીન આર્યો ગોભક્ષ હતા એમ યુરોપીય અને તેઓને, અનુસરનારા વિદ્વાનો માને છે અને માનવા બા પ્રચલ કહે છે. એ માન્યતામાં કેટલું સત્ય રહેલું છે, તે વિશેમાં કાંઈકી શરૂકળના પ્રેરિસર સો-
માન રામદેવજ એ પોતાના ભારતીય વર્ણના ઇતિહાસના દ્વિતીય ભાગના છઠા પરિચ્છમાં ધણું સારું વિવેચન કરેલું છે. આ વિવેચન આપણા હાલના ઈંગ્લેન્ડ બજેલા અને ઈંગ્લેન્ડ ઉપરથી સંસ્કૃત જાણનાર-
ઓને વિચારણીય છે. તેથી કેટલુંક આ જગ્યાએ ઉતાવવામાં આવે છે.

યુરોપીય વિદ્વાનો પોતાની સામ્યતાની પુષ્ટીમાં " અતિથિ " ને સંસ્કૃતમાં " ગોઘ " કહે-
વામાં આવે છે, અને " ગોઘ " એટલે જેને સઘ ગાય ખાસી પડે એવો અર્થાંકરી, બતાવે છે. સોમાન રામદેવજ આ વિષયમાં જણાવે છે, કે આ જગ્યા કેરળ વૈદિક સાહિત્યી અતિહસ તો છેજ પણ સાધારણ હુષ્કિની પણ વિરહ છે. કેમકે,—

વેદોમાં ગાયને ખાતે " અધ્યા " રાજ પ્રયુક્ત થયેલ છે.

અગ્ન્યા હેન્તવ્યા મવતિ । અવગ્નીતિ વા તસ્ય ઇષા મવતિ:—

સૂય વસાદ મગવતી હિ મૂયા અપો વય મગવન્તઃ સ્યામઃ ।

આદ્ધિ તૃણમગ્ન્યે વિશ્વદાનીં પિન્ન શુદ્ધ મુકદમાચરન્તી ॥

૩૧૯ મંડળ ૧, સુક્ત ૧૬૫, મંત્ર ૪૦

અધ્યાનો અર્થ " ને વધ કરવા યોગ્ય ન હોય " તે સાથ છે. જ્યારે અધ્યા રાજનો ધાતર્થજ ને મારવાને યોગ્ય નહિ એવો છે. ત્યારે વેદોના સાદિત્યમાં ગોવધ કરવાની આજ્ઞા મગવનો સંબવન્ કેમ હોય ? વતી વાસિષ્ઠ સૂત્ર અધ્યાય ૨૨ સૂત્ર ૧૮ માં લખ્યું છે કે:—યદિ કોઈ ગોવધ કરે તો તે પાપ સાર છે મહિના સુધી કૃષ્ણ અથવા તપા કૃષ્ણરૂપ કરે તથા છ મહિના સુધી ને કે ત્રાયને મારી હોય તેનું કાણુ સામ્યું બોરી તથા પહેરીનેજ ફેરે તથા ગૈતમ સૂત્ર અધ્યાય ૨૨ સૂત્ર ૧૮ માં ગોવધ કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત એક વૈશ્વને મારવાના પ્રાયશ્ચિત્ત: નેટનું કહેલું છે. એજ સૂતના અધ્યાય ૧૯ સૂત્ર ૧૪ માં ગૌસાગને તીર્થસ્થાન બતાવ્યું છે. સૂત્ર ૧૮ માં શુદ્ધસેવમાં ને લક્ષ્યે પોતાને આય હું એમ કહે તેને કદિ પણ મારવો નહિ એમ ૨૫૮ આજ્ઞા કરી છે.

આવી રીતે ગૌરક્ષા માટે સેંકડો બંધે દંતરો વાર વૈદિક સાદિત્યમાં આજ્ઞા આપ્યા પછી તથા આયનું મહાન ગૌરવ બતાવ્યા છતાં ગોવધ કરવાને પણ એજ સાદિત્યમાં આજ્ઞા આપે એ વાત કોઈ પણ સાધર્મીને બુદ્ધિ નાજો. પુરૂષ આન્ય કરી રાકશે ? છતાં પણ યુદોપીય વિદ્વાનો " યત્તમાં યશુ વધના સમર્પનમાં

સત્તમ્યામણ્યાં વાદ્યયુગ્મી પરે નુ વત્સ તહી રેવાલમેરન ડરજો વિરુજેયુઃ તાવડય ધામજીમાંથી આ વાક્ય બતાવીને તેમાં " આવમેરન " રાજ્ઞા આજ્ઞા છે તેનો અર્થ " વધ " નો કરે છે. પણ વેદ સંબંધી સાદિત્યમાં " આવમેરન " રાજ્ઞો અર્થ કોઈ પણ પ્રકારે " વધ " થઈ શકતો નથી. " આવમેરન " રાજ્ઞો ખરો અર્થ " સ્પર્શ કર્યો " સાથ છે. આ રાજ્ઞ " આ " " લમ " એવા બે રાજ્ઞોના યોગથી થયો છે. આ એટલે " સારી રીતે " એને લમ એટલે પ્રાપ્તિ, (હુલમ્ પ્રાપ્તો) બાલભિરે, ચાલમ્ય, બાલમ્ય, બાલમ્ય, બાલમ્ય એ બધા બાલમનાં થોડાં થોડાં બદલેલાં રૂપ છે. અને એ બધાનો અર્થ સ્પર્શ સંબંધી સાથ છે. આ રાજ્ઞોનો અર્થ મનુસૂતિમાં પણ સ્પર્શના અર્થમાંજ લીધાનું પ્રેરેસર શ્રીમાન રામદેવજી બનાવે છે. લુભો.

દુતે ચ જનવાદંચ પરિવાદે તથાનુતમ્ । રજીર્ણાં ચ પેક્ષણાલમ્મમુપચાતં પરસ્ય ચ ॥ (મનુ અધ્યાય ૨ રૂકા ૧૭૬) એવીજ રીતે મિમાંસા દર્શન અધ્યાય ૨ પાઠ ૩ ના ૧૭ મા સૂત્ર ઉપર યુગોપિની રીઝા છે તેમાં પણ બાલમ્મનો અર્થ સંસ્પર્શ કર્યો છે કેમકે:— एतेन वत्सल्य धेनु समीप स्थितौ दुग्ध प्रध्वायः प्रसिद्धो लोके तदर्थं वत्सस्य समीपे आनयनार्थमालम्भः स्पर्शोऽभवति-તો પણ આવમેરનો અર્થ વધ કર્યો છે, તે કેવળ યુદોપીય વિદ્વાનો પોતાના અગ્નિપ્રાયને અનુસરતો આગ્રહ માર છે.

યદિ કોઈ માની પણ હોય કે પ્રાચીન આર્ય ગોઝક્ષ હતા. તોપણ કોઈ બુદ્ધિમાન આ વાતનો સ્વીકાર કરી નહિ શકે કે જ્યારે કોઈ અતિવિ પ્રાચીન આર્યને ઘેર આવે ત્યારે તે અતિયિને હોધે ગોવધ કરે—યુદોપમાં ગૌમાંસ એક સાધારણ એવન છે. પરંતુ ત્યાં પણ ઘેર ઘેર કોઈ કસાઈખાનું નથી. બાપા વિદ્વાનો પણ વિદ્વાન અનિયંત્રી વગણત સાથે ગોવધનો એટલો બધો આડ સંબંધ હોય કે જેથી અતિ-યિનો અર્થજ નેને માટે ગાય મારવામાં આવે એવો માનવાને માટે તૈયાર નહિ સાથ. ને " ગોખ " નો યથોચિત્ કોઈ બીજો અર્થ ન હોય તો તો નિરાકર આપણે એજ અર્થ સ્વીકૃત્ત કરવો પડશે. પણ " ગોખ " ના અર્થ ઉપર વિચાર કરીએ તો " ગો " અને " દન " એ બે રાજ્ઞોના સંયોગથી આ રાજ્ઞ બન્યો છે. હવે " ગો " રાજ્ઞના અનેક અર્થ છે. " ગો " એટલે વદ્ધિ, પુષ્ટિ, જળ, સ્વર્ગ, માતા, ઇન્દ્રિય,

તેજ, સૂર્ય, ચંદ્ર. " હન " રાજકના નહિર્ષિ પાણીની હિંસા અને ગતિ એવા બે અર્થ બતાવે છે. અને " ગતિ " નો અર્થ જ્ઞાન, ગમન, અને પ્રાપ્તિ થાય છે. એ અનુસાર તે " ગોધ " નો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય.

૧ જેને સાર જાણતી પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હોય.

૨ જેને સાર સુખની સાગતી એકઠી કરવામાં આવી હોય.

૩ જેનો પાણીથી સંતોષ કરવામાં આવ્યો હોય.

૪ જેના વારસે આપણા લાગી રહી હોય.

અતિથિને આનો અર્થ તો સારારણ્ય શુદ્ધિ પણ સ્વીકાર કરી શકશે. કેમકે જયભય સ્વથા સભ્ય દેશોમાં પોતાના મેમાનને મટે ધન ધણી પોતાના ધરથી બહાર થોડું ધણું પણ ચાડે છે (ગતિ), તેને ડિશ નાણીથી બતાવે છે (વાણી) તેને મટે જળ, કુપ પણ રહી શકે છે (જળ) તથા યજ્ઞ સંભવ તેના સુખને મટે સમર્થિયો પણ રહી શકે છે. આ પ્રમાણે કરેલાં સ્વામતથી પોતાના મેમાન સંતોષ થયો છે, કે નહિ તે બાલુવાને પોતાની આંખો તેના વારસે લગી રહે છે. આનો દાહ અને સરળ અર્થ " ગોધ " નો મૂળ મુદાપીય વિદ્વાનો બાપ આસ્વાનો વિષમ અર્થ કે જે અર્થ વેદ, શાસ્ત્ર, સૌંદર્ય, ભાસ્ત્રીય અંતઃકલ્પથી વિરૂદ્ધ છે, અને તેને સારારણ્ય શુદ્ધિ પણ સ્વીકાર કરી શકતી નથી, તેનો તો સાર લેતા હશે એ વિચારણીય છે.

આતિથ્ય સંહાર ક્યો રીતે કરશે એકબીજાં તેને માટે આપરતું સૂત્ર પ્રશ્ન ૨, પદ્ય ૨, ખંડ ૪, સૂત્ર ૧૧ તથા ૧૪ માં શી આજ્ઞા કરી છે તે બોવા થાય છે. આજ્ઞા કરી છે કે:-

" મુદપતિને ધોમ્ય છે, કે ખીખને લોભ્ય હેતાં પહેલાં અતિથિને લોભ્ય આપે, ચંદ્ર તેના ધરમાં લોભ્ય પદાર્થ ન હોય તો સ્થાન, જળ, આસન, પ્રિય વાણી તરફ આપે, કેમકે સાત્ર મુદપત્ય ધરમાં આ વસ્તુઓ કહિ પણ અભાવ હોતો તથા. આ સૂત્રમાં જે વસ્તુઓ આપવાનું બહાણ્યું છે તે વિચાર્યો ગો સંપદના અર્થવાચક છે.

જેન રીતે જૈતમ સૂત્ર અથાય ૫ સૂત્ર ૩૫, ૩૬, ૩૭ માં લખ્યું છે કે:-

" ચંદ્ર અતિથિ વિદ્વાન ન હોય પણ સહવાસી હોય તો તેનું પણ સન્માન, આસન, જળ અને સ્થાનથી અવરજ કરવું, યદિ તે પણ ન હોય તો કપમાં કમ પ્રિય વાણીથી તે અવરજ કરવું, અને જે લોભ્ય અતિથિને આપે તેનાથી ઉત્તમ લોભ્ય કહિ પણ પોતે ન ખાઓ. આ આતિથ્ય સંહારમાં પણ જે વસ્તુઓ બતાવી છે તે પણ ગો સંપદના અર્થ વાચક છે. માંત્ર જણાવતા પદ્યપદી વિદ્વાનો સાતપદ બ્રાહ્મણમાંથી પોતાના પદ્ય શિદ્ધ કરવા મટે બતાવે છે કે:-

અતિથિર્વાણ્ય દત્તસ્યા મચ્છતિ યત્સોમઃ કૌતસતસ્યા

દત્તધ્વા રાજે વા માહાગાય વા મહોર્ષ વા મહામં પર્વત વદ

માણ્ય હવિર્દે વાના મેવ મસ્યાજ્ઞતદ્વાતિથ્યં કરોતિ ॥

આમાં " અતિથ્ય " વાણ્યેર, વગર પોતે, જળ, અને " માહામ " રાજ્યમાં અર્થ મેહિત બંધેર કરવામાં આવે છે. અને એથી ન્યારે દેહો પણ મુદપત્યને ત્વં બ્રાહ્મણ અથવા જાન અતિથિ તરિકે આવે ત્યારે તેને મટે મેહિત બ્રાહ્મ અથવા મેહિત બંધેર સંધવામાં આવતો હોતો એમ બતાવે છે.

આ બે સંપદના અર્થ તેઓ બતાવે છે. તે સિવાય ખીખ જે ન થતા હોય તો તે અર્થ મન્ય કરવાનું પદ્યો, પણ અતી ખીખ અવરજ નથી. કેમકે " મહોર્ષ " રાજ્ય " મહા " " ઉત્ત " એક બે સંપદના સંધાનથી થયો છે. " મહા " એકે મહત્ત્વ અને " ઉત્ત " એકે કૌક બોધ છે, જે વિશેષ કરીને ખજવર્ધકે અનુાય છે. તેમાં પ્રમાણ નિય બતાવે છે.

વાચસ્પત્ય બીજાંભેદાનમાં “ ઋષભૌપધિ ” લખેલ છે. ઉક્તા, મદ્રો વલ્લિવર્દ, ઋષભો, ઋષભો ઋષ, ઋષધાન, સૌરમે યોગૌ. ધ્રિગિતુ ઋષભો ઋષ, (ઋષર) અર્થાત “ ઋષ ” શ્રી, કાકડશીની નામની આપધી છે.

રાજ નિર્ધટુ પૃષ્ઠ ૪૪૦ માં લખ્યું છે, કે શ્રી, અતિવિદ્યા, કૃષીશ્રી, ઋષભાન્ય, અર્થાત શ્રી આપધીના અન્ય નામ અતિવિદ્યા, કૃષીશ્રી, અને ઋષભ છે, રાજનિર્ધટુમાં ત્યાં “ ઋષુદ્યાદિ ” ગણુને પાઠ છે, ત્યાં આપધિયેલું લખ્યું છે. ત્યાં “ ઋષભ ” આપધિના પાઠમાં,

ઋષભો ગોપતિર્ધીરો નૃપાણી ધુર્ધરો ઋષઃ કુન્દુદાન ધુન્ગવો વૌદાધૃમી ધુર્યન્વ ભૂપતિઃ અર્થાત ઋષભોપધિના અન્યનામ આપધિતધરી, ત્યાંજ, ધુર્ધર, ઋષ, કુન્દુદાન, ધુન્ગવ, વૌદા, ઋષી, ધુર્ધર અને ભૂપતિ પણ છે.

હવે “મદાન” રાખે રહો. “મદાન” એ પણ “ મદા ” “ અન ” એવા બે શબ્દોના સંયોગ થી થયેલો છે. “ મદા ” એટલે મદત્ અને “ અન ” એટલે અન્ન. આડું પ્રમાણ મદાખાત રાંતિ પર્વમાં પણ છે.

વીજૈયકેષુ યદ્યન્યમિતિ યા વૈદિકી ધૃતિઃ અજસંસાનિ ધીજાનિ છાગનો હન્યુ મહર્ચ અન્નનાં બીજાંથી યત્ કરવામાં આવે એજ વૈદિકી ધૃતિ છે. અન નામ છે અન બીજાં, એટલે બીજાને મારવા એ અર્થ થાય તથી.

પ્રવત્ર લેવા પ્રથમાં પણ અનનો પ્રયોગ અન્નાર્થમાં કરવામાં આવ્યો. ઽં જૈયદ્ય વ્યં તપ્રાજા-ક્રીદ્યઃ

આ પ્રમાણે ઉપરથી રાજપથ બ્રાહ્મણમાં આવેલા શબ્દોના ખરા અર્થ ઉપરથી એ આજ્ઞાને અર્થ તે “ ન્યારે કાંઈ ગુદપતિને ત્યાં બ્રાહ્મણ અથવા રાજ અતિથિ થાય તે તેઓને બળવર્ધક આપધિ રૂપ લોજન દેવું જોઈએ, અથવા ઉત્તરોત્તમ અન્ન ખવરાવવું જોઈએ ” એવા થાય. આ આજ્ઞાને પ્રહિક્તા એજ બ્રાહ્મણના ત્રીજા કાંડના એકવીસમા આજ્ઞા પ્રથમાધ્યાયના બીજા બ્રાહ્મણમાં કેવી રીતે આજ્ઞા કરી છે, તે આપણે જોઈએ.

સધેન્વૈ ચા ન હુહધ્વનાશીયાદ્યન્વન હુહૌ વાડ્દં સર્વં વિમૃતસ્ત દેવા અયુવન ધેન્વેન હુહૌ વાડ્દં સર્વં વિમૃતો તદ્વૈતત્સર્યમિવ યો ધેન્વેન હુહયોરશ્વાય દન્ત ગતિરિવ તં હાદ્વતમ્ મિજનિતા જીવાયૈર્ગર્મ નિર વર્ષાદિતિ પાપમરુદિતિ પાપી કીંતિ સ્તસ્માદ્યન્વન રહ્યો નાશીયાત

આપ વા બળદનું માંસ ન ખાડું કેમકે ગાય અને બળદ નિર્સંદેહ અહીં સર્વ પદાર્થનું પોષણ કરે છે. દેવતાઓએ કહ્યું છે, કે ગાય અને બળદનું સર્વનું પોષણ કરે છે. એથી જો કાંઈ ગાય અથવા બળદને ખાશે તે તેને સર્વ બંધી તથા સર્વ નાશ માનવામાં આવશે. અને તે પુરુષ અદ્ભૂત યેતિનાં નામ લેશે, ખૂબ દયાળુ પાપ તેને તાપશે. તેની નિંદા થશે.

રાજપથ બ્રાહ્મણમાં બળદ અને ગાયને યત્ તથા સાંપત્રી તુલ્ય માનવામાં આવેલ છે.

હતાં એજ બ્રાહ્મણમાંથી માંસ ખાવાની અજ્ઞા બતાવવામાં આવે તે કાંઈ અકલ્પવાળો પુરુષ માની શકો ?

માંસ બ્રાહ્મણના પદપાત્રી બૃહદારણ્યકોપનિષદમાંથી પણ પોતાના પદને બળ આપવા સારૂ અર્ધાય ૮ બ્રાહ્મણ ૪ વાક ૧૮.માં આવેલા “ માંસ ” શબ્દ બતાવી તેનો અર્થ એવો કરે છે :

અહિ કોઈ પુરુષ પોતાને વિદ્વાન, સુવક્તા અને વેદને જાણનારો તથા લાંબા આયુષ્ય વાળો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા રાખે તો તેણે બળદેવ માંસ તથા ઘી ખાવું જોઈએ.

આમાં સુધ્ધિમાન પુરુષની સમજમાં નહિ આવે કે ઉક્ત શુભો ધરાવનાર પુત્ર જન્મવામાં બળદના માંસનો શો ગાદો સંબંધ છે. પણ પ્રૌદેસર શ્રીમાન સમદેવજી આપણને જે બતાવે છે તે અર્થની સાથે તો બેરાક કોઈ ગાદો સંબંધ હોય એમ દેખાઈ આવે છે.

બર્જવતી સ્ત્રીઓને આવા પુત્રો ઉત્પન્ન કરવા સાર કદી વસ્તુઓ લાભદાયક થાય તે સાબીત કરવાને માટે વેદક મંથનો આશ્રય લેયા નથી છે. અને તે આધારે પ્રૌદેસર શ્રીમાન સમદેવજી બતાવે છે કે—

નિરક્તમ્ " માંસ " નો અર્થ શું કર્યો છે તે પ્રથમ તપાસવું. " માંસ " માનસં વા માનસં વા મનોઽસ્મિન્સીદતીતિ વા (નિરક્ત અર્થશ્ચ ૪, પાદ ૧, ખંડ ૩) અર્થાત મનને બાવે તેને માંસ કહે છે. ઉક્ત અને કાકડા ઇંચી નામની ગર્ભપ્રાપ્તિ છે એમ આજળ બતાવેલું છે. અને તે જે બર્જવતી સ્ત્રીઓને વિશેષ લાભદાયક છે એમ સુદૃઢમાં બતાવ્યું છે.

કાકોહ્યા દિરપં પિન્ત શોણિતાચિહ્ન નાશનઃ

જીવનો વૃંહણો વૃધ્યઃ સ્તન્યશ્લેષ્મકરસ્તથા

તે ઉપરાંત શબ્દ નિષ્ક્રુતો ઉપરમાં રોકેલો દાખલો પણ એજ શુદ્ધિ આવે છે. અને કો ઉપરથી બ્રહ્મદાસવચ્ચોપનિષદમાં આવેલ ગોપલિ. ૪૫, માંસનો અર્થ જે આયુર્વેદના ગાદોથી અનુભૂત હોય અને સાધારણ સંસ્કૃતનો અર્થક માંસ બસણના પક્ષપાતી હોય તે નિઃસંદેહ બહાર શિવાય બીજો નહીં કરે પણ પ્રકરણ પ્રમાણે આ જગ્યાએ એ અર્થ લાગુ પડતો નથી અને તેનો ખરો અર્થ—

જે પુરુષને પરિત, સુપ્રસિદ્ધ, સભામાં જવા યોગ્ય, સુંદર બાવણુ કરવા વાળો, સર્વ વેદોના વક્તા તથા લાંબા આયુષ્ય વાળો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની હોય તેણે ઘરે તથા પોતાની પત્નીએ મનોચાંચિત કોબલ કરવું અને ઉક્ત નામની યૌવપ્રાપ્તિ અને ઋણ પણ કહે છે તેનો પ્રયોગ કરવો.

આ પ્રમાણે પ્રાચીન વ્યવર્થ નિરાચર બાજુ હતા અને ગારહા એ પોતાના ધર્મનું એક પ્રધાન અંગ માનતા હતા. આતઃ જ્ઞાત થાય છે, કે પ્રાચીન આર્ય મંથોમંથી માંસબસણ પરક જે વાક્યો યુરોપીય વિદ્વાન ઉપૃત કરે છે. તે તેઓના વૈદિક અર્થ સૌલીના અનુભવણને લેઈનેજ કરે છે.

ઉત્તમ અંગ્રેજી ભાસિકોમાંના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટીક).

વેદોમાં કહેલા રાક્ષસો તે સૂક્ષ્મ જાતુઓ છે ! એ વિષય ઉપર દરિદ્રાદાર ગુરુકુળના છેલ્લા (૧૧ મા) વાર્ષિક મહોત્સવ પ્રસંગે, મૂળ દક્ષિણી પરંતુ લાલોરમાં ઘર કરી રહેલા, પં. શ્રીપાદ દમોદર સાતવશેકર (જેઓએ મરાઠીમાં લખેલા વર્ણધર્મના ગ્રંથ માટે નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી રૂ. ૧૦૦૦ તું દીનામ મળ્યું છે) તેમણે આપેલા બાવજુનો ચારે તો ' સત્ય ' ના ગદ્યા ભૂતના અંકમાં (પાનું ૫૮૪) આપ્યો છે. ઉક્ત સંસ્થાનો મુખ્યમંત્રી કૈદિક મંગેશીનના કાવળ માસના અંકમાં આપેલા એ બાવજુના ૨ ના બાગમાં, એ સિદ્ધાંતની સિદ્ધિમાં ને પ્રમાણ આપ્યાં છે તેથી, તેનું સમ-માણ કોઈ વિદ્વાન ખંડન ન કરે ત્યાં સુધી તો, એમને પણ ખરાબ છે એમ માનવાનું મન પચાવિના રહેતું નથી. વેદની કસ્યાઓના મનમાનતા અર્થ કરવાની દાતમાં ભણે ધારા ગાત્રી છે. મી. ટી. પર-મશિવ આયરે થોડા સમય પૂર્વે The Riks or Primæval Gleams of Light and Life નામક પોતાના પુસ્તકમાં ઝગવેદના મંત્રોના અર્થ એજ બતાવવા અર્થે કર્યા દતા કે વેદમાં માત્ર હીમયુગનું જ વર્ણન છે, બરફ એજમળીને પૃથ્વી ધીમેધીમે નફર તથા વસવાટાયક યજ્ઞ તે સમયની વિધિવિત્તું વર્ણન તેમણે કસ્યાઓ પરથી તારવી કાઢ્યું હતું. વિધ્યુનો અર્થ ' જ્વાલામુખીનો 'લાવા' ઇંદ્ર તે જ્વાલામુખી અને શોભરસ તે ' પાસવેદ ' છે ! એવા અનુધાર્યા, અદ્વન પૂર્વે અર્થો તેણે કર્યા દતા કે મી. આયરના ગ્રંથનું અવલોકન દમે સત્યના બનેવારી રક્ષાર ના અંકમાં કર્યું છે (પા. ૨૬૫). પં. સાતવશેકરનાં પ્રમાણો જુદામાં ઉતરે એવાં છે. તેઓ કહે છે કે વેદમાં સર્વે વિધાઓ સંપૂર્ણ છે એ પણ વેદના તે અર્થજ ન યાય ને તે તે ગોળગાનાજ એવા પણ જોવાજ અસંતોષકારક છે. અતિ સૂક્ષ્મ જાતુઓ સાજી ખીલવવાનું માન પાશ્વર્ય ' જેઠીરીયોલોજીસ્ટોને ' જ નિરૂપદેદ થઈ છે, પરંતુ મૂલસિદ્ધાંત તો વેદોમાં અનેક સ્થળે મળે છે. યલુર્વેદમાં લખ્યું છે કે યે ઘરેણુ પ્રિચિ-ર્યતિ પાત્રેણુ પિયતો જ્ઞાન (ઇ.) અર્થાત " ભોજન તથા પીણાં આદિમાં એ અદ્રશ્ય સૂક્ષ્મો શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ વિવિધ રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. " અથવા જેની આલુર્વેદ શાખા રૂપ છે અને જેમાં વૈષકનો મૂલ ગ્રંથ છે તેમાં પણ આ રૂપેટ મંત્ર છે—

અન્યાન્ય શીર્ષણમયો પાપ્હેયં કિમીન્ ।

અવસ્કવં વ્યધ્યરં કિમીન્ વચસા જમયામસિ ॥

અથર્વ , ૨-૩૭-૪.

અર્થ:— " આંતરણ, માણું તથા પીણાં અવરકન અને વ્યધર એ બે જોના ને જાતુઓ (કિમીન્) દોષ છે તેનો દમે નાસ કરીએ છીએ. "

આ અર્થ એટલો સ્પષ્ટ કે થોડું સરેકત ભજનાર પણ તે સમજી શકે. વ્યધર ભવના સૂક્ષ્મનું નામ પણ અર્થ અર્થિત છે. તે યિ + ઘઘર રાજનો બન્યો છે. વિ = વિરધ અને અ-ધર = યસ (અધર્થ = યસ કર્તા, એ તો પ્રસિધ્ધ રાજ છે) અર્થાત્ ને સૂક્ષ્મો યજ્ઞના ના યવાથી ઉત્પન્ન યાય છે તે ! ' રક્ત ' ના અન્ય અર્થ અને છે પરંતુ એક જાનના સૂક્ષ્મનું નામ પણ તે છે. નમો રક્ત્રેયો યે પૃથ્વીયાં યે ઇંતરિક્ષે યે દિવિ યેવાતપં ઘાતો ઘર્ષવિયયઃ (યલુર્વેદ) નો અર્થ મી. સાતવશેકર જાતુ તરીકેજ પડાને છે. અર્થાત એ જાતુ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને આકાશમાં પણ છે, વાયુ જેવું ભોજન છે અને વર્ષા જેમાં તીર છે—અર્થાત્ વર્ષા આવનાં ને પ્રગટી નીકળે છે— તેને નમસ્કાર કરો. એ રાંધણી જાંતુ કાણુ રોગકારી છે અને પં. તેનો અર્થ સંભવતા નથી, પરંતુ ' તેનાથી

પર તેમજ આકાશમાં વસે છે. અનેક જાતના છે તેમાં, કેટલાકને ચાર આંખ છે. કેટલાક મ્વેત, કેટલાક રાના ધત્યાદિ છે. તેમને બે હાથા ધ્રુગો છે જેથી પ્રાણીઓને તે કંટ છે. વળી તેમને વિપત્તી કોપળી પણ હોય છે.” આંખ શિવાયની વાતમાં અર્વાચીન શોધો સર્વથા વેદમતને મળતી આવે છે. ખચિત, આ સિદ્ધાંત દસી કાઢવાને બદલે વિકાસ સંસ્કૃતશાસ્ત્રે તે પર બંધીર વિચાર કરીને મત આપવાને યોગ્ય છે.

ગ્રીક, ચીનાઇ હીબ્રુ આદિ પ્રાચીન દેવો તેમજ સર્વ સ્થલોનાં મૃત નામો સંસ્કૃતમાંથી છે.—એમ એક નવાનો લેખક (‘ સંસ્કૃતનો અસ્વાસી ’) વૈદિક મંગેઝીન (દરિદ્રાર-પ્રાવણ) ના અંકમાં સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. મી. સાતવળેકર નેટલાન્ડ હાંડા પરિશ્રમથી આ કૃત છે. તેમણે આપેલી ગ્રીક ધણીજી નાણવાનગ છે, તેથી શુદ્ધી કહેવા દેવા તથા સ્થલોનાં નામ ને મૂલ સંસ્કૃતમાં તે નામ અપદ્રષ્ટ છે તે અર્થ સહિત હમે દેહજ આપીએ છીએ.

તો (ચીનાઇ)=ગૌ=તેજસ્વી.

ગ્રીસ (ગ્રીક)=,,=,,

જ્યુપીટર (લૅટીન)=યોરિયત્=આકાશી પિતા.

અહુર્મઝ્દ (ઇરાની)=સુરમધ્ય=મધવાન, પવિત્ર પરમાત્મા.

યુરેનસ (ગ્રીક)=વરુણ=એક.

કેપ્લર (ફ્રેંચીસી)=કવિ મુખવ=ડાહો, પ્રખ્યાત.

કેકોપાઇ (,,)=કવિ કલાટ.

કેસરસાર્થ (,,)=કવિ વિદ્યાથ.

અહરીમાન (,,) અંગિરામન્યુ.

આદમ (હીબ્રુ)=આદિત્ય=આદ્ય અથવા સ્વામી.

નોઆ (,,)=નોષા=અપિ.

અપ્પાદમ (,,)=અપ્પા=અપિ.

સારા (,,)=સરગ.

જેસક (,,)=ચરાપ.

જેકબ (,,)=કદમ્બ.

હાક (,,)=દક્ષાક.

સોલોમન (,,)=મુલોમન.

સાંકેટીસ (ગ્રીક)=મુઠ્ઠાતિ.

એસ્ત્રોટક (,,)=અસ્ત્રોત્તાતિ.

એલેકઝાંડર (,,)=અરસંદ.

હરક્રુષીસ (,,)=હરિક્રુષેત.

એસીઆ=અશ=ધોડા.

યુરોપ=યુરુપ=યુરંદ.

આફ્રિકા=અપ્રક=ખનીજ.

દીગેટ=ત્રિવિટત.

સીઆમ=સ્વામ.

ચીન=ચળ=આલાક.

નિપોન=નિપુણ=આલાક.

મેગિલીઆ=મુદ્ગલ=અશુ ખાનાર.

સીબીરીયા=શિબિર=તાંબુ.

ગુર્કેસ્ટાન=સારકસ્થાન.

{ ઇરાન=આર્યાણી.

{ પર્સિયા=પર્સ=કુદાડી.

મીડીઆ=મેધ્વે, મધ્ય.

આર્મીનીયા=અર્ધમન.

અરેબીયા=અર્ધન=ધોડા.

પેલેસ્ટાઇન=પાલિસ્થાન=અરવાડની જમીન.

લુડીઆ=લુડુ=ચાદવ=હિંદુસ્થાન હોડી લુડીઆમાં જઈ વસેલી કામ (જાદવો).

સીરીઆ=સૂર્ય=સૂર્ય.

અસીરીયા=અસુર.

રૂસીઆ=રૂસ=રીંછ.

રકં-ડીનેવીઆ=રકંડનામિક.

આલ્બેર્ડ=આલ્બેન.

પ્રવંડ=અંગિરુન.

ટ્રીપોલી=ત્રિપુર=ત્રણ શહેર.

મેસોકો (મૂર)=મૂર=આતાની.

કીચાત=કિચાત=ટીમરી.

થર્કિ=આર્ધસંદ.

તારકંદ=તાર (ક) સંદ.

સમરકંદ= { શવરસંદ.
સમરસંદ=રજુસેન.

નાદક=મોહા=ધૂરી,
 ચેન્સ=તમસા=ધુમરા લરેણુ.
 લંડન=નંદન=આનંદિત કરતું.
 કેરપીઅન=કંદવપી,
 એકસસ=કક્ષ=પહેલું.
 પર્સિપોલીસ=પર્સપુર.
 { બાઈકન
 બાઈમ
 બાઈકસ
 બોક્સ } =વાલચિત્ત=નકિ.

ઈરિવદી=દરાવતી.
 સીમાપુર= { ઈંદુપુર,
 ધુમપુર,
 રામ=રામ.
 હીથ=વધુ=પીળચટું.
 જર્મન= { સર્મન=સુખ,
 જરિમન=દુઃખ.
 ઇંગ્લીશ=અંગિરસ=નકિ.

‘સૂત્ય’ ના ગ્રાહકોને નિવેદન.

આ અંકના વિલંબનું કારણ-ગયા માસમાં હમે એટલુક વી. પી. ઈલાં તેની ગરબાનું હતું. હવેથી અંક નિયમિત નીકળશે.

આફ્રિકાના ગ્રાહકોને ખાસ વિનંતિ.-આફ્રિકાના જે ગ્રાહકોએ હજી એટલુકના ટપાલ સહિત રૂ. ૨-૧૪-૦ નથી મોકલી આપ્યા તેમને ખાસ વિનંતિ છે કે તે હવે તરત મોકલી આપવા નહીં તેા હવે પછી અંક અવરખ બંધ કરવા પડશે.

ગયા જાનેવારીથી ગ્રાહકો ચનારાઓને હમારા આ વર્ષના પાછલા અર્ધના વર્ષનાં દહેણાં સવાજમ માટે રૂ. સવા હું (અર્થ મળીને) એટલુકનું વી. પી. પૂર્વથી ખુબર આપ્યા પ્રમાણે કર્યું હતું. પરંતુ ફટકાં કે તે ‘ રીફ્યુઝ ’ કાયાં છે. તેમને એટલુક આ સાલનું બાકીનું સવાજમ તથા એટલુકના ટપાલ ખર્ચ મળીને રૂ. ૧-૩-૦ મોકલી આપેથીજ એટલુક મોકલવામાં આવશે. આ વર્ષનું પૂરું સવાજમ આપનારનોજ એટલુક ઉપર હક છે.

મિત્રમંડળ, સર્ક્યુલેટીંગ તથા સાર્વજનિક લાઈબ્રેરીઓ-જેઓ પકાદરા સંદર્શ લાઈબ્રેરી તરફથી ગયા જાનેવારીથી આદક ચક્ર છે, તેમની તરફથી પણ એટલુકની માંગણી થાય છે તેમને ઉપર પ્રમાણેના ઉત્તર આપવામાં આવે છે. પરંતુ જે લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરીઓ પ્રતિ-સાપૂર્વક સખરી કે હમે આવના વર્ષ પછી આદક રહીશું તેમને, ખાસ બાબત તરીકે, એટલુક મોકલવામાં આવશે, પરંતુ તેમણે એટલુકના ટપાલના એક આનાની રીકાટ હમને અગાઉથી મોકલવીજ જોઈશે.

મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ.

બી-તંત્રી, ‘ સત્ય, ’

મહાપરોપકારી મી. " ઇત્યાદિ " નું આત્મ-જીવન.

૭૬ સમાજ માં માફ જેવું તેવું માન નથી, લેખક અને વક્તા તો મને જખરદસ્તીથી ખેંચી લઈ જાય છે. કોણ જાણે આખા દિવસમાં મારે વારતે કેટલાં તેડાં આવતાં હશે. દરેક સલામાં જવા આવવાને લીધે મને શાંતિ-પૂર્વક ઉપ લેવાની પણ કુરસદ મળતી નથી. વગર યોગ્યપણે પણ જો કોઈ ટુકાણે જાઉં તો મારું સન્માનપૂર્વક આદરોતિથિ થયા વગર રહેતું નથી. ખરું પૂછાવો તો જો હું (ઇત્યાદિ) શબ્દ સમાજમાં ન હોત તો જિયારા લેખકો અને વક્તાઓની શી દુર્દશા યાત તે કહી શકાતી નથી ! પણ લેખકોની કૃતજ્ઞતાની પણ દહજ છે. મારી આટલી બધી મદદ લેના છતાં અને ઉપયુક્તતા જાણવા છતાં પણ કોઈ લેખકે દજ સુધી મારું ચરિત્ર લખ્યું નથી અને તેથીજ મારી પોતાની ઉપર તે શ્રદ્ધ આવી પડી છે. যদি કોઈ રહેજ લોકોપયોગી કામ કરે છે તો તુરત લેખક વર્ગ તેવું ચરિત્ર મીડું મસાલે ભરી લખવામાં સાદીના ખડીયાના ખડીયા ખાલી કરે છે અને પોતાથી જને તેટલી તેને પ્રસિદ્ધિ અને મોટાઈ આપે છે. પણ હાય ! એ નિમકદરામોએ મારે વારને દજ સુધી એક લીટી સરખીયે લખી નથી !

પરંતુ એમનું આવું વર્તન એક રીતે યોગ્ય છે. જો એ મારા ગુણ સર્વ સાધારણને બતાવતા ફરે તોએ પોતાની યોગ્યતાનો ભરમ એક ક્ષણમાં ગુમારી દે કારણ કે તેમનાં શબ્દ દારિદ્ર્યમાં હુંજ એક એમનો આધારસ્તંભ છું. આવું હોવાથી એ પોતાનેજ હાથે પોતાની દ્રવિદતા કેમ પ્રકટ કરે ! જેમ કેટલાક લેખકો પોતે જ પત્રોમાંથી ચોરી કરતા હોય તે પત્રો ખીજા આઢો ન થાય (કે જેથી તેમની ચોરી પકડાઈ જાય) એવી ઇચ્છા રાખે છે અને તેનાં પત્રોને બને તેટલી અપ્રસિદ્ધિમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ આ નિમકદરામ લેખકો મારા સંબંધમાં પણ કરે છે અને વક્તાઓને પણ મારો આભાર માનવા મેં કદી સાંભળ્યું નથી. આટલો ખુશસી કરવાનું કારણ એટલુંજ કે મને કોઈ આત્મ-પ્રશંસક ન કહે. આથી હું મારી પ્રશંસા કરવા નથી ચાહતો પણ એક સજ્જ તરીકે આવા નિમકદરામોની બદમાશી બદાર પાડવા ચાહું છું.

મારા જન્મ સંજ્ઞાની સળ, શક, સવત, માસ, પક્ષ, તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, ચરણ, લમાદિની મને કંઈ યાદ નથી પણ એટલું યાદ છે કે એક વખતે જ્યારે શબ્દોનો મોટો ટુકાળ પડ્યો હતો ત્યારે મારો જન્મ થયો છે. મારી માતું નામ " હિતિ " અને બાપનું નામ " આદિ " છે. મારી માતા ' અવ્યય ' કુળની પુત્રી છે. ' અવ્યય ' કુળ સાથે સંબંધ હોવા કંઈ જેવા તેવા ગૌરવની વાંત સમજતા નહીં, કારણકે ' અવ્યય ' વંશના લોકો મહા પરાક્રમી હોવાને લીધે ' પ્રત્યય ' રાજાને કદી પણ આધીન થયા નથી અને યશો નહિ ! મારા બચપણમાં મારા પિતાએ એક જ્યોતિષીને મારી પત્રિકા બતાવી ' રૂઝ ' કાઢવા કહેલું. તે જ્યોતિષીએ ગણિત મણી એમ કાઢ્યું કે તમારી પુત્ર બહુ વિખ્યાત અને

પરોપકારી થશે. સમાજમાં તે બધાને શિવ થશે; પરંતુ ખસત ખેટલુંજ છે કે તેને ભાવના-યોગ નથી ! અને ત્યારે ભાવના-યોગ નથી તો સંતતિ પણ હોવી અસંભવિતજ છે ! આ પાત સાંભળી મારા મામાપને પ્રથમ ક્રિયિત ખેદ, જ્યોતિષીઓની વાત ખરી માની જેમ કહ્યુંકા ખેદ કે આત્મદ ક્ષતી જાત પરથી કરે છે તેમ, ઘણાં પણ બીયારા શું કરે ! તેમને ભવિત-વત્ત કહી પોતાના મનનું સમાધાન કરવું પડ્યું. મારી પછી વંશનો ક્ષય થશે એમ બાણીને મારા માતા પિતાએ મારું દાણ ખાસ નામ ન પાડ્યું પોતાનાંજ નામે એક બીજા પાંજરમેથી દહ મારું નામ બનાવી દીધું ! પહેલાં મારું નામ બહુ પ્રખ્યાત નહોતું. કારણ કે ત્યારે હું નાનો હતો ત્યારે મારી ઓળખાણ ધણાં માણસો નેડે નહોતી; અને તેથી જેમ જેમ કુદ્ધિ-માનિને પોતાના શબ્દ બંધારવું દેવાનું પુરુષાચ નેવું લાગ્યું તેમ તેમ મારી ઓળખાણ વધતી ગઈ, અને આજકાલની તો વાતજ છી ! (સ્પષ્ટ) સમાજમાં માત્ર જોવા બોલે એકાદજ દરે ! જેમ જેમ મારું મામ વધતું ગયું તેમ તેમ મને અનેક નામે મળતાં ગયાં. સાંપ્રત મારાં અનેક નામે છે. સિત્ર સિત્ર ધર્મનાં લોકો જેમ ધંધરને સિત્ર સિત્ર નામથી સંબોધે છે તેમ સિત્ર સિત્ર લાક્ષણા લોકો અને સિત્ર સિત્ર નામથી ઓળખે છે, છતાં છતાં સ્થાનિમાં મારા પાપાક પણ છુદો છુદો હોય છે-કારણ કે ' દેરા તેવો વેશ ' રાખી હું સર્વત્ર સંચાર કરું છું. ધરને અમને (રાષ્ટ્રોને) સર્વે બાપી બનાવેલા છે, તેવો બધા બોલે છેજ. આથીજ હું એકજ સમયે ગોપીચોલા રાજમાં તેમજ નંદને ઘેર દશન દહ શરૂનું અહીં દિ-દુરચાનનાં સનાતન ધર્મ મંડળમાં દાખલ છું. ત્યાં હું વિદ્યાપતી પાત્રમિત્રમાં પણ ઉપરિચિત છું. કદાચ તેજ વખતે જારનો ડુમ્મા અને નિમંત્રણ આપે ! હું ત્યાં પણ પધરામણી કરવામાં પાઉં તે હું નહીં ! હુંકામાં ત્યાં લુચ્ચો ત્યાં મરોપકારને વારતે હું તૈયારજ છું !

મારામાં સૌથી મોટો શુભ તો જી છે કે હું કાષ્ઠપણ રથને કામને પણ ત્યાં કોઇ પણ વખતે જ્યાંમાં સંકેત કરતો નથી. પછી તે રાગ હો કે રંક, અખીર હો કે કશીર, પડિત હો કે મૂર્ખ-તેમાં હું માન-દાનિ ચતુર્દિશિત પણ માનતો નથી પરંતુ બીજા શબ્દોમાં આ શુભનો અભ્યાસ છે. બહુ આદરથી નિમંત્રણ દેરા છતાંજ તેણી આવવામાં અકડાય છે-એટલુંજ નહીં પણ આ-આ પછી જે કદી તેમનું યોગ્ય સન્માન ન થયું અને તેમને યોગ્ય સ્થાને ન બેસાડવામાં આવ્યા તો વિદ્વાનોની સામે લેખન અને વક્તાની ફરેતી થાય છે-પણ મારું તેમ નથી. મને ગમે ત્યાં બેસાડવામાં આવે તો અમરા માનપાત્ર નથે આવવામાં તો તો હું તેમાં કંઈ ખેટું મનાવતો નથી-હવે હું તેજ એમનું એવું દોષિત વર્તન કાઢને ખજાર ન પડે તે સારૂ હું તેમની કલમ કે જલાર દ્વારે સ્વાર થઇ જઇ તેમની આખર જતાં જમાવી રાખું છું. એથીજ તો હું બધાને સત્તા અને મીઠા લાગુ છું.

(અપૂર્વ),

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાષ્ટ્રીશંકરે તૈયાર કરેલું, ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી લક્ષિત, ખર્ચ આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરા સુધારો, આત્મિક મુક્તિ, સત્યનિષ્ઠા, બ્રહ્મચર્ય, શુરકુળ
મહિમા, વર્ણશ્રમની મર્યાદા, નારીમહત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ; ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, હાસ્ય તથા પ્રેમ રસનાં ઉત્તમોત્તમ લગભગ સવાયસો બજનોતું પુસ્તક. કિંમત
દશ આના. લખો:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ

ખાડીઆ-અમદાવાદ.

આ શિવાય ખીજાં પુસ્તકો પણ મલી શકશે. ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા—સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંઠા બોર્ડીંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

હંચામાં હંચું અનાજ, ચોખ્ખું દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંચું ધી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકોની જાતિ દેખરેખને લીધે બહોળી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું.

ધી સાબરકાંઠા બોર્ડીંગ હાઉસ.

ઠે:—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

સુખંધ નં. ૨

જલદીથી આફક થાઓ.

ભગિની તથા પુત્રીઓને “ લહાણી ” કરવા ચોગ્ય
નવલકથા.

ત્રણ તરફી.

સ્ત્રીઓના માનસિક તથા સામાજિક જીવનનું દિગ્દર્શન કરનારી, તેમના સંસારનું ઉન્નતિદાર બતાવનારી, સરળ ભાષામાં લખાયેલી, ખાસ સ્ત્રીઓને વાંચવા લાયક, એક અતિ રસિક નવલકથા.

કીંમત છ આના. વી. પી. પોસ્ટ બુક. આગળથી પૈસા મોકલનારને પોસ્ટ માફ. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર આગાઉ આફક થનારને પોણી કીમતે. માટે નીચેને શિરનામે જલદી લખો.

મણીલાલ પરાગજી દેસાઈ.

૬. ભોસારજી ગોકળદાસની આજી.

નં. ૨-૨૨.

ગીરગામ—મુંબાઈ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળું ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી અહિંતની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવથી વાઘત શુભાવી, હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, રમણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બદોબર ન થતી હોય તો મહેતબની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળળો માથુસ પણ પહેલવાન થાય છે.
કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઓપધાલય

હાનનચાલી રટીટ સમજાગ-ગાડીખાતાં.

કરાંચી.

મે. પશ્ચિમક ઇન્ડસ્ટ્રીશનના ડિરેક્ટર સાહેબે: મુજાબ ઇલાકામાં પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું. તથા શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારે શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું:—

સૌભાગ્ય શિક્ષાવિધ: (આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે “ ચોથી આવૃત્તિ ” હોય તેજ તપાસી ખરીદવા વિનંતિ છે. સારા કાગળ, સારી છપાઈ તથા સુંદર મુદ્રાભિત પુસ્તક કિંમત રૂપીઓ સવા વી. પી. ખર્ચે લુકું.

સૌભાગ્ય શિક્ષાવિધ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—પ્રકરણ ૧ હું—બાળકના સારી તરફ માતાએ પ્રથમથી જ ધ્યાન દેવાની જરૂર. પ્ર. ૨ હું—માતાએ ધરતી દેશી વેદક ઉપાયો બાળકના હિત માટે નજીવાની જરૂર. પ્ર. ૩ હું—પુત્રીઓને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉપયોગી થાય ? પ્ર. ૪ હું—કન્યાવિકૃત્ત એ પણ અસમાન લખેલો પોષાક છે. પ્ર. ૫ હું—બાળજનનથી થતી હાણ. પ્ર. ૬ હું—જનન સંબંધે વિચારવા જેવી બાબતો. પ્ર. ૭ હું—કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાતી મનિષ્ઠાઓ (સપ્તપદી). પ્ર. ૮ હું—પરિવર્તન—પરિણીત થતી મરણ કરૂં. પ્ર. ૯ હું—પરિણીત થતીને કેવી રીતે પૂર્ણ વરા કરી શકે ? પ્ર. ૧૦ હું—સૌને, સાસર કેવી રીતે સુખરૂપ થાય ? પ્ર. ૧૧ હું—પરવચા પછી પિતૃચંદ્ર તરફ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? પ્ર. ૧૨ હું—સાસરિયાએ વધુ તરફ કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ ? પ્ર. ૧૩ હું—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના વ્રત નિયમની સફળતા સાધી થાય ? પ્ર. ૧૪ હું—નીતિમય સંજીવની સીના તનમન ઉપર થતી ઉમદા અસર. પ્ર. ૧૫ હું—સ્વચ્છતા અથવા સુખડતાનાં શોખીન યવાથી સરીરને થતા લાભ. પ્ર. ૧૬ હું—તરણીઓએ સદાચારમાં વહેજાં ઉઠવાથી થતા ફાયદો. પ્ર. ૧૭ હું—તરણીઓએ શખવી, જોડતી ઉત્તમ શુદ્ધવસ્ત્ર. પ્ર. ૧૮ હું—તરણીઓએ પાકસાજીમાં પ્રવેશુ થવાની જરૂર, તે પર આપવું જોઈએ. ધ્યાન અને ખોરાક મટે રાખવી જોઈતી સંભાળ. પ્ર. ૧૯ હું—આદાર વિદારમાં નિયમિત રહેવાથી મજા લાભ. પ્ર. ૨૦ હું—રોજેરોજ (અઠકાવ), સમર્પણરથા અને સુવાચના થતા છવલેણ શોખી તરફ વરત ધ્યાન આપવાની જરૂર. પ્ર. ૨૧ હું—તરણીઓએ ઉદમી થવાથી થતા હાણ; અવકાશને વખતે શું કરવું જોઈએ. પ્ર. ૨૨ હું—તરણીઓએ કાસસાથી રહેવાથી થતા ફાયદો; સુતોષ એજ ખરું સુખ. પ્ર. ૨૩ હું—દેહા (કળ) થી વળતો દાઢ. પ્ર. ૨૪ હું—અનુકરણ (ક્ષા) પદોપકર કરવા એજ પુણ્ય અને અવરને હુંજ દેવું એજ પાપ. પ્ર. ૨૫ હું—અપર માતાની પદવી લોગવતી તરણીઓનું વર્તન કેવું જોઈએ ? પ્ર. ૨૬ હું—પાડોશી તરિકે કરવું. પ્ર. ૨૭ હું—પરોણા (મહેમાન) સત્કાર. પ્ર. ૨૮ હું—તરણીઓની આડર સાથેની વર્તણૂક. પ્ર. ૨૯ હું—તરણીઓનું પરપુરથ પ્રવેશું વર્તન. પ્ર. ૩૦ હું—કોઈ પછું દેવને અતિ આધિન થવાથી યુવતિઓની થતી કફોડી રિયઝિ પ્ર. ૩૧ હું—તરણીઓને રખડવાની દેવથી થતાં નુકસાન. પ્ર. ૩૨ હું—સારી વડાડી સોજત તેની અસર, અને પશ્ચિશામ પ્ર. ૩૩ હું—સુન્દરના સીઓની સજામાં બાગ લેવાથી સ્ત્રીઓને થતા લાભ. પ્ર. ૩૪ હું—સૌઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું ? પ્ર. ૩૫ હું—કેટલાક અધકાતા રીવાજો. પ્ર. ૩૬ હું—મંદવાડ સમયે સીની ઉપયોગીતા, અને જરૂરીની માવજત સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ પ્રકરણમાં સીની સ્વાભાવિક ચોગ્યતા, દરદીના ચોગ્યતા, દરદીનું ફરનીયર, દરદીના ખોરાકમાં છૂટ, દવા અને અભ્યાસ, દરદીને જેવા આવનારાઓની વધુ બીડી થતાં નુકસાન, સૂર્ય પ્રકાશના ફાયદા, દીવાની ડોરની, દરદીને લગતી ધોળેની સાફસુદ, રોટ્ટની પસંદગી અને છલાજ, ડોંકર, દવા અને દરદીની રિયઝિ, દરદીની સાથે કેવું વર્તન રાખવું. દરદીના ખોરાક ચોપાક વગેરેની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ અગત્યના વિષયો સહેજસાળ સુન્દરતા બજેસી સ્ત્રીઓ પણ સહેલાઈથી સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે.) પ્ર. ૩૭ હું—સૌની શ્રેષ્ઠતા. પ્ર. ૩૮ હું—સહવર્તનની સુન્દરીઓ માટે સાદારતા મતો (કુળીન કાંતાઓની કિંમત આ એક પ્રકરણના વાંચનથી થઈ શકે તેમ છે). પ્ર. ૩૯ હું—સુખદાયક શાખાઓ (આ પ્રકરણનું ધ્યાન પૂર્વક વાંચન—મનન, સીમન્ત કે ગરીબ દરેક સ્ત્રીને સુસમીર્ય થઈ પડે તેમ છે.) આ બધા પુણ્ય વિષયોમાં અને બીજી નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોના સમાવેશ થઈ બધ છે. સુન્દરની સિવાય દિલી બાબમાં આ પુસ્તક છપાવવા માગણી થઈ છે એજ તેની વિશેષ ઉપયોગીતાને પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—(કર્તા.) નરસિંહલાલ કનૈયાલાલ વૈષ્ણવ—રાજકોટ (કાઠીઆવાડ.)

પાયોનીઅર બેંક લિમીટેડ.

૧૪ હંમમ સીટ, કોટ, મુંબઈ. શાખાઓ—હોંડી અને બરેલી

રજીસ્ટર્ડ કાપણ રૂ. ૫૦, ૦૦, ૦૦૦.

હાલ લરાણવાની કાપણ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦.

લરણેલી કાપણ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦

વ્યાજના દર :

વાર્ષિક ડીપોઝીટ—૫ ટકા.

સેવીંગ્સ બેંકમાં—૪ ટકા.

ચાલુ ખાતામાં—૩ ટકા.

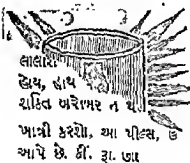
દરેક જાતના બેંકને લગતું કામકાજ જેવું કે લોન્સ ઓવર ડ્રાફ્ટસ કેશ—
કેડીટસ, ગવર્નમેન્ટ પેપરસ, અને દરેક જાતના સ્ટોકનું વેચાણ અને ખરીદ સેવાના
સહીસહાયતા હવાલા સીક્યુરીટીઝ અને તે ઉપરનું ડીવીડન્ડ અને વ્યાજ વીગેરે એકઠું
કરવામાં આવે છે.

વધુ ખુલાસા માટે નીચેના સરનામે લખો.

બી. ઇ. મજુબાણા,

એમ. એ. એલ. એલ. બી.

મીનેજર.

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોર્સ અને

તેને લગતો છુટક સામાન

કીલ્લયતે મળશે.

સોમેશ્વર મૃત.

જોડાયે છે.

આ મૃતના સેવનથી ગમે તેવા નળનો માણસ પણ—
કી. રા. ૧૫

સોમેશ્વર-ઓપધ્યાયનજી.

હસનઅલી સ્ટ્રીટ રામગાજ—ગાંધી બરનર

કરાંચી. —મુંબઈ.

અસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સત્ગુરો અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લખાવવા કૃપા કરશે !! અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ !! જે દયાળુ દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનાગત રાષ્ટ્રી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરણ પ્રમાણે હસવેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાના રંમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરતીની તખતી કરાવી યોશીસમાં યોદી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ઠંડક નહિ મળે? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

હવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વસંતો પ્રજાની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક અને દર માસે રૂ. ૭) આ નવાર ધર્મોમાના નામથી ખાર વર્ષથી યોદી ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુન્ય ભુમીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે? જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હીંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15,

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

જીવન રસાયણ, ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ જ્ઞાતિથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તમા જોઈએ તેટલા જથ્થામાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. " દરેકે મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય બનવા અવશ્યારી-ચિત્ત જીવનરસાયણ વિદ્યા EveryMan His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાથી અર્થ જણાવે છે. વૈદ્યો, દાકતરો તમા હાથેથી મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

મેટા તથા બીજા મરી નેટશા દાણા, ખોટી દરે પૈસા પાછા, દેટલેજ મફત,

સુમધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ દેહ એ કલાક તો કોઈ આઠ કલાક બળે છે. કોઈ રોડમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. દેટલેજ મફત

આમોફેન તથા રેકડીસ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં આમોફેન તથા તમામ જાતની રેકડીસ વગેરે સમગ્રો સામન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

જેસામ્-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથ્થાબંધ ચા છુટક જોઈતો લેય તો

હમને જરૂર પુછવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં અંબામેર, સુખવેલ, કમોડ, કોલમ - વગેરે જાતના ચોખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસનો ચોખો, ભાતમાંથી અણુવાણીઓની શીથી દબરખ હુલ્લ તૈયાર કરતામાં આવે છે. તથા થંચથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ ખંદાર નામના વેપારીઓ મટે આ મીલનો ચોખો એક આસપાસ સમાન છે. માલ એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માલની બરાબરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતનાં પ્રમાણમાં ધણી કોશિયત હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. —રેલનાથપુરા—સુરત.

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ

પ્રદર્શનમંથી સેના, માંડીના આંક ઇનામ મેળવેલા.

ચાહે અને કૌશી વેચનારાઓ અને નારાઓ

જરા સક્ષ્ય દર્ધ વાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કૌશીના વ્યાપારીઓને તેમજ સોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે તા' જાત જાતની ચાહે છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યાજખી ભાવે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારી જોઈ ધન્યનારાઓએ તેમજ ચાહે કૌશીના સોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ જુઓની બેરે ખાત્રી કરવી. માલ વી. પી. ચી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૨૪૩ અબદુલ રહેમાન શીર-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરીબાદશાહી ચાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બનાવનારા

જાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ જામે સર્વે નક્લીઆઓને ચેલેન્જ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બનાવટની વનસ્પતિક ગોળીઓ માત્ર વિકાર, નાતાકાત અને માતૃના ખીલ રોગો બચુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ ગોળીની ડબી ૧ નાં રૂ. ૧૦ થી માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલિઆદેવી મુંબઈ.

હવે સલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

બચુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને લક્ષ્યાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેવ રાઓ

જટાશંકર પ્રેમજીવું દવાખાતું.

બાણીકું છે. દરદીની હકીકત જણાવેથી સલાહ મદત

દેખાણું:—હીંદ કોઓપરેટીવ રોસની જાણમાં કાલિઆદેવી—મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તના	૩-૦-૦
૩ પાંડવ અને દ્રૌપદ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવોનો યોધ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી ગદ્યકવિ	૧-૮-૦
૭ ચિંતિતાબિંદુ	૨-૦-૦
૮ આત્મચંદ્રિકા	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાવ્યવૃત્તિ	૦-૮-૦
૧૦ અપુર્વોદયાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ મનોસૂત્ર	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમાજશ્રી. વિરોધ વિરત જાણુવા
પ્રાદેશિકીય મંથાને

વૈવશારી ગાંધીશાંકર ગોવિંદજી.

સાંચી યોજીત, મુંબઈ
કાવ્યવૃત્તિ મંથા

}

જામનગર-કાંઠીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર

જીવનની ખામશાસ્ત્રી કનન ખરણ દેવ તથા ખરણ વિદ્યા-
ચાર્યનાં નાશકરક પદ્ધતિઓ જાણી ઉચ્ચ પ્રકારની તંદુરસ્તીના
ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
આવે જાણથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે

કીમત કે પોસ્ટેજ કાંઈ પણ હોય તે આપણે મહેનગર
આપે છે. ન પાંચુ રૂપ તે આપણે મહેનગર.

વૈવશારી ગાંધીશાંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાંઠીયાવાડ

BAMJI BHAGWRN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Arem Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન ઝોન્ડ પ્રધસ.

સોના, ચાંદી તથા ઝવેરાતના ચાલુ બનાનાને ખરનાં સુંદર
દાગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખ મેમજીસ્ત્રીટ મુંબઈ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

બહારગામના ઝોડરોપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેશી જુના અને પ્રેમના લાગે વીધાસવાળી ઉંચી મીઠાકાની
ખાદી દુકાન. ૬૦-૭૫ હારકોટ, સુષ મેમણ સ્ટ્રીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ.

હાંડનવાળા વેછટેર્વન શ્રીજી સુન્દર તરફથી અમા જણાવીએ છીએ કે મુંબઈમાં
મીઠાકા ખનારનારા મુંબઈના અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં ભરણેમાં વેછટેર્વન એકઝી-
બીસન ડેવિસમાં સારા માલ ખનાવવા માટેની લાયકાતની સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવી છે.
વેછટેર્વન શ્રીજી સુન્દર.

૧૬, દેરીકાન સ્ટ્રીટ, ૬૦ રી.

ડબલ્ડુન હીલ સરેન્શીન,

હેરી ફીલીપસ. સેક્રેટરી.

આ જાણીતા મીઠાકાની દુકાનમાં ઉંચી માત્રાથી લહેલી તરેદવાર જાનની મીઠાકાઓ
સરવે જાતના દસલા, અધરજીના લાડવા, જાંબી, સુતરેશી વગેરે તાજ રોજ મળશે.

ઉપરાંત જેવાને લગનસરા તથા બીજા કુલ દીવસો ઉપર જેવી ફરમાસ મીઠાકાઓ
જેઠલી દશે તેને એક દીવસ આગમ્યથી આદર આપવાથી ખનાવી આપવામાં આવશે.

અમારે ત્યાં અમારાં ઘરોએ કચી પલ્લુ કાચવાની ધારતી રાખવી નહી. ઘરોએ
પોતાના માણસો પાસે પલ્લુ વરદી મોકલવાથી એકજ લાભે ઉંચો માલ પુરો પાડીયું.

મહેરખાની ફરી ઘરોએ અમારા નામનું પાડીયું નાંચવું તથા માલ ઉપર દીકીટ
તપાસીને લેવી. ખઠાર ગામ માટે માલ વી. પી. ટી મોકલીયું નહી.

શ્રી ઓમ્ મર્યંદસ બેન્ક લી.

૬૬ ગ્રાસીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

ગ્રાન્વીઝ-મ'માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાશીવાળા)

ભરાયેલા થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝાટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રાજની

ખાદી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

ફંડો સુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં એકીંગ બીઝનેસ
માટેની ખબર એકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમત દાની.

એનજીબ કાપડેદર.

સંત્ય

માર્ગિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા અનુચિત ઉત્તમ શૈક્ષણિક અન્ય વિષયોપર
 ચર્ચા કરનાર અને અન્ય માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોના સાર આપનાર
 શ્રુતરાત્રી વાપામાં ૬૨ અંકેષ્ટ માસના પ્રારંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પ્રથમ કં ૩ ભુ.]

સપ્ટેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૩ ભે.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિનામો-ના. દેવદાસ, અવનીશ, વસંત વિશેષ.	૧૦૫
૭. સ્વપ્નસંકેત માંથી.	૧૦૬
૮. રાંધુન પુરુષ કે વિભક્ત (સમાપ્ત).	૧૧૪
૯. જન્મથી અપિરતા અને મૃત્યુ તેનાં કારણો, કારણો અને ઉપાય.	૧૧૮
૧૦. પ્રાચીન ભારત-પૌરુષ વામન કાળે. શ્રી. શ્રી. શ્રી. શ્રી. શ્રી.	૧૨૫
૧૧. યૌ. સૌમ્યપત્ર ને-સનનું (દારૂ સંકેત) છાત્રચરિત્ર (સમાપ્ત).	૧૨૯
૧૨. મહાપરોપાસી શ્રી. " હતાલિ " નું આનંદ-છવન.	૧૩૫
૧૩. સાહિત્ય સમાર્પણ.	૧૩૭
૧૪. સાવન, (વિગત) વિદ્યા ધ. સંબંધી નીતિ શોધા તથા વિચાર (સતીક).	૧૪૧
૧૫. સમાવેશના છતાલિ પ્રિયન વિષયો (સતીક).	૧૪૬
૧૬. અંગ્રેજી માસિકોના ૧૨મા ઉત્તમ લેખોના સારાંશ (સતીક).	૧૪૮

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક,

મોતીલાલ ત્રિભુવનદાસ દલાલ,

૧૭, માર્ગ-૧, મી. ૧.

નં. ૮૨ માંતવાડી-મુળખ.

વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

વડોદરા-સિયાપુરામાં થી શુદ્ધાનુમિત્ત વિદ્યમ પ્રિયમાં વિદ્યુત્સલાઈ આશાસનમ કહ્યો

અર્થાત્ તેજ ડેકાલે તા. ૧૧-૬-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રસિદ્ધ કર્યું.

પાયોનીઅર બેંક લીમીટેડ

૧૪ હમમ સ્ટ્રીટ, ફોટ, મુંબઈ, શાખાઓ—દોહડી અને બરેલી

રજીસ્ટર્ડ કાપલ ૩. ૫૦, ૦૦, ૦૦૦.

હાલ ભરાવવાની કાપલ ૩. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦.

ભરાયેલી કાપલ ૩. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦

વ્યાજના દર

વાર્ષીક ડીપોઝીટ—૫ ટકા

સેવીંગ બેંકમાં—૪ ટકા

ચાલુ ખાતામાં—૩ ટકા

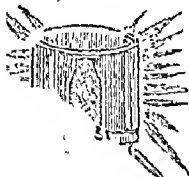
દરેક ભવન બેંકને લગતું કામકાજ જેવું કે લોન્સ આપવું ફાક્ટસ કેશ-ક્રેડીટસ, ગવર્નમેન્ટ પેપરસ, અને દરેક ભવન સ્ટોકનું વેચાણ અને ખરીદ શેરના સહીસલામત હવાલા સીક્યુરીટીઝ અને તે ઉપરનું ડીવીડન્ડ અને બ્યાન વીગેરે એકત્રી કરવામાં આવે છે.

વધુ સુલાસા માટે નીચેના સરનામે લખો.

બી. જી. ગણવાળા,

એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ચેન્નઈ.

ચાલુ ખા

ખા

ફો મુદતની ડીપોઝીટ,
માટેની ખબર બેંક

અમારે ત્યાં પ્રાધમ્ય સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
પ્રાપ્ત્યે મળશે.

એન્ટા બેંક છે.

લક્ષ્મીદાસ સવાનજી.

ફિક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર
આહનખીદીંગ, ગીરગામ—મુંબઈ.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસન્ન વચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં ચતરદૃજીયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ડાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જ્ઞાનવાળો છે કે, સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (ચત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (ચતરત્) એ બેમાં (ચરજીયઃ) ઝાલુ અકુટિલ છે (તદ્+યત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, યા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક ૩ ભુ.

સપ્ટેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૩ નં.

શુદ્ધ પ્રેમ.

૧

નહીં અન્ન સમા મુખ ચાત્ર વિશે;
નહીં રમ્ય કપોલ શુભાળી વિશે;
નહીં અમૃત નેત્ર વિશે જરીજી
શુદ્ધ પ્રેમ કદી સ્થિરતા ધરતો
લવ લેશ દિસે !

૨

અધરોક્ષ રક્ત પ્રવાહ વિશે
નવ સાત્વિક સુંદરતા જ દિસે;
નવ યૌવન શુભાન નારા ચતે
બધી સુંદરતા મૃદુ કાવ તણી
મની નાશ પેરે !

૩

પણ નર્મ પ્રણયી ઝરણા પુડીને
હૃદયે કિહળી અલ્પિચિન્ત વહે—
જહી પ્રેમ મુશ્યો શુણ રમણુ યકી
તહી સૃષ્ટિ રચાવજ સર્ગ સમી
હી પ્રેમ તણી ! !

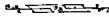
ચાપાડી-મુંબઇ.

હીરાસાગર મગનસાગર દેશાઇ.

અગાધ લીલા.

- દુઃખિણ-કદિ અન્નવિહીન નમે રવિરાજ પ્રભા લગતો વિગતો વિગતો
સરવાર વિષે ખિલતાં કમળો પ્રભુની કરથી સુધની દસતો. ૧
- પણ એક પછી શિતિ જે થન વાદળ સ્વામ ધરે પર વેગ ચણી
નિગોર કુસુમી અને પળવાર વળી રસિમ સરે પલળી. ૨
- સુદૃશીતલ દ્વેર સમીરતલો થન વાયુ પ્રચંડ રૂપે પલટી
ફિલિધી રજગોટ લઇ ગયેનો દર અવ મલા કિનનાથ તલો. ૩
- ગિરિરાંગ વિરાલ કરી કટકાટ નુટી ઢળતા પળમાં ધરણી
તરુશ્મ પ્રશામ દીક્ષા સુકુમાર વિશીર્ણ યથેન પડે ઉભડી. ૪
- પણ અન્ય પળે પિગળી બનમેલ દ્રવે જળ ખિન્દુ રસાળ ધણી
ઉચ્છુ' આતક મિત વિષે ગમકો ગ્રહવા જળ સ્વાતિ તણું નમમાં. ૫
- વરસ્યો વરસ્યો બહુએ વરસ્યો તરણાળ કોંથી જળથી પૃથિવી
પણ સરવ જતાં થનમાં લવલેલ રણું અવરોપ ન ખિન્દુ જરી. ૬
- વિખરાઈ ગયું થન વાદળને સુકુમાં થન વાત પ્રચંડ શર્યો
દર્શી અન્નવિહીન થયું નહને રવિરાજ પ્રભા નિજ વરી દસ્યો. ૭
- મતિમૂઠ મનુષ્ય હિરે લય વિરમવ ના વમળો ધ્રુવવાય અરે !
પણ રે ! કદિના મતિમંદ અમાધ લીલા પ્રભુની સમગ્ધ્ય શેકે. ૮
- પ્રતિ જીવનનો સુખ સુખ છવાય લડી દુઃખ વાદળથી જગમાં
વરસી દુઃખધાર અસલ શારિ મુગ્ધે જનને તિમિરોદરમાં. ૯
- પણ જીવનમાં દુઃખ વાદળ કે દુઃખધાર કદિ દકશે રિપર ના
પ્રલવાન્ત તણા નિલમે નહીં અન્ત દશે સરજ્યો દુઃખનો જગમાં. ૧૦
- પ્રભુતા પ્રભુની સિખવે નીતિ પાઠ નિસર્ગે વિષે રહીને જતને
અપમાર ભુલી ઉપકાર કરી જગમંજા દયા લારતી હુલ્લે. ૧૧
- મુગ્ધ હિર વિષે લમ અન્ય હિરે બહુએ વણ દુઃખતણા ખટકે
પણ શાન્ત અને રિપર મિત યદી સદતાં સદને સુખ પ્રાપ્ત થશે. ૧૨

રાત્રી અને મેઘ.

ધરી શૃંગાર અનુપમ રજની સુંદરી,
વાટસહી જોતી પ્રિયતમની આજન્ને—
આવ્યો ત્યાં અલગેશી ધનરસ દોળતો,
નષ્ટ કર્યો તેણે વેણીનો છે સાગજને—

એ અંગોડે ન્હાનકડો શયિ રાજતો.

સ્વેત વસન ઝુંટાપી પ્રિય પત્ની તણું,
અધુરું સ્વામે મનગમતું પરિધાનજે—
તારલીયા લપ પામીને નાશી ગયા,
મન્દ અનિદ્ર ત્યાં કરતો કંઈ કંઈ માનજે—

વિલસે મદહર ધન રાવંરીના સાથમાં.

અજકતી અંદાતું પીયુષ જતું રણું,
ટમકે ટમટમ અમૃત એ ધન રાજજે—
દિવ્ય-રૂપેરી દામિની કંઈ અજકટથી,
મલકાવે રજની મુખ મધુર ઉગસજે—

અજળ્ય વિલાસે દંપતિ એ વિલસી રહ્યાં.

પોર
તાણકે-દસકોષ્ટ.

અવની તલપર મૌકિતક કણ વરસી રહ્યાં,
તપતાં દેવ્યાં ઝીસે એ રસધારજે—
વાદળીઓ દરતી ને રમતી સંચરે,
મંજુલ ગુણે તરપર કંઈક મયંકજે—

વિશ્વ અખિલમાં શાંતિ ત્યાં વ્યાપી રહી.

નિમિર છવાયું વ્યોમ અને ધરણી પર,
અલુપરસે રજની થઇ અતિ રળીઆતજે—
દિવ્ય સુવાની અદ્ભુત એ રસરેલથી,
શિંબ્યાં દેવ્યાં પ્રિય-દંપતીનાં અધામજે—

અતિ કમનીય પત્ની ત્યાં રજની સુંદરી.

કલ રવતી કોકિલ કો તરના શૃંગમાં,
મુંદુકે રવથી ઘેયું જગ ઉદાન જે—
પૃથ્વી એ વારીધી રસમસ થઇ રહી,
તદપિ તૃષ્ણા આતકની અવશૈય જે—

સ્વાતીની આશમાં 'ધિયુ' રવનો રહ્યો.

‘ધીરજ.’

ગઝલે-મસ્તાન.

ખતાવો દોસ્ત ગંર તમને સનમની રાહ રોશન છે
અમે ગુમરાહ બધાંમાંમાં અજી કર્યા રાહે ગુલશન છે —૧
થયો હું એ પવર જ્યારે ખમર મુજને પડી પુરી
સખત મુજ ધેલજાનો તો ફક્ત માયુક જોગન છે —૨
કરીને કલ આરાકને રોકાયાંતાં એ અનજ મહશુખ
ભલેને તરખતર ખુને મગર જો પાક દામન છે —૩
અજમ દો રંગી દુનીઆના મને તો દંગ નવ ગમતા
હીંદું ના રનેહી દોઝ એકે, એકે એક દુરમન છે —૪
ઝડપથી લઇ જજે પેદામ કણતર અમે લગા કારીદ
કહે મુજ ઝીન્દગીનો તાર સનમ દેહાર દરશન છે —૫

હવા ચિને મદદ દેતે અગર શું બન્ય તો કહેજે
કરે તૈયાર એ તલવાર અથ તૈયાર ગરદન છે —૬
સુશાશર હો અગર ધરતી કદમ લે કાલ-ખાનામાં
મજાતો વસ્ત્રની મરતાન હમેશાં બાદે મુરદન છે —૭

દી. બી. કંધારીઆ.

પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થના.

ગરુડ-કવ્યાલી.

અમૃત ! જન્મના દાતા ! તમે સાચા પિતા માતા !
તમે આશા તમે કષ્ટ ! અમારી છે તમે શાતા !
રાશી ને સૂર્ય-પ્રદ-તાસ, રમ્યાં બહુ માગ્યાં ન્યારા;
નિયમ બાંધી ચલવતારા, તમે તેના અધિષ્ઠતા !
તમે ધન-માન દોલતમાં, તમે છે સર્વ દેવતામાં.
અમારા સાક્ષી ચેતનમાં, તમે આત્મા તમે શાંતા !
કરી ફલ-ફલની વહાણી, રમ્યાં ગ્રેમ પવન પાણી;
ઉન્નાણી માણુતાં ગ્રાણી, તમારા સર્વ સુચુ ગાતા.
નિરખવાને નયન દીર્ઘા, અટન કરવા ચરણ કીર્ણા;
રટન માટે હૃદય હીર્ણા, તમારાં રૈા ભજન ગાતા.
ત્રિવિધ સુખસાધનો ન્યારા, કરણના પૂર્વા ક્યારા;
બૂધી ઉપકારને પ્યારા ! બને છે મૂર્ખાં મદ માતા
પિતાશ ! સુહિના રાતા ! કરો કંઈ ગ્રેરણ સંતા;
તમારાં રૂપ ને પ્યાત, બને ભક્તો બધા ધ્યાતા.
વસન્ત.

મૂર્ખતાની મહત્તા !

હરિગીત.

જન સર્વ આ સંસારમાં સુખ કામ ર્હોઈ મારતાં;
મનમાં ગરુડ જે દીક તેને સુખ સાચું મનતાં;
પણ કહ્યું વિષ્ણુ ના સુખ તે કે શું પામર પામતાં;
જહો કહ્યું છે તે સુખ ના; ખરું સુખ મૂર્ખાં મહાયુતા !
જાની જને મનથી સહે કે માનમાં સુખ છે વધુ !
વિદ્વાન કે જે સુખ સર્વે પુસ્તકોમાંથી રહ્યું !

સમણ અને ગણા જનોને મુખ સ્વપ્ને છેજ કયા ?
 છે મૂર્ખતા એ મુખ કેરું સ્થાન આ સંસારમાં !
 ચિંતા ત્યજ નિશ્ચિંતથી રેવું સદાએ યેનમાં !
 જમણું મળે જ્યારે અને જેવું વળી આનંદમાં !
 કરી સોડા લાંબી પોદડું પછી દિન આપો યેનમાં !
 વિજુ મૂર્ખ આવું ભોગવે કે મુખ કહો સંસારમાં !
 મરણ પડે ત્યારે અને મનને ગમે તે બોલવું !
 પરવા નહીં સંસારની તેને ખરું બોલું કશું !
 દિન રાત કેક તરંગમાં આકાશ કિલ્લા બાંધવા !
 વિજુમૂર્ખતા શું રહેલ છે આ માર્ગે અન્યે સાધવા ?
 તકલીફ ના લગરીય લેવી કાઈ કેા કરવા તણી !
 કદી દ્વેરથી યજ્ઞ નય તો પરિણામ કેરી શી પડી ?
 વળી માનને અપમાન સરખાં ઉચ્ચ દિને માનવાં !
 વિજુ મૂર્ખ આવી ભાવના કેા અન્યથીજ રખાવના !
 વળી રોગ સધળા મૂર્ખ જનથી બઢી ફરે ભાગના !
 દદ હોઈ નિજ શરીર ભોગવવી પુરી આરોગ્યતા !
 તૃણમાત્ર ગણતાં સર્વને બહુ રાચવું નિજ રંગમાં !
 આવાં અતુલ્ય મુખ સાચાં મૂર્ખતાના સંગમાં !
 સંસારના ગણા જનો સૌ મૂર્ખને ધિક્કારતા !
 પણ મૂર્ખ જન ગણા નરોને લેશ ના ગણકારતા !
 વૈશિષ્ઠ્ય આવું સાલવું આવું અનાદિ ઠાળથી !
 મનથીજ મૂર્ખા માનતા નિજ પરમદસ તણી ગતિ ! ! !

તા. ૮-૬-૧૩
 વીડલવાડી—મુખધ

પ્રભાશંકર જયશંકર પાઠક.

સુદ્ધમદર્શક માંથી.

યુરોપમાં વ્યતિચારની સચંકરતા.

માનનીય પ્રતિદાસકાર લેખીએ વચાર્થજ કહ્યું છે કે, Modern civilization has succeeded in abolishing crime, not vico અર્થાત્ સાંખ્ય સુધારો વધારો અપરાધનો નાશ કરવામાં વિજયવંતુ નિવડ્યું છે, પણ અનીતિનો નાશ કરવામાં નહીં. જ્યાં પેરીસમાં તમને મળતો દર પાંચમો માણસ “ શ્રાઉન્ડલીંગ હોસ્પીટલ ” નો શૂતપૂર્વ અનાથ હોય, જ્યાં

*વ્યભિચારથી હલ્લન થતાં બાળકોને, રાત્રમના ગ્રામી કુમારો કે વિધવા માતા ન મારી નાખે તે સારૂ એવાં બાળકોને ગ્રામ્ય મુખી આવીને રક્ષણ આપવાની યુરોપમાંના દરેક મેટા નગરમાં સ્થપાયેલી રાજ્ય

હવે ઉપર કહ્યું તેમ ઉષ્ણ (euphratic) ના રાગને પશ્ચિમમાં બહુ પ્રચાર છે. છતાં તેને માટે પશ્ચિમમાં ચાંપતા મુલાજ લેવાતા નથી. એ કંગાલ વિષયનો સ્પર્શ કરવાની કાષ્ઠને ઇચ્છા થતી નથી. સપ્તમા અને મર્ચાના પ્રદેશની સીમાનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના એ આરોગ્યક વિષયને અડધી સકાતો નથી. અતે રાગનું પ્રમાણ લગ્નકર વધી પડવાથી પશ્ચિમના ડોક્ટરોનું અંતઃકરણ બગડતુ થયું છે, અને તે એક કેવી રાષ્ટ્રીય આદત છે તે પ્રતિ તેઓએ રાજદારીઓનું લક્ષ્ય એવું છે. મધ તા. ૨૨ મી જુલાઈના તારમાં લંડનથી રૂસ્ટરની એજન્સીએ આપણને ખબર આપી હતી કે ૩૦ નામની બીયગાયરોની સહીથી આ વિષય પર લોક-પીછેડા કરવામાં હવે માલ નથી એમ જતાવારો એક " મેનિફેસ્ટો " તેઓએ બહાર

પાડવો છે. એજ અસામાં લાંડનમાં મળેલી દેસ પરદેશોના ડોક્ટરોની કૌશિસે પણ એ પ્રશ્ન પર જોશમેર ચર્ચા કરી, મેનીફેસ્ટના મતને અનુમોદન આપ્યું હતું. પરિણામે પ્રજાની લાગણી ઉત્કેશવાથી તેનું સાંતવન કરવા ગઈ તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટની રાત્રીએ આમની સભામાં મહા પ્રધાન મી. એસ્લીએ જાહેર કીધું હતું કે એ સમસ્ત વિષયના સંજ્ઞમાં તપાસ ચલાવવા એક કમીટી નીમવાનો સરકારે સ્વીકાર કીધો છે. હમને બધ છે કે આનું પરિણામ પૂર્વની કમીટીએનું જેવું આવ્યું છે તેવુંજ શુન્ય આવશે. પશ્ચિમમાં અનીતિનો આલ શરૂ થયો છે, ત્યાં કમીટીના આ ફીગડાની અસર થવી ગગનપુષ્પ સમાન છે. એક ખરો અને મૂલનો ઉપાય તે પ્રજાએ નીતિમાન થવાનો છે. અને કાપડા કે લાલચથી પ્રજાને નીતિવતી કરવી એ અશક્ય છે. મોજ શોખ, એશઆરામ, ખર્ચાગુપ્ત, અધર્મિકતા, અનેક સ્ત્રી ભોગની ઇચ્છા, એકલપેટાપણું, અતિ સ્વતંત્રતા ઇત્યાદિ બાધિઓ પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં એટલે અંશે વધી પડ્યા છે કે, તેના અંગ તથા પરિણામ રૂપે બલિયાર પણ પ્રમાણમાં વધેજ અને પછી ઉપદેશનો ઉપદ્રવ અનિવાર્ય છે. એ ઉપદ્રવ જીવલેણ છે, તે ચોપી છે અને વળી વસ્ય (hereditary) છે. એ એની ખરી જડખખતી છે. પણ ઉપાય કાંઈ માત્ર હોરપીટલ નથી. ડોક્ટરો અર્થેજ, હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે જૂઠા કરે છે. તેઓને દુઃખ બલિયાર માટે નથી લાગતું, તેના પરિણામ માટે લાગે છે. પ્રથમને એમનો જોમ રહેવા દઈ અથવા બીજાને ખાતર માત્ર અંકુશમાં રાખીને ઉપદેશનો નાશ તેઓ કરવા મથે છે. પિતાને રહેવા દઈ તેને માત્ર પ્રજા રહિત કરવાનું તેમનું લક્ષ્યનિંદુ છે. તેઓ લગભગ કહે છે કે જાને પુત્રાનો અને વંદાઓ વેશ્યાગમન કરે. પરંતુ વેશ્યાઓને ઉપદેશ નહીં હોય તેનીજ સંભાળ રાખવી, તેમને એ વિષયી મુક્ત રાખવી. વૈષ્ણક તપાસ માટે તેમને હોરપીટલમાં આવવાની ફરજ પાડવી. સભ્ય ધાર્મિક પ્રજા આની સખ્ત વિરૂદ્ધ છે. તે પ્રત્યુત્તર આપે છે કે, બલિયારીઓનો માર્ગ, હમારે અર્થે સરસ કરી આપવાની હમારી ઇચ્છા નથી. રોગ લાગવાના જે લક્ષ્યોજ બલિયારીઓ બલિયારી થતાં અટકે છે તે પણ તમે ખસેડી દ્યો, પછી તો તેમને અટકાવનાર આ પૃથ્વીમાં રહુંજ કોણ ? હમને ખબર છે ત્યાં સુધી પશ્ચિમના કેટલાક દેશનું અનુકરણ કરીને મુંબઈમાં પણ આજથી ૩૦-૪૦ વર્ષ પર આજ કામની વેશ્યાઓની તપાસ માટેની લોક હોરપીટલ નામની હોરપીટલ હતી. તેનો નિભાવ અર્થે આપવા ઉઠત કારણથી મ્યુનીસીપેલીટીએ ના પાડવાથી મુંબઈની સરકારે બ્લડજીન ક્લેસ (bloodgeon class) એટલે કે પોતાનીજ સત્તાની કાપ-છાની કલમ લાગુ પાડીને, પોતાને મ્યુનીસીપેલીટીને જે રેવું હતું તેમાંથી ઉપરી રકમ હિસાબે કાપી લીધી ! મ્યુનીસીપેલીટીએ ટેક હીટી પ્રધાન સુધી લડત ચલાવી જેને પ્રતાપે સરકારને પાછી લરપાટ કરવી પડી અને એ નાનાકિત હોરપીટલ અર્થેના વાંધાને લીધે અતે નીકળી ગઈ. આમાં ધાર્મિક ઉપરાંત બીજા કેટલાક વ્યાવહારિક વાંધાઓ તથા સુરક્ષાએ પણ છે:—

(૧) બલિયારીઓ તથા વેશ્યાઓ ડોક્ટરો તથા પોલીસથી, શરમ આદિ કારણોથી દૂર ભાગવા મથે છે અને પોતાનો પેશા જુઠાવે છે. (૨) બલિયારી રોગગ્રસ્ત પુરૂષો કે જ્યેા વળી સ્ત્રીઓમાં એ રોગનો ચેપથી પ્રચાર કરવાના જુદા જવાબદાર નથી, તેઓ પર પણ તેટલોજ અંકુશ-જો અકસીર ચાંપતો પ્રતિજ્ઞ કરવા હોય તો-રાખવો આવશ્યક છે. પરંતુ તેઓનો કાંઈ વેશ્યા વર્ગ જેવો સ્વતંત્ર વર્ગ નથી કે તેઓને પકડાઈ પણ શકે. એક

આખરનો ઉપાય કાયદાના હાથમાં છે અને તે એ કે ઉપદેશપ્રત આપુરૂપ માનને શિક્ષા કરનારી કલમ ફોજદારી કાયદામાં ઉમેરવી, રેગનિયુટિ પછી ૬ માસમાં લગ્ન ન કર્યું હોય તો કરવાની ફરજ પાડવી, તથા વેચાણો પેશા સેતાર તેમજ બ્યબિયાર કરનારને શિક્ષાપાત્ર કરાવવા પરંતુ સ્વતંત્ર પાશ્ચાત્ય પ્રજા આટલી હદ સુધી જવાની દરકાર કરે એ બહુ સંભવિત નથી. અને જામ તો પણ કાયદાને, ચાલાકીથી, બહારથી માન આપી અંદરથી અપમાન કરવું આ પ્રકરણમાં બહુ મુશ્કેલ નથી. એ સર્વે જાણે છે. તેથી એવો બર્થ સખત કાયદાની હિમાયત ગમે તેવા નીતિના આગ્રહી કરતા નથી. એથી તો વળી તૃતીય જગે. નીતિને બદલે પોલીસ માખા પનેજ લાલ થાય ! તેઓ ગમેતેવો જુલમ ગુનમે અને પૈસા ચાકાવે એ લખ પણ સંગીન છે. તાત્પર્ય કે શારીરિક નીતિનું રક્ષણ કાયદા કે સાબ-સની ઉન્નતિથી બહુજ અદ્યારે થનાર છે. આત્મા અને મનની શુદ્ધિ એજ તેનો ઉપાય છે. જર્મનીમાં વેચાણો પર, સૌથી વધારે અંકુશ છે, ત્યાં કુટુંબખાણાં, ક્રાન્સથી વિરુદ્ધ, કાયદા વિરુદ્ધ છે, અમુક હદમાંજ તેમને રહેવું પડે છે. અને બીજા અનેક અંકુશ તેમના પર છે. તેમ હોવાથી સેંસસના કાઠામાં મોટા નગરોમાં વેચાણો સખ્યા બહુ થોડી છે છતાં પ્રશીયન સરકારે ઉપદેશના રાગનો પ્રચાર ફટકો છે તેની તપાસ કીધી ત્યારે શું પરિણામ જણાયું? સરકારે ડોક્ટરોને પત્રો લખીને તેમના હાથ હેઠળ તે વર્ષમાં કેટલા ઉપદેશના દર્દીઓ આવ્યા તે પૂછાવ્યું. ૬૯ ટકા જેટલા ડોક્ટરોએ જવાબ સખી મોકલ્યા. તે પરથી જણાયું કે, એકજ વર્ષ (૧૯૦૫) માં માત્ર પ્રશીયામાં એકાદમાં એકાદ પાંચ લાખ જણને ઉપદેશનો નવો રાગ લાગ્યું પડ્યો હતો. સૌથી સખત કાયદાના સ્વર્ગમાં આ હાસ્યજનક પરિણામ ! જર્મનીમાં અંકુશથી એક વિચિત્ર પરિણામ એ આવ્યું છે કે, વેચાણો, તેમને ફેસનારા અધમાધમ પુરોણ સાથે નામનાં લગ્ન કરીને, પોલીસની અખિમાં તપખીર છાંટવા સાડ, તેઓની “ ધર્મપત્ની ” બને છે ! કુટુંબખાણાં નિરંતર અર્થે બંધ કર્યાં છે છતાં તે એક યા બીજે નામે યા રીતે જુગારખાનાં પેઠે ચાલેજ છે અને તેના ચાલાક ચાલકો પર ફોજદારી માંડવા છતાં, દર વરસે જેટલા હજાર કેસ થવાના તે એકાદ થતાજ નથી ! અહીંના કોલેનના “ કેસો ” પેઠે બને છે. સખ કરો, ફિર કરો, પણ એના એ !

X

X

X

મોટા શહેરોમાં ઝાઝી વસ્તીને લીધે ગમે એવી પોલીસ, વેચા તથા બ્યબિયારનો પ્રતિબંધ કરવા અસમર્થ નીવડી છે. અસમર્થ નીવડે છે ત્યારે નિશાસમાં, અમેરીકાના શહેરોમાં બન્યું છે તેમ, ભાગીદાર તરીકે ઉઠી સામેલ થાય છે પરંતુ નાના શહેરોમાં બ્યવરયા થઇ શકે છે અને શહેરોએને નહીં નો પણ લશ્કરીએને તો ઘણાં રાખી શકાયજ છે. વીસ વર્ષ પર લશ્કરીએમાં એ અવાચ્ય સ્પેશન પ્રમાણ દર હજાર લશ્કરીએ નીચે પ્રમાણે હતું:—

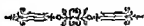
જર્મન	ફ્રેંચ	પ્રશીયન	ઓસ્ટ્રીયન	સ્વેડીયન	અમેરીકન	બ્રિટીશ	મીટીશ	ડાચ (ઈડીશ)
૨૭-૨	૪૩-૬	૪૩	૬૩	૭૬-૩	૭૭-૪	૨૦૩-૬	૪૩૮	૪૫૫-૬
						(૫૪૨-૩)	(૬૦૬)	(૮૫૫-૬)

પ્રતિબંધની મુખ્યવસ્થા પ્રમાણે આ પ્રમાણ છે. છેલ્લા બે આંકડા બહુ મોટા છે પરંતુ તેનું કારણ તેઓ પરદેશ સ્વદેશથી તથા પત્નીઓથી દુર રહેવાનું છે. ખાસ વધારે

અનીતિનું નથી. કેપમાં ગમે તે સ્ત્રીને દાખલ ન થવા દેવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે છે. લશ્કરીઓ દરેક રીતે પરત્રંત્ર છે, તેમના પર દેખરેખ રાખનારા, તથા સારી દેખરેખ રાખી શકે એટલા પુરતા, લશ્કરી તેમજ વૈદિક અમલદારો હોય છે. પરંતુ નગરની પથરંગી, સ્વતંત્રતાગામી, ખાનગી વસ્તીમાં એવો પ્રબંધ અશક્ય છે. એજ કારણથી, રોગપ્રચાર ચાહે તો અટકાવાય એવું જે ડોક્ટરો, લશ્કરીઓનું જે ઉદ્દેશ્ય આપીને કહે છે તે ઉદ્દેશ્ય લાગુ પડતું નથી. એ સત્ય છે કે ડોક્ટરો કાંઈ વ્યભિચારના ઉત્તેજક નથી. તેને સર્વથા અટકાવવો અશક્યવત્ જનજીવાથીજ તેને તેના માર્ગ લેવા દેવા કહે છે, તેમને વ્યભિચારીઓની દયા નથી. જો કે ધંધાના સંસ્કારોને લીધે જોઈએ તેટલો દ્વેષ પણ નથી. ઉપદેશનો નાશ કરવાથી વ્યભિચારને ઉત્તેજન મળશે એ સામાન્ય પ્રજાની દલીલ પણ ખરોખર નથી. તેમ કિંચિત્ અંશે થતું પણ હોય તોપણ નાશ, નિર્દોષને ખાતર આવરવક છે. એ રોગ એવી તથા વંશ્ય છે. ઉપદેશ-અસ્ત માતા કે પિતાની સંતતિ પણ જન્મથીજ એ લપંકર રોગ લઇને જન્મે છે ! અને થણા કુમળાં બાળકો માતા કે પિતાની મૂર્ખતાને લીધે નાક, તાળવું છત્યાદિ અવયવો બાહ્યાવસ્થામાં ખોલ બેસે છે. વૈદ્યકના પ્રોફેસરો ખિચિત્ અજ્ઞ કહે છે કે, પારા કે આર્સ-નીકની રસીયન પ્રો. એટર્સચિવાળી નં. ૬૦૬ વાળી પ્રખ્યાત રસીની દવા એ કાંઈ પુરતા ઉપાય નથી. આરામકારક નહીં પણ પ્રતિજીધક ઉપાયની અપેક્ષા છે, એક રોગીનું એ તેના દુવાલમાં આવતાં, તે દુઆલનો ઉપયોગ કરતાં આખાં કુટુંબને એ રોગ લાગુ પડે. તેના મોંની પાછપ ચોતાના મોંમાં મુકનાર નિર્દોષ પણ ઉપદેશ અસ્ત થાય. ધન્ય આપનારી નિર્દોષ સ્ત્રીનાં સ્તનદ્વારા ઉપદેશઅસ્ત બાલક તે નિર્દોષ સ્ત્રીને પણ એવી કરે. આ એવી શક્તિ એ રોગમાં છે તેથીજ તે રોગનો પ્રતિજીધ આવરવક છે. પરંતુ એ કે પરપુર્ય ગમન, પુર્ય તેમજ સ્ત્રીએ મહાપાતક સમજવું—પ્રાચીન સ્મૃતિઓનો એ સિદ્ધાંત સર્વે વૈદિક સાવચેતીઓ કરતાં લક્ષ ગણો કીમતી છે—એ કરતાં સરળ, બાવદારિક તથા સદૃજ ઉપાય ખીજે એક જડતો નથી. સ્ત્રી પુર્યનાં યુવાવસ્થા થતાં સાર્વજનિક લક્ષ એ પણ ખીજે મહાનુ ઉપાય છે. એ સ્થિતિ પ્રાચીનકાલમાં આ દેશમાં હતી, તેથીજ એ દેશમાં એ રોગ ત્રિવે આપણે જહુ સાંભળતા નથી. તોપણ હવે પ્રચાર વધવા લાગ્યો છે માટે બાલકજનથી દૂર ભાગતાં, એકદમ પશ્ચિમની અલગન કે જહલજન યુધી પણ ન જતા રહીએ તેની સંભાળ રાખવાની છે. યુવાન સ્ત્રી પુર્ય માત્રે, ધર્મપૂર્વક પતિ પત્નીના પવિત્ર પ્રેમપૂર્વક સંબંધથી જીવન વ્યતીત કરવું અને લગન ન કરવાં તો તે બહારથી રહી દેશની ઉન્નતિ કરવાની શરતેજ. એ મહા સિદ્ધાંતનું જેટલે અંશે પાલન કરનામાં આવશે તેટલે અંશેજ આવા દુર્ગુણોથી આપણે મુક્ત રહીશું. એ અંશમાં જેટલે અંશે પશ્ચિમ બ્રહ્મ થઈ છે, તેટલે અંશે તેને હવે તીવ્ર રીતે સદન કરવું પડે છે.

તાંત્રી.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિભક્ત ?

(૭-ગ્રાંથી સમાપ્ત).

હાનિ લાભની તુલના.

બહુ વિશાલ યજ્ઞ ગલ્લો લેખ હવે, તેની કેટલીક મિશ્રિત હાનિઓનું કુટુંબમાં દિગ્દર્શન કરાવીને આપણે સમાપ્ત કરીશું.

પતિપત્ની વચ્ચે રહેતો અવ્યવહાર.

સંયુક્ત કુટુંબમાં લગ્ન કેવલ સંતતિ ઉત્પન્ન કરવા અર્થેજ હોય, એમ અકિતઓને વર્તવું પડે છે. પતિ પત્ની વચ્ચે કાંઈક એકાંતમાં જ્ઞાન આદિની નિર્દોષ વાર્તાવાપ, નિર્દોષ દારૂ, નિરંતર પ્રેરનાર છેલ્લાદિ યજ્ઞ રચતાં નથી. સધળાની હાજરીની વાતાવરણ એ અવહારની પ્રતિકૂલ છે. તાત્પર્ય કે પતિ પત્ની સહવાસથી જે નિર્દોષ સુખ રવતું હોય તે બેઠાની શકે તેના અત્યુર્ધા પશુ બોમવવા અસમર્થ હોય છે. જ્યાં લાજપદોના રોવાળ છે- અને તે જનજાતના મુરત તથા ભરૂચ છલ્લા અને મહારાષ્ટ્ર શિવાય આખા દોઈમાં વસો એકો પ્રવર્તે છે-ત્યાં તો બન્નેને આગ્રા દહાડો એક બીબથી બેઠો કે લાકડીને દૂર લાગતા રહેવાનો, રોંગ કરવો પડે છે અને બહુ તો બાનામના અને અત્યંત urgent જરૂરી મુદ્દાની આગત પરજ દુકાશમાં વાતચીત આટોપી લેવી પડે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં એવો પ્રસંગ તો અવ્યવ છે કે બપોરે પુરૂષ બકિત સ્ત્રી સાથે વાર્તાવાપનો આનંદ ભોગવી શકે છે, અને તે આનંદ તેને નિંદ્રાને બોલે નિંદ્રાના સમયમાંથી ચોરવો પડે છે. વળી શાહેલા પાકેલા હોય તેવે એકબીજી વાતચીતમાં ઝાઝો આનંદ કે ઉત્સાહ પણ હોયો બહુ સંભવિત નથી. પતિ રમનના સાત કલાકજ સ્ત્રીના પતિ રહી શકે છે. પછી તો દરેક પોતપોતાના ધરેકમાં પડી જાય છે. નિંદ્રામાંજ તેઓનું પતિ પત્નીત્વ રહે છે. જનજાતવરયામાં તો લાકડ બહેન બરોબર ! તેથીજ નયેતર-ભાઈ બહેન તો ફૂટથી બધાનાં દેખતાં વાતચીત તથા હસાહસ પણ કરી શકે; પરંતુ પતિપત્ની તો એક નિયમ તરીકે વાતજ પણ કરી શકે.

આ સધળું જતાં, આપણે એ વાતનો સ્વીકાર કરીશું કે, કેટલાંક એવાં સંયુક્ત કુટુંબો છે કે જ્યાં ઉપર વહુવેલા દોષોમાંના ચોક્કસ હામર છે. ભાઈભાઈઓ તેમજ જોડાણી દેરાણીઓ વચ્ચે બહુજ સારો બનાવ હોય છે. અને દરેક પરંપરને પ્રિય કરવા ઉત્કળિત હોય છે. પરંતુ એ અપવાદોજ છે. જ્ઞાંતિ એકજ કુટુંબ એવું દરો. અને એ અવ્યવ સંપ્રવાના અપવાદો તો મુખ્ય નિયમ સિદ્ધ કરે છે. સાથે દળોમજીને રહેનાર લાઈઓ બને સાથે રહે, પરંતુ તેઓ વિભક્ત રહેતા ભાઈઓ કરતાં કાઠ રીતે વધારે સુખી છે એવું કાંઈ પ્રમાણ નથી. તેમને બને છે તે બાબત બહુ તો એક અર્થાત, એક નમૂના તરીકે જનજાતને કામ આવે એમ

કહી શકાય. પરંતુ એથી તેમને કે દુન્યાને શો લાભ ? ધીના બંગલા બનાવવાને શો લાભ ? તે લાકડાનાં બંગલાથી વધારે મુશ્કેલ પણ વધારે સગવડ લાપ્ત કેવી રીતે ? ધારો કે દુન્યામાં બધા લાકડાઓ તથા પિત્રાઈઓને બનતું હોય ને એક બીજાની સાથે રહેતા હોય તો પણ તેથી સાથે રહેનારને કે દુન્યાને કશો વિશેષ લાભ નથી. મારીમચકોને, અસાધારણ પુરુષોને કરીને તેઓ એક બીજા નેડે બનાવે છે તે છતાં તેમને વિભક્ત કુટુંબ કરતાં તો વધારે અગવડો પડે છેજ. તેઓ માત્ર વધારે સદનરીત છે એટલુંજ સિદ્ધ થાય છે. સાધુઓનાં એકાકાર, એક પગે ઉભા રહેવા વગેરે તાપસી ક્રિયાઓ જેવી તે વ્યર્થ છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં નિર્લેખક વધી પડતી મુશ્કેલીઓ તથા પરતંત્રતા.

સારામાં સારું આદર્શરૂપ સંયુક્ત કુટુંબ પણ સૌથી નિકટ વિભક્ત કુટુંબ કરતાં વધારે સુખી નથી. ફેર એટલેજ પડે છે કે, જે કામ વિભક્ત કુટુંબવાળો મરણ પડે કે તરત કરી શકે છે તે કામ સંયુક્ત કુટુંબવાળો બીજાને પૂછીને, બીજાની મરણને અવકાશ કરીને કરી શકે છે. તેને બધું ગોળ ચક્રાવેલા પાંદળને કરવું પડે છે. સ્વતંત્ર વ્યક્તિ બાસ પર સીધાજ જમને તે તરત કરી નાંખે છે. સ્વતંત્રતાની તથા છુટની મંદમંદ દહેરામાં તે હસતો અને રમતો, વિચરે છે, બ્યારે સંયુક્ત કુટુંબવાળો અનેક બંધનો અને બેડીઓમાંથી ખાસ નીકળે છે ત્યારેજ કરી શકે છે. ક્રીડામાં ક્રીડી વાત પણ તેને મન મુશ્કેલ છે. તેની બાદબાકીના આંકડાઓજ મોટા હોય છે. પરિણામ કાંઈ વધારે સંખ્યાનું આવતું નથી. તેના આંકડા નકામા લાંબા હોય છે. તે બીજાનાં દયાણુથી હમેશાં એવાપણી રિયતિમાં રહેલો હોય છે. ફેર એટલેજ છે કે, તે ચઢાય છે તે કરી શકે છે ત્યારે પુરા થાય છે, પણ વિભક્ત વ્યક્તિ તેટલી પુરા થતી નથી. કારણ કે તેને મન તે કાંઈ ફેલે નથી. સંયુક્ત કુટુંબમાં જે કામ વાધજ કરી શકે છે તે વિભક્ત કુટુંબમાં બકરી કરી શકે છે ! કારણ પરતંત્ર વાજ કરતાં સ્વતંત્ર બકરી કદાચ ચઢેજ છે. બીજાની છુટ એકનાં બજની ગરજ સારું છે. ધારો કે તમે જૈન છો; તમે સંયુક્ત કુટુંબના સમાસદ છો. તમેજ માત્ર સુધારાવાળા છો તથા જૈન કોન્વર્સના કાણ પ્રમાણે તમારા પુત્રનાં જૈન વિધિથી લગ્ન કરવા આહ્વા છે. તમારા બૂના વિચારના વડિલો તમારી વિરૂધ્ધ યશે, અને તમે વાધ જેવા દરો, પણ તમારામાં અસાધારણ નૈતિક બળ (mortal courage) હશે તો જ તમે તમારી મરણ પ્રમાણે વર્તી શકશો. ધારો કે તમે સ્વતંત્ર છો, વિભક્ત છો, તો તમને રમ લેવાની કે મેળવવાની નથી, માત્ર તમારા વડિલોને ખબર જ કરવાની છે. તેઓ પણ જાણે છે કે આપણને વાંધા લેવાનો હક્ક નથી. ધુળ જેવી બાજત પણ સિધ્ધ કરવા અસાધારણ નૈતિક-આત્મિક બળ તમારે ખર્ચવું પડે છે. તો જ સંયુક્ત કુટુંબમાં તમારી હચ્છ પ્રમાણે તમે એકલા-બીજાની તો વાંતજ નથી-પણ વર્તી શકો છો. જો તમારે તમારા મનથી ચાલવું હોય છે, તો તમારે હમેશ ભરતીની તથા પવનની વિરૂધ્ધ દિશામાં તરવું પડે છે. નહીં તો પ્રવાહમાં જ ધસડવું પડે છે. એથી ત્રાંબે મારું નથી. શકિતની ખરબાદી એટલી અત્યંત થાય છે કે અંતે તે ખર્ચાંજ નષ્ટ થઈ જાય છે. તમારી તરત ખાતરી થાય છે કે એ સાંકળમાંથી મુક્ત થયેજ મુકિત છે. સ્વમત માટે માન ધરાવનાર, પૈતાની શુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તનારનો તો સંયુક્ત કુટુંબમાં ખપ જ નથી. તેના

મરો છે, સ્વતંત્ર વિચાર કરનાર પુરુષો સંયુક્ત કુટુંબમાં વિરલ હોય છે તેમાં કદાચ આશ્ચર્ય નેહું નથી. તેવા તો તેમાંથી ખસી જ નાય છે. તેઓ તેની ઝેરી હવામાં ટકી કે નહીં શક્તા જ નથી. આગળ પહેલાં વિચારના પુરુષો, નવીન પ્રકાશના ત્રિભી પુરુષો, સત્યપ્રિય તથા ન્યાય પ્રિય પુરુષો, સુધરેલા વિચારના પુરુષોજ સંયુક્ત કુટુંબમાં સૌથી અપમાનિત, અપ્રતિષ્ઠિત જોવામાં આવે છે. તેમને તો ગાંડા ગણી કાઢ્યા હોય છે ! તેમનું ઘરમાં કશું નીપજી શકતું નથી. સામ્રાટ અવાહમાં તેમનું શું ચાલે ? હલ ભંગેડીઓની મજામાં એકજ ગણે. હોય તેનેજ તેઓ ભંગેડી ગણી કાઢે તેમ ઘરમાં આગમ વધેલા નવીન વિચારવાળા પુરુષ હોય છે. કવચિત્ જ તે સમસ્ત કુટુંબને પોતાના મતનું ફરી શકે છે. મોટે ભાગે તો તે વેળાસર નથી છુટો પડતો તે તે પોતે પાછો મૂળ હતો તેવોજ થઈ જાય છે. તેવા નવીન વિચારો તથા નવીન પ્રકાશ અસ્ત થઈ જાય છે. આગલા વખતમાં અનેક પ્રસિદ્ધ સુધારકો થોડા વર્ષ ઉત્સાહી સુધારક રહી પાછા ગાડીયા પ્રવાહમાં સામેલ થઈ ગયલા બચાના બાલ્યુવામાં હશે. જે સંયુક્ત કુટુંબની ઇતિહાસમાં તેઓ ફસાયેલા ન હોય તો ધણાખરા કરસન-દાસ મૂળજી તથા અન્યો, છેક છેલી ધડી પુધી જેવા ચુસ્ત સુધારક રહ્યા હતા તેવા રહ્યા હોય. હાલના સમયમાં સુધારકો પુનઃ પતિત થવાનો બહુ ઓછો સંભવ છે તેનું એક કારણ સંયુક્ત કુટુંબની જેડી ઝીણી થઈ છે તે છે. તે ઉપરાંત બીજા બધેનો પણ ઓછો થઈ ગયો છે. પ્રકાશ વધારે ઘટી છે, પ્રગમન વધારે ફળવાણું છે તે વગેરે બાબતો પણ બ્યક્તિના સુધરેલા વિચારને વધારે અતુલ છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં યુવાન પુરુષો શુદ્ધિમાં સળીરજ રહે છે.

સંયુક્ત કુટુંબની એક સૌથી મોટી દાનિ એ છે કે, તેથી પુત્ર યાવજીવન અપ્રસન્ન હોય-યારીમાં સળીર વધેનાજ રહેવાનો ભય રહે છે. લોખંડ જેમ ધસાય છે. તેમ અળે છે, તેમજ માણસ પણ જેમ સ્વતંત્ર અનુભવથી ધસાય છે. તેમ સુધરે છે. પરંતુ પિતા તથા વડિલોના હાથ નીચે તેમને કવચિત્જ સ્વતંત્ર શુદ્ધિ અભાવવાનો કે મત આપવાનો પ્રસંગ હોય છે. તે માત્ર ઓળીનો ચાકર હોય છે. સંસાર સમુદ્રના તટ ઉપર, તે તટરથજ રહે છે. તેની મજામાં બાપ ભીડી મોળાં તોડવાનો ને તે દ્વારા બાહુબલ વધારવાનો તેને પ્રસંગજ આવતો નથી. પણ તથા મનુષ્યના જોજનાદિ જે સમાન ધર્મો કલા છે તેજ તેને કરવાના રહે છે. તેની અકલની કસોટી કદિ સેવાતી નથી. તેથી તેમાંથી કસ જતો રહે છે. જેમ વાળ કતરાય છે તેમ વધુ ઉગે છે, હુલ હોવાય છે તેમ વધુ પેદ થાય છે ! તેમ શુદ્ધિ પણ જેમ ઉપયોગમાં આવે છે તેમ વધે છે. પરંતુ તે વજારતી ન હોયથી કટાઉ અથવા સડી જાય છે. આથી પિતાનું દીર્ઘાયુ તથા આરોગ્ય સંયુક્ત કુટુંબમાં પુત્રને આશીર્વાદને બદલે એક શાપ સમાન થઈ પડે છે. તેની શુદ્ધિને કદિ દેખાવવામાં ન આવેલી હેવાથી તે અતે વેગથી ચાલતી બધે પડી જાય તેમાં નવાહ નથી ! તે યાવજીવન શુદ્ધિ તથા અપ્રજતામાં સળીરજ રહે છે. ૧૮ મા ૩૨૧ મા વર્ષની વય પ્રાપ્ત કરવાની વર્ષગાંઠ બીજાને મતને વિશ્વવશારક તથા ઉચ્ચપાયલ કરનારી (psychological) ધડી (moment) થઈ પડે છે, પરંતુ તે તો જોવાને તેવો ઘા-પડા મૂળજે જોવાજ, ધરજ જેવો ફેરફાર વિનાનો (changeless) રહે છે ! જે તેને આપ-

બળથી કમાવાની તથા જાતેજ એકલા સંસાર ચલાવવાની ફરજ પાડે તોજ તેને મુશ્કેલીઓની કદર થાય, તેના ઉપાય કરવાની આવશ્યકતાની પીછાન થાય, તેવું મન તથા ચિત્ત બળત થાય અને આવતી મુશ્કેલીઓને તોડ કાઢવા તેનામાં શક્તિ રચી શકાય થાય. પણ સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં તો તે અનુપયોગથી ઉઠી સુકાષ્ઠ તથા કરમાઈ જાય છે. સંયુક્ત કુટુંબના લાયકાઓ જે કે પોતાની ખાચરી સાથે વાતચીત કરી શકતા નથી પણ તેના ધરમાં ખાચરીઓનાં તો કુંડના કુંડ હોય છે, તેઓ જન્મે નવરાં પણ પુષ્કળ પડે છે તેથી તેમની સાથે વાતચીત કરવાની ઘણી સવડ પડે છે. જેથી તેઓ ખાચલા બનવામાં બાકી રહેતા નથી. સ્વેચ્છાની સાથે આસંગિક ચર્ચા તથા વાતચીત એટલી પુષ્કળ કરવાની હોય કે તેમના સંસર્ગથીજ ખાચલાપણું આવતું નથી. તેની સાથે પણ હૃદયી ઝાઝી વાતચીત કરે તો જરૂર તેનાં ઐશ્ય શુણ્ણ તમારામાં આરોપિત થશે. પરંતુ જ્યાં એકને બહુ બેચેન બનીએ વાતો કરનારી મળે અને તે પણ નકામી તથા કુધલીની-ત્યાં પછી ખાચલાપણામાં રીંગણે કળા પૂર્ણ નિપુણ થવામાં શો વાધો હોય ? હમરો જાતિ અનુભવ છે ત્યાં સુધી, મોટાં સંયુક્ત કુટુંબોમાં પુર-પોતો બહુજા મોટા ભાગ બેરક સ્વચ્છાવનો હોય છે. મોટાં કુટુંબ માટે લેલિ સાધારણ રીતે જોલતા સાલ્યા છે કે ' એ ઘરમાં તો તો ફાણાલાઈજ દીવા છે, બાકી બધા ઠીકજ છે. ' કોઈ કહાનીયો, તો કોઈ અલ્લાની ગાજડી, તો કોઈ અલ્લહટાપુ તો કોઈ મીળસતું ઝાડકણ તો કોઈ વર્ણી નીસારીયોજ માલમ પડશે. એકાદ સંપૂર્ણ હોઈ બાકી બધા, અથવા ઘણા અપૂર્ણજ તથા અપ-અગોજ હોય છે. સંયુક્ત વ્યવસ્થાની વાતાવરણ તથા બંધારણથીજ મોટે ભાગે એ હીનતા આવી છે તે સંપૂર્ણપણે બેઈ શકાતું નથી એ મહારોકતું સ્થાન છે.

સંયુક્ત કુટુંબના એક બે સ્પષ્ટ લાભ.

સંયુક્ત કુટુંબના એક બે લાભ છે જે વિભક્ત કુટુંબમાં નથી તે હમે આનંદથી સ્વીકારીએ છીએ. વિભક્ત કુટુંબમાં જ્યારે કોઈ માંદુ પડે છે ત્યારે જે આપદ પડે છે તે સંયુક્ત કુટુંબમાં માંદાની માનજત કરનારા આદમીએ હોવાથી પડતી નથી. વળી સ્ત્રીઓ રજસ્વલા થાય કે સુવાવડ મુએ તે બારે વિભક્ત વ્યક્તિને ભોજનાદિની જે આપદ પડે છે તે સંયુક્ત વ્યક્તિને પડતી નથી. પરંતુ અનેક હાનિઓમાં આ લાભ કાંઈ જાદુ મોટા નથી. અને વિભક્ત કુટુંબ પણ શા માટે તે લાભ વિભક્ત હોવા છતાં ન ભોગવી શકે તે સમજ શકાતું નથી. માંદગી તથા અડચણને વખતે સાથે જમવા અને જરૂર પડે સાથે રહેવામાં કશો વાધો નથી. પરંતુ તે વ્યવસ્થા કામ ચલાવિજ હોવી બેઝએ, હમેશની નહોં. આપવાદિક આપતિ સારૂ નિયમિત ગોઠવણ કરવી, એ યોગ્ય નથી. મિત્રતાવધી છુટા રહેતા હોઈએ તો શા સારૂ જરૂર પડે એકત્ર ન થવું બેઝએ ? સદ્લાવની લાગણી જૂદા માત્ર રહેવાથી શિથિલ કરવાનું કે થવાનું કાંઈ કારણ નથી. તેવું કશું કુદરતમાં નથી. હાલ ઘણુંજાં લડીને જૂદા પડે છે તેથીજ જૂદા પડ્યા પછી જરૂર છતાં પાછા ભેગા થતા નથી. બહુ જોતવા ચાલવાના વહેવાર પણ ટળી જાય છે, જે અનેક વર્ષના શોક પછી અથવા બીજી પેઢીએજ પાછો ચાલુ થાય છે. આરોગ્યવાન શરીર હોય તો ભવિષ્યમાં રોગિષ્ઠ થવાના સંભાવ માત્રથી કોઈ દવા ખાતું નથી. માંદુ પડે ત્યારેજ ખવાય છે. તેમજ વિભક્ત કુટુંબોએ અડચણ દરમિયાનજ અડચણની દવા તરીકે સાથે જમવું તથા રહેવું બેઝએ.

સંયુક્ત કુટુંબના લાભ વિલક્ષ્ય કુટુંબ ન સોગવી શકે શું ?

આપણા દેશમાં અડચણોના વેચાતા ઉપાય મળતા નથી તેથીજ વધારે આપણો પડે છે. વળી ઘણી ખરી અડચણો તો કલ્પિત વહેમથીજ ઉભી કરીએ છીએ. વળી અડચણો દૂર કરવામાં સમા સંબંધીઓ ઉપર જ નેમણે તે કરતાં વધારે આધાર તથા આશા રખાય છે. મિત્રો તથા પડોશીઓ પુણીથી સગાઓની ગરજ સારી શકે, તેથી નવીન સંબંધ પણ પરસ્પર સદાપતા કરવાના રીવાજથી વધી શકે. કુટુંબની અંદરજ નથી ગટપટ ચડપટ કરવાના રીવાજથી દિંદુઓમાં પડોશીઓ તથા મિત્રો વચ્ચે નેમણે તેવો ઘાડ સંબંધ હોતો નથી. તેમનો ઉપયોગ આપણે નેમણે તેથી ઓછો કરીએ છીએ તથા સંબંધીઓ અને ખાસ કરીને પિતૃપક્ષના સંબંધીઓ (સંયુક્ત કુટુંબના માછ સમૂહ) પાસે નેમણે તે કરતાં વધારે આશા કરવામાં તથા આધાર રાખવામાં આવે છે. માતૃ પક્ષ તથા સ્ત્રી પક્ષના સંબંધીઓ, અને પુત્રી પક્ષના સંબંધીઓ પાસે પણ શા માટે ઓછી સદાપતાની આશા કરવી ? એ તો પરસ્પર છે. તે સંબંધ ઓછા નિકટ છે એમ માનવામાં હોદ્દા બંધુઓ ઘણી ગંભીર ભૂલ કરે છે, અને નદીના પાણીને ખેતરમાં વહેવડાવવાને બદલે એમનું એમ ખારા દરીયામાં મળી જવા દે છે. કલિદાસ

જન્મની અધિરતા અને મુક્તિ-તેનાં કારણો, લક્ષણો અને ઉપાયો.

(૨-ગત ભૂત માસના અંકથી અનુસંધાન).

બહેરાપણાનું એક ફલદ્રુપ કારણ સગોત્ર સંબંધ લગ્ન છે !

જન્મ પછી બાળાવસ્થામાં અકરમાલથી બહેરા થનાર માત્ર માતા કે માત્ર પિતાની સંતતિમાં સાથે ૧, માતા પિતા ઉભય જન્મ પછી બહેરા થતાં, આશરે બે, એ પ્રમાણે જેમ જેમ જન્મ પછી બહેરાપણું, પતિ સાથે પત્નીનું બહેરાપણું, વંશપરંપરાનું બહેરાપણું વધતું જાય છે તેમ તેમ તેમની બહેરા સંતતિનું પ્રમાણ વધતું જાય છે અને ઉપર કહ્યું તેમ એક સાથે ૩૦ ટકા બહેરાપણું આવે છે. પરંતુ મુળ જાણને બહેરાપણું કેમ લાગુ પડ્યું? તેનું એક મુખ્ય કારણ નિરસદેહ લગ્ન સંબંધી છે. આપણા આર્યોએ અગાધ દીર્ઘદંડિથી પરસ્પર લગ્નનો પિતાના ગોત્રમાં સાત તથા માતાના ગોત્રમાં ૩ પેઢી પર્વત ત્રિવિધ કાપી, અને તે પછી પણ ૧૪ પેઢીએ તો "સમાનાદક" સંબંધ પણ નષ્ટ થવા છતાં, સગાંમાં લગ્ન કરવાથી લડકેલી અનેક હોદ્દા બળતિઓ ૨૫ કે ૫૦ પેઢી થતાં પણ લગ્ન કરતી નથી ! હજીએ ઓઢાણ ઓઢાણ સાથે અને શેઠાડ શેઠાડ સાથે લગ્ન કરશે નહીં - એ કે તેમના પૂર્વજ તથા વર્તમાન વંશજ વચ્ચે કુટુંબ સંબંધ પેઢીઓ અતીત થઇ ગઇ છે. પરંતુ આર્યો શિવામની બળિઓમાં લાઠ લાઠનાં છોકરા છોકરી-એને આપણે ભાઈ બહેન કહીએ છીએ-તેનાં લગ્ન થાય છે, એ ઉલટું પ્રસરત ગણાય છે !

પાર્સીઓ અત્યાર સુધી ધારતા કે એવા ધર્મગ્રંથ લખતી કુટુંબની દોષત પરકુટુંબમાં ધસડાતી બની જાય છે ! એવાં લગ્નો હવે પૂર્વ કરતાં ઓછાં થયાં છે, કારણ કે એવા લગ્નની સંતતિમાં નપુસંકતા, મનની દુર્બલતા, આદિ દોષોનું, નવાં લોહીના અભાવથી એકજ જાતના લોહીને લીધે, બહુ મોટું પ્રમાણ આવતું દેખાયું છે. તે દોષો ઉપરાંત અધિરતા પણ છે. ડૉ. કેર લવ તેમજ પ્રો. એલન ફેના ગ્રંથોથી એ સિદ્ધ થાય છે. ઈંગ્લંડની ૧૩ અધિર શાલાઓના અધિર વિદ્યાર્થીઓનાં માતા પિતા જેઓ પરસ્પર સમાં હતાં તેમની સંતતિને ઓછામાં ઓછા ૮ ટકા જેટલો ભાગ જન્મથી બહેરા હતો ! અને પ્રો. ફેએ ૩૧ પિત્રાઈઓએ તેમની પિત્રાણીઓ સાથે લગ્ન કરવાના જે દ્રષ્ટાંતોનું અવલોકન કર્યું હતું તેમાંનાં ૧૪ દંપતીઓને તો સફળીજ સંતતિ બહેરી સુગી નીવડી હતી, અને કુદ્ર સો છોકરાં સાંપડ્યાં હતાં તેમાંથી ૩૦ બહેરાં મુઠાં હતાં ! આમાં દેખીતો વાધો એ આવે છે કે હીંદુસ્તાનમાં હીંદુઓની વસ્તી સૌથી મોટી હતી, અને તેઓ માઆપના સગપણમાં પોતાનું નવું સગપણ ન વધારતા હોવા છતાં તેમનામાં અધિરોનું પ્રમાણ મુરોપ કે ન્યાં એવાં લગ્ન પ્રચલિત છે તેથી વિશેષ કેમ ? તેનો ઉત્તર એજ હોઈ શકે કે, હીંદુઓ શિવાયની ૧૦ કરોડ પ્રજાથીજ પ્રમાણ મોટું આવતું હશે તેમજ ૨૦ કરોડ હીંદુઓમાં જંગલી, તથા મામાની પુત્રી સાથે લગ્ન કરતી દક્ષિણ આદિ દેશોની કામો બાદ કરીએ તો ૧૦ કરોડથી વધારે હીંદુ ગોત્ર સંબંધની પવિત્રતા ઈર્ષ્યવત નહીં હોય. મોટાં પ્રમાણનું બીજું કારણ અટાન, વહેમ તથા દારિદ્ર્યની વિશેષતાને લીધે, બાળકોને જન્મ પછી રોગોદિને પરિણામે યોગ્ય ચિકિત્સા ન થવાથી એ પરિણામ મોટે ભાગે આવતું હોવાનું હોવું નોંધએ.

જન્મ પછી લાગુ પડતું બહેરાપણ.

અને એ સંખ્યા પણ કાંઈ નાની નથી. અનેક રોગોનું પરિણામ જાણકનું બહેરાપણ આવે છે. ક્વીનાઈનથી તો માત્ર તે કાંઈ ખાવામાં આવવાથી જે બહેરાપણ આવે છે તે કાળે કરીને એની મેળે જાતું રહે છે. પરંતુ રોગોથી તો જાણકનું વારંવાર લાગુ પડી જાય છે. રોગોથી કેટલા પ્રમાણમાં બહેરાપણ, પાતેલ થાય છે તે નક્કી કરવા સારૂ ૩૮૦૪ કેસોનાં કારણોનું પૃથક્કરણ કરતાં નીચે લખેલા વ્યાધિઓ તેનાં મુખ્ય કારણ રૂપ જણાયા હતા:—

૧ સ્કાર્લેટ શીવર (જેમાં શરીર રાતું થઈ તાવ આવે છે)	૯૭૮
૨ કરોડના રોગ તથા તેથી લાગુ પડતા તાવ.	૫૩૬
૩ મગજના રોગો, મગજના તાવ, મગજનું લસાઈ જવું.	૪૦૪
૪ ' ટાઇફોઇડ ' તથા ' ટાઇફસ ', એકાંતરીઓ તાવ, પિત્તને લીધે થતા તાવો મળીને	૩૦૦
૫ માથામાં ગુમકું, પર વગેરે થવાથી	૨૭૬
૬ શિતલા	૧૯૧
૭ ઉધરસ વગેરે ગંજાનાં દરદો.	૧૭૧
૮ સરદી તથા તેને લીધે આવેલો તાવ.	૧૮૨
૯ આંકડી તથા ફેફસ તથા દાંત આવવાથી	૯૨

૧૦ કવીનાઇન-૨૨ તથા બીજી દવાઓ-૭

૨૯

૧૧ સજ્જડ હાત કે યથેક મારવાથી

૩૧

આ પરથી જાણશે કે તેથી પણ કાન પર અસર થાય છે તેથી 'બહેરાંપણ' લાગુ પડવાને ભય રહે છે. સાંભળવાનાં ગુણ ધરાવતી આમદી બહુ નાણુક પડ છે. કેટલાક લોકો-કની સળીઓથી અનાડીઓથી કાનનો મેદ કઢાવે છે અને તેમને તેઓ બહેરા કરી વિશાળ કરે છે. આ અસાધ્ય રોગ છે. અરમા' જેમ આંખ થોડું દેખતી હોય તો વધારે દેખાડી શકે છે તેમ અમુક ભુગળીની કુક્તિઓ નાના અવાજને મોટા કરી શકે છે. પરંતુ એકવાર શરેલો પડેલ દવાદારથી તો સંધાતોજ નથી. એ વિષય સતી કદાપિ નિયોગ કે નાતર કરતી નથી !

બહેરાંઓતું શિક્ષણ-પ્રાચીન રોમનો તેમને મારી નાખતા !

જન્મથી બહેરા મનુષ્ય જે લાખ શીખ્યો નથી તેને વિદ્યા પ્રાપ્તિમાં ખાસ બાંધ નડે છે. કસણ કે વિદ્યા પ્રાપ્તિનાં, જે ઇન્દ્રિય ચક્ષુ તથા કર્ણ-સાધન છે. તેમાંનું એકજ એની પાસે છે. આથી બાલક બહેરાઓતું કેટલુંક અતાન જેટલું દવાજનક તેટલુંક હાસ્યજનક વારંવાર થઇ પડે છે. વારંવાર તેઓ પૂછે છે કે મિત્રાડી શું વાત કરે છે ! પરંતુ બીજી રીતે તેમની કુદ્ધિ કમ છે એમ નથી. જે તેમને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવે તો તેઓ સાંભળતા જેવાજ સારા નિવડે છે. અનુભવથી તેઓ સમાન સિદ્ધ થયા છે. પરંતુ પ્રાચીન કાલમાં તેઓ વિશે ઉદ્દુજ સમજવામાં આવતું. તેઓને ભ્રમચિત્ત જેવા જડ અને ભારપ 'સમજવામાં આવતા અને પ્રાચીન ગ્રીક તથા રોમન શળ્યોમાં તેમને રાજ્યની આઠામી નદીમાં ફેંપાવી અથવા અન્યથા મારી નાંખવામાં આવતા ! મનુષ્યતા વધનાં એ નિરપરાધીઓને દેહાત-કંડની દોહરતા શિથિલ તો થઇ છતાં તેઓ બોલતા નહીં, તેથી તેમનાં બેાર તો નજ વેચાતાં. તેઓ મૂર્ખ અને માંઝ તો માનવામાં આવતાજ અને દવાથી હર્વવાં દેવામાં આવતા. તેમનામાં વસીયતનામું કરવાની કુદ્ધિ છે એમ ધારવામાં આવતું નહીં. અને તેમ કરવાની તેમને કાયદાથી મનાઇ હતી ! જે કે જન્મ વ્યાદ લગુણ ગણવા પછી બહેરા' ચનારે માટે તેવો પ્રતિબંધ નહોતો. એ સમયમાં અતાનનો અધિકાર કેટલો ઘીડ હશે કે 'ગિરીરોટલ જેવા 'શીસ્સોના રાજ' નો પણ એવો મત હતો કે મગજની કાંઈ ખરોટીથીજ તેઓ બોલતાં નહીં હોય. એ બહેરા જિયાર સૂઈ એટલા પણ ગણાતાં તો ખરાજ કે સૂઈનાં વર્લ મૌનમ્નાં ચતુર મહાસ્ત્ર જન્મથીજ સમજતા, જે ચોડાજ માંડ-પણે પણ આ જમાનામાં સમજે છે ! હાલમાં જેમ અમુક અકરમાત્ સર્તા ગત વાચા એકદમ રુદુરી આવવાનાં ઉદાહરણો અને છે તેમ પ્રાચીન કાળમાં ચતુર જગતના પ્રાચીન ઇતિહાસનો પ્રથમ લેખક, ગ્રીસનો વ્યાસ, અને " ઇતિહાસનો પિતા " હીરોટોલસ કહે છે કે હોઇસસનો એક પુત્ર બહેરા હતો. પણ તેના પિતાને દેહાત કંડની શિક્ષા ચનાર હતી તેથી તેના મન પર એવી અદ્ભુત અસર થઇ ગઇ કે તેની વાચા કુલી ગઇ ! ખીરતી ધર્મના પ્રવર્તક મહાત્મા ઇસુ ખ્રીસ્ત તો બહેરાં મુંગાના મગજમાં નહીં પણ માત્ર જાનના પડામાંજ ખોડ છે એ સારી ચેટ સમજ્યા હતા. તેને માટે કહેવાય છે કે બહેરામુંગા તેને સાંજળી શકયા અને તેને ક્ષેત્ર બોલવા લાગ્યા ! ને એના રપરાથી જેમ અજગો બોલતા તેમ બહેરામુંગા સાંભળતા બોલતા થયા, અને

તેઓ એઓને ઉપદેશ જરૂર કરતા. પરંતુ ઉક્ત ચમત્કારનો વાસ્તવિક અર્થ એજ છે કે, એ મહાત્મા બહેરાંઓને તેમની કુદરતી ભાષા-નિશાનીઓની-માં સંભળાવતા તથા સાંભળતા, એના લક્ષ્યોએ એતું મહાત્મ્ય વધારવા ખાંધુખાં એ સરસવતું ચમત્કારાત્મક સંચાર માત્ર રચ્યું છે. જે ધ્રુવમાં એવી શક્તિ હતે તો વાહુદીઓનાં પુટેલાં એજ ને એમાં રોગી હતો એજ કેમ હીક નહીં કરતે ? ગમે તેમ હો, પરંતુ ઇસુ ખ્રીસ્તની ધર્મપ્રચારક શક્તિ બહેરાંઓને પોતાને આશ્રયે લેવાની વૃત્તિ પરથી જણાઇ આવે છે. નિયમિત રીતે મુગાઓને બોલતાં શિખવવાનો તથા તેમને સમાજના ઉપરોગી બંધિત કરવાનો પ્રયત્ન તે ઈ. સ.ની ૧૬મી સદી સુધી થયોજ નહોતો. ધર્મબોજાપણાનાં ઉદ્ધેશ્યમાં પરલોકની બાળત આ જન્મથી શનતઃ અધિક ઉપ-યોગી દેખાવાથી આ લોકની કુલશ્રદ્ધ વાતોપર પ્રગળી રૂચી નહોતી. છેક ૧૬ મી સદીની અર્ધ-વચમાં એક રપેનીશ સાધુ પેદ્રો પોન્સ દે લીઓને બહેરાંમુગાઓને બોલતાં તથા પ્રચારત કરતાં પ્રથમ શિખવ્યા હતા, એવું જૂનાં દસ્તાવેજોમાં જણાય છે: પણ અહીં પણ મુખ્ય હેતુ પરલોકનો હતો. એ અધિરોનો આજન્મ નહીં પરંતુ પરલોક સફલ કરવા પ્રભુની પ્રાર્થનાપૂર્વક કરવાં સાર તથા મરણ સમયે Confess કરવા સાર (ખ્રીસ્તીઓ એમ માને છે કે એ સમયે સધળાં પાપ પાદરી આગળ કલુષ કરવાથી ધ્રુવર તે માફ કરી દે છે-આથી રાજરાણીઓ પણ પોતાનાં અધિકાર બલિયાર આદિ પાપો, આદિથી અતંતર્યંત, અતંકાલે પ્રુક્તે હૃદયે કહી દે છે) જ મુખ્ય કરીને તેમને આ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. પેદ્રો પછી એના શિષ્ય બોનેટે નિયમિત શિક્ષણ શરૂ કર્યું. નામ, ઝીજ જતાવીને તથા ક્રિયા કરીને શિખવતો. આ પછી અનેક શિક્ષકોએ એ વિષય ઉચ્છેદી લીધા અને વિવેચક તથા પ્રતિપાદક ગ્રંથો લખાયા. કેટલાક નિશાનીથી, કેટલાક લખવાનું શિખવવાને તેમજ કેટલાક તે ઉપરાંત મુગાને હોઠ વગેરે દ્વારાથી અવાજ કાઢતાં અને બાદ શબ્દો બોલતાં શિખવીને શિખવવા લાગ્યા. એક બહાદુર શિક્ષકે તો નિશાનીઓના કેશ રચવો શરૂ કર્યો પણ તે એટલો મોટો હતો કે મરી ગયો તોએ તે પૂરો થયો નહીં ! લંડનમાં ૧૭૨૦ માં એક હેન્રી બેકરે મુગાંબહેરાંની પ્રથમ શાળા કાઢી, અને બાદ ૧૭૬૦ માં એક બ્રેડવુડે એડીનબરોમાં કાઢી. જર્મનીમાં મેરીટઝ હીલે મુગાઓની શિક્ષણ કળામાં એવો સિદ્ધાંત રચ્યો કીધો કે તેમને શિખવવા માટે તેમને નિશાનીઓ વગેરે બતાવવાની કડાકૂટમાં ન પડતાં તેમને બોલતાજ કરવા અને બોલી બોલાવીનેજ શીખવવું. ૧૮૮૦ માં બહેરાંમુગાઓના યુરોપના શિક્ષકોની જે કોન્ફરન્સ મીટિંગ (ઇટલીમાં) મળી હતી તેણે એ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો અને બાદ જર્મની વગેરે સ્થળે બાહોમ કરીને તેજ પદ્ધતિ વ્યવહારમાં લાવવામાં આવી. એકલી ' ઓરલ મેથડ ' થી બેઠકે તેટલો લાભ થતો નથી, એમ હવે અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે. વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિપર તેની ફતેહનો મણો આધાર રહે છે. ધણાનું એમ ધારવું છે કે જન્મથી બહેરાંમુગાઓ કદાપિ બોલી શકેજ નહીં; પણ આ એક ભ્રમ છે. હજારોને બોલતાં કરાય છે. માત્ર તેમને સાંભળતા કરી શકાતા નથી-ખામી કાનમાં છે, મોંમાં નથી. કેવાં પ્રાચીન રોમનોનું કુબાડવું અને અર્વાચીન યુરોપીયનોનું બોલાવવું ? શુદ્ધિ, પરિશ્રમ અને દયા શું ચમત્કાર નથી કરતાં ?

અમેરીકામાં બહેરાંઓની કોલેજ-પ્રીન્સીપલ બહેરી શિષ્યા સાથે પરણે છે !

અમેરીકામાં ૧૯ મી સદીના આરંભસુધી બહેરાંમુગાનાં બહેરાંની માટે કાંઈ સુખપંથ

નહેતો. પણ ભોગલેગે કોનેકટી (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)ના એક ઘડતરની બહેરી છાતરી અમલદારી તેથી તેને બહેરી જીંદગીપર સ્થાવલિકનથી દયા આવી. પોતાના રોટમાં કેટલાં બહેરાં છે તે ગણતાં ૮૪ નીકળ્યાં. તેણે એક ડૉ. ગેલાઉડેટ તથા બહેરાંઓની એક સ્ત્રી શિક્ષકને તેમની શિક્ષણકલાનો અભ્યાસ કરવા ૧૮૧૫ માં યુરોપ મોકલ્યા. પાછા ફરી તેઓએ ૭ વિદ્યાર્થીઓથી કોનેકટીકટમાં એક શાળા સ્થાપી. ડૉ. ગેલાઉડેટ પોતાના કામમાં હોશિયી મકંથે અને બહેરાં મુંગાઓ-માટે અતઃકરણથી એટલું માન અને દયા હતાં-કમમાં કમ કટકટ કરનારી સ્ત્રીઓ માટે તેને એટલા તિરસ્કાર હતા-કે મીસ ફાઉનર નામની મોતાની બહેરીમુગે શિક્ષાની સાથેજ તેણે લગ્ન કર્યાં ! આ લગ્ન ઘણાંજ સુખી નિવડ્યાં, અને તેમને પુત્ર 'ગ્રાવ' બીવાની બહેરાં-મુંગાઓની કોલેજનો શિક્ષક થઇને અતિ પ્રેસીડન્ટ થયો હતો ! આ કોલેજનો નિભાવ સરકાર કરે છે. ૧૮૯૩ ની સાલમાં એ કોલેજના સેક્રેટરી બહેરાંમુંગા-દ્વારા તે બહેરાં બોલતાં કહેવાં જોઇએ-એજ્યુએટોની કોલેજ પછીની કારકીર્દી નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવી હતી:-પણ શિક્ષક છે (મુખ્ય કરીને બહેરાંઓનાં). ૪ પાઠશાળાઓ અભ્યાસ કરે છે. ૩ તે પંચાના લંચીઓ છે. બીજા ૩ ઉપતંત્રીઓ છે. ૧૫ સરકારી અમલદારો હતા જેમાંના એકે તે હાઇકોર્ટમાં બેરીટર તરીકે ' પ્રેક્ટીસ ' કરવા રાજીનામું આપ્યું હતું. એક તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો સરકારી બોટેનીસ્ટ (વનરપતિશાસ્ત્રી) છે. આ ઉપરાંત કેટલાક ખેતરોડી, ફુલર, વગેરેમાં પડેલા છે. હાલમાં એ કોલેજમાં ૧૦૦ ઉપર વિદ્યાર્થીઓ કોલેજ વિભાગમાં છે. એ શાળામાં કંઈમુખાર્દિ વાચના અંગ્રેજી રચનાનું, અષ્ટાંગના શુભાનું, બહેરાંઓના શિક્ષણ આપવાની ખાસ કલાનું, નિદાનીનું, તથા એવું ખાસ વિશેષ માન આપવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત બીજા જેવુંજ-જેટલુંજ સામાન્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

બહેરાં સાથે રાખવામાં આવતાં સાંભળતાં !

આ ૧૦૦ અંડર-એજ્યુએટો સાથે અર્ધા ડઝન સાંભળતા પણ સાથેજ રાખવામાં આવે છે. તેમના ઉદ્દેશ લખિયમાં બહેરાંઓનાં શિક્ષક થવાનો હેતુ છે, અને બહેરાંઓ સાથે નિકટ સમાગમમાં આવવાથી તેઓને બહેરાંઓની દાજલો તથા શુદ્ધોચિત્તું ધણું સચોટ માન થાય છે. આ બહેરાંઓની અહીંના જીવી કોલેજ નથી-વે તેમનું શુરુકુલ છે ! ત્યાંજ તેઓ બોળન લે છે તથા રહે છે. અમેરીકાનો બ્યાપારદિ સર્વે વિષયોમાં દિગ્વિજય મેળવતા રહે છે અને હરીશ્વરમાં જન્મીને તથા અમેરિકાને પણ હરાવી દે છે તેનું એક દારણ તેઓના શિક્ષણની સંપૂર્ણતા છે તેમને શિક્ષણ એટલું નો બ્યાવદારિક તથા ઉપયોગી રાષ્ટ્ર પડે એવું આપવામાં આવે છે કે લખિયમાં ગમે તેવી ટકકર તે સહેલાઈથી ઝીંચી શકે.

પાશ્ચાત્યો પોતાના આ બહેરાંઓની પણ કેટલી સંભાળ રાખે છે તે જુલો ! તેમના દિતત્વ ૧૮૮૬ માં ઇંગ્લેન્ડે ખાસ બાહરાહો કચીશન નીચું હતું, અને ૧૮૮૯ માં તેને રીપોર્ટ પ્રગટ થયો હતો. એને પરિણામે બહેરાં બાળકોને તેમની ખાસ શાળામાં મોકલવાનું કાયદાથી ફરજિયાત કરવામાં આવ્યું હતું. આ દેશમાં સાંભળતા માટે પણ ફરજિયાત કરવાનો વખત નથી આવ્યો એમ નામદાર મહારાજ સવાજીરાવથી જુદા પડી તેઓ કહે છે !

(અપૂર્ણ).

પુષ્કળ સ્થલે આદાણુ દેવસમાન છે. એમ કહેવું છે. 'તે' કુદ્ધ યશે તો' જંગતને બંદન કરી નાંખશે; કાન બસ આદાણુનાં બગતી આગળ બહુલ' ફીક' છે; આદાણુના નમસ્કારથી આકાશમાં સૂર્ય' પ્રકાશે છે, 'જે કે આદાણુએ સમાન' સ્વાયંનિરપેક્ષબુદ્ધિથી કલ્યાણ કર્યું હતું, છતાં તેમની સ્તુતિ એટલી બધી વખત અને એટલી બધી અવાસ્તવ કરેલી છે કે છેવટે - વાંચનારને પણ કંટાળો આવે છે. ૧ આદાણુ અવિદ્વાન હોય તો પણ તેને માન આપવું જોઈએ, એવું પણ એક ડોકાણે કહેલું છે ! ? • !

આદાણુદિ ત્રણ વર્ણોને પરસ્પર એક બીજાનું અન્ન ખાવામાં વાંધો નહોતો; પરંતુ શૂદ્રનું અન્ન ત્રણે વર્ણને વર્જ્ય હતું. 'જે શૂદ્રનું (રશિષ્) અન્ન ખાય છે તે પૃથ્વીને મલ ખાય છે, ૩' એવું એક ડોકાણે કહેલું છે. આદાણુદિ ત્રણ વર્ણોનો પોતાના વર્ણની કે પોતાનાથી હલકા વર્ણની કન્યા સાથે વિવાહ થઈ શકેતો; પરંતુ પોતાનાથી હંચ વર્ણની કન્યા સાથે લગ્ન થઈ શકતાં નહોતાં. એટલે કે, આદાણુ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરી શકેતો; તેમજ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરી શકેતો; પરંતુ ક્ષત્રિયનો અથવા વૈશ્યનો આદાણુકન્યા જોડે વિવાહ થઈ શકતો નહોતો. ઋષીક અને તેનો પુત્ર જન્મદગ્નિ પોતે આદાણુ છતાં ક્ષત્રિય કન્યા પરણ્યા હતા. સંતનુએ અક્ષત્રિયકન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું; પરંતુ શુક્કન્યા દેવયાનિએ જ્યારે યયાતિ રાજની રાણી થવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે તેણે કહ્યું કે, " દેવયાની, તારા આપની વર્ણનો અને ક્ષત્રિયનો વિવાહ થવો શક્ય નથી. " ૪

જુદી જુદી વર્ણનાં સીપુરોના સંબંધથી અનેક પેટાન્વતિઓ નિર્માણ થઈ. ૫ અનુશાસન પર્વના ૪૮ મા અધ્યાયમાં ચાર વર્ણ અને પેટાન્વતિઓનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન છે. શાંતિપર્વમાં અંબક, સૂત, માગધ-શ્રેણિક વગેરે અનેક નવતિઓનો ઉલ્લેખ છે. ૬

યજ્ઞાનુક્રાંત, વેદાધ્યયન અને દાન-એ ત્રણે કર્તવ્યો આદાણુદિ ત્રણે વર્ણોને સમાન હતાં ઋત્વિકર્મ, વેદાધ્યયન, અને દાન લેવું-એ ત્રણ આદાણુના વિશિષ્ટ હક્ક 'આરે વર્ણોનાં કર્તવ્યો. હતા. ક્ષત્રિયોનું વિશિષ્ટ કર્મ પ્રભાષાન, વૈશ્યોનું કૃષિકર્મ અને વાણિજ્ય, અને શૂદ્રોનું ત્રણે વર્ણની સેવા. ૭ અનુશાસન પર્વના ૧૪૧ મા અધ્યાયમાં આરે વર્ણનાં કર્તવ્યો વિસ્તારથી આપવામાં આવેલાં છે. આદાણુ પોતાના હલકની બહુ સંભાળ લેતા. પ્રત્યેક ક્ષત્રિયનો કુટુમ્બમાત્ર એક પુરોહિત-ગૌર-હોતો. જો તેને ઊંડી બીજાને ગૌર-પદ્મ આપવામાં આવતું તો તે યજ્ઞમાનને શાપ મળવાનો સંભવ રહેતો. ત્રિશંકુએ 'વસિષ્ઠને ઊંડી વિશ્વામિત્રને પુરોહિત કરવાથી તેને શાપ દેવામાં આવ્યો હતો. વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિ હોઈ શાપથી ચાંદાલ

૧. છુઓ અનુ ૦ અધ્યાય ૩૩, ૩૪ અને ૧૬૦.

૨. મથા સ્મશાન દીક્ષોજાઃ પાવકો ન પ્રદુષ્યતિ । एवं विद्वानविद्वान्वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥ वन ० ૨૦૦-૮૯.

૩. શૂદ્રાણામંથ યો મુંકે સ મુંકે પૃથિવી-મલમ્ ॥ અનુ ૦ ૧૩૫.

૪. અવિવાદ્યા હિ રાજાનો દેવયાનિ પિતુસ્ત્વ । આદિ. ૮૧, ૧૮.

૫. ચતુર્ણામેવ વર્ણા નામગમઃ પુરુષર્ષભ । અતોઽન્યે ત્વતિરિક્તા યે તે વૈ સંકરજાઃ. સ્મૃતાઃ ॥ શાંતિ ૦ ૨૧૭. ૭.

૬. ક્ષત્રિયાતિરશ્મયઃ ઉગ્રા યદેહકાસ્તવા । શ્રેણિકાઃ પુલ્કણાઃ સ્તેના નિપાદાઃ સૂતમાગધાઃ ॥ અયોગાઃ કરણા ત્રાત્યાશ્વઙ્ગલાઃ ॥ ૨૧૭. ૮-૯.

૭. યજ્ઞાધ્યયનદાનાનિ ત્રયઃ સાધારણાઃ સ્મૃતાઃ । યજ્ઞનાધ્યાપને વિષે ધર્મધૈર્ય પ્રતિપ્રહઃ ॥ વન ૦ ૧૫૦. ૩૪-૩૫. પાલનં ક્ષત્રિયાણાં વૈ વૈશ્વધર્મવ પોષયન્ । સુશ્રૂયા ચ દ્વિજાતીનાં શૂદ્રાણાં ધર્મં ઇચ્છતે ॥ વન ૦ ૧૫૦. ૩૫-૩૬.

યથેક્ષા ત્રિશંકુસાર ન્યારે યજ્ઞ કરવા લાગ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે ' પોતે આંડાવ અને ઉપાધ્યાય ક્ષત્રિય છે. તેઓ, એવાને ત્યાં દેવ હવિર્બાજ કેમ ગ્રહણ કરી ? ' ૧

ઉપર કલ્પાનુભવ એ કે બ્રાહ્મણોના હસ્ત મોઢા હતા, અને તે હકકોનું રક્ષણ આંખમાં તેવે આંધ તેઓ કરતા હતા. છતાં કેવળ જનમથી પ્રાપ્ત યથેક્ષા હિચનીય બાવ બૂઝી નહીં હિચ્ચતા કે નીચતાની કલ્પના મનુષ્યનાં શીલ અને કૃતિપરથી કરતી, એવું મહાભારતમાં પણ કેટલેક સ્થલે કહેલું છે: ' ને મનુષ્યમાં સત્ય, દાન, ક્ષમા, શીલ, તપશ્ચર્યા, અને દયા દેખાય તે બ્રાહ્મણ છે. કલ્પનેદાશ્યન કિંવા વિદ્વત્તામતથી વિજ્ઞત્ય પ્રાપ્ત યતું નથી, પણ તે હૃતમ આચારણ્યીન પ્રાપ્ત યાય છે. ઉપર કહેલા શુભ ને શરૂમાં હોય તો તેને પણ બ્રાહ્મણ સમજવેલું અને બ્રાહ્મણમાં તે ન હોય તો તે બ્રાહ્મણ નથી ૨૨ વિશેષતઃ સર્પ અને યુધિષ્ઠિરા અને યજ્ઞ અને યુધિષ્ઠિરા સંવાદોમાં આ મુદ્દા પર જોર દેવાયલું છે. ' બ્રાહ્મણોને યજ્ઞ કારણે આરણ્ય બધા ચરણી દેવામાં આવ્યા છે, મન્યાવત્ત એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે, ક્ષત્રિયો પર બ્રાહ્મણે અવશંભિત છે તેમનાથી તેઓ પોતાપ છે તેથી ક્ષત્રિયન શ્રેષ્ઠ, બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ કેમ થાય ? ' એવું સહસ્ત્ર નર્હન કાર્ત્તવીર્યને અનુસાસન પદ્યમાં પૂછે છે. ૩

દાદ, માંસ, ચામડાં અને લોખંડ વેચનાર, ધાંધો (તેડી), શસ્ત્રક્રિયા કરનાર (Sargeeas) મૃગયા રમનાર અને આંડાવ, સમાજમાં અત્યંત નીચ મનાતા. ૪ માણસ ગમે તેટલું નીચ ભલિયું હોય તેપણ તેણે પોતાનાં કર્મ કરવાં લેખ્યે; ને તે છેડી દે તો તેને પાપ લાગે—એમ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કર્યું છે. ૫

સાધુ પ્રયોગોના છલ યજ્ઞ લોક દુર્જિત થાય ત્યારે સાધુઓનાં રક્ષણ સાર અને દુર્ગોનાં શસ્ત્ર સાર પરમેશ્વર અવતાર લે છે, એવી માન્યતા ભારતશામાયણના કાલમાં હતી; ૬ અને અવતાર તેજ આને પણ અનેક ધાર્મિક અને આર્થિક હોદ્દોની છે. લક્ષ્મણપર્વના ૬૫ અને ૬૬ મા અધ્યાયમાં આ કલ્પના પર વિશેષ જોર દેવામાં આવ્યું છે. રામ વિષ્ણુએ

૧. ક્ષત્રિયો યજ્ઞકો યસ્ય ચન્દ્રાલસ્ય વિશેષતઃ । કયં સદયિ મોક્ષારો હવિસ્તસ્ય મુર્યયઃ ।

• વાલ્મ ૫૧. ૧૩-૧૪.

૨. સત્યં દાનં ક્ષમા શીલમાનુસંસ્વં તયો ધૃમ્ ॥ દસ્યન્તો યત્ર જાનેન્દ સ મહાજ્ઞ કૃતિ સ્મૃતઃ ॥ વન ૧૮૦. ૩૧; શૃણુ યદા કુલં જાત ન સ્વાધ્યાયો ન ચ સુતમ્ । કારણં હિ દિગ્મતે ચ વૃત્તિમિવ ન સંસારઃ ॥ વન ૩૧૩. ૧૦૮; શ્લો ચૈતદ્રવેલક્ષ્યં ક્ષત્રિયે તમ વિષ્ટૈઃ । ન ચૈ યદો મ્હેચ્છુદો મહાજ્ઞો ન ચ મહાજ્ઞઃ ॥ શાંતિ ૧૮૧. ૮.

૩. મહાજ્ઞાઃ સંશ્રિતાઃ ક્ષત્રં ન ક્ષત્ર મહાજ્ઞાશ્રિતમ્ । ધિતા મહોપમા વિશા સાદતિ ક્ષત્રિયાન્ સુવિ ॥ ક્ષત્રિયેવાધિતો ધર્મઃ પ્રજાનાં પરિપાલનન્) ક્ષત્રાદૃત્તિર્મહાજ્ઞાનાં તૈઃ કર્યં મહાજ્ઞો વરઃ ॥ વન ૧૫૩. ૧૦-૧૮.

૪. અનુશા ૧૨૫. ૧ इत्यादि; શાંતિ ૨૬૫-૫ इत्यादि.

૫. કુલોચિતામૈદં કર્મ વિતૃપૈતામહં પરમ્ । કર્તમાનસ્ય મે ધર્મે સ્વે મન્યું મા કૃપા દિજ્ઞ ॥ વન ૨૦૭. ૨૦; ત્વકર્મ ત્વજતો મહાનધર્મૈ રૂદ દાયતે । વન ૨૦૮. ૧૮.

૬. યદા ધર્મો ગલતિ વંદો મુરાર્યાં તદા કૃષ્ણો જાગતે માનુષ્યુઃ । અનુશા ૧૫૧-૧૨; નશ્વર્મેવ્યવસ્થાનાં કાલે કાલે ગજાકરઃ । ઈપશ્વરે દસ્યુવશે શરવાગતવત્પત્તઃ ॥ ઉત્તરકાન્દ ૮. ૨૭.

અવતાર છે, એવું પ્રતિપાદન અનેક ઠેકાણે કરવામાં આવ્યું છે.૧ કૃષ્ણ વિષ્ણુનો અવતાર છે, એવું પ્રતિપાદન કરી તેની અતિ ઉદાત્ત સ્તુતિ આખાં મહાભારતમાં ઠેકઠેકાણે કરેલી છે. આદિપર્વના ૧૯૭ માં અધ્યાયમાં કૃષ્ણ, વિષ્ણુના કૃષ્ણ-કેસરી ઉત્પન્ન થયા, એવું વર્ણન છે. અનુશાસન પર્વના ૧૪૭ માં અધ્યાયમાં કૃષ્ણ અને પરબ્રહ્મનું તાદાત્મ્ય શિવે પ્રતિપાદિત કર્યું છે. શાંતિપર્વમાં (અં. ૩૪૦, ૭૭ થી આગળ) વિષ્ણુના વરાહાવતારથી કૃષ્ણાવતારપર્યંતનું ભવિષ્યકથન કરેલું છે.૨ આ અવતારકથનમાં બુદ્ધનું નામ નથી. આજકાલ મનાતા વિષ્ણુના દસ અવતારમાં હંસનું નામ નથી. બુદ્ધને ચૌર અને નાસ્તિકનાં વિરોધી સમાયજીમાં આપવામાં આવ્યાં છે.૩

૧ (બ) તત્વજ્ઞાન.

ધર્મ અને તત્વજ્ઞાન હિંદુસ્થાનમાં કદીપણ જુદાં પડ્યા નથી. વિચારસ્વાતંત્ર્યના માર્ગમાં રચનમાંના ઇન્કિલબીસમ પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારની બ્લીક નહોતી. બે ત્રણેક સનાતન સિદ્ધાંતોને માન્ય રાખે અને પછી તેની બીજી માન્યતાઓ ગમે તેવી હોય છતાં તેને આસ્તિક માનવામાં આવતો. સનાતન ધર્મ પ્રમાણે જો કે એકાદેક મનુષ્યની કે સમૂહની માન્યતા ન હોય તોપણ તે મનુષ્ય કે સમૂહને પોતાનો ઇલ યવાની બીલકુલ બ્લીક રહેતી નહોતી. વેદોનું પ્રામાણ્ય, આતુર્વર્ણનું અનાદિત્વ અને પુનર્જન્મ, એ ત્રણ બાબતો પ્રત્યેક આસ્તિક તત્વજ્ઞાનીને કબ્જ રાખવી પડતી. તેમ ન કરેતો તેને નાસ્તિક અને ખતિત સમજવામાં આવતો. જો કે શુદ્ધમજવાને વેદ અને આતુર્વર્ણને દૂર કર્યાં, છતાં પુનર્જન્મની મોહક કલ્પનામાંથી તો તે પણ છૂટી રાક્યા નહોતા!

જર્જિતસમાયજીની રચના થયા પૂર્વે તત્વજ્ઞાનવિષયક વિચારમાં બુદ્ધના મોટી કાન્તિ થઈ હતી. વેદ અને બ્રાહ્મણમંથોમાં યજ્ઞયાગનું જનુ પ્રાધાન્ય છે, એમ આપણે ઉપર જોઈ ગયા; પરંતુ મનુષ્યનાં મનને જેથી ચરપટી લાગી રહે છે એવા પ્રકારનાં સંસારમાંનાં ગૂઢ તરંગે યજ્ઞયાગમાંના કયાયન સર્પનાં કર્મોથી થોડાંજ વિરાદ થનાર છે! આથી વેદબ્રાહ્મણકાળથીજ વિચારશીલ લોકો સ્વચ્છિન્નકાર અને માનવી અંતઃક-

૧ સ હિ દેવે રદોળસ્ય રાવણસ્ય વધાર્થિભિઃ । અર્ધિતો માણે લોકે જોઃ વિષ્ણુઃ સના-
તનઃ ॥ અયોઘ્યાં ૧. ૭.

૨ હંસઃ કૂર્મેય મત્સ્યય પ્રાદુર્ભવાદ્દિજોત્તમ ॥ વરાહો નારસિંહય વામનો રામ એવચ ॥
રામો હાસ્યવિધેય શાત્વતઃ કલ્કિરેવ ચ ॥ શાંતિં ૩૪૦. ૧૦૩-૧૦૪.

૩ યથા હિ ચૌરઃ સ લયા હિ સુદૃસ્તયાગતં નાસ્તિકમય વિદ્ધિ । તસ્માદિ યઃ કમ્યતમઃ
પ્રજાતાં સ નાસ્તિકે નામિમુલે વુઘઃ સ્યાત્ ॥ અયોં ૧૦૫-૧૦૬.

બીજા અનેક શ્લોકોની પ્રદિશ્તિતોને આ લેખમાં વિચાર કરવામાં આવેલો નથી—તેનો સાર પણ આપવા યોગ્ય હોય તો, આપવામાં આવ્યા છે, કારણ કે અને તો એ બેક મહાન અંધો હાલ જે સ્થિતિમાં મળી આવે છે તેવાન માનવામાં આવ્યા છે; પણ આ શ્લોક સંબંધે તેમ ચલાવી લેવાય તેમ નથી. કારણ કે (૧) ઇશ્વરાવતારમાં બ્રહ્મા રાખનારા, ઇશ્વરને નહોં માનનાર તરીકે ગણતા મહાત્મા બુદ્ધ કે જેને પણ એક અવતાર તરીકે માનવામાં આવે છે, તેના સંબંધનું આ લખાણ છે; (૨) આથી વાદિમકી-રામાયણ બુદ્ધના સમય પછે રચાયું ગણાય; (૩) હજા શ્લોકનો અનુબાજી કરી સંબંધ મળતો નથી; (૪) મુખ્ય અને તેને આધારે છપાયેલાં રામાયણે શિવાય કોઈ પણ પ્રાચીન આદિત્તના રામાયણમાં—ઐશ્વર્ય કે ઈશ્વરીયન સુપ્રસિદ્ધ મોરેસિયોના છપાયેલામાં—હજા શ્લોક મળતો નથી; (૫) બુદ્ધના કોઈ વિરોધીઓએ તે યુસાઈ દીધો લખે છે; (૬) બુદ્ધના દશરથ જાતક નામના ગ્રંથમાં રચેલ લખ્યું છે કે બુદ્ધેવ અગાઉ રામના રૂપમાં યઈ ગયા છે.

—અનુવાદક.

રજસંબંધી ગહન વિચાર કરવા લાગ્યા હતા. આવી રીતે રોડેડો વર્ષ વિચાર ચલાવ્યા. પછી દિવ્ય પ્રતિષ્ઠા સંપત્તિ સંચિત્તેને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, તે ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોમાં તેમણે શ્રવ્યું. પુણજ ઉપનિષદોમાં ચક્ર યામ સંબંધી વિશેષ આદર દર્શાવવામાં આવેલો નથી. “ચક્રયામ એ કુટેલી હોડીએ છે; ચક્રયામજીને જેમનો આધાર છે તેમને જન્મમરણના ફેરામાં પડવું પડે છે;” નિર્ગેયસ્ પ્રાપ્ત થવાને જ્ઞાનના કાણ છે, એવું કહેલું છે. મહાભારતમાં સુધ્યાં આજ્ઞા યોગનિષદ સિદ્ધાંતપર બાર દેવામાં આવ્યો છે. તપસિ આપણે કોણ, કયાંથી આવ્યા, કયાં જઈશું, દુઃખ અને સુખ શાથી પ્રાપ્ત પડે,—વગેરે જે ગહન પ્રશ્નો છે તેના હત્તર દેવાને મયલ કરનારો અનેક દર્શનો મહાભારતમાં જણાય છે. આથી તે સમયે તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક ચર્ચાથી જ્ઞાનસમાજમાં એટલે ખગ્ગજાટ મચી ચલેા હતો; એવું અનુમાન પ્રાપ્તવામાં હરકત નથી.

વેદાંત તત્ત્વજ્ઞાન તે વખતે સર્વમાં પ્રધાન હતું; તેવું દિગ્દર્શન ઉપર ક્યુન છે. તે કરતાં વધુ દિગ્દર્શન આ નાનકડા નિષ્કર્ષમાં કદાચતું રાખ્ય નથી. વેદાંતની બીજી નજરે સાંખ્યદર્શનનો વલ્લેખ અનેક ઠેકાણે અવિ છે.

અને એટલું માત્ર લક્ષમાં રાખવું નેહએ કે સાંખ્ય સિદ્ધાંતનું પ્રતિષ્ઠાન જ્યાં જ્યાં મહા ભારતમાં મળ્યા આવે છે, ત્યાં ત્યાં સાંખ્યકારિકા વગેરે તે સાસ્ત્રોપરના પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાં જેવા નિર્ણય સાંખ્યસિદ્ધાંત જણાય છે તેવા મહાભારતમાં જણાતો નથી. સાંખ્ય અને વેદાંત એ બેટનું ત્રિશ્ચુલ પુષ્કળ રસ જ મળી આવે છે. મહાભારતમાંનો સાંખ્ય સિદ્ધાંત ઉચ્ચરતું અસ્તિત્વ માને છે; પરંતુ ખજ નિર્ણય સાંખ્ય સિદ્ધાંતમાં ઉચ્ચરતું અસ્તિત્વ સિધ્ધ કરી શકતું નથી, એવું સ્પષ્ટપિત કરેલું. દિવે છે. કદાચ સાંખ્યદર્શન વેદાંત સિદ્ધાંત નેહલે પ્રાચીન નહીં હોય, તો પણ તે પ્રાચીન દર્શનમાંનું એક તે નિર્ણય છે. એવાચર વગેરે ઉપનિષદોમાં સાંખ્યદર્શનનો અનુવાદ મળી આવે છે. સાંખ્યતત્ત્વજ્ઞાનના આદ્ય ભર્તે જે કપિલમુનિ, તેમણે તે અસુરિ નામના પોતાના એક શિષ્યને શીખવ્યું; અને આસુરિએ પંચ-ભીષને શીખવ્યું, એવું સાંતિપર્વમાં (અધ્યાય ૨૧૮. ૯-૨૫) કહેલું છે. ૨

સાંખ્યસિદ્ધાંત આનો છે:—મહત્તિ કિંવા પ્રધાન અને પુરુષ એવાં બે મૂલતત્ત્વો છે. મુલ્તિ વતઃ અચેતન છે; પુરુષ સચેતન હોઈ પ્રેક્ષકવત્ છે. આ બે તત્ત્વોમાં સંપર્કથી સર્વ પ્રપંચ એક વિશિષ્ટ મેકરીને નિર્માણ થાય છે. સત્, રજ્ઞ અને તમસ્ આ ત્રણ શુદ્ધિની સામ્યાવસ્થા એટલેજ પ્રતિ કિંવા પ્રધાન. આ સામ્યાવસ્થાને બંધ પર્તાં સુષ્ટિ કલ્પન થાય છે. પ્રકૃતિથી મહત્, તેથી અદ્વકા, થી અત્યંત સૂક્ષ્મ પંચ તન્માત્ર, અને તેથી પંચમહાભૂતો, આવેા કમ છે. આધિભૌતિક, આધિદેવિક અને આધ્યાત્મિક, એવાં ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખથી મુક્ત થઈ પુરુષને કેવલ્ય પ્રાપ્ત થવાને સત્ત્વ કલ્યાદિ ત્રણ જાણુ અને પુરુષનું ચચાર્થ જ્ઞાન, એજ એકમાત્ર કારણ છે. સાંખ્યદર્શનનો આજે સાર અરે આપ્યો છે. ૧ સાંતિપર્વનો (અધ્યાય ૨૧૦, ૩૦૭, ૩૧૬) આધાર લીધો છે. કાંઈક ઠેકાણે સાંખ્યે માનેલાં પદોષ તત્ત્વોસિવાય છત્તીયતું તત્ત્વ તેમના સિદ્ધાંતના વરીકે આણું છે. આ છત્તીસમું તત્ત્વ પરમેશ્વર છે. સાંતિપર્વમાં (૩૦૧-૩૦૭) સાંખ્યતત્ત્વજ્ઞાનથી પરમાત્માનું તાદાત્મ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એવું કહેલું છે; પરંતુ કપિલમુનિએ પ્રતિપાદિલા દર્શનમાં વિચિત્ર નિયામક તરીકે ઉચ્ચરને બીજકુલ માનવામાં આપ્યો નથી.

સાંખ્ય પ્રમાણેનું ચેગદર્શન પણ બહુ પ્રાચીન છે. ઉપનિષદોમાં કોણક સપ્તે ચેગનો હરલેખ છે. મહાભારતમાં ચેગના ચમનિયમાદિ જ્ઞાત્યોનો નિર્દેશ છે. ચેગમાર્ગનું એકલ જાણુ વલ્લેખ

૧. પ્રવા છેવે ભરલા મહરુપા મણાદ્યોત્કમ્બરં ચેપુ કર્મ । દત્તદંત્રયો વેડમિનન્દન્તિ મુક્ત જરામૃત્યું તે પુનેરકાપિ ચન્તિ ॥ મુંદકોપ ૦ ૧. ૧-૫.

૨. એજ સાંખ્યકારિકામાં પણ કહેલું છે: દત્તલચિત્રમક્યં મુલિરામુરવેડ્વલકમ્પયા પ્રવરી । આસુરિસિ પંચશિલ્પાય તેન ચ વહુવા કૃતં તન્ત્રમ્ ॥ ૫૦.

૩. વેદેષ આશ્વળિતં યોગં પ્રહુર્મનોષેઃ । સાંતિ ૦ ૩૧૫. ૫.

છે. પરંતુ તે બહુન દુર્ગમ છે, એવું પણ ત્યાં જ કહી દીધું છે. યોગીએને પ્રાપ્ત થનારી અભિમા આદિ સિદ્ધિઓનું વર્ણન શાંતિપર્વમાં (અધ્યાય ૩૦૧-) કરેલું છે.

મગધના નારાયણનાં મુખમાંથી પચસ સિદ્ધાંત સાંભળી નારદે પૃથ્વીપર તે પ્રચલિત કર્યો. ૨ મગધના વાસુદેવનાં વાસુદેવ, સર્વભૂ, પ્રધુમ અને અનિરુદ્ધ-એ ચાર બૃહદ તે અનુભૂતિ પરમાત્મા, છપાત્મા, મન અને અદ્વંકાર છે, એવું શાંતિપર્વમાં કહેલું છે (અધ્યાય ૩૪૦-૪૦-૪૧).

તર્કશાસ્ત્ર પણ બહુ પરિણત રિચતિએ ખેંચ્યું હતું. પચાસવચનુક વાક્યનો ઉલ્લેખ સમાપર્વમાં (અ. ૧૫-૫) કરેલો છે. તાર્કિકોની વિચારસરણીનાં યંત્રમાં સપ્તસાદ બહુનસમાજને માન્ય એવી પુષ્કળ બાબતોનો ભૂકો થયો હતો. તે એટલે સુધી કે કેટલાક તાર્કિકો તો પ્રાયશઃ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સુધ્ધાં કબૂલ કરના નહોતા. આવી તાર્કિકોવિરુદ્ધ લેણમનો પ્રવાદ વહેવા લાગ્યો. સિવાય તાર્કિકોમાં પણ અનેક બાબતો સંબંધી એકમત નહોતી. આથી મહાભારતના સમયમાં તર્કની નિંદા થવા લાગી. તર્કથી કંઈ પણ નિશ્ચિત કરી શકતું નથી. આજ એક તાર્કિકે નિશ્ચિત કહ્યું તે કાલે બીજે તેની નાંખે, એવું શત્રુ-તેથી પુષ્કળ તત્ત્વજ્ઞાનીએએ એમ ઠરાવ્યું કે તર્કપર વિશેષ આધાર રાખવો નહીં. પરંતુ તર્કને બીજકુલન ઉદ્ધારી દેવામાં આવતો નહોતો. ને વસ્તુએ અચિંત્ય છે તે તર્કની કરોદીએ ચડાવવી નહીં. ૩ શ્રુતિમાં કહેલા સિદ્ધાંતોવિરુદ્ધ ને તર્ક નય તો તેને ત્યાજ્ય સમજવો અને શ્રુતિને તે તર્ક સંમત હોય તે સાર મંદણ કરવો, એવી મર્યાદા કરી. આથી એવું અનુમાન કાઢવાને દરકુળની કે સપ્રમાણ અને શ્રદ્ધાપુત્ર તર્કવિરુદ્ધ વ્યાસનો કંઈજ વધી નહોતો.

ઉપર કહામુખ્ય અદિત્સાની સ્તુતિપરથી બનિયમાં યનાર શુદ્ધથી મહાભારતકાર, બુદ્ધિતા હતા, એવું માની શકાતું નથી. સમગ્ર મહાભારતમાં શુદ્ધનું નામ નથી અને રામાયણમાં પણ ને એકજ શ્લોક મળી આવે છે તે પ્રદિશ દોવાને પૂર્ણ સંભવ છે, એમ આપણે ભેદ ગણા શુદ્ધની પૂર્વે તેના નેવાન વિચારો પુષ્કળ લોકોને સૂઝવા દરો. તે એકાદેક ધૂમકેતુ પ્રમાણે એકએકે હૃદય પામ્યો, એવું માની શકાતું નથી. ને વિચારોએ પુષ્કળ લોકોનાં મનમાં ગરબડ મચાવી મેલી હતી તે વિચારોને શુદ્ધનું મુખ, દ્વાર થઈ પડ્યું એટલું જ. ઉપનિષદમાં પણ વેદ અને યજુ વિશેષેએક અનાદર બતાવેલો છે. ૪ જગતે વધેરે ગયોને 'અપરા વિદ્યા' ઉપનિષદમાં કહેલી છે; તથાપિ મહાભારત વાંચતાં એમ ઠરાવી શકાય છે કે સનાતન ધર્મ અને તેના આધારસ્તંભ ને બ્રાહ્મણ તેમનાપર કોઈક પણ રૂઝવેથી સખત દુમલો થયો હોવો નેહ્યો; નહીંતો પુનઃ પુનઃ ધર્મ એટલે શું, અને બ્રાહ્મણોનું એટલું કેટલું છે, એ વિષયો વિસ્તારથી પિંડપેશણ કરી વર્ણવવામાં આવ્યા ન હોત.

આદિપર્વમાં (૩. ૧૨૦) નમ સપ્તમનો ઉલ્લેખ છે. અયોધ્યાકાવડમાં એક કેકલે કોઇ પણ દેશનો નારિકત ઉચ્ચાર નહીં તેવાં વાક્યો છે. જેવાં કે કોણ કોણ બોલે છે, અનુચ એકલો નામો છે અને એકલો જ મરે છે; તેની સાથે કોઇ આપણું; નયી; શ્રદ્ધ વધેરે કરવાં એ અત્રનો અપવ્યય માત્ર છે; આ લોકમાં એકના ખાવાથી ને બીજાને પડેલાકમાં મળતું હોય તો પ્રવાસે ગયેલા માણસને,

૧. દુર્ગત્તેવ મદાપન્યા બ્રાહ્મણનાં વિવલિતામ્ । યઃ કલિશ્ જગતિ હાસિમ્ શેમણ મરતર્પમ ॥
શાંતિ. ૩૦૧. ૫૦.

૨. સાંસ્યમોગહતં તેન પંચરાત્રાનુચારિદનમ્ । નારાયણમુચ્છોદ્રાવે નારદોઽભાવયત્પુનઃ ॥
શાંતિ. ૩૪૦. ૧૧૨.

૩. ભવિન્તાઃ સહ ચે માવા ન તાર્લેનકળ યોજયેત્ । મીધમ ૫. ૧૨.

૪. પ્રવા દેને બરદા યજ્ઞરૂપા બજ્ઞદ્વોક્તમવરં યેષુર્મ । મુંદક સં. ૨-૭.

પરનાં માણસોએ ધાત્વ કરતાં, પેટપૂરે અત્ર મળવું જોઈએ. 'પરેખર, પરેણાં જેવું કંઈ છે' નહીં; જે મત્યસ્ર અંખોથી દેખાય તેટલું ગ્રાહ્ય સમજવું જોઈએ. '૧ સંકેતને ક્ષીણે સારા માણસને પણ પુણ્ય અને પાપનો મોહ પડેલો. 'પુણ્યવાનને પણ સંકેત નરે છે અને પાપી પણ આમણું સુખમાં રહે છે—આથી ધર્મ કે અધર્મ જેવું કંઈ છે' નહીં, 'જેવું લઈએ તો નિરાશાથી કહેવું છે.' ૨

૨. કૌટુંબિક સ્થિતિ.

બીજા અનેક બાબતો પ્રમાણે આ બાબતમાં પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ અનેક પુરાવા છે. પ્રથમતઃ સ્ત્રીઓની જેમાં નિંદા કે અપારદ કરેલા છે એવાં કેટલાકાં છુટાં છવાયાં વાક્યો લઘ્યે: સ્ત્રી વર્ગ સંબંધી 'સ્ત્રીઓને એટલા સ્વભાવજન/ભાષા આવે છે કે તેઓ અચળ, ધર્મહીન, તીક્ષ્ણ મત. અને કલહાગ્નિ સજ્જાવનાર હોય છે. '૩ 'સ્ત્રીઓ અનુભવાદી છે, એવું સુત્રારે દર્શાવ્યું છે. '૪ તેઓ સ્વભાવતઃ નિર્મયોદ્ધ હોય, 'વંડિલ માણસો, નોકર-આકર, વગેરેની બીકથી, તેમજ તેમને બગાડનાર ન હોતાંજ, અર્થાત્માં રહે છે—લાગે. સ્ત્રીઓમાં બેકાદીજ પતિવ્રતા હોય છે.' ૫ અનુસાસન પર્વના ૩૮ માં અપાયમાં સ્ત્રીઓની ખુબજ નિંદા કરેલી છે, અને તે નિંદા એક સ્ત્રી પાસેજ કરાવેલી હોવાથી તેવું તૈક્લય પણ અતિશય છે, 'સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે પત્ની કોઈજ નથી; છુટ્ટીની ધાર, વિધ, સૂર્ય, અને અગ્નિ, એ સર્વે, સ્ત્રીઓમાં સચે રહેલાં છે. '૬ વા. લપણમાં પિતા, ન્હાવાનીમાં ભત્રી, અને છુટાપામાં પુત્ર રક્ષણ કરે છે; તેથી સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય નથી, એવો પ્રબલપતિનો મત છે. ૭ કેટલેક કેડાણે તો સ્ત્રીઓપર એટલા મક્કીન અને અસત્ય આણેલાં કરેલા છે કે તે અને લખરા શાણચારથી વિરુદ્ધ મણાય!

હવે સ્ત્રીઓની જેમાં સ્તુતિ દર્શામાં આવી છે, એવાં કેટલાક વાક્યો લઘ્યે: 'ન્યારે ન્યારે સ્ત્રીઓ આડે મારીં દોરાય છે ત્યારેત્યારે પરેખર પુરોણ અપરાધી હોય છે. '૮ 'જે કેડાણે એમને માન મળે છે તે કેડાણે દેવતા આનંદ પામે છે, માટે સ્ત્રીઓનું માન શખવું અને તેમને સંપૂર્ણ

૧. ઇયોધ્યાકાણ્ડ ૧૦૮, ૩. દ્વિપાદિ

૨. શુભે કર્મને તિષ્ઠન્તં ત્વામાયં વિજિતેન્દ્રિયમ્ । અનર્થેભ્યો ન રાપ્નોતિ પ્રાપ્તું ધર્મો નિરર્થકઃ ।

મૂતાનાં સ્વાવરણાં ચ જંગમાનાં ચ દર્શનમ્ । યયાસ્તિ ન તથા ધર્મેસ્તેન નાસ્તીતિ ને મિતઃ ॥
સુદકાણ્ડ ૮૩. ૧૪. ૧૫.

૩. સ્વભાવસ્વેય નારોણાં ત્રિષુ લોકેષુ દૃશ્યતે । વિમુકધર્મોધપલાસ્તીક્ષ્ણા મેદકરાઃ ક્રિયઃ ॥

અરમ્યકાણ્ડ ૪૫. ૨૬-૩૦.

૪. અનુતાઃ ક્રિયં દત્તેવ સૂતકારો વ્યવસ્થાતે । અનુ ૧૧. ૬.

૫. અનર્થિવાન્મનુષ્યાશાં મળાત્ પરિજનસ્ય ન । મર્યાદાયામર્મર્યાદાઃ ક્રિયસ્તિષ્ઠન્તિ મર્ત્યુષુ ॥
અનુ ૩૮. ૧૬. તથા શતસદ્ગુણોદિ કાવેસતિવ્રતા । અનુ ૧૧

૬. ન સ્ત્રીભ્યઃ કિંચિદન્યદ્દે પાળ્યક્ષત્રમસ્તિ ચ ॥ અનુ ૩૮. ૧૨; કુરુધારા વિષં સર્વો મન્હિરિશ્લેકતાઃ ક્રિયઃ ॥ અનુ ૩૮. ૨૧.

૭. પિતા રક્ષતિ કીમારે મર્તા રક્ષતિ ચીવરે । પુત્રાથ સ્થાપિરે માવે નાસ્તિ સ્ત્રીનાં સ્વતંત્રતા ॥
અનુ ૨૦. ૨૧; પ્રજાપતિમતં શ્વેતજ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્દતિ । અનુ ૨૦. ૧૪.

૮. एवं છો નાપરાન્નોતિ નર દવાપરાન્નિ । શાંતિ ૨૬૫. ૩૮.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જૉન્સનનું (હાસ્યરસિક) જીવનચરિત્ર.

(ગતિક્ષી સમાપ્ત).

ભદ્રંભદ્ર અને અંબાશંકરનો મેળાપ !-જેમસ બોઝવેલની આઠકથા.

મદાપુરવાની આ ગપો કલ્પમાં એક જણનું નામ લેવું રહી જાય છે, કહો કે છેલ્લે છેલ્લો પણ લેવા વિના, દીપ અધુરી રહી જાય છે. તે જીભે કાઢ નહીં પણ આ ચરિત્રના પ્રારંભમાં કહેલો પ્રખ્યાત જેમસ બોઝવેલ હતો. બોઝવેલ બેરીસ્ટરનો એડીનબરોમાં ધંધો કરતો. જોન્સનની એળખાણ યતાં સાથે લાગલોજ તે એની સાથે જાણે “ખારમાં” પડ્યો. તરતજ તે એના ઇષ્ટ દેવ યહૂ પડ્યો. પ્રસંગે પ્રસંગે ખાસ તેને મળવા અને પૂછવા બોઝવેલ રોટલેન્ડ-થી લંડન આવતો, (વાદ રાખવું કે તે વખતે રેલ્વે ટ્રેના નહોતી) અને જોન્સન ગોળવું માટણ હોય તેમ તેની આગળ પાછળ માખી પેંદળ જમણતો. જોન્સન બહુથો એ માખીને ઊરાડવા કરતો પણ માખી તો ઊડતીજ નહીં. બોઝવેલ કાંઈક વિદ્વાન હતો ખરો, ધનાઢય પણ હતો, અને એની જોન્સન પર અનન્ય ભક્તિ હતી. પરંતુ અહીં પ્રશ્નસાનો અંત આવે છે. તે કેવલ મિથ્યાભિમાની, ગર્વિષ્ઠ, ભૂંડ, ખુશામતીઓ, ઘુસણીઓ અને વાતુડીયો હતો. મિત્ર ભાવે નહીં તો સૈવક ભાવે પણ ગમે તેમ કરી, જોન્સન વાળી આ કલ્પમાં તે દાખલ યહૂ ગયો. જોન્સનને વા કેમ છુટે છે તેની પણ તે ખબર કાઢતો અને, ભણું યાપ એવું !-નોંધી લેતો. જોન્સનની પ્રત્યેક વિચિત્રતા, પ્રત્યેક નિર્જીવ ટેવ તથા કુટેવની સીધી તથા આઠકથી રીતે તે જાણ કાઢતો, તેનાં વચનમાત્ર તે દેવવાણી હોય તેમ એકદત્તચિત્ત શ્રવણ કરતો અને આ સમગ્ર ખાસ નોંધ શુકમાં લખી લેતો અને તે પુરુષ ન હોય તેમ જોન્સનને પ્રત્યેક વિષય પર પ્રશ્ન પૂછીને સમાધાન કરતો. પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તેના જવાબ આપવાની જોન્સન કાકાને ચીડ હતી. પરંતુ કળેજને તેના જવાબ આ મળેજ પડેલા, જાત્રિમને આપવા વિના છુટકાજ ન યતો. “માન ન માન મેં તેરા મહેમાન.” જોન્સન તેને ગમે તેમ જોહાણાવતો, પણ બોઝવેલ તે સાંભળતાં શરમાતો, કંટાળતો કે ચીડાવતો નહીં. એ તો દેવાચિત ધુણે હતો. બહુ તો જરા ગુસ્સે થઇને ચોડાજ કલાકમાં પૂંછડી જેવીને તેવી વાંકીજ કરી નાંખતો. થવાજ જોન્સનને બોઝવેલની મૂર્ખતા છતાં, તેના પ્રતિ તિરસ્કાર છતાં, તેના પર સ્વાભાવિક રીતે પ્રેમ પણ હતો. આથી તે તેના સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતો. એ સમગ્ર સંવાદ પાછળથી ટપકાવાપ છે તેની તેને ખબર નહોતી. બોઝવેલ પણ તેને તરેહવાર સવાલ પૂછતો. એકવાર તો પોતાની હમેશની હૃદયની સરસતાથી એમજ પૂછ્યું હતું કે “સાહેબ, જો તમને કારાગૃહમાં પૂરવામાં આવે અને તમારો સાથે બાળક હોય તો તમે શું કરો ?” આ તથા બીજા પ્રશ્નોના જવાબો વગેરેથી ભરેલી નોંધ પોથીઓ પરથી જોન્સનનું બોઝવેલે જીવનચરિત્ર લખ્યું હતું. જોન્સન જને સૌથી ધિક્કારતો તેને તે પોતાની પ્રખ્યાતિના સૌથી મોટા હીસ્સા માટે આભારી છે. એ પણ મનુષ્યની ન્યાય બુદ્ધિપર એક કટાક્ષ છે.

ઉપરોક્ત ક્ષણની સ્થાપના પ્રજી થોડે વખતે બોજવેલ કરતાં પણ વધારે ઉપયોગી સંબંધ તેને મી. અને મીસીસ ગ્રેલ સાથે બધાથો. મી. ગ્રેલ દ્વાર ગાળવાની લાઠીના માસિક ફોનો અને એક ધંધામાં અદ્યતન ધન પ્રાપ્ત થીકું હતું. એ માથુસ સમજદાર, નીતિમાન અને ઉદાર હતો. તેની પત્ની જે અનેક સૌવત સંપન્ન નારીઓ અંચલ, વિદ્યારથી, સ્વરૂપવતી, આર્થિક, માનની અને મિત્ર્યાભિમાની હોય છે, અને જેઓ સત્ય હોય કે નહીં પરંતુ રોચક તથા મોહક બોલ બોલે છે તેમાંની એક હતી. એ દંપતી સાથે ૧૭૬૫ માં જોન્સનને પ્રથમ પરિચય થયો અને જોતજોતામાં તેઓ સાથે ગાઢ મિત્રાચારી બંધાઈ ગયો. જોન્સનની ભૂલકદાર, ઝમકદાર વાર્તાકાવ્યથી, તેઓ ચકિત અને પ્રસન્ન થઈ ગયાં. જોન્સન જેવો પ્રખ્યાત પુરાણકંડના લક્ષ્યલક્ષણે ત્યાં ન જતાં પોતાને ઘર આવે તે તેઓ એક માન સમજવા લાગ્યાં. સાંકે વાર્કનાં દારનાં કારખાનાંને લખતાં મકાનમાં તેને રહેવા માટે ખાસ આરક્ષ અને તેઓના એક સુંદર બંગલામાંથી તેથી પણ સારી જગ્યા જોન્સનને રહેવા માટે અંતરહૃદી કાઢી આપવામાં આવી. આ બે વ્યક્તિ ગ્રેલસો જોડે જોન્સન વર્ષોના વધારે મોટા ભાગ દરમિયાન આનંદથી અને સગ્ન રીતે કાલ વિર્જીયન કરતો. દરિદ્ર્યમાં ઉછરેલા જીવાને તો આથી વિશેષ દેવન અકર્ષી હતો. પરંતુ આ સુખ નિવાસમાં તેના સુખ્ય આનંદ તો પોતે પોતાની "રેસેલ્વેસ" ની નવવ કથામાં જેને "condemning eloquence of familiar friendship" (સીની ક્રૈનીની હેત પમાડતી મોહકતા) કહે છે તેજ હતું. મીસીસ ગ્રેલ તેની બડી ભક્તિથી યથા પડી હતી. તે આ જાણકાર અભિચિની એક પત્રે સુશ્રુષા તથા સેવા કરતી. ફરેશતાના જેવી મિત્રાચારી તે, બગીચા-કાકના કપડાં જે દારવ્યવસ્થ કરીને ઉભારી નાંખતી. શરીર અને મનના એ રોગોને પ્રસન્ન કરશે મનથી પ્રાપ્ય, અને સ્ત્રી સુકિતથી સાખ્ય માત્ર સગવડ તથા સુખ જોન્સન માટે કરી આપવામાં તે કદી કમ્યાસ કે કંલુસાઈ કરતી નહીં. ગ્રેલસો સાથે તે ખુસાઈથી પણ તે સાથે જતો.

જોન્સનના પોતાના ઘરના હોલિડેયસ.

એવું પોતાનું કંડનની ફલીટ રટીલ-જે ' ટાઇમ્સ ' ની આશીસ ત્યાં હોવા માટે પ્રખ્યાત છે-ની એક ગલીમાં પર હતું અર્. તેનાં કાનરીયાંમાં એવું પુસ્તકાલય હતું, જેનાં પુગ અને બેરકારીથી પાનાં વિખરાતાં હતાં. નીચેયે માથે મિત્રને મળતો. એજે ઘરમાં કાંઈ વિચિત્ર પુનર્ગાંમિને લઈ હતી. તેનું નોકર ખાતું નાટકઘાળના સામાન તરિક્ક વધારે કામ આવે એવું હતું. તેની ખાતાંની વડી વીડીપન્સ નામની એક જહ્ન હતી, જેના સુખ્ય રૂણો તેની અધના તથા દરિદ્ર્ય હતાં ! તે ડોશીની ના છતાં પોતાનાં જૂના ઓળખાણનો એક બીજા ગરીબ ડોશીને જોન્સનને ઘરમાં કેવલ આશ્રય ખાતર લાલી. એ નવી ડોશીની એક કુમારી કન્યા માટે પણ જોન્સનને જગ્યા જાગ્યલ પાડી. આ પાંચરોળમાં હેન્ડ્રુ જનવર લેવેટ નામનો એક ઉંટ વેદ હતો. તે જોન્સનની સેવામાં, માત્ર તેને સવારના ચા ઉઠાળી આપતો. આ અભિજોને માંહોમાંદી, અને સામટી, જોન્સનના દબરી નોકર ફૂંક સાથે રોજ સાંજમારી ઉઠતી. પરંપર લડી રતો જ.દ તેઓ એકસંપ કરીને રવળ જોન્સન પર પણ દુસો લઇ જતાં અને તેમની કચરીય

અને ફરીવારથી ત્રાસ પામીને તે ઘેરથી પીકાંમાં ભાગી જતો! આશ્ચર્યદાયક એવો અને ભક્તમત્તા મોટા-એવોના જરા પુણ્ય અપમાનને સહન ન કરનારો, ચેરટરશીટ જેવા ઉમરાવનો ગર્વભંગક અને આરતન જેવા તુમાખી ચોપડીવાળાએ તેનું જે અપમાન કર્યું હતું તેનાથી શતગણું અધિક અપમાન કરનારો, તેનાં પોતાનાં અપંગ અલખેલાં આશ્રિતોનાં અપમાન, મુગે મોટે સહન કરતો એ કાંઈ જેવું તેવું કૈતક નથી. તે જ્ઞેન્સનની ઉદાર ભુદ્ધિ અને દયાલુ હૃદયની જેવી તેવી અતુલમંજુકા નથી!

બોઝવાલ સાથે એક ટાપુનો મુસાફરી!

પોતાનાં વયને ૬૪ મે વર્ષે તેના જીવનની સરલ ગતિમાં એક ભંગ થયો. રોકટવેંડની પડોશમાં હેઝીડીસ કરીને ટાપુ છે. ગ્રેટથોટન જેવા જ્ઞાનોદ્દીપિત દેશનાં સાહિત્ય જતાં પણ એ 'ટાપુવાસીઓ મધ્યકાલ જેવાજ જન્મલી છે એવા બોઝવેલે આલેક્ષા સમાચાર તેની છાત્રાસા ઉશ્કેરી. લંડનના ધુમાડા, કાદવ અને ઘોંઘટ તેને એટલા પ્રિય હતા અને એની ચંચલતા એની અજગરના જેવી હતી કે એ તે ટાપુને દર્શને જાય એ બહુ સંભવિત નહોતું. પરંતુ એ સાહસ કરવા બોઝવેલે બહુ કલાવાલા કર્યા અને પોતે તેને મુસાફરી દરમિયાન એકત્રાસ કરવાનું માથે લીધું. ઉઘાડી હોડીમાં વરસાદમાં ટપકતાં અને ભાગ્યેજ એનો ભાર ઝીકી શકે એવાં તંદુરસ્તો પર રતારી કરતાં તેમના એ માસ મુસાફરીની મજલમાં વીતી ગયા. ત્યાંથી તે પોતાના મનમાં નવી મૂર્તિઓ તથા સિદ્ધાંતો સ્થાપન કરીને પાછો પોતાને રથાનકે આગ્યો. આ મહાન મુસાફરીનું પુસ્તક એક વર્ષમાં તેણે લખ્યું અને તે પ્રગટ થતાં, સાહિત્ય ચર્ચાનો કેટલાક વખત સુધી મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યો હતો. રોકટ લોકો માટે જ્ઞેન્સનને જે તિરસ્કાર હતો તે હવે માત્ર મરકરી માટેજ અવશેષ રહ્યો હતો. અને જે રહ્યો સહ્યો હતો તે માર્ગમાં રોકટવેંડ વટાવતાં તેને રોકાય લોકોએ આપેલાં માનથી સાફ થઈ ગયો હતો. તેથી આ "જર્ની ટુ ધી હેઝીડીસ" માં તેણે રોકટ પ્રજાની પ્રસંસા કરી હતી પણ કેટલુંક કટુ સત્ય પણ કહ્યું હતું. આથી કેટલાક રોકટો બહુ ચીડવાયા અને જાણ, ચોપાનીયાં, પુસ્તક વગેરેમાં જ્ઞેન્સનની ધણી ખાસ નિંદા કરી. એકે તો લખ્યું કે જ્ઞેન્સનનો ભાર ઝીકે એવું રોકટવેંડમાં એકજ ઝાડ છે! પોતાનો "જર્ની" માં "ફ્રીગલ" નામનાં એક અંધને જ્ઞેન્સને 'ખનાવડી' કહ્યું હતું તે પરથી તેના લેખક મેક્શર્સને સ્ટ્રાટી વડે લેર વાળવાની ધમકી આપી હતી. જ્ઞેન્સન ગાંભીરો જાય એમ નહોતું. તેણે પૂર્વ આલેખ લખ્યાં વધારે રપંચ રીને મુક્યા અને તે બાદ કેટલાક વખત સુધી મેક્શર્સનનો સ્ટ્રાટીનો જરૂરી પડે તો હાજર જવાળી પ્રત્યુત્તર આપવા, બહાર નીકળતો ત્યારે હાથમાં ચામક તૈયાર રાખતો!

જ્ઞેન્સને પોતા પર હુમલો કરનારા જીભએની કાંઈ કંનવા કાંધી નહી. તેણે પ્રથમથીજ લેખિત વાદવિવાદમાં કદાપિ ન ઉતરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો, અને તે મક્કમ ઠરાવને તે ઠેક સુધી વળગી રહ્યો હતો. આ આશ્ચર્યકારક હતું કેમકે વાદવિવાદીઓના માનસિક તથા નૈતિક ગુણો તેનામાં ભરપૂર હતા. મૌખિક વિવાદમાં તે પોતાના પક્ષનું તીવ્રતા તંબા આર્તુર-તાથી મંડન કરતો અને સાસ્ત્રાર્થમાં જે દલીલ ન જડતી તો પછી ગોળા ગમડાવતો અને તક-

રાસની ગરમપરમીમાં કટાક્ષ તથા માર્મિક પ્રદારનો ઘૂટપી ઉપયોગ કરતો. સ્પર્ષ કરતાં આ બધું પરિવર્તિત થઈ જતું. તેના સો સમોવાળીવામાંથી કાઢીને લાવક ધારો નહોતો. જેટલીનું એ વચન હમેશાં તેનાં મુખમાં હતું કે મારું લખાણ જેટલું તેને નીચે પાડે છે તેટલું બીજા કાઠનું લખાણ પાડતું નથી.

પરંતુ કમનસીબે પોતાનાજ લખાણે તેને એક વાર હેઠળ નાંખ્યો. ઇંગ્લેન્ડ અમેરીકન સંસ્થાનો વચ્ચે વિશેષ એટલે અંશે વધી પડ્યો હતો કે સમાધાનનો યત્ન ગયો હતો. વિઝહની તકામત લેવારી ચાલી રહી હતી. પ્રધાનોને એની ને-સાનની પ્રાસાદિક બાનીને પ્રત્યે અમેરીકન સંસ્થાનોનો પક્ષ લેનાર બાં આગેવાની હેઠળના વિરોધી પક્ષની વિરૂધ્ધ તેમજ જેમકા બંકાબાર સંસ્થાન વિરૂધ્ધ લોકલાગણી ઉરકાણ ચકારો. તેણે સરકારની રચાનિક તેમજ પદેથી પક્ષમાં બે મણુ ટ્રેક્ટો લો લખ્યાં હતાં. તે ને કે તેના વચને યોગ્ય નહોતાં. 'ધણાં ચઢીવાતાં હતાં; પરંતુ આ જેટલો પ્રયત્ન કેવલ નિષ્ફળ ગયો. અમેરીકન એ હતી કે " મતનો હમને હક ન હોવાથી તમને હમારા પર કરતો જ. (No taxation without representation) પણ ઉપશર્ણ (contribution) આપવા મહેરબાનીની રાહે તૈયાર હતા. આ પર અમેરિકન નાંખી તેણી ચાની આવેલી રહીમરનો અમેરીકનોએ બોસ્ટનના આવમાં નાં જોન્સને સરકારના બચાવમાં લખેલાં ટ્રેક્ટનું નામ " ટેક્સેશન નો ટીપો ", ભુલમ નહીં) એણું હતું. મહાભક્ત બોઝવેલને પણ મહાદ કંઈ તીકણું ખું પ્રસાદી એમાં અદરશ છે. સામાન્ય પ્રજામત એવો હતો કે ને બધાં કાશ અને ' રેમ્પર ' નાં નિખંતો ઉત્પન્ન કર્યાં તે પર કાળ અને રોજની મજ અને મૈત્રીની જોન્સનના મજને એથ લાગતી અટકશે ! મેકાલે કહે છે કે તે સંક્રિતનો દોષ નહોતો, સત્ય એ છે કે એમને કદાપિ ખુશીથી શાખદાની વિભને અવચાસ કર્યોજ નહોતો. એમાં એનું પુસ્તકાલય હતું, નિતભાતના કલિકાસને પ્રેર દોને દારી કલિકાસ તેને દુર્ગમ ક્રિયાને મળતો. એણે પરમની તીવ્રતા હજુ તેને દોષે એને કશું જાન નહોતું. એના સામાન તરીકે વધારે કો એક રકા હતી. એના મુખ્ય રહે

માગણી એણે તરતજ સ્વીકારી. તે વિષે એને પુસ્તકોથી જે જ્ઞાન મળ્યું હતું તે ઉપરાંત એના સાધનોદ્વારા પણ મળ્યું હતું કે જે હવે બીજાઓને સંપાદન માટે બંધ થઇ ગયા હતા. જે કંગાલ લેખકો એની સાથે આટલે સુતા હતા, જેમની સાથે એને વાતચીત થઇ હતી. જેની વાતો એણે દંતકથાઓ જેમના મિત્રોથી સાંભળી હતી એ અન્યોને દુર્લભ સાધનોનો જન્મ-સનને ઉપયોગ કરવાનો આ ઉત્તમ પ્રસંગ હતો. એનો વિચાર પ્રથમ તો નાના કવિને એક દુકાનામાં તૈયાર મોકલવાને ૪-૫ પાનામાં પતાવી દેવાનો હતો. પરંતુ લેખકોનાં મગજ બધારે ભરેલાં હોય છે, લખવાનો વિષય મગજમાં રમી અને પચી રહ્યો હોય છે ત્યારે કલમનો કાગળના કદ પર કાણુ રહેતો નથી એ લેખકોનો સર્વાંતર છે. લખાણ પૂરું થતાં થોડાં પાનાં યજનાં હતાં તેને બદલે દસ નાનાં વૉલ્યુમ થયાં ! પ્રથમ ૪ વૉલ્યુમ ૧૭૭૮ માં પ્રકટ થયાં અને બાકીનાં ૬ ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં પ્રકટ થયાં. “ કવિઓનાં જીવનો ” એ જેન્સનનો અનેક રીતે સર્વોત્તમ ગ્રંથ છે. ચરિત્ર નવલકથા જેવાં રોચક છે. જીવન તથા માનુષી સ્વભાવ ઉપરની દીકા ધણી સૂક્ષ્મરીતે માર્મિક તથા ; શુદ્ધ છે. કવિ સેવેન્ટું જીવન ૧૭૪૪ માં ૩૫ વર્ષ પર લખ્યું હતું તેવુંજ લગભગ અહીં રહેવા દીધું હતું. તે સાથે બીજાં જીવન ચરિત્રો વાંચતાં, એ ફરીયાદો તેની શૈલીમાં થઇ ગયેલો બેદર ૨૫૪ દેખાઇ આવતો હતો. લખવાને અભ્યાસ છૂટી જવાથી અને ધરમથુ બાપા બોલવાનોજ અભ્યાસ રહેવાથી, શૈલીમાં પૂર્વે જે ભાર-પથ્થું તથા એકપ્રકારપણાનો દોષ હતો તે બરે અંશે નીકળી જઇને, ભાષાની સાદાઇ તથા સરસતા ધણી વધી હતી. આમાંજે દ્રવ્યના પ્રકરણમાં જેન્સને કાશની જેમજ છદ્મ આપી. તે બહુલો, પણ ગણેલો નહોતો. પૂર્વ સંકલ્પ થોડાં પાનાંજ લખવાનો હેતુથી તેણે માત્ર ૨૦૦ પાઉંડમાં લખવા કલ્પાયેલું અને બહુ વધી ગયું હતું છુકરીશરણે જેણે ત્યારે માત્ર સીગણાં વધારે કામ માટે માત્ર દોહું લવાજમ કરી આપ્યું. જેન્સન કાંઇ પૈસાનો તિરસ્કાર કરવાનો કેટલાક વેદાંતીઓ પેદા, ટોંગ કરતો નહોતો, પરંતુ સાટાં કરવામાં તદ્દન કાચો હતો. એ અદ્વિતીય લેખક ગણાતો છતાં બીજા હલકા લખનારા જે રકમ લેતા તેટલી તો એ માંગવાની પણ હીમ્મત કરતો નહોતો. જેન્સનના રાજ પાંચમા યાદસંતું જીવનચરિત્ર લખવા માટે એનાજ સમયમાં રોયલ્ટીને ૪૫૦૦ પાઉંડ અજાવાં હતાં !

મીસી ગ્રેલનું પુનર્જન-જેન્સનનો મંદવાડ અને અંત.

જેન્સન હવે વૃદ્ધ, ૭૨ વર્ષનો થાય છે. જે શારીરિક દોષોથી તે પીડાતો હતો તે હવે વધતા જાય છે. જે વિચિત્ર સ્ત્રી પુરુષો તેના ઘરમાં હતાં તે એક પછી એક તેના ત્યાગ કરી ગયાં અને જેન્સન એકલવાયો પડી ગયો. જે મૃત્યુથી તે હમેશાં ડરતો તેનો બધ હવે તેને બચકર રીતે ભડકાવવા લાગ્યો. મી. ગ્રેલ મરણ પામ્યો હતો અને તેની વિધવા મીસીસ ગ્રેલ સાથે જેન્સન વારંવાર એકલો રહેતો, અને તેણી વચ્ચેનો સંબંધ નહોતો ઈચ્છવા જેવો હતો. પરંતુ તેની પાસે પણ જેન્સનને હમેશાં રાખવા પુરતું ધન નહોતું. ૧૭૮૨ માં મીસીસ ગ્રેલ બ્રાઇટન રહેવા ગઇ તેની સાથે જેન્સન પણ ગયો હતો, અને ૬ અઠવાડીયાં રહ્યા. પરંતુ એનો તુંડ સ્વભાવ જે દૃષ્ટાવસ્થાથી અધિક બ્રષ્ટ થયેર હતો તેથી એને દેવદુષ્ટ પૂજતી અને યત્ની રૂપ થઇ પડેલી મીસીસ ગ્રેલ પણ સહન કરવા અસમર્થ થઇ પડી, તે પીઓઝી નામના એક ગાયન શાસ્ત્રી સાથે ત્યારમાં પડી. બીજાને તેની અળર પડી પરંતુ જેન્સન પ્રત્યક્ષ તેમનો સંબંધ

એવા છતાં તેને શક લાગવા કરતાં વિશેષ એવો નહીં. બાદ તે બાથ ગ્રહ છતાં એ-સન તેની સાથે બ્રહ્મલયો પત્રવ્યવહાર ચલાવતો રહ્યો. તેને એ વર્ષના ઉ-દ્યાગમાં પદ્મવાત થયો પરંતુ જુલાઈમાં સામે થયો, અને પેંડી મહાપુરુષોની કલ્પજમાં લાગ લેવા લાગ્યો તથા વધુ મુસાફરીના વિચાર કીધો. ૧૭૮૪ ના જૂનમાં તે બોઝવેલ સાથે હેન્ડીયર ઓક્સફર્ડ પહોંચ્યાં આગ્યો અને સપ્ટેમ્બરમાં પોતાના મૃત્યુ ગામ લીચર્સીડમાં હતો. પાછા કરતાં તબીબન જગડી પરંતુ એ ખાવાને શાખોન કાઢ જતાની કરી પાળવાનો સાધના પાડ્યો. રાતદિન દમથી પશુ તે મુઝાતો અને અંધારામાં પુર પોતાની જુની મિત્ર મોસીસ ગ્રેમનાં પીપાઓ સાધનાં પુનર્લંબની દ્વે તેણે ખખર સાંભળ્યો. આથી તેના શુસ્તાનો પાર રહ્યો નહીં અને તેણે ગમે એમ લખી. માર્ચુ. દક્ષિણમાં જ્યાંથી તબીબન મુધરશે એમ અને લાગુ અને ખર્ચનો ભય ન હતો તો રોમ કે નેપલ્સ ઉપડી ગયો હતો. એટલા પૈસા નહોતા એમ નહોતું. તેની પાસે બુકસેલરનાં કરેલાં ગદાવહીનાં બે એક હજાર પાઉંડ હતા. પરંતુ એ મુડી એાઈ કરવા તેના સંતતિ રહિત હોવા છતાં મરતાં પશુ અને મરણને દૂર કરવા ખાતર પશુ વિચાર થયો નહીં. મુડીની વાત તો શુભજ રાખવાને તેના સંકલ્પ હોય. તેને જલ્દિયરની અસર તો ચક્રમ હતી અને બીજી રીયાળો આવતાં તેના એ રોગ એકદમ વધી પડ્યો. પાણી પેટમાં વધવા માંડ્યું અને એણે શસ્ત્રવિદોને હીમતથી પેટ વધુ અને વધુ ઉંડું ચીરી પાણી કાઢી નાંખવા કહ્યું. લંડનના સૌથી પ્રખ્યાત શસ્ત્રવિદો તેની સેવામાં આ પ્રસંગે હાજર હતા, અને એ સાહિત્યમૂર્તિની સેવાને પશુ માન સમજાવે એક પેની પશુ સેવા તેઓએ સાધ ના પાડી હતી. પરંતુ તેઓના ક્ષમ ભર્થ દોરો, રોગ વધ્યો. મરણ નિકટ તથા અનિવાર્ય જાણી તેનાથી તે બહીરો બંધ થઈ ગયો. મરણ દોરવામાં તે પ્રજ્વળી, પ્રાંતિથી પ્રાર્થના કરતો, અને પોતાની ૭૧ મા વર્ષની વયે ૧૭૮૪ ની તા. ૧૩ મી ડીસેમ્બરે સાંજના ૯ વાગે દેહલયાગ કર્યો. એક અંકચાડીયાં બાદ જે કવિઓ અને સમર્થ લેખકો હાઉકી, ક્રાઇસન, એડીસન આદિએ રોજનાં સાહિત્યની જાણની સંપત્તિ વધારી હતી અને જેમાં પોતે પણ નિહંવ હીરસો આપ્યો નહોતો તેમની કવરોની પડોરામાં ઇંગ્લંડના મહાપુરુષોનાં પ્રખ્યાત કવરસ્તાન વેસ્ટમીનીસ્ટર એબીમાં તેની લાલ ડાટવામાં આવી. આ પ્રમાણે આ વિચિત્ર બુદ્ધિશાળી વિદ્વાનનો અંત આવ્યો. જોન્સનનું જીવનચરિત્ર ધારવા કરતાં લાંબુ થયું છે. પરંતુ તે એટલું રસિક છે, તેનાં દોષો પશુ દુષ્ટ કરતાં એટલા વિશેષ રમુજ છે કે તેની નોંધ લેવા વિના આપણો છુટકો નહોતો અને તેના જીવનની સૂક્ષ્મ વાતો કદાચો આપવાને મહેલે હમેશાં બોલ અને ચાલક નહીં તોપણ આનંદ આપનારી તો છેજ,

તંત્રી,

મહાપરોપકારી મીં “ ઇત્યાદિ ” નું આત્મ-જીવન.

૨-સમાપ્ત.

પરોપકાર કરવો અને ખીમઓની આજરો ખ્યાલ રાખવો એ તો અમારો ધર્મ છે. એ ક્યાં શિવાય મને કશુંકાર પણ એન પડતું નથી. કોઈ મારી એવી ક્યાં કરતો હોય એવા બતાવશે કે “ તેને જરૂર હોવા છતાં હું તેની ‘ બદારે ધાયો ’ નથી ” તો તમે કહેશો તે શિક્ષા ભોગવવા હું તૈયાર છું. જેમ દરિદ્ર લોક બાકાનાં કપડાં લઈ શિષ્ટ સમાજમાં બળી નાખે છે અને પછી તેમને કોઈ દરિદ્રી નથી કહેતું તેમ નાના મોટા લેખકો અને વક્તાઓની દરિદ્રતાનો અભાવ હું ઝટપટ દૂર કરી નાખું છું તેવું એક નાતું દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ છે:—

વક્તા મહાશય વ્યાખ્યાન આપવા ઉભા રહ્યા છે. પોતાની વિદ્વતાનું પ્રદર્શન કરવા વ્યાખ્યાનમાં સર્વ શાસ્ત્રોનો ધણો ઘોઠો સંબંધ આવવો જોઈએ એવી દિંદુ સાક્ષર શ્રોતાઓની માન્યતા છે. પરંતુ સર્વે શાસ્ત્રોની વાત તો ક્યાં રહી પણ તેમનામાંના ધણકોએ એક-શાસ્ત્રનું એક પાતું મુક્ત ઉઘાડ્યું હોતું નથી ! બહુ તો અહીં તહીંના બે ચાર શાસ્ત્રોનાં અને શાસ્ત્ર-કારોનાં નામ તેમણે સાંભળ્યાં હોય છે. સૌથી વધારેમાં વધારે તો અહીં તહીંના બે ચાર શાસ્ત્ર વચ્ચેનાં સાંભળેલાં તેમણે યાદ રાખ્યાં હોય છે ! ! ! બોલવા તો ઉભા રહ્યા; પણ બોલવું શું ? એવા વિચારથી તે ચિન્તાતુર થયા. ઉપવચનને મોં સામે લાવી, કંઈક આપું અવળું કે ઘડી વાળી આમતેમ જેવા મંડ્યા; જરા ખંખાર્યા; મોં પર પરસવાનાં ખિંદુ ચમકવા લાગ્યાં. વ્યાખ્યાન આપવા ઉભા રહેતા પહેલાં મોં ઉપર જે નિર્ભયતા દેખાતી હતી તેનો પ્રાચલોપજ થઈ ગયો હતો. શું કરે ખીયારો ? બહુ ઘોર સંકટમાં પડ્યો.

જસ, કોઈને દુઃખી જોવું મારા જેવા પરોપકારી માણસનું કામ નહોતું, એમની આવી રિયતિ નીહાળી મારું હૃદય તુરત પીગળી ગયું અને હું તરત એમની ‘ બદારે ’ વગર બોલાવ્યો ‘ ધાયો ’. જઈને મેં તેમના કાનમાં કહ્યું કે “ મહારાજ, આપ આટલી ચિન્તામાં કેમ જણાવ્યા છો. હું તો આપની સહાયતાને સારું ઉઘત છું, નાપ આહો તેમ મારો ઉપયોગ કરો; હું આપને સંભાળી લઉં. ” મારાં ઉક્ત આચારસનથી વક્તાના ‘ જીવમાં જીવ આવ્યો ’. તુરતજ એમના મ્હેરા પર પૂર્વવત્ ચમક-દમક દેખાવા લાગી. પછી વક્તા મહારાજે પોતાનું અતિ પ્રતાવશાલી, સિંદુરગર્જના સુકત તથા બહુજ અગત્યનાં ભાષણની આ મુજબ સરખાવી કરી:—

“ મહારાજો ! મનુ ઇત્યાદિ ધર્મ શાસ્ત્રકાર, વ્યાસ ઇત્યાદિ પુરાણકાર, કપિલ ઇત્યાદિ દર્શનકાર અને કર્મવાદ, પુનર્વર્તન ઇત્યાદિ તત્ત્વજ્ઞોનો સંચય જેણે જેણે આ ભારત ભૂમિના બંધારમાં કર્યો છે તેમની તરફ નજર નાંખતાંજ મેં સમુદર ઇત્યાદિ આશ્વાસ્ય પરિતો આશ્ચર્યમાં હૂળી લય છે, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. ”

શું અહીં એ બતાવવાની જરૂર છે કે વક્તાને ધર્મશાસ્ત્રોમાં માત્ર મનુષ્ય, પુરાણકારોમાં બ્યાસનું અને દર્શનકારોમાં માત્ર કપિલનું નામજ ખબર હતું તેમજ કર્મવાદ અને પુનર્જન્મનાં તો માત્ર નામજ તેણે સાંભળ્યાં હતાં ? પરંતુ મેં તેમને બહારથી એવો પોષાક પહેરાવ્યો કે અંદરની એક પશુ કાઠેલી ચીંથડી લોકોની નજરમાં ન આવી, અને તેમની આખર બધી જાહેર મદદા વિદ્વાનોમાં તેમની ગણના તે દિવસથી થવા લાગી !

ખીન્ને એક દાખલો સંકલ્પો:—

એક પુસ્તક-પરીક્ષક અને એક અન્યકાર વચ્ચે ઘણા દિનનો પરસ્પર દોષ હતો. ધર્મ કર્મસંયોગે અન્યકારનો એક અન્ય 'રીઝુ' વારતે પુસ્તક-પરીક્ષક પાસે આવ્યો. ઘણા દિવસનો દોષાસિ શાંત કરવા સાર અચાનક સંધિ મળતાંજ પરીક્ષકના આનંદનું તો પૂરું પુરું શું ? અચને તેણે ખૂબ લક્ષ્યપૂર્વક ઉપસાવી પાચસાવી જોયો, પરંતુ તેને કોઈ ખબર વિશેષ હોય ન દેખાયો. માત્ર હપાકનો એકાદ દોષ તેની નજરમાં આવ્યો; પરંતુ એટલેથીજ પાકિતનું સમાધાન કેમ થશે ?—એની ધોર ચિંતામાં તે દૂબી ગયો. એટલામાં એને મારી યાદ આવી. બસ, ભક્ત વતસલ હું તુરંતજ શરણાગતની સદાવતાર્થ ગયો. પરીક્ષકે અન્યથા જે અભિપ્રાય બ્યારણુ હત્યાદિ સંબંધી આપ્યો તે નીચે મુજબ છે:—

" પુસ્તકના બધા રોયોનો સર્વેને ધયાયોગ્ય પરિચય કરાવી અન્યકારની અયોગ્યતાને સર્વ સાધારણુની દૃષ્ટિમાં લાવવી અને એ પ્રકારે પોતાનાં મનનું સ્થાન બરડું અને પાકોનો સમય નષ્ટ કરના હંત્યાદિ અમને બીજાકુલ હજ નથી, તથાપિ જે એક જે અલંકાર વ્યાકરણુ હંત્યાદિના સામાન્ય દોષ થઈ ગયા છે તે અમારે ખાસ બતાવવા જોઈએ. તે આ છે. હંત્યાદિ હંત્યાદિ. "

પાકો, જોયું, પરીક્ષકનું મેં કેટલું મુરકેલ કામ કયું તે ? જો આ અવસર તેના હાથથી ચાલ્યો જતો તો પછી તેના જેવા અન્યકારનો કોષાગિન બડકાવવાનો સરસ પ્રયત્ન તેને કપારે આવત ! આ ખરાબ અભિપ્રાયની વાત કહી; દલે ખરાબમાં ખરાબ પુસ્તકોની સારામાં સારી સમાલોચના, કે જોને પ્રતાપે એક ફૂટી બદામનાં પુસ્તકની સેંકડો નકલો ચટાણી થઈ જાય છે, તેને વારતે પણ મારાજ આશ્ચર્ય લેવામાં આવે છે. હું પરંતુ મારો સ્વભાવ છે કે શુભિ સંક્ષિપ્તમાં કરવી. હુંકમાં, હું ખૂબને પંડિત બનાવું છું; જોને શુભિ ન સૂઝતી હોય તેને શુભિ સૂઝાવું છું; મદિ લેખકને પોતાના વિચાર પ્રકટ કરવા સાર ભલ્યા સિદ્ધિ ન હોય તો હું તેના વિચારોનો સોલ એજન્ટ થઈ જઈ છું; કવિની ઉપમાનું કામ સાઈ છું; એથી વિશેષ શું જોઈએ ? કહી આ મારાં આત્મ-કથનથી કેટલી તુષિ ન થાય તો મારી તેમને સવિનય પ્રાર્થના છે કે તેમણે મારાં નામની આળા ફેરવવી, અને જુવે કે હું તો હાજર છુંજ. દલે મારી આત્મકહાણી હું પૂર્ણ કરું છું.

લી.

આપનો હંત્યાદિ,

હંત્યાદિ.

સાહિત્યસમાલોચન

સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી, અને હિન્દી.

સંસ્કૃત.

(૧૭) સંસ્કૃતકલિકા:—વલ્લસાડની સંસ્કૃત પાઠશાળાના અધ્યાપક પંડિત વિશ્વામિત્ર-કૌશિક, નિર્દાનિધિ, તરુણી સ્વામ્યુ અને વલ્લસાડના સરકારી વકીલ શા દુર્લભજી રણજોરજી, બી. એ. એલ. એસ. એલ. બી. તરુણી પ્રસિદ્ધ યથેચ્છ, ત્રણ આનાની કીમતડું, ચાળીશ પનાતું, નિર્ણયસાગરની છપાઈતું, આ પુસ્તક અમને તેના કર્તા તરુણી અવલોકનાર્યે મળ્યું છે, જેની થોડી હમે સહર્ષ સ્વીકારીએ છીએ.

પુસ્તકના મુખ્ય બે વિભાગ-અર્થાત્ પાઠવામાં આવેલા છે, પહેલા વિભાગમાં ૧૫ નાના નાના પાઠો મથાળે પાઠમાં આવતા સંખ્દો તથા ત્યારબાદ નાનાં નાનાં વાક્યો વાળા આપેલા છે; જ્યારે બીજામાં ૧૭ નાની નાની વાર્તાઓ છે. અંતમાં કેટલાક બોધદાયક શ્લોકો પણ આપેલા છે. પ્રથમ વિભાગની કુટોનેટમાં, તે સમન્વયવા પૂરતું, ગુજરાતી, નાગરી ટાઇપમાં, સમિતું છે તે શિવાય સંસ્કૃત વિના બીજા કાંઈ બાધાને ઉપયોગ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવેલો નથી.

સંસ્કૃત શીખવાનાં અનેક પુસ્તકો હાલ પ્રાપ્ય છે, પણ તેમાં વ્યાકરણનું બરાજું વિશેષ હોવાથી શીખાઉ તે શીખતાં કંટાળા ભય છે અને એ મહાન માનવી માનવ ભાષા શીખવતો તેનો બધો ઉત્સાહ પ્રથમથીજ મંદ પડી જાય છે. આથી જેમાં માત્ર નર નેટલાજ નિયમે, રૂપાંતરો— વ્યાકરણનું જ્ઞાન આપેતું હોય તેવાં એક નવીન શીખનારને મરેનાં પુસ્તકની બહુ નર હળી અને અમે કહેવાને ખુશી છીએ કે શા. વિશ્વામિત્રે તે ખાટ ઘણે અંશે પૂરી પાડી છે.

પુસ્તકની ખામી માત્ર એટલીજ છે કે તેમાં સંસ્કૃત સંખ્દોના અર્થો આપેલા નથી તથા ગુજરાતીમાંથી સંસ્કૃત કરવાના પાઠો પણ આપેલા નથી. આથી શિક્ષકે ‘અર્થ’ (Guide) વગર આ પુસ્તક શીખવું અશક્ય થઈ પડવાનો સંભવ છે. અંતમાં જેમ “ માર્ગોપદેશિકા ” માં આપવામાં આવેલા હોય છે તેમ પુસ્તકમાં આવેલા સંખ્દોની એક યાદી, તેના અર્થો સાથે, આપવી પણ બહુ જરૂરી છે. પહેલાં ચાર પાઠો પછી વિભક્તિઓનાં ૩૫ આપેલાં છે. અમારી સમજ મુજબ તે એ બધી વિભક્તિઓનાં ૩૫ સાથેજ, રૂપાવળીની પદ્ધતિ મુજબ. આપ્યા કરતાં બધે ત્રણ ત્રણ રૂપો પાડને મથાળે આપી તેટલાનીજ પાઠમાં ઉપયોગ કર્યો હોત તે વધારે સારું થાત. બધી વિભક્તિઓનાં ૩૫ એક સાથે મુખ પાઠ કરવાં સહેલાં પડે તે સારૂ નહુના દાખલ એ ચાર પુસ્તકોને આપ્યાં હોય તે ચાલત.

એકંદરે પુસ્તક બહુ સારી રીતે લખાયેલું છે અને તેમાં બીજા વિભાગની ઇશ્વરોપાસના, ભારતવર્ષ, સંપ્ર, સત્ય, આયુષ્ય વધારવાના ઉપાય, રામ, હામિ, પીતા, બ્રાહ્મસ્તેષ, વ્યાત્મા અને બુધ્ધિના સંવાદ, વેદ, પદોપદાર, ઇત્યાદિ વિષયોપરની કૃષ્ણ મનોરંજક કથાઓ શીખનારનું મન આલ્લસિત કરી મેલે તેવી છે. તેની સ્વતા બહુજ મુંદર છે.

અંગ્રેજી.

AN ALBUM OF THE ATANKA NIGRAHA PHARMACY AND ITS ALL [1913]:—મુંબઈના ધી ' રાઇમ્સ ' ગેસમાં, ડૉ. આર્થ જેપરવર, અંગ્રેજ પદ્ધતિ પ્રમાણે, છપાયેલી આ ' આલ્બમ ' અમને ' આત્મકનિમિત્ત ફાર્મસી ' ના ચાલક તરફથી મોકલાવવામાં આવી છે જેના ત્રીસ પાનામાં ના. રહેનસાહ જીર્જ ધી કીફ અને મદારાજી, જમ સાહેબ, અરુમ નૈવરશાસ્ત્રી અને લેખક તેમજ ' ફાર્મસી ' ના આલ રચયક રા. મણીશંકર ગોવિંદજી, તેમની ' ફાર્મસી ' ના મુખ્ય ચાર ચાલકો, આત્મકનિમિત્ત ઓરીસનાં જુડાં જુડાં ખાતાં અને શાખાઓના માણસો, શ્રી આત્મકનિમિત્ત હીરીદીંગ લાઇબ્રેરી-જમનનગર, ' ફાર્મસી ' ના કાચઘાતા સહાદકાર, અને અતે ' ફાર્મસી ' ના ભવિષ્યના માલિકોના ફોટા આપવામાં આવ્યા છે, જે બેઝ એ ' ફાર્મસી ' નું કામ કેટલું ધમધમકર ચાલે છે તેનો સારો ખ્યાલ આવે છે. ' મણીશંકર ' અને ' ગેસ્ટ હાઉસ ' તથા ' મણી બીરડી ' ના મકાનો ' ફાર્મસી ' નાં છે, તે મારિકાનો વૈભવ સૂચવે છે.

સૌથી વધારે સ્થાન ' ફાર્મસી ' ની વિશાળ શ્રી લાઇબ્રેરી ખેંચે છે અને ખરેખર, અમને માનવાને કાચુ છે કે, ફાર્મસીના ચાલકો કહે છે તેમ, આખી દુનીયાનાં પત્રો તેમાં આવતાં હશે અને જમનગરી પ્રત્યે તેનો સભ કંઈ પણ લોજ વિના મળતો હશે. અને જાણીને ખુશ છોએ કે જાહેરખાતો દુન્યાર દિવસમાં પણ ધીમે ધીમે ઇન્નતિ પામતો જાય છે. અમે ફાર્મસીના વિલામિય જનરલ મેનેજર મી. રા. કરલાલ મ. જોશી, બી. એ. ને એને વારસે મુજારાખાદી આપીએ છીએ.

FIRST FRUITS:—કર્તા રા. મુજી દુર્લાભજી વેદ, દામોદરદાસ પ્રીટીંગ હાઉસ રાજકોટ; ૧૯૧૨: મૂલ્ય આઠ આના એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું. પ્રીન્સેસ રટીટ-કોટ, મુંબઈથી પ્રાપ્ત.

પરમાપાની અંદર યોગ્ય અપર હે; લેખ લખના તેથી અપર હે; અને કાળે રચવાં એ તે સૌથી અપર હે. પહેલાં અને બીજાંની ઉપર હિંદીઓ દિવસે દિવસે સારો કાચુ મેળવતા જાય છે પણ ત્રીજામાં તે ગણ્યા ગાંઠ્યાજ લેખકો છે, અને તેમાંના એક રા. વેદ પણ છે, એમ તેમની પ્રસ્તુત રચના પરથી સદજ જણાઈ આવે છે. કાળ, પૂકું, અને છપાઈ પણ આખને ઢી વળગે તેવાં છે—પારે-રામાં છપાવતાં પુસ્તકોની ધણે અંશે હરીફાઈ કરી રાકે તેમ છે. આથી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં સોનું અને સુગંધ બેડ મળેલાં જણાય છે.

પ્રસ્તુત કાવ્યો જુદા જુદા વિષયો પર છે અને તેમાં નાનાં બધાંનાં કાવ્યોથી તે હંથાં તત્તજ્ઞનાં કાવ્ય સુધી—લગભગ બધા પ્રકારના વિષયોપર—કર્તાએ પોતાની કલમ ચલાવેલી છે; એ વિષય વિવિધતા પણ સારી રીતે સંકલિત થઈ છે.

રા. વેદનાં એક એ કાવ્યોમાંથી કેટલુંક આપણે અત્રે તમૂતા દાખલ લેઈશું કે જેથી આ પત્રના વાંચકોને તેમની સાદી પણ જાવમય સુંદર રચનાનો કંઈક ખ્યાલ આવે:—

બાળકો વિશે લખતાં કર્તા લખે છે:—

Easy to fret—hard to please,
Pleasing others being pleased,
Sweet Sunshine of family,
We welcome Your absence,
Your insult is a fun
And all the trouble that you give
Are a labour of love.

Blessed with you, blessed is the home,

And in the homes with simple smiles,

You teach hard men,

True lesson of innocence.

ઉદય અને અસ્ત વિશે લખતાં કર્તા સ્વાર્થ કે જે છે કે.

The Law allows

Nothing to stand still:

Like stagnation there is nil

From bad to worse—good to better, a man still grows.

Easy tis to fall, to fly is hard;

Bo bold and have a start;

Up and up ye go, or yon downwards roll:

Ascent or descent, heaven or hell is the law.

☪ ☪ ☪

Heaven is in the skies, and down deep is hell,

And our home is the middle place.

☪ ☪ ☪

Down deep and deep is hell,

—How far none can tell,

Bottomless perdition.

કર્તાની આ રચનાને સર વીડીયમ વૅડર્બર્ન અને મીસીસ મેક્સમુઝર પ્રમુદ્ધિ આંગ્લ વિદ્વાનોના અનેક ઉત્તમ અભિપ્રાયો પશુ મળેલા છે.

અમે હુંકમાં એટલું જ કહીશું કે લેખકની કવચે વિવિધ વિષયોને પરમાવાનાં કાવ્યમાં ઉતારી લેવામાં કયાસ રાખી નથી! અને ખાસ યુગી તો એ છે કે ઈંગ્લેન્ડ બાપતિસ્ટ સાધારણ જ્ઞાન ધરાવનાર પશુ તે પૂર્ણ રીતે સમજી શકે તેવી સ્હેલી ભાષામાં એ કાવ્ય લખાવતું છે,

અમે કર્તાને તેની કૃતેષ માટે અભિનંદન આપીએ છીએ.

મરાઠી.

(૨૦) ઈમીજ્ઞયર્સિહચિવાહ:—જખનાર મીતારામ વામુદેવ પેંડરો, બી. એ.—લુદાજ્ઞામિત્ર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સિયાપુરા, બરોડા. પ્રથમાવર્તન, ૧૯૧૩. કૌમત દસ આના પાનાં ૬૦.

શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના બીજા ચિરંજીવ શ્રીમંત રાજપુત જયસિંહરાવ ગાયકવાડનાં આ વર્ષે થયેલાં જન અને તે પ્રસંગે વરોડરામાં થયેલી ધામધુમના વર્ણનનું આ મરાઠી કાવ્ય છે, જેમાં સાત પ્રકરણ છે: (૧) તૈયારી, (૨) વિવાદમંડપ, (૩) પૂર્વ વિધિ, (૪) વરપ્રસ્થાન, (૫) વિવાદ, (૬) દીપોત્સવ અને વારોડો, (૭) અન્ય ઉત્સવ. પ્રસ્તુત કાવ્ય શ્રીમંત સંપતરાવ ગાયકવાડની ઉદાર મદદથી પ્રસિધ્ધ થયું છે, અને તેને વધાસવા નીમાવવા વિદ્વાનોની કમિટી ઉપરાંત અન્ય વિદ્વાનોના પશુ ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે. પુસ્તકના કાવ્ય મુંદર અને પૂર્ણ સોનેરી છે.

સંસ્કૃત શબ્દોથી બરપુર આ ઉત્તમ મરાઠી કાવ્યો મેટો બાળ શ્લોકોમાં રચાયેલો છે, તેથી ખુબ કલ્પિત લાગે છે. મંજુશાસ્ત્ર અને અંતિમ શબ્દ 'સાવધાન' વાળા શ્લોકો ખાસ વાચવા લાયક છે

હિન્દી.

(૨૧) હિન્દીસ્વપ્નઃ—શીમાન પંડિત કમલાવતિ દ્વિવેદી, બોમ્બે મરાઠી પ્રેસ, લાહોર, કોમ્પે ને આના પાનાં ૩૪.

લેખકે આમાં હિન્દીની ખીણ બાધાઓ કરતાં હોદ્દાની વિશેષ પ્રાચીનતા, ઉત્તમતા, અને ઉપશો-
જિતા બતાવી છે અને હિન્દીના પ્રચારાર્થે આ શા ઉલાગે યોગ્યતા જોઈએ તે બતાવ્યું છે. કાવ્ય, ઉપાદે-
આદિ સાતો છે.

ગુજરાતી.

(૨૨) કુંભકીર્તી વિહાર ૧, તથા (૨૩) નિલકુંભઃ—સ્વનાર રા. મુલુક દુર્લભ
વેદ; સ્વદેશ બાંધવ પ્રેસ, રાજકોટ દરેનું મૂલ્ય બાર આના. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંપની, કાઝખાંદેરી
રોડ, મુંબઈ, થી પ્રાપ્ય.

કર્તા લક્ષ્મી આ બેટ પુસ્તકો અમને સમાલોચનાર્થે મળ્યાં છે. કર્તા અંગ્રેજ તેમજ ગુજરાતી
બેટ બાધામાં કાવ્યો લખનારમાં સિદ્ધ છે. એમ તેમની કૃતિઓ પરથી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે. પદોમાં
૬૦ અને ધીલમાં આરાદે ૭૫ કાવ્યો છે અને તે ઘણાં રસિક છે. નિલકુંભનાં કેટલાંક કાવ્યો ખૂબ કાવ્યો
છે, અને તે ખરેખર ઘણાં જ સુંદર છે. નિલકુંભની પ્રસ્તાવનામાં લેખક લખે છે કે:—

“ પ્રભુ, પ્રમુખીતા અને પ્રભુ જીવન; આ ત્રિપુટિ સંવત્સર પુણ્ય ક્ષેત્ર ઇંસાર
માત્રમાં મહિરોસમી મુદ્દકુંભે કુંભમાં વિલાસતાં દેવ દેવોરપ દંપતી; તેમનાં સહ ધર્મચાર: આદિશિવ,
નવ કોડ ને નવ નૃત્ય, જીવનની ફાળે ફાળે જીવનને પમલ પગલે પ્રભુ બેઠકીનાં દર્શન સામિપ્ય, સુક્તિના
રસભ્રમ: શ્રમ સંબંધ ને અવતાર, તેને અતે સહુનય મોહનો અદ્વૈતાનંદ...આ કુંભનો કેન્દ્રકમા
છે...નવ કોડવની નવ ગુજરાતના આત્મામાં આ ન્યાસિત નથી, અને મુદ્દે મુદ્દે મુદ્દે દેવી રસમાલિની
બને; આંગણે આંગણે કુંભે પમલે આ કોડવતી નિલકુંભ ગુર્જર સંસારનાં આતિથેય મટે તેની દ્વાર
ખોલે છે. ”

શ્રી ભાવનગર પાંતરાપોળનો ત્રિપાઠિક રીપોર્ટઃ—રીપોર્ટ જોતાં વ્યવસ્થાપક કમીટી-
એ સાદું કામ જાણવું જણાય છે. મુંબઈની પાંતરાપોળે વાર્ષિક ને દરમ આપવા કરાવેલી તે સાસર
આપવામાં ન આવી તથા તેની અનેક વર્ષો સુધી અંગ્રેજી શા કાણે ન કરવામાં આવી તે સમજવું નથી.
ઉપરથી પાંતરાપોળે ‘ હેટરીફર કૅટલીક પેદાર કરી કામ અજાયુ’ છે, કાનકોરોએ પોતાનો
દામ આવી પાંતરાપોળે તરફ લંબાવને લે છે, કાણે કે અંગ્રેજ અને અનાથ દોરોને તેમનાં પ્રાધિકા-
નો ‘ પેનનાં ’ લેતા જેવાં વર્તા પાંતરાપોળેમાં થેલી હજી જોણે તેમની કદર છુટે છે !

બીજાં કેટલાંક ઉત્તમ મર્યા અપરોક્ષરો દર્શાવી તરફ આવ્યાં છે. સ્વજાબાવને લીધે તેવું અવગ્રહાન
દેવે પછી કીધું.

લાજા હંમેયાલાલ એંડ સન-ની ત્રીબેરીઓ તથા તાળાંમિનાં કારખાનાંની મુલાકાત લઈને
તેની જનારકું અવગ્રહાન કરવા દબને આવડ કરવામાં આવવાથી દબે કેટલીક વખત ઉપર અવગ્રહાન
કર્તા દત્ત. લાજા હંમેયાલાલ પોને આ કામના સ્થિ અસાધારણ અનુભવી છે, અને તેઓ મેટર્સ જોઈને
એંડ લે ઇન્ડી ત્રીબેરીઓના પ્રખ્યાત વર્ષ સુધી એન્ડે દવા તેજ તેમની યોગ્યતા દર્શાવી આપે છે. એ કે
એમના આ સ્વતંત્ર સાદકને ધણાં વર્ષ થયાં નહીં પરંતુ યોગ્ય વખતમાં તેમને પાણી સારી ખ્યાલિત
મળતી છે. વચમાં ઉચી ત્રીબેરીઓ બનાવીને તેમણે અનેક પ્રથમ પંક્તિનાં દેનાઓ મેળમાં છે. ત્રીબેરી

ગમે તેથી આગમાં ન બળે તે માટે તેના પડમાં જે પાઉડર વાપરવામાં આવે છે. તેનું અનુક્રમણું મિશ્રણ તેમણે ખાસ શોધી કાઢ્યું છે અને તેનું ' પેટન્ટ ' પણ મેળવ્યું છે. આ ' પાઉડર ' ને ધગધગતી બહી ઉપર માત્ર એક તપેલીમાં મેલીને એક કલાક સુધી તપાવવામાં આવવા છતાં તે ગરમ પણ નહોતું થયું તે હમને પ્રત્યક્ષ બતાવવામાં આવ્યું હતું. કુશળ કઠીમરો સખીને ભતિ દેખાવે જોઈને ઝીંઝરી તથા તાળાનું કારખાનું ચલાવવામાં આવતું હોવાથી તેનો માલ થણો ઉંચા પ્રકારનો બને છે. એને મૂલ્યના પ્રમાણમાં ઘણો સસ્તો છે એમ કહેવામાં કાંઈ હસ્ત નથી. તાળામાં તો તેમણે હાલ કરી છે. તેમના જેવા સુંદર અને મજબુત તાળાં બનાવનાર તો હાલમાં કોઈના હાથમાં નથી. તેને " વીસમી સદીનું તિલેસ્માતી અખંડ તાળું " વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એમાં કાંઈ અનિસયોક્તિ નથી. તેની અનેક યુક્તિઓ છ'ગ્લંડ તેમજ હાલ બને રથો અનેક યુક્તિઓ માટે પેટન્ટ કરાવવામાં આવી છે. અખંડ તાળા માટે તેના બનાવનારા મેસર્સ કૌન્સલાવ એન્ડ સન્સ બહેર ચેલેન્જ આપે છે કે, તે બાંધી આપનારને રૂ. ૧૦૦૦ નું તેઓ ઈનામ આપશે. તે ઈનામ લેવા હજી કોઈ બહાર પડ્યું કે બાગ્ય-સાળા થયું નથી તે તે તાળાંની સર્વોત્તમતા અવશ્ય સિદ્ધ કરે છે. આ તાળાં જેટલાં દેખાવમાં સુંદર તેટલાં જ મજબુત છે, અને વળનમાં પણ એટલાં બારી છે કે તે તેની જગ્યા ભૂલ બતાવી આપે છે. અનેક બેકા પ્રતિષ્ઠિત મોટા વેપારીઓ વગેરે મોટા જગ્યામાં એમની ઝીંઝરીઓ લે છે અને સંતોષનાં સર્વશ્રેષ્ઠો આપે છે. એ કરતાં ઝીંઝરીનાં ઉત્તમપણાને સારો પૂરાવો મળવો મુશ્કેલ છે. આશા છે કે બહેર પ્રજા આ રવરેશી સાહસને યોગ્ય ઉત્તેજન આપશે.

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સ્ટીક).

મધપૂડાનાં કારખાનાંની મુલાકાત—જગ્યોમાં કુદરતી ઉગતા મધપૂડાઓના મધથીજ આપણે સંતુષ્ટ થઈએ છીએ. પરંતુ અમેરિકામાં તે ઉપરાંત એ માટે કૃત્રિમ " ખેતી " થાય છે. તે ખાસ ઉગાડવામાં આવે છે. જે પણ પશુ, પક્ષીનો ખપ ઝાઝો હોય તે વનસ્પતિની પેટુંજ ત્યાં ખાસ ખેનરો રચાવીને ઉગાડવામાં-ઉછેરવામાં આવે છે. ફ્રાન્સની પ્રજા દેડકાનાં માંસની બહુ શોખીન છે તેથી ત્યાં દેડકા ઉછેરવા ખાસ તજાવો છે. મધપૂડાઓની માખીઓનું પણ એમજ છે. એક એક પૂડો ૨૫ થી ૫૦ હજાર માખીઓનો સમુદ્ર હોય છે. આ લાખ માખી મધથી લહેલી હોય તો કુલ ૫ રતલ વજન હોય છે. એ મધપૂડા રેલવે પાર્સલથી પણ એકથી બીજે રથો ઉત્તમ રીતે પેક કરીને મોકલી રાકાય છે!—જે કે ગાડીની અથગમણમાં વારંવાર અર્ધો અર્ધ જોટલી અધમૂરી થઈ જાય છે. મધપૂડામાં ૩ ભૂતની માખ હોય છે, રાણી, કામ કરનારી તથા કેવળ પ્રજેસ્ટિફ કરનાર પુરુષ માખો. ૩ જે વર્ગ મધ લાવતા નથી—ગર્ભાઈ પુરુષો જેવા છે તેથી તેમનો શુદ્ધચાત્રમ પુરો-થનાજ તેમને કાઢી મૂકવામાં અથવા મારી નાંખવામાં આવે છે; માખીઓ મદ્દા સની નથી, એ નક્કી છે; આ રાણી તે ખરેખાન રાણી છે. સ્ત્રીપાત્રજની એકની એક રાણી છે. તે શોક્ય વિનાની છે—૧ પૂડામાં બીજી અચકય છે. તે જન્મ થયા પછી ૩ થી ૫ દહાડામાં ગર્ભ સ્થાપન માટે યોગ્ય થાય છે!—હિંદુ કન્યાઓથી પણ અતિ ગણી ચડે છે! પરંતુ જે કે તેની પ્રજા અધ્યાપુ હોય છે, માત્ર ૨-૩ માસ જીવી મરણ પામે છે, પણ આ ક્વીન-મધર તો અનેક

વર્ષ છવે છે. જે આ રાણી અકાષ દેહાન્ત પામે તો માખીઓ ખીજીને તરત પટાકિયે કરે છે. જે ૨-૩ સામડી નવી રાણી ઘુસી આવે તો તેઓ વચ્ચે ઘોર યુધ્ધ જીતે છે અને અંતે એકનો જય થઇ બાકીનીને પરાજય થાય છે. કૃત્રિમ રીતે ઉછેરાતા માખીના પૂડાની વિશેષતા એ છે કે માખીઓને મીજીને એ ઘર-કીચડી જનાવવાની તરદી લેવી પડતી નથી.

લાકડાની પૂડા જેવી આકૃતિ કરીને તેનાં છદ્ધિ મીજીથી ભરવામાં આવે છે એટલે પછી માખીઓ પોતે મીજી કાઢીને છદ્ધિ બોળી કાઢી તેમાં ભરાવા માંડે છે. જે એક પૂડામાંજ “ રાણી ” જાતની એક કરતાં વધારે માખીઓ જન્મે તો ૧ શિવાયની બાકીની ચાલી જાય છે ને ફટલીક માખી તેની પજારી ચાલી જાય છે ને પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય કાઢે અને અન્યથા વૃક્ષના સંરચાનમાં રથાપે છે. આકર બાઝેલી હોય તો તે હવાવવાથી નીચે આવે છે ને તેપર ખાલી પૂડા નીચે રાખેલા હોય તેમાં ભરાઇ જાય છે. પછી તેનું પાસુંલ કરી ગમે ત્યાં મોકલે !

મધમાખીઓના ડંખ-રચાણાવિક સવાલ થાય છે કે મધમાખીઓના “ બેકુલો ” ને મધમાખીઓ ડંખતી નહીં હોય શું ? ? મેથેસનના જંગલમાં થોડાજ વર્ષો પર એક યુરોપીયન એ પૂડા સાથે “ એડાં ” કાઢવા જતાં તેના પર તે સમ્રાજી તુડી પડી હતી અને મરતો મરતો બચેલા દત્તે એવી વાત જાહેર થઇ હતી. પરંતુ એવા અકરમાત મધમાખીના ઉછેરના રાના સંજયમાં જાનવા અસકય છે. એ જન્મને મતદિવસનું એકમેક સાથે કામ તેથી જાને બરોબર એક ખીજાને પીછાને છે. તો પણ મધમાખીને પકડતાં કે લાઇ જતાં વારંવાર હાથે મોખાં તથા મોંએ છુપાં પહેરવા પડે છે. તેમજ કદાચ કરડે છે તો પણ ટેવાઇ ગયેલાં હોવાથી અડકો લાગતો નથી. ચામડી વચ્ચેની યઇ હોય છે અને એમ જાણવાથીજ જાણે, માખીઓ પણ એમને કરડવાનું ઘણું ખરું માંડી વાળે છે અને કોષતા કુદરતી આવેશનું શુદ્ધિથી કૃત્રિમ રીતે રાખત કરી લે છે, અને ખાસ કરીને મલયી ભરેલી હોય ત્યારે તો અહુજ આનંદમાં હોવાથી કરડવાની શક્તિ ધરાવતી નથી. તેરે વખતે તેમના ટોળાની વચમાં પણ હાથ ધાલો તો દરકત નહીં.

મુદ્દથઃ—પ્રત્યેત્પત્તિ કરનારી “ રાણી ” મધમાખીના એકજ નંગની કીમત મોટી છે. માસ-માસમ પ્રમાણે તેનો જાવ વરતા ઓછો હોય છે. લાઇગુપ્તીની મધમાખી સૌથી કીમતી ગણાય છે અને મેન્જૂનમાં એક “ રાણી ” રૂ. ૫૫-૬ માં મળે, પણ ખાસ વધતા જાય તેમ જાવ ઘટતા જાય છે. સાધારણ ‘ રાણી ’ તેથી અર્ધ લાવે મળી શકે છે. મધપુંડે રાણી સહિત રૂ. ૩૦ માં વેચાતો મળી શકે છે.

મધમાખીના ખાસ રોગો તથા નાશક જંતુઓ-તેમને ખાસ બાધિઓ પણ હોય છે. તેમાંના એક મરડો છે ! એમના કુદરતી શત્રુઓ અને વિરોધીઓ પણ અનેક છે. એમના મીજીના મૃદને ખાઇ જનારી ખાસ ઉપાઇ કચરે પેદા કરી છે તે મીજી, મધ અને માખીનાં ઈંડાં સંધુ લાક્ષણ્ય કરી જાય છે ! બધાજ મધ પ્રિય છે. ઉંદર પણ તાલ આવે મીજી તથા મધ ઉડાવી જાય છે. કરોળીયાઓ તો માખીને ‘ કાન્ડેલ ’ કરીને લક્ષ કરવા માટે પ્રખ્યાતજ છે. અશુક પક્ષીઓ પણ મધકર્તા માખીનાં નાજુક માંસ માટે ફુડાવતા જતાવે છે ! દેડકાઓ પણ પવનના કપાટાથી જમીન પર ઢળી પડતાં માખીને રાત્રીભાગ સમજીને તેને

આધાર કરી જવા ચૂકતા નથી. સ્વયં માખીઓ પણ ઓછી જોવાન નથી. મોટું મધમાખનું ટાળું વારંવાર ઓછી સંખ્યાની માખીવાળાં મધપુડામાંનું મધ જબ્બરવતી ઉડાવી ખાવ છે. આ સર્વે લીલાઓ માટે મધમાખી ઉછેરનાર એકને તૈયાર તથા સાવચેત રહેવું આવશ્યક છે.

સૂર્ય દેવતાની પીઠ પર ' હાર્નિસ '—નાખવાની શરૂઆત થઇ લાગે છે. સૂર્યોચ્છ્રામાં સૂર્યે અર્ધનું ૨૫ ધારણ કરવાની કથા સત્ત્વ પડવાનો સમય આવી લાગે છે. " સૂર્યની ગરમી રણ આદિ પ્રદેશોમાં નિર્ધરક જરૂર પડે છે. એવી ગણતરી થઇ છે કે, પૃથ્વીની સપાટીના એકજ ચોરસ ફુટ પર સુરજના કીરણની ગરમી એક તૂટીયાંસ અશ્વ-ત્રણ (horse-power) જેટલી છે. પણ તેના ઉપયોગ કેમ કરવો એજ સવાલ છે. એ ગરમી એકત્ર કરવા ખાસ મોટર કેશીનીયામાં જળાવવામાં આવી છે. ૨ ફુટ લાંબી અને ૧ ફુટ પહોળી એવી ૧૮૦૦ આરસીઓ તે મોટરમાં ગોઠવી છે અને સૂર્યના એજનની મદદથી એવી યુક્તિ કરી છે કે સૂર્યપથના સમ કાટખૂણે તે સધળી આરસીઓ રહ્યા કરે. વાંતની એવી યુક્તિ છે કે તે સમય ૧૮૦૦ આરસીઓ પરના પ્રકાશની ગરમી એકજ મિનુટ પર એકત્રિત થાય. તે મિનુટ આગળજ સા. ગેલન પાણીથી ભરેલું બોતલર હોય છે. આ ગરમીથી ત્રાંસુ થોડીજ સેંકડમાં ઉકળી જાય છે અને પાણી વરાળ થઇ જાય છે. સૂર્ય તપે છે ત્યાં સુધી આ ક્રિયા ચાલે છે. ઉષ્ણ કટિબંધમાં આવેલા પ્રદેશોમાંજ પાણીની ખાસ તંગી હોય છે. સૂર્ય પણ ત્યાંજ સૌથી તપે છે—જાણે કે પાણીની ઓટ પૂરવા પોતે આવેલા હોય એમ સૂચવવા. તેથી તેના પ્રદેશોમાંજ જમીનમાંથી પાણી જેમ્ની કાઢવા સૂચવવા ખાસ મદદ ૨૫ થઇ પડે છે.

ઝાડ ઉપર પણ શસ્ત્રપ્રયોગ !—કરવામાં આવે છે. ધણી ઝાડ બદારથી તાગમાગ લાગે છે પરંતુ ઉપરની ઝાડજ સજામત હોય છે અને તેની અંદરનું શરીર માત્ર ઉષ્ણથી ખવાઇને પોકળ બની ગયું હોય છે. આથી કાંઈ દહાડો પવનના ઝપાટામાં તે એકાએક ગમડી પડે છે. આ ઉવાઇ અટકાવવા માટે રોગી મનુષ્ય પેઠે તેના પર પણ ઝાડપાનના શસ્ત્ર વેલો શસ્ત્ર પ્રયોગ કરે છે. તે એવી રીતે કે સડાથી પોકળ થતું માંસ પડે કે તે પોકળ પ્રથમ દવાથી સાજ કરવામાં આવે છે અને સડના હાથ ડાખી નાંખવામાં આવે છે. પછી પોકળમાં " સીમેન્ટ " પુરી દેવામાં આવે છે. અને માણસના જખમ દોશથી તેમ ઝાડના જખમ સોખડના સળીયા અથવા પટાથી સીવી લેવામાં આવે છે. પોકળ ભાગમાં ભવિષ્યમાં પાણી ન પેસે તેની ખાસ સંભાળ લેવામાં આવે છે. આ વ્હાડકાપ પછી ઝાડ સાજું થઇ જાય છે, અને તે બીજાં તંદુરસ્ત ઝાડો પેડેજ દરેક રીતે વધે તથા વર્તે છે. ઝાડમાં પણ કેટલી બધી માણસાઇ છે !

હીંગણાઓની શાપયુક્તિ—હીંગણા સ્ત્રી પુરુષો માટે હીંગણાપણના શાપમાંથી મુક્તિ શોધાઇ છે. સર્વચુલ્લા લાંબાને ટુંકા થવાની તે નહીં પણ વધુ લાંબા વધતા અટકવાની શોધ થઇ છે તે તો હમે અગળ ગતાંકમાં વર્જવી ગયા છીએ. હીંગણા મનુષ્યોએ શાદ ગ્રખતું એ વ્યાધિ ૩૦ વર્ષનાં ૧૫ પછી તો અસાધ્યજ રહેવાનો; કારણકે એ વયે દાડકાં તથા રનાયુઓ એટલાં તે સખત થઇ ગયાં હોય છે કે તેમાં સુધારો થઈ શકેલો નથી. અને અમુક કેસરોથી વધી વધીને પણ બે એક ઇંચથી વધારે હિંચા તો થઇ શકતું નથી. પરંતુ હીંગણાને તો તેનાથીએ ઘણો દૂર

પડે છે. તટાર ઉભા રહી દિવાલને અડીને હાથ એકદમ સીધા ઉંચા કરવા-પછી નીચા કરવા અને એમ રોજ દહાડામાં બે વાર સવારે તથા રાત્રે ૩૦-૩૦ વાર કરવાથી એક મહિનામાં પણ અર્ધો ઈંચ તો વધેજ છે. ખુબી અથવા નીચી મુંડીએ આલવાથી ઈંગણ થતા લાગીએ છીએ એટલુંજ નહીં પણ ખરેખરાત ઉંચાઇ ધરી જાય છે. આ ટેવ હીંદુઓમાં ખુબ પ્રચલિત છે તે તત્કાલ સુધારવી નેહ્યે. પ્રથમ તટાર આલવા એસવાથી કાંઈક દુઃખનો લાસ થાય છે પરંતુ ટેવ પડતાં તેનો ચોર આનંદ આવે છે તથા આત્મવિશ્વાસની લાગણી રહુરે છે. મુરોશીવનેલું 'ખંડુ' ગમે તેટલું ખરાબ હોય પણ તટારજ આલવા એસવાની પદ્ધતિ તે સર્વથા શ્રદ્ધાળુ છે. આથી પીડનાં રનાયુઓ દૂર થાય છે અને તે માટે આપણા દેશી મન-ળીયાં સર્વોત્તમ છે. અંગ્રેજ લશ્કરી પણ તે વાપરતા થયા છે.

માખાપની ઉંચાઇ પર સંતતિનો ઉંચાઈનો આધાર—ધણે અંશે છે. કુદરત હમેશાં મધ્યમ માર્ગને પસંદ કરે છે. ખુબ ઈમ્મિયને લાંબાં ને ખુબ લાંબાને આજી લાંબા કરવાતું તેનું પ્રયોજન નિમ્ન નિયમથી ગણત થાય છે. જે માત પિતા અને લાંબા હોય તે તેમનાં છોકરાં અનેથી કાંઈક આજી લાંબાં થાય છે પરંતુ અને ઈંગણાં હોય તો તે અને કરતાં છોકરાં લાંબાં થાય છે. હવે જે પિતા લાંબા અને માતા વામન હોય તો મુતુ લાંબા અને પિતા વામન તથા માતા લાંબી હોય તો, પુત્રીઓ લાંબી થાનો સંભવ છે. આ નિયમને અપના-દો છે પરંતુ નિયમ સિદ્ધ છે.

દુનિયાની સૌથી મોંઘી રાસાયણિક દવા—તે 'મેસેથોરીયમ' નામનું રસાયણ છે. પાકાનાં દરદ એનાથી અવરથ સારાં થાય છે. પણ એની કીમત આજે સહઅકુટી અગ્રક ભૂરમ તો રૂ' પણ દેરીયમ પણ ખુબ સસ્તું છે. માત્ર એક ગ્રામ જેટલા વજનની દવાનાં ૧૩૦૦૦ પાઉંડ થાય છે અને દરેક દરદીને સારો કરવા અર્ધો ગ્રામ નેહ્યે છીએ. આથી એક એક દરદીને લગભગ એક એક લાખ રૂપીયાની દવા ખર્ચાવવી નેહ્યે ૩ જેટલી કીમત તો દુન્યાના માણસોના મોટા ભાગનાં પેતાનો (તેમણી કમાણીને ઉક્ત રકમનાં બ્યાજ રૂપે ગણતાં) નથી થતી. દુન્યાનાં ઘણાં ખરા માણસો કરતાં ૨. ૧ લાખ વધારે રજો છે. આ નવીન ધાતુ બર્મિનના ડો. આર્થર હેન એણે સીધી કઢી છે. તે 'થોરીયમ' નામનાં ૫૨વીં તત્વમાંથી કાઢવામાં આવે છે. ૪-૩-૩ સંટ મેટલો બનાવવામાં પણ થોરીયમ ધાતુમાંથીજ નીચળવેલી ખીજી ધાતુ કામ આવે છે.

ખુબ સખત વાવાઝાડોમાં પવન શી ઝડપે ફાટે છે?—આમ તો તે ૫-૧૦ માઈલથી ૫૦ માઈલની ઝડપે ફલાકે વાલે છે. વાળાને તે ૧૫-૨૦ માઈલની પેસીન્જર-ટ્રેનની ઝડપે લાઇ જાય છે. પરંતુ વાવાઝાડામાં એ દેવ કોષાયમત થાય છે ત્યારે તો તેને માપનારો ધંત્ર ' (એનેમોમીટર) ' નોજ તે પહેલો ખુદો કરે છે. સારી ઝડપ ગણનાર તું કોણ કહી તેને ઉડાવી દે છે? કલાકના ૧૫૦-૨૦૦ માઈલથી પણ વધારે ઝડપથી પવન ફોડતા મોંઘે છે ત્યારે એ ધંત્ર પણ પવન સાથે ભણું ખડું ઉડી જાય છે. ૧૮૬ માઈલની ઝડપથી વધારે ઝડપવાળા પવનને કોઈ ધંત્રે ગણવાની કીમત કરી નથી. પણ અનુમાન થાય છે કે સખત વાવાઝાડામાં હવુમાનનો આ કલિપન પિતા કલાકના ૮૦૦ માઈલની ઝડપે ફાટે છે.

કાચના રસ્તા ૧-મુંબઈમાં ગ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ અને કચી-સરોડના રાજમાર્ગો ઘરની પરવાળ જેવા ચક્રચક્રતા, લીસા અને સાફ થયા છે. રાત્રે તેના પર પ્રકાશનો પ્રતિબંબ પડે છે, અને ઘોડા લીસા રસ્તા પર સરસ સરી પડે છે. વોલ્ફાઇલમાં રજરના રસ્તા કરતા પડવડી શહે તે માટે રજરનાં મિશ્રણની સસ્તી બનાવટ કરવાના અખતરા થાય છે. પણ દુલે તો કાચના રસ્તા પશુ બની ચુક્યા છે ? નાઇસ અને લાયોન્સ નગરોમાં ખાસ બનાવટના કાચની રસ્તાની દરસગંદી કરવામાં આવી ચુકી છે. તે અખતરા ફોલેમંદ નીવડવાથી છુનોઆ (સ્વીટઝર્લેન્ડ) ની ચુનીસી-પલીટીએ પણ એવાજ કાચના રસ્તા બનાવવા ઠરાવ કર્યો છે. મુરોપથી મુંબઈ હેલ્થ આયરો, પણ હીંદમાં સાથી વહેલું યવાનો સંભવ છે એજ દાવાઓ છે. દુલેહંદની અમરાવતી શોધવા સર્વો જવાબ માંડી વાળવાના દહાડા નજીક આવતા જાય છે !

દુન્યાની સાથી મોટી લોખંડી તોપ અને તેના ગોળા—ઈંગ્લંડના ડેવનપોર્ટના ખારામાં જે નવી મનવાર “ વોરપાઈટ ” બંધાય છે અને ૧૯૧૫માં બંધાઇ રહી પાણીમાં કિતરશે, તેને માટે જે તોપો બનાવવામાં આવે છે તે અત્યાર સુધી લડાઈના કામમાં વપરાતી કોઇ પણ તોપ કરતા વધારે જંગી યશે. કોઇ પણ દેશની મનવારની તોપનાં મોનો વ્યાસ ૧૭.૫ ઇંચથી મોટો નથી. પણ આ તોપનો વ્યાસ તો સત્રા છુટ યશે ! તેના ગોળા ક્યાં સુધી જશે એમ તમે ધારો છો ? તે વીસ માઇલ દૂર જશે અને એક એક ગોળો પણ નાનો સૂનો નદી પણ બીમને લાયકનો ૧૮૦૦ રતલનો, ૫૦૦ માણસોના વજન જેટલો લાડવો છે ! અને પાંચ માઇલ દૂર સુધીની મનવારમાં તે પડે તો તેના પરનાં ૧ છુટ બર્ડ પોલાઈના અખતરને પણ આ ગોળો બેટી નાખશે ! આ ગોળાની નવી ખુબી એ છે કે જે અકસ્માતથી તે ધાર્યા જેટલો દુર ન જતાં વચમાં પડે તો તે છુટશે નહીં એટલે મળે તો પાછો કામ આવે. હાલની તોપોના ગોળા તો શું પણ ધડાકા પણ ખમી શકાય એમ નથી ૧૨ ઇંચ વ્યાસની તોપના ગોળા છુટતાં તેનો જે ધડાકો થાય છે તે, ધડાકાનો જગ્યાથી ૧૫૦૦ છુટ દુર જેટલી જગ્યા પરના ધરની બારી દબમચાવી દબને તેના કાચ દરનાં આદિલનથી ભાંગી નાખે છે ! આ કારણથી જ્યારે તોપ ફેડવાની પ્રેક્ટીસ થાય છે ત્યારે ત્યાંના ગામનાં લોકોને તેની આગમચથી ખજર આપવી પડે છે એટલે તેઓ કાચનો બારીનાં બારખૂં ગમે તેટલી ઠંડી હોય તો પણ મજાગરામાંથી ધારી લે છે અને દુકાનવારો કાચનાં બારખૂં પર ગોદાં ઝોરાડી દે છે !

મનુષ્ય કેટલું સામકુ, અને કેવી રીતે, ચાલી શકે છે ?—તેને માટે આપણને ચાલવાના દુલરના ચંપીવન અને સરે પૌર્ણીક કલ્પના સેક્રેટરી મી. ટી. ડબલ્યુ. હંમંડનો મન લેવો પડશે. ૧૮૯૮ માં તે ૨૪ કલાકમાં ૧૩૧૧ માઇલ ચાલ્યો હતો અને ચરતમાં હજારો દો. રાસ કલાકના પા માઇલ ચાલી, કે જેટલું બીજા ૧ કલાક સુધીમાં પણ કદાચ ન ચાલી શકે, ચાલવાની સાધારણ શક્તિ માટે ખાતમાજ આસ સંભાગ લેવાની છે. તેના મન પ્રમાણે ચાલવાની ચાલ એવી હોવી જોઈએ કે ચરો પર ચાલતાં બાર ન પડે. ચાકરા વગર ચાલવું હોય તો, (૧) ૫૫ મુકનાં એટી પ્રથમ મુકનો ને તે પર બાર દહ જમીન પર દહ કરવી. (૨) અંચોડા જેમ બને તેમ જમીન પરથી જલ્દી ઉઠાવી લેવો, કે જેથી તેના પર ચરો.

રનો બાર ન પડે. (૩) હાથ ઝુલતા નહીં પણ કાણી વચ્ચે સમ કાટખૂંચી કરવા જેવી કાણી નીચેના ભાગ અંધર રહે, અને હાથ સારી રીતે છાતીની આડે દલાવતા રહેવા. (૪) ચાલતાં ખભા પેશુ ઉંચકવા, કે જેથી સારીરનો બાર બધા ઓડીપર ન પડતાં વહેંચાઈ જાય અને તે રીતે પગલાં વહેલાં જાય. (૫) છાતી બદાર, ખભા અંધર, તથા હુટથુ તાન સીધા, તથા આખું શરીર તટાર રાખવું. મી. હેમંડ કહે છે કે, ૧૬૦૨ માં તેણે ચાલવાની ઠસરત, તેનો હૃન્નર તથા બાહ્ય સારતો ચડી કાઢી. તે પહેલાં તે રોજ મરિયો રહેતો પણ ૧૬૦૨ પછી તે એક દીન પણ મરિયો પડ્યો નથી. ચાલવાના શારિરિક લાભની આથી વિશેષ શી જાણી! ૧૭૧૧ માં અલ્બ તે ૨૪ કલાકમાં ચાલ્યો. પણ તે ૨૪ કલાકમાં તેનું વજન નવ રતલ ઘટી ગયું હતું. અતિરથૂલો માટે આ એક તુલ્યો યથા પડવો જોઈએ.

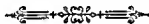
લ'ડનમાં મળેલી છેલ્લી મેડીકલ કોંગ્રેસમાં થયેલી નવી વાતો—તેમાં લેબ્રે-સ નગરના પ્રેફેસર વીક્ટર રોચેટ એમ કહ્યું હતું કે ઘણું ખરું ક્ષયની શરૂઆતમાં, અસર એક મુશ્કેલ પિંડપર થાય છે, તેથી સર્વોત્તમ ઉપાય એજ છે કે બહાકાપથી ક્ષયરોગથી લાચુ પડેલું મુશ્કેલ પિંડજ શરીરથી દૂર કરી દેવું (૨) મી. જી. ડર્નરે પાઠાના દરદની ઉત્પત્તિ વિષે એવી કથા કહી હતી કે પાઠાનું મૂળ કારણ મુખમાં ચંતો દુર્ગંધી રસ છે. તે ગળવામાં આવે છે અને તેથીજ અતો, જો કે ધણે વણે વર્ષ, પાઠાની ઉગ થાય છે. મુખ ઉત્તમ રીતે બંધ આદિ થી નિરંતર સાફ કરવાથી શરીરનાં અન્ય અન્ય રોગાનું મૂળ કપાઈ જાય છે એ નિરસંદેહ છે.

ફળના રસમાં પણ દારૂ છે?—દરે દોડે રોડીયાઓ “ રટ્ટોચેરી ” પુષ્કળ ખાઈ ચલા લાગ્યા છે. તેમને વિદિત થાય કે મેથરોન, મહાત્મલેશ્વરની એ પ્રસાદી, એ પર્વદેવ ખીણું કાંઈ કામ ન હોવાથી અતિશય ખાવી એ દારૂ ભેળવીને પીવા બરોખર છે. દારૂ અચાંત માલક પ્રવાહીનાંજ લક્ષણ “ રટ્ટોચેરી ” ના રસમાં છે. બનનેના ગુણ એસીડ (ખાટા પણું) છે. દારૂ કે ભાંમ પીવાથી જેમ ચક્રર આવે છે, માથું દુખે છે, આંખે અંધારી આવે છે, વખતે બધું ભેગડું દેખાય છે તેમ અતિશય “ રટ્ટોચેરી ” ના પુરો કરવાથી પણ થાય છે. રૂખાઈની વનરપતિ કે જોના રોરોના સદેા એવસ્થાવક અધિકારિ વરંગના લક્ષણ કીધે છે તેનું પણ એજ ફળ છે. તેમાં ‘ ઓક્સેલીક એસીડ ’ ઝાડું હોય છે. કાંઈ દારૂ પીધાથીજ છાકટ થવાનું નથી! ખાલી પેટમાં “ ક્રબ્દાંભ ” દોરી લેવાથી પણ સહેજ છાકટ થઈ જવાય છે. ટર્પેન્ડાઇનની દવા કે કુમાડે ખાવાથી પણ ચિત્ત ચકોડેને ચઢી જાય છે. તે માં તિથ્યાનું દારૂ પીનારને તાલિયદાર કરવાનું કારણ તેથી છાકટપણું લાચુ પડતું હોવાનું હોય તે તો તેઓની ઉપાધિ આ નવીન સમાચારથી વધવાનો સંભવ છે !

સમાધિ ચઢાપવાની તૈયાર આપધિ!—આ મહાન શોધની નોંધ મે માસના “ ઈન્ડી-યન ફેરેસ્ટર ” પત્રે એક અમેરીકન પત્ર પરથી લીધી છે જેનો ઉત્તારો મીસીસ એન્ટીબીસંટના “ થીઓસોદીસ્ટ ” (મદાસ સપ્ટેમ્બર) માં લીધો છે. વાત એમ છે કે દક્ષિણ અમેરીકામાં પ્રક-ગાયો રજાર માટે જો કાચકર કુરતા કરવામાં આવી હતી ત્યાં તેની પાડેલામાં ફકટ નામને રચણે ડોક્ટર બી. એલ. બાયન નામના એક મહરથને વેદ્યામાંથી કાઢેલી એક ઔષધિ મળી આવી છે. તાંતા દેશીઓ તેને જેને (*Yucca*) કહે છે. લોહી ઉડી જવાનો રોગ,

બેરી બિરીડું છવલેશુ દઈ તેનાથી મરી જાય છે. એ તો તેના નિકૃષ્ટ શુભો છે. એ આપધિ વેંત મગજ સમાધિ દેશમાં ઉત્થાન કરી જાય છે ! ગુપ્ત વાતો, ગેબી ગાયન (યોગનો અનાદુન નાદ ” હશે !) અને દિવ્યશક્તિ તેને પ્રત્યક્ષ પ્રકાશિત થાય છે ! એ વિદ્વાન કંટરના એક મિત્રે એનાં થોડાં રીપાં રાત્રે પી જોયાં તો તેને ઘાન થયું કે તેના મિત્રા જે ખરે આવતાં ૧ માસ લાગે એટલો દૂર હતો તે મરણ પામ્યો હતો અને તેજ સ્થિતિ તેની પણ ગંભીર રીતે માંદી હતી એવો તેને સમાધિ બોધ થયો. આ વાત અંતે ૧ મહિને પહોંચ્યો ત્યારે ખરી પડી ! ડા. બાપને આને “ ટેલેપાટીના ” નું નામ આપ્યું છે. આ જરા સરસી થશે તો આપણે પણ લઇશું. સમાધિ પણ આઠ આઠ આનાની દવાના ! ” થી મટે એથી બીલું શું ? પાતંજલ યોગશાસ્ત્રને હવે બાળી નાંખવું પડશે. ઉપ- અને શાસ્ત્રો ! તમારે માટે હવે સમુદ્રમાંજ જગ્યા છે !!

સમાજ શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ મિશ્રિત વિષયો (સટીક)

ચીકાગોમાં સ્મરણ જવાનો વધી પડેલો ખર્ચ-સંસારી બહુએ પશ્ચિમમાં પણ પણ ત્યાં તથા આ દેશની બહીમાં ભેદ એ છે કે બહી વધતાં ત્યાં તે દૂર કરવાના જગ-થી ફોટોમંદ ઉપાય લેવાય છે, અને અહીં ઉપાય લેનારને મુકારકની ગાળ દેવામાં આવે ! (‘ મુકારક ’ એ શબ્દ હવે લગભગ ગાળ તરીકે વાપરનારા વાપરે છે). શુરોપીયનોમાં રાપણી પેટ ડાઘુઆ પગપાળા સ્મરણ જતા નથી. ગાડી થોડે સ્વાર થઇને જાય છે, અને નો ખર્ચ સ્મરણના સંબંધીને આપવાનો હોવાથી તેને તે બહુ ભારે પડી જાય છે. સંબંધી રીજ હોય ને સ્મરણ લાગવગવાળો હોય તેથી જાગ જાય આવે તો તેનો ખરોજ થાય છે. આ કારણથી ચીકાગોમાં એક કંપની કાદવમાં આવી છે. તે ખાસ મોટી બાકાગાડીઓ ખરો. તે એવડી મોટી છે કે તેમાં શય્યાવાળી પેટી તેમજ એકંદર રૂઝ ડાઘુ બધા માઈ જાય. બી બૂમીલાહની કિયા કરાવનાર પાદરીની પણ ખાસ જગ્યા તેમાં રાખી છે. આથી ખર્ચ નાં છ પાઉંડ આવશે. અહીં છ પાઉંડમાં તો શયનો આત્મા સ્વર્ગે જાય તેટલી બધી રમા સુધીની ઉત્તર કિયા તથા બહુભોજન પણ થઈ શકે છે. તે જોતાં એ ખર્ચ પણ બહુ ભારે લાગે છે. પણ અમેરીકાનો પાઉંડ તે અહીંના રૂપીયા ખરોજ છે તે સ્મરણ રા-ખું જોઈએ. અને હાથ થાય છે તે કરતાં તો આ રકમ ત્રીજે ચોથે હીસ્ટ્રીંગ છે.

મનુષ્યનાં વાળનો વેપાર, અને તેનું પ્રદર્શન ?-વાળનું પણ પ્રદર્શન ! સ્વરૂપવતી રીચીનાં પ્રદર્શન કરાતાં અને સૈથી સ્વરૂપવતીઓને નંબરવાર સ્નાય આપનાં આપણે સાંમ-છે. તે કરતાં પણ ચિચિત્રતાના પ્રદર્શમાં માનુસી વાળનું પ્રદર્શન વધી જાય છે. દર ઉના-નકતુમાં આ પ્રદર્શન લાંબનમાં લગાય છે. જાણીને આશ્ચર્ય થાય છે કે, દરવરસે ફક્ત જે આ વેપારનું સુખ્ય મથક છે ત્યાં ૪૫ લાખ રૂપીયાના વાળનું વેચાણ થાય છે ! બહુ અને ટુંકા વાળો નહીં પણ કન્યાઓના વાળોજ આ છે. ઇટલી, બીટની અને

દક્ષિણ ક્રાન્સની ગરીબ ખેડૂત સ્ત્રીઓના માથાનો ઝુંગાર કપાઇને આવે છે. 'કીમત' પણ જેવી તેવી નથી. પ્રમાણમાં અત્તર સોધું છે. એક આઉસ ઉત્તમ વાળના રૂ. ૩૭૫ પડે છે. અને વિચિત્ર વાર્તા એ છે કે કાળા કરતાં સફેદ વાળ બહુ મોંઘા છે. તે તો કરતુરીથી મોંઘા છે. આઉસના રૂ. ૭૫ પડે છે. તેનું કારણ એ છે કે તે પુરતા જથ્થામાં મળતા નથી. જલ્દના જે સફેદ વાળ ગણાય છે તે ઘણા ખરા તો મિશ્રિત કાળા હોય છે તેથી એક એક સફેદ વાળ સુંટીને કાઢવો પડે છે. અને એ રાત્રી પુટથી લાંબા તો મળતાજ નથી. વળી વાળ કાંઈ ઝટ ઉગતા નથી અને થોડા રૂપિયા ખાતર વધે સુધી ઉગાવનારા પણ થોડા અને ઉગાવોને વેચનારા તેનાથીજ થોડા તેથી તેની અછત વધતી જાય છે. અને ખોટા બનાવટીનું ચલણ વધે છે.

હુન્ગારી સૌથી મોટી " ફાઉન્ડેશન " હૅન્ડરપીટલ-તે રશીયાનાં આગલા પાટનગર મોસ્કોની છે. તે વિષે હમે આ અંકના " સુસમદર્શકમાંથી " શિર્ષક લેખકમાં પ્રસારા પણ કર્યો છે. તેમાં થોડા હુન્ગાર વ્યભિચારોપનત બાલકો એક સામઠાં છે ! વર્ષમાં તેની પાછળ પંદરલાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવે છે. વ્યવસ્થા પણ સર્વોત્તમ છે. દરેક બાળક દૈનિક એક નર્સ હોય છે. આ હૅન્ડરપીટલનો ખર્ચ રમવાના ક્ષાંત્રપરના કરથી કરવામાં આવે છે. જેમ આ દેશમાં મીઠાપર કર છે તેમ રશીયામાં રમવાના પાનાંનું છે. ત્યાં જુગાર માટે તેનો સારો ખર્ચ છે. સરકારજ તે બનાવી રાકે છે અને પરદેશી તે આવાત ચમું રાકતાં નથી. આ પણ મહેસુલ કરવાની એક ઉત્તમ યુક્તિ છે અને ખીકાને બદલે અંદી પાનાપર કર ન આવે તો તેથી લાભજ થશે, કેમકે જુગારી તથા બર્ધ કાલકેષ કરનારા સોખીન-પાનાં રમનારાં જાનેજ ગરીબ વર્ગને બદલે કર આપવો પડશે !

અંગ્રેજી માસિકના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટીક).

હાઠી મૂઝ અને પ્રાચીન રાજાઓ—“ સુપરીયોરીટી ઓફ હીંદુ સીવીલિઝેશન ” ના વિદ્વાન કર્તા, અજમેરના મી. હુરખિલાસ શારદા, બી. એ, એફ. આ. એસ. એસ. (ઇ) ચાહુ ભાદ્રપદ માસના વૈદિક મેગેઝીન (હરિદ્વાર) માં રાજાઓની હાઠીનો ઇતિહાસ લખે છે. આ લેખ અસાધારણ ઐતિહાસિક શોધગ્રાંથનું પરિણામ છે. લેખક કહે છે કે, પ્રાચીન હીંદુ રાજાઓ કદાપિ હાઠીના વાળ રાખતા નહીં. તેમનાં ચિત્રોમાં હમેશ જુદી જુદી રીતે તેજો મૂકેા રાખતાજ દેખાય છે. બહુતો ચોબીલા રાખતા. પરંતુ નેપોલીયન બોનાપાર્ટ પેઠે તદ્દન સખાટ મેદાન કોઇનેજ નહોતું. મૂઝ તો રાખતાજ, કારણ કે તે મદાંધનું ચિન્હ ગણાતું અને તેના આંકડા વાળવા એ નિરપ્રદ અને આક્ષીન (અલેજ) ની નિશાની ગણાતી. મોટા સાથે તેમ કરવું એતો હિલ્લતાઇજ છે, અને એટલા પરથી તો દેશમાં મોટા જંગો મચ્યા છે ! અજમેરના ચોદાણુરાજ સોમેશ્વર અને ગુજરાતના રાજા બીજા ભીમદેવ વચ્ચે યુદ્ધ થવાનું કારણ એજ હતું કે, ચોદાણુ રાજાના દરબારમાં બાણિત સોમંદી પ્રતાપ, જે ભીમદેવનો પિતૃજ

યાય તેણે, રાજ સોમેશ્વરના દરબારમાં મહાભારતના વીરોની વીરતાની વાર્તા વંચાતી હતી, ત્યારે અંગણપણે મુઠને તાલ દીધા ! ચોદાણુ સેનાપતિ કઠાનરાયે આને “ બાવી જા ” ની નિશાની સમજીને (પ્રથમ પૂછી જ્ઞેવા જોટલું ” અજ્ઞાન સ્વીકારનારા એ રજપૂતો કેદાડે હતા ?) આનમાંથી તરવાર ખેંચી કાઢીને એક પ્રતાપના બે પ્રતાપ કાપા અને તેથી ચાલુક્યો અને ચોદાણુ વચ્ચે ઘુમુલ યુદ્ધ ચાલ્યું (આજે આમાંની બેમાંની એક મુર્ખતા બનવાનો સંભવ નથી, મૂઠ પર તાલ દેવાથી મારેએ નહીં અને કદાચ મારે તો રાજદારીએ “ ડીપ્લોમસી ” દ્વારા ક્ષમા, નુકસાની આદિનો કલમના ચોદાથી તોડ લાવે ! પરંતુ કઠાપણુ, રજપૂતોની દે-લત હતીજ નહીં) ઉક્ત વાત પૃથ્વીરાજ રાસામાં લખી છે. ઋષિમુનિએ જેઓ પંચકેશ ધારણુ કરતા તેઓ દાદી પણ ધારણુ કરતા. મહારાજ પૃથ્વીરાજ ચોદાણુને (ઇ. સ. ૧૧૭૯ થી ૧૧૯૨) મૂછોજ હતી.

મુસલમાનો દાદી ધારણુ કરતા, પરંતુ હિંદમાં આવતાં તેઓ હિંદુના સંસર્ગથી તેમના વાળની પહિરવેસ બદલાઈ, ને હિંદુશાહી યમ. હિંદમાં મુસલમાન રાજ્ય સ્થાપક પ્રથમ બે બાદ-શાહો દાદી બોડાવતા પણ તેમની પછી મોગલ બાદશાહો દાદી રાખવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે હિંદુ રાજાઓ પણ મુસલમાનો પેઠે દાદી રાખવા લાગ્યા, જે કે તેઓ જુદીજ રીતે રાખતા. તેઓ સરકતી ન રાખતા પણ તેને બોળી, આંકડા વાળી ઉભી રાખતા ! હજી એ રજપૂતો તેમજ કરે છે. મહારાજ મહાન અકબર (૧૫૫૫-૧૬૦૫) ને તો મૂછોજ માત્ર હતી, અને તે વચ્ચાભિધાન પણ હિંદુ પ્રમાણેજ કરતે. કાને કુંડળ, હાથમાં મોતીની માળા અને કપાળે સુખ-ડના પવિત્ર લેપ ધારણુ કરતા ! તેનાં જે સર્વોત્તમ ચિત્રો છે તેમાં તે શુદ્ધ હિંદુજ દેખાય છે. એના પુત્ર જહાંગીર (૧૬૦૫-૧૬૨૭) જરા ચોળીયા રાખતો. પરંતુ દાદી તો નહોતોજ રાખતો. પ્રથમ દાદી રાખનાર પ્રથમ મોગલ બાદશાહ તે શાહજહાં (૧૬૨૭-૧૬૫૮) હતો. તે પછી એરંગઝેમે (૧૬૫૮-૧૭૦૭) બહાદુરશાહે (૧૭૦૭-૧૨) અને જહાનગીરશાહે (૧૭૧૨-૧૩) દાદી ધારણુ કરી. બાદશાહ ફરખશીયરે ટુટી “ ખસખસી ” જ ધારણુ કરી, પેલાં બે પુતળાં રશીદિદાર જત અને રશીદિદારને તો ઝીણી દાદીજ હતી, અને મહમદશાહે તો હિંદુ રીતિ પ્રમાણે તે કદાવી નાંખી ! તે પણ કાને મોતીનાં કુંડળ પહેરતો અને હિંદુ રાજાઓ જેવાજ લાગતો. તે પછીના ૧૮૫૭ ના છેક બહાદુરશાહ પર્શિતના બાદશાહો દાદી ઉગાડતા.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નર-જનરલો, ચૉરન હૅસ્ટિંગ્સથી તે લૉર્ડ ડેલહૅસી (૧૮૫૬-) સુધી સઘળા દાદી મૂડાવતા. તે પછી વાઇસરોયોમાં લૉર્ડ કૅનિંગ અને લૉર્ડ આલ્ફ્રીડ તેમજ લૉર્ડ મેયો દાદી રહિત હતા. લૉર્ડ લૅરેન્સ, લૉર્ડ નૉર્થબ્રૂક, લૉર્ડ લીટન અને મહાત્મા માર્કેપીસ આફ રીપન સઘળા દાદીધારી હતા. ૧ ની ખાસ ટુંટી તથા છેલ્લાની ખાસ લાંબી હતી. લૉર્ડ ડૅલીન ફ્રેંચ દાદી રાખતો. અને લૉર્ડ લૅન્સડૅલિન ચોળીયા રાખતો. લેખક તે પછી રજ-પૂતોના જૂઠા જૂઠા રાજ્યના રાજકર્તાઓની દાદી રાખવાની ખાશીયતની વીગત આપે છે.

ફક્તિત જ્યોતિષના બંધનમાં સપડાયલો સુબંધનો હિંદુ વેપારી—એ. વિષય ઉપર એક રમુજ વીગત આપનારો લેખ મી. જયસુખલાલ કે. મહેતા એમ. એ. ના તંત્રી.

પદ હેઠળ અગ્રે પ્રગટ થતાં “ ગ્યારીએટલ રીવ્યુ ” ના ગણ તા. ૩૦ મી ઑગસ્ટના પત્રમાં જણાવતા ભાડીયા સુધારક મી. લીલાધર રાયસેપટ લખે છે. લેખક કહે છે કે ધણીક વાચકોને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે, હિંદુ વેપારી જોષીની સલાહ પ્રમાણેજ વેપાર ખોલે છે. જનમંથી મૃત્યુ પર્વત જોષીવાવા તેના ખીણે છોડતા નથી. અંગ્રેજ કેળવણીએ તેના પર ઝાઝી અસર કરી નથી. વ્યાપારનો પ્રારંભ કરવા વ્યાપારી શુભ દિવસજ નહીં પણ શુભ ઘડી પણ જોષીયા નિશ્ચિત કરાવે છે. જોષીની મથુરોનો ફૂટલોક આધાર તેના ધંધાની વસ્તુને રંગ તથા ગંત પર પણ છે ! મુહુર્ત આપતા વ્યાપારીનો પાની સંતતિની જનમોચરી પણ તેને જોષી પડે છે, કેમ કે યતિના તથા તેમના મદ્દ એક ખીજાથી વિપરીત હોય તો ? મુહુર્ત નિશ્ચિત કરવાની દક્ષિણા મળ્યા પછી જ્યારે પ્રારંભ થાય ત્યારે પણ તેને દક્ષિણા મળે છે. આ પ્રસંગે જ્યાં ધંધા સાર કરવાનો હોય ત્યાં પૂજા થાય છે. ચોપડા તેમજ ત્રિજોરીની પણ પૂજા કરવામાં આવે છે. ત્રીજોરી ઉઘાડી તેમાં મંગલ તરીકે થોડા રૂપિયા રાખવામાં આવે છે. આટલેથી જોષીનું કર્તવ્ય ખસાસ થાય છે એમ ધણી ધારશે પણ તે ભૂલ છે. નીચાવત જોડે જો વેપાર કરવાનો હોય તો ત્યાં પહેલે તાર કરવાનું પણ મુહુર્ત જોવાનું હોય છે. અને ત્યાંથી આવેલા પત્ર કે તારનો, સોંપે કરવો હોય તો, તરત જવાજ આપવાનો જરૂરી હોય તોજે જો મુહુર્ત ન હોય તો વિલાયતવાળાઓ વિચાર્યાજ કરે છે કે હિંદના કમારા આડખાઓ શું ઉકાળે છે ? તેઓ ઘણીએ સંભારે કે જવાજ આપે પણ અહીં આપતા રહેશે નહીં. અહુ વહેમોનો તો વળી મુહુર્ત ૧ લો તાર લઈ જતા માણસને ઉપર સારા શુકન થવાની પણ વાટ જોશે. વેપારીના મિત્રો જરા સાવચેતી બતાવે તો જોષીનાં શુભન અવશ્ય થાય છે. તેજ મંદીના અને લેવાલી વેચવાલીના સોદા પણ જોષીનાજ કહેવા પ્રમાણે વેપારીઓ કરે છે. વખત બચાવવા, આખા વર્ષના બનાવો લખીને જોષી વેપારીને આપે છે અને તે પ્રમાણે વેપાર ખેલાય છે. જો જોષીની સલાહ વિરૂદ્ધ જગર ભાવ હોય તો વિરૂદ્ધ વર્તે તો કેસુ-રવાન મદ્દ ખેળી કાઢી તેનું પૂજન થાય છે અને જોષીને દક્ષિણા આપત થાય છે. દારૂના કચ્છામાં પણ જોષીની સલાહ લેવાય છે. (હિંદી વેપારીઓને મુહુર્તના જોનારા સુદોષીયનો કરતાં ઘણુંખરું વધારે ખેડ, ખાસ કરીને તેજ મંદીના સોદામાં જાય છે તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ થાય છે).

લીમીટેડ કંપનીનો અર્થ.

(રથજ-હોર્નબીરોડ, કેટ, મુંબઈ.)

છગન—અરે મગન, અહીં પાટીયામાં નામ પછાડી “ લીમીટેડ ” લખ્યું છે તેનો શો અર્થ ?

મગન—એનો અર્થ એ કે એ કંપનીમાં નાણું ભરનારને જરા જોખમ નહીં-જેટલાના શેર લીધા તેટલાજ ગયા. હું એક પેસા કાઢું અને તું પણ એક પેસા કાઢે. આ બે દોઢીયાની એક ગીરટ લઈ (ગીરટ) હું પોર્ટ ને તું ટગર ટગર જોતો કરે તો હું ઊરેપરે મણાઈ ને તું શેર હેલ્ડર મણાય, ઠારણ કે જોખમ હું ખેડું છું.

શંકર સંગીતાવલિ

ઘણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકરે તૈયાર કરેલું, ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી બકિત, ખરું આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, બ્રહ્મચર્ય, ગુરુકુળ
મહિમા, વર્ણાશ્રમની મર્યાદા, નારીમહત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, હાસ્ય તથા પ્રેમ રસનાં ઉત્તમોત્તમ લગભગ સવાજસો બજનોતું પુસ્તક. કિંમત
દશ આના. લખો:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ

પગથીઆ સેરી, નં. ૧૬૬—વાડીશળીયા—સુરત.

Surat.

આ શિવાય ખીળ પુસ્તકો પણ મલી શકશે. ટપાલ ખર્ચ છુટું.

ઉચ્ચવર્ગોના હિંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા—સગવડ.

અત્યાર સૂધી ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુઓનો એવો મત હતો કે ઘરના જીવું
ઉત્તમ લોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંઠા બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ લોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

ઉંચામાં ઉંચું અનાજ, ચોખ્ખું દૂધ, તાજાં શાકભાજી, અને ઉંચું ઘી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલોઆ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકાની જાતિ દેખરેખને લીધે બહોળી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું

ધી સાબરકાંઠા બોર્ડિંગ હાઉસ.

કે:—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

સુખમ નં. ૨

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Beg to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaikh Azemon Street, Bombay, Telephone No. 674

रामजी भगवान् जोन्स प्रधर्स.

सोना, चांदी तथा अवेशतना आहु नमानाने पारना सुंदर
हागीना तथा सेट देवा लायकनी मनहूर वस्तुओ

पनावनार तथा वेयनार.

२०६, शेफ मेमोरिअल भु'अड.

टेलीफोन नं'बर ६७४.

जुद्धारभाभना जोडिरपर प्रगट ध्यान आपनामां आवे छे.

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇડેડ બેકા રેકર્ડ-કટેના રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram નવા ઓડીઅન રેકર્ડ ! મંગતરામ

૧૧૫૩ } ૬૫૪૭૦ તેરી દિન દિન આયુ ધટતી જાય આશાવરી.
 } ૬૫૪૭૧ કમોક્ષ ફલ પાના હોગા "

૧૧૩૪ } ૬૫૩૫૪ અરે રાવન તું ધમકી દીખાતા કીસે માંડ
 } ૬૫૩૫૫ ધરમ કે સાથ હર એક કી મોહખત દેસ

૧૧૩૫ } ૬૫૩૫૬ હર જગાહ મૌલુદ હૈ ભૈરવી
 } ૬૫૩૫૭ સત જુગમે સત બરતી હરીચંદ્ર ભજન

Sukh Lal (Delhi)

ગુખલાલ (દિલ્હી)

૧૧૨૬ } ૬૫૩૩૮ કેહધારી ધાર ધાર સખ અંત સમે પ્ર્યાલ
 } ૬૫૩૩૯ મુંદમકર આહાર ભજન શીર જૈકર "

૧૧૩૦ } ૬૫૩૪૦ તીરથ મત અસનાત ધ્યાન કર્મક્રિયા ઉત્તમ "
 } ૬૫૩૪૧ જયસી વસ્તુ વેદ પદારથ હાસિલ હોયેગા "

૧૧૫૯ } ૬૫૪૦૮ આંખદહીંધનરને તુને તો, આંખ ખોલકર ચલો સજનલા.૧ લો ખ્યા.
 } ૬૫૪૦૯ કસુર નિસ છસમે હોવે સખ દેખે ચાધરી ભાગ ર ને "

તે શીવાય બીજાં ઘણાં ઉત્તમ ગાયનો ભરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી, બરમોઝ, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇંગ્લીશીઅન, ઇન્ડીયન, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીઝ, ફાર્સી, પંજાબી, ગુરુત, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કીશ, ઉર્દુ વીગેરના કેટલોગ મંગાવો, જે મફત ચોક્કસી આંખવામાં આવે છે.

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીઅન, અને જુમ્બો, રેકર્ડો તથા સીનો. કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગન

જીવન રસાયણ ડેપો.

('Biochemic Depot')

આ દવાઓથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા જોખ તેટલા જગ્યામાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારીક ચિત્ત જીવનરસાયણ વિદ્યા. Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાધાર સર્વ જણાવે છે. વૈદ્ય, દુકાન તથા દુકાન મનુષ્યો આને આ દવા વાપરે છે.

રૂઢાક્ષીની સાચી માળાઓ.

ગોઠા તથા ઝીણા મરી જેટલા ઘણા, જોડી દર પૈસા પાછા, કેટલેમ મફત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ દેહ એ કયાક તો કોઈ આઠ કયાક બળે છે. કોઈ શરમાં પર્પણ તો કોઈમાં રપણ નંગ આવે છે. કેટલેમ મફત

આમેફિન તથા રેકર્ડસ

અમારો પાછોથી તમામ જાતનાં આમેફિન તથા તમામ જાતની રેકર્ડસ વગેરે ધમ્મે સામન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એન્ટ નીમ્યા છે.

સખ-એન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પુરિત એન્ડ કંપની
દાવર-વડોદરા

સુરત રાઈસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથાખંધ યા છુટક બેઠતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઈસ મીલમાં આંભામોર, સુખવેલ, કમોદ, ફોલમ વગેરે જાતના ચોખા હુમેશાં મોટા જથામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઈસ મીલસને ચોખા, લાતમાંથી એનુલમીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળે તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા મંચથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ બદાર ગામના ચેપરીયા મટે આ મીલને ચોખા એક વ્યવસ્થા સમાન છે. માત્ર એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માશીની બેરાબરી કરી શકતી નથી.

૫ લાત, માશી જાતના પ્રમાણમાં ઘણો કીફાવત હોય છે.

સુરત રાઈસ મીલ કં. લી. —રથનાથપુરા—સુરત

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ પ્રદર્શનમાંથી ચોખા, ચાંદીના ચાંદ ધનામ ચેખવેલો

બેસો રૂપૈઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સમજીને અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લેવાવવા કૃપા કરશે !! અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ ! ! જે દયાળુ દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રૂકમ અનાગત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે દરેક વેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાના રમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરતીની તખતી કરાવી આશીર્વાદોથી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૩૬૫ નહિં મળે ? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

શ્રીમદદાન આપનાર સૌ પાણક પણ નદી નીકળે !

દીન વત્સલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાણક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ નપાર પૈસામાંથી નામથી, બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને પાણી પિવા દાન આપી રાખીશું. આ પુન્ય ભુમીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાણક પણ નદી નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હાંદુ અનાથ આશ્રમ—નરિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15,

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

ચાહે અને કોફી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દર્શવાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં જાત જાતની ચાહે છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યાજબી ભાવે મળે છે. ફોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારની શ્રદ્ધિ ધરૂંછનારાઓએ તેમજ ચાહે કોફીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માથે મંગાવી જરૂર ખાતી કરવી. માત્ર વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા:

૩૪૩ અમદાવાદ રહેમાન. ઓટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીઓ નક્લીઆથી હવે કોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકુતી ” નો સંસ્કારી રહ્યો રહે

નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બનાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અને સર્વે નક્લીઆઓને એલેન્ડ આપી સાબીત થયું.

આ ઉંચી બનાવટની વનસ્પતિક જાળીઓ ધાતુ વિકાર, નાતામત અને ધાતુના બીજ રોગો બંધુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડી. ૪૦ જાળીની ડી ૧ ના ર. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલબાદેવી મુંબઈ.

હવે લલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

બંધુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરસાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેંચ શાસ્ત્રી

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દરદીની હાલત જણાવેથી સલાહ મફત

રેકાલ્ડ:—દીદ કોઓપરેટીવ રોસની જાણમાં કાલબાદેવી—મુંબઈ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર બે વખત ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહી
તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

બંગડી બલ્તરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
વિશે મુલજી જેઠા મારકીટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શું કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોકસ કારણસર ખરાબી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે જોખમ જે
લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૨૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુઠા
ગયા હતા તે દરમિયાન રાતનાં વખતે મઝીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર ધણીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહીં અને ચોરો નીરાશ થઈને નાશી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાવા પછી ત્રીજેરી ખોલતાં સંતોષ થયે
હોતો તે દિવસે એમોએ બારીઓને પકા ખોલ્યાત કસબો દેતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો
આયા અને એક તાણુ જેઠાવાળા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પછી લાલા કન્હીયાલાલનું દળ તે
તાણુ તા. ૨૨-૧-૧૧ ના રોજ ખરીદે હતું તેને તોડવાની બહુજ મહેનત કરી છતાં
તે ટુટવાથી બારણાને નકુચે કાપીને અંદર તાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી ટુટી નહીં તેમ જુની પછી નહી.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર ગયા અને તે બનાવ જોઈને તથા હેન્ડલ
ટુટેલો જોઈને અમે ધમરાધ ગયા પછી ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરના સરસામાન
સલામત નોકલ્યો, તેથી અમેને ધણીજ સંતોષ થયો છે. અમેને લખના ધણીજ ખુશી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી ત્રીશે અમારા દીકરા સંપૂર્ણ ખરી થઈ છે. અમ.

તા. ૧૫-૪-૧૧ લીં માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટ્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

હુસાને

ભાયખતા-મુંબઈ.

બંગડી બલ્તર-મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શાભાવનારાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તકો	કિંમત.
૧ શ્રીમદભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ સુકતા	૩-૬-૦
૩ પંકજ અને કૈાસ્વ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવાશ્રમેષ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી અંધકાર	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાવિમ્બ	૨-૦-૦
૮ આર્યાનાર્થ આર્યામ	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાલંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આપુર્વેદમર્મોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ પ્રતોક્ષ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજાવું. વિશેષ વિગત જાણવા
પ્રાણસહીત મંગાવો

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

બાંધા આશીસ, મુંબઈ
રાજાભાદેવી રોડ

}

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો !

કામશાસ્ત્ર.

જીંદગીની પાયમાલી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિચાર-
ચાલનાં નાશકારક પરિણામો બતાવી ઉચ્ચ પ્રકારની તંદુરસ્તીના

અમલનવાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
જુદાજુદા વર્ણો વહેંચવામાં આવી છે.

જાણકોને માટે સર્વોચ્ચેનું ગ્રંથ થયુ હીંધા વગરનું મોકલવામાં
જામનગરના હાથે તે આવશ્યક મંગાવો.

જટાશંકર પ્રેરવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જાણીતું છે. દરદીની હકી.

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

ટકાવું:—હીંધા પ્રાણસહીત મંગાવો

ધી ઑરથે પ્રાવિનશ્યલ બેંક. લીમીટેડ.

(સને. ૧૮૮૨ નો હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

થાપણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.
જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઈટ, જી. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.
શ્રી ૪ દાધનિસ મહારાજ દેવતસિંહજી બહાદુર શેઠ દાદાગિયાં હાજી આદમજી ખંડાણી.
લિંબડી સ્ટેટના ડાયર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ કીશામોહ કંત્રાકટર, ભાવનગર
ઓમરેબલ સરદાર કુપુરવામી વી. મુદલીઆર શેઠ રેવાશંકર જંગલજન ઝવેરી.
કપસરે દિંદ, પુનાવાળા. શેઠ દામોદર મુદરદાસ ધરમસિંહ, ધી. ગો. ક.
શેઠ રણછોડદાસ ત્રિજુવનદાસ મોદી, લેંડોર્ડ બારસી કાટન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન
અને બેંકર. શેઠ મગનલાલ દલપતરામ ખખખર, લેંડોર્ડ.
શેઠ મગનલાલ હરગોવંદદાસ, લેંડોર્ડ અને શેઠ ધરમદાસ નાગરદાસ
બેંકર. શેઠ દેવીદાસ જીકિસનદાસ દેસાઈ, બી. એ.
શેઠ રણછોડદાસ વનરાવનદાસ પટવારી, બી. એલ. એલ. બી., સોશીયટીટર, મુંબઈ હાઈકોર્ટ.
બી., એલ. એલ. બી., મુખ્ય દિવાન, ગોંડલ. શેઠ બાલુભાઈ કદાનદાસ, પાલનપુર રાજના
મુંબઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા ઓફિસ.

ચારાક બજાર ખારા કુવા પાસે ડાસાભાઈ બીદડીંગ.

ચાલુ ખાતાંઓ.

રૂપીઆ એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોની રોજગાર બાકી ઉપર વ્યાજ દર વરસે દર સેંકડે ટકા ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને ઓછામાં ઓછી રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક હમર-સુધી લેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર સેંકડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર ધિરધાર કરે છે. ખાર માસેની બાંધી મુદતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા છુટક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં પ્રજ્ઞાથી મળશે.

એન્ટી

બાલુભાઈ કદાનદાસ એન્ડ !

પાયોનીઅર બેંક લીમીટેડ.

૧૪ હમમ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ, સાખાઓ—દીલ્હી અને બરેલી

રજીસ્ટર્ડ ચાપલ રૂ. ૫૦, ૦૦, ૦૦૦.

ફાલ લરાવવાની ચાપલ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦.

લરાયેલી ચાપલ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦

વ્યાજના દર

વાર્ષીક ડીપોઝીટ—૫ ટકા.

સેવીંગ્સ બેંકમાં—૪ ટકા.

સાલુ ખાતામાં—૩ ટકા.

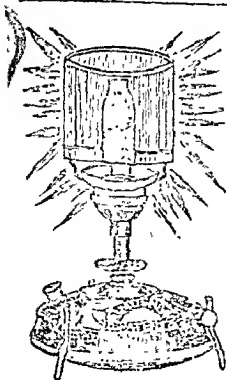
દરેક બાતનું બેંકને લગતું કામકાજ જેવું કે લોન્સ ઓવર ડ્રાફ્ટ્સ રેફરેન્સ, ગવર્નમેન્ટ ચેપરસ, અને દરેક બાતના સ્ટોકનું વેચાણ અને ખરીદ સેર સહીસલામત હવાલા સ્ટ્રીક્યુરીટીઝ અને તે ઉપરનું ડીવીડન્ડ અને વ્યાજ વગેરે કરવામાં આવે છે.

વધુ ખુલાસા માટે નીચેના સરનામે લખો.

બી. ઇ. ગણપાણી,

એમ. એ. એલ. એલ. બી,

એનજર.

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
કીલ્લયતે મળશે.

એન્ટા જાઇએ છે.

લક્ષ્મીદાસ લવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરન

માહનબીહારી, બીરગમ—મુંબઈ

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘાસઘ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તથોર્યત્સત્યં ચતરદ્વજીયસ્તદિત્સોમોઽગ્ચતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા ભેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરપર એક ખીમને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તથોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) એણે અકૃદિય છે (તદ્+ચ) તેનું જ (સોમઃ) પરમાત્મા (ધવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું હનન કરે છે.

પુરેતક ૩ છંદઃ.

ઓક્ટોબર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૪ થો.

ઇશ્વરની સર્વદેશી પૂજા.

(ગઝલ-કબાલી.)

પિતાજી ! વિશ્વના ત્રાતા ! પ્રભુજી ! દીનના બ્રાતા !

બધા અજ્ઞાન ને જ્ઞાની, બહુ રૂપે તને ધ્યાતા.

કહે છે કાઇ પુરાણોમાં, કહે કાળા-કુરાનોમાં;

ધરે-બહારે-વિરાનોમાં, બધે ખેલે તમે ત્રાતા !

ગુણી, જ્ઞાની અને ભક્તો, મુની, યોગી, મહાત્માઓ;

ધરીને ધ્યાન રૂપિ-સતો, નિરંતર આપને ધ્યાતા.

ભરી છે જ્યોતિ જલ સ્થળમાં, તમે છો ગામ-જંગલમાં;

તમે ફુલ, પાન ને ફલમાં, રહ્યા બાપી મહા જ્ઞાતા.

સ્ત્રીને વિશ્વલીલા આ, જડી જડ-મૃજ કુદરતનાં;

જડયા આકાશમાં ખીલા, સીતારાના તમે ત્રાતા !

બધાં બ્રહ્માંડ સજ્જનારા, પિતાજી ! પોષનારા, છો !

સદા સંભાળનારા છો, તમે બધાં ! તમે બ્રાતા !

પડે જ્યાં મોહનો ઘેઠો, મમત ત્યાં વાળતી ચોકો;

ભૂલીને આપને સોકો, ખતા બહુ ખોડીના ખાતા.

ગુનાહોની શિશુ બાણી, કામા આપો દયા આણી;
શુણી આ રંકની વાણી, ભરો સૌને હૃદય શાતા.
જગતના માનવો ! આવો, અને આ ! સ્વર્ગના દેવો !
ઉઠાવો આજનો લ્હાવો, ગગનવો નાથગુણગીતા.

વસન્ત.

શરણાગતને શરણે !

(તોટક—અનિયમિત)

વિલસે !

નયમેધ.

હોંસી વિલસે !

રસલીન ધરા પિયુ સિકત રસે.

ચમકે ચપલા ! નિરખી કમલા,

ચમકે, થઇ વિકળ ભૂંગ ગ્રીવા વજગી પડતી સહસા અખલા.

કચલી પિયુને ભીરુ, કંચ કહો ?

મનમેદન આ શૌ ઉપાધિ અહો !

ચમકે શણ,

ભુપ્ત કણે સહસા.

લીલણ્યો ઉદ ઉડો સમ અંતરમાં સમ આન્ત કોંધી શૌંદ શીર

પ્રિય આસ્ય જહિષ્કૃતઆતે અતિ

તત્ક નિસ્તન ધાન શ્રુતિ.

હતોં વ્યોમ વિષે.

સનાન્તર ગુણ સુસુપ્ત દિશે !

ઠાહુલાઇ દાહુલાઇ દેશાઇ.

ન.

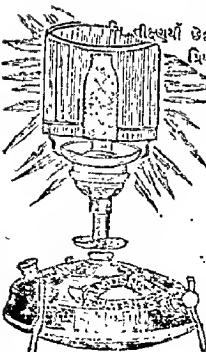
મેન્યુ

કયમ મન્ન રહે જલમાંદિ સદા ?

કયમ રે ગૂંજતા કમલે જમરા ?

દીપમાંદિ પતંગીયું કેમ પડે ?

કયમ આનક કે ગૂરી ગૂરી મરે !

ક્યમ વાદળીઓ વરસે નલથી ?
કંઈ દોડતી રે દરિયે જ નદી
ક્યમ ગીરિયકા નીકળી નીકળી ?
ક્યમ છે જળ પ્રેમ-સમાધિ મહી ?

નહિ સૂત જ આ હું ઉકેલી શકું,
વહવું ઝરણું પ્રિય ! પ્રેમ તણું
સેંટ ઝેવીયર્સ કોલેજ.

પ્રિય ! સ્નેહની છાજ અતિ ઉજળે,
અનુતા મહીં આત્મ વળી વિલસે.

પુજ અંતરમાં મુજ અંતરમાં
ઝરતો નવ સાત્ત્વક પ્રેમ પીરા !
મૂઠ પ્રેમંતણાં મધુ. ગાન સંખે !
મીઠી દિલની ખંસરી દિવ્ય ફળે.

N. K. Kapadia,

પ્રેમ કે પરિચય ?

હસ્તિગીત.

નિજ વિદતા વય ફુજ કે ધનનો ધરાએ ગર્વ ન્યાં,
અથવા પુરામતથી ઘણી નિજ પ્રેમ દર્શાવાય ન્યાં,
નિજ ઉચ્ચતાનો પર યજી અંકુર ઉદ્ભવતો ન્યહાં,
પરિચય કહો, નહીં પ્રેમ તે, ત્યાં માન પણ ધરવાં કરાં !
જહીં હોય જોવાયે પરપર, અંતરયો ન્યાં નડે,
ધરવું પડે ન્યાં માન, ત્યાં શું પ્રેમનો પાનો ચડે ?
અપવાદભયથી લોકના ન્યાં પ્રેમ દર્શાવાય છે,
પરિચય કહો, નહીં પ્રેમ તે, શું માન ત્યાં અર્પાય છે ?
“ બેદિલથી શાને ફરે ? ” “ જોઈએ ક્યાં કે હેત શું ? ”
“ ના ના કસમ ત્હારા મ્હને, મનમાં ન મ્હારા એ કશું. ”
જહીં આ પ્રમાણે પ્રેમ સંકાને અનુભવ થાય છે,
પરિચય કહો, નહીં પ્રેમ તે, નહીં માન ત્યાજ પમાય છે.
અંતર હિમજકે પ્રેમને નથી ભેદ નજરે આવતો;
તન્મયપણું સ્વ સમાનતા એ પ્રેમ તો સમજવતો;
ન્યાં છે નહીં અસ્તિત્વ જોવું, તો પછી છે પ્રેમ ક્યાં ?
કહો તો ભણે પરિચય, તથાપિ પ્રેમ ના-એ પ્રેમ ના.

પ્રભાશંકર જયશંકર પાઠક.

નૃત્ય શું અનીતિ વર્ધક છે ?

મીસ મૉડ એલન અને નૃત્યની ક્ષેપતા તથા આપરચકતા.

યુરોપની એક સ્વરૂપવતી સુવર્ણ કુમારિકા, મીસ મૉડ એલન આ દેશમાં આવતા નવેંબરમાં ખેતાની નૃત્યકથાનો ફાદ હોંદવાસીઓને ચખાડવા ઉતરી આવનારી છે. નૃત્યકલામાં યુરોપની એક સૌથી કુશળ સ્ત્રી તરીકે તેણે નામના મેળવી છે, અને રાજમાતા એલેક્ઝાન્ડ્રાએ પણ તેનું નૃત્ય જોવા કૃપા કરીને, તેથી સંતોષ પામીને તેને અભિનંદન કર્યું હતું. આ સમાચારથી, નૃત્યના શોખીન યુરોપીયનો તેમ હાંદીઓ પણ હર્ષ પામ્યા છે. પરંતુ સારંગીનો એક તાર તુટ્યો છે. કેટલાક યુરોપીયોને મીસ એલનનું આ સહસર્યું નથી. લાંબના ૩ ફીનિઝ પત્રો, આ દેશના અનેક એંગ્લો-ઈટીયન પત્રો તથા કલકત્તાની એંગ્લો-ઈટીયન 'ડીફેન્સ' એસોસિએશન વગેરે યુરોપીયન મંડળોએ, તેના પ્રવાસથી મહા અશુભ થશે એવો ભય વ્યક્ત્યો છે, અને નગરના પોલીસ કમીશનરોને તેને નાચવાની મના કરવાનો મંજૂર આગ્રહ કર્યો છે ! તેનું કારણ એવું આપવામાં આવે છે કે, મીસ મૉડ એલન જે વ્યતના પ્રાચીન ગ્રીક નૃત્યો કરે છે તેમાં વસ્ત્ર નાશમાત્ર છે, અને આ તથા અનુષ્ઠાન આર-પંચમાં-જે કહેા તે-ઓવી નગાવરચામાં તેને દેશીઓ નિમ તેથી અગ્રેજ રાજકર્તા પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા નષ્ટજ થવાનો સંભવ છે, અને એ પ્રતિષ્ઠા તો મુશ્કેલીનું છવન છે. તેમને એ વસ્ત્રરહિતતા માટે વાંધા નથી. પરંતુ દેશીઓ તે નિમ જોનાર ખટો છે. યુરોપીયનો માટે તેમને વાંધા નથી. આ દલીલથી લાલ માત્ર એટલો યથો છે કે મીસ મૉડ એલન આવ્યા પૂર્વેજ તે ઘણી પ્રખ્યાત યજ્ઞ પડી છે, અને આ તકરાર ન યજ્ઞ હતે તો જોટલા જતે તેથી હવે કદાચ બમણા જશે. ને એઓએ આવાં નૃત્ય અનીતિવર્ધક છે એજ કારણ-સર વાંધા દર્શાવ્યો હતો તો તેમની દલીલનું વધારે વળન પડતે. અહીં પણ અનેક સંભેગો વિચારવાના છે. મીસ મૉડ વસ્ત્રવિધાન 'સેલોમે' * ના નૃત્યમાં અહ્ય કરે છે તેનો હેતુ કાંઈ આત્મોની વિચવવાસના ઉત્તેજત કરવાનો નથી. એ એક એવી પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રી છે

* આ નૃત્યનું નામ 'સેલોમે' કેમ પડ્યું ? તેનો ઉત્તિદાસ જાણવા જોવા છે. યાહુદીઓના હેરાડ વંશના રાજાઓનાં કુટુંબમાં સેલોમે નામની અનેક સ્ત્રીઓ થઇ ગઇ છે. તેમાં જુદીયા અથવા પેથેરલ્ડના રાજાઓ દત્ત, (છે, સ. ના પ્રારંભમાં તથા તે પછી) આ સેલોમેનું નામ ખ્રીસ્તીઓનાં બાઈબલ (ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ) માં અનેકવાર આવે છે. તાણી હેરાડીવાસના પ્રદેશ પતિ હેરાડ ક્ષીણીની સેલોમે પુત્રી થાય. માતા પિતે પુત્રી પણ એક પછી એક અનેક પતિઓની પત્ની થઈ હતી. તે નૃત્યમાં મદાકુશલ હતી. યાહુદી રાજા હેરાડ એટીવાસ એના નૃત્યથી એટલો તો પ્રસન્ન થઇ ગયો હતો કે પોતાનું અપુર્વ રાજ્ય તેને આપી દેવા માગ્યો કરી ! સેલોમેએ તો કહ્યું કે હું ખ્રીસ્તના આગમનની આશાથી કરનાર નેન થી બેખીસતું માણું પણ કાળીમાં આપિ ! આ ઐતિહાસિક અદ્યુત પ્રસંગને ઘટ્ટને ગ્રીક પદ્ધતિએ નૃત્ય રાવામાં આવે છે. તાટોના તથા બાંગ્લાની પાર્સીઓના પ્રખ્યાત અંગેજ દોષક એરકાર વાઈટ્ટે પદ્ધતિ 'સેલોમે' નાં છવન કૅપરી એજ નામનું નાટક લખ્યું હતું. બાઈબલના ખીન ગ્રંથો આ ગ્રંથમાં પણ અની-

કે એવી દુષ્ટતા કાઢ કરી શકે. નહીં. પ્રાચીન યવનો નૃત્યતાના પૂર્વક હતા. હોય નહીં પણ નિર્દોષતાના અને કુદરતના આદર્શ તરીકે શરીરની નૃત્યતા તેઓ આવેખતા. શરીરનાં અવયવોની તેઓ એક પ્રકારની પૂજા કરતા. તે અવયવોની કુદરતી, સુંદરતા ગ્રિનકુદરતી પોષાકથી દંકાઇ જાય છે એમ માનીને તેઓ મનુષ્યનાં ચિત્રો, ખ્દાવત્રાંઓ વગેરે નૃત્યવસ્થામાં જ બનાવતા. તેમાં વિષયનો ભાસ પણ નહોતો. હજુ પણ પ્રાચીન ગ્રીક નૃત્ય મૂર્તિઓના સુંદરતાના પ્રમાણ રૂપ શિસ્તીઓમાં સર્વત્ર ગણાય છે. પ્રાચીન પ્રખ્યાત ગ્રીક શિસ્તીઓની ભાગી તુટી નૃત્ય મૂર્તિઓની કામગીરી પણ આજે લાગે અને કુરોડોની અંકાય છે. નૃત્યનો એક હેતુ શરીરના અવયવોની અપજ્ઞતાનું દર્શન કરાવવાનો છે. અને તેઓ માનતા કે શરીર માત્ર લાંબી દેવામાં આવે તો પગ, હાથ આદિ અવયવોની માંસપેશીઓની કર્વટ અને ચિત્ર-વિચિત્ર ગતિનું નૃત્ય કેવી રીતે દેખાય ? તેથી અસ્વીચતા પ્રતીત ન થાય એટલા ભાગે લાંબાને બાકીના એક નિયમ તરીકે ઉધાગ રાખના. તે છતાં, પ્રાચીન ગ્રીકો નીતિમાં બીજી પ્રમતી ઉત્તરતા નહીં. સ્પાર્ટોની નીતિ તો ધનિદાસ પ્રસિદ્ધ છે.

x x x x x x

આનો ઉત્તર એ છે કે, હેતુ મને તેવો હોય પરંતુ આ નાચ જોનારા પુરુષો કાંઈ નૃત્યને દુષ્ટ જોવાની જ દ્રષ્ટિથી આવતા નથી. નૃત્યતાની જાંબીથી તેઓમાં મગ્નીન વિચારો ઉદ્ભવવાનો સંભવ છે. આ સંબંધી એટલું જ કહી શકાય કે તેમાં હોય જોનારાઓનો વિશેષ છે. એ દલીલ પ્રમાણે તો ધણા, માર્ગે જતી સ્ત્રીઓને પણ દુષ્ટદ્રષ્ટિથી જોય છે. તેથી શું પર્શપોશીનો રીવાજ શખસ કરવો ! અને મોસ મોડ એકત્ર માટે તો વધી લેવો બેઠુ-દોગ છે કેમકે મુંબઈમાં 'શીનેમા' કે પંપનીઓમાં રૂપનીરા વગેરે યુરોપીયન ડાકરીઓ જે આંખે પોશાક પહેરે છે તથા તેની જૂઠાં ગળાં સુધી ઉઘરે છે તે માટે તો બેંચા દુન્યરતું પણ બેઠું નથી, છતાં તે માટે વાંધા લેવાનું જતી વચમાં આવ્યું છે. ઈંગ્લેન્ડ જે યુરોપમાં એક નીતિવાનું તથા સખ્ય દેશ ગણાય છે ત્યાં પણ તેના નાચ માટે વાંધા લેવાયો નથી-અને એ લક્ષ રાખવું કે જેને નૃત્યતા કહી છે તે માત્ર તેનો આંખે ભાસ છે. વસ્ત્ર બારીક અથવા તંજ હોવાથી એ ભાસ થાય છે. સામાન્ય રીતે વસ્ત્રથી કટિ આદિ ચુપ્ત રાખવા યોગ્ય, શરીરનાં પ્રદેશો પારદર્શક કે અતિ તંજ વસ્ત્રદ્વારા દ્રશ્ય રાખવાં એ ઇષ્ટ નથી એ ખરું છે, પરંતુ જ્યાં વિશેષ હેતુ હોય, તેમ કરનાર કાંઈ પણ જેવી તેવી સ્ત્રી નહીં કિન્તુ પ્રનિશ્ચિત સખ્યા હોય, જેના જોનારા શિક્ષિત સખ્ય વર્ગ હોય ત્યાં, કિચિત્ નૃત્યતા હોસ્પીટલના દર્દીની અને ચીરી જોવામાં આવતા શબની નૃત્યતા જેટલે અપવાદ તરીકે ક્ષમ્ય ગણાવામાં આવવી જોઈએ. મોસ મોડ એકત્રની નૃત્યકલા એજ અપવાદોને લીધે ક્ષમ્ય છે. હોંદુઓનો પોષાક જોનાં તો તેમનો નૃત્યતા માટે બેઠું વાંધા લેવાનું ક્ષેત્ર નથી. જો ધર્મના પ્રકરણમાં નૃત્યતા ક્ષમ્ય છે, જો હિંજર સાધુઓ તથા પરદેસ સંન્યાસીઓની નૃત્યતા ક્ષમ્ય છે તો, ધર્મ

વિષ્ણુ સૂચન હોવાથી ઈંગ્લેન્ડમાં નાટોના 'સેન્સર' તે બજાવવાની મના કરી હતી પણ ધૃષ્ટીપ્રસિધ્ધ નંદી સારા બર્નહાર્ટે તે પેરીસમાં ૧૯૦૪ ના સાલમાં ફ્રેંચ બાપમાં બજાવી બતાવ્યું હતું. કાન્સમાં આવી પાલોનો છુટ છે. સેસેમેના રૅન્સમાં પણ સુકી તથા ચુંદલ સુધી બારીક વસ્ત્રમાંથી દેખાય છે. કટિભાગ સર્વથા વસ્ત્રથી સુરક્ષિત છે. તે ઉપરાંત ભાગમાં મધ્યમાં જડી જળની કાંચળી પહેરી દોષ છે.

જેવાજ નિર્દોષ એવા દુનનરતા વિષયમાં પણ તે એાજી કામ્ય કેમ? અહીં તો નામ માત્ર અને અમુક લાગેલી જ નમતતા છે.

મીસ એલનને હેતુ નૃત્યની ઉચ્ચતા દર્શાવી આપીને સિબ્ સમાગમમાં તે સ્વીકારવાનો છે. પોતે પીવાનો સંગીત આદિમાં પણ નિપુણ છે, અને પોતાના વિષય ઉપર લખાણો કરવા જેટલી વિદ્વતા પણ ધરાવે છે. જે અતના નાચે તે કરે છે. તે તેની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ અને અભ્યાસનું પરિણામ છે. ગ્રીક સાહિત્યનાં વાંચકથી પોતેજ તે સમયનાં નૃત્યનો આ કાલ માટે પુનરુદ્ધાર કર્યો છે. નૃત્યને આપણા ઘણા હીંદુભાષિયા એક જાડુ ખૂરી એજ સમજી ગયા છે. જો આ ગર્માને પરિણામે તેઓ તેમાં કંઈ પણ અનિષ્ટ તત્ત્વ નથી એટલું સ્વીકારવા જેટલા સંસ્કૃતી થાય તો મીસ મોડાનાં આગમનથી પરદેશમાં ધન લક્ષ્યજી જવાનું તેઓ કાંઈક પણ બદલો મળેલો મજાશે. નૃત્યને કેવળ પાશ્ચાત્ય વસ્તુ માનવી એ એક ભૂલ છે. પ્રાચીનકાલથી આ દેશમાં જો વિદ્યા છે. જો જો વિદ્યા પુરાતન કાલમાં શ્રદ્ધિધ ન હતે તો શિવનું એક નામ સંસ્કૃતમાં નૃત્યપ્રિય છે તે નહોતા. શિવ દમેશાં તાંડવરત્ન કરે છે એવી ભાવના છે. ખ્રીષ્ઠના નૃત્યથી પણ શિવ પ્રસન્ન થાય છે એવી ભાવના છે. આ શ્રદ્ધિધિયા નિરંતર શિવ સન્મુખ નૃત્ય કર્યાં કરે છે એવી માન્યતા છે. ઈદ્ર નિરંતર અપ્સરાઓના નાચ કરાવે છે અને દેવ મત્ત તે આનંદથી જોય છે, એવી પણ કલ્પના છે. તે પણ નૃત્ય મનુષ્યોમાં પ્રિયકર હોવાની માન્યતાનું જ પ્રતિબિંબ છે. યક્ષ પ્રજાનો રાગ દિમાશ્વ પ્રદેશ નિવાસી કુખેર અપ્સરાઓનું કરાવેલું નૃત્ય અષ્ટાષ્ટક એવા વૈરાગીએ પણ ૧ વર્ષ પર્વત જોયું. (શિવપુરાણ, ૬-૪૩) સંસ્કૃત નાટકોમાં પણ નૃત્યને અગ્રસ્થ ન આપવામાં આવ્યું છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ પ્રાચીનકાલમાં રાજસભીમાં પણ નૃત્યને આજે પ્રાપ્તવ્ય વિદ્યામાંનું એક મણી તેમાં કુશલ યશનાં એતિહાસિક ઘાજલાઓ છે. વૈષ્ણવ રાગના દરબારમાં, અર્જુન પંડને ક્રીડા વેરે અને કૃહલ્લા ને નામે નોકરીએ રહે છે, અને તેને વિરાડ નગરીને રાગ “મારી પુત્રી” ઉત્તરને તથા તેની સમાન જે ખીજ કન્યાઓ હોય તેઓને પણ વૃમ્હિયા શિખવ ” એવી આજ્ઞા આપે છે. હીં તે બિના તો, એટલું વળી વિશેષ પુરવાર કરી આપે છે કે, રાજકન્યાઓ તથા સામાન્ય કન્યાઓજ નહીં પણ મહા પુરોષ પણ નૃત્યવિદ્યામાં નિપુણ હતા. તેથી, હાલ કેટલાક ધામે છે તેમ બાલકાપણે આવવાનો તેમને ભય નહોતો.

× × × × × × ×

શિવ નૃત્યથી પ્રસન્ન છે તો વિશ્વ પણ છે, અર્થાત્ હૈવાજ નહીં પરંતુ વૈશ્ણવોને પણ નૃત્ય પ્રિય છે. હાલ નહીં તો આગળ તો હતુંજ. નાચકારના શ્રીનાથજીની મૂર્તિને વૈશ્ણવો સાક્ષાત્ વિશ્વનો અવતાર માને છે. ૨૫૨ વૈશ્ણવોની વાર્તાને યુટિમમાં સંપ્રદાયના વૈશ્ણવો શ્રીમદ્ ભાગવતથી પણ અધિક માને છે. તેમાં* લખ્યું છે કે, વૈશ્ણવ ધર્મના મહાલક્ષ્મી અસીખાન પડાણે એકદા પોતાની પુત્રી સાથે ૨૨૪ શ્રીનાથજીને નૃત્ય કરતાં જોયાં તેથી પિતા પ્રસન્ન થયા. અન્ય ઘાટોર-

*૨૨૬ (શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં મુદર્ચન ચક્રથી જેણે હાથ કરાઈ ગયા છે એણે) બાણાસ

શિવને પ્રસન્ન કરવા આતીઠ પ્રત્યક્ષીઠ દીપાદિ નાચના એકથી નાચવા લાગ્યો-શિવ મહાપુરાણ, ૧-૭-૫૮
 ૬ મહાભારત, વૈષ્ણવર્ષ અષ્ટાષ્ઠ અમ્બામો, રવિ ૨૦ મી.

૨૨૫૨ વૈશ્ણવોની વાર્તા, ૩૩ મી વાર્તા.

છૂંચો પછું નૃત્યથી પ્રસન્ન થયાની એજ અંચમાં બીજી વાત છે. ગણિકાનું નૃત્ય જોઇને એક વૈશ્ણવે તેને ઘેર ઘાલાની તેને અષ્ટાક્ષરમંત્ર લાણાવી હાકારજી આગળ તેનું નૃત્ય કરાવ્યું. હાકારજી નૃત્યથી એટલા પ્રસન્ન થઇ ગયા કે, વૈશ્ણવે સંસ્કૃત ધ્યાનવાનું જ્ઞાન પ્રેરિત કીધું અને તેની દુષ્ટવૃત્તિ નેષ્ટ થઇ !* આ વાર્તાઓમાં ચમત્કારનું અસંભવિત તત્ત્વ આપણે 'માનવાનું' નથી. તોપણ એ વાતથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે ૪૦૦ વર્ષ પૂર્વે વૈશ્ણવોને હાલના વૈશ્ણવો જેટલા નૃત્ય કરવા પર તિરસ્કાર નહોતો. (હાલ તેમને જોવાનોજ વાધો નથી) નહીં તો પોતાના પૂજ્ય દેવોને તેનાથી પ્રસન્ન થતા અને લોકોની પુત્રીઓ તથા સ્વયં દેવને જાતે નૃત્ય કરતા કારણ નહોતે.

x x x x x x

સૌરાષ્ટ્રના રાજની પુત્રી અને રાજ શિખીધ્વજની પત્ની અખ્યાત સતી સુગંધા પાસેથી તેનો પતિ નૃત્ય તથા સંગીત શિખ્યો હતો. નૃત્યજ્ઞાન છતાં પણ સતી થઇ શકાય છે તેનો આ દાખલો છે. સ્ત્રી માત્રે ખાસ કરીને, અને પુરુષ માત્રે-જે કે ઉત્તરની રીતિ-નૃત્ય કળા-વિદ્ હોયું જોઇએ એવો હમારો અનુભવ છે-જે કે વિદ્વાન તથા શ્રીમંત સ્વતંત્ર વર્ગોમાંજ તેનો પ્રારંભ થવાથી ફલ છે, કારણ કે અન્યથા વાતાવરણ બહુ પ્રતિકૂળ છે. સંગીત રૂપ વર્ષ ઉપર શિષ્ટવર્ગમાં અને ખાસ કરીને બદ્ધ સ્ત્રી વર્ગમાં જોડયું અપમાનિત હતું તેટલુંજ નૃત્ય હાલ છે. અનીતિમાન સ્ત્રીનાંજ તે બન્ને જુપણ ગણાતાં ! જે સંગીત સાથે નૃત્ય પણ આવી જોડાય તો પછી મને તેવા રસિક પુરુષોને પણ પત્નીથી અપ્રસન્ન ફૂંડાનું બહુ અંશજન નહીં રહે ! નૃત્ય અનીતિને ઉત્તેજક હોવાને સટે તે અનીતિનો નાશ કરનાર છે એમ માનવું વધારે વાસ્તવિક છે. ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ માટે કહેવાય છે કે, કણ્ઠાટકની ગણિકાપર નૃત્યથીજ તે મોહિત થયો હતો, અને આપણાજ નગરના નાના સિદ્ધરાજે પણ એવાંજ કારણોથી પતિત થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે ! શ્રીમંત વર્ગોની કન્યાઓને બાલ્યાવસ્થાથીજ 'સાયેન્ડીરીક' રીતે શિષ્ટ સમાજને શોભાવુંજ નૃત્ય શિખવવામાં આવે, તેમજ બાલકો પણ તે શીખે અને બન્ને પ્રસંગે પ્રસંગે નૃત્ય કરે એ જો કે અપરિચયને લીધે હાલ તો કદાચ હસવા જેવું લાગે અને તે તત્કાલમાં વ્યાવહારિક પણ નહીં હોય એ ખરું-તોપણ તેમાં, નીતિની દ્રષ્ટિથી તો કાંઈ પણ દોષ નથીજ.

હુનર કાંઈક સહો સહો છે. પરંતુ એમનાં હવન સુધરે એ સંભવ નથી, અને તેથી એમનું જ્ઞાન જગતને કામ આવવાને બદલે જ્ઞાનનેજ હાનિ પહોંચી છે. નૃત્ય માટે તો વિષ્ણુ દિગંબર ભવાજ પ્રતિષ્ઠિત, જ્ઞાનકર હોદ્દા: પુરસ્ક્રમે, એક નૂતન સાધા ગાંધર્વ મહા વિલાસ્ય પેટે, સ્થપાવાની જરૂર છે. જ્ઞાનો અજ્ઞાસ જ્ઞાનપણ્યોજી કયો કામનો છે, અને જો જ્ઞાનપણના સંસ્કાર ન હોય તો મોટપણમાં તેના પ્રતિનો વિસ્કાર બહુ એણે થવોના સંભવ નથી.

X X X + X X

બાળકો અને બાળકીઓને નૃત્યકલા શિખવવાની હિમાયત કરવાનું એક સૌથી પ્રયત્ન કરણ નૃત્ય તેમની શારીરિક ઉન્નતિ કરે છે તે છે. મનુષ્ય સ્વભાવથી નૃત્ય પ્રિય છે. બાળકોની કુલકુલ એ નૃત્યનું બીજ છે. તેને નિષ્પ્રિય અને નિષ્પ્રિય કરવાને બદલે તે સમુજી કાંઈ નાંખ્યું છે ! નૃત્ય જેવી ઉત્તમ કસરત કાંઈ નથી એવા અનેક વિદ્વાનોનો મત છે. ચાલવાથી પેદને કસરત મળતી નથી. તે અવયવને પણ નૃત્યથી ઉત્તમ વ્યાયામ થાય છે. બાલક માત્ર નૃત્ય અતિ આનંદથી કરે છે. મહાકવિ હોમર નૃત્યને *sweetest and most perfect of human enjoyments.* (સૌથી મીઠું અને સૌથી સંપૂર્ણ માનુષિક આનંદભોજ) ની ઉપમા આપે છે. નૃત્યદ્વારા આયનના તાલપૂર્વક કસરત થતી હોવાથી શુષ્ક કસરતને કંટાળો આવ્યા વિના કસરતના લાભ આનંદપૂર્વક મળે છે. મહત્ લાભ થાય છે. નૃત્યથી શિશુશિ-સરણુ પણ વિશેષ થાય છે, અને નામવાના સ્વાભાવિક આનંદને સીધું મગજને પણ વિના 'ટોનિક,' તાજ્જરી મળે છે. સંડોની શુષ્ક કંટાળાભરેલી કસરતો કરતાં નૃત્ય અનેકગણું લાભદાયક છે. નૃત્યના બીજા લાભો પણ અનેક છે. તે પ્રથમ દર્શાવનાર, પ્રખ્યાત અંગ્રેજ શિક્ષક લોક હલો. "ઇજ્યુકેશન" (education) પરના પોતાના નિબંધ (પૃ. ૬૭, તથા ૧૬૬) માં તે કહે છે કે, તેથી બાલકોના પગની ચાલમાં સુંદરતા આવે છે એટલુંજ નહીં પણ તેના વિચારમાં મહાનગરી તથા યોગ્ય આત્મ વિચાર પણ સુધરે છે. નૃત્યથી પગના તંતુઓ તથા શરીરના સ્નાયુઓ દૃઢ થાય છે અને જ્ઞાનતંતુઓ પણ મજબૂત થાય છે. તેના પગમાં દુર્બલતા હોતી નથી, અને ધરતે ચ્હલ તેમ તે રમણી ફેરવી શકે છે. ઉત્તમ નૃત્યકાર હમેશાં સ્વલ હોવાનોજ સંભવ છે. એક ગ્રમ ધરીકે હોદ્દાઓ આગળ પડવું હોય તો, મોટા સાથે આવા નાના સુધારા પણ અનુકૂલતા પ્રમાણે મોજ બેસા, તેઓએ આદરવા જોઈએ. 'કોરડાઈન' ની પદ્ધતિ પ્રમાણે સંધારામણ વાળી વગેરે કન્યાશાળાઓમાં કસરત સાથે તાલપૂર્વક નૃત્ય શિખવાય છે, પરંતુ તે કેવલ પ્રાથમિક છે અને બીજા પણ બેઠેને રાજ થાય એવા ઉચ્ચ-તર પ્રકારનું હોવું જોઈએ.

આપણી એક મોટામાં મોટી ભૂલ એ છે કે, નૃત્ય બીજાને પ્રસન્ન કરવા અર્થે છે એમ માનીએ છીએ. એ હેતુ પણ સાધ્ય નથી એમ નથી પરંતુ ભૂલ હેતુ તો પોતાનેજ પ્રસન્ન કરવાનો છે. નૃત્યથી નૃત્ય કરનારને બેટલો આનંદ આવે છે તો દેશમાં પણ દ્રષ્ટાને આવતો નથી. તેમજ નૃત્ય કાંઈ જોરે પ્રદર્શનાર્થે શિખવતું નથી. તે દ્વારા શુભશન કરનારાં જાણે હોય-એક આ દેશમાં જેનો શિષ્ટવર્ગ થવાના સંભવ નથી-પરંતુ આત્મ પ્રસન્નતા સારજ મુખ્ય કરીને તેમાં કુશલતા પ્રોત્ત કરવી પડે છે. આવશ્યક સુધારાઓના પણ આ દેશમાં થાક નથી, ત્યાં આત્મ પ્રસન્નતા મળીને અકાલ લાગશે, પરંતુ સત્ય વક્ત એકવાર કદી સુકવાથી પણ ગમે તેટલા દુરના સતિયમાં લાલજ થવાનો સંભવ છે.

જન્મની અધિરતા અને મૂકતા- તેનાં કારણો, લક્ષણો અને ઉપાયો.

બહેરાઓને કેવી રીતે શીખવવામાં આવે છે ?

(૩—ગતિકથી સમાપ્ત.)

આ

માટે ખાસ પ્રયત્ન છે. અહીં તો માત્ર સૂચનાજ કરી શકાય. નિશાનીઓ જે જાતની શિખવાય છે, એક દાથની તથા બે દાથની. આ નિશાનીઓ માત્ર અંગ્રેજી ખાસખડીની છે, અર્થાત્ ૨૬ છે. ૧ દાથેજ કરવાની નિશાનીમાં માત્ર જુદી જુદી આંગળીઓ ખીડવાની તથા સીધી રાખવાની હોય છે. કોઇ પછશે કે બે દાથની નિશાની કરવાની ત્યારે શી જરૂર ? તેને ઉત્તર એ કે તે સમજવી વધારે સહેલી છે. બે દાથ વડે ફરક અક્ષરના જેવી આકૃતિ થઇ શકે છે તેથી તે જોનારના ઝડપમાં આવે છે તેમજ એકાકરતાં બે હોયે 'ર'પેલોંગ' વધારે ઝડપથી થાય છે. કોઈ ધારશે કે અહીં રીતે બહેરા નિશાની કરે તેથી બોલવા કરતાં બહુવાર લાભે. પરંતુ તેમ નથી. ફર મીનીટે ૧૩૦ શબ્દો જે નિશાની વડે " બોલાય " છે ! અને તે બંને બસ ન હોય તેમ, એટલી ઝડપે સામે માણસ ખુશાથી આ નિશાની ' વાંચી ' શકે છે—મેલ ટ્રેનને તેના ઓભાસ થતા નથી.

બહેરા મુંગા સભિજી શકતા તો નથીજ. સંભિજતા કરવાની રસી કે લેપ હજી શોધાયો નથી. છતાં તેઓ ખીજની વાતચીત સંભળ શકે તે માટે તેમને, ખીજનાં ફરકતા હોઠ " વાંચતાં " શીખવવામાં આવે છે ! અંગ્રેજ પરંતુ આલસુ અને અપ્રામાણિક વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં 'ફર'બેલોંગ' છોકરો શું શબ્દો લખે છે તે તેની કલમની ગતિથી વગર શિખવે બંધી લે છે, તો બહેરા શિખેથી 'હોઠાંદિના' દાલચાલ પરથી, શું અક્ષરો બોલાયા તે કમજ ન સંભળ શકે ? પરંતુ આ મુંઝવે છે અને મતુર બુદ્ધિમાન બહેરાઓજ તે શીખી શકે છે. અવશ્ય રીતે પોતાને પણ હોઠ ફરકાવતાં તથા જીભને મોંના ગોખલામાં એક જાતનું વારંસીદું વળાવતાં 'શિખવવામાં આવે છે અને તેથી અક્ષરોના ધ્વનિ થાય છે. તે તેનાથી સંભળાતા નથી તે ખરું છે, 'પણ' શું બોલ્યો તે તો તે પૂર્વથીજ બંધી છે, તેથી પાછળથી બેવડું બંધીનું નેકામું પછી છે ! ખીજને સંભળાવવા તે બોલે છે અને તે બસ છે. પરંતુ આ સૂઝ પોપટે કોઈ આરકામાં વાંસડો ફરે તેમ મોંમાં જીભ ફરેવે કંઈ બોલતાં શીખી જતા નથી. તેથી પૂર્વે તેમને કેટલેક વળાવવા આજીવન શિખવવાની, એ વિષયની " ટેકરટ-બુક " માં બલાભેજો કરવામાં આવી છે. અને બનતાં મુંધી શિખેલા બહેરાઓનેજ બહેરાના શિક્ષક કરવામાં આવે છે કારણ કે તેઓજ બહેરા વિદ્યાર્થીઓના મુશ્કેલી વધારે સારી રીતે સ્વાતુભવથી સમજે છે. તેથી સંભળતા જટલા અધીરા તથા ચીઠક થઇ જતા નથી.

'મુંગા બહેરાઓનું જગત્ કિન્ડરન્સ' !

યુરોપ તથા અમેરિકા હવે અવગંધિન સંસ્કૃતિના પ્રતાપથી રાજદારી વિષય બાદ કરતાં

ખરે કરતાં દેશ વધુ મધ્ય પડ્યો છે. એ ખરેખર જુદા જુદા દેશોને ત્યાંના વિદ્વાનો માત્ર સુદાં સુદાં નગર હોય તેમ સમજે છે. મહુબ્બદિનના દરેક વિષયની કૃતિ અર્થે, અમુક દેશનાં નગરમાં, તે વિષયના વિદ્વાનોનું નહીં પરંતુ સમસ્ત દેશોના વિદ્વાનોનું જાન્યુઅર-અંક પુરોષ ? જામેરીકાના કેદા સુબ્બ નગરમાં કારવામાં આવે છે. અમેરીકામાં સેન્ટલુકાનાં પ્રેખાત વિષય પ્રદર્શન પ્રસંગે આ બહેરાઓનું પણ જાન્યુઅર-અંક કરવામાં આવ્યું હતું.

બહેરાં મુંગરો અને વળી આંધળાં !

એમની સ્થિતિ તો ખરે સૌથી કષ્ટાસિદ્ધિ છે, વિચારાચીને એકાંક દીપ્તિનો નાશ થયે ન થતો હોય તેમ તેમની અનેક કર્મ તથા ગાનદ્રિષ્ટો વિધાતાએ છીનવી લીધી છે. અને એ ત્રણ ઉપરાંત વળી ચિત્ત ભ્રમ (ગ્રાંડ અથવા બેન્ડ ગેપ) પણ હોય છે. માત્ર ઇંગ્લાંડમાં તેના આરે દિશાએ અધિકાર જોગવતા પાંચ છે, બ્યારે બહેરાં મુંગાં તથા સાંધે અપંગ ૫૮ છે. કેવલ બહેરા તથા અપંગ ૪૮૬, બહેરાં મુંગાં તથા ચિત્તભ્રમ ૧૭૬, બહેરાં મુંગાં તથા નબળા મગજનાં ૨૨૧ છે, તથા કેવલ મુંગાં તથા નબળાં મગજનાં ૨૨૨ છે. આ મુંગાં તે જ-મગજ અથવા જ-મનનાં બહેરાંપણને લીધે નહીં પણ જીભનો નાશ કે એવાં કારણથી છે-તેથી તેઓ અને વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

બહેરાં મુંગાંઓને તો હજી તેમની તમુક ઉપયોગ કરાવીને સ્થિતિ સકામ છે. તેઓ યોગ્યતા શિવાય અર્થ હાથે કે પગે કરી શકે છે પરંતુ અપંગ બહેરાં-મુંગાંઓ તેમ પડેલાં પણ દોષના બિના ચાલવા અર્થે ઉપયોગ કરી શકે નહીં છતાં પણ પરમાર્થે શિખરનાસરનાં લીંગમત હાથે નથી, અને તેમને પણ શીખવ્યા છે. શિખવ્યા છે તે પણ જેવા તેવા નહીં પણ જૈન-બૌદ્ધ-એક ક્યાં છે ! ખીસ હેલન ફેલર આજ કોટિની છે અને તેના વિષે હમે 'સમ' ના મથા નવેખરના અંકમાં વિવેચન કરી ગયા છીએ. આ વિષય બહેરાં મુંગાંના શિક્ષણનો હોવાથી એવાં અપંગોનાં શિક્ષણની પદ્ધતિની વાનગી પણ આપણે આપીશું. મેસ્ટરની અપંગ સાળાના હેડમાસ્ટર મી. ઇલ્ફિન્ટને ૧૯૦૩ ના રીપોર્ટમાં કેવીક નામના એક પ્રતાચક, બહેરાં મુંગાં વિદ્યાર્થીને કેવી રીતે યોગ્યતાં શિખવ્યું તેની યીગલ આપી છે. શિક્ષક કહે છે કે હમારે દેશ એની જ માથા-ફોડ (રુબીન) કરવાની હોય તેથી હમારી જુદી કસબ તેમાં શી નવાજે ? પરંતુ તેમને પણ નવી જુદી વાપરવાનું છેન છે તે શિક્ષક ઇલ્ફિન્ટનાં દાખલાથી જણાય છે. તેણે અપંગ કેનીકને યોગ્યતાં શિખવવા પ્રથમ તેની કાખમાં ગલીપત્રી કરી-તેથી તે હસે, અને હસતાં સાથે-ના કંકની નરડી-ચોટીનું સાકરું કેમ હાથે છે તેનું, તેનાજ હાથ વે પર ચુકાવિને " હા હા " એ હાસ્યનાં બનિતું યાન કરાવ્યું. સ્પર્ધાદિમ શિખાય બીજી ઇંદિય આ વિચિત્ર વિદ્યાર્થીને કદ રહી કે જે હાસ યાન આપી શકાય ? આ પછી એક દેખતા છોકરાને દેવિડના ખલા પર હાથ મુકાવ્યો અને તેના હા-હા ને સોટથી ઉચ્ચાર કરતા કહ્યું તથા એવી પણ આજ્ઞા કરી, કે હારે હું શું કરતા મજા છે તેનું એકાદ ચિંતન કરવું. મી. ઇલ્ફિન્ટની એવી માન્યતા હતી (અને કદાચ વિદ્વાનોની છે) કે મગજનાં દરેક વિચારનાં એક પ્રકારનાં આશિલને (waves of vibrations) થાય છે, જે સ્પર્ધા, એકાદચિત્ત અર્થે સાધનોથી બીજાને મગજે બહાર પડાર પહેચાડી શકાય છે. આ પ્રમાણે કરવાથી અપંગ વિદ્યાર્થીને હા-હાનો અવાજ સાત થયો અને એકથી પણ યોગ્યતા લાગ્યો. આ પ્રમાણે જુદા જુદા અવાજો તેને શિખવ્યા. બાદ અપંગ માટે ખાસ ઉપસાધેશ અર્થે તેને શિખવ્યા, અને એમ કરતાં તેને સંતુષ્ટ આવડ્યું.

સ્વાસ્થીની એક શાળાના શિક્ષક પાસે જે વિદ્યાર્થી હતા તે તો (૧) અપંગ (૨) બહેરા, (૩) મુંગા અને વળી તેની (૪) ઘણી ઇન્દ્રિય પણ બહેર મારી ગઇ હતી ! ૨૫ર્ષદ્વિપજ બાકી રહી અને તે તો મરણોત્તર જન્મ શકે. આ અપંગ બહેરા મુંગાઓને સામાન્ય રીતે લખતાં પણ શિખવાય છે. પ્રથમ શિક્ષકો હાય ઝાંઝીને અથવા ખાડાવાંઝા કોતરેલા અક્ષરો પર ઘુંટાવીને શિખવે છે, પછી વગર ઝાંઝી પોતાની મેળે બતાવેલી રીતે હાય વાળતાં લખે છે. આથી તેઓ જે મિત્રો દેખતા હોય તેને તેઓ સાદા અક્ષરમાં પણ લખી શકે છે. અમુક અમુક ઉપસેલા મોંઝાના ખાસ આકૃતિના અક્ષરો તેઓ લખે છે પણ તે તો અપંગોનેજ વાંચવા માટે છે. અપંગ વિદ્યાર્થીને હાથની નિશાનીથી પણ વાત ચીત કરતાં શીખવવામાં આવે છે. જે હાથની નિશાની શીખવવા એક હાય માસતર તેને ધીરતા-તેનાં હાથે લગાડેલો એટલે અપંગ તે ૨૫ર્ષદ જાણી લઈ તે પ્રમાણે બીજા હાય કરવા લાગેલો હવે બીજા બોલે તે અપંગ કેમ જાણી શકે ? દેખતા બહેરા-મુંગા તો હોડ પરથી વર્તે પણ અપંગ શું કરે ? તેઓ બોલનારના હોડ ઉપર હાય લગાડે અને તે તથા હોડ આગળ હવાનાં આદિશન તથા આકૃતિભેદથી અક્ષર પીઝાની જન્મ શકે છે. તેમની ૨૫ર્ષદશક્તિ અત્યંત તીવ્ર હોય છે. સંસ્કૃત બાષામાં (અંખના) અપંગને પ્રજ્ઞાચક્ષુ એ સમ્ય નામ આપવાનું પ્રયોજન એજ છે કે ૨૫ર્ષદ્વારા તેમની પ્રજ્ઞા-તર્કશક્તિ-અદ્ભુત તીવ્ર હોય છે અને તે ચક્ષુનું કામ કરે છે. એ પ્રજ્ઞાચક્ષુ બહેરા-મુંગાઓને શબ્દોચ્ચાર તેના હાય પર અક્ષર-પદ લખીને શીખવવામાં આવે છે । અને અક્ષર આવડ્યા પહેલાં, અક્ષરના ધ્વનિ શિખ્યા પહેલાં તેને ‘રપેલીંગ’ આવડી જાય છે । આવાં અપંગ બહેરા-મુંગાં અનેક હોય છે.

અપંગ બહેરી મુંગી મીસ લૌરા બ્રીજમેન-સંક્ષિપ્ત જીવન.

૧૯૦૧ ના વર્ષ સુધીમાં બહેરાં મુંગાઓની સંખ્યામાં એવાં ૧૦ બહેરાંમુંગાં અપંગોને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. બોસ્ટનની એવીજ (જે પર્કિન્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટને નામે પ્રખ્યાત છે) શાલામાં ૫ શિક્ષિત યર્ષા હતાં. તેમાંજ બહેરી મુંગી અપંગ પ્રખ્યાત મીસ લૌરા બ્રીજમેનને પ્રથમજ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને તે માટે તે ખાતાના વડા ડો. સ્ટેમ્યુઅલ હોને ધન્યવાદ ધરે છે. અપંગને શિખવવું એ ખરે ધીરજ, ખંત તથા શુદ્ધિ સાથે કુસ્તી કરવા જેવું છે. મીસ લૌરા બ્રીજમેનનું જીવન એટલું ચિત્તાર્થક છે કે તે સંદોષમાં કંઈપુ આ પ્રસંગે અયોગ્ય યથ પડશે નહીં. તેના જન્મ ૧૮૨૯ માં યંઇ ૧૮૯૮ માં ૬૧ વર્ષની વયે તે મરણ પામી હતી. તેનાં માતૃપિતૃકુલ હતાં. ‘સ્કાલ્ટ શીવર’ ને લોધ-જે વર્ષની વયે તે અપંગ યથ હતી, નાક પણ બહેર મારી ગયું-મીસ હેલન કેસનનું તો અતિ તીવ્ર હતું-અને બહેરી મુંગી પણ યથ ગઇ. ડો. હોએ અને પ્રથમ શબ્દો અને પછી અક્ષરો શીખવ્યા હતા. દરેક ચીજપર ચીકી ચોઢીને ચીકી પર તેનું નામ લખીને તે ચીજ તેના હાથમાં આપી, ચીકી પર હાય લગાડીને તે ચીજનું નામ તેને શિખવવામાં આવતું. ખાદ એકંથી ચીકી-ચી તે શું છે તે અનેક ચીજોમાંથી ચીકીનાં નામવાળી ચીજ કાઢી આપીને કહી ચકતો યથ. ખાદ તેને અક્ષરજ્ઞાન કરવામાં આવ્યું અને ૧૧ વર્ષની વયે તે પ્રથમ, વાર પોતાનું નામ હાથે લખતી યથ ચકી. તે પછી ૧ વર્ષે તેને ગણિત શીખવવાની શરૂઆત કરવામાં આવી, પણ તે કેમ શીખવવું ? તે માટે એવી શુકિત કરી કે ધાતુના એક પતરા પર એખંડાં ઢાણાં પાડ્યાં

અને તે કાષ્ઠમાં બેસતાં આવતાં ચોખમાં બીમાં તેના હાથમાં આપ્યાં. કાષ્ઠમાં જુદાં જુદાં બીમાં ગોઠવોને, અતે સરવાળાનું જ્ઞાન કરાવવામાં આપ્યું. ૧૯ દહાડામાં તે ૩૦ સુધીના સરવાળા બીમાં વડે કરી બતાવતી યથા ૧૮૪૧ થી ૧૩ વર્ષની વચે આ કન્યા પોતાની નોંધ પોથી રાખતી યથા, જેમાં દરરોજનું કામ તથા સૂત્રો વિચારે તે નોંધતી. ૧૮૪૩ માં પ્રખ્યાત અંગ્રેજી નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડીકન્સ અમેરીકાની સુઝાકાતે ગયો ત્યારે તેણે આ 'સંસ્થાની તથા અદ્યતન કન્યાની સુઝાકાત લીધી હતી અને તેનું કામ જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો હતો. આ સ્ત્રી મોટપણે ધણી આનંદી, પ્રિય તથા આશાવાદી સ્વભાવની યથા હતી. તેને જૂરોડ તથા ખગોલનું જ્ઞાન તથા ધર્મનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આપ્યું હતું. તેણે કેટલીક કવિતાઓ પણ લખી છે. આ કરતાં પણ વધારે આગળ મીસ હેલન દેક્કર ગઈ છે, પરંતુ અપંગ બહેનનું જુઝાનું શિક્ષણની પ્રથમ શરૂઆત તો હોરાશીન્મેનથીજ કરવામાં આવી હતી. મુશ્કેલ તથા અમેરીકામાં એનું નામ ધરાવ્યું યથા પડ્યું છે.

હાલમાંજ સમાચાર આપ્યા છે કે સ્પેનના રાજા આલ્ફોન્સોની ૩ વર્ષની કન્યા અનેક ઉપાયો કરતાં બહેરી હુમીય રહી છે. કહે છે કે મે તેટલે વધારે પ્રખ્યાત બહેરી-મુઝી (હવે બ્રાજીલી) અપંગ બ્રેન્યુએટ મીસ હેલન દેક્કરને તે મૂકે રાજકન્યાને શિક્ષણ આપવા માગીક ખાતે તેણામાં આવશે.

હિંદુસ્તાનના કેટલાક ધર મથુ રિવાજોનું વૈજ્ઞાનિક મૂળ.

(લેખક—શ્રી. રંગીભટ્ટાચાર્ય મગનલાલ કાપડેયા.)

હિંદુસમાજ હજારો વર્ષોના માન્યતાના રોપથી ખીડાય છે અને કેટલાક અતિ કડંગ રિવાજો અને શ્રદ્ધાઓને પરવસા પામે વળગી રહે છે એ એક સર્વમાન્ય વાત છે. દ્રષ્ટાંત તરિકે 'ચોકો' કાવળો પુરોહિતોએ એક અતિ પ્રાચીન રિવાજ છે, અને જોકે તેમાં કંઈ વૈજ્ઞાનિક રહેરવ (મૂળ) હોવાનું કશું કરીએ તેણે તે એટલા બધા સુદ્ધિહીન અંત અને મૂર્ખતાથી આવરિત થઈતે લઈ જવામાં આવ્યો છે કે તેજ બધે હિંદુસમાજમાં થોડી ફાટફુટ અને અજ્ઞાનાપણ વગર યથા પડ્યું નહિ હોય. તેટલાજ માટે આપણે તે વિષયની ચર્ચામાં વલસું ચોમ્ય નથી; તે કારણને લીધેજ પુરાણો હિંદુ રિવાજોના અધ્યાયમાં કંઈ પણ લખવાનું સાધારણ રીતે મન થતું નથી. હિંદુ સમાજનું વહેમ અને સુસ્તી તરફ એટલું બધું તો વળણ છે કે સહેજ પાણુ વૈજ્ઞાનિક ટેકો રખેને, જ્ઞાને ધારતી બાજે છે કે, કાણ ચોમ્ય કાળેને એટલી સોવડપણે વળગી રહેવું ભોળિયે તેટલીજ સ્તિગ્ધતાથી દુરામદપણે આ "અપર્યાપ્ત" ને વળગી રહેવા હિંદુસમાજને પ્રેરે.

તેટલા માટે આવી બાબતોના પશ્ચાત્ કંઈ પણ કહેવું એ વાત નિર્મયિ તે નયીન. કદાચ તે નાથી ભગાં કરતાં તુલસાન વધારે થાય. ન્યાયે આપણે હિંદુસ્તાનમાં ફરેકે 'ગણપત્ક' ને ખૂદ સાબીત કરવા માટે વૈજ્ઞાનિક સમજાવટીએ આપવાની કેવી " ફેરલ " પડી ગઈ છે તે યાદ કરીએ છીએ, ત્યારે એ ધારતી વધારે રેપડ થાય છે. તેટલા માટે હિંદુ રિવાજોના વૈજ્ઞાનિક મૂળ વિશે હું એ કંઈ લખું છું તે કંઈ પણ પ્રકારે વહેમોને ઉત્તેજન આપવાના હેતુથી નહિ પણ આ ધર યાત્રી બેઠેલા રિવાજો ને સમજવા સમારો છે તે સમજની વૈજ્ઞાનિક અગતિ પર ચોરે ધણો પ્રકાશ પાડવાના હેતુથીજ.

આ દેશમાં આર્યોવર્તની પ્રાચીન સભ્યતા વિશે જે તફાવત વિરુદ્ધ મતો છે. કેટલાક એવો મત ધરાવે છે કે, પુરાણો બારતમાં “ ગામડીયા ” જાતની સિવાય કંઈજ નહોતું અને નામ લેવા, લાયક, જ્ઞાન, દુતરંગતા, અને વિદ્વાન નામ નિશાન પણ નહોતું. આ મતને વળગી રહેનારા એમ સાબીત કરે છે કે, વેદો, શાસ્ત્રો, રામાયણ, મહાભારત, શુદ્ધીતિ, હિતોપદેશ, મુક્તિ આપના અર્થ સાહિત્યમાં “ ઇસપની કાલ્પનિક વાર્તાઓ ” ના જેટલું તત્ત્વજ્ઞાન અથવા નીતિ બોધ મળતો નથી. પણ કુલ્ય કેટલાક એવા મતના પણ છે કે, પુરાણો બારત સમગ્ર નવીન સભ્યતાઓની માન્ય-ભૂમિ હતી, અને સાધારણ આંકડાથી લઈને તે વિમાન, અને ‘ રેડિયમ ’ સુધી ‘ અપ-ટુ-ડે ’ મણતી એવી કોઈ પ્રગતિ નથી કે જે પ્રાચીન બારતમાં નહિ હોય.

આ લેખમાં ઉપરોક્ત સાબિતીઓ તપાસવાનું મારું કામ નથી; પણ જે કંઈ મારે કહેવાનું છે તે એ છે કે, પુરાણો કામો, વિવાદો અને રૂઢિઓ પરથી મળી આવતી જુઓનીઓના આધારે વિચાર કરતાં માલમ પડે છે કે, નૈતિક અને નૈસર્ગિક તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રદેશમાં હિંદુસ્તાન ધ્યાન ખેંચે એવું એટલું જ નહિ પણ માની નહિ સમગ્ર એટલું જ નહિ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન ધરાવતો હોય. નૈતિકજ્ઞાનને આજુબો સુદને, પ્રાચીન લોકના પદાર્થવિષયક જ્ઞાન તરફજ આપણે ધ્યાન આપીશું.

વીજળીનું જ્ઞાન-ચોમાસામાં વાડામાંના ધાતુનાં વાસણ.

હિંદુ ઓમાંથી યાગી, લોહા અને બીજા ચળકતી ધાતુનાં પાત્રો ચોમાસામાં—અવશ્ય કરીને આવજી અને બાદપર આસામાં-વાડામાંથી ખરેખરી નાંખવાનો પુરાણો વિવાદ છે. એ પણ સાધારણ મા-હિતીની વાત છે કે, વિજળીનું ધાતુએ પ્રત્યે કાંઈ ‘ એર ’ ‘ માર્સ ’ આકર્ષણ છે અને તે મેદાનમાં ધાતુની ચળકતી સપાટી પર તુટી પડે છે એ વાત હિંદુઓ પુરાતન સમયથી જાણતા આવ્યા છે. તેઓ એક આસ પ્રકારનું ‘ ખડ ’ લોખંડ બનાવતા કે જે, કહેરામાં આવે છે કે, તેઓ તરતાર બનાવવામાં વાપરતા. આ જ્ઞાન પ્રાચીનકાળમાં એટલું બધું તો ઘટગણ્ય હતું કે, અમલમાં અમલ આમડાના મમાર મુકાં સમાજના દરેક પંક્તિના પ્રભુ વર્ગને પણ તેનો ઉપયોગ અને બનાવટની ખબર હતી. એમ કહી શકાય કે આ માત્ર કુદરતી નિયમના બારીક નીરિદ્ધિએ લીધે મળેલું અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન, હતું. તેથી, પ્રાચીન આર્યો ‘ વજીતીક ’ વિષયક જ્ઞાન ધરાવતા હતા એવી કલ્પના તો કરી શકાય એમ નથી પણ જે આપણે હવે માત્ર એક અચાનક પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાન તરીકે સ્વીકારીએ તો એ જ્ઞાનના તે લોકોએ કરેલા ખોટી રીતના ઉપયોગ વિશે આપણે શું કહીશું ? દાખલા તરીકે લખખ સમગ્રા હિંદુ દેવાવરણની ટાય પર અજીંદાર ધાતુનો સજીયો અને ધાતુની સાંઝ સાથે જોડેલા ધાતુનો ઘંટ હોય છે. હવે ત્યારે એવો ચો અર્થ ? શું એ હાલની દુનીઆને અમેરિકાના ડૉ. ફ્રેન્કલીને જતાલેલા વિજળી વાટકના ઉપયોગ વિશે તેઓ કંઈ જાણતા હતા એમ નથી બતાવતું ? શું એ એમ નથી દાખવતું કે એ જ્ઞાન માત્ર ઉટવૈદા જેવું નહિ પણ અનુમાન કરી શકાય એવી ઉચ્ચ રિયલિ સુધી પહોંચેલું હતું.

એમ બસ નથી. એ ‘ ઘણાંખરાં મંદિરોમાં લેયું ’ છે કે, ઘંટની સાથે જોડેલી સાંઝ દેવસ્થાનની આરસપદ્મણની જમીન પર પડવા દેવામાં આવતી નથી, પણ તે દેવાવરણની મધ્યમાં ચોટીક જગ્યા આરસજરિત નહિ રાખવાનો અને એક પ્રકારનો કુંડ-કે જેમાં તે સાંઝનો છુટો છોટો મુકવામાં આવે છે—બનાવવાનો વિવાદ હોય છે; અને પૂજારીઓ તે કુંડમાં પુષ્પો અને પાત્રો નાંખે છે, ઘંટ વગાડે છે, અને સાંઝ પાછી કુંડમાં મુકે છે. કેટલાક અજુ પૂજારીઓ તો જક કરે છે કે તે સાંઝ હંમેશાં તેની જગ્યાએ પાછી મુકવી જોઈએ. તદને વાદ છે કે ત્યારે હું નાનો હતો ત્યારે એક મંદિરમાં જઈને કુંડમાંથી સાંઝ ઉઠેલી અને ઘંટ વગાડેલી, પણ કમલસીને સાંઝ તેમ રમખપર મુકવા છુટી ગયેલ હમારી પ્રજાની દિલગીરી વચ્ચે, પૂજારીએ અમને ઘણાજ સખ્ત ચંદોમાં દેવસ્થાનનો વિવાદ નહિ તેણે

અને સાંકળ હતી ત્યાં મુશી દેવા હજુ. અયે અયુ' કે મુશી એવું ધારણો હતો કે તે સાંકળ કુંડમાં સુકે નહિ તેના પર શિવની આંખ ચાલે છે.

ધાર્મિક માન્યતાઓ પ્રમુખ હોય પર મુશી આપણે આ પુરાણા શિવાજી સંદર્ભ સમજવા મધ્યલ કરીશું. આનું કારણ તદ્દન સરળ છે. તે કદાચ દેવાસંપર્ક વિનળી થતે તો ધાતુના સળીઓના જેવા વિનળી બળને સીંકાઈ જાય છે. પણ તે સીંકાઈ આવડવાના કારણ પર પડવા દેવામાં આવે તો તે વિનળી બળને પસાર થવામાં સુરોથી નહે. એટલે તે વિનળી બળને મળે રહેતો કદાચના હેતુથી જમીન પર કુંડમાં સાંકળ સળીઓમાં આવે છે. જમીનને પણ મુશી રહેવા દેવામાં આવતી નથી, કારણ કે જમીનમાં આવેલા દિવસ પાણી દેવાના કરે છે અને તેથી તે લઈ આવડીત રહે છે. અને પરિણામે વિનળી બિનમધ્યના સળીઓમાં જમીનમાં સહેવાઈથી પસાર થઈ નથી.

હિંદુઓ વિનળી વાદક જ્ઞાન કેટલું જાણુ છાદુ, સ્વભાવિક અને બીન ખર્ચાણુ છે કે દિવસના સમયમાં વિનળી વિનળી જ્ઞાન, માત્ર ઉપરથી જ્ઞાન-કેટલો જ્ઞાન નથી હોતું; કારણ કે મુશી જમીન કરતાં જમીન વિનળી વાદક વધીકે વધારે સારી ગણાય છે. એ જ્ઞાન વસ્તુના વધારે વિશે અસંખ્ય શોધો કર્યા દિવસ સમયનું અસંખ્ય છે.

અમુક શોધ અને પીડામાંથી મુક્ત થવાના હેતુથી જુની જુની એ પ્રજા ધાતુઓની ખગાવેલી વાંદિઓ અને પણ શહેરવાદો દિંદુઓમાં જાહેર થિવાત છે-અને કેટલાક કેસમાં તો આ જોડી અને પણ ધાતુના અસાધારણ નીનડે છે એ વિનિવાદ છે. આથી વાંદિઓના જાણુ તદ્દન અમુક ભૂત પિયાયને લીધે હોય છે, એવું લોકો માને છે. પણ એની કચેરા અસર ખરી રીતે તો શરીરની ગરમીથી અગર તો શરીરના કલેબર પ્રવાહી પદાર્થો વચ્ચે એ બિન પ્રકારની ધાતુઓના સંપર્કથી ઉદ્ભવેલા-કેટલું વિનળી મેલાઈની બાધિ તિવાત અસરને લીધે હોય છે.

આપણે વળી ધારીએ કે આવા શિવાજી અસ્તિત્વ અને તેમાં સમાવેલી વિધાઓ હાલમાં એવા વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન પ્રાપ્તિ દિંદુઓને હતું એમ અનુમાન કરવા આપણે સમજવાનું નહિ થાય, કારણ કે પુરાણા શિવાજી અને કૃતિઓમાં અર્થત આગળ થયેલા વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલી દોવાના તેમજ તેમજ પુરાણ દોષ છતાં પણ કદાચ વિજ્ઞાન પાત્ર ખાસ રીતે શોધી કઢાઈને વિનળી શરીર વાજામાં આવી છે-એ તેમ જાણુ સંસ્કૃત ખાસ લખાણુ ગણાય છે અને એ દરેક વૈજ્ઞાનિક શોધનું લખાણુ અવશ્ય હોતું જ એવું-એવું ખતાવવા કદાચ ખાસ સાબિતી નથી. જ્યારે આપણે શોધમાં પડેલાં લખાણોના વિનળીમાં વર્ણમાં વિનળીજિર સ્કેક વાંદિઓ બીએ ત્યારે આ વાંદિ પણ તદ્દન ગણાવાના દોષ એમ હોય છે.

વિનળી વિનિષ્ઠા પ્રોક્તા સંવર્ણ સમુદ્રવા ।

અવત્કાનત પ્રસ્તાવ તથા સંવર્ણ સંવર્ણ ॥

અર્થાઃ-વિનળી જાણુ રીતે લખવા થાય છે. પરંતુ, આપણે સમજવા, અને એ પદાર્થના સમજવું

વિનળી લખવા કરવાની સપથી રીત એ જાણુ શોધમાં વધુવેલી આપણને મળી આવે છે કે, એ લખવા વૈજ્ઞાનિકને ખગર દોષ એવું કદાચ પણ રીત કરતાં સરળતામાં અગર વૈજ્ઞાનિક અર્થ સમજવામાં એક છે.

વીનળી સંખધી સપથી શોધો ન થયેલી હોવાનું કારણ.

તે કદાચ પ્રમ કરવામાં આવે કે પ્રતીન સમયમાં આવી સરસ શોધ દોવાના પુરાણ દોષ છતાં પુરાણ સંદર્ભમાં વિનળીની જાણુ, રાષ્ટ્રના, દેશીઓ અને દેશીઓ વિશે કદાચ ઉપર

કયમ નથી આવ્યો ? તો તેના જવાબમાં આપણે જણાવ્યું તો આપણું સંસ્કૃત સાહિત્યનું જ્ઞાન બહુ જ ઘણું છે એ વાતનો વિચાર કરવાનો છે. બીજું, આપણે જ્ઞાનમાં રાખવાનું છે કે જેની રીતે આધુનિક વિજ્ઞાન કોઈ અનુક્રમ સમયનું અનુકરણ નથી તેવી રીતે તે સમયના વિદ્વાન વિષયક જ્ઞાનનો ઉપયોગ હાથમાં તે ને રીતે થાય છે તેનું અનુકરણ બીજાનું નહોતું, વિજ્ઞાનનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ પ્રશ્ન અને સમયના વળણ, નદરીઆતો, અને ઉપવેળીતપર આધાર રાખે છે. તે સમજાવી નદરી-આતો હાથ કરતાં વધુ જુદી નેવી અને તેથી તે સમયના ધારીઓનાં મન આધુનિક સમયને મળતી નહિ આવે એવી જ દિશામાં વળતાં હોય તો તે સંબંધિત છે.

મહાભારતમાં અદ્ભુત વિજ્ઞાનિક ચોધો.

દાખલા તરીકે વિજ્ઞાનિક વિદ્યાનું વળણ દમજાં ટેલીગ્રાફ, વિજ્ઞાનિક બત્તીઓ, ઇલેક્ટ્રિક વરફાવ, વરવારના હાથમાં એક બટન દાખીને વિજ્ઞાનનો બધાનક પ્રયાસ કે હવા અને ટુચી સંપર્કમાંની હીલ-ચાલ ભેદના પ્રયત્ન કરવા તરફ દર્શાવે છે. સંજયે મહાભારતની લશ્કર પાતાના જુદા કામદારો ભેદ અને સૈનિકોને પાતાના જુદા કામદારો ભેદના સંમિત્ય એવી વાત ને પ્રાચીન દિગ્દુરતાવાદ અને ઇલેક્ટ્રિક આગદપૂર્વક જણાવે છે તે કંઈ નકામી નથી. રાજસાલના સ્વાદીય પાત્રે એવી એક વરવાર દત્તી કે જેની મૂક વડે તે વિજ્ઞાનના અભ્યાસથી વરવાર અચ્ચકિત કરી મુકતો એ કંઈ કાદમિક વાત દોષ થકે નહિ. પ્રાચીન લેખો મહાભારત અને રામાયણના સમય મુખી વસ્તુઓ વિશે લખે અને પછી તે વિશે લખતા જાંધે પછી નવ એમ બને નહિ. માટે એ વાત વધુ નાપાયાર નથી.

સૂતર કરતાં ઉત્તરેયમ વિશેષ પવિત્ર કેમ ?

સૂતર કરતાં જન અને દેશમ વધારે પવિત્ર ગણવાનો દિગ્દુરતામાં બીજો એક વિચાર છે. એક કાપડના તારને પવિત્ર લેખવો અને બીજાને અપવિત્ર એ ખરેખર વહેમ લાગે છે અને વગર સૌથી વધારે વિપરીત અને અંતરૂપ તો એ લાગે છે કે આ વધુવત માત્ર ખાવાની વખતે જ રાખવામાં આવે છે, દાખલા તરીકે જે વડે જન અથવા દેશમનાં કપડાં પહેરે તો તે કપડાં સાથે તમને ખાવા દેવામાં આવશે પણ જો સૂતરનાં કપડાં પહેરો તો ખાવા જતી વેળા કપડાં ઘસી નાંખવાં પડશે. પણ કપડાં સાથે અથવા કપડાં ઘસાંતીને ખાવાના વહેમને બાલુએ મૂળીને આપણે સુતરનાં કાપડની વિરુદ્ધ જન અને દેશમનાં કાપડને આપવામાં આવતી પસંદગીમાં સમાવેશ સત્ય કાલ તપાસીશું. દેશમની જન જનમાં સદેશ અખતરો કરવાથી માલમ પડશે કે દેશમી કપડાં કરતાં સૂતરનાં કપડાં પહેરવાથી જનની મેદાવા મળે છે. આપણા વડાઓને દેશમનો આ જુલુ જાલ દનો અને એ જાલથી પહેરવાનાં કપડાંની પસંદગી કરવામાં તેઓ પ્રેમથી દવા એ વાત અધાપિ મુખી દેશમને પવિત્ર ગણવાના વિચારની રૂપક થાય છે.

સર્વે કપડાંની વિશેષતા.

તેવી જ રીતે આપણે જાણીએ છીએ કે આ દેશના લોકોમાં સર્વે કપડાં પહેરવાની એક જાતી રહે છે જેમણે પાશ્ચાત્ય વિચારોનું અનુકરણ કર્યું છે એવા કેટલાક વિચાર, પ્રયત્ન મેળા બાજને હજુ પણ સર્વે કપડાં પહેરવાની રૂપ હોય છે-દેશના કેટલાક ભાગમાં તો કપડાં ઉપર સર્વે જાણી પહેરવાનો ઓળખો પણ વિચાર હોય છે.

લગ્ન પ્રસંગે અરરપાસ બંને “ પાર્થિવો ” સર્વે ઉપરના મોકલવામાં આવે છે. મળુ પ્રસંગે પણ બાજના જનાર સર્વે કપડાં પહેરે છે. સર્વે કપડાંની પસંદગી કંઈ સમમાન્ય કાલ હોય

એકએ 'આપણને માણસ પડે છે કે આ પસંદગીનું કારણ સફેદ રંગના પ્રયોજક કુલ્લનું આપણુ વડવાએનું જ્ઞાનજ હશે. તેઓ બહુવા હોવા એકએ કે સફેદ કપડાંમાં સૂર્યનો તાજ સહેલાઈથી પેસી શકતો નથી, તેમજ ઘડીની બાંધી બહુથી બહાર નીકળી નહીં રાકતી નથી. અને તેથીજ ઉનાળો અને શિયાળો ઉભય ઋતુમાં પહેરવા માટે સફેદ કંપડાંજ અનુકૂળ પડે છે.

ધરમાં કે મંદિરમાં પ્રવેશતાં પણ ધોવાના રીવાજ.

બીજી વળી એક પણ ધોવાને રિવાજ છે. જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે વારંવાર હહેરે દર્શન કરતા જતો અને દરરોજ કથા સંભળતો હતો. મોજ અને ધર્મમાં બહાર કાઢી મુકવા અને કથા સંભળવા જમીન પર બેસતાં પહેલાં પણ ધોવાની પૂજારીની આજ્ઞાથી હું વારંવાર ગુરૂને વધ જતો. અમને હિંદુસમાજના આ રિવાજ પ્રત્યે ધણેજ શિક્ષક હતાજ વતો. એવા વિચારથી કે ટોપીની અંદર ચામડાંની પટ્ટી હોય તે સાથે અંદર લઈ જવા જેવી અને જોડાના આધારમાં ચામડાંને બહાર રખાવડું એ આપણુ લોકની મૂર્ખતા અને અધર્મજ્ઞ સિવાય બીજું કંઈજ નથી.

એક સમય બહારથી કાતા અને બહોના પગરખાની બહાર કાઢી તપાસ રાખતજ નહિ હોવાથી એક જોડ પોતાઈ વર્ષ ત્યારે તો કોથ બહુજ હતીજ થયો. આ સંપળાના કારણે રૂપ આ વડેમ પ્રતિ બહુજ શિક્ષક છુટ્યો. પરંતુ જાપાનમાં થયું મુસાફરોને મુશ્કેલી ધોઈ મંદિરોની મુલાકાત સમયે આવીજ અનુભવ મળે છે, એમ યાદગથી માલમ થયું. હહેરામાં રાખવા થતાં પહેલાં છુટ મોજ હતાજની એવાજ પ્રકારની કસરત કરવી પડે છે. જ્યારે કેટલાક દેવળોમાંતો રૂપેરી સફેદ વાળની નજી વાળા રૂદ્ધ પૂજારીએ એટલાજથી સંતોષ પામવા નથી, પણ પણ ધોવાને બહોંત્ર કરે છે. આ પણ હું તો પહેલાં હિંદુ હોનાં મૂર્ખ વડેમ રિવાજનું પરિણામ લેખતો હતો, પણ જાપાનમાં જોડો રીવાજો થરવા એવું છે કે બહાર પગરખાનું રાખી કરવા એક માણસ ઉભેલો જોનામાં આવે છે, અને એ મુશ્કેલીના છુટને માટે જ્યાંબહાર હોય છે.

અમેરિકા જનાર આનંદ માટે છે કે, તે દેવળની બહાર જોડા કાઢવાની પીડામાંથી મુક્ત થાય છે. એ ખરું છે કે કેટલીક વખતે એમાંસામાં જનાનાં આખાં પગરખાં પહેરવાં પડે છે કે જે અંદાજે અરખામાં બીજાની રોતરંજીએ બગડે નહિ એટલા માટે દરેક ગૃહસ્થના ઉપર આમજ કાઢી નાંખવા પડે છે. એક વખત હમણા મિત્રને એક ઠાકરીને તેના ધરમાં મળવા જતાં જોડામાં પોતાના રૂમાલ મુકવા મેં જોયો છે. આમ કરવાનું કારણ તેને મેં પૂછ્યું. તેણે જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, "એ વખતે નહિ જાયો. કેટલીક ઠાકરીએ તો એના મુંદીએજ હોય છે કે તેમને આપણાં મોજમાં કોઈ ચણાં મંડાનો વાસ આવે છે. તેનો કહેવાનો બાવાર્ય હું તરત સમજી ગયો કે સવારથી સાંજ સુધી આપો વખત લાખલાવત મોજ અને છુટ પહેરી રાખવાથી કેટલીક વખત ધણેજ ખરાબ વાસ આવે છે એ તો મેં પણ થયું વખત અનુભવ્યું હતું; કિન્તુ હંડા પ્રદેશમાં કે જ્યાં એ વાસને સખત જોડામાં રાંધી લેવામાં આવે છે અને જ્યાં રૂમાલ મૂકી સારી રીતે ચલાવી છડાય છે ત્યાં આ ખામી કંઈ અડખજ કરતી નથી.

હમણાં કેક સંઘ પરમ અને આ વિષયનો ખુલાસો થયો. લાંબા વખત પર એક રાહરખાં નાખસિલી એક જાંઘી સમામાં જવાને અને પ્રવેશ આપ્યો હતો. તે સમયમાં દાનદો માણસો દાની દવા અને ખુદ હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે શ્રોત્રએ બધા જિજ્ઞાસા ઉપર એક દવા.

એક વખતના સૌથી વધારે સવય અને કમતાવાળા રાહરખાં મધમાં હિંદુસમાજમાં એક સૌકામાં થયેલો અનિદ ફેરફાર મેં દિલ્લીની સાથે જોયો.

મારા જોવામાં આવ્યું કે કેટલાક આનંદના ગૃહસ્થો જોડા સાથેજ રોતરંજી પર આવી ગયા,

ન્યારે કેટલાક ભેડા દાંધમાં ઉંચડી પોતાની પાસે લઇને ભેડા. આ પૂર્વધ અને પાંચાત્ય રિવાજોના અનિષ્ઠ મિશ્રણનું પરિણામ ખુલ્લું દેખાતું હતું.

પૂર્વ પશ્ચિમના રીવાજોનું અવિચારી મિશ્રણ.

મુરોબીયન “ ફેરાન ” પ્રમાણે ભજન ઉપર ભેડાં સાથે ધટી નવાથી અને તેમ ભજન પર બેસવાથી સધળા ભેડાં અત્યંત ગંદી થઇ ગઈ હતી. બહાર રહતાંબિને ભેડા સાથે ધસઠાઈ આવેલા કિચક કચરો અને અનેક નંતુથી ભરપુર ધુળ-કારણ કે ચોરાન શુદ્ધરથો આંતરમાં બેસીને આવ્યા હતા, કે જેના ભેડા રવચ્છ અને ચળકતા હતા-રીતભાવ, સ્વચ્છતા અથવા તો શરીર શાસ્ત્રના નિયમનો લેણ પશુ વિચાર કર્યા વિના તે ભજન પર જમા કરવામાં આવ્યો. આ પૂર્વ પશ્ચિમના રિવાજોનું અવિચારી મિશ્રણનું માત્ર આટલું જ પરિણામ ન હોતું, કારણ કે તેમ સભામાં બીજે પશુ એક અસહ્ય દેખાવ બેઠામાં આવતો હતો. જે કેટલાક લોકોએ બહાર ભેડા કાઢી આવવાનો વિનય દેખાડ્યો હતો તે લોકો મોભ. પહેરીને ભેડા દતા—ખાસ કરીને પહાડોમાં પર બેસનારા અમરવથ સહયો-ભાત્રીદારો, ટ્રેપુટી કચેર, વઘીલ, પ્રોફેસર, અને કોલેજના ઉપરીઓ. ચોરાક માણસો એકા નદિ થયા એટલામાં તો એક પ્રમાણની કોદી ગયેલાં ઈંડાંના જેવી વાસ આવવા માંડી અને દરેક ભેડે તે વાપની મેઠમમાં એક બીજને ખીયા-ખીચ અડીને બેસવાને લીધે હશે એમ ધારી પોતાના પાટાશીની પાસેથી ખસવા માંડ્યું. જરૂર પડ્યુંને વધુ મોભ—કેટલાંક મંદાં, કેટલાંક ચવાઇ ગયેલાં, કેટલાંક ચીયરે દાવ થયેલાં, કેટલાંક કેતાં અને કેટલાંક માંછ પાચલાં તરતજ પાપરેલાંથી તે બધો વધતીને વધતી ગઈ અને તેમ તેમ દરેક ભજુ નાક ફેરવતા : દેખાવા લાગ્યા. ગરબીને લીધે પડતો વાપ, અને આટલા બધા માણસોના શ્વાસચાલથી વધી પડેલા કાર્બોનિક ઓક્સાઈડ વાયુને લીધે તે ભજ્યાની સિયિલતા અને બેચીનીમાં વધારો થયો અને આ સધળા કારણોને લીધે એક અનુભાન પર આવતું પડ્યું કે તે ગ્રંથ મોભમાંથી આવતી હતી. તે ગ્રંથ કોઇ બીજા વાસમાં મળી નહ તોપણ તરત પરખાઇ આવે એવી હતી, કારણ કે તે મગધની માફક સપાટી પરનું રહે છે, અને કંઈકેસીન તેવની માફક કોઇ પશુ મિશ્રણમાં પકાઈ આવે એવી દેખાય છે.

ઉપરોક્ત ન્યારે એક શંદરથ લંચેડથી સુમંધિત એક રૂમાલ સાથે, રોનેરી તોચવાત પાપડી પહેરીને, દાંધમાં સડેં બંધ નેવી ચાંદર સાથે બંદર દાખલ થયો. ત્યારે બંધુ આપો આપ ખુલ્લું થઇ ગયું.

હવે મોભની ગ્રંથ ભજુલ-ગ્રંથ હતી: એટલે કેટલાક પોતાનાં કપડાં વડે પગ દાંધવા લાગ્યા. કેટલાકે પોતાના કેટલીક પગે દાંધ્યા, કેટલાકે મોભ કાઢી નાંખ્યાં, અને કેટલાકે તેમને ગળવાને સ્વાધીન કર્યા. ન્યારે કેટલાંક તો મોભ કાઢી નાંખવાથી જ કંઈ નહિ વળે એમ ધારીને જમ પોતા બંદર ગયા. આ માત્ર પહેલો જ ઉપરના અને નગરીક બેસનામાંબિનીન પાંચ-બેની; બીજા તો મિચાંના ભેડે દેવાઇ ગયા હોય તેમ એક જ વખત નાક ફેરવવા રિવાજ બીજું કંઈ કર્યા સિવાય એકી રહ્યાં.

કયા સંભવની વખતે ભજન પર બેઠેલા પહેલાં જમ પોતાનાં સંખત નિષ્કર્ણ બાંધે આ વખતે થયું.

આ વખતે કીકા કર્યા વિના ચાલતું નથી કે કેટલાક રિવાજોમાં જુઠા અર્થ સમાવેલા છે અને તેની ભજ્યાએ કોઈ સારો રિવાજ દાખલ નાંક્યાં હતાં ત્યાં સુધી તેમાં અલેષ કરવામાં કંઈ સાર નથી. આ કેટલાંક રહેલાં: મુરોબીયનો અને એમેરિકનો પશુ-કે જેની હાંસની વારાનો અને વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન પ્રદાતા પ્રેમને આપણે અત્યંત આભારી બીજે-કેટલીક વખતે હુલ કરે છે.

(અંતર્ણ)

જોઈએ. આપણને માહમ પડે છે કે - આ 'પર' કમીતું કારણ સફેદ રંગના પ્રયાગક ગુણુ આપણા વહવાઓનું સાનન હશે. તેઓ નાખૂવા દેવા જોઈએ કે સફેદ કપડાંમાં સૂયનો તાપ સહેલાઈથી પેસી શકતો નથી, તેમજ સરીરની ગરમી ઝડપથી બહાર નીકળી જઈ શકતી નથી. અને 'તેથીજ' ઉનાળે અને શિયાળે ઉભય ઋતુમાં પહેરવા માટે સફેદ કપડાંનું અનુકૂળ પડે છે.

ઘરમાં કે મંદિરમાં પ્રવેશતાં પગ ધોવાનો રીવાજ.

ઓતે વળે એક પગ ધોવાનો રિવાજ છે. જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે બારંબાર દહેરે દર્શન કરવા જતો અને રસ્તામાં ક્યા સાંજળતો હતો. એવા અને પગરખાં બહાર કાઢી મુકવા અને ક્યા સાંજળવા નજીબ પર બેસતાં પહેલાં પગ ધોવાની પૂનરીની આજ્ઞાથી હું બારંબાર ગુસ્સે યાં જતો. અમને હિંદુસમાજના આ રિવાજ પ્રત્યે ધણીજ ધિક્કાર ઉત્પન્ન થતો. એવા વિચારથી કે ટોણીની બંને આંગળીની પગે દેણ તે સાથે અંદર લઈ જવા દેશી અને એવામાં આંકારમાં આમરણે બહાર રખાવડું એ આપણા સોડની ભૂખીતા અને અચક્ષ્ણ રિવાજ બનીતું કંઈજ નથી.

એક સમય બહારથી આવતા અને જતોના પગરખાની બહાર કાઢે તથાંસ રાખવાને નિર્દેશ દેવાથી એક નેડ જોવાઈ જઈ ત્યારે તે કોઈ બહુજ ઉત્પન્ન થયો. આ સમજાના કારણે રૂપ આ વહેન પ્રતિ બહુજ ધિક્કાર છૂટ્યો. પરંતુ તત્પરમાં પણ મુસાફરોને પુરાણાં પૈદાદ મંદિરોની મુલાકાત સમય અવિરત અનુભવ અંગે છે, એમ પાછળથી માલમ પડ્યું. દહેરમાં દાખલ થતાં પહેલાં, ભૂત મોર્મ ઉવારવાની એવાન પ્રમાત્રી કસત કરવી પડે છે. જ્યારે કેવલાક દેવોભાતો રૂપેરી સફેદ વાજની નજાવાળા વજ પૂનરીએ એકલાજી સતીય પામતા નથી, પણ પગ ધોવાને બદોલે કરે છે. આ પણ હું તો પહેલાં હિંદુ લોકનાં ભૂખ વહેમી વિવાદનું પરિણામ લેખતો હતો, પણ નવખમાં એકો દીકારો ધરવા ભેળું છે કે બહાર પગરખાનું રફાળું કરતા એક માણસ હસેલો જોવામાં આવે છે, અને તે મુસાફરોના જીવને માટે નવાજવા દેાય છે.

અમેરિકા જવાર આવતે માને છે કે, તે દેવળની બહાર નેડા કાઢવાની પદ્ધતિથી મુખ થાય છે. એ ખદ છે કે કેટલીક વખતે એવાસામાં જરૂરતાં આખાં પગરખાં પહેરવાં પડે છે કે જે અંદરના સ્ત્રીઓમાં બીજાવેલી રોતરેલોએ બાટે નહિ એકવા માટે ફેર શુદ્ધતાના ઉપર આગળ કાઢી નાંખવા પડે છે. એક વખત દુમારા જિવને એક છેકરીને તેના ઘરમાં ગળત નતાં નેડામાં પેલાનો રમાલ મુકતાં મેં જોયું છે. આમ કરવાનું કારણ તેને મેં પૂછ્યું. તેણે જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, "મેં વમે નહિ જાણે. કેટલીક ઉતરીઓ તો એવી મુશીબોર દેણ છે કે તેમને આપણાં મોર્મમાં કોઈ ગણતાં હંડાને પાસ આવે છે. તેનો કહેવનો આચાર્ય હું વાત સમજી ગયો કારણ કે સવારથી સાંજ સુધી આપણે વખત વાજવાત મોર્મ અને જુડ પહેરી રાખવાથી કેટલીક વખત ધણેજ ખસલ વાસ આવે છે એ તો મેં, પણ ઘણી વખત અનુભવ્યું હતું. મિન્ટુ કંડા પ્રદેશમાં કે જ્યાં એ વાસને સખત નેડામાં દોડી લેવામાં આવે છે અને ત્યાં રમાલ મૂકી સરી રીતે વણવા સકાય છે ત્યાં આ ખામી કંઈ અચળ કરતી નથી.

દમખાં ટુક મુલત ધાલ અને આ વિષયનો ખુલાસો થવો. લાંબા વખત પર એક શહેરમાં નાજીઓની એક જગીર સમામાં જવાનો મત પ્રત્યે આપણે દોષ. તે સમામાં દબોર માણસો દાખલ હતા અને ખુદ હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે એનાએ જ્યાં બિજાના ઉપર એક દગા.

એક વખતના દૈવી વખારે સ્વદ અને દમખાજના શહેરની અંદરમાં હિંદુસમાજમાં એક સોલ માં થયેલ અભિષેક ફેરાર મેં દિગ્ગરી સારી જોયો.

માથા નેડામાં આણું કે કેવલાક અગળા શહેરોએ નેડા સાથેના રોતાં પર ચાલી ગયા,

પંડી. આ મુજબ પંજાબના શીખો અને મહારાષ્ટ્રના મરાઠાઓને દિંદુરયાનના ઇતિહાસમાં સરખાઈ સુખદુઃખો અનુભવવાં પડ્યાં છે, તેથી એ બેની જાતિની રાજકીય હીલચાલનો ઇતિહાસ સરખોજ છે, એમ કહીએ તોયે ચાલે.

ધાર્મિક ઉત્કાન્તિની રાજકીય હીલચાલ પર અસર.

પ્રસ્તુત વિષયનો વિચાર કરતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે શીખ અને મરાઠા-એ બેઉની ધાર્મિક ઉત્કાન્તિ લગભગ સરખીજ હતી અને તેની અસર રાજકીય હીલચાલ પર પણ લગભગ સરખીજ થઈ-રાજકીય સ્થિતિ સુધારવાના કામમાં એ બંને દિતાવડ નીવડી. તુકારામ, રામદાસ, અને જયરામસ્વામી-આ સાધુમંડળના ઉપદેશની અસર જેમ મરાઠાઓ પર થઈ તેમ કબીર, નાનક અને ગુરૂગોવિંદના ઉપદેશની અસર પંજાબ પર અને ખાસ કરી શીખ પ્રાંત પર થઈ. બેઉ પ્રાંતના લોકોમાં ધાર્મિક તેમજ રાજકીય જાગૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. બેઉ પ્રાંતોમાં પરસ્પરતા વિગ્રહનો લોપ થઈ એક સંપ અને સદ્ગુણમિતિની ઉન્નત બાવનાઓનો ઉદય થયો અને એ બાવના ત્યાંસુધી કાયમ રહી-કમનસીએ તે બંને અંધ સમય સુધી કાયમ રહી-ત્યાંસુધી "રાષ્ટ્રીયતા" પણ કાયમ રહી.

શીખ ધર્મના ઉદય વખતની પંજાબ પ્રાંતની ધાર્મિક સ્થિતિનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે, તેથી આપણે તેનું ટુંક સ્વલોકન કરીએ. મુસલમાનો પોતાના ધર્મના પ્રસારાર્થે ઇશ કે કાળજી કરતાં લોખંડનો ઉપયોગ વધારે કરતા, એ તો સુપ્રસિદ્ધજ છે. આ જુમમયી પંજાબ પ્રાંતની પ્રજા બહુ તરત થઈ હતી. જો કે મુસલમાની ધર્મમાંના એકંધરી મતનો વિચાર સંમત થવા જોગ છે, છતાં આટલા સૈમ્ય મતના પ્રસારાર્થે તરતજ જેવાં તીવ્ર શસ્ત્રોનું અવલંબન કરવામાં આવે એ ગઈજીવજ છે. સૈમ્ય રાષ્ટ્રનીજ જરૂર છે. શાસ્ત્રોને બદલે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો એ શસ્ત્રોનો દુરુપયોગ માત્ર છે.

તે વખતે દિંદુ ધર્મમાં કર્મકપણાનો-ગુહાચરણનો વિચાર ન કરતાં કેવળ યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરવાથી સ્વર્ગ, કિંવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે, એવી જનતાની માન્યતા યરાથી-વિશેષ-પ્રચાર થયો હતો. બ્રાહ્મણો જે કે સર્વે વર્ણોમાં શ્રેષ્ઠ મનાય છે છતાં તે વખતના બ્રાહ્મણોના પતિત આચરણ જોઈ તેમની પવિત્રતા તથા ઉચ્ચતા પર જનસમાજને શંકાઓ આવવા લાગી હતી; અને આવા સંજોગમાં બ્રાહ્મણોને દેવો જોડણું માન ન મળે એ તદ્દન સ્વાભાવિક હતું. બીજું આ સમયમાં મૂર્તિ પૂજાનો પ્રસાર પણ બહુ થયો હતો. ઇશ્વર એક હોઈ અનાદિ છે, નિરાકાર છે, એવું જો કે વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદિત છે, છતાં તે શાસ્ત્રોના પરમ પૂજકોના બ્યવહારમાં તેથી ઉલટોજ પ્રકાર નજરે પડતો ! આવી સ્થિતિમાં દિંદુ અને મુસલમાનો બેઉ ધર્માભિમાનીઓની 'ચક્રમક જરે' એ તદ્દન સંભવિત હતું; અને એ ધાર્મિક ઉત્કાન્તિની અસર રાજકીય હીલચાલ પર થતી જોઈતી હતી અને થઈ.

સાધુ ત્રિપુટી.

આવા સમયમાં જો ધર્મગુરૂએ યાવ છે તેઓ તે સમયે સુધારક કહેવાય છે, કારણ કે પ્રચલિત ધર્મ અને આચાર વિચારાદિમાંથી ગ્રાહ્ય શ્રદ્ધા કરી તે બાકીનો લાગ ત્યાજ્ય સમજી કાઢી નાંખે છે. એવો એક સામાન્ય નિયમ ધાર્મિક ઇતિહાસનું નિરીક્ષણ કરનારને બંધાઈ

આપણાં ધર્મર રહેશે નહીં. આપણને સુધારક આવતી કાલની. પ્રગતને જુના વિચારને (Orthodox) લાગશે-એ કે તેણે પોતાના વખતમાં તો સૌથી મહાન સુધારક હોવાનું માન ખાટું હતું અથવા ઇતિહાસના કે ગાંધીના માર આંધા હતું ! આ નિયમને અનુસરીને જ તે સમયે રામાનંદ, ગોરખનાથ, અને કબીર પ્રભૃતિ સાધુઓ ઉત્તરદિશમાં નિપજ્યા કે જેમણે તેલવખતના ધર્મમાંથી ત્યાગ્યોશ કાઢી નાંખી આજીવન પર માત્ર નજર રાખી. રામાનંદે કાઢી, પ્રભાત, વગેરે સ્થાને રામદેવતાનો પ્રસાર કર્યો; ગોરખનાથે યોગ એકાં એક માત્ર મુક્તિનું સાધન છે, એમ ઉપદેશ્યું. છતાં રામાનંદ અને ગોરખનાથ એ બેઠના મત મુજબ 'દેવ સમ-દષ્ટિ હોઈ તેની આગળ ઉચ્ચતીય ભાવ બીજાનું નથી; ' એટલે કે, ભવિષ્યનાત્મક ઉચ્ચ-તીય ભાવ તદ્દન મિથ્યા છે, એવું સિદ્ધ કરવાનો અસરકારક પ્રયત્ન કર્યો, કબીરની મનન તો વળી અર્થાત્તે વધી ગઈ ! રામાનંદને જો કે અંકુશનાદનો પ્રચાર કર્યો, છતાં મનમાં ધર્મરત્તે એકલ સ્થાપના રામની પ્રતિમાનું પૂજન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો; પરંતુ કબીરની તો મુક્તિ પૂજા પરજ સૌથી કરી નજર હતી ! સાધ્ય ધર્મરત્તે લખવામાં અને ધર્મરત્તે ક્રિયાઓમાં યતા પ્રત્યક્ષ યાત સંસ્કૃત ભાષાના ઉપયોગની પણ તે સખત વિરુદ્ધ હતો. આ મુજબ રામાનંદ, ગોરખનાથ, અને કબીર-એ સાધુનિધીનો અવતાર એક બીજાની ખામીઓ દૂર કરવા સાધ્ય હતો, એમજ ક્રિયાકામના 'દેવીરત્તે' માંથી બહુ દુર્વે બચાવ છે.

બીજા ધર્મો સાથે ગુરુ નાનકનો મતસેઠ.

ગુરુ નાનકનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં થયો અને તેણે સારું આયુષ્ય જોયું. તે એક ગરીબ ક્ષત્રીય હતો. એનાં ચરિત્ર સંબંધી વધુ માહિતી 'સત્સંગ' વાચકોને લલિતમાં કદામ એકાદેક સ્વતંત્ર લેખદ્વારા મળશે, તેથી અત્રે તે લખાવવાની જરૂર નથી. નાનકે વેદ, પુરાણ અને બીજાં સાંજે ઉપરાંત ક્રાંતીકારીના પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. છતાં તેના મનનું સમાધાન થતું નહીં. એકન, રોકાઈ અને તુકારામની આદેશ નાનકને પણ 'મુક્તિ કેમ પ્રાપ્ત થાય ?' તેની તળમથ સાચી, અને તે વિશે તે શત્રુવિષ ચિંતાવર રહેવા લાગ્યો. મુક્તિની શોધમાં તેણે ઠેઠ મક્કા સુધી દેશાટન કર્યું કહેવાય છે.

ઈશ્વરની સર્વ વ્યાપકતાની અન્યતાનો એકે વ્યાવહારિક દાખલો.

ગુરુ નાનક મક્કે ગયા ત્યાં એકવાર મસીહ તરફ જમ કરી ચૂકા હતા. એણે કહેવાય છે કે ત્યાંના યોદ્ધા આપો ઉરોશાંત થયા અને પવિત્ર રચાવનું અપમાન કરવા માટે, નાનકની બહુ નિંદા કરી. આથી નાનક ક્રોધ કરી બોલ્યા: "ઈશ્વર સર્વવ્યાપક છે, તે જ તરફ જમ કરવામાં આવે તે તરફ તેણે અપમાન કરેલું અજાય; તો હવે ઈમેજ અને જતાવો કે મારે કય તરફ જમ કરીને સુખ કે નેચી મારા પર લમે કહોછો તે-અપમાન કરવાનો-લેખ ન આવે ?" શિક્ષ સુખ મેંડ થયા, એ કહેવાની જરૂર નથી.

સાચું અને લોક.

નાનકે વર્તનની શુદ્ધતા પર વિશેષ ધ્યાન આપ્યું તેથી લોકમત સાથે એણે સાચું બચાવ આવે છે; પણ એાદ ધર્મમાંની કિલ્લકિત નાનકને સમત નહોતી; ઉપરાંત એાદે ઇશ્વરને માનવા નહીં (એ કે એાદ ધર્મના ધર્માખ્યાનિબદ્ધ અવ્યાસીઓની માન્યતા એવી છે કે, શુદ્ધ નારીતક,

નહોતા—તે વિશે કોઈ પ્રસંગે ખાસ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે બાન તો જુદીજ; હિંદુ ધર્મના વેદમત સાથે નાનકમતનું ધણું સામ્ય છે, પણ જાતિભેદ અને મૂર્તિપૂજા વેદાંતમતને અસંમત નહોતાં અને નાનકને હતાં. મુસલમાનોને ‘ધધર એક હોઇ’ તેને ‘કયામતને રોજ’ મનુષ્યે પોતાના બધાં કૃત્યોના હિસાબ આપવો પડશે, એ કલ્પના એ કે તેને સંમત હતી, છતાં મુનજીમનું તત્વ નાનક ધર્મધોને સંમત હોઇ મોદમદીયનોને તે અસંમત છે. આથી જાણી શકે નાનકે પોતાના મતનાં તરવા કયાં કયાંથી ચુટી કાઢ્યાં હતાં.

મુસલમાન વિરુદ્ધ શીખ.

એ કે શીખ ધર્મના પ્રચાર ગોકળગાયત્રી ઝડપે થતા હતાં છતાં મુસલમાનોથી બહોતા રહી તેમણે પોતાના શિષ્યોપર કર નાંખી જમીન અને સૈન્ય રાખવા માંડ્યાં. આ પ્રકારે તેમનું વર્ચસ્વ વધતાં મુસલમાન બાદશાહીને તેમનો દેવ યથા લાગ્યો તે અટકે મુઘી કે કેટલાક શીખ ગુરૂઓને તો તેમણે બદ્દુજ કુર રીતે માર્યાં. એક પ્રયત્નકારે વાસ્તવિકજ સમ્યું છે કે— ધર્મની બાબતમાં જેટલા અધિક લોકોનો બલિ અપાય છે તેટલી તેની યોગ્યતા વધી તે ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા તે મુજબજ વધે છે. આથી ગુરૂ ગોવિંદસીંગના સમય મુઘીએ મતની બહુ ઉન્નતિ થઇ નહીં, પણ ન્યારે ગુરૂ ગોવિંદસીંગ ૧૫ વર્ષના હતા ત્યારે તેના પિતાનો વધ કરાવવામાં આવેલો હોવાથી તેના અંતઃકરણમાં દેવાગિન પ્રગ્વળેલો હતો. તેથી તે પોતાના સૈન્યની સંખ્યા વધારી મુસલમાનોથી ઘેર લેવાની દરેક તકની રાહ જોતો હતો. પરંતુ ધર્મો-પદેશક થયાવિના અનુયાયીઓની સંખ્યા વધશે નહીં એ તે સારીપેટ જાણતો હશે. તેથી તેણે તે વખતના સંપ્રદાય મુજબ પરિચયન, દિવંદી, અને સંસ્કૃતિ બાબતોનું અધ્યયન કર્યું.

ધાર્મિક લુપ્તસો.

ગોવિંદસીંહે શીખોને આજના લગાવક વીર, શીખ બનાવ્યા હતા, એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. એમના પિતા ગુરૂ તેગબહાદુરને ન્યારે એમના પ્રતિપક્ષીના કપટને લીધે પરસ્પરના કલહને પરિણામે પકડીને બાદશાહ એરંગઝેમ પાસે ઉભા કરવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે પોતાના પુત્રને પોતાનું વેર વાળવાનું કહી, નિર્ધિત થઇ, બહુ નિડર ઉત્તરો આપ્યા. દંભજના નિયમ મુજબ ન્યારે તેમને કલ્લ કરવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો ત્યારે તેમણે પોતાને ગળે બાંધેલો કાગળ પોતાની કલ્લ યથા પહોં વાંચવાનું કહી એરંગઝેમને કહ્યું કે “ દરિયા પારથી એક પ્રજા આવી, તમારો નાશ કરી, આ જમિન પર રાજ્ય કરશે. ”

હવે પેસા કાંગળ ઉધારી વાંચવામાં આવ્યો, જેમાંથી નીચલા શબ્દો નજરે પડ્યા. શિર દિયા મગર સાર ન દિયા. અર્થાત શિર આપ્યું પણ સાર-ધર્મનું ગુપ્ત તત્વ ન આપ્યું.

* The blood of the martyrs is the seed of the church.

* તેજ = તલવાર.

અરે ગોવિંદસિંહને મુશ્કેલી સાથે કેટલાંક યુધ્ધો થયેલાં; જેમાંનાં એકમાં તેમનો પ્રાણ જાયો. નવાખ સાહેબ બહુ ધાર્મિક હતોના હોવાથી તેમની હઠથી ગોવિંદસિંહની માતા અને પુત્રોને મારવાની નહોતી. (એ માતા અને પુત્રો કેદ પકડાયા હતા.) આથી નવાખે તે બે પુત્રોને પોતાની સમક્ષ બોલાવી પૂછ્યું કે જો તેઓને છોડી દેવામાં આવે તો તેઓ શું કરે ? બવાખમાં તે સિંદ પુત્રોએ કહ્યું : “ અમે અમારા શીખ શિષ્યોને બોલા કરીશું અને તેમને સત્તથી સંજ્ઞાત કરી દુરમનોની સાથે લડીને સમરણબુમાં પ્રાપ્ત્ય આપીશું. ” નવાખે ફરી પૂછ્યું. “ તમે હારશો તો શું કરશો ? ” બવાખ મળ્યો કે “ મૃતઃ શીષ્યોને એકત્રિત કરી બનશે તો તમને કોપી નાંખીશું. ”

આ ધાર્મિક ભુરસાતું પરિણામ શું આવે તે કહવું મુશ્કેલ નથી.

જે પુત્રોના પિતા ખુદ બાદશાહને નિર્ભયતાથી લખી ચોકસે કે “ તમે હિંદુઓને મુસલમાન બનાવો છો, પરંતુ હું મુસલમાનોને હિંદુ બનાવીશ. ” તેના પુત્ર કેવા હોય ? સત્તથી ડરી કદી પણ તે બાબતે બવાખ આપે નહીં.

આ પ્રકારનું ખાતર શીષ્યોના ધાર્મિક ભુરસાને મળ્યું હતું અને ત્રી પક્ષ એવાં ઉત્તમ હોવાથી એ ભુરસો જે હતું પણ કેટલેક અંશે કાયમ રહેલો જાણાય છે, તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

પંચક.

ઇસ્માયિલીઓ શીખ ધર્મને બંધાર્યો રૂપ આપ્યું. છતર ધર્મોથી શીખ ધર્મનું ઉન્નત્ય દર્શાવતા સારૂ આ ઇશ્યે પાંચ નિશાનીઓ અંગીકાર કરવાના પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ કર્યો, કે જે પાંચ નિશાનીઓને ‘ પંચક ’ સંતા આપવામાં આવી છે. તે નિશાનીઓ નીચે મુજબ છે—

(૧) ફેરા. વાળ ન કપાવતાં ઓથિની ચાક વધારવા.

(૨) ખંદ. આંતરફાળુ સાડ કટાર ધારણ કરવો.

(૩) કંગ. રાખેલા વાળને બંધાર્યો કરવા તે વાળમાં કાંસડી ધારણ કરવી.

(૪) કરા. આંતર સરસીણુ સારૂ ગાથાપર પોલાતું પેડું ધારણ કરવું.

(૫) કેછ. લઘાઈમાં જતાં ટીલ ન ચાપ તે સારૂ ઘાતર કિંવા પાણખમા (ઇન્ટર-પેન્ટ) ને બદલે ધૂંટણ સુધીના ‘ ચોળણુ ’ ધારણ કરવા.

આ ઉપરાંત ‘ સિંદ ’ પ્રત્યેક દરેક શીખ નામને છેડે આવે એવાં નામ રાખવાં તેમજ હિંદુધર્મોત્તરોત્તર જાતિબેદ સ્વધર્મમાંથી બંધન કરી મુસલમાનો સાથે લડતાં લડતાં મરવાથી મુક્તિ મળશે એવું ઉપદેશવું.

(અપૂર્ણ).

સાહિત્યસમાલોચન

હિંદુ રાજ્યભંધારણ:—કર્તા પ્રો. હરિલાલ માધવજી બટ્ટ, એમ. એ. પ્રોફેસર ઓફ ફીલોસોફી...બાબુદીન કોલેજ, બનારસ. પ્રકાશક શુભચાવી સાહિત્ય પરિષદની બરોડાની કમીટી. પાનાં આશરે ૨૭૫. કીમત રૂ. ૧૭. મોહનલાલ દલોદર, રાજકોટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ-રાજકોટથી પ્રાપ્ત.

નામદાર બીટીસ સરકારના મુલેહસાંતિભર્યા અમત્ર નીચે ચાલતાં હિંદના રાજ્યભંધારણ વિશે યોગ્ય માદિતી મેળવવાની દરેક મુશિક્ષિત હિંદીને ઇચ્છા થતી સ્વાભાવિક છે. પણ તેની એ ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવા એકે નામ લેવા યોગ્ય પૂર્ણ માદિતી આપનાર પુસ્તક દેશી ભાષામાં દલિત ધરાવતું નહોતું; આથી ઉમેછથી અપરિચિત લોકોને તે એ જ્ઞાનનો સામ મળતો નહોતો; પણ ઉમેછ ભણવાવાળાને પણ એક જ પુસ્તકથી બધી માદિતી મેળવતી મુશ્કેલ હોવાથી એ વિષયનું જ્ઞાન પોતાની છાત્રાસાને પૂર્ણ રીતે તૃપ્ત કરવા નેહું મળતું નહીં. આવા સંજોગમાં રા. હરિલાલે ૩૦ સા. ૫૦ ની બરોડા કમીટીની સુચનાનુસાર લગભગ ધોરેક, સત્તાસમાન ગણુતાં, એ વિષયપરનાં પુસ્તકોપરથી નેહું લઈ, બાકીનો મસાલો પોતાના મિત્રો અને પોતા તરફથી ઉમેરી, આડું પરોપરોથી ને પુસ્તક લખ્યું છે તેને વારતે. શુભચાવી પ્રજા તરફનો ખાસ ધન્યવાદ તેમને થતે છે.

જેમ એક ચિત્ર મગજમાંથી ઉપજતી કાઢવામાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતા રહેતી હોવાથી ધર્મીક વખતે તે બહુ સ્વેચ્છ કામ થઈ પડે છે અને બીજાં કોઈ ચિત્રની નકલ કરવી અથવા તેા અર્થમાં ફેરિલાં એક ચિત્રની બરાબર બીજા બાજુ કાઢવી બહુ મુશ્કેલ હોય છે તેમ, એક વિષયની બધી માદિતી ઉપલબ્ધ છતાં તેને સારી રીતે યોગ્ય સ્થાને મોકલી બહુ ‘કડાઈયું’ અને મુશ્કેલ કામ છે, અને સારા કસાયલા લેખકો યિવાય અન્યથી તે ક્ષેત્રમાંથી થઈ શકતું નથી.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં લેખકે જુદા જુદા પુસ્તકોમાંના જુદા જુદા વિષયોના સાર સંકલિત કરવામાં અને તે યોગ્ય મથાળાં નીચે પ્રકરણોમાં ગ્રંથની મેલવામાં બહુજ સાવચેતી રાખી છે, એમ અમારે સદર્થ જણાવવું નેહુંએ. પુસ્તકનાં દરેક પ્રકરણને મથાળે આખાં પ્રકરણના વિષયનું હુંકમાં દિગ્દર્શન કરાવેલું છે. પુસ્તકમાં નીચલી બાજુતોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે:—

(૧) ઐતીહાસિક સમાલોચના; (૨) રોહિટી ઓફ રેટ અને કાઉન્સિલ; (૪) હિંદ સરકાર; (૫) પરદેસખાતું અને દેશી રાજ્યો; (૬) રથાનિક સરકારો; (૭) ધારાસભા અને ન્યાયાધિકારી ખાતું; (૮) જલદેર સલામતી; (૯) રથાનિક સ્વરાજ્ય; (૧૦) કેળવણી; (૧૧) જલદેર બાંધકામ ખાતું; (૧૨) વેદિક અને જલદેર તંદુરસ્તી; (૧૩) આવક અચરિત દિસાલ; (૧૪) હિંદી નોકરીઓ; (૧૫) ઉપસંદાર તથા પરિશિષ્ટો.

બીટીસ રાજ્યનું બંધારણ. કે જેમાં, લેખકના રાજ્યોમાં કહીએ તેા “ કાયદામાં અધિક કામ કરવાને અધિક અમલદારને સ્વતંત્ર સત્તા આપવામાં આવી હોય તેા તે પોતાના ઉપરી અમલદારના અભિપ્રાયને પણ માત્ર સકાદ તરીકે ગણી તે પ્રમાણે વર્તવા અથવા તેને બાજુએ રાખ્યાનો દંક ધરાવે છે; x x x ન્યારે દેશી રાજ્યોની આપજુદી બંદેલી રાજ્યપદ્ધતિ અમલદારોને રાજ્યની મરજ સંપાદન કરવાનાં માત્ર ચંત્રો બનાવી તેઓને વિચાર શક્તિવરના, નવા કાર્યપ્રદેસ શોધી કાઢવામાં બેદરકાર, અને માત્ર હુકમ બજાવનાર કારુણની સ્થિતિમાં તથા રાજ અને તેના માનીતાઈ વચ્ચે પકડી લેવામાં કમિલ દંજરીયાની

સ્થિતિમાં રાખે છે. ” એવા કોય નથી; વિચરને જાન આપી માત્રાજી” એ શબ્દ છે. એનાં એક શાસ્ત્રના એ વિષયો નક્કીવાની કોને હજી નહીં થાય? અને અમે કહીશું કે એ હજીને પૂરી પાઠવણું” પ્રસ્તુત પુસ્તક એક ઉત્તમ સાધન છે.

શંકર સંખ્યાતાવલી-રમનાર અને પ્રકાશક કવિ મહારાણીશંકર અખાડા”કર ગુરુચીપદેશક
પૃ. ૧૬૭, કલમત ૧૦ આના.

ગુજરાતના ઉચ્ચતા, ‘નૂતીયર’ કવિઓમાં કવિ મહારાણીશંકરનું નામ સર્વોચ્ચતે મોખરે આવે છે. વળી જિ સારે ખંડિત અને ઉપદેશક પણ છે. આપના વાકાનામાં પણ નિપુણ છે. કંઈ પણ અધુર છે. તેથી જ્યારે પોતાની રચેલી કવિતા પોતેજ સફળદેશના ગણતું મિશ્રણ કરીને ગાય છે ત્યારે હાલની અનુચી તેના સ્વરૂપમાં મુખ્ય થઈ જાય છે. “સલી સંખ્યાતાવલી” નામક તેમની આગલી પદ્યામંડ હિતની આશોચના અમે આગળ કરી ચૂકા છીએ. આ તરુ, વધારે મોટું પુસ્તક ખાસ કરીને પુરવેા માટે છે. નાનાં, હુકા નીરસપ્રધાન ૨૧૮ કાવ્યોના આ કુલ છે. વિષયોની વિવિધતા રમણીય છે. રાજબળિ વિષે ૩, નિમદેશ, અને રી, મુક્તિ આદિ સંખ્યા ૧૩, વર્તમાન તથા ભૂતકાળના આદ્યો વિષે ૫૦; વિશા ધ્રુવચર્ચ, સરકુલ, ઝંખિતવન ઇ. વિષે ૧૭, દાંદુ ઈ. ને કષ્ટદેશ વિષે ૭, વેદ વિષે ૫, સ્વામી વિષે ૬, સી સંખ્યા ૬, સામ સંખ્યાનાં ૩૪, મધુ સંખ્યા આશરે ૪૦. એ અતુલમણિકાને સાર છે.

પ્રારંભમાં કોચી અને ચોચી વિષે સંવાદ આપેા છે જે એક જાતની પ્રસાદનાજ છે. સંવાદ રૂપે લખવાની કંઈ વિશેષતા આવી નથી. તેમાં ચણેલ કાવ્યોના પ્રખ્યાત કવિ દયાશામનાં કાવ્યોને અનીતિ-વર્ણક, દાનિમાર, હુક રસામક કહીને પોતાના કાવ્યને દયાશામના કાવ્યથી નપુંસકત્વ થઈ ગયેલી પ્રજને ઉપાશામનાં ઉત્તેજનારે સમીક્ષિતની કપમા આપી છે. એ વાત ખરી હશે, પરંતુ એવી સરખામણી ન કરી હોતે તો ચાલતે એમ હમારે માનવું છે. આવી પ્રસાદા રાજામક હોવા છતાં તે હમણે પાસલુંકદ અને આચિત્તાર હોવાનો તેમાં જનિ છે. તે કે એ કોણપણનું વારંવાર પ્રવિજામ છે, પરંતુ સામાન્ય પ્રજાં તો તે મિશ્રબિમાનુજ પરિણામ માની લે છે.

કવિતાઓ વિષે હજીયુ મત આપવાની જરૂર નથી. તે ખરે જાનત થય પર અંતરવારી, રસ પૂર્ણ, અને લેખદાયક છે. કેટલીક કવિતાઓ આર્થ સમાનતા સમાસદીનેજ ખાસ કામની છે પરંતુ ઘણાં મોટા ભાગ સર્વ સામાન્યને ઉપયોગી છે. જ્ઞાતિઓનું કેટલીક કવિતાઓમાં ધણું સખત ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. સૌથી મુંઝવ ભાગ ઉત્તરની રાત્રિ પ્રાર્થના ઉપાસનાનો છે. તેમાં ગાયની આદિ વેદમંત્રનાં ગુજરાતી ભાષાંતર મુંઝવ કાવ્યમાં કરવામાં આવ્યાં છે. આમાં નેટલું ‘જીજ્ઞસુ’ તેટલું જ સરસ્વતી જાન છે ખરે વાપરવું થઈયું છે. અહારા રાખેલા અંધને છેડે “શબ્દકોશ” માં અર્થો આપીને અંધ વિશેષ ઉપયુક્ત કાવ્યમાં આવ્યો છે. કવિ તરીકેની કવિ મહારાણીશંકરની ખ્યાતિમાં પ્રસ્તુત મંવ અવસર પદોશ કરનારે થઈ પડે.

શ્રીમદ્ લાગવત લાખાંતર-પ્રકાશક સરલું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, પૃ. ૯૭૬, રોયલ
૪ પેજ. મુલ્ય રૂ. ૨.

આ ભાષાંતરની ઉત્તમતા મારે કાંઈ પણ સંદેહ નથી; કાણકે વેદમંત્ર સમાયે શ્રીપત્રી રીડા અતુસાર તેજાર કરાવેલાં ભાષાંતરનીજ આ ચોથો આવૃત્તિ છે. એ ભાષાંતર પ્રમાણ રૂપે પ્રસિદ્ધન છે. આ પુસ્તક સસ્તાપણીને એક અમલાર છે. અને પરમાર્થી જિનુ અખંડાનું સૌથી દુરોદમંદ સાહસ છે. આપેલો મોટો અને તે પર હજી કાગળ (ફાઇવેટ) વાળો અને અનેક સારા ચિત્રો સંલિલનો અને કપડાંનાં પાઠો યાદીમાં વાળો મંથ એ રૂપાયા તો જુ પરંતુ તેથી પણ જેટલી કીમતની અંદર નીકળેલા હમાના નવરૂપમાં નથી. ભાવગવનાં ભાષાંતરની કીમત એક દિને આઢી સસ્તી થશે એમ કોઈ જાનવાની પણ દીગમન કરી શકતે નહીં. દરેક સ્થાન ઉપર સ્થાનની સંખ્યા આપવાથી મંથની લખ્યંતતા વિશેષ થઈ છે. હમાની ખાવરી છે કે આ પુસ્તકની પ્રત કો કે ૫૦૦૦ નેડેલી મોટી છાપવામાં આવી છે તો પણ

શીખળ ખપી જશે. બીજી આરતિ કાઢવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે દમારો - ચુચના છે કે પુષ્કળા ઉપસા બાગ પર મૂક શેકેડા આપી નીચે ઝીલા ઘાંધેપમાં અર્ધ આપવા, અથવા આ ઉપરાંત એવાં એક મૂલ શેકેડા સહિતના સસ્તા બાગવતની ખાસ જરૂર છે. ફેધર વેટ પેપર ઉપમ દોષ છે, પરંતુ તેથી કદ વધી નય છે. મેઘા મથેલા કાગળો પાતળા હોય એવું હજી છે, કે જેથી અમરણ પર જગ્યા ઓછી રહે. બે નવના કાગળો પર-એક પાતળા પર-આવા પ્રમાણુ ભૂત થયો છપાય તો બન્ને ખપવાનો જ્ઞાન છે. જેઓ બાગવતનો રોજના અધ્યયન માટે નહીં પરંતુ પઠિત અથવા લેખક તરીકે ઉપયોગ કરે છે તેમને માટે પાતળા કાગળ વાળો ઓછો જગ્યા રોકાવો જોઈ ઉપયુક્ત થઈ પડે તેવી આરતિ પણ સસ્તું સાહિત્યવર્ધક પ્રગટ કરશે તો તે તેમણે જીવનના પર અત્યાર સુધીમાં કરેલા પ્રુકળ ઉપકારમાં દંછ વધારે કરશે. બાગવતના કેટલાક બાગો માટે બહે બે મત હોય પરંતુ તે જાંઘની પ્રભુપ્રિયતા રિદે તો જે મત નથી. પુરાણોમાં તે સાથી પ્રસિદ્ધ અને સાથી વધારે વંચાતું છે. વિદ્વાનોની તકરોર પણ બાગવતના વિષયો પર નિરંતર ચાલુ રહે છે. સર્વેને કોઈને કોઈ કારણસર તે જાંઘને જોવા પડે છે. તેવા જાંઘની સસ્તી આરતિ એક આશીર્વાદ સમાન છે, અને દરેક જેમને બાગવતનો સદા પણ ખપ પડે તો હોય તેમને, અદ્યુત સસ્તાપણના આ નમૂના રૂપ મઠા જાંઘને વેચાતો લેવા અવશ્ય બલામળુ કરીશું.

કૌટકમાળા અને યોધવચન:—કર્તા, રા. મણેશભાઈ, કાઠીયાવાડ ચેતનસ્વી વજીર, લીંબડી, આરતિ ૧-૬૬, ઈ. ૧૨ આના, ૫. સુપર રેલવે ૧૨ પેજ, ૧૯૧૧. :

આ પુસ્તક આશરે ૨૦ વર્ષ ઉપર દમારા વાંચવામાં આવ્યું હતું, અને બાલ્યાવસ્થામાં વાંચેલી આ જાંઘની વાર્તાઓએ એની સમગ્ર ઊપ પાડી હતી કે ૨૦ વર્ષે પણ આ જાંઘ ફરીથી નેતાં દમને પહોંચાડે ચીંચે છે. રમુજ ક્રીસ્ટા, દસાદસ કાવનાર દાનર જવાબી હુમ્કા, બોધની સાથે આનંદ આપનારાં એમાં, કહેવતો અને કૌટકોની વાર્તા આ પુસ્તક છે. તેની અંદર નાની મોટી ૧૦૪ વાર્તાઓ છે, જે એક કરતાં એક સરસ છે. મૂખને પણ ખુદ્દિવાન કરે, મૂળને પણ દસાથે એની આ વાર્તાઓ છે. જીવનની અસહી રખડી વાર્તા રંગોનાં આશ્રમ રૂપ આ જાંઘ છે. રા. આશારામ શાહ કૃત એ પ્રકરના જાંઘ સિવાય આ નવના જાંઘ જીવનશાસ્ત્રમાં ચોડાન છે. તેની ૭ આરતિઓ થઈ જોઈ જાંઘની પ્રભુ પ્રિયતાને પૂરાં છે. આ વાર્તાનું અંગ્રેજીમાં સુદર ભાષાંતર (' ઇન્ડિયન ફાલોર ' ને નામે) થયું છે એ, અંગ્રેજ વર્ગની નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિએ આ વાર્તાઓ કેટલી સચિ દેખી નેહમે તેનું આંખ પુર પાડે છે. વાંતાને અતિ વાર્તામાંથી લેવાનો બોધ સૂચવીને ઉપયુક્તતામાં વધારે કર્યો છે. ' લાઇટ લીટરેચર ' તરીકે આ જાંઘ દરેક ખાનગી તથા જાહેર લાઇબ્રેરીમાં એક સુખાર થઈ પડશે.

ક્રી શંકરાચાર્ય ચરિત્ર:—કર્તા રા. મણીશંકર દરિદ્રજી સાર્વજી, સંસ્કૃતપ્રાધ, સુગવ વનિતા વિદ્યામઃ અને તંત્રી ' સ્વ-સંગ ' પાણિક-સુગવ બીજી આરતિ, ૧૯૧૨ પાનાં આશરે ૩૫૦. પાકું પુસ્તક, ઈમત ર. ૧૫

રા. મણીશંકર દરિદ્રજી સાર્વજી ઉપર પુસ્તક અમને અવલોકનારે મોકલી તેના ગુણદોષ નજીવાની કમ્પા પ્રગટ કરી છે, તે માટે સિમરો ઉપકાર પ્રસ્તુત પુષ્કળ મેલ ગમતને અર્પણ થયેલું છે અને યજ્ઞે અરો તેમની જ ગદ્યથી પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. અમે આજીને ખુશી ઊગે કે મુખ્ય દિવાળના તથા વાચકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતે એને કન્યામ તથા લાલિત્રી માટે મંજૂર કર્યું છે. પુસ્તકની ગ્રાયા શુદ્ધ છે, અને વસ્તુસંકલના પળી સારી છે, એટલું કહી તેના દમને જે કેટલાક રોગ લાગે છે તે દર્શાવીશું.

પ્રથમ તો "જાંઘમારનીની પ્રસ્તાવના તથા ભૂમિકાના સાર"માં બોધોને બહુ અન્યાય કરેલો જણાય આવે છે-કેદો તેના ધર્મને વિશે ને વિસ્તાર દર્શાવે છે અને ભુદ્ધને રાણસો કહે છે, તે તદ્દન અયોગ્ય

છે, એમ અમારું માનવું છે. ખરું છે કે જુદા કર્મકાંડને દૂર કરનાર હતા પણ તે વખતથી વસ્તુસ્થિતિ તરફ નજર નાખતાં એવું જણાય છે કે તેના સમયમાં બાકાતો ચત્તપાશાદિમાં હિંસા થતી કરાવતા. એ તે જગતની ખુશી છે કે તેના અતુષાધીઓમાંનો મોટો ભાગ માંસહારી છે ! પણ છુદ્ધ થતે તો અહિંસા અને નીતિ સદાચારોના વ્યવસ્થા અધિકાર-દ્વિતર સંજ્ઞાથી વિચારીને તો તેણે જોશુપદન આપેલું. જ્યુલ્લેવ હિંસાપૂર્ણ વસ્તુ આદિથી કંઠાળી ગયા હોય એ તદ્દન સંભવિત છે, અને જાણીએ છીએ કે કર્મકાંડ તરફ મહીધરાર્થે જેવા બાળકોએ કરેલા વિચિત્ર અર્થોને લીધે ધસપાડ ગયા હોય તો તે અસંભવિત નથી. આવા સંભોગમાં છુદ્ધ એ અહિંસા અને સદાચારો પ્રચાર કર્યાં તે તેમો દુનિયામાં અવધુષકાર છે અને તે વપકારને જુદી જગત અને હલકી દીકા કરવી એ એક ખાપ છે, એમ અમારું માનવું છે.

કર્તાને ખોતે આસેપ અવતારવાદને ન માનવામાંથી પર છે, પણ તે વખતે કર્તા એ-સહી નથી છે કે અવતારવાદને ન માનનારા તે અવતારીને એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ તરીકે તો માને છેજ અને તેથી જોઈમાં ફેર જોડેલો રહે છે કે જ્યારે માનનારા તે અવતારીનાં ચરિત્ર સંજ્ઞાથી અસંભવિત વાતો પણ શ્રદ્ધાને અતિરેક ધવાથી સંભવિત માને છે ત્યારે ન માનનારા તેને તિકાંતરિકા બાપે છે, એ વિશે લખતાં લખતાં કર્તા દ્રોષીના ચંચલિત સાધના વિવાદ પર અશ્રદ્ધા રાખનારને ‘મદ્બુદ્ધિ’ તું વિરોધી આપે છે, જે ખાપ છેક અચૂક છે. ઉપરું એવા ‘મદ્બુદ્ધિ’એ ‘તો તે સાંભળીને ચરિત્રનો વધુ શ્રદ્ધા અને માનથી અસ્થાય કરેલા હોય છે, અને તે અસ્થાયને પરિણમિત તેમજ તેનાં પાંચ પક્ષિતની વાદ પ્રજ્વલ રાખી રાખતા નથી. હિંદુરાતના એક રાજાને પુરાણ સહ દ્રોષીના પાંચ પક્ષિતવતુ ખંડન મળ્યું છે, અને ૨. ૧૦૦ જુ’ હવામ પોતાના લેખનું ખંડન કરનારને આપવા નહોતે કરેલું’ હોવા છતાં હાલુ સુધી હોય તેમ કરતા બહાર પડ્યું નથી તો રાજાની અથવા બીજા કોઈ કે જે એ વિવાદને ‘સૂર્ય ધર્મ’ કહેતો હોય તેણે બહાર આવી એ ચેલેજ જમાવી લેવી. એક ગાળતમાં બીજા વાદમતે બાળત આવી રીતે વધાર પ્રમાણે શુભાશી દેવી રાજ સંપ્રદાયની વિરુદ્ધ છે.

કર્તાને ખોતે આસેપ મૂર્તિપૂજા શાસ્ત્રીને નિષેધ કરનાર, વગેરે પર જગામાયલો છે અને વિવાદાયક અને મહીધરનાં વેદભાષ્યને ન માનવામાંથી પર છે અને એ વિશે જોડેલું ‘કહીશું’ કે મહીધરનાં ભાષ્યો પરથી તો તે, વાગમાધ્યમિને આચાર્ય હતો કે કેમ, એવી સાંકે લાવવામાં ‘પૂજા’ કારણે કરતે નેની ખૂબ નિંદા કરે છે તે મળી આવે છે. કર્તાને સાતે તેમજ કેટલાંક પ્રમાણો તે તે બધું અશ્લીલ હોવાને લીધે અને ન આપવા તરફક ન હોય તેમ અને છુટાથી આપત. અને એ સાદ કર્તાને અર્થે મહીધરનાં નીચલા મતોનાં અર્થ વાંચવા બકામળ કરીશું અને પૂછીશું કે તેમનાં વિવેક છુદ્ધિ માં તે માનનીય, આદર, અને મુક્તિપૂર્વક લાગે છે—

ચતુર્વિદ, ૨૦ ૨૩-મી. ૧૯; ૨૦; ૨૧; ૨૨; ૨૩; ૨૮; ૨૯; ૩૦.

પ્રસ્તુત શાંકર છવન શ્રધ્ધાળુઓ વાસતે લખાવતું છે ખરું, પણ તેની ખૂબિયામાં આની વાદ-ચરત બાળનો લખવાનું કહ્યું પ્રધીનતા અમને મલુતું નથી; અને અમે જોઈને પુરાણ છીએ કે શા. કમ-બાઈકર ત્રિવેદી પણ અમારા મતને મળતા માય છે.

છવન ચરિત્રની બાળત વિરો કર્તાને રાજો નીચે મુજબના છે—

“યેમ સિદ્ધ ત્રિકલ્પ મહાત્મા નહુરૂર શ્રી સંકેતચાર્ણના વાદધર આપ્યો. વિશ્વાસ રાખવો એ અગતી પરંપરાના ધર્મ છે, X X એનાથી પ્રતિકુલતા દર્શાવવી એ અમારી પરંપરામાં અસાધ્ય ખાઈ મનાય છે.”

અમારા નમ સત મુજબ તો આવી પ્રથમવા ૧૦ પાઠાં અને ચરિત્ર ચાર પાઠાં “નાદ-અગ્નિના સંવાદ” અને “કેલાસમાં રેવણી” સખા (કે જે કોઈ બાળ્યેત જોઈ આવતું હતો) વાળાં ગપ ગોળા-પ્રકરેણે પુરાણની ઉપયોગિતા વધાવવા સાદ તદ્દન ઉચીત્તલ દેવાં જોઈએ. શાંકર છવનને જુનિયાની નજરે રી ! અને દોષ તેમ તે આવી લાંબી અને વિવાદ ચરત વિષયો તમા બીજા પર મૂદ, અજાની

રાજસા, મંદ સુદ્ધિ આદિ રાખેલા કઠોર નાંખનારી શા સાર હોવી જોઈએ ? તેમજ ગ્રજા, વિષ્ણુ અને મહેરામાં કોણ મોટું-કોનો અધિકાર મોટો-અને ક્યારે કોણે અવતાર લેવો, તેનો પણ કોઈ નિયમ સ્પષ્ટ જણાવે. ન હોવાને કીધે, સુદ્ધિ અને દષ્ટિ મર્યાદાની પદ્ધતી વસો, કે જે કેવળ ક્રપનાઓજ છે, તે, પ્રકટ ન કરી હોય તો કંઈ ખાસ તુકસાન નથી, તેમજ તેથી કંઈ ડર વર્જની નાની ઉમરમાં અદ્યુત કામ કરી ચોતાને એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ સાખીત કરી જનારનાં છવનપર વધુ પ્રભાવ પડેલો હોય એમ અમને લાગતું નથી-એમનાં ચરિત્રની અદ્યુત અને માનનીય ધરનાઓ રચના એમની વિશિષ્ટ રાક્ષિ સાખીત કરી આપે છે. હાથ કંકણને આરસીની બાખેજ નરર દોય છે !

“ કેસરી ” પત્રમાં આવેલું ૨૦ વર્ષનું ગુરનાથ કાગે (કે જેઓ પુરાણાદિના કાલ સંરોધન સંબંધમાં એક ‘ ઔચોરીદી ’ મનાય છે) એ લખેલું સંસ્કારસર્વના જન્મકાલ સંબંધી ચર્ચાપત્રનો ઉપયોગ કર્તાએ યોગ્ય રીતે કરેલો છે. આનીજ રીતે ઇંગ્લેન્ડ, ગુજરાતી, હિંદી, અને મરાઠી-એ ચારેના આધારે આપણા લેખકો લેખો લખતા ચરો તોજ તે લેખો પૂર્ણત્વને પામશે.

મજેશા અભિપ્રાયો કર્તાએ પુસ્તકની છેવટે નાંખ્યા દેાત તો ઠીક યાત. પુસ્તકની વરતુ સંકલના સારી હોવાથી અને ‘ ગુજરાતીમાં શીંકર ચરિત્રનું ગણના કરતા યોગ્ય પુસ્તક આ એક છે તેમ. જ સરકારનો પણ તેને આશ્રય મજેલો છે. કર્તાએ સોનારૂપી ચરિત્રપર પીતલનો ભૂમિકા આદિ રૂપી જે દોળ ચલાવેલો છે તે આવતી આવતિમાં કાઢી નાંખશે, એવી અમારી તેમને નમ્ર બ્રજામણ છે. પુસ્તકની કીમત યોગ્યજ છે.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળનો બે વર્ષનો રીપોર્ટ, સને ૧૯૧૧-૧૩:-મંડળનાં પ્રમુખ સૌ, જન્મનાખાઈ સક્રમ તરૂંથી પ્રકટ થયેલા આ રીપોર્ટ તરૂં નગર નાખનાં સીએએ પોતે-પુરોની મદદ વગર-પોતાની કેટલી જ્ઞાતિ, વ્યવસ્થાદિ કરવામાં કરી છે તેનો અચ્છો ખ્યાલ આવે છે. એનો સંધ્યો આધાર મંડળનાં પ્રમુખ તથા ઉપ પ્રમુખાદિને પડે છે, એમ કહેવું અતુચિત નહીં ગણાય. ઉપ પ્રમુખોમાં લેડી લક્ષ્મીદાસ જગમોદનદાસ વરલવનદાસ, મીસીસ ગોગળદાસ પારેખ, મીસીસ ત્રિભોવનદાસ માળવી, અને પ્હેન મગન પ્હેન માણેચંદ હીચચંદનાં નામો નગરે પડે છે; ત્યારે સમાસદોમાં મીસીસ ભૂલાભાઈ જે. દેસાઈ, મીસીસ મોતીલાલ, ઇસાદિનાં નામો છે.

મંડળની રચાપના ઈ. સ. ૧૯૦૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં કરવામાં આવી હતી, અને તેનો હેરેસ ‘ ગુજરાતી સ્ત્રીઓનો પરસ્પર સમાગમ વધારવાનો, તેમનાં તનમનને કેવલણી આપવાનો અને તેમની સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો કરવાનાં સાધનો યોગ્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાં એક ઉત્તમ શૃદ્ધિની બતાવવાનો અતિ સ્તુત્ય છે. મંડળનાં સધાવણ સમાસદોની સંખ્યા ૩૩૦ આસરેની છે. ઈ. સ. ૧૯૧૧ થી મંડળ દાદાભાઈ જયંતિ બહેર રીને ઉભયે છે, જેમાં કોઈ પણ કોમની સ્ત્રી બાજ લઇ રાકે છે. મંડળની સમાચો દર પ-ખવાડીયે બરાય છે જેમાં જુદાં જુદાં સ્ત્રી પુરૂષ વ્યાખ્યાતાઓ તરૂંથી વ્યાખ્યાઓ અપાયા બાદ સ્ત્રીઓ તે પર હુકું વિવેચન કરે છે. પણ આનાં વ્યાખ્યાનો મંડળની સાથે સંબંધ રાખનાર સ્ત્રીઓ ઉપરાંત બીજી સર્વે સ્ત્રીઓને માટે ‘ જુદાં હોવા ઉતાં તેનો લાજ જનુ જનુતો સો એક સ્ત્રીયજ લેજ, એ જનુ સોચનીય છે.

સૌ જન્મનાખાઈ, મંડળનાં પ્રમુખ, કે જેમનો પ્રતિભાસાગી ચહેરો, વ્યાખ્યાન કરવાની ઉટા અને સાદાઈ વગેરે લેતાં કોઈના પણ મનમાં તેમને વિશે માનની લાગતી ઉપજ્યા વિના રહે નહીં, તેમજે બીજી એક બે પ્હેનેને મદદમાં લઈ, દુઃકાળના સમયમાં જે ત્રણ માસ સુધી ગુજરાત કાઠેવાવાડમું સુસાદરી કરી, નિરાધારોને મદદ કરી હતી; તેમજ મંડળે શ્રાન્સવાવતા પ્રદર્શનને અને યુના-સેવાસદનના ફેસફેરને પણ મદદ કરી હતી.

નૂતન વર્ષની શરૂઆતમાં મંડળ ગુજરાતના જ્ઞાતી સાહેરો પાસે ‘ રીખામણના બે બોલ ’ લખાવે છે અને તે છપાવી દરેક સમાસદને મેહલે છે. મંડળની વ્યવસ્થાપક કમીટી તરૂંથી સ્ત્રી હિંતો-

પરિદેશ નામની માળા ૧૯૧૩ ના એ આસપાસી પ્રકટ થાય છે અને તેના અભ્યાસ સુધી ૩-૪ થયેલા પ્રકટ થઈ ચુક્યા છે. જુગારની ખરી અટકાવવા સારૂ પણ જોવાની એ સમાજો ભરાઈ હતી. નવરાત્રીમાં મંડળ તરફથી ગરબા-વાગાની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે અને 'લઠાણી' તરફે કંઈક પાત્ર આવ્યો છે. મંડળની એકામાં એકી વાર્ષિક ફી રૂ. ૧ છે.

જાડજની નાણાં સંબંધી સારી સ્થિતિ, તથા સભાસદોની 'લોકાર' તરફ જોવા છતાં, મંડળે રૂ. ૭૫ ને માસિક ભાડે સેન્ટ્રલ હોટલમાં ૧૨ ને અગ્રણી રાખી છે તેનું ખર્ચ કંઈક વધારે થઈ જાય છે; પણ સેવા સદન એમ દૂર જવાથી તેની હપથોજિતા સધાવણ વર્જના. હિંદુઓને વારસે છે જતી રહી છે તેમ મંડળની હપથોજિતામાં પણ આટલે દૂર જતાં ઘટણિયા થાય એ અસંભવિત નથી. એટલેજ, કે કાંઈક એથી પણ સેન્ટ્રલ વધુ, ભાડે એ જુલેજ, કે ગિરનાર બેરોડા ઉપર કોઈ આગળ રાખવામાં આવ્યું હતે તો વધુ હપથોજિતા થઈ પડતે, એમ અમરે માનવું છે.

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે અમારી બહેનો મંડળને લાભ વધુ પ્રમાણમાં લે અને મંડળ-દિવસે દિવસ ઉત્સાહવરણને પામે.

લેન્ડોરના કાકેયનિક સંવાદો: જામ રૂ. ૨૦—તૈયાર કરનાર, રૂ. ૧૦૦૦૦૦૦ પાર્વતીના રાકેર દેવે, એમ. એ. એલ. એલ. બી; સુરત. પ્રસિદ્ધ કરનાર, રૂ. ૧૦. રો. અમદાવાદ, પાનાં ૩૪૦. પાકું પૂકું. કૌમલ બાર આના.

પ્રાથમિક સાહિત્યના સારા અભ્યાસી રૂ. ૬૦ એ આ પુસ્તક એવી રીતે તૈયાર કરે છે કે જાણે એ કોઈ જાણીતા ભાષામાંજ હપથોજિતા મૂળ પુસ્તક ન હોય ! જાણે આ સંવાદો વાંચતાં તે કાકેયનિક છે, એ તો ઘણીજ વિચારીત જવાય છે ! એકાંત સંવાદો જેટલા રસિક છે તેટલાજ તે ભાષામય પણ છે. એને વારસે એના કતારને પોતાને પણ એવી ખાતરી હતી કે તેણે પોતે નીચે મુજબ લખ્યું છે:—

"કાકેયનિક સંવાદોનાં પાંચ પુસ્તકો એ બહાર પાડ્યાં છે. એમાંથી એ નાનામાં નાનાં હોય તેને વચ્ચેથી કાપી નાંખી તો એ દરમ્યા ભાષામાંથી પણ મહારી કીર્તિનો વૃણા હોય તેને, આટલું પૂરું મળી આવશે; હું મેંજે જાણીશ; પણ મહારી ભાષા જુદામાં સારી જાણની થઈ હશે; અને ત્યાં આમજ આવનાર, આતિથ્યો થોડા પણ પ્રતિષ્ઠિત હશે."

જોખને પોતાને એના કાસ પછા વારસે આટલી ખાતરી છે તે કંઈ નેકું તેડું પુસ્તક તરીકે હોય, એ સમજાઈ ચુકેલ નથી, અને ખરેખર ઉત્સાહાત્મક પુસ્તકોમાંયું તે એક છે. સોસાયટી પોતાનાં પુસ્તકોની અહરે ખબર આપતી નથી તેમજ પોતાનાં દરેક પુસ્તકને છેડે પણ પોતે પ્રસિદ્ધ કરેલાં બધાં પુસ્તકોની એક યાદી આપતી નથી તેથી એનાં પુસ્તકોને લાજ જન સમાજને મળતો નેજાજ તેટલો મળતો નથી એમ અમને બે વર્ષ પૂર્વે હપથોજિતા આ પુસ્તકની વીજ અવસ્થિત પ્રકટ થવા હજી વખત આવ્યો નથી તે પરથી લગે છે.

સામાજિક સેવાના સંમાર્ગ—અમદાવાદ રૂ. ૧૦૦૦૦૦૦ લોકોમાંથી લોકોમાંથી પડેલ: પ્રસિદ્ધ કરનાં જુગારત વર્ષોજુલર સોસાયટી. કૌમલ ૧૨ આના. પાકું પૂકું, પાનાં ૨૬૦ આસપાસ.

અગ્રણી જાણ સમાજનાજા રૂ. ૧૦૦૦૦૦૦ કરેલા રૂ. ૧૦. ફોર્મોજિ કૃત પુસ્તકોને આ અ. સુનાર સોસાયટીએ અગ્રણી સુધારક કરસનદાસ મૂળજીની વાઘીરી રાખવા કાઢીવાગરમાં એ એક ફૂંક રૂ. ૩૪૦૫ હું જુલું થયું હતું તેમાંથી હપથોજિતા છે, આ ફૂંકમાંથી આ અગ્રણી સોસાયટીએ ૧૪ જુલું જુલું હપથોજિતા વિવરેતાં પુસ્તકો હપથોજિતા હોવાથી આની સંખ્યા ૧૫ થી આવે છે.

પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોમાં જુલુંજુલું ખચીસ સેવાના માર્ગો બાંધેલા છે, અને તે એક હિંદુસ્થાનમાં વસતા પાઠકો તરફથી (લાહેરની ફેરબેન કીથયન કોલેજના પ્રીન્સીપલ) જતાવવામાં આવેલા હોવાથી

તે આ દેશને ખાસ અનુકૂલ પડે તેવા છે. દરેક વિષયને છોડે "સ્વાનુભવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી સૂચનાઓની જગા" ટિપ્પણ કરવા સારું રાખેલી છે.

પુસ્તકમાંના વિચારો એવાં દુનિયામાં Helping Hand અને મુંબઈમાં Social Service League તરફથી જે કામ થાય છે તેને એ વિચારો પૂર્ણરિતે નહીં તે પછી ઘણે અંશે મળતા આવે છે. ઉપરાંત દરેક માણસ એકલો બીજને કેમ ઉપયોગી થઈ પડે તે એમાં બહુ સારી રીતે બતાવેલું છે.

પુસ્તક ખાસ વાંચવા યોગ્ય હોઈ બાબતોર ખજૂ સારું છે. અને કીમત ખજૂ યોગ્યજ છે.

અડખર:-" રલર્સ ઓફ ઈન્ડિયા સીરીઝ " માંથી બાબતોર કર્તા, શ. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી; બી. એ. એલ. એલ. બી. પ્રકટ કરનાર ગુજરાત વર્તીકયુક્ત સોસાયટી, અમદાવાદ. પાકું પૃષ્ઠ. ૧૫૦ પાનાં. કીમત આડ આના.

કાગળ છપાઈ સારાં. પુસ્તક સારું.

; એરિસ્ટોટલસનું નીતિશાસ્ત્ર:-ઈંગ્લીશદ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતારનાર રા. મળીશંકર રત્નજી ભટ્ટ, બી. એ., બાવનગર. પ્રકટ કરનાર ગુ. વ. સોસાયટી-અમદાવાદ. પાકું પૃષ્ઠ. પાનાં આશરે-૩૦૦. કીમત, ખાડ આના.

પુસ્તકના મૂળ લેખક અને ઇંગ્લીશદ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતારનાર એક સારા વિદ્વાન હોવાથી 'સેલ્સ' અને સુગંધ એકાં થયાં છે. વિષય પછોળ મહત્વનો હોવાથી ઘણુંજ ઉપયોગી છે, અને દરેક તે વાંચતું અને મનન કરતું પડે છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આવા મહત્વ વિષયનાં પુસ્તકો વધુ સંખ્યામાં બહાર પડે અને જનસમાજ તેનો લાભ લેતાં રહે.

ભારતના વીર પુરુષો:- (ભાગ ૧ લો.) જુદાં જુદાં પુસ્તકોપરથી સંપાદી પ્રકટ કરનાર સસ્તું, સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, કાલજારેલી અમદાવાદ. કીમત ૧૦ આના. પાનાં ૪૩૦ આશરે.

પુસ્તકમાં ઐતિહાસિક યાત્રીદાની ૪૪ ચરિત્ર કથાઓ આપવામાં આવી છે. કાગળ તથા છપાઈ સારાં. પુસ્તક ઘણું સારું છે, અને સંક્ષિપ્તમાં વધારેમાં વધારે જોડી માહિતી આપી શકાય તેટલી આપેલી જણાય છે.

ભારતના સત્ પુરુષો:-ભાગ ૧ લો. લેખક શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત. પ્રકાશક સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મૂલ્ય આડ આના. પાનાં ૩૦૦ આશરે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં નીચલા તે સત્ પુરુષોનાં સંક્ષિપ્ત ચરિત્રો આપેલાં છે:-મદર્સિ નારદ; દત્ત-નેપથ્ય; શંકરાચાર્યજી; ભૌમ સાધક દીપકજી; વલ્લભાચાર્યજી; ચૈતન્ય દેવ; દાદુ દયાલ; ગાંડ સ્વામી; તૈલમ સ્વામી; રામપ્રજી પરમહંસ; મદાભા પરિવ્રતી બાબા.

પુસ્તક કાગળ છપાઈ સારાં પુસ્તક સારું છે.

કેરકસર અને ઉદારતા:-લખનાર કવિ બવાનીચંદ્ર નાસિદરામ છપાવી પ્રસિધ્ધ કરનાર ગુ. વ. સોસાયટી-અમદાવાદ. કીમત એક આનો. સારું.

અડખર ધર્મ:-લખનાર યં. ધીરજીવાલ, પ્રકાશક અંબલદાસ બી. પટેલ, શમોલ-ગુજરાત. કી. ૪ આના. છપાઈ 'અમદાવાદી'. બાબા બહુ અચ્છ. વિચારો સાધારણ.

દાદાભાઈ નવરોજીનું જીવન ચરિત્ર અને બાપજી:-લખનાર, ડૉ. દરિપ્રસાદ મન. રાય દેસાઈ, એલ. સી. પી. એન્ડ એસ. પ્રકાશક, પાંડુરવ જીવનવાદ દેસાઈ, રીયોરોડ, અમદાવાદ. કીમત ૩ આના. પ્રકાશકે કાંઠવા ધારેલી ચરિત્ર માણતું આ પ્રથમ પુસ્તક છે. કાગળ છપાઈ સારાં. પુસ્તક સારું.

એલેરીયા તાવ:-ગુ. વ. સોસાયટીએ ઉપજાવે લેખક વાસે લખાવેલું. કીમત એક આનો. અત્યુત્તમ અને અતિ ઉપયોગી.

M. M. J. વગેરે.

‘સંસ્કાર ચંદ્રિકા’ અર્થાત્ મહર્ષિ દયાનંદપ્રणीત “સંસ્કારવિધિ” કે સંસ્કૃત ભાગ કા જનુવાદ તથા વ્યાખ્યા—કર્તા, ભવાલાપુર (હરદ્વાર સમીપના) શરૂકલ્પા— સુખ્ય સંસ્કૃતોપાધ્યાય પં. ભીમસેન શર્મા, તથા વડોદરા સત્યના એન્જીનેયરલ ઇન્સ્પેક્ટર શ. રા. આત્મારામ સંધ્યાકૃષ્ણ. પ. વૉલ્ક ૮ પેલ્ડ, આરારે ૭૦૦, મુદ્ર્ય ૩. ૨૮

‘આ અંથના પ્રકાશ માટે વિદ્વાન કર્તાએને ધન્યવાદ ધરે છે. આર્થ સમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી કૃત ‘અથોમાં’ ‘સંસ્કાર વિધિ’ ‘સૌથી નિર્વિવાદિત’ અંથ છે. આર્થ સામાજિકો તથા અન્ય સામાન્ય આર્થોને જનમથી માણુ ૫૫૮ના ૧૬ સંસ્કારોની આવશ્યકતા વિષે મતસેદ નથી. પ્રાચીન સુત્ર ગ્રંથો એ સર્વેને માન્ય છે તે પર સંસ્કારોનો વિધિ સ્થાપે છે, અને સ્વામી દયાનંદ હાંદુઓના વિધિમાં માત્ર કેટલુંક સંયોધન વૈદિક દ્રષ્ટિથી કર્યું છે, અને અન્યથા, વિધિ જેમનીતેમ રહેવા દીધી છે. સ્વામી દયાનંદ આશરુ હાંદુ પંપરાણું ઉન્મૂલન કરનાર નહોતા હરકું બને તેટલા તેના અરો કાયમ રાખવા ઇચ્છતા હતા. તેણે તેમના સંસ્કાર વિધિ અંથ એક પ્રમાણ છે. સ્વામી દયાનંદના એ અંથમાં જુદા જુદા સંસ્કારોની આવશ્યકતા તથા અમુક વિધિની પ્રમાણ પૂર્વકતા તથા હેતુ દર્શાવ્યા નહોતા, સમયાભાવ તથા વૃણદ્વાને લીધે બીજા કેટલાક દોષ પણ રહી ગયા હતા, સંસ્કારના મંત્રો ક્યાંથી લીધા છે તે પણ મૂલમાં લખ્યું નહોતું અને તેના અર્થ પણ આપ્યા નહોતા. આ સર્વે અપૂર્વતાઓ અને દોષો અંથકર્તાએએ પ્રસ્તુત અંથદ્વારા શાંત કર્યા છે. શ્રીમત પંડિત ભીમસેન, જેઓ હવતર હાંદમાં એક અસાધારણ વિદ્વાન પંડિત, વડોદરા, પ્રસિધ્ધ છે અને ધણુ આત્મજોએ શરૂકલ્પી રોવા કરી રહ્યા છે તેમણે આ અંથમાં સંસ્કૃત જ્ઞાનને, અને રા. આત્મારામ સાયન્સ તથા તર્કના હીરોએ આપેલા છે. પં. ભીમસેન સંસ્કારમાં આવતા તમામ મંત્રો અનેક મૂલ અથોમાંથી રોપી કાઢી-અને એ મૂલ ગ્રંથો પ્રાપ્ત કરવાં પણ તેમને ધણુ સમ પડેલા હતા-વિધિ માં આવેલાં દરેક મંત્ર કયા અંથનો કયા પ્રાકરણોને કેલ્પણ છે તે ઉમેરેલો, દરેક મંત્રના અર્થ પણ ક્યાં છે, તેથી માત્ર ક્યાના મંત્રો બળથી જ્વલતા આગ્રેષ્ટુર થાય છે, એ પં. ભીમસેનનું સંસ્કૃત પાંડિત્ય વિશેષ છે, તે રા. આત્મારામનો માધ્યમ ‘સાયન્સ’ અને તાર્કિક શક્તિનો હીરો વિશેષ છે. તેમણે દરેક સંસ્કારની ફિસ્ટુરી અસાધારણ તર્ક તથા સાયન્સના પ્રમણ્ણથી સમજાવી છે, યજ્ઞનાં પ્રકરણમાં તે તેઓ ધણુજ હંડાણમાં ઉતરેલો, હોમના દરેક દ્રવ્યના શા ગુણ છે તે પણ વૈજ્ઞાનિક અને રસાયણ શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિથી સ્પષ્ટ કર્યું છે, અને યજ્ઞની મનુષ્યને શા લાભ થાય છે તે બધું વિદ્વાસથી સિદ્ધ કર્યું છે. કસ્તુરી મૂળની દિંશા કરીને પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેથી તેનો લખેલા ન કરવા એમ તેઓ લખે છે, પણ એ સુગંધનાં પત્તર સાથે યજ્ઞમાં બેળા મેળે નીકળી પડે છે તેનો કારણ એમ લખે છે, એ વાત ચર્ચાર્થ છે. પણ તે જોતાં તે અંથ પણ માખીએને હરાડી મુકવાની દિંશા કરીનેજ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેનો પણ નિષેધ તેમણે કેમ ન કર્યો ? જર્જીવાન, સીમંત આદિ સંસ્કારો પર લેખકોએ અપૂર્વ પ્રકાર પાડેલા છે, એ કેટલાક અજોષ ભણેલાઓની એ સંસ્કારો પ્રતિ અમદ્વા. થઈ છે તેઓએ એ બાંધેલા હામરી પાસ બલામણ છે. જુદીને સંસ્કારનું સ્વરૂપ ગમ્ય કરવા અર્થે, અંથના લેખકોએ એ ભગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો છે તે એ મંત્રક્રમમાં પ્રથમજ છે. આર્થ સમાજને આ અંથથી એક નવો સહાયતા મળી છે. હાંદી ધાર્મિક સાહિત્યમાં એક નવુંકો વધારો થયો છે. અને કસોબોએ યોગાતી કાર્તિમાં પણ રહિ કરી છે.

પુનાની વસંત-વ્યાખ્યાનમાલા.

ના શહેરમાં જે કટલીક જુની સંસ્થાઓ હજી સુધી જીવ ધારણ કરી રહી છે તેમાં વસંત-વ્યાખ્યાનમાલાની ગણના મુખ્ય છે. આ માસ ઉનાળાની રંજનો હોવાથી બીજી સ્થળે વસનારા વિદ્વાનોને આ દિવસોમાં પુને આવી પરસ્પરના વિચારો એક બીજાને જણાવવાની તક મળે છે, અને તેમણે આ વ્યાખ્યાનમાલા તો સૌને તેવી તક મેળવી આપે છે. જેઓને રજાનું નિમિત્ત નથી હોતું તેમને ધણુ ખર્ચ, આ દિવસો લગ્નસરાના હોવાથી, સગાં સંબંધીનાં લગ્નાદિ પ્રસંગે અને આવવાનું હોય છે. આ રીતે આ મોસમ, કે જે કુદરતી રીતેજ ઋતુઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તે અનેક પ્રકારે મહત્વની છે. શ્રોતાઓ કે જેમને જ્ઞાન મેળવવાની રહેજ પશુ જણાસા હોય તે, સ્વાભાવિક રીતેજ, કંઈ નહીં તો ત્યાં થું થું આવે છે તે જેવા સાક્ષ, એક લટાર-ભારી જાય છે !

માત્ર સાલની વ્યાખ્યાનમાલાનો આરંભ તા. ૭ મી મેથી શરૂ થઈ તા. ૭ મી જુને સમાપ્ત થઈ હતી-વ્યાખ્યાનક્રમ બરોબર એક માસ ચાલ્યો હતો. વ્યાખ્યાનમાલામાં કુલે ૩૦ વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં. તેમાં ધાર્મિક ૭, ઐતિહાસિક ૫, તાત્વિક અર્થાત્મક ૫, રાજનીતિ અને અર્થશાસ્ત્રસંબંધી ૩, વૈદ્યક ૨, જ્યોતિષ ૨, ફલજ્યોતિષ ૨, શિક્ષણ વિષયક, ૧, સામાજિક ૧, છંદઃ શાસ્ત્ર સંબંધી ૧, અને કૃષિશાસ્ત્રાત્મક શાલિહોત્ર સંબંધી ૧, એમ જુદા જુદા વિષયો પર જુદાં જુદાં વ્યાખ્યાનકારોનાં વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

ધાર્મિક, સામાજિક, અને તાત્વિક વ્યાખ્યાનમંજૂર કંઈક વિચારબેદ જણાઈ આવતો હતો. શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો પૈકી ફલજ્યોતિષજ એક વિવાદાત્મક વિષય હતો, તેથી તે પર ખૂબ ચર્ચા ચાલી હતી. આ સર્વ વ્યાખ્યાનોનો થોડો થોડો સારાંસ આપીએ તોપણ પુષ્કળ જગ્યા બેઠકે તેથી તેમાંના કેટલાંક વ્યાખ્યાનોનો સારાંસ-મહત્વના મુદ્દા-માત્રજ આપવાનો વિચાર છે.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર.

‘ ગ્રહોની ગતિ ’ આ વિષય પર રા. વ્યં. બા. કેતકરનું વ્યાખ્યાન થયું. ગ્રહોની ગતિ વાસ્તવિક કેવી છે, તે પૃથ્વીપરથી કેવા ભાસે છે, સૂર્યપરથી તે કેવા દેખાત, માર્ગી, સ્તંભી, વક્રી વગેરે પરિભ્રમિક શબ્દોનો અર્થ શો અને ગ્રહ, વક્રી અથવા સ્તંભી ભાસવાનું કારણ શું, ઇત્યાદિ માહિતી તેમણે સુચોધક રીતે અને બોડપર આકૃતિઓ કાઢી સમજાવી.

વર્ણલેખનો જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં ઉપયોગ.

આ વિષય પર પ્રો. નાયકનું વ્યાખ્યાન થયું. ધરમાંથી પ્રકાશની હરેર આવે છે તે

પ્રકાશમાંથી એકાદિક કીરણ લઈ તેનાં લોક (સુમરના કાચ) માંથી પૃથક્કરણ કરવાથી જુદા જુદા રંગોની એકી વર્તી વક્રીભવન શક્તિને લીધે તેમાં જુદા જુદા રંગોના પદ્મ દેખાય છે. ધનાવસ્થામાંના પદાર્થથી જે વર્ણલેખ દેખાઈ આવે છે તે કરતાં તેજ પદાર્થની વાયુરૂપ અવસ્થાથી જુદા વર્ણલેખ દૃષ્ટિએ પડે છે. તેજ મુજબ એક દ્રવ્યથી હિપ્પન થનારા વર્ણલેખમાં સમાન દ્રવ્યથી આવનારાં કીરણ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોય છે. સિવાય, ગ્રહની ગતિની દિશાપરથી અને વેગપરથી વર્ણલેખમાં ફરક પડે છે. આ સર્વ સિદ્ધાંતોનું એકીકરણ કરી તેથી કેવળ વર્ણલેખમાંના રંગોના વેગપરથી દુર્બિનને અગમ્ય એવા તારાઓનું અંતર, વજન, ગતિ, ઘટકાલ્પવ ઇત્યાદિકની શોધ થઈ છે.

જંતુશાસ્ત્ર.

ડૉ. વી. બી. ગોપાલ એ જંતુશાસ્ત્ર સંબંધી આજકાલ જે નવી શોધો થઈ છે અને તેથી જે નવીન રોગ-પ્રતિબંધક ઉપાયો ઠરાવવામાં આવ્યા છે તેનું વિવેચન ઇંગ્રેજીમાં કર્યું. સર્વે રોગોનું આદિ કારણ તે તે રોગના જંતુ છે. આ જંતુઓને મારી નાંખવાની શક્તિ શરીરમાં હોય છે. પણ તે શક્તિ કેટલાંક કારણોને લીધે કમી થતાં શરીરમાં રોગી જંતુઓની વૃદ્ધિ થાય નહીં તે સાથે રોગનો પ્રાદુર્ભાવ થવા પૂર્વે પ્રતિબંધક આપણા અને રોગ નહોતા છતાં તેપર આપણે, તેજ પ્રકારનાં કૃત્રિમ વૃદ્ધિનાં જંતુથી તૈયાર કરી સ્વસ્થ પ્રમાણમાં આપવાથી રોગીને હિતાવહ થાય છે. આજ તત્વપર પ્લેગની રસી મેલવી. માતા કઢાવવા, વગેરે ઉપાયો યોજવામાં આવે છે. આ શાસ્ત્રની જેટલી વૃદ્ધિ થશે તેટલી રોગ પ્રતિબંધક ઉપાયોની પણ વૃદ્ધિ થશે, એમ વ્યાખ્યાનકારે કહ્યું.

મહામૂતના વેગ રોકવાનું દુષ્પરિણામ.

આ વિષયપર બીજાગવર્ષ બાળશાસ્ત્રી લાગવણ કરતું વ્યાખ્યાન થયું. સર્વે રોગોનું બીજ નૈસર્ગિક પ્રવૃત્તિ વિરૂદ્ધ વર્તન કરી મહા-મૂત્રાદિ વેગોને નિષ્કારણ રોકવામાં કિંવા તેનું જીલ્મથી હિત્તજન કરવામાં છે. રોગીનાં શરીરમાં જંતુ મળતાં હશે, પણ તે જંતુ રોગોનું આગ્રહ કરણ નહોતાં કાર્યમાત્ર છે; એમ કહેવામાં હરકત નથી; કારણ કેાઈ પણ મનુષ્યના શરીરમાં મહા-મૂત્રાદિકની ગેરવાળખી વૃદ્ધિ થવા વિના આ રોગ જંતુ તેને કંઈ પણ નુકસાન કરી શકતાં નથી, એ અનુભવ સિદ્ધ છે; અર્થાત્ પ્રથમ શરીરમાં મહામૂત્રાવરોધથી નિકૃતિ થાય છે. પછી લિનન લિનન રોગ અગર તેનાં જંતુ-એ તે વિકૃતિનું બાહ્ય સ્વરૂપ જણાઈ આવે છે. શારીરિક હાજતોના જીલ્મથી અટકાવ પણ કરવો નહીં તેમજ જીલ્મથી કાઢવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો નહીં. કામ ક્રોધાદિક માનસિક વેગોનું માન ધારણ કરવું-તેથી નુકસાન થતું નથી. છદ્મીરણ કરવાથી માત્ર તેથી નુકસાન થાય છે.

અથર્વ વેદમાંનું વૈદક.

રા. રા. અંબિક શરનાથ કળે, કે જેઓ પ્રાચીન શાસ્ત્રોના એક અદિતીય શોધક છે, તેમણે અથર્વ વેદમાંના સૂકતો પરથી, વૈદક શાસ્ત્રમાંના જંતુની શોધનું જ્ઞાન પ્રાચીન ઋષિઓને પશુ હતું, એમ બતાવ્યું. પાણીમાં અગ્નિ અને વિદ્યુત શક્તિ હોવાથી તે રોગ નાશક

કેમ છે; સૂર્ય-કીરણથી રોગકારક જંતુઓનો અને વિદેષે કરી-દુધમાંના જંતુઓનો નાશ કેમ થાય છે—એ માદિતી અર્થર્થ વેદમાં છે, એમ વ્યાખ્યાતાએ જણાવ્યું હતું. તેજ મુજબ, નરર, શસ્ત્રાધાત, રાત્ર્યકમા, જલોદર, મંડમાળા, વગેરે રોગોને કયા ઉપાયો યોગ્યવા એ સર્વનો અર્થવેદમાં ઉદ્દેશ્ય હોવાનું વ્યાખ્યાતાએ જણાવ્યું હતું. માટીમાં રોગત્વશક શક્તિ છે એની પ્રાચીન ઋષિઓને ખબર હતી. મંત્રસામર્થ્યથી રોગ સારા થાય છે એ વાત આધુનિક વિદ્યુન્માનસ શાસ્ત્રવેત્તા કબુલ કરવા લાગ્યા છે. મુગ્ધ પ્રભુતિ વિષે અર્થવેદમાં મંત્રો છે. વંણી તેમાં દરથ અને અદરથ કૃમીનું વર્ણન હોઈ, અનપાણીમાંથી કિંવા વણ મુખમાંથી શરીરમાં દાખલ થઈ રોગોત્પત્તિ કરનાર જંતુઓના ઉપાય કહેલા છે, એમ વ્યાખ્યાતાએ જણાવ્યું હતું.

ભારતીયોની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો વિસ્તાર.

રા. સા. નાનાસાહેબ પાવગીએ ઋગ્વેદ પરથી તે સમયે આર્યોની મિન્ન મિન્ન શાસ્ત્રોમાં કેવી પ્રગતિ થઈ હતી તેનું વિવેચન કર્યું. કાપાશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ, વેદક, રસાયન, ભૂગર્ભ, ઇત્યાદિ સર્વે શાસ્ત્રોમાં પ્રાચીન આર્યોએ સારી પ્રગતિ કરી હતી એમ તેમણે જુદા જુદા ઉતારા પરથી સપ્રમાણ્ય ખતાવી આપ્યું.

જાવા બેટમાંના પ્રાચીન હિંદુઓ અને તેમનું વાડમય.

આ વિષય પર ડા. નરદર ગોપાલ સરદેસાઈનું વ્યાખ્યાન થયું. તેમણે કહ્યું કે જાવા બેટ હિંદુસ્થાનની આગળે દિશામાં (તેને “ પૂર્વ તરફનું ઉપવન ” અને “ શાશ્વત વસંત ઋતુનું સ્થાન ” કહેવામાં આવે છે) અર્જુનથી પાંચમેા રાજ રાજ્ય કરતો હોતાં, તેના પ્રધાને આ બેટ પર સ્વારી કરી હતી. જાવા બેટમાં હિંદુ રાજ્ય ૧૪૦૦ વર્ષ સુધી હતું. બાદ અરબોએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યાં જુદાંજુદાં એક નવ મજલી દેવર છે, એનાં પગથીયાંની પ્રત્યેક બાજુ પકૃત્ર પૃથ છે. ‘ બાલી ’ બેટ જાવાની પૂર્વે હોઈ ત્યાંના લોકોમાં હજુ હિંદુત્વ કાયમ છે. ત્યાં ચારે વર્ષે દયાત છે. તેઓ નેક સૂરોપાસક છે, છતાં સૂર્ય ચિત્રનું સ્વરૂપ છે, એમ માને છે. ત્યાંના લોકો વૃષ્ઠ ગર્ભના પ્રથો મુજબ કાલ ગણના કરે છે. આ બેટમાં ‘ કવિ ’ નામની બાપા હોઈ તેના માત્ર ૨૦ જ મૂળાકારો છે. વેદ અને જુદાં ધર્મ અન્ય સંસ્કૃત બાપામાં દેવનાગરી લિપિમાં છે. મહાભારતના આક્રમ પર્વ છે. રામાયણને ઉત્તરકાંડ કોષ બીજાજ વાદમીક્રીએ રચ્યો છે, એકું તેઓ માને છે. પુરાણો પૈકી ઋગ્ વેદાં પુરાણોનજ તેમને મદિતી હતી. ભગવદ્-ગીતાના માત્ર સોજ મ્તેકો તેમની પાસે છે. મનુસ્મૃતિ વગેરે ધર્મ. અન્યોની તેમને માદિતી હતી. બાલી અને લણેક મળીને કુત્રે પાંચ લાખ હિંદુઓ ત્યાં છે. તેમનાથી સંબંધ રાખી તેમને આપણે હિંદુઓએ આપણામાં ભેગવવા નેહ્યએ, એમ વ્યાખ્યાતાએ છેવટે કહ્યું હતું.

ફલજ્યોતિષ.

એ વિષય પર રા. ગો. દ. કેસકરે રા. મદાદેવ ગોવિંદ અજરકરનાં પ્રમુખપણાં નીચે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાતાથી પ્રમુખનો મતભેદ થયો હતો અને તેમણે રવાનુભવનાં કેટલાક દાખલા આપ્યા હતા. આથી હમે વ્યાખ્યાતા કરતાં તેના પ્રમુખના લાપણુનેજ સાર આપીએ છીએ.

રા. રા. અવધકરે જણાવ્યું કે:—

“ફલજ્યોતિષ એ શાસ્ત્ર ગણિત શાસ્ત્ર જેવું નિશ્ચિત નથી. આજકાલ પંચાંગ કે તિ-
થિનું પણ જ્ઞાન હોતું નથી અને ફલ જ્યોતિષ પર બરોસો રાખવામાં આવતો નથી, એ મને
અભિનંદનીય જ લાગે છે; કારણ તેથી જામક વાતો ખર બરોસો રાખી ફસાવાનો સંભવ રહેતો
નથી. સુદર્ભ ગમે તે બાબત સાર જતાવેલાં છે! ઉદાહરણાર્થ, દળમત કરાવવાને પણ સુદર્ભ
જતાવેલું છે ! ! દળમતનું યોગ્ય સુદર્ભ ન મળવાથી અદિના અન્નાં સાદેશ પદવર્ધનની
દાદી કેદલી વધી જાય છે તે સર્વેને ખજરજ છે ! જ્યોતિષને નાદે લાગેલાંઓએ પ્રણયાર્થે છોડી
દીધેલો હોય, તે ગાંડા જેવા થયેલા છે. ‘અચેન્સતું’ સામ્રાજ્ય દોતાં સિસિલી પર સ્વારી કરનાર
સેનાની દીકરો અંદ અદ્ય જોઈ જ્યોતિષ ક્યું કે ‘લંકારને એક મહિના સુધી ખસેડવું
નહીં’ અને તે મુજબ વર્તવાથી ૪૦-૫૦ દળર માણસ માર્યું ગયું એ સુવિદિત છે !
રા. તિલક પર કેસ ચાલ્યો ત્યારે મેં તે સંજ્ઞાથી પ્રત્નો કરી તેના બરોબર જવાબ દેનારને
કે ૨૫૫ તું ઇનામ આપવા જાહેર ક્યું હતું. તે મુજબ મારી પાસે ૨૫૫ પત્રો આવ્યા. કહે-
વાની જરૂર નથી કે તે સર્વેનું જ્યોતિષ જોડું ક્યું. ઝક મે વર્ષે હું મરીશ, એવું જ્યોતિષ
કહેવાથી મેં બે ત્રણ કંપનીઓમાં આણખ ‘ઇન્સ્યુર’ કરાવ્યું; પણ તેથી (હું) દણુ સુધી જીવતો
હોવાથી) મારું તુકસાન માત્ર ચલ્યું ! મારા જમાઈની પહેલી બે સ્ત્રીઓ શાસ્ત્રીકત મંગળના
અદવાથી હતી; પણ તે આ સોક છોડી ગઈ જાદ મેં મારી પુત્રી આપી. તેને મંગળ નથી;
પણ આજે સમ થયે ૧૩ વર્ષ ચલા; છતાં તે જીવતી છે. સારા અદ હોવા છતાં અનેક સાર
ન થવાના દાખલા મેં અનુભવ્યા છે. આ શાસ્ત્ર પર બરોસો ન રાખવો, એમ હું કહું છું
તેથી કંઈ એમ કરવું નથી કે હું તે શાસ્ત્ર જોડું છે એમ કહું છું. એક છોકરીના લગ્નનો
યોગ ક્યારે છે તે મેં કહ્યું હતું તે ખરું ક્યું હતું. તેજ મુજબ એક બીમાર માણસ
મરશે, એમ કહેલું પણ ખરું ક્યું હતું. પણ એ વિશે નિશ્ચિત કંઈ કદી શકાય નહીં
કારણકે તેવી રીતે જોતાં તો રા. તિલકની કુંડલી સામાન્યમાનીજ છે. તે પરથી એવા
ઘોષ થાય છે કે તે પદકર્મ કરનાર બાહ્ય યવા જોઈએ; પણ તે તેવા નથી ! મારી
કુંડલી પ્રમાણે જોતાં મારે કુલ દીપક ચલું જોઈએ; પણ હું તેવા છું એવું મને લાગતું નથી.
આજનાજ વ્યાખ્યાતાએ એક છોડેરા મહાન પ્રણય યશે એવું લલિત્ય લખ્યું હતું. પણ તે
છોકરો સાનમે વર્ષેજ મુજો ! આવી વાત છે અને તેને પ્રુવાસો થવા જરૂરી છે. ”

કે. પ્રો. શ્રીધર ગણેશ જીવશીવાસે એક નામકિત વિદ્યાન દત્તા. તેમને ફલ જ્યોતિષ પર
બહુ વિશ્વાસ હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં તેમણે પોતાની પ્રીફેસરથીપત્રું રાખ્યાનું. આપું
ત્યારે લલિત્યનાં બાર વર્ષની દશાંતિમાં તેમને બીજી કેસેન્જેમાં તેજ જગ્યા મળતી હતી તે
તેમણે ન સ્વીકારી. પોતાના મિત્રોને પોતાની પત્રિશ પરથી ૨૫૫ કથું કે ‘મને રાજ્યકારભા-
રમાં ખચીત જોડી જગ્યા મળશે; પણ તે યોગ કદી પણ તેમનો જીવનમાં આવ્યોજ નહીં ! !

આ ઉપરાંત રા. બા. ચિંતામણરાવ વૈષ્ણવ ‘અમલકર શક્ય છે કે?’ એ વિષયપર એક બહુજ
જ્ઞાનદાયક વ્યાખ્યાન થયું હતું, જેને લેખાકારમાં ફરવી ‘વિવિધ જ્ઞાન વિસ્તાર’ મરાઠી માસીક-
માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તે બહુજ લાંબું હોવાથી અમે તે ન આપી શક્યા સાર દિલ-
માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તે બહુજ લાંબું હોવાથી અમે તે ન આપી શક્યા સાર દિલ-

ગીર છીએ; છતાં ઇશ્વરે એ દશે તો ‘સત્ય’ ના કેષ્ઠ અંકમાં તે આપું, કે તેના સાર આપવા મથીશું.

વ્યાખ્યાતાઓના, તેમના વિષયના અને અધ્યક્ષીના નામોની એક ટીપ નીચે આપેલી છે જે પરથી એ માસાની ઉપયોગિતાનો કંઈક ખ્યાલ ગુજરાત પ્રાંતને આવી શકે:—

વ્યાખ્યાતા.	વિષય.	અધ્યક્ષ.
પ્રિ. પરાંજયે.	પ્રતિનિધિની વડનાની કેટલીક પદ્ધતિ	હરિ. ભાઉ આપ્ટે
બી. બા. કેતકિર	ગ્રહોની ગતિ	પ્રો. નાઇક
પ્રો. વિગ્નપુરકર	શિક્ષણનાં કાર્યોની મર્યાદા	વા. બ. પટવર્ધન
વામન મહદાર જોશી	તર્ક કે શ્રદ્ધા	રામચંદ્ર વિનાયક પટવર્ધન
અચ્યુતરાવ. કોલ્હટકર	ધર્મ-શાંતિનું સમાધાન અને મનની શાંતિ	ગુણમપૂરકર
પ્રો. કાળે	પ્રીનેન્સ કમીટી	પ્રો. ભાટે
પી. ડી. ચિત્રે	નિરુત્તિનાયનું ચરિત્ર	હ. ભ. વિનાયકશુવા સાખરે
દિ. વિ. કુડકે	પ્રસન્નચોતિષ	વે. શા. ખાનાપૂરકર
પ્રો. સર. દેસાઇ	ભવા બેટના પ્રાચીન દિવંદુઓ અને તેમનું વાર્મય	રા. સા. પાવગી
અંબક. ગુરનાથ કાળે	અયર્વે વેદાંતર્જિત વેદક	ડો. ગદે
કે. રા. છાપખાને	ધર્મ જન્યુતિ	રા. બા. લ. ચીપલુકર
ગોપાળ કૃષ્ણ દેવધર	વ્યક્તિ સાર્થક અને રાષ્ટ્રોન્નતિ	નરસિંહપંત કેળકર
વે. શા. વિજય શાસ્ત્રી ખાપટ	શ્રી સંકરાચાર્યના અવતારની આવરણકતા	અંબક. ગુ. કાળે
ડો. ચીપલુકર	શું મરાઠી ભાષાની ઉન્નતિ થાય છે ?	રા. બ. વેદ
રા. બ. ચિંતામણરાવ વેદ	અમતકાર શક્ય છે કે ?	નરસિંહપંત કેળકર
રા. સા. ગ. કે. કેળકર	ગોરસ	ડો. ગદે
રં. જો. નાઇક	Benefits of Co-operative movement	Mr. Ewbank
રા. ગ. પ્રધાન	સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ?	પ્રો. લીમયે
ડો. વી. બી. ગોખલે	જનુસાસ્ત્ર	ડો. સરદેસાઇ
પ્રો. લીમયે	જર્મનીનું દારય વિમોચન	પ્રો. ભાતુ
મા. વા. સંત	દિવંદુરયાનની ઔદ્યોગિક સ્થિતિ	પ્રો. કાળે
તા. ને. પંચળ	જૈન ધર્મ	વા. જો. આપટે
રા. સ. ભાગવત	યોગેશ્વરી અને રાષ્ટ્રીય આકાંક્ષા.	શિ. મ. પરાંજયે
વૈ. બાળશાસ્ત્રી, લાગલુકર	વેજીટરીય અને ધારણનાં પરિણામ	રા. સા. કાનીટકર
પ્રો. ગણપતરાવ ખર્વે.	પદ્ધતિના શાસ્ત્ર અને તેમાંની છંદ સુધારણા.	રા. સા. કેડિપંત જી.

ગિરરાવ અણ્ણા જાગીરદાર.

દુકારામ કે હેમલ ?

રા. નરસીપેત કેમલ

શ્રી મહાભાગવત.

ધર્મશિક્ષણ.

વિદ્યાવાચસ્પતિ પદ્યા કાવ્ય

ગો. હ. કેસકર.

શ્લોકચોતિષપર ખીન્ને કેટલોક

મ. ગો. અવધકર.

વિચાર.

પ્રો. નાઈકુ.

વર્ણલેખમાલાનો અયોતિષ

પ્રો. મ. રા. પાંજરે

સાચામાં ઉપયોગ.

રા. સા. પાવગી.

ભારતીઓની પ્રાચીન સંસ્કૃત

વે. શા. વિષ્ણુશાસ્ત્રી ગણ

તિનો વિસ્તાર.

સમારોપ.

X

X

X

રા. સા. કાનીકર.

ખૂબી આમાં એ છે કે જેઓને એક દિવસે વહુ (વ્યાખ્યાતા) થવાનો વારે જશે હોય-આવનાર હોય-એનેજ સાસુ-પ્રમુખ-થવાનો ' આનંદ ' મળેલો છે. આ રીતે જ વ્યાખ્યાતા અને પ્રમુખ બેઉ કદરવાન હોય છે. વિષયોની વિવિધતા કેટલી સુંદર છે! જેને વ્યાખ્યાનોમાંથી કોઈ પણ સંશોધન વગરના-ગુજરાતીઓની અધ્યયન અને ભક્તિ અભ્યાસ તુરંત જોવા-હોતાં, નથી હોતાં. વાદરવાદમાં કદાચ તેવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે જુદું મુજ પડે છે.

શું આવી વ્યાખ્યાનમાલા અનેક સાહિત્ય-પરિપટોની બરાબર નથી! માન સંપૂર્ણ સાદિય કરતાં આ સાહિત્ય અનેક-ગણું કીમતી છે.

કમનસીબ ગુજરાત !

M. M. J.

દક્ષિણ આફ્રિકાની યાત્રા. (૨)

અખુટ ધોધવા.

જી. જી. ધો. ધો. અધિક.

તા. ૧૫ મી એપ્રિલ

કે. પ્રો. ધીરજ રાજેશ જીવશીવાસે એક નામાકિત વિદ્વાન છે. કિસમથી તે વિશાળ સરોવર પર જઈ બહુ વિશ્વાસ હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં તેમણે પોતાની પ્રોફેસરશાંખ્યા છે. જે ચિત્રવિચિત્ર દુશ્વે, જેની ત્યારે ભવિષ્યના બાર વર્ષની દયાતિમાં તેમને ખીજ કાલેન્ડરમાં તેજ નડી ઉચામાં ઉંચી તે ગડી ૮૩૦ ફીટ થી તેમણે ન સ્વીકારી. પોતાના મિત્રોને પોતાની પત્રિકા પરથી સ્પષ્ટ કહ્યું કે શરદી છે. લાંથી અધોગતિ છે. ત્યારે રમાં ખચીત મોટી જગ્યા મળશે; પણ તે યોગ કદી પણ તેમનાં જીવનમાં અ fall ને વિકેટરીમાં નાંખીશો.

આ ઉપરાંત રા. બા. ચિંતામણરાવ વૈવરુ ' ચમત્કાર ચક્ર છે કે ? ' એ વિષયપર -- જોતાં આપણને એક જ જાનવાચક વ્યાખ્યાન થતું દર્શ, જેને લેખકારમાં ફેરવી ' વિવિધ જાન વિસ્તાર ' મરાઠી માળખા નથી. તેમ જ મદદ માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તે બહુજ લાંબું હોવાથી અમે તે ન આપી ચકના સાર દિવસ છે. આજ દરમિયાન કમનસીબ ગુજરાત !

મુખ્ય શહેર છે. આ ભાગમાં કાઠીઆવાડી ખેતી, લુહાણા વેપારીઓ પ્રબળ છે. ગુજરાતીઓમાં પાટીદાર લોકો છે.

કંપાલા, તા. ૧૮ મી ઑગસ્ટ.

અમે મોઝામ્બિકાથી નેરોગેજી ગયાં હતાં ત્યાં દોઢ માસ રહી ૮ દિવસ ઇન્ડિયા અને ત્યાંથી અહિં આવ્યાં છીએ. નેરોગેજી જતાં રસ્તામાં જંગલી ગ્રાહીઓને જોયાં હતાં. નેરોગેજી સમુદ્રથી ૫૦૦૦ ફીટ ઉંચે વસેલું છે. ત્યાંની દવા વિલાયતને મળતી આવે છે. યુરોપિયન અમલદારો ત્યાંજ વસે છે. શરદી ત્યાં સપ્ત પડે છે. મોઝામ્બિકા કરતાં નેરોગેજીમાં ગુરુત્વને સારો લાભ થયો છે. લગભગ રૂ. ૬૦૦૦ જેટલી રકમ થઈ છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓનો ઉત્સાહ પણ સ્તુતિપાત્ર છે. સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓમાં ફરીને એક હજારની રકમ કરેલી છે. ત્યાં મોટો ભાગ પંજાબી છે. હવે ગુજરાતી પણ થયા છે.

ધાસનું તળાવ !

નેરોગેજીથી બીસુનું સ્ટેશન કીડુ કરીને છે ત્યાં એક ધાસનું તળાવ છે તે અમે જોવા ગયાં હતાં. તેની વિગત આપને જણાવું છું. તે તળાવ આપણે દૂરથી જોઈએ તો ધાસ ઉગેલું છે તેમજ માણસ પડે. જ્યારે તેની ઉપર ચાલીએ ત્યારે ખુંલતા પ્રકારની માથું ઉઘડે ત્યાં થાય છે. ધણું માથુંસા આ તળાવની અંદર ડુબી ગયાં છે. પરંતુ હવે એટલું બધું ધાસ ઉગી ગયું છે કે ઉપર ગાયો ચરે છે. આ તળાવની ઉપર અમે પણ ચાલ્યાં હતાં. અમને આ તળાવ જોઈને ધણું આશ્ચર્ય થયું હતું. નેરોગેજીથી જેમ આગળ રેલ જાય છે તેમ જંગલ ધણું આવે છે અને ઠંડી પણ બહુ પડે છે. ઉંચાઈ બહુ હોવાથી ગાડી આરતે જાય છે જેથી જંગલનું દૃશ્ય ધણીજ સારી રીતે જોઈ શકાય છે. એક સ્ટેશન સમુદ્રથી ૮૦૦૦ ફીટ ઉંચું આવે છે ત્યાં શરદી સીતમ પડે છે. ત્યાંથી રેલ નીચાણમાં જાય છે એટલે શરદીનો અંત આવે છે અને ગરમી શરૂ થાય છે.

વસ્ત્ર પહેરનારને ન્યાત બહાર કરવાનો ધારો !

મોઝામ્બિકાના લોકો અને નેરોગેજીના જંગલી લોકો શરીર ઉપર એક કપડું પહેરે છે. પરંતુ કીડુથી અંદર વસતાં જંગલીઓ બીલકુલ નમ્મ રહે છે. તે લોકોની અંદર પણ કોઈ કપડું પહેરે તો તેને નાત બહાર કરવામાં આવે છે કેમકે આફ્રિકાના સનાતન ધર્મથી વિરુદ્ધ વર્ત્યો એટલા માટે. આપ દાદા પહેરતા ન હોય એટલે છોકરાં કેમ પહેરી શકે ? મોઝામ્બિકાથી કીડુ સુધી રેલ છે ત્યાંથી આગળ જવા માટે સ્ટીમરમાં બેસવું પડે છે.

આફ્રિકાનું સૌથી જંગી સરોવર.

વિક્ટોરિયા ન્યાન્ગા નામના સરોવરમાં સ્ટીમર ચાલે છે. તે સરોવર ધણુંજ વિશાળ છે. ૩૦૦ માઈલ લાંબું અને ૨૦૦ માઈલ પહોળું છે. અજાણ્યા માણસને દરિયા છે એવુંજ લાગે થાય છે. આસપાસ પહોળો દેખાવ આપને અતિશય આનંદ આપે છે. છેડેનામાં નાઇલ નદીનો સ્રોત છે અને તે વિક્ટોરિયા ન્યાન્ગાથી નીકળે છે. અમે તે જોવા માટે ગયાં હતાં. ચાર ધોધ પડે છે. એ ધોધનો અવાજ ૧૫ માઈલ સુધી રાત્રિને વખતે સંભળાય છે. આ દૃશ્ય ધણુંજ મનોહર છે. આફ્રિકામાં જોવાનું ધણું છે અને તેમાં પણ કુદરતી દેખાવ બહોળ

મળતો છે. આપણા કારત વર્ષમાં જેમણે કામગીરીનો પ્રદેશ જોયો હોય તેને આ દેખાવ કંઈ ઝીજ નહિ હોય પરંતુ જેમણે એ દેશ જોયો ન હોય એમને આ દેશ લજ્જાજનક રમણીય દેશો તેમાં કંઈ સંશય નહિ.

તા. ૧૮.મી. ઓગસ્ટ ૧૯૧૩.

ઈન્ડિયન મહાસાથીશંકર, અ. શર્મા.

સૂક્ષ્મદર્શક માં થી.

ગર્ભપાતકી વિધવાઓ સંબંધી રોસન્સ જજની મહત્ત્વાવકર.

અદમદનગરના કિરૂકટ અને રોસન્સ જજની મહત્ત્વાવકર ગણ મે માસમાં સુધની સરકારને ખબર આપી હતી કે વિધવાઓ પોતાના વ્યક્તિચારતત્ત્વ સંતાનોનો નાશ થવા ત્યાગ કરવાના બનાવોનું પ્રમાણ, અદમદનગર જિલ્લામાં, સ્ત્રીના જિલ્લાઓની અપેક્ષા વિરોધ આવે છે. આવા નાશ, તેના પ્રયત્ન અથવા ત્યાગને ફોજદારી કામદારો અપરાધ ગણે છે. તેના વિરોધ ઉપાય તરીકે તેમણે એવી સૂચના કરી હતી કે, ફોજદારી વહીવટના કામદારો એક એવી કલમ ઉમેરવી કે, પોતાના બાલકનો ત્યાગ કરનાર વિધવાઓ, શિક્ષા પછી પણ પ્રાંચ વર્ષ સુધી પોલીસમાં બાલક સાથે પોતાની દાબરી આપવી કે તેથી બાલકનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવી ન શકે. સરકારે આ સૂચના જાહેર કરાવવાના મત અંગે તેમનાપર મોકલી આપી હતી. તેમાં પંદરપુરના અનાયાસપના સુપરીન્ટેન્ડેન્ટે સરકારપર સોફલેલા જવાબ ધણું કરીને સૌથી બાવલાવિક છે. કેમકે એ પ્રકરણમાં તેના જોડેલા અનુભવ ખીલને-જાળને પણ-હોવાનો સંભવ નથી. બદનામ થાય છે અને વળી શિક્ષા થાય છે બિચારી વિધવાઓને પરંતુ તેમાં પાડના કચ્છર માટે પખાલીને હાથ દેવા જેવું થાય છે ! તેમને બંદ કરનારા કામી પુરેલા સરવામ્ રસતે આખરુદાર તરીકે ખપે છે ! વૈષ્ણવ દવાને ગ્રાસ થનાર દિલ્લ આ મોટે ભાગે નિરાશાર હોય છે. તેથી તેનો ઉપાય તે કોઈ નિર્વાહ અર્થે એક જ કુટુંબમાં રોકનારી તરીકે રહેવાનો છે. અને તે પરત્વે સ્થિતિમાં કુટુંબના વડે કે બીજી કોઈ છાલ તેની સાથે કુચેપ્ટા કરવા વારંવાર સંકેત કરતો નથી. હમેશ રહેતાં, વિધવા બિચારી જદમાસ અને છે ન તેને કાઢી મૂકાય છે ! આ સંબંધી, સુપરીન્ટેન્ડેન્ટે આપેલા એક દાખલો ખરેખર મહા કથણશક્તિ છે. નાગપુરમાં ૨૫ માણસના રેસાલાના એક શ્રીમંત કુટુંબમાં એક વિધવા બ્રાહ્મણી રાંધનારી તરીકે રહી હતી. કુટુંબના વડાના વ્યભિચારથી તે વિધવા સગર્ભા થઈ. તેનાપર વ્યભિચારનું તહોમત મુકી શેઠે તેને રાખ આપી. વિધવાએ પંદરપુરના આશ્રમનો આશ્રય લેવા વિચાર કર્યો અને તેણે સાત પંદરપુર જવા જોડલા પૈસા માંગ્યા. પરંતુ રાક્ષસ શેઠે તે આપવા પશુ ના કરી. તેથી તે બિચારી બાંધે ગામ સ્ત્રીના માગતી ૬૦૦ માથલ ચાલતી, દોઢ માસે પંદરપુર આવી ! આવી ત્યારે ખ

શું કરીએ ! એજ 'તેમના-ખ્યાલ, ખુલાસા અને દલીલનો સાર છે. કદાચ "ગુન્દા-ભરી બેદરકારીને" માટે 'દાંકનારને' સજા પણ થઇ તો પણ તેમાં જેવું અવધન કે માણસ નહીં થયું તેને શો લાભ ? 'દાંકનારની' ગમે તેવી બેદરકારી છતાં ગરીબ કે મધ્યમ સ્થિતિના માણસો પૂણ્ય ગાડીની એકદરેમાં આવીને છુલ્લું મરે છે ત્યારે તેમને દિવાની દાદ તો મળવી લગભગ અસંભવિત છે. 'દોષકોટની' દરખાસ્ત એ દાવો માંડતાં તો સાક્ષીરૂપે તથા બેરીરૂપે શરખાર પણ પૂરાં કરી નાંખે અને છતાં પણ કેસ છૂતવે મદાકેદિય કરણ કે બેદરકારીની સાબિતી વાદીને શિર ઉતારી પાડવી સહેલ છે. આવીજ હશે કહીએ છીએ કે ગરીબ લોકોને પૈસાદારોના એ રસ્તામાં રમતા વાલવરૂએથી રક્ષણ મળે તે સાર છતાં યામત્રાને કેટલા બદલા આપવો એના જુરીએજ તત્કાલ નિર્ણય કરવો અને 'ડીપોઝીટ'ની રકમમાંથી તે પગાર કરવી. બે શેઠીયાને એ અન્યાયપૂર્વક લાગે તો તેણે બલે અપીલ કરવી. આ શિવાય બીજી કોઈ સરલ ઉપાય નથી. રસ્તા ખર્ચ નેતાં લોકોને જ્યાં આવવા માટે છે-રમત ગમત, શરત કે કાલી સહેલ ખાવા નથી. આનગી ગાડીવાળાએને એક ખાસ છુટ તરીકેજ રસ્તામાં ફરવા દેવામાં આવે છે, રસ્તા તો રાહદારીઓ માટેજ છે એમ ન્યાં સુધી તેમને ડીપોઝીટ લઇને પડવાનો નહીં આપે ત્યાં સુધી તેઓ સમજવાના નથી ! હવે તો એક દેહવાલને દહે છે, ગાડીવાળાઓ રાહદારીઓને અપમાન કરીને ગમે ત્યાં દૂર આગળ પાછળ દોડાવે છે, અને એવો ચેતવણીથી દર પગે તેમની છાંછી તેઓ ખચાવે છે એવોજ કોઈક ડોળ લાગે છે. એજ ખીજી ઉપસૂચના પણ અત્રે હમે કરીશું. લંડનના અમુક રસ્તા પર ગાડી દરવાની રખ નથી તેમ મુંબઈમાં પણ ખાસ કરીને બુલેયર વગેરે લગામાં ધનાની જરૂર છે. મેળામાં તેમ કરજામાં આવે છે અને એ લગામાં રેલ રોતફેન મેળો નહીં તો શું બસાય છે ? દર્શન કરવા આવનારા શેઠીયાઓની ગાડીની લાઇનની લાઇન માણસોને રેલો રાખે છે. એ શેઠીયાઓને સૂચવવાની જરૂર છે કે દર્શનનું પુણ્ય પગે ચાલીને આવવામાં વિરોધ છે ! કંઈક તપની તથા સ્વામીજીઓની પ્રશ્ન આશા રાખે છે !

પુરૂષ-(અને) 'વીલપાર' (ધમ્મ શક્તિ) તમારી જાતિમાં સ્વાભાવિક રીતે વિશેષ કે દમારી જાતિમાં ? તમારો શું ગત છે ?

સ્ત્રી-હમે છું, પણ આશુ' નવાજ એક મને કહે છે કે પુરૂષમાં વધારે છે.

પુરૂષ-હું ત્યારે જગતથી જુદો પડું છું. સ્ત્રીમાં વીલ-પાર વિરોધ છે, કારણ કે સ્ત્રી ચઢાય છે ત્યારે રડી શકે છે, પુરૂષ ચઢાય છે ત્યારે પણ તેને રડવું આવતું નથી !

X

X

X

X

મોસ્તર-—છોકરા, બોય, હોદ્દર અને પેન્સીવમાં શો ફેર ?

છોકરો-—હોદ્દર ખડીયામાં બોળવું પડે અને પેન્સીવ ગોંધાં બોળવી પડે !

શ્રી પ્રકરણ [સદીક]

જે પ્રતિષ્ઠિત પુનર્લગ્નો-ગત માસમાં થયાં છે. જે સુધારકો આમભોગ આ પર્વ તથા નૈતિક બલ દર્શાવીને, પોતા તથા પોતાના કુટુંબપરના સુધારણાને, પ્રયોગ આ પ્રમાણે કર્યાં જશે તો આ આવરમક સુધારો ઝપાટાપદ આગળ વધશે. (૧) ગંદુર (મદ્રાસ) ખાને ગઇ તારીખ ૧૯ મી ઑગસ્ટે, “ દેશાભિમાની ” પત્રની ઑક્ટોસર્ના, હીંદુસ્તાન એશ્યુરન્સ કંપનીની મદ્રાસની શાખાના (૨૭ વર્ષની વયના) મેનેજર (જેને માર્સિક રૂ. ૨૦૦ મળે છે) નું લગ્ન બેઝવાડાના જાહેર બાંધકામ ખાતાના વડા ફૂર્ચરચેન મી. એસ. વેંકટ એલમ પંતુ-લુની વિધવા પુત્રી (વય ૧૬) સાથે, તેના પિતાની સમ્મતિથી થયું હતું. લગ્નની ધામધૂમ ૫ દહાડા ચાલી હતી. (૨) કાશીપુર (યુક્ત પ્રાન્તો) ના લાક્ષ્મી રત્નલાક્ષ્મી વિધવા ભત્રિજી શ્રીમતી કળાવતીનું લગ્ન મુરાદગાદની વિધવા વિરાહ સલાના આશ્રય હેઠળ ગઇ તા. ૭ મી સપ્ટેમ્બરે શબ્દ ખાતે થયું હતું. લગ્નના વરધોદામાં ખિરાદરીએ પશુ ભાગ લીધો હતો. ૮૦૦ માણસ હાજર હતાં. કાકાએ કન્યાદાન કર્યું હતું. વર લાક્ષ્મી રામચંદ્રામનું વય ૨૫ વર્ષ હતું ને તેણે રૂ. ૬૦ દાનમાં આપ્યા હતા. કન્યા અગરવાલ વૈશ્ય હતી.

કટુપા વરનેજ-પરણ્યાની પ્રતિજ્ઞા લેનારી કુંવારીઓની સંખ્યા ! જર્મનીમાં હાલ સ્થાપત્રમાં આવી છે. તેનું નામ “ લીમ ઓગેન્સ્ટ બ્યુટી ” છે. જે પશુ લાભદાયી લાગે તે, તરીકાથી તેમજ દૈવીક વાર બાવહારિકતા અને શક્યતાઓ પશુ-ગમે તેટલું વેગળું હોય તોપશુ તેને હીમતથી, હાસ્યનાં અશિલ્પનોથી પશુ જરા ન ગભરાતાં, અમલમાં મુકનાની ચેષ્ટા કરવી એ પશ્ચિમનો એક અનુકરણ કરવા યોગ્ય સંદર્ભ ઉન્નતિનું મૂલ દ્વાર, હમને લાગ્યું છે. અવલોકનથી આ મંડળની નેતા શ્રી જે પોતે એક સ્વરૂપની મૂર્તિ છે તેના જીવામાં આવ્યું છે કે, સ્વરૂપવાન પુરુષો સાથે લગ્ન કરવાથીજ અનેક સ્ત્રીઓનાં લગ્ન દુઃખરૂપ નીવડ્યાં છે. તેણે જાણી ૧૮ માં ૧૨ દાયકામાં એજ દુઃખનું કારણ હતું. એ તો નિસ્સંદેહ છે કે સુસ્વરૂપ અનેક રીતે શાય સમાન છે. સ્વરૂપવાન મનુષ્ય માત્ર બહાવણાં રૂપેજ કામ આવે છે. સ્વરૂપની ધારને ખાંડ આવી જવાનો તેના નિરંતર ભય તથા તેની નાણુકાષ તેને ગંભીર ખર્ચાનું કામ કરવા દેતી નથી. અને એક પાશ્વર્ય ડોક્ટરનો એવો મત છે કે જે સુંદર પાતળી લાંબી, બાણાકાર બહુવાળી, આરસપહાણ જેવા રંગવાળી, સુહામણી ચામડીની નાજનીઓ તમે જુઓ છો તેની ચામડીની મોઢક ચળકતું કારણ તે અંદરથી રોગિષ્ટ હોવાનું છે ! જમે તેમ હોય, તોપશુ તેના ધણીને તો તે રોગિષ્ટ હોય તેમજ માની લઇને તેને સાચવવા નોકર ચાકરો રાખવા પડે છે. સીધા સાદા દેખાવનો મનુષ્ય હંમેશાં રોગદા કામ માટે વધારે યોગ્ય હોય છે. અને એ પ્રસિદ્ધ છે કે ધર્મગ્રંથમાં અતિસ્વરૂપવતી કુમારીઓ કરતાં સાધારણ સાદા દેખાવની પશુ તંદુરસ્ત કન્યાઓને મધ્યમ વર્ગના સમજદાર કુંવારાઓ લગ્નના બગદારમાં વધારે પસંદ કરે છે. તેઓ મોડા પરણતા હોવાથી અને તે કારણથી ભોગવિભાસ કરતાં

સંસારની સગવડો. પર વિશેષ હક્ક આપીને પરણતા હોવાથી, તેઓ ધર સંસાર રૂપી રીતિ મેદાન શકે એવી, સ્વરૂપના અભિમાન વિનાની, ધર સંસારના ચિત્તાવાળી સ્ત્રીઓનેજ વિશેષ ભક્ત આપે છે. જગતના સૌથી મદાન-પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ કાંઈ સ્વરૂપ માટે પ્રખ્યાત નહોતે તે ભોત્તાં, હક્કમાં સ્વરૂપને પ્રથમ પદવી આપવી એ ઉત્તમ નિયમ તો નથીજ. હજારો સ પ્રમાણે, જેમ સ્ત્રીઓએ કદુપા પુરુષનેજ પરણવા સાર સભા સ્થાપી છે તે કરતાં પણ પુરુષે કદુપી સ્ત્રીઓને પરણવા સાર સભા સ્થાપવી જોઈએ ! કારણ કે સ્ત્રીને તો હંદુએ રમે તે રૂપ રંગનો પુરુષ ચાલે છે પરંતુ પુરુષમાં સ્વરૂપવતી સ્ત્રીઓનો અતિ પક્ષપાત ભોત્તાં જો છે. હિંદુસ્તાનમાં રૂપ નહીં, ગુણ પણ નહીં પણ મોટે ભાગે કુળ અને કુળ એટલે કે કનક દાદાના દાદાના બાપની આખર કેવી હતી અને તેણે કેટલા વસ કર્યા હતા, તેની ખીજી સરવાળી હોય છે અને એવી ઉત્તમ કનૈયાટી (લાટરી ?) થઈ પછી એ આમોદું કમલ, “ એક્સ-પાર્ટી ” ની ન્યાય પદ્ધતિ પ્રમાણે, તેઓ લગ્નની વ્યાખ્યા પણ જાણુશ પૂરે પ્રથમ આવે છે અને સમ પ્રસંગ સુધી તેમજ તે પછી સ્વરૂપની તો તુલના કે વિચારજ સરખાં આવતો નથી. તેથી સ્વરૂપના જેથી ખાડામાં આપણાં સ્ત્રી પુરુષો પશ્ચિમના સ્ત્રી પુરુષ પોં પડવાનો સંભવજ નથી ! પશ્ચિમમાં લગ્નનાં કારણોમાં સ્વરૂપને ૫૦ ટકા માર્ક અને જે તેને બદલે તેને ૧૦ જ ટકા આપવી જોઈએ એમ ત્યાંના લગ્નસુધારો કહે છે. પણ તેઓ જો બાણીને આશ્ચર્ય પામશે કે અહીં તો એ ચાર ટોકડા ફોકડા પણ તેને મળે તો સ્ત્રીજ સમજાયું. એટલી દહે તેઓ જવા તૈયાર હોય એ શક્ય નહીં. તેઓ એ પ્રત્યે દેશ રાખવાનીજ હીમાયત કરે છે ત્યારે અહીં તેનો સમૂહો નાશ છે. દેશના ત્રણ મી પ્રમાણે સ્વરૂપવાન પુરુષનું જનતાં સુધી, પ્રમાણમાં સ્વરૂપવતી કન્યા સારોજ અને સ્વરૂપની કન્યા જનતાં સુધી સ્વરૂપવાન પુરુષ સાથે લગ્ન થયું ઉચિત છે. પરંતુ લગ્નની પદ્ધતિમાં, પ્રથમ ગુણ અને ઉદ્દેશજ સ્વરૂપ. પર હક્ક આપવું જોઈએ.

પોતાના સૌશીલસીલ મતના અને " ધી માસીક " નામક સૌશીલસીલ પત્રના તંત્રીનેજ પરણી છે. તેના પરમાર્થિક ઉદ્યમ ન્યૂયૉર્કમાં 'સૌશીલસીલમ' મતનું પ્રતિપાદન કરનારા ચોપાન્યાં તથા ફરીયાદી બનીને પુસ્તકો વહેંચવાનું કે વેચવાનું છે. પોતે ખલાસી, દખનું જ્ઞાતિક, તથા પાવડી માત્ર પહેરે છે ! પિતા તેનાં આ વર્તન તથા મતથી બહુ ખિન્ન થયો છે પણ જેને એ જગત્સરી ઉન્નતિનું કારણ માની બેઠી છે તેના ત્યાગ કરવાનો એને સંકલ્પ પણ નથી. ધન્ય છે આવી સ્ત્રીઓને. આ દેશમાં એવા પુરુષો પણ નથી, પછી સ્ત્રીઓ ન હોવાની ફરિયાદ કરવાનો તો અવકાશજ ક્યાં છે ?

વીસમી સદીની સાવિત્રી—૧૭ મી સદીની આખરે બર્ફે હાલે ગયું કે સ્ત્રીરક્ષણાર્થની પ્રયત્નોની શરૂઆતના સ્ત્રી સુધાઈ ગયો છે પરંતુ વીસમીના પ્રારંભમાં પ્રથમ પ્રેમાર્થ સ્ત્રીના આત્મભોગનો ઝડો તો નથીજ બંધ પડી ગયો. યુરોપની અમુક વર્ગની સ્ત્રીઓની સ્વાર્થપરા-યજ્ઞતા વિષે સાંજળતાં સાંજળતાં કાન ધ્રુટવા આગ્યા છે. પરંતુ હજી દાંધની ખીંછ બાણી જોવાની છે. ફ્રાન્સની એક ૨૪ વર્ષની યુવતી ધનવતી કુમારીના એક દિન વર્તમાનપત્ર વચિતાં રોમાંચ થયાં ! ચોરકેહોમાં "બંડ પોર" મૂર તાબક્ષાવાળા સાથે લગ્ન કરતાં ફ્રેંચ લોકરમમાં નો એક બહાદુર સ્ત્રીસ સીપાઇ હેબરયર, મુઘીલા નદી વાળી લડાઇમાં લડતાં (૧ વર્ષની વાતપર) બાહેસ થયો. એક હાથ ઉઠી જતાં બીજે હાથે તે અનેક કલાક લડ્યો ! અને અંતે, આંખમાં દુસ્મનની ગોળી લાગવાથી અપંગ થયો ત્યારેજ બેઠો. સૌધને અદ્ભુત પાઠ બાજવવા માટે તેની ફ્રેંચ સરકારે સારી કદર પણ કરી. તે અપંગ બાગે સ્વદેશ પાછો ફરતાં ઉક્ત કન્યા તેને મળવા ગઇ અને પરણ્યું તો આવા બહાદુરનેજ એવો સંકલ્પ કરીને શરૂ. તેણે અપંગ સાથે પરણ્યાં આગણી કરી અને તે સ્ત્રીકારણ. હાલમાં તે લગ્ન થયું છે. આ વાર્તામાં ઇંદ્ર, સુર્ય, યમ, બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ નથી આવતા, અને આયુષ્ય હુંકું હોવાને બદલે તથા અપંગ તથા હરતદીન હોવાનો ફેર છે—જે સિવાય સાવિત્રી અને ફેલીકસના ચરિત્રમાં બહુ ભેદ નથી, જગતને આવીજ પરમાર્થી અને પતિભક્ત સ્ત્રીઓની જરૂર છે.

સ્ત્રી કે બિલાડી ? —અવેરીયા (જર્મની) રાજ્યનાં શાન્ધલ ગામની એક સ્ત્રી-મત કારખાનાવાળા હેર (મી.) આટમેનની પત્ની ઘણું કરીને દુનપાની હાલની સાથી ફલદુષ્ક સ્ત્રી છે. બિલાડી બનતાં માણસ બની ગઇ હોય એમ લાગે છે. ચોદ માસમાં તેણે સાત છોકરાંઓને જન્મ આપ્યો છે. ૧૯૧૨ ના એપ્રિલમાં એકજ તારીખે તેણે ચાર પુત્રીઓ (બે-ડીયાં કે ચેડીયાં ?) ને જન્મ આપ્યો અને ગયા જુલાઇમાં તેણે પાછાં ત્રણ છોકરાંઓને એકજ સામટો જન્મ આપ્યો. આમ જો અધિક ચાલે તો હેર આટમેનને કારખાનું ગીરે મૂકવાનો વખત આવતાં બહુવાર લાગે નહીં. આવી સ્ત્રીઓની જર્મની કરતાં ફ્રાન્સને વધારે જરૂર છે. આટમેન બાપડો અક્લિનંદોના વર્ણથી લીંબાઇ જતો હશે.

શ્રી પોલીસના ધાધરા કે પાટલુન ?—ગ્રીકોની પોલીસમાં સ્ત્રી પોલીસ પણ હાલમાં રાખવામાં આવી છે તે બજાર તો અન્યત્ર પત્રોમાં પ્રગટ થઇ ગઇ છે. પણ એ ધાધરા પલટણુ લૂસ ધાધરા સહિત ચોરને દોડી પકડી કેમ શકે ? દરજીઓ વહારે આગ્યા છે. તેઓએ એવી યોજના કરી છે કે પાટલુનું પાટલુન ને ધાધરીની ધાધરી, ને દોડવું પડે. તો બેચાર કેસ—ગટન છાંડતાં તેમાં એકદમ ફેરફાર થઇને તે પાટલુન થઇ ગય છે !

સંસારની સ્વચરો પર વિરોધ લક્ષ્ય આપીને પરણતા હોવાથી, તેઓ પર સંસાર રૂઢી રીતે ચલાવી રોકે એવી, સ્વરૂપના અજિમાન વિનાની, ઘર સંસારના ચિત્તાણી સ્ત્રીઓનેજ વિશેષ પસંદગી આપે છે, જગતના સૌથી મહાન પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ કાંઇ સ્વરૂપ માટે પ્રખ્યાત નહોતાં તે જોતાં, લક્ષમાં સ્વરૂપને પ્રથમ પદથી આપવી એ ઉત્તમ નિયમ તો નથીજ. હમારા મત પ્રમાણે, જેમ સ્ત્રીઓએ કદુપા પુરુષોનેજ પરણવા સારું સભા સ્થાપી છે તે કરતાં પણ પુરુષોએ કદુપી સ્ત્રીઓને પરણવા સારું સભા સ્થાપવી જોઇએ ૧ કારણ કે સ્ત્રીને તો હજીએ ગમે તેવા રૂપ રંગો પુરુષ આસે છે પરંતુ પુરુષમાં સ્વરૂપવતી સ્ત્રીઓને અતિ પદાપાત જોવામાં આવે છે. દ્વિદુસ્તાનમાં રૂપ નહીં, શુભ પશુ નહીં પણ મોટે ભાગે કુળ અને કુળ એટલે કે કન્યાના દાદાના દાદાના આપની આખરે કેવી દત્તી અને તેણે કેટલા ઘરા કર્યા હતા, તેનીજ પરીક્ષા કરવાની હોય છે અને એવી ઉત્તમ કહોલી (હોલી ?) કર્યા પછી બે બાળકોનું સગપણ, “ એકસ-પાટો ” ની ન્યાય પદ્ધતિ પ્રમાણે, તેઓ લગ્નની વ્યાખ્યા પણ જાણવા પૂર્વે કરવામાં આવે છે અને લગ્ન પ્રસન્ન સુધી તેમજ તે પછી સ્વરૂપની તો તુલના કે વિચારજ કરવામાં આવતો નથી. તેથી સ્વરૂપના એથી અઘરામાં આપણાં સ્ત્રી પુરુષો પશ્ચિમના સ્ત્રી પુરુષો પેડે પડવાના સંલગ્ન નથી ૧ પશ્ચિમમાં લગ્નનાં કતરોમાં સ્વરૂપને ૫૦ ટકા માફ મળે છે તેને જાહેરે તેને ૧૦ જ ટકા આપવી જોઇએ એમ ત્યાંના લગ્નસુધારકો કહે છે. પણ તેઓ પણ જાણીને આશ્ચર્ય પામશે કે અહીં તો બે વાર રોકડા રોકડા પશુ તેને મળે તો નસીબજ સમજવું. એટલી હદે તેઓ જવા તૈયાર હોય એ સમજાઈ છે. તેઓ એ પ્રશ્નને હદમાં રાખવાનીજ સીમાપત કરે છે ત્યારે અહીં તેના સમૂહો નાશ છે. હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે સ્વરૂપવાન પુરુષનું બનતાં સુધી, પ્રમાણમાં સ્વરૂપવતી કન્યા સાથેજ અને સ્વરૂપવતી કન્યાનું બનતાં સુધી સ્વરૂપવાન પુરુષ સાથે લગ્ન થવું ઉચિત છે. પરંતુ લગ્નની પસંદગીમાં, પ્રથમ શુભ અને ઉચ્છુજ સ્વરૂપ પર લક્ષ્ય આપવું જોઇએ.

હરા લક્ષ્યાધિપતિ સ્ત્રીની કુકિરી--આ દેશમાં સ્ત્રીઓ જેમ પુરુષ જેવી મહાકુપ્ત નથી હોતી, તેમ ત્યાંની જેવી અસ્વચલી, પરાક્રમ પરાધન પશુ નથી હોતી, એ હમને પૂર્વની અને પશ્ચિમની સ્ત્રીઓમાં સૌથી મોટો ભેદ દેખાયો છે. આ દેશની ઉત્તમ સ્ત્રીઓની ઉત્તમતા અપવાસાદિ, સંકારીક અથવાં હદરાળા હુપયોગનાં વતો કરવામાં, ઘરના પ્રણાલિ સેવન કરવામાં, પતિ દેહાંત થતાં સાદગી પર ચંચામાં, પરપુરુષનું શુભ ન જોવામાં અને એવી રીતની ખરી કુકિરી ખાત ખાતજ કરવામાં આવી જાય છે. પરંતુ અનેક પાંચાત્ય વીરોગનાઓની વાતો ન્યાસીજ છે, જેને ન્યુયોર્કની મીસીસ હેરોશીએ વી-સ્ટેસ એક અદ્યતન દર્શાવે છે. તે ત્યાંની એક જાણીતી “ સોસીયેટીસ્ટ ” છે, અમુક જગે પાંચે વારલા કે એક દર્શના ધંધાથી પુરુષને ધન થાય અને બીજાને તમામ મહેનત વર્ષે તેથી દરિદ્રાસ્થમાં રોકે એ સાંપ્રત વ્યવસ્થા દ્યાણ સોસીયેટીસ્ટને અનુકંપાથી કંપાવે છે. તે વ્યવસ્થાને નષ્ટ કરવા તેઓ પ્રમથન કર્યું છે. પાણું જર્મની સોસીયેટીસ્ટ મનનું છે. આ નાતે પણ એજ મતની ચક્ર ગઈ છે. તેને પિતા મહા સીપાઈ છે અને પદુષા નાદ પણ પુત્રીને દર માસે અમરથા ૩. ૧૫૦૦ નો એક મોકલે છે જે તે પાછા જ વાળે છે. તે સ્વામ્યથીજ મનપ્રાપ્તિ કરવાની વાત માને છે અને માસિકે મારે દેખિતા લખાન ઉત્તરિવૈદ કરે છે. કોઇ શ્રીમંત કુવાનને ન પરણતાં,

પોતાના સૌથીવૈદીર મતના અને “ ધી માસીક ” નામક સૌથીવૈદીર પત્રના તંત્રીનેજ પરણી છે. તેનો પરમાર્થિક ઉલ્લમ ન્યૂયૉર્કમાં “ સૌથીવૈદીકમ ” મતનું પ્રતિપાદન કરનારાં ચોપાન્યાં તથા ફેરીયણ બનીને પુસ્તકો વહેંચવાનું કે વેચવાનું છે. પોતે ખલાસી હજનું બ્લાઉઝ તથા પાનડી માત્ર પહેરે છે ! પિતા તેનાં આ વર્તન તથા મતથી બહુ ખિન્ન થયો છે પણ જેને એ જીગત્તી ઉન્નતિનું કારણ માની બેઠો છે તેના ત્યાગ કરવાને એને સંકલ્પ પણ નથી. ક્યં છે આવી શ્રીઓને, આ દેશમાં એવા પુરૂષો પણ નથી, પછી શ્રીઓ ન હોવાની ફરિયાદ કરવાનો તો અવકાશજ ક્યાં છે ?

વીસમી સદીની સાવિત્રી—૧૭ મી સદીની આખરે બર્જે લલે મયું કે સ્ત્રીરક્ષણાર્થની પુરૂષોની શૂરવીરતાનો સ્ત્રોત સૂકાઇ ગયો છે પરંતુ વીસમીના પ્રારંભમાં પુરૂષ પ્રેમાર્થે સ્ત્રીના આત્મભોગનો ઝરો તો નથીજ બંધ પડી ગયો. યુરોપની અમુક વર્ગની શ્રીઓની સ્વાર્થપરા-યણના ત્રિવે સાંભળતાં સાંભળતાં કાન ધ્રુટવા આત્યા છે. પરંતુ હજી દાલની શ્રીજ બાબુ જોવાની છે. ક્રાન્સની એક ૨૪ વર્ષની સુનતી ધનવતી કુમારીના એક દિન વર્તમાનપત્ર વચિતાં રોમાંચ થયાં ! મોરકકોમાં “ બ’ડ ખોર ” મૂર તાવફાવાળાઓ સાથે લગાઇ કરતાં ફ્રેંચ સરકારમાંનો એક બહાદુર સ્વીસ સીપાઇ હેઝરથર, યુદ્ધીયા નદી વાળી લગાઇમાં લડતાં (૨ વર્ષની વાતપર) ધાહેલ થયો. એક હાથ ઉડી જતાં ખીજે હાથે તે અનેક કલાક લડ્યો ! અને અતે આંખમાં દુસ્મનની ગોળી લાગવાથી અપંગ થયો ત્યારેજ બેઠો. શૌર્યનો અદ્ભુત પાઠ ભજવવા માટે તેની ફ્રેંચ સરકારે સારી કદર પણ કરી. તે અપંગ બાગે સ્વદેશ પાછો ફરતાં ઉકત કન્યા તેને મળવા ગઇ અને પરણવું તો આવા બહાદુરનેજ એવો સંકલ્પ કરીને ગઇ. તેણે અપંગ સાથે પરણવા માંગણી કરી અને તે સ્વીકારાઇ. દાલમાં તે લગ્ન મયું છે. આ વાર્તામાં ઇંદ્ર, સુર્ય, યમ, બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ નથી આવતા, અને આયુષ્ય ટુંકું હોવાને બદલે તથા અપંગ તથા દરતદીન હોવાનો દેર છે-એ સિવાય સાવિત્રી અને ફેલીક્સના ચરિત્રમાં બહુ બેદ નથી, જગતને આવીજ પરમાર્થી અને પતિભક્ત શ્રીઓની જરૂર છે.

સ્ત્રી કે બિલાડી ? —અવેરિયા (જર્મની) રાજ્યના શાન્ધલ ગામની એક શ્રી-મંત કારખાનાવાળા હેર (મી.) આટમેનની પત્ની ધણું કરીને દુન્યાની દાલની સૌથી ફલકુપ શ્રી છે. બિલાડી બનતાં માણસ બની ગઇ હોય એમ લાગે છે. ચૈદ માસમાં તેણે સાત છોકરાંઓને જન્મ આપ્યો છે. ૧૯૨૨ ના એપ્રિલમાં એકજ તડકે તેણે ચાર પુત્રીઓ (ને-લીમાં કે બેલીમાં કે) ને જન્મ આપ્યો અને ગયા જુલાઇમાં તેણે ચાર છોકરાંઓને એકજ સામટો જન્મ આપ્યો. આમ જો અધિક ચાલે તો હેર આટમેનને કારખાનું ગીરે મૂકવાનો વખત આવતાં બહુવાર લાગે નહીં. આવી શ્રીઓની જર્મની કરતાં ક્રાન્સને વધારે જરૂર છે. આટમેન આપડા અભિનંદનોના વર્ષાથી ભીંજાઇ જતો હશે.

શ્રી પોલીસના ધાધરા કે પાટલુન ? —ચીકગોલી પોલીસમાં શ્રી પોલીસ પણ દા-લમાં રાખવામાં આવી છે તે બજાર તો અન્યત્ર પત્રોમાં પ્રગટ થઇ ગઇ છે. પણ એ ધાધરા પલટણ લૂસ ધાધરા સદિત ચોરને હોડી પકડી કેમ ચોકે ? દરજીયા બદલે આત્યા છે. તેઓએ એવી યોજના કરી છે કે પાટલુનનું પાટલુન ને ધાધરીની ધાધરી. બે હોડવું પડે તો બેચાર કેસ-ગલ્ટન છોડતાં તેમાં એકદમ ફેરફાર થઇને તે પાટલુન થઇ જાય છે !

વાંઠા વગેરે પર ચલુ કર નાંખવાની કૃત્ય સૂચના !- 'સત્ય' ના ગાંઠમાં કૃત્ય રાજ સભાની કમીટીએ કુંવારાપર કર નાંખવાના પસાર કરેલા ધારણાવિષે એક લેખ પ્રગટ કર્યો હતો. તેમાં પરણ્યા છતાં હાથે કરીને પ્રજ્વલીત રહે તો કાયદાનો શ્રેય અર્થ ? એ પ્રશ્ન હમે કર્યો હતો. તે પછી એક યુરોપિયન વર્તમાન પત્રમાં હમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આગમ્યથી યથાવલો હમે વાંચ્યો છે. કાન્સર્મો પ્રજ્વલિત કરવા સ્થાપિત સભા "લરેસ થેડસે" એવી સૂચના કરે છે કે, જો કૃત્યમેળાં ૩ ઊંડાં જીવતાં ન હોય અથવા જો ૩ ઊંડાંને ૨૨ વર્ષની વય સુધી ઉછેરી ન હોય તોનાપર ત્રણથી એકાં દરેક ઊંડાં દીઠ વર્ષે ૨૪ શીશીંગનો કર નાંખવો. આથી વર્ષે ૩૦ કરોડ રૂપીયાની આમદાની થશે ! ઊંડાં જીવતાં અને ઉછેરવા કરતાં આ કર આપવો બહુ સહેલો અને વળી સસ્તો છે, વર્ષે ૨૪ શી. એટલે ૧. ૧૮ માં કદાપિ એક બાળક ન ઉછરી શકે. એથી ૩ ગણી રકમ તો મુલાવડનાજ ખર્ચમાં પેશી જાય છે, જ્યાં સુધી એટલો કર દર મહીને ન પડે ત્યાં સુધી સ્વાર્થી લાંબો સુધરવાનો સંભવ નથી. અને બહુ કર પડે તો બીજો દેશજ કેમ નહીં ચાલ્યા જાય ? અને ૩ થી બધાજ અટકે તો પછી શું ? તાત્પર્યે કે કૃત્ય નીતિ ન સુધરે ત્યાં વિના અધારજ રહેવાનું.

લગ્ન સંબંધી એક ઉત્તમ કાયદો-વેન્સીસવાનીયા (યુ. રે.) ની સરકાર ધામો છે. સ્ત્રી પુરુષને લગ્ન કરતાં પહેલાં રાજ્યની સમ્રતિ લેવી પડે છે-અને જો લગ્ન કરવાર એક ખીજને યોગ્ય તથા લગ્નને યોગ્ય જણાય તેજ તેઓ લગ્ન કરી શકે છે. લગ્નનો પરવાનો મળે તો પહેલાં ખન્ને ઉમેદવારોએ તેમની શારીરિક તથા માનસિક રિયનિ સંબંધી જાણેલા ૪૮ પ્રશ્નોના જ્વલે ઉત્તર આપવા પડે છે. તે ઉત્તર સંતોષકારક હોય તોજ પરવાનો મળે છે. જો આ દેશમાં જેથી કાંઈક વ્યવસ્થા હોય તે અનેક લાકડે માંડા વળગાડવામાં નામધારી લગ્ન સંબંધ થતાં અટકી જાય.

અંગ્રેજી માસડોના ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ-સંટીક.

ધાર્મિક શિક્ષણ સાવિ હિંદુ સુનીવર્સીટીમાં શરૂઆત કરવા વિરુદ્ધ-એક લેખ, પ્રખ્યાત ગ્રા. હોમરશામ દેક્સ એમ. એ. સામેરના ચોટર્ન રીવ્યુમાં લખે છે. તે કહે છે કે ધર્મનું શિક્ષણ કેવું હોય છે તેના દ્વં પ્રોત્તી ધર્મમાંથીજ ચોક્કસ રાખવા આ પી.ટી. પ્રોત્તી શાળામાં ધાર્મિક શિક્ષણના આવા નમૂના છે- "કુમારિકાને પુત્ર (ધર્મ) અવતર્યો. એક મનુષ્ય મરણ અને દદન પછી પાઉં જીવિન યોગે ! અને તે જાદ આકાશમાં 'હમી અદરય યમ ગયો ! એક સ્ત્રી એકદમ મીઠું' ગઇ ગઇ ! એક રેલ આવી તેમાં સોથી 'જિન્સ પવતોના સિખરે પહો પાછીમાં દેખાઇ ગયા. " આ વાતો હમુએ કહી અને તે તો પરમાત્મા ક્યો એટલે માનવીજ નિષ્કર્ષ. દેવોમાં પણ દર રવિએ એજ વાતો અનાવવાની પેઠી થાય છે. શું બાવી અને જીભ ધર્મોની એટલીજ જસંભાવિત, દારજનક વાતો માનીને

ધાર્મિક તરીકે અપનારાઓ અધ્યયન, એવી વાતો ન માનનારાથી નીતિમાં ચડીવાતા છે ! મારો તો તેવો અનુભવ નથીજ. ‘ હજારથી ડરનારા ’ તરીકે પોતાને યોગ્યાપાવતા મનુષ્યો એવા દાવો ન કરનારા કરતાં જાહેર ફરજ, પ્રામાણિકતા આદિમાં ચડીવાતા નથી. એક દોઢી અંગ્રેજ અમલદાર મને કહેતો કે “ હું કોઈ દહાડે ‘ નીમાત્રી ’ માણસને નોકર રાખું નહીં કેમકે તે જરૂર લુચ્ચો હોય છે ! ” એક અંગ્રેજે એક બીજા અંગ્રેજ માટે ટીકા કરી કે “ તે લાંચ લે છે ! સાંભળનારે જવાબ દીધો કે ‘ મને કાંઈ તેની ખાસ ખજર નથી, ‘ પછુ તેણે ’ કરે એવો ધાર્મિક છે ખરો ! ’ આ કટાક્ષ કાંઈક વધારે પડતો છે ખરો કેમકે ધાર્મિક હોઈ આ-ખરદાર એવા ધણા માણસો હોવાની મને ખજર છે. પરંતુ ધર્મશ્રદ્ધા રહિતો કરતાં તેમણે પ્રમાણુ યોગ્ય છે. બેશક જે પ્રામાણિકપણે ધારતો હોય કે મારો ધર્મ નીતિ માટે આવશ્યક છે તેને માટે મને માન છે. પરંતુ જે ધર્મ અસત્ય હોવાનું જાણે છે છતાં તેનું શિશુ આપવા કહે છે તેને માટે માન અશક્ય છે. સત્યની નિરૂદ્ધા કરતાં ધર્મોધવા સારો. ધર્મ માનનાર અમુક એકજ ધર્મ માને છે, નહીં કે સામાન્ય ધર્મ. તે કારણથી એક ‘ ખીરતી મુસલમાન ધર્મનું ’ કે મુસલમાન ખ્રીસ્તી ધર્મનું શિશુ આપવાની હીમાયત કરે તે તેણે માનેલાં અસત્યને પ્રચાર કરવાની હીમાયત કરવા ખરોખર છે. ‘ હમુ આપણે માટે મરી ગયો ’ એમ કહેનાર ખ્રીસ્તીઓ અને “ તેઓએ (યાહુદીઓએ) કાંઈ તેને મારી નાંખ્યો નથી તેમ ફારસીએ દીધો નથી પછુ તેની પ્રતિમાને તેમ કીધું ” (કુરાને યરીફ, સુરાત-અન્-નીમા, છુલ્હો, રોડ્વેલ્લૂન ભાષાંતર) એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત માનનારા વચ્ચે ધાર્મિક સમાધાન સર્વથા અશક્ય છે.

એ સત્ય છે કે બહુ પાછળ પડેલી જાતોને ધર્મનાં શિશુઓ લાભ છે, જંગલીઓ તેથી અવશ્ય મુધરે છે. દતિદાસકાર ગીગન સત્યજ વડે છે કે ઉત્તર અને પૂર્વ યુરોપના મુધારાનું બીજા ખ્રીસ્તી ધર્મનાં પ્રચારથી વચાણું. મુંડા વગેરે પ્રાથમિક જાતો, પાંદરીઓના શિશુઓથી મુધરી છે. આફ્રીકામાં મુસલમાન થયેલા આફ્રીકનો મુધાર વધારામાં તેના પડોશીઓ કરતાં ધણા ચડે છે. પછુ અહીં તેનો ઉપયોગ સમાપ્ત થાય છે. રોમન રાજ્ય ઓગરડસના સમયનો ગ્રીક જૂગાલવેતા સ્ટ્રોબોનું એ કથન છે કે “ રોમનો ગ્રીક કરતાં શાણ્ડા છે કેમકે તેઓએ “ ધર્મની અસર જાગવી રાખી છે-ધર્મ કે જે સ્ત્રીઓ, જાગડો, ગિન કેગવાપલા તથા જંગલીઓ માટે જરૂરી છે. ” હવે એ ચાલમાંના કાંઈપણ વર્ગમાં દોઢી યુનીવર્સિટીનાં વિદ્યાર્થીઓ નથી ! યુરોપીયનો કેટલીક વાર દોઢીઓને ધાર્મિક શિશુ સેવાનો આગ્રહ કરે છે તે સ્ટ્રોબોન જોવાજ ઉદ્દેશથી ! તેમને તો કાંઈ ધર્મની જરૂર નથી. પોતાની યુનીવર્સિટીઓમાં તે નથી. અને દોઢુ કે મુસલમાન ધર્મ તો તેમને પોતામાંથી નથીજ જાણે. આફ્રીકાની જાતોને પ્રખ્યાત અગ્રવાસી સરદેરી જોન્સ્ટન તો કહેજ છે કે મુધરેલા અંગ્રેજને હવે ધર્મની અપેક્ષા નથી પછુ એશીયા તથા આફ્રીકા વાસીઓને છે ! ધાર્મિક શિશુ છતાં યુરોપમાં ખ્રીસ્તી ધર્મની સિધ્ધિના ચતી અટકી નથી. ધર્મની દત્તકથા આગડના બેળમાં ગમે તેટલી મરો પછુ યાદપણે જુદી અલગનાં ધણા તેનો ત્યાગ કરે છે; રોમન કેપટીકને પછુ અષ્ટ્રલેન્ડ રહી નથી. જો આ વાત ન માનો તો કશુજ કરવું પડશે કે દોઢીઓની જુદી અથવા રરમાત્ર યુરોપીયનોથી મૂલ્યથીજ જૂનાં છે. કેટલીકવાર કહેવામાં આવે છે કે “ દોઢી રવાનાત્રિક શક્તિથી ધાર્મિક છે, ” એ ખરું દરો કે તેમને દાસ

થોડાજ માસમાં ઉત્તર ધ્રુવની તો સહેલગાહે જવાયે—ઉત્તર તથા દક્ષિણ ધ્રુવની બન્ની પર ખૂબ ફરકારવા બતાવે અનેક બહાદુર વીરોએ પોતાના પ્રાણુ યોધા છે. ૧૫૫૧ એમ્ડસન અને એડમીરલ પીપરી દ્વારમાંજ ત્યાં જમ્ને ક્ષવતા આવવા પામ્યા છે. અને પોતાનું નામ 'અમર કબુ' છે. કેપ્ટન રોક્રો આવતાં જુએ મરી ગયો. આ કશ્ચારસિક લાવાનક સાદસો કયાં અને નવાન બહુનની મદદથી એ મુસાફરી રમત માત્ર થઇ પડવાનો સંભવ કયાં! કશ્વનાશકિત પણ ચક્રર આપ છે. જર્મનીમાં, સ્પીડસખર્જનથી ઉત્તરધ્રુવ પ્રદેશ પર, કાઉન્ટ એમેલીને શોધી કઢાડેલા દવાઈ વદાણ દ્વારા જવાની યોજના ઉભી થઇ મુકી છે. સ્પીડસખર્જન અમેરીકાના ઓર્ગેન્ડે તથા નોરાથા એમ્સોવાની વચ્ચે તથા ઉત્તર ધ્રુવની સાથી પાસેના અને મનુષ્યથી રહી શકતો ટાપુ છે. તે અગાઉ ગ્રીન્લેન્ડનેજ એક ભાગ ગણાતો! ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશ તેનાથી માત્ર ૫૪૦ માઇલ દૂર છે, અને એપેલીનવાર્ના વિમાને તે સૌથી જમણી મુસાફરી ધંધા તરીકે, ચાલુ બૂમીનો સ્પર્ધા કરી વિના દવાઈ ફરે છે. તે બેતાં સવારના નારતો કરીને, જાણેલા સ્પીડસખર્જન મોજાન માટે પાછા આવવું અશક્ય નથી. બરફનાં કુચર પર પગપાળા મુસાફરીની પીડા છે. દવા તો સરલ છે, તે બેતાં ઉત્તર ધ્રુવ થોડા વર્ષમાં 'એક્સપેડિશન બહુન ટૂન' નો પ્રદેશ થઇ બપ તેમાં આવવું નથી !

વિમાનમાં ચંદ્રસોક જઈ પહોંચવાની યોજના—ચંદ્રસોક આ પૃથ્વીથી ૬૫૦૦, ૩૬, ૮૦૦ માઇલ દૂર છે અને તે સાથી સમીપનો ગ્રંથ છે. ફ્રેંચ આકાશગમન કરવામાં સાથી કુશલ છે. એટલે સુધી કે દવામાં વિમાન ઉડું આડુ કરીને પણ દુકામાં જાય છે । વિમાન વિદ્યાનો પ્રસિદ્ધ ફ્રેંચ અભ્યાસી મોરિય એ. સ્નોઈ પેટ્રેરી કહે છે કે, ચંદ્રસોક તો શું પણ નક્ષત્રોમાં વિમાન વડે જવાના દહાડા પાસે આવ્યા છે. ચંદ્રને પુત્રતા માટે મુસાફરીમાં રહિનું જે ભયું નેમ્બે તે પુરે પાડતાર વસ્તુ તો " રેડીયમ " જ છે. તેને દિસાએ ૮૦૦ રતમ રેડીયમ ત્યાં જવા જેટલી મુસાફરી કરતાં બલનબમાં જળી જાય. હવે દાહની કામને એટલાં રેડીયમ માટે ત્રીસ અબજાજ રૂપીયા નેમ્બે ! એટલા રૂપીયા તો રોકેરમા પાસે પણ નથી અને હોય તોએ ૮૦૦ રતમ રેડીયમ તો દુ-આમાંએ નથી. તેની નવી આજુ સોલી કશ્વ ત્યાં સુધી માં. પેટ્રેરીની ધીરજ રાખવી પડશે.

બીજાને દુવાલે દિલ પણ ન લુછ્યું—દોઢીયા બોળના મોંએ મારિયું ખાવું સાફ કયાં વિના કદિ વાપરતા નથી એ વિષયમાં તેઓ કુરોપીયનોથી અવરજ મટે છે. પછી હેતુ યાનિ પનિવ ન થવાનો મુખ્ય હોય તોપણ તેથી લાભ તો છેજ. મુખ સ્પર્ધી તેનાં મુકે અને હોડાના જનુઓ પાસામાં દાખલ થતાં તેને એપ લાગવાનો સંભવ રહે છે. પરંતુ દોઢીયાને બીજાના લુછેલા દુઆલો પાછા પોતાનું ચરીર લજ્જતમાં વાપરવાની ટેવ છે. સંકુલ કુટુંબની તો તે "એડીટ" છે તેથી બેક યાનિપતિત નથી થવાનું તોપણ તે બીજાનાં મોના પાસામાંથી ખીરા જેટલુંજ લગભગ દાનિશક છે. લંડનમાં થોડા સમય પર દોટેસોનાં ચાના પ્લેઝાની લથા નેદર નાથ-રેમોનાં દુઆલિનો સૂક્ષ્મદર્શક વડે કેક્ટરો તરફથી તપાસ લેવામાં આવી હતી. તે બધામાં ફેરફારો મોઝિને (-ગુમીનીયા) કરનારાં તથા અનિશાર ઉત્પન્ન કરનારાં જનુઓ માત્રમ પડતાં દતાં. આ જનુઓને નિરોગી ઉંડેલા ચરીરમાં દાખલ કરતાં નેએને તત્કાલ એ રોગો થાય પાયા દવા । મનુષ્યોને પણ એ કાચ પટે એમાં શું આશ્ચર્ય ! બીજાને પરીનિ

દુઆલમાં દાખલ થાય છે અને તેમાં જે દુર્ગંધ ન હોય તે થોડો...તેથી એ દુઆલ દ્વારા પણ બીજાના જન્મ આપણે શરીર થોડે ને ત્યાંથી શરીરમાં પણ પ્રવેશ થાય એ સંભવિતજ છે. વીંછીના દાંધના લૂછવાના દુઆલો તેા લટકતી મટરોજ છે ! તેને બદલે-તો દાંધ તડકામાં સૂકો નાખવા કે વીંછીવાળાની ફેરી પીક પર ઊંધા ચતા કરીને સૂકા કરવા એ બહુતરું.

સીગરેટ પીવાનો રોગ મટારનારી સભાંતેથા હવા—સ્વતંત્રતાનાં બધાં દુષ્કરોગ થાય ત્યાં તેનો અટકાવ કરવા અનુકૂલ ઉપાય લેવામાં પાશ્ચાત્યો બહુ કુશળ છે. અમેરીકાના આ પુરોમાં સીગરેટ પીવાની આદત ઝાઝી વધી પડવાથી ઓટી-સીગરેટ-લોગની ઓકાંગિયાં રચા-પના કરવામાં આવી છે. મોસ ગેસ્ટન કહે છે કે “ ઓઆને ટેવ પડતાં તેમના પર ટેવનો પ્ર-ભાવ વિશેષ હોય છે. ૨૦ વર્ષની લુતી ટેવવાળી ઓઆએ અને તેમની કુટુંબ છોડવાના વિનં-તિ કરી છે. ” તેની હવા એ છે કે માંસાદાર ન કરવો અને જમ્યા પછી સીગર-નાઈટ્રોજન એક અને પાણીના ૮૦૦ ટીપાં એ પ્રમાણે મિશ્રણ કરીને તે વડે, કામળા કરવાથી, તંબાકુનો મુખમાં ધુમાડો કરવાની ઇચ્છાજ થતી નથી. આ દેશમાં પણ આ ટેવ દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે અને હવે બહાર ધુમ પીનારા ધણા થઈ પડ્યા છે. એ વ્યસનથી ધણા કંટાળે પણ છે. તે-ઓએ ઉક્ત નુસંગો અજમાવી ભેગા થઈ છે.

અંશુભાની છાપ વિ. નસનો નકશો—અંશુભાની ચામડી પરની લીટી એકના જેવી બીજાની કદાપિ હોતી નથી એ સિંધવાન રચનાવાથી પોલીસ વગેરે ખાતામાં તેનો ઉંચે સર્વેક ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ મોળાં પહેરવાથી અથવા એ ચામડી નષ્ટ કરવાંથી એ લુભાની નકામી થઈ પડે છે. તે હવે નિશાળો ચોર પણ બણી ગયો છે તેથી, હવે પોલીસે હાંધેનો પીકપરની નસનો ફોટો લઈ લેવાનો ફરાવ કર્યો છે. એ અસંખ્ય જીણી નસોની આકૃતિ પણ એકના દાંધના જેવી બીજાને કદાપિ હોતી નથી અને આખો દાંધ કાપવા વગર નસોનો કાંઈ અંશ-હાની ચામડી પેઠે બદલાશે નાશ નહીં કરી શકે. હાથની પોંચી બાંધવાથી અથવા દાંધ નીચે ૧-૨ મીનીટ દાસતો રાખવાથી બધી નસો એટલી ઉપસી આવે છે કે તેનો ફોટો સાફ તરી આવે છે. ચોર મોટા કે પોલીસ ?

માંજરાઓને ખુશ ખગર-માંજરા ડોળા તેના ધણાક માંજરાને તેમજ બીજાઓને પસંદ પડતા નથી. કાળા ડોળાની રોઆજ, અનુપમ ગણાય છે. માંજરા ડોળા કાળા કરવાની દાસમાં રાસવૈદ્યોએ શોધ કરી છે. પ્રથમ દર્દીને ક્યોરોઈડાઈમથી બેમાન કરીને અનિ ચૂકમ શોધ વડે તેના ડોળામાં બહુજ બારીક છિદ્રો પાડવામાં આવે છે અને એ છિદ્રોમાં જે રંગવાળા ડોળા કરવા હોય તે રંગપુત્રમાં આવે છે. આ પછી આઠ દહાડા મોતીવા કદાવનાર દર્દી પેઠે તેને અધારા ઓડામાં સુઈ રહેવું પડે છે, અને તે દરમિયાન ડોળાએ રંગપુત્રાનો પકડથો હાંધે છે. આથી આંખને કાંઈ પણ ઇજા થતી નથી એમ કહેવાય છે. માંજરામાં જે દુર્ગંધા હોવાની કહેતી છે તે પણ આ રાસવૈદ્યોમાં જતા રહેતા દરો એવી આશા છે, અને કાળાઓને એમ કરવાની હવા હવે પછી રોધારો એવી ઉમેદ છે. પણ દુશિષુ આક્રીકાને ઝગડોજ નહીં રહે !

સિંહ કાગળથી પકડાયા !—સિંધવાના રાજ્યના એક ગામડાનાં ઘરમાં ચિતારની આશયથી એક ખાસી ઘરમાં ૪ સિંહો લાસ્યા હતા. તેની ખગર પડતાં તે બધે કરવામાં આનુ-

પણ સિંદ પકડવાની કોઈની હીમ્મત ન આવવાથી નવ દહાડા એમનું એમ રહ્યું. પછી પટેલ-
ને એક કુક્તિ સૂઝી. પાતળા કાગળો દરવાજાને આગે રસતે પાથર્યાને બાંધણું ઉઘાડતાં સિંદો
ધસતા આવ્યા. પગના પંજા કાગળમાં બેરવાયા, તે મોંએ દાદતાં મોંએ ચોંટયા અને તે બે
ઢેકાણેથી તેને દૂર કરવા તે બહુએ ગળડયા ને ઉઘેસ કીધી ને ગર્જના કરી અને માણસો પર
દાળ ભરવાનું કયાંતું ક્યાં ભૂલી ગયા. આ દયાળનક રિયતિમાં તેમને દૂરથી દોરડાનો ફાંસો નાખીને
કબજો કરવામાં આવ્યા. અકલ કોહના બાપની છે ?

તરવામાં કોણ હતો છે ? આંધળો કે દેખતો ?—પણ ખરા દેખતો એમ
કહેશે. પરંતુ અનુભવથી આંધળો હતો છે એમ જણાયું છે. આંધળાને તરવામાં
કાંઈ આપનું કામ નથી. તે સાંભળે છે દેખતાથી સાથે તેથી જે સ્થળે તરી જવાની શરત હોય
ત્યાંથી જો માત્ર સીસોટી આંતરે વાગતી રહે તો ત્યાં તે જરૂર આવી પહોંચવાનો. દેખતો તો હવે
કેટલું દૂર છે. કેટલું બાકી એમ ડોકીયાં કરી જોજોગળ ધણે વખત કાઢી નાંખે છે જે અપંગને
ખચે છે. વળી અપંગતાનો બીજો એ લાજ છે કે અવાજની દિશામાં તે સર્વથા સીધો કુદરતી
રીતે તરે છે, જ્યારે દેખતાથી એવી સીધી સીટી રખાતી ન હોવાથી, તેને વધારે લાજ. તરત
પડે છે. પરમામાને જે પ્રદ્રિય હીનથી લેવી પણ પડે છે તેને પણ થથા શકિત બદલા
પાવવા તે સુકો નથી ?

બાલ રેલ્વેની ઝડપથી દોડે છે—એ સમ છે. અને દીંદુરતાના રેલ્વે એંજીનોથી
જા બહુ જડપ બાહુ જેવા બાલરોની બાલ દોડે છે. બાલ દાસ બાલરના દાયમાં ૫૦ થી ૬૦
બાઈલની ઝડપે ઉડે છે એવી ગણતરી થઈ છે.

વાહળોનાં ચિત્ર-શેરો—લઘુ જમીનથી તેમની ઉંચાઈનું અનુમાન કાઢવામાં આવે છે.
સાધારણ વાળ ૭ થી ૧૭ મીટરને આંતરે હોય છે જ્યારે વધારે ઝડપનાં વાળ જમીનથી બહુ દૂર
હોતાં નથી.

એક માણસના પગે એક કુતરે બચકું બધું તેણે તરત જઈને મેશરૂટને શરીવાઃ કીધી,
અને પડોશીનો કુતરો કરડ્યો દશે એવી તેની ધારણા હોવાથી તે પડોશી પર સમન કદાવ્યો.
પડોશીએ નીચે પ્રમાણે બચાવનામું રજુ કીધું હતું:—

૧. મારો કુતરો એવી સારી ચાલ ચલતનો હું પુરવાર કરીશ કે તેથી તે કાઢને
કરડે એમ માની શકાયજ નહીં.

૨. તે અપંગ છે તેથી કરડીજ ન શકે.

૩. તે કરડે પણ તોંપણ તે લંગડો હોવાથી તે કરડવા બદલ જઈ શકેજ નહીં

૪. આંધળો અને લંગડો નથી એમ ન માને તો પણ તેને લાંબજ નહોતા.

૫. મારા કુતરાને દમેશાં બાંધી રાખવામાં અને મોંએ સાંકળ બાંધવામાં આવે છે.

૬. મારો કુતરો અકાગળીયાં પર મૂલી ગયો છે.

૭ મારી પાંચ કુતરાજ નહોતો (કરડવાની તારીખે).

શંકર સંગીતાવલિ

ઘણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકરે તૈયાર કરેલું, ધ્યય, શાન્ત્ય, તથા દેશની ખરી ભક્તિ, ખરું આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અહમયત્વ, ગુરુકુળ
મહિમા, વર્ણાશ્રમની મર્યાદા, નારીમહત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, હાસ્ય તથા પ્રેમ રસના ઉત્તમેત્તમ લગભગ સવાંઅસી બજનેલું પુસ્તક. કિંમત
દશ આના. લખો:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ

પમપીઆ શેરી, નં. ૧૬૬-વાડીફળીયા-મુરત.

Surat.

આ સિવાય બીજાં પુસ્તકો પણ મળી શકશે. ટપાલ ખર્ચ ભુલું.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના બેયું
ઉત્તમ ભોજન ખુદાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંકા બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

‘ઉંચામાં ઉંચું’ અનાજ, ચોખ્ખું દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને ઉંચું ધી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકાની જાતિ દેખરેખને લીધે બહોળી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું.

ધી સાબરકાંકા બોર્ડિંગ હાઉસ.

ઠે:—ભુતેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

મુખ્ય નં. ૨

જલદીથી આહુક થાઓ.

ભગિની તથા પુત્રીઓને “ હહાણી.” કરવા ચોગ્ય

તવલકથા.

ત્રણ તરફી.

સ્ત્રીઓના માનસિક તથા સામાજિક જીવનનું દિગ્દર્શન કરનારી, તેમનાં સંસારનું ઉન્નતિકાર બતાવનારી, સરળ ભાષામાં લખાયેલી, ખાસ સ્ત્રીઓને વાંચવાં લાયક, એક અતિ રસિક તવલકથા.

કીર્તિ છ આના. વી. પી. પોસ્ટ બુક. આગળથી પૈસા મોકલનારને પોસ્ટ માર્ક. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર અગાઉ આહુક ચનારને પોણી કીર્તિ. માટે નીચેને શિરનામે જલદી લખો.

મણીલાલ પરાગજી દેસાઈ.

કે. મોરારજી ગેલેંગદાસની આજ.

નં. ૨-૨૨.

ગીરગામ—મુંબાઈ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળા ગયું હોય, હોઠી ફીક્કું થઈ ચઢેરાની ઠાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ફીલુ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવથી તાકત શુભાવી થયું હોય, પગમાં કળતર થતી હોય, સ્મરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન ક્ષિત બરોબર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી પાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળજો માથુસ પણ પહેલવાન થાય છે.
૧. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય

હસનઅલી રટીટ રામબાગ—ગાદીખાતે.

કરાંચી.

ચાહ અને કોફી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દર્શવાંચો તો ખરા !

ચાહ અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ સોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં ભત ભતની ચાહે છુટક તેમજ જ્યાંય પેટીઓ વ્યાજની ભાવે ખજે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારીની વૃદ્ધિ હરેજનારાઓએ તેમજ ચાહે કોફીના સોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૩ અમદાવાદ રહેવાળા. આટ-મુંબઈ.

“ સૂત્ય ”

પતરાજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકૂતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના મનાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેન્ડ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બનાવટની વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાનામન અને ધાતુના બીજ રોગો જાન્યુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડી. ૪૦ ગોળીની ડોઝ ૧ ના ૩. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલચાહેવી મુંબઈ.

હવે સલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

જાન્યુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરૂણાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેલ ચાલો

જટાશંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દરદીની હકીકત જણાવેથી સલાહ મફત

‘દેશી’—દૌદ દાઓપરદીન રોસની બાલુમાં કાલચાહેવી—મુંબઈ.

મસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સગજને અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરતા આપતા વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લ'આવવા કૃપા કરશે ! ! અન્નદાન અન્નદાન અને સાથે અમર નામ ! ! જે વાણી દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનામદ રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરણ પ્રમાણે દરારેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાના રમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરસીની તખતી કરાવી આશીસમાં ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૭૬૫ નહિં મળે ! જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

હવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વતસલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક બનેા. દર માસે રૂ. ૭) આ નવાર ધર્મીમાના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુનઃ લુપ્તીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હિંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address—227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે સુબાઇ ઇલાકામાં પ્રાથમીક કન્યાશાળાઓ માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારે શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું:—

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે “ચોથી આવૃત્તિ” હોય તેજ તપાસી ખરીદવા વિનંતિ છે. સાત ફાગળ, સારી છપાઇ તથા સુંદર સુરોચિત પુસ્તક. કિંમત રૂ. સવાળી. પી. ખર્ચ નહીં.

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—પ્રારંભ ૧ શું—બાળકના સરીર તરફ માતાએ પ્રથમથીજ ધ્યાન દેવાની જરૂર. પ્ર. ૨ શું—માતાએ ધરમનું દેશી વેદક ઉપાયો બાળકના હિત માટે લાજુવાની જરૂર. પ્ર. ૩ શું—પુત્રીએ કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉપયોગી થાય ? પ્ર. ૪ શું—કન્યાવિકૃષ્ટ એ પણ અસમાન લખતો પોતાક છે. પ્ર. ૫—આજગતની યતી હાજુ. પ્ર. ૬ શું—કન્યા સંબંધે વિચારવા જેવી બાબતો. પ્ર. ૭ શું—કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાંતી પ્રતિજ્ઞાઓ (સંપત્તી). પ્ર. ૮ શું—પતિધર્મ—પતિની પતિ પ્રત્યે ફરજ. પ્ર. ૯ શું—પત્ની પતિને કેવી રીતે પૂર્ણ વસ કરી શકે ? પ્ર. ૧૦ શું—સૌને, સાસરું કેવી રીતે સુખદાયક થાય ? પ્ર. ૧૧ શું—પરણ્યા પછી પિયરમાં તરફ શકે ? પ્ર. ૧૨ શું—સાસરિયાએ વડુ તરફ કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ ? પ્ર. ૧૩ શું—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના મત નિયમની સફળતા ચાથી થાય ? પ્ર. ૧૪ શું—નીતિમય સંબંધીની સ્ત્રીના તનમન ઉપર થતી હમદા અસર. પ્ર. ૧૫ શું—સ્વચ્છતા અથવા સુખડાનાં શોખીન યવાથી સ્ત્રીને થતા લાભ. પ્ર. ૧૬ શું—તરણીઓએ સદવારમાં વહેલા ઉઠવાથી થતા ફાયદો. પ્ર. ૧૭ શું—તરણીઓએ રાખતી જોઈતી ઉત્તમ શુદ્ધવસ્ત્ર. પ્ર. ૧૮ શું—તરણીઓએ માક સાંચમાં પ્રણીલુ યવાની જરૂર, તે પર આપવું જોઈતું ધ્યાન અને ખોટાક માટે રાખતી જોઈતી સંભાળ. પ્ર. ૧૯ શું—આદાર વિદ્યારમાં નિયમિત રહેવાથી મળતા લાભ. પ્ર. ૨૦ શું—રમેદર્શન (અઠકાવ), સગળીવસ્ત્ર અને સુવાડીના થતા છવડેલું રોગો તરફ તરન ધ્યાન આપવાની જરૂર. પ્ર. ૨૧ શું—તરણીઓએ ઉદ્યોગ યવાથી થતા લાભ; અવકાશને વખતે શું કરવું જોઈએ. પ્ર. ૨૨ શું—તરણીઓએ કરાસરથી રહેવાથી થતા ફાયદો; સતિય એજ. ખર્ચ સુખ. પ્ર. ૨૩ શું—દેણ (કરજ) થી વળતો દાંડ. ૫૦—૨૪ શું—અનુક્રાપ (દયા) પરોપકાર કરતો એજ પ્રવૃથ્ત અને અવરતે દુઃખ દેવું એજ પાપ. પ્ર. ૨૫ શું—અપર માતાની પદ્ધતી જોગવતી તરણીએનું વર્તન કેવું જોઈએ ? પ્ર. ૨૬ શું—પાટણી તરીકે કાર્ય. પ્ર. ૨૭ શું—પરોણા (મદેમાન) સત્કાર. પ્ર. ૨૮ શું—તરણીઓની યાજર સાથેની વર્તણૂક. પ્ર. ૨૯ શું—તરણીએનું પરપુષ્ટ પ્રત્યેનું વર્તન. પ્ર. ૩૦ શું—કાંઈ પણ દેવને આનિ આધિન યવાથી યુવતિઓની યતી કહેણી સ્થિતિ. પ્ર. ૩૧ શું—તરણીઓને રખડવાની દેવથી થતાં નુકસાન. પ્ર. ૩૨ શું—સારી નકરી સોખન તેની અસર, અને ખરિણામ. પ્ર. ૩૩ શું—સનાડીઓની સમામાં બાળ લેવાસી સ્ત્રીઓને થતા લાભ. પ્ર. ૩૪ શું—સ્ત્રીઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું ? પ્ર. ૩૫ શું—કેટલાક અપદ્ધતા રીવાજો. પ્ર. ૩૬ શું—મંદવાડ સમયે સ્ત્રીનું ઉપયોગીતા, અને દરદીની માવજત સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ પ્રકલ્પ સ્ત્રીની સ્વાભાવિક યોગ્યતા, દરદીને યોરડો, દાદાનું ફરનીયર, દરદીના યોરડામાં છૂટ હવા અને અનવાણું, દરદીને ભેવા આપનાતાઓની વધુ બીડણી થતાં નુકસાન, સૂર્ય પ્રકારના ફાયરા, દીરાતી રોશની, દરદીને લગતી ચીજોની સાફસુફ, ડોહડાસી પર્સંદગી અને ઈજાન, ડોહડર, દવા અને દરદીની સ્થિતિ, દરદીની સાથે કેવું વર્તન રાખવું, દરદીના ખોટાક પોતાક વગેરેની સ્વવસ્થા વગેરે અતિ અગ્રયના વિષયો સહેજસાજ સુચવારી બાબતો સ્ત્રીઓ પણ સહેલકથી સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે.) પ્ર. ૩૭ શું—સ્ત્રીની યેજતા. પ્ર. ૩૮ શું—સહુવર્તનની સુન્દરીઓ માટે કાફરોના મતો (ક્ષીન કાન્તાઓની કિંમત આ એકલ પ્રકરણના વાંચનથી થઈ શકે તેમ છે) પ્ર. ૩૯ શું—નુખતાયક શિખામણો (આ પ્રકરણનું ધ્યાન પૂર્વક વાંચન—મનન, શીમન્ત કે ગરીબ દરેક સ્ત્રી—સુસખીયક થઈ પડે તેમ છે.) આ બધા મુખ્ય વિષયોમાં અનેક બીજા નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાજતેનો સમાવેશ થઈ ગય છે. સુખવાની સિરાય. ડિરો બાજત આ પુસ્તક છપાવવા માગતી થઈ છે એજ તેની વિરોધ ઉપયોગીતાનો પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું ક્રોડાણું:—(કર્તા) નટવરલાલ કનૈયાલાલ વૈજાનંદ-રાજકોટ કાઠીયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Armon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા કવેરાતના ચાલુ જમાનાને બરના મુંદર
દાગીના તથા ભેટ દેવા લાયકની મલકર વસ્તુઓ

બનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખ મેમલુશીઃ મુંબઈ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

જો જરૂરમામના ઓડિટોર પુરતું ખાત આપામાં આવે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં મંતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ સુકતા	૩-૮-૦
૩ પાંડવ અને કૌરવ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવશ્રમેધ	૨-૮-૦
૬ ગુજરાતી ગ્રંથકરો	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાશ્રમ	૨-૦-૦
૮ આર્યાનાર્ષ ઔષધ	૨-૦-૦
૯ સહિત કાદંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ પ્રતોત્સવ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજવું. વિશેષ વિગત જાણવા
પ્રાઇસલીસ્ટ મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

અંગ્રા ઓશીસ, મુંબાઈ
કાલ્યાણદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

મુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

છ'દગીની પાયમાલી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા અરાજક વિચાર-
ચરેનાં નશકારક પરિણામો જાણી ઉંચા પ્રકારની તંદુરસ્તીના
ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટેજ કાંઈ પણ લીધા વગરજ મોકલવામાં
આવે છે. ન વાંચું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વખત ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળવા છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહી
તે ત્રીજેરી કોણની હતી ?

બંગાડી બલરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
તે વિશે સુલભ જોઈ મારફટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શુ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર ખરોડી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે ભોખમ જે
શાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૧૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુખી
ગયા હતા તે દરમિયાન રાતના વખતે ગલીમાંથી બારો તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર ધણીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહીં અને ચોરો નિરાશ થઈને નાઠી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાયા પણ ત્રીજેરી ખોલતાં સંતોષ થયો
હતો તે દિવસે અમેએ બારીઓને પકા જોઈગરત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો
આયા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ લાલા કન્હીયાલાલનું હતું તે
તાણું તા. ૨૨-૧-૧૧ ના રોજ ખરીદે ક્યું હતું તેને તોડવાની બહુજ મહેનત કરી છતાં
તે દુરવાથી ખાસાતો નડ્યો. કાપીને અંદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી દુટ્ટી નહીં તેમ ખુશી થઈ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે જનાવ જોઈને તથા દેખત
હુડેસો જોઈને અમે ધમરાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરનો સરસામાન
સજામત નોંધ્યો તેથી અમેને ધરોજ સંતોષ થયો છે. અમેને લખતાં ધણીજ ખુશી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વીસે અમારા દીલમાં સંપૂર્ણ ખુશી થાય છે. અમ.

તા. ૧૧-૪-૧૧

લી. માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટન્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

ડુકાન

ભાયખડા-મુંબઈ.

બંગાડી બલર-મુંબઈ.

ધા બાંચે પ્રાવિનશ્વલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છૂટા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર.ચલેલી)

ચાપાણુ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦.

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઇટ, જે. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.

દાદાભાઈ મહારાજ દેવતસિંદ્રજ બહાદુર શેઠ દાદામિયા હાજી આદમ ખંડનાણી.

સિંબડી રેટના ફોર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ ત્રિપ્તામીધ કંત્રાકટર, જાવનમર

નરેન્દ્ર સરદાર કુપુસ્વામી વી. મુદલીઆર શેઠ દેવાચંદર બગચવન ઝવેરી.

કપસરે દિંદ, પુનાવાળા. શેઠ દાગોદર શુદ્ધરામ મરમસિંદ, પી. ગા. ક.

શેઠ રણછોડદાસ ત્રિભુવનદાસ મોરી, લેંડસીડ બારરી પ્રેસની બેંડના ચેરમેન

અને બેંકર. શેઠ મગનલાલ દત્તપતરામ ખખખર, લેંડસીડ.

શેઠ મગનલાલ દત્તગોવંદદાસ, લેંડસીડ અને શેઠ મુરમદાસ નાગરદાસ

બેંકર. શેઠ દેવીદાસ જીલ્લિનદાસ દેસાઈ, પી. એ.

શેઠ રણછોડદાસ વનરાવનદાસ પટવારી, પી. એલ. એલ. પી., સીલીસીટર, મુખ્ય દાહડોટ.

એ. એલ. એલ. પી., મુખ્ય દિવાન, ગોંડલ. શેઠ જાહુભાઈ કદાનદાસ, પાલનપુર રાજના

મુખ્ય આવેના એન્ટ

શાખા ઓફિસ.

રાજકુ બજાર ખાસા કુવા પાસે ડોસાલાઇ બીદીંગ.

ચાલુ ખાતાઓ.

રૂપીઆ એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોની રોજની ખાકી ઉપર વ્યાજ દર વરસે દર રોકડે ટકા ગણુ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને યોજામાં બેંકની રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક હજાર સુધી લેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર રોકડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જામિનગીરી ઉપર વિરમાર કરે છે. ગાર માસની બાંધી મુદતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા શુદ્ધક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં પૂછવાથી મળે.

એન્ટ

બાલુભાઈ કદાનદાસ એન્ટ કં.

અણીતા મીઠાકવાળા
અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રજાના હારે વીશ્વાસવાળી ઉંચી મીઠાઈની
મોટી દુકાન ઠેકાણે-અહારકોટ, સેષ મેમલુ સ્ટ્રીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ
લંડનવાળા વેલ્ટેરેન શીફલ જુનિયન તરફથી અમે જલ્દીથી એક ૩-સુઅર્સની
મીઠાઈ બનાવવામાં મુખડીવા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં બરાબેસાં વેલ્ટેરેન એકસી-
બીલન ટેલિગ્રામાં સારા માત્ર અવારના માટેની લાગણીની સર્વિસીટ આપવામાં આવી છે.
વેલ્ટેરેન હિંદુસ જુનીયન. ૬૫૬૫૦ હીડ સરવેશીન,
૧૬, ફ્રીકાન સ્ટ્રીટ, ૪૦ સી. હેરી ફ્રીકીપસ. સ્ટ્રીટરી.

આ અણીતા મીઠાઈની દુકાનમાં ઉંચી સાચી ભરેલી તરેલવાર જાતની મીઠાઈઓ
સાથે જનતા દલવા, અપરણીના હાલવા, બદામી, મુનગેલી વગેરે તાજા રોજ મળશે.
ઉપરાંત જેમને લગનસા તથા બીજા દુગ્ધ દીવસોં ઉપર જેની જરૂર મીઠાઈઓ
એકતી દશે દેને એક દીવસ આગમવાથી આરે આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં અમારાં ઘરોએ ફરી પડુ કાચાની ધારની કાચી નહીં. ઘરોએ
પેનાલા માળુસો પાસે પડુ વંદી મોઢાકવાળી એકજ હારે ઉંચી માત્ર પુરે પાડીશું.
મરુરજાની ફરી ઘરોએ અમારા નામનું પાડીશું વાંચનું તથા માત્ર ઉપર દીકરી
ત્યાંસને લેવી. અદાત મામ મારે માત્ર વી. પી. થી મોઢાકીશું નહીં.

વી. બા. મે. મર્ચન્ટસ એન્ડ લી.

હેડ ઓફીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

બ્રાન્ચીઝ-મં. માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાચીવાળા)

અરાયેસાં થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝાટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીસ બેંક ૪ ટકા

સાલુ ખાતાંની રાજની

ખાત્રી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

ફંકો મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજા બેંકીંગ લીઝનેસ

માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે

અચનારાયણ હિંદુ મલ દાની.

મેનેજંગ ડાયરેક્ટર.

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય ક્ષેત્રોમાં તથા મનુષ્યની ઉન્નતિ સંબંધી અન્ય વિષયો પર
માર્ગ દર્શનાર અને અન્ય માસિક પત્રોને પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોને શ્રી અપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રેજી સાપ્તાહી માર્ગમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પ્રસ્તાવ ૩ છુ.

નવેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૫ ગો.

વિષયવાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિતાઓ-૧૧ કેસર દ. રોક, દેશમુખ, અનુપમ વિગેરે.	૨૨૧
૭. બોર તથા બોરડા રોડ કાવ્યો.	૨૦૫
૮. શિખા અને તેમના ધાર્મિક તથા સાંસારિક રીત રિવાજો-૨ સમાધ-ના, મળન વ. મા. જવેરી.	૨૧૧
૯. પ્રચીન ભારત-સામાયજી મહાભારતના સમાયજી-ના, મળનના મા. જવેરી.	૨૧૬
૧૦. ભારતનાં હરતમિખિત પ્રસ્તાવણી-ના, રત્નવિદારી.	૨૨૫
૧૧. ધાનુષ્યો અને સંબોનો સંબંધ અને તેની સ્થિતિ-ના વિગતવાર કવિતાઓ આપ.	૨૨૬
૧૨. સોમની સંકલ્પની નેકુ કોમ એ. ની લખુ છાંયકા.	૨૩૪
૧૩. સાવનનાં (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન રીતો તથા વિચારો સહી.	૨૩૦
૧૪. ક્ષિત્રિય આશિની સુસાધરી.	૨૪૦
૧૫. અંગ્રેજી ઇ. માસિકોના ઉત્તમ લેખોનો સાંસાર.	૨૪૨
૧૬. શ્રી પ્રમદ-સહી.	૨૪૧
૧૭. દેશીક વિચિત્ર ગોતો.	૨૪૬

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક,

ગોતીકાલ મિલુનનાસ દલાલ,
દાદા હાઈ વજીટ.

નં. ૮૨ માંતવાડી-મુબાઈ.

વર્ષિકમુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા પરદેસ મટે રૂ. ૨ના (૩ ગો. ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ મંદવ.

વગરો-શિયાળુમાં મી હુવાલમિત સિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃતમાં આશાસમ દેખે
જામી તોર દેખાડે, તા. ૨૦-૧૦-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રેસડા કર્યું.

સત્ય

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસો પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદ્વૈતીયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હત્યસત્ ॥ શ્રુત્યેદ, ૭-૨૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ડાની (જનાય) બાળને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બાળુના ભોગ છે કે,

(સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પરપ્રધાતે) પરપ્રધાતે એક બીજાને દયા-પવાની રૂપમાં કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (યતરત્) જે બેમાં જે (ઋજીયઃ) અણુ અકુટિય છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પદ્મા-મા (અવતિ) રૂપ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે. તેનું દાન કરે છે.

પ્રસ્તુત ૩ ભુ.]

નવેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૫ ભે.

લક્ષ્મી પૂજન.

વીર ! સહુ આલોરે, માનાનાં ત્રણ ઉત્તરવા કાળ.

અરુણોદય ભોધ નિદ્રા ત્યાગે

પ્રાતઃ સમય દિસે ક્યાં આસે ?

હો! વીર ! જરૂર જંગો-

મંગલ-દેવનાં રે, ઝીંકવા અશ્વન-ઝરણાં આગ-વીર ! (૧)

સ્નાન-પાનકરી મુખ આ પ્રભાને-

બાલ્યાંતર યદ્ય શુદ્ધ સ્વ-ગ્ગને-

હિન્દ દેવીને મારે-

અપિ વીર-આશે રે, પૂજનો સહુ ત્યો આગ-વીર ! (૨)

નંદનવનનાં યુદ્ધમાં લારી,

આત્મજલે લઈ માત વધારી;

વિનય દ્યવજ કરાવી-

આશીર્-બ્રાહ્મણ રે! લઈએ દેવીની સદ આગ-વીર ! (૩)

રાયપુર-અમદાવાદ }

કેશવ ૧૯ શેઠ.
(ઉમાશેવ.)

વિક્રમ વર્ષાસિનંદન.

(માલિની)

ભૂતલ ઉપર જોણે, વીરને શોધિયા ને,
 મુતન મુતન વર્ષા, નામંથી ચોપિયા ને;
 ચુર્ણ ગણ ગણનામાં, અગ્રરથાનેજ યાગે,
 નવિન વરસમાં તે, હર્ષ હર્ષ આપે
 મુવરસ રહે યાતે, પ્રાર્થના સિદ્ધ થાઓ,
 નવલ નવલ રથાને, પ્રેમ ને શૌર્ય જાઓ;
 કુશલ વરદ-એવી, ને વધી જાન દેવી,
 ધડિ ધડિ ખગ રાખે, રેખને ક્ષેમ તેવી.
 મહા મહિ સંવિગ્ધોત્તિ, જગ હૃદય આપે,
 અધિક અધિક તેથી, મુગ સહીર્ષિ વ્યાપે;
 મન મો જોયુત પેણુ, સર્વ મિત્રે અંભારા,
 મુરસ સરસ રેખે, પ્રેમ-અથા તમારા.

છાંડાલાલ કહાનકાલ પરલ

સુલ માનર-માલગ.

ભૂંગની ભ્રમણા.

(શાહુલચિહોડિત.)

રે ! ભોજા ! રસમુગ્ધાં જામર તું સંતોષ શાને તને ?
 મુસે તું નવમલ્લિકા તણી લતા મુજે કદી મુંગને;
 આંખા વૃક્ષની મંજરી મહાં ધરી મુસે મધુ મસ્ત થે,
 હુમે છે તુજ દિલકુ પ્રલુપ્તના જણી વિશે સર્વદા.
 ઉપા શાન્ત સમે રવિ સુમરથી અવિદ જ્યાં ખરિયતાં,
 તેના મિદ્ર પરાગ ત્યાં કમલમાં જાતો ઉડી સર્વદા;
 સંધ્યાને સમયે રતિ ક્ષિતિજથી દુખંત પ્રશ્નમાં,
 તારે તો અદવિદના કદરમાં ખીડાય તું જાપલા.
 ખુદિ મન્દ થયેલ રે ! જામર તું ખોદી ધરી પ્રીતી,
 શાને મોહ વિશે તું અન્ધ બનતો પુષ્પો પરાગે લચી ?
 આપસિ તણું મુજ છે જામરમાં રતિ અસંતુષ્ટ હો !
 તો હે ! માનવી આ દુષ્ટિ જગમાં સંતોષ શાન્તિ પરા ! ! !

વિશ્વસન-વિદ્યાલય
 મુંબઈ

છાંડાલાલ મુગનકાલ-દેશાઈ

હિંદ માતાને ચરણે.

પ્રબંધ.

માતૃ ભૂમિ ! પ્રિય વીરપ્રસન્નિની ! ઊંડ છોડ તુજ ગાનિ
 પ્રાચી મુખે, તુજ વ્યોમપટે, રહી શુભ વ્યોતિ કંઈ રાત્રિ ૧
 અધાર ગયો, મુખપાસ થયો, ને વાલ પંખિયાં ખોલે
 તુજ તરૂં પર કુંજે, મધુર ગુંથ પ્રેમ ઉત્સવે ડોલે ૨
 રાક્ષસવહાર ત્રિશે તુજ વાલ સુમંગલ ગીત અથાપે
 ઘોષ અનુષ, પ્રબાન સ્વરૂપ, અનંત દિગંતર વ્યાપે ૩
 અગ્નિ તિમિર વિદારક પેસો બાલભાતુ આકાશે
 પીરપુત્ર તુજ દૂષ સોદાવણુ રવીન્દ્ર દાનત પ્રકાશે. ૪
 ને ! માત ! ને ! દેવ અપ્સરા દિવ્ય પૂજાં અર્પે
 પ્રેમ દક્ષિની સુધા ઘટિ ને ! અતિ હર્ષથી વર્ષે ૫
 સ્નેહ મર્તિ ! પ્રિય મમ માતા હૃદય ધર્મ તુજ ચરણે
 રંકે બાલનું સુમન કુમળાં સદા રહે તુજ ચરણે ૬

ચોપાટી મુખાધ. અવતીધર.

કૂર માળીને.

(શિખરિણી)

અસા ! માળી શાને સુમન અતિ ચાર મુઠી લીએ,
 તને - છપ્પાં શાની ? હૃદય રસ મીઠો લુટી લીએ.
 બહેલાં હૈયાં અભિમય મોહું દિવ્ય ઝરણું,
 ખિલું છે ઉદાને રત્નતત્તમ એ મ્મેત વરણું.
 મને માયા એની શિશુવય વિશે મુદત યદ્ય,
 અને એના કાંઠા નિમર મમ ચીરે નહિ કદિ.
 રસીલા હૈયામાં અનળ અતિ પૂરે મધુરતા,
 અરે ! એને સેત્રાં વિરૂપ બનશે ને રસવતા.
 અકાલે શાને તું કુસુમ મમ લે આમ ઝડપી.
 ખિલું છે હારાં એ સદય ઘટતી મ્હેર કરવી.
 હવતું આસા લાંબી મુદ્દતનને એ સુમનની,
 અરે ! આકાંક્ષાએ અવિરત થશે લુપ્ત મનની.
 મોહું મારું બાધ છવિન અનિ ખારું યદ્ય નરો,
 અરે ! કિન્તુ તેવું મધુર રૂપ સ્વર્ગે વહી નરો.

એતિ બહાવા તેના મધુકરે પછી ક્યાં વિતસશે,
 ઉગારે જે તેને હાથ મમ હવે જલકશે.
 અમારી વાડીમાં સુમન જસ છે એજ ખીસતું,
 સદા મારો મેલો પ્રભુપ ૨૪ જીવી વિકસતું.
 ૦ પિશાચી હસ્તે જે જીવન કહે માથું થઇ જશે,
 ખરે ! જાણ ભાવી સુમનસમ તારું પ્રભુ ધરો.
 તને રેનારની અસર નર થાએ કંઈ જરા,
 કૃતિ, તારી દેખી રસહીલુ ધરો આ રસધરા.
 તને શ્રોત્રું દેતું કર કતલ કાળા કરધરી,
 અમારી મળા તો રૂદન સમ ખીલ કંઈ નથી.
 અહો ! સંહારી તું, અટક પણ આ કાર્ય કરતાં,
 સખાને આલિંગી. ધડીક જગની લડ સંજગતા.
 અમારો એ દેવી પ્રભુપરસ ઘૂટે નહિ કદા,
 ન બેઠારો કાંધી અમર રસ એ આ જગતમાં.

પર
 તાલુકે—દસકોષ.
 ૬૨

}

‘ધીરજ’

ઉપદેશક પથિકને.

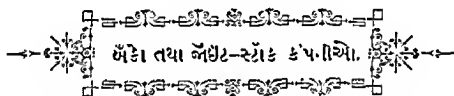
(મન્દાકાતા.)

આલ્યો જનને પથિક આદિથી કામ શું છે ઉભાતું ?
 સ્વાર્થાઆ સૌ જગત જનને કામ શું છે કલાતું ?
 તારાં પ્યારાં સુખદ વચનો સુલુરી કો' નહિ ને,
 ગડિ બાપૂ સમગ્ર ગજુરી મૂર્ખમાં મેળવીને.
 સંકેશની રડક સહિતા સ્વાર્થ ને લોભ કેરી.
 રે ! રે ! લોકો અજાણ દુનિયાનાં સદા છે નમેરી;
 તેમાં બાણ તુજ વચનને કોષ પ્યારાં ગણેના,
 હાંસી તુલ્યે તુજ વચનને સર્વ પ્રાણી ગણે હા !
 કે.કે. કાણ વિચિત્ર છે અથ કામે ખમેલા,
 હા હા ! તે તો વિપવ વિપના અસર છે બરેલા;
 મને નાંહિ તુજ વચનને પાન્ય ! સર્વ તણુશે,
 તે બાપૂ તું જન સમુદયમાં અર્થ ગારો ગણાશે.

માટે સાક્ષી સમજી જઈને જાણતો તું યદ્ય જન,
તારી જ્ઞતિ અવર હિતની છોડીને આવતો થા;
તાણે કેવું સદુ અદ્ય છે બોધ કોઈ ન ધારે,
બાધ સૌ તો વિષય વિષના બોધને નિત્ય ચાહે.
તો તો કિંતુ સદુ હૃદયને લાગશે બોધ સારો,
ને હાં બાપુ તુજને ગણશે વિશ્વમાં સૌથી પ્યારો;
સસારીયા અધિક મળશે માનને પૂજશે સૌ,
બધું આંહિ સમજી જનમાં બોધ સદુબોધ કેવો ?
ચાલ્યો જનને અધમ સ્વર્ગમાં પાન્ય તું તો પ્રસારો,
સૌ બુદ્ધિમાં સદુગુણ બધા તુજ દંડાઈ જશે;
નાંખે કોઈ મલીન ગરે જનહરી-નીર આણી,
ધારે પાણી ગર તણું એ વિશ્વતો નીમ એ છે.
માટે બાપુ સમજી યદ્યને માનજે આ કથેતું,
પ્યારું લાગે સદુ હૃદયને બોધતું એ ભક્તેરું;
તું તો પૂરે સમજી જન છા હું વધુ ચાહતો ના
તારી જ્ઞતિ અવર હિતની છોડીને આવતો થા ! !

મુંબઈ

હરગોવિન્દ કાનજી ભટ્ટ.

તેના ચાલકો પર નવીન અંકુશો મૂકવાની આવશ્યકતા.

પૂર્વજમાં પીપલ્સ બેંક (તેની ૮૮ શાખાઓ સહિત), અમૃત્સર બેંક, તથા હેરો
દોઆબ બેંક તથા મુંબઈમાં ફેડોટ બેંક (તેની ૬૪૦ શાખાઓ સહિત) તથા બેંગ્લે બેંકોંગ
કં. લી. ગત માસમાં બંધ પડવાને કારણે, ફેરોડો રૂબીવાનો ઘોરાજો યદ્ય પડ્યો છે, હવે
શેર હોલ્ડરો તથા ડીપોઝીટરો રૂબી હયા છે તથા હવે મનુષ્યો કામ ધંધા વિનાના યદ્ય
પડ્યા છે. પીપલ્સ બેંકના ભાંગવાથી બીજી બેંકો ભાંગી છે. એ કેપના આચક તો ધણી
ખરી બેંકોને લાગ્યા છે અને હાંડા તો સર્વત્ર હયા છે. જ્યાં બેંકની આગના બડકા હજી
હોલવાયા નથી તેટલામાં આ નવી આગો લાગવાથી લોકો બેંકોના કામથી ભરકી ગયા છે.
હવે બેંકોની નિષ્ફલતા કોની લુચ્ચાઈ, બેંકરકારી કે જનમાધ્યમી યદ્ય છે એ પ્રશ્નનું નિરાકર
રજી તો કોઈ જાણી શકે. પરંતુ હાલમાં લી.કે.પી.ઓ બેંકોએ તે કરતાં મોટા પ્રમાણમાં ભાગે છે

એ નક્કી છે. પછી તે બેંક હો કે મીઠું હો કે ખીરું કારખાનું હો કે દુકાન હો કે એન'સી હો-એનડા મોટા પ્રમાણમાં ભાગવાનાં સામાન્ય કારણો યુ' છે તેની તપાસ કરવાની આપણી ફરજ થઇ પડે છે. અને પ્રસ્તુત બેંકો ભાગવાનાં કારણો તેમાંનાં ક્યાં હતાં તેના વિચાર વાચકો પોતા કરી લઇ શકશે.

x x x x x x

હોર્ડિસ્ટાનમાં “સ્વદેશી ચળવળ” ને પ્રતાપે અનેક લીમીટેડ કંપનીઓના જન્મ થયો હતો. કમનસીબે તેમાંની અર્ધેઅર્ધે દશ વર્ષમાં નષ્ટ થઇ છે, અથવા નષ્ટપ્રાય છે. હમારો આધીન ગત એવો છે કે, લીમીટેડ કંપનીના કલેક્ટર્સ નિર્વાહ માટે જે ખાસ અનુભવસિદ્ધ નાવ, જે શુદ્ધિગતા તથા કર્મશક્તિ, જે ગ્રામાભિક્તા તથા વિચારોની ઉદારતા, તેમજ જેટલું મનુ' પ્રમાણ બેંકોએ તે તેના પ્રવર્તકો પાસે હોતું નથી. કેવલ સાહસની મૂંઝી પર તેઓ હાથ બીટે છે. અશુદ્ધ ભાષામાં અસત્ય વાતો વાણું પ્રેરપેક્ટસ છપાવેથી, સગાં સંબંધીઓને તથા ઓળખીતા પાળખીતાઓને ઘેરેઘેર બોડા શડીને, તેમને અને એમ અદ્યમગદ્ય સમજાવી લલચાવીને તથા હુરેશાન-રોમાં છાપામાં પુણ્ય જાહેર ખબરોથી સ્વદેશી દેવી અને સ્વદેશાભિમાન દેવને નામે નહીં પીછાનના-રોએને ભોળાવીને તેઓ યોગા ધણા શેરો ભરાવે છે એટલે બેંકો પ્રાર સમજે છે. પૂરા શેરો તો ભાગ્યેજ ભરાય છે. અર્થ, ચતુર્થાંશ કે અઢ્યંશ ભરાય છે તોપણ કામ ચાલુ કરી દે છે. જેઠલી મૂંઝી એક સારી દુકાન માત્ર ચલાવવાને બેંકોએ તેઠલીથી તેઓ મોટું કારખાનું, કે મીઠું કે બેંકની સરખાત કરવાની હીમ્મત બીટે છે. કારખાનું કાઢતાં મશીનરીમાંજ ધણા તો ઢાંચે ઢાંચે કમીશનમાં બી કેગાંમથી મોં મીડું કરી નાખે છે. પછી મશીનરી ગોઠવતાં તો ચાપલુ ખજાસ ચાપ છે. તેથી ડીમેન્ડો કાઢે છે એટલે શેરહોલ્ડરો તો તેટલેથીજ રડી રહે છે. પછી કારખાનું કે તેના અધિક ભાગ ખાસ સંલોગમાં ગીરો મૂકે એટલે ડીમેન્ડર હોલ્ડરો પણ રડી રહે છે. પછી ડીપોઝીટરોનાં નાણાં વધુ, પડતકુલ બચત, દુષ્કાલ, આગ વગેરે સપજી આવડે તો સંપ કરીને કોપ કરવાથી શુભ થઇ જાય છે અને કહેવાતી ૧૦ કે ૧૫ કે ૨૫ લાખની મીઠ, સાધારણ ઘર હોય તેમ લીધાં-ઉથી એક, બે કે ત્રણ લાખ રૂપિયામાં વેચાઇ જાય છે ! ધાપણું “સોઝા હુઆ સાંઠ આધા ગયા નાં” જેટું જોત જોતામાં થઇ જાય છે.

x x x x x x

એન'ડોમાં પોતાના ધંધાનું પૂરું જાન હોતું નથી તે કરતાંપણુ તેમનામાં ગ્રામાભિક્તાની ગેરહાજરી વધારે અસહ્ય છે. તાતાની નાગપોરની સ્વદેશી મીઠના શેરોનાં બચ્ચાં પર બચ્ચાં ચાપ છે અને હજારના શેરોના ભાવ છ ગણા જગતમાં બોલાય છે. ખીછ મીઠોના હજારના સો પણુ નથી આવડતા ! રૂ. તાતાની ગ્રામાભિક્તાના એ પ્રતાપ છે. તેમને માટે કહેવાય છે કે, તેઓ કંપનીની ઓફીસની પેન્સીલ પણ ઘરકામમાં વાપરતા નહોતા ! અહીં તો આપું કહેણું સાકમાં અને આપું મુઝલ કચરામાં ચાલુ' જાય છે. એન'ડોને ઘેર દૈનિક આદિ છાપાઓ આવે તે પણ કંપનીને ખર્ચે, ઘેર બાકી થોડા તથા મોટર હોય તે પણ કંપનીને માથે, રેલ્વેની મુસાફરી ૧૨૮૮ કલાસમાં ચાપ તેના પૈસા પણ કંપનીમાંથીજ આપવામાં આવે. દરેક ખર્ચ બનતાં શુધી કંપનીના લાભાર્થેજ કરવામાં આવ્યો હોય છે. અને પારકે પૈસે તેઓ પરમાર્થ પણ સારો કરે છે. તેમના સાળા બનેલીઓ વગેરે જીભેલીકાંમાં વેચે તો કોઇ સો રૂપિયા પણ ન આવે તે કંપનીમાં મોટા એક્ષીકરો યદ્યપે છે ! મુ'જામાં એક મીઠના એન'ડો હાથમાંજ દેવાક વળતપર

મીલના સ્ત્રી કામદારોના ઉપરી તરીકે નામકીસ્સા રહે છે તે તરીકે એક સર્વથા અનુભવહીન સ્ત્રીને એક તરફ ૩. ૪૦ ને પગારે રાખી છે. તેની યોગ્યતા માત્ર એટલી જ છે કે તે અતિ સ્વચ્છ પત્ની છે. કોઈ પતિના બધનમાં નથી અને શેર રસિક છે !' આવી એન્ટ્રસ્ટી કરનારાઓની મીલોના 'શેર' અર્થશેર, નવરાંક અને છટાંક યથા જાણ તેમાં શું આશ્ચર્ય ? મીલ માટે માત્ર લેવાય તેમાંથી એન્ટ્રસ્ટુ' ખાનગી કમીશન મટે અને એન્ટ્રસ્ટુ' નેહ મેનેજરો યુગેરે પણ અધ્યામાલિક થાય. તેથી યોગ્ય વર્તમાં કંપની લીઝવેરીશનમાં જાય એમાં નવાઈ નથી. ડીરેક્ટરો તરફથી યોગ્ય વ્યવસ્થા કે અકુશલી આરા પશુ વર્થ છે. એઓ ઘણું કરીને એન્ટ્રસ્ટના કુટુંબના કે તેના મિત્રો હોય છે. એવા મંડલની બહારના હોય છે તેઓ માત્ર હાજરીની શી કમાનાની જ દરકાર કરે છે. સરકારી છાત્રાલય ધરાવનારા ધણીને તો ડીરેક્ટર થવાના વ્યાપાર જાણે યથા ગયો છે. ડીરેક્ટર થનારે અમુક શેરો ખરીદવાજ નેહએ કે જેથી તેઓ તે કંપનીના અંતરના હિતોથી યથા રહે. પ્રસિધ્ધ પુરૂષો કાંઈ ડીરેક્ટર થવા માત્ર સાદુ શેરો ખરીદવાની દરકાર કરતા નથી. તેથી એન્ટ્રસ્ટો તેમને નામે માત્ર શેર ચલાવી આપે છે ! આ બધા ભાષા 'આનરેબલ' ડીરેક્ટરોની કહાણી છે. ડીરેક્ટર જાણે છે કે આપણી શી પાકે છે અને એન્ટ્રસ્ટો જાણે છે કે એમના નામથી લોકો જાગમાં આવે છે. નામનો આવો દુરુપયોગ જાણી નેહને થવા દે છે તે માટે તેઓ શું કારણના નથી ? જાણે અને મેંદરેટ્ટો આગમ નહીં તો પણ પ્રભુને ત્યાં પશુ નથી શું ? આશ્ચર્ય અને દ્વંડ મનનો એન્ટ્રસ્ટ અથવા મેનેજરનું ડીરેક્ટર ખીજા ડીરેક્ટરોને મરજીમાં આવે તેમનજીવર પેડે રાક્ષમાં નચાવે છે. તે તેમનો રાજ કિંવા કીંગમેકર છે, અને જે કાઠી ગરમટ સરખા કરે તેને પદમટ કરે છે, અથવા રાહનામું આપી ન્હાસી છૂટવું પડે એવી ગરમ વાતાવરણ તેને માટે પેદા કરે છે. મુંબઈમાં કેટલાક નામકિંત અને પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષો એટલા બધા બોડો ઉપર ડીરેક્ટર છે કે, તેની શી માથથી તેઓ આનંદથી પોતાનો વાર્ષિક ખર્ચ કાઢી શકે છે. પોતાના ખાનગી ધંધામાં મચ્છા પચ્છા રહેવા છતાં, એ સુધની કંપનીઓના વહીવટ ઉપર ડીરેક્ટર તરીકે તેઓ પુરતું લક્ષ આપવાને તેમને અવકાશજ મળી શકે એમ નથી. શેરહોલ્ડરોનું ગમે તે યાઓ તેની તેમને દરકાર નથી. તેઓ રીનાજ સગા છે. તેઓ પોતાની પ્રસિધ્ધિ તથા પ્રતિષ્ઠિતાને ધાપવું તરીકે રોકે છે એ દેશના અભાગ્યની જ વાત છે. હમારા વિચાર પ્રમાણે ધારાસભાના સભાસદો તથા મોટા છાત્રાલય ધરાવનારાઓ ડીરેક્ટર ન થઈ શકે તેમજ કોઈ પણ પુરૂષ કે થી યથારે લીમીટેડ કંપનીઓનો એક સાથે ડીરેક્ટર થઈ શકે નહીં એવો કાયદો ધરવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી ઉત્તર ચરમભરી સ્થિતિનો અંત આવવો અશક્ય છે.

x

x

x

x

શેર હોલ્ડરો પણ એન્ટ્રસ્ટી આપણુદી સામે ચેલું ન કરી શકે એવી એન્ટ્રસ્ટ બહાદુરોએ પેરની કરી રાખી હોય છે. ગર બરાવળી વખતના અને તે પછીના એન્ટ્રસ્ટો જુલાન છે. અરજ પર સતી થવા પછી એન્ટ્રસ્ટો બનિજા મટીને શેર હોલ્ડરોના કાકા યથા બેસે છે. આર્ટિકલ્સ આદિ એસોસીએશન નામની લાલકિનાજમાં તેમના હક નક્કર કરવામાં આવ્યા હોય છે અને તે વાંચ્યા ન હોય તો પણ તેઓએ તે વાંચેલા ગણવાનું અરજમાં લખેલું હોવાથી તેમને તે બધનકર્તા છે. આથી એક હશનો આપવા શેર હોલ્ડર ચૂકે તો બાકીના હશજ

આપવા પડે છે એટલું જ નહીં પણ તે છતાંયે તેનો શેર રદ થાય છે !-કેમકે હકત લાલ કિતાબમાં એવી કલમ છે ! ' પ્રોક્તી'ની વ્યવસ્થાથી શેરહોલ્ડર તથા બહારગામના શેર હોલ્ડરોના મત એન્ટની તરફેણમાં એન્ટ સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. વળી શેરોનો મોટો ભાગ એન્ટો તથા તેના મળતીયાઓ પાસે હોય અને દર શેરહોલ્ડર દીઠ નહીં પણ દર શેર દીઠ મત ગણવાની વ્યવસ્થા હુકીયારીથી ઘણું ખર્ચાખેલી હોવાથી હમેશાં બહુ વધુમત પણ એન્ટના જ થઈ શકે છે. શેર હોલ્ડરો નોકરી ધંધો છોડી ૩ વાગાની સભામાં હાજર પણ મોટે ભાગે રહી શકે નહીં, અને એન્ટોએ પોતાના ક્લાઈર્સ, હમાયો, મિત્રો તથા પિત્રાઈઓને નામે, વધુ મત અર્થે શેર અદાવેલા હોવાથી અને તેઓ ખાસ તેમજ સહેલાઈથી હાજર થતા હોવાથી, બિચારા સામાન્ય શેરહોલ્ડરો કશું કરી શકતા નથી. પૈસા તમારા પણ હુકમ હમારો એવો એન્ટોનો ન્યાય છે. પ્રથમ લાભ હમારો પછી તમારો વિચાર કરીશું એવી તેમની નીતિ છે. હમને ખાતાં વધે તે તમારું એવો એમનો મહાપક્ષ છે. એ સત્ય છે કે કેટલીક નવી કંપનીઓમાં અમુક શેર હોલ્ડર ગમે તેટલા શેર ધરાવવા છતાં, અમુક (પાંચ કે દસ) કરતાં વધુ મત આપી શકે નહીં એવે નિયમ ધરાવે હોય છે; પરંતુ જો શેરહોલ્ડરોની હકુમત એક ખરી ગિતા કરવી હોય તો તો કોઈ પણ શેરહોલ્ડરને એથી વધુ મત આપવાનો હક હોવો ન જોઈએ. ' પ્રોક્તી' થી મત આપવાની છુટ, તેના થતો ફરિયાદો જોતાં, કાદી નાંખવી જોઈએ અને શેરહોલ્ડરોની સભા સાંજે ૭ વાગે અથવા રવિવારે બોલાવવાનો નિયમ કરવો જોઈએ કે જોઈ તેઓ અહાય તો હાજરી આપીને યોગ્ય મત આપી શકે. વળી એન્ટોના અમુક સગા તથા ઝોરીસના ક્લાઈર્સે મત આપવાનો અધિકાર રહેવો જોઈએ નહીં. હાલતો ઘણું ખર્ચ શેરહોલ્ડરોની કહેવાતી સભામાં તેમના ક્લાઈર્સ હાજરી આપીને ' કોરમ' કરે છે ! વળી એન્ટ કે ડિરેક્ટરને આ સભામાં પ્રમુખસ્થાન ન આપી શકાય પરંતુ કોઈ તટસ્થ શેરહોલ્ડરને પ્રમુખ તરીકે ત્યાં વધુમતે ચુંટી શકાય એવો કાયદો પણ ધડાવાની જરૂર છે.

લીમીટેડ કંપનીના એન્ટ સાહેબો, ડિરેક્ટરો તથા શેરહોલ્ડરોને ઝોળીમાં બેરબીને હવે ઓડીટરની છેલ્લી ટેકરી કેમ કૂદાવે છે તે આપણે હવે જોઈએ ! અત્યાર સુધી તો કોઈ પણ માણસ ઓડીટર નીભાનો. એ હોદ્દો પેન્શનજ ગણાતું ! ઘણા તો પોતાના જમાઈનેજ ખટાવતા અને તેને સહી કરવા શિવાય વધારે ગંભીર શરજો નહોતી મનાતી. પરંતુ નવા કંપનીઝ એક્ટ પ્રમાણે પાસ થયલા ઓડીટરનેજ હવેથી નીમી શકાશે. તોપણ તેથી કાંઈ એન્ટને ઝાઝી મુશ્કેલી નડવાની નથી. કોને નીમવો તે સત્તા તો વ્યાવહારિક રીતે તેનાજ હાથમાં છે. અને શિષ્ય રૂપે ન. વર્તનારને તે ઓડીટર નીમશેજ નહીં. એટલું જ નહીં પણ ઓડીટરની આંખમાં તો કુશળ એકાઉન્ટ સહેલાઈથી ધુળ નાંખી શકે છે. ઓડીટરની સત્તા ઘણી ઝોઝી છે. તે તો માત્ર તાજવો મજે અને વાક્યર બરેબર છે કે નહીં તેટલું જ તપાસે છે. એન્ટે ફરેલા સોદા કંપનીને ખુલ્લા હાનિકારક છે કે નહીં, એક હોય તો ધરિયાં નાણાં માટે પુરતી જમીનગિરી લીધી છે કે નહીં તેની તપાસ તે કરી શકતો નથી. કંપનીઝ એક્ટ પ્રમાણે હાલ કરતાં વધારે વીગતવાર સરવાણું ૧૯૧૪ ના પ્રારંભથી એન્ટે પ્રગટ કરવું જોઈએ પરંતુ તે પણ પુરતું નથી. ઓડીટરને એન્ટોનો હિસાબ માત્ર નિયમિત છે કે નહીં તે તપાસવા ઉપરાંત તેના વહીવટ અને લેવડદેવડનું વાજબીપણું તથા તેની યોગ્યતા સંબંધી રીપોર્ટ કરવાની પણ સત્તા હોવી જોઈએ.

અને એન્ટના અયોગ્ય વર્તનથી નેટલી હાનિ થઇ હોય તે એન્ટે ભરી આપવાનું બંધન કરવું નોંધાવે. કંપનીની મીલકતની ખરી કીમ્મત સ્વતંત્ર રીતે આંકવાની પણ તેમને સત્તા હોવી નોંધાવે.

આ પ્રમાણે લીમીટેડ કંપનીઓના એન્ટો ઉપર વિશેષ અંકેશ સુકતારી કાયદાઓ ઘડવા-ઉપરાંત લીમીટેડ એકા માટે એવો એક કાયદો ઘડવાની જરૂર છે કે, અસુકથી ઓછા લાભથી ઓછી યાપણવાળો બેંક ખાસ કરીને સુંબાજ જેવા ઇલાકાના પાટનગરોમાં સ્થાપી શકાય નહીં-તેમજ બહાર ગામ અથવા કમમાં કમ ઇલાકા બહાર તેણે અગત્યના પ્રદેશોમાં માત્ર ડીપોઝીટો લેવા શાખાઓ કાઢવી નહીં (સરકારની ખાસ રજા વિના) અને ડીપોઝીટની રકમ પણ મૂલ્ય સુધીથી બેવડી કે ત્રેવડી કરતાં વધારે સ્વીકારવી નહીં. વળી બેંકના શેરોની કમમાં કમ અર્ધો રકમ શેર હોલ્ડર પાસેજ રહેવા દેવી કે જેથી બેંક બાંને તે આકીની રકમ ડીપોઝીટરોને ભરી આપવા કામ લાગે. જો અમુક અંશે ખોટ જાય તો બેંક રાજ્ય ખુદાથી બંધ કરવાની બાબત પણ શેર હોલ્ડરો આગળ રજુ કરવી શરૂઆત કરવી નોંધાવે. સેટલ બેંકના આ નિયમ છે. પરંતુ સરકારે કાયદો ઘડીને સધળા બેંકો માટે તે શરૂઆત કરવો નોંધાવે.

બેંકનું કામ ધણું સરવ છે. પ્રામાણિકપણે કામ લેવાય તો તેમાં ખોટ માટે તિલપુર સ્થાન નથી. તેનો ડોલીસાદી હિસાબ છે. ઓછે ટકે નાણું બ્યાનુકાં લેવાં અને વધારે ટકે આપવાં પછી ખોટ ક્યાંથી ? જો સદર જમીનગીરી પરજ નાણું આપવામાં આવે તો થોડો ઘણો પણ નફો યાવજ. પરંતુ ફેટલી બેંકોના એન્ટો તેને પોતાના ધધાનું કાધન બનવે છે. તેના બાધ આદિ સગાઓના નામથી ચાલતી પેટીઓમાં વગર જમીનગીરીએ બેંકના પૈસા આપવામાં આવે છે અને પેટીને ખોટ જાય છે એટલે બેંક તો બ્યાજ સાથે મુશ્કે પાનુ ખોય છે. વળી ચાંદી, શેરો વગેરેનો પાછલે હાથે એન્ટો સટ્ટા પણ હોવે છે, અર્થાત્ પોતાનો અંદરખાનેથી બાગ રાખીને, મિત્રો કે સંબંધીઓને નામે સામટી લીધેલી પાટો કે શેરોની જમીનગીરી પર બેંક તરફથી નોંધાવે તેટલાં નાણું ધીરવામાં આવે છે. પછી સદામાં ન શાવે ને પાટ કે શેરના બાવ બેસી જાય તો જમીનગીરી નામ માત્ર થઇ પડે છે અને બેંક રડી રહે છે. પાટો પર ચાલુ બાવથી ઓછામાં ઓછા રપ ટકા તથા શેર મોતી વગેરે પર ચાલુ બાવથી આચારે અર્ધાથી વધારે રકમ ન આપવાની કાયદાથી ફરજ પાડવી આવશ્યક છે-અને બેંકની મુંડીના અમુક બાજથી વધારે રકમ કુલ એવા પ્રકારની ધીરધાર પાછળ ન ખરચવી એ પણ કાયદાથી નિશ્ચિત થવું નોંધાવે. ડીપોઝીટની રકમ મૂલ્ય સુધીથી અમુક ગણીથી વધારે ન સ્વીકારવી એવાં બંધનની જરૂર છે. વળી આ કાયદાનો બંધ કરનાર એન્ટો તથા હીડરોનો દિવાની ઉપરાંત ફાજલારી અપરાધ દરાવવો નોંધાવે. ફેટલાક એમ કહેશે કે આવા સખન કાયદાથી તો નેઈટ સ્ટોક કંપનીનું સાહસજ નિર્મૂલ થઇ જશે, તેથી દેશની આર્થિક ક્ષતિ અટકી પડશે. તેવો જય નિર્મૂલ છે-હમને તો લાગે છે કે એવા સખન કાયદાને પળુ થોળી પીનારા ઉત્પત્ત થશે. પરંતુ હાલ તેઓ જે સહેલાણી પિય પચાવે છે તેવી સહેલાણી દનજ કરી શકશે નહીં. પ્રામાણિક મનુષ્યોને ગમે તેવા વાજથી સખન કાયદાથી જરા પણ ગમ-રાવાનું પ્રયોજન નથી.

પરંતુ કાયદા બાહ્યીન લીમીટેડ કંપનીને નામે આપતી હમણાં જ અટકશે એવી આશા હમે આપતા નથી. શેરહોલ્ડરોએ હાથ કરતાં વધારે જાગૃતિ બતાવવી જોઈશે. મત રૂપ સત્તાનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો જોઈએ, અને સમયનો વિશેષ ભોગ આપવો જોઈશે. હાથ તો અતેજનું કામ તે કોઈનું નહીં એવો ખેલ યદ્યપિ પડ્યો છે. શેરહોલ્ડરોનું એક ખાસ ગંડળ સ્વભાવું જોઈએ અને એક કુશળ મેનેજરીને સારે પેઠાએ નીમીને એક ઉત્તમ સામાજિક કે માસિક પત્ર પ્રગટ થયું જોઈએ. તેમાં જુદી જુદી જોઈટ રોક કંપનીમાં શું અવ્યવસ્થા છે તેની વીગત પ્રગટ થતી રહેવી જોઈએ. આ મંડળના સેક્રેટરી તથા પત્રના તંત્રીને જોઈટ રોક કંપનીઓનાં દશર તપાસવાની ખાસ સત્તા કાયદાથી મળવી જોઈએ. તે ઉપરાંત “ફૂથ” જેવાં ખાનગી પત્રની પણ ઓછી જરૂર નથી. પરંતુ લેખકશ્રીએ કંઈ ખી નાંખેથી મન માનતા પાકતા નથી. અને લેખકશ્રીર યથા ઇચ્છતાઓ પણ તેના અગ્રણ્ય ધન વિના તેનું કામ કરી શકે એ સંભવિત નથી.

x

x

x

x

x

આ સમજા લખાણનો પ્રારંભ એવો બાવાર્થ કાઢવા મયશે કે હિંદીઓ માત્ર લુચ્ચાઈ દાંબાઈ કરી જાણે છે અને સમજા જોઈટ-રોક કંપનીઓ સોનેરી રાણી છે એમ હમે કહેવા માંગીએ છીએ. એ અનુમાન સત્ય નથી. ધણીએ કંપનીઓ ઉત્તમ અથવા મધ્યમ છે. તેમજ હિંદીઓ યુરોપીયનો કરતાં ઓછા પ્રામાણિક છે, એમ કહેવાનો પણ બાવાર્થ નથી. હાથ તેવો ભાસ થાય છે એ ખરું છે, પણ તેનું કારણ એટલું જ છે કે, લીમીટેડ કંપનીઓના સ્થાપકો જે વર્ગના જોઈએ તે વર્ગના મોટે ભાગે હોતા નથી. કેળવાયેલો વર્ગજ એ સાહસને યોગ્ય છે. પરંતુ તેને બદલે બહુ ઓછું લાઈએ જુરશી પર પધાંડી મારીને ખેસનારો વર્ગજ એ સાહસમાં પડે છે. એજ કમનસીબીની વાત છે. કેળવાયેલાઓએ સંપત્તિમાન હોય છે તે પણ ધણું ખરું વ્યાપાર ન કરતાં સોલીસીટરને ત્યાં આર્ટીકલ્સ પર સહી કરવીજ પસંદ કરે છે. તેઓ વેધક કે કાયદા શિખવા વીલાયત ઉપડી જાય છે. જેમણે આર્ટીકલ્સ ઓફ એસોસીએશન શી આપીને ઘડાવવા જોઈએ તેઓ શી લઈને ઘડી આપે છે એજ આપાત છે. જે શીમાનું કેળવાયેલો વર્ગ મથાશક્તિ જોઈએ રોક કંપનીઓ ઉભી કરવાની સાહસિકતા તથા આપારિક યોગ્યતા મેળવેલ કરે તો તેઓ સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ કુલમ વધારે સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે. યુરોપીયનો કંઈ બદમાશ નથી હોતા એવું કંઈ નથી. બર્મા બેંકના આક્રોશ યુરોપીયનોજ હતા-અને મી. બોટમલી એમ. પી. તો સ્વકર્તા પડે લી. કંપનીઓ ઉભી કરતો અને બાંધતો. હબર્ટ સ્પેન્સરે ફિલ્ડશ્રી પર લખવા માંડ્યું તે પહેલાં તે રેલ્વેનો ઇન્જનેર હતો. તે વખતે ઇંગ્લંડની લીમીટેડ રેલવે કંપનીઓના એજેન્સ શેરહોલ્ડરો પર કરી જગરાઈ ચલાવતા તથા લુચ્ચાઈ કરતા તેનું સાઈડ જાન મળેલું. તે સત્યપરાયણ મહાપુરો રેલ્વે કંપનીઓના આલોકની લુચ્ચાઈ વિષે એવા તો તમતમતા આર્ટીકલો માસિકોમાં પ્રગટ કરેલા કે તેના પર ફેજાવરી કામ ચલાવવાને રેલ્વે કંપનીના ચાલકો તમાર યદ્યપિ મથા. નિરક્ષરોજ રાંસા છે અને સાહસો તેવા નહીં નીવડે એવો પણ હમણે પક્ષ નથી. પરંતુ યોગ્યતાની વિશેષતાને કારણે, સરખી પ્રામાણિકતા માત્ર પણ તેમનામાં હોય તો તેઓ વધારે સાઈડ પરિણામ

નીપજ્ઞની રાકે છે તેથી તેમને પસંદગી આપવી જોઈએ. આ દેશમાં લીમોટેડ કંપનીઓની સંખ્યાન છે. બ્યારે ઇંગ્લંડમાં તેનો પ્રારંભ થયો ત્યારે ત્યાં પણ અંદો પેટેન્ડ અપ્રામાણિકતા તથા નિષ્ક્રિયાના શરદા કાટયા હતા. પંડિતો ધાણ દાત્રે એ નિયમ છે. માટે હાલની કાંઈક વિશેષ અપ્રાણિકતાથી બંધિય નેરાશ્યબધુ માની બેસતું બુદ્ધબધુ છે. હાલમાં પણ અગાહી અગેશા તો સ્થિતિ સુધરી છે. મીડોની લી. કંપનીઓના કાયદા કાનુનમાં રનચે દેલીયાનું-કમીશન લેવાનું કાયવાનું ૧૫ વર્ષ પૂર્વે સાર્વજનિક હતું. તેથી ગમે તેવો ખરાબ માસ કાઢવાથી પણ એન્ટને તો સરખોજ નહો લાભ યતો. ઉચકું ખરાબ માસનો વધારો નીકળે તેથી ઉચરો લાભ થતો. રવ. મી. તાતા એ નિયમ માટે કડવી શર્મા કરતા અને માલના વ્યાપર નહો પણ ચોખ્ખા નફા પરજ દસ ટકા કમીશન લેવાનો શેરહોલ્ડરના રવાયે સાથે બંધબેસતા નિયમને અમરમાં મુકનાર મીલ એન્ટ તેઓજ લગભગ પ્રથમ હતા. આજે હવે ને નથી લી. કંપની ધાય છે તેમાં માલના વ્યાપર નહો પણ નફા પરજ ૧૦ ટકા કમીશન લેવાનો નિયમ સાર્વજનિક થઈ પડ્યો છે. કેટલીક જૂની કંપનીઓએ પણ આ નવો નિયમ દાખલ કર્યો છે. શેરહોલ્ડરો પણ નિયમો જોયા વિના હવે શેરો એકદમ લેતા નથી. આ સુધારો શુભંતરચરજ છે. પરંતુ ખાસ નવા કાયદા પણ શેરહોલ્ડરો તથા ડીપોઝીટરોના લાભના રક્ષણાર્થે થકાવા ખાસ જરૂરી છે. જનરલન બેકાએ દરવાજ બંધ કરવાથી, દારકાદાસ ધર્મશીના અને જર્મો બેકના ડીરક્ટરોના અપકૃત્યથી ને સરકાર તથા પ્રગ હબલ ચેતીને, સાવચેત થઈને યોગ્ય પગલાં બરશે તો તેથી નરમું પણ સાસ માટેજ થાય છે એ કહેવન ખરી પડવાનો વખત આવશે.

શિષો અને તેમના ધાર્મિક તથા સાંસારિક રીતરિવાજો.

લખનાર-રા મગનલાલ મા. જવેરી. મુબમ્બ.

(૨ ગતંથી સમાપ્ત)

દશમા પાદશાહના અધમાંના મુખ્ય ભાગો.

આ અન્ય પણ હિંદી અને પશ્ચિમ બાયામાં હોઈ તેની લિપિ મુદ્રમુખિ છે. એના મુખ્ય ભાગો નીચે મુજબ છે:-

(૧) વિચિત્ર નાટક.—આમાં મુદ્ર ગોવિંદની આત્મચરિત્ર મુખ્ય છે; પરંતુ એ માંએ એકેશ્વર વાદનો ઉલ્લેખ છે.

(૨) ચંડી ચરિત્ર.—આમાં ચંડી દેવીએ આક દેવોના ૧૫ કરો તેની હપ્તિ

છે. આ વિષયપર ગુરૂ ગોવિંદસીંગે સંસ્કૃત ભાષામાં જે લખ્યું છે તેનું પ્રસ્તુત અસ્તિ ભાષાંતર છે, એમ ઉલ્લાસીની માન્યતા છે.

(૩) શાસ્ત્ર નામમાલા.—આમાં ગુરૂં ગુરૂં શાસ્ત્રોનાં નામે આપેલાં છે, અને તે મારા ગુરૂ જે, એમ બહાદુર ગુરૂ ગોવિંદસીંગ કહે છે.

(૪) દીકાયત-ચાર્ત્તમિ. આ પશ્ચિમ ભાષામાં છે. શીખો કહે છે કે આરંગઝેબને ઉપદેશ આપવા સારૂ ગોવિંદસીંગે એ લખી હતી અને પાદશાહને પત્રદ્વારા મોકલી હતી.

આંતરકલહ અને તેનું પરિણામ.

ગુરૂ ગોવિંદસીંગ દશમે-હેલ્લો ગુરૂ યથો. તેણે ‘ આદિ ગ્રંથ ’ અને ‘ દશમા પાદશાહનો ગ્રંથ ’ ધનુસ પ્રાપ્તિનાં સાધન તરીકે તૈયાર કર્યાં. ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં (તેનીશ વર્ષની ઉમરે) તેને નિઝામતા રાજ્ય નદિડમાં મારી નાંખવામાં આવ્યો. શીખ ધર્મમાં તેનાં પોતાનાં મરણ પછી કોઇ ‘ શાસ્ત્રો ’ રહેશે નહીં એવી તેની ખાતરી થવાથી તેણે પોતાની પછી કોઈને પણ ગુરૂ ન નીમવાની આજ્ઞા કરી. જાતિભેદનું નિકંદન નીકળી જવાથી બધા શીખો એક સરખા દરજ્જાના ગણાયા અને તેથી એક સંપત્તી રહી શક્યા. પણ મુસલમાનોની સામે લડવાનું હતું ત્યાં સુધીજ તેઓ એકસંપત્તી રહી શક્યા. પછી પરસ્પરના કલહથી કુદરતી નિયમ પ્રમાણે તેમની પડતી થઇ. પાદ પંજાબ કેસરી રજીંદતસિંહનો લલ્લ થતાં તેની સરદારી નીચે પાછી કંઈક અવસ્થા થઇ; પણ તેનાં મરણ પછી પાછું જેનું ને તેનું થઇ રહ્યું. આ રીતે પરસ્પરના દ્રોહથી જેમ અન્યોનું સત્તાનાશ થયું તેમજ આ જાતિનું પણ થયું. મરાઠા અને શીખોના ઇતિહાસમાં અહિં ફેર માત્ર એટલોજ પડે છે કે મરાઠાઓમાં શીવાજી અને શંભાજીનું કંઈક પાણી અવશેષ હતું (જે તેટલા અંશમાં શીખોમાં નહોતું) તેથી તેઓ થોડા વખત ટકી શક્યા.

ધર્મગ્રંથો.

શીખ લોકોના બે ધર્મગ્રંથ છે; (૧) આદિગ્રંથ (૨) દશમા પાદશાહનો ગ્રંથ. એ બેકે કવિતા બદ છે. આદિગ્રંથમાંના એક ભાગમાં નાનક, અગેઘ, ઉમરદાસ, રામદાસ, અરજુન અને તેમ બહાદુર-એ ગુરૂઓનાં ઉપદેશ-કવન છે, બીજા ભાગમાં હિંદુધર્મના બહુ િવા સંતોના કવનોમાંથી સારા સારા કિતારા આપેલા છે. કપૂર, ત્રિકોચન, સુરદાસ, નામદેવ, રામાનંદ અને રોહિદાસ (ચમાર) વગેરે શ્રેણ મહા પ્રખ્યાત હિંદુ સંતોના કવનોને શીખ લોકોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં સ્થાન મળ્યું છે. ત્રીજા ભાગમાં ભારોનાં કવનો છે, કે જે નાનકાદિ ગુરૂઓના ગિઓએ કરેલાં છે. આદિગ્રંથ હિંદીમાં છે; પણ જે સિખોમાં તે લખાયેલો છે તે ગુરૂની મદદ વગર સમજવી કઠિન હોવાથી તે સિખો “ ગુરૂગ્રંથી ” નામ આપવામાં આવ્યું. પ્રાતઃસ્મરણ, સાયંકાળનું સ્મરણ, અને રાત્રે સૂતા પહેલાંની પ્રાર્થના-વગેરે પ્રાર્થના સમયે શીખો આદિગ્રંથમાંના વિવક્ષિત ભાગોનું પઠન કરે છે.

ધર્મતત્ત્વો.

ધર્મર વિશે નાનકની શી કથના હતી તે તેના નીચે લખેલા હિંદી દોહરાપરથી જાણી શકાય છે:—

નાનક સખ હુખિયા સંસાર
યો નહીં હુખિયા છનકો નામ આધાર
રામનામ સખ કોઈ કહે-કગ ઠાકુર ઐર ચોર
છસ નામસે પાપાણુ તરે વહ નામ હૈ કુછ ઐર.

નાનકની ધર્મર અતાદિ, અનન્ત, સર્વવ્યાપી પરંતુ એકની કથના સાથે હિંદુશાસ્ત્રનાં કેટલાંક વચન સરખાવીએ:—

- ૧ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ ।
- ૨ એકમેવાદિતીયમ્ ॥
- ૩ ઘેદાન્તેષુ યમાદુરેક પુરુષં વ્યાપ્ય સ્થિતં શેદસી ।
યસ્મિન્નાશ્વર इत्यनन्य विषयः शब्दो यथाधाक्षरः ॥
અન્તર્યશ્ચ મુમુક્ષુભિર્નિયમિત પ્રાણાદિર્મિર્મયંતે ।
સસ્થાણુઃ સ્થિર મક્તિયોગસુલભો તિઃશ્રેયસાયાસ્તુવઃ ॥

—કાશિદાસ.

- ૪ દિકાલાદુયનયચ્છિન્નાન્ત ચિન્નાન્ન મૂર્તયે ।
સ્વાનુભૂત્યેકસાશય નમઃ શાન્તાય તેજસે ॥

—ભદ્રહરી.

અહીં તેજ તેજસ અને તેજ ધર્મર. માત્ર નામનોજ કેર.

૫. મત્તઃ પરતરંનાન્યત્ કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।
મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા इव ॥

x x x x

મયાતતમિદં સર્વં જગદવ્યક્ત મૂર્તિના
મત્સ્થાનિ સર્વં ભૂતાનિ નચાહંતેષ્વયસ્થિતઃ

x x x x

નચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પદ્યમે યોગમૈશ્વરમ્
ધીજે માં સર્વં ભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ॥

—શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા.

આ ઉનારાઓ પરથી શીખ અને હિંદુ લોકોની ઇશ્વર વિષયક મૂલ શુદ્ધ કલ્પનામાં કેટલું સામ્ય છે તે સ્પષ્ટપણે જણાઇ આવ્યું હશેજ.

સાધુ, સંત, સિદ્ધ, અને અવતાર-તથા શેષ અને પીર આ જગત્માં પુષ્કલ યદ્ય ગયા પણ કોઇને ઇશ્વરનો પતો લાગ્યો નથી એવો હિંદુઓની ચંદ્રહાસવર્ણેદ્ર રત્નમયુગ્મ: સ્તુત્વન્તિદિવ્યૈ: સ્તવૈ: ની કલ્પના મુજબનો મત છે. આ વિચારમાં પણ જેડું આશ્ચર્યકારક સામ્ય છે.

ઇશ્વર પ્રાપ્તિ

“ નાનક રતંભાસા”માં લખ્યું છે કે ઇશ્વર પ્રાપ્તિ થયા પિતા મુક્તિ મળવી કઠિન છે. વેદાદિ શાસ્ત્રોનાં અધ્યયનથી જે જ્ઞાન મળે છે તેને અત્ત છે. તે અક્ષય નથી, એવું શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં લખ્યું છે. અર્જુન અક્ષય સુખ તો સ્વર્ગ પણ નહીં-કેવળ મુક્તિજ છે, અને તે મેળવવા સાડે પરમાર્થજ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે, કારણકે પરમાર્થજ્ઞાન તેજ ઇશ્વરજ્ઞાન છે.

મૂર્તિપૂજા.

શીખો મૂર્તિપૂજાને બીજકુલ માનતા નથી; પણ જેમ એકેશ્વરવાદી મુસલમાનોમાં મૂર્તિપૂજાને બદલે કબરપૂજા પ્રસરી છે તેમ એમનામાં પણ મૂર્તિ નહીં તો કંઈક અંશે કબરો અને મંદિરોના ઓટલા પૂજાય છે, એ સુવર્ણ-મંદિરના લેખ પરથી વાંચકોએ જાણ્યુંજ હશે. ઇશ્વરી કુદરત એવી છે કે એક માણસ મા સંસ્થા જેની વિશ્વ હોય તેના કરતાં પણ એક પાંચમી ચરતી ભૂલ તે માણસ પાસે ને વારંવાર કરાવે છે. તેમ મૂર્તિપૂજકો બ્યારે મૂર્તિને સ્નાનાદિ કરાવતા નજરે પડે છે પણ તેના પગ દાળતા થઈ અર્જુન નજરે પડતા નથી, ત્યારે મૂર્તિવિરોધી શીખો મૂર્તિના પગને બદલે મંદિરનાં પગથીયાં પૂજે છે, તેની મૂંઝીઓ (પગ દાખવાની ભાવનાથી) ભરે છે-કહોડે મૂર્તિવિરોધીઓ પગથીયાં પૂજક બન્યા છે. મૂર્તિ વિરોધીઓમાં જેઓ બુદ્ધિહીન હોય તેમની એવીજ દશા થાય છે.

પુનર્જન્મ.

પુનર્જન્મનું તત્ત્વ હિંદુઓની માફકજ હિંદુ લોકોને સંમત છે. “ આ આયુષ્ય પોતાની ધરીપર ફરતાર ચક્ર પ્રમાણે છે; અને ઇશ્વર પ્રાપ્તિ થઇ નહીં ત્યાં સુધી જન્મ મરણના ફેરા ચુકનાર નથી,” એમ શીખ ગ્રંથોમાં લખ્યું છે.

ભક્તિ, કર્મ અને યોગ.

“ ઉત્તમ પડવાન અગર ઉત્તમ વસ્ત્રોનું સેવન કરવાથી મનુષ્યને સુખ પ્રાપ્ત થશે; પરંતુ પાપ વિશે ભીતિ અને ઇશ્વર વિશે ભક્તિ મનમાં રાખ્યા પિના તેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નથી.” શીખ ધર્મ-ગ્રંથોમાંના આ વિચાર હિંદુઓને અપરિચિત નથી.

પારખ, અને સ્વગવાસી ન્યાયમર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે જોતે “ પૂર્વ સચિતનો શ્રાંસડો ” કહેતા તે પર શીખોનો વિશ્વાસ હિંદુઓ સુગમજ છે. “ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પાપ ન કરતાં સદૈવ ઉપકાર કરવા તરફજ જોતી પ્રવૃત્તિ હોય છે અને જોના હૃદયમાં દયા અને ક્ષમાની વસતી હોય છે, તે ગૃહસ્થ ગંગા પ્રમાણે નિર્મળ છે. ” —નાનક, આદિ અન્ય.

“ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી મનથી ઉદાત્ત રહો. ”

—ઉમરદાસ, આદિ અન્ય.

આ આશયનાં વાક્યો શીખ લોકોના ધર્મ ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્-ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે કર્મણ્ય કર્મણ્યઃ પદ્યેત્ । અકર્મણિન્ન કર્મણઃ ॥ આથી અંગમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન કરવા સારું અને રાખ ચોપડો જંગલમાં જવાની જરૂર નથી, એવું ધ્વનિત કર્યું છે. આ પ્રમાણે એ એક બાબતોમાં પણ હિંદુઓ અને શીખોનું સામ્ય છે.

નીતિ ભેદ.

નીતિભેદ પર શીખોનો ખરડુ કટાક્ષ છે. ‘ ધર્મર તું ’ કયા કુળમાં જન્મ્યો છે, તે પૂછનાર નથી પણ તે ‘ તું ’ કર્યું છે, ને પૂછશે. ’ + નેજા સુગમ સર્વે કહે છે કે ‘ ચાર વર્ણો છે, પણ તે સર્વતું બીજા જાત છે; ’ પણ પંચ તત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયેલું આ મનુષ્ય શરીર, તેમાં એક હૃદય છે ને બીજું નીચ છે, એમ કાણ કહેશે ? આવા ઉત્કાર જાતિભેદ વિશે શીખોના ધર્મ-ગ્રંથોમાં છે. આવું છે છતાં જેમ અહિંસાની વિરૂદ્ધ ઝૂંડો ઉઠાવનાર બુદ્ધના ધણાક અનુયાયીઓ માંસ મત્સ્યાદિના આહાર કરે છે તેમ જાતિભેદ વિરૂદ્ધ ઝૂંડો ઉઠાવનાર આ નાનક-પંથીઓમાં પણ જાતિભેદની કંઈક આછી છાયા જૂતા વિચારના હોંદુઓ સાથેના સંસર્ગને લીધે હવે જણાઈ આવ્યા વગર રહેતી નથી.

પશુવધ.

હવતા પશુનો વધ કરવો એ નિરંકારમુક્ત છે, એમ શીખો માને છે. પણ શીખો મૂળ હિંદુ હોવાથી તેમજ હિંદુઓ સાથે હજુ પણ નેમનો બચકાર હોવાથી નેઓ ગાયને ખરડુ પૂજ્ય માને છે.

પહુલ અથવા પૌહલ.

જે વિશે સુવર્ણ-મંદિરવાળા લોકના પ્રથમ ભાગમાં આપણે કેટલુંક જણી ગયા છીએ, તેથી તે અત્રે ફરીથી આપી પિછોળણ કરવાની જરૂર નથી. માત્ર તે વખતે જે પાંચ પદ એ લોકો બોલે છે. તેમાંનું નમુના રૂપે એક નીચે આપીએ છીએ:—

સરાવક સિદ્ધ સમોહ સિદ્ધાંક દેખ ફિરિયોધર જોગી જતીકે ।

સૂર સરાવક સિદ્ધ સરાવક સન્ત સમોહ અનેક મતીકે ॥

સારેહી ચેમકો દેખ ફિરિયોમત કોહિન દેખત પ્રાનપતીકે ।

શ્રી ભગવાનકી ભાઈ કૃપાવિન એક રતીવિન એક રતીકે ॥ ૧ ॥

અર્થ:-‘યુ’ આખો દેશ ફર્યો; અને સિદ્ધ, યોગી, યતિ અને તપ અને ઇશ્વર ધ્યાનમાં રત એવા જુદા જુદા પ્રકારના લોક મારા જોવામાં આવ્યા. પ્રત્યેક દેશ ‘હું’ ફર્યો, પણ તેના પર ખરો સરકાર થયો હોય એવો કોઈ પણ ઇશ્વરભક્ત મારા જોવામાં આવ્યો નહીં. આથી ઈશ-કૃપા વિના મનુષ્યની કીમત એક રતી નેટલી પણ નથી.

વારસો.

શીખોમાં માળવા શીખ અને ગંગા શીખ એવા બે ભેદ છે. તે પૈકી પ્રથમ કોઈ મનુષ્ય પામતાં વારસો તેના વડિલપુત્રને મળે છે, અને બીજા પુત્રોના તેા માત્ર તેના પર અન્ન વસ્ત્રોના હક રહે છે. આથી બીજા પુત્રોને જુદો ઉદ્યોગ થયો શોધી લેવાની ફરજ પડે છે. આથી બે શાયદ થાય છે: એક તો તેઓ ઉદ્યોગી નીવડે છે; બીજું, પુછ કાઢીયાવાડના ગરા-શીયાઓની મારફત બેંચાઈ જાતી ન હોવાથી તે સંયવાઈ રહે છે અને તેમાં શક્તિ થાય છે. આ પદ્ધતિ લગભગ ઇંગ્લીશ પદ્ધતિ જેવી છે. દર માત્ર એટલેજ કે ઇંગ્લીશ પદ્ધતિ પ્રમાણે મૃત્યુ પામનારના બીજા પુત્રોને સ્થાવર નિસ્કતમાંથી હિસ્સો ન મળવાથી પ્રથમથીજ પોતાના પગ પર ઉભા રહેતાં શીખવું પડે છે.

ગંગા શીખો પૈકી કોઈ મનુષ્ય મૃત થતાં તેની નિસ્કતની બહેનથી તેના પુત્રોમાં બે રીતે થાય છે:- ‘ભાઈખંદી’ અને ‘ચંદાખંદી.’ પહેલી પદ્ધતિ મુજબ મૃત્યુ પામનારની સર્વે સ્થાવર અને જંગમ નિસ્કતની બહેનથી સરખા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. કેટલીક વખતે સૌથી વડિલ પુત્રને બીજા પુત્રો કરતાં બેરડો હિસ્સો આપવાનો નિયમ છે:-

ચંદાખંદી પ્રમાણે મૃત્યુ પામનારની નિસ્કતના તેની નેટલી વિધવાઓ હોય તેટલા સમ ભાગ કરી (શીખોમાં બહુ પત્નીત્વની અને વિધવા પુનર્લગ્નની છુટ છે) બાદ તે પૈકી દરેક ભાગ દરેક વિધવાના પુત્રને બહેનની આપવામાં આવે છે. આથી ‘ભાઈખંદી’ પદ્ધતિ હિંદુ રીવાજ મુજબ છે.

દીયર સાથે પુનર્લગ્ન.

મૃતકને પુત્ર નહોતાં કાયદા મુજબ તેની નિસ્કત તેની વિધવાને મળે છે. પણ આ નિ-લકત સુરક્ષિત રહે તે સારૂ યોગાદુર્લભીયસ્વીં આયે ‘કરવા’ કિંવા ‘ચદર ડાલના’ ની પદ્ધતિ પ્રચાર પામી. આ પદ્ધતિ મુજબ મૃતકના જીવતા ભાઈઓ પૈકી વડિલ ભાઈ પોતાની આ વિધવા ભાભીને એક સફેદ ચાદર અને નાકની વાળી આપે એટલે તે તેની સ્ત્રી થાય. આથી મરનારની નિસ્કત જાંઘ તેની સ્ત્રી તેના ભાઈ પાસેજ જાય છે. મૃતક ભાઈની વિધવા જોડે પુનર્વિવાહ કરવાની આ પદ્ધતિ દ્રાપરના સમયના નિયોમની યાદ દેવડાવે છે. જોકે આ સુધરેલી વીદ્યામી સદીમાં નિયોમની વાત આશ્ચર્યજનક લાગશે છતાં જે સમયમાં પુત્રો એજ જીવનનો હેતુ મનાતો તે સમયમાં પ્રત્યેકપિ સારૂ નિયોમ કરવાની ફરજ પડતી, એ સાંભળી આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી. જમાતો બદલતાં, સાર્વિત્ર પ્રસરતાં, અને પુત્રોત્પત્તિજી જીવનનો હેતુ છે-એ બાવના આછી થતાં, ‘વડિલ ભાઈની સ્ત્રી ચાતાસમાન છે,’ એ વિચારને પ્રધાનતા

પ્રાપ્ત થઇ અને 'ભાભી' ને 'દીપર મારો દીકરો' વગેરે ગીતમાં ગાવાની તક મળી ! ઉપરની 'અદર કાલના' પદ્ધતિ શિવાય બીજી રીતે પુનર્વિવાહ કરવાની પંજાબમાં છુટ નથી. (એમનાં લગ્નના કાયદાને આનંદ મેરેજ બીલને રા. દ્વારામ ગીડમ્સે પુરતી પ્રસિદ્ધિ આપેલી હોવાથી તે વિશે કશો કુલ્લેખ કરવાની જરૂર નોંધ નથી !)

નિઃસ્વાર્થતા અને પ્રેમ.

ગુરૂ ગોવિંદસિંહ મોજ શીખથી વિરક્ત હતા, તેનાં એક દાખરો એવો કહેવામાં આવે છે કે તેમના એક શિષ્યે સિંધ દેશમાંથી આશરે રૂપિયા પચાસ હજારની, કંઈતની બે સુવર્ણ બંગડીઓ લાવી તેમને અર્પણ કરી. બહુજ આનાકાની સાથે તેમણે તે સ્વીકારી તો ખરી પણ તેમાંની એક સતલજ નદીને થોડી વારમાં જ ભેટ કરી દીધી ! બંગડી આપનારે શિષ્યે આતુ કારણ તથા તે ક્યાં નાંખી પૂછતાં ગુરૂજીએ નદી કીનારે જઈ બીજી પણ તેવીજ રીતે અને તેજ ઠેકાણે નાંખી કહ્યું કે 'અહિં' અને આવી રીતે નાંખી દીધી !

શીખોમાં હજી નિઃસ્વાર્થતા ધણે અંશે જણાઈ આવે છે, અને તેમનો પ્રેમ તો અવર્ણનીય છે. સેવાધર્મજન્ય તેમનો ધર્મ હોવાથી દરેક રીતે જનસમાજની સેવા કરવામાં તેઓ ધર્મ માને છે. *

ખાલસા.

શીખ ધર્મ 'ખાલસા ધર્મ' કહેવાય છે. તેઓ એક બીજાને સામસામા મળતાં પણ "વાહ ગુરૂ ખાલસા, વાહ ગુરૂ શેતહ" કહે છે. ખાલસા એટલે પવિત્ર. એમના ધર્મમાં સેવાધર્મ પરમ મહત્ત્વ યોગિતામપ્યગમ્યનું સત્વ બરાબર જણવાયું દિસે છે. કદાચ તેમાં કંઈક ઘટાડો પડ્યો હોવાથી તે સંજોગોની પ્રતિકૂળતાને લીધેજ છે. બાકી બીજા અને ખાતર અત્યુત્તમ પ્રકારનાં હોવાથી તે બીજાની ઉત્પત્તિ પણ ઉત્તમજ થઈ છે. એમનામાં નિઃસ્વાર્થતા અને પ્રેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, અને એમ હોવાથી એમનો સ્વભાવ પણ નિઃખાલસ હોય, એ તદ્દન કુદરતી છે. એટલું જતાં એમનો લડાયક ગુરૂસો કાયમ રહેલો છે. પાલુકની પહેલી જ કિયા કરાવવામાં આવી હતી તેમાં, કહે છે કે, ૧ બ્રાહ્મણ, ૧ ક્ષત્રિય, અને ૩ શૂદ્ર

* અર્થાં કલાકની મારી એક શીખ સાથેની વાતચિતમાં તે એટલો બધો તો ખુશ થઈ ગયો કે તુરત તેણે મારી સેવા બલવવાની હંકાર મૂકી કરી, પોતાને ઘેર રહેતા 'વિનયુ' ! બાજી-દિવસે તેણે મોજન લેવાની તો બહુજ આનાકાની કરી-એટલી કે તેનો અસ્ત્રીકાર કરવો મારે મઠિ લગભગ અસાધ્ય થઈ પડ્યો ! અત્યંત આનાકાની કરવાથી મારાં અસ્ત્રીકારનાં કારણોમાંથી એક તે જણી ગયો હોય એમ જણાયું કારણ કે તેણે મને તુરતજ કહ્યું કે "હું તમને બનામાંથી ચાકપૂરી લાવી ખવડાવીશ. હું જણી ગયો કે તમે માંસાહારી નથી અને તેથીજ ખચાઓ છો." પણ મારા પર તેનો એટલો બધો ઉપકાર અદાવતો અને યોગ્ય ન લાગવાથી મેં બહુજ દિલગીરી સાથે તેની માંગણી ના મંજૂર કરી. મને મારા મિત્રો તરફથી કહેવામાં આવ્યું કે જો યેસાનર જેવે ઠેકાણે તમે આવી રીતે નોતર નામંજૂર કરી આવ્યા હો તો અમે તમને ધણું કરી સુખ રૂપે જોવા પામત નહિ કારણ કે શીખોનું નોતર નામંજૂર કરવું એ પોતાને એક સૌથી મોટામાં મોટું અપમાન કરવામાં આવ્યું એમ તેઓ સમજે છે !

હતા. 'વૈશ્યનુ' તો નામેજ છડાવી દેવામાં આવ્યું હતું ! વૈશ્યોના મંદ લંગાચક જુસ્સાનું આ પરિણામ તો નહીં હોય ?... કારણ કે જાહજોનું તુંડ ગીગરીપણું તો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેઓ બહુ ક્રોધી તો અસંભવીજ છે; પણ વૈશ્યોમાં તે જુસ્સોયે નથી ! ગમે તે હોય પણ બહુ દીર્ઘદિલિયું આ પરિણામ લાગે છે.

સમસારીય.

પંજાબ પ્રાંત હિંદના બીજા પ્રાંતોની મરખામણીમાં ખ્રીસ્તી અમલ નીચે પાછળથી આવ્યો છે; તેથી કુદરતી રીતેજ તે પ્રાંત શિક્ષણમાં પાછળ છે; છતાં ત્યાંની પંજાબી કદાવર હોવાથી તેમનામાં સાવત્રત્વ સ્પષ્ટ જણાય આવે છે અને જો હિંદમાં કોઈ પણ કામમાં પ્રાચીન ચરાતન જળવાઈ રહ્યું હોય તો તે એક શીખ કામજ છે. ખાસી બીજી રીતે જોતાં શીખો બહુ સાદા, ભોળા, પ્રેમાળ, અને વિશ્વાસુ છે, જો કે તેમના સમયના પ્રચલિત હિંદુ ધર્મ કરતાં તેઓ કંઈક સુધરેલો ધર્મ પામે છે. ખરા, છતાં શુકન જોવા, આદિ કેટલાક ધર્મ ભોળાપણાની માન્યતાઓ તેમનામાંથી હજી નાબૂદ થઈ નથી. શીખ લોકમાં હિંદુઓની મારકજ બાળ-લગ્નો થાય છે, અને આપણી મારકજ પ્રથમ સગપણ પણ તેઓ કરી મેલે છે.

આ મુજબ રામ્ય હતી તેટલી માહિતી એકી કરી વાંચકો આગળ રજુ કરવામાં આવી છે. આથી જણાયું હશે કે શીખોના રીત-રીવાજોમાં અને હિંદુઓના રીત-રીવાજોમાં જાતિ ભેદ અને મૂર્તિપૂજા એ બે સિવાય કશામાં ભેદ નથી. માંસાહાર તો પંજાબમાં હિંદુઓ પણ છુટથી કરે છે અને પુનર્વિવાહ તો હવે સુધારો ગણાય છે. તેથી હવે તો હિંદુઓ અને શીખોમાં લગ્નો થવા લાગ્યાં છે-ચોટી ખેટી વ્યહાર ચાલુ થઈ ગયા છે. શીખ આપનો પુત્ર હિંદુ હોઈ શકે. તેને હિંદુત્વમાંથી શીખત્વમાં જવા સારું 'પૌહલ' ની ક્રિયા જરૂરી છે. ઇ. સ. ૧૯૦૧ના સેન્સસ રીપોર્ટ પરથી જણાય છે કે આ ક્રિયા થવા વગરનાઓએ પોતાને હિંદુ જણાવ્યા હતા. આથી શીખ-ધર્મ હિંદુધર્મમાં ગઈ એક ધર્મજ છે, એમ માનવું સૌથી વધુ યુક્તિયુક્ત છે. જો કે હાલમાં શીખો પોતાને એક જિન્ન જાતિ તરીકે લેખવવાનો પ્રયત્ન કરે છે છતાં તેઓ એકજ શરીરનાં હાડકાંમાં છે અને તેમના અને આપણા રીત-રીવાજો બહુ અંશે મળતા છે, એ ધ્યાનમાં રાખી, શૂરવીર હિંદુનાં નાક સમાન એ કામ માટે મનમાં પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ રાખવી એવી સવિનય પ્રાર્થના સાથે આ કંઈક લાંબો પરોલો લેખ સમાપ્ત કરું છું.

શીખો અને હિંદુઓ એક જીવનના ભાઈઓ નથી ?

રાખતી. ૧-૧. 'અર્થાં સ્ત્રીયોને માન મળતું' નથી ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ નિર્વિદ્ય નીચ છે. જે કુલમાં સ્ત્રીઓ દુઃખિત હોય છે તે કુલ વિનાશ પામે છે. અલ્પબુદ્ધિની ઇચ્છા રાખનારે સ્ત્રીયોને માન આપવું, કાસલ કે સ્ત્રી પાલન અને નિર્વમન કંઈ હોય તો તે પ્રયત્ન લેવાનો છે. ૨- માતાના સંબંધમાં મહાભારતમાં બહુન વાર્તા વાર્તા છે. એક માતાની મહત્તા દર્શાવતા કરતાં-કિંબદુતા સર્વ પ્રશ્નો કરતાં-વધારે છે. માતાને કદાચ એક જીવન-કોઈ નથી, માતા જેવી છાંયા નથી, માતા જેવી ગતિ નથી, માતા જેવું સંસ્કારગત-ત્વ કદાચ નથી, માતા જેવી પ્રિય વસ્તુ નથી. ૩ પતિપત્નીના પરસ્પરના સંબંધમાં શ્રી વ્યાસના હૃદયમાં બહુન પ્રશ્નો સંગીય છે. 'સૌ પતિની અર્ધાંગી છે, તે તેનો અર્ધત શ્રેષ્ઠ મિત્ર છે, તે ધર્મ, અર્ધ, અને કામ-એ ત્રણ પ્રેરણાઓનું મૂળ છે, અને સાગરમાંથી તરી જવાનું, તેનું સાધન છે.' ૪

નિન્દામક અને સ્તુતિરૂપ વચનોનો વિચાર કરતાં એવું કહેવામાં દરકત નથી કે મહાભારત-રામાયણના કાવ્યમાં સ્ત્રીયોની ખરી યોગ્યતા જનસમાજને મળ્યાઈ આવી હતી. 'સૌ એકલે માત્ર પ્રેરણામાં સુખસાગર નિમોલ્ય કરેલી એક વસ્તુ' એવી કંઈ કલ્પના સ્ત્રીયોસારે ભારતવર્ષીયોની નહોતી. જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાની સ્ત્રીયોમાં કદાચ શક્તિ છે તેની યથાર્થ કલ્પના ત્રિદાનોને મળ્યાઈ આવી હતી. સ્ત્રીયોની જે નિન્દા મળ્યાઈ છે તેપરથી અન્યકારની, સ્ત્રીયો પલિત, આચરણની દોષો નોંધ્યે-બેરો, હકાર-કિન્દા હતી એવું દિસે છે, યાતો તે મ્લેચ્છો પાછળથી યુદ્ધમાં દેવામાં આપ્યા હશે, આગળના લોકોને એક એ ન્યાય દિસે છે કે નિન્દા, એ નિત્ય વસ્તુની નિન્દા કરવા સારૂ પ્રેરણા કરેલી હોતી નથી, પણ જે કંઈને નોંધ્યે તેની સ્તુતિ કરવા સારૂ કરેલી હોય છે. ૫ વપસંત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે પોરસ્ય અને પાશ્ચાત્ય એમ બેક પ્રંથકારોને સ્ત્રીયોના દોષોનું આલેખકરૂ કરી તેને પ્રચારીને કહેવાની એક દેવના પંદી ભયેલી છે. આમ યવામાં મળ્યાઈ પ્રયોગ અન્યકારો હોય છે, તે પણ એક કાસલ દોષી શકે.

સમય: મહાભારતમાં સૌથી વધુ ધ્યાન એકનારી એક વિલક્ષણ વાત-દ્રોપદીનો પાંચ પાંડવો સાથે થયેલા વિવાહ-છે, ત્યારે બનવાનું વેદવ્યાસે પોતાની કથાના નાપકના સંબંધમાં જણાવ્યું છે. આની સ્થિતિ દર્શાવી છે, ત્યારે એવાથી એકું મળ્યાઈ છે કે પરંપરાગત, દિશાનો પ્રભાવ તે વખતે બહુ હતો, અને તેની વિરૂદ્ધ કલ્પના કરાતી નહીં. સમાજમાં બહુ પતિત્વની ચાલ થોડી ઘણી પણ બહુન પ્રાચીન કાલમાં પ્રચલિત હશે-તેનાં નિદર્શક તરીકે, આ વાત

૧. પૂજ્યા સાલયિતવ્યાય જિવો નિત્યે જનાધિપ । જિવો યંત્ર ચ પૂજ્યન્તે રમન્તે તંત્ર દેવતાઃ ।
અનુ. ૪૬. ૫.

૨. અપૂજિતાથ યજેતા સર્વાસ્ત્રાકલાઃ ક્રિયાઃ । તદા ચત્તુલ્લં નાસ્તિ યદા શોષન્તિ જામ-
યઃ ॥ અનુ. ૪૬. ૬. પ્રિમ ઇતાઃ જિવો નામ સત્કાર્યો મૂમિનિચ્છતા । પ્રાણિતા નિષ્ક્રીતાઃ જ
થીઃ સ્ત્રી ભવતિ ભારત ॥ અનુ. ૪૬. ૧૫.

૩ દસ વૈવ વિતુન્ માતા સર્વો વા પૃથિવીમપિ । ગોરેણામિભવતિ નાસ્તિ માતૃસમો મુનિઃ ॥
અનુ. ૧૦૫-૧૦૫, નાસ્તિ માતૃસમો રજ્યા નાસ્તિ માતૃસમા મતિઃ । નાસ્તિ માતૃસમે ત્રાજં નાસ્તિ
માતૃસમા પ્રિયા ॥ શાંતિ. ૨૬૭. ૨૬.

૪ અર્ધે ભાગ્યે મનુષ્યસ્ય માર્યા પ્રથમઃ સજ્ઞા માર્યા મૂલં ત્રિવર્ગસ્ય માર્યા મૂલં સારિધતઃ ॥
માદિ. ૭૪. ૪૦.

૫ નહિ નિન્દા નિર્વ નિર્વિદ્ય પ્રવર્તે, અપિ દુ-વિધેમ્ સ્તોતુમ્ । ત-ત્રવાર્ધિક, પાંડુ ૧૬,
અનુ. ૩૮.

મનોય છે. દ્રોપદીના વિવાદની જો હજારો આપેલી છે તોપણ વ્યાસને આ ચાલ અમાલુખ અને વિલ-
ક્ષણ લાગે છે. એથી નજીવ છે કે તેમના સમયમાં આ રીતના બીજકુલ પ્રચલિત નહોતો. પુત્રજ વાદ-
વિવાદ યથા પછી અને પુરાતન દાખમાં આપ્યા પછીજ દુષ્ટે પાંચ પાંડવોને દ્રોપદી આપી હતી. * બંને
પક્ષ બહુજ પતિવત્તાં પુરાતન કાળનાં ગૌતમી અને માર્કી એવા બેનાંજ ઉદાહરણ આપ્યાં છે.

પરાતરામાયણના કાલમાં એક પત્નીવત્તા રીવાજ સર્વત્ર પ્રચલિત હતો. કવચિત્ એક કર્તા
અધિક ક્રોધે એકજ વખતે પરણ્યામાં આવતી. દસરખનાં અંતપુરમાં ત્રણ મુખ્ય રાણીઓ ઉપરાંત
સહી ત્રણસે સ્ત્રીઓ હતી । ચર્ચાત અને પાંડુ-દરેકને બધ્ધે ક્રોધે હતી. આ રીતે માત્ર ફાનીયામાં અનેક
સ્ત્રીઓ કરવાનો આદ્ય હતો તેમાં પણ શ્રીરામચંદ્ર એવા એકપત્નીવત્તા પાળનાર હતા.

વિવાહના આઠ પ્રકારો.

મનુ આદિ સ્મૃતિઓ પ્રમાણે મદામાદતમાં પણ વિવાહના બ્રાહ્મ, દેવ, આર્ચ, માનવત્વ, આ-
સુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ, અને પૈરાય-એવા આઠ પ્રકાર કહેલા છે. ૧ આ આઠ પૈશી પહેલા ચાર માત્ર
બ્રાહ્મણોને વિદિત હતા. આ ચારમાંથી બ્રાહ્મ સર્વમાં બેષ્ટ અને સર્વ વર્ણને વિદિત હતો. શીલ, પુલ-
વિદ્યતા, અને આચારણ, એ સર્વે લેઈ ગુણવત્તા વરને કન્યા દેવી, એટલે બ્રાહ્મવિવાહ ધરે. ૨

ઉપર લે કે બ્રાહ્મ, દેવ, આર્ચ અને માનવત્વ એ ચારે પ્રકાર બ્રાહ્મણોને ઉચ્ચ છે, એમ કહેલું
છે, છતાં એક કેકણે ન્યાયવિવાહને દુષણ લાગાડેલું છે. આર્ચવિવાહમાં વર પાસેથી, જે ગાયો લઈ કન્યા
આપવામાં આવતી; આર્ચી કાંમત થોડી કે ઘણી-તે એક પ્રકારનો વિધવા સમજવા બેઠ્યો-દેવામાં
આવતી તે હજ નથી, એમ એક કેકણે કહેવામાં આપ્યું છે. (બ્રાહ્મ કાલના કન્યાવિધવા કરનારાએએ આ
આસ શ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.) આસુર વિવાહમાં કન્યાનાં માથાપને પુત્રજ દ્રવ્ય આપી કન્યા લેવામાં
આવતી; પણ ગાંધર્વવિવાહમાં કન્યાને જે વર ધસદ હોય તેને તે પસંદી રાસતી. જે રાક્ષસ વિવાહમાં
કન્યાને તેનાં બાંધવોની કચ્છા વિરહ બળદકારથી હજી કરી લાવવામાં આવતી; ન્યારે પૈરાય વિવાહમાં
કન્યા નિર્દિવ કે એવીજ બીજ કાઈ સ્થિતિમાં હોય ત્યારે ઉપારી લઈ નવામાં આવતી. ફતિશેને
ગાંધર્વ અને રાક્ષસ એ બે પ્રકાર ઉચ્ચ હતા. પૈરાય અને આસુર તે સર્વેજ નિષિદ્ધ હતા. છતાં એક
કેકણે વેશ્ય અને શૂદ્ર આસુર વિવાહ કરે તે હરકત નહીં એમ લખેલું છે. ૪ ગોપારીનું સર્વ પુત્રરાષ્ટ્ર
એકે બ્રાહ્મ પદ્ધતિથી થયું હતા. વિચિત્રવીર્ચ સાથે બાંધે અખિત અને અખાલિસનું બલથી હજી કર-
વાથી તે રાક્ષસ વિવાહ હતો. રાકુતતાને દુષ્ટત્વ સ્થાયે યથેલા વિવાહ ગાંધર્વ, કમચંતીએ નળને સ્વયં-

* ' શું દ્રોપદીને પાંચ પતિ હતા ? ' એ વિષયપર બહુજ આતવાણું થાનારું એક પુરતક, એ
માન્યતાના ખંડનમાં, આ લેખના અનુવાદક તરફથી થોડુંકમાં સ્થાન પાસે-અનુવાદક.

૧. માક્ષા દૈવકાયેવાર્ષઃ પ્રાજાપત્યસ્તપાસુરઃ । ગાંધર્વો રાક્ષસૈવ પૈરાયોઽપાશ્વઃ સ્મૃતઃ ॥
ભાદિ૦ ૭૩-૧.

૨. શીલરૂપે સમાશ્રાય વિધ્યાં, યોર્નિચ કર્મ ય । તક્ષિરેવ મદાતત્વા, કન્યા પુણ્યુતે વેરે ॥
બ્રાહ્મજાનાં સત.મેવ માક્ષો ધર્મ યુષિષ્ઠિર । અનુ૦ ૪૪. ૩-૪.

૩. શિષ્ટાનો હરિયાણો ય ધર્મે એવ સનાતનઃ । આમાભિપ્રેતસુત્કચ્ય, કન્યાભિપ્રેત, એવ વઃ ॥
ભાંમિપ્રેતા ચ ચા યસ્ય તસ્યે દેવા યુષિષ્ઠિર । ગાંધર્વમિતે તં પ્રાકુર્ધર્મે ધર્મવિદો જનાઃ ॥
મદુ૦ ૪૪. ૫-૬.

૪. રાક્ષાં તુ રાક્ષસેષુકો નિરુદ્ધદેવાસુરઃ સ્મૃતઃ ॥ ભાદિ૦ ૭૩-૧૧.

વરનો વરેણો; કાઠક કાઠક વખતે અન્ન વિધામાં એ નૈપુણ્ય અતાવતો અને કંઈ રાત છતતો તેને કન્યા આપવામાં આવતી; ઉદાહરણાર્થે રામ અને અનુન. ૧

રામાયણમાં કહેલું છે કે વિવાહ સમયે સીતા છ વર્ષની અને રામ તેર વર્ષના હતા. મહાભારતમાં એક ઠેકાણે વરનું અને કન્યાનું વંશ અનુક્રમે ૩૦ અને ૧૦ ડિંવા ૨૧ અને ૭ વર્ષનું હોય તેમજ એક કહેલું છે. ૨ 'પરંતુ બીજાં એવાં અનેક વાક્યો છે કે જેપરથી સ્ત્રીઓના વિદ્યહ કાચની મર્યાદા બહુ મોટી હતી, એમ જણાઈ આવે છે. આથી આવાં એકાદા સ્થાનપર વધુ વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. આન્ધારીએ ધૂતરાણીને લેઈ વિવાહ યતન પોતાના ડોળાપર પાટા બાંધી પોતાને અંધત્વ આણ્યું હતું. ૩ આ પરથી તે વિવાહકાલે છ સાત વર્ષની નાની બાલિકા હોય એમ મનાતું નથી. ગાર્તીય યુદ્ધની રાજ્યાલય થયા પૂર્વે ઉત્તરાનાં અભિમન્યુ સાથે લગ્ન થયાં હતાં; અને તે યુદ્ધમાં અભિમન્યુ મરાયો તે વખતે ઉત્તરા ગર્ભવતી હતી; આથી તેના વિવાહ પ્રાદપણે થયા હોવા નોંધ્યે. જ્યારે સ્વયંવર જેવા આલો પ્રચલિતજ હતા ત્યારે, કંઈ નહીં તે, રાજાના યુદ્ધ હોવાનો વિચાર કરવા નેહલી પશું કન્યા પ્રાદ વયની હોવીજ નોંધ્યે. વળી ગાંધર્વ વિવાહ તે કન્યા પ્રાદ હોય શિવાય શક્યજ નથી ! સાંવિત્રીને તેના બાપે પોતેજ વર રોધી કાઢવલું કહેલું. 'કન્યા ઋતુમતી થયા છતાં પણ પિતા જો વર રોધી કાઢે નહીં તે કન્યાએ ત્રણ વર્ષ વાટ જોઈ થોડે વર્ષે પોતે પતિ વરેલા, ૪ સાઠ વર્ષનો યુદાબાબ પતિ કુમારીને ગમતો નથી, એક એક રથયે કહું છે ! ૫

ગાંધર્વ વિવાહમાં પિતાની પરવાનગીની જરૂર રહેતી નહીં. બાકીના બધા વિદિત વિવાહ પ્રકારમાં તેની પરવાનગીની જરૂર રહેતી. પિતા પુત્રીને પોતાને સાર મનગમતો વર પસંદ કરી લેવા આજ્ઞા આપતો; છતાં પુત્રીએ રોધિશા-પસંદ કરેલા-વરસંબંધી પિતાની અનુજાની જરૂર રહેતી. સાંવિત્રીના પિતાએ કહ્યું હતું કે 'જેને તે' પસંદ કર્યો હોય તેનું નામ હું અને જણાવ. હું તેના સંબંધમાં વિચાર કરી પાંખી તેનીવેરે તને આપીશ. ' ૬ પિતા ન હોય તો માતા કે બીજા કોઈ સંબંધીની પરવાનગીની જરૂર રહેતી. ૭

૧. આ પ્રથા મહાત્મા યુદ્ધના સમય સુધી ચાલતી આવેલી જણાય છે; કારણ કે યુદ્ધ મહાત્મા યુદ્ધને પશું ચોક્કસ હોઈ જત્યા પછીજ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઈ હતી. —અનુવાદક

૨. હાલિલા દ્વાદશ સમા રક્ષાકુળાં નિવેશને । મમ મર્તા મહાત્મા વયસા પંચવિંશકઃ । અષ્ટાદશ દિ વર્ષાણિ મમ જન્મનિ ગચ્યતે । અરણ્ય ૪૭. ૧૦-૧૩.

૩. ત્રિચાદ્રવૌ દશવર્ષા માર્યા વિન્દેત મમિકામ્ । એકવિંશતિ વર્ષો વા સત્તવર્ષામવાપ્નુવાત્ ॥ અનુ. ૪૪. ૧૪.

૪. તતઃ સા પટ્ન્યાદાયં કૃત્વા મહુર્ણં તદા । વવન્ધ મેત્રે સ્વે રાજન્ પતિવ્રતપરાયણા ॥ આદિ. ૧૧૦. ૧૪.

૫. ત્રીણિ વર્ષાણુર્દક્ષિત કન્યા ઋતુમતી સતી । ચતુર્થે ત્વય સંગ્રાસે સ્વયં મર્તાસ્મર્જયેત્ ॥ અનુ. ૪૪. ૧૬.

૬. ધુર્વં ન રોચેદ્રતર્કમસ્ય પતિઃ કુનાર્થાં જ્વ પઠિવર્ષઃ । વન. ૫. ૧૫.

૭. પ્રાર્થિતઃ પુરુષો વથ સ નિવેદ્યસ્ત્વકા મમ । વિષ્ટકાંઈ પ્રદાસ્યામિ વરદ ત્વં મયોન્મિતમ્ ॥ વન. ૨૬૩. ૨૩. ૧.

૮. પિતા માતા ગુરવથૈવ યેડન્યે દેહત્યાસ્ય પ્રભવન્તિ પ્રદાને । વન. ૨૦૬. ૨૩

વરમાં કુલ, શીલ અને વિદ્યાએ ત્રણે દોષો ભેદ્ય. તેમ મુજબ કન્યાને બાઈ અને પિતા દોષો ભેદ્ય. જેને બાઈ ન હોય તેવી કન્યા ન પાણીના બહુ કદાશ છે; કારણ કે, તે કન્યા પોતાના બાપના પુત્ર પ્રમાણે હોઈ તેના (કન્યાને) પુત્ર તેના પિતાની પિંડદાનાદિ ક્રિયા કરે છે. ૧ તેમ મુજબ કુલ, અપરમાર, ક્ષય ક્રિયાદિ આનુવંશિક રોગ જેને હોય અને જે વ્યંગ હોય એવી કન્યાનું પાણીમહાનુ હરણું નહીં. ૨ ઉપરાંત કન્યાનું અને વરનું ગોત્ર અને પ્રવર એક ન હોવાં ભેદ્ય; તે તેની વરની માની સંપિંડ ન હોવી ભેદ્ય. ૩ આગળ કલામુજબ બ્રાહ્મણ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કિંવા વૈશ્ય કન્યાસાથે વિવાહ કરી શકતો. ક્ષત્રિય—ક્ષત્રિય કિંવા વૈશ્ય કન્યા સાથે; અને વૈશ્યથી સ્વતંત્રીય સ્ત્રીની વિવાહ કરી શકતો. કેટલાકને મતે બ્રાહ્મણને માત્ર સતિમુખસાર શુદ્ધ કન્યાસાથે વિવાહ થઈ શકતો; પરંતુ તેને આપક્ષિત લેવું પડતું. બ્રાહ્મણને આપ કણ વર્ણોમાં કન્યાથી પુત્ર થતાં તે બ્રાહ્મણ મનાતો; પરંતુ શુદ્ધી પુત્ર થતાં તે બ્રાહ્મણ ગણાતો નહીં. ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ કન્યા સાથેનો વિવાહ નિષિદ્ધ હતો. આવા વિવાહોને પ્રતિબંધ વિવાહ કહેતા. જુદીજુદી વર્ણોની અનેક સ્ત્રીએ જે બ્રાહ્મણ હતો, તે તે પત્ની-બોમાંની જે બ્રાહ્મણ હોતી તેને પતિનું સ્થાન, અર્ચન, દંતપાવન, અન્નન, દાનક્રમ, ઉપવાસિ સર્વ ધર્મકાર્યોમાં પ્રાધ્યાન્ય મળતું. ૪

જેમ પુત્રીના પિતાને કંઈક નબળાણું કરવાની સર્વ સાધાણી રીતિ હતી તેમ પુત્રીનો બાપ પણ વિવાહ સમયે પુત્રીને કંઈક પોતાના પ્રેમમાં લેતાં તરીકે આપતો. કુટુંબ સુખદાના વિવાહ વખતે અન્નનને માથ, ઘોડા, દાથી, દાસ, દાસી, આપ્યાં હતાં. બીજે પક્ષે કયોઈ ભયારે મધિ નૂપ અને કન્યાની મામણી કરી ત્યારે તેણે બદલામાં એક દહર સ્યામકર્ણ અથવા મામણી કરી હતી. ૫ બાદીના બાઈએ તેને અલંકારથી ભૂષિત કરી તેના વિવાહ કર્યો હતો, અને બીજે તેને રોડનું રત્નાકર પદનું કડું દર્વ. નાકે રામને દહરો. દાસદાસીઓ, દાથી, રાવ, વગેરે આપ્યાં હતાં. પણ આ સર્વ ઉદાહરણો શાસ્ત્રકર્તા છે. બ્રાહ્મણો મરીય હોવાથી તેમનું લેવુંદેવું પણ અલ્પ કીમતનું હોતું. વરતરથી પુત્રી કે તેના પિતાને જે કંઈ આપવામાં આવતું તે પુત્રીના બદલામાં—હાલ જેમ કન્યાવિક્રય થાય છે તેમ—આપવામાં આવતું નહોતું. બાપી વેચાતો લઈ શકતો નથી અને આપી પણ શકતો નથી. આ રીતે કન્યાના બાપને મળેલા પ્રેમે કિંવા દેણીએ તે કન્યાની કીમત છે, એમ જે કહે તે ધર્મજ નથી, એનું મહાભયવમાં ખાસ કેહા બળવાને કહેતું છે. ૬ વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રય કરનારાઓએ આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી

૧. મર્યાસ્તુ ન મરેદ્ પ્રાતા પિતા વા મરતર્યમ । નોવચ્ચેત ત જાતુ પુત્રિકાપર્મિની હિ સા ॥ અનુ० ૪૪. ૧૫.

૨. સિંગલા કુકિતો નારો ન રવમુદોત્તમહિ । અવસ્માકિતે જાતાં નિદેશો વાપિ વર્જેન્ ॥ મિથિળો વ કુલે જાતાં કામિળો મનુજેન્ ॥ અનુ० ૧૦૪. ૧૧૪.

૩. અસપિન્દા વ વા માતુરણોત્રા વ વા રિતુઃ ॥ રવેતામનુવચ્ચેત તે પર્મ મનુર-મ્બીત ॥ અનુ० ૪૪-૧૮.

૪ સ્નાને પ્રસાપને મનુદંતપાવનમજ્જવમ્ । દર્શકર્મ્ય વ વચાન્મદમૃતકું મહે મરેન્ ॥ ન તરસાં જાતુ તિષ્ઠન્વામન્વા તાન્મુનિદ્દર્શતિ ॥ અનુ० ૪૪-૨૨.

૫ કાચેત નઃ કુલે કાચેત પૂર્વેત્તપ્રવર્તિતમ્ । એકતઃ સ્યામકર્ણાનો પાન્ડુરાણી તરસ્વિતમ્ ॥ સદસં પામિળો શુલ્કમિતિ વિદિ દ્વિજોત્તમ । વન ૧૧૫. ૨૨.

૬ યે મન્યન્તે કર્મ શુલ્ક ન લે પર્મદિદો જન્મઃ । ન હોય મારો મેતન્વા ન વિક્રમ્યા કપંચન ॥ અનુ० ૪૪. ૪૫-૪૬.

પટે છે. ૧ વિકલ કરનાર બાપને અતિ પેર નરકમાં મલમૂત બદલ કરતાં પડી રહેલું પટે છે. ૨

કન્યાનું * માંડું * કરવાથી કે કન્યાના પિતાને કંઈ આપવાથી વિવાદ સંબંધ પૂરો થતો નહોતો. અનુરાસન પર્વના ૪૪ મા અધ્યાયમાં એવો એક પ્રશ્ન કરવામાં આવેલો છે કે, જો એક માણસ કન્યાના પિતાને અમુક કંઈ આપવાનું હતું તે આપ્યું; બાદ તે મૃત્યુ પામ્યો; હવે એ કન્યા બીજાને આપી શકાય કે કેમ? આનો હત્તર એવો આપવામાં આવેલો છે કે પહેલાં માણસ જીવતો હોય તો પણ તે કન્યા બીજાને આપવામાં હરકત નથી, તો પછી મૃત્યુ પામ્યા પછીની તો વાતજ શી? સપ્તપદી પૂરી થતાં વિવાદવિધિ પૂર્ણ થયો ગણાતો. ૪ વિવાદવિધિમાંની નવરી યોગેષી ડાંગર, અક્ષત, દર્બ, વગેરેના ઉલ્લેખ રામાયણમાં આવેલો છે. ૫

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય વિષયે મહાભારતમાં ઠેકઠેકાણે ઉલ્લેખ છે. પતિની સેવા કરવાથી અને તેને સતોષવાથી સ્ત્રીને દરેક પ્રકારની ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તેનું તન, પત્નીનાં કર્તવ્યો. મન, ધન, પતિ સેવામાં વિસ્ત્રાંત હોય તેછએ પતિસેવાપરાયણ સ્ત્રીને ઇશ્વરપૂજનીયે અપેક્ષા રહેતી નથી. મહાભારત અને રામાયણમાં દોરેલું આ ધ્યેય હાલુએ બાંન તખ્તની સ્ત્રીઓનું ઉદ્દિપ્ત છે. સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યોસંબંધી એક મંથકરેણે ઉત્તમોત્તમ સ્ત્રીઓનાં મોંમાં કંઈ નહીં ને કંઈ વાણી મૂકાઈ છે। દ્રૌપદી, સીતા, અરુન્ધતી, લોપામુદ્રા, દમયંતી, સાવિત્રી, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓની મદનીય કથાથી આજકાલના વખતમાં પણ આર્થ સ્ત્રીઓને તેમનાપર અને તેમના પતિપર આવેલાં સંકેતોની સામે થવાનું ધૈર્ય આવે છે. ઉપરિનિર્દિષ્ટ સાધ્વી સ્ત્રીયો આર્થ સ્ત્રીઓને હાલતો વર્ષ સુધી માર્ગદર્શક થઈ પડી છે, અને આગળ વળાયે થશે. અનેક કુટુંબની યાંતિ અને સુખનું મૂળ ઉપજાવી સાધ્વી સ્ત્રીઓનાં રક્તિજનક ચરિત્રોમાં છે.

પતિને સંતુષ્ટ રાખવા હોય તો સ્ત્રીએ કેમ વર્તવું, એ દ્રૌપદીએ સત્યભામાને વનપર્વમાં (અધ્યાય ૨૭૩) કહેલું છે. સ્ત્રીએ પતિને દેવ પ્રમણે માનવો જોઈએ. ઇશ્વરપૂજન કરતાંએ પતિપૂજાથી સ્ત્રીને સ્વર્ગ મળેછે. ૧ સાવિત્રી ચમને કહે છે, “ પતિની સત્તિ અને શ્રમ થતો નથી; ને ઠેકાણે તું પતિને લઈ ભરેશ તેજ મારી અતિ. પતિ વિરહિત થઈ અને સુખ, સ્વર્ગ, લક્ષ્મી કિંવા અવિતાની પણ પર્વો નથી. ૭ રામકૃષ્ણમાં

૧. યો મનુવ્યઃ સ્વર્કં પુરં વિકીય ધનમિચ્છતિ । કન્યાં વા જીવિતાર્થય યઃ પુત્રકેન પ્રયચ્છતિ ॥ યસાવરે મહાયોરે નિરયે કાલસાહચયે । સ્વેદં મૂર્ચં પુરોપં ચ તસ્મિન્મુઢઃ સમચ્ચુતે ॥

અનુ- ૪૫-૧૮-૧૯.

૨. અત્રેઇં તત્ર દેવા સ્યાન્નાન કાર્યા વિચારણા । કુર્વતે જીવતોલ્યેવં મૃતે નૈવાસ્તિ સંશયઃ ॥

અનુ- ૪૪-૫૧.

૩. પાણિપ્રહ્લનમન્ત્રાણાં નિષ્ઠા સ્યાદસત્તમે પદે । પાણિપ્રહસ્ય માર્યા સ્વાયસ્ય વાદિઃ પ્રદીયતે ॥

અનુ- ૪૪-૫૫.

૪. લાજપુણ્યેષ પાત્રીભિરસૌરવિ સંસ્કૃતૈઃ । દર્ભૈઃ સન્નૈઃ સમાસ્તોયં વિધિવન્મન્ત્રપૂર્વકમ્ ॥

બાલકાણ્ડ ૭૩, ૨૩.

૫. જીવન્ત્યા હિ જિવ્યા મર્તુર્દેવતે પ્રમુરેવ ચ । મર્તુઃ શુશ્રૂષયા નારી લગતે સર્ગમુક્તમમ્ ॥

અપિ વા નિર્નમસ્કારો નિશ્ઠાતે દેવપૂજનાત્ ॥ અયોધ્યાકાણ્ડ ૨૪. ૨૬-૨૭.

૬. ધમઃ કુતો મર્તુસમીપતો મે યતો હિ મર્ત્તો મમ સા ગતિર્ધુવા ॥ વન- ૨૬૭-૨૯.

૭. ન કામયે મર્તુવિનાશ્તાં, સુલ્લં ન કામયે મર્તુવિનાશ્તાં દિવમ્ । ન કામયે મર્તુવિનાશ્તાં પ્રિયં ન મર્તુહીના વ્યવસામિ જીવિતમ્ ॥ વન- ૨૬૭-૫૩.

હાલન થયેલી અને એસઆરમમાં વધેલી સ્ત્રીઓ પણ બીજાકુટ કુટુંબ ન કરતાં પતિ સાથે ગમે તે દુઃખ સોસલા તૈયાર થતી, તેનાં અનેક ઉદાહરણો આ જગતે અગ્રીમાં છે. સ્ત્રીના અને દ્રૌપદીએ જેટલા સમસ્યાઓ હોય પેટપોતાના પતિસાથે અતિ સંકટમય વનવાસમાં આનંદથી ગઈ હતી. સર્વે સ્ત્રીઓમાં સવિત્રીને અપૂર્વત્વ માન આપી સ્ત્રીઓ તરફથી મળેલું છે. પતિ મૃત્યુને લગતાં સ્ત્રીઓ અંતઃકરણ અવકાશ માળા, મુગળી પદાર્થો, આદિ હોરા દેવાં નેહ્યે. પતિથી બીજા નાંખે સ્ત્રીએ સાચુંસરારને માન આપવું નેહ્યે.

ઉપર હમે કુટુંબક અવતરણોપરથી જતાવેલું છે કે સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય આપવું નહોતું એવા ભારતકાલે સોમભવ હતો; પરંતુ ધરમાંની અત્યંતવરણમાં સ્ત્રીઓ પૂર્ણ મુખત્યાર હતી. સ્ત્રીઓને માત્ર આપવું એવા અર્થનાં વાક્યો અમે આજે આપેલાં છે. પોતાના પતિસંબંધી કંઈક બાબતમાં સ્ત્રીઓ મન ધસતી; આથી બહુાય છે કે તેમની સ્થિતિ સોમનીય નહોતી. દ્રૌપદી સત્યમામાને કહે છે કે, “હું આવક અને ભવક પર નજર રાખું છું”. સ્ત્રીઓનાં સિદ્ધાન્ત પ્રત્યે પણ બીજાકુટ ભારતકાલી જતાવરણમાં અલતી દોષ જોવું લાગતું નથી. પુત્રી-પાદશાસનો ભારતરખાયામાં કાન પણ સ્થલે ઉલ્લેખ નથી, એ વાત પ્રાંત-પણે કબૂલ કરવી નેહ્યે. પરંતુ ધરમાં તે જમાનાને યોગ્ય પુત્રીને સિદ્ધાન્ત મળતું. તે સિદ્ધાન્ત વધણ પુસ્તક-જ્ઞાન તરફ ન હોતાં સીલકાન બનાવવા તરફ હોતાં. મદાભારત અને રામાયણ એ જેટલા ગ્રંથોમાં સ્ત્રીઓને સર્વે વિષયોપર બોલતી આપણે નેહ્યે છીએ; કેટલી સ્ત્રીઓ તત્ત્વાનિશ્ચય પણ હતી. ઉચ્ચકુલોપર સ્ત્રીઓ ગીતા, વાક, નૃસ્ય જોરે સીખતી. બૃહન્નકાના વેદમાં અર્ચુને ઉત્તરને આપનાંદિ લલિતકથાઓ સીખતી હતી. જેટલા ગ્રંથોમાંની મુખ્ય સ્ત્રીઓ નાનગાં ચરીર કે મનની ન હોતાં ઉત્તમ ચારીરિક અને માનસિક શક્તિ ધરાવતી તેમજ ઉત્સાહી અને નિઃશયી હતી, કુંતી પોતાના પુત્રને કહે છે કે “હીન તૃતીયો પેટની ચેલી ભરવા કરતાં બીજાકુટ આધાર ન મળેલો સારો, અને વખત આ વર્તાં પ્રાણત્યાગ પણ કરેલો સારો.” પોતાનો પુત્ર રાત્ર સાથે લડતાં પ્રાણત થઈ હતાં, ધ્યેયો છે, એમ જોતાં નિદુર્યોએ તેનો અત્યંત ક્રોર રાખેલી તિરકકાર કરી હતો, અને તેને પુનઃ ઉદ્યોગે લાવવા કહ્યું હતું. આવા પ્રકારની તેજવાન સ્ત્રીઓ પરતંત્રતામાં ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં; સ્વતંત્રતાની ખુદી દવામાં તે ઉતરેલી હોઈ નેહ્યે. કાંઈ કહેરી કે ઉપતિનિદિષ્ટ સ્ત્રીઓ અપરાધ છે—પણીખરીઓની સ્થિતિ તો આપણી માથેકાં પરતંત્ર હતી—તેનો આ અલ્લેખ સોપાપતિક નથી એ હજાર વર્ષ પૂર્વેની સ્થિતિ વિષમાન ગ્રંથોપરથી અને તેમાં આવેલાં વિચિત્ર ઉત્તરણોપરનાં અનુમાનથી જ હાથવાની છે. કંઈ નહીં તો એટલું તો માનવું પડશે કે અંધકારોએ પાણીદલ સ્ત્રીઓનાં ઉદાહરણો આપ્યાં છે. તેથી તેને સ્ત્રીઓની હીન દશા ઈંધ લાગતી નહોતી! સમજાવેલાં અનુકરણીય તરીકે જે સ્ત્રીઓ રજા કરેલાં છે, તે સર્વે સુચિન્તિત અને તેજસ્વીન સમિત્તાં છે.

ઉચ્ચ કુલમાંની સ્ત્રીઓ પાણીખરી પુરુષસમાજમાં યોગનાં મનથી ભેગાતી નહીં, એવું દિશે છે; જ્યાં, નેહ્યે. ચેતિ બુદ્ધિ નોખતી. ગ્ય. મુદ્દે. તાણતી જેટલાં લાગતું નથી. ધરમાં તેઓ ખુદીથી શ્વેલી. જે સ્ત્રીવા પહેલાં આકાશરય આગીને પણ દગ્ગેત્યાર થતી નહોતી, તેને જ હમે સમજાવેલાં સમાજ.

૧. ધંજનાં રોચનાં ચૈવ ક્ષાને માલ્યાનુલેખ. પ્રણયને પાનિષ્ઠાન્તે નામિનન્દામિ મર્તરી ।
ભવુ ૧૨૨. ૧૦.

૨. વીતે નુરયં વિચિત્રં ચ વાદિત્રં વિચિત્રં તથા । શિલાયિન્દ્યામ્બદં રાજન્ તિષ્ઠત્સ્ય પુરાણિયઃ ॥ વિરાટ ૨. ૨૬.

૩. વૃત્તઃ કર્પગ્ધલગ્ધાયા કાપતિષ્ટેય જ્યાવલી । કાલે દિ તમગુપ્તે ત્યજન્મયમિ જીવિતમ્ ॥ સમેગા ૬૦. ૭૭.

ભારતનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકાલયો.

(સમનાર, રા. ધૃત્વિહારી.)

ભા. રત નર્મના ગ્રંથો ભૂત સુખમાં રચાઈ કેવી રીતે આશ્વ પડ્યા તે સંબંધે હાન સોસાઈટી પત્રમાં કલકત્તા નેશનલ લાઈબ્રેરીના અધ્યાપક શ્રીયુત રુઝિન્દનારાયણ ઘોષે ત્રણ પ્રબંધો ધાળીને ઉત્તમ રીતે લખ્યા છે; જદેના સાર અને આપવામાં આવે છે:-

લિપિ-વિદ્યા પ્રથમ ક્રમકારે પ્રચલિત યદ તે કોઈ સદ્મત્ત રાકાતું નથી. સીનાથ પરિભાષક કાદિ-યેનના ભ્રમણ વૃત્તાંતની અંદર હસ્તલિપિનો પ્રથમ ઉલ્લેખ નેવામાં આવે છે. પ્રાચીન હસ્તલિપિના ગ્રંથો અને ગ્રંથાલયો ભારતવાસીઓના વિદ્યાભુવનનો ઉત્તમ રીતે પરિચય કરાવે છે. માસોના માસો સુધી મહેનત કરી તે વખતે લેખકો અને લઢીયલે પુસ્તકો રચતા અને લખતા. તે સમયે લાલની માફક ત્યાં ત્યાં, એકેએ કે રથને સ્થળે અને ગામે ગામે, ગ્રંથાલયો નહોતાં; કિંતુ તે પ્રસિદ્ધ પ્રલિદ્ધ મઠોમાં તેમજ રાજાજનોમાંજ હતાં; અને હજી પણ તેમાં ગ્રંથાલયોનું અસ્તિત્વ કંઈક અંશે છે. પ્રથમ તે બ્રાહ્મ અને જોનાના મઠોમાં તેમજ બ્રાહ્મણ પુસ્તકોતોનાં મંદિરોમાં ગ્રંથાલયો હતાં; ત્યાર પછીથી વિદ્યા-અર્થના પ્રભાવની સાથે સાથે કેટલાક રાજાજનો પણ જ્ઞાનની આલોચનાનાં કેંદ્રરૂપ થઈ પડ્યાં.

બૌદ્ધ ગ્રંથાલય:-પરિભાષક કાદિયેને પાટલીપુત્ર નગરના મહાયાન બૌદ્ધોના મઠમાં સં-સ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો; તેમાં લખેલાં વૃત્તાંત ઉપરથી બ્રાહ્મ યદી આવે છે કે બૌદ્ધ-મઠો-માં તે સમયે હસ્ત લિપિના ગ્રંથો રાખવામાં આવતા. ખ્રિસ્ત પાંચમી, છઠી અને સાતમી સદીમાં ભારતીય બૌદ્ધ મઠો વિદ્યાલોચનાનાં કેંદ્રરૂપ થઈ ગયા હતા. નાલંદ મહાના ગ્રંથાલયની ખ્યાતિ સમસ્ત એશિયા દેશમાં વ્યાપી રહી છે. નાલંદ પ્રાચીન ભારતનું-કોઈ કોઈ તે એક ધારે છે કે આખી 'પૃથ્વીનું' જૂદતમ ગ્રંથાલય હતું. તેમાં " રતોદિપિ " નામક ગ્રંથાલયમાં હોનયાન અને મહાયાન આ દ્વિવિધ બૌદ્ધ સંપ્રદાયના ગ્રંથોના યત્નપૂર્વક સંગ્રહ કરવામાં આવતો. ગ્રંથાલય ધણુંજ મોટું તથા આકારમાં છુંધ ગયાના ઉચ્ચ મંદિરના જેવું હતું. તિબેટ દેશમાં જનસમાજનું એવું કહેવું છે કે, નાલંદ મહાના અપ્રા-પ્ત-વચસક સાધુઓએ તેર્થિક સંન્યાસીઓનું અપમાન કરી, કેપાંધ થઈ જઈ, ગ્રંથાલયને અગ્નિથી સળ-ગાવી દીધું હતું; કિંતુ કોઈ અતૌકિક ઉપાયથી કેટલાક ગ્રંથો અગ્નિથી દગ્ધ થયા નહિ. આ દુર્ઘટના અષ્ટમ સદીમાં થઈ છે. તેની પૂર્વે સપ્તમ સદીમાં પ્રસિદ્ધ સીનાથ પરિભાષક હુયેનસાંગ ભારત ગર્વમાં આવ્યો હતો. તેના આગમન સમયે નાલંદ પૂર્ણ ગૌરવથી વિશ્રામ હતો.

નાલંદ મહાના અધઃપતન પછી પાંચ રાજની મહા મહેનતથી એલંદપુરી અને વિદ્યમ સિ-લાનાં ગ્રંથાલયો સ્થાપન થયાં. ઉદ્ધ બને મઠોનાં પુસ્તકાલયો પણ ધણુંજ વિશાળ તેમજ ગ્રંથોથી પરિ-પૂર્ણ હતાં. વિદ્યમ સિલા અને એલંદપુરીનાં વિદ્યાલયોમાંથીજ વિખેરીય વિપુલ સાહિત્યનો ઉદ્ભવ થયો છે; કારણ કે તીબેટીઓએ ઉપરનાં પુસ્તકાલયોમાંથી ધણું બૌદ્ધધર્મસાગ્રીય હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો સંગ્રહ કર્યો કે જેનો પણ ઇ. સ. ૧૨૦૨ માં ન્યારે ખખ્તિવારે ખિદાર છવી લીધું ત્યારે તેના સેનાપતિએ નાશ કર્યો. તે સમયે કેટલાક બૌદ્ધ સાધુઓએ મુખ્ય મુખ્ય ગ્રંથોનાં લેખ નેપાળ તરફ પ્રયાન કર્યું, અને

તેથી કરીને નેપાળમાં હતું પણ તપાસ કરતાં મહાયાન ધર્મના ધણી આનાવિષ્ટ હસ્તલિખિત ગ્રંથો મળી આવે છે.

જૈન ભારતી બંદાર:- બેઠાં ક્રમે ધીમે ધીમે બૌદ્ધ ગ્રંથાલયોનું અસ્તિત્વ હાલ પણ બૌદ્ધ ધર્મનો પણ ભારત વર્ષમાંથી ધીમે ધીમે હવે થતો ચાલ્યો, કિન્તુ જૈન ધર્મી અલગ પર્વત ભારત વર્ષમાં હિંદુધર્મના રહ્યા છે. તેમજ જૈનોએ પોતાના ભારતી-બંદારને સાચવી રાખવા માટે કાંઈ એકાદ અર્થવ્યય કર્યો નથી. ગુલ્લાતમાં આવેલાં ધણી ખર્ચ સહેરોમાં, જેમાં કે અમદાવાદ, ખંભાત, જેરાલમીર તથા પદમણ વિગેરે સ્થળે, હતું પણ જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો ધણી સંખ્યામાં છે. વળી જૈન ધર્મનાં અનુયાયીઓની સંખ્યા પણ કાંઈ યોગી નથી.

જોઈએ અને જૈન ધર્મનાં મંદિરોમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથોનું હાલ તથા હસ્તલિખિત પુસ્તકો ખરીદવા મિલનાં થનનું હાલ એ બહુજી પુસ્તકથી લેખાય છે. આથી ધણી ધર્મીઓએ દ્રવ્યની મદદ કરી આવા પ્રકારે હવે તથા પુસ્તકને સંચાલન કર્યું હતું. તે વખતના મંદિરોમાં કાર્તિકાદેવો આવડાવના મંદિરોના કાર્ય વાહકોની પેઠે હાલમાં આવેલા દ્રવ્યનો દુરુપયોગ નહિ કરતાં સમાજના હિતાર્થે તે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરતા. તેમજ જૈનોના ધાવનો સર્વ પેસો દાલની માફક મંદિરોને સોનાં રૂપાંથી મહાવામાં અને નવાં મંદિરો બનાવવામાં ખર્ચ થતો ન્હોતો. પ્રાચીન પુસ્તકો સારા બહુ મોટાં હાલ થતાં અને જૈનોનું પ્રત્યેક સાહિત્ય હજી ધણી અરો જળવાઈ રહ્યું છે તેનું કારણ એ યોગ્ય હાલને જ અમારો છે. જૈન ધર્મનાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં એમ વિચાર થયા વિના રહેતો નથી કે, એક સમયે જૈન ધર્મ સર્વોપરી ધર્મ તરીકે ગણાયો હોવા નેહએ. તે વખતે એવામાં મહા દેસ ઉપર લેને વિસ્તાર પૂર્ણ થી હોવા નેહએ.

જૈન ગ્રંથાલયોનો વિશેષ બાબ ભારતના પશ્ચિમ ભાગમાં અવસ્થિત છે. પદમણ, અમદાવાદ, સુલકે, બાટનેર, જેરાલમીર વિગેરે રાજેશોનાં જૈન ગ્રંથાલયો ધણી સુખસિદ્ધ છે. તે મંથાલથી પશ્ચિમ કાંઈ કાંઈ ગ્રંથાલયમાં તે દેસ હવે કરતાં પણ વધારે હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. ખિસ્તિ એમણે તેમજ હાલમાં રાજાજીથી આરંભ કરીને અલગ પર્વત પાટણનગર સુલકેથી જૈનોનું ગ્રંથાલય સુધી રહ્યું છે. એ નગરમાં ધણી જૈનો તેમજ આગે વાસ કરે છે, તથા ત્યાંના ઉપાધ્યક્ષોમાં (અપાસરોમાં) અનેક યતિઓ અવસ્થાન કરી રહ્યા છે. પ્રત્યેક ઉપાધ્યક્ષમાં કેટલાંક હસ્તલિખિત ધર્મ પુસ્તકોનું અસ્તિત્વ છે; ને ઉપાધ્યક્ષ ધણી ભદ્રું હોય છે. ત્યાંના ધર્મ પુસ્તકો પણ ધણી પ્રાચીન હોય છે. ફક્ત પડાન નગરમાં જ ભાર કરતાં વિશેષ ઉપાધ્યક્ષો છે. રહેઠાંનાં ફરલાંક ચાલક સ્થાપના અમલમાં સ્થાપના થયેલાં છે. આથી કરીને એ સર્વે ઉપાધ્યક્ષોમાંનાં પુસ્તકો ધણી પ્રાચીન છે એ બાબત બિશુજી રાંધા હોઈ રાંધે નહીં. ઉપાધ્યક્ષોની આદર ને ફરલાંક વિદ્વાન સાધુઓ હોય છે તેઓ વારંવાર ઉપધ્યક્ષ દર્શાવેલાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો શ્રોતાઓને વાંચી સંભળાવે છે. પડાન નગરના એક ઉપાધ્યક્ષમાં ભારતી હસ્તલિખિત પુસ્તકો તેમજ એક બીજા ઉપાધ્યક્ષમાં ૫૦૦ હસ્ત લિખિત તાલપત્રનાં પુસ્તકો છે. જેરાલમીરના પાચીનાથનું મંદિર ભારતી-બંદાર તરીકે ધણુંજ સુખસિદ્ધ છે. હતાં અનેક દુર્ગમ હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. જૈન ભારતી બંદારનું ગ્રંથાલય વિશેષ એ છે કે, તેમાં ફક્ત જૈન ધર્મના ગ્રંથો છે એટલું જ નહિ ગિંદા સર્વ સંપ્રદાયના ધર્મ, કાવ્ય, તથા ઇતિહાસ વિગેરે સંબંધીના પણ હસ્ત લિખિત ગ્રંથો છે.

હિંદુ રાજાવનનું પુસ્તકાલય:- બૌદ્ધ સંસ્કૃતિના અધઃપતનની સાથે સાથે ભારત વર્ષમાં કાંઈક ફેરફાર થયેલો ને કે હિંદુધર્મ પાછો વિશેષ મહત્વમાં ફેલાયો. હિંદુધર્મના આ અવધુત્થાનના સમયે ભારતના સાહિત્યમાં પૌરાણિક ઉન્નતિ બહુ થઈ છે. પુરાણો, કાવ્યો, અને ઈતર ધર્મ ગ્રંથોના ઘણાં ફેલાવાં એ સમયે થયાં. હવે રાજાના, સાંતિપૂર્ણ રાજ્યમાંનાં હિંદુ મંદિરો વિદ્યા સર્વોત્તમ ગ્રંથાલય સ્વરૂપ થઈ ગયાં હતાં. તે વખતનાં મળતું અનુસંધાન કરતાં માત્રમ પશ્ચિમ આવે છે કે તે

સમયે હિંદુ નૃપતિઓ પણ કવિઓ અને પદ્ધિતોના પાલક હતા. બુદ્ધને સાહેબ ગણાવે છે કે એકાદશ સતાબ્દીમાં ધારા નગરીના પ્રસિધ્ધ નરપતિ ભોળે એક ગ્રંથાલય સંચાલન કર્યું હતું. મધ્ય યુગમાં ભારતીય ગ્રંથાલયોમાં આ ગ્રંથાલય સર્વ શ્રેષ્ઠ ગણાયું હતું. કેટલાંક વર્ષો પીતી ગયા પછી ગ્રંથાલયને આશુક્ય રાજના ભારતી બંદાર સાથે ભેડી દેવામાં આવ્યું હતું. એમ પણ લખવામાં આવ્યું છે કે આશુક્ય રાજ વિશાલદેવ અને વિશ્વમલ્લના પુત્રક-બંદારમાં નૈપધીય ગ્રંથોની હસ્તલિખિત નકલો મળી આવી હતી. જર્મની રાજ્યના બન વિશ્વવિદ્યાલયના પુસ્તક-બંદારમાં રામાયણની એ હસ્તલિખિત પ્રત છે તે વિશાલદેવના પુત્રક બંદારમાં પણ ભેળામાં આવી હતી.

મુસલમાનોના પ્રથમ આક્રમણથી ન્યારે ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં કેટલાંક હિંદુ રાજ્યો ખાંચી પડ્યાં તે સમયે રાજસ્થાન, એઢીયા, નેપાલ અને દક્ષિણ ભારતના હિંદુ રાજ્યોએ પોતાની સ્વાધીનતા સાચવી રાખી હતી, તથા હેમલેજ ભોજ અને ચિત્રમહિસની કોર્ટોની રક્ષા કરી હતી; હેમના આશ્રયથી નર પદ્ધિતો અને દેશના સાહિત્યનું સંરક્ષણ થયું છે. રાજસ્થાન, નેપાળ, કાશ્મીર અને તાંજોરના હાલના રાજાઓના દરબારોમાં આપણે એ યુગયુગાંતરની પ્રાચીન હસ્તલિખિત નકલો હજી પણ ભેઈ રાખીએ છીએ. અરાઢમા સૈફની શરૂઆતમાં, જયસિંહ, અંબરનો રાજા હતો. સુદાય જયપુર નગરનો તે પ્રતિષ્ઠાતા હતો. જયસિંહ ભોલિ વિલામાં અસામાન્ય પડિત ગણાતો. બાદશાહે મહમદશાહે તેના પંડિતિયથી મુગ્ધ થઈ તેના ઉપર પંછકા-સંરોધનનો ભાર નાંખ્યો હતો. જયસિંહની ગણનાની વિચિત્રતા ભેઈ એ પ્રસંગના સપળા પડિતો વિસ્મય પામ્યા હતા. જયસિંહે તદ્દપરાંત યુક્તિહીન ભૂમિતિ વિશેનો સંસ્કૃત ભાષામાં અનુવાદ કર્યો હતો. હમને ગણવતાં અસૈસ સાથ છે કે જયસિંહનું પ્રસિદ્ધ ગ્રંથાલય તેના એક અંશોગ્ય વંશજના હાથમાં જવાથી નાશ પામ્યું છે. છતાં કેટલાક સંસ્કૃત હસ્તલિખિત ગ્રંથો હજી પણ જયપુરમાં છે.

રાજસ્થાનનાં બીજાં ગ્રંથાલયોમાં જોધપુર, ખિઝોર તથા અલવરનાં ગ્રંથાલયો વિશેષ સુવિખ્યાંત છે. જોધપુરના મહારાજાના વિરાલ ગ્રંથાલયમાં અરાઢ હમરે સંસ્કૃત હસ્તલિખિત ગ્રંથો તથા અનેક સુદિવ થયેલા સંસ્કૃત ગ્રંથો ઉપરાંત હિંદી વિગેરે અન્ય ભાષાના પણ મણા હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. અલવરનાં ગ્રંથાલયમાં સંસ્કૃત, અરબી અને ફારસી ભાષાના અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે.

પણા લાંબા સમયથી કાશ્મીર હિંદુ સાહિત્યનું પ્રધાન કેન્દ્ર ગણાય છે. તદ્દાંત્રા વિદ્વાન રાજાઓ અનેક પદ્ધિતોને આશ્રય આપે છે અને હસ્તલિખિત ગ્રંથો સંગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

નેપાલનું દરબાર પુસ્તકાલય પણ કંઈક પ્રસિધ્ધ છે. ગુપ્ત રાજાઓના શાસન સમયના પણ કેટલાક હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. એક વિખ્યાત વિદ્વાને એમ પણ જણાવ્યું છે કે, "પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહ નેપાલના ગ્રંથાલયોમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ છે."

મુસલમાનોનાં આક્રમણથી ત્રાસ પાતી પ્રાચીન સમયે બૌદ્ધ અને હિંદુ સાધુઓએ નેપાલ રાજ્યોના આશ્રય લીધો હતો, એથી નેપાળમાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથો મળી આવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નેહું નથી. તદ્દાં તાલપત્ર ઉપર રચાયેલા ને ગ્રંથો છે તે સર્વે પ્રાચીનતર છે. દરબાર ગ્રંથાલયની અંદર ને હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે તેની સંખ્યા પાંચ હમરે સુધીની છે; એ પાંચ હમરની અંદર ૧૭૧ તાલપત્ર પર લખાયેલા ગ્રંથો છે.

દક્ષિણ ભારતમાં તાંજેર અને મદ્રાસના મહારાજાઓનાં સરસ્વતી મંદિરો પણ વિખ્યાત છે. તાંજેર સરસ્વતી મંદિરમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથોની સંખ્યા અરાઢ હમરની છે. આ સરસ્વતી મંદિરમાં ગ્રંથોનો ને સંગ્રહ થયેલો છે તે ભેઈ ડૉ. બલનીલ વિસ્મય પામ્યા હતા. તેણે જણાવ્યું છે કે એ દસ્તલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહ કરવાને માટે બોજમાં બોમ્બી રહાશ સાત લાખ સોના મહેરોનો ન્યય કરવા પડ્યો હતો.

મોગલ શહેનશાહોનાં અંધાલય:-નિદાન સમ્રાટ અકબર વિશે ભારત વર્ષાનું એક બાલક પણ ભાષ્યજન અનંતરુ દરે. પોતાના અંધાલયમાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો ઉમેરા કરવા નહિ હોય અનેક વિદ્વાન લેખકોને નિયુક્ત કર્યા હતા. આમન-અ-અકબરી અંધમાં અબુલફઝે લખ્યું છે કે:-સમ્રાટનું પુસ્તકાલય અનેક વિભાગમાં વહેંચાયેલું હતું. કેટલાં પુસ્તકો અતપુરમાં તથા કેટલાં ખાસ પોતાની એક આગળ રાખવામાં આવ્યાં હતાં. દિંદી, ફારસી, ગ્રીક તથા કાવિમરી અને અરેબિક વિગેરે બહી બહી જાપાઓનાં ગદ્યપદ્યનાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યા હતા. ફરબાને એક પાંડિત હમેશાં આ પુસ્તકો સમ્રાટ આગળ નિવશિત વાંચતો તથા હોય રહેલું સદમલવતો. તેના ને ભાગ વંચતો તેની બીજે બાજી રચાતું મિન્ટ પણ સમ્રાટ પોતે કરતો તથા પાંડિતને હોય વાચનકાર્ય પૂર્ણ થયા પછી પુસ્તકાર આપતો. આવી રીતે અનેક અંધોને સમ્રાટ પોતાના પાંડિતો દ્વારા શ્રવણ કર્યા હતા. એતિહાસિક કોઈ પણ ધર્મના વિજ્ઞાનનું કોઈ પણ નવીન રહેલું, અથવા તે ફરનિસાચનું કોઈ પણ તત્ત્વ, સમ્રાટથી અપરિચિત નહોતું. મંથાંચનના અવલોકી તેને કોઈ પણ પ્રકારે કંઠાણે ઉપજતો નહિ. કોઈ સામે હસ્તલિખિત અંધ હોય તે તે ખાતેવાર વંચાવાને અવલુ કરતો આવાતલવિત પાંડિતોએ સમ્રાટના આદેશથી દિંદી, ગ્રીક, અરેબિક અને ફારસી અંધોના અનુવાદો કર્યા હતા. મદ્રાસના, અયરવેદ તથા લીલાવતીના ફારસી અનુવાદ પ્રચારિત થયા હતા. કાશ્મીરના પ્રસિદ્ધ એતિહાસિક ગ્રંથો રાજતરંગિણી, હરિવંશ, નલદમયંતી વિગેરે નહાના મોટા અનેક અંધોનાં તે સમયે આખંતર થયાં હતાં.

અકબરનું આ પ્રસિદ્ધ અંધાલય તેની પછીના મોગલ સમ્રાટોએ પણ અચાતી રાખ્યું હતું. દિલ્હી નગરના આ મોગલ શહેનશાહનું અંધાલય આખા ભારતવર્ષનાં અંધાલયોમાં સર્વે એક અબુલુ છે. અબુલફઝે પોતાના આમન-અ-અકબરી અંધમાં લેખન-વિદ્યાની આલોચના કરી છે. તેના સમયમાં પૂર્વદેશમાં આદ્ય મોગલો લેખન-પ્રણાલી પ્રચલિત હતી.

મોગલ રાજબલના અંધાલયનું પરિણામ પણજ રોચનીય છે. અરાઝી સતીમાં આ અંધાલયમાં અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથો અરોધાના નવાજે પોતાના કબજામાં લીધા હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના વિદ્રોહ સમયે દિલ્હી અને લખનૌ નગરનું પતન થયું. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અરોધાના નહારે ઉચેલેની સત્તા નીચે ચડી તબાકે કેટલાક હસ્તલિખિત ગ્રંથો કલકત્તા મોકલી દેવામાં આવ્યા હતા; પણ આધિકારી હસ્તલિખિત ગ્રંથો લખનૌ નગરમાંજ પડયા રહ્યા હતા. બીજે વર્ષે વિદ્રોહ પ્રસંગે તે સર્વ ગ્રંથોના નાશ થયો તથા ને મેડા ઘણા રહ્યા હતાં જાહેર લીલાગ કરવામાં આવ્યું, કે ને ગ્રંથો, બંગીય એશિયાટિક સોસાઈટીના માર્ગવાદકોએ ખરીદી લીધા.

ફારસી અરેબિક હસ્તલિખિત ગ્રંથો:-મહિમુદ્દીન દિયુ સુલતાન, લાહોરના સુલતાન સિંદ અને જયપુરના પુસ્તકાલયો ફારસી હસ્તલિખિત ગ્રંથો માટે સુપ્રસિદ્ધ હતાં. દિયુ સુલતાનના અંધાલયમાં બે હજાર હસ્તલિખિત ગ્રંથો હતા એ અંધાલયો ઉચેલેને હસ્તગત થયાં છે. ૧૮૦૬ ખ્રિસ્તાબ્દમાં કેશ્મીર નગરમાં આ અંધાલયનાં પુસ્તકોનું 'પ્રાઈસલીસ્ટ' પ્રસિદ્ધ થયું હતું. કેટલાક હસ્તલિખિત ગ્રંથો ધર્મકંડનાં સુખ્ય સુખ્ય અંધાલયોને તથા દેવામાં આવ્યા છે તથા બાકી રહેલા હસ્તલિખિત ગ્રંથો તદ્દાંની કૌટું વિચિત્ર્ય કૌશલેનાં રાખવામાં આવ્યા છે.

જયપુરના ફારસી હસ્તલિખિત ગ્રંથોનાં સંગ્રહમાં અર્જીત મદ્રાસના મોગલો ફારસી અનુવાદ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. મોગલ સમ્રાટ મહમદરાઝે મદ્રાસના જયસિંહને આ હસ્તલિખિત ગ્રંથ ઉપહારમાં આપ્યા હતા. અવરના અંધાલયમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથો ને કે ધણી અગ્ર સંખ્યામાં રહ્યા છે કિંતુ એ સર્વે ગ્રંથો સુવોદ્ય છે. એ ગ્રંથોમાં એક શુદ્ધિતો સૌથી ઉત્તમ છે. એ પુસ્તકનું એક પૃથ લખવાને પંદરે દિવસ લાગતા હતા. બાર વર્ષે એ ગ્રંથ લેખનનું કાર્ય પૂર્ણ થયું હતું. ગ્રંથ તૈયાર

કરવા માટે લગભગ એક લાક્ષ મહોરોનું ખર્ચ થયું હતું. આ ગ્રંથાલયમાંના એક કોરા-
નની કિંમત મહુ હતાર મહોરો છે. જયપુરના પ્રદર્શનમાં આ દસ્તલિખિત ગ્રંથોનું દર્શન કરતાંની
સાથે જ પ્રેક્ષકો વિરમય પામ્યા હતા.

રામપુર અને બાંકીપુરનાં ગ્રંથાલયો:—ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના જળવા પ્રસંગે રામપુરના
નવાબે ઇંગ્લેન્ડનો પક્ષ સ્વીકાર્યો હતો. વિદ્યારુપી નવાબ બદાઉરે તે સમયે રાજ્યભક્ત સિપાહીઓની
સહાયતાથી અનેક દસ્તલિખિત ગ્રંથોનો સંગ્રહ કર્યો. એક એક દસ્તલિખિત ગ્રંથને માટે એક એક રૂપિયો
આપવામાં આવ્યો હતો. એક વિદ્વાને રામપુરના ગ્રંથાલય માટે પોતાનો એવો મત દર્શાવ્યો છે કે,
“ ભારતનાં પ્રાચીન ગ્રંથાલયો પૈકી આ ગ્રંથાલયમાં એરેબિક તેમજ ફારસી ભાષાના દસ્તલિખિત
ગ્રંથોનો સંગ્રહ બહુ સારો છે.”

બાંકીપુરના ભૂતપૂર્વ ખાનબદાઉરે ખોદાવણના સંગ્રહેલા એરેબિક તેમજ ફારસી દસ્તલિખિત
ગ્રંથો કાંઈ બહુ પ્રચીન નથી. ખોદાવણ સરકારે આ ગ્રંથાલય સંબંધી એક ઉત્કૃષ્ટ લેખ ઈ. સ.
૧૯૦૮ સરિખરના ‘ મોડર્ન રીયુ ’ માં લખ્યો છે. ખોદાવણ અને તેના પિતા મહમદખાન બંને બહુ
બાંકીપુરમાં વસિલાત કરતા દત્તા. મૃત્યુકાલે મહમદખાને પોતાના લાયક પુત્રને પંદરસો દસ્તલિખિત ગ્રંથો
સોંપી ગ્રંથાલયની રક્ષિત કરવાની આજ્ઞા કરી પરચેકવાસ કર્યો. ખાનબદાઉરે ત્યાર પછી પોતાના ગ્રંથા-
લયને હતામ પ્રકારનું બનાવવામાં કાંઈ મહુ રાખી નહિ. હમણાં એ ગ્રંથાલયમાંના દસ્તલિખિત ગ્રંથોની
સંખ્યા લગભગ પાંચ હજારની છે.

ધાતુઓ અને શબ્દોનો સંબંધ અને તેની સ્થિતિ.

“ ધાતુઓ અને શબ્દોના સંબંધનો કાંઈક ખ્યાલ ” એ નામે સત્યના જુન, માસના
અંદામાં એક લેખ પ્રકટ થયો છે તે મ્હારા વાંચવામાં આવ્યો. તેમાં તેના વિદ્વાન લેખકે
પ્રથમના મનુષ્યોની ભાષા સંસ્કૃત હોવાનો પક્ષ સમજા કરવા પ્રયત્ન કરી ‘ ધાતુ ’ અને તેના
ધ્વનિનું વિદ્વતા ભરી રીતે વિવેચન કર્યું છે. તેમાં હજારો કોઈ પદાર્થોના પડવાથી થતા ધ્વનિ
ઉપરથી વત્ત ધાતુની હયાતિ સમજાવવા માટે એ ધાતુને પડવાના અર્થમાં અહણ કર્યાનું સ્મરન
કર્યું છે; પરંતુ હમે તેમ માનવાને માનપૂર્વક એવાં કારણોથી ના કહીએ છીએ કે—

(૧) દરેક જુદાજુદા પદાર્થોના પડવામાં અથવા તો એકેજ પદાર્થના પડવામાં દરેક
જુદે જુદે વખતે એકજ પ્રકારનો ધ્વનિ નીકળી રાકે નહીં.

(૨) પાંદડું પડવાથી પટ-પટ જેવો સ્પષ્ટ ધ્વનિ સ્વરિત થવાની માન્યતા એ નહિ
સમજી શકાય તેવી કલ્પના મત્ર છે.

(૩) પક્ષીની પાંખો જેવા, સક્રિય ચિહ્નમાંથી, કે વંસંતાદિક સત્તુના શુભોના ભાવનાં
થી માત્ર શુદ્ધવાદના બંને પ્રથમના મનુષ્યો ધાતુ-કે શબ્દ શોધી શક્યા એ

અસંભવનિય એટલા માટે છે કે તેની યુષ્ઠિમાં પામ્યાત્વ કે 'પૌર્વાત્વ' પ્રગ્નતા કોઈ પણ સર્વમાન્ય અંચનાં પ્રમાણ આપેલ નથી.

હવે આપણને સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્ન એ પુછાય કે 'ત્યારે પછી મનુષ્યની ઉત્પત્તિના સમયની પ્રથમ ભાષા કઈ એ? તેના સમ્પ્રદાય કયાંથી આવ્યા? તેણે તેના ઉચ્ચાર તેઓ કેવી રીતે મેળવી શક્યા? એ પ્રશ્નોનાં ઉત્તર આપવા માટે આપણે અતિ પ્રાચીન સમય તરફ આંશા ભરી દ્રષ્ટિ ફેંકવી પડશે.

જ્યારે કોઈ પણ પદાર્થ કે ગુણોની પરિસ્થિતિનું પ્રયક્ષરણ કરતું જરૂરી હોય, ત્યારે તેના આંતરિક ગર્ભ ભાગોમાં સુક્ષ્મતાથી પ્રવેશ કરવો જોઈએ. માટે સર્વથી પ્રાચીન સાહિત્યશાસ્ત્ર ક્યું છે કે જે આ વિષય સાથે ઘાટો સંબંધ રાખે છે તે સમજતું ઘણું જરૂરી છે.

યુરોપનો સાપ્રેત સુધારો આપણી આંખોને આંછ નાંખે છે અને યુધ્ધિને ચાક્ર ખન: રાવે છે. ત્યારે એ પામ્યાત્વ દેશોમાં સુધારાનાં કિરણો ક્યા દેશમાંથી આવ્યાં હશે? તે પ્રાધાન્ય પ્રશ્ન આપણા સામે ઉભો યાય છે. ઇતિહાસ સમજાવે છે કે યુરોપવાસીઓ સુધારાનાં તત્વો યુનાન-ચવન-દેશવાસીઓ પાસેથી શીખ્યા હતા. જ્યારે યુનાન દેશમાં સુધારાનાં કિરણો ફેંકતાર ચેલ્ડિયન પ્રજા હતી. જે દેશ વાળ્ગી રીતે પારોશી પ્રગ્નતા પશ્ચિમથી આગળ વધવા માટે ઇજિપ્ત વાસીઓના આભારમાં દબાયેલો છે. આપણે હજુ વધારે આગળ વધવાનું છે. અને ઇજિપ્તમાં સુધારો પ્રસારાવનાર અરબસ્તાનના ગુરુ ધરાન દેશ તરફ તેની પુરાણી કીર્તિ અને જ્ઞાન માટે અભિનંદન આપવું જોઈએ છે. એ વયોદધ્ધ અને પ્રાચીન કીર્તિવંત ધરાન દેશ જે પામ્યાત્વ પ્રગ્નતા સુધારાના ગુરુ તરીકે ગણાય છે તે દેશ, એવા તે ક્યા પવિત્ર દેશ અને પ્રગ્નતા શિષ્ય યવાતું જ્ઞાન ભોગવે છે? કે જે જ્ઞાન પ્રજા અતિ પ્રાચીન સમયમાં આ કીર્તિવંત ધરાન દેશનું યુગ્મ્ય ગુરુપદ પામવા ભાગ્યશાળી થઈ હશે? એ પ્રશ્નને-પ્રશ્નજી ઇચ્છાને-પુરી કરવામાં જ્યાં ઇતિહાસ સુષુપ્તિ અવસ્થાને પામતો જણાય છે, ત્યાં આપણને અધકારમાંથી જાહાર જવાને ધરાની પ્રગ્નતા ધર્મ ગ્રંથમાંથી પ્રકાશ પુરો પડે છે. તેમના પવિત્ર ગ્રંથ વેદિકાદ ની ભાષામાં, તેની પવિત્ર આરાઓમાં અને તત્વજ્ઞાનમાં આર્ય પ્રગ્નતા સર્વમાન્ય ગ્રંથ "વેદ" ના ગહન જ્ઞાનની જ્યોતિનાં અગ્રકાંઠાં કિરણોનો પ્રકાશ જળહળી રહેલો જણાય છે. ભાષાશૈલી, તત્વચિંતન, અને ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અસ્પર્શ મગતાપણું જણાય છે. તેમણે જ્યાં એનાં પવિત્ર સૂત્રો-ગાથાઓ-વિરમે છે, ત્યાંથી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આપણને દોરી જનાર એ "વેદ" જ્ઞાનની ઝગમગ છે. એટલે કે ધરાન દેશને પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નતા ગુરુનું પદ મેળવવામાં શક્તિ આપનાર આર્યાવર્ત દેશ અને તેની આર્ય પ્રગ્નતા સાહિત્ય રત્ન કિંવા વેદનું જ્ઞાન છે.

આર્ય પ્રજા પ્રાચીન સમયમાં અતિ ઉચ્ચ શ્રેણીએ પહોંચી ચુકી હતી. તેનાં જ્ઞાન, તર્ક, માય-અને ક્રમનાં સુક્ષ્મ સૂત્રો તેના સાહિત્ય જગદારમાં જ્યવંત કીર્તિ મેળવતાં-હોવાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે; તેમજ આર્ય પ્રજા પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નતા ગુરુના ગુરુ હોવાનું સ્મૃતિઓમાં પણ સ્પષ્ટ કથન હોવાથી આર્ય પ્રગ્નતા સાહિત્યશાસ્ત્ર અન્ય સર્વ પ્રગ્નતા સાહિત્ય કરતાં વધારે પ્રાચીન ગણાય

છે. તેથી આપણા વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ વધારે સંઘીન રીતે થઇ શકે તેવા આશાના તંતુઓ પણ તે તરફ અવલંબી રહ્યા છે.

હાલમાં જુદી જુદી ગણતરી દોષ પણ પ્રગટના પ્રાચીન સાહિત્યનાં મૂળ તપસતાં ધર્મોનાં સૂત્રોમાં તેઓનું સર્વ સાહિત્ય સંગ્રાહમાં ગુચ્છાય ગયેલું શબ્દ, ઘાતું અને માપા. જણાશે. અને તેટલા માટે તેઓના સર્વ માન્ય ધર્મ પુસ્તકોનો આશ્રય લઇ આપણા આઠના વિષયનાં વિખરાઇ પડેલા રત્નોને વીણી એક-તરવા પ્રયત્ન કરેશું, પણ તેમાં સર્વથી કયું વિશેષ અગત્ય જવાહિર છે તેની પરીક્ષા કરવાનું કાર્ય આપણા સુઘ ઝવેરીઓ ઉપર છોડીશું.

અ. પ્રાચીન સમ્યગ્ચિતિની ગણતરીમાં મિસર (Egypt) વધારે પ્રાચીન ગણાય છે. તેઓની પ્રાચીન લિપિ ચિત્રાંકિત હતી. જેના ધણી નમુના તરીકેના લેખ તેઓના ધર્મ ગ્રંથ “ટયુરિન” માં જોઇ શકાય છે. તે મિસર વાસીઓ શબ્દને ધ્વજ માનતા હતા અને તેને (શબ્દને) રોં કહેતા હતા. તેઓના પુસ્તકમાં લખે છે કે “હું (શબ્દ-રોં) એ છું” જેનું નામ દેવતાઓના નામથી પણ વધારે ગુપ્ત છે. હું સ્વયં ધ્વજ સહ સ્વરૂપ, સર્વનો ઉત્પન્ન કર્તા અને પ્રાણી માનવો જન્મદાતા છું.”

ચ. ખીન પ્રાચીન ઉત્તર સ્થિતિમાં ગણાતા બેબિલોન (Babylon or Chaldaea) લોકો શબ્દને “સમસ્” કહે છે, તેઓના ધર્મગ્રંથમાં લખેલ છે કે “ન્યારે” “સમસ્” (શબ્દનું) ઉચ્ચારણ થયું ત્યારે સર્વનો પ્રારંભ થયો છે.

ક. ચીન, અને જાપાનમાં શબ્દને ત્ત્વો કહે છે અને તેનેજ સર્વજ્ઞ શબ્દ (જ્ઞાન) સમજાવે છે. ચીનના ધર્મ પુસ્તક નામે “ત્ત્વો તિકી” માં લખેલ છે કે જે જ્ઞાન વાણી-દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે તે સનાતન જ્ઞાન નથી પણ-વાણીનું મૂળ જે-ત્ત્વો (શબ્દ છે તે) ઉત્પન્ન કર્તા, વૃદ્ધિ કર્તા, યુષ્ટિ કર્તા, પાતન કર્તા અને સર્વને સ્થાપનાર છે.

હ. જર્મોસ્ટ ધર્મ પુસ્તક “અવસ્તા” માં શબ્દને “માત્ર” નામથી આદિ કારણ માનેલ છે. તેમના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ “વેન્દિદાદ” ના ૧૯ મા કર્મદમાં લખે છે કે “માત્ર સ્વેત” (પવિત્ર શબ્દ) સર્વજ્ઞી પ્રજ્ઞ વિધિ છે, જે ઇસાનિયોને નિયમયુક્ત રાખે છે.

૨. પયગમ્બર મૂસા (Moses) નો સ્થાપક ધર્મ યાહુદી (The Hebrews) લોક માને છે. તેમના ધર્મ ગ્રંથ “તૌરેત” નો એક ભાગ કે જેનું નામ (Book of Psalms) છે, જેનો રચનાર પ્રખ્યાત હઝરત સુલેમાન (Solomon) નો પિતા (યાહુદીઓના રાજ) દાવિદ (David) હતો, તેમાં લખે છે કે “અનાદિ પુરુષના શબ્દ થી સર્વ, ચંદ્ર, તારા, આદિ ખગોલ સર્વિ ઉત્પન્ન થઇ.”

ક. યુરોપના પ્રાચીન સમ્યગ્ચિતિમાં ગણાતા ગ્રીસ (Greece) જેને સંસ્કૃતમાં “યવન” લખેલ છે, તેમના ધર્મગ્રંથમાં “લોગસ” (Logos)-શબ્દ-માટે

લખેલ છે કે “એજ પરમાત્માનું આંતરિક નિવાસસ્થાન અને ધર્મ સ્ત્રુ છે. કારણ “લોગસ” (શબ્દ) એજ પરમસ્વતંત્ર બળદીપ્તસ્તુ પ્રથમ નિરંબરણ છે.

ગ. ઇસાઈ ધર્મના પ્રણેતા ઇસુખ્રિસ્ત (Jesus-Christ) તેમના ધર્મગ્રંથ “બાઈબલ” બોના (Book, of John) ના પ્રારંભમાં લખેલ છે કે “આદિમાં એ શબ્દ (Word) હતો એ દર્શવની સાથે હતો. શબ્દ માંસ બનીને હંમેશી સારું રહેવા લાગ્યો.”

હ. ઇસ્લામ ધર્મના પ્રધાન પુરુષ “મુહમ્મદ” પયગમ્બર હતાં. તેમનો ધર્મગ્રંથ નામે “કુરાન” છે. તેના પહેલા “સુરા” માં આદિ શબ્દને “ઈલ્હામ” એટલે દર્શવવાણી અથવા ધર્મ મૂલ માનેલ છે.

એ રીતે સર્વ ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ સિદ્ધાંતોની સમીક્ષા કરતાં જણાય છે કે “શબ્દ” ને પ્રુદ્ધિ, જ્ઞાન, અથવા તો નિયમનો પર્વાવચાવી, આદિ પુરુષના પ્રથમ વાચ્ય તરીકે માનેલ છે. પણ ત્યાં સંશય થાય છે કે જે આદિ પુરુષને દર્શવ માનો તો તે નિરાકાર છે. અને એક બ્યક્તિ તરીકે જણો તો તે શબ્દ અને ઉચ્ચાર આંધી શીખ્યા ? એટલે કે શબ્દની ઉત્પત્તિની બાબતમાં કંઈ ન લખતાં માત્ર સુપરક્રી પકડી છે. કહો કે ત્યાં એ સર્વ શુભવાદ ગયાં છે. ત્યારે હવે એ વચનમાંથી બહાર નીકળવાને હુનિયામાં સર્વથી પ્રાચીન, આદ્યમિ-જના ધર્મગ્રંથ તરફ આપણે આશા ભરી દ્રષ્ટિ ફેંકવી પડશે.

ફ. આર્યપ્રજાનો સર્વમાન્ય ધર્મગ્રંથ “વેદ” છે. અને તેમાંનાં એક “ઋગ્વેદ” માંના દશમાં મંડલના ૧૨૫ માં શ્લોકમાં વાણીની બાબતમાં ઘણી ઝગઝગ છે. તેમાંની સાતમી ઝગઝગમાં લખેલ છે કે,

અહં સુવે પિતરમસ્ય મૃદ્યમ્મમયો નિરપ્સ્વ ? ન્તઃ સંપુદ્રે ।

તત્તો તિતિષ્ઠે ધ્રુવનાનુ વિચ્ચો તામ્ દ્યાં વર્ષર્ણવોષ્ સ્પૃશામિ ॥

મેં મારા પિતા આકાશને ઉપર રાખ્યું છે. મારું જન્મસ્થાન સમુદ્ર છે. ત્યાંથી સર્વત્ર બહારમાં ફેલાઈ છું અને મારા શિરથી અંતરિક્ષને સ્પર્શ કરું છું.

એ સત્તેથી હવે આપણે સમજી શકશું કે હુનિયાનાં જુદાં જુદાં પ્રજાનાં લોકો અંધો ન્યાં એક શબ્દ પ્રથમ છે. એટલુંજ માત્ર જણાવી વિરમે છે-ગુલવાઇ પડે છે-ત્યારે આર્ય પ્રજાનો ધર્મગ્રંથ જે “વેદ” છે, તે આપણને વધારે આગળ અને ઉચ્ચ એણીમાં પેલાડી સ્પષ્ટિકરણ કરે છે કે, એ શબ્દ-ધ્વનિ- (વાણી) ની ઉત્પત્તિ નૈસર્ગિક રીતે પરમાત્માની અનીર્વાચનિય શક્તિનાં અવિચળ યશોગાન કરતા સમુદ્રમાંથી થઇ છે. અને એ પવિત્ર પિતા પ્રભુના અગમ્ય જ્ઞાનની પ્રેરણાથી પવિત્રાત્મા અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, અને અંધિરા. એ ચારે મહર્ષિઓએ તે શબ્દની સંકલના કરી છે. એક એક જગજિવંતુથી સરોવર ભરાય છે. એક એક પરમાણુથી વિશાળ પદાર્થ દષ્ટિગોચર થાય છે, તેથી રીતે એક એક શબ્દની

સંકલનાથી તે, મહર્ષિઓએ સુંદર શૃંગલા તથાસ કરી; અને તે સમયના મનુષ્યોના મુખરૂપ વ્યવહાર માટે બાપા તરીકે સર્વ પ્રસરી ગઇ.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયને આપણે વૈદિક સમય તરીકે અહીં ઓળખાવશું. અને તે સમયે-મનુષ્યોની ઉત્પત્તિના વખતે-તેઓને બાપા સંબંધી કાંઈ જ્ઞાન મનુષ્યોત્પત્તિ સમયની પ્રારંભિક માયા. નહિ હતું; પણ તેઓમાંના પવિત્રાત્મા મહર્ષિ અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય અને ઝંઝીરા ની કમિટીએ સમુદ્રના નિઃસર્ગિક ધ્વનિમાંથી બાપા-શાસ્ત્રનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યો. એ બાપા તે વૈદિક સમયની “ યૌગિક ” બાપા હતી, જે અન્ય સર્વ બાપાઓથી પ્રથમ રચાયેલી હતી.

હાલના સ્વરૂપમાં જે સંસ્કૃત બાપા આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે, તે વધારે સુંદર સ્વરૂપમાં પ્રથમની યૌગિક બાપાની સુધરેલી-સંસ્કૃતિ પામેલી-બાપા પુત્રી સંસ્કૃત માયા. છે. સંસ્કૃત બાપાના ધાતુઓની શોધ કરવાનું ખાન મહર્ષિ શાસ્ત્રા-યનાચાર્યને છે. તે વિચાર સાથે હમે સત્રેમ મળતા થઈએ છીએ; અને તેમણે પ્રાચીન આ-ચાર્યોનો ધાતુ અને પ્રત્યયની આખતમાં પ્રકટ કરેલ વિચાર કે:-

“ ધાતું જ્ઞાત્વા પ્રત્યયં કલ્પનીયં; પ્રત્યયં જ્ઞાત્વા ધાતુઃ કલ્પનીયઃ ” એ સિદ્ધાંત સૂત્રને અનુસરી નિરિક્ષણ કરતાં પછીનો વિષય સર્વ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

સંસ્કૃત બાપાના પ્રાચીન અનુસ્થ બંડારમાં અનેક વિદ્વાન બાપાશાસ્ત્રીઓએ પોતાના જ્ઞાનનો ઉમદા ભોગ આપેલો છે. મહર્ષિ પાણિનિ, ગોતમ ભગવાન પતંજલિ, ભાસ્કરાચાર્ય, યાસ્કાચાર્યાદિ ધણા મહર્ષિઓએ તેમાં સુંદરતા અને મધુરતા સિંચી છે. તેનું સાદિત્ય વિશાળ છે, અનેક ઘટનાઓ તેણે જોઈ છે, અનેક દુર્ઘટ પ્રસંગોના પ્રહાર તેણે સહન કર્યા છે. અને અનેક વિટંબનાઓથી ગર્જરિત થઈ છે છતાં પણ પોતાનું અસ્તિત્વ સાચવી રાખી પૃથ્વી-ભરનાં વિદ્યા રસિક જનોનાં હૃદયનું આકર્ષણ કરનારી એ-સંસ્કૃત બાપા-ગણાય છે એનું વિશ્વપિતા પરમાત્માની કૃપાનું ચિન્હ છે.

અમૃતસર (પંજાબ)
તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩

} હિરમતલાલ કાશીરામ વ્યાસ.

સમુદ્રના તરંગોના ધ્વનિમાંથી અક્ષરોની ઋષિઓએ કેવી રીતે કલ્પના કરી, અને કેમ કરી શકે એનો બુદ્ધિપૂર્વક ખુલાસો થવાની ખાસ જરૂર છે. તાત્રી, “ સત્ય ”.

શ્રીમતી સરોજની નેદુ એમ. એ. ની લઘુ જીવનકથા.

સૌથી વિદ્યથી જીવંત આર્થા કોણ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હમે સરોજની છે. એમ વગર આંધ્રે આગીશું. આ ખગાળી દેવીનો જન્મ ૧૮૭૬ ની તા. ૧૩ મી ફેબ્રુઆરીએ થયો હતો, તેથી હાલ તેમનું વય ૩૫ વર્ષની ભરખુવાનીનું છે. એનો પિતા ડૉ. અધોરતાંય છાત્રોપાધ્યાય (જે પરથી ઇતરજ અને જેને અંગ્રેજીએ ' એટરજ ' કરી નાંખ્યું છે) પણ મહાવિદ્વાન છે ! ૧૮૭૭ માં તેણે એડીનબરોમાં રોકરર ઓફ સાયન્સની પદવી લીધી હતી અને તે પછી જર્મનીની જાને સુનીવર્સિટીમાં વિશેષ અભ્યાસ કર્યો હતો. બાદ હોદ્દામાં આપોને હૈદરાબાદની નીજામ કોલેજને સ્થાપન કરનાર તેજ હતો. સરોજની તેની પ્રથમ સંતતિ છે. પિતાથી પણ પ્રખ્યાત-અને કદાચ વિશેષ વિદ્વાન પણ-પુત્રીએ પિતાના હાસ્યની શૈલીમાં પ્રયત્ન કરી છે. તે કહે છે કે મારા એ બધા પૈસાં એ બાબત પાછળ ખગાડ્યો છે-એક, બીજાને મદદ કરવામાં તથા બીજું, કોમીયા પાછળ પોતાની વાડીમાં. એ રોજ દરબાર ભરે છે, જેમાં રાજાથી રંક અને વિદ્વાન્થી ફર્ત પર્ત સર્વ આપે છે, અને તેમને સમાન સમાન મળે છે. કોમીયાના અખતાર રોજ ચાલતાજ હોય છે અને જે પણ નવી દવા બતાવે તેને બાહ પેડે આવકાર મળેજ છે ! ખરું જોતાં કવિ અને કોમીયાગર એક બીજાના અંગે રૂપ છે. કવિતા તેમજ સોનાના કર્તા બની સુદરતાના ભક્ત છે. કવિશ્રી આત્મકથા કરતાં કહે છે કે મારા પિતાનાં સ્વયં નામો માતાએ નીચે પ્રમાણે આપ્યાં છે:- ૧- જ્યોત્સર્ગ, ૨- વજ્રજ, ૩- રણુસીર તથા ૪- લલિતમણિ. તેનો મૃદસ્થાશ્રમ ઘણો મુશ્કેલી નીવડ્યો છે અને કવિતાને તેણે પોતાનું જીવન અર્પણ કરવાને પ્રુષ્ઠ સમર્થ મળ્યો છે. તે હૈદરાબાદમાં સ્ત્રીઓની વિદ્યાવિભાગમાં રાણીરૂપ છે. પદવીથી મદી લીધેલી, હૈદરાબાદની અસંખ્ય બેગમો અને રાણીઓ તથા યુરોપીયન વર્ગે વચ્ચે મીસીસ નેદુ, પરંપરા પીઝાન પુરાવનાર તરીકે, તથા પદવી પાળતી હવ્યા કુટુંબની સ્ત્રીઓની પદવી વિનાની સલાહકાર તરીકે અનુપ સ્થાન ભોગવે છે. હૈદરાબાદી સૌસાહ્યની પતિ રાજા હોવા વિનાની, આ રાણી કેવલ વિદ્યામાંજ શિશોમણિ નથી. સરીરિક સ્વરૂપમાં પણ તેવીજ છે. અંગ્રેજી બાબાની વખતસરકિ પણ તેવીજ છે. મુંબઈમાં આશરે ૭ વર્ષની વાત ઉપર આ બાહ આવી હતી ત્યારે તેણે અનિશ્ચ પર તે વખતે નવાં બધામલાં બેરામજી હજીભાઈ ઇન્ડીયન ઓર કોમર્સના સુદર હેલ્થમાં આપેલું બહેર બાવણ હમે સાંભળ્યું હતું, અને હાલો મત એવો છે, કે વચ્ચે તરીકે તે મીસીસ એનીબીસટથી પણ બહુ ઉતરતી નથી અને તેનેજ બીજા નંબરે આવે છે. પ્રવાહ જોત જોયો છે, કંઈ અતિ મધુર છે, આંખ અસ્થિર છે, અને અંગ્રેજી શબ્દો તો તેના ગળામાં એકપર બીજા એમ કુદકુદ કરી રહ્યા છે. મુંબઈની એલેક્ઝાંડ્રા મર્સ દાખરુલની સ્થાપનાના ૫૦ વર્ષની સમારોહના રમણમાં રસમજી કાવસજી ઇ. હોલમાં ગયા માસમાં થયલા મેલાવણમાં તેજ બાહ પ્રમુખ હતી અને પ્રમુખ તરીકે તેને ચૂંટવામાં આવી તેજ બિના તે બાબત અપૂર્વતા સિદ્ધ કરે છે.

અંગ્રેજી કવિતાની રચયિત્રી

મીસીસ સરોજીની નૈદુ યદ્યપિ સુંદર અંગ્રેજી પદ્ય લખવામાં કોઈ રીતે ઉતરતી નથી પરંતુ તેને શોખ તો અંગ્રેજી કવિતા રચવાનોજ છે, અને ગદ્ય કરતાં પદ્ય લખવું અતિ વિશેષ કઠિન છે એટલુંજ નહીં પણ તે લખવા માટે ભાષા જ્ઞાન તથા રાષ્ટ્ર જ્ઞાન પણ ઘણું વધારે હોવાની જરૂર છે. પરંતુ કવિતાનો દોષ એ છે કે, ગદ્ય જેટલો તેનો લાભ લેવાતો નથી. રસિકોજ કાવ્ય વાંચે છે અને રચે છે. સિદ્ધાંતપ્રચારનું સાધન આ યુગમાં કાવ્ય નહીં કિંતુ ગદ્ય છે. પરંતુ મનુષ્યો સાડ કવિઓ નથી. કવિઓ સાડ મનુષ્યો છે. કમમાં કમ કવિઓની એવી માન્યતા છે. કવિની પ્રસાદીનો લાભ લેવો હોય તો, મનુષ્યે તેનાંજ પાત્રોમાં તે લેવો પડશે. મીસીસ સરોજીની પોતાની પ્રાસાદિક શુદ્ધિની પ્રસાદી કાવ્યનાજ પાત્રમાં આપે છે. “ સુવર્ણનો ઉડ્ડખર, ” “ સમયનો પક્ષી ” એ નામના કવિતાઓના તેના કૃત એ ગ્રંથો ઇંગ્લંડમાં પ્રગટ થયા છે. પ્રથમ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના મી. આર્થર સાઈમન્સે લખી છે, તેમાં કવયિત્રીની આંખો વિશે તે લખે છે કે, “ એ આંખો ઉડા સરોવરો જેવી છે, અને તેમાં પડતાં એક ઉડાઈએથી બીજી ઉડાઈએ કેમ નીચે ચાલી જતા ન હોઈએ એમ લાગે છે.” મીસીસ નૈદુ સ્વભાવે દયાળુ અને હેનાળ છે. હૈદરાબાદના ગ્રીમ ભાગનો, નદીનો બંધ તુટતાં જ્યારે પ્રસય થયો. ત્યારે તેણે પ્રજ્વળતાં જાતભાસ બચાવવાને અસાધારણ કષ્ટ વેડવું હતું. તે જાતિબંધનોતે માનતીજ નથી એમ કહેવા કરતાં જાણતીજ નથી એમ કહેવું વધારે સત્ય થઈ પડશે. પિતાના વિચારજ તેણે હોવાથી જાતિબંધનનાં કષ્ટ તથા ટુંડી મર્યાદાએ તેને કદિ સ્વાપ્ને પણ સતાવી નહોતી. તેઓ માત્ર “ પરમાત્માનું પિતૃત્વ તથા મનુષ્યનું બ્રાતૃત્વ ” સ્વીકારે છે.

“ પિતાનો મૂઝ ઉદ્દેશ મને ગણિત અથવા તત્ત્વશાસ્ત્રની વિદુષી બનાવવાનો હતો; પરંતુ આ-રામાં કવિત શક્તિ વિશેષ હતી તેથી બીજગણિતના નહીં બેસતા એક અપરાદાખસા પર દુસ્તાં પાડતાં, દાખલાને બદલે (બાળપણમાં) કવિતા લખાઈ ગઈ ! દિન પ્રતિદિન તેનો પ્રયોગ વધતો ગયો.” તેર વર્ષે જ્યારે બીજી શુદ્ધ હોંડ કન્યાઓનો સંસાર બરદારીયે હોય ત્યારે આ બાલા કવિએ રડોટની “ સુરસાગરની મુંદરી ” (“ લેડી ઓફ ધી લેક ”) ને મળતી ૧૩૦૦ લીટીની કવિતા ૬ દિનમાં લખી કાઢી હતી ! તેજ વયે પુર્ણવિચાર વિના ૨૦૦૦ લીટીનો એક નાટક પણ માંદામાંદા, ડોહડરે ચોપડીને અડકવાની ના દહી હતી ત્યારે લખી નાંખ્યો હતો ! સાચી વિશેષ વાંચન ૧૪ તથા ૧૬ ની વયમાં થયું હતું. નવલકથા પણ તે વખતે લખી. “ તે વેળા હું મને ઘણી મોંઘી છીન્મતની લેખતી.” ૧૨ વર્ષની વયે આ બાર્લિકાએ મદ્રાસ યુનોવર્સિટીનો “ મેટ્રીક ” ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી ! તે પરાક્રમે તેને એકદમ હાઈમાં પ્રખ્યાત કરી ગેલી. ૧૮૯૫ માં તે ઈંગ્લેંડ ગઈ અને લંડનની કોંઝ કોલેજમાં, અને તે પછી અન્ય સ્થળે તખીયત ભાંગી પડી ત્યાં મુધી અભ્યાસ કરતી રહી. છટલીમાં પણ પ્રવાસ કર્યો. મહાન લેડીન કવિઓની પ્રાચીન તથા રોમન હુન્નર તથા સમ્યતા અને વિદ્યાની એ જ્યૈતિહાસિક ભૂમીની સુંદરતાએ તેના હૃદય ઉપર ઘણી છાપ પાડી. ૧૮૯૮ ના સપ્ટેમ્બરમાં તે હૈદરાબાદમાં પાછી ફરી અને ડીસેમ્બરમાં ૨૦ વર્ષની વયે લગ્ન થયું. આ લગ્ન વર્ણસંકર હતું ! તેનો પતિ ડો. નહુડ પોતાની જાતનો બાલજીજ નહીં પણ પોતાના પ્રાંત (બંગાળ) નો એ નહીં પણ શુદ્ધ મદ્રાસી હતો ! આ બનાવ શ્રીમ-

તીની સ્વતંત્રતા પ્રિયતા-તેમજ સામાજિક સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તન કરવાની તેના પિતાની તેમજ બાળાનાં પોતાનાં નૈતિક ધૈર્યનો જોરો તેવો વ્યવહાર પાડે નથી. આ “ વર્ણસંકર ” હામથી તેને માર “ સંતાન ” થયાં છે.

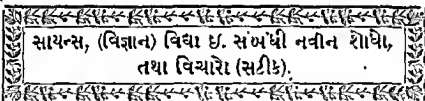
તોરફત અને સરોજની.

હવે અંગ્રેજ કવિતા જેવી આ એ તરફ બંગાલી અપવાદોએ લખી છે તેવી કોઈ હોદી પુરવે લખી નથી, જો કે અંગ્રેજીએ અભ્યાસ કરનાર સ્ત્રી વર્ગ પુરુષથી સોમે હીસે પળ નથી ! છતાં સ્ત્રીને વેદની અતધિકારી માનવામાં આવે છે એ કોટક છે. સરોજનીનાં પ્રથમ કાવ્ય (The Golden Threshold) ની પ્રસ્તાવના મી. સાધનન્સે લખી છે સારે ખીલ (The Bird of Time) ની કવિતા પ્રખ્યાત અંગ્રેજ કવિ દીકાર તથા લેખક મી. એડમંડ ગ્રોસેએ લખી છે. મીસ તોરફતની કાવતા અંગ્રેજ પ્રવ્રના લક્ષ પર લાવનાર અને અંગ્રેજ મહાકવિઓની પંક્તિએ તેને સુકનાર પ્રખ્યાત અંગ્રેજ દીકાર* એડમંડ ગ્રોસે જ હતો. તે ૨૦ વર્ષની પણ થવા ન પામી અને એ યુવાયુવ કાવ્યની સ્વર્ગમાં ઉડી ગયું. અત્યાર પૂર્વે મીસીસ નેડુ અંગ્રેજ તથા પરદેશી વિષયોહું પરદેશી કૈલીમાં વર્ણન કરતી; પરંતુ તેની ક્યાં ખોટ હતી. એડમંડ ગ્રોસે જ હોડુસ્તાનની વિરોધતાઓનું વર્ણન કરવાની, આ પૂર્વદેશ હવે ખોલવાની, તેને સલાહ આપી અને જેની પ્રસ્તાવના મી. ગ્રોસેએ લખી છે તે, મી. ગ્રોસેની સલાહને માન્ય રાખીને નીખળવેલું ફળ છે. ઉદાહરણો આપ્યા વિના કવિતાની સુંદરતાનું વર્ણન કરવું એ લગભગ નિરર્થક છે. માત્ર વિરોધણીથી કોઈ ખ્યાલ નહીં આવે અને આનંદ તેથીએ ઓછો આવશે. એટલું જ કહેવું બસ ધરો કે તેની કવિતા શુદ્ધ છંદોબદ્ધ છે, અશુદ્ધિનું નામ નથી એટલું જ નહીં પણ સૌથી કઠિન છંદોમાં તેણે મધુર સ્વરવાળી કવિતાઓ ફ્રેન્કલેન્ડની તથા આસાનીથી લખી છે. વિચારો, ભાષા, વર્ણન, કંલ્પના, સર્વે ઉત્કૃષ્ટપંક્તિના છે. શબ્દોની તે જાણે જાદુગર છે અને લાગણી તથા તરંગોની નવી દુન્યાઓ કવિતાના વિષમાં પેદા કરવામાં તે ખીલ જણા છે ! “ સતી ” વિષેનું કાવ્ય તો એટલું હૃદયવેદક છે, અને સાચે કવિતાના સર્વે સંસ્કારો તથા યુગીઓથી ગાજ રહ્યું છે કે તેનો નીચલો ઉતારો આપવાની હવે લાલચ યત આવ્યા વિના રહેતી નથી.

* હોડુસ્તાનમાં મોર્લી તથા ફેઝીક ડેરીસન જેવા લેખકો જેટલો એડમંડ ગ્રોસે પ્રખ્યાત નથી. પરંતુ તે ઓછા નામાંકિત લેખક નથી. ઉચ્ચ પંક્તિઓ કવિ પણ છે. તે ૧૯૦૪ થી ઇંગ્લેન્ડના હમરેલોની સભાના લાઇબ્રેરીયનના માનવતા ઓફીસ લેખક છે. તે પૂર્વે તે બીટીસ મ્યુઝીયમમાં મહાંનીશ ખોડ, ઓફ ફ્રેન્સ બાયાંતરકાર, તથા તે પછી કેન્બ્રીજમાં અંગ્રેજ બાબાને ઓફેસર હતો. તે એટલે બહુ શ્રુત છે, અને સાહિત્યનો સર્વવંદી અવધારી છે કે એન્સાઈક્લોપીડિયા બ્રીટાનીકની ૯ મી. ૧૦ મી તેમજ ૧૧ મી (૬લી આરંભિઓ) સેવા કરવામાં તેની નિરંતર મદદ થતા સલાહ મુખ્ય કરીને લેખકોમાં આવી હતી. નવમી સાહિત્યના આચાર્યોના અક પ્રતિનિધિ તરીકે પેરીસના આંખેવાનફ્રેય વિદ્વાનોએ ૧૯૦૫ માં તેના માનમાં ખાસ મેળાવે કર્યાં હતા.

Damp of my life, the lips of death
Have blown thee out with their sudden breath,
Naught shall revive thy vanished spark.....
Love, must I dwell in the living dark?
Tree of my life, death's cruel foot
Hath crushed thee down to thy hidden root.
Naught shall restore thy glory fled,
Shall the blossom live when the tree is dead?
Life of my life, Death's bitter sword
Hath severed us like a broken word,
Rent us in twain who are but one.....
Shall the flesh survive when the soul is gone?

હાલમાં કેટલાક માસ થયાં શ્રીમતી મુરોપમાં છે. તખીયત સુધાર અર્થે ત્યાં ગયાં છે. કવચિત્ કવચિત્ તેઓ હાંદીઓની સભામાં હાજરી આપતાં જોવામાં આવે છે. બાબુ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને માન આપવાના મેલાવડાઓમાં તેઓ હમેશ હાજર હતાં અને તે મહા લેખકની યોગ્ય પ્રશંસા કરવામાં અગ્રપદ લીધું હતું. તેઓ દૃષ્ટપુષ્ટ સ્થિતિમાં સ્વદેશમાં પરિવર્તન કરીને દેશની સેવા કરવા ચીરંજીવ રહો એજ આપણી અવ્યર્થના છે !

બુદ્ધિપ્રયોગથી મગજનો વ્યાસ અને ભાર વધે છે—આપણામાં “ સોજે સાન અને વીસે વાન ” એ કહેતી છે. પરંતુ માણસનું શરીર આરોગ્યવાન હોય તો ૨૫ અને વારંવાર ૩૦ વર્ષ સુધી વધતું શીઘ્ર પરિપક્વતા આ ગરમ દેશમાં પણ જોવામાં આવે છે. તેથી બાલકમયી શરીર કીંગલિંગ નાની ઉંમરમાંજ રહી જવાનાં પરિણામે ઉક્ત કહેવત પ્રચલિત થઈ હશે એમ અનુમાન થાય છે. શરીરના નક્કર અવયવો, અર્થાત્ હાડકાં ૨૫ વર્ષ વધતાં બંધ પડે છે. છતાં શિર કહેતાં તેનો અંદરનો મુખ્ય ભાગ મગજનો પરિધિ તથા વ્યાસ—કદ તેમજ ભાર—વધતો બંધ નથી પડતો ! એ ક્રાંતક છે પણ અનુભવ સિદ્ધ સત્ય છે. વિચાર કરનારા બુદ્ધિવાન પુરુષોનું મગજ ખાસ કરીને વધે છે. સૂર્યોત્ નહીં. માનસિક, કસરતથી મગજ પુષ્ટ થાય છે. અને ૪૦ થી ૫૦ વર્ષની વય સુધી એ ક્રિયા ચાલુ રહે છે. લાંડનના એક મસ્તિષ્ક પરીક્ષકે અવલોકનથી એ બિના પ્રકટ કરી છે. દાખલા તરીકે, ઈંગ્લંડમાં હાલમાં સૌથી બુદ્ધિશાલી ગણાતો, બવિન્થનો વડો પ્રધાન ગણાતો, ઈંગ્લંડનો કોષાધ્યક્ષ મી. લોઈડ-જોર્જ ૪૦ વર્ષનો

હતો ત્યારે તેના માધાનું વર્તુલ ૨૩ ઈંચ હતું. હવે તે ૪૮ નો છે. ૮ વર્ષમાં તેના મા-
થાના પરિધમાં ૦૧ ઈંચની વૃદ્ધિ યાદ છે. બજેટ તૈયાર કરતાં તેને જેવું તેવું બેળું કસવું પ-
ડતું નથી. ઈંગ્લેન્ડનું સૌથી સરસ સોસીયલીસ્ટ પત્ર 'કવેરીયન' જેનો પ્રચાર લાગે. નક-
લોના છે તેના લંચી મી. બ્લેચરડનનાં માધાનો પરિધ ૫૦ વર્ષની વયે ૨૨૩ છે. તે હવે
૬૦ વર્ષનો છે ને તે વધીને ૨૩૬ એટલે અર્ધો ૦૧ ઈંચ વધ્યો છે. ૪૬ વર્ષની વયે
પ્રખ્યાત મી. ડબ્લ્યુ ટી. સ્ટેડનનાં માધાનો પરિધ ૨૩ ઈંચ હતો. ૬૨ વર્ષની વયે તે ૨૩૬
ઈંચ હતો. માધાની આસપાસ તો ખોપરી જેવું નક્કર હાડકું છે તે જોતાં બેભાં જેવી
ગોત્રી વસતી તે નક્કર તત્વને આગળ વધવાની દરબ પાડે એ મહા આશ્ચર્યકારક છે.

કોલસાની શક્તિ માણસથી અધિક છે—તેના આંકડા એક સાયેન્ટીક પત્ર પુરા
પાડે છે. ૧-એક માણસને ૫૫ ચલાવવા બેસાડયો હતો. તેણે દહાડાના દસ કલાક ખુબ ખે-
ડતાણું કરી તેનું પરિણામ માત્ર ૨૦ આઉન્સ કોલસો નેટવું કરી શકે તેથી કાંઈક ઓછું
હતું. ૨-એક માણસ આખું વર્ષ સખત મજુરી કરવામાં જે શક્તિ વાપરે છે તે શક્તિ ૩૬
રતલ સારા કોમલામાં છે ! ૩-ઈંગ્લેન્ડમાં દર વરસે દર માણસ દીઠ છ ટન નેટવો કોલસો
નીકળે છે. આ છ ટન આખા વર્ષમાં ૩૩૬ માણસના કામની સમગ્ર શક્તિ બરોબર છે. ૪-
ઉત્તમ ભતનાં ઇંજનમાં પણ કોલસાની શક્તિનો વધારે મોટો ભાગ નકામો જાય છે, તેથીજ
ઉત્તમ એંજન, ઓછા કોલસા બાળવું હોવાથી અતિ સોંધું પડે છે. ૫-વર્ષમાં ૩૦૦, કામ
કરનાર માણસની શક્તિ બરોબર માત્ર ૧૧ હંડ્રેડ નેટલા કોલસાની શક્તિ છે. ૬-એક
ઘોડાની શક્તિ ૧૦ માણસ બરોબર છે, પરંતુ ૧૧ રતલ કોલસાથી વધારે શક્તિ એક દહાડામાં
ઘોડો કહાડી શકતો નથી. એટલે કે આખું વર્ષ અર્ધો ઇંજન ઘોડા કામ કરવામાં જે શક્તિનો
બ્યય કરે તે શક્તિ માત્ર એકજ ટન કોલસો આપે છે. જેમનામાં જેવું કામ કોલસો નથી
કરી શકતું એવી ખુદ ન હોય તેણે કોલસો ચવાનીજ ઇંજનને પ્રાથમિક કરવાની રહી છે !

મનુષ્યની શક્તિની વિચિત્ર ગણના—મનુષ્યની શક્તિ પણ એમ તો અપાર છે.
તેમાં આમી તે એકત્ર કરવાની અશક્તિ જ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. તમે ૧૦ માણસ ચાલો
છો તેમાં જે શક્તિ જાય છે તે એટલી છે કે જો તે એકત્ર ધાય તો તે ૫૩ જીપીન પરથી
૮૦૦ ટનનો ભોતો ૧ કુટ હલો ઉપડી શકે ! હવે આમાં દરેક વક્ષાદાર અવયવના દ્વાળાતું
વર્તાત સાંભળો. તેમાં પગ દોડસો ટનની, હાથ સો ટનની તથા ફેફસાં ૨૨ ટનની મહા આપે છે.
આક્રીની શક્તિ શરીરમાંથી આવતાં જે ગરમી ચાલી જાય છે તેમાં વપરાય છે.

દોડવા, હલેસાં ચારવા, કસતી કરવા વગેરે હરીફાઈની કસરતો રમતોમાં જીપીન
પરથી ૫૦૦૦ રતલ વજન ઉપડે એટલી શક્તિ દર મીનિટ અવધશે. પોતામાંથી કાઢી
આપે છે. જો મનુષ્ય શક્તિનો મરજી માફક ગમે તે કામમાં ઉપયોગ કરી શકે તો મુલ્ય ખર્ચ-
ના સમયમાં તેણે એટલી શક્તિ કાઢી હોય છે કે તે સૂર્યના સ્થાનની ૯૬ કરોડ માણસની
કુસાફરી કરી શકે ! આ ગણિત જ્યોતિષનાં ગણિત કરતાં વધારે વિચિત્ર છે પણ તે તેનાથી ઓછું
સત્ય નથી. એવા ગણના થઈ છે કે પાંચ તોલાની રોટલીમાં જે ગુપ્ત શક્તિ છે તે ૧૫૦
ટનની બરોબર છે !

બાળક કુદરતી રીતે તરે છે ! ઘણાંખરાં પશુઓને કુદરતી રીતે તરતાં આવડે છે. મનુષ્યનુસુખ્ય કરીને સુલભ તરી શકતો નથી. અને બાસ્ત્યાવસ્થા કેટલી પશુતુલ્ય છે તે મનુષ્યનાં બાલકો કેટલીકવાર, એની મેળે તરે છે તે પરથી જણાઈ આવે છે. ખીટીશ મેડીકલ એસોસીએશનની એક સભામાં બાચના જાણીતા ડૉ. કેનેડીએ એક વર્ષનાં બાલકનો તેણે મેળવેલો અનુભવ યોડા વખત પર વર્ણવ્યો હતો. તેના ક્યન પ્રમાણે તેણે તે બાળક દરીયામાં સુકતાં તે હુબ્બી ન ખાતાં તરવા માંડ્યું હતું ! આ અખતરા વારંવાર કરવા જોખમભર્યા છે. પણ સાવચેતીથી તેની ખાતરી કરવી ઘટે છે.

દયાહુતાથી ગાયો વધારે દૂધ તથા માખણ આપે છે !—એ સામાન્ય રીતે ગોવાળો જાણે છે; પરંતુ ચોક્કસ અખતરાથી આંકડા વડે તે વાત સિદ્ધ કરનાર તો કાન્સાસ (અમેરીકા) ની ખેતીવાડીની કૉલેજ જ છે. તેની તરફથી ૩ ગાયો સાથે દયાહુ ભરી રીતે વર્તતાં તેઓએ સરેરાસ ૩૬ રતલ દૂધ આપ્યું હતું, જેમાં ૪.૨ ટકા જેટલું માખણ હતું. તે પછી એજ ત્રિપુટિને તે ખાતી હોય ત્યારે સામે કુદીને, બાકાવીને, ઘાંટા પાકીને ચીકવીને તથા માર મારીને પજવવામાં આવી. ગાયોએ પણ જખરેા ખાર લીધો. તેઓએ ઓછું દૂધ આપવાની શિક્ષા કરી, અને માત્ર સરેરાસ ૨.૩ રતલ દૂધ આપ્યું અને તેમાં માખણનું પ્રમાણ પણ ૩.૪ ટકાજ હતું. ખીજી ૩ ગાયો સાથે માયાથી વર્તતાં તેમણે ૩૧ રતલની સરેરાસ આપી. તેમને કૂતરા બસાવ્યા ને પાછળ દોડાવ્યા એટલે ૨૩ રતલ કરી નાંખ્યું ! તથા માખણનું પ્રમાણ પણ ૪.૨ પરથી ૩.૬ એટલે લગભગ પોણું કરી નાંખ્યું. ડૉ.બાન્સા પણ દયાથી ઉઠાર ચાલે છે તો મનુષ્યો કેમ નહીં ? શેડીયાઓએ જો મહેતાજીઓ પાસે વધારે સારું કામ લેવું હોય તો આ દાખલો તેઓએ લેવા જોશે છે !

રેડીયમના અમકાર—ઈંગ્લંડના સૌથી પ્રસિદ્ધ સસ્ત્રવૈદ્ય સર ફેડરીક રીન્ડે “ રેડીયમ ઇન્સ્ટ્રીટ્યુટ ” નામક રેડીયમનાં ગુણની શોધ કરનારાં ખાતામાં બાળણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે એ ખાતામાં જધું મળી ચાર ગ્રામ રેડીયમ છે, જેની કીમત ૧૨ લાખ રૂપીયા છે ! રેડીયમની શોધ બેળાનાં બીજાં કોષ ખાતામાં એટલો મોટો જથ્થો નથી. પાકાનું દરદ તેમજ સંધિવાનો દુઃખાવો જે દાખલાઓમાં રેડીયમનાં પાણીના પીવાના પ્રયોગથી મટી ગયો હતો તેની તેણે વીગતો આપી હતી. રેડીયમનું સત્ત્વ તેને અમુક રીતે પાણીમાં રાખવાથી તે પાણીમાં આવે છે, છતાં ખુબીએ છે કે તેથી રેડીયમની શક્તિ ઘટતી નથી ! આ રેડીયમથી મન્નેલું પાણી શીશીમાં ભરીને ડોક્ટરોને દવા તરીકે વાપરવા મોકલવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. હાઈડ્રોસ્તાનમાં તે આવી પહોંચ્યું છે કે નહીં તેની ખબર નથી. હાઈમાં પણ રેડીયમ ઇન્સ્ટ્રીટ્યુટની ખાસ જરૂર છે. ડૉ. રાસબિહારી થોસની યોજનામાં તેનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

રેડીયમ ધાતુ સંબંધી જેમ જેમ નવી શોધો અને ઉપયોગિતા સાખીત થતી ગઈ તેમ એ ધાતુની કીમત વધી પડી છે. હાલમાં ઈંગ્લંડમાં એક તોલા રેડીયમનો ભાવ રૂ. ૨૭ લાખ બોલાય છે, એટલે કે એક માસના રૂ. ૭ લાખ અને એક રતીના રૂ. ૨૮ હજાર ખેસે છે.

લક્ષ્ય બંધ !—જ્યારે ઇંગ્લાન્ડમાં વિમાનો જખનીમાં કાઢીને એપીને તથા કાન્સાસમાં સેટા-ડયુમાં શોધ્યાં ત્યારથી “ રીન્ડુ ઓફ રીન્ડુ ” માં મી. રખણુ. ટી. રેડ લખતા કે હવે

લગાઇ અશક્ય થશે કેમકે વિમાનોમાંથી, સ્વળ જળ પરના દારૂ ગોળા, મનવારો, લશ્કરો સંબંધે તોપના ગોળાથી સળગાવી મુકવામાં આવશે એટલે એતજેતામાં લગાઇના અંત આવી જશે. નવજી અને સમજી રાજ્ય વિમાંનના પ્રતાપથી સર્ખો જીવવાન યદ્ જશે ! પણ તે દિન હાથ તો હજી આવા દોસે છે. દુરમીયાન ઇટલીયન યુવાન-ઇટલીયનો પણ શોધક બુદ્ધિના છે-એજીનીયર ઉલીવીએ ૧૭૦ વારથી તે ૧૨ માઈલ જેટલે દુર આવેલો ઘરગોળો માત્ર વાયલેંસની મદદથી, હાવર ખાતે બાળ મુકવાના શ્વેતકર્મદ અખતરા કરી બતાવ્યા હતા. વાયલેંસથી તે, દારૂગોળાના લંડારમાં વીજળીની એક ચીલુગારી ઉત્પન્ન કરે છે જેથી તે એક તડાકે ઉડી જાય છે. આ પ્રમાણે થેર બેઠાં ગમે ત્યાં વીજળીનો દોનો પેદા કરીને ગમે તે ભરમીયૂત યદ્ શકે છે. આખને અદ્રશ્ય એવાં કીરણો તેણે ઉત્પન્ન કર્યા છે જેને 'એફ' રેડ નામ આપ્યું છે. તે કીરણ ફેંકીને તે આ ચમત્કાર કરે છે. જો હજી પણ લાંબેથી તે વીજળીક ચીલુગારી ઉત્પન્ન કરી શકે તો પછી લગાઇના સામાનજ સપાટામાં નષ્ટ થઈ શકે. પછી તૈયારી કરવી જરૂર થાય !

પાશ્ચાત્ય અગ્નિદાહને આવેલી નવી પાંખો—પાશ્ચાત્યે હવે રાખને ભૂમીદહને બદલે હોંડુઓ પેઠે-જો કે હોંડુઓથી જુદી રીતે-અગ્નિદાહ કરવા લાગ્યા છે. સૌથી છેલ્લો અગ્નિદાહ, જર્મનીના સોશીયેલીસ્ટ પક્ષના વડા હેર બેખલનો હતો; પરંતુ અગ્રેથી તેઓ અટક્યા નથી. અગ્નિદાહ ભૂમીમાં વીજળીક ગરમીથી થાય છે. એક કલાકમાં એક મુઠ્ઠી રાખનો ભૂકોજ અવશેષ રહે છે. તેને ચતકના સંબંધીઓ ત્રીજેરીમાં સ્મારક રૂપે સાચવી રાખી ગણ્યુતા. પણ એ અદ્રશ્ય ખૂણમાં રાખવાથી શું ? એક સાહસિક ચિત્રકારે તેનો હિપયોગ શોધી કાઢ્યો છે. એજ ભરમનું ચિત્ર ડેનર (યુનિટેડસ્ટેટ) નો એક ચિત્રકાર આ-લેખી આપે છે. પ્રથમ તેણે સીગરની રાખ વડે ચિત્ર પાડી જોયું, અને તે શ્વેતકર્મદ થવાથી તેણે હવે આ નવીન યોજના કરી છે. આ ફેશન અમેરીકામાં આગ પેઠે આગળ વધવાનો સંભવ છે.

હસિણુ આફ્રિકાની મુસાફરી-૩

આ કમ્પાસમાં આજે અમને પંદર દિવસ થઈ ગયા છે. હજી આંવાડીક રહીશું, ત્યાર બાદ એન્ટેએ જે યુગાન્ડા હરિટ આફ્રિકાની રાજધાની છે ત્યાં જઈશું. યુગાન્ડાનું મુખ્ય શહેર કંપાલા ગણાય છે. અહિં મીશનરીઓનું પણ નેર છે. તેમ અહિંના લોકોને તેઓએ ઘણા મુધાવાં છે. યુગાન્ડામાં ક્રીશ્ચીયન ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં અનેક વીર મીશનરીઓએ પોતાની જાતો ખોઈ છે. પહેલ પહેલાં અહીં અરબ લોકો આવેલા એટલે મુસલમાની ધર્મનો પ્રભાવ હતો. અહિંના લોકોને પહેલાં અરબો કેવી રીતે લૂંટતા અને શુલાઓ બનાવતા તેમ લઈ જતા તેડ વર્ણન વાંચવા લાયક છે. અંગ્રેજોને આ બાબતે શુલાગરી ધર્મો બંધ કરવામાં આવ્યો છે અને તેને માટે કેટલીક લગાઇઓ અહિંના પૂર્વ રાજ્યોથી અંગ્રેજોને કરવી પડી હતી. અત્યારે જે રાજ છે તે ક્રીશ્ચીયન છે.

કોઇ કહે છે કે પૂર્વજમાનામાં એક આરબ મોતી (મીડીઆં) લઇને આ આફ્રિકાની

જંગલી સરદારો પાસે આવ્યો. તેને અહિંના લોકો માની કહે છે. આ - મામીઓએ પૂછ્યું કે આ મોતી ક્યાં જાડમાંથી થાય છે? આરબને તેઓની પાસેથી નાણું કદાવવું હતું એટલે કહ્યું કે તમે પણ આ મોતીને વાવો એટલે હ મહીને જાડ થશે. બિચારા બોળાં લોકો તેની વાતમાં આવી ગયા. આરબે હ મહીનાનો સમય એટલા મટિ રાખ્યો હતો કે તે દરમિયાન તે સહીસલામત પાછો અરબસ્તાનને કડિ પહોંચી જાય. મોતીના બદલામાં હાથીદાંત આદિ પુષ્કળ કીમતી ચીજો તે લઈ ગયો. જંગલીઓએ એતર ખેડમાં અને મોતી વાવ્યાં રોજ પાણી પાવા માંડ્યાં પણ મોતી મેળવતાં તો મોતીઆજ મરી ગયા. પેલા આરબ પાછો આવ્યો ત્યારે તેને પેલા મામીએ પકડી મંગાવ્યો અને કહ્યું કે તને મારી નાંખશું. આ મોતી કેમ ન હયાં? આરબે પોતાના દેશના નામી અશ્વસુતથી બુદ્ધિથી તે મૂર્ખોના સરદાર મામીને એકાંતમાં કહ્યું કે 'તે વખતે તે મોતી મટિ પૂછ્યું કે તે ક્યાં જાડમાંથી થાય છે? જો હું તે વખતે તારા નોકર સાકરો વચ્ચે કહેતે કે તે જાડમાં નથી થતાં તો તને આ બધા ખેવકે માનતે. તેટલા મટિ તારી એવકુરી દાંડવા મેં કહ્યું હતું. 'આ સાંભળી મામી ખુશી થયો અને કહ્યું કે 'અમે તારો ઉપકાર માનીએ છીએ કે તો અમને આવી બુદ્ધિ દીધી' અને તેનો સત્કાર કર્યો. ઇન્ડિયન વેપારીઓ અહિં પહેલા પહેલાં આવ્યા ત્યારે કહે છે કે સાધારણ લોકો આ લોકોને એવી રીતે આપતા કે એક હાથીદાંત તે લુગડામાં મૂકે અને હાથીદાંતની લંબાઈ પહેળાઈ જેટલો ટુકડો ટુકડો દાંતના બદલામાં શીડી આપે. આ લોકો હાથીદાંતની તો મોટી મોટી વાડો બનાવતા. અત્યારે પણ આ ભાગમાં પુષ્કળ હાથીદાંત મેળવાય છે. જો કે ગવર્નમેન્ટે હાથણી તેમ નાનાં મહનીઆઓ (હાથીનાં બચ્ચાં) મારવાની સખ મનાઈ કરી છે તેમ ખાસ પાસ વિના હાથી મારી શકાય નહિ. હમણાં આ કંપાનામાં ગવર્નમેન્ટ તરફથી હાથીદાંતની લીલામ થયું ત્યારે હું હાજર હતો. સેક્રેટરી જનરલ તો દાંતો પહેલા હતા. માનનીય નાગરિક કોડ પુરા કરવા કુદતનાં કેવાં નિર્દોષ અને કીમતી પ્રાણીઓ પોતાનો ભોગ આપી રહ્યાં છે? પરણતી વખતે હાથીદાંતના ચુડલા ખણખણાવનાર અહિંસા પરમાર્થમાં ના સૂરને માનનાર હિન્દુ તથા જૈન બાળાઓને ક્યાં ખબર છે કે તમારું આ કહેવાતું સામાન્ય ચિન્હ અનેક કમકમાટ ભરેલી રીતે રીબાવી રીબાવી મારવામાં આવતા સામાન્યવર્તી હાથણીઓના બદલામાં પતિઓના અવસાનનું પરિણામ છે! બોળી બાળા હું તારે ચણગારી લેને? તારું બોળું સામાન્ય અનેક હાથણીઓનું વૈધવ્ય તથા અનેક હાથીઓનું મરણ સ્મરણ છે.

આ મુગાન્ડાના વેપારના રાજન તુલ્ય ગણાતા શેક અલાદીના વિશામ બોમ્બ ગૃહસ્થ છે. જે વખતે અહિં રેલ કે સ્ટીમરનાં સાધન પણ જોઈએ તેવાં નહોતાં તેવી સ્થિતિમાં આ સાહસિક વેપારી મુગાન્ડાના ઉંડા ઉંડા ભાગમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગયેલ. સારાસારા ઈંગ્લેન્ડ અમલદારો આ શેકની મદદથી પ્રથમ પ્રથમ આવી શકતા. અત્યારે તેમની મિલકત કરોડોની ગણાય છે. છતાં તેને સાદાં છે. સાઠ સોતિર વર્ષ થઈ ગયાં છે પણ પાંચ દસ માધ્ય જરૂર અને આવવું કોઈ ચીજ નહિ. હિન્દુઓ બીચારાઓની તો એવી સ્થિતિ છે કે કોઈ મરી જાય તો બાળવા લાકડાં આ બોમ્બ ગૃહસ્થ પુરું પાડે ત્યારે આ પ્રદેશ પહાડી છે. વરસાદ ચાલુ પડતો હોવાથી હરીયાળી જમીન રહે છે. અહિંના લોકોનો મુખ્ય ખોરાક કાંચા છે, એટલે કાંચા ખેતુમાર છે. બાંકી ઝીણાં ઝીણાં છવડાં તેના ધાણી દાળીઆ છે.

કંપાસા, તા. ૩ સપ્ટેમ્બર

મહારાણીશાહર અખાસાહર રામી.

અંગ્રેજી ધ. માસિકના ઉત્તમ લેખોનો સારો સંકલન.

“વેદોમાં વેદાન્તગુણાદિ” તુ ખંડન—રા. સાતવળેકરે ઉપસાધિત થયેલ પદ્ય ને એક વિદ્વાન્મયી લેખ વાંચેલા હતા તેનો સાર આ મંત્રના યોગદેશના અંકમાં આપવામાં આવ્યો હતો એ લેખનું ખંડન એક મરાઠી માસિકમાં રા. કૃષ્ણશાસ્ત્રી ધુલે તામના એક વિદ્વાન્મય કૃષ્ણે, તેનો સાર આજે આપવામાં આવે છે.

અને એટલું જણાવવું અનુચિત નહીં મણાય. કે, ખંડનની સારમાત્ર વાંચતાં તે લેખક રા. સાતવળેકરનાં સ્વામી દયાનંદ સ્વયંદેવી પરિવાસીનાં વેદાથી વિશેષ આલેખ સુદ પશુ સ્વયં, બાવામાં ઉસારેા કરેલો છે. એટલું છતાં ગુજરાતી પરિભાષા માફક માત્ર ગણીએ દેવામાં તેણે પોતાની રક્તિનો વ્યય કર્યો નથી, તેણે આપેલાં પ્રમાણે પશુ ઘણાંપરનાં વેદનાં છે અને એકંદરે લેખ વાંચતાં સદા જાણુક આવે છે કે લેખક પોતે પશુ વેદોનું સાર મનન કરેલું છે, આથી એ વાંચક બળવાળા પોદા-ઓનું યુદ્ધ જોવાની આપણને એ પડી મઝા પશુ મળશે. સાબ પશુ અવસ્થાન થશે.

રા. સાતવળેકરનું યજુર્વેદનું પદેલું પ્રમાણ એ ઇન્દ્રિયુ વિવિચ્ચાન્તિ પાત્રેષુ પિપતો જનામ્ [જે આવાનું અન્ન અને પીવાનું પાણીનું દ્વારા મનુષ્યના (સરીરમાં) નય છે અને ત્યાં) વ્યાપ્તિ ઉત્પન્ન કરે છે.] એમાં એ સર્વનામ તેમણે જન્તુઃ (જનુઓ) ને સાર કર્યું છે, જે ખરી રીતે તેમણે ‘દ્ર રૂપદ, કે જેને વસ્તેત્ત એ સર્વનામ વંદાયતું છે, તેનો અર્થ કરવામાં આપેલી ચાપ-લંબ પરિણામ છે !’ રૂદ્રનો અર્થ જનુઓ તથા રાક્ષસ નથી ! ‘રા. સાતવળેકરના પ્રમાણના આંશિક પાછળના મંત્રો આપી લેખક જણાવે છે કે તેની ‘પણ આવાં વર્ણનમાં’ રૂદ્રના હાથમાં ધનુષ્યો હોય છે ‘એના અર્થનો મંત્ર આવે છે તેમજ ‘રૂદ્રો રઘુલક્ષ્મણના અધિપતિ-સર્વ પ્રાણીના પાલન કરનાર-છ અને તેમના મરતકપર કપર’ હોતાં જણા દોષ છે એવું તેમાં કહેવામાં આવેલું છે તેથી’ રા. સાતવળેકરની ‘દેવનાં જનુઓ’ વાણી ઉત્તરવ, ઘડ દહને પડી નય છે ! એટલું જ નહીં પણ તે રૂદ્રને અર્થ જનુઓ, અને તે પશુ દેવનાં જનુઓ, કરવામાં આવે તે! પણ રા. સાતવળેકરે, પોતે આપેલાં આર પાંચ મંત્ર આગળ નય તે, ‘રૂદ્રો માર્જનું રક્ષણ કરે’ છે, પોષક દ્રવ્યો આપી પ્રાણીઓનું પોષણ કરે છે, લોકોનાં અનિશ્ચય નિવારણ કરે છે, તેમના હાથમાં રાક્ષસો હોય છે અને તે ખડ્ગ ધારણ કરે છે, ‘એમ અર્થ મું કરો કે રૂ’ દેવજનુઓને આ વિશેષજ્ઞો લાગુ પડી શકાય ! આથી રા. સાતવળેકરે જનુઓને એવા અર્થના મંત્રો આપ્યા નથી. ‘તદ્દી તે સેમનું’ પોષક ધુલી નય, એવા અર્થનું કડક રીકાતમક ઘણાણુ કરી ખંડનકાર કહે છે કે વિવિચ્ચાન્તિ ને, અર્થ સંપ-લુપ્તિ ‘દેવ ઉત્પન્ન કરે છે, ‘એના કરેલો છે (જે કે તે અર્થ બધે લાગે’ પડે છે, એમ તે તે પોતે સ્વીકારતા પશુ નથી.) અને તે પછી રા. સાતવળેકરને લાગ્યું હશે કે દેવોને ઉત્પન્ન કરનાર અને વંશ સંભવ તેથી તે દેવ-જનુ હશે ! પણ વિવિચ્ચાન્તિ એ રૂદ્રનો અર્થ સમજાવવામાં રા. સાતવળેકરે જોઈ બલ કરી છે અને તેને પુશ્કિલિયેન એમની બધી ગેર સંપન્નક થઈ છે. વિવિચ્ચાન્તિ એ એક પદ નહોતાં તે વિ અને વિચ્ચાન્તિ એમ બે પદ, છે અને તેનો અર્થ ‘ભાગ મકારના દેવ ઉત્પન્ન કરે છે’ ન થતાં ‘આજ્ઞાદિકથી વધુ કરે છે’ થાય છે. રૂદ્ર એ દેવજનુ નથી એવા ખાતરી કરી આપનારા મંત્રો એક મકરજનમાં (રૂદ્રાધ્યાયમાં) મુકાય છે, એમ, જો રા. સાતવળેકરે વિશેષ ખ્યાનથી વાંચ્યું હોય તે સેમને જાણુક આપ્યા વગર રહેત નહીં, એમ ખંડનકરનું કહેવું છે અને તેણે તેમાં કહેલાં પ્રમાણ પશુ આપેલાં છે.

“ ખંડનકાર કહે છે કે રૂઢનો અર્થ ‘ અગ્નિ ’ નો થઈ શકે છે; અને તેતેરીય ‘ સંહિતા, ૫-૪-૩-૧ નું પ્રમાણ આપી તે સિદ્ધ કરી કહે છે કે એમાં ‘ રોગજનનુ’ બીજકલ સંબંધન નથી ! એ રા. સાતવળેકર બલધન, રફોહા, અચુરની, સપત્નની, એનો અર્થ અતુકમે બલનો નાશ કરનાર, રાક્ષસનો નાશ કરનાર, રાક્ષસનો સંહાર કરનારી, અને શત્રુનો ‘ સંહાર કરનારી ’ કહે છે તે એ મનોમાં આવેલા મનુષ્યનો અર્થ, યજ્ઞનો નાશ કરનાર, કરી એવા કે જેથી તેમને તેમની બૂલ હારત નજીક આવે !

રા. સાતવળેકરના બીજા પ્રમાણનો અર્થ પણ ‘ રોગજનનુ ’ અને તે સરીરના અવયવોમાં નથ છે ‘ એવા યતોન નથી, એમ ખંડનકાર સપ્રમાણ બતાવી આપે છે. તેમાં તેા કોઈએનો સમાન્યતઃ ઉદ્દેશ્ય કહેવા છે, અને તેમાં રોગ જનનુએનો, કે તેથી સરીરમાં પ્રવેશ કરે છે તેનો, બીજકલ ઉદ્દેશ્યન નથી ! એ તેવા અર્થ કરવામાં આવે તો એ મંત્ર પછી આવનારા મંત્રનો તેવા અર્થ થઈ શકેતો નથી. આથી રા. સાતવળેકરે વેદાર્થી ન સમજવાથી યા યોતાના અર્થો કાઢવાથી બધો ‘ ભાંગેલો વાદયો ’ છે, એમ હું કેમાં ખંડનકાર નજીક રા. સાતવળેકરના કહેવા મુજબ રાક્ષસ એ ‘ રોગજનનુ ’ છે ‘ કે કેમ-એનો વિચાર બીજી કોઈ વખતે કરવાનું વચન આપે છે.

એકંદરે ખંડનકારે સખલ પ્રમાણો આપેલાં નજીક આવે છે અને તેમાં નકામા અધ-શ્રદ્ધાપૂર્ણ આલોચો નજીક આવતા નથી. લેખક ‘ રૂઢ ’ નો અર્થ અર્થ યોગ્ય રીતે સ્વીકારે છે. હવે એવાનું છે કે રા. સાતવળેકર આનો શું જવાબ આપે છે.

M. M. J.

પ્રતાપીય કેળવણીની અમેરીકામાં વિચિત્ર યોજના-હમરો એવા અભિપ્રાય છે કે, એ મનુષ્યોએ વિશ્વ સાપના સંબંધમાં રહેતું હોય તો તેણે હમરો શુદ્ધતા તારો વાંચવા. થોડા સંમય પછી તેનો પૂર્વાપર સંબંધ ખબર થવાથી બધા તારનો બાવાઈ સમજવામાં આવશે. તે તારમાં તમે થોડા દિવસ પર કાલ વાંચ્યું હતી કે જ્ઞાન સાથે ગમત આપનારી જમણ કરતી એક ટાળીમાં, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના સ્ટેટસ ખાતાના પ્રધાન, પ્રેસીડેન્ટ વીલ્સનના જમાણા હાથ અને પ્રખ્યાત વક્તા મી. બાયને પણ અત્યુત્તમ લઈને બાપણે આપવા સ્વીકારવાથી અમેરીકન છાત્રો તેના પર “ હેડાઈ પડ્યો ” છે ! અને પ્રેસીડેન્ટીયલ ઉતારતો એક મંદાન સરકારી અમલદાર એવા સર્કસમાં બાહુતી કટ્ટ પેડે બાજ લે તેથી શાન્તી પ્રતિષ્ઠા ધટે છે એમ કહીને તેના પર ચોતરફથી કપડાં આપવામાં આવ્યો હતો. મી. બાયને એવા ખચાવ કીધો હતો કે તેનો પગાર, ખર્ચ પુરોતો ન હોવાથી તેને આમ કીધા વિના છૂટકો નથી; ને પરથી એક પત્ર ને ખાટ હોય તે પોતે બરી કે બરાબી આપવાની માગણી કરી હતી ! આ પરથી હમને આશ્ચર્ય થયું કે એવી તે જ્ઞાન સાથે ગમત આપનારી. બમતી ટાળી કંઈ છે ? સદ્બાધ્યે અંગ્રેજીના “ મોડર્ન રીંગ્યુ ” માં લેહરી વીગત આપનારો એક લેખ મી. રફીદીન અહમદ (આંધોવંધા નગર, યુ. એસ. એ) તરફથી પ્રગટ થયો છે. તેનો સાર આમ છે:-આ સંસ્થાનું નામ “ ચોટાકા (Chotaka) હીટરી એંડ સાયેન્સીફિક સર્કલ ” છે. શાળાએ નહીં જતાં, મોટી ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષોને કેળવવાનો તેનો હેતુ છે. એકનો તથા તેમની “ મમો ” પણ એ સંસ્થાના કામનો લાભ લઈને “ અપ-ટુ-ડે ” જ્ઞાતી થાય છે. તેની સ્થાપના ૧૮૭૪ માં મીડલ અને વીન્સેન્ટ નામના એ શૃદ્ધેશ્યે કરી હતી. પ્રથમ યોજના માત્ર બહેરમાં લેહરી પુરંદવા એવા રૂચિવારને દિવસે મોટી વયનાં સ્ત્રીપુરુષોને બાપણે આપવાની હતી. તેમાં કામ કરનારા દેસાબિમાની અમલદારોને નામ માત્ર પગાર મળે છે. તેઓ શાખવવા આવનારને ધર તેમજ બહેર બાપણથી નજીક છે. તેની ને ફી મળે છે તે જનસ કુંડમાં નવ છે. અમેરિકનો મહાલેહરી છે છતાં પુરંદવા વંચનમાં વિધા પ્રાપ્ત કરવા કદાપિ પોતાને અવિરહ માનતા નથી. રોટાકા એ ન્યુયોર્કમાં એક સંસ્થાનું નામ છે કે જ્યાં એ સંસ્થાની વડી ડોક્ત્રિસ છે. તેની તરફથી ધર રીખવવાની ને વ્યવસ્થા છે તેનો ત્રણ લાખ નજીક લાભ લે છે.

એટલે કે એ ત્રણ લાખ પોતાને ઘર, સંસ્થાએ આપેમાં અમુક પુસ્તકોમાં અમુક પ્રાણીઓ એક સાથે અભ્યાસ કરતા હોય છે. માત્ર વર્ષે કે ૧૫ થી નોંધતાં પુસ્તકો, બાણવવાની ફી તથા સંસ્થા તરફનાં સાંસિક સમાસ-વિધાર્થીઓને ઘર ભેંસ મળે છે. જેઓ ૪ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરે તેઓને ફરે ૬૫ થોગી વિષયનું સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે જેમ પતાં તેમને સંસ્થાની સત્ક મળે છે. મનવ્યવહારથી બહુવચમાં આવે છે. ન્યાં પછી ૨૦-૨૫ આદમી સાથે થઈ શકે છે ત્યાં વધી ખાસ સારીશાળા જેવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે.

તેની બાણવની વ્યવસ્થા એ નવીન છે. બુદ્ધાઈ આગરના બે માસમાં મિલુતોને નવસરા હોય છે. કેમકે ત્રણ સપ્તાહ પછે છે તે પાક પોતાની મેળે લગે છે. તેથી મિલુતો એ જે બાસમાં પોતાના સાથી ખાસેના નગરમાં રોટિયા તરફના બાણવોમાં જ્ઞાનસ્થાનું પાન કરતા હોય છે. આ દરમાં મિલુતો એના જ્ઞાનસ્થાનું છે કે તેમના હિત અર્થે મિલિતું તથા તેમને 'ઉપયોગી' અન્ય સામાન્ય જ્ઞાન આપનારાં જેટલાં પચે અત્યાર સુધી પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે તે બધાં (પેલાં નવાં શિક્ષણ) સુધી ગયાં છે. શોટિશનાં બાણવો લાખો અને હરોરે મિલુતો સાંભળવા હોય છે. તે કેવલરોના પ્રચારમાં એક મહાન સંસ્થા થઈ પડી છે. તે બી. એ. નહીં એવાને વસ્તુતા બી. એ. કરે છે તેની બાણવની ગોઠવણ એવી છે કે ને નગરમાં બાણવ થવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ એક એન્ટ્રી આરોને આગમનની ખબર આપે છે ને તે પછી બાણવની રીતે શોટિશનાં કરા પછી "શોટિશ" મોટે ફરકે લખીને તે શોટિશ ગામમાં ખૂબ ધુમાડવામાં આવે છે. પોર્સિએ પછી તેને ફરકથી ખેડેલાં બંનેને તથા દોરીએ ખેડેલાંને જ. ખ. તરીકે ફેરવામાં આવે છે. બંધન હોવાને લગેથી ગામપર એ ખબર આપનારાં હોંડબીસા દાનરોની સંખ્યામાં હોવાવામાં આવે છે. જે. જ. હોડબીસા બાણવો માણમાં કામચલાવી દીકરી માત્ર ૩. ૭ માં (એ અમેરિકામાં તે બહુ નામ માત્ર ફી છે) વેચાય છે. નિર્મિત તારીખે સ્પેશીઅલ ટ્રેન આવે છે તેમાં સર્કિસો તંત્ર પછી હોય છે, ને ૨૦૦૦ ગ્રાહકો વેસી શકે એવડા પોટો હોય છે તે તરત ડોહીને લેવા કરવામાં આવે છે. બપોર સુધીમાં તે થોડાર થઈ ગયા હોય છે. દુર નામરોની આખાં મિલુત કુટુંબો ગામો કે મેપરમારમાં વેસીને આવ્યાં હોય છે. પ્રથમ કોલેજની કન્યાઓ 'કનસર્ટ' ગાયન કરે છે. તે પછી આંદરેબલ લેનિસ પ્રાયન-જે દર વર્ષે થઈ પછી 'ખર' આ દોળીમાં હોય છે-તે રંગ ભૂમીપર ચડીને બે કલાક સુધી બાણવ આવે છે. સાંજે સેનેટર બોરો (એ સંસ્થા પ્રખ્યાત વક્તાઓને ખાસ રહે છે) અમેરિકાન નાગરિકતા કે એવા ઉપયોગી વિષયપર હાલ પછી ઉત્પન્ન થાય એવું વાર્તા રૂપ બાણવ કરે છે. જેક મી. મહામદઅલી ને અમેરિકામાં છે તે ત્યાં 'હેપી હિંડુ' તરીકે વિરોધ પ્રસિદ્ધ છે તે "હીંદીવા કરોડી મલુઓ" એ વિષય પર હિંદીની સ્થિતિનું જ્ઞાન આપનાર બાણવ આવે છે. સાંજે બહુ, તરવીરોનું પ્રદર્શન, ગાયન આદિ નિર્દોષ મગમત હોય છે. આ દરમિયાન મી. બાયન આદિ વક્તાઓ તેા પેલપોતાનું બાણવ પુરું પતાં સાથે ખાસ ટ્રેનમાં બીજે નગરે બાણવ આવવા ૬૫ થી ગયા હોય છે. જેમ હોડબીસામાં તેમ શિયાળાની નહતુમાં પછી આજ પ્રકારે નગરે નગરે બાણવ આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં આવી વ્યવસ્થા કરવાની અમેરિકાથી પછી વિરોધ નગર છે કેમકે આ દેશના લોકોનો તેા શોટિશ બાગ શાળામાં ગયલો કે નહોતો હોય છે. શોટિશની સંસ્થા એ અમેરિકાનોએ જ્ઞાનપીપાસા નાજવ કરનાર તથા અમેરિકાની બાણવને વધારે હમ્ય બનાવનાર એક મુખ્ય સંસ્થા થઈ પડી છે. અમેરિકા "સોસીયલ સર્વિસ લીગ" ને આજ કામ ઉપાડી લે એવી હયાત સંસ્થા છે.

સુધારો અને જ્ઞાન વિચાર :- એ બેય શરત્પર શુભા સંબંધમાં એક વિચારગ્રંથ લેખ નવ માસના મેડન રીબુમાં બાણવ હોરેદ્રનાથ યોધરી એમ. એ. લખે છે. તેઓ લખે છે કે સૌથી મહાન (સંસ્કૃત) કનસર્વેશિવ રાજદ્રોની બર્ક કહ્યું છે કે "ને શાસ્ત્રમાં ફેરફાર-સુધારા કરવાનો સાધન નથી તેમાં ને" સંસ્કૃત કરવામાં પછી સ્પષ્ટ નથી. "તાત્પર્ય" કે સુધારો અને સંસ્કૃત કાંઈ અનિવાર્ય રીતે

વિરોધી તત્ત્વો નથી પણ એક જીભને સદાચક્ર એક જીભના પૂરક છે. મૂવને કાયમ રાખીને, ફેરફાર તો પ્રત્યેક વસ્તુમાં નિરંતર આવે છે ના આવે, થયાંજ કરે છે. ફેરફાર વિના તો મુશુળ કષ્ટપાય છે. તેમ હોવાથી મનુષ્ય સમાજને સનાતન જેવું કાંઈજ નથી. ફેરફાર કેવી રીતે થાય છે તે હવે આપણે જાણીએ. એક તો તે પ્રગતિકર્મણુ-ખીલવણીને રૂપે થાય છે, જેવી રીતે ખાખર ધીમે ધીમે વધતાં મોટા બાઈકો કે બાયકો બને છે તેમ. વળી ખાસ સંજોગો આવવાથી પણ ખાસ ફેરફાર કરવાં થઈ શકે છે અને તે સંજોગ પાછળથી ન રહેવા છતાં ફેરફાર અજાણીએ કાયમ રાખે છે. જેમકે એક વખત એક જાણી શ્રદ્ધા કરતો હતો. તેની પાછેત્રી બિલાડી ત્યાં નિશ્ચય કરતી હોવાથી તેને યુથ-કાષ્ટ (રમ્પ) સાથે બાંધવામાં આવી. આ અને તે યજ્ઞ શ્રદ્ધા વખતે પડારાની બિલાડી હાજીની લાંબીને બાંધવાનો રીવાજ થઈ ! તેમ અનેક રીત રીવાજો તે હાજર થવાનાં. ખાસ કારણો ન રહેવા છતાં હાંદુ સમાજમાં ધૂસી ગયા છે ! ફેરફાર એ તો સમાજ શુભતા રહેવાની એક રક્ત છે. જો સુધારા સત્તાવાર રીતે કરવામાં આવે તો તે સુધારા કહેવામાં આવે છે, તેથી હાંદુ મોર્લીના તે સુધારા કહેવાયા, ન્યારે કોંગ્રેસની સૂચનાઓ વિશ્વવકારક માનવામાં આવે છે. હાંદુમાં સત્તાદ્વારા સુધારા યશસ્વીમાં કરવામાં આવ્યા છે. કાયદામાં તો ફેરફાર થઈજ શકે નહીં, સનાતન ધર્મમાં ફેરફાર થઈ શકેજ નહીં એવી માન્યતા છે. ત્યાં એવો નિયમ થઈ ગયો હોય છે ત્યાં વિશ્વવ-રેવોલ્યુશનથીજ કામ લેવાય છે. જોતમ સુધ્ધ અને બુદ્ધરૂપિતિએ રાષ્ટ્રોને એક તારકે કોરણે મૂકીને નવો યુગ પ્રવર્તાવ્યો. પરંતુ તે છતાં સુધારો—પ્રગતિ હાંદુમાં થઈજ નથી એમ નથી. દરેક રોમનો કષ્ટપાય છે ને સનાતન ધર્મના રોમનો પણ કષ્ટપાય છે. શ્રાદ્ધોત્સવે ન્યારે પણ ફેરફારની આવશ્યકતા દેખાઈ છે ત્યારે તેઓ નૂના રાષ્ટ્ર-કાયદા તો રદ કરી શક્યા નથી તો પણ તેના અર્થ ફેરફારને અનુસરતા કર્યા છે ! અને રાજ પણ તેજ પ્રમાણેજ અમલ કરતો.

આગળ આગતાં લેખક સુધારો જેમને માન્ય હોય તેમને અમલમાં મૂકવા ધીર છે. દુધ દહીંમાં થમ રાખનારાઓ, વખત તથા તેના મિત્રો તથા વિત્રાઈઓ એને અનુકૂલ નથી, એકદમ સુધારો અમલમાં મૂકવાથી દુઃખ તથા હાનિ થાય છે, વળી કુસંપ થાય છે છતાંજ બેઠાનાં કાંઠે છે, તેમને લેખક મી. બ્રજલ હૃત " હોસ્ટરી એફ સીવીલિઝેશન " માંથી નીચેના ફક્તો લેઈ કરે છે:—

" જે દરેક નવીન સત્યની શોધ થઈ છે તેથી કાંઈક કાલ સૂધી તો તેનાથી તોફાન, અજબ અને વારંવાર દુઃખ પણ થયાં છે. તેમ કેટલીકવાર સામાજિક તથા ધાર્મિક વ્યવસ્થા તેમજ કેટલીકવાર બેઠાના નૂના વિચરોના સંસ્કારોને સંબંધ તુટવાના બયથી દુઃખ થાય છે. ન્યારે કેટલોક વખત નવ છે. ન્યારે વસ્તુ સ્થિતિ નવીન પ્રાપ્ત સત્યને વધારે અનુકૂલ બને છે ત્યારેજ તે સત્યના લાભ વિશેષ અવશ્યક થાય છે અને ધીમે ધીમે તેના લાભ-સુખ વધીને અંતે કેવલ લાભજ થવા માંડે છે. પરંતુ પ્રથમ તો હાનિથીજ મંગતારણ થાય છે. જો સત્ય મહાન હોય તો તો હાનિ ગંભીર થાય છે, તે સ્થિતિમાં લોકો વધારે બેચેન બને છે, તેમજાથી નવીન પ્રકાર ખમણે નથી. પુરાણા સ્વાર્થી અને પુરાણી માન્યતાઓ નષ્ટ થાય છે ત્યારેજ તે જીજ્ઞાસુ નવીન સત્યો સ્થાપિત થાય છે. "

એશીયાના મહાન ધર્મોની પ્રીતી ધર્મ સાથે તુલના—કરનારો એક લેખ, અમેરીકાનો હાંદુ હિતેશ પાદરી લેખક રેવરંડ જી. ટી. સ્કંડરવેંડે, સર્જેબર માસના ગયા માસમાં પ્રગટ થયેલા છંદીયન રીવ્યુ (મદ્રાસ) માં લખ્યો છે. તે લેખક જંગી રેખા ' રાખીને એશીયાવાસીઓનો તિરસ્કાર કરનારા યુરોપીયનો તથા અમેરીકોનોને કેટલીક ખાટી મીઠી ઠીક સંબોધે છે. તેઓ કહે છે કે, જો પાશ્ચાત્યો એ વાત વિચારીને કાંઈક અચળો પાપરો કે ઈસુખ્રીસ્ત એશીયાટીક હતો અને ખાઈખલ એશીયામાંથી આવ્યું ! જગતના સર્વે મહાન ધર્મોની જન્મભૂમી એશીયાજ છે. કોન્કુરિયેસ-નીકમ ચીનથી, વેદ તથા ઉપનિષદ્ તેમજ બુદ્ધનો ધર્મ હાંદુથી, જ્ઞાનોસ્તી ધર્મ તથા ઝંઘાવડા છરાનથી, કુરાન અર્બસ્તાનથી, ચાહુદી તથા ખ્રીસ્તી ધર્મ પેરેરેઈઝનથી આવ્યાં.

સ્વધર્માધ ન થતાં પ્રત્યેક ધર્મીને ધર્મોનો અભ્યાસ કરવાની જાણામણ કરતાં રેવરંડ લેખક કહે છે કે હાલની વચણ તેજ તરફ છે એ આનંદની વાત છે. એમનું કથન છે કે જેને એકા પુસ્તકનું જ્ઞાન છે તેને કાંઈ જ્ઞાન નથી. તેટલું જ સત્ય એ વચન છે કે જેને એકા ધર્મ જાણે છે તે કાંઈ ધર્મ જાણે નથી (એકાએ તેવી રીતે) કેમકે તુલનાથી જ્ઞાન થાય છે. ખ્રીસ્તી ધર્મને મહાન અખ્રીસ્તી ધર્મો તરફથી હાલમાં નવાન પ્રકાર મળે છે. અનેક ધર્મોનો અભ્યાસ કરતાં આપણને જાણાય છે કે ધર્મોનાં જન્મ, ખીલવણ તથા ક્રિતિહાસનાં પણ ખીજ વિદ્યાના વિષયો જેવાં કાંઈકાંઈ છે. એ (એશીયાટીક) ધર્મોના અભ્યાસથી એકા ધર્મ સત્ય છે એ વિચારનું સારકાપણું નહ થાય છે; દરેક ધર્મની ઉત્તમતા તથા દોષો છે. જેમ કેટલાક વિષયમાં સંપૂર્ણ ઉત્તમતા અસક્ય છે તેમ કેટલાક ધર્મ સંપૂર્ણ રીતે ઉત્તમ હોવા અસક્ય છે. ખ્રીસ્તીએ માટે હોંડુ વગેરે ધર્મોમાં દોષ જેવા સહેલા છે પણ તેઓ માટે પણ ખ્રીસ્તી ધર્મના દોષ ખતાવવા સહેલા છે. પરંતુ હું જાણ કરતાં સદૃશ રેખથી કાઢવા એજ ઉત્તમ પદ છે.

આજળ ચાલતાં રે. સંકલ્પેડ ખ્રીસ્તી ધર્મની સર્વોત્તમતાના હાવા ખીજ ધર્મોની ઉત્તમતાં ખતાવીને કેટલા કાયા છે તે ખતાવે છે. તે કહે છે કે, જ્યારે કયા ધર્મો સાચી વિશેષ સુલેહચાંચિને પ્રચાર કર્યો છે તેનો ઉત્તર ખ્રીસ્તી ધર્મ એમ નહીં આપી શકાય. હેલા એક હજાર વર્ષમાં ખ્રીસ્તી યુરોપમાં જેટલી બધકર લગાડ્યો ચલુ છે તેટલી પૂર્વના ખીજ કાંઈ બાગમાં વંધ નથી (સુસલમાનોના અપવાદ સિવાય) ધાર્મિક સહિષ્ણુતાનો ખાડ શિખવનાર પણ બાધ ધર્મ છે. અશોક પ્રેમદ કરેલા ધર્મ સહિષ્ણુતાનો સદેશો ખ્રીસ્તની ડ સદી પહેલાંના હતા. અને માતા પિતા માટે માંન રાખવાનો ઉપદેશ પણ સર્વોત્તમરીતે તે બાધ કે કાંઈકાંઈ ધર્મો કર્યો છે. સ્ત્રી તથા ચલ માટે તેમજ નીતિ અને સામાજિક શુદ્ધિ માટે કયા ધર્મનો કૌંઈ વિશેષ ઉપકાર આવે તેના ઉત્તર આપવા સહેલા નથી. બાવજન માટે હોંડુ ધર્મને આપણે વખતી રીતે કપડા આપીએ છીએ. પરંતુ એ વ્યવસ્થાનો પણ એક એ શુણુ છે કે, દરેક હોંડુ કન્યાનું પર તેમ મંડાય છે. બહુ સીલજન માટે સુસલમાન ધર્મને કપડા આપીએ છીએ, પરંતુ ચાદ રાખડું કે માઈબડ પણ બહુ સી લગને વાળખી કરાવે છે અને તેના સતે બહુ સી રીતેન હતા. વળી એ પણ ચાદ રાખડું કે સુસલમાન તથા હોંડુ દેશોમાં એ વ્યવસ્થાથી બધી સીલોને પરજવડું મળે છે અને વેચવાવાડા જેડું ત્યાં હસીન ધરાવડું નથી કે જે દેશો અમેરીકામાં બધકર પ્રમાણમાં છે. ખ્રીસ્તી ધર્મ કાંઈ તે પીડા કાંઈ રૂધિરજત કરતો નથી, પરંતુ તે રોગ મહાઅશુ કરે છે કે વળી મહાપાન નિરેખડું કામ પણ બાધ, હોંડુ, સુસલમાન તથા કાંઈકાંઈ ધર્મોના કરે છે. દુનિયામાં મલનો પ્રચાર કરનાર ખ્રીસ્તી દેશોન છે. વળી ધાર્મિકતામાં પણ ખ્રીસ્તીએ પહેલી પંક્તિએ આવતા નથી. સુસલમાનો પાંચ વાર નીમાડ પટે છે, ને હોંડુઓ પણ પેર પુલ-સપ્તવા નિત્ય કરે છે. એમ કેટલાક ખ્રીસ્તીઓ કરે છે કે દરેક ધર્મનો સાર અંતમાં નીચે પ્રમાણે આપી શકાય:

બરથોસ્તી—પરમાત્મા પ્રકાર તેજ તથા સત્ય છે.

હોંડુ—પરમાત્મા સત્ય, ચિત્ત આનંદ છે.

કાંઈકાંઈનીકમ—ઈશ્વર સત્ય છે.

બેલ્ડ—ઈશ્વર સાક્ષતની સાંતિ, આતમ રૂપ છે.

સુસલમાન—ઈશ્વર સર્વ રાક્ષિમાન છે.

ચાલુદી—ઈશ્વર નીતિ રૂપ છે.

ખ્રીસ્તી—ઈશ્વર પ્રેમ રૂપ છે.

શ્રી પ્રકરણ [સટીક]

પરજીવાનો ધંધો કરનારી શક સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો !—કાષ્ટ પશુ ગમે તેવી સુધરેલી સમાજ કાંધને કાંધ દેવોથી સર્વથા મુક્ત નથી. ગમે તેવા ઉત્તમ સામાજિક રીતિનીતિ અને નિયમમાં કાંધને કાંઈ પોષ તો રહીજ અથલી હોય છે. પશ્ચિમમાં સ્વયંવરની પદ્ધતિ પ્રવર્તે છે તે અવસ્થા અહીંની લોકો માંકિડાની પદ્ધતિથી ચડીયાતી છે. યુવતી સ્ત્રીને તેનાં અધિકારનું જ્ઞાન કરાવનાર એ શિવાય બીજું ચિંતામણિ નથી. લગ્ન તથા ગૃહ માટે યોગ્ય થવાને ઉત્કૃષ્ટ કરનાર એ પરંપરા ધૈર્ય છે. સ્ત્રીને પોતામાં આકર્ષકશક્તિ આણુવા સ્વયંવર નિરંતર પ્રેરે છે. સ્ત્રીને તેમજ પુરુષને તે જોટલા સ્વતંત્ર તેટલા એક બીજાના ગરજવાન કરે છે. આવાં અનેક સાંસ્કૃતિક તત્વો તેમાં છે; તોપણ જદમાસોના હાથમાં શું ધુળધાણી અને વા પાણી નથી થતું ? કાકુઓ જેમ ગમે તેટલી કળના તાળાને જોતજોતામાં રદ કરી નાંખે છે તેમ વિષયી ધૂનો આ સ્વયંવરને વિષયનું મદાસાધન બનાવે છે.

યુવતી કુમારિકાઓને પરજીવાની ગરજ પુરુષોથી હમેશાં વધારે હોય છે. સામાન્ય સ્ત્રીઓને હમેશાં સ્વયંવરની પીઠમાં પુરુષની પાછળ ભ્રમવું પડે છે. અને અસાધારણ સ્વરૂપ, વિદ્યા, અથવા ધન વાળી કન્યાઓ પાછળજ સ્વયંવરથી લગ્ન કરતી સમાજમાં પુરુષો પડે છે. બિચારી સામાન્યો તો પુરુષની માંગણીનીજ વાટ જોય છે. જે અમુક સ્ત્રી કે પુરુષમાં વિશેષ આકર્ષક શક્તિ હોય છે, અને તેઓ વિપયાનંદ હોય છે તો તેઓનાં લગ્નનો પાર રહેતો નથી. તેમને સામે પારની જાતમાંથી જોઈતો સિકાર મળે છેજ. કુંવારા કે કુંવારી હોવાનું કહીને તેઓ કુંડી-બંધ લગ્ન કરતાજ જાય છે. અર્જુન તો જે દેશમાં જતો ત્યાંની કન્યા પરજીવે તો તેમાં વિષય કરતાં જ્ઞાન ધર્મના હેતુ વિશેષ હોતો. અને જહુસી લગ્નને તેને પ્રતિબંધ નહોતો છતાં તેને ચારપંચજ થઈ હતી. પણ જોઈ વીટજોઈતો જે વંશમાં કે ગામમાં જતો ત્યાં કુંવારો હોવાનું કહીને એક ઉપાડતો ! પછી થોડા દહાડા તેનાં રસરોગ ઉપજોગ કરીને, તેનાં દ્રવ્યનાં ફર્યો કરી બીજા ગામ પલાયન થઈ જતો. આમ તે સૌ પત્નીઓનો પતિ થયો હતો !

સ્ત્રી પણ વિષયી હોય તો અનેક લગ્ન કરી શકે છે; પરંતુ પુરુષમાં ચાલાકી તો એવી સ્ત્રીમાં અતિ સ્વરૂપ હોવાની જરૂર છે. એક રસીયન સ્ત્રીને હાલમાં જહુ પુરુષ લગ્ન કરવા સાડ સાંજીયાની દેશનીકાલની સજ થઈ છે. તેણે ઉપરા સાપરી ૨૦ પુરુષોને કટાક્ષથી લગ્નહાર કર્યા હતા, અને તેમની જગમ મીલકત હતીમત દરમીયાન ઉઠાવાને હતીમતની પુરી સદ અને વદ ધસ દીધી નહોતી ! તે ઉઘા કેજનણી પામી હતી.

અમેરીકામાં એક સમેયર નામની સ્ત્રીએ ૧૦ વર્ષમાં ૧૨ પુરુષોને માળાના મણકા પેઠે હાથ મારીને પાછા વાળ્યા હતા હૃદયે લગ્નને તે માત્ર ૨૭ વર્ષની હતી. જહુપુરુષ

લગ્નના અપરાધસર કોર્ટમાં કામ ચાલતાં તેણે એટલોજ ખુલાસો કર્યો હતો કે, “અધાર્જ ગમતા હતા.”

આપણા દેશમાં પણ સ્વર્ણવર યાજ્ઞ તો આંત્રી થતા જતા હતા હાખલા ખને. હાલ નથી તેથી. કન્યાઓ ‘જુદાને વેચાય’ છે, અકાંક્ષ બદલાઈને ‘પામે’ છે, લાલ્ચ ન અપત્તિને અપત્તિ ન્યાતની તરીકે એળખાવીને તેનાં બનાવટી સગાંઓ તેને પહેલી કે બીજવાર, જીવે કે મરેલે ધણીએ પણ સારું મૂલ્ય ઉપજાવીને પરચુવી નાંખે છે. ક્યાંક ક્યાંકર દોષો ઉત્પન્ન થયા છે. આ પરથી સાધારણ મનુષ્યો તો સાર કાઢશે કે બધું ઠીક છે, પરંતુ શુદ્ધિમાને તો ખારીખારી જે પદ્ધતિના દોષો માત્ર આકર્ષક અને સપાટીના હશે અને યુગ આવસ્યક તથા મૂલના હશે તેને સ્વીકારશે અને જેની વિરુદ્ધની પદ્ધતિના દોષ સ્વાભાવિક તથા આતંત્રના હશે તથા યુગ નામ માત્ર તથા ઉપજાવીયા હશે, તેનો ત્યાગ કરશે. કુંઠમાં તેણી સર્વથા દોષરહિત વ્યવસ્થાની આસા રાખતા નથી, પરંતુ જેમાં આજા દોષ તથા વિશેષ યુગ હોય તેનો સ્વીકાર કરે છે. ઘણ ઉત્તમ વ્યવસ્થાનો અમુક ચક્રવૃત્તિ વ્યક્તિઓ દુરુપયોગ કરે તેથી સમાજશાસ્ત્રના વિદ્વાન વિચારશીલ અભ્યાસીઓ, ઉપજક દષ્ટિએ બેનારાઓ પેઠે જીવુકનાં ઉત્તમ તરવો બેવા અસમર્થ થઈ જતા નથી. એ કમનસીબ બનાવો કાંઈ હાખલાઓ નથી પણ અપરાધો છે. સાધારણ અને શુદ્ધિમાનની શુદ્ધિ વચ્ચે એજ ભેદ છે કે શુદ્ધિમાન અપરાધો પરથી નિયમ બધાંતો નથી જ્યારે સાધારણ માણસ અપરાધોને હાખલા રૂપે જોવા લક્ષ્યાઈ બપ છે.

જેનોમાં જથાખંધ પુનર્લગ્ન—એવું જણાવવામાં આવે છે કે વાંગડ પ્રાંતમાં રિગમર જેનોમાં હમણાં આશરે ૨૦-૨૫ પુનર્લગ્ન થયાં છે. આ પુનર્લગ્ન કરનારાઓએ એક મંડળ બનાવ્યું છે અને જે કોઈ નવું પુનર્લગ્ન કરે છે તે તેમાં હાખત થાય છે, તેઓએ પોતાના પંચને “સદાસુખી પંચ” એવું નામ આપ્યું છે!—જૈન (મુખ્ય)

હીંદુ કન્યાઓને ઠંડ નોંવેથી વધારી!—હીંદુસ્તાનની ઓછા માત્ર રસોડાને લાખતી છે એવા આક્ષેપ તેમના પર મૂકવામાં આવે છે; પરંતુ નોંવેતી ધારાસભાએ હાલમાં એવો કાયદો કર્યો છે કે જે કન્યા રાંધવામાં, બરવામાં તથા કાંતવામાં નિપુણતા ન જતાં ત્યાં સુધી તેને લગ્ન કરવાની સનદ આપવામાં નહીં આવે! આ બીજા પારાત્યો પણ સ્ત્રીમાં એ બા સંસારી સદ્ગુણો કેટલા આવસ્યક માને છે તેનો એક સુંદર પુરાવો છે. કેટલાક જૂના વિચાર-વાળાઓ સંધારકોના કથનને આશય પણ સમજી ચકતા નથી. તેઓ એમ નથી કહેતા કે સ્ત્રીઓને એ ગૃહોપયોગી વિદ્યાની આવસ્યકતા નથી. તે તો સૌથી પ્રથમ જરૂરી છે. પણ અહીં હાલમાં તેની સમાર્પિત થઈ જાય છે તેમ ન થયું જોઈએ. સામાન્ય વિદ્યા તથા ગાલ તેથી આજા આવસ્યક નથી.

કેટલીક વિચિત્ર વાતો !

વીમો શાનો નથી ઉતારવામાં આવતો ?—ધ્રુવની વિચરિત વીમો કેપની લોહક કોષ પશુ ખામતનો વીમો ઉતારે છે ! તમને ધ્રુવની કન્યા ન મગવાનો લય હોય તો તેની સુકસાનીનો વીમો ઉતારી લ્યો. ને અમુક વર્ષે ન મળે તો નેટલાનો વીમો ઉતારો એ દરોતેટલા રૂપીયા મળશે. કન્યાઓ પતિ પ્રીતિમાં નિરાશ મળે તો રકમનો દિકાસો મેળવવા લોહક કેપનીનો લાભ લે છે, શરીરના જે અવયવ તમને ખાસ હીમતી લાગે તેનો પશુ વીમો ઉતારી શકો. પ્રખ્યાત નદીઓ સ્વરૂપનો, ખાલી આંખનો, કે સુંદર નાસિકાનો, પશુ વીમો ઉતારવે છે ! યાનારોઓ પોતાના સુંદર આવાજનો વીમો ઉતારવે છે. વાહન વખતનાર પ્રખ્યાત પેટ્રોલરોઓ પોતાના જમણા હાથનો રૂ. ૨૦૦૦૦ નો ઉતારાવે છે. જે તમારી મર્મવતી સ્ત્રીને જોડકાં આવવાનો 'લય' લાગે તો તેના પશુ વીમો તમે તે જાણ્યાં પહેલાં દોડી જઈને ઉતારાવો, ચંદ્રોની અંધારા ચોપડી કે નાટક કે કવિતા લખીને તેનું સારું વેચાણ ન થાય તો તેના દિકાસા રૂપે પશુ ખરેખાર વીમો ઉતારાવે છે. ગુજરાતના અંધારા અને ખામતની કવિઓનાં 'મૈત્રુદીપ્તિ'નો વીમો લોહકના અલ્પભાગો દ્વારા 'ધ્રુવ'ને લાંબે ઉતારે તો જરૂરે ગુજરાત ધનાઢ્ય થઈ પડે અને લોહક દેવાળું કાટે-ગુજરાતમાં એટલા નિશ્ચિત દનસાગી કવિવંદો છે. પત્થરની કબરો બતાવનાર લોહકમાં જોખમતના વીમાનો ભાગ પૂરો દેના કે-સતના ભક્તિ-ધરે હું કબરે આપવા જઈ તેથી મૈત્રવરના તે કવિઓના માર્ગ આગમનથી ભરે અને તે માટે મારાપર સુકસાનીની ફરયાદ મારે તેને પૂરી વળવા માટેના વીમાનો શું દર લેશે ? ધનિ, કર્મમાંની દલ છે. આ કેપનીની આખી પૃથ્વીમાં એજન્સીઓ છે. મુંબઈમાં પશુ છે.

એમેરીકાનો એક જૂનપૂર્વ પ્રીમીડેટ એડ્ડુ નેન-સનમાં આકર્ષકશક્તિ તથા નિરૂત્તર એ બે મંદાન શુભો અદ્ભુત અંશે વિશેષ તથા આજણ પડતાં હતા. તેના જુવાનીના દહાડામાં તેના વિરોધીઓ દેનેસી આતે પુષ્કળ હતા. તેનું ત્યાંના દાઉન-હાલમાં અપશુ હતું. તેને પાછો ખમર મળી-હતી કે, તે લાંબુ-આપવા ઉમેરે ચાપ કે તેને જોગોથી વીધી નોખવા છળાઓએ અવરમા કરી હતી. નેન-સન તેથી જરા ગભરાયો નહોતો. એ કોષ સૂનો કે અમરવાદો દશે વીશે વાણીમાં મહોતો. રંગભૂમી પર પગ મુકતાં તેણે દેગધર પીરનો જાણનાં દેખનાં મુકી. જ્યાં તમારો જોઈએ રહ્યા પછી તે ઉમેરે ચાપ અને નિશ્ચિતતા પૂર્વકે કહ્યું કે, અને ખમર છે. કે, આ મલાના કાચે કમમાં પહેલું કાચે અને જોળીથી દાર કરવાનું છે, માટે હું દરખાસ્ત મુકું કે સેવાએ કોઈકે પ્રમાણે કામ આરંભવું. આ પીરનો જાણ તમાર છે !

જ્યાં દેગ ચાપાં તેને મારવા આવનારા ચાંત થઈ ગયા અને પછી લાણીમાં કોઈ વધી ન આવ્યા.

દુન્યાનાં સૌથી દુઃખ પત્રો—પદ સંદેગ સૌથી પ્રખ્યાત કેસ નવલકથાકાર તથા

નાટકનો લેખક વીક્ટર હ્યુગોની નવલકથા "લ. સીસામલ" (જે પરથી નીચમ્બવેલી સુદરશીલમ થઈ ગયો છે) એકસીસીપર માં નોંધ હશે) પેરીસમાં પ્રગટ થવા પછી તરત તે આમ ચાલ્યો ગયો હતો, તેને ન્યાયી તેમ જ ન્યાય ક્રમ થાય છે એમ ન્યાયવાની ધર્મજાતેથી લેણે તે પુષ્ટતા મેળવે સકત રહે. પેરિસ કાંઈની પીડ પર પ્રબલકર્તાઓનું ચિરનામું કરીને લખવાના ભાગે પર ? જ લખ્યું. પ્રબલકર્તાએ પણ અંગિકર્તાની ગાંઠમાં તે જવા એકલું ! એવું આશ્ચર્યનું ચિન્હ જવાખમાં લખ્યું. તાત્પર્ય કે વેચાણ આશ્ચર્યકારક થાય છે.

હુન્યાના સૌથી મોટા પગારદાર અમલદાર—આર્ચબીશપ એલ્ફ્રેડ ટેલ્પરી (વર્ષ ૧૫,૦૦૦ પાઉન્ડ) કે હાઉસ્ટાનના વાઇસરોય (વર્ષ ૪ લાખ રૂપીઆ) નથી, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ન્યૂ હેવન રેલવે કંપનીના નવા એજન્ટ (તેને ' પ્રેસીડન્ટ ' કહે છે) મી. હાવર્ડ ક્લીવલેન્ડ એ હરીફાઈમાં સહેલાઈથી મેળવે આવે છે. તેના વાર્ષિક પગાર ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડ છે, અને એ કરતાં પણ ' છ ' ગણો. પગાર મરહુમ મી. ચાર્લ્સ સ્વેબને, અમેરીકાના રીલ દરજાના મેનેજર તરીકે મળતો હતો. તે માત્ર વર્ષે પા. ૧૬૦,૦૦૦ હતો. તેઓ વાઇસરોયો અને રાજકર્તાઓને ગળવામાં મુકીને રહે છે ! આ પગાર કે દોષત ?

દરેક શહેરમાં એજન્ટો નોંધાયે છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારૂં શરીર નળખાઈથી ન ખાઈ ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી ચડિયાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ફીલ્મ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુદવથી તાક્ષત ગુમાવી હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, સ્મરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, ખાણ શક્તિ ખરેખર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુયુક્ત બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગંભીર નળખાઈ માણસ પણ પહેલવાન થાય છે. કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔષધાલય

હસનગઢી સ્ટ્રીટ તાંગબાગ—ગાંધીખાતે.

પરદેશ ગમન નિર્ણય.

ભારતીયા વિગેરે જાનિઓમાં પરદેશગમન વિષે લોકમાં ભેદભેદ, ચર્ચા ચાલે છે તે પ્રસંગે આ પુસ્તક સુધારકોના હાથમાં એક સમગ્ર સ્વતંત્ર તરીકે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે. સાથી પ્રાન્તીનથી તે અર્ધગાંવનું ધર્મ ગ્રંથોથી પરદેશગમન શાસ્ત્રપૂર્વક છે એમ આ ગ્રંથોમાં અતિ સ્પષ્ટ તથા વિદ્યુત્પ્રકાશ રીતે, અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

મૂલ્ય—ખાના બાર-પૌરોજ તથા વી. પી. ખર્ચના બે આના સુદ.

રામાયણનું રહસ્ય.

રામાયણ ઉપરથી તે સમયે આર્ચાતંત્રનો દ્વિત્વ સમાજ કેવી ઉત્તમ ધાર્મિક તથા સામાજિક સ્થિતિમાં હતો તથા સંખ્યતા અને કલાકૌશલ્યની કેવી ટોચ પહોંચી હતી, તેનું ગ્રંથમાં પ્રાપ્ત ઉત્તમ રીતે નીરપણ કરવામાં આવ્યું છે. રામાયણમાંના રામ, સીતા, લક્ષ્મણ, હરત આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રવૃત્ત એવું તો સુંદર નીરપણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે કે પુસ્તક એકવાર હાથમાં લઈ પડી અત્યંત પરિત વાંચકા વિના છુટકો થતો નથી. આ ગ્રંથના અનેક લાંબાં વાંચનાં આંખમાં અશુભ આવવાનું ધણાક વાંચનારાઓએ દબને લખી જણાવ્યું છે અને તેની ચોતરફથી ધણી ભારે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

મુલ્ય સાત આના, વી. પી. ખર્ચ મળીને, પૌરોજ માફ.

ખાસ લાભ.

તા. કઃ—ઉક્ત બન્ને ગ્રંથો સામટા મંગાવનારને પૌરોજ તથા વી. પી. ખર્ચ મળીને માત્ર રૂપીયા એકનાં વી. પી. થી ગ્રંથો મોકલવામાં આવશે એટલે કે લેનારને આશરે પાંચ આનાનો લાભ થશે.

મળવાનું સ્થળ—વ્યવસ્થાપક, 'સત્ય' નં. ૮૨-કલિયાણી-ગીરગામ મુબંઈ.

ગુજરાતી ભાષાનાં ગ્રંથ માસિક પત્રો તથા સાર્વજનિકોએ એકે અવાંગે વખાણેલી એ અપૂર્વ નવલ કથાઓ.

(૧) 'નિર્ભાંગી કુસુમ'—અર્થમાં 'સમાજ આ તરફ લક્ષ્ય આપશે કે?—કિંમત ફક્ત ચાર આના.

(૨) 'પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા' (કરુણા જનક પ્રેમ કહાણી.) કિંમત ફક્ત ત્રણ આના.

લખો:—મી. વૃજવિહારી

નવસારી યહરે-મહુવા.

શંકર સંગીતાવાલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકર તૈયાર કરેલું, ધૃત્યર, રાગ્ય, તથા દેશની ખરી ભક્તિ, ખરે આત્મ
મત્ત, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આદિમક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અદ્વાયરૂપે ચુકડે
મદિમા, વર્ણાશ્રમની મર્યાદા, નારીમદત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, દાંસ્ય તથા પ્રેમ રસનાં ઉત્તેજોત્તમે સગભગ સત્યાગસો ભજનોનું પુસ્તક. કિમત
દસ આના. લખા:—

રામેશચંદ નારાયણભાઈ

પર્યાયા શેરી, નં. ૧૬૬-રાડીશળીયા-સુરત.

Surat

આ શિવાજી ભીખા પુસ્તકો પૃથ્થ મલા ચોકે. દપાત ખર્ચે બુકડ.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનાં એવો મત હતો કે ધરના જમું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંડા બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

ઉંચામાં હંચું અનાજ, ચોખ્ખું દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંચું, ધી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકોની જાતિ દેખરખને લીધે ખરાબી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું.

ધી સાબકાંડા બોર્ડિંગ હાઉસ.

કે:—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે

સુબક નં. ૨

ચાહ અને કોફી વેચનારાઓ અને પાનારાઓ!

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા!

ચાહ અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ સોપીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે. કે અમારે ત્યાં જાત જાતની ચાહે છુટકે તેમજ ગથાબંધ પેટીઓ વ્યાપારી પ્રાપ્તિ મળે છે. હોટેલને માટે પશુ મુશળદાર અને સહેજતંદર ચાહિ મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારની શ્રદ્ધિ દર્શાવનારાઓએ તેમજ ચાહે કોફીના સોપીન પીનારાઓએ એક વખત માત્ર મંગાવી જરૂર ખાતી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહવાળા.

૩૪૩ અબદુલ રહેમાન સીટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીબોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી યાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના ખતાવનારા

જાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેન્ડ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉગ્રી ખતાવદની વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાતાકાત અને પાણીની બીજા રોગો જાણકને માટે સારા કરી ખરા જુવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ ગોળીની દબી ૧ ના ૩, ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલિઆદવી મુંબઈ.

હવે ભલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

જાણકને માટે સારા થઈ શકે છે અને બરસાધન દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાગનેવ ચાલો

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાનું.

જાણીતું છે. દેશીની દબીકત જાણકેથી સલાહ મુકત

દેખાણ—દીં મોજાવેલી રોગોની બાજુમાં કાવજાદેવી—મુંબઈ.

બેકા રેકૉર્ડ !

૧૦ " (દશ ઇચ) ડબલ સાઈડેડ બેકા રેકૉર્ડ દરેકના રૂ. ૧-૦-૦

* *Arya Samaj Bhajan* - આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram નવા ઓડીયન રેકૉર્ડ !

- ૧૧૫૩ } ૯૫૪૭૦ તેરી દિન દિન આયુ ધટતી જાય
 } ૯૫૪૭૧ કર્મોકા ફલ પાના હોગા
- ૧૧૩૪ } ૯૫૩૫૪ અરે રાવન તુ ધમકી હીખાતો છીતે
 } ૯૫૩૫૫ ધરમ કે સત્ય હર એક કી મોહબત
- ૧૧૩૫ } ૯૫૩૫૬ હર જગાહ મૌનુદ હૈ
 } ૯૫૩૫૭ સત જુગમે સત બરતી હરીચંદ્ર

Sukh Lal (Delhi)

મુખલાય (દીલ્હી)

- ૧૧૨૬ } ૯૫૩૩૮ દેહધારી ધાર ધાગ સળ અત સમે
 } ૯૫૩૩૯ સુશંકર આહાર ભજન કીર બેકકર -
- ૧૧૩૦ } ૯૫૩૪૦ તીરથ મત અસનાન ધ્યાન કર્મક્રિયા ઉત્તમ
 } ૯૫૩૪૧ જયસી વસ્તુ વેદ પદારથ હાસિલ હોવેગા
- ૧૧૫૬ } ૯૫૪૦૮ આખદહીઈઅરને તુને તો, આંખ ખોલકર રલો સજનના ૧ હો
 } ૯૫૪૦૯ કમ્બુર નિસ જીસમે હોવે સળ કેજે ચાધરી ભાગ ર જો

તે શીવાય બીજા ઘણા ઉત્તમ ગાયનો બરવામા આવેલા છે અંગ્રેજીક, બંગ
બરમોઝ, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇન્ડોચીન ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી હિંદુસ્તાની, જત, કેને
મરાઠી, નેપાલીસ, ફાર્સી, પંજાબી, પુસ્તુ, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીલ
ટર્કીશ, હિંદુ વીગેરના કેટલોગ મગાયો, જે મક્ત મોખ્લી આપવામા આવે છે

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીયન, અને જુમ્બો, રેકૉર્ડ તથા મીનો કેટલોગ

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD

Homey Street Circle FORT, BOMBAY

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગન

અસો રૂપેઆમાં અનંદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સત્તત્તે અનાયોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લાવવા કૃપા કરશે !! અનંદાનનું અનંદાન અને સાથે અમર નામ ! જે દ્વ.જી દાતા તરફથી એકો વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનામત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે કરાવેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાયોને દાતાના રમરજીમાં અનંદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરસીની તખ્તી કરાંતી આશીસમાં ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૭૬૫ નહિ મળે ? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

શુવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વત્સલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાયોના પાળક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ નપાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાયોને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકો છો. આ પુત્ર ભૂમીમાં અનાયોના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હાંદિ અનાય આશ્રમ—નરિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15,

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

જીવન રસાયણ ઉપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાઓ કાષ્ટ પણ રોગ-મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા બેઝન તેડા જ્યાંએ અમારે સ્થાનો મળી રહે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વેધ અથવા અવહરિ. શિવ જીવનરસાયણ, વિદ્યા Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંજોગમાં જાણવાયા સર્વ જણાવે છે. વેદો, હાથરો તથા હોમો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂઢાણની સાચી માળાઓ.

મોઢા તથા જીભા મરી જેટલા દાણા, જોડી ફર પૈસા પાછા, ડેલોમ મશન,

સુગંધીદાર અગરભત્તિ.

કોઈ દોઢ એ કલાક તો કાષ્ટ આઠ કલાક બળે છે. કાષ્ટ રોમાં ૧૫૦૦ તો કાષ્ટમાં ૨૫૦૦ તુંગ આવે છે. ડેલોમ મશન

આમોફોન તથા રેકર્ડિસ

અમારી ખરીદો તમારે જાતની આમોફોન તથા તમામ જાતની રેકર્ડિસ વગેરે સમગ્ર સામગ્ર મળી રહે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમા છે.

સાખ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

સોજો જ્યાંએ યા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંબામોર, ગુળવેલ, કમોઢ, કોલમ વગેરે જાતના થોખા હમેશાં મેટા જ્યાંમાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસેના એજો, લાવસાંથી અનુમતીમિતી સીધો રેખદેખ-રોડક તે જરૂરમાં આવે છે. નવા વનથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ જાદાર, માખના વેશારીઓ મટે આ મીલને સાચો એક આશીર્વાદ સમાન છે. ગર માહ મહેાયાથી ખાતી થયે.

THE

જે જોખાની મીલ આ મીલના માગની જરૂરોરી ફરી રાખતી તથા.

જે જોખાની જાતના પ્રમાણમાં પડે મીલન દેાય છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી — રૂપનાથપુરા—સુરત

અને હમને લોકોએ અનુભવ સર્થ ખાતરી કહેલા તેમા માંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ જાતના મેળવેલા

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં

પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તા	૩-૦-૦
૩ પાંડવ અને કૌરવ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવાશ્વમેધ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી ગ્રંથધરો	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાબિધ	૨-૦-૦
૮ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાદંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ વ્રતોત્સવ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કિંમત ઉપરાંત સમજવું. વિશેષ વિગત જાણવા માટે સંપર્ક કરવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

બાંધવ શાંતી, મુંબઈ
કાંસજાદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

જીવનની પાલકાદી કરનાર ખરાબ દેવ તથા ખરાબ વિચારોને નાંકી કાઢી પછાડીને. જાતાં જતાં પ્રકારની તંદુરસ્તીના ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાત લાખથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટેજ કોઈ પણ લીધા વગરજ મોકલવામાં આવે છે. ન વાંચવું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વખત ચોરોના હુમલો.

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહીં.

તે ત્રીજેરી કોણની હતી?

બંગડી બજારવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.

તે વિશે મુલજી જેઠા મારફીટવાળા શ્રીમાન શ્રીઃ માવજી લીલાધર શુઃ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર બરેલી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે નેઅમ જે લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૨-૧૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુજી ગયા હતા તે દરમિયાન રાતના વખતે ગણીમોથી બારી તોડીને ચોર લાખસ ગયા અને ત્રીજેરી ઉપર પંચીયમિક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહીં અને ચોરો નીરાસા થઈને નામી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ચલાસવા પંચ ત્રીજેરી જાણતાં સતોડ થયો હતો તે દિવસે અમારે બારીઓને પકડે બદલાવ કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો આવ્યા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ માથા કન્હીયાલાલનું હતું તે તાણું તા. ૨૨-૨-૧૨ ના રોજ ખરીદે કયું હતું તેને તોડવાની બદલ મહેનત કરી છતાં ન કુટવાથી બારણાનો નડુએ કાપીને અંદર લાખસ ગયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત કરી પણ ત્રીજેરી ટુટી નહીં તેમ પુષ્ટી પણ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે ખતાર નોંધી તથા હેડમે કુલેને કોઈને અમે લખરાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી જાણતાં અંદરનો અમામન સલામત નોકરો તથા અમેને લક્ષીજ સતોડ થયો છે. અમાને લખતાં મળીને પુરા કાપવા થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વીશે અમારા દોલખા સંપર્ક ખબર મળે છે. અખ.

તા. ૧૫-૪-૧૧

લીંબાવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટનું ત્રીજેરીઓ અને તાંબા બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

ભાંયખલા-મુંબઈ.

કુલે

બંગડી બજાર-મુંબઈ.

RAMJI BHAGWAN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique collection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Monom Street, Bombay. Telephone No. 674

रामजी भगवान् जेन्डे प्रेधर्स.

सोना, चांदी वगैरे अनेवातना आहु लगवताले भरना सुंदर
हागीना तथा सेट देवा लायकनी गलहर, वस्तुजो

अनापतार तथा वेयतार.

रुपे वगैरे मेमबरीत भुजक.

देवीद्विज नं. ६७८.

अदारगामना सोदोभार प्रसन्न भाल व्यापारमां भावे क.

ધી ઑમ્બે પ્રોવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ

(સને ૧૮૮૨ નો હિન્દી કંપનીઓનાં છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

ચાપણુ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

(દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર. ભાદામદા કૃષ્ણ, નાઇટ, એ. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.

ડૉ. હાનિસ મહાસાગર દોસતસિંહજી બહાદુર શેઠ દાદામિયા દાહ્યા આદમજી ખડવાણી.

સિંબડી રોડના કોઠાર સાહેબ શેઠ ગીરજદાસ ઝીણાભોષ કંત્રાકંટર, ભાવનગર

ઓનરેબલ સરદાર કુપુરચામી વી. મુલ્લીઆર શેઠ દેવાચંકર જગજીવન ઝવેરી.

કપસદે દિંદ, પુનાવાળા. શેઠ દામોદર સંદેશભાઈ પરમસિંહ, ધી. ગા. ક.

શેઠ રણજીભદાસ ત્રિશુનદાસ મોરી, લેડગેડ

બારસી કેટન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન

અને બેંકર.

શેઠ મગનલાલ દલપતરામ ખખખર, લેડગેડ.

શેઠ મગનલાલ દરગોળાદાસ, લેડગેડ અને

શેઠ પરમદાસ નાગરદાસ

બેંકર.

શેઠ દેવીદાસ જીવિસનદાસ દેસાઈ, બી. એ.

શેઠ રણજીભદાસ વનરાયનદાસ પટવારી, બી.

એલ. એલ. બી., સિદ્ધીસીટર, મુંબઈ દાહ્યાકાંટર.

એ., એલ. એલ. બી., મુંબઈ દિવાન, ગોડા.

શેઠ બાલુભાઈ કદાનદાસ, પાલનપુર રોજના

મુંબઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા ઓફિસ.

શરાફ બજાર ખારા કુવા પાસે ડોસાભાઈ બીદડીંગ.

ચાલુ ખાતાંઓ.

રૂપીયા એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીયા એકસોની રોજની ખાતી ઉપર બેંચાળ દર વરસે દર શેકડે ટકા તથા પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કેરતાં વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને ઓળખાં એકથી રકમ રૂપીયા એક તથા વધારેમાં રૂપીયા એક દળુર સુધી સેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર શેકડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ પાંચ પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર વિતરણ કરે છે. ખારા આસની બાંધી મુલતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા છુટક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં પૂજારી મળશે.

એજન્ટ

બાલુભાઈ કદાનદાસ એન્ડ કં.

જાણીતા મીઠાઈવાળા.

અમીત્યંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુની અને પ્રજાના હારે-વીંદાસવાળી ઉંચી મીઠાઈ મોટી દુકાન ડે-બહારકોટ, રોષ મેમણુ શ્રી, બુમામસીદની સામે, મુંબઈ લંડનવાળા વેંચરેઈન શ્રીરલ યુનીયન તરફથી અમે જાણીએ છીએ કે મુંબઈ બનાવનારા મુંબઈયા અમીત્યંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં બતપેઈ વેંચરેઈન એકમ બીચાન-દેઈસમાં સારા માત્ર બનાવવા માટેની લાયકાતની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે. વેંચરેઈન શ્રીરલ યુનીયન.

૧૬ ફેરીકાડન સ્ટ્રીટ, ઇંગ્લેન્ડ. ડબલ્યુ. હીલ સનશીન, હેરી કીકીપસ એજેન્ટ.

આ જાણીતા મીઠાઈની દુકાનમાં ઉંચી માવાથી બરેલી તોંદવાર, જાનની મીઠાઈ સરવે જાતના દહવા, અધરણીના લાડવા, જમિંગી, સુનદેઈ વગેરે તાજા રોજ મળશે. ઉપરાંત જેવાને લગનસરા તથા ખીખ-શુઝ દીવસો ઉપર જેવી ફરમણ મીઠાઈએ જોઈતી દરી તેને, એક દીવસ આજમયથી આઈર આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે. અમારે ત્યાં અમારાં ઘરોએ, કદી પણ કમનાની ખંડની રાખી નહીં. વગેરેએ પોતાના માંબુસો પોસે પણ વન્દી મોક્ષવાથી એક જ લાવે ઉંચો માત્ર પુરા પોરીયું. મહેશ્વની કદી ઘરોએ અમારાં નામનું પંડીયું વાંચું તથા માંબુ ઉપર રીડેટ તપાસીને લેવો. જદાર જામ મટે માવ લી. પી થી મોક્ષીયું નહીં.

પી. બી. એ. મર્ચન્ટસ બેન્ક લી.

હક જોશીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

આન્વીજ-મ. માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (મહીપાતા)

સરાયેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રાજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દૂધી મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ખીરવા તથા ખીન બેંકીંગ લીમિટેડ માટેની અબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુ મત દાની.

મેનેજર ડાયરેક્ટર.

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્થાપિત સંબંધી અન્ય વિષયો પર
લેખો કરનાર અને અન્ય માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોને સાર આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રેજી માસના પ્રારંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૩ ભુ.

ડીસેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૬ મા.

વિષયાનુક્રમશિકા.

૧. સાંસારિક કાયર્ય બ્રહ્મ-કવિ બ્રહ્મચારી તુલસી ચરિત્ર. ૨૫૧
૨. ગુજરાતી ભાષામાંના ફસ શાથી બોચવાલાયક નવલકથાનાં પુસ્તકો. ૨૫૭
૩. 'સાંસારમાં' સુખ નિયમ છે, કે? અપવાદ છે? ૨૬૦
૪. શું 'ધર્મ' આપી ત્રિચિત્ર દોષ રાકે? ૨૬૪
૫. હાઈક્રાન્ડે તેની મહત્વ-શા. હીરાલાલ મનુવલાલ દેરાઈ. ૨૬૮
૬. સળસળ-મીઠું-નીમેક. તેની કાવ્યતા, ગુણ-દૈવ્યતા-શા. સુનીલાલ બાપુજી મોદી. ૨૭૫
૭. જોશ અને કૃતિ-શા. પદમુખજી રૂપજી. ૨૭૯
૮. ઉપનિષદવેત્તા મહાન જમીનવારણ શીવેનદોરુ જીવનચરિત્ર. ૨૮૨
૯. શરમદરકમાંથી. ૨૮૭
૧૦. 'કૃતેદંત' બળિદાન-શા. મળવિહારી. ૨૯૧
૧૧. સામાજીક સાર. ૨૯૬
૧૨. અંગ્રેજી ઈ. માસિકના ઉત્તમ લેખોને સારાંચ-સંકીર્ણ. ૨૯૮
૧૩. સ્ત્રી પ્રશ્ન (સંકીર્ણ). ૩૦૨

તેની અને બંધનપાત્ર,

ગાંધીસાહ. ગિરજુતદાસ. દલાલ,
દાઈ કોઈ વધી.

નં. ૮૨ કાંતાવાડી-સુબાઈ.

પ્રારંભિક મુદ્રા ૨-૩-૦૦ તથા પરિવેશ મંદે ૩. રા. (૩ શી. ૪ પે-સ) પોસ્ટલ સંકિત.

વડોદરા-શિયાપુરામાં થી શુદ્ધભૂમિન્ટ્રિ સ્ટિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃતલક્ષ આચાર્યમ દક્ષે
છાપી તેજ દેશને તા. ૮-૧૨-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

“ સત્ય ” દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ- પેરેટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, કોટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. મોધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. કોકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મોટા ઘરોમાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓનો સત્ય સ્વરૂપે એકજ સત્ય

સ્થાનમાં સંગવડ અને એકજ સત્ય ભાવ.

સત્યમેવ જયતે.

‘ સત્ય ’ માટે કેટલાક અભિપ્રાયો.

“ જૈન કોન્ફરન્સ હરદ્વડ ”

જૈન વિદ્વાન ના. રા. મોહનશંકર દ્વિચંદ્ર દેસાઈ, બી. એ. એસ. એસ. બી. તત્ત્વવિજ્ઞાન હેઠળ, જૈન કોન્ફરન્સની સુખે પેરિસ. “ જૈન કોન્ફરન્સ હરદ્વડ ” (સુખે) પત્ર આ પત્ર જોને નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપે છે :—

‘ સત્ય ’—“ ઉપચોડી વિષયોદી. ખીચોખીચ આ માસિક જન સંગ ઉત્તમ સેવા ગમવે છે એ વાત નિસ્સંદેહ છે. મૂત્રી એક વિદ્વાન મહારાજ છે અને પત્ર પત્ર ન રાખતાં દરેક વિષય સત્યની દૃષ્ટિએ અધ્યયનપૂર્વકે ચર્ચામાં તેમાં માસિકનું જોડા સમાવે છે. એ પત્રમાં હુરસો, ઉદ્બળતો રંગ, શૌર્યનો અગકાલ બહુ દેખાવ આપે છે. એકંદરે લેખો પ્રજ્ઞા વિચારશીલ આવે છે. વિષયો પૂર્ણ વિવિધ ધાર્મિક, સાંસકૃતિક, વૈજ્ઞાનિક હોઈ, સાહિત્યવિષયક, તથા અનુષ્ઠાન ઉન્નતિ સંબંધી લોકોને વધુ પસંદ પડે તેને છે. કારણકે મિત્રસ્ત્રિહિલોક્ : ૧ વળી હમણું હમણું મહાન પ્રશ્નોનાં ઉપનગરિય. આલેખકમાં તેમજ થઈ જવાબદારીબધુ અવગોચન લખવાના કાર્યમાં પરિશ્રમ સેવો લેવામાં આવે છે. વળી ગુજરાતમાં અનેક વાંચકો અગ્રેષ્ઠી અનલિન છે, અને જે છે તેમણે અનેક અગ્રેષ્ઠ માં લખાના મુદ્દર લેખો સમજવા બેટલી સંક્ષિપ્ત પ્રસારતા નથી અને નો પ્રસારે છે તેમણે કેટકેન વાંચે છે. એ સર્વને સરજ રીતે તે લેખોથી પરિચિત પ્રસારવાં આ માસિકમાં તથા તેવા લેખોના સાર આપે છે. તંત્રી પોતાના વધીય તરીકેના ધર્માર્થથી આટલો અમરશ્રદ્ધા રાખત લઈ કેટલી થઈ જહેમત લાગે છે, એ આ પત્રનાં લખાણો જોનાં તરતજ સમજાઈ જાય. આની દર ગુજરાતના લોકો કરવામાં મોળો રહે નો તે ખરેખર તેમને મટે

ગ્રાહ્યન રેકૉર્ડ

૧૦ જે. ઇ. ડબલ્ડ સ્પેસ ૩. ૩-૪

INSTRUMENTAL.

સાઈ

BAND.

બેન્ડ.

Jhangir Khan (Amritsar)

જહાંગીરખાન (અમરીતસર)

1000	95014	દરિ સૌં પંડુ મેં તોરે પૈયાં	ભેરવી તીલવારા.
	95015	જાડિ ઝાંધિ મોરી બૈયાં પીયા	ભેરવી તીલવારા.
1001	95016	હે યુવકારો ક્યારી ધર ધન ધૈયતા	ભેરવી તીલવારા.
	95017	દલીવાલી કાતેરે દીખાના	ભેરવી તીલવારા.
1002	95018	દીસદાર દુધારા તનમન ધન સુન તુમ	પહાડી તીનતાલ.
	95021	સુનરે સાહેલી મોરી પહેલી બાપલ કે	પીલુ ચંચલ
1003	95019	પુછોરી તું મોરી ખારી	બીમ ચાર તાલ.
	95020	દેરીદેરી આલીરીદનદુરગન લોગાં બે	ધનાશ્રી તીનતાલ.
1004	95022	અલમશેરી સાહલી રાધકી	નરસીયા તીનતાલ.
	95025	હમને ક્યા કીશાદા તકસીરે	બેદાગ તીલવારા.
1005	95023	તોપીવાંદે તાલન નાગની	બેદાગ તીલવારા.
	95024	કાલે બામન બીચ કોપલ યુવાઈ	બેદાગ તીલવારા.

Sarnai.

સરનાઈ.

Shoikh Manna.

શેખ મુન્ના.

1022	94160	ભેરવી આંધા.	1026	94197	ડેત કવાલી.
	94161	સદાનાગન.		94198	હોલી જત.
1030	49216	સીધુ ભેરવી કદારવા.			
	94358	બીદાગ મીકસ દારા.			

Sheikh Talim Hossein (Lucknow)

શેખતાલીમ હુસેન (લખનૌ)

D 8	94014	ભેરવી કવાલી.	D 9	94016	બહેરવા કવાલી
	94015	પુરખી કવાલી.		94017	બામેશ્રી કવાલી

ORCHESTRA.

ઓર્કેસ્ટ્રા.

Phataldanga Orchestra.

ફટલડંગા ઓર્કેસ્ટ્રા.

1025	94195	શ્રીરામ.	1032	94388	ધમન કલ્યાન કવાલી.
	94196	વીધ્યા સુદર.		94389	લુમચંજલ કવાલી.

તે શીવાય બીજાં. ધર્મ. ઉત્તમ ગાયનો. ભારવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી ભર-
મીક, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇંગ્રીશ, બ્રાઝીલી, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જાત, કેનેડીઝ, મરાઠી, નેપા-
લીઝ, ફાર્સી, પેનમની, પુરતુ, સરકુત, રીપ, સીધી, તામીલ, તેમજ, ટર્કીશ, ઉર્દુ વગેરેના
કેસેસો મંગાવો. જે ફક્ત મોકલી આપવામાં આવે છે.

આ પ્રેક્ષકો, ગ્રાહ્યન, અને લુખવો, રેકૉર્ડ તથા સીનો. ફટલડંગા મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગુન.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સંઘાસઘ યચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃજોયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ડાની (જનાય) જાનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બહુવાં જ્ઞેય છે કે, (સત્+ઘ, અસત્+ઘ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચના (પસ્પૃધાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણ અકુદ્રિષ્ઠ છે (સદ્+યત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (અયતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું દાન કરે છે.

પુસ્તક ૩ શ્લુ.]

ડીસેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૧ ક્રો.

વાલ્મીક કાવ્યસ્થ ભક્ત-કવિ ભગવાનદાસ કૃતં

સુદામા ચરિત્ર.

[ભગવાનદાસ કવિ આસરે ૧૫૦ વર્ષની વાત કિષ્કિન્દ્ર સુરતમાં યજ્ઞ ગયાં હતા, અને એક કાવ્ય સજ્જનને મૂલ પરથી જે પ્રતિ જીતારી હતી તે હમારા પર પ્રગટ કરવા મોકલી આપી છે. આ કાવ્ય ધણી સુંદર રીતે રચવામાં આવ્યું છે, અને કાંઈ નહીં તેા કવ્ય રવિતરાકિતના નમૂના તરીકે, તેમજ તેમાં દશવિધી સુદ, સરલ ભાવનાઓ માટે, આ કાવ્યનો, સુજસનના જૂના પદ સાહિત્યમાં બહુકને સાર, સંગ્રહ કરી રાખવો પડે છે. કાવ્ય ક્ષાંતના અંત પિ-આરો તથા સિધ્ધાંતો સાથે હમને કાંઈ સંબંધ નથી એ કહેવાની ભાવેજ નર છે. જો કશી મૂલમાં હતી તે કાવ્ય રાખી છે. આ કાવ્યને લીધે નિયમિત નાનાં કાવ્યો આ વેળા પ્રગટ કરી સંકષ્ટમાં નથી—તંત્રી, 'સત્ય'.

દુહા.

કર કંઠથી શ્રી કૃષ્ણ કી, પુત્રી કૃષ્ણ કી ધર ધ્યાન;

ચરિત્ર સુદામા ગાવ હ, કેવળ જો કલ્પ જાન.

હરિ ભક્તનકે કારણે, જગત્ હેતકે જાન;

યઃ પ્રેમ પુરુષો તત્વ છે, કહેત દાસ ભગવાન.

ઝોપાઈ.

હે હરિ ખડે દીન દયાળ,

કૃષ્ણ કરણ નીધી કૃપાળ;

ત્રીયા કહત સુદામા સીદાઈ, ધીયા; મનિ જુ પ્રભુદી - હંચા; ૩
તેરે શરીર પર હરણ સેધી, તુલે, તાકુ, કોહા કબી જાવેમો તુલે. ૩
હવે વોદ બહા નિર્જીવ નિર્લેપ, નિરાધાર નિરાસીન; લેપ; ૪
હન સંત હેન દેહ ધારી, ભક્ત વચ્ચલ હે જુ મોસારી. ૪
સ્થાન છતી હારો મીઝ શ્રી કૃષ્ણ, ચાંતે રાખે ધીરજ, મન પ્રમન; ૫
વેતો ધીપતિ તેસોકનાય, તેરો નીચે ગહે ગાણુ હાથે. ૫
જાકુ ચોદ કોહો રાજ, વાણુ સરહે સખનકા કાજ; ૬
વે નીકટ દેખીયત હે હારકાં; સો પ્રસીધ નામ ભવતારકાં. ૬
સ્થામી જાણે તુમ કારાગતી, હત ખીરાજત ત્રીભોવનપતી; ૭
તેરો બાલકી મીઝ પ્રસીધ, દેજો અદ્ધમા સીધ નવ નીધ. ૭
સખે અર્થ દાયક જગદીસ, નિકટ જાઈ નમાઓ જુ શીશ; ૮
વાહે સંરણુ તે સરે સખકામ, ભક્તાધીન વચ્ચલ જાકો નામ. ૮
ત્રીયા બહોત શીદા એસે દીની, તજ સુદામા કુ હંચા કીની; ૯
યા મોની કોહે એક ખીવાર, દરશણુ પ્રાપ્તી જુગદીધાર. ૯
તજ સુદામા કહે મુલુ નારી, રીતિ હાય મીલુ કધુ મોસારી; ૧૦
જગદીસ કોટ બહાડકો, નાય, જે મીલ્યો કહે ખાલી હાથ. ૧૦
સ્થામા સાધરી ચતુર મુજન, ગઈ પ્રારથ તે હારે દાન; ૧૧
સાંઈ તાંડલ મુછી ચ્યાર, લે દીને વે બકા ભરમાર. ૧૧
જીર્ણ વચ્ચલ જાતનકી કીને, ખાંધ ગાંઠ પીપા કર દીને; ૧૨
ચલ્યો સમજી કરત સુદામા, કૃષ્ણ કહે પુરણ હોત કામા. ૧૨

હલ.

કમ મગ ચરણુની ચલત હે, દાસ સુદામા સાધ; ૧૩
અખ કેવળ કૃષ્ણ શરણુ હે, હાંડ સકળ હિપાધ. ૧૩
ડગર ડગર દેખત નગર, (અર) ટગર ટગર લી હોત; ૧૪
બગર બગર કે કલસ બધુ, કોટ રવીષી જ્યોત. ૧૪

ઝોપાઈ.

ચેતન કરત ચલ્યો જુ સુદામા, નીકી સાચા દાની મોં કુ ભામા; ૧૫
હોયજો દરશણુ શ્રી રણુહોડ, માનુ અબહી વયો લાખ કોડ. ૧૫
હે હરિ ખડે દીન દયાળ. ૧૫
આપો કારાગતી જુ રેડગર, જાંહો રાજત મદન મોસાર; ૧૬
દૃષ્ટો રમ્ય નગર જુ બીસાલ, જાંહો રમ્ય નહી બેયકાલ. ૧૬

મુગટ છત્ર અતી મોહ ભાવે, સમે નીચદીન હરીશુભ ગાવે;
પોરે પોરીયા બેસત બદા દે, બકે-દરશણે આનંદ ખાટે. ૧૭
હરિ મંદીરજી કહુ સોભા, માંન કોટિ રવીકી. ઓભા;
યમ શોભત મણિ મયરતન, દેખી ચમકત સમ હરિજન. ૧૮

ફહા.

દુર્ગકી શોભા કાહ કહુ, કનક રતને જડીત;
તોજ પુનકો કહે સકે, ભાનુ કોટ તડીત. ૧૯
દ્વારામતિ બેકુંડ લીધે, લીજે ભગવાનદાસ,
યઃ બારીસા ભોમ રહો, હલકો ચક્ષો અકાસ. ૨૦

ચોખાઇ

અહો પ્રથમ રામજીકો ધામ, બહાં રાજત શ્રી ધનસ્થામ;
પ્રજંગ બેડે શ્રી બેકુંદરાય, લચ્છરી આનંદે પવોટત પાપ. ૨૧
હે હરિ બેડે દીન દયાળ,
હરી દ્રષ્ટે પરચો જુ મુદામા, અતી આદરે છાડી જુ રામા;
ભકત લચ્છજ ઉક આપ ધાયે, દો દો ભુજ ભુજ ભર કંઠ લગાયે. ૨૨
દોહ ગદ ગદ કંઠહી હોવે, દોહ કુની કુની સનમુખ ભેવે;
બોહરો આદંબન હરી કીનો, અહી હાથ રહે મધે લીનો. ૨૩
લામ કર અહી પ્રજંગ બેડાયે, કુની કહે હે જુ આવનો ભાયે;
આપે આગે રહે કર જોડે, બોલી કમલાજી થી રણજોડે. ૨૪
મોહે ચરણ શરણ યાકો ભાવે, તે તો ગંગાજળ ભર નાંવે;
કુની પુનકે અવને અંચગ, જોસે નેક રહે નમધ કમરા. ૨૫
અરૂ સેજ બીજો બહુ પ્રીતા, જમુ મુખ પાવે બાલ ચીતા;
કુની ખાનપાન બહુ લાઓ, બે બે ભાવે સો પ્રેમે ખવાઓ. ૨૬
જોસે બબીધ બીધી પુનકીની, આર પ્રેમદા સમે બોલ લીની;
અંગ રાગ લેપન કરો પ્રીમા, જોસે મુખ પાવે યાકો જ્યા. ૨૭
કુખજી કમળા પવોટે પાપ, શ્રમ પાયો જુ કહે જહુરાય;
જોસે આવાજન હરી કીનો, મીઠ પ્રેમ પરમ-રસ પીનો. ૨૮

ફહા.

એસે નાથ અનાથ હે દીન દયાળ કીપાળ;
સેવકકુ સાહેબ કરે, સાહિબ સેવક હાલ. ૨૯
સાહેબસુ સેવક બદ્ય, ભકત ભાવ ભગવાન;
રામ રહે સેત બંદક, કુદ અલે હનમાન. ૩૦

ઝાપાઘ.

મુખવાસ દોનો કર અપને, જો સનકાદીક નાહી સપને;
કુની પૂજન પ્રેમસુ બાતે, પ્રીતરે બહોત દીનેદે વાતે. ૩૧
સમે સુનત હે પ્રેમદા, બતીયાં, અતી સીતલલ હોત. વાસુ છતીયાં;
૫: તો અંશુત કિત જમદીસ, કેસે પ્રાપતીની પ્રમાદશ. ૩૨
વીપકુ આલકુ દસેન દેહ, વાસુ સખલ ધરન કરી રમેહ;
જેસુ નારી નર પ્યાન ન આપે, સો વાઙ મીઠ કહી બોલાવે. ૩૩
બડો બાગ્ય વીપકો જુ મનો, જાકુ કૃષ્ણ મીઠ કરી દોનો;
ચાકે ભાગ્યજી બડી બસીદારી, એસે સખાઈ એતરત પ્યારી. ૩૪

દુહા.

જાકુ ચોહ મુખ ચલત હે; ચાર નાર અર્ધજ;
સો હરિ પ્રીતમ કારણે, ડેરત પ્રીતમ સંગ. ૩૫
જાકે કાંધે જુ તીન શુભ, ચાર તલવ ચોનીસ;
સો હરી પ્રીતમ પ્રીતસુ, મીઠ નમરત રસ. ૩૬

ઝાપાઘ.

કુની પુજત હે મહારાજ, પાણિશકલ મુલીસારે નકાજ;
વહ માયા સુર હો હો ઉદારી, સકલ ધરી મેજુના રાશી. ૩૭
તરણી કીની વે નહી આસક્ત, બધે મુઠી સતે માયા વીરક્ત;
૫હ આચરણુ સુ મોકે પ્યારે, મે તો નેક નહી તોજ આરો. ૩૮
આજ કેસે સંભારે જુ મીઠ, તુમ એવરો બાંની ખીચીત;
આગે શરકલ હમતુમ ખરતે, આપ આપમેં સખ મીઠ હરતે. ૩૯
કુની સખરત હે તુમ બાત, આપે પડતે જુતીનો બાત;
સમે શર કીપાય શ્દ પાણે, શર બખીષ મો મન લાણે. ૪૦
શર ચરણ પ્રસાદ તે તરીયે, સંસાર સાગર પાર ઉતરીયે;
શર ચરણ રરણુ જો જોયે, એવે પરમહી પદવી પાયે. ૪૧

શ્લોક.

મંત્રમૂલં શુરોર્ધાક્યં પૂજામૂલં શુરોઃ પદ્મ .
ધ્યાનમૂલં શુરોર્મુર્તિઃ મોક્ષમૂલં શુરોઃ કૃપા ॥ ૪૨

ઝાપાઘ.

તીન મહારકે શર સહી, મઃ બાત ખીરતાર હી કહી;
આવ પીતા જામ જન્મ હીયો, કુની સરસર ઉપવીત દીયો. ૪૩
બહા: શુરણુ જો કાઉ દેહ, સરશર સો તો નિચ્ચે મોવહ;
ફાળે ફાજ શર કે જુ કરતે, શર આગા સીખપર વરને. ૪૪

શ્રીકૃષ્ણ કહે સુદામા જુ સુનો, દંપત પ્રેમરાખે હજુ ધંતો;
કુની એક સંવરત હે સોહિ, લકડી લેન પડાયે જુઓહિ, ૪૫

ગરે ગોરાણીકી આગ્યાસુ બન, નીશા માંહા વટો ભયો ઉમેન;
મેહસે ગાજખીજ અધકાર, પ્રણલ પવન મરતગ પર ભાર. ૪૬

હયે નીચે કહુ કો ન સુજે, કોહિ કાહુકે કહુ અન જુજે;
મસ્તગે રહો કાટકો ભાર, રહે બાંહ બોડી નીરધાર. ૪૭

એસે તીતાને નીશા ગુમાઇ, વે કદ કહો કેસે ભદ;
નીશા ગુમાઇ અપન બળહી, ભયે શુરકે ચંતા તખહી. ૪૮

પ્રાતુકાંલ દેખન વે નીકસે, મીલે સંનમુખ કમગ બુધ ખીકસે;
દેખી શુર દયા દીલે બોલે, ગદગદ બાની મનસે બોલે. ૪૯

પુત્ર પુત્રહો જુ પ્રેમન ગહી, શુર સેવા સચ્ચી ચીન લહી;
પુત્રકે પુત્ર હો હે જુ કથ્યાણુ, ખીધા સુરીત સદાહી પ્રમાણુ. ૫૦

ભવ ભવ સકલ હો સુરીત, બહા બેદ સદલ હો જુનીત;
દલ આશીસ અર આશીરવાદ, કરી કીપાજુ તજ પ્રમાદ. ૫૧

પુત્ર દમ સ્ત્રી પ્રાપ્તિ હે નેહ, સદલ કળાની દીખી તેહ;
બેદ પુરાણુ શાસ્ત્રોં બેધ, સજે શુર પ્રસાદ સીધ હેધ. ૫૨

સોતો સંદીપન જુકી કીપા, ઉદયો બાતુ જુ ખીતી ખીપા;
સો શ્રી શુરજ કે પ્રતાપ, ટળે સંસાર કે ત્રે તાપ. ૫૩

શુર ખીન ધ્યાન પાવે ને કાઈ, સખે નીરવારય હે જુ સોહિ;
બહુ પદનો નાવે જુ કામ, ને તું શ્રી શુર કીપા નનામ. ૫૪

શુર કીપા સંપુર્ણ સર્વ પહે, શુર કીપા જોવિંદ શુણુ ગૈયે;
શુર કીપાતે પરમ પદ પાવે, ત્રે તાપ સંસાર મીટ જાવે. ૫૫

સોપાઈ.

શુર આભારામહી સહી, શુર પાર કરે ગ્રહે બાંહી;
શુર ચરણ ચરણ મન રાયે, શુર કીપાનું હરી હાય સોહી. ૫૭

મહાપાતકી આવે ને શણું, બુધ બલ આમ ગગોદક બળે;
શુર આપધી તે વ્રાધ હી જાવે, શુર પ્રસાદ કિતમ રલ પાવે. ૫૮

શુર બચનમે ખમ ન બાસે, તો તો દાપક અસ્તુ પ્રકારો;
શુર ખીન મર્મકે કોઈ કહા બાને, જેસે વળખ ને લીધાં તીતાને. ૫૯

રામ લક્ષ્મનથી શુદ્ધ બડે, ને શુદ્ધ સેવા કીનઃ
જન્મો વો હવર લયે, (યે) શુદ્ધ અગ્રે આધીન. ૬૦
જનન નેગેશ્વર ગુરૂનીના, ન લગા હરીકી સેવા;
બોલે બેઠ હરિન સખી, શુદ્ધ દેવન દેવા ! ૬૧

ઝોપાધ

ઝૂંસે બહોત કીયા જામે દેખી, બોલ્યો સુદામો હુ પ્રીત બસેખી;
અપને કીયા શુદ્ધી સો સત્ય, કુની તીહારી કીયા મોકુ નીત્ય. ૬૨
મોકુ તીહારી કીયા મહારાજ, મેરા સર્વો બુદોઈ કાજ,
તુમકે આધ પુરખ કહે બેઠ, તુમ હો અગમ અમેઠ અચ્છેઠ. ૬૩
તેરી લીલા ન ખુરે કાઉ, ઉપનીષદ નખીત સોઉ;
શબ્દ બ્રહ્મ નીશુલુ બ્રહ્મ એક, દુલ્હ બાંની સો છંદ બીબેક. ૬૪
સમે લોકકે કારણુ હીત, લે ગુણુ લઈ દેહ ધરી પ્રીત;
તુમ આધ પુરખ અવતાર, મોકુ કીયા તીહારી મોરાર. ૬૫

૬૬૫.

સ્વામિ તેરા સ્વરૂપકા, કાઉ ન પાવે ભેદ;
ઉપની ઝૂંસે જાનકે, નેત નેત કહે બેઠ. ૬૨
વીગતકો જાનત નહીં, અવિગત અકલ અપાર;
દાસ અનુચ્છે કારણે, આધ પુરખ અવતાર. ૬૭

ઝોપાધ

ઝૂંસો પરમ ભક્ત નીજ દાસ, વીમ જાન્યો સુ સર્વોભાસ;
પાતે ચરણુ શરણુ રામ આપો, સા તો ચાહડી લોક ભોગ ગાયો. ૬૮
કુની કહત સુદામાનુ કુંજુ, જાત પ્રસાધ રહું એક પ્રમન;
જાની જાનનુ શુખડી વદાઈ, પ્રેમે દેહો લે મોમન ભાઈ. ૬૯
લજ્યા પાય સુદામો છુપાવે, બીચ બહીષામે લેલે દુષ્ટાવે;
વેતો સકોચ મન અતી પાયો, વેહી તકડી હરીને જાપાયો. ૭૦
જનન શુદ્ધ બોલે જો બંદ, પ્રેમ પુરીત પરમાનંદ;
મોકુ સંતોષ સુદામાજી બંદ, પ્રેમે દેવેસો પ્રેમનુ મંદ. ૭૧
મોકુ પ્રેમે દેવે જન કાઉ, અણુમે રસમે માનુ ઝાઉ;
મોકુ પ્રેમ કરે સો તો મેરા, મેતો પ્રેમી કું નીકટ હો નેરા. ૭૨
મેં તો પ્રેમકો બાંધ્યો જાપાઉ, મેતો પ્રેમકો બેંક્યો બેંકાઉ;
ને પ્રેમી સો મોકુ પ્યારો, મેતો પ્રેમી તેને કન ન્યારો. ૭૩

પ્રીત હોયે મુન્દાં મોહકાન, મું શુની શુની કરે મહારાજ;
પુષ્પ પત્ર દય તોયે અપે, માનું સખે અત્રીત જુ સમર્પે. ૭૪
મોકું કહુ મુનાંઈ રમેડે, લક્ષ્મી કરે શો મેડો શ્રેડે;
મકન જે દેને સો લહુ, મેતો પ્રેમકો જુડો ખેડ. ૭૫

સંગ્રહ.

પુષ્પ પત્ર ફલં તોયં યો મે મલ્યા પ્રવચ્ચતિ ।
તદહં મલ્યુપહા તમશ્ચામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥

આપાણ

લગ્યા તજ ખેં કુપઃ મહારાજ, કહી આપ લેં લગ્યા કે લાજ;
યઃ તો શ્રીપતિ ત્રીભોવન નાથ, કૈસે તાંદુલ મેં દેહજી હાથ. ૭૭
હરી મો હરો કરે જુ બીનોદ, બાલ મિત્ર મુપાવે જુમોદ;
કરે હાસ્ય બીયાસ અતુરાજે, ગાંક તાંદુલ નીકસ પરી આજે. ૭૮
કૃષ્ણ હાથ લઈ વે ગાંક, મીઠી લાગે જ્યું હિમત્રી સાંક;
હોડ દેખડે કહી મહારાજ, બાબી મેટ પેડે મેરે કાજ. ૭૯
પ્રથમ મુક હરી મુખ લીની, ફરે કમળાને બીનતી ધીની;
પરેમે ત્રીપન બપા જગ સખદી, કરા દેને મરો અગદમદી. ૮૦

(શેષ ભાગ આવતા અંકમાં પૂરો આપવામાં આવશે.)

ગુજરાતી ભાષામાંના દસ સૌથી વાંચવા લાયક

નવલકથાનાં પુસ્તકો.

“ સત્ય ” ના નાંત્રો સાહેબ.

વિ. વિ. કે લઘારા માસિકમાં ગુજરાતી ભાષામાં વાંચવાલાયક દસ નવલકથાનાં પુસ્તકો વિષે ચર્ચા ચલાવશે તો આભાર થશે. “ વસન્ત ” માં “ બરતખંડની વીસ મહાન પુરો ” તથા “ મુન્દરી મુખોષ ” માં “ બરતખંડની વીસ મહાન શ્રીઓ ” વિશે ચર્ચા ચાલી હતી તેમજ આ વિષય પલ્લ ચર્ચવા જેવો મદને લાગે છે, તો નીચે લખેલી યાદી લઘારા માસિકમાં પ્રગટ કરશે એવી આશા છે.

વાંદરા તા. ૧૦ મી
નવેમ્બર, ૧૯૧૩

સૌ. મુશીસા દીવદિયા.

ક્ર. નામ.	મૂળ લેખક.	ભાષાન્તર કર્તા.
૧ સરસ્વતીચંદ્ર	મૂળ લેખ	સ્વ. જોષ્ઠનરાય મા. વિપારી
૨ શુકલ મહિન	"	રા. રા. કૃષ્ણરાય મા. દીવડીયા
૩ કરણવેલો	"	સ્વ. નંદરાજેર ગુણગચંકર
૪ અલક્ષ્યવોદિ	"	રા. રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૫ વિપરજ્ઞ	ભાષાન્તર	સ્વ. બંદિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય
૬ જીવન પ્રમાણ	"	બાપુ રમેશચંદ્ર દસ
૭ કુજોશ્વ નંદિની	"	સ્વ. બંદિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય
૮ આદ્યધી	"	કર્નલ મેડીઝ ટેલર
૯ તારા	"	"
૧૦ સુધાદાસિની	"	બાપુ રમેશચંદ્ર દસ

વાંદરા, નવેમ્બર ૧૯૧૩.

સૌ. સુશીલા દીવડિયા

(૨)

પુસ્તકકર્તાનાં નામ

- ૧ અરેબીયન નાઈટ્સ.
- ૨ સરસ્વતીચંદ્ર
- ૩ ભદ્રં ભદ્ર
- ૪ કરણવેલો
- ૫ શુભદાતની જૂની વાર્તાઓ
- ૬ દિલી પર ભરો:
- ૭ સુધાદાસિની
- ૮ વિપરજ્ઞ
- ૯ જીવન પ્રમાણ
- ૧૦ ઓરંગઝેબ અબે રાજપૂતો

લેખક અથવા ભાષાન્તર કર્તા.

-
- જો. મા. વિપારી.
- ર. મ. નીલકંઠ.
- નંદરાજેર ગુણગચંકર.
- મણીલાલ: કબીરામ.
- સૌ. વિદ્યા તથા સૌ. સારદા.
- નારાયણ હેમચંદ્ર
- " "

ચોક્કશી કારેજ,

સાન્તાક્રુઝ, તા. ૧૦-૧૧-૧૩.

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

[આ ચર્ચા ઉપરિષત કરતાયે સૌ. સુશીલા દીવડિયાનો પત્ર તથા તે સાથે તેમજે
૧૩વેલી તેમની તરફની દીપ પ્રગટ કરતાં હમને આનંદ થાય છે. શુભરાત્રી આકાશનાં ઉર્ધ્વ
ખાંડે તેમજ નવલકર્તાનાં સર્વોત્તમ કૃતિને એમ ન્યાય તેમજ ઉજાન મળે તે અર્થે આ

અર્થાં ઘણી આવશ્યક અને ઉપયોગી છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં નવલકથા એક સૌથી ઉપયોગી નહીં તોપણ સૌથી મોટા તેમજ ધ્યેયજન અગત્યનો હિસ્સો બેળે છે. અર્વાચીન કાલમાં પૃથ્વીના સૌથી પ્રસિદ્ધ લેખકોમાંના ઘણા મોટા-અર્થાથી વિશેષ-ભાગે પોતાની પ્રસિદ્ધિ નવલકથાઓ લખીને જ મેળવી છે. આ પ્રાંતમાં પણ આ કાલમાં ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઉપાસકોના પ્રમુખરૂપ ગણાતા સ્વ. ગોવર્ધનરામની કીર્તિનો સ્તંભ તેમના કૃત “સરસ્વતીકુંડ” ની નવલકથાજન હતી અને એ તો પ્રસિદ્ધજ છે કે વિદ્વાનો તેમજ સામાન્ય ચિદ્ધિત વર્ગો જેટલે અંગ્રે નવલકથા વાંચે છે તેટલે અંગ્રે બીજા કોઇ સાહિત્યના અંગ્રે વાંચવાની દરદાર કરતા નથી. મુંબઈની મોટી જાહેર લાઇબ્રેરીઓમાં પણ નવલકથાઓની જેટલી ચોપડી ‘હાથુ’ થાય છે તેટલી બીજા કોઇ વિષયની ચોપડી થતી નથી. અન્ય સમસ્ત વિષયોનાં પુસ્તકોનો સરવાળો કેવલ નવલકથાનાં પુસ્તકો જેટલો લાઇબ્રેરીના સભાસદો ઘેર વાંચવા લાઇ ગયલા, લાઇબ્રેરીના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં દર વર્ષે માલમ પડે છે. મનુષ્ય, સ્વભાવથીજ આ પ્રમાણે નવલકથાનો પ્રેમી છે. એ સિદ્ધાંત લક્ષમાં આવતાં, તેમના હાથમાં તેમને ગમતા વિષયનાં જાતમ પુસ્તકોજ સેવા પ્રેરવા એ જ્ઞાનરૂઢિ ઇચ્છનારાઓનું કર્તવ્ય છે. આ કારણથી હમે આ અર્થને ખાસ આવકાર આપીએ છીએ, અને તે અર્થાં ઉપદિગ્ધ કરવા સારૂ સૌ સુચીસા જોડેનનો આભાર માનીએ છીએ. હમે અંતઃકરણથી આશા રાખીએ છીએ કે ગુજરાતી ભાષાના સાક્ષરો આ અર્થમાં ભાગ લેવા ચૂકશે નહીં. હમે તેમને ભાગ લેવા સહર્ષ આમંત્રણ કરીએ છીએ. કેટલાક પ્રસિદ્ધ સાક્ષરો તથા વિદ્વાનોને પોતા તરફથી યાદી લખી મોકલવા હમે ખાસ વિનંતિ કરી છે. જેમને હમે ખાસ લખી શકતા ન હોઇએ તેઓને પણ આ દ્વારા પોતા તરફની યાદી હમારા પર લખી મોકલવા વિનંતિ છે. જે પણ ગુજરાતી ગૃહસ્થોએ નવલકથાનાં સાહિત્યનું પુષ્કળ વાચન કર્યું હોય અને તે કારણે પ્રભાવપૂર્વક અભિપ્રાય આપવાની રિયલિતામાં હોય તેમને અભિપ્રાય આપના વિનંતિ છે. હવે પછીના અંકમાં તે અભિપ્રાયો પ્રગટ કરીને, સૌથી વધુ મત કયા દસ અંગ્રેને મળે છે તે તારવી કાઢીને પરિણામ પ્રગટ કરવામાં આવશે. ગુર્જરભાષાના ઉત્કર્ષના આ કામમાં સર્વે સાક્ષરો સહાયતા આપશે એવી આશા છે. સુંદર હાસ્યરસિક લેખોના જાણીતા લેખક રા. ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા તરફથી હમને આ સંબંધી યાદી અલાર સુધીમાં મળી છે, જે પણ હમે સાથે સાથે પ્રગટ કરી છે. જેમ વધુ યાદીઓ મળતી જશે તેમ તે હવે પછી પ્રગટ કરીશું. -તંત્રી ‘સત્ય’.]

એક હળમ બહુજ ધીમે ઘડી પર સાચુ લગાડતો હતો. ઉતાવળીયા ગ્રાહકનું તેથી પાછી આવ્યું. તેણે હળમને કહ્યું, ‘તું તારી પીછી કિથર રાખ-ડું’ પોતેજ માડું માથું તેની ઉપર સરસર ફેરવું છું.’

x x x x x

ધણી—(પોતાને જુઠાવતી સ્ત્રીને જોઈને) ‘જે ઘોડીનું જુવાલે છે તેજ ખડું જેતાં જગત પર રાજ્ય કરે છે.’

ધણીયાણી—‘ત્યારે જરા આ ઘોડી સ્ત્રી અને રાજ્ય કરેતી ! હું - રાજ્ય કરતાં મારી ગઈ છું.’

આપણા દેશમાં મનુષ્યો આશાવાદ કરતાં નિરાશાવાદના ઉપાસક અને પોષક વિશેષ છે. સંસારમાં સુખ એ બાસ છે, આબાસ છે, અસત્ય છે, મુઝનજ છે, માયા છે, કલ્યાણ વ્યવસ્થા માથા શોકની શ્યામાં સૂતા સૂતા તેઓ જાગે છે. અને સુખ જેવી વસ્તુ માયાદરે સ્વીકારનારા પછી 'માયો શુંદર તેમાં કાંઈ' એ કિંવદંતી અનુસાર, એમ ઉભેર છે કે, સંસારમાં એ માલિક સુખ પણ ક્યાં છે ? તે મુઝનજ સમાન દૂર દેખાય છે, પણ નિઃકંઠતાં કોઈજ હોય નથી ! કિંમિત્ સુખનાં કણો હશે તો પણ સંસારમાં દુઃખના તો કાચા કારા પૂંઢોડો છે. સર્વે દુઃખી છે. જે સૌથી સુખી દેખાય છે તેઓ પણ અંતરથી દુઃખી છે. પૈશાદરને પૈસાનું, શુંદરને સંતતિનું અને દરિદ્રને ધનાભાવનું દુઃખ થાય છે. સુખ હશે તો પણ તે કલ્યાણ, શુદ્ધિ, કિંમિત્, અને દુર્લભ છે. દુઃખ વિશેષથી, ભયુક્તું તથા સહજ પ્રાપ્ત તેમનાં જીવનમાં આવે છે. તેમનાં સિદ્ધાંત દુઃખમાં એ છે કે, આ સંસારમાં દુઃખ નિયમ છે, અને સુખ અપવાદ છે.

એ સ્પષ્ટ છે કે, સુખ અપવાદ રૂપ અને દુર્લભ હોય તો તે મિથ્યા અને મામારૂં પણ હોવાનો સંભવ નથી. ખોટી મીઠાઈની સૌથી અછત ! એ માન્ય થાય એવી વાત નથી.

ગર્ભમાં દુઃખ હોવાની માન્યતા.

હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે આવી માન્યતાથી પ્રજા નિર્મલક પોતાના સુખની ન્યૂનતા તથા દુઃખની શુદ્ધિ કરે છે. એવી કલ્પનાથી તેઓ માનસિક રીતે, સર્વ પ્રકારનું દુઃખ વધારે છે. તેઓ સુખ સાથે દુઃખનાં તથા દુઃખ સાથે મૈત્રી કરે છે ! જે તેઓ દાર્શનિક વિચારને તો તેમને પ્રતીત થતું નોંધ્યે કે જગતમાં સુખજ દુઃખ કરતાં અતિ વિશેષ છે. પરંતુ તેમ નોંધ શકના માટે નથી અંબધી, અર્થાત્ અમુક દ્રવિષ્ટિથી, કંઈક અંશે દુર્બિનમાંથી તે જોવાની જરૂર છે.

આસ્તિકો માટે જગતમાં દુઃખ વિશેષ છે એમ કહેવાનું સ્થાન નથી. એવું કાન પરમાત્માની ખોટામાં ખોટી બદનક્ષી અને મોહમાં મોહનું અપમાન છે. તેમ કહેનારાઓ વસ્તુતઃ નાસ્તિક છે, અરે ! પરમાત્માને બાંહે શક્ષસનો શબ્દ આ વિશ્વનો ઉત્પત્ત કર્તા અને ચાલક છે એમ વસ્તુતઃ માનનારા છે. પરમાત્માની દયાળુતા સ્વીકારવા વિના આસ્તિક અશક્ત છે અને પ્રભુ દયાળુ છે તો તે દુઃખ આપે તો પણ સુખ અતિ વિશેષ ઉત્પન્ન કરવાને બાંધાયો છે એમાં શો સંદેહ ?

મહાવીર અને જન્મથીજ દુઃખનું વાતુ પરમાત્મા બંધાયો આપે છે એમ કલ્પનાથી માની લેવામાં ગંભીર ભૂલ કરવામાં આવી છે. જન્મ એ પણ એક મહા દુઃખ ! અર્થથી (અ) મંગલાચરણ કરવામાં આવે છે. જન્મ યવે એ પણ દુઃખ, આવું સુંદર અદ્ભુત

કરામતોથી ભરપૂર શરીર એ પણ બંધન, માતા પિતાં આદિ સંબંધી એ પણ લેણુ કે દેણુ-દાર માતાના ઉદરમાં નવમાસ આપણે રહ્યા એ તો વળી સૌથી ભયંકર દુઃખ ! મલમૂતના પિંડમાં, ઘર બેઠારનાં બારી બારણાના હમસ વગર, નાળથી બાંધેલે હાથે પગે એ નવ માસ અત્યંત દુઃખમાં જન્મે છે એવા પ્રથમથીજ, મંગળના ચિત્રપટ પર પરાપૂર્વથી સંસ્કાર નાંખવામાં આવે છે. કેટલાક પ્રદેશમાં તો આગળ વધીને એટલે સુધી લખવામાં આવ્યું છે કે, એ ગર્ભસ્થ બાળક, જન્મ પૂર્વે પણ પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં પાપનાં મળેલાં આ (ગર્ભરૂપી) ક્ષત માટે પશોત્તાપ કરે છે, અને ક્ષમા યાચે છે ! અને પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે હવેથી હું પાપ નહીં કરું ! એ બાળક કષ્ટભાગમાં વિચારતો બોલતો. હશે એ પણ આશ્ચર્ય છે, અને દાંત વિના શુદ્ધોચ્ચારણુ તો નહીંજ કરી શકતો હોય. કોઈ સગમતે એ પશોત્તાપ, પ્રાર્થના અને પ્રતિજ્ઞાને ધ્વનિ પણ નથી સંભળાયો, કોઈ બાલકને પણ તેણે ગર્ભમાં કરેલાં એ પરાક્રમની પાછળથી વાદ રહી નથી. તે સંબંધમાં એ વાતના લખનારને આ ગુપ્ત બતાવતી ક્યાંથી ખબર પડી એ પણ એક સવાલ છે. હમે કહીશું કે, તિરાસાવાદી કવિઓનાં આ માત્ર તાર્કિક વિમાનો છે. ગર્ભમાં ગર્ભસ્થને દુઃખ થાય છે કે નહીં તે માટે કોઈ પણ પ્રમાણ હોય તો તે શરીર સાચનો ગાતા દેવ છે અને તે કદાપિ એમ કહી શકશે નહીં. ગર્ભસ્થમાં હવે એટલો અપરિપક્વ છે કે તેની મુખ દુઃખની લાગણીજ હજી અગમ્ય છે. તે નામમાત્ર મુખી અથવા દુઃખી છે. અને મલમૂતનાં પિંડમાં એ વેશિત હોય તો તેને ક્યાં એ વસ્તુઓની મક્કીનતાતું હજી જ્ઞાન થયું છે કે તેથી તે ખિન્ન થાય ? એ તો આપણી મોટાની દ્રષ્ટિથી સ્વાભાવ છે. અને ગર્ભનો મલ કાંઈ મસદથી ઓછો મુખકર નથી. આપણી મોટી પણ મોટી દ્રષ્ટિથી હલકું નામ માત્ર આપી દેવાથી કાંઈ અદુખી બાલક ગર્ભમાં દુઃખી થઈ જતું નથી. પુનર્જન્મના સત્ય મહા સિદ્ધાન્તને આપી લખાડીથીજ હાસ્ય-જનક કરી દેવામાં આવ્યો છે. ને દુઃખની ગેરહાજરી એવું નામ મુખ હોય તો ગર્ભસ્થ બાળક નેટલો મુખી કોઈ નથી એમ કહેવું વધારે વારતવિક છે.

મરણ સમયે શું દુઃખ થાય છે ?

મરણ સમયે પણ મહા દુઃખ થાય છે એવી કલ્પના દુઃખવાદમાં હમેરો કરે છે. એ કલ્પના પણ વિરોધ અંશે એક જમણા છે. જેઓ મૃત્યુની દશામાં આપી ચૂક્યા છે, જેઓને મરણના લગ્નજ સર્વે સંસ્કાર થઈ ચૂક્યા છે, જેઓ મૃતવત્ બેભાન શય જેવા પડી રહીને, કાંઈ અમહારથીજ પાછાં હવેત થયા છે તેઓ એક અને કહે છે કે એ દશામાં તેમને કાંઈ પણ દુઃખ થયું નથી. મર્યા તે વાતની ખબરજ રહેતી નથી. મરણતું લગ્નજ જાણુકની મુગ્ધિ, બેભાન અવસ્થા છે. તેમાં દુઃખ શેતું સંભવે ? મરવાની તરત પૂર્વે, આકસ્મિક અકાલ મરણ થતાં દુઃખ યવાનો અવસ્થ સંભવ છે; પરંતુ જે ધીમે ધીમે બેભાન થાય છે (અને સામાન્ય રીતે એજ રીતે મરણ થાય છે) તેમને હવાત્મા તથા શરીરના વિયોગ વખતે ખાસ દુઃખ થાય એટલું બાલજ નથી હોતું. જે દુઃખ થાય અને થઈ શકે તે મરણ પૂર્વે છે. મરણ તો શરીરચુકિત માત્ર છે. દુઃખ મનને અથવા શરીરના અવયવને વેદના યવાતું નામ છે, અને મરણ સમયે મન અગમ્ય છે તેમજ અવયવને કાંઈ હાનિ થતી નથી તેથી દુઃખ યવાતી વાત અસંબધિતજ કરે છે. જેઓ કહે છે કે શરીરને હવાત્માનો તાગ કરતાં બચાવ દુઃખ

ધામ છે તેઓ એ વાત ક્યાંથી લાગ્યા તેની કોઈ ખબર નથી. તેમ કોઈ મરી ગયેલું કહેવા કદી પાછું આવ્યું નથી. એમ કહેનારાઓ દુઃખવાદી હોવાથી તેમણે મરણમાં પણ દુઃખકલ્પના કરી, એજ સંત્ય છે.

કુદરતની સુખ આપવાની નિરંતર ઇચ્છા.

જગતમાં દુઃખ છેજ નહીં, એમ કહેવાનો આશય નથી. પરંતુ તેના કરતાં સુખ અતિ વિશેષ છે એજ કહેવાતું તોત્પર્ણ છે. પ્રત્યેક કુદરતી વસ્તુ અને કુદરતી નિર્મોનો હેતુ મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓને સુખ આપવાનો છે. કુદરતી ક્રિયા માત્ર સુખજ આપે છે. ભોજન કરતાં પણ આનંદ આવે છે. તથા લાગતાં પાણી મળતાં પણ સંતોષ જ થાય છે. નિંદ્રા પણ જો કે કનિષ્ઠ પ્રકારતું પણ સુખ જ આપે છે. પ્રભુની સુખ આપવાની ઇચ્છા કેટલી નિરંતર છે, કે, મધમૂત્રના ત્યાગથી પણ આનંદજ થાય છે ! ક્રિયા સમયે તેમજ તે પછી પણ જો કે ભોજન, નિંદ્રા તથા મધમૂત્ર લાગ્યા આદિના મૂલ્ય હેતુ તો માત્ર સરીરને જીવંત અને નિરોગી રાખવાનાં છે, તોપણ પ્રભુએ એ ક્રિયાઓ યતાં પણ મનુષ્યને સુખની પ્રાપ્તિ યાચ એવી યોજના કરી છે. બોલવાનો હેતુ પણ પારકાને વિચાર પ્રદર્શિત કરવાનો છે, છતાં તે જીવંત બોલવા માત્રથી કેટલો બધો રસાશાવિક આનંદ થાય છે તે સુવિસ્તિત છે. પક્ષીઓ અને પશુઓ કાંઈ દેશમાં વિચાર કે લાગણી પ્રદર્શિત કરવા બોલતાં નથી. છતાં કુત્રો ભસે છે અને ગધેડા જૂકે છે તે ક્રિયા માત્રથી તેને કેટલો બધો આનંદ મળે છે કે તેઓ કેવલ વાણિપ્રયોગનો આનંદ ભોગવવાજ, અમરતા કંઈ તથા સુખ યત્રો ચલાવ્યા કરે છે. ચાલવાનું પણ દુઃખ ધણીક માને છે, પરંતુ તે પણ એક મહાન સુખ છે. જો એમ ન હોત તો ધનાઢ્યો જ કપાઈ જાય તેવી દરકાર ન કરે, કેમકે તેમને ગમે ત્યાં લાઇ જવાને ગારીઓ તથા પાલખીઓ અને મનુષ્યો છે. મરણ તથા ચક્રિત વિશ્વ અતિશય આલસુ એ દુઃખકારક અવસ્થા છે, પરંતુ સામાન્ય માણસ તો સુખકારક છે. તેનાથી જે છતર લાભ થાય છે અને તે લાભથી જે વળી નવું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે વળી જૂરી વાત છે. આ સારાં દૃષ્ટાંતો કુદરત અથવા તેના કર્તાના ઉદ્દેશ તો પગથે પગથે સુખ આપવાનોજ છે એ સિદ્ધ કરવાનું છે.

જો સુખ આપવાનો ઉદ્દેશ ન હોત તો, વિવિધ વનસ્પતિઓ, વિવિધ પુષ્પો અને ફૂલો, વિવિધ ધાતુઓ અને વિવિધ રંગો, વિવિધ દેશો અને વિવિધ માંસુઓ, વિવિધ પશુઓ અને વિવિધ પક્ષીઓ પ્રભુ સા માટે કરતે ? તેમાંનાં ધણીખરાં તો આપણાં સુખ સાધક છે એમાં સંદેહ નથી.*

જો સુખ આપવાનો ઉદ્દેશ ન હોત તો પંચતત્ત્વો અને સ્થાન તથા કર્મની કુલ રચ ઈન્દ્રિયો સા માટે પ્રભુ અર્પતે ? અને સર્વેના અધિષ્ઠાતા રૂપ અંતઃકરણ મનુષ્ય સા માટે યોજતે ? શું એ સર્વેનો રેલ મનુષ્યને દુઃખી કરવાનોજ હોતો ? જો એમ હોત તો સઘણું પ્રતિદેશ

* કેટલાક કહે છે કે 'ઉત્ક્રાંતિ' (Evolution) થી આ વિવિધતા આવી છે. પાંદડાં ઉત્ક્રાંતિનું પરિણામ વિવિધતામાં આવવાની આવશ્યકતા પણ સુખ વર્ધનની યોજના કુદરતમાં હોવાનું જણાય છે.

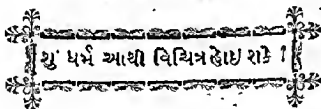
જ કેમ ન કરત ? વનસ્પતિઓ બધી ઝેરીલીજ કેમ ન કરત ? હવા મનુષ્યને મારી નાંખે. એવી કેમ ન બનાવત ? મુગધી અને સુરંગી વસ્તુઓ નિર્મલ કેમ હોત ? મધુર કંદનાં પક્ષીઓ શા માટે ઉત્પન્ન કરત ? સસ એ છે કે, સાદી બાપામાં કહીએ તો પ્રભુએ સુખ ઉત્પન્ન કર્યું છે, અને મનુષ્યે દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું છે ! સુખની પ્રાપ્તિ કરવા કુદરતના નિયમો બેશક પાળવા નોંધ્યે છે, અને તે વિના સુખ અપ્રાપ્ય છે. એ પ્રાપ્તિના પ્રયત્ન કરતાં પણ સુખજ ઉત્પન્ન થાય એટલું બધું સુખ મળવાની પ્રભુએ તો યોજના કરી છે. પરંતુ મનુષ્યે પોતાના અગાન, અતિ લોભ, દુષ્ટ સ્વભાવ, ધસાદિ દુર્ગુણો વડે તે યોજના કેટલેક અંશે ઉધી વાળી છે. એ, સધણું છતાં, મનુષ્ય શું પરંતુ પ્રાણી માત્ર દુઃખી કરતાં સુખી વિશેષ જ છે એમાં હમને કશો સંદેહ નથી.

પશુ પક્ષીઓ પણ દુઃખી કરતાં સુખી વિશેષ છે.

પ્રત્યેક પ્રાણિ હવવા ચાહે છે. (માત્ર અતિ દુઃખીજ મરવા ચ્હાય છે) એ વિના આપણા પક્ષની સાદી પૂરે છે કે, તે એકંદર પોતાને દુઃખી કરતાં સુખી વિશેષ માને છે. એ ખરું છે કે એક પ્રાણી બીજા કરતાં ઓછું સુખી હોય છે, પરંતુ તે સુખી કરતાં દુઃખી તો ઓછુંજ હોય શકે. નહોતર તેની હવવાની ઇચ્છા અકલ્પ્ય છે. પ્રભુએ શું સુંદર યોજના કરી છે કે દૈનિક Routine કામે કરતાં પણ ઉપર કર્યું તેમાં આનંદ જ આવે છે. અને એટલુંજ નહીં પણ એક બીજાથી વિરૂધ્ધ કામે પણ આનંદ જ આવે છે. ચાલતાં આનંદ આવે છે. ખડુ ચાલતાં થાક લાગ્યો એ જરા દુઃખ થતાં સાથે એસી ગયા. હવે જુવો કે, જેવો ચાલવાનો આનંદ આવ્યો તેવો, એ કે જુદાજ પ્રકારનો, એસવાનો પણ આનંદ આવ્યો. સ્ત્રી પાક્યા તો ઉભા થતાં આનંદ આવે છે. ઉભા રહેતાં થાક્યા તો સૂઈ જતાં આનંદ આવે છે. વચમાં દુઃખની તો ક્ષણજ માત્ર છે ! કુદરતની પ્રત્યેક ક્રિયા તે ક્રિયાનાં પરિણામની સુખદાયકતા ઉપરાંત પોતે-તાત્કાલિક રીતે પણ સુખદાયિની હોવાની યોજના-વ્યવસ્થા નિર્માણ હોવાથી, પશુ પક્ષી માત્ર સુખમાંજ નિરંતર રહે છે. વિશેષ તો શું પરંતુ. શ્વાસોચ્છ્વાસ, પણ સૂક્ષ્મ રીતે તપાસશો તો નિરંતર સુખદાયક ક્રિયાજ છે. પ્રાણનું સંચલન તથા ગમન યતાં પ્રત્યેક વખતે એક જાતનો આરામ relief તમને લાગે છે. આંખ ઉઘાડતાં બંધ કરતાં પણ સુખ થાય છે. શું કુદરતી ક્રિયા કરતાં સુખ સિવાય શું થાય છે ? કાંઈજ નહીં એ હમારો ઉત્તર છે. આવી રિયતિમાં પશુપક્ષીને પણ સુખી કહેવાં એ હમને તો અતિશયોકિત નથી લાગતી. એ ખરું છે કે તેમનું સુખ કનિષ્ઠ પંક્તિનું છે. ઉચ્ચતર સુખના તેઓ ભાગી નથી. પરંતુ પાંચ ગાનેદ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયોનું કનિષ્ઠ સુખ તેમને છેજ. તેમને દુઃખજ નથી એમ નથી. દુઃખનો તરફથી નાશના બચતું, બોજન સામગ્રી શોધવાનું, ઘણીવાર રોગચરન ધવાનું, અને કેટલીકવાર ચઢના આક્રમણથી અકાલ મૃત્યુ ધવાનું એટલાં મુખ્ય દુઃખો તેમને છે. પરંતુ એ દુઃખ સુખના પ્રમાણમાં બહુ અલ્પ છે. અને તેનાં પણ અતેક અલ્પ તથા દિવાસા છે. તે કેવલ એકતરફી દુઃખો નથી. જેમ બલવત્તર પ્રાણિઓથી પશુઓ બધ પામે છે તેમ પોતાથી ઘીનતર પ્રાણિઓને બધ પમાડવાનું સુખ તેઓને મળે છે, તે પણ હિસાબે બાદ આવતું નોંધ્યે ! બોજન સામગ્રી શોધવી પડે છે એ દુઃખ છે એ સત્ય, પરંતુ તેમને સાંજને

છેડે પુરતું ન મળવાનું તો કવચિત્તજ અને છે. અને શોધવાની જરૂરી તેમની અનેક શક્તિઓ પ્રદુષિત થાય છે જે તેમને વિશેષ સુખ આપે છે. વળી શોધતાં જડવાથી જ આનંદ થાય છે તે કાંઈ કમ નથી. કોઈ દિવસ પુરતું મોજન ન મળે તો બીજો દિને મળતાં અધિક આનંદ થયો તે કમ ન મળ્યો? અને કોઈ દિને બુધ વધારે લાગી તો મોજન કરતી વેળા આનંદ પણ વિશેષ આવ્યો એ પણ કમ નહીં? હરીફ સાથે લડાઈમાં હાર થતાં દુઃખ થાય છે તો હાર થતાં પરમાનંદ થાય છે તે શું ઝોઝી વાત છે? ભલવાત્ર પ્રાણિ સંહાર કરે છે એ દુઃખદાયક છે. સિંહ ગાયને જંગમમાં અને ખાટકી કસાપખાનમાં ખડકને મારી નાંખે છે તે સમયે તેમને તીવ્ર દુઃખ થાય છે. પરંતુ નહીં મારો નાંખતે તો પણ કુદરતી રીતે મરતી વખતે પણ દુઃખ તો થતેજ. તે કાંઈકજ ઝોઝી થતે એટલુંજ સત્ય છે. ખલાસ-રતું બિનકુદરતી અકાલ મરણ સુધરેલાં મનુષ્યને વાંતળી રીતે નાસવાયક છે. પરંતુ તે કુદરતમાં બહુ વિશેષ વસ્તુતઃ દુઃખકારક નથી. તાત્કાલ કે, મનુષ્ય શિવામની અને મનુષ્યની ઉત્તરતી યોનિઓ દુઃખસાગરમાં ડુબેલી છે એમ માનવામાં આપણે ભૂલ કરીએ છીએ. મનુષ્ય જે વિવિધ સુખો ભોગવે છે તે કુલિથીજ મનુષ્યો તેમને દુઃખી કહે છે. અમુક સુખના અભાવને પણ દુઃખ માની લઈને તેઓ દુઃખની સીમા કલ્પિત રીતે વધારી દે છે. પરંતુ એ ન્યારે તો મનુષ્ય પાંચ પક્ષીથી એ અંશમાં મહા દુઃખો માનવો બેઠ્યો. કેમકે હાવાનો આનંદ તે અનુભવી શકતો નથી. સુખનો અભાવ એ દુઃખ નથી એમ સ્વીકારીશું તો જૂદાં બને ઉંદર જેવા નિષ્ક્રિય પ્રાણિઓને પણ ધધરે સુખી કરવાનીજ યોજના કરી છે એવા નિર્ણય ઉપર આવવું પડશે. મનુષ્ય સા માટે સૌથી સુખી છે અને શા માટે તે દુઃખી થાય છે તે આપણે આગામી અંકમાં વિચારીશું.

(અપર્ય)

દર્શીયામાં આવતા " સ્કોપ્ડસી " ધર્મની કહાણી.

પૃથિવીમાં અનેક વિચિત્ર ધર્મો અને સંપ્રદાયો છે, પરંતુ દર્શીયામાં હિંદુલેલા " સ્કોપ્ડસી " નામના ધર્મ જેવો વિચિત્ર તો કોઈકનાજ સાંભળવામાં આવ્યો હશે. આશુ, મિરનાર અને પાવાગઢના હુંમરામાં રહેલા અધોરીઓ ચિપ્ડા અને શબ્દનું માંસ ખાતાં કહેવાય છે. પરંતુ તેઓની ધુણિત ક્રિયાઓ અને પ્રક્રિયાઓ પણ ખીખને આ સ્કોપ્ડસી જેવી લાનિકારક નથી, અને એટલે અંશે દુષ્ટ નથી.

હીંદના કુદરતી હીજડાઓ.

ખવાયા (હીજડા) અપવા શાટકાઓ વિચિત્ર ધર્મક્રિયાઓ આપણા શુભવાતમાં હરે છે. તેમના મોજન ધર્મ છે પરંતુ તેઓ પ્રજા સ્કોપ્ડસીઓ કરતાં ઝોઝાં બમાનક છે.

તેઓના પર તો જન્મથીજ કુદરતે રહી હોય છે અને ગર્ભથીજ તેઓ નપુંસક જન્મ્યા હોય છે. એ સત્ય છે કે વડોદરાની સરકારે ૧૮૮૦ ની સાલમાં કાયદાથી પ્રતિબંધ કર્યો ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય-પ્રતાપને બલીદાન આપવા સાર તેઓ પોતાનું યુગ્માંશુરપ્રયોગથી બિન કરતા. એ જ્ઞાનિકારક ક્રિયા હતી, પરંતુ તેમને તો એ અસક્ત અંગ હતું ન હતું સરખું જ હતું. એથી કંઈક પશુ તેમનું વર્તન ક્ષમ્ય કહી શકાય, પરંતુ સ્કોપ્લેસી મૂખાંશિ માટે શું કહેવું કે જે જોમાંના સ્ત્રી પુરુષો સંપૂર્ણ રીતે પોત પોતાની જાતિના ગ્રાહ્ય ધરાવતા હોવા છતાં, પ્રજોત્પન્ન કરવાની સ્થિતિમાં હોવા છતાં, સ્વધર્મના મહા સહાન તરીકે, પ્રજોત્પતિના અવયવો નષ્ટ કરે છે ! હે પ્રભુ ! તારે નામે, અધ્યક્ષદાની રાક્ષસીની બંધેરૂંથી શું અનર્થ કરવામાં આવતા નથી ? હમે તો ધારતા હતા કે અધ્યક્ષદાની હરીશાખમાં હોઈદુસ્તાનેજ સુવર્ણતું પ્રથમ પદક પ્રાપ્ત હતું પરંતુ આ “સ્કોપ્લેસી” ધર્મનો મર્મ સાંભળ્યા પછી, રશીયાથી તે હારી ગયું છે એમ કબૂલ કરીએ છીએ.

પશ્ચિમના કૃત્રિમ નામદર્શ.

પૂર્વ દેશોમાં અને પ્રાચીન ગ્રીસ તથા રોમમાં કુદરતી તથા કૃત્રિમ હોઈએ હતા. રાજ્યોના જનાનખાનાના રક્ષણાર્થે તેઓની મોટી કોમખત અંકતી, પ્રાચીન ઇજીપ્તમાં તો તેઓની રાજકારભારમાં એટલી લગભગ એકદરથી સત્તા જામી હતી કે “યુનક” અને રાજ્યકારભારી પધવિયાથી રાખેરા યદ ગયા હતા ! રાજકારભારી માત્ર માટે એજ રાખ વંપરાતો, પછી રાજકારભારી અનેક પત્નીઓના પતિ અને સંતાનોને પિતા કેમ ને હોય ? અંવાંગીન છટલીમાં નાના છોકરાઓની ઠેઠ અત્યાર સુધી તેઓ જાણે બળદ હોય તેમ એજ હેતુથી ખસી કરવામાં આવતી કે તેમના દંદનો સૂર યુવાવસ્થા પવાં છતાં સ્ત્રી જેવો મધુર રહે અને ગળી ન શકતાં ઉંચામાં ઉંચો “સોપ્રાનો” સૂર તેમના કંઠમાં કાયમ રહે ! આ અભાગીયા જાતિસંકરોને છટલીયન પ્રજા રંગમૂમી પર સાંખી રક્ષી નહોતી અને તેથી નાટકશાલામાંથી તો તેમને વિદાય કરવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ પોપના “વેટીકન” ના મહાલયમાં તેમનો ઠેક ૧૮૭૮ સુધી ગાયનાદિ માટે ઉપયોગ થતો. પોપનું રાજ્ય પ્રજાની અવનતિ તથા અનીતિને ઉત્તેજન આપનાર હોવાના આલોપની તે એસરમ રીતે નિરપહા કરતું. પરંતુ હાલના પોપ પાયસ દસમાનો પૂર્વજ પોપ લીયો તેરમો સેન્ટ પોલની ગાદીએ આવતાં તેણે એ અધર્મ કર્મના ભોગોને વિસર્જન કરીને ખ્રીસ્તી ધર્મના કેયલીક સપ્રદાયની થતી અંપકીર્તિ અટકાવી હતી. આ સધળા વર્ણનનો હેતુ એ જ બતાવવાનો છે કે, યુરોપમાં કૃત્રિમ નપુંસ-કત્યને ઉત્તેજન મળતું પરંતુ તેમાં ધર્મનો નિમિત્તનો દંભ કરવામાં આવતો નહોતો. પરંતુ આ રશીયન સ્કોપ્લેસીએ સનાતન ખ્રીસ્તી ધર્મના તેને પાયો ગણે છે ! તેઓ પોતાને ખ્રીસ્તી નથી એમ કહેવાડતા નથી-પરંતુ આ દેશમાં જેમ અનેક સાંપ્રદાયિકો પોત પોતાના છપ્ત દેવોને વેદમાંથી કાઢે છે તેમ આ સ્કોપ્લેસીએ પોતાની માનીતી ક્રિયાઓ માટે બાહ્યલક્ષનો આધાર બતાવે છે અને ન્યુ ટેકસાસેટના મેથ્યુના પ્રકરણના ૧૯-૧૨ તથા ૫૮-૬૯ નાં પ્રમાણો આપે છે ! તેમાં છત્રપ્રીક્ષે આપેલી સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત કરવાની સલાહનો ઉદ્દેશ તથા આશય સિંગમર્દન છે. એમ એ “ક્રિપિ” એએ, પોતાની કથનાથી, સોધી દારણું છે ! એ

જાણીને કંપારી છુટે છે અને રોમાંચ થાય છે કે કેટલીકવાર સ્ત્રીઓ પણ સ્ત્રીત્વનાં લિંગો છિન્ન કરે છે, અને તેની રક્ત ક્રિયા મહાં ભયંકર હોય છે. સામાન્ય રીતે તો માત્ર સ્ત્રીનાં નષ્ટ કરીને, આક્રીકાનાં ડોહાંથી રાજ્યની એમેએનો બનીને સંતુષ્ટ થાય છે. અંગ્રેજ શસ્ત્રવૈદ્યો સ્ત્રીઓનાં સ્તનો પાછાં વગેરે અચુક રોગોના, સંજોગમાં બિન્ન કરે છે. પરંતુ આ સ્ત્રીઓ વગર પાંડે એમ કરે છે. દુષ્પીલી રીતે તેમની બુદ્ધિને પાડું ઘસું છે તેથી જેટલા અવયવ નષ્ટ ન કરે એટલાજ નસીબદાર સમજવા! સ્કોપ્સીઓ કાંઈ લગ્નના સર્વથા વિરોધી નથી. લગ્ન બાદ એક બાલકની અને સર્વિયા (જ્યાં પણ યોદ્ધા છે) માં એ બાલક સુધી હાવન કરવા દેવામાં આવે છે; પરંતુ તે પછી તો એ ગુપ્તાંગી રૂપ રાક્ષસોને તિલાંજલિ આપીને બેઠે છે. અને ત્યારેજ સંપૂર્ણ સલામત તો થયેા મળાય અને ચોગને આંકેને પેઠે ગર્ભો કહેવાય. એ પંથીઓના પ્રધાનમાર્ગે ભક્તિ છે, અને બળત તથા નૃત્ય એ ભક્તિનાં મુખ્ય અંગો છે. ગાંડા અને ઝંતુની ચપ્પાળ્ય લાં સુધી ગાય અને નાચે છે. આ મંડળના સભાસદોએ સિદ્ધિતો શુભ રાખવાના સખ કસમ ખાવા પડે છે. અને તેમની સભા, ધારી ચકાવ, તેમ રાવીએ બેંચરામાં મળે છે અને તાતિઓનાં સાંજના પેઠે સવાર સુધી પહેલે છે. તેઓ એકબીજાને સહાય નજારા છે. તેઓના પોપાક પણ વિચિત્ર તથા ખાસ હોય છે. પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ સુદૃઢ પોપાક પહેરે છે. તેમને મન તો તેના જેવો એક બીજો કાંઈ ધર્મ નથી. જગત્સુ રૂપાણ તેથીજ છે એ તેમના નક્ષ પણ દૃઢ મત છે. તેથી બીજાને આ ધર્મમાં પાવન કરવા તેઓ શરૂ કરીને ગણે છે. પરંતુ સ્ત્રીક સંપથી જ ધર્મ પ્રચાર કરીને અટકતા નથી. સ્વસંપ્રદાય શક્તિ અર્થે તેમની એક પ્રકૃતિ એવી છે કે ગરીબ માળાઓનાં બાલકો તેઓ વેચતાં લઇ લઇને તેમને પછી સ્વધર્મ મતના વાતાવરણમાં ઉછેરે છે. સુસલ્લાઓ તથા ખ્રીસ્તીઓ તેમજ નવીન મતવાં ધાઓસોશીસ્ટો માને છે કે બલિષ્ઠમાં એક તારક મેસાયહ-પેઇઅર જન્મશે. આ માન્યતા સાર્વજનિક છે. હોંડુઓ પણ કહી માને છે અને બોળઓના કહી તો અવતરી સુધે છે. મનુષ્યનાં હૃદયમાં બલિષ્ઠની રહેલની આરા હોવી સ્વાભાવિક છે, તેનું આ માન્યતા પરિણામ છે. સ્કોપ્સીઓ પણ એક પેઇઅર આવી તેમના પંથને સાર્વજનિક કરશે, અને સર્વત્ર દિવિજનની વિજયવિજય કરાવશે એમ માને છે. પરંતુ આઠળલનાં એક પ્રમાણને આધારે તેઓ કહે છે કે તેમના અનુયાયીઓની સંખ્યા ૧,૪૪,૦૦૦ (અગભગ દોઢ લાખ) થશે ત્યારેજ તે ભાવિ મહાત્મા જન્મશે. આથી આ સંખ્યા કરવાનેજ હાલ તેઓ મધી રહ્યા છે. સમયપરતે આ ઝંતુ તથા અધઝઝા ઝાઝાં યવાં છે ખરાં. કેટલાક સમજી સ્કોપ્સીઓ હવે માનતા યયા છે કે, ખસી કરાવવા કરતાં માત્ર નીતિદાણાં જીવનથી પણ તેમનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થાય છે. સુઆરાતુ આ કાંઈક બીજ છે. એઓ “સુધારાવાળા” એમ ગણાય છે.

સંસ્થાનો વિચિત્ર પ્રતિહાસ.

બનેથી હકીકત એ નવલકથાની કલ્પિત વાતોથી પણ વારંવાર વધારે ચમત્કારિક હોય છે. ‘સ્કોપ્સીસમ’ ધર્મનો ઉત્તિકાસ પણ આગેજ મહાઅમત્કારિક છે. આ સંપ્રદાય “ખલીસ્ટી” નામના એક રશિયન પંથની સાખા છે. તે સ્કોપ્સીઓ બહુ ગુપ્ત રીતે સ્વધર્મ મંદન કરતા. તેમની ઉત્પત્તિ પછી અનેક વર્ષે છેક ૧૭૬૧ ના સાલમાં તેમની હસ્તીની ખબર

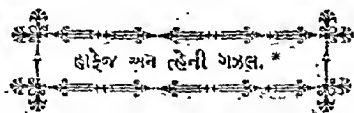
રશીયાનો ઓરેલ પ્રાંતની સરકારને પડી. રશીયાના ખેડૂતો અત્યંતની સાક્ષાત મુક્તિ છે. એક માહિતીના આડી ખાવાથી ધમ્મપ્રસ્ત માર્ચે ગયો એવી જનશ્રુતિ હોવાથી એ મહાત્માનાં મરણને આજકાલ કરતાં ૧૯૧૩ વર્ષ થયાં છતાં રશીયન ખેડૂતો સરેરાસ દર દસ વર્ષે એકાદ અઠવાડીયામાં અમુક સ્થળના માહિતીઓને કિમિનું નિમિત્ત મળતાં ઠાર કરી નાંખે છે ! અધુન ખંડે માની તે પ્રમાણે કરવાને તેઓ હમેશાં ખડા હોય છે. એકી 'ધવાનોવ નામના' એક ખેડૂતે ઇંદ્રિયાનાશથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ ધામ છે એમ સમજાવીને ૧૩ બીજા ખેડૂતોને નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યું, એમ આ અરસામાં રશીયન સરકારની જાણમાં આવ્યું. નાક કાપવા કરતાં પણ આ પ્રયોગ ધણો વધારે ભયંકર છે. નાક આડે આવવાથીજ ઇશ્વર આંખથી દેખાતો નથી એમ સમજાવીને આ દેશમાં અનેકનાં નાક એક મહાત્માએ કપાવીને, નાકટા પંથ આ દેશમાં સ્થાપ્યો હતો. એ તો માત્ર કહેવાય છે. પરંતુ એથી એ અતિ વિશેષ ભયંકર માન્યતા ત્રુષ્ટીઓના મનમાં ધવેનોદે ઠસાવી. તેને અને તેના મદદનીશ સેલીવનોવને સરકારે વાળખી રીતે સજા કરીને, તેમને સાધખીયાં-રશીયાનો આઠામાનમાં દેશ નિકાલ કર્યો. સેલીવનોવ બાગી ગયો અને બાદ પોતે પોતાની લીલા ચલાવી. તેણે જાહેર કર્યું કે "હું રાજનો રાજ્ય અને ઇશ્વરનો પુત્ર છું." ઇંદ્રિય મર્દનથીજ મુક્તિ છે એ સિદ્ધાન્ત તેણે બેઘડક પ્રકૃત કીધો તથા પોતાને ઇશ્વરાવતાર (ક્રાઇસ્ટ) તરીકે તેમજ સ્વયં જાર તરીકે મનાવી એમ બેવડી પૂજા પોતાના અનુયાયીઓ પાસે કરાવી । સેંટપીટર્સબર્ગમાં આ મહા સિદ્ધાન્તિનું પ્રતિપાદન કરતાં તેણે ૧૮ વર્ષે બતીત કર્યો. ૧૭૯૭ માં જાર પૌલ ૧ લાએ તેને શરી કેદ કર્યો પણ સાધખીયાં મોકલવા એ ખોટી સજા ધારી તેને દિવાનસાળામાં પૂર્યો । પ્રશીયાના રાજ ફ્રેડરીકના સમયમાં પણ આત્મધાત અથવા સ્વમરણથી મુક્તિ ધામ છે એમ માનનારો એક પંથ નીકળ્યો હતો. તેઓ પૂન કરતા કે જ્યાં સરકાર તેમને ફાંસીએ ચડાવે અને તે રીતે માંચેડું મુક્તિ મળે. ચતુર ફ્રેડરીકે જોયું કે ફાંસી તો એમને મન મોતીના હાર છે. તેથી તેમને દિવાનસાળામાં મોકલ્યા અને લાંબા ત્રાસ અને દુઃખથી તેઓ ઠંડા પડી ગયા. રશીયન સરકારે પણ જો આ ઉપાય દ્રઢતાથી અજમાવ્યો હતો તો જરૂર તેનાં શુભ તથા ઇચ્છિત શળ આવતે પરંતુ સેલીવનોવને જાર એલેક્ઝાંડર ૧ લાએ છોડી મુક્યો અને ૧૮૨૦ સુધી તે નિરંકુશ રહ્યો. પછી તેને પાછો ૧૮૨૦ માં ત્રીજે ટેકાણે આ વાર મઠમાં-પૂર્યો. જરાજર ૧૦૦ વર્ષની વયે ૧૮૩૨ માં તે મરણ પામ્યો.

સેંટકોનિ સાધખીયાં મોકલ્યા, પરંતુ ઇંડા આવતો નથી !

આ છતાં આ પંથની તો વૃદ્ધિજ ચઇ, અને તેમાં સૌથી આશ્ચર્યકારક એ હતું કે તેમાં ઉચ્ચ કોટિના પુરૂષો દાખલ થતા હતા ! અગ્રીર ઉમરાવો, સૈનિક તથા નૌવિક અને રાજ્યના અન્ય ઉચ્ચ અમલદારો, ધનાઢય વ્યાપારીઓ અને ૧૬૬૧ પાદરીઓ સર્વે તેમાં જોડાતા ! શું ગાંડપણનું વાવાઝોડું ? આ નપુંસક પંથની સખ્યા એટલી ઝડપપંથ વધી કે, ક્રોડો ખેસાડવાને ૧૮૪૭ તથા ૧૮૬૬ ની દરમીયાનના ૨૦ વર્ષમાં ૫૧૫ પુરૂષો તથા ૨૪૦ સ્ત્રીઓને સાધખીયાંનાં જંગલોમાં દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યાં, છતાં અનુયાયીઓનાં સખ્યા કે ઉત્સાહ તો મુટતો દેખાયોજ નહીં ! ૧૮૫૨ માં તમામ રશીયામાં તેઓ ૫૨ ક્રોડો ગણ્યા.

૧૮૭૪ માં તે પંચના અનુવાચીઓની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી ૫૪૨૪ પુરો તથા ૧૪૧૫ સ્ત્રીઓની હતી. સરકારના બલમંજૂરીના હિસાબે તો નિષ્પણ અને નિરર્થક ગીતરચના તારે હાસ અને મસ્કરીથી તેમનો અંત આણવાના હિસાબ ઓળખા. આ મુદ્દ મહીને નાન્યતર જાણે ખાસ યવજાઓને બાયડીને પોષાક પહેરાવીને, માથે ભેવફરની ટોપી ઓઢાડીને, તેમને ગમેતાં સરવસ ફેરે ફેરવવામાં આવ્યા, પરંતુ માંજુ તો હથોડાના પ્રહારોથી હાલુ વળે યથા. ૧૮૭૨ માં ૧૩૦ સ્ટાપ્ટસીને એક હારે સાહબીયાની બનાએ વિદાય કર્યા પણ મુર્ખ તો ન જ છેડેલાં કોઈ ન રાખ્યું ત્યારે ઘણાકે પડોશના રાજ્ય રૂમાનીયામાં પ્રસ્થાન કર્યું. રશીયામાં તેમની વિરુદ્ધ સખ કાયદા છે. દરેક હીન્ડીએ પોતાનું નામ સમ રજીસ્ટરે દરાવવું ત્યાં રજીયાત છે જ્યાં તેઓ હજી ત્યાં ચમન કરે છે !

ધર્મ અને ધર્મી ધતા, મુર્ખતા અને દ્રવતા એ વિષયોના પ્રકરણમાં આ કરતાં વધારે વિચિત્ર અને ચમત્કારિક ખીના યોડીજ નહીં. પ્રજાને શાની કરવી એ ખરે હિસાબ રૂઢીચાએ ન હોય હોવાથીજ તેમનું જોર યથા છે. અમાનજનિત માન્યતા નાશ કરવાનો બાદચાહી હિસાબ બાદચાહી જળાત્કાર નથી પરંતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરવાનો છે. અને જ્યાં સુધી શું રશીયામાં કે શું અન્ય દેશમાં તેમ સંપૂર્ણ અંશે કરવામાં નહીં આવે ત્યાં આવી નહીં તો એના જેવી જાતના પ્રહારો હોવાનારા તેમજ તે આતંકારીઓ પધાનોજ એ સદમ જોડો શુદ્ધ વિદ્યા રૂપ સૂર્યનાં દિરણે શિવાય બીજા કાંઈ હિસાબથી નહીં થશે નહીં. એજ સાર મંકજ કરવાનો છે.

[લેખક:—રા. હીરાલાલ મગનલાલ દેસાઈ.]

પ્રાસ્તાવિક.

ગુજરાત સાહિત્યના નહન વનન મધુર કુંજમાં મધુર ખરિભજ બેઠાવતાં સુવસિત મુખે ચૂંટી હેર અનેક સાહિત્યવિભારી પુરોષો વાંટી પ્રજા આદરવામાં આવે છે. કેટલાક કવ્યવિભારી હેમ છે. નવારે કેટલાક પદ લેખ લખી સાહિત્યોવાનમાં પોતાનું કૌતવ્ય બજાવે છે. વળી કેટલાક વર્ણન નાહક સખવામાં આવે છે. વળી કેટલાક બેઠાકવિ, વારવેતા, વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રમાં કુશળ એવા અન્ય પ્રસંગ મહા પુરોષો અને અદિત્ય લખી સાહિત્ય સેવા બજાવે છે. આ લેખમાં પણ રશીય (હંસનતું. મો રાંદર) ના મશહુર શાયર હાલેલનાં કેક કવનરચાત, તેની લીમ કવિત્વશક્તિ, અને તેની સાહિત્યમન ગરજનું વિવરણ કરવામાં આવેલું છે.

* હોલતશાહે-સમરકંદનીની " વરકર-હલ્-ગોબર " (Lines of the poet.) નામથી એક ફારસી પુસ્તકની સહાયવાળી.

ફત્ત. પ્રો. મણિલાલ નયુભાઈ દ્વિવેદી, સ્વ. કલમી, સ્વ. ષાળાસાંકર, છયાદિ છયાદિ અન્ય વિદ્વાન સાક્ષરોએ ફારસી જમાનની ગ્રંથલેખો, યુનિવર્સિટીમાં સાહિત્યવિભાગી પુસ્તકોને સ્વાદ અપાડના પરાક્ષની પ્રયત્ન કરેલો છે, અને અધાધિ પર્થતં અન્ય સુવિખ્યાત લેખકો તરફથી તે પ્રયાસ આદર્ય છે. આ ગ્રંથલેખની મૂળ ઉત્પત્તિ તરફ દૃષ્ટિ કરીશું તેા સંસ્કૃત જ્ઞાણ આવશે કે ગ્રંથલેખી દહેજન ફારસી જમાનમાં કાંઈ અનુપમ આનંદ આપે છે. તેમાં ખાસ કરીને કવિ હાફેઝ ગ્રંથક ગોફતી કરવામાં પૂરું કાર્ય દર્શાવે અને તોમ ભુજિતું દર્શન કરાવ્યું છે. હાફેઝની વાણીમાં જે માધુર્યનાં સુધાકણ સ્વે છે, તે અન્ય કોઈ ફારસી સાયરની ગ્રંથલેખમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં નથી—જે કે ફારસી સાયરોમાં પ્રથમ સ્થાને લોગનનાર તે સાહનામાનો મંરાદુર લેખક “ શીરોશી ” ન ગણાય છે, અને સુશી કાવ્ય (વેદાન્ત કાવ્ય) લખવામાં હોરા સંખાન શોભેલો “ મોલાના જ્ઞાણ-ઉદ્-દીન-રૂમી ” છે. આટલું છતાં હાફેઝની ગ્રંથલેખમાં જે આનંદનો ઝરો અવિચિત્ત વહન કરે છે, તે અન્ય કોઈ પણ ફારસી સાયરની ગ્રંથલેખમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. એક દોહાતરારો “ તઝકરાત ” માં ઘણું ધરાવના કવિઓનાં દૃઢ જીવનચરિત્રો આપેલાં છે, છતાં સામાન્ય ફારસી રીતે જમાનમાં ગદ્ય અને પદ્ય લેખકોનાં જીવન ચરિત્ર લખાવાનો જનુધા રીવાજ નહોતો. પરંતુ આમાં પુસ્તકો ઘણાં આપ્યાં છે, અને તેથી કરીને આવા કવિના ચર્ચા જીવન ચરિત્રથી આપણે જનુધા અજ્ઞાન રહીએ છીએ.

શીરાઝ.

આ શીરાઝના મરાદુર સાયરની ચોક્કસ જન્મતિથિ માર્ગે મ પડી નથી, પણ એટલું અનુમાન થઈ શકે છે કે ન્યારે-ધરાનમાં યુઝફર વંશના પાદશાહ છે. સ. ચોદમી સદીમાં રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે આ કવિ હસ્તિમાં હતો. શીરાઝ સાહિત્યવિભાગી વિદ્વાનોનું મુખ્ય મથક હતું. મરાદુર સાયર સાદીનો પણ જન્મ શીરાઝમાં જ થયો હતો. હાફેઝને પોતાની જન્મભૂમિ પર અતિશય ખ્યાલ હતો, જે એની ૩૨૩ મી ગરસ (ode) ની પ્રથમ પંક્તિ પરથી માલુમ પડે છે:—

“ Blessed Shiraz ! a matchless place divine
Gracious God ! guard it from decline. ”

આ કવિનું પુર-ખર નામ “ ખાન્દેહ-રામસ-ઉદ્-દીન-મહમદ-હાફેઝ-શીરાઝી ” હતું. કાવ્ય લખતો તે “ હાફેઝ ” તખલ્લુસ (Nom-de-plume) ધારણ કરી લખતો. તે સમયના પાદશાહે એની અનુપમ કવિત્વ રાશ્ત્રિ પર વારી નહ એને “ ખાન્દેહ ” નો ઇલકાબ બાંધ્યો હતો. હાફેઝને જાણપણથી જ પારમાર્થિક જ્ઞાનવિદ્યા (Theology) પર પ્રેમ હતો, જે અંત સુધી એનો પ્રિય વિષય હતો. કવિતા અને સંગીત પર હાફેઝને ઘણું શોખ હતો. હાફેઝને આખું કોરાન જીન્દાગિ હતું, તેથી કેટલોક સમય “ હાજ કવાય ઉદ્-દીનની મદરેસા (College) માં શિક્ષણ શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું હતું.

શોખે—નશાત.

હાફેઝની અનુપમ કવિત્વરાશ્ત્રિ માટે એક દંતકથા પણ આપું છે:—

એક સમય હાફેઝની દૃષ્ટિ એક અતુલિત સૌન્દર્યવાન નાઝનીન પર પડી. આ નાઝનીનું નામ “ શોખે-નશાત ” (A branch of sugar-Candy) હતું અને જે હાફેઝની પ્રિયતમો હતી. પ્રથમ શોખે-નશાતને જોતાં તેનાં કણે તેના હૃદયમાં પ્રેમનશાતિ સર્જત જીવંતવા લાગી; અને આ પ્રેમે હાફેઝને એક વિપયોનમત (Monomaniac) બનાવી મૂક્યો. પચ્ચાસે એક ટકરી પર નહ ૪૦ દિવસ ને રાત્રિ તેણે શોખે-નશાતમાં ખેરી સમાધિવ્રત રિયતમાં વિતાડ્યા. છેલ્લે દિવસે પચ્ચાસ ખેરો તેને દર્શન આપ્યાં, ને હાફેઝને તેની પ્રિયતમા આપવાને બદલે તોમ કવિત્વરાશ્ત્રિ આપી એવી લેખવાચકા છે.

સુસાફરીના તિરસ્કાર.

હાંદેએ સુસાફરી પર લેતા માન પણ રોષ નહતો, અને કેટલીક જગત તો તે વિષયને દર્શાવેલા; જ્યારે આપણા પ્રખ્યાત ગુર્જર કવિ કથાકાવ્યે આથી વિપરીત હતું. * રોષ સાંદીને પણ સુસાફરી પર અતિરાગ ખાતર હતો. ચોતાના મિત્ર ચતનના વખતમાં હાંદેએ એક મહત્ત્વમાં લખે છે કે “ સુસાફરી મૃદુ શીતળ સમાર લહરી અને રૂનાબાદના રમણીય સ્ત્રીમાં સચિત્ર બાણી જે અનિવાર્ય આવડ આપે છે, તેને સાતાં પણ સુસાફરી કરવાથી પ્રભવ નથી થતો. ” જેથી આ દૃષ્ટાંત હિન્દુસ્તાનના બહુમતી રાજ્યના તે સમયના પાદશાહ મહમુદશાહે હાંદેની પ્રશંસા સાંભળી નિમંત્રણ આપેલું. પ્રથમ તો હાંદેએ આ નિમંત્રણ સ્વીકાર્યું અને મંદમુદશાહે માલદેશ વહાણમાં બેસી હિન્દુસ્તાન તરફ આવવાની તૈયારી, પણ હોરમઝ મુઘી આવ્યા એકલામાં તો સમુદ્રતાબની અનિતાએ એટલે દરબે એવું મરિતપ્ર ભ્રમિત કરી મેલ્યું કે (યાંથી તે પાછા ફર્યો, અને માટે એક સુંદર મગ્ગ મહમુદશાહ પર લખી મોકલ્યો, જે ૧૮૩ મી વચ્ચે છે—

વિચિત્ર ઉદારતા—સુફલીસપણાં મુળી.

બરો આરામ તમુદ અબ્બલ ગમે દરીયા બબ્બલે સુદ
ગાલત ગુફતમ કેહર મોલશ બસદ બવહર નમી અરબદ.

* ધનામની લાલચમાં ને લાલચમાં દરીયાની સુસાફરીને અંગે રહેલી બહીક પહેલાં તો મહેર બહુલ નહીં જેવી લાગી, પરંતુ પછી અને માલમ પડ્યું કે મારી જે ભૂલ હતી, મારી હમીરો બગાડી મળે તો પણ દરીયાના એક મોલથી જે રૂબ થાય છે તેની તે બરાબરી કરી શકે નહીં.

જ્યાં તેણે તેને ખુલ્લું નાખ્યું કે—

રાફે તાએ સુલતાનીકે બીમેલન દરઉદાઈઅરત,
કુલાઈ દિલકરા અરત અગમા બદઈ સરનમી અરબદ.

* મારાથી તાર પરંતુ એવું તાર કે જેને લીધે છવ જોવાની બહીકથી હમેશાં મગાતા રહેતું પરંતુ હોય તેટલો કે ચિનાકર્પક વરત છે, તો પણ તે એવી નથી કે જેને માટે હમેશાં આપણું જન બહીક ને બહીકથી બરપૂર મળવા આપણે લલચાઈએ.

હાંદેની ગતિવ ગતિ પ્રેમસૂત્ર છે અને લગભગ બધા કાવ્ય સત્ય + પ્રતિ વજાર દર્શાવે છે. ચોતાની દીવાન કું ની પહેલીજ ગતિવની પ્રથમ પંક્તિમાં લખે છે—

“ ધલારા એ હુલ સાધી અધર કાં સૌ બનાવીલ હા
કે હીક આસાં તમુદ અબ્બલ વસે ઉફતાદ મુરશીલ હા. ”

અરે ! સાધી (cup-bearer) રાતબોથી ખેલેલું લગ્ન જમને કે ! કે (પ્રયોગન માવ કે) હરક આસાં કોસે પહેલાં પરંતુ મુશ્કેલ અતે છે. આપણા પ્રખ્યાત ગુર્જર કવિ નર્મદાચંદ્રે પણ આવાજ વજાર કરેલા છે—

* આ બે પદ્યોન કવિઓની સરખામણી કરવામાં એક વાતનું નિબંધ શ. રા. કૃષ્ણદાસ મોકલવા બોરીએ લખ્યો છે.

+ A Divan is a book containing a series of odes and other poems
કું સનમ = મતિમા સનમને અલગ રૂપે પ્રિયતામ અર્થ છે, વિં. Divan
ખેંડવેલું મુલને છે.

“ પ્રેમ કરવો રહેલ છે પણ નિભાવવો મુશ્કેલ. ”

આ ઉપરાંત હાફેઝની છઠી ગઝલ કે જેના પર શેઠ કાઠે-વારી-નય છે, તેમાંની બે ચાર પંક્તિ અત્રે દર્શાવીશું:—

“ અગર આં તુરેકરીશહી બદરત આરદ હીલે મામી,
બખાલે હીન્દુ યશ બખશમ સમરકન્દો. બુખારાસ;
બી હેલ સાધી, અધે આધી, કે દર જતત ન બાહીયાફત
કીનારે આબો રૂકનાબાહો ચુલ અફતે સુસહારા;.

x x x x

જે ઇશકે ના તમામે મા જમાલે ચાર સુરત મનીરત
બ આબો રંગ બખાલો ખત જે હાજત રૂપે કીબારા. ”

x x x x

“જો કાઠ શીરાજની નવયૌવના સુંદરી ગદાઈ હૃદય આકર્ષી લે, તો લેના કપોત પ્રેરેશ પર આવેલા એક સ્થામ તિલને માટે હું” સમરકન્દ અને બુખારા આપી દેવા તબ્દર છું. અરે! સાજી! તું અમને અવશિષ્ટ રહેલા શરામ આપ; તદ્દમને રૂકનાબાહના કીનારા જેવું રમણીય સ્થાન અને સુસહીની શુભાખના પુષ્પોથી છવાયેલી ડુંગે સ્વર્ગમાં પણ ખાપા થશે નહીં x x x આપણું પ્રેમ અપુરાં હૃદયોથી પ્રિયાનો પ્રેમ તદ્દન નિરાળો છે; સુંદર કુખડાને ચિતરી દુઃખિન શોખાની આવશ્યકતા નથી; નૈસર્ગિક સોન્દર્યને બાહ્ય વજ્રાલંકારથી વિભૂષિત કરવાની જરૂર નથી.” (Beauty unadorned is adorned the most—good faces need no paint).

આ ગઝલને માટે એવી વાત ચાલે છે કે જ્યારે ઇસવીસન ૧૩૮૭ માં તૈમુરે ફારસ પ્રાંત છતી લીધી અને શાહ મનસુરને કતલ કર્યો, ત્યારે તૈમુર શીરાજ હતો. તે સમયે હાફેઝને પોતાની પાસે શાલાબી પ્રેમ કર્યો કે “ ત્હારી સુંદર ગઝલની પ્રથમ પંક્તિમાં તું” કહે છે કે માત્ર એક શીરાજની નવ-યૌવના સુંદરીના કપોલ પ્રેરેશ પર આવેલા સ્થામ તિલને માટે સમરકન્દ અને બુખારા આપી દેવા તબ્દર ! બેટાઈ બહુ” મિશ્યામિમાન શા માટે રાખે છે? જ્યારે મહે” ગદાઈ” સર્વત્ર બળ અજમાવી, મહાન જામ કેડી, ગદારી લીડેલુ તરવારના રોષર્થ બંદે સમરકન્દ અને બુખારા છતી લીધાં છે, તે પ્રાંતને તું” એક પળ-શરમાં માત્ર સ્થામ તિલને ખાતર આપી દેવા તબ્દર ચાલે છે ? ”

ચાલાક કવિ હાફેઝ હાજર જવાબી હતો. તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ અથ સુલતાને આલેમ ! અજ્ઞ હું નવ બખશન્દગી અરત કે બહીન દોષ ઉક્તા હેલ અમ ” અથે! જલ્દાંખનાહ! માત્ર ગદારા આવા સદાના બૌદ્ધાર્થના કૃત્ય (Generous actions) ને લીધેલ હું આવી મુશ્કેલી સ્થિતિમાં છું. ” તૈમુરે આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી હિંમતુદ યદ થયો અને હોફેઝને છનામ આપી નિદાય કર્યો.

ફાની દુનીયા..

ફાની દુનીયા-વિશે ઈસારો કરનાં આ મહાન કવિ કહે છે કે—

“ હાફેઝ ! તુરક જહાની જોશ્તન તરીકે ખુશદલરત
તા ન પીન્હારી કે અલ્લાલે જહાનદાર ખુશરત ”

હાફેઝ ! આ નધર જગત તપ્ત હેલું એ આનન્દભી છે; કારણ કે સંસારી પુરુષો સદૈવ સુખમય જીવન માગે છે એમ તું ન સમજતો, સંસારમાં પ્રેમાપસર્પણ (The Flight of Love) સર્વથા હૃદય યાચ છે. અવશ્ય સુધ્ધ સર્વિલક પ્રેમ વીરલ છે. આ નધર જગતમાં તે બાગ્યેલ ખાપ થાય છે; માત્ર તેતો સનમની સંજતિમાં બેસવામાં મુગ્ધ છે.

" હું એ સમયે એનીથી અગ્રીમ હુકુમન ન બનીશ
હું એ સમયે એનાર અગ્રીમ બોલતાન નહીશ. "

આ સંસારમાં કેઈ પણ પુરુષ શુદ્ધ મધુનું પાન કરેલા સમર્થ થયે નથી. 'હુમેશો બળત્રી' વિષ અને અમૃત ઉભય સંમિશ્રિ છે. નિમત્તરૂપી વાંછીમાં શુભાગ અને ક'ઈક સાચા છે. મુખ છે ત્યાં હુનમ છે, હૃદય અને અસ્તિતા આંકે અસ્થિર કરી રહે છે.

નકલિયાએતિ આપુક !

હાફેઝની પછી મારત પ્રેમની આત્માદર્શક ગચ્ચીનું અનુકરણ એનો સમયમાં હાજર થઈ પરંતુ તે હાફેઝનો હાફેઝની ગચ્ચમાં આપિર્વાવ છે હોને સારા પછી અનુકરણ કરનારા ગચ્ચ સુખા નમાં નથી; હાફેઝ પોતાની ગચ્ચનું વિવિધ અનુકરણ થાવ છે તે નાહતો; તેથી અનુકરણ કરનારા પર કાદા (Satire) કરવા ખતર એક નવાએ લખે છે:—

" આનોશ હાફેઝ ! વળન મુકતહાયે હું પુરખ,
નીગાહ દાર કે કલાએ શહેર-શાદક અસ્ત; "

હાફેઝ ! હું સાનવા ! મુજો રહે ! ત્હારા કાવ્ય કપી રત, સંજોગ સમય કે શહેરમાં
ફે રહે રાત્રીમાં ખાંડ ખોલી બેઠા છે.

સૂરીઝમ.

આ મુખ્ય હાફેઝ સંપ્રવાસ ગચ્ચો લખી છે; પરંતુ રોચનીય તે એ છે કે લગભગ બધી ગચ્ચોમાં એના પ્રમાણ વિચારોનુસાર છે. આજ એના વિષય (Subject) સુરીઝમ અને (Mythicism) અભ્યવહારુ સંદેશન કરેલું હોય એમ લાગે છે, હપ્પુદ્દીર-ચોરી પંક્તિઓ પાથી સત્તર-અઢીસે કે દેકે ગચ્ચમાં, સાચી શામનીન ક્યા છે; આ પ્રમાર આજ હાફેઝની ગચ્ચમાં નથી પણ પ્રત્યેક કારણે શામની ગચ્ચોમાં પણ એના ચોલી નહાઈ આવે છે. જો કે અગ્રમવાદને લગતાં કાવ્ય લખવામાં તેના નજાલ-ઉદ્-દીન રૂપી હાફેઝ કરતાં ઉત્તમ પંક્તિઓ છે, પરંતુ કાવ્યના અભ્યવહારુ રસનું સિંચન કરતું (કાવ્ય રસાત્મકી ચાકર્ય), અને ગચ્ચને શ્રુતિ પ્રિય અને મધુર લાગે એવી બનાવવા, તે તે માત્ર હાફેઝનું કાર્ય છે. તેમજ હાફેઝની ગચ્ચમાંથી જે કાંઈ પુરુષ માનુષિ હાફેઝની આંતરિક લાગણી અને આત્માદર્શક કાવ્યની આશ રખે તે તે અર્થાત્ સદા નિરાશામીન પરિવર્તન થાય, મધુર સ્વભાવ આલેખન (Delicateness of human character) ને લગતાં કાવ્યોની પણ ધન્યતા છે. એવા કાવ્યની તે શેરપરિપત લેવા કવિ અને નાટ્ય ગુર પારોષીન આશ રખાય; તેમજ પોલીટીકી (Political), જન સમાજને લગતા (Social), વૈજ્ઞાનિક ઇ. ઇ. વિચારપ્રકાર કાવ્યની કારણે કાવ્યમાં ગચ્ચા રાજ્ય તાત્તર છે. માત્ર પ્રત્યેક કાવ્યમાં સતત પ્રતિભા પ્રેમ પ્રધાન્ય હોય છે. લગભગ બધાં કાવ્ય સુરી કાવ્ય (વેદાંત કાવ્ય) હોય છે; (Subject) " સુરીઝમ " કેટલાક પાયાત્મ લેખો [જેવા કે બી. (E. Browne) જાડેન] ના અભિપ્રાય મુજબ, એક પ્રમારનો અગ્રમવાદ (Mythicism) છે. આ અગ્રમવાદ પ્રમાણે સકળ સર્વિ કેવલ પ્રકૃતમય (Pantheistic) છે; સમસ્ત વિષ માત્ર મનોમય (Idealistic) છે અને આત્માનુભવ તપશ્વરી (Spiritual ecstasy) પર ઇશ્વરને આજ્ઞાવાની વિશ્વ (Theosophy) છે. 'દુકમ' " સુરીઝમ " પ્રભુમય, મનોમય અને ઈશ્વરી જ્ઞાનને લગતા અગ્રમવાદ છે.

* આ પંક્તિમાં આત્મ-સંજોગન છે.

‘ સુનમ. ’

કેઈ અજ્ઞાત પરિભાષાના પુરવઠને આવાં કાષ્ય વાંચતાં, તેજ સંજે વિષય, રસાનુભૂતિ અને વર્ણક જાણે, પરંતુ સૂક્ષ્મ અવલોકન કરતાં માવમ પડે છે કે આ માળી પદ્ય વિકાસજ્ઞાન (Theology) ના બૃદ્ધ તત્ત્વો સાથે સૂક્ષ્મ સંબંધે ધરાવે છે. આ કાષ્યો રસરૂપ દ્રવ્યના મુરતિ-વિષયો ચર્ચાસ્પદ બાન કરાવે છે. આવીજ કાંઈ ઘટોદ્ભવ રચ, બાળકાંકરની મઝક વાંચતાં અનુભવાય છે. આવાં મને આ દુનિયા ફાની છે; અને નશ્વર જગતને તથા ઐકાન્તમાં ધર્મર ગુણગાનમાં મુગ્ધવાન બનવા પ્રેરણા કરે છે. લોકભય ભયેક કાષ્ય પાંચે દિગ્ધર્મો દોષ છે. સ્વધ સ્વરૂપ તપાસતાં બાહ્ય પ્રેમભૂત નિરૂ કરેલું જગત્પાય છે, પણ એ બાધ વસ્ત્રાલંકારો દૂર કરી, માનસિકરૂતિ સ્થિર કરી, સંશય સ્વરૂપ તપાસ ધર્મરના શુભ ગાંવજ દૃષ્ટિ આચળ ખડા થાય છે. આ કવિના મુખર વિષય બીસુ નરકઃક ગુણ, શુભઃકુલુલ સાધીન સંતાપી રામચરે પરવાનાઃક દત્તાદિ દોષ છે.

આ ઉપરથી નવસારી કે “સનમ” એ ફારશી શાયરોના મુખ્ય શબ્દ છે. વિદ્વન્મુકુટમ
શ્રી મજીલાલ પણ સનમને હરેશી આંવાજ પ્રિયોન્મત રસમય હૃદયાર એમની પ્રખ્યાત !
વર્ણ કરે છે:—

“ સદા દિવતા તદપવામાં ક્ષનમની રાહ રોશન છે
તદપતે તુટતાં દિવજર ખડી માશુક સાંઈ છે. ”

આ સુરી કવિને મનતો “ સનમ ” એક દિવ્ય પ્રેમની પ્રતિમા છે; એ દિવ્ય પ્રેમની પ્રતિમ શબ્દ હૃદયે પૂજન કરવાથી પરમેશ્વર સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે; સર્વત્ર આખંડાનન્દ બ્યાપી રહે છે; દેહા કમલોદયમાંથી આલમ્બરમાં વણી રચનાર પ્રમુખ પીયૂષ “ પ્રેમ ” પાત્ર કહે છે; હૃદય પુલકમાં પ્રેમભર્ય અવિચ્છિન્ન અંજલિવાળી સનમ-માયુક હૃદય-ને પ્રાપ્ત કરવાનો શબ્દ તોરણ થઈ જાય છે. પ્રયાણ કરેલાં એક નિષુન્ન આવે છે; નિષુન્નતા દ્વારા અંતમાં ખુલી જાય છે. માયુક-સનમ-હૃદય-સાથે સપ્રેમ-પ્રાપ્ત થાય છે; સનમ તો માત્ર એક સુખિત મોહન મંત્ર છે; મોહા પ્રાપ્ત કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે. પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદનું નિવાન છે; સનમ પ્રતિના દિવ્ય પ્રેમના દિવ્ય બાવને હાંપેલ સમસ્ત સુપ્રેમાધિમાં ફૂલતી આરો છે; તે નક્ષર નગતની હપદિમાંથી સુકત કહે છે; પ્રેમમય સુધિમાં અમીનાં, અનવાનાં આપે છે; હૃદયમાં “ સનમ ” પ્રેમમય સુધિનું કેન્દ્ર છે ।

‘ દીપન-ઉપ-ગાયત્રી. ’

હાઈન્ડી બમક અને મોહિની બરી બાપાએ “ લીસન-ડેલ-ગ્રાએબ ” (The tongue of the Invisible) નો હંલસામ મેળવ્યો હતો. હાઈન્ડી મંત્ર, સીતાર અને દિલરબા સાથે મધુર કંઠે લલકારાવી શ્રવણ કરીએ તો કાંઈ બ્યાર આવતું. અર્થાત્ થાય છે. અને મંત્રના સારે હોતે થયા પછી પણ પ્રતિષ્ઠાને તેને પ્રતિષ્ઠાને રૂમસણી દૂર થતો નથી.

મૃત્યુ.

- હાફેજનું મૃત્યુ લગભગ ઈ. સ. ૧૩૮૮ માં થયું; આથી ગજલની પ્રતિનિ એક મહાન રથ'ભ તરીકે પડ્યો. હાફેજના ધર્મને લગતા રચનનું અભિપ્રાય (Latitudinarian principles) ' સ્વરાજ્યનું-

* Ringlets; + Twisted locks; सखी x Cup-bearer, पद' सुखी भावना
-अर्थ (Spiritual guide) अथवा पद' ३. १ महिष = Spiritual wine."

૨. Candle દીપક; ૩ Moth પતંગીયુ; દીપક અને પતંગીયાનો પ્રેમ અખંડ છે.

• સાર્થકો, "શમા મર જાવ મરવાના"

• सुरुधावो; " शमा पर नव परवाना "

ગામી મતને લીધે તે સમયના ધર્મચુસ્ત સાંઈ અને મોઢાને મન બેઠું એક સમય થઈ પડ્યા હતા હાફેઝ પ્રસંગોપાત તે સમયના નૂતના વિચારને તિરકારી કાઢતા, અને કેટલોક પૂર્વપક્ષ પણ ઉઠાવતો. આથી લેના મરહુમશયે કેટલાક સનાતન ધર્મના આડંબરી પુરોએ લેની દફનક્રિયામાં અમુક વાંધા દર્શાવ્યા. પરંતુ આ વાંધા હાફેઝના મિત્રમંડળ તરફથી એક હુજી રથી સત્તર દુર કરવામાં આવ્યા હતા, તે આ મુજબ હતા—

દફનક્રિયામાં વાંધો !

હાફેઝના દીવાનની ખ્યાનિ એટલી તો વધી ગઈ હતી કે સર્વથા લોકો એમ માનતા કે આ ગઝલો ઇશ્વર પ્રેરણાસર લખાયેલી છે, અને આ દીવાનને કેટલાક અધઃશ્રદ્ધાળુ પુરો, ('oracle-seeing') બલિષ્ઠ લેવાને વાપરતા. પ્રથમ ઇશ્વર સુનિ કરી કેટલાક મંત્ર બોલી તે દીવાનનું ગમે તે પૃષ્ઠ ખોલતા અને જે ગઝલ પ્રથમ નજરે પડતી, લેના સારને બલિષ્ઠના મનના ઉત્તર તરીકે લેખતા. આથી હાફેઝના મિત્રો તરફથી પણ પ્રસ્તુત સમયે દીવાન લેવાનું નાકી કરવામાં આવ્યું. દીવાન ભેટાં અને ગમે તે પૃષ્ઠ ઉપાડતાં સુખાચે નીચલા અર્થના પદિત નાગરે પડી, આથી સર્વ સાંભળું સમાધાન થઈ ગયું. અને હાફેઝના મૃતસારીને વિધિ પૂર્વક દફન કરવામાં આવ્યું—

Think not of holding back thy steps
From Hafiz's bier's line,
To Heaven will be surely speed
Though drenched in sin and wine.

સમાધિ.

આ પછી હાફેઝને રસીકના એક રાત્ર સમાધિ મુદમાં દફન કરવામાં આવ્યો. તે મુદને (shrine) " હાફિઝીયા " ના નામથી સુવિખ્યાત છે. તે મુદને ઉપર હાફેઝની ડાઘ મી અને ૪૩૪ મી ગઝલો કેતરવામાં આવી છે. હાફેઝ મદિનાપાનમાં મસ્ત હોય, તેથી મદિનાપાનમાં મસ્ત બને આશ્ચર્ય બનેલા પુરોએ મૃત્યુ કેમ આવશે તે વિશે ઇચ્છા કરતાં લખે છે કે :—

" When drowned in drink and wine, I die
Off to my grave in taper's style;
My coffin, from wood of wine but make
For grave, my tavern's side betake;
X X X X
Go Hafiz, now for wine be gay
For rains, far to King's don't pay. "

આજ્ઞાક મનુષ્યની વ્યવસ્થા—જેવી કરવામાં આવે છે કે, જે પોતાની માડીનાં પંડ્યાએ બીજાના ખબાઓ લગાડે છે તે !

ધોળીના ખર્ચ તે આનું નામ ! આપણા રાજા નામદાર પંચમા બેઠાના ધોળીનું બીજું શું થાય છે એમ તમે ધારો છો ? તે દર અઠવાડિયે રૂ. ૧૮૦૦ અથવા દર વર્ષે આસારે પોણા લાખ રૂપિયાનું થાય છે. બાદશાહી સ્વચ્છતા તે આનું નામ !

સખરસ—મીઠું—નીમક.

તેની ઉત્પત્તિ, ગુણ ઇત્યાદિ.

સખરસ—૨. ચુનીકાક બાપુજી મોદી.

‘નેપોલીયન બોનાપાર્ટ’, ‘પીટર થી મેટ્ર’, વગેરે અથવાના કર્તા—મુસ્ત.

ખેસતાં વર્ષને દીને ગુજરાતનાં સહેરોના હિંદુ વડતીવાળા બાગ “ સખરસ, સખરસ, સખરમે દહાડે સખરસ ” ના શુક્રનિયાળ સખ્તોથી ગાછ રહે છે; અને દરેક ઘરવાળો તેને પહેલવહેલું ધણાજ બાવથી ખરીદે છે, અને એ વહીવટ આજે સેંકડો વર્ષ થયાં આજે છે, કેમકે એનામાં માણસ અને ખીજાં પ્રાણી તથા વનસ્પતિના મોટા ભાગની જીવનશક્તિ રહેલ છે. શ્રદ્ધાવાળા ઘરડાઓ બે જામીન ઉપર મીઠું વેરાયકું હોય તો તે ઘણે ઘણે વીજીને પગ તળે ન આવે માટે ઉચું મૂકે છે. લૂટારા અને દાંડીયા પણ જેતું નીમક ખાધું હોય તેની સાથે દગો કરતાં ડરે છે અને ગદુછન આજુબાજુ લૂટારા પણ એ નિયમને આગ્રહથી પાળે છે. એનો પ્રસિદ્ધ દાખરો એ છે કે, અરેબીયન નાઇટ્સની અને અલીબાબા ચાલીસ ચોરની વાતમાં અલીબાબાને મારી નાખવા સાર તેનાજ ઘરમાં પૈસાણા રહેલા લૂટારા કોણઆ લુસેને નીમક ખાવાની ના કહી હતી. હિંદુ ધર્મમાં ચૈત્ર અને વૈશાખ માસમાં અને ખીજા કેટલાએક પ્રસંગો ઉપર મીઠાનું દાન કરવાની ધર્મ આજ્ઞા છે.

આ સર્વેનું કારણ એ કે મીઠું મહા ઉપયોગી ચીજ છે. તે વિષે આજે અમારા વાચનારની સેવામાં હું કે પણ જરૂરની વિગતો રજુ કરીએ છીએ. તેથી સાધસ અને સરળ માંથનારનું મનોરંજન થઇ એનો પોતાના માટે અને પોતાના લાગતા વળગતાને માટે યથાશક્તિ ઉપયોગ કરશે તો તેને કામદો થયા વિના રહેશે નહીં; તેમજ નામદાર સરકાર પોતાની હિંદી પ્રજાની જીંદગીની સલામતીને માટે મીઠા જેવી જીંદગીની જરૂરીઆતની વસ્તુ ઉપરનો કર દૂર કરશે અથવા છે તેમાં ઘટાડો કરશે તો પ્રજાના આસીર્વાદ મેળવશે.

શાકુલાર્વિકરિતિ છંદ.

મીઠામાં ગુણ છે ધણા જગતના જીવો બધા વાપરે,
રોષિયું જન અનન મિષ્ટ કરવા મીઠું ધણામાં ધરે.
સ્વભાવિક મજેલ વસ્તુ બહુમાં ને ક્ષાર રૂપે ડરે.
ઝાડો જંતુ જનાવરો પણ બધાં મીઠા વિના ના સરે.
મોટા સાગર ક્ષાર રૂપ જળથી વિશ્વભરે છે ભંખાં,
તો એ આ અવનિ વિષે વળી કેમ ખારાજ ખાડા કયાં.

શાસ્ત્રી નાગેશ્વર જેઠાસાંભ.

મીઠાં જરૂરી મોણસને જરૂરી ખનીજ ચીજ ખીજ એકે નથી. આંખણી પ્રકૃતિ સારી રહેવાને માટે તથા જીવનો રક્ષણને માટે મીઠું ખાવું જરૂર છે. ધણી દીવસ ને મીઠાનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો પાચનશક્તિ બંધાઈ જાય છે. ધરનાં દોરે લાંબાને પણ મીઠું આપવું શાખણ છે. હાથમાં કેટલાએક નોમોકિત વૈદ શાસ્ત્રીઓએ સ્થાપન કર્યું છે કે પ્લેગ, ફોરેસ, તાવ, વિગેરે રૂપે મરણી ચાલતી હોય ત્યારે રોજ સંપારમાં એક તોડો મીઠું નાની વાટીમાં ઝોળાળીને પીવાનું રાખવું હોય તો મરણી તેને લાગુ પડતી નથી. એવા ખતાવેલા માણીને વૈદા “અમૃતજળ” કહે છે. વળી નંદાવાના પાણીમાં મીઠું નાંખવાથી પણ શાખો યાય છે. માંછલાં માંછ વિગેરે કેદવાય નહીં માટે મીઠામાં આપીને રાખી મુકે છે. વળી માણસ અને જનાવરની લાસો પુરવામાં પણ તેનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલીક જમીનમાં ખાતરની જગ્યાએ મીઠું નાંખે છે અને માનીનાં વાસણને એપ - મદાવવાને મીઠાનો ઉપયોગ કરે છે. પાપડખાર (ક્લોરિડે ઓફ સોડા) તૈયાર કરવાનાં કારખાનામાં ઇંગ્લેન્ડમાં લાખો ખાંડી મીઠું વપરાય છે; મીઠાના પાણીમાં વમન કરવાનો ધર્મ છે, એક ખાલા પાણીમાં એક ચમચો મીઠું ઝોળાળીને પીવું હોય તો તરફળ વમન થશે માટે ઝેરી પદાર્થ પેશમાં બેસો હોય તો વૈદ આવાને ઉપાય કરે તેની પહેલાં ને આખું પાણી પાઉં હોય તો આપણે જીવ બચાવી શકીશું.

મરુતમ ડોક્ટર ત્રીભોવનદાસ “ ગૃહબ્ધવરથા અને આરોગ્ય વિદ્યા ” નામના પોતાના ગ્રંથમાં લખે છે કે “ મીઠું તંદુરસ્તી કામ સખવામાં બહુ જરૂરી ચીજ છે. આ દેશમાં શાકભાજી અને મીઠું ને પૂરતા પ્રમાણમાં મળે તો હજારો જરીબોના ખજ અને ખાંડમાં ખેરાક થણો મુકારો યાય. ” દરેક માણસને પોતાના દરરોજના ખોરાકમાં અઘણી તોડો મીઠું ખાવાની જરૂર છે પણ એમ કહેવાને દીલગીર છીએ કે લાખો અને ફોરોડો આદમી એ ચીજની અછતને લીધે બેનસીય રહે છે. આ દેશમાં ગામડાઓમાં અને જંગલોમાં ગામડીઆ અને જંગલીઓને મીઠું મળી ચકતું નથી. નાળીની બાજી બાકીને ખાતાં તેને મીઠાની મારામાર પડે છે. ઉત્તર ગુજરાત અને રજપુતાનામાં જ્યાં પાંચ પાંચ સાત સાત માઇલ ઉપર નેસ્તીની ફકત હોય છે ત્યાંથી બિચારા જંગલીઓ મીઠુની બારોબાર મીઠું લાવે છે અને બધારે એવું મીઠું જંગલમાં મળતું નથી ત્યારે વગર મીઠું પોતાનો ખોરાક ખાય છે. તેના ખોરાકમાં ચોળા કે મહાકાના બાજણમાં મીઠાનો કણ પણ હોતો નથી. આ વાંચીને કાંઈ પણ ઘણું મનુષ્યના મનમાં તેજ સાથે ઇલા ઉત્પત્ત થશે અને કેટલાએક પ્રમાદી વાંચકોને આ લેખ સહરાગત બરેલો લાગશે પણ અમારા સુશીલ વાંચનારાઓને માનપૂર્વક વિનંતિ કરીશું કે આ વિષયની ને ખાતરી કરવી હોય તો મજરૂર ખતાવેલા પ્રદેશમાં ફરીને તપાસ કરવી.

સજિમાં આવી અગત્યની ચીજ જાણીને જગન્નિવંતા પરમેશ્વરે એને હામ હામ બંદી રાખ્યું છે. દરિયામાં મીઠું, જમીનમાં મીઠું અને કેટલાએક જરણોમાં પણ મીઠું મળેલું હોય છે. જમીનમાં મીઠાની ખાણો પ્રુકળ ઠેકણે મળ્યા આવે છે. તે ખાણમાં મીઠાના ધરની જડાઇ પળી હોય છે અને તેની ખાણીનો વિસ્તાર પણ મોટો હોય છે. વિલાસતમાં એવી ખાણો પળી છે અને તેમાં પડતી જડાઇ ત્રીસથી સો ફુટ સુધી જણાય છે. એ ક્ષીવાય પુરોય અને અમેરિકામાં પણ ઘણે ઠેકણે મીઠાની ખાણો છે. એવા ખાણના મીઠાને આપણે સીધા કઢીએ

છીએ. પોતાં દેશમાં કામ શહેરની પાસે એક એવી સીધવની માતખર ખાણ છે. તે પાંચસો માઇલ લાંબી, વીસ માઇલ પહોળી અને આસપોશીટ હોય છે; તેમાંથી ઇ. સ. ૧૨૫૧ ની સાલથી સીધવ કાઢવામાં આવે છે છતાં પણ હજી સેંકડો વરસ સુધી પહેલે એટલું મીઠું તેમાં ભરેલું છે. એમાં કામ કરનારા કામદારોને માટે પ્રાર્થના કરવા સાર એક સીધવમાંથી કોરી કાઢેલું દેવળ બનાવ્યું છે. હાઈડ્રસ્તાનમાં પંજાબ ધલાકામાં સીધવની મોટી મોટી ખાણો છે; તેમાંથી પણ ઉત્તમ સીધવ નીકળે છે. પંજાબ ધલાકાના કોહાત પ્રાંતમાં માધગીત, બહા-દુરખેડ અને જટ નામની જગ્યાએ હાથમાં એ ખાણો ચાલુ છે; તેમજ ખુલ પ્રાંતમાં પણ મોટી ખાણ છે; તેનો વિસ્તાર માધવના માધવ સુધીનો છે, અને ધરની જડાઇ સો બસે, અને ત્રણસો ફીટ સુધીની છે. તેમાંથી સીધવ, ચાંચવા, પાવડા, અને નરાજ વગેરે હથિયારોથી કાઢે છે. એવા મીઠાનાં મોટાં મોટાં ગચ્ચીયાં કાઢીને તેમાંજ વેચે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો સુરંગ મુકીને મીઠાનાં ગચ્ચીયાં ઉડાડવાં પડે છે. એવા પંજાબી મીઠાને લાહોરી મીઠું કહે છે. સીધ દેશમાં પણ કેટલીક મીઠાની ખાણો છે. ખાણમાંથી કાઢેલું મીઠું કાચ સરખું પ્રકાશિત અને પારદર્શક હોય છે માટે તેને ખાડીમીટું અથવા સીધવ કહે છે. તે પીવડેલું શુદ્ધ હોય છે પણ ઘણું કરીને એવી ખાણોમાં સીધવની સાથે બીજા પદાર્થોને ભેળ થઈ અનેક રંગ ઉત્પન્ન થાય છે; માટે વાપરતા પહેલાં શુદ્ધ કરે છે. એવા ભેળવાળા મીઠાને સંચળ કહે છે. કેટલીક ખાણોમાં મીઠાના પાણીના ઝરા હોય છે તે પાણી લઈને સુકવીને મીઠું તૈયાર કરે છે પણ જે ઝરા નથી હોતા તો એવી ખાણોમાં પાણી નાંખીને મીઠું ઓગળવા દઈ તે પાણી કાઢીને સુકવે છે, તેથી કેટલાક નહીં ઓગળે એવા પદાર્થ તે પાણીમાં ન આવતાં ચોખ્ખું મીઠુંજ આવે છે.

મુબાઈ, મદ્રાસ અને બંગાળ ધલાકામાં મીઠાની ખાણો નથી તેથી દરિયા કીનારે આવેલા પ્રદેશમાં સમુદ્રના પાણીમાં મીઠું તૈયાર કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે અમાવાસ્યા અને પુનેમના મોટા જીવાળતું પાણી પેસી જતીને તે પાણી સુકાઈને મીઠું કુટે છે. ઓરીસા અને બંગાળ પ્રાંતમાં તથા મધ્ય હાઈડ્રસ્તાનમાંના કેટલાક ઠેકાણે ખારી ખારીમાંથી મીઠું તૈયાર કરતા હતા. પણ હજેજ કાષ્ઠાએ બંધ કર્યું છે; વરાડ પ્રાંતમાં જુનાર સરોવર નામનો ભાગ અને આકોલા પરગણાની પુર્ણા નદીની બંને બાજુએ મીઠાનો પ્રદેશ છે તે પચાસ માઇલ લાંબો અને દસ માઇલ પહોળો છે. આ પ્રદેશમાં કુવા ખોદીને તેના પાણીનું મીઠું પકવે છે તેમજ શુન્ચરાતમાં ઉત્તર ભાગ કે જે ખારાવોડા નામે પ્રસિદ્ધ છે ત્યાં પણ કુવાના પાણીમાંથી મીઠું પકવે છે. એવું જ રજપુતાનામાં જયપુર સરદાનની પશ્ચિમે અને જોધપુર સરદાનની ઉત્તરે એક મોટું સરોવર છે, જે પાંચ માઇલ પહોળું અને વીસ માઇલ લાંબુ છે તેને સાંધર સરોવર કહે છે. તે ઉડુ રક્ત ત્રણ ચાર ફીટ છે તેથી આજુ બાજુ મોટા પ્રદેશમાં પાણી વહીને કુદરતી મીઠું ઉત્પન્ન થાય છે. આગલા વારામાં હાઈડ્રસ્તાનના પૂર્વ અને પશ્ચિમ કીનારા ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે મોટા મોટા મીઠા અગર હતા. ફક્ત સુન્દર જલ્લામાં છરગડા, પતાર, જલ્લા, જુગીઆ અને કુંદીઆણામાં મીઠાના અંબર હતા ત્યાં ઉપર કલા મુજબ જમીનમાં ક્યારા બાંધીને તેમાં મોટી ભરતીનું પાણી ભરતા, અને પછી તે નકાશ્ત જાય, એટલે મીઠાના પારદર્શક ગાંઠા બાજતા. એ કામ કરનારને અમરીઆ કહેતા અને તેને રક્ત શ્રી (બંગાળી

મણી) મીઠા ઉપર આંધ પાંદળ લવાજમ મળતું તેથી મીઠું પાણીનું ચાંતું વેચાણ હતું. બીજા મીઠા ઉપર સરકારનું કંટાં લવાજમ નહોતું ત્યારે સુરત વિગેરે કોટાણું રૂપિયા આંધ મળતું આંધ મળી મળતું હતું. પછી એવાં વડોદરાનાં કહેવા પ્રમાણે મીઠા ઉપર સરકારે કરની શરૂઆત કરી તેથી સુરતની રાયત નારાજ થઈ અને કોટાણું દીવસોની હડતાલ પાડી. પંછી કીરિકટ જાન સાહેબ જે, તે વેળામાં ગવર્નરના એજન્ટ પણ હતાં, તેને બંગલે જઈને તોફાન કર્યું તેથી જાન સાહેબે યાજી પીઠાવીને બહાર કાઢ્યું કે “માફકે મહાસુધ” એમ કરીને તે વખતે મીઠા ઉપરના કર બંધ સુખજો પણ પંછીથી પાછો હોઈ લીટનનો સરકારના વખતમાં એકી રૂપિયા સુધી ભાવ ચડી ગયો અને તેથી પ્રજાને કમનસીમે મીઠું મેંધું ધંધ વાપર જોડો થયો; આજ આપણે બાર બાર વરસ થયાં મરણના મહા રોગથી પીડાઈને છીએ. પણ હવે કાંઈ નામદાર સરકારના ધ્યાનમાં આંધ વાત ઉતરી છે તેથી મીઠું સોલું કર્યું છે અને તેથી વાપર બહેલો થયો છે અને તેનેજ પરીણામે તમે બોધ લીધું હશે કે આગલા વરસના કરમાં એમ જુલુની સખ્યા જોડી થઈ છે એમ સરકાર પેતિ કહ્યું કરે છે.

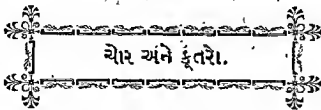
મીઠામાં દુર્ગંધ નાશ કરવાને શુભ છે તેથી કરીને દુર્ગંધ મારતી મેરીઆ અને દરબ જાગરોમાં અસલ મીઠું નાખવાથી દુર્ગંધ દૂર થતી હતી. એથી સાંઠ વરસની સાંથી મુલતમાં મરણીએ દેખાવ દીધો નહોતો. તે મીઠાની અજાતને લીધે આજ બાર બાર વરસ થયાં મરણી, દેશમાં ઘર ઘાડીને બેડી છે.

વળી મીઠામાંથી ક્યોરીન નામનો ગ્રાસ પેદા થાય છે તે રંગ નાશ કરવાના ઉપયોગમાં આવે છે. તેના ઉપયોગ હાલ જાનવાના કારખાનામાં તરેહ તરેહવાર રંગનાં મીઠામાં બધા રંગો નાશ કરીને ઉજવો બહુતા જેવો માલ તૈયાર કરવામાં પાલ છે.

કહે છે કે મીઠું એ સોડીઅમ ધાતુનો એક ખાર છે જેને રસાયનશાસ્ત્રમાં સોડીઅમ ક્યોરીન અથવા ક્યોરીન એક સોડીઅમ કહે છે. એ સોડીઅમ ધાતુની સને ૧૮૦૭ માં સર હંફ્રી ડેવીડ સાહેબે રીજળાના પ્રવાહ પરે સોધ કરી. એ ધાતુનું એલ્યુમીનિયમ અને મેગ્નેશીયમ ધાતુ તૈયાર કરવામાં આવે છે તેમજ ક્વાર્ટ્સમાંથી આ ધાતુનું સોલું કોરી શકાય છે. રસાયન વિદ્યામાં એ ધાતુના ઉપયોગ વિષે તેમજ તેનાં લક્ષણ વિષે ધણું વર્ણન છે. પણ સાધારણ વાંચનારને તે કોટાણા બરેલું ધંધ પરે માટે તે ન આવડતું રહત મીઠા વિષે જેટલા શુભ જણાયા તે વાંચનારની સેવામાં રજુ કર્યાં છે અને ઘણા કવિઓએ તેને વર્ણવ્યું છે. સામગ્રીએ કહ્યું છે કે,

છાંચો.

સ્ત નહીં નહીં વેલ, નહીં પને નહીં ફલે
નહીં ખીજ પાવેતર કહે કણુ અતી અમુલ્યે.
શુભ જરા અપરમપાર, દેશ બાધામાં દીડા:
દેવ જુજ નય રંક, મણે અમૃતથી મીઠા:
છે મીઠા શુભ મોતી યદી, સોલામાં સોલોં સદા;
કની શામળ કહે, સોધી જુઓ, કોઈએ નવ તદ્દમો કદા.

(લેખક, રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ.),

ખાત્યાવરથામાં અભ્યાસને ભોજે પ્રાપ્ત થએલું જીણામાં જીણું કૌશલ્ય પણ ધણીકવાર મ્હોટપણામાં ધણું કામ લાગી જાય છે. ધડિઆળ દુરસ્ત કરવાનું, છપીમાં ફ્રેમ જડવાનું, સારા અક્ષર લખવાનું, ભાંગ્યું છુટ્યું સંગીતનું ગાન ધરાવવાનું, રાતના ખારેક વાગ્યે મિત્રનાં છોકરાં રડતાં હોય તો તે વખતે અનેક અગવડભરી જગ્યાએ સંતાપને કૂતરા-બિલાડાં બોલાવવાના પ્રયત્ન કરવાનું વિગેરે અનેક જાતનાં કૌશલ્યવિદ્યાને આપણે ન્હાનપણમાં પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને “ સંધર્ષો સાપ પણ કામનો છે ” એ કહેવતાનુસાર “ સંધર્ષુ” કૌશલ્ય પણ કામનું છે ” એવી કહેવત ધણીવાર સાચી ઠેરવીએ છીએ.

અલંબત, બધા વિષયોની મારક આ વિષયમાં પણ દાલની ખીજ ખાજુ હોય છે. ધણીવાર આપણે મિત્રોની ધડિઆળ સુધારવા જઈએ છીએ, ત્વરથી બધું સાંચાકામ છૂટું પાડીએ છીએ અને કોઇપણ જાતનું તેજ અંદર રેડીને આશા ભરી અંતઃકરણે તે સાંચાકામ પાછું બેસાડવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. બે ત્રણ દિવસમાં પાંચ પચીસ વાર તે સાંચાકામ આપણે જૂદી જૂદી રીતે ધડિઆળમાં બેસાડીને હેને ચલાવવાનો યત્ન કરીએ છીએ પણ આખરે આપણે નિરાશ થઈએ છીએ અને “ જોઈએ તો હું ધડિઆળના રૂપિયા ભરી આપીશ ” એવા રાજો કામને મિત્રના ગુરુસાથી ઉજળતાં હૈયેને શાંત કરવા કહીએ છીએ !

કોઇકવાર કોઇ મિત્રને લાંબા ખાજુ શાંતપણે રમતાં હોય, શુદ્ધમાં સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી રહી હોય તે વખતે કૂતરા-બિલાડાં માફક ભસવાના અવાજથી હેમનાં મન રંજન કરવાના નિર્સ્વાર્થ હેતુથી આપણે કોઇક દુરનીયર પાછળ ભરાઈને કૂતરાના જોવા અવાજ કહોડીએ, છોકરાંઓને અને છોકરાંઓનાં વડિલો એથી ગજારાઈને ખુશ થવાને બદલે ચીસાચીસ કરી મૂકે, તેથી આપણે એકદમ ઉભા થઈને હેમને શાંત કરવાના હેતુથી ભડાકે ઘડને આપણી છૂપી જગ્યાએથી બેહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન આદરીએ છીએ. આથી એકાદ બે શ્લાવરવાજ, એકાદ ખડીયો, પાનની રકાખી અને બે ત્રણ શીશીઓ જૂદી જૂદી જગ્યાએથી ગમડી જઈને નની જાળમાં બગાડે, આપણા શરીરના અવયવો કાંઈક જોરથી ટેખત ખુરશી અને સોફા સાથે ઘસાય અને પરિણામે છોકરાંનાં, છોકરાંનાં વડિલોનાં અને આપણાં પોતાનાં હૃદયમાં કચવાટ ઉત્પન્ન કરીને, શરમિંદા થઈને આપણે ઘેર જઈ પડે !

આવીજ રીતે અન્યને ઉપયોગી થઇ પડવાની આપણી લાક્ષણિકતા લઈને આપણે કેટલી બધી વાર ઉપાધિમાં આવી પડ્યા હઈશું ? સારી છખીઓનાં ફ્રેમ આપવાનું માથે લઈને આપણે કેટલી છખીઓ ધુળધણી કરી હશે ! રહેલી બહેનોનાં જીણાં સુવર્ણ કોષ્ટકમાં સેદાઈથી છખી

મૂકવાનાં કામને અંતે અંતે લોકેટના કાચ તોડીને આપણે કેટલી બહેનોનો દેવો દુઃખમાં હશે ? હારમોનીયમ, ફિલ્ડિંગ, વાયોલીન વિગેરે ફરસ્ટ કરવાની હિંમત બીકોને કેટલાં વાજબી બગાડમાં હશે ? જે વાતમાં આપણને કોઈપણ જ્ઞાન નાંકે હોય તે વાતમાં પણ અભિરાધથી સલાહ આપીને આપણે કેટલાંને ખાડામાં ઉતાર્યાં હશે ? પણ અહિં તો એવાં કોસલ્યને પરિણામે કાયદો થવાની કયા સંભાવનાવવાનું માથે લીધું છે એટલે એ વિશે વધુ બોલવાનું પ્રયોજન નથી.

x x x x x x

અધારી રાત હતી. આપેથી કોઈ વખત ફૂટરોના ભસવાનો અવાજ તો કોઈ વખત શિખાળવાની ગીસ ભવાનક અન્ધકારમાં વધુ ભવાનકતા ઉમેરતાં હતાં. અચાનક સવાઈલાલનાં પત્ની નિદ્રામાંથી જાગ્યાં અને તેમણે અન્ધકારમાં કાન માંડ્યા.

કરકર ! કરકર ! ! ચરકર ! ! !

કોઈ મનુષ્ય દાદર ઉપર ચડકડતું હતું. એક મનુષ્ય હતું કે બે મનુષ્ય હતાં ? કોણ ચડકડતું હશે ? સવાઈલાલના પ્રશાન્ત ધોરવાના અવાજમાં વિધાતા મનુષ્યોના ધીમા અવાજ કંને પડવા માંડ્યા. ચોર-લૂદારા—

સવાઈલાલનાં પત્ની ગભરાઈ પળું દિંમત હાથોં નહિ. એકદમ સવાઈલાલ નિદ્રાને આવી રીતે અચાનક ભંગ થવાથી પોતાનો વાળખી વધી ઉઠાવવા જતા હતા પણ તેમનાં મ્હોં ઉપર પત્નીના હાથ મળ્યો અને કાનમાં ધીમેથી " હૈ " મ્હોરેથી નહિ બોલતા ! પાસેના ચોરકામાં ચોર છે ! " ના સખ્તોથી નિદ્રાભંગનું કારણ સમજાયું.

સવાઈલાલ ધરાબર જાણતે થયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા. પાસેના ચોરકામાં બે મનુષ્યો મહારા જ્ઞોરામાં બેઠાવા જળવા વગર પોતાનો સામાન તરડાવતા હતા. તેનો વિચાર તેમને આવ્યો. બે હથીયારબંધ માણસ રહ્યાં એક બે હાથે બાથ બીકો શકાય તેમ ન હતું એટલે જેને વાપરવાનો ઇલાજ અરોગ્યજન હતો તેમ ખૂમાખૂમ કરીને ધર અજળવવાથી બધા સામાન સહીસલામત રહે કે નહિ એ સંકારપદ હતું તેથી સવાઈલાલને બીજો વિચાર થયો. ન્હાનપણમાં ફૂટરો-ગિલાડાંનાં અવાજનાં અનુકરણથી પોતે ચડિસોને, આસ્તરોને, ન્હાનાં બાળકોને અને ફૂટરોથી બહીતી આંખોને જે ત્રાસ આપ્યો હતો તેવું સ્મરણ થયું. જે અનુકરણથી બીજાં મનુષ્યો બહીતાં તેનાથી આ બે મનુષ્યો કેમ નહોં બહીએ ? ગમે તેમ માય પણ અજાણી બેવામાં શું યામ છે એવા વિચારથી સવાઈલાલે ધીમેથી હાંકીને પોતાની પત્નીને પોતાની કુદિત સમજતરી અને પછી ધીમેથી પોતે પથંગ પાછો ગયા.

ઝેરલામાં પેલા બીજા ચોરકામાં નેટલું લઈ શકાય તેવું હતું તેટલું લઈને બે ચોરોએ સુવાના ચોરકાનાં બારણું ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તરતજ સુવાના ચોરકામાંથી અન્ધકારને વીંકતો, બે ચોરોના દેવાને કમ્પાવતો, આખા ઘરને ગળવતો એક વિકાળ ફૂટરોનો ભવાનક અવાજ અધારામાં ગાજી ઉઠ્યો.

" ટાંખી ! બસ, સૂઈજા ! બધારે એટલો ચોંધાટ શો ? " સવાઈલાલ ફૂટરોને શાન્ત કરતા હોય તેમ બોલ્યા.

કાલુખર ગાદ સાંતિ યસરી રહી. ગમે તે મનુષ્યને અધારી રાતે પોતાનાથી થોડેજ દૂર સંભળાતો એક ભયાનક કુતરાનો બહીઆમણો અવાજ ગભરાવી નાંખવાને પૂરતો છે તો બિચારાં બે ચોરનાં શું ગર્ગા ? તે બેં તો સ્તબ્ધજન થઇ ગયા.

સવાઇલાલે આ તક સાધીને ચોરડાનાં બાંદણાં બડાક કરતાં ઉઘાડી નાંખ્યાં. ચોર ગભરાઇને એક બાજુ લપાઇને ઉભા રહી ગયા. કુતરાનો ભયાનક અવાજ પાછો ગાળી લઇયો. આ વખતે તો છેક પાસેથી અવાજ આવ્યો હોય તેમ ચોરોને લાગ્યું અને વળી કંદારે તે છેલ્લેગ મારીને લેમની ગળગી પકડશે તે દેખાવ તેડું નહતું એટલે ચોરો ગભરાઇથી કાંપી ઉઠ્યા.

મુનઃ કુતરાનો અવાજ જંગલી વાઘની મારક માડી ઉઠ્યો.

“ ખબડદાર ! હરામખોરો ! એક પગલું બે ખસ્યા છોતો. આ જંગલી કુતરો ત્હમારા શરીર ઉપર છોડી મૂકીશ. ” સવાઇલાલે પેલા બે ચોરોની સ્થામા ધસી જઇને કહ્યું. ચોરો ખસી નહિં શક્યા—ખસવાની લેમને શક્તિ પણ થઇ નહિં.

“ જરા ઉઠીને બારીએથી પોલિસ, પોલિસની યુમ મારોતો ! આટલામાંજ ફરતો હરો ! ” સવાઇલાલે પત્નીને કહ્યું. પત્નીને એટલુંજ જોઇતું હતું. બારીમાંથી “ પોલિસ, પોલિસ ”ના ઘાંટા સંભળાયા. વચમાં વચમાં કુતરાનો દેખાવતો અવાજ નીકળ્યો જતો હતો અને સવાઇલાલ લેમને શાન્ત રહેવાનું કહે જતા હતા. થોડીવારમાં પોલિસ અને ફેટલાક પરગણુ મનુષ્યોનું ટોણું આવી પહોંચ્યું અને ચોરો કુતરાના પંજામાં સપડાવવા કરતાં પોલિસના હાથમાં જવાનું વધારે પસન્દ કરીને લેમને તાબે થઇ ગયા.

પોતાના વિશ્વાસુ કુતરાની મદદથી પોતે ચોરોને પકડવા કેવા શક્તિવાન થયા હતા તે સવાઇલાલે કોટમાં જણાવ્યું. વર્તમાનપત્રોમાં “ કુતરાની કૃપાશાહી ! ” “ બે અથગ ચોરોને કુતરાએ આપેલી સિક્કા ! ” “ કુતરાએ જ્યાંવેલા બખ્ખે જન ! ” વિગેરે મધ્યાં જાણી શરૂ થતા અનેક લેખ લખાયા અને છપાયા. આ બૂલ મુધારવાની સવાઇલાલે જરૂર જોઇ નહિં અને તેમ કરવાની લેમણે તરફી લીધી નહિ. થોડા દિવસમાં સવાઇલાલ ઉપર પત્રો આવવા માંડ્યા. એમના ટોમી કુતરાને માટે અનેક મનુષ્યો ખોદી રકમ આપીને પણ લેમને ખરીદી લેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા.

“ હવે ત્હમે શું કરશો ? ” ત્હમારે અધાને જણાવતું પડશે કે ત્હમારી કને કુતરો છેજ નહિ. પત્નીએ સવાઇલાલને કહ્યું.

“ કાંઈ ગાંડાં થયાં છો ? હવે તે એમ કહેવાય ? નથી તો લઇ આવશું. આટલાં આટલાં મનુષ્યોને તે કાંઈ નિરાશ કરાય ? ”

∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
અસંખ્ય સુધીમાં સવાઇલાલે આશરે દરેક ભયાનક દેખાવવાળા કુતરા ખરીદ્યા છે અને લેમને ગળે એકેકે પટો બાંધીને સારે જોવો નહીં લઇને જૂદાં જૂદાં મનુષ્યોને ટોમી તરીકે વેચી દીધાં છે. બિચારા સવાઇલાલ બીજાં શું કરી શકે ? એટલાં બધાં મનુષ્યોને અને વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓને નિરાશ કરવાથી લેમને શું શયદો ?*

ઉપનિષદ્વેતા મહાનુ જર્મન તત્ત્વજ્ઞ શોપેનહોરનું જીવનચરિત્ર.

જર્મન વિજ્ઞાનવેત્તા તેમજ તત્ત્વજ્ઞ આચાર્ય શોપેનહોરનું નામ જર્મની તથા યુરોપમાં પ્રખ્યાત છે. જર્મન ભૂમિએ શોપેનહોરથી પણ વધારે પ્રચલિત તત્ત્વજ્ઞો ઉત્પન્ન કર્યા છે. પરંતુ આ આર્યાવર્તમાં શોપેનહોર જેટલું પ્રખ્યાત અને પ્રિય નામ ધીબ્ર કોઈ જર્મન વિદ્વાન મહા પુરુષનું થયું નથી. તેનું કારણ એ છે કે, યુરોપમાં ઉપનિષદ્ અને ઉપનિષદોના વેદાંતને યુરોપીયન સાક્ષરો સમક્ષ પ્રસિદ્ધ કરનાર શોપેનહોરજ પ્રથમ હતો. The Upanishads are the solace of my life and will be the solace of my death (ઉપનિષદ મારા જીવનનું આશ્વાસન હતાં છે અને મરણમાં પણ તે આશ્વાસનેદાયક થઈ પડશે) એવાં એનાં વચનનું હૈંદુસ્તાનના સેંમકો અવતરણ કરતાં કંટાળતા નથી. તે પ્રધેને આધારે વેદાંતને પોતાનાં સિદ્ધાંત રૂપે પ્રદણ કરનાર યુરોપ માત્રમાં શિશુ તરીકે પ્રસિદ્ધ એવો તેજ પ્રથમ પુરુષ હતો. અપ્રિય સત્ત પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રસિદ્ધ રીતે તેનું મંદણ કરવાથી, જ્યોતે તેને આશ્રય આપવાથી, પોતાની અસાર પર્વત સફલ રીતે પ્રાપ્ત થયથી કીર્તિતે ખટકો આવવાની, શું અહોના, શું પશ્ચિમના 'મોઝા સોફ્ટ' ને જે ભવ-લેપ છે તે ભવના જૂલની જળમાં રસવું એ શું તેનો શોપેનહોરને મધ સરખો પણ નહોતો. તેણે ઉપનિષદની ઉત્તમતા અને વેદાંત મતની સર્વોપરિતા પોતે પ્રાંતીધર્મોવલ્લી છતાં ધરને છાપ-રેથી દરેક પીડીત જાહેર કરી હતી. અને પોતે તે સિદ્ધાંતનો પ્રતિપાદક, પ્રચારક તેમજ શિષ્ય બન્યો હતો. આથી જો કે તેમના સદ્યવર્તી શિષ્યોમાં તેની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થઈ હતી, તે પણ કાલકારે તેની વાતમાં સંલગ્ન સંજોગ તત્ત્વ હતું તે સ્વીકારણ હતું અને તેની કીર્તિ યુરોપમાં એક નવીન મતની શિલ્પસુદી અથવા તત્ત્વજ્ઞાનનું નવું દર્શન સ્થાપનાર તરીકે દૃઢ સ્થાપિત થઈ હતી. પુરાણકાલના આર્ય ધર્મમાં જે સૌથી સુંદર છે તેના સાર રૂપ ઉપનિષદ છે અને તેના પ્રચારથી યુરોપમાં-કાલના આપણા થઈ પડેલા જર્મનો-માં આર્યાવર્તની પુરાતન સંસ્કૃતિ-સભ્યતા માટે જે માન છે તે સાર ધન્યવાદનો સૌથી મોટો હિસ્સો નિઃસંદેહ શોપેનહોરને ધો છે.

આવા એક મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર આપવું એ આવશ્યકજ છે. અને યુગ્મરાત્રી ભાષામાં હજી સુધી તે અસાર લગીમાં પ્રજ્ઞ થયલું હમારા જાણવામાં નથી તેથી તે સંસ્મરતાથી આપવું એ હમે હમારૂં ખાસ કર્તવ્ય ગણીએ છીએ.

બાલ્યાવસ્થા-પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વભાવનો માતાપિતા.

શોપેનહોરનો જન્મ ડેનમાર્ક નગરમાં ૧૭૮૮ ની તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરીએ થયો હતો.

* પૂર્વ પ્રસીદ્ધિ આ મુખ્ય બંદ છે અને તે કિશોરજ છે. ૧૭૮૮ સુધી તે પોલેન્ડા લાભમાં હતું પરંતુ પોલેન્ડ સ્વતંત્ર મહીને સ્વીકાર થયા પ્રસીદ્ધિને તાલે થયું ત્યારે પ્રસીદ્ધિને જાતમાં આ બંદર મળ્યું.

તેના પિતા શરાદ્ હતા અને તે ધર્મી વંશપરંપરાનો હતો. તેનો પિતા હેન્ની ફ્રીડરીસ શોપેન-હોર અસલ બુદ્ધિનો, દૃઢ વિચારોનો તથા પોતાના નગરની સ્વતંત્રતાનો મહા અભિમાની હતો. તેથી જ્યારે ૧૭૬૩ માં એ સુરક્ષિત નગર પ્રશીયોને સરજી મળ્યું ત્યારે પરત્રંન થવા કરતાં તે સહકુટુંબ તથા પુત્ર અને ધર્મી પણ સાથે લઈને સ્વનગરને છેલ્લા પ્રણામ કરીને હેમ્બર્ગ આલ્યો ગયો. આપણા નાયકની માતા સાથે એના પિતાનું લગ્ન, પિતાની ૪૦ તથા માતાની ૨૦ વર્ષની વયે, ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં થયું હતું. વ્યાપાર તથા દેશપરદેશોના સંસ્કારોને લીધે પિતા ઉદાર વિચારોનો હતો. જ્યારે શોપેનહોર એની માતાના ગર્ભમાં હતો તે વેળાએ સગર્ભા પત્ની સહિત તેનો પિતા પશ્ચિમ યુરોપને પ્રવાસે નીકળ્યો. તેનો હેતુ એ હતો કે ગર્ભિત બાલક ઇંગ્લંડમાં હોઈએ તે પ્રસંગે જગતમાં પ્રકાશિત થાય તો સાફ; પરંતુ માતાની નાણુક તખીયતને લીધે તે હેતુ ખાર પાડી શકાયો નહીં. ઇંગ્લંડની સ્વતંત્રતા તથા પ્રજાસત્તાને લીધે તેને ઇંગ્લંડનો ષડ્ઘાત હતો. જો કે પુત્ર ઇંગ્લંડમાં જન્મી ન શક્યો તોપણ તેણે પુત્રને અંગ્રેજ, ફ્રેંચ તેમજ જર્મન એ ત્રણે ભાષાઓમાં એજ રૂપે હસ્તી ધરાવતાં એવાં “ આર્થર ” નામનું અભિધાન કર્યું. આર્થરની પછી તેને એક નાની બહેન (એડીલ) પણ ૧૮૬૬ માં યજ હતી. આ બે બાલક બહેનો ઉપર માતા પિતા વચ્ચેના સ્વભાવ વિરોધને લીધે સરખી અસર થઈ હતી. તેમના (માત્ર પિતાના) બન્નેના માર્ગ એટલા નિરાળા હતા કે તેમનું લગ્ન સુખી નીવડ્યું ન હોતું. એકને પૂર્વ તો બીજાને પશ્ચિમ જવાનું મન થતું. પરિણામે બાળકોની ધમ્મજો તમ થવી ફર્લજ હતી અને તેમને બચગીમાં અનેક દુઃખો પડ્યાં હતાં; અને તેને લીધે તેઓ બન્ને આખી જીંદગી પર્ષત ખાટા સ્વભાવનાં, નેરાસવાદી, જગતને કુદ સમજનારાં તેમજ દુઃખની નિરુપહા કરનારાં રહ્યાં હતાં. આર્થરની માતા જે કન્થા તરીકે ખીસ જોહના હેન્નીએટા-ટ્રોસીનર નામે પ્રસિદ્ધ હતી, (જન્મ ૧૭૬૬, મરણ ૧૮૩૮) તે પણ એક વિદુષી સ્ત્રી હતી. તે પોતાના દિવસોમાં કાંઈક પ્રખ્યાતિ પામેલી અંધકાર હતી. તેણે મણુ નવલકથાઓ, ઇંગ્લંડ વગેરે દેશોનો પ્રવાસ તથા બીજાં એક મેટ્રા અંધ તેમજ દૈત્યિક નાની વાર્તાઓ લખી હતી. આ નવલકથાઓમાં તેણે ત્યાગનો ઉપદેશ વિશેષ કર્યો હતો, અને તેના ત્યાગી સ્વભાવથીજ ઘણું ફરીને લક્ષ્મીનંદન સુખલિલાસી પતિના સ્વભાવ સાથે વિપત્તિ થઈ હશે ! માતા તરફથી કુટુંબને સરસ્વતીનો પ્રસાદ એધે હતરી આવ્યો હતો. પુત્ર તો આપણે આગળ જોઈશું તેમ પૃથ્વી પ્રસિદ્ધ થયો-પરંતુ પુત્રી એડીલ પણ એક વિદુષી અંધકાર યજ હતી. ૧૮૪૪ માં તેણે કવિતાનો એક અંધ પ્રગટ કર્યો હતો, તેમજ ૧૮૪૫ માં “ એના ” નામની નવલકથા બે ભાગમાં પ્રગટ કરી હતી. યુજરાતમાં તો ખરાબ નવલકથા પણ હજી સુધી કોઈ યુજરાતી વિદુષીએ લખેલી જણવામાં નથી. આ વિચિત્ર સ્વભાવનાં બાલક બહેનો વચ્ચે ઘણા માઠાં સ્નેહ હતા; અને તીખા બાઈની હેતથી સેવા કરવામાં બહેને કોઈ મણુ રાખી નહોતી.

વ્યાપારમાં કસાવવાની પિતાની શુકિત—પિતાનો ઢહાંત.

હવે આપણે આર્થરનાં જીવનની શરૂઆત કરીએ. ૧૭૯૭ થી ૯૯ એટલે ૧૦ થી ૧૩ વર્ષની ઉંમર સુધી આપણે નાયક હાવર ખાતેના પિતાના એક મિત્ર-વ્યાપારીને ત્યાં

રહીને બધાએ હતો. ત્યાં એને તે વ્યાપારીના પુત્ર સાથે ગાંઠ મિત્રાચારી થઈ હતી. તે પછી હેન્ગર્મની આવીને ૨-૩ વર્ષ બાલ્યવર્ષમાં ચિત્ત રાખ્યા વિના કાઢી નાંખ્યાં. ૧૫ વર્ષની વયેજ તેના પર વિદ્યાદેવીની પ્રસન્નતા દેખાવા માંડી; પરંતુ પિતા એક સુદ્ધ વ્યાપારી હતો અને શક્તિદિનીને બદલે સરસ્વતી દેવીની આરાધના ધામ એ તેને પસંદ નહોતું. તેથી પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે બાલ્યુ હોય તો બાપાઓ બાંધે નહોતો તો પ્રવાસે ચાલે (કે ત્યાંથી અવ્યાસ છુટી જાય અને તે પર વૈરાગ્ય ધાય !) પુત્ર બાળમાં રસાયો અને ૧૮૦૩ માં કુટુંબ પ્રવાસે ઉપડ્યું. તેઓ ૭ મહીના ઉગ્ગંડ રહ્યા. સ્વતંત્રતાથી શોષેનહોરને ઉગ્ગંડમાં ગમ્યું નહોતું અને તેની પ્રજ્વળી અતિ નિશ્ચિત કાર્ય કરવાની રીત પણ રમી નહોતી. એકાંતપ્રિય શોષેનહોર કાંઈને મળતો નહોતો નહોતો તેમ કોઈની સલાહ પણ મોખ્ય કરતો; નહોતો તેથી તેની માતાને વારંવાર કપડો આપવો પડેલો. આ સાક્ષાત્કષિપ્ત છે એવું જ્ઞાન એ દેવહુતિને કાંઈ કરીને આપ્યું હતું તેા કપડાંનો આ પ્રસંગ આવતો નહોતો ! ક્રાન્સ, આસ્ટિયા, હોલેન્ડ અને ઉગ્ગંડની મુશારીથી પાછા રવાના બાદ પિતાએ શોષેનહોરને ૧૮૦૫ માં એક વ્યાપારીની એસીસમાં કામ સીખવા બેસાડ્યો. (આ દેશની પેરે યુરોપમાં વ્યાપારીઓના પુત્રો જન્મથી હોશિયાર હોતા નથી તેથી તેમને પોતાની ખુરસી આપતો પહેલાં ઠેઠ સરથી બાવહારિક વ્યાપારી જ્ઞાન આપવાનો રહેલો છે), તેમ ધમાને ૩-૪ માસ ન થયા એટલામાં તેા પિતાનું મગજ ખસી ગયું અને તે નહેરમાં પડી મરી ગયો અથવા આત્મધાત કાઢી. આ મરણથી વિદ્યાવિદ્યારી માતા તેમજ પુત્રને પોતાની હુદ્દિની સ્વાભાવિક દિશાનો માર્ગ સરલ થયો. પુત્ર આર્થરને તેણે વિદ્યા પ્રાપ્તિમાં મદદ થવા પ્રેરણા કરી અને તે, તે સાર ગોથા ગયો. પણ ત્યાં પણ કૃતરાની એ પૂંછડી સફળી રહી નહોતી. પોતાના શિક્ષકની તેણે એવી સજ્જત મસ્તરી કરી કે નેને તરત કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. માતા પણ હેન્ગર્મથી વીમર ગઈ. આ વખતે, તે હજી મુલાવરવાના પ્યારમાં હતી-૪૦ ની અંદર હતી.

વિદ્યા પ્રાપ્તિ સીસ શોષેનહોર અને પ્રખ્યાત ગીથીનો મેળાપ.

ગીથી (Goethe) અહીં, વીમર પ્રાંતના રાજા (ડયુક) આર્લ્સ જોગરેસનો પ્રધાન હતો. ૧૭૭૫ થી તે અંત પશ્ચિત (૧૮૩૨) સુધી ગીથી વીમરમાંજ હતો. જેમ હાથમાં બંગાલમાં સ્વીન્ડનાય અદિતિય સાહિત્યાર્થ ગણાય છે તેમ જર્મનીમાં ૧૮ થી સદીના છેડા તથા ૧૯ મીના પહેલાં વાગમાં ગીથી, સર્વાનુભવે અદિતિય ગણાતો. એથી વીમર એક ઋવિધામ, એક વિદ્યામીઠ જેવું થઈ પડ્યું હતું. વિદ્યા પ્રાપ્તિ સીસ શોષેનહોરનું તે તરફના ગમનનું કારણ એજ પ્રભાવશાલી મહાવિદ્યાનું આકર્ષણ હતું. ગીથીની તે વીમરમાં એક પદ્ધતિવાળી બની અને વિદ્યાવિદ્યારી જનોને મજવાનો ' સાલે ' તરીકે, ગીથીસ શોષેનહોરનું મકાન, સારી પ્રખ્યાતિમાં આવ્યું. બીજી તરફ આર્થર પણ બેસી રહ્યો નહોતો. તે પણ વિદ્યા માતાનો પુત્ર હતો. નિરાશમાંથી હડધુન થયો એટલે તેણે પેસો નામના ગ્રીક ભાષા અને સાહિત્યના એક સારા વિદ્યાનનો આશ્રય લીધો અને તેના હાથ તથા ખનથી ગ્રીક સાહિત્ય-જે પ્રાચીન સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ છે, અને નવીન પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય માંની હજી એ પ્રેરણા રૂપ છે-નો અભ્યાસ કર્યો. તે એવો સરસ કે માત્ર બે વર્ષમાં તેા તે ગ્રીક ભાષા તથા સાહિત્યનો પ્રખર પંડિત થઈ પડ્યો !

૧૮૦૬ માં ૨૧ વર્ષની વય થતાં, તેની માતાએ તેને કાયદા પ્રમાણે પિતાની મિલકતનો ત્રીજો હિસ્સો તેને સોંપ્યો જેનાં બાજુ તરીકે તેને વરસે દોઢસો પાઉંડ મળતાં થયા. આ આવતી આવકથી તેને ચડતો અભ્યાસ કરવાની સરલતા થઈ, અને તે ગોર્ટીનનની પ્રખ્યાત યુનીવર્સિટીમાં દાખલ થયો. તેણે શીસ્તુરીનો વિષય લીધો અને પ્રાચીન ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞેષો (અદ્વિતીય) તથા અર્વાચીન જર્મન તત્ત્વજ્ઞ કાંટના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો.

નૈરાશ્વવાદી થવાની શરૂઆત.

નૈરાશ્વવાદી વિચારકાનો શોષનહાર આચાર્ય છે. અને એ નૈરાશ્વવાદનો રોગ-એ ખીજનું શું છે ?-લાગુ પડવાની શરૂઆત આ તબક્કે તેને થયેલી લાગે છે. તેના લેખોમાં દુન્યા દોનખ છે અને બાજુ બગડતીજ ચાલી છે, સ્ત્રીઓ કમળત અને પુરુષો ખદમાશ છે, અને સુક્તિતું એકજ સાધન આત્મઘાત છે ઇત્યાદિ વાતો બહુજ સુંદર રીતે સુક્તિપૂર્વક લખી છે. આનું એક કારણ એ પણ છે કે તે પોતાનીજ ધુનમાં મસ્ત રહેતો. કોઈને મળતો મુકતો નહોતો. તેને બધા મૂર્ખ અને દમ વગરનાજ લાગતા. એ એના મનોરાજ્યમાં રાજ્ય કરતાં પરવારતોજ નહોતો. એના સારા મિત્ર કે ઓળખીતામાં દુન્યામાં બેજ હતા, તેમાં એનો ખરો જાનની મિત્ર તો એની જાતનો પણ નહોતો. તે એક નહોતો ફતેરો હતો જેની સંગતમાં તે ગામમાં ભટક્યા કરતો ! મનુષ્યો સાથે સરલ સંવાદ કરવાની એને રેવ હતે તો એને જગત માટે બહુ ઓછો નિરસ્કાર હતે પરંતુ તે એના બાજુમાં નહોતું. ૨૩ વર્ષમાંજ એને આનંદ આવતો ! તેથી એ મહાદુરાગ્રહી સ્વભાવનો થઈ ગયો હતો. કોઈની પણ સાથે તકરારમાં ઉતરતો તો અતિ શરત ! પરંતુ વાત આવી જતી. અને શરત બકતાં, તે ધણું ખર્ચ હારીજ જતો તેથી દંડ આપીને, બાદ પીઠામાં દાગની શીશીઓના છંટકાવથી ઠડો પડ્યા જતો ! આ-બાલ્યાવસ્થામાંજ એણે મક્કમ કરાવ કર્યો હતો કે, સંસારની જાનગમાં પડવું નહોતું. તેના ભાગીદાર ન થતાં માત્ર તટસ્થ રહીને સિંહાવલોકન, સમાલોચના, તથા ટીકા કરવી ! એક મિત્રે કહ્યું કે આ નિશ્ચય હડાપણુ ભર્યો નથી. તેનો ઉત્તર આપ્યો કે, “જીવનની પ્રવૃત્તિની ખટખટ બહુ ભારી છે. તેથી આપણે તો તે પર વિચારજ કર્યો કરવાના ! ” આવી ઓપ-રીતો માણસ એકાંતમાં રહીને પછી જુરાયા કરે તેમાં નવાઈ નહોતી. તેને પરિણામે તેને પોતા પર હસ્તો થવાનો ભય લાગ્યા કરવાનો પણ વ્યાધિ થયો હતો અને તે વિચાર એટલો પ્રામાણિક હતો કે એ ભય આવી ચડે તેના ઉપાય તરીકે રાતના તકીયા તથા હમેશાં કાતિસથી તૈયાર ભરેલી બંદુક ચૂકીનેજ સતો !

હવે એના વિદ્યાભ્યાસની પ્રગતિ તરફ વળીએ. ગોર્ટીનનમાં ૨ વર્ષ રહી તે બર્મિંગહામ ગયો અને ત્યાંની યુનીવર્સિટીના મહાવિદ્વાન પ્રોફેસરો જેઓ પોતે નામાકિત શીસ્તુરી હતા તેમનાં જાપણો સાંભળ્યાં. શીસ્તુરી શીસ્તુરી સંજાંથી ભાવણો તેણે સાંભળ્યાં એટલુંજ નહોતું પણ તેણે તેની ‘ નોટ ’ પણ ઉતારી લીધી હતી; જે પરથી તે ભાવણો પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રથમ તો તેને એ શીસ્તુર માટે બહુ માન હતું પણ પાછળથી તેના તે વિરોધી થઈ પડ્યો હતો અને તેના વિષે બેઠકતો ત્યારે એની જેણે જાણો દેવાઈ જતી હતી ! બર્મિંગહામ-તે ૩ વર્ષ (૧૮૧૧-૩) રહ્યો. તે અહીં એકવચનો અને દુઃખીયો હતો તેમાં કોઈનો કસુર નહોતો.

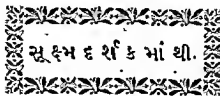
નૅપોલીયનની સામા થવાનું મોંઢી વાળ્યું.

આ વિચિત્ર મર્તિનો એક શોખ જર્મનીમાં મેનુષ્યના નૈતિક તથા શારીરિક ગુણો વચ્ચે કાર્યકારણનો પરસ્પર સંબંધ કેટલે અંશે છે તેની શોધખોળ કરવાનો હતો. તે સાર તે જર્મનીની એક ધર્મશૂઘોરપીટલમાં ત્યાંના દુઃખી દર્દીઓને તપાસવા જતો! આ અસર્તિમાં નેપોલીયન પોતાના પાઈ વર્તનના રાજ્યોને એકપર એક જીતી વડે હથથ્યાવી મૂક્યાં હતાં. જર્મનીનું સ્વદેશાભિમાનનું લોહી વરાળ થાય એટલું ઉકળ્યું. દરેક યુવક સ્વમસેવક બનીને, ફ્રેંચ સામે ધસવા ઉપડી જતો. શોપેનહોર પણ બીજાનું જોઈને જરા ઉકળ્યો; અને તે એટલે સુધી કે લડાઈમાં માનુષ્ય મૃતું રક્ષણ કરવા નેપોલીયનની સામે થવા માટે તેણે જે બંદુકો પણ વેચાતી લીધી; પણ આ બાબત પર ફરીથી વિચાર કર્યો. તેણે પોતાના મનને પૂછ્યું કે આ લડાઈ સાને લીધે થાય છે ? અને, અને ઉત્તર આપ્યો કે હુઈયો પર સત્તા ચલાવવાની સમસ્યાની ધ્વજાને લીધે આ વિરોધ થાય છે. શોપેનહોરે મનમાં તકરાર કરી કે મરુપ્ય માત્રની પરં પર સત્તા—એ હુકમી—જુલમ ચલાવવાની ધ્વજા છે. બધાજ અંતરથી બદમાશ છે, નેપોલીયન પણ તેમાંજ એક છે, અને બધા એવાજ છે. તે કરતાં એ વિશેષ નથી. ચાલે તો બધાજ નેપોલીયન વામ-માત્ર પ્રસંગ અને શક્તિ ન હોવાથીજ તેઓ નેપોલીયન જેવું કામ કરતાં “અટક્યા છે. ધ્વજાની ખામી નથી. ત્યારે નેપોલીયનની શી દસર ? કારે એની સામે લડવું એ પણ વગર દસરે સભ્ય કરવા જેવું છે. “નેપોલીયનથી હુઈલ મનુષ્યોથી તેની ખેડે સત્તા ચલાવતી નથી ત્યારે તેઓને ન્યાયી હોવાને, પોતાની હુઈલતા ઠાંકવા દબ માત્ર કરવો પડે છે. ” આ વિચાર પરંપરાનું પરિણામ એ આવ્યું કે હથથારો તેણે છોડી દીધાં, અને હેબર્જની સ્વતંત્રતા સાચવી સમજાવતું કુદ્ર કામ ત્યાંના સૈનિકો તથા રાજદ્વારીઓને સોંપી તે વીમર ગાંધો ગયો. ત્યાંથી તે એક એવે ગામડે ગયો કે જ્યાં તેને કાને સૈનિકોનાં ટોલનાસાનો અવાજ પણ સંજગતવાનો પ્રસંગ આવવાનો નહોતો. અહીં તે એક કોશમાં ઉતર્યો—અને જ્યારે સ્મસ્ત યુરોપ પોતાની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા પોતાના સર્વદેવનું જોગ આપતું હતું ત્યારે શોપેનહોર, વીમરની લાઇબરીનાં પુસ્તકોની મદદ વડે “ ડાકટર ચોક્ષ શીલોસોશી ” ની કીચીની પ્રાપ્તિ કરવાને, શિલ્ડુશીના કોઈ વિષય ઉપર અસલી વિચારોથી ભરપૂર એક નિબંધ લખવા નીરસિ બેઠો ।

(અપૂર્ણ) .

અમેરીકાનો નવો પ્રેસીડેન્ટ પીલ્સન એક અદિતીય હાગવજવાળી, હસમુખો, મરકરો છે. શી. બુડરો પીલ્સન ચેમ્બર્લીન-ફેશન લટકતા ચશ્માનાં કાચ પહેરે છે. એકલા એક સાથે તેને વાદવિવાદ થતો દતો. તે દશમીયાન વાદવિવાદ કરનારાએ પેલા ચશ્માના કાચની બેડ નાકના પૂલ પરથી ટેડે ઉતારીને છેક નાકની અણી આગળ આવી પડેલી જોઇ. પ્રેસીડેન્ટે તેણે કશું-જવનર, તમાચ ચરમા તો લગભગ તમારા મોં આગળ આવ્યા છે ! બુનો તો ખરા ।

પ્રેસીડેન્ટ પીલ્સને તરત જવાજ આપ્યો કે તે ચોખ્ખા છે. હું હું બોલું છું તે હું જોવા મળું છું ।

ઘણે લાંબે કાળે એક ખરા મહાત્માનો દેહાંત થયો છે. મૃત પુરોનાં મરણની નોંધ લેવાનો

દમારો નિયમ નથી. પરંતુ રા. દામોદર મુખડવાળાનું જીવન

સ્વ. દામોદર ગોવર્ધનદાસ
મુખડવાળા.

દમને એટલું આદર્શ અને રમણીય લાગ્યું છે કે ખેંદનાં અશુધી
નિવાખંજલિ કર્યા વિના રહી શકાયું નથી. રા. દામોદરદાસ

કાંઈ મહાન વિદ્વાન નહોતા, લેખક નહોતા, વક્તા નહોતા,

સર કે શવખહાદુર પણ નહોતા, કરોડાધિપતિ નહોતા. મુખજના અનેક લક્ષાધિપતિઓમાં એક

માત્ર હતા. છતાં તેમને માટે સામાન્ય યજ્ઞને બલા બલા દરજ્જેદાર, છટ્ટાદાર, પૈસાદાર પુરો

કરતાં આંત વિશેષ અંગત માનની લાગણી હતી. તેનું એક કારણ બેશક એમની

ઉદાર સખાવતો છે. કોઈ પણ ઉત્તમ કામ માટે તેમને ગદ્ગદની માંગણી વ્યર્થ ન જતી. વિદ્યા-

વૃદ્ધિ પર તો તેઓ રિદા હતા. “ પીપ્પલ્સ ફ્રી રીડીંગ ક્લબ એન્ડ લાઇબ્રેરી ” ના સ્થાપક

તથા આલક તરીકે તેમણે પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. સ્થળે સ્થળે મશ્ત વૈચંચાની લાઇ-

બ્રેરીથી પ્રગ્લે જ્ઞાની કરવાની આ મુજબમાં પ્રયત્ન સંસ્થા હતી કે જેનું અનુકરણ હવે સ્થળે

સ્થળે થયું છે. અનેક વિદ્યાવર્ધક સંસ્થાઓને તેમની આજુ ઉદાર તથા સંગીન મદદ હતી. અના-

યાલયો માટે પણ હજારો રૂપિયા કાઢી આપ્યા હતા. અને પ્રગટ કરતાં પણ અપ્રગટ નામે તેથીએ

વિશેષ દાન આપતા. કોઈક આશ્ચર્ય પામતા કે આટલું બધું ધન આવે છે ક્યાંથી ? તેનું

કારણ તપાસતાંજ તેમને માટે માનમાં વૃદ્ધિ થાય છે. તેમને અંગત ખર્ચ બહુજ ઝોઝો

હતો. જીવનના ઉત્તર ભાગમાં માત્ર દુધ તથા શલાદાર કરતા અને પોતા પાછળ કુલ ખર્ચ

વર્ષે લાખોના કમાનારને બે હજારથી બહુ વધારે નહોતો. તેઓ જગતનું બહુ કરવું એનેજ

જીવનનું સાર્થક્ય માનતા અને ધન કમાતા તે પરદુરખર્ચજનનના કામમાં આપવા. પરંતુ

એમની દાનબુદ્ધિનેજ લીધે કાંઈ એમના પ્રખ્યાતિ નહોતી. દાનેશ્વરી તો ઘણા હોય છે. ખીજા

ના ધનની પેઠે એમનું ધન ખીજાને મારીને-ફગીને મેળવેલું અશુદ્ધ નહીં પણ ઉઘાડી રીતે,

પ્રામાણિકતાથી પ્રાપ્ત કરેલું હતું. તેઓ કદાપિ દંભ, ડોળ, કે અપ્રામાણિક હેતુના કોઈ પણ

કામમાં પોતાના નામનો પણ ઉપયોગ થવા ન દેતા, એટલુંજ નહીં પણ તે ઉઘાડું પાડવા

છત્તતા. તેઓ થોડાજ સિદ્ધિતા જાણતા પણ તે બહુ જાણનાર કરતાં અતિ વધારે પૂર્ણપણે

પાળતા એજ તેમને માટેના માનનું શુભ કારણ છે. સંસારસુધારાની આવશ્યકતા,

દેશાદયની દૃષ્ટિથી એમણે બહુ સરસ પીછાની હતી અને તે કામને એમની ઉડી કોથ-

ળાનો તેમજ નામનો નિરંતર ટેકો હતો. અમેરીકા તથા અતિપૂર્વના ચીન-જેપાન

દેશોના પ્રવાસથી તેમની દૃષ્ટિ બહુ વિશાલ થઇ હતી. ધર્મના નામનો, સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાના

હેતુથી દુરપયોગ કરનાર માટે તેમને અધતિમ નિરસ્કાર હતો; અને તે દર્શાવતાં તેઓ અમુકના

શત્રુ થવાની ધારની ધરાવતા નહીં. સસ્તો યશ આપવાની એમની કદાપિ છત્ત નહોતી.

સંબંધ છૂટો. ચંતાં તેણે આગળ પગલાં ભર્યાં છે. તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરની અંધાર ખાતેની સભામાં. તેણે યીઝોસોશીસ્ટો તથા બીજાઓને નિમ્ન લિખિત વચન લેવા લલચાવ્યા હતા:-

૧-જ્ઞાતિબંધનનો અનાદર કરવો.

૨-પુત્રોને ૧૮ તથા પુત્રીઓને ૧૭ વર્ષ પહેલાં પરણાવીશ નહીં. (આ બંનેથી ૧૨ વર્ષે રજાવશા ચતાં ઋતુદાન ચતુર્થ બેઠાએ એવા 'સાસ્ત્રીય' મતનું પ્રતિપાદન કરેનારા પેટલાદના રા. હીરાલાલ વ. શ્રોત્રેએ યી. સો. ના ફેસ છે તેઓ શું સોગન નહીં ખાય ?)

૩-પુનર્લગ્ન કરનારી વિધવાઓ સાથે વ્યવહાર તોડી નાંખવાનાં પગલાં ભરવામાં આવે તે સામે ચતુર્થ અર્થાત્ તેમને ન્યાત જહાર મૂકે તે તેની વિરુદ્ધ ચતુર્થ અને મૂકાય તોપણ તે વિધવા સાથે પૂર્વવત્ સામાજિક વ્યવહાર રાખવો.

૪-પ્રજામાં ફેળવણીનો પ્રચાર કરવો.

૫-સામાજિક તથા રાજદારી બાબતોમાં રંગબેદ-ગેરા કાળાનો અનાદર કરવો.

૬-હાંદી પ્રજાપ્રીય કોંગ્રેસના વડપણ હેઠળ ધાર્મિક, સામાજિક, તથા રાજદારી આદિ ઇન્નતિ કરનારાઓમાં એકતા કરવી.

૭-મારી પત્ની તથા કુટુંબની સ્ત્રીઓને ફેળવણી આપવી. પરંતુ કાઠી નાંખવો.

મીસીસ બીસ્ટને સહજ ધન્યવાદ છે. યીઝોસોશીસ્ટોને પણ અનેક અભિનંદન છે. દૂધમાં ને દહીંમાં પગ રાખવાનો તેમના પર જે આરોપ હતો તે હવે દૂર થયો છે. બ્રાહ્મણનો મહા સિદ્ધાંત અસાર સ્પષ્ટ તેમની નિયમાવલીમાંજ હતો. તેનું હવે તેમના જીવનમાં ઉત્તરણ થયું છે. તેમાં જ્ઞાતિબંધન માટે એ વિદ્વાન્ સમૂહ જે સ્પષ્ટ મત આપ્યો છે તેથી તે તેઓએ ડાહ્યો વગાડ્યો છે. સખાને અતિ સધળાએ સાથેજ આ પીધી હતી-વર્ણનો બેદ રાખવા વિના. આ પ્રમાણે દસ્તાવેજ પર કર્મની સીલબંદોર સ્થાપિ મારીને તેઓએ વ્યાવહારિક યવાની પ્રમાણિક ઉત્કંઠા સિદ્ધ કરી આપી છે. યીઝોસોશીસ્ટો ચાર મૂલ વર્ણુજ માને છે, પરંતુ તેઓ ચાર જુદી જુદી શીશીઓ છે એમ માનતા નથી. એક પ્રજાની ચાર વર્ણુ અને ચાર વર્ણુની એક પ્રજા એજ સત્ય વ્યવસ્થા છે, તે સ્મરણમાં રાખીને તેઓ વચ્ચે સાંસારિક વ્યવહાર-યોગ્યતા પ્રમાણે રાખવામાં કાંઈ પણ બાધ નથી. 'ઉદ્ધ' તેમાં સંકોચ કરવો એ દેશની એકતાને ઇન્ન કરવા ખરોખર છે. દેશહિતૈવી-ઓના આ મત સાથે ધર્મના સ્વભૂષણ ગણાતા યીઝોસોશીસ્ટો સ્પષ્ટ રીતે અતિ મજબૂત થયા છે એ જાણીને અમને પરમ સંતોષ થાય છે. ઘણું કરીને હવે એકજ જણ (એક શુદ્ધરાતો અંકવાડીયું છાપું) સંસારસુધારાની સર્વથા વિરુદ્ધ રહ્યું છે. આખી. કુન્યાની વિરુદ્ધ મત આપીને તે દર અંકવાડીએ પોતાના મનથી સખા હતો છે. તે તેની માન્યતાનાં સ્વર્ગમાં ભણે ચમન કરે. હમને દેવ નથી ! (આ લખાણ મતારકમાં સ્વલાભાવથી રૂઢી જવાથી આ વખતે પ્રગટ કર્યું છે.) તે પછી મીસીસ બીસ્ટે જ્ઞાતિ સંબંધી એક સુંદર લેખ 'ઇડીયન રીઝુમાં-લખ્યો છે. તેના સાર આ પત્રમાં અન્યત્ર આપ્યો છે.

આ સિદ્ધિક દયાવેલી યોજના-સૂચના ઉડેડના સ્વદેશખાતાના-પ્રધાન, અને " બિલાડી-
ઉદરવાળા " મતા- બિલાડીની સફેદ રંગીઓને છાંં પકડ
કેદમાં ન જાયું' પડે તે માટે, કરવાના કાયદાના બળીતા રચયિતા મી. મેકેનાએ પાંછો
કાપદામાં સુધારો.
તેનીનીડ ખાતે એક બાપજીમાં રંતુ કરી હતી એમ રૂર ખ
તા. ૮ મીં અક્ટોબરના તારમાં આપણને જણાવે છે. ધણી ખરા અપરાધીઓને કેદ ઉપરાંત અમવા
તેના બદલામાં દંડની સજા કરવામાં આવે છે; પરંતુ તેઓ તરત તે આપવા અસમર્થ હોવાથી
તેમને તેને બદલે કેદમાં જાયું' પડે છે. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે ગમે સાલ કેવલ દંડ
તરત ભરવાની અસમર્થતાને કારણેજ આશરે દોઢ લાખ જે અપરાધીઓને દંડની સજા કરવામાં
આવી હતી તેમાંના અર્ધ ઉપરાંત એટલે એ સીલબર આસામીઓને કેદખાનાયું' સેવન કરું
પડયું' હતું. મી. મેકેનાની યોજના એવી છે કે, જેઓ અસમર્થ હોય તેમને હકતાથી
દંડ ભરવાની તક આપવી અને તે સાર પાર્લિમેન્ટમાં કાયદો પસાર કરવો. આ
સૂચના પ્રમાણમાં નાની આખતોમાં સૌથી ઉપયોગી તથા શુભપરિણામજનક છે. કેદ
ખાતું કોઈ ઉત્તમ સાધા નથી. બદમાશોનો કેસમ કરવાની એ રચણ જેવી તક ખીજે નવા
અપરાધીઓને મળતી નથી. કારાગરનાં સેવનથી, નાણુક લાગણીઓ બેર મારી જાય છે,
દુષ્ટ રીતે કેદાઓ સાથે વર્તણુક ચલાવવામાં આવતી હોવાથી થોતે પણ દુષ્ટ ધણ જાય છે અને
કેદખાનાંતો તેની દિવાલ બહાર જે જાય હોય છે તે તેની અંદર જતાં અખ્યાસ, સંરકાર તથા
પ્રત્યક્ષ દર્શનથી જાગી જાય છે. તાડતની આ બ્યવસ્થા અનેક દોષધુક્ત છે. તેમ હોવાથી
જેમ ઓછી સંખ્યાને એ નરકાલયમાં મોકલવી પડે તેમ વધારે સાફ. દંડના હકતા ભરવા
પડવાથી લાંબો વખત અપરાધીને સિદ્ધાતું સ્મરણ થશે. પ્રજા પર તેમના નિર્વાહનો ભાર
ઓછો થશે અને તેને કેદમાં ન જાયું' પડવાથી ભવિષ્યમાં તે વારો ન આવે, તેની શુભાખ્યા
પાસ લેશે. હમારો નક્ક મત તો એવો છે કે, દરિદ્રતાથી નાણું ઉચાપત કરવાનાં, ખાલી મારો
મારીના તથા ખીજા એવા કેટલાક અપરાધીમાં સ્થિતિવાળાઓને ઉચાપત કરેલી રકમથી ૧૦
કે ૧૫ ગણી રકમનો દંડ દેવો એજ ધણીવાર કેદ કરતાં વધારે ન્યાયક્તી ધણ પડશે. ગરીબ
વર્ગને પણ પ્રમાણમાં ઓછો પરંતુ તેની ચકિતના પ્રમાણમાં ઘણો ભારે દંડ કરીને અને તેના
હકતા બાંધીને ખતતાં સુધી સુક્ત કરવા જોઈએ. કેદ કરતાં પણ તેના નિવાસસ્થાનમાંથી
અધિક સો માણસ દૂર પ્રદેશમાં અધિક કાલ વસવાની સિક્ષા અનેક અપરાધીમાં વધારે ઉચિત
પડશે. એકદમ નફા કરેલા બદમાશો માટેજ કારાગર છેવટનો ઉપાય છે. તેનાં દર્શન છેક છેવ-
ટજ લાચારીએ, મેજસ્ટ્રેટ તથા રીસન્સન્સને કરાવવાં જોઈએ. રેક્રેટેરીઓ હાલ માત્ર નાની
વયના અપરાધીઓ માટે છે. તે મોટી વયના પ્રથમના અપરાધીઓ માટે સ્થાપીને તેની ઉપયો-
ગિતનો વિસ્તાર વધારવો જોઈએ. અનેક માખ્યાત્ય દેશોમાં તેવી સંસ્થા સ્થપાઈ પણ છે.
આ દેશમાં પણ તે સ્થાપવાનો તથા અપરાધીઓ માટે ' ફાર્મ ' સ્થાપવાનો વખત આવી
લાગ્યો છે, તેમજ મી. મેકેનાએ સૂચવેલો હકતાનો કાયદો પણ વાઈસરોયની ધારા સભાએ
તરવાથી પસાર કરવો એ, આ દેસના અપરાધી વર્ગના ભલા ખાતર હમે અતિ ઉચિત
માનીએ છીએ.

તાંઓ.

એક કુંડી બંગાલી
વાર્તા.

“સ્નેહનું બળિદાન !”

લેખક:—
“મનવિહારી.”

સતીશચંદ્રનો વિવાદ થયા પછી ત્રણ વર્ષે તેની માતાએ સ્વર્ગારોહણ કર્યું છે. માતાના સ્વર્ગારોહણ પ્રસંગે સતીશની પત્ની ચારની હંમત પચ્ચદશ વર્ષની હતી. સતીશને એક ન્હાનો બંધુ છે કે જેનું નામ સુરેશ છે. સુરેશ ચારના કરતાં બે વર્ષે ન્હાનો છે. ચારને એક સહોદર દેવો કે જેનું નામ પણ સુરેશ હતું તે ચારનો વિવાદ થતા અચાકે પરલોકવાસ કરી ગયા છે.

ચાર શ્વસુર પક્ષમાં આવ્યા પછી દિયર ઉપર ધણી મમતા રાખવા લાગ્યા. તથા જ્યારે તેણે એમ જણ્યું કે પોતાના દિયરનું નામ પણ સુરેશ છે ત્યારે તો તેની મમતા દ્વિગુણિત થઈ. દિયરને જોતાં જ તેનાં નેત્રોમાંથી સ્નેહાશ્રુઓ ટપાટપ તેના ગંડરૂપને બીજાની મૂકે છે.

અવકાશને સમયે ચાર દિયર સાથે બેસી વાતચીત કરી કરે છે; પોતાના સુખ દુઃખની બિના તે દિયરથી શુભ રાખતી નથી.

કેટલાક દિવસ પછી ચારને સાધનરૂપે સુરેશને જણાવ્યું કે તેને એક ન્હાનો બંધુ હતો અને તેનું નામ પણ સુરેશ હતું. આ બિના મહત્તમ ધડતાર સુરેશની ચાર ઉપર ને પ્રીતિ હતી તે સહસ્રધા વધી પડી. સુરેશ ચારનાં સુખસાંતિ માટે પોતાનાથી બનતું કરવા ચૂકતો નથી.

દિન પર દિન જવા લાગ્યા તેમ તેમ દિયર બોલબોલ રહેતો વધારે ને વધારે ગાદ થતો ચાલ્યો. સુરેશ ચારને જ્ઞેન રાખતી સંબોધવા લાગ્યા ત્યારે ચાર સુરેશને બંધુ રાખતી સંબોધવા લાગ્યા.

ચારના વિવાહને બે વર્ષ પૂર્ણ થયા આવ્યાં હોવામાં તેની શ્વસુ (સાસુ) ને અંતકાળ આવી પહોંચ્યા. અંતકાળે મૃત્યુરાશ્યા ઉપર સ્થિત થયેલી શ્વસુએ પુત્રવધુને બોલાવી કહ્યું:—“બેટા ભરતી ! સુરેશને જાણ બાઈ છે, હવે તેની સર્વે પ્રકારની સંભાળ તારીજ રાખવાની છે. તું બુદ્ધિમતી છે તને વિશેષ શું કહું ?” સુરેશને બોલાવીને તેણીએ કહ્યું:—“બાઈ ! તારી પ્લેનની આજ્ઞામાં રહેજે તથા બન્ને બાઈ પ્લેન હંમેશાં દુષ્ટીમળીને આડખે !”

(૨)

શ્વસુના મૃત્યુ પશ્ચાત્ત્ ચાર શહીદી થઈ. શહીદો સર્વ કાર્યબાર તેના શિરે આવી પડ્યા.

સતીશ એડિક્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે. કૌટુંબનું ત્રીજું અને ચોથું વર્ષ પછું સખત હોય છે. સતીશ સુબંધમાં અન્ય વિદ્યાર્થીઓની સાથે બોર્ડિંગમાં રહેને જ અભ્યાસ કરે છે. માતાના મૃત્યુ પછી તો બે વખત કરતાં વધુ વખત સ્વચ્છે ગયા નથી. જો કે તેનું શુદ્ધ વીશરમાં આવેલું છે તથા વીશર અને સુબંધ વચ્ચે કંઈ બંધુ છેતું નથી. પ્રથમ જ્યારે સતીશ ઘર આવ્યો ત્યારે બંધુ અને પત્નીને સુખી જોઈ ચાલ્યો ગયો હતો. અન્ય વખત જ્યારે એક વર્ષ પછી આવ્યો ત્યારે ચાર પિત્રાલયે ગમ્મ હતી. આમ હોવાથી સ્વામી-સત્રી વચ્ચે ને ધાર્મિક સંબંધ થયા જોઈએ તે અઘાપિ પર્યંત

પ્રેમમિલનના અભાવે યથા નથી. સતીશ પણ પોતાના અધ્યયન સિવાય બીજા કોઈ વિષય પ્રતિ દૈનિક આપતો નથી. આર બિચારી હિંદુના મરનો લગ્નગતી બાલિકા હોવાથી તે પતિને કહી કહી ચક્રી નથી ! તેને પ્રેમપત્ને સખતાં આંતરતાં નથી કે નેત્રી કરીને તે પ્રભુ પવંદરાં રેવારે હૃદયને પેહલા પ્રતિ આકર્ષી શકે !

સતીશની પરીશા નજીક આવી પહોંચી. તેને ખાસ યવાની ખાચીજ હતી અને આ ખાસ ચઢને તેને વિચાર મુંબઈમાં જ કોઈ સારે રથને નોકરી મેળવવાને હતે, આથી કરીને હવે પત્ની તથા બંધુને મુંબઈ તેજાવા સિવાય છુટકા નહેતો.

આરના યુગ્મ ધીરજ આવ્યાના સમાચાર સુરેશ તરફથી મળતાં જ સતીશ ઘર આવ્યો. ધર આવજ ને તેમની સંપત્તિ હતી તેના સર્વ કાર્યબાર વિશ્વપ્રસાદને સોંપી તે બધુ તથા પત્નીને સેધ મુંબઈ લેવડી ગયો.

વિશ્વપ્રસાદ કંઈક વ્હાન આવ્યાર વિચારના-વિચારુ અને સતીશના પિતાના હિતેથી હોવાથી સંપત્તિના કાર્યબાર તેમને સોંપવાથી કંઈ પણ અનિષ્ઠ ઘટના સંભવે એમ નથી જ હોય ખાતર હોવાથી સતીશે તે કાર્ય તેમને સોંપુ છે.

સતીશ કોલેજમાં ગયો છે. આર બેડી ભેડી પાન બનાવે છે. સુરેશ પતંગ ફૂંદી ગયો હોવાથી બેડો બેડો તેને સાથે છે. એકએક આરને પ્રશ્ન કર્યો:—“ મનુષ્ય મરી ગયા પછી તેણે શું પાથ, સુર ? ”

“ મૃત યાત્ર. ” ગંભીરતાથી સુરેશ ઉત્તર આપ્યો.

આરને કહ્યું:—“ બાઈ ! ત્હારું કહેણું સાચ નથી. ”

“ ત્હારે બહેન ! ત્હને જ કહેને કે શું યાત્ર ? ”

આરને પોતાનાં નેત્રદ્વય વિસ્ફુરિત કરી કહ્યું: “ મનુષ્ય મરી ગયા પછી સ્વર્ગે નય. ”

“ સ્વર્ગે ! હું, ત્હારે મા પણ સ્વર્ગમાં ગયાં હશે કેમ ? ”

“ હા, અવશ્ય. — ”

“ ત્હારે શું આપણે પણ ત્યાં જ નહીં ? ”

“ હા. ”

“ કેમ પહેલું જણ પડશે બહેન ? ” પતંગને દૂર સરકાવી દેઈ સુરેશ આરના મુખ ઉત્તર માટે આતુરતાથી દૃષ્ટિ કરી !

“ હું ત્હાને કરતાં પહેલી જાણ, બાઈ ! ”

“ નહિં હું જ પહેલો જાણ— ”

“ ના, હું જ પહેલી જાણી— ”

પાઠક ! સુરેશ અને આરના રંગેહુડું ચર્ચાઈ દર્શન કરાવવું એ ઘણીજ કઠિન વાત છે. હૃદ લેખક હેમના હૃદયના મર્મબાજને પૂર્ણ રીતે હોલી રાકરા અસમર્થ છે.

(૩)

સતીશની પ્રવૃત્તિ હોવા છે કે તે જે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત યાત્ર છે તે સિવાય અન્ય કોઈ કાર્ય તે લક્ષ આપતો નથી. હમણાં તે રત્નિ દિવસ પોતાના અધ્યયનમાં જ મગ્ન રહે છે. બધુ તથા આવ્યા પછી તે બોર્ડિંગને ત્યાં જ રહે. ગદમાં રહે છે કિન્તુ સંસાર તરફ તે હેરા પણ આપતો નથી. રત્નિના બળે વાગવા સુધી તે પોતાના અધ્યયનમાં મગ્ન રહે છે. આરની મેનોબ તે જાણી શકતો નથી, પરિ દેવનામી દ્વારા પરિચર્યને લેઈ શરીર બિચારી આર દેવલીક વખત

એકાંત મળતી લંકાએ રૂઢ કરતી કિન્તુ તે મલિને કહી શકતી નહિ કે "ઓ તાપ ! મહારી પિપાસા, મહારી શુષ્કા, મહારું દુઃખ એ સર્વે આપ બ્રુજાવો !"

સુરેશ પોતાની ભગિનીની દુઃખદ અવસ્થાનું કારણ કાઢી કહી શક્યો છે. તેણે સહોદર સાથે વાતચીત કરવાની મણુ ઘોડી દીધી છે કેમણે તે બાળે છે કે જો બંધુ ખોરે તો ચારના દૃઢ્યની સંજ્ઞા વેદના તે દૂર કરી શકે તેમ છે.

(૪)

આજે રાત્રીસની પરીક્ષાનો અંતિમ દિવસ છે. ચાર વર્ષથી અનન્ય મને જે અધ્યયન તેણે કર્યું છે તેની આજે ચિકિત્સા થનાર છે. નિષ્ઠ સમયે સ્નાત્રીસ પરીક્ષા મંદિરમાં ગયા અને પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખી સંકાંતના સમયે ધીર તરફ વળ્યો. આજે રસ્તે જતાં જતાં રહેતું દૃઢ્ય મેંચળ બની ગયું ! પરીક્ષાના અંતરાસના પ્રથમ સુદર્ભાંજલે તેને ચારની સાથે અભિનંદન કરવાની ઉલ્કટ ઈચ્છા થઈ.

સ્નાત્રીસે જોવા ધરમાં પ્રવેશ કર્યો કે સુરેશે કરુણમૂર્તિ કંઠે કહ્યું:—"બાઈ ! આ તરફ આવો. મહારી બહેનને આજે ભવંકર તાવ આવ્યો છે."

ચારને ભવંકર તાવ આવ્યાની હકીકત સાંભળતાંજ સુરેશ સ્તબ્ધ થઈ ગયેલ તે તરતજ પત્નીની સાથા પાસે ગયો. વ્યગ્રભાવે તેણે સુરેશને પ્રશ્ન કર્યો:—કદારનો જ્વર આવ્યો છે ?

સુરેશે ચારનું અતિશય દાખતાં દાખતાં અગદ કંઠે કહ્યું:—"તહામે ગયા લંકાર પછી ઘોડી વારંજ જ્વર આવ્યો છે, તે હજુ સુધી નરમ પડ્યો નથી. હલદો ધીમે ધીમે લયે જાય છે."

અરે ! સ્નેહની સાક્ષાત્ પ્રવિભા ચારનું સુરેશ સુખાર્જિત ભવંકર જ્વાળાથી લાલચોળ થઈ રહ્યું છે ?

સુરેશે ધીમેથી કહ્યું:—"બહેન ! મહારા બાઈ આવ્યા છે—"

ચારએ પોતાનાં નેત્રો રિકાસી પતિ દેવતાના સુખ તરફ કંઈલાજનાક દ્રષ્ટિથી, નિધુ ! પતિ પત્ની-ઉપયત્નો નેત્રોમાંથી અદ્યુધારા પડવા લાગી. અરધ સમય સુધી હજય એક બીજાનાં પ્રતિ ટગર ટગર જોઈ રહ્યાં. સ્નાત્રીસે પત્નીનું કાંઈ પછી નહ તપાસી. યર્મોભીટર મૂંઝી તાવ તપાસ્યો. સ્નાત્રીસનું મોં લેવાઈ ગયું ! તે તરતજ ધરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો અને અરધ સમયમાંજ એક વિદ્વાન અતુ-ભવી રોકટરને-લેઈ પાછો આવ્યો.

રોકટરે ચારની પ્રકૃતિની ચિકિત્સા કરી, અને પછીથી બહાર આવી રોકટરે સ્નાત્રીસને કહ્યું:—"સ્નાત્રીની સાથા પાસે કાંઈ જુડું છે ? હું ધારંજુ કે તે તહામે જ બંધુજ હોવો જોઈએ !"

સ્નાત્રીસે કહ્યું:—"હા તેમજ છે. રોગીનાં ચીન્હો હપરથી હું તો એમ ધારંજુ કે તેણીને ક્ષેત્ર થયો છે. આપને શો અભિપ્રાય છે ?"

"તહામરી ધારણા સત્ય છે; તહામા જ બંધુને તડાં જેસવા દેવો એ ઠીક નથી." આમ કહી રોકટર પ્રિરિકપરાન લખી આખી ચાલ્યો ગયો.

રોકટરના ચાલી ગયા પછી સુરેશને બહાર જોવાની સ્નાત્રીસે કહ્યું:—"સુર ! તહારી બહેનને એકાએક સખત માંદગી આવી પડી છે અને હાવા પ્રસન્ને આપણને એક વૃથા અને સગાહકાર પુરવની જરૂર છે તો તું પીસાર જઈ વિષ્ણુપ્રસાદ કાઢને જોતરતી લાવીશ ?"

સુરેશે તરતજ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:—"બાઈ ! મહારી બેનને હાવી દુઃખદ અવસ્થામાં એકત્રી મૂંઝે હું કયાંયે જવાનો નથી. તહામે કાઢને તાર કરો એટલે તેઓ આવી પહોંચશે. ત્યાં જઈ ચારવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી."

સ્નાત્રીસે પોતાના સહોદરને ધનું સમજાવ્યો પરંતુ સુરેશે બાઈના કપન હપર લેશ માત્ર મણુ લઈ ચાલ્યું નહિ.

જે દિવસ સુધી સુરેશ અને સતીશો અવિશ્રાન્ત આરથથી આશની સેવા સુશુધા કરી. સતી-સતી પત્નીના મંદરાગના સમાચાર મળતાં જ ઈશિલ કેલેજના અધ્યાપકો તેમજ કેટલાક સતીશના સ્નેહી ડોક્ટરો, આશની તબિયત જોવા આવ્યા, કિન્તુ ફરારેલ્લા ચલિયસિ બે યથાતુસાર સર્વ નિષ્ફળ થઈ ગયું. આત્માની દોરી ખાંધવા છેડવાનું કાર્ય માનુષના હાથમાં નથી ! ખોતે દિવસે પ્રત્ય-રત્નિ પછી સુરેશ તેમજ સતીશની સમગ્ર મહેનત વ્યર્થ કરીને આર થવાનીને ત્યાગ કરી, સ્નેહીબંધુનો સ્નેહ છિન્ન કરી કોઈ અન્યથે રથને આવી ગઈ. એક વાર-ફરીને તેણે જોયું પશુ નહિં ! અરેરે ! તે જિયાતી આર્થ અબજા પોતાની શુધા, પિપાસા, દુઃખ વિગેરેથી મુક્ત થવા ઇશ્વરના પાદાર્પિતમાં પડેલી ગઈ ! !

(૫)

આશના મૃત્યુના ચોક્કસ સમાચાર મળતાં જ વિષ્ણુપ્રસાદ મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. તેઓ આ જાને બાળ્યોના શુભાકાંક્ષી છે. સતીશ તેમજ સુરેશ આ સરલ હૃદય વૃંધની પિતા પ્રમાણે બંધિત અને શ્રદ્ધા કરે છે.

આરથા મૃત્યુને એક મહા થઈ ગયો છે ! દિવસરો સમય છે, બહાર છતમાં એક છતી-ચેર ઉપર પડ્યો પડ્યો પોતાના હાથમાંનો એક પત્ર વાંચે છે. એકાએક વિષ્ણુપ્રસાદે તરફ આવી પાસેજ પડેલી એક ખીજ છત્તી ઉપર બેસતાં કહ્યું:—“ સતીશ ! હવે શું કરવા વિચાર છે ? ”

“ હવે કદિં વિચાર નહીં કર્યો નથી. આપનો શો આદેશ છે ? ”

“ મહાં તો એમ કહેવું છે કે તું અંગેજ એક ડિસ્પેન્સરી ઉઘાડ. ”

“ મહાર ! આપને એમ પૂછવાનું છે કે કોઈ સારે રથને સર્વિસ મળેતો તદાં જવું કે કેમ ? ”

સતીશની પરીજ્ઞાનું પરિણામ અદ્યપિપર્યંત પ્રકટ થયું નહોતું, કિન્તુ ગઈ ફરેક પરીણામોમાં સતીશ પ્રથમ નંબરે પસાર થઈ કેલેજમાંથી ધણાં માનપાન પ્રાપ્ત કર્યો છે. આ સમયની પરીજ્ઞામાં પણ તેજ પ્રથમ નંબરે આવ્યો હેતુ આપાપકો તેમજ શિષ્ય સમુદાય પારતું હતું.

સતીશનો પ્રશ્ન કવલુ કરી વિષ્ણુપ્રસાદે મંબીરતાથી કહ્યું:—“ સતીશ ! મનની અરિથર અવસ્થામાં કોઈ પણ કાર્ય શિક્ષમ કરવું શક્ય નથી. વિરોધમાં હું છવતાં જાણતાં લલિતપ્રસાદનો પુત્ર સર્વિસ કરે એ તો બની શકે જ નહિં. આ વૃક્ષના મરી ગયા પછી તેમ જવાનું હોય તેમ થાય. તદને ડિસ્પેન્સરી ઉઘાડી આપવાની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપીને જ હું ઘેર જઈશ ” આમ કહી વિષ્ણુ-પ્રસાદે એક વખત તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી સતીશ તરફ જોયું.

સતીશો વાત ફેરવવાના હેતુથી કહ્યું:—“ કાકા ! હવે સુરેશનું શું કરવું ? તેની નિયતિ દિન પ્રતિદિન થતીજ અપર યતી નય છે. ”

વિષ્ણુપ્રસાદે અદ્ય સમય સુધી કાંઈ વિચાર કરી કહ્યું:—“ અરેખર, તેના હૃદય ઉપર સખ્ત આચાન થયો છે ! જો તેને પુનઃ કોઈ એવું સંગી નહિં મળે તો તેની પ્રકૃતિ ડોકાણે લાવવાનું મુશ્કેલ થઈ પડશે. ”

વલિતનુદય વિષ્ણુપ્રસાદના હૃદયપ્રકાશ જાનને કવલુ કરતાંની સાથેજ સતીશના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના વિચારો ઉપરિચય થવા લાગ્યા. સર્વકલ્પન કુંદન કુસુમ પ્રમાણે સ્ફુરતું જ્વરતાપકિયજ સુરેશ મુખમંદલ સતીશના મનમાં ઉપરિચય થયું ! પોતે લખ થયા પછી તેને કાંઈ પણ સુખ અર્પણ કયું નહિં. પ્રેમદાન દીપ્તું નહિં. તેણીને દેવવાણીથી સંબોધી નહિં અને દુઃખમાં ને દુઃખમાંજ તેને મરવા દેખી દેશે ખયાલ થઈ આરતાં સતીશના હૃદયને વાળવાત થયો. તેણે પુનઃ વિચાર્યું:—“ અરેરે ! એક દુઃખ પરીણામ અનુક્રમને લેઈ મહેં મહારી સ્નેહ નિર્જરિથી દેખીને મહા દુઃખ દીપ્તું. હું સંસાર બહારી મંગા, અરેરે ! તે જિયાતીએ મણી વખત પોતાની સાંત તેમજ સિન્ધ્ય દૃષ્ટિથી મહા તરફ જોયું હતું

પરંતુ મહેલેના સ્નેહની અવલેવના કરી । મહેલેને જોયું પશુ કહ્યું નહિ કે—“ આર ! પ્રિયતમા । હું રહાતી જ છું । ” સતીશનાં મેત્રો જળપૂર્ણ થઈ રહ્યાં । વિષ્ણુપ્રસાદે સતીશનાં મેત્રની સ્થિતિ બહુ લેઈ લ્યાંથી પ્રત્યાન કયું.

(૬)

બહેનના પરલોકવાસથી સુરેશના કિશોર હૃદય ઉપર સખ્ત આઘાત થયો છે । સુરેશ વિચારતો કે હોની બહેન તે આનંદમયી સ્નેહસાક્ષિની બહેન ! ક્યાં ગઈ ? હોનાં મિત્ર કેવળની સંગિની, સ્નેહ નિર્જલિની બહેન હોના ત્યાગ કરીને ક્યાં જઈ રહી ? સુરેશ પોતાની પ્રાણાધિક બહેનને એક પળને માટે પણ બૂલી શકતો નથી. તે સત્તિ દિવસ બગિનીના નામને જ જાણ્યા કરે છે !

સંધ્યા સમયે દીવાનખાનાની બારીમાંથી આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરી વિચાર કરતો કે એક દિવસે બહેન કહ્યું હતું કે—“ માનુષ મરી ગયા પછી નક્કર થાય છે. તથા આકાશમાંથી પોતાના પ્રિયજન પ્રતિ અનિમિષે જોવા કરે છે । ત્યારે શું બહેન નક્કર થઈ છે ? આટલાં બધાં નક્કરોમાંથી હું બહેનને કેવી રીતે શોધી કાઢું ? ”

સુરેશનો આત્મા આકૃલ્યવાલુક થવા લાગ્યો. તે દીનતાપૂર્વક સુદાએ બહન કહે બરબરો—
“ બહેન—બહેન ! ”

હૃદય ઉપર નો આઘાત થાય છે તે તીવ્ર થયાથી તે આઘાતને શરીર સહન કરી શકતું નથી । આંત્રના પરલોકવાસના વળાધાતથી પ્રથમ તો સુરેશ સુકાવા લાગ્યો; ત્યાર પછીથી ધીમેધીમે શરીરમાં જવદે પ્રવેશ કર્યો । દિનપર દિન જવા લાગ્યા તેમ તેમ સુરેશની પ્રકૃતિ વિશેષ પ્રમાણમાં બગડતી ચાલી.

સંધ્યાનો સમય હતો. બગવાન દિનકર પશ્ચિમાકાશે છેક નીચે હતરી જઈ દૃષ્ટિ સામિપ્યથી દૂર થવાની તૈયારીમાં હતા. સુરેશ આકાશ તરફ નજર કરી બહેનનું સ્મરણ કરી રહ્યો હતો. હેવામાં એકાએક સતીશ બહારથી ઘેર આવ્યો. હેલે સુરેશની રાધ્યા પાસે આવી પ્રેમપૂર્ણ સ્વદે કહ્યું—“ હુશ ! ”

સુરેશ પોતાની દૃષ્ટિ બંધુ તરફ ફેરવી. સુરેશનાં નવનદ્ય પશુ તેની ઉદાસિનતા તથા અસ્થિતાવસ્થાનું સ્મરન કરતાં હતાં.

“ જવર ઘણો વધી ગયો છે, સુર ? ” સતીશ બંધુના મરિતક તેમજ છાતી ઉપર દસ્ત ફેરવતાં કહ્યું । સુરેશ પોતાનાં ચક્ષુ મીઝ્યાં. હેલે બાધને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ !

આજના પરલોકવાસ પછી કોઈ પણ દિવસે સુરેશે આજની કથા બાદ આગળ કાઢી નથી । પોતાના બંધુએ આજને ઘણું જ દુઃખ આપ્યું છે એ હોનાથી બૂલી શકાયું નહિ । બંધુના અન્યાયની તે ક્ષમા કરી શક્યો નહિ. કંઈ અભિમાનની જવાબાથી તે પોતે જ દુઃખ થવા લાગ્યો ।

સુરેશના કિશોર હૃદય ઉપર શો આઘાત થયો છે તે સતીશ સ્વદમ્ય ગયો, કિન્તુ બંધુનું મનોદુઃખ કથા ઉપાયથી દૂર કરવું હોની હોને સજ પડી નહિ.

સુરેશની રોગશય્યા પાસે બેસી સતીશે હોના યુગ તરફ જોયું । સરળ બાલ્યબંધુનું સુખમંડળ અંતરવેદનાની છાયાથી ગ્લાન થઈ ગયેલું સતીશને માહુમ પડ્યું ! અરેરે ! આ અસાર સંસારમાં બંધુ સિવાય હવે સતીશનું કોઈ બંધન નથી—બહાનું નથી ! અનિશ્ચિત સતીશ બંધુને કેવી રીતે બચાવે તત્સંબંધના વિચારોમાં સત્તિ દિવસ ચિંતાનુર રહેવા લાગ્યો.

સ્ત્રી—(પતિને) હું તમારી પત્ની ચાઉં પણ ખાસ કરતાં તો તમે મૂંગાં રોડે પ્રત્યે પણ વધારે દયા બતાવો છો.

પતિ—તું પણ સુંગી રહી જો અને પછી જો કે હું કેવો દયાળુ છું !

સમાજશાસ્ત્ર (સતીક).

અપનારા કરતાં મરણ પામેલા બ્રાહ્મણો—હિંદુસ્તાનમાં તારથી હાપંગાને સ-
માચાર આવવાનો ધણો કરતારી “એસોસિયેટ પ્રેસ” નામની કંપની મળ તા. ૧૮ મીના
તારમાં રંગુનથી ખબર આપે છે કે હિંદી રંગુન ગયલી સ્ત્રીમર “અરોંડા” માં ચાર
બ્રાહ્મણો મુસાફરી કરીપાનજન મરણ પામ્યા હતા. એક ઉતાડી રંગુન આવે તો ‘માઈનીંગામ’
થી એવો આશ્રમ મૂક્યો હતો કે હતાડીઓ ઝાઝા હોવાથી તેઓ રંગુનમાં જવાથી મરણ પામ્યા.
તેથી સ્ત્રીમર રંગુનમાં આવતાં સર્કારી અખલાસોએ તે સંબંધી બારીક તપાસ ચલાવી. તેથી
માલમ પડ્યું કે એ ચાર બ્રાહ્મણો એ કારણથી મરણ પામ્યા કે સ્ત્રીમરમાં તેઓએ છાતિ
રિવાજને અનુસરીને બિલકુલ લાંબાં કરી હતી. તેથી અસહિતથી મરી ગયા. કાંઈપણ બુદ્ધિ-
માન હીંદુ આ ભોગે ધર્મ સાચવવાની હીમચત નહીં કરે. સ્પર્શદાપ થતો હોય તો પશુ છ-
પવા ખાતર ખાડું આવડ્યક છે. ખડુ તો કિનારે ઉતરીને પ્રાયશ્ચિત્ત કરી નાંખવું બસ છે. જ્યાં
બૂનના વિચારના સજ્જનોતો એવો વિચાર છે કે ધર્મ માટે માણસ છે ત્યાં સુધી આવી
હઠીલાઈને અંત આપશે નહીં. મનુષ્યની ઉન્નતિ મટે ધર્મના નિયમો ધાબા છે-અને નહીં
કે ધર્મ માટે માણસ ધડવા છે-એ વિચાર તેઓ નહીં સ્વીકારે ત્યાં સુધી ધર્મને નામે તેઓ
આત્મા ઉપર જીટલો સીતમ ગુજારે. એટલો જાણ છે. જે ધર્મના નિયમો અનુષ્ઠાની અવનતિ
કરનારા ને તેમનાં કામને હરકન માત્ર કરનારા હોય તેને ધર્મના નિયમ કહેવા એજ એક
ગંજાવર જૂલ અને વહેમ છે ! પવિત્ર ધર્મના ઉપકાસ એવા વિચારથીજ ચાપ છે. એ ચાર
બ્રાહ્મણો મરી ગયા તેથી એમનાં બાવળચ્ચા તથા વિધવાઓ રમડી મ્યાં એ શું ‘ધર્મ’ વ-
ધાઈ છે? જૂખ્યા રહ્યા તેથી રાખ ખાધ જનારી સસુદની માહલીઓ શિવાય કોને લાભ થયો?
ખચ્ચીત, આવી મૂર્ખતા માટે હવે આ વીસમી સદીમાં રવાન નથી !

હુબરી ઈંગ્લંડના ગ્રેવર થયા !—ઈંગ્લંડની પ્રજાને કેટલોક ભાગ કાપી માખ-
ડીથી ગમે તેટલો સુચાય તો પણ એવી સુગ ન ધરાવતો વિદ્વાન મજબૂત વર્ગ પણ મોટો છે
એ સંતોષની ખાત છે. હુબરી માતા તપા સુવેષીપત પિતાના પુત્રને અમેરીકામાં “સુમેટા”
છે. મુકર પોલીંગના પણ એવીજ “વર્લ્ડસકરતા” છે. છતાં તે અમેરીકામાં યુનીવર્સિટીનો
પ્રેસીડન્ટ છે. અને મી. આર્ચર સુમેટા હોવા છતાં ઈંગ્લંડના બેટર્સી નગરનો હાલમાં મેયર
નીમાયો છે. બેટર્સીની મુસીનીપેલીટીએ પોતાનો આ પ્રયુષ્ઠ નીમીને સામાજિક કલહસમાં
એક સ્મારક કાઢ્યું છે. જે યાગડોની યુગ નીકળા જવા તો હાસની રાજદારી તંકસરોની
અર્થીઅર્ધી તપ્ત યામ ! આકોશની સત્યાગ્રહની લડત પણ કાળા માટેની સુગને લીધેજ
ઉજાની છે.

ઈંગ્લંડ શાથી મહાન છે !—કેટલાક કહે છે કે હિંદુસ્તાન રૂપી સોનાની ચરહી
તેના હાથમાં આવવાથી. પરંતુ આ તેમનો એક બ્રમ છે. તેનાથી તેમને કાંઈક લાભ થયો

છે ખરો, પરંતુ તેની ખરી મહત્તાનો પાથો તો તેનાં વીર પુરોના આત્મસમર્પણથી જ નપાથો છે. જે મહાન ચિત્રકાર ટર્નરની ચિત્રકલાની પ્રશંસા કરતાં રશીયન કદિ કંટાળ્યું નહોતો તે કેવા પ્રકારનો હતો ? તેણે પોતાનાં સુંદરમાં સુંદર ચિત્રો તે માટે તેને લાખો રૂપિયાં આપવાની મંત્રણી થયા છતાં વેચાતાં આપવા ના પાડી હતી. એમ તેણે જીજ્ઞાસુ લાખ રૂપિયા જતા ક્યાં. પછી પોતે જે ચિત્રો જીજ્ઞાસુ પર્ષિત તૈયાર ક્યાં હતાં તે તેણે ' નંથનલ ગેલરી' નામનાં પ્રજનોં જીજ્ઞાસુનાં ચિત્ર પ્રદર્શનાલયમાં પ્રજનોં સાડુ, દેશને ભેર ક્યાં ! હાલ તેની કીમ્મત કરોડોની છે. વળી તેની પાસે જે વીસેકે લાખ રૂપિયા હતા તે તેણે ગરીબ દુનર-મહોના નિર્વાહ અર્થે ફૂંડ રચાવવા આગી દીધા. આવા મહાત્માઓ ઇંગ્લંડમાં એક નહોં પણ સેંકડો થઇ ગયા છે. આથીજ તેની મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા છે. જેઓ એમ ધારે છે કે હાઈસ્ટાનની પ્રાથિથીજ ઇંગ્લંડનો મોક્ષ થયો છે તેઓએ વિચારતું જોઈએ કે, જર્મની, ફ્રાન્સ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ આદિ દેશોને તો કાંઈ હાઈ કે બીજે ખડે પ્રાપ્ત થયે તથા, છતાં તેમની આર્થિક, રાજકીય તથા સામાજિક સ્થિતિ, ઇંગ્લંડ જેવીજ લગભગ હતામ કેમ છે ? સત્ય એ છે કે, જર્મનીના ગમે તેટલા મોટા દુકાડા નહોં પણ દેશમાં પાકતા મહા પુરોનોની મોટી સંખ્યાજ દેશનો ખરો ઉદ્ધાર કરે છે.

સૌથી બહુ બાપાણીની પ્રજા કંઈ છે ?—રશીયા મહા અગાન ગંજીય છે. છતાં ત્યાં જેઓ જાની છે તેઓ યુરોપના બીજા દેશોની પ્રજાઓ કરતાં પોરકી બાપાઓના અભ્યાસ કરવાના બંધુ શોખીન છે. ઉચ્ચતર વર્ણના રશીયનોને હમેશાં ફ્રેંચ તથા અંગ્રેજ ધણુ ખર્ચે સારું આવડતું હોય છે અને ધણુ તો પાંચ સાત બાપાઓના પરિચયી હોય છે. સુશિક્ષિત રશીયનો તો રશીયન કરતાં ફ્રેંચ પરબાષામાં વિશેષ વાતચિત કરે છે. અહીંની અંગ્રેજ પેડે ! ૧૮ મી સદીમાં ઉચ્ચ વર્ણના અંગ્રેજો પણ તથા જર્મનો પણ ફ્રેંચ બાપામાં વાત કરવામાં વિશેષ પાંડિત્ય અને સભ્યતા માનતા ! આ જોતાં આ દેશનો કેળવાયો વર્ગ હાલમાં જરા અંગ્રેજ પર મોટી પડ્યો હોય તો તેમનો બહુ કસુર કાઢવાની જરૂર નથી. એની મેળે મોહની 'ધુમ્મસ' જોઈવાઈ જશે. ફ્રેંચ બાપાનો પ્રચાર યુરોપમાં આ દેશની હાંદી પેડે છે. તેથી ફ્રેંચને બીજા ભાષા સિખવાની ગરજ નથી રહેતી. આથી તેઓ સાથી જોણ બાપવાની છે ! સ્વભાષાનો છંતર દેશમાં પ્રચાર હોવો એ માન છે પરંતુ તેની આ પ્રમાણે હાનિ પણ છે.

અર્થશાસ્ત્રના એક પ્રેદિસરે વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થિનીઓ સમક્ષ બાપજી આપનાં એક દલાડો કાઢું કે, કેટલાક દેશોમાં પુરોનોની સંખ્યા સ્ત્રીઓ કરતાં વિશેષ હોય છે. અને પછી હસવામાં હમેથું કે-તે કારણથી જે દેશમાં સ્ત્રીઓ વધારે હોય ને પુરો જોણ હોય તે દેશની સ્ત્રીઓને હું પેલા દેશમાં જવા લવામળુ કરું.

આથી એક પુરવંતી વિદ્યાર્થિની, પોતાનું બહુજ અપમાન થયું સમજી, અને ઉડીને આવવા માંડ્યું.

‘એવે પ્રેદિસરે ટીકા કરી કે “ આટલી બધી હિતાવગીથી આત્મા જવાની કાંઈ મેં બલામળુ કરી નહોતી. ” તે પાછી આવી બેઠી,

તે પાછા રોકે, પેચો હોતો, ખન પહુ, આવીને સઘનિત્તે દોતો રોક, રાખો, રોક, બોલે બોલે તેથી હતા, અને તે સર્વના અમુક વિચારોની ભેગસેળની ભાગ દત્તી, આ દરેક ધર્મવાળા પોતા ધર્મવાળાના આચાર વિચારોની નકલ કરતા વાર્ષિક ક્રિયામાં સર્વને આપ્યા હતા. એવું અને વેરાપૂર્ણ હોય હોવામાં ને ગંભીર નામક મેળાનુષ્ઠાન છે, તે દર્શના વર્ષનમાં આજ ધર્મોનાં સંકુ મેળાને પ્રમાણે છે. તે પોતે સર્વ ધર્મવાળાને સંપૂર્ણ સમયલ કરતો, પોતે પહુ સાહિત્ય વિદ્યાઓ અને કવિ દત્તો, પ્રાણમી, સેના, દરગાહનું અને દત્તું, નચાણનું, રત્નાવલી આદિ-નોરકોએ રાતનીય દત્તિ છે. તેમાં પહુ ધર્મની સંહિષ્ટતાનાં તત્ત્વો નેવામાં આવે છે, પ્રથમ નોરકોએ કેવેલા નાચક છબીવચાન બોલે છે અને તેની પછી રોક છે. પ્રથમ રોક પછી મુસાફર હુ એન રોકે બોખાયા અને સમુદય દરમિયાને આ દેરામાં બાળ્યો હોતો, તે રાત દર્શનવર્ધનના સમયમાં અને તેના મહેમાન વરીકેલ હોયો હોતો તે ચીનથી હાંસ, વરક નીકળ્યો હોતો, દર્શનવર્ધનની સળધાની હાંસ કુખજ (નોલ) હતી. બંગાળમાં આ પ્રવાસી રાત અને ધાર્મિક યાત્રા છુનો સમાગમ થયો હોતો, તે મહારાજાને ચીનને પ્રતિ ચેતે કાચકુખમાં ને પ્રયત્ન મેળો, છુલ્લી મૂર્તિનાં પ્રદર્શન, દર્શન તથા પ્રતિષ્ઠાન અર્થે બરાલો ત્યાં પ્રત્નની સમગ્ર હપદેશ આપવા આવવા આમ વણ હોય, તે આપ્યો, આ મેળામાં જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મજો અને બિશુઓ તેમજ બ્રાહ્મણો હાજર હતા, એક પ્રયત્ન મહાપ પહુ પવિત્ર મહા બોધ્યો હોતો, અને તેની મંથમાં છુલ્લી મળુય દંતી પ્રયત્ન મૂર્તિ પધરાવવાનું રોકો કુટ હાંસ દેવાય બોધ્યું હતું. મહારાજાને પોતે છુલ્લી નાની મૂર્તિ નહીં નંવરાવવા પોતેને ખસેડવાથી હતી, ને પાછી મહિમાં પધરાવો હતી. આ બૌદ્ધ વસતેનસવ, હોતો, છુલ્લી તથા છુલ્લી પદાર્થો બુખીને વખાવણ છુમખિત કરવામાં આવતી, સાથે નુલ અને પ્રાથન પહુ થતો, હોલોએ તેમજ પરદેશીઓ સર્વને સ્વાગત પૂર્વક બોલન રાત તરફથી કરાવવામાં આવતું. પરદેશીઓને ભંડે પંક્તિમાં બેસાડવાનું બપુ નમી તેથીએ રોકાન છે. સદી સુધી તે નેકોલુ, એમ સિદ્ધ થયું છે, તેપણ એ માતમાં પરદેશીઓને હાજરા જેવા વિષયી બાવધી નેવાતાં નહીં એ પહુ અનુસન થાય છે. એક દિ. આ આ મહાપ બુખી ગયો, હોતો અને તેમાં બ્રાહ્મણોને દાર્શન દોરો બોધ્યો પ્રતિના દેવધી તેથીએ આમ બુખી જેવા આક્રમ દોરો (પહુ આ બોધ્યો અનુસન લાગે છે-કો પૂરાવા નથી). આ મેળો ને દર્શના સમયમાં ચેત દરમિયાન ચેતે તે દરમિયાન છે પણ તે દરમિયાન વર્ષ તેના બહુ રોકે ચોલે છે, એ મહાપ બુખીની ચાહમીરીમાં પાંચળી એ પ્રસંગે મેળો વિષનન થતાં આમ, લમીરી મેળવાની ક્રિયા કરામા આવતી. અને પછી બંજનાં હાંસ તેમજાનોએ એક બીજા, પર કેક છે, દર્શનવના સમયમાં બંજળી આપતા રાત્રીમાં પહુ પોતપોતાનાં હાથી ધોડા સહિત સરપ્રસમાં નીકળતાં તેમાં નુલ, ગાયન વાદન પણ થતું અને સુવર્ણનાં પુણો વેરીને દાનમાં દેવાતાં. (પ્રતિના આપવતમાં મૂર્તિની પૂજારી જનતિ બોધ્યોએ ક્રીધા હોય એ અનુમાનને ઉત્તર પ્રાચીન પ્રમાણે રૂપ હતિહાસ દેકો આવે છે. પ્રાચીન આપ રાત્રીઓની ધર્મસંહનશીલતા, દાનવીરતા, પરદેશીઓને સમાન ગણવા નેહતો સહનશીલતા દેવાદિ તેમજા મહાન સંહનશીલ પર આ હતિહાસ પછી પ્રકાશ પડે છે.)

જૂનસતી બોપાનાં કંઈ મોસિક પંચો તથા સાપ્તાહિકાએ એકે અવાજે વખા-
 જોલી બે અપૂલ નવલ કથાઓ.
 (૧) નિર્ભાગી કુસુમ અથવા સમાજ આ તરફ લક્ષ્ય આપશે
 કે નિર્ભાગી કુસુમ આર આના
 (૨) પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા (કરુણા જનક પ્રેમ કહાણી) કિ મત કક્ષા
 ગણ આના
 લખો:- મી. વૃંદાવિહારી
 નવસારી યદુ-મહુવા.

શ્રી પ્રકરણ (સંદીક).

મીસીસ ઉમિલા દયારામની વિસાયતી હેલુનપણી આરોગ્યવાન પરતુ
 મોટી ઉમરના પુરુષ સાથે, સ્વયંવર કરી શકે, એટલી વય તેમના વિદ્યા વાળી,
 મીસીસ લગ્ન થાય એ સુધારાને મહા લાભનું રૂપ છે. એ વિચાર વિરૂદ્ધ હશે મીસ
 ઉમિલાનાં રા. દયારામ ગીદમ્મ સાથનાં લગ્ન સંબંધી લખતાં, હમારો મત આપ્યો
 તો-જે કે એવાં લગ્ન કંઈ સારાં છે એમ માનવા પશુ ના પાડી હતી. પશ્ચિમમાં જ્યાં
 માતાં લગ્ન વારંવાર થાય છે, ત્યાં એક કન્યા સાંના વ્યક્તિતા 'ટીટ-પીટસ' પત્રના તત્ત્વી-
 નીચે પ્રમાણે લખી મોકલે છે જો, તે તત્ત્વી પોતાના ગદ્ય તા. ૧૫ મીના અંકમાં
 મોકલે છે:—

Old Man's Darling Strongly advises girls to marry men much
 older than themselves. ...I shocked all my relatives and friends," she
 says, "by marrying a man almost old enough to be my grandfather. He
 was sixty-two and I was twenty-four, and he had made his first appearance
 at the altar long before I was in the cradle. But so far from regretting
 my choice, I congratulate myself on it more and more, every year. Nothing
 could exceed my husband's devotion to me. He waits on me hand and
 foot, nothing is too good for me that he can procure, he is proud of my
 youth and looks, loves other men to admire me, never sees my faults, and
 generally is an ideal husband. Of course, he may be an exception; but
 there are plenty of others."

ઉપલાનો સાર એ છે કે, "એક જુદની પ્રેમપ્રિયા" કન્યાઓને પોતા કરતાં ઘણી
 વય ઉમરનાં ધણીને પરણવા મજબુત સલાહ આપે છે. તે કન્યા હમને (તત્ત્વીને.)
 જણાવે છે કે, "મારા હાથ યવા લાપકની વયના પુરુષ સાથે હું પરણી-સાડે-માર-
 સગાંઓ ને મિત્રા હેમકાઇ ગયાં, તે કુર ના, ને હું રૂઝની હતી. હું ધોડીયામાં હતી, ત્યારે
 એ તો એક વાર પરણી રહ્યા હતાં હું આં મારા સ્વયંવર મારે પદ્માત્મપ કરવાને
 બંધે દર વારં વીતે છે તેમ મારી જાનને ધન્યવાદ આપું છું. મારા ચત્તીની ભક્તિ
 મારા પર અનન્ય છે. તે મને બહુ હાથ પગે લેડીને મારી સેવા કરે છે. મારે ખાતર અપ્રાપ્ય
 તેને મને કંઈ નથી. મારી યુવાવસ્થા અને રૂપનો તે અભિમાની છે, પીત્તુ મારી પ્રેમસા
 કરે તેથી તેને આનંદ થાય છે. મારા દોષો તે જોતા નથી અને તે 'સામાન્યરૂપે' એક
 આદર્શ પ્રતિ છે. તે કદાચ અપવાદ હોય, પરંતુ એવા બીજા ઘણા છે. "
 કા વ્યર્થ છે. અતિશયોક્તિ છે, તેમજ કારણો વિચિત્ર છે, પણ તે બીજાને નડતાં નથી |

આપણા આંગણા વાઇસરોય લોડ એડ્લીની—ગઈ તા. ૨૦ મીએ અમરે ૧૧ વર્ષની વયે ૨૫ ફેબ્રુઆરીએ એડ્લીની વિધવા સાથે પ્રવ્રણા છે. લોડ એડ્લીને આગલી પત્ની થી ૧૦ છોકરાઓ તો છે. છતાં આ લગ્ન વિરૂધ્ધ અગ્રેજી ઓપરેટીંગ કમીટી નથી. ખરી વાત એ છે કે, મોટી વયે લગ્ન કરવા એ સમાજની ઉન્નતિને બાંધકર્તા નથી, બલકે સમાન મોટી વયની વિધવા સાથે કરવા એ જનને નિઃશુભકારક હોવાથી કેટલીક વાર લાલલાયી છે. અનીતિ તેથી ઓછીજ ચવાંતો સંભવ છે એ પેલું સમાજને જાણ છે.

યુરોપીયન સ્ત્રીઓ હાથી અને હાંદુ સ્ત્રીઓ ડીગણી કેમ?—કારણ એ છે કે યુરોપીયન સ્ત્રીઓ ખુલ્લી હવામાં આપણી સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણું વિશેષ શરે છે. તેઓ હાથ નમયમાં તો તેઓ રમતગમત વાળા કસરત પણ ઘણી વિશેષ કરે છે. તેઓ મોટે ભાગે નીચક છે. છેલ્લા ત્રીસકોમાં ઇંગ્લેન્ડની સ્ત્રીઓની ઉચાઇ સરેરાસર દોઢ ઇંચ જેટલી વધી છે. તે હવે સરેરાસર પાંચ ફુટ થઈ છે. બ્યારે મોડાંજ વર્ષ પર તે પાંચ ફુટ દોઢ ઇંચ જેટલી પુણ હાંદુઓ કરતાં પણ પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓ વધારે ઉંચી છે. આતું કારણ “ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ હાઇજન” (આરોગ્ય વર્ધક મંડળ) સંસ્થાના એક ભાષણમાં જ. ઓલ્ફેડ શાર્લીડે એવું આપ્યું હતું કે “હવે સ્ત્રીઓ પણ સાઇકલીંગ, ગોલ્ફ, હોકી, વગેરે ખરદાની કસરતોમાં ભાગ લેતી થઈ છે.” અને યુરોપીયન યુવતીઓ માતા કરતાં પણ કદાવર હોય છે. તે તો તેઓ જનને રસ્તામાં આવતાં જતાં હોય છે તે પરથી પણ વારંવાર વર્તાઈ આવે છે. બ્યારે યુરોપમાં સત્ય વધતો જાય છે ત્યારે આ દેશમાં કવિતું સમાજને જન્મતું તેમ જ કાયમ છે. આપણી સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે બહુજા નાના કદની હોય છે. યુરોપનાં પંચ પ્રમાણમાં આતું કારણ બાથ ધોવામાં તેમના પર લગ્ન રૂપી ધૂનર મંતરથી તેમના પર એક પ્રકારનો બળાહાર કરીને તેમને અકાલ સગલાં કરવાતું છે. તેથી તેઓ યા તો અકાલ મરે છે અથવા બહુજા અકાલ કદની પ્રજાને જન્મ આપે છે. કસરતનું તો નામજ નહીં પણ નાની હોકી પણ હોડે તેમાં પણ મહા અસમ્યતા આવી જતી માનવાતું છે. તેમને વિશેષ હરણુ શરૂ પણ થોડાં જ નથી જાયું. એટલે આલવાની કસરતનો પણ તેમને આશીર્વાદ નથી પણ તેમના વામન શરીરમાં ક્વચપની આરા શી? દીધોય પણ ક્યાંથી હોય? અને કન્યાન અગ્નિ હોય તેમાં શી નવાઈ? કે આ વિકૃત વિરૂદ્ધ ભાષણ કરવાથી કેટલે અછતની છત યા જતી નથી. ભાષણમાં એ જાહેર નથી. તેનાં કારણો ખાતરી રીતે શોધી વિચારીને તેના ઉપાય લેવાની જરૂર છે.

૭૫ મી નવલકથા લખવામાં ગુચાયલી ૭૫ વર્ષની સ્ત્રી!—તે અદ્ભુત મૂર્તિ મિસ એમ. ઇ. એડન છે. તે પેરુલી છે પરંતુ કુમારિકાનું નામ પાડેલું કરી રાખ્યું છે. તે રોચમંડ (રોચમંડ) રહે છે. તે વિદ્યુતિએ ૭૨ નવલકથાઓ લખી છે. અને હજુ લખવાની જોશ કમી થયું નથી. તેના પુત્ર મી. એડનેય પણ એક પ્રખ્યાત નવલકથાકાર છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ આ પરથી કંઈક ધડાલો ખરી?

જીવન રસાયણ ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાગ્રાંથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા જોઈએ તેટલા જગ્યામાં અમારે તાંબો મળી શકે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા બાયોકેમિસ્ટ થઈ શકે છે. જીવન રસાયણ વિદ્યા Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાયોગ સર્વ જગ્યાએ છે. વૈદ્યો, દોક્ટરો તથા હાઈડ્રો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

ફેડરેશની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા ઓછા મરી જેટલા ઘણા, ખેડી હરે પૈસા પાછા, કેટલોગ મફત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ રોડ બે કડાક તો કોઈ આઠ કડાક બળે છે. કોઈ રોડમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલોગ મફત

ગ્રામોફોન તથા રેકર્ડ્સ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં ગ્રામોફોન તથા તમામ જાતની રેકર્ડ્સ વગેરે લગતો સામન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

સપ્લ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખ્ખો જથ્થાબંધ યા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧. સુરત રાઇસ મીલમાં આંભાચોર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ, વગેરે જાતના ચોખ્ખા, સફેદાં, ચોખ્ખા જથ્થામાં તૈયાર જથ્થામાં આવે છે.

૨. સુરત રાઇસ મીલમાંથી ચોખ્ખો, જાતમાંથી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા મંચથી તે તૈયાર થાય છે.

૩. બહાર જામના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખ્ખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતરી થયો.

૪. કોઈપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના ગ્રાહની બરાબરી કરી શકતી નથી.

૫. ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘણા કીલ્લત હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. — રધનાથપુર — સુરત.
જીનામાં જીનો અને હાઈડ્રો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ઇનામ મેળવેલો.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો લેખે છીએ

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પોલ્સ

તમારે અરીર નળખાઈથી ન ખાઈ ગયું હોય, લોહી દોડકું એવી ચહેરાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ફીણું થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવંથી લાકાત ગુમાવી હોય, હાથ યગમાં કળતર થતી હોય, અમરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બેરોઅર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્ડસ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્ડસ ઉપરના સર્વ રોગને દૂરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

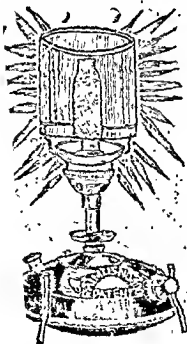
સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળખો માલસ પેલું પહેલવાન થાય છે. કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય.

હસનઅલી ગ્રીટ રામજીંગ-ગાડીખાતો.

કરાંચી

અમારે ત્યાં પ્રાઈમસ સ્ટોવ અને તેને લગતો દરેક સામન પ્રીક્રયતે મળશે.

એજન્ટો લેખે છે.

લક્ષ્મીદાસ ભવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઈટ બરનર બ્રાહ્મભીલદીંગ, ગીરગામ-સુ. ગાંધી.

ચાહે અને કોફી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા સદ્ય દઈવાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત છે કે આખરે ત્યાં જાત જાતની ચાહે છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યવસ્થી ભાવે મળે છે. દોરેલને માટે પણ પ્રથમોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોઢલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારીની શ્રદ્ધ ધન્યજન રાઓએ તેમજ ચાહે કોફીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માત્ર મર્જાવી જરૂર ખાતરી કરવી. માત્ર વી. પી. યી મોઢલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૨૪૩ અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરીબાંદશાહી યાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર મંખર-૨૨૦ છે અને તેના ખનાવનારા.

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી ખનાવટની વનરથતિક ગોળીઓ ધાતુ વિહાર, નાતાકાન અને ધાતુના ખીન રોગો જાન્યુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડી. ૪૦ ગોળીની ડબ્બી ૧ ના રૂ. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલબાદેવી મુંબઈ.

હવે ભલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેશી દવાથીજ

જાન્યુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરસાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેશ રાઓ

જટાશંકર પ્રેમજીતું દવાખાનું

ખાલીતું છે. દેશીની હકીકત જણાવેથી સલાહ મંદત

ટેકાણું—દીકાઓપરેટીવ ટ્રેડર્સની જાણમાં કાલબાદેવી—મુંબઈ.

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટા.

કવિ મહારાણીશકરે તેણા કહેલુ ઇશ્વર સંભવ, તથા દેશની ખરી લક્ષિત ખરે આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારે, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અલ્પભર્ય ઝારકુળ
મદ્દિમા, વજ્રાંશુમતી માર્દા, નારીમદત્વ આદિ અનેક ઉપરાયા ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભાપુ
લીર, શાન્ત, હારમ તથા પ્રેમ રસના ઉત્તેજાતમ લગભગ સવાયરો અજનેલુ પુસ્તક કિંમત
દસ આના લખો —

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ
પ્રમથીઆ શેરી, નં ૧૧૬-પાટીદળીયા-સુરત
"Surat"

આ દિવાલ ખીન પુસ્તકો પણ મન સામે દયામ ખર્ચ જુલુ.

ઉચ્ચવર્ગના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાગ સૂધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર
કાઠા બોર્ડીંગ-હાઉસે, પોતાના ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે

ઉચ્ચામા ઉચ્ચ અનાજ, ચોખ્ખુ દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને ઉચ્ચ ધી તેમજ
ધો આગળ તેણા કગવેલો મગી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામા આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીમની જાતિ દેખરેખને લીધે બરોજા પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું

ધી સાબરકાંડા બોર્ડીંગ હાઉસ.

૬-ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

સપ્તમ નં. ૨

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to, their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209-*Shank Armon Street, Bombay*, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા અવેરાતના ચાલુ વર્માનાને ખરેખરી સુદર
દાગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ
ખનાવનાર તથા વેચનાર.

રોડ, શેખ અમલસીર મુલક.

ટેલીફોન નંબર. ૬૭૪.

અહારગામના ઓડિશાપર પુરુષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

બસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાન દીર સમયેના અનાથોની આજી રૂપે કરતા આપવા સ્વરૂપે દેરને આ
વર લેવાવા રૂપે કરશે !! અન્નદાનને અન્નદાન અને સાથે અમર નામ !! જે દા
દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રૂકમ અનાગત રાખી તેવા બાજ
દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે ફાવેલા એક દીવસે આપમવા અનાથોને દાનાના રૂબ
અન્નદાન આપવામાં આવશે અને તે દાતાના નામની અલ્લરીની લખતી કરાશે એ
ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શુ આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર રૂપે નહિ મળે
જરૂર મળશે. દયા દાવી લખો:—

હિંવીતદાન આપનાર સો પાણક પણ નહીં નીકળે !

દીન વસતી પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાણક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ
નવાર ધર્મમાના નામથી જાર વર્ષથી થોટી ઉમરના અનાથને રાખી વિદ્યા દાન આપી શકાય
આ પુનઃ ભૂમીમાં અનાથના આજીવતા એવા (૧૦૦) પાણક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા
દાવી લખો:—

મંગી, હીંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Anti-
quities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the
United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 6-10-0. (including Postage.)

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વખત ચોરોના હુમલો!

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહી
તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

બંગડી બન્ટરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
તે વિશે મુલતુ જેઠા માન્ડીટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શુ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર જાગેલી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે જોખમ જે
લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૨૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુકી
યા હતો તે દરમિયાન રાતના વખતે ગલીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર ધણીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહીં અને ચોરો નીરાશ થઇને નાશી ગયા.

સવારે અમાને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાયા પણ ત્રીજેરી ખોલતાં સતોષ થયો
તેને તે દિવસે અમારે બારીઓના પકા બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે હાથથી ચોરો
માઘ્યા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ લાલા કન્હીયાલાલનું હતું તે
તા. ૨૨-૧-૨૧ ના રોજ ખરીદે હતું તેને તોડવાની બદુલ મહેનત કરી છતાં
દુટ્ટવાથી બાંધણીના નકુચો કાપીને અંદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી દુટ્ટી નહી તેમ ખુદી પણ નહીં.

સવારે અમાને ખબર પડતાં અમારે ધર આંધ્રા અને તે ખતાવ નેહન તથા હેડન
દુટ્ટેલી નેહન અમે ધભરાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરના સરસામાન
સલામત નોકરો તોથી અમાને ધણેજ સતોષ થયો છે. અમાને લખતાં ધણીજ ખુશી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વીરો અમારા દીલમાં સંપૂર્ણ ખત્રી થઇ છે. એજ.

તા. ૧૫-૧-૨૧. સીત્ અમજી સીત્સાપરદા પેતાલા.

અખંડ પેટન્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર
લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

હુકાન

ભાયખલા-મુંબઈ.

બંગડી બન્ટર-મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં

મતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત
૧ શ્રીમદભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તી	૩-૬-૦
૩ પાંચ અને દૈત્ય	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવો અને મૈત્રેય	૧-૦-૦
૬ ગુજરાતી અંગ્રેજી	૧-૬-૦
૭ ચિત્રિલાખિય	૨-૦-૦
૮ આશાની આશ	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાદંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદ મર્મોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ મતેદસવ	૧-૦-૦

પોસ્ટલ વગેરે લેની કીમત ઉપરાંત સમગ્રજીવિ વિશેષ પિગલ, નાણાં
માહસનીરૂ મંગાવો

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

બાલ આશ્રમ, મુંબઈ
કાલ્યાણદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

હાલની પાશ્વભાષી કદનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિદ્યા-
ચરિત્ર નશ્વકારક પરિણામો બતાવી ઉંચા પ્રકારની તંદુરસ્તીના
ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે

કીમત રૂ. પોસ્ટલ કાંઈ પણ લીધા વગરજી મોકલવામાં
આવે છે. ન વલિયું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

ધી ઓરમે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

થાપણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઇટ, જી. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.
 રીઝ. હાઇનેસ, મદારાજ સેવતારાજ બંદાર રોડ દાદામિયા હાથ આદમઃ ખડવાણી.
 લિંબડી રેટના દોર સાહેબ રોડ ગીરધરદાસ ઝીલાસોધ કે. ત્રાકર, ભાવનગર
 એનરેબલ સરદાર કુપરવાળી. વી. મુન્શીઆર રોડ દેવાચંદર વજાઇવન જવેરી.
 કેમસરે દિંદ, પુનાવાળા. રોડ ઘમોદર સુદરદાસ ધરમસિંહ, પી. ગો. ક.
 રોડ રણુજીદાસ ત્રિભુવનદાસ ગોડી, લેંડગોડ આરસી પ્રેમની ગોડીના ચેરમેન
 અને બેંકર. રોડ મયનગાલ દલપતરામ ખખખર, લેંડગોડ
 રોડ મગનગાલ હરગોવંદદાસ, લેંડગોડ અને રોડ ધરમદાસ નાગરદાસ
 બેંકર. રોડ દેવીદાસ જીવિસનદાસ દેસાઇ, બી. એ.
 રોડ રણુજીદાસ વનરાવનદાસ પટવારી, બી. એલ એલ. બી., સાલીસીટર, મુંબઈ હાઇકોર્ટ.
 એ., એલ એલ. બી., મુખ્ય દિવાન, ગોંડલ. રોડ બાહુભાઇ કદાનદાસ, પાલનપુર રામના
 મુંબઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા એજિસ.

શરાફ બજાર ખારા કુવા પાસે ડોસાભાઇ બીડીંગ.

ચાંલુ ખાતાઓ.

રૂપીઆ એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોની રેખની ખાત્રી ઉપર બ્યાન્ક દર વરસે દર સેંકડે ટકા ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતાં ખાલવામાં આવે છે અને જ્યાંમાં એકી રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક દબાર સુધી સેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર વરસે દર સેંકડે ટકા ચાર પ્રમાણે બ્યાન્ક ધરા પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર વિરધાર કરે છે. ખાર માસની બાંધી મુલતની ડિપોઝીટનું બ્યાન્ક ચાંચ ટકા તથા છુટક ડિપોઝીટનું બ્યાન્ક બેંકમાં પૂછવાથી મળશે.

એજન્ટ

બાંહુભાઇ કદાનદાસ એન્ડ કં.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આજી હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રાચીન ભારે વીનાસવાળી હતી મીઠાઈની મોટી દુકાન ડેન-બહારકોટ, શેખ મેમણ સીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈની લંડનવાળા વેહટેઈન શીખર સુન્દર તરફથી અમે જલ્દીએ, કોચી અને મુંબઈના મીઠાઈ વાપનારા સુખીયા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૬૮ માં ભરાયેલા વેહટેઈન એકમી-બીચન કોમિટીમાં સારા માત્ર બતાવવા માટેની લખાણતરી સર્ટીફિકેટ અપાયામાં આવી છે. વેહટેઈન શીખર સુન્દર.

૧૬, ફેરીકાંડન સીટ, ઇન્ડીયા. હેરી ટીલીપસ, સેક્રેટરી. આ ભવિષ્યીતી મીઠાઈની દુકાનમાં હિંદી માન્યતા ભરેલી, તરફવાર બનતી મીઠાઈઓ સરવે જાતના હલવા, અપરણીના લાડવા, ગચ્છી, સુન્દરેણી વગેરે તાજા રોજ મળશે. ઉપરાંત, જેજોને ભગનસા તથા બીજા રૂઝ દીવસો ઉપર જેની ફરમાય મીઠાઈએ બેઠતી દશે તેને એક દીવસ આગમ્યથી આગર આપવાથી જનાવી આપવામાં આવશે. અમારે ત્યાં અમારા ધરોહરે કરી પણ કયાવાની ધરતીની રાખની નહીં ધરોહરે પોતાના માથાસા પાસે પણ વરદી મોકલવાથી એકજ વાલે હોય માત્ર પુરોવાડીય. મહેરજાની કદી ધરોહરે જમાણ નાખવું. પાટીયું, બાંચવું તથા માત્ર ઉપર દીકરી તપાસીને લેવી. બહાર ગામ માટે માત્ર બી. પી. યો મોકલો નહીં.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટસ બેંક લી.

હક જાણીસ જોયોલો, સ્ટ્રીટ.

આન્વીજ-મ'માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (મીવાવાડ)

ભરાયેલા થાપણ રૂા. ૧,૦૦,૦૦,૦૦
ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા
સેવીંસ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાંની રોજની
બાકી ઉપર ૩.૮૬ (મુંબઈ ખાતે.)

દુકી મુંદતની દીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકોમાં બીજાનેસ માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જન્યનારાયણ હિંદુ મલ દાની.

મેનેજર ડાયરેક્ટર

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્તિ સંબંધી અન્ય વિષયો પર
અર્થાત્... માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોનો સાર આપેલો
...ના આલેખમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

વિષયાનુક્રમણિકા

૧-૪. કલ્પિતા-૧૧. વસંત, કથારીઆ વિગેરે.	૩૬૧
૫. વાલ્મીકિ કાવ્યરસ ભક્ત-કવિ ભગવાનદાસ કૃત સુદામા ચરિત.	૩૭૪
૬. કવિસિદ્ધિ આદ્યેશ્વર પ્રયત્નરસ.	૩૮૦
૭. જોતિસનિધાનું મંથન-૧૧. મગનલાલ રતન વિભાષી.	૩૮૬
૮. સુદર્શન-વર્ણાવલિ-૧૧. મગનલાલ રતન શુભ-૧૧. નવનીતલાલ સુપ્રભાસ ગોડી.	૩૯૧
૯. ઉપનિષદ્વેત્તા મંડાન નવનિર્મિતલાલની આધાર શોધનટોચનું પ્રવૃત્તિચરિત.	૩૯૬
૧૦. રોચન, (વિજ્ઞાન) વિજ્ઞાન ધ. સંબંધી નવીન રોચિ તથા વિચારો સંગ્રહ.	૩૯૦
૧૧. મગનલાલ રતન-૧૧. મગનલાલ મણિકલાલ ચત્રેરી.	૩૯૫
૧૨. સમસ્યાકથાઓ.	૩૯૬
૧૩. પ્રો. રમણલાલ અને હીપનોલીટમ.	૩૯૭
૧૪. રંગેશ્વર અભિજ્ઞાન-૧૧. મગનલાલ રતન.	૩૯૮

તેની અને વ્યવસ્થાપક,
માતીલાલ ત્રિભુવનદાસ દલસાલ,
૨૦૦ કાર્ડ રજીસ્ટર

નં. ૮૨ કાંતાવાડી-મુળાઈ.

પ્રાથમિકમુદ્રક: ૩. ૨-૩-૦ તથા પરીચ્છેદ માટે ૩. ૨૫ (૩ શી. ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા-સિમાપુરામાં ધી હુદાજીભિન્ન સ્ટિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃતલ્પાઈ આશીરામ હક્કર
જાળી તેજ ઠકાવે તા. ૧૦-૧-૧૯૧૬ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

આ જાનેવારી માસથી 'સત્ય' ના ગ્રાહક થાઓ

તેમને થનારો ખાસ લાભ.

'સત્ય' માસિકનું અર્ધું વર્ષ આ અઠ્ઠી સપ્તાહ ધાય છે. જેઓ આ જાનેવારી ૧૯૧૪ થી 'સત્ય' ના ગ્રાહક થવા ઇચ્છતા હશે તેઓ ખુબ આદક તે માસથી ચક્ર ચક્રશે, કેમકે જુલાઈ અથવા જાનેવારી આ જોવાના કોઈ માસથી આદક કરવાનો નિયમ છે.

ગયા જુલાઈથી આદક થત રાજીનેજ દમારી " પરદેશ ગમત નિર્ણય " નામન બેટલુક આપવાનો પ્રથમ કારણ હોવાથી પાછળથી આદક થનારોને બેટલુકનો લાભ આપવામાં આવનાર નહોતો. એ પુસ્તકની થોડી નકલો દમારી પાસે રહી છે તેથી જેઓ આ માસથી આદક થશે તેમને પણ બેટલુક આપવામાં આવશે.

ગુજરાતી ભાષામાં અનેક ધાર્મિક, સામાજિક, વિદ્યાવિષયક ઈત્યાદિ વિષયોની ચર્ચા કરતાં, આ માસિકના ગ્રાહક શીઘ્ર થઈ જશે.

નમૂનાનો અંક જે આનાની પોસ્ટાલની ટીકીટ મોકલનારને મોકલી આપીશું.

સુબધ,
નં. ૮૨, કાંઠાવાડી.

મોતીલાલ ત્રિ દલાલ.
દારીદ્ર વકીલ,
અવરધાપક તથા તની, 'સત્ય'

વડોદરા સ્ટેટ લાઈબ્રેરી સાથે સંબંધ ધરાવતી લાઈબ્રેરીઓને લેવન ત.

જેમની તરફથી ખુલાસો નહીં આવે તેમને આવતો અંક વી. પી. કરીને લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

વડોદરા સ્ટેટની સ્ટેટ લાઈબ્રેરી તરફથી હમને સરકારીથી ખબર આપવામાં આવી છે કે હવેથી, તે લાઈબ્રેરી સાથે સંબંધ ધરાવતી સાર્વજનિક, સર્ક્યુલેટીંગ તથા મિત્રમંડળ લાઈબ્રેરીઓ પોતેજ પંદરો પંદરો દમારા પર આદક થવાનો પત્ર લખશે. તેઓ બધી જાનેવારીથી આદક થઈ છે. તેમાંથી જે લાઈબ્રેરીઓ 'સત્ય' ની આદક છે તેના સ્ટેટરી અથવા પ્રમુખને વિનંતિ છે કે તેમજ સત્વર દમારા ઉપર નવા વર્ષથી આદક તરીકે આગુ રહેવાનો પત્ર લખવો, અને મનીએક્સર થો લવાજમનાં રૂ. ૨-૪-૦ મોકલી આપવા. પરદેશ ગમત નામની દમારી બેટલુક જે લાઈબ્રેરીઓએ હજી મંગાવી લીધી નથી તેમને લવાજમ મોકલી આપેથી મોકલી આપવામાં આવશે. ઉકત રૂ. ૨૧ માં બેટલુક માટેના પોસ્ટાલની એક આનાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જેમને બેટલુક મોકલી છે તેઓએ મ. એ. પી રૂ. ૨૫૮ જ મોકલવાના છે. જે મ. એ. ન મોકલવા તો હમને બેટલુક વા આવતો જાનેવારીનો અંક વી. પી થી મોકલવા સુચના કરવા વિનંતિ છે. જે કાંઈ પણ જવાબ નહીં આવે તો આવતો અંક અથવા બેટલુક વી. પી. કરીને લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

વી. પી. ની ખબર.

જાનેવારીથી આદક થનારા સર્જકોને આ અંક વી. પી. કરવામાં આવશે.

માટે જો પ્રથમથીજ લવાજમ મોકલી આપવામાં આવશે તો તે વિશેષ અનુકૂલ થઈ પડશે અને તેમને રૂ. ૨૧ નો મનીએક્સર હમને રજીથી એક ખાસ લાભ તરીકે ગણાવેલી બેટલુક પણ મોકલવામાં આવશે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યાસત્યં યતરદ્વૈજીવસ્તદિત્સોમોઽવતિ હન્ત્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને ધ્યાનવાની રૂપકા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (ચતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણ અકુટિલ છે (તદ્+ચત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (જવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે, તેનું દાન કરે છે.

પુસ્તક ૩ ભુ.]

તાનેવારી, સન ૧૯૧૪.

[અંક ૭, પા.

આનંદની ઝડી.

(રાસની લય.)

આજ આવી સૌભાગ્યે આનંદની ધડી !
હરે વર્ષા રહી શી આ હર્ષની ઝડી ? !
બાન બૂલ્યાં, મન પૂલ્યાં એ હર્ષને બરી,
શ્યામ મુંદરની રવારી અંતરમાં મહડી !—આજ.
રંગ ખિલ્યો, રસ રલ્યો ત્રિલોક બેઢતો,
મહારા જાડગર નાચે, શી ભુક્તિ ધડી ?—આજ.
ગાલ વહન એ ગાલજીએ કશ્ચા કરી,
ચિત્તવૃત્તિને ચોરી થીચરણમાં જડી !—આજ.
કેક મુગનાં દુધાળાં દુઃખ દૂર થઇ ગયાં !
ત્રેમવૃદ્ધિ આ પામર. અન્તરમાં પડી !—આજ.
હરિત કંબર, નવ પદ્મવ વૃક્ષે ખિલી,
શી સદિ સૌન્દર્ય શી જટા સાંપડી ? !—આજ.
સખિ-! આવા તો સ્નેહ રાજ્ય મિત્ર દાખવું,
નવું દેખાડી જૂઠું સેવાએ મહડી !—આજ.

રાસ જાણીને સગલ પૂજિ'માં મોભતી !
 ત્યાં તિમિરને તે 'મ્હારી-તહારી' રી પડી—આજ
 પેલી રાધાએ હવે રમણ કૃષ્ણને દયા !
 પલ્લુ, જાણી છતાં રહી આખરે ગરી !—આજ,
 હાથ જાણીને નાથ ગેમર કુદકી હરે !
 ગાય, નાચે ને રાને છે રહ વસતકી !—આજ

ચસન્ત

ગેઝલ.

અહા ! બુદ્ધી બુદ્ધી મને મરતાન બનાવે
 રણી મરમને છસારો, ઘડી બાન બુનાવે— ૧
 હકદાર ધ મચકુર હુરો પર હું 'ગીરફતા'
 જમરથી કમ્બલ પેરશાન બનાવે— ૨
 પરીશાન ! થતા મહાત મગજ આં પર મન્યુ
 મોઝુલ્લી ખુમારી તીન નિશાન મનાવે— ૩
 હસકાતી રસભરી હુરેખ પ્યાલી મિયાના
 મુનસાન કુદકે કીજને મુરેસ્તાન બનાવે— ૪
 તવ પજરે મુજ લાયકી પુરવાર થઇ ગઇ
 હવે વરખની ઉમીદ હીલ તોફાન મચાવે— ૫
 શલ્તાને-ખુમા બેટીએ હરેરોજ પનાબમા
 અમે નાઝનાં ! મેં શીશ્નીના અરમાન પુરાવે— ૬
 સાગર સુરાહી સાગી ને મમખાતુ છે તમાર
 પવનગીરા મગતાન હમે-નન પુરાવે— ૭

દી. બી. કધારીઆ.

ગેઝલ.

મન કરે મને 'મર કુદેગાર' હુ
 હું નેર રમણે પુર તપામર હું— ૧
 મીનમ કું મની ના રીકર કહ એ
 મીની મહાબને વાર, ગાપવાં હું— ૨

આહી નથી દાદ શરિયાદ કેરી.
 બુદ્ધાઈ તણા દેઈ આગર છું—
 સહુ રંજે ધમ હીઝમાં દીલ ખુશીયા
 ન થો શાને દીલ અથે ! વશંદાર છું—
 શરો હૃદયે કંઈ ઝમાના યયા
 તાલીએ દેદાર હું તારા છું—
 દીલે-સંગ શાને જરા, ક્યમ વરા ના
 હું રોજે-અઝલથી ગીરદતાર છું—
 સનમ તારી પાછળ યેયો પાવમાલ
 અરતાન પાગલ ખેદરકાર છું—

દી. બી. કંધારીઆ.

કરમાઈ જતા કુસુમને.

સુરખી હમણાં પ્રસરી રહી છે, તુજ પાંખડીઓ વિકસી અધુના
 તવ સ્નિગ્ધ પરાગ હજુ ઉરનો અલિ અંતરને રીઝવે ન જરા.
 દૂર પ્રાચીવિષે હજુ તો રવિએ, નિર્ન-બાળપણું નવ લેશ તજ્યું
 અહ ! શેશવમાં મરવું જ ગમ્યું પ્રિય, તું જગમાં વિખ્યાન કરું ?
 હૃદયે ન વિકાર કરો ઉપજ્યો હજુ બાલીશતા પદને ઝલકે
 અતિ સુંદર આ તવ અંતર ને અહ ! કાળ મુખે પ્રિય કાં પ્રકટે ?
 કુમળું તત્કું કરમાઈ જશે, દીન બૃંમ વિમાસણમાં મડશે
 તવ કંટકમાં શયનો કરીને પ્રજુથી વિરહે વપુને તજશે.
 અમીતું અરણું તવ સ્થિર ચતાં, દીન વશ્વરી હાય ! વિરૂપ થશે.
 શિયિલાં નિજ ગાત્ર કરી વિરહે, સંહકારથી એ અમલગી બનશે.
 અનિલો સુરખી વિજુ આથકશે, વીચીઓ દુર્ગંધ તણી વદશે.
 મૃદુતા જવ માલિક સંહરશે, રસીકાં હૃદયો પછી ક્યાં દૂરશે.
 મધુરી નમતી તવ પાંખડી, નવ બેઠે રહે અમ આંખવડી
 તુજ જન્મ જગે પ્રિય વ્યર્થે જશે. અહ ! કાલ અતિ દુરતા ધરશે.
 પ્રિય, રાગ તને રતિમાં નવ, જે લક્ષ્મી પ્રભુની ખરી લેખ દિલે.
 મરજે સુંખમાં, રમજે પ્રભુમાં, ખીલજે તહિં જ્યાં અતિ માન રહે !

ધાર
 તાલુકે—સરગોધ.

}

‘ધીરજ.’

વાલ્મીક કાવ્યસ્થ ભક્ત-કવિ ભગવાનદાસ કૃત સુદામા ચરિત્ર.

(૨-સમાપ્ત)

મોઢ લોકો મ્હાતી હે જોઈ, પ્રથમ દીનિં પ્રીતિ મોઢ;
 અમ કાસ મોંકિ દેહો ભે સહી, ચરણે રાખો રહી કર ગ્રહી ૮૧
 મોઢ ચરણ કમળ ખાસે રાખો, મેગ પુરણ હે અભિવાખે
 તીહારો ચરણકો પ્રેમ અપાર, ગમ રાખ હો વિશ્વાધાર. ૮૨
 જાક કૃપા તીહારીજી નાથ, જેતો સનમુખ સદાહી સનાથ;
 વાક મોઢ મોઢ લવ માવ, ભે ભમેજન બહીજી પાવ. ૮૩
 યાકો પુન્યકો પંથે ન પાર, જાક સનમુખ જુગલધાર;
 ગખો ગખો ચરણે મેઢાગજ, મોઢ નાહી અતે જે મુકાજ. ૮૪
 અંમે સુદમાનુ રૂપા કીની, સખે સખ અગનીત કીની,
 જેમ સુરખની સખે લલચાને, ખીસા કરત હરી સકુચાને. ૮૫

હૃદા.

દેહ ધરે સો ધર્મ ધર, અર્ધ ધર્મ જરા લેઢ;
 ખોહરો દેહન પાવડી, દેહ લાવગી ખેઢ. ૮૬

ચોપાઘ.

નીગા રહો જી પ્રભુજી દામ, પ્રીતદાસ ચરણો નીજ મામ;
 હરી આપ પરેઆવન આથે, કહો સખ બીધો મો મનભાથે. ૮૭
 બોહરો બોથે જી દીન વચન, સ્વામી કીનો જી મોઢ પાવન;
 હીન રહકે આલીષન કીનો, ખાપ મીનને દરસન દીનો. ૮૮
 બીદા કરકે શરિ ગોવિંદ, કહુ કહો ન પરમાનંદ;
 મઃ મોજીય પચારેમે દીનો, તાથે અપીદિત પ્રાપ્તી કીનો. ૮૯
 જોયે પૂત્ર કાઢા કરે યાહી, કોઠ બહાઈ સમરય બહી;
 સર્વ હ કીરીષીકે જોક, સ્વર્ગ અંકેવધ હરી મોઢ. ૯૦
 જીવન મુકન હા હરીવાક, સદા પ્રાપ્તી ભઈ હેવાક;
 કહુ અભિલેખા નહિ માયા, અને પુરણ પરમાનંદ પાયા. ૯૧
 કરત મારગ એકી બીચાર, કીનો અનુમદે જુગલધાર;
 બલ દેવડી દેખો જી જીતી, મેરી કીની અનોખ મજી. ૯૨
 મે તો દુખગી પ્રતિન પ્રમાન, કાદી બુઝ પુખ્યો ભગવાન;
 મે તો યુગો દતો બહદેવ, મોનો પ્રસાદ દેખ્યો અવગમેવ. ૯૩

મોક પ્રથમ અનુગ્રેએ કીતો, ને માવાકો લેશ ન દીતો;	
કૃપાકીની જુ, કૃપાનાથે, માયા પાસ તે છોડયો જુ હાથે.	૯૪
મહા પુરુષ હોવે જો કોઉ, વીવેક મારગ ન છોડાવે ઝોઉ;	
સુખ છોડકે કૃપા નો દેવે, સો તો અપતો કરકે લેવે.	૯૫
દેખતં એવ કમત્રાસ ન તણ, પ્રેમે મીલ્યાં જુ માધવજી;	
કર અહીં સેજ બેઠાયો, યઃ કૃપીય દુર્બલ દેહ ભાયો.	૯૬
જોક કમળા દાસત્વ કરે, ચરણ કંમળ રજ શીર પર ધરે;	
ચૈદ ભવનકા દેવનકા દેવ, ઉત્તે મેરી કીની બહુ સેવ.	૯૭
આવે જોએ સ્વરકે ન ધ્યાન, સુકસનકાદીક સુની, માન;	
ઉતે કૌને માંતમે સહી, માસુકીતો આલંધન અહી.	૯૮
લેઉ હમ આસન બેઠાયો, પાવ ધોવકે શીશ ચઢાયો;	
ચાપે ચરણ વે વૈકુંઠરાયી, ચમર ઢારે જુ કમલા માર્યા.	૯૯
સ્ત્રી કે દીતે, તાદુધ સોધ, માંમ પ્રેમસુ લીને ઝોઢ;	
વીતે કરકે કીનો પરનામ્મ, દીન બોજુ સુંદર સ્થામ.	૧૦૦
મોક બહોત અનુગ્રહ કીતો, રત રત દુર મોહ લીતો;	
મદમદ કંઠ ભયે અપ્રપાત, મેકે બોલીયો સહી કહી બ્રાત.	૧૦૧
મેરો કર અલો બૈકુંઠનાથ, મોક સંખ બીધી કીયો સનાથ;	
હરી ને કીતો સોહીનીકો, જન જન સોહી સોરકીકો.	૧૦૨

૬૬૧.

ને કહુ, કીરતારે કલો, સો સખ ભક્તક હેત;	
અવિગતકી ગત કોલહે; (જોક) બેદ કહે નેત નેત.	૧૦૩
વીધીની સેદ કહુ દેખહી, તો ગુચ્છકર ચાકી ન માન,	
ને કોઉ ચીયકું રંદ કરે, સો ચિતારે કીહાન.	૧૦૪

ઝોપાઇ.

વર્ણશ્રમ ધર્મ જે રહે, અતે ચારી ધવાનવી લહે;	
જપ તપ વ્રત બહુ દાન, અનેક ધર્મ કર્મ વીધીમાન.	૧૦૫
ને કહુ જ્ઞાન ભક્તક હોય, રીધી યાચી સુલભ સોય;	
સો મોકું દીની મોરાર, ભવસાગર ઉતર્યો જુ પાર.	૧૦૬
શ્રી કૃષ્ણ કીતો સોકો ઉન કરે, મહા અનુગ્રેમ નમો જુ ધરે;	
ને રીધળીગે સો નહી દીની, મીથ્યાગામ કીપા બહુ કીની.	૧૦૭
પરમ સુખજી નીગમ જગાવે, સો કેસે માયા દે દેસલાવે;	
નહી દીની માયા સો બીચાર, સહી રાકે ન વીખવા ભાર.	૧૦૮
મેં દુર્બલ વે દીનાનાથ, કીની કૃપા જોએ અલો હાથ;	
ઉત્તમ ન રહો હે જે કોઉ, માયા ૪૬ અધન સોઉ,	૧૦૯

૫: જાગૃત્વર દીનાનાય, 'મોસો' અનાય કીયો સનાય;	
'મહા પુરુષ'કે અનુગ્રહ 'મોસો, મોમે' ધરનાવી 'મણો' કેસો.	૧૧૦
'આધાર'ત હરીનાર બને, આધા મોહિત નિશ્ચયે તને;	
સુંદી મારેગ કરત બીચાર, ગદે જપત 'હી' ભુખલધાર.	૧૧૧
કહેલી કેમત કણ અનગ્રહો, કી પુરી 'તો' પછો 'કે' ન કહો;	
આધા સમાન કણુ અન પુરો, આધા મહા સદાહી અંધુરો.	૧૧૨
૬: કેહેનો બે કીમીકે કીયા, ઉધેરો રવો બે પીત ખીયા;	
સુંદી બીચારતે આયો ધામ, 'પત' કોટીકે રેરે ન નામ.	૧૧૩
દેશ ! ૧૮ કોટી કીત બધા, કણુ દેવડી રીત હે તથ;	
મેરો હુતો સોહરજનો હર્યો, અજ નીચે 'સે' અપનો કંથો.	૧૧૪

હૃદય

પ્રેમ જયજ કીતો હુતો, નેનકા યથા જ્ઞાના;	
અમ સો સાધ ઉવડી જામ, મુલ પુલ મોહાના	૧૧૫
બાકે કોટીકે મેનુકે, (અર) હીર સમુદ્રી વાસ;	
સાહરી 'પરસો' હોતકે, જહુતુનીયે તેની રાસ.	૧૧૬

મોખાઈ

પાછે દેખે જુ મંદિર એથે, જ્યુ રવિ રાશી મીલકે તેસે;	
આશર્ષ બેયો સુદામા મનમેં, હરી કહા કીનો તતજોતમે.	૧૧૭
ઉત બાવડી કુપ તણધ, 'વામો' ફરકત-સુંદીર નાવ;	
ઉત કમ્પ કમ્પ મેનુહીત, બસે હંસ મકોર 'બેહો' નીત,	૧૧૮
પદી ગમન મધે સ્વર ધરે, 'મત' અધુરવ 'શુભ'રવ કરે.	
નવ પક્ષવ વનરપત્રી સોલે, દેખસ મનતો સચ્ચે મોલે.	૧૧૯
વીવીધ યવ તહો જુગતે બીચરે, સીતલમંદ સુખ'ધહો સચરે;	
સ્કોટિક મણી રત્નકી ભીત, અતી મનોહર રચના રીત.	૧૨૦
માનેકે સુકા બીધુમ ગલકે, હીવ્ય મંદુ આયો દીસ યસકે;	
શોભિત રથ'મ કોટિ અનેક, અંબર રચનાકો કહાણીનેક.	૧૨૧
કહે આર'બ સચ'બ તહી પાર, હીવ્ય આસન સંમીધ અંતરિયાર;	
બરે ભંડાર સમેં મણીહોમ, સકલ સાગથીતી રમજત રહેમ.	૧૨૨
અંબર અન ઉપસર ગણ, વાંકો પાર તહી કાહા કણ;	
શોભા સાગર તેં અતી ભાદી, ફણ હારકો બાલું હ કાઢી.	૧૨૩
ઘસી ઘસ અત'કૃત રૂપા, સમેં રમીયા જુ દેવ સ્વરૂપ;	
ઘસી ઘસ મીલી અભી રાગા, મંદિર મધે પક્ષરાયે સુદામા.	૧૨૪
દીસે એમો જગાયો ન કહી, મહામેધ અમ કાંતે સતી;	
નીસા અથ'જો બરખડી ભને, બે સમુદ્ર મોખાસ સમારે.	૧૨૫

રચના રચી દિવ્ય મોરાર, અદ્ભુત લીલા રહી ભુગદાધાર;	
સખે સ્ત્રી. જન સુદામા સોધિ, દિવ્ય દેહ. પડાની. ભુએડ.	૧૨૬
સેંભ્યા. ગજદંતકી, ખડુ. ખની, મની હેમ ખચીત ધરી ધણી;	
મુગતા કલકે. તોરણ; દાર, વામો ખુજ. પરવા. લહી; સાર.	૧૨૭
દાસ દાસી. દંપત. અપી સોદે, દેખ. મનમથકા. મન મોહે;	
રત્ન પુતલી દીપક પાત્ર, મધ. દીપક રત્નમણી માત્ર,	૧૨૮
વીરમય પાયો દેખ હીનાર, માતુ' દાકાહે કમળા દાર;	
તણ વીધ બીચારી ભુ બાત, મોકુ કણુ ન કહો કૃષ્ણભાત.	૧૨૯
કહો નાં. સો કારણુ. એહી; ઘોરો મન ન આવે ભુતેહી;	
મુરીદ મીત્ર. સનેહી ઝોઈ, દેર: ન ચીખ. ચારે તોહી;	૧૩૦
ધતનો દીધો પે' કણુ ન રહો, તાંદુલદાન પ્રેમ સો ગ્રહો;	
કીપાકીની ભુ શ્રી. ગોવિંદ, ધન સમીધ. કે પદાયે' વંદ.	૧૩૧
સ્વર્ગ. સામગ્રી દીવ્યજ. દેહ, કીપાર નાધકી. કૃષ્ણા. એહ;	
મોકુ. દીની. ભુ; ભક્ત. ભગવાન, લોક ભુએ ભુ માયાદાન.	૧૩૨

કુલ:

સંધા. સખજુગ નીર્ધનો, પે' ધની ન દેખા કોય;	
મે' ધનવંતા સોકુ, કૃષ્ણ. પદારથ હોય.	૧૩૩
હરી ભજતો. દાલીધભક્ષો. અર કુટે ધરકી છાંહ;	
હવે મંદિર બહુ ધના, હરી સેવા બીન કણુનાંહ	૧૩૪

ચોપાઈ-

માયા. ભક્તનકુ બેખખ. કરે, જાન વિજાન બીરાગ્ય હરે;	
માયા દેખવે. લગ. ધનભયો, માયા મધ. વીરકત રહો.	૧૩૫
કમળ. જલ લગે નાંહો. નેકે, રહે એસો. જને. જો. પાવેક;	
બકુ. કીપા. તીહારી. હોવે, માયા. સનમુખ. કખડુ ન. જોવે:	૧૩૬
બકી હુમ ગ્રહો હરી બાંહી, વાકે માયા. પેસે' નાંહી;	
વે માયા. સુર. રહે ભુ. ઉદય, હરી. અરણેહી. ચીત. નિવાસ.	૧૩૭
સ્વામિકાકામે. સેવક હીન, કાપુ. અંતર માયા આધીને;	
મેરી ભક્તિ મો કણુ નુન્ય દેખ્યો, જો સકળ માયાદે બસેખ્યો.	૧૩૮
સ્વામિ. અંતરભા. તે સહી, માયા લેશ ન મોકુ કહી;	
ચેંગતિ હે ભુ મૂ. ગોવિંદ, કાંહાપદં ભુ માયા વંદ.	૧૩૯
કીને સ્વામિ. તોકુ નાંહી. લહો, તોકુ. તેરી માયાનો ગ્રહો;	
જો. કોઈ. હરીકા ચોતન. ધરે, માયા ગરધવ. બધુ ભારભરે.	૧૪૦
બકુ. કીપા. નાહી. કીપાલ, વાકુ. કારે માયા, જંજલ;	
બકુ. હુમ ચીતમે. ના ધરો, વાકે, માયા. દેશ. રોહી. કરો.	૧૪૧

માયા મધે વીરલા ઉઘાસ, બંધું તુમ રહ્ય અવિનાશ;
 માયા અલી-ચંતા ચીત કરે, અઘડ કંઈ નેણે નીર ભરે. ૧૪૨
 અંતર નામી સખે સચ લહે, યા માયાસો તત મન દહે;
 કુની કહે જીવદં કાઢાદીનો, કાઢા માયાં દે ખડા કીનો. ૧૪૩
 બંગદીસ સુખલ કાઢા કીને, જેસે જીવ્યાઓ તેસે જીને;
 નીરજીયુ નીર અનતા નીજ દાસ, માયા મધ રહે જી ઉઘાસ. ૧૪૪

કુહા.

માયા ન સુઝ નમન સુઆ, મર મર ગમે સો તન;
 માયા મનકું ચારકે, જીજત હે હરીજન ૧૪૫

ચોપાદ.

દાસ જીવમે કહે મનજીમ્મ, નહી કાજ વીના સી સુજી;
 અનંદ જીખરે હે રસમાયા, અને અનંદ હી ભવ ભમાયા. ૧૪૬
 બે માયા તે વીરલા હી રહે, બોમ વીજે સમાનં હી ચહે;
 એસે રહે સંતોખી સો સુખી, માયા મારે કાપી ન દુખી. ૧૪૭
 યુ બેભવશતી લેવે હરી, સ્વામી માયા દેવે કાયા ખરી;
 કમલુ કર્મ જોગ જન્મ હોવે, તો તુમ ભક્તી ભાવ બેવે. ૧૪૮
 કર્મ જોગે જન્મ શીર પાડ, તો તીહારે મળે શીર નમાડ;
 ઉત્તમ મધમ ઇચ્છા ના હમેરે, અતકી તમે મરણ રહુ તેરે. ૧૪૯
 તીહારે સેવા હરીજન સંગ, બે દેહ રીયો તોએ અંગ
 કૃં એસે હી અહે કા જાસ, મોહ માયા તે રહુ ઉદાસ. ૧૫૦
 બીજ માયામેં ચૈતન રહો, ચીત હરી ચરણે નીત ચહો;
 મોહ માયામેં મગન બયો, હોરે હોરે છાંડતે ગયો. ૧૫૧
 એસે કરતે મુદામા સાધ, પાયો પરમહી પદ આરાધ;
 માયા લેશ ન ચીતમાં ચહો, હરી ચરણે નાચલ મન રહો. ૧૫૨

કુહા.

ધનન તજ ધનસ્યામ ભજ, સ્યામજી સાધ સંગ;
 સ્યામ સમરતે જાત હે, ચીતકો સ્યામહી રંગ. ૩

ચોપાદ.

ગજા ચીત હીત જૈણુવ ચરણે, મોતો હરીલીલા નીત બરણે,
 અને જૈણુ સસાવન પીને. જન ભવ રાંગ નહી કીને. ૧૫૩
 બોઝા હરી રંગસુ રહે રાતા, મોતો સદાશી જી સદાતા;
 પાકું જનમ મરણ બેય નાંદી, નીચે જોડુગમદ અહી બાંદી. ૧૫૪
 ગજા શ્રીજૈણુ ધ્યાન સુજાગે, તાકું પ્રેમ જો પગ નહી પાગે;
 જે કાક વીજ્યાહીક મુચારો, મોતો પરમાર્થ કું ખોરો. ૧૫૫

બડો બીરદ શ્રી ગોવિંદ નામ, અતે દેવે જુ બૈકુંઠ ધામ;
 લુંઠે બી ખાઇ કે કર્મ તણવે, નિર્મે ભગવાનકું ભણવે. ૧૫૭
 કૃષ્ણ નામસો મહામંત્ર સોનીનો, બીખ ઉતારે આહોં હીખાંતો;
 સંસાર સર્પકો બીખસો ભારે, હરી હી અક્ષર મંત્ર ઉગારે. ૧૫૮
 કર્મ આપધી કામ ન આવે, બીખે બીખ કું અધીક બદારે;
 એક આપધી હે જન સત્ય, સત સંગત કર બોલુ નીત્ય. ૧૫૯
 ફુલો આપધ નાદિરે ભાઈ, જનસુ ભવ દુઃખ ભ્રમતા જનક;
 સંતસંગ તે હરી નામ બોલે, એમ બૈકુંઠ દારજ બોલે. ૧૬૦

ફુલો.

સંગત કીજે સાધકી, સો સખ બીધી સોહાય;

લખટ સંગત સાધકે, તન મન જુ જાય. ૧૬૧

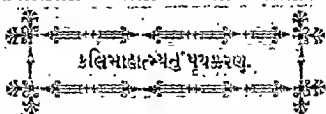
આપાઈ

૫: જપ જળન આર જામ, જોશોં હરી મુ નહી અનુરાગ;
 દાન પુજ્ય સખેં દ્રવ પાવે, જ્યે શ્રીકૃષ્ણ સુદામા સભાજે, ૧૬૨
 સાધો હરીદાસ ન કોહુદાસી, તાયે પાયો ય: પ્રેમ પ્રકાશ;
 જો કાઉ જપત હે નીત ધનશ્યામ, તાકે પન્દીયાં મેરો નનઆમ. ૧૬૩
 જોકો સુને સુદામા ચરીત્ર, વડે શ્રીકૃષ્ણ ધરમહી મીત;
 જોકો નીત પ્રાતે હરી ચુલુ ગાવે, સોપ્રેમ સુ પરમ પદવી પાવે. ૧૬૪
 દાસ સુદામા મુની પરહી રેંક, તાયેં કર કીપા મેઘાછ એંક;
 કુની માયામોં મમ કીનો, હરી ભક્ત આપનો કર લીનો. ૧૬૫
 સતો ભગવંતકું ભક્ત ભાવે, ભગવાન ભક્તકું ભાસાવાવે;
 જાકુ ગીરવરધરકી આસ, સોતો જવભવ ભગવાનદાસ. ૧૬૬

ફુલો.

શ્રીજ જન ચરણકે ચરણ, ભગત ભાવ ભગવાન;
 (સો) દાસ દાસકો દાસ હે, ખૂએં ચુર સુજન. ૧૬૭
 ગીનત ગોઘૂલ અંદકું, ગાવત ગુણ રસ રાસ;
 આસ ધરે ગિરિધરણકી, વોહી ભગવાનદાસ. ૧૬૮
 જહાં નીત હે કુસુંમ ફલ, નીત હીન વરસ સાર;
 નીતહોં નીત નવનીત પ્રીયા, બીનહી નવલ બીહાર. ૧૬૯
 જહાં પ્રેમ ચલિ રવિ તપે, કોટહી જોત પ્રકાશ;
 અખિલ ભવન આનંદમેં, બસત ભગવાનદાસ ૧૭૦

(ઇતિ શ્રી સુદામા ચરિત્ર સમાપ્ત.)

(૩-સમાપ્ત.)

જકલિનાં માહાત્મ્યનું ભવિષ્યવાદ કરનારાઓ નિસ્સદેહ છુદ્ધિમાન તથા પોતાની કુદિ પ્રમાણે, સમાજહિતસાધક હતા. સમાજને હિતભિન્ન ન થવા દેવી એ એમનો શુભ હેતુ હતો. સમાજની કુરિય-
નિ દુરહિન રાખવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા અર્થે, જે પણ ભતતી પર્તનથી સમાજની હિન્નભિન્નતા
થવાનો તેઓને ભય લાગ્યો તે પર્તનને તેઓએ નિષિદ્ધ કાર્યમાં મુક્યું અને એ નિષિદ્ધ
પર્તનને કલિમાં બનનાર બનાવ તરીકે લાખ્યું ! દેખીતું છે કે એ કાંઈ ભવિષ્યવાદનથી, પરંતુ
માત્ર નિર્દેશની એક પદ્ધતિ છે. કલિમાં બનનારા બનાવ તરીકે વર્ણન કરવાથી એ પર્તન
લોકોમાં તિરસ્કારને પામે, અને લોક તેને અર્થર્થ ગણી વર્તન કરે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ
પ્રમાણમાં અર્વાચીન શાસ્ત્રોક્તોની આ લેખનશૈલીથી જે હાનિઓ હમે જોઈ શકીએ છીએ તેમાં
એ મુખ્ય છે. અનેક સારી વાતોને પણ તેઓએ નંરસી સાથે નંરસી કહીને બેળવી
દીધી છે, તથા લોકોને સ્વકુદિથી સારાસાર અને લાભાલાંબનો વિષેકે કરવાનો અપકાર
તેઓએ આપ્યો નથી તેથી કસરતની ગેરહાજરીથી થતી કુદિ, બાલક રૂપ, ક્ષીણ અને
મંદજ રતી ગણ છે. જાન તેઓને એ શાસ્ત્રોક્તોએ સ્થાપેલી મર્યાદાનું જ રહ્યું અર્થાત્ તેઓ
અમાની રહ્યા. સંસાર સુધારણાના કામ પ્રતિ પ્રગતો વિરોધ હોવાનું એક મુખ્ય કારણ
એ છે કે, કલિના પતનનાર બનાવ તરીકે અનેક ઉત્તમ આદર્યક સંસાર સુધારાઓ ગણ-
વામાં આયા છે. અને એ સુધારાના પ્રતિપાદનનીજ ખીનાને પ્રગતો અમાન બાજ
કલિની બચકર ભવિષ્યવાણીઓ ખરી પડવાની સાબિતી. રૂપે ગણે છે ! અને તેથી અમાન
ભોજ તે સુધારાથી બચ પામીને તેનાથી આઘા ખસી બચ છે. વર્ણવ્યવસ્થા બનથી નહીં
પણ શુભકર્મના નિયમ પર સ્વચાની ચોજનાની વિરુદ્ધ હોવાનું એક કારણ જોઈ છે કે
કલિમાં બનનારા અધાર્મિક બનાવોમાંનું એક તેને ગણ્યું છે.

ગ્રાહણો વિરુદ્ધ કરેલી ટીકા.

ખીલ જે કેટલીક વાંતો કલિમાં બનતી કહી છે તે નિસ્સદેહ સદ્કુદિથી તેમજ
સત્ય કહી છે. આ સમયના ઘાઠજોની જિજ્ઞુસુરુપિયારે જે ટીકા કરી છે તે અસરકારક સત્ય
છે. તે કહે છે કે “ આઠજો ગમે તેવા નિર્દિત લેખાથી નિષિદ્ધ દ્રવ્ય મદ્ય કરી પોતે
મદા રીક્ષિત કરેલાવરો. ” (સ્લોક ૧૩ મે). વળી કહ્યું છે કે, “ કલિયુગમાં આઠજોના
પુત્રો આચારથી લીન થઈ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોનું છિદ્ધન કરીને, વેદાધ્યયન કરશે. ” સ્લોક
૨૨ મે. (અહીં વેદાધ્યયનનો ત્યાગ કરશે એમ કહ્યું હતે તો તે વધારે ખરું થઈ પડતે).

* જિજ્ઞુસુરુપિય, અંસ જોઈ, અંસજાઈ હો-તેમોથી જરોમ સ્લોકનું ભાષંવ છે.

વળી કહે છે કે “ બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણ સંસ્કાર વગરના યદ્યપાખંડ વૃત્તિનો આશ્રય કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવશે. ” (શ્લો. ૩૭).

આ શ્લોકો કાલના સમયમાં મોટા ભાગે સત્ય પડ્યા છે એમ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પોતે સ્વીકારે છે. બ્રાહ્મણોએ ધર્મને માત્ર આજીવિકાનું સાધન બનાવ્યું છે તેથી તેમની પોતાની તથા સાથે લાગી દેશની થોડી અધોગતિ યદ્ય નથી, તેમજ બ્રાહ્મણો કર્તવ્ય પ્રસંગમુખ યદ્યને, વૈરાદિ ધનર વર્ણોના ધંધાઓ ખેડતા યદ્ય છે એ પણ તેટલુંજ સત્ય છે. તે છતાં પણ જો બ્રાહ્મણો હંજી પણ હાવથી વિશેષ કર્તવ્યવિમુખ નથી યદ્ય, હજીએ જો બ્રાહ્મણો ધર્મના જ્ઞાતા અને દાતા અન્યવર્ણોથી અતિ વિશેષ કામચંદુર છે, હજીએ જો ધર્મનો ખંડિત ખનનને બ્રાહ્મણો પાસેજ રહ્યો સહો છે તો તેનું એક કારણ બ્રાહ્મણો કેવા યદ્ય પડવાનો ભય છે તેનું વિષય પુરાણ આદિ ગ્રંથોના કર્તાઓએ વેળાસર કહી માહાત્મ્યની અતર્ગત નિરૂપણ કરવાનું છે. એ દ્વારે બ્રાહ્મણોને તેઓ શું યદ્ય પડવાનો ભય છે તેથી ચેતવીને તેનાથી દૂર રાખવા એ લેખકોએ વિનવ્યા છે, અને એ આગ્રહ સર્વથા નિષ્ફળ નથી ગયો તે ધર્મપ્રકરણમાં બ્રાહ્મણ વર્ણની અર્ધાપિ પર્વત માણુ રહેલી શ્રેષ્ઠતાથી સિદ્ધ થાય છે.

અસખત, એમાં કાંઈ ભવિષ્યવાદ જેવું નથી, માત્ર ક્રિયાપદોજ ભવિષ્ય કાલનાં છે ! વર્તમાનકાલનાં “ યોય છે ” ને બદલે “ યશે ” એવો ભવિષ્ય કાલના પ્રત્યયનો પ્રયોગ કરવા શિવાય તેઓએ બહુ વિશેષ ક્યું નથી-માત્ર ભવિષ્યકાલના પ્રયોગથી લેખનું મહત્વ ધણું વધશે એ તેઓ સમજી શક્યા તેમાંજ તેમની વિશેષતા છે.

કલિમાં બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો કેવાં વર્તનવાળા યશે તે કાંઈ દૂર અદેશીથી કે સમાધિથી બહુવાની જંદરજ મહોતી. પુરાણકારોના પોતાના સમયમાં પણ એવાં વર્તનો યદ્ય હશે, અને તે સમાજને અહિંસકર તેમને લાગવાથી, પોતે સત્યયુગમાં રહેતા હોય તેમ તે ભવિષ્યમાંજ ખનશે એમ લખ્યું છે. જે દુર્જલતાઓને સામાન્ય મનુષ્યો ત્રણ કાલમાં હમેશા વશ હોય છે તેજ કલિયુગમાં ખનનારી તરીકે વર્ણવી છે. ઉદાહરણ તરીકે, “ કલિયુગમાં મનુષ્ય થોડા ધનવાળો હશે, છતાં અત્યંત ગર્વિષ્ઠ યશે, અને સ્ત્રીઓ પણ કેવળ પોતાના કેશની સુંદરતાથીજ મદવાળી યશે. ” (શ્લો. ૧૬). આમાં મનુષ્ય સ્વભાવના કુદરતી નિયમ કરતાં વિશેષ નથી, “ એઓ ધોડા છલકાશે વધારે ” એ કહેવત તેથી પણ વધારે વ્યાપક અને વધારે ગંથકતું સત્ય દર્શાવે છે. થોડું ધન મેળવનારને એટલો આનંદ થાય છે કે તેટલો ગર્વશ્રીમંતને યદ્ય નથી. સ્ત્રીઓ સુવર્ણના અર્ધદારો કરતાં પણ કેશની સુંદરતાનાં વિશેષ પ્રદાતા હોય એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. તેમને ધરેણું વિના ચાલશે પરંતુ પડીયાં જરૂર નેહશે. વિદુષીઓ અને વિધવાઓજ એ દુર્જલતાને વશ નહીં હોય ! જ્યાં સુધી સ્ત્રી માત્ર વિદુષી નથી ત્યાં સુધી એમ હમેશજ રહેવાનું-શું કલિમાં ને શું ખીજ સુગોમાં. યુગબેદથી મનુષ્ય સ્વભાવમાં બેદ થતો નથી.

એક ખીજ ઉક્તિ હમારા ઉક્ત મતને પુષ્ટિ આપે છે. “ કલિયુગમાં મનુષ્યો ધર્મના વિષયમાં દ્રબ્યનો અંત લાવશે. ” (શ્લોક ૨૦ મો). બ્રાહ્મણોને ધન (કારણકે એનેજ ધર્મ કહ્યો છે) ન આપનારા ઉપર આ જેવો તેવો આજ્ઞો નથી ! એવાઓને આગમયથી વર્તા,

ખોળી કાઢીને, પૂર્વથીજ ગાળ દઇ મુકવામાં આવી છે. બ્રાહ્મણે ન મોંદનાર શેલીયાને મિલવાવું, ક્ષત્રિયાવતી એક મૂર્તિ તરીકે તેની નિંદા કરવાનું રાજ્ય સહસ્રો વર્ષ પૂર્વથી તૈયાર ચક્રવર્તુ રાખવામાં આવ્યું છે ! પરમાર્થ સાથે પુરાણકારે પોતાની બ્રાહ્મણ જાતિનો પક્ષ સિધ્ધ કરવામાં કહિતો સારો ઉપયોગ કર્યો છે. " લોકો એવું સમજશે કે, બ્રાહ્મણોમાં નેં આપણામાં કોઇ અંતર નથી અર્થાત્ બ્રાહ્મણોનું ગૌરવ રહેશે નહીં, તેમજ ગાય દુધ આપશે ત્યાં સુધી તેના પર પ્રીતિ કરશે પણ તેમાં પૂજ્યભાવ નહીં રાખે."—શ્લોક. ૨૪ ગો. બ્રાહ્મણો કર્મકીન અને અણ શુદ્ધ જવાના છે એમ લેખકે સ્વીકાર્યું છે; તે સિદ્ધિમાં તેઓને મોટું પ્રયત્ન માન રહે એવી આશા તે અમસ્તીજ રાખે છે. છતાં પણ, હાતર વર્ણો પોતાને જન્મથી ગૌણ ગણવા અને બ્રાહ્મણે જન્મથી એક ગણવા ના પાડે એવી પરિસ્થિતિ લેખકને ૬૯ નમી. પ્રયત્નો અસુક બામ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરનારી યતી જતી પોતાના સમયમાં જોઇ હશે અથવા કોઇ પણ રીતે બાંધખામાં તેવી થશે એમ તેને ભય હતો. એ " રેશનેશીરિટક " (બુદ્ધિવાદ) વચ્ચે પોતાની જ્વલતા દિત-સ્વર્થ સાર રહેકે મારવો—એ તેણે પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું છે. ગાય ઉપર પણ સ્વાર્થ બુદ્ધિથીજ પ્રીતિ રાખનાર બુદ્ધિમાનો પર તેણે કેવો માર્મિક પ્રદાર કર્યો છે, અને બ્રાહ્મણ સાથે ઓળવું તોલન કરીને, ઉભયને બચાવી, ભેદ-ભાવો સાથે બ્રાહ્મણે-આખરમાં પગની લેકાની પૂજ્ય બુદ્ધિનો કેવો એવરાર્થ ભર્યો ઉપયોગ કર્યો છે ?

" ક્ષત્રિમાં મનુષ્યો સ્નાન કર્યા વિના બોજન કરશે, તર્પણ આદિથી પિતરોને સંતુષ્ટ નહીં કરે, અર્ધાન્ આદિયિ કિયાનો લેખ થશે. " (શ્લોક. ૨૭.) તેમજ પાષાંડીઓના ઉપદેશથી જેની બુદ્ધિ નાશ પામી છે એવા મનુષ્યો " વેશી શું ધરાવું છે ! બ્રાહ્મણોમાં શું સામર્થ્ય છે ? દેવની પૂજા કરવાથી શું થાય છે ? પાષાંડીઓ સ્નાન કરવાથી શું પવિત્ર થવાય છે ? હસાદિ અનેક પ્રકારનાં મિથ્યા વચનો બોલશે. (શ્લોક. ૫૦)". કીશ્વાની ઝમતી દિવામને દેશ આપવા શાસ્ત્રોમાંથી માયું કાઢીને, અમાલથી આગળ પાછળ તથા ઉપર નીચે—કુદરતને નેતાશએને પોને જે પ્રમાણજ ઉચ્ચારના હોય તેમ, વગર તથાએ દંડી નાખવામાં આવ્યા છે ! નહિવત્ કરનારા સર્વપા મૂર્ખ છે એમ માનીને લેવામાં આવ્યું છે—બ્રાહ્મણની સર્વસત્તા સામે માયું ઉચ્ચતાર કાળા માથાના ખાનવીએને પ્રથમથીજ એવા કહોર પ્રચરે અને વિશેષજાથી કામવામાં આવ્યા છે, અને તેમની રહીશને, ખરી વાન સાથે ખોડીને ભેગરી રહેને કેવળ કાચખનક રૂપ આપી દાખે તેમને દેખીતા મૂર્ખ ગણી ગદવામાં આવ્યા છે, અને વિદુષકનો લેખ તેમને મુખે ચોપડી કાઢવામાં આવ્યો છે. આમાં સત્ય સાથે અસત્ય ભેગવવાથી લેખકનો વિજ્ય સદૃશ થયો છે.

" દક્ષિણમાં માણુઓ સ્નાન કર્યા વગર બોજન કરશે. (શ્લોક. ૨૭) એ વાન ખરી પડી-નમી. ત્યાં સુધી આ દેશ કુખ્યકર્મિઓમાં છે ત્યાં સુધી એ ખરી પાડવાનો બુદ્ધ સંભવ પણ નથી ! જ્યારે કે વિદેશ મારખુ શિવાજ સ્નાન વિના બોજન ગમે તેવા કુખરેશા વિચારના હોંઠાએ કરતા નથી.

“કલિયુગમાં રાજાઓ આપપ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરશે નહીં;” અને કરના મિત્રથી જોર જુલમથી પ્રજાના દ્રવ્યનું હરણ કરશે. (શ્લોક. ૩૪). આમાં તો લેખકનું ન્યોતિય વિશેષ અસત્ય નિવડયું છે. નામદાર અંગ્રેજ સરકારના પ્રતાપથી, દેશી રાજાઓ પૂર્વ જોટો જુલમ કરતા નથી એ પ્રસિદ્ધ છે, અને લશ્કરે રાખવાનું ન હોવાથી તથા લગાઇ ન હોવાથી, ઝાઝો કર નાખવાનું પ્રયોગન પણ નથી. વિશ્વપુરાણના કાળમાં અન્યાયી અને જુલમી રાજાઓ હશે પરંતુ હવે તો તેમને માટે અવકાશ જ નથી, અને હશે તો અપવાદ રૂપે હશે. હવે અને હજી આ દેશની પ્રજા કેટલીક રીતે દુઃખી છે ખરી પરંતુ રાજાના જુલમને લીધે અને કરના બોળને લીધે તો નહીંજ એમ તો રાજાઓના કટ્ટરમાં કટ્ટર વિરોધીને પણ સ્વીકારવું પડશે.

પાંચ વર્ષની કન્યાનો ગર્હ—વીશ વર્ષ વૃદ્ધા!

ઉક્ત અને અન્ય સર્વે ભવિષ્યો જ સામાન્ય પ્રકારનાં છે તેમાં ખોટા પડવાનો ઝાઝો સંભવ જ રહેતો નથી. તે ખરાં પડે તેમાં કંઈ વિશેષતા નથી. “તમે કોઇક દહાડો જરૂર માંદા પડશો,” તેના જેવાં છે. પરંતુ બધાં આંકડા વગેરે આપીને નિશ્ચિત કથન કરવામાં આપ્યું હોય તેનાજ સ્પષ્ટ નિશ્ચિત નિર્ણય યદ્ય શકે છે. અને સદ્ભાગે વિદ્વાન્ ભુદ્ધિવાન્ વિશ્વપુરાણકારે એમ પણ એક સ્થલે કહ્યું છે. છઠ્ઠા અંશના પ્રથમાધ્યાયના ૪૧ માં શ્લોકમાં કહે છે કે, “કલિયુગમાં આઠ, નવ, દસ વર્ષની ઉત્તરવાળા પુરુષથી પાંચ, છ, સાત, વર્ષની કન્યા-ગર્ભ ધારણ કરશે, અર્થાત્ સંતાનની પ્રાપ્તિ કરશે. તે સમયે મનુષ્ય આર વર્ષની હંમરે જૂઠ્ઠા થશે, વીશ વર્ષનું પર આયુષ્ય કહેવાશે.”

આ કરતાં સ્પષ્ટતર ભવિષ્યવાણી કરવી અશક્ય છે. પુરાણકારે અહીં ક્યા કારણથી સાદસ કહ્યું તેનું અનુમાન કરવું સહજ છે. એમના કાલમાં બાલલક્ષ્મીનો પ્રચાર થયો આગેશે. અષ્ટાવર્ષી મંવેદ્ગૌરી નવ વર્ષાંચ રોહિણી । દશવર્ષાં ચ મંવેત્લક્ષ્મ્યા તત્ત ઉર્ધ્વે તુ રજસ્વલ્લા ॥ એ બાલલક્ષ્મીને શાસ્ત્રીય પાયો નાખાઇ ચુકેલો અથવા નાખવાની તૈયારી હતી. ૧૦-૧૨ વર્ષે કન્યાનાં લગ્ન થવા લાગેલાં અને કેટલીક સ્ત્રીઓને ૧૨-૧૩ વર્ષે રજો થતાં પછી સીમંત આવવા માંડેલાં. તે સમયની આ વસ્તુસ્થિતિ પુરાણકારને ધ્રુવ નહોતી. દેખીતી રીતે બાલલક્ષ્મીનાં તેઓ વિરોધી હતા. તેથીજ કલિનાં પ્રગર્ભાં અને નિશાની તરીકે તેણે તેની આપણને ઝોલખાણ કરાવી છે. પરંતુ સંપ્રતકાલના સુધારાની, તેમની રૂમે તેવી કષ્ટનાશકિત છતાં તેમને કષ્ટના ધવાનો સંભવ નહોતો. તેમને સંકટપ પણ નહોતો કે કલિમાજ બાલલક્ષ્મીપ્રતિ એકદમ અતિ વિરોધ પ્રકટી નીકળશે, તેનો નિરોધ થશે અને કન્યાઓ રજોદર્શન પછી અનેક વર્ષે નીરાંતે લગ્ન કરશે. તેમને મન તો એમજ હતું કે બગોડો મામલો, વધારે ને વધારે બગડતો જ આવ્યો જશે. ૧૦-૧૨ વર્ષની કન્યા હાલ પરણે છે તો હવે પછી ૫-૭ ની પરણશે, અને એક વર્ષ બાદ તેઓ ધેણુ બનશે એવું એ. નિરાશાવાદી ભવિષ્યવેતાએ અનુમાન કહ્યું. તેઓ પોતે પણ આજે હાજર હોત તો આતંદથી પોતે ખોટા પડવાનું સ્વીકારતે. સુધારકલ્પની આ વિષયમાં જોટલી દુનલ યદ્ય છે તેટલી ખીન કોઇ વિષયમાં યદ્ય નથી. સુધારકોની કન્યાનાં લગ્ન ૧૩ થી ૧૭ સુધીમાં સામાન્ય રીતે થાય છે અને જેઓ પોતાને રૂઢી

રક્ષક કહેવાય છે તેમની કન્યાઓનાં લગ્નમાં વચની શરેરાશ પણ સંજીન રીતે વર્ધી છે. ૧૦ વર્ષ પૂર્વની કન્યાનાં લગ્ન વચની શરેરાશમાં કન્યામાં કન્યા પાંચ વર્ષનો ખારસો વધારો છે. અને લગ્ન પછી સ્ત્રી તરત ગર્ભવતી થવાનો સંભવ જ નહોતો, એ વાત તો ખરી પડી જ નહોતી. અને બાલકલગ્નના થતા નારાથી બાલકલગ્નની વાત ખોટી પડતી જાય છે. છ સાત વર્ષની કન્યા ગર્ભ ધારણ કરે એ ક્યારે અને કે એ વય પૂર્વે પણ કન્યાઓ રંગેગુણધર્મો સાથે પરંતુ બાલકલગ્ન છતાં પણ તે અતિ પ્રચલિત હતો તે સમયે પણ રંગે ધર્મે કાંઈ અધારે પ્રાપ્ત થતો નહોતો. રંગે દર્શન શીઘ્ર થવાનો એક સુખ્ય આધાર દેશમાં પાડતી સ્ત્રીની ગરમી છે, અને આદિકાના અતિ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આ દેશથી ૨ વર્ષ તથા સીતકટિબધના યુગોપથી ૪ વર્ષ પૂર્વે રંગેદર્શન થાય છે. એ આદિકામાં પણ ૧૦ વર્ષથી પૂર્વે કદાપિ રંગેદર્શન થતું નથી તો આ સમયોત્પન્ન દેશમાં તેનો સંભવ જ ક્યાંથી ? તે માટે તો પ્રથમ સ્ત્રીની તથા પૃથ્વીની જુમકળમાં કિયતિ તથા સ્થાન બદલવાં જોઈએ. મનુષ્ય બાર વર્ષે રૂઢ થશે એ પણ આધાર રહિત અને વૈદિકના નિયમ વિરુદ્ધનું અનુમાન છે. એક બીજી ભવિષ્યવાણી સાથે પણ આને વિરોધ આવે છે. ૨૮ માં સ્ત્રીકામાં લખ્યું છે કે, " સ્ત્રીએ અતિશય બોળન કરનારી અને ઘણી પ્રજાવાળી થશે. " ૧-૭ વર્ષે જન્મનારી સ્ત્રી તો ખેતર કાળીયાથી વધારે બોળન કરી શકે નહીં, અને ૧૨ વર્ષે રૂઢ થનારી સ્ત્રી બહુ પ્રજાવાળી હોવી અકલ્પિત પ્રમાણે પણ અસંભવિત છે, સિવાય કે દર માસે અથવા બહારી-બિહારી પેઢે સામટાં બેડીવાંચાં અને ચોટડીઆંબોને જન્મ આવે. "

ખીને પણ એક સ્પષ્ટ વક્તોબ્યાપાત દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. એક- ૨૫જો લખે છે કે, " કલિયુગમાં મનુષ્યો અકલ્પક્રિયામાં ઘડી ખોટાં યજ્ઞોપવીત ધારણ કરશે, " અને પછી પછી લખે છે કે, " તમામ વર્ણ સૂદ્રાણઃ યદ્ વરે. " એ સૂદ્ર થવાની વચણ હોય તો મનોપરીત ધારણ કરવાની ચેષ્ટા જ ન કરે. યજ્ઞોપવીતની ઇચ્છા પ્રજાનો દિગ્દેશવાળી ઇચ્છા સ્વયં છે. સૂદ્રવત ગણાતી પ્રજા હવે દિગ્દેશમાં બેળાવા ઇચ્છી, કાલકોની મતા છતાં યજ્ઞોપવીત ધારણ કરે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. ગુજરાતના પ્રાંતોમાં, અને બંગાળના કાલકોની દ્રષ્ટિ વિષયમાં છે.

હમારો હેતુ કાંઈ ખંડનનો નથી તેથી વિશેષ દ્રષ્ટિ આપવાની જરૂર નથી. એટલું જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે કે, કલિયુગનું ભવિષ્ય સર્વથા સાત્ય પડ્યું નથી. કલિમાં કહેવી વિપરીતતા દક્ષિના કયા ભાગમાં થશે, અને સર્વથા કે એકંદરે તે કંઈ કંઈ નથી. તેથી તત્ત્વ ખોટાં દર્શાવે છે તો પ્રસંગભાવવાનો સંભવ નથી. હમણાં ખોટું પડ્યું છે તો પણ હવે પછીના હલ્લે ૧૦ વર્ષ બાદ તે ખરું પડે તો હમે કાંઈ કહી શકતા નથી. માત્ર તે સંભવ વિરૂદ્ધ છે, એટલું જ કહી શકાય. અત્યુક કાલ ન આપેલો હોવાથી કાંઈ ખજૂ નિષ્પત્તિ થઈ શકે નહીં. કેટલુંક તો ખરું જ છે, અને મનુષ્યના સ્વભાવની દુર્ગતિનાનો તે આત્મ કિતાર છે. " જોની સ્ત્રી સૂદ્ર સ્વરૂપવાળી થશે તેના જરૂરિયાતી ઘણાં મિત્રો થશે " (સ્ત્રીકા ૫૪) એ સર્વજાન માટે કાંઈક સાત્ય છે. એ કાંઈ કલિકાલ અને ભવિષ્યકાલની ખાસ ખામગી કે ખાસ મતા નથી.

સુખ્ય પતીરાઓ તો કહેવાંજ પડી ગયાં છે.

ધારો કે કલિકાલનું ગાથેકું ભવિષ્ય થયું અંશે સત્ય નીવડે તેવખ તોથી તે ભવિષ્ય

નેડી કાદનાર સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થતો નથી. તેણે જે કહ્યું છે તેમાં મુદ્દાની બાબતો મૂકી દીધી છે તેથી પણ તેણે માત્ર સામાન્ય અનુમાનો ફેંક્યાં છે એમ સિદ્ધ થાય છે. પરદેશીઓ આપણા પર રાજ્ય કરશે એવી મહા ઉપયોગી બિનાઓ તેમને સંકલ્પ નહોતો. એ બિનાથી તો 'કલિનું' ભવિષ્ય મોટે ભાગે. 'બોટું' અને કેટલેક ભાગે ખરું પડવાનો વારો આવ્યો છે. વિધવાનાં પુનર્લગ્ન થશે એનો પણ સંકલ્પ નહોતો. એમના સમયમાં ધર્મને નામે ચાલતી વહેંચી ક્રિયાઓ ન માનનારી 'માધ્વોત્તરીકી' (બૌદ્ધ, જૈન ઇત્યાદિ બનેક) પણ વિધવાઓને પુનર્લગ્નનો અધિકાર છે એમ માનતી નહોતી. તેથી એ વાત એમને સૂચી નહીં. "વરસાદ થોડો થશે અને ધાન્ય થોડું પાકશે" (સ્તો. ૫૧) એમ લખ્યું પરંતુ નહોરો નથી થવાથી, તેમજ "ઇન્ડો-સીવ કલ્ચર"ની શ્રોધાને લીધે વરસાદ ઓછો પડે તોપણ ધાન્ય વિશેષ પાકશે એ તેમને અકલ્પ્યજ રહ્યું. હીંદુસ્તાનમાં હાલ જેટલું અનાજ પાકે છે તેટલું પૂર્વે પાકતું નહોતું એ પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વે બહુતો ૧૦ કરોડની વસ્તી હતી -તેથી તેમના પુરતું અનાજ થતું હતો. હાલમાં ૮૦ કરોડની વસ્તી જેટલું પાકે છે અને કરોડો મણ પુરોપમાં કરત્વી અને મુખ્યથી નાન્ય છે તે જુડું. ફની ખેતી વધી જશે તેની પણ તેમને કલ્પના નહોતી. "વસ્ત્ર ધણું કરીને યજ્ઞનાં ઝીણાં સુતરનાં થશે." પરંતુ અગ્રેજ રાજ્ય અમલને લીધે હલકું લોટા હેનનાં જાડાં કપડાં વિશેષ વાપરવા લાગ્યા છે ! લોટા કોટ પાટલુન પહેરશે, તેકટાઇ કોલર ધારણ કરશે એવી જો ખખર હતે તો તો એ પાશ્ચાત્ય વસ્ત્રોની નિંદામાં શું શું શ્લોક નહીં રચી રાખતે ? આયોં પરદેશગમન કરશે એ પણ તેમના સંકલ્પની મર્યાદામાં નહોતું. એમણે જે લખ્યું છે તેનો સાર એટલોજ છે કે "બદમાથી, અને લખતવા વધી પડશે." લખનારને નૈતિક દ્રષ્ટિ હતી. ઐતિહાસિક નહીં. અને નીતિનું પ્રકરણ તો એવું છે કે તે વિષે સામાન્ય વિશેષણો લાગુજ પાડવાં ન જોઇએ, કેમકે, તેની તો અનેક કારણોથી વધવટ થવાજ કરે છે, અને પ્રગ્નના સર્વે ભાગ કંઈ એકજ અનીતિવાળા કે એકજ નીતિવાળા નથી હોતા. કોઇ ભાગ ઓછો તો કોઇ ભાગ વધારે હોય છે તેમજ દરેક વ્યક્તિ પણ જીવનના જુદાજુદા ભાગોમાં ઓછી વર્તી નીતિવાન કે અનીતિવાન હોય છે. એટલુંજ નહીં પણ તેજ મનુષ્ય જીવનના એક ભાગમાં નીતિવાન ને ખીજા ભાગમાં અનીતિવાન હોય છે. હમેશાં વ્યક્તિ તથા પ્રગ્નની નીતિ રીતિમાં ફેરફાર થયા કરે છે તેથી ભવિષ્યમાં હમેશાંને માટે સામાન્ય નિયમ પડી કહાડવો એ આકાશ થેરવા જેવું સાહસ માત્ર છે. પુરાણકારોએ કાલની બ્લોક આપીને પ્રગ્નને વર્તી-ઓછી નીતિમાં રાખી છે એમ હમારે અંતમાં કયુલ કરવું જોઇએ. હમારું કથન એટલુંજ છે કે અગ્નનાના માર્ગને બદલે જે ગ્નના માર્ગે પ્રગ્નની નીતિ તેઓએ સુધારી હતે તો, પ્રગ્ન તેમની વિશેષ આભારી થતે. તે માર્ગ વધારે સુસ્કેવ હતો. આજેના એક સત્તા અને આજીવિકાને પણ પ્રથમ કાંઈક હાનિ થતે, પરંતુ તેટલો આભરમામ જો એ વર્ગે આપ્યો -હોત તો તેથી દેશના સમગ્ર દિત સિદ્ધ થતાં અતે તો તેમનું દિત પણ વિશેષ સિદ્ધ થતે.

→ માનસ વિદ્યાનું મંથન. →

(લેખક:—રા. રા. મંગલસાહે રત્નજી વિદ્યાર્થી એચ. એ. બી. એસ. સી.)

અંક પહેલો.

સ્વપ્ન:—પ્રાચીન ગ્રીસ: અરણ્યો, ખેતરો અને તેમાં વસતા વૃક્ષ-લોક,—શૂદ્રા નિવે-
સીઓ—અને અગ્નિનો ઉપયોગ કરતાં શીખેલાઓમાંથી—કમસા: પ્રકટલી શ્રીક કૃપારણ્ય—

સમગ્ર માનવ જાતિનો આત્મા—(મનુષ્યનો આત્મા તેની વિધિજનિત પરિ-
ક્રમા શરૂ કરે છે.)—ખેતરો ! મારાં બચ્ચાંઓ ! તમારી આસપાસ શું બાંધે છે ?

દેવનિઓ—હવન લવણ લાગે છે; અને દોષ શીકારીનો ભેગ થઈ પડેલા અમરો
આત્મા, મૃત્યુનો, મૃત્યુનો એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં ખોળીમાં બદલતો બદલતો આમતેમ
નાસબાળ કર્યા કરે છે. અનેક જૂથો અને દુર્બળ યુગો થમાં અરણ્ય, તોફાન, આકાશના
તારા અને રાત્રીના પડછાયાના જુતો અમને સતાવ્યા કરે છે. વૈદ્યવિદ્યાનું જાણું અમારું
વક્ષાણુ જોરજોર કરી રાકતું નથી. અમે તો અન્ય પશુઓ જેવાજી હીએ; શીકાર કરીએ છીએ.
પ્રત્યેતપત્તિ કરીએ છીએ; અને પછી મરી જઈએ છીએ; પશુ કંઈક દેર એટલેજ દેખાય છે
કે બીજાં પશુઓને આગળ પાછળનું બાન હોતું નથી ત્યારે અમને કંઈક છે; અમે અમે
ત્યજ્યેલાં—અમાય બાળકોની મારક સતત ભીતથી ડૂબ્યા કરીએ છીએ.

અંક બીજો.

સ્વપ્ન—ગ્રીસનાં દેવાલયો, શહેરો અને રમ્ય હવાનો—જુમ્મત સમુદ્રનાં નીલજલ અને
પૂર્વ તરેતા કાંઠાઓ—ગ્રીસ દેશની આસપાસ—અર્ધાથી પૂર્વમાં. આર્ધાંશ તરફ જવાના
રાજમાર્ગો આવેલા છે.

માનવઆત્મા—ખેતરો ! મારાં બચ્ચાંઓ ! તમારી લાંબી શોધમાંથી શું, શોધી કાઢ્યું ?
આયોનીયાના તત્ત્વચિંતકો—હે ! જમ પિતા ! અમે પશુ સ્વતંત્રપણે શોધ તો
કરીએ છીએ; છતાં અધારમાં શંકા મરતાં હોઈએ એમ લાગે છે. શું મનુષ્યનો આત્મા આ
દેખતાં નિષ્ણતાં જેવો હશે ? શું એ સતત વિકાર પામ્યા કરતો હશે ? શું એ આત્માનું

* જાણણુ કલાતાના દેવજી આજે તારૂંથી વર્ષે વર્ષે આમનિત થયેલા ખી. એફ. એ. મુનિ
(F. J. Munier) પ્રોફેસર બારકલીના આગ્રહ સાક્ષાત ઇતિહાસ ક્ષણી કથનથી કહેલા અંગ્રેજ
સેન હવાળા.

અંતિમ તત્ત્વ જ્ઞાન, વાયુ કે અગ્નિ હશે ? શું ? જસો અને પાપાણોમાં પણ ચેતન હશે ? શું વિશ્વની પ્રકૃતિ જડ દેખાય છે પણ ચેતને હશે ? હા. બવિધ્યના સંશોધકોને જે જણાવાનું છે તે અમને અત્યારે જણાય તો કેવું ?

એનેક્સીમેન્ડર—જગતમાં એક અનંત છે, અને બીજું સાંત છે. અગાધ સમુદ્રને તળીયે આવેલાં કોઇ પ્રાણીમાંથી સાંત મનુષ્ય ઉદ્ભવ્યો છે !

એમ્પીડોકલીસ—સમગ્ર વિશ્વ ઉપર અને આત્મા ઉપર રાગ અને દ્વેષનું જ સામ્રાજ્ય છે. આત્માની ઉત્પત્તિ એ રાગને લીધેજ થાય છે અને એજ રાગ તેને આખરે જન્મજન્મ મરણનાં બંધનોમાંથી મુક્ત કરે છે.

એનેક્સેગોરાસ—નહીં ! સર્વ ચેતન દેહોને ઉત્પન્ન કરનાર એક ચિત (Nous) છે, અને ચેતન રહિત પ્રકૃતિ પણ સત્ છે. વિશ્વમાં પુરુષ અને પ્રકૃતિ, ચેતન અને જડ, અથવા ત્ર્યત અને સત-એમ બે વાનાં જ છે.

હ્યુસીપ્પસ અને ડેમોક્રીટસ—નહીં, નહીં. એમ નહીં. વિશ્વમાં અનંત અણુઓ સનાંતન સમય થયાં અદ્યપતન કર્યાં કરે છે. અને આ તેમનાં પતન દરમ્યાન પૃથ્વી અને તેના નિવાસીઓ તેમાંથી (અણુમાંથી) બન્યા કરે છે. આત્માના અણુઓ અગ્નિના સૂક્ષ્મ, અદૃશ્ય ગોળકો છે; તેઓ આખરે મૃત્યુની સખ્ત શીતમાં શાંત થઇ જાય છે.

પ્રોથાગોરાસ—એક, બે, ત્રણ.....શું ? સંખ્યામાં જ કોઇ વ્યવસ્થાપક નિયમ અંતર્લિત થયેલો નથી ? શું બુદ્ધિ, વિજ્ઞાન અને ધર્મના ઉક્ત સંખ્યાનાં અજન્મ વ્યવસ્થા અને ડોહનને શરણ નથી ? સમગ્ર વિશ્વ સંખ્યાનું અજન્મ સંગીત છે !

ઇલીએડીકસ (પ્રાચીન ગ્રીક વેદાંતીઓ)—નહીં, નહીં. મૂળ અતિમ સત્ય વસ્તુ તો એક જ છે; પણ દૃશ્યમાન રૂપ આભાસો અનંત છે. મનુષ્ય સત્ છે; અને જે વિકાર દેખાય છે તે માત્ર આભાસ છે. એક સાશ્વત તત્ત્વ અવિકાર્ય છે.

અપિ તાર્કિકા (સોક્રીટસ)—અંધુઓ ! આ તમારો મિથ્યાવાદ બંધ કરો. આ પછી જ જોઇએ છીએ, સાંભળીએ છીએ અને સહન કરીએ છીએ,—દુઃકમાં જે જે અનુભવીએ છીએ તેનું જ જ્ઞાન આપણને થાય છે. મનુષ્ય જ સર્વ વસ્તુનો પ્રમેતા છે.—
" Man is the measure of all things. —

સોક્રીટસ—માનવજાળ ! નમ્ર થા. અંતર દૃષ્ટિ કરીને જતને ઝોળખ. જતને ઝોળખીને સત્ય જ્ઞાનની પ્રતીતિ કરી નીતિમાન થતાં શીખ !

પ્લેટો—અનંત, અદ્વર અને ભદ્રા ધધરમાંથી મનુષ્યનો અમર આત્મા બુદ્ધિ-જ્ઞાન-પ્રાપ્ત કરે છે. પછીથી પાશવ વૃત્તિઓને છોટે છે અને આ જગત રૂપી ગુહાના અગાનાંધ-કોરમાંથી, શૌર્ય, મ્યાય, રૂઢાપણ અને મિનઝવહારનાં બગવતાં-એર્થર્થયુક્ત દર્શનેતિ ભોક્તા થાય છે. હે ! આત્મા ! ઉત્તિષ્ઠ, જાગૃત, અને સત્ય, સુંદર તથા સદીશ્વરનું ભજન કર.

એરીસ્ટોટલ—નહીં. માનવાત્મા તો પ્રકૃતિનું રૂપાંતર છે; અને એ બુદ્ધિ અને જ્ઞાન, તથા વેદન, ધર્મ અને કર્મદ્વારા પ્રાદુર્ભૂત થાય છે, વળી, તર્ક, ન્યાય-ના નિયમોમાં, નીતિમય જીવનમાં, રાજકીય વ્યવસ્થામાં, કૌર્ત્વની બહિતમાં, વડવતના જોશમાં, અને કુદર-

તના અભ્યાસમાં એનું પ્રકાશન વિશેષ ને વિશેષ થાય છે. આ જડ ભૌતિક જંગલની પર અધ્યાત્મ વિદ્યા અને ઇશ્વરી આદિ કાર્યોનું શ્રેય છે.

—આર્વાકવાદીઓ (Epicureans)—અરે ! જનન ! મરણ ! પ્રકરે આનંદ ભોગવ. સર્વ કૃત્ય મૃત પીવા, આ દેહ જન્મીજન્મ વધ જશે ભારે કષ્ટ. બાકી કહેવાનું નથી ! આત્માની વાતો બોટાં કાંપે છે.

હિંદુસીનો (Stoics)—અરે ! જન ! તું નીતિમાન થા. મૈત્રી, નીતિ અને સ્વસંયમના બોધપાઠો શીખ. તારા આત્મા પરમ સંતોષવાનું પુરપતો અંશ છે.

અંક ત્રીજો.

સ્થળ—પશ્ચિમ એશીયા અને મીસર—ગ્રીસ અને હિંદુસ્તાની હરીયા-ખેતારોનાં સ્થળો—જેરુસલેમના દેવાલયો—(જે ચોટા વખતમાં અદ્યત્ન થાય છે)—મીસર અને એશીયા માહિનાનાં દેવાલયો—મોડો વખત કુચીકુશોમાંના કોસનો ચમકાર—

આનવાત્મ—બોહો ! હરીયા ભોહો ! ખારાં બન્યાંઓ !

માધ્યમિક પુરપતો ખ્રીસ્ત સમ્રાજ્ય—મનુષ્યનો આત્મા પ્રથમ ઇશ્વરીય તત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયા પછી હાથમાં પતિત થયેલો છે. એ આત્મા પાપ કે પુણ્ય ને આજે તે કરવામાં પૂર્ણ સ્વતંત્ર છે. એને પ્રકૃતિની સાથે સુદ કરવું પડે છે. અધ્યા રાખે તો મનુષ્ય દેહ તે પરમ કૃપાળુ પિતાની મહેરબાનીથી સતત તેના પવિત્ર સહવાસમાં રહેવાને યોગ્ય થાય. તેથી દે ! મનુષ્ય ! તું આ ખ્રીસ્તી સમ્રાજ્ય દ્વારા મનુષી સાથે સંધિ કર. જે વેદિ આગળ પ્રભુ હૃદ ભોજન રૂપે મૃતિમાન છે ત્યાં, હે પાપી આત્મા ! તું જા. ત્યાં તારો ઉપર છક ને મરીયમ, તું પશ્ચાપાપ કરશે તો, પૂર્ણ રૂપ કરશે. ખરેખર ! જેને પ્રભુપ્રેમની તથા લામી છે તે સર્વ આવો અને મુક્તિ મેળવે !

અંક ચોથો.

સ્થળ—પશ્ચિમ યુરોપ—ઉત્તમાં વિશ્વ વિદ્યાલયો, નાગરિક અને ઔદ્યોગિક જન-સ્થ—પ્રાચીન વિદ્યાનો પુનરુદ્ધાર—યુરોપથી અમેરિકા : અને અમેરિકાથી યુરોપ વદાણો આવ-જાય કરી રહ્યાં છે.

* એપીક્યુરીઝમને આરોગ્યની કહેવા રીત નથી. નાસ્તિક આરોગ્યને એમને એમનો કિંમત ન હતો. આ આર્થ બહુ અન્યાય પામેલ છે. મનુષ્યને અવિમ કહેવ આનંદ હોય. એવો એમ એ લોકો કહેતા પણ, પછી તે સૂચ આનંદ નહી, હિંદુસ્તાનનાં ઉપજોગ નહી. આનંદિક સુખ આનંદને એપીક્યુરસ બહુ મદલ આપે છે. મિત્રની શરેના સંજાવણથી વધતા આનંદને એને ઉચ્ચ કનિષ્ઠાન્ય આનંદ મેળવે ઉચ્ચતર કરશે છે.

જ્યાં પણ લેખમાં મૂલ લેખકનેજ જાણ રહેશે તોયે છે, એપીક્યુર "Epicurean" નું અર્થતથ્ય "આર્વાક" થી જ કહેવું પડ્યું છે.

માનવાત્મા—કેમ ? શેા સદેશો કે મારાં વહાલાં બાળકો !

બેઠન—જેટલે અંશે પ્રયોગ અને અવલોકન દ્વારા સક્રિયા બેઠ ઉઠેલાય, તેટલે અંશે કુદરતના સંચિય અને શાસ્ત્રી તરીકે મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને કર્મ કરે છે. દ્રવ્ય અને ચેતન આત્મા સંબંધી પણ કુદરત કહે તેટલું જ તે જાણી શકે છે. એથી વધારે એ જાણતું નથી તેમજ વધારે જાણવાને સક્તિમાન પણ નથી.

ડેકાર્ટી—“હું ચિત્ત છું તત્ત્વાત્ સત્ છું.”

“*Cogito ergo sum—I think therefore I am*” આત્માનો ધર્મ વિમલ છે અને પ્રકૃતિનો ધર્મ વિરતાર—આપ્તિ છે; એથી જડ અને ચેતન સૃષ્ટિ વચ્ચે અબેદ અંતર્ય છે.

સ્થિતોક્તા—પ્રભુ એકજ છે અને એકજ. “દ્રવ્ય” છે. જડ અને ચેતન પરસ્પર બિન્ન અને સ્વતંત્ર હોવા છતાં એકાકી “દ્રવ્ય” પરમાત્માના આશ્રય વડે અનિત્યતામાં છે; તેનાજ આ બે માનવદષ્ટિને પ્રતીત થતા બુદ્ધિ છે.

લીબ્નીઝ—મનુષ્યપિંડ તો એક સૂક્ષ્મ બ્રહ્માંડ છે.—વિશ્વનું—દર્શણ છે. સર્વવિરાટ એમાં પરાવર્તન પામે છે. પ્રાગવ્યવસ્થિત રચનાના નિયમથી જડ દેહમાં જીવનો આધિભાવ થાય છે.

અંક પાંચમો.

સ્થળ—પશ્ચિમ યુરોપ—ફ્રેન્ચ વિશ્વવપ્રતિ પ્રવૃત્તિઓ—ઔદ્યોગિક જગતમાં નવીન ચેતનાઓનું સ્ફુરણ--.

માનવાત્મા—હજીએ તમે, મારાં વહાલાં દીકરાં ! મનમાં મંથનમાં યાક્યા યોગર મંડી રહ્યાં છો કે ? કેમ ? ક્યાં સુધી આવ્યાં ?

લોક—માનવ બુદ્ધિને અનુભવાતીત સંસ્કાર કયા યારસામાં મળતાજ નથી. સર્વ જ્ઞાનોદ્ભવ અનુભવ વડેજ—પ્રયોગ અને પર્વાશોચન વડેજ—થાય છે.

હુમ—રૂઢિથી દૃઢ થયલા અનેક સંસ્કારોનો સમુદય તે આપણો આત્મા. ત્યારે એ આત્માનાં યુધાર્ય સ્વરૂપ નિરૂપણમાં અધ્યાત્મવિદ્યા કે મતામૃદની શી જરૂર ? એ તો જ્ઞેમ અન્ય સૃષ્ટિજન્ય દ્રશ્યમાનેનો અભ્યાસ પ્રયોગાત્મક રીતિએ કરીએ છીએ તેમ મનુષ્યનો પણ કરવો.

અંકલી—જડનું અસ્તિત્વજ નથી. બધુંજ ચેતન છે. જે જગત આપણે જોઈએ છીએ, તે તો ઇશ્વરના બળથી, આપણા વિચારોના પરિણામ પ્રમાણે માયા રૂપે ભાસે છે.

કેન્ટ—અનુભવાતીત સંસ્કારોવડે આત્માનો દેહ બંધાય છે. અને તેથીજ કરીને જડ જગતનાં વિવિધ દ્રશ્યમાનો સંવ્યક્ત, સદ્ અને સ્વંદર વ્યવસ્થામાં પરિણામ પામે છે. વિશ્વનું અંતિમ તત્ત્વ વિષે આપણે કંઈ જાણતા નથી; પરંતુ આપણી ઉર્મિ, બુદ્ધિ અને આકાંક્ષાને નેતિદ આદર્શ પ્રત્યક્ષ કરવામાં પ્રેનાપી ઈર્મસેજ મળે છે.

અંક ૭ મો.

સ્વર્ગઃ—નાની એનાઓથી શુભિત થયલાં યુરોપ અને અમેરિકા—આ એતનાઓ તે-
રાજકીય, ઔદ્યોગિક, સ્વચ્છાનિક અને સાંસારિક—

માનપ્રાપ્તિ—માનસ વિદ્યાના મહાન મંથનમાં હવે, બચ્ચાઓ ! તમારા વિચાર
કથી બાધુ કુદે છે ?

દુર્લભિ—મનુષ્ય કદી પૂણ્ય હોતો નથી. પણ હોવાના સતત પ્રયત્નમાં છે, આ સર્વ
પ્રયત્નનો અંતિમ હેતુ સાંસાર છે.

દુર્લભિ—આત્મજ્ઞાન પરબ્રહ્મ સાથે એકતા કરાવે છે. મનુષ્યજન જડ અને ચેતન
બન્ને એકાં ખાતો ખાતો જ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન થાય ત્યારેજ પરિપૂર્ણ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે—
આત્મજ્ઞાન એજ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે; અને પરબ્રહ્મ તથા આત્મજ્ઞાન બન્ને એકજ નથી.

કૌન્ત—સર્વ માનવજાત ભૌતિક-સ્પૃશ્ય યાત્રોના નિયમોને આધીન છે. તેઓ અને
જમ્મર તથા અધ્માત્મ વિદ્યાના મુખ્ય તરંગોનો વિનાશકારણ હવે આવી પહોંચ્યો છે. અને હે !
માનવજાત ! હે ! પરમપિતા ! મનુષ્ય તારો પ્રતિનિધિ, અને સેવક છે. જ્યંતનો નિયમ આ
પ્રમાણ છે—સ્નેહુદી કર્મકરો, અને કર્મ કરવાને માટે વિચાર કરો—ચિંતન કરો.

દુર્લભિ—આત્માના આનંદને અર્થે વિચારોની શક્તિ જાગ્રિય છે. એ જાગ્રિય શક્તિ જીવને
સત્કારી તરફ ધ્રેરે છે.

ગોપાલદાસ—આત્માનું અંતિમ તત્ત્વ જીવનકાંક્ષાજ છે.

નીલ—નહી ! એ તો સામર્થ્યકાંક્ષા છે.

લેખાર્ક—એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જોયે ઉતરી આવેલી પ્રપત્તિ પરંપરા મનુષ્યને-ક
મરા આરામ અને બળવાન બનાવે છે.

ચાર્લિસ તથા વૉલ્ફસ—સામાજિક અને નૈતિક પ્રેરણાઓને જોયે ઉતરેલો એકાગ્રત સમુદ
મનુષ્યને આ મનુષ્ય બનાવે છે.

સ્પેન્સર—એક અનુવંશીય અનંત યુગો થયાં મનનો પ્રવાહ ક્રમશઃ ઉદ્ભાવિતે પ્રાપ્ત
કરે છે. બાળન અને યુવક જાતિ પરત્વે પણ એમજ છે. એ સર્વ તે અનુવંશીય નામે
છે, તેમાંજ આપણે લાગ પામે છે. મનુષ્યની ઉચ્ચતમ પ્રતિષ્ઠા ન્યાય, વિશુદ્ધ
ન્યાયજ છે.

અનેક ધ્વનિઓ—હે ! પરમ પિતા ! મારો વિશાળ અને મુક્તો છે અને અમે
સતત આ મંથનમાં આગળ ધસ્યા જઈએ છાએ. જ્યુ સંપ્રદાયો એક પછી-એક અદ્યત્ત
યતાં થાય છે; પણ તે સર્વની વચ્ચે મનુષ્યનો આત્મા સદાસં અને બળવાન ચોધારી માફક
કેન્ડ રૂપ અપાડે ઉડેતો છે. અગામી કુલ, અગામી મંથન જડુ આપ્યા બાધુ છે. આમ

* આ મંથન કેવળ યુરોપીય છે. બીજા અંગ્રેજી સ્થળ સ્થાપના કરતાં આર્થિકત વિશે સૂચન છે.
આ દેશનું આરા મંથનનું અનુબીક યુરોપીય મંથન જોડે તુલનાત્મક કરતું આવરણ છે. પૂર્વ અને પશ્ચિ-
મની વિવિધ વિચાર પરિપાતિઓને જોઈ અસ્થાની આ દુષ્કા સંવિરજ દાખમાં તે તો યજુ કામદાયક
પ્રાપ્તિમાં નીચાતો સંકષ્પ છે. જ્યાં દશ લેખમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સિદ્ધાંતો-બલિ સંકલિપ સ્થાપના
—સૂચકો—આપ્યાં છે, તે વિશે પણ વિશાળ ઉદાહરણ ધરાવી જણાવે છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમનો ક્યાં સેતા

ધૈર્ય રાખીને આત્માનું ઉપચારું છોડીશું તો ખરા વ્યક્તિગત અને સામાજિક આત્માના અમરકરો અશક્ય છે. ઉર્મિ, સ્ખલ્ભા, શુદ્ધિ, સાહસિક અને કુશલ આકાંક્ષાના અગાધ હડાણમાંથી ભવિષ્યના મહાન પ્રશ્નને પહોંચી વળવાનું સામર્થ્ય બેઠું કરના રહીએ છીએ.

મુદ્દર્ત—વર્ણન—જન્મ પત્રિકા અને શુકન.

(લખનાર—ર. નવનીતલાલ મુખલાલ મોદી.)

આપણા દેશમાં દરદોષ નીકળનારા અને અકલ્યાણીએ નીકળનારા વર્તમાન પચોતી ભદેરખખરમાં ભેવામાં આવે છે કે, “ ભવિષ્યનો ભુવાવો ” એ મધ્યમા નીચે ૨૦ લીટીની ભદેરખખર—તેમાં જાડ કુલ કે ફળનું નામ અને ૧ થી ૬ સુધીના અંક લખી મોક્ષો એટલે સતોપકારક ખુલાસો આપીશું. તેની ફી માત્ર રૂ. ૧-૪-૬ લઈશું—એવું ભેરા કહેનારા અને તે ઉપર આધાર બાંધીને ભેસનારો આ કેળવણીના જમાનામાં અને કેળવણીના માસુઓ પણ મોટા આધાર રાખના જણાય છે. એ એક જમાનાની મોટી અનુભવી છે. આપણામાં એવું પોણ ચાલુ જાય છે એટલું જ નહિ પણ પુરોપના પુરોષ દેશમાં પણ એ પોણ બેઠક ચાલુ જાય છે. આજ કેટલાક વર્ષે વર્ષે ભવિષ્ય કહેવામાં પ્રસીદ્ધ પામેશો “ જાડકળ ” પોતાના વાણિક, ઉમાસિક અને ત્રીમાસિક ભવિષ્ય આપીને ભોળાએને અચંબામાં કે ફીકરમાં નાંખે છે તેવું અનુકરણ કરીને વળી કોઈ કાનપુરવાળા ભવિષ્યવાદી પણ વરસના વર્તમાન આપવાનું ભરી કરીને માત્ર ખાટવા બહાર પાડ્યા છે. તેના ઉઠેલા વર્તમાનમાં નવેબર કીસેબરમાં દાદાબાઈ સાહેબને સ્વર્ગવાસી થવાનું ભવિષ્ય સુઝ્યું છે ! આપણા રાજ્ય કુટુંબ ઉપર કુદરતી આકૃત આવી પડવાની આગાહી સુઝી છે. અને કેટલીએક ગણે પારી છે તથાપિ નિલમ હેદરાબાદના રાજ્ય ઉપર આસમાની આકૃત આવીને લાખે ભળી પુતારી થયો અને કોરોડ રૂપીઆની માલમતા નાશ પામશે એમનું તેને કશું સુઝ્યું નહોતું. એ એ વાત તેઓએ અગાધીથી ભદેર કરી હોત તે કંઈક થોડો ધણો ભવાવ થઈ શકે તે પણ સર્વ પાંચકાએ ખાતરી રાખી કે ભવિષ્યની ખખર એકલા પરમેશ્વર સિવાય કોઈને પડતી જ નથી. મટે કહ્યું છે કે “ન જાને જાનકી નાથ, પ્રાતઃકાલેર્કિ ભવિષ્યતિ.” રામચંદ્ર, ભવા હીંદુઓએ ઈશ્વરનો અવતાર માનેલાને પણ રાજ્યાભિષેકની ધામધૂમ આવી રહી હતી, ત્યારે આપ વનવાસ જવાની આજ્ઞા કેકયીના બહેરવાયી કરશે તે નહીં રાકયા નહોતા ત્યારે સાધારણ માન-બીઓ રી રીત ભવિષ્ય ભણીને કહી રાકવાને કાવે કરે ?

મટે શુકન, મુદ્દર્ત અને જન્મપત્રિકા કે વર્ષાફળ ઉપર આધાર બાંધીને ભેસવું નહીં. ધારો કે એક માણસને એક નોકરી મટે નીકળેલી જગા માગવાને અરજ કરવાની હતી. તે ધારતો હતો કે મુદ્દર્ત ભેળને અરજ ભેળને અરજ કરી હોય તો કામ પાર પડે પણ મુદ્દર્ત આવવાને વાર હતી અને તે જગા ખીલને મળી ગઈ ને પેલા મુદ્દર્તની વાટ ભેળે બેસી રહ્યો.

ચાય છે અને ક્યાં વિવશ છે તે સ્પષ્ટ રીતે જણાય તો ધણી ગેરસમજુતો દુર થવાનો સંભવ છે. નિહાન, ઉપદેશ રીતિએ આર્યાવર્તીય મંથન કમલઃ કેવી રીતે વિકાસ પામ્યું, તે કોઈ શુદ્ધિમાન, વિદ્વાન સંસ્કારી અને નિષ્પક્ષપાતી આર્યાવર્તીય લેખકને હાથે લખાવું ભેળે એમ સુચવવું અપ્રાસંગિક નહીં ગણાય.

“ સત્ય ” માં પુરોષીય ફીસુનેને ચલાવકાસ કુરો છવાયો ત્યાં આપવાનો પ્રયત્નનીય પ્રયત્ન થાય છે એ બીજા સદર્દ જણાવવાની જરૂર છે.

શુક ઉપરથી શુક્રાર અને રાત્રી ઉપરથી રાત્રીવાદ વળી એકું માની બેઠા છે કે, પૃથ્વી ઉપર જે કાંઈ બનાવ બને છે તે આગળથીજ બનતો નહીં છે. માણસના સંબંધમાં જે સારા માંડિ બનાવ બને છે તે પણ તેના વડેજ થાય છે. તે વિષે પણ લખાર લીધાર કરી કે, આજા દૂર દૂરના મોટા પદાર્થો વડે જે માણસનું સારું માનું થઈ શકે છે તો આપણી આસપાસ આવેલા હંમેશા અને પર્વતો વડે પણ માણસનું થોડું ઘણું બહુનું કંઈ ન થાય. પણ જે એકું જે બરેબર બનતું હોય તે, તેને માટે દાન આપવાથી શું વળવાનું હતું? રાત્રિ મંદ આકાશમાં અકસરી કોઈ મેલ આવ્યા છે. અને તે નિર્ધાર છે તે આપણને શી રીતે પીડા કરી રાત્રિનાં દત્તો? અને દાન આપવાથી પીડા પીડાનું નિવારણ શી રીતે થઈ શકશે? એકાદી ટેકરીથી આપણને પીડા થાય છે એમ ધારીને તે પીડા દૂર કરવા સારું દાન આપવાથી શું વળવાનું હતું? જે વાતનો લખારે સંબંધ ન હોય અને અસર થાય છે એકું મારીને તે વિષે બળબળતા ઉપાયોની ચિંતા કરવી એ મોટી અજ્ઞાનતા છે.

વાહી અને પ્રતિવાહી બે બાંધેલા પેતાના ધરમંથી સાથેજ બહાર નીકળ્યા તો બંને જાણને, ગુહન અને અપગુહન એકજ થવાના છતાં કોઈમાં તેઓની લાગ કે દાનિ સરખી થવાની નથી. તેમજ એક દારૂનો અને બીજો છુટી ભરી.

જન્મ પત્રિકામાં લખેલું બરાબર હતું તો જોશી પેતાની ચિંતા માટે કુલાય છે પણ જે તેનું કહેલું હતું પટે છે તો કહે છે કે, જન્મનો વખત બદલાવ સપાથો નહોતો માટે મહિનામાં ભૂલ આવી! બનિય કહે છે અથવા લખી આપે છે, તેમાંજે મોટા ભાગ દ્વિઅર્થી હોય છે.

વિક્રમ રાજ અને જોષી.

જન્મ પત્રિકા ઉપરથી આપણ પુષ્પ છે એમ જોશીએ કહ્યું હોય તો તે ઉપરથી અજુદામણ માણસ મોતનો ડર ઊઠીને એકામ થઈ બચ છે અથવા એકું આપણ જાણે છે ત્યારે તે નિરાશ અને ઉદાસ થઈને મરવાની શીરમાંની શીરમાં ખુરી ખુરીને મરણ પામે છે. એકંદર રીતે જોશીનું કહેલું કોઈ પ્રમાણ હોય તોપણ તે નુમાન કર્તાનું છે. લામ એકે બાળમાં નથી. પ્રચલિત વાત છે કે, વિક્રમરાજની સખામાં કોઈ એક મોટો બનિયવાદી પંડિત આવ્યો. ત્યાં રીત પ્રમણે સત્કાર પડ્યો પણ વિક્રમ રાજ સાથે વધારે પરિચય થતાં એક દરજી પંડિતરાજે બનિય બાપુનું કે આપનું આવરદા માત્ર બે વરસનું છે, એથી રાજના મનપર માડી અસર થઈ અને મોતની શીરમાંની શીરમાં દરજીનું મળાવા લાગ્યો. તેથી દરજીમાં રાણી અને અમલદારો પણ ચિંતામસ્ત થયાં, દરજીમાં સર્વેનું મુમસામ જાણવા લાગ્યું તેથી તેના અનુર પ્રધાને તેની તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, પંડિતરાજે રાજનું આવરદા આપી બુદ્ધિયનું કહેવાથી રાજ શીકરમંદ થઈ પડ્યા છે. પણ પ્રધાને તેના વિચાર કરીને એ મહેમ દૂર કરવાનો ઉપાય યોજી કાઢ્યો. જોશી મદરાજને દરજીમાં તેજાવ્યા અને માનસંહિત મુશ્યું કે મદરાજ આપનું આવરદા ફેરડું છે તે નક્કી કરીને અમને જાણવો. જોશી મદરાજે નક્કી જોઈને બીજો દિવસે જાણવાવાનું કહ્યું. તેથી બીજો દિવસે પ્રધાને મોટા દરજીના ભરવાનો મોહવણ કરી અને જનન સહેરના સરકારી મોટા અમલદારો ઉપરાંત રોક સાહુકારો અને સંબંધિત સહુદરથોથી કચેરી ચીકાર ભરાઈ ગઈ. જોશી મદરાજ પણ મોટા કાઠથી દરજીમાં દાખલ થયા અને તમામ દરજીના ભરાઈ રહ્યા પણ મદરાજ રાજ વિક્રમ આસન ઉપર બીરાજમાન થયા ત્યારે પ્રભુએ તેને ઉઠીને માન આપ્યું. અને તેના કીડા-ચહેરા તરફ જોઈને પ્રભુને માનું લાગ્યું. પણ અનુર પ્રધાને પંડિતરાજને વિનયથી ગઈ કાલે પૂછેલા પ્રશ્નો પુછાસો માગ્યો. તેના તેણે ખાતરી ભરી જવાબ આપ્યા કે, દરે મારું આવરદા પાંચ વરસ અને દર જોશી મદરાજનું માનું ઉઠાવી દીધું, એટલે દરજીમાં આવરદા સાથે જય વર્તાઈ રહ્યો. પણ પછી પ્રધાને શાન્તિ પ્રાપ્તિ પુછાસો કીધી કે, એમને જાણવો આવરદા કયાં ગયું? તેમજ મદરાજ વિક્રમના આવરદાનું. જે એમણે જાણ્યું છે. તે પણ એકું છે, જે વાત રાજના મનમાં કસી અને મરવાનો બચ

દુર થયો. મણિ ધીરે ધીરે સુધરી અને લાંબી સુલ સુધી જઈને રૂઢી રીતે મળવાનું કરીને પાંચ-પાંચમું રૂંદ નામ સંપાદન કરીને ઘરેલી દુકાનને અનુસરિને લોકો ઉપર લેવાની સ્વર્ગે ગયા.

આગાશી જોડો પૃથ્વી ઉપાના આલુતોનું સમૂં માનું કરી શકે છે એવાદ આ દેશના ખાસ જાણીએ પણ માનવા નથી, માને આજના વહેખીએજ એ પણ માને છે અને અવિચલ જાપનારાએ શેતાના સ્વાર્થ માટે તેઓને વધારે વહેંચે કરે છે, મરે આજા સ્વામીએ કહ્યું છે તે ખરું છે કે,

સુખ જમતો ને રાણોને બે, સુતુ તો ખડ વિનાનો રહે;

શક મલો ને હરો સલી, છાદરખીએ બોલ વાગ્યો;

મરો નિવાસ પાવસ ફરે તે કહ અખાને શું કરે.

સને ૧૮૬૬ માં હું એક લક્ષ્મણિ રોડીયાના ઇલેક્ટ્રીયોનાં શિક્ષક તરીકે તેમની ભેટ આજના પંદાસ વર્ષ દરેક. મારા શિક્ષકોમાં એક આસરે બાર વરસનો છોકરી, સાત વરસનો છોકરા, અને બે બોહ. માર બાર વરસની છોકરીનો દાદી તેમની ઘરના પ્રમાણમાં તેઓ નહોતો જોડો. અભ્યાસ કરતાં દરેક ત્યાં બેઠાવા "દિનેશુ" નામનું અંગ્રેજિક પત્ર આવ્યું. તેમાં અકસ્તે સંસ્થાના કોઈ ગામના રહેવાસી ભેરો મહારાજની લહેરખત આવી. તેમાં સમજાવવા પડેલાંમાં જાણ્યા પ્રમાણે એક કાઈ ઉપા નાદિ મિલ દાખર સમજા કરીને એક ફૂટ કે ફુલનું નામ લખી મોકલશે તેને તેના આજા પર્વત પર્વતની કરી મોકલશે આજામાં આવશે અને તેની શ્રી ૨૨ ૧૭ લેખમાં આવશે. પંદાસ વર્ષનાં સને ૧૮૮૨ આજાથી વેશુપેશવરી મેલકામાં આવશે. આ લહેરખત મેલો છોકરીનાં લેખમાં આવી અને તેને પેલાનું વર્ષ ફેબ્રુઆરીની દિવાલ લખવા થયું. એ લે ના રહી હોત તો તેનો વિશ્વાસ તેજા ઉપર રહ્યો પતે જશુ આમરી સિદ્ધાંતી ફૂલ મિલિયા મલમાંથી વહેમ દુર કરીને સાચુ મુલવાની તેથી મેં તેમાં સંબંધિ આશો બોલે રીવસે તે છોકરીને સંપાદના પદારમાં વહેલા નહોતે એક કાઈ ઉપર જણાવના ફુલનું નામ લખીને ભેરો મહારાજ ઉપર રવાને કર્યો. પંદરેક દિવસ પછી તેમના લખ્યો એક કાઈ આવ્યો તેમાં જાણ્યું કે વર્ષ ફેબ્રુઆરી થયું છે, તે અને વેશુપેશવરી કાદે દપાલમાં મેલકીયું, તે એક ફેબ્રુઆરી મેલકા આપીને યોજા. એ કાઈ ઉપરથી મેલકા બેનની વર્ષ ફેબ્રુઆરી જણાવના વધી અને તે કાદે કાદે તે ભેરોને જણાવ થઈ રહ્યો. બોલે રીવસે સુધરીયાદ લાખ સુધરીયાદ લખેલું વર્ષ ફેબ્રુઆરી. તેમાં જાણ્યું હતું કે "આ વરસે લખને દપાલના વેપારમાં લાખ થશે અને લખારી કોને પુત્ર મલક થશે." છતાં જ અલેખિત વર્ષેને આમરી મંડળી દરેકી દરેકીને યાજા થયું અને અને ભેરોનું હતું તેથી વધારે ખાલરી બધું સ્પષ્ટ રીતે મલક આવ્યું, તે પેલા ભેરો મહારાજને વર્ષ ફેબ્રુઆરીને જાણ લખનાં તેમનું સર્વ પોળા વેરી જાણ્યું કે, અને આમાં આમાં વર્ષ ફેબ્રુઆરીને જાણનાં થઈને કોને છે એ લખને મુખ્યત્વે કરવા થઈ પડ્યો. આ કાઈ ભેરો જાણ્યો તે કાદે ખર નથી પણ " એક માગ્યું વખતની છોકરી છે." તે ઉપરથી પેલા ભેરો મહારાજે કાદે મિને વર્ષ ફેબ્રુઆરી કરી અને પછી જમણને કાલાયાલાનો પત્ર લખ્યો થઈ ભેરો હું આજનાં આજો ભેરો જમણ કહાણને મારી પાશે આજો, મારી જમણેવારી મારી પણ મેં એને કોઈની રીતે જાણ્યું કે લખારા ફૂલભેરો ઉપર મને બોલેલા નથી. તેથી હું કોણને મારી પત્રિકા દેખાડેલાં નથી. તેથી તેઓ રીકા મરેને મારી પત્રિકા ગયા અને કોરે દરેકે અમલનાં છોકરીને જાણના થયા. મજાકે છે-મી દાખમાં વેરેક અભ્યાસ કરના સાદુ કોલેમાં રહે છે.

એવોજ એક વખત સને ૧૮૮૭ માં કોલેરવળી ભેરો કોલેરવળના સુલખમાં જાઓ દરેક. અને તે વેળાના લેખકીયુરીયે મેં-લખારા મલે કોલેરવળે તેમનું બાર લખમાં પોળા વેરી જાણ્યું હતું. મેં તેમને મહાન સીંદરનાં રાહ અને વેરેલના મહારાજ મહારાજની બે કુલેઓ દેખાડીને તેમની સિદ્ધિ અને અભ્યાસ મિને સંપાદના પુજા દવા; તેજા આજા જાણ દેવામાં તેઓ નિરૂપ થયા બાજલ સંપાદના ખાલરી થઈ દરેક.

વળી એક સંપાદના રાખી અને બીજા એક અનુરૂપ અને એકા વખતે પ્રમુલ વચના બંધને થયાવા અનેકા છે. તેમણે રાખેલાં છોકરી ગાંધીપત્રી થાય છે અને અનુરૂપને કોલેરો દેખના સુધી મલુરી કરે છે.

મહાન સિકંદર, પીટર, આલેક્સેન્ડર, આકબર, શિવાજી, નેપોલીયન બોનાપાર્ટ અને ન્યેપોલે બોનાપાર્ટના ઇત્યાદિ મહા પુરુષોના જન્મની વેળાએ પૃથ્વી ઉપર બીજા ધણાએ જન્મ્યા હશે તથાપિ જગતના ઇતિહાસમાં તેના બરાબરના બીજા થયા હોય એવું કશું આશય પડતું નથી. તેમજ આપણા દેશના દાદા મી. દાદા-બાઈ નવરોજીજી જન્મ્યા હશે તેજ ધણાએ અને ખેંચે આપણા હિંદ દેશમાં એકામાં એકા એકા જન્મ થયો હશે. તથાપિ તેમાંના કોઈ પણ દેશજનમાં હાંદગી અર્પણ કરવાને બદલ આવેલો આજ સુધી માલમ પડ્યો નથી.

વિચિત્ર શુકનોના વહેમો.

હિંદુઓમાં ગણેશ (પદ્મવતી) શરીરના બાજુ ઉપર પડવાનો વહેમ છે. માને છે કે જો માથા ઉપર પડે તો મરણ વહેલું આવે. જમણા કાન ઉપર પડે તો કલ્યાણ થાય અને ડાબા કાન ઉપર પડે તો અશુભ. નાક ઉપર પડે તો રોગ આવે અને બેલી ઉપર પડે તો આનંદ થાય છે. તેને માટે ક્યોતિથ્ય રત્ન નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, બીણાડી શરીર ઉપર પડે ત્યારે હુમટા સાથે રનાલ કરતું ને પછી અંકડ અને ત્રણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને દાન આપવા પછી અંબાજીને નમસ્કાર કરીને શિવ મંત્રના ૧૧૦૦ જપ કરવા તથા મહાદેવના મંદિરમાં જઈને ધીરો દીવો કરવો ! ! !

ગરુડ પૂર્વમાં ભૂકતું સાંભળવામાં આવે તો ધારેલા કામમાં દીવ થાય, અગ્નિ ખૂણામાં ભૂકતું સાંભળવામાં આવે તો વહેલું મોત થાય, ઉત્તર તરફ ભૂકતું સંભળાય તો ધન લાભ અને નૈવેદ્ય ભણીથી સાંભળાએ તો શુભ સમાચાર મળે. અને પશ્ચિમમાંથી સંભળાય તો ઉચાટ થાય એવું માને છે.

તેમજ ગિલાડાનું ગમન, કાગડા અને ઘૂડડતું બેલવડું ઈત્યાદિના શુકન મળે છે. તથાપિ એ બધા મિથ્યા વહેમ છે. માટે પ્રસિદ્ધ કવિ દયારામ કહે છે કે—

“ હવ તું શીદને ચિંતા કરે, કુણને કરડું હોય તે કરે,
 ટું, અંતર જીવે ધરે, તેથી કામ શું કરે;
 ધણીનો ધારી મનસુખો, હર બ્રહ્માથી નવ ફરે. કુણને કરડું હોય તે કરે.
 યનાર વસ્તુ એણી પેરે યારો, જેમ શ્રીકૃષ્ણ પાણી બરે;
 જનાર વસ્તુ એણી પેરે નરો, જેમ ગજેન્દ્ર કોણું ગરે.
 હવ તું શીદને ચિંતા કરે, કુણને કરડું હોય તે કરે.”

મતલબ કે બલિષ્ઠમાં યવાની બાબત અગ્રાણીથી કોઈ જાણતું નથી. આજ પરમેશ્વર (એજ અર્થમાં કુણ રાજા વાપર્યો છે) જાણે છે. તે જો તેના મનમાં ચાણસને જાણવાનું હોય તો તે શું, ગણેશ અને કાગડાની મારફતે જાણે છે કે ! માણસ બીજા જાતના પ્રાણીઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. અને તે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરનાર છે. તો તેનેજ પ્રત્યક્ષ કેમ ન જાણાવે ?

વર્તમાન પત્રો અને ચોપાનીયાં કેળવણીનાં સાધન ગણાય છે અને તે વડે માણસનું અજ્ઞાન દૂર કરીને તેને સુખી કરવાની મતલબ તેમાં સમાયેલી છે. તે હેતુથી દૂર જઈને કેટલાંક ‘વર્તમાન’ પત્રો અને ચોપાનીયાં, ઉપર કહેતા ભરિય બાણુઓની જાહેરાતો પોતાના પત્ર મારફતે ફેલાવોને લોકોના વહેમમાં વધારો કરવાને કારણે જાણ થાય છે એ એક આ જગાનાનો ચમત્કાર છે. હાલમાં દરેક વર્તમાન પત્રોમાં પેટન્ટ દવાઓ અને બલિષ્ઠ બાણુઓની જાહેરાતો સરસીશીષીટ સાથે પચાસ ટકા કરતાં વધારે જોવામાં આવે છે ! ! !

ઉપનિષદ્વેતા મહાન્ ઝર્મન તત્ત્વજ્ઞાની આર્થર શોપેનહૉરનું જીવનચરિત્ર.

(૨)

૧૮૧૩ ના નવેમ્બરમાં શોપેનહૉર ખાછો વીમર આબ્સે અને થોડા મહિના એવી માતા સાથે રહ્યો. પરંતુ એના અતઃપ્રણય તથા મીઝાઝીપણીને લીધે માતા સાથે પણ એને અનુન નહીં. તે પણ અપ્રક સ્વભાવની હતી, તેથી ૬ મહિનામાં તેઓ લગ્ન વડીને જૂદાં પડ્યાં અને માતા ૧૮૩૮ માં મરી ત્યાં સુધી પુત્રે તેનાં મુખદર્શનની પણ દરકાર કરી નહીં.

ઉપનિષદ આદિ સંસ્કૃત સાહિત્ય સાથે થયેલો સમાગમ.

વીમરમાં જો કે માતા સાથે વૈષમ્ય થયું તો પણ એક એવી બીજી મૈત્રી થઈ કે જેથી તેને તેમજ જગતને ઘણો લાભ થયો. તેનાં જીવનપ્રવાહની દિશા જ તેથી પદચાલ નહીં તો જાણકાર ગણે. પૂર્વે જાણ્યોના અભ્યાસી મી. મેયર સાથે તેને વાર્તાલાપ ચનાં શોપેનહૉર પ્રાચીન આર્યાવર્તના તત્ત્વજ્ઞાનનાં અધ્યેનાં જ્ઞાપાંતરો દ્વારા અભ્યાસ કરવા લગ્નથાયો. તે કરનાં પણ વધારે પરિણામ જનક અભ્યાસ તે ઉપનિષદોના હતો. મૂળ ઉપનિષદો જાણતાનનાં આખી પૃથ્વીમાં સર્વોત્તમ પ્રતિપાદક ગયા છે. મૂળ સંસ્કૃતમાંથી તેનું ફ્રાન્સમાં જાપાંતર થયું હતું તે પરથી એ કેટલીક દુપેરેંઝિ લેડીનમાં બાંતર કરીને તે ૧૮૦૧-૨ માં યુરોપમાં પ્રગટ કર્યું હતું. આ જાપાંતર ધણું અપૂર્ણ અને અશુદ્ધ હતું. મૂળના અર્થે બિસ્મૃત સારી રીતે તેમાં દર્શાવ્યા નહોતા. પરંતુ શોપેનહૉરની ઝીણી બુદ્ધિએ એની ઉત્તમતા જરૂર પીછાની હતી, અને ઉપનિષદને પોતાના ધર્મ અર્થ રૂપે માનીને તેની વિસ્તૃતર પોતાની બતાવી દીધી હતી. વેદાંતનું સ્વરૂપ તે ઉત્તમ રીતે સમજ્યો હતો અને યુરોપના રિસ્તુરોમાં તથા સાહિત્યમાં 'નિર્વાણ' શબ્દને જાણુ રહ્યો કરનાર તેજ પ્રથમ હતો. મનુષ્ય જીવનનું સાર્થક્ય પરમાર્થ છે એ તેનો સિધ્ધાંત હતો. પરંતુ તે માત્ર સામાન્ય મનુષ્યો માટેજ. આદર્શ તો નિર્વોણ અર્થાત્ આત્માનો પરમદ્રમાં લય કરી નાંખરો એજ છે, એ સિદ્ધાંતનું તેણે ઘણી ઉત્તમતાથી જર્મન જાણમાં પ્રતિપાદન કર્યું હતું. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પરમાર્થ ઉપરાંત અને તેનાથી ધનુ સારો માર્ગ તેણે વેરામ્યનો બતાવ્યો હતો. એના પોતાના સ્વભાવથીજ એને વૈરાગ્ય પ્રતિ શાન થયો હતો એ પણ છે. પૂર્વના એ એકતરથી પણ નન્દપૂર્ણ સિધ્ધાંતના પ્રચારને, એની અસલી દલીલા તથા તર્કોથી ઘણી પ્રુષ્ટિ મળી હતી. સંસારમાં જે પણ શુરં છે તેને છુપાવવાને બદલે, તેના પર આદર બિજાવવાને બદલે, ને તે સોયા મો તેને ઉદ્દેશી તેણે કેટલીક વાર સફાનું સત્ય જાન એના જેવી સારી રીતે બીજે કોઈ કરી શક્યો નથી. જગતની અવિમાં કહેડે કુદરતની આદિમાં કૃષ્ણ, શમ તથા હન્ધા એજ હતાં. અને ધન્ધા

સ્વાર્થ પ્રતિજ્ઞ આકર્ષાતી. આ સિદ્ધાંત ઉપર એણે નવજ્ઞાનનાં પોતાનાં સ્વનર્મ દર્શન (સફલ) ધમારત રચી છે. આલ્લી આવેલી રૂઢીઓમાં, સ્થાપવામાં આવેલા પંથોમાં, સામાજિક બંધારણમાં એજ તત્ત્વો પ્રધાન છે એ તેણે, તેનું પ્રયત્નરણુ કરીને બહુ સારી રીતે બતાવ્યું છે ! તે છિદ્રોજી એક શક્ય છે પરંતુ તે બહુ આબાદ જોવાં છે. છિદ્રોમાં પાણી જે ઉપછિદ્રો હોય તે તેની ચકોર ચક્ષુ બંધાર નહોતાં. દુર્ગુણો તે દિશ્વુક, બાદશાહી એનેલાઈસર હતો ! મનુષ્ય દેહનો કુધા આદિ એ બંધનો વણીવીને, કળાકૌશલ્યદાર તથા ત્યાગ દારાજ એ બંધનોનો નાશ કરી શકાય છે એ તેનો ખીન્ને સિદ્ધાંત હતો અને ચાલીજ વેદાંતની તેના પર થયેલી અસર આગ્રમ પડે આવે છે. મનુષ્યમાં તો તેણે એકલા ખીન્ને દુર્ગુણો જોયા-બતાવ્યા હતા કે તેમને માટે તેના હૃદયમાં અતુક પાનો અવકાશ રહ્યા નહોતો. તેથી ભક્તતા રહિત, કુદરતના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રહેલા એવા પંશુઓ પ્રતિજ્ઞ તેને દયા હતી ! મનુષ્યને તે દયાપાત્ર માનતોજ નહીં.

શો પેનહોર અને સ્ત્રીઓ.

મનુષ્યોમાં પણ સ્ત્રી વર્ગ માટે તો તેને મહા તિરસ્કાર હતો ! તેને કાંઈ પણ કુવચન કહેવું તેણે બાકી રાખ્યું નથી. પરંતુ તે છતાં તે કાંઈ સ્ત્રીનાં શરીરના સ્પર્શથી અગ્રાત રહ્યો ન હોતો. તે સ્ત્રીઓનો રશ્મિક હતો એમ કહેતાં શોક યાય છે. તેણે અંગ્રેજીમાં બ્રમ્મ આદિ વિષયો ઉપર જે નોંધો લખી છે તે તેના જીવનચરિત્રકારોનાં કથન પ્રમાણે એટલી બિઝલ છે કે પ્રગટ થવા અપાર ગણાય છે. એકાંત જીવનને લીધે વારંવાર તેને પત્ની હોવાના મુખે તથા સગવડની ઉર્મિઓ ચઢ આવતી. પરંતુ બ્રમ્મ કરવાથી ખર્ચ વધી પડે તે બચથી તેમજ બાહ્યીની છુટા લેવાનું તેનાથી પછી બની ન શકે એ કારણથી લગ્નની ઉપાધિમાં તે કદિ પડ્યોજ નહોતો.

બીમરમાં હતો ત્યારે ગીથીના સમાગમથી “ દષ્ટિ તથા રંગ ” એ વિશે એક નિબંધ લખવા તે લલચાયો હતો. સાયન્સ એ કાંઈ શો પેનહોરનો વિષય નહોતો. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિથી તે ‘ સાયન્સ ’ ને જોતો. તેનો એવો મત હતો કે વિજ્ઞાન (સાયન્સ) માનથી કાંઈ સત્ય જણાતું નથી. સાયન્સ માત્ર સરેકારથી અથ ‘ પક્ષપાતી ’ બનેલી આંખને જે દ્રષ્યો જણાય છે તેનું માત્ર વર્ગીકરણ તથા નિયમન કરે છે. સત્ય તો જૂદુંજ છે. સાયન્સની ઉપર શરી વળવું અને અણુક સ્વતંત્ર સિદ્ધાંતોથી મનુષ્યના સ્વભાવ તથા કુદરતની રચના સમજાવવી એનેજ તે ખરી દિશ્વુક માનતો. શુદ્ધિમય જીવન ઇચ્છા તથા લાગણીઓથી, તથા સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓ સ્વભાવ અને આરિચ્છ પરથી રચાય છે, એવો મત તેણે હેલ્થેશીયસ આદિ દિશ્વુકો સાથે મળતા ચર્ચને સ્થાપ્યો હતો. આ મતલબની દિશ્વુકિનો અંચ તેણે ૧૮૧૮ માં લખ્યો પૂરો કર્યો હતો. અંધનાં દરેક પાના દીઠ એક ડબુટ (આશરે સાત રૂપિયા) આપવાનું પઠીને લીપઝીકની એક ચોપડી ઉપાવનારી પેટીએ તે ડાપવાનું અને પ્રકટ કરવાનું માથે લીધું. પણ તે ડાપવાં વાર લાગી તેથી શો પેનહોર વહેમા-યો કે કાંઈ તરકટ છે. અને પ્રસિદ્ધ કરનાર પર એક એવો તો ગરમાગરમ પત્ર લખ્યો કે, તેણે પત્રવ્યવહારનું બંધ કરી દીધો ! પરંતુ અંતે અંચ ૪ લાગોમાં પ્રગટ થયો. પ્રગટ થયા પહેલાં તે કટકીની સુસાધરી કરી આવ્યો.

આજ દરમીયાન તેની માંએ, તેની બહેને તથા પોતે જે પેઢીમાં પોતાની મુંઢી ચાપણ તરીકે સુધી હતી તે પેઢી બાંગી. એની મા તથા બહેને તો ૭૦ રૂા-લાખે માંડવાળા હરી પણ શોપેનહોરે તો એવી માંડવાળા કરવાની કૌશલ્યપૂર્વક ના પાડી. અંતે તેને લગભગ પૂરા પૈસા મળ્યા ત્યારેજ રહ્યો.

રૂઝનામાં થોડો વખત રહીને તેણે કંઈ સુનીવર્સિટીમાં પ્રોફેસર તરીકે રહેવું તે વિશે વિચાર કરીને, અંતે બર્લિન જવાનો દરખાસ કર્યો. પણ તે કંઈ સારો વક્તા નહોતો. અને તેને પ્રોફેસર તરીકે રાહતેનામું આપ્યું પડ્યું. તેણે તો એજ અનુમાન કર્યું કે પ્રખ્યાત જર્મન તત્ત્વજ્ઞ હેગેલ મારે પ્રતિસ્પર્ધી અને ધરી હોવાથી, તેના કાવાદાવાથી આમ કરવાનો વખત આવ્યો. બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે ખાદ થોડો વાર રહી, ૧૮૨૫ ના મે માસમાં તે પાછો બર્લીનમાં આવી પહોંચ્યો. આ વખતે, તે જમણે કાને બહેરો થઈ ગયો હતો. બર્લિનમાં છ વર્ષ સુધી તેણે એકલા કુર્ષી કર્યું. પોતાની રિસ્ત્રીતાં અંધારી ગરદાસ કે કદર થવાનાં ચિન્હોની તેણે વાટ જોવાજ કરી. પણ તેના તો તેને પતોજ લાગ્યો નહોતો. તત્ત્વજ્ઞ હેગેલજ તેની પૂર્ણ પ્રખ્યાતિના પૂરમાં હતો. તેનીજ આજુ તે વેળા વાગી રહી હતી. આથી એનો છત્ત જળીને ખાદ થઈ જતો. એના સિદ્ધિતા તો કોઈ સ્વીકારતું તેમજ જણતું નોવામાં આવ્યુંજ નહોતું. અંતે કંટાળીને તે ૧૮૩૩ માં ક્રાંફર્ડ નગરમાં જાયુક રહેવા ગયો. બીજાના અંધો વાંગીને તેમાં પોતાના મતો, માન્યતાઓ તથા સિદ્ધાંતોને જે મળતું આવતું તે એ ટપકાવી લેતો, તેમજ નવીન શોધખોળોથી પણ તેનાજ વિચારોને પુષ્ટિ મળતી એમ તે દિકાઓ લેતો. ખાજગથી એણે જે પણ લખ્યું તે પોતાના મૂળ અંધતા બાબત તથા સ્પષ્ટીકરણ રૂપેજ હતું. પણ વરસની પ્રજાની એકદરથી તેના હૃદયમાં વિષનો બહુ સમય થઈ ગયો હતો. હેગેલજ નામ સાંભળી તે શુકતો. પોતાના એક શુક્તક (૧૮૩૬) ની પ્રસ્તાવનામાં તો તેણે લખ્યું કે એના અંધોમાં તથા અર્થશીલ તો દેવજ દમજા જેવી થાતો છે અને એક અર્થશીલ સત્યાભાસીજ છે.

નિબંધ મારે હરિશ્ચંદ્ર-હર્ષ અને રોહક.

૧૮૪૧ માં નોર્વેની એકેડમી ઓફ સાયન્સે "આત્મજ્ઞાન (સેલ્ફ-કોન્સીયસનેસ) થીજ મનુષ્યની ધ્રુવજા વસ્તુતઃ સ્વતંત્ર છે કે નહીં એ સિદ્ધ કરી શકાય ?" એ તત્ત્વજ્ઞાનના વિષય ઉપર હરિશ્ચંદ્રના નિબંધો લખાવ્યા હતા. શોપેનહોર પણ એક દરીશ હતો. અને તેને ધનામ મળ્યું, તેમજ તેની ઉત્તમતાને લીધે તેને તે સોસાયટીના સભ્યસદ્ તરીકે ચુરી દલાવાતું પણ માન મળ્યું. તેની કદર એ પ્રમાણે જીવનમાં પ્રથમજ વાર થઈ. તેથી તેને સ્વાભાવિક ધણો દર્દ થયો. પણ તેનું રમન તરતજ થયું. " નીતિના પાવાઓ " એ નામના વિષય પર નિબંધ લખવાની ફરીકાજ કોપનહેગનની ડેનીશ એકેડેમીએ ૧૮૩૯ માં કરાવી હતી. આ ' હરીશ્ચંદ્ર ' માં શોપેનહોર એકેડેમી ઉમેલ્યાર હતો. બીજા કોઈ તરફથી નિબંધ મળ્યોજ નહોતો. આ જોતાં તેને ધનામ મળવા વિશે કોઈ શક દેખાતો નહોતો. પરંતુ તે છતાંજ તેને ધનામ મેળવવા મારે એ જે કદરેજ અપાત દેરવામાં આવ્યો કે, સત્યાગ્રહના વિષેકની હૃદયની પ્રેરણા એ પશુ નીતિની એક વંદ હેઠળ શકે કે નહીં તે પર તો મેખકે કાંઈ કહ્યુંજ નથી, અને વળી (૨) તેણે નિબંધમાં તેના સમકક્ષીન માન્ય અને પ્રમાણુ રૂપ મળ્યાના તત્ત્વજ્ઞતાઓ મારે બહુ અવમાન પૂર્વક વિશેષ મૂલ્ય અને સંજોગો તો સોપડમાં હતાં ! તેના નિર્ણયકારી અમરુન્નતાનું ખરું કારણ તો પહેલાં કરતાં

બીચુજ દહુ. પરંતુ તેથી તો શોપેનહોર ઉદ્ધતાં સ્વીકાર્યા અને હેન્ડલને શ્રીધા ગાથોના આજોથી વીધી નાખ્યો !

અંતે કદર થઇ !

એવું સ્મારક અને મુખ્ય પુસ્તક (" જગત ઇન્ધા અને ભાવના રૂપે " એ નામનું) ધીમે ધીમે પેચાતું હતું. ૧૮૧૮ માં તેની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ તે પછી ૧૮૪૪ માં તેની રૂપેરી જુબીલી રૂપે તેની બીજી આવૃત્તિ કાંઇક સુધારા વધારા સહિત પ્રગટ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો. આ ૨ જી આવૃત્તિની ૫૦૦-૭૦૦ જે નેકસો છપાવી હતી. તો પણ તેની પ્રતો વેચાતાં એટલી વાર લાગી કે બે વરસ રહીને ક્રીમ્મત ઘટાડવી પડી. તે છતાં અંતે પણ કદરનાં પગલાં ધીમે ધીમે સંભળાયા માંઝાં શોપેનહોરનું દર્શનશાસ્ત્ર પણ વિદ્વાનોમાં અભ્યાસ યોગ્ય હવે ગણાયા લાગ્યું. યશ વધવા લાગ્યો. વિદ્વાનો તેનાં ગ્રંથનાં વાંચ્યો સંજોગો તેને ખુલાસાઓ પૂછવા લાગ્યા. જુદે જુદે સમયે લખેલા નિબંધો પણ અત્યાર મુખી કાંઈ છાપનાર નહોતું નહોતું. પણ લેખકનો યશ વધતાં તે છપાવી આપનાર એક મિત્ર મળ્યો. પરંતુ તેમાં શોપેનહોરનો કાંઈ શુક્રવાર વાળો નહોતો ! એ અદ્ભુત અને ખતોરજીવ નિબંધોનાં મેડેનતાણાં તરીકે શોપેનહોરને તો માત્ર તેનાં છાપનારે, તે ગ્રંથની દશ નકલ મરન આપી હતી-સૌકડી તો કુટી બદામ નહોતી. શોપેનહોરનો સીતારો હવે ફૂલો. જે યશ ન મળવાથી હેન્ડલના બાર વાગ્યા હતા, જે યશનાં કમાડ ઠોકતાં ઠોકતાં શોપેનહોર ફૂટો થઇ ગયો પણ ઉપકયાં નહોતો તે હવે શોપેનહોરનાં કમાડ ઠોકતો સામે અને ઉમરે આવી ઉભો ! જર્મનીના પ્રસિદ્ધ દર્શનશાસ્ત્રમાં એક તરીકે એની ગણના થવા લાગી. એના સિદ્ધાંતો સંજોગો તત્ત્વજ્ઞાનનાં માસિકોમાં તત્ત્વજ્ઞાનના યુવાન અભ્યાસીઓએ ચર્ચા કરવા માંડી. એની ફિલ્સુફી બીજા ફિલ્સુફી આરોજ તથા સ્વતંત્ર હતી. તેથીજ વિદ્વાન વર્ગમાં એને માટે પ્રથમ તો હાસ્ય તથા તિરસ્કારજન હતો. પરંતુ સત્યાંશની નિરુપકા નિરંતર કરવી અશક્ય છે. તે તરીકે આત્મા વિના, અને બહુ દાખો તો ઉમરાઈ આત્મા વિના રહેતુંજ નથી એવો એનો સ્વભાવ છે. એના સિદ્ધાંતોમાં જે નવું ચૈતન્ય, નવો પ્રકાર, અને સ્વતંત્રતાની બાબત હતી તે આપો આપ અગત્ય લાગી. શોપેનહોરના સિદ્ધાંતોનું અવલોકન કરનારાં સર્વોત્તમ નિબંધ માટે લીપ-ઝીકની યુનીવર્સિટીએ ઇનામની રકમ પ્રગટ કરી તથા શોપેનહોરની પ્રમાણભૂત તદ્દથેતા તરીકેની પંક્તિ નિર્ધારિત રીતે સહ થઇ. આ પછી એના ગ્રંથોની અનેક આવૃત્તિઓ થઇ અને ફ્રેંચ, વગેરે ભાષાઓમાં પણ તેનાં અનુવાદ થઇ તે આખા યુરોપના એક અગ્રગતાં તત્ત્વજ્ઞ તરીકે નામાંકિત થઇ પડ્યો.

૧૮૫૪ માં પ્રખ્યાત જર્મન કાવ્ય રચયિતા રીચર્ડ વેગ્નરે તેના પર પોતાનો એક ગ્રંથ મોકલ્યો. ગાળનકાળની ચીયરી સંજોગો તે જાને પ્રખ્યાત પુસ્તકોના મન એક દેખાતા અદસ્તા-લથી, વેગ્નરે તેના પર ઉપકારનો એક પત્ર પણ સાથે મોકલ્યો હતો. એની સત્તિરમી વર્તિમાંને રિતે રચના રચનારેથી એના પર અભિનંદનના અદિશાઓ આપ્યા હતા. ૧૮૬૦ માં એને દમનો વ્યાધિ થયો. તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૦ ને રિતે તેણે નારનો લીધો અને તે પછી તે તત્કાલ અચાનક મરણ પામ્યો. તે દમનેમાં માર્ગ ખૂન થયો અને મને જુદી લેંગે એ દેશમાં રંગો. તે દેશનનો હવે અંત આવ્યો.

રોપિનકેરના ક્રેલાક દુર્ગુણો અને દોષો છતાં એના જેવા તોવ ખુદિશાલી તત્વો યોગ્ય થયા છે એમ હવે યુરોપ કહીએ છે. પ્રો. મેક્સમુલરને એની પ્રતિભાશાલી નાર્કિક સક્રિય માટે આધારણ હિસુ મત હતું. તેની ફિલ્સોફી પુસ્તકમાંથી અવતરણ યવલી નહીં પણ સ્વહવનનાં અવલોકન અને અનુભવ પરથી રચાઈ હતી. તે પુસ્તકાધાર રહિત હતી. એ તેની વિશેષતા હતી. ફિલ્સોફીના શબ્દો અને વાક્યો પણ તેને આવડ્યાં તે પહેલાં એનાં વિચિત્ર હવનાનુભવે એને ફિલ્સોફીકલ સાર પ્રત્યક્ષ-સન્નુભ અનુભવ દ્વારા થયું હતું !

(સમાપ્ત)

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંખ્યાની નવીન શોધ, તથા વિચારો (સીટીક).

શરીરમાંનો ચૂનો જતો રહેવાથી ડીંગણા થઈ ગયેલા મનુષ્ય—કદરતની ઝીણી ઝીણી ખુશીઓ અને તેની શુભ તથા વક્ર ગતિઓને સૂક્ષ્મ ખુદિ પણ પામી શકતી નથી. હાલમાં બર્મિંગહામ (ઇંગ્લેન્ડમાં) ૫૮ વર્ષની વયે એલ્બર્ટ મોલ્સ નામનો એક મનુષ્ય મરણ પામ્યો હતો. તે એક રીતે સૌથી અદ્યુત પુરૂષ હતો. જગતમાં તેના જેવો બ્યાધિ કોઈને નહોતો. તેના શરીરમાંનાં હાડકાંમાંથી ૨૫ વર્ષની વાત ઉપર ચૂનાનું તત્ત્વ નીકળી ગયું તેથી તેનાં તમામ હાડકાં પોચાં અને વાંકાચૂકાં થઈ ગયાં ! તે વખત સુધી તે કોતરકામનો કાર્ય કરતો અને રોમની સરખાતે તેના હાથ ન ચાલતા મોંઢવાથી યતી દેખાઈ. તે આરોગ્યવાન હતો ત્યારે તે ૫ ફુટ અને આઠ ઇંચ લાંબો હતો પણ મરણ વખતે તે પૂરા આર ફુટ પણ નહોતો. દિમાં હાડકાંની લંબાઈમાંથી ૨૦ ઇંચ ચાલ્યા ગયા ! ૧૪ વર્ષ થયાં તે તે પથારીવચ્ચે હતો અને આ રોગ છતાં તેના શરીરને વેલ્લા જરા થતી નહોતી ! આખી દુન્યાના ડોક્ટરો આ ‘કેસ’ જોઈ-સંભળી ચક્રિત થતા. પણ ઉપાય કોઈને જાણ્યો નહોતો. તેમજ એવા રોગીની જોડી પણ મળી નહીં ! હાડકાંમાંથી ચૂનો જતો રહેવાથી આ રોગ લાઘુ પડ્યો છે એ નિવાન કરવા ઉપરાંત તેઓ કાંઈ વધુ કરી શક્યા નહીં. “વૈવકલ્યપત્ર” અથવા “ધિન્-વર્તરી” ના વિદ્વાન તંત્રીઓ અથવા કોઈ બીજા વૈજ્ઞાનિક આર્થ વૈજ્ઞાનિક મંથોને આધારે આ રોગ પર કોઈક પ્રયત્ન પાડી શકે જરા ?

‘વીન્ટ્રીક’ માછલી વડાણ અટકાવે છે—અમુક જાતની માછલી જે ‘ટોર્પી-ટોર્પી’ નામે ઓળખાય છે તેમાં વીન્ટ્રીક રક્તિ છે, અને તેને અટકનાં આપણને વીન્ટ્રીકના ખરેખરનાં સ્વંયક્ર આપે છે. તેની વીન્ટ્રીક હમે ‘સત્ય’ના એક ગતિકમાં આપી ગયા છીએ. આ જાતની માછલીઓએ પોતાની વીન્ટ્રીક રક્તિના શુદ્ધથી એક મોટા વડાણને ચોટાક માસની ૪ વાંતપર અટકાવી દીધાના સમાચાર મળ્યા છે. તે વડાણ તે માત્ર લઈ જતાં

“ શેરોલ ” નામની સ્ટીમર હતી કંચુનાના ટાંબુની ઉત્તરે ગઈ સ્ટીમમાં આ સ્ટીમર હતી તેવામાં તે, એક જ વર્ગે સંધુ જરોખર ચાલવા છતાં, એની મેજે ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી. ધીમી કેમ પડી ગઈ તેની કોઈને કંઈ કરી સમજ પડે નહીં. કેટલાક ખવાસીઓ એક કહેવા લાગ્યા કે હમારે પગે અને આંગળીને ટેરવે કંઈક ગતીવચી જેની લાગણી થાય છે. અતે સ્ટીમર લગભગ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને ખવાસીઓ લખવીન થઈ ગયા. હવે એક ખવાસી ડોહીયું કરીને સ્ટીમર ખદાર એવું છે તો તેની ખદારની બાબતે તેણે સેકંડો માહલીઓ ચોટલી દોડી. વાન એમ હતી કે પેલી ટોપાડો-માહલીઓ હજારો સંખ્યામાં આ વડાણની તળીએ તથા આસપાસ ચોટી ગઈ હતી. એક ઉપર એક એમ તેના થર બાઝી ગયા હતા. આમ બાજવાનું કારણ એ હતું કે એ માહલીમાં વીજળીક પ્રવાહ હોવાથી અને વડાણ લોખંડનાં પત્રાં બનેલું હોવાથી તે તરફ આકર્ષિત ગઈ ને કોહસુબના નિયમથી લોખંડને ચોટી ગઈ. ‘ શેરોલ ’ ધીમેધીમે છતાં ચાલી તો ખરી. ગઈ સ્ટીમનું પાણી ગરમ છે એ વાત જરોખમાં પ્રખ્યાત છે. સ્ટીમર ઉત્તર તરફ આગળ વધતાં ગરમ પાણીમાંથી તે નીકળી જતાં, માહલીઓ છુટી પડી ગઈ અને સ્ટીમર પોતાની હમેશની ઝડપમાં આવી ગઈ. કુદરતની વિચિત્રતા આગળ આરો આંકે છે.

નિંદ્રા અને એડીસન—વીજળીક શોધોના સંપ્રિત આચાર્ય મી. એડીસનના નિંદ્રા વિશેનો મત બહુ દ્રઢ છે. તે કહે છે કે “ ૨૦ કલાક કામ અને ૪ કલાક ઉંઘ એજ પ્રમાણે ચોખ્ખું છે. હું તેમજ કરું છું. મારો બાપ ૯૪ વર્ષની તથા મારો દાદો ૧૦૨ તથા મારો પરદાદો છેક ૧૦૪ વર્ષની વયે, અનુક્રમે, મૂવા-છતાં તેમનામાંના કોઈને સરેરાસ પાંચ કલાકથી વધુ ઉંઘ નેહતી નહોતી. ” મી. એડીસન વારંવાર ૩ દિન, ૫૨ કલાક એક કાણુ પણ આંખ નિંચવા વગર કામ કરતો રહે છે અને પછી ૨૦ કલાક સમગ્ર એક અવધવ હાથાઆ વિના ઉઘતો રહે છે. ખરી વાત એ છે કે, ઉંઘના કલાક કરતાં તેની જાત વધારે આવશ્યક છે. એક કલાકની ગાઠ નિંદ્રા દસ કલાકની કામી પાછી નિંદ્રા ખરોખર છે. એડીસન કહે છે કે રાત ઉઘવા મારે છે એજ એક વહેમ છે ! સૂઈ અસ્ત થવાથી રાત્રી પડે છે અને તે શિવાય રાત્રી અને દિનમાં કંઈજ બેદ નથી. છતાં રાત્રી સુવામાં યા મારે રોડી નાંખવી ? આપણા શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે આહાર અને નિંદ્રા વધાર્યાં વધે છે અને ઘટાડ્યાં ઘટે છે. એ વાત સત્યજ છે. અભ્યાસ તથા સંસ્કાર પર તેનો આધાર છે. પ્રકૃતિ પર પણ કેટલીક વાર આધાર હોય છે. મી. એડીસનની બ્યારે બેરીસ્ટર તરીકે ધીકતો ધધો યજ્ઞાવતો સારે રાત્રીના બે વાગેને સુવા જતો ને પાંચ વાગેને તો પાછાં ‘ બ્રહ્મા ’ ના ચોડા લઈ બેઠો જોવામાં આવતો ! મહાન સેનાપતિઓ બહુ ઓછી નિંદ્રા સેનારા હોય છે એટલુંજ નહીં પણ યોદ્ધા યોદ્ધા મીનિટ પણ ગરજમાં આવે ત્યારે હથી લઈ સહે છે. વેકેશન યોડે સ્વારી કરતાં બેઠા બેઠા જતા ઉંઘ લેતા ! ને તાજે બનતો ! બહુ દ્રઢ મનનાં મનુષ્યો પ્રાયઃ એમ હોય છે. જે મનુષ્ય મરજમાં આવે ત્યારે અને તેટલું ઉંઘે તેઓ પ્રજ્ઞ સ્પષ્ટ સહનવાળા મનુષ્ય છે, એમ નિશ્ચય નાણુ. નિંદ્રા પર જેને કાણુ છે તેનો લગભગ બંધા પર કાણુ છે ! ચોટલી ખીટીએ દોરીથી બાંધીને અથવા આ-કાશી પીને ભગલું એ કાંઈ કાણુ નથી.

સૌથી ઝડપથી દાંડનારાં પ્રાણીઓ—તે ત્રણ ગણાય છે. યોરો, કુતરો, તથા

સસહુ. કદનાં પ્રમાણમાં તો કાળી (ઘોડાં) કાઠી સૌથી ઝડપથી ચાલનારી છે. પરંતુ એ કંદર સૌથી ઝડપથી દોડનાર પ્રાણી તો ઘોડોજ છે. સારો તંદુર ઘોડો એક પગે વધુમાં વધુ ઇન્વીસ પુટ હાંપી શકે છે. આનું કારણ એ છે કે, આગલા કરતાં તેના પાછલા પગ વધારે ઉંચા કરી શકે છે તેથી શ્વેગ જલુ લાંબી થઈ શકે છે. ફક્ત પછી ઘોડાથી બીજા નંબરે આવે છે, બ્યારે સસહુ ત્રીજો નંબરે આવે છે. ‘ ગીરાણી ’ ફેરલીક વાર દર સેકન્ડના પંદર વાર દોડે છે. ફક્ત ઘણીવાર રેલ્વેસ્ટેશન સાથે ૨-૪ મીનીટ ઇનામની આશર વગર હરીફાઈ કરે છે એ પરથી તેમની ઝડપની કદર થઈ શકશે.

હોજરી વિના પણ જીવી શકાય છે !—વૈદ્યકશાસ્ત્ર પ્રયોગના એક પછી એક ચમત્કાર પ્રકાશિત થતા જાય છે. અને શરીરમાં એક પછી એક અવયવ જીવન માટે “ અનિવાર્ય નથી ” એવી તેના પર ચીકી ચોટાતી જાય છે. છેલ્લી ચીકી ગરીબ બિચારી હોજરી પર ચોટાઈ છે. અમેરીકાના કોલોરેડો સ્ટેટના બોલ્ડર નગરનો એક શ્રીમંત ખેડૂત, મી. આર. ડબ્લ્યુ. હેસ્ટીંગ્સ ઘણા વર્ષ પયાં હોજરીમાં પાકું ચવાના રોગથી પીડાતો હતો, તેની હાલત એટલે સુધી બગડી કે તે વીચ કરીને મરવા તૈયાર થયો. ડૉક્ટરોએ હોજરી કાપી નાંખવાથી કદાચ બચે એમ સલાહ આપી અને અંતે તે તૈયાર થયો. આખી હોજરી પેટમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવી છે અને તેની સાથે પાકાની ઉમ પણ જતી રહી છે. તેથી તે વડ્ડા સાને યદને ઘેર વિદાય થયો છે. હોજરી વિના તેને ચાલે છે. આથી તે ખાતો નથી એમ કહ્યું નથી. તેના ખોરાક પેટમાં અન્ય રથને વ્યવસ્થા કરી લે છે. આવાં સરસ વ્હાડકાપ આ દેશમાં ભાગ્યેજ થઈ શકે.

સૌથી વિશેષ લાંબણ કરનાર પ્રાણી—તે કાચળો છે ! એ પૃથ્વીમાં સૌથી વિચિત્ર પ્રાણી છે. તે સ્વલ્પચર નથી અને જલચર નથી. જન્મે છે. તેનાં જન્મ હંડમાંથી થતાં સાથે તે પાણીમાં પેસી જાય છે. પરંતુ એક દિનના એ બાલકમાં પણ આત્મ સંરક્ષણની અદ્ભુત કૃતિ છે. તેની પીઠ વળે જોવી ચતી નથી ત્યાં સુધી તે નદી કે સરોવરની અંદર લીસાંત્રી કે ઝડીવાળા ખુણામાં બસાઈ રહે છે. આમ આઠ દસ મહિના સુધી માછલીથી તે પોતાનું રક્ષણ કરે છે. એટલે એ આશરે અધમણ જેવડું મોટું થઈ રહે છે, અને પીઠ વળે જોવી થાય છે પછી તે નિર્ભય થઈને જલમાં નિચરે છે. ખાંચ દસ આઠવાડીયાં સુધી તેને કોઈ પણ અનન્ય ન આપો તોપણ તે એમને એમ જીવત, અન્નગર પેઠે, ડોક પેટમાં ખોસીને, પડી રહે છે. એને અજવાળાં કે હવાતી પણ જરૂર નથી ! જો ફેરલાક કહે છે તેટલું બહુ અંધવાસિતું પુણ્ય હોય તો કાચળાની જરૂર સુકિત થતી હશે !

વાદળની વીજળીથી પણ રોગો સારા થાય છે—એ વીજળી પડવાથી તત્કાલ મરણ થાય છે એ સત્ય છે પરંતુ એ વીજળી પૂરેપૂરી શરીરમાંથી પસાર નથી થતી. પરંતુ મોત સર્વજન કરી જાય છે તો તો શરિરના ચક્ર પેઠે તેનાં શરીરને સુવર્ણ જેવું કરી દે છે. વીજળી લાગવાથી પ્રથમ તો બેભાન થઈ જાય છે. પરંતુ લાત આવે છે તો પુનઃજન્મ થાય છે. અનેક દાખલામાં જણાયું છે કે બહુજ બરાબ તળીયત વાળા મનુષ્યો કુદરતી વીજળી લાગતા પછી ઉત્તમ આરોગ્યવાન થાય છે. એટલુંજ નહીં પણ બહેરોંઝા અને મગ્ગોંઝા વીજળીક આંચકાથી જીવતા રહેવા પામતાં તેઓ બેભાનના સંભળતો થઈ ગયાં છે ! જન્મમાં

ઝાડને બાંજીને નહોં પણ તેની નિકટ માત્ર હજા હોઈએ તો ઝાડ પર વીજળી પડતાં તે બળી જાય છે છતાં નિકટસ્થ મનુષ્યને તો માત્ર તેનો આશંકાજનક લાગે છે. અને તે મનુષ્યના શરીરના રોગ એ વીજળીક પ્રયોગથી જન્મ યષ્ટ જાય છે.

ઉદરો દ્વારા કમાવાની મહા વિચિત્ર શક્તિ—દોરાનાં કારખાનાં ઉદરથીજ સ્ક્રોલ્સ લંડમાં આવેલા ડન્ફર્મલાઇન કસ્ટોમરો મી. ડેવીડ હટન ચલાવતો હતો. પ્રાણિકા ઉદરોમાંનો દરેક રોજ બહુ તો મહીનામાં એ પૈસાની બાજરી ખાય છે. હવે ઉદર રોજ દસ માઈલ જેટલું મુરશસ દોડી શકે છે. રમંથી સુનર કાંવવા માટે તેને સ્ત્રી કરતાં પણ ઉદર સસ્તો પડેલો દેખાયો. રતો હોડા ઉદરના મોમાં મુકીને તેને ગળા ચક્રમાં દોડાવતાં તે ૩૫ દહાડામાં ૨૫ ઇંચ લાંબાં ૩૩૫૦ દોરા બનાવી શકે છે, તેનો ખર્ચ ૯ પેની આવે છે. બ્યારે સ્ત્રી હાથે કાંનનાં બંધુ ખર્ચ આવે છે. દર ઉદર દીક ૭ આનાનો શાયદો પડે છે! ઉદરોના ૧૦,૦૦૦ ચરખા ચલાવવાની તેની યોજના હતી પણ તે અકસ્માત અકાલ મરણ પામવાથી (દાઘ સ્ત્રીઓના સાપથી!) આ યોજના અમલમાં મેલવામાં આવી નહોતી; તોપણ ૨ ઉદરો વડે તેણે ફોલ્કમંદ અખંતરાઓ કરી જોયા હતા, અને કેટલુંક સુનર કાઢ્યું હતું.

છોડવાઓની ઉછેરણી—અખતરાનો આ યુગ છે. તે વિના ઉન્નાત નથી એ સ્વત્ત્વ આપણે જેટલું સ્મરણ રાખીએ તેટલું જોણું છે. પારાની વરાગતા દીપકનાં 'વાયોમેટ' (નીલસોહિત, જૂરાં-રાનાં) કીરણો અચુક છોડવાઓ પર ફેંકવાથી તેઓની ઉગમાં બહુજ આશ્ચર્યજનક સુધારો થયો છે. જે ખીઆને નહોં તો અંકુર આવતાં અકવારીઆંઓ યષ્ટ જાય તે ઉક્ત રાતાં-જૂરાં કીરણોના પ્રભાવથી જોતજોતામાં અંકુરિત થયાં છે. કુદરતી કરતાં આ મુક્તિથી અધોધી અદ્ધમાંસજ વખત થયો છે. વળી રોમખની મદદથી પણ કેટલાક છોડવાઓ નજી ગણી જેટલી વધુ ઝડપથી ઉગી નીકળ્યા છે. જમીનની માટીના વીસ ટન જેટલા જથ્થામાં રેડીયમ એકજ કણ (બીલીગ્રામ) નાંખવાથી અંકુર તરતજ આવે છે, અને ટામેરો વગેરે ફળ શીઘ્ર પરિપક્વ કરવામાં પણ તે નવી અદ્ભુત ધાતુ ધણી કામ આવી છે. પાચાત્ય મેલો મહાની મંજૂરી છતાં પરદેશ સસ્તો માલ મોકલી શકે છે તેનાં કારણોની કુંચી અહીં જડે છે.

ઉજ્જવલ જમીનનો આવી લાગેલો અંત—ઉપર, ઉજ્જવલ જમીન હવે પછીના સમયમાં કદાચ પ્રાચીન ઇતિહાસ યષ્ટ પડશે. પ્રેદ્રિસર બ્રાહ્મણીએ અચુક અખતરાઓથી સિદ્ધ કર્યું છે કે, અચુક જાતનાં સુદ્રમ જંતુઓ (બેક્ટીરિયા) ઉપર જમીમાં દાખલ કરનાં તે રસાળ અને ફલદુપ બનાવી શકાય છે. તે પ્રેદ્રિસર બતાવી આપે છે કે એ જમીન વનરપતિ ૩૫ સંતતિ વિનાની-વાંજણી-થવાનું કારણ એજ છે કે ત્યાં હવાનો પ્રવેશ ન હોવાથી જમીનની જમીમાંના ફલદુપતાના અધિષ્ઠાના એવા જંતુ દેવો જીવી શકતા નથી. પ્રેદ્રિસર આ ઉપર જમીની માટીમાં જંતુઓ ભેળાને તે માટીને સરસ ખાતર બનાવવાની આશા રાખે છે તે પછીજ તે ખુદ ઉપર જમીમાં જંતુઓ સ્થાપવાની ચેષ્ટા કરશે.

મીસોની સ્ત્રીમનીમાંના હુમાડાથી તળીયત મુકરે છે!—એવો પણ એક મત છે! લંડનનો એક આ વિષયનો અનુભવી જણાવે છે કે લંડનવાસીઓની તળીયત સારી હોવાનું કારણ તેઓ હુમાડાવાળી હવા નાક વાટે સારી કાણી ગળના હોવાનું છે! તે કહે છે કે આ હુમાડો એ ચોખ્ખો કાર્જન છે અને કાર્જનનો ગણ શરીરમાંનું અન્નજલ શુદ્ધ

કરવાનો છે. આથી લંડનવાસીઓ આવતા ગમણું જેવા છે. તેમનાં સરીરમાં ખેરાસર એ કાર્બન પડે કુદરતી રીતે શુદ્ધ થાય છે. બે એમ હોય તો તો જે તમરોમાં મીસો ત હોય ત્યાં તે મ્યુનીશીપલિટીએ પ્રગતિ આરોગ્યની શદ્ધિ સાર આસ બંધાવવી જોઈએ કે જેથી લોકો ધુમાડો ખાય !

પુરતી જમીન નહીં હોય તો નાઇટ્રોજન નામક હવામાં ખાતરથી તેની ખોટ પુરી કરો !—રસાળ જમીનનો છેવે ઇંચ પર હોદમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. વધતી જતી વસ્તીની હાજરને પડેથી વળેલા માટે હવે વધારે જમીન મેળવવી અસકાર છે. રત્ન રાનાદેએ, તેના ઉપાય ધંધણ વર્ગ ઉપર એજ બતાવ્યો હતો કે યોગી જમીનમાં વધારે પાક “ ઇન્ટેન્સીવ કલ્ચર ” ની પદ્ધતિથી પેદા કરો ! જમીનમાંના કમનો પૂરો ઉપયોગ કરવાથી એકત્રી બમણું અને તેથી પણ વધુ નિરંતર ઉગાડી શકાય છે, તે વિષે દરે અગાડી લખી ગયા છીએ. જમીનમાંની ફલદ્રુપતાનો આધાર તેની માટીમાં નાઇટ્રોજનનું તત્ત્વ વળુએણું હોવા પર છે. ખાતર નાંખવાથી ફલદ્રુપતા સુધરે છે તેનું સુખ કારણ એ છે કે, ખાતરમાં નાઇટ્રોજનનું પ્રુક્ટન મોટું પ્રમાણ છે. દાખલા તરીકે થોડાની લીટીમાં દર ટને ૧૦ રતલ નાઇટ્રોજન છે હવે ખરું જોતાં, ખેડુતને એજ ૧૦ રતલ સાર બધી ટન લીટી ખરીદવી પડે આ છે જે તેને બારે પડે છે. હવે બગવાન હાલમાં હોવા છતાં દર લીટીમાં શીખવા જેવું આ છે ! જે જમીનમાં નાઇટ્રોજન ન હોવાની ખેડુત શર્માદ કરે છે તેની ઉપરની હવા નાઇટ્રોજનનો કોટ છે. દર એકર જમીન પરની હવામાં અર્ધો લાખ ટન નાઇટ્રોજન હશે—કેમકે હવા એ ચાર પંચમાંસ બાજે નાઇટ્રોજનનીજ બનેલી છે. જાણને બદલે હવામાંથીજ પદાર્થ નાઇટ્રોજન લઇ તે જમીનમાં પૂરવું એ તરફજ હાલની ‘ સાયન્સ ’ નો પ્રયાસ છે. નાઇટ્રોજન એકી રીતે કાઢીને હવે તંપાર ડબ્બામાં વેચાય છે ! આ સૂચના કરનાર પ્રથમ સાયેન્સિસ્ટ પ્રસિધ્ધ સર વી રુડોલ્ફ હવે પણ વ્યાપારિક અને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી હવામાંથી તે બનાવવાનું ખાતર તો તૈયાર દેશના પાટનગર કીમ્બીએનીયાના પ્રો. બ્રીફલેન્ડને ઘરે છે. તેણે નાઇટ્રોજન ખાતર બનાવવાનું જે કારખાનું કાઢ્યું છે તે દર વર્ષે હજારો ટન બતાવી વેચે છે. તમેલાનાં નક્ક ખાતર કરતાં આ હવાનું ખાતર ૨૦ ગણું અસરકારક છે અને તેથી તે અતિ ધણું સસ્તું પણ પડે છે. જમીનમાં લીનળી પ્રવેશ કરીને પણ તેની ફલદ્રુપતા વધારી શકાય છે તે વિષે હમે પૂર્વે કથન કરી ગયા છીએ.

પાકાં ફાકે મણ વગનની વાર્તા !—ફુનિયામાં સાધી મોટી વાતો ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં મખ્ખરી શરૂ કરી હાલમાંજ એક બજારનીએ પૂરી કરી છે. એ વાર્તાના ૧૦૬ બાગ છે અને દરેક બાગમાં એક હબર પ્રક છે !

બુદ્ધે છે. ' કુલવાન સ્ત્રીને અસતતા થોડ સખામાં લઇ જતા નહીં એકું મેં સાંભળ્યું છે; પરંતુ એ સનાતન આદ્ય કૌરવોએ આજે નહ કર્યો ', એકું દ્રૌપદી કહે છે.૨

દુરયોધને બેલાવતાં જ ગાંધારી દુર્યોધનનું મન વાળવા સાથે રાજસખામાં આવી હતી. " દુર્યોધની હોવાંથી તારી સાથે કેમ બોલું ? " એકું દ્રૌપદી નિષ્કથને પૂછે છે; અને સ્ત્રીના દુનુમાનના સરીસે રહેવાથી સ્પર્શ કરતાં સહોદાય છે. પુરોચી દુર રહેવાને આવ કહાવિતુ હોય તોયે તે કડક રીતે અગત્યમાં મેળાંતો નહીં સંકટ સમયે યુદ્ધ પ્રસંગે, વિવાદ સમારંભમાં, યજ્ઞમાં અને સ્વયંવરમાં, સંધિનું પુરુષ સમાજમાં દરેકનું દુષ્પણનું નદેનું પાનનું.૪ વિધવાવચનનો એક પ્રયોગ કાઢ પણ સ્વયે ઉચ્ચેખ થી ! સ્ત્રી ધવાનો આવ જનસમાજની નજરમાં હતો એમાં કશો સંશય નથી; પરંતુ ભારતીય યુદ્ધમાં લાખો વીર મારાયા છતાં સત્તી થયેલી સ્ત્રીઓ સંભળી કોઈક સ્થળે ઉચ્ચેખ છે.૫ પાંડુ સાથે માત્રી સતી થઈ એ એક પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે.૫ આદિપર્વમાં એક કોઠાં કહેલું છે કે સ્ત્રી પ્રથમ મૃત્યુ પામે તો પતિની વાટ જોવી હોય છે અને પતિ પ્રથમ મૃત્યુ પામે તો તેની પછી સતી થાય છે.૬ સૌન્દર્યને કીચકની સાથે પ્રાચી નાંખવાનો દુકમ થાય છે તે એક વિશિષ્ટ જાન છે.૭ એકાદેક મેટા માસુસ મૃત્યુ પામતાં તેની સાથે તેના એકાદેક શ્વામને પણ બીજી દુનિયામાં મોકલવામાં આવે તો એવો આવ જનુ પ્રાચીન કાલમાં હતો એકું આપણા લોકો કહે છે તેનો આ અવશેષ હોવો જોઈએ-વિધવા (પુનઃ) લગ્નનો નિષેધ એક બે કોઠાં કહેલો છે. ' પતિ મૃત થતાં કે તેની હયાતિમાં સ્ત્રીએ બીજા પુરુષપ્રાયે વિવાદ કરવો નહીં તેમ કરતાં તે સ્ત્રી નિઃસંસાર પતિત થયો. પુરુષ પુષ્કળ સ્ત્રીઓ કરે તો તેમાં અધર્મ નથી; પણ સ્ત્રીએ પ્રથમ પતિનું લંધન કરવાથી (એટલે બીજા સાથે વિવાદ કરવાથી) બહુ મોટો અધર્મ થશે ' એમ મહાભારતમાં લખ્યું છે.૮

વિધવાઓની રિધતિ સમાધાનકાલ નહોતી. દુષ્ટ પુરુષ તેમને, પુમાર્જાઓ કરતા એક કોઠાં કહેલું છે કે જમીનપર નાંખ્યાં આમિયપર જેમ પડી જડાય મારે છે તેમ પવિત્રીન થયેલી સ્ત્રીપર કરવો.

૧. મા ન શકયા પુરા દપ્તું મૂતૈરાકાસંગરણિ । સામય સીતાં પદ્મસ્ત રાજમાર્ગમતા જનઃ ॥
અયોધ્યાકાણ્ડ, ૩૩. ૮.
૨. ધર્મ્યાં શ્રિયં તર્મા પૂર્વે ન નયન્તીતિ નઃ ધુનમ્ । સનટઃ કૌરવેષુ પૂર્વો ધર્મઃ સનાતનઃ ॥
સમાવર્ષ, ૬૮. ૧.
૩. દુઃકા દાદં સંપ્રતિ તે ન વાયં દદાનિ વૈ મદ્ર નિર્બોધ ચેદમ્ । અહં કાલયે કથંમરમેકા
ત્વામાંલંબયં નિરતા સ્વર્ધમે ॥ યન- ૨૬૬. ૩; અતુર્ભક્તિ પુરસ્કૃત્ય રામાદ્યસ્ય વાનર । નાહં દપ્તું
સ્વતો ગાત્રમિચ્છયં વાનરોત્તમ ॥ સુંદર- ૩૪. ૬૨.
૪. ધ્યસનેષુ ન કુર્યેષુ ન યુદ્ધેષુ સ્વયંવરે । ન કનૌ નો વિરાદે વા દર્શનં દૃષ્ટ્વે નિયઃ ॥
યુદ્ધ. ૧૧૬. ૨૮.
૫. તપૈનં ચિત્તામિમ્ષં માર્શં સમન્વાસરોદં । આદિ- ૫૫-૬૪; રાજઃ કાતૌરેણ સહ મગાવીદં
ક્લેવરમ્ ! દમ્બ્યં મુપતિચ્છર્મનતદાયં શ્રિયં કુલ ॥ આદિ- ૧૨૫. ૨૧.
૬. પ્રપન્નં સંત્યજતા ભાર્યા પતિં પ્રેત્ય પ્રીક્ષતે । પૂર્વ મૃતં વ મર્તાૌ પથાત્યાખ્યનુગચ્છતિ ॥
આદિ- ૭૪. ૪૫.
૭. સૈન્યયાઃ મૂતપુત્રેણ સહ દાદં વિશારતિઃ । વિરાટ- ૨૩. ૮.
૮. મૃતં જીવંતિ વા તસ્મિન્ન પર પ્રાનુવાદ્નરમ્ । અધિમમ્ય પરં નારી પતિમ્પતિ ન સંસારઃ ॥
આદિ- ૧૦૪. ૩૨; ન કાવ્યધર્મઃ કલ્પજા બહુપત્નીકતા નુનામ્ । શ્વેનામધર્મઃ સુમુદાન્ મન્ત્રેઃ પૂર્વેસ્ય
લંબને ॥ આદિ- ૧૧૦. ૨૬.

નગર હોય છે. જે કે વિધવાઓના (પુત્ર:-) લગ્નને નિષિદ્ધ કરેલા છે, છતાં તે સ્ત્રી, એમ કેટલીક બાળોત્પાદકી બન્યા છે. નળની 'ધણ વર્ષ' સુધી કાંઈ પણ ખર્ચ ન મળવાથી કમવંતી દ્વિતીય સ્વધંવરની ખર્ચ ફેલાવે છે, અને મૃતપૂર્ણ ભેગા સાધુદત્ત સમને તે દ્વિતીય સ્વધંવરમાં હાજર રહેવા સાર દોહાદોહ કરવામાં કંઈ અધર્મચરણ લેવાનું નથી-એ ધ્યાનમાં રાખતાં તેવું છે. વળી અનુસાસન પર્વમાં આમ્મ સાર કરા બાળજો બોલાવવા તે કહેતાં પુનર્વિવાહિત સ્ત્રીના પુત્રને બોલાવવો નહીં, એમ લખેલું છે. આથી કંઈ નહીં તો એટલું તો સંપદ થાય છે કે સ્ત્રીઓના પુનર્વિવાહની વાત કંઈ અપ્રત્ય-પૂર્ણ તો નહોતીજ.

૭ કુટુંબમાં પિતા પ્રમુખ હોતો-તેના હુકમ પ્રમાણે સર્વેને ચાકવું થતું. અવિભક્ત કુટુંબની પદ્ધતિ

પ્રચલિત હતી. પુત્રપર પિતાની સત્તા અમર્યાદ હતી અને પુત્રેની પણ પિતાપર કુટુંબ.

અધ્યા અત્રપમ હતી, એવું બેક ગ્રંથમાં ઉલ્લેખિત બતાવેલું છે. પિતાને દારે વચનમંત્રવું પાપ ન થાય એટલા સાર રામ વનવાસ ગયા હતા, પુત્રને 'પોતાનું' એ વન પિતાને આપી તેની જવાબદારી પોતે સેવી હતી. બાળમ પિતાને સંતુષ્ટ કરવાને સાર આજન્મ પ્રજા-આપી વધા હતા. પરશુરામે પિતાની આજ્ઞા પાળવા સાર માતાને શિરચ્છેદ કર્યો હતો. પિતાની શુશ્રૂષા કરવી અને તેની આજ્ઞા પાળવી એમ કરતાં મોટા ધર્મ બીજો કોઈ નથી, એવું રામાયણમાં કહેલું છે.

હમની ધન્ય કરતી સાવિત્રીને સત્યવાન કહે છે કે "મારાં માળાપને પૂણી આવ, મારા પર દેવ ન જોઈએ; માતા પૂત્રી કરતાં માત્રી છે અને પિતા આકાશ કરતાં હવ્ય છે, "૩ આ મુજબ પુત્ર અર્થત આજ્ઞાધારક હતા એમ ને પ્રમાણે લખાય છે, તેમજ પિતા પણ બહુ પુત્રવત્સલ હતા એમ બતાવેલું છે. રામ વનવાસ જતાં રસાય પુત્રીકાથી મૃત્યુ પામ્યા હતા. વિદુર અને કૃષ્ણ અનેક વાર કુલ દુર્ગંધનને ત્યાં રવાનું કહેતા છતાં થુતવાદે પુત્રમેમથી જલદી વધુ અર્થ થઈ તેને ઇચ્છ્યા નહોતા.

બીજે નંબરે ન્યેયુજનને માન અપાતું. કેમકે સારે જડવાતું અનેક વખત મન થયા છતાં શબ્દ લીમ અને અર્જુન માત્ર ધર્મશક્તિના સંપન્ને માન આપવા; સામાજિક કષ્ટ રામાંથી દેવા. રામના પુત્રને સાર હરમણે પોતાના સુખપર પાણી ઊંડવું તરું, અને વર. તો હડગ કરી હતી. હરમણ કહે છે કે 'જે પ્રતીક અગિમાં િવા અરણ્યમાં રામ પ્રવેશ કરવા મંડિ તે તેની પહેલાંજ હુ' પ્રવેશ કરીયા, એ પાતું સમજ. " "ન્યેયુ ગયું સંકટમાં હો કે સમુદ્ધ હો-સર્વેએ તેની આજ્ઞામાં રહેવું' એ ધર્મ છે " એમ સુમિત્રા કહે છે. ૫ ભાર કહે છે કે પિતા ન હોય તો તેની બાબતે ત્યેક જાણ છે. ન્યેયુ જાતાની પત્નિને પણ બહુ માન અપાતું. ૭

૧. સત્સુટમામિયં મૂલો પ્રાર્થયન્તિ યથા સ્થાનઃ । પ્રાર્થયન્તિ જનાઃ સર્વે પતિદ્વીનો તથા શિવમ્ ॥ આદિ. ૧૬. ૧૨.

૨. ન ક્ષાનો ધર્મચરણં કિંચિદશ્ચ મહત્તરમ્ । યથા પિતરિ શુશ્રૂષા તદ્વ વા ચવનક્રિયા ॥ અર્ચાશ્લ. ૧૬ ૨૨.

૩. મમ સ્વામન્ત્રય પુત્રન માં દોષઃ સ્વૃતદયમ્ । માતા પુત્રતરા મૂલેઃ સ્થાનિતોષ્વતરસ્તથા ॥ મન. ૩૧૨. ૬૦.

૪. દાંતામશિરશ્ચં વા અદિ રક્તો પ્રવેશ્યતિ । પ્રવિષ્ટં તત્ર માં દેવિ ત્વં પૂર્વમવધાત્ય ॥ અર્ચાશ્લ. ૨૧. ૨૭.

૫. અસર્વો વા મમુદ્દો વા મતિરેયા તત્રાલ્પઃ । ત્વં ધર્મઃ સર્વો મોક્ષે યજ્ઞદેવશાનો મુવેત્ ॥ અર્ચાશ્લ. ૪૦. ૬.

૬. પિતા દિ મરતિ એષ્ઠો પર્મમાર્થેત્વ ઝાવતઃ । અર્ચાશ્લ. ૫૨. ૨૧.

૭. મનુ. ૧૦૫. ૧૦.

મનુષ્યના આયુષ્યના ચાર વિભાગ કરી પ્રત્યેક વિભાગને ઉચિત હોય તેવાં કર્મો કરવામાં કાળ વ્યયિત કરવો, એવું સાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે. આજ ચાર વિભાગને આશ્રમ કહેવાય આશ્રમ. છે. તે આશ્રમો આ ચુલ્લ દ્વારા—(૧) બ્રહ્મચર્ય, (૨) ગૃહસ્થ, (૩) વાનપ્રસ્થ, અને (૪) સંન્યાસ.

પુત્રનું યજ્ઞોપવિત થનાં તેને ગૃહસ્થ (ગૃહસ્થમાં) મોકલતા. આ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો પ્રારંભ થયો કહેવાય. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ નિહાળ બાર વર્ષનો હોતો અને તેમાં બ્રહ્મચારીઓને વેદાભ્યાસ અને ગૃહસ્થના કરી પડતી. ગૃહસ્થના બ્રહ્મચારીએ ગુરુના સંપત્તિ કરવા પછી સંપત્તિ કરતું નેહ્યે અને ગુરુની પદોમાં ઉઠી નેહ્યે. સ્વભાવે મૃદુ અને સ્વિય રહી છદ્વિપદમન કરતું નેહ્યે અને સ્વાધ્યાયાધ્યાયન લક્ષ્યપૂર્વક કરતું નેહ્યે. ૧ શાન્તિપર્વના ૧૬૧ મા અધ્યાયમાં બ્રહ્મચારીનાં કર્તવ્યો વિસ્તારથી આપવામાં આવેલાં છે. ગૃહસ્થમાં અધ્યાયન કર્યા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ બ્રહ્મચારી ચિત્રમહે પછી આવતો અને પછી વિવાહ કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતો. આ આશ્રમમાં ધર્માચરણથી ધન સંપાદન કરી ગૃહસ્થ દાન દેવાં, અતિથિઓને સતોત્ર પવન, શ્રદ્ધાત્મ વચ્ચે કરતું, અગ્નિહોત્ર કરવો, છદ્વિઓને તાબામાં રાખવી, અને ગૃહસ્થમાં ને કંઈ વિલાસવત્તાદિ મદ્ય કંઈ-દોષ તેવું સાધક કરતું. ૨ પુત્ર પૌત્ર થતાં મનુષ્યે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો અંગીકાર કરવો. આ આશ્રમમાં દિવસમાં ત્રણ વાર સ્નાન, દેવ અને પિતૃની પૂજા, નીવારક-દ્રુમલાસન, છંદો, અને ઘોરડાના તેલનો વાપરના યોગમાર્ગનો અભ્યાસ, તપશ્ચર્યા, પાપાચરણથી પરાક્રમુખતા પરિમિત આદારવિદાર, દેવાદિ બાનેતો વિદિત છે. ૩ અરણ્યકાણ્ડના છઠા અધ્યાયના ચોથા સ્લોકમાં માત્ર પાંદડાં ખાઈ, પાણી પી અને ધવન બંધી કરી રહેનારા યતિઓનો ઉલ્લેખ છે. બ્રહ્મ કિંવા સંન્યાસીએ માટી અને રોપું સરખાનું માનવું નેહ્યે; શત્રુ, મિત્ર, અને દુઃખી-બધાં પર સરખીન નજર રાખવી નેહ્યે; મન, વચન અને કર્મ-એ ત્રણેથી તેણે કોઈને પણ દ્રોહ કરવો નેહ્યે નહીં; એકન ટકાણે પર કરી ન રહેતાં નગરમાં પાંચ રાત્રિ કરતાં અને ગાપમાં એક રાત્રી કરતાં વધુ વખત કોઈ પણ સ્થળે ન રહેતાં માણુ ધારણુ સારુ શુદ્ધાચરણી દ્વિનને ઘેર નહીં પાત્રમાં-વગર માર્ગ-પર તેટલી ક્રિયા લેવી. સર્વ રાત્રિપરિત્યાગ કરી પરામાત્મ ચિંતામાં સમય ગાળવો. ૪ બધવાં વસ્ત્ર પરિધાન કરેલા, સિખા આદિ ધારણુ કરેલા, છત્ર અને નેહા બાપરનાશ, અને હાથ ખાંધાપર હાંડ અને કર્મદંડ ધારણુ કરનારા પરિવારનાં વર્ણન અરણ્યકાણ્ડમાં છે. ૫

ઉપરનાં વિવેચનપરથી પ્રાચીન ઋષિઓએ મનુષ્યજીવનમાંનાં કર્તવ્યકર્મો કેટલી કાળપૂર્વક આંધી મેડ્યાં હતાં તેની કલ્પના આવે છે. હરેક આશ્રમ આગળના આશ્રમની તૈયારીનો કાળ છે. કેટલાકોને એવો આશ્રેષ્ઠ છે કે પ્રાચીન ઋષિઓ નિરતિપદમણુ દોષાથી સર્વેને વિવેચપરંદુમુખ થતિ બતાવવા તરફના તેમનું વલણ વધારે દેખાય છે. પણ આ આશ્રેષ્ઠમાં બહુન ચોડું સત્ય છે. પ્રાચીન ઋષિઓએ ગૃહસ્થાશ્રમની સર્વોત્તમ આશ્રમ તરીકે બહુન સ્તુતિ કરેલી છે. બ્રહ્મચારી, પરિવારક અને ને કોઈ

૧. બાહુતાપ્યાયી ગુરુકર્મસ્વચોઃ પૂર્ણવાચી વરમં ચોપશાલી । મૃદુર્દાન્તો પૃતિમાનત્રમતો રત્નાશ્ચાયતીલઃ શિષ્યતિ મન્નનારી ॥ આદિ- ૧૧. ૨.

૨. ગુરુણ શ્વમ્નુગાતઃ સમાવર્તેત મંદ્રિજઃ । વિન્દેતાનન્તરં માર્યામનુક્રવાં યથાવિધિ ॥ શ્રદ્ધાન્ન-વર્જનં ધર્મસ્તપા શત્ત્વયગેવનમ્ । આદિતામિરપીવાનો હૃદ્દાન્નઃ ક્ષેવેન્દિવઃ ॥ અનુ- ૧૪૧. ૩૭-૩૮; ૩૯-૪૦; ૫૦-૫૧.

૩. આદિ પર્વ- ૧૧.

૪. શાન્તિપર્વ ૧૧૧-૧૧૨; અનુ- ૧૪૧. ૮- દ્વાદિ.

૫. અરણ્યકાણ્ડમંત્રીલઃ શિવો છન્નો ડગાનદો । વમે વામેડમગમ્ય શુભે ચક્રિમગદ્ગ ॥ ભરણ- ૪૬.૩.

અનનિયમાનુશાન કરનારા છે તે સર્વેને પ્રાણરક્ષાનું સાત્ શુદ્ધસ્થ વાર્ણીય જિહ્વા મળે છે તેથી શુદ્ધસ્થાશ્રમ સર્વે આશ્રમેની અંધાર છે. ૧

શુનિયો ગયે તો જન્મશુધ્ધી મનસ્થાશ્રમીન, રહી સકે એવી ખાસ સમજડ અધિભુનિયોએ તેમને સાર સખેતી છે; પરંતુ વિવેક મુખ મળવા રહેતું એમનાં મનુષ્યજનની દલિતકર્તવ્યતા છે એવું તેઓ માનવા નહોતા; અને વિષયમુખ એમની અપણે કાણુ હોય, ક્યાંથી આવ્યા હોય, ક્યાંકિ શુદ્ધ જ્ઞાનસોવિશે મનમાં લેવાના થતી શુદ્ધપદ સંપન્ન થવાનો સંભવ ન હોવાથી તેમણે શુદ્ધસ્થાશ્રમ ધિ-વાય બીજાએ આશ્રમેની યોજના કરી છે. જન્મમરણમંથી મુક્તતા એ આપણા અધિભેદ અંતિમ સાધ્ય હોવાથી શુદ્ધસ્થાશ્રમ વગરે તો કેવળ સાધનો છે એવું તેઓ માનતા.

સોગ સંસ્કારો પૈથી પુરુષવન, નવકર્મ, નામકરણ, ઉપનયન અને વિવાહ એટલા સંસ્કારોનો મુખ્ય કારણે ઉદ્વેગ થયેલો છે. વિવાહસંબંધી વિસ્તૃત વિવેચન આ-ધારિત સંસ્કાર. ગળ થઈ ગયું છે. આદિપર્વમાં (અધ્યાય ૭૪) નામકરણ ઉદ્વેગ છે. તે વખતે ' તું' મારાં જગથી અને દૃષ્ટી લેવાના થયો છે, પુરુષે તું કેવળ મારો આત્મા છે, તું સૈ વર્ષ દર ' એવા અર્થનો મુદ્ધાં બાલકને નામકરણરૂ-પકાર દાવની માફક તે વખતે પણ જન્મ દિવસથી બારમે દિવસે કરવામાં આવતો ઉપનયન સં-બંધી અનુસાસન પર્વમાં લખ્યું છે કે આત્મા મજાદારીની મેખલા ' મુન ' ધાસની, કાસીની ' મુન ' ધાસની, અને વૈશ્યની ' નાસત ' ધાસની હોવી જોઈએ. માત્રી અને પાંડુ તેમજ દસરથની મેખલેદિતિ કિપાત્ર વર્ણન અનુક્રમે આદિપર્વમાં (૧૨૦) અને અશ્વત્થામકાંડમાં (અર્ધ ૭૬) આવેલું છે. દશરથનું સ્ત્રી-રૂપે પાલખીમાં લઈ જવામાં આવેલું તે પાલખીની આગળ સોનું અને વિવિધ વસ્ત્રા ફેંકતાં દેવતા હોય આવડા દવા છત્ર અને ચમર વિગેરે રાખ્યાં હોય તે પાલખીની સાથે હતાં અને અંદાજેથી તે શબ દહન કરવામાં આવ્યું હતું. આજસંબંધી અત્યંત વિચિત્ર મતિની આપેલી છે. અમે તો અને માત્ર તેનો ખુલ્લો સંશ્લેષ સાર આપીશું. અનુસાસન પર્વના ૨૩મા અધ્યાયમાં આજ્ઞા કરાયે કહેવું અને કેમ કરવું, કાણમાં કેમે કેમે નોતરવા, અને અતઃ કયું દોષ જોઈએ, વિગેરે કહેવું છે. ન્યારે એવું આજ્ઞા મળી આવે દહી અને ધીની સમૃદ્ધિ દોષ, અમ્ભારાયા દોષ, અને આરવ્ય માંસ મળી રાંધે, તે વખતે આજ્ઞા કરવું. આજ્ઞા કરવા સાર પૂર્વોક્ત કરનાં અપરાધનું સાર.

નિમનિત્ત આત્માનુ સંપાદ હોવા જોઈએ. પિતરો સંબંધી બધાં કોઈમાં આજ્ઞાનું સંપાદ છે કે

૧. ચતુર્ણામ્યમાર્ણા હિ માર્હસ્ત્વં યેષુજાતમ્ । ભયોગ્યા- ૧૦૬-૨૨; તદ્વિ ચતુર્ણામ્યર્ણા મૂલગુરુરશ્વતિ । શુદ્ધકુલિકાશિના પરિવાજકા એ જાન્યે સંકલિપત્તવત્તનિષ્કામુદ્ધાયિનસ્તેવામપિ અતઃ એષ મિહા શલિશ્ચિવાનાઃ પ્રવર્તેતે ॥ શાન્તિ- ૧૧૧-૧.

૨. ભંગાદંગાણ્યંભવતિ દુરવ્યવસ્થિતાયે । બ્રાહ્મણે ચ વીરકારકુ શતમ્ ॥ આદિ-૭૪. ૬૨.

૩. છતીસ્વેદાદાશ્વં તુ નામકર્મ તપાકરં ॥ શતકાન્ધ ૧૮. ૨૧; પરંતુ શુનિયતું નામકરણ તેમને વિશે ૧૨૩ એવું સ્મૃતિમાં કહેવું છે

૪. વિદ્યત્વ રક્તના મીઠાની મેઘી રાગચુગલિકા । મલ્લગી ભેક મેદસ્તનં ધર્મે એષ પુષ્કિર ॥ અનુ- ૨૧-૪૦.

૫. પ્રાદ્યત્વ કાન્ધનઃ કન્ધઃ પ્રમે રુષિશૂનં તપઃ । સોમશ્રવણં માંદં ચ મદારગ્ન્યં પુષ્કિર ॥ અનુ- ૨૧-૨૪; તથા આજ્ઞા પૂર્વોક્તદરવાજો નિશિખતે ॥ અનુ- ૮૦. ૧૧.

નહીં તેની ચિકિત્સા કરેથી; પરંતુ દેવસાધના કરીમાં તેમ કરવું નહીં. ૧. શ્રુત્યા, શ્રુત્યંત્યા કરનાર, ક્ષત્રી, પશુપાત્ર, વ્યાજપત્ય કરનાર, ગાનાર, સર્વે વસ્તુ વેચનાર, આગ લગાડનાર, ઝેર દેનાર, સોમવિકૃત્ય કરનાર, સાસુદ્વિકૃતી પેટ ભરનાર, રાત્ર્યને નોકર (Government Servant), ગાપથી લડનાર, ચોર, નટ (Actor), નયોતિપથી લપ્પલવિકા કરનાર—એ બધા બાહ્યશ્રો શ્રાદ્ધ કરાવવાને અપાત્ર છે. શ્રાદ્ધ પ્રસંગે પીરસવાનું અન્ન નીચળવિના મનુષ્ય કે રક્ષસ્વરૂપ સ્ત્રીએ ભેગેલું ન હોતું ભેગેલું; તેમાં વાળ કે જંતુઓ હોવાં ન ભેદ્યે અને તે વાણી કે બીજાએ ચાળેલું ન હોતું ભેદ્યે. અનુશાસનપર્વના ૮૭ અને ૮૮મા અધ્યાયમાં અનુક્રમે વિશિષ્ટ તિથિએ કિંવા વિશિષ્ટ નક્ષત્ર હોતાં શ્રાદ્ધ કરવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહેલું છે. અનુશાસન પર્વના ૮૮ મા અધ્યાયમાં ભુદાનુદા પ્રકારનાં માંસ પીરસવાથી પિતરોની કેટલા કેટલા કાળસુધી તૃપ્તિ થાય છે તેનું વર્ણન છે. ૧. ૧.

૩. નૈતિક સ્થિતિ.

આ મથાળાં નીચે સર્વમાં મુખ્ય બાબત સત્યની સ્થિતિ અને સત્યને આપવામાં આવેલું ગાદ્ય છે. 'સત્ય' એ એક જ પદમાં બહુ સમાયેલો છે, સત્યપર ધર્મની મહાર છે; સત્ય એક સત્ય. એક અવિનાશી વેદ અને સત્યથી અર્થત શ્રેષ્ઠ પદ પ્રાપ્ત થાય છે. '૨ હંભર અશ્વમેધ યજ્ઞોતું' ફળ એક ત્રાજવામાં અને સત્યનું ફળ બીજા ત્રાજવામાં નાંખી તોલવાથી સત્યનું ત્રાજવું નીચું આવશે. સત્ય એવો ધર્મ નથી, સત્યથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી, અને અસત્યથી તીવ્ર બીજું કંઈ નથી. ૩

૨૧ મ્થામાં સત્યને જળથી રહેવાથી અનેક પુરોને અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ વેડવી પડી એવું જણાઈ આવે છે. સુધિહિર, કહ્લુ, બીસ્મ, અને રામ એમના પુત્રયચરિત્રનું મનન કરવાથી આપેલું વચન ધાળવા સાથે એ બધાઓએ કેટલી આપત્તિઓ સહી તે લક્ષમાં આવશે. 'અસત્યને અને ભેદલો બંધ છે તેટલો સાક્ષાત્ મનુષ્યે નથી, એવું એક ઠેકાણે કહેલું છે. 'અમુક હું' કરીને એવું વચન આપી જે તે પાળતો નથી તે મિત્રચાર્યના હોપથી દમ્બ થાય છે અને તેની સર્વ હાસ્યપત્તિને નારા થાય છે. ૪

બેડ મત્યોમાં-વિશેષતા: મહાભારતમાં-ધાર્મિકતાપર બહુ ભેર દીધેલું છે. દરેક ચોતપોતાની સ્થિતિને અનુરૂપ ધર્માચરણ કરવું ભેદ્યે. અધર્મીયશ્ચ ભેદથી બીજા કાંઈ પણ બાબત વિપત્તિજનક નથી, એજ આખા મહાભારતનો સાર છે એમ કહેવામાં હરકત નથી. ધર્મ એજ મહાભારતનું મુલપદ છે. પુનઃ દર્શોધન લદાઇની પૂર્વે આરણીવંદ માગવા આવતાં ગાંધારી કહે છે, 'યતો ધર્મસ્તતો જયઃ'—

૧. પ્રાજ્ઞાણ પરીક્ષત ક્ષત્રિયો દાનપર્મોવિત્ । દૈવે કર્મણિ વિન્ધ્યે હુ ન્યાવ્યમાહુઃ પરીક્ષણમ્ ॥

અનુ. ૧૦. ૨.

૨. સત્યમેકપદં બ્રહ્મ સત્યે ધર્મઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ । સત્યમેવાક્ષયા લોકા સત્યેનાવાપ્યન્તે પરમ્ ॥
અયોધ્યા. ૧૪. ૭.

૩. અથમેકસદ્ગત્ત્વં ચ સત્યં ચ તુલયા ધનમ્ । અથમેકસદ્ગત્તાદિ સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥ આદિ. ૭૦. ૧૦૨; નાસ્તિ સત્યાસમો ધર્મો ન સત્યધિવ્યતે. પરમ્ । નહિ તોત્રતરં કિંચિદનૃતાદિહ વિચતે ॥ આદિ. ૭૪. ૧૦૪.

૪. ન સિમેમિ તથા મૃત્યોર્મથા મિથ્યેનૃતાદહમ્ । વન. ૩૦૨. ૬; પ્રતિશ્રુત્ય કરિમ્યેતિ કર્તવ્યં તદર્કુષ્ણતા । મિથ્યાવચનદગ્ધસ્ય રૂદ્રાપૂર્ણ પ્રણમ્યતિ ॥ હલોપ. ૧૦૭-૮.

ધર્મ છે ત્યાં નથી. પૂતરાઈ કહે છે કે ને કે પૂતરાઈ પુત્રને ત્યાજ ને કહે 'પાત્રો નથી જ્યાં ત્યાં ધર્મ ત્યાં નથી. ધર્મ, જે આ લોકમાં અત્યંત ઓછ છે, અને ધર્મથી સાચું મલિનિત છે. અપરાધ વ્યાસરૂપિ કહે છે કે 'હું હોવા દાષ કરી કરીને દાંક મારી કહું છું' પણ કેમ સંભવું નથી. ધર્મ અને કામને ઉપમ-ધર્મમાં છે તે ધર્મનું સેવન કેમ કરે તે નથી જ' છે.

હવે ધર્મનું લક્ષણ શું તેનો વિચાર કરીએ. ધર્મ શબ્દની અનેક વ્યાખ્યાઓ મહાશ્વરનાં આપેલી છે. તેમાંથી એક બે સારી અને કટકી એકરૂપ છે. ધર્મના ત્રણ પ્રકાર છે: (૧) વેદમાં કહે; (૨) ધર્મશાસ્ત્રમાં કહે; અને (૩) રિવાજોશી રિદિત યજ્ઞપામમાં, અધ્યયન દાન, તપશ્વર્ગ, સ્ત્રી, દમ, દામ, અને અલેખ જેવા આઠ પ્રકારના ધર્મના માર્ગ છે. ૫ અદિશ્ચ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. દવાણપણું સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. ૭

ધાર્મિક આચાર્યાં પશુપાત્રાં કૃષિનાં મૂળ સાથે કાશ્યપથી કલ્પના દલી. બહુ પુરાણ કાશ્યપે એવી માન્યતા છે કે જ્યાં પામતાં પ્રત્યેક માનુષપરત્રણ કાશ્યપે બોલે પડે છે. અપર્યાપ્ત ત્રણ. પાશવથી કષિના કાશ્યપથી; વૃક્ષાય કાશ્યપી દેવતા કાશ્યપથી; અને પ્રત્યેકથી કરી પિતૃના કાશ્યપથી મનુષ્ય મુખ વાજ છે. ૮ મહાભારત અને રામાયણ બે ગ્રંથમાં આ ત્રણે કાશ્યપે હસ્તેષ્ઠ દેવતા કલ્પાત એક બે વખતે કહેવામાં આવ્યા છે. વૃક્ષથી દેવને સંપૂર્ણ કાશ્યપ; વૃક્ષપત્ર અને તપશ્વર્ગથી મુનિને; પુત્રથી અને પ્રત્યક્ષ પિતૃને; અને દવાણપણથી મનુષ્યને સંપૂર્ણ કાશ્યપ દેવ અતિથી મૂલ્ય, પિતૃ અને પોતે બે પાંચને બાંધે આપેલા નથી તે કલ્પતા હોય મુજબ આજાર છે. ૧૦

પુત્ર પિતારે "પુ" નામના નર્મમાંથી મુખ્ય કરે છે. પિતૃકાન કરવા કાશ્યપે દેવતાં કુળમાં પૂર્ણે પણ ત્રણ પામે છે એવી કલ્પના હતી. ૧૧ આથી પુત્રપ્રાપ્તિ સાથે અનેક વિદ્યુત્તુ કાશ્યપીવાસે પ્રયાતમાં આવ્યા. હસ્તપુત્ર કૈવલ અને નિયેષ કરવા બે તેમાંનાં બે છે. આથી દેવશ્ચ પુત્ર ૧ દેવતાં કુળાં કુળાં પ્રકારે બીજા પુત્રને પુત્ર માનવામાં આવતા. કૈવલ (નિયોગથી હસ્તને કરે છે.)

૧. ન ચોત્સદે મુજ સ્વર્ગુ વર્તે પર્મસ્તતો જગઃ । કયોગ ૨૧, ૧.

૨. વર્તો દિ વર્તો લોકે ધર્મે સર્વ પ્રલિલિતમ્ । અનુ. ૨૧, ૪૧.

૩. કૃષ્ણવૃક્ષીર્ણેષ્ઠ ન ચ કલિન્દુગોલિ મામ્ । ધર્માદર્શય કામય સર્વમઃ કિં ન સંજ્ઞતે ॥

૪. વેદોક્તઃ વર્તો ધર્મો ધર્મશક્તેષુ સાવતઃ । શિષ્યચારણ શિષ્યનાં વિવિધ ધર્મલક્ષણમ્ ॥ જન. ૨૦૭, ૮૩.

૫. રૂપાપ્યવનદાનાનિ તપઃ સર્વં દમઃ સમા । ઇલોમ કૃતિ માતોયિ ધર્મસ્વાચરિયઃ સ્વૈનઃ ॥

૬. કાલિતા પરમે ધર્મઃ સર્વવર્ગમુર્તો વર । વ્યાદિ. ૧૧, ૧૩.

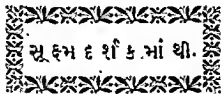
૭. શાનુસર્વં વર્તે ધર્મઃ । જન. ૩૭૩-૪૬.

૮. આયમાતો દ વે મ દ્વળાશિર્મિર્દેવકાન્તમતે મધ્વચરેણ જીવિષ્ઠો મૌન દેવેષ્ઠઃ પ્રજ્ઞા વિગુન્ધઃ ।

૯. પૌસ્ત દેવમર્ષણાનિ સ્વાધ્યાયતપસા મુર્તિનુ । પુત્રેઃ પ્રાદેઃ વિનૃચાદિ શાનુસર્વેણ માનવાન્ ॥ વ્યાદિ. ૧૨૦, ૧૮.

૧૦. દેવતિપિમુન્નાનાં વિગુન્ધામતનય યઃ । ન નિર્વર્તતિ વેદાન્નમુચ્છવમ સં જીવતિ ॥ જન. ૩૧૩, ૫૮.

૧૧. ઉત્તમવરકાવતમાવિર્ગાં પ્રેષતે શુનઃ । મમરુપ્ત રૂપિ પ્રોક્તઃ વિગુન્ધઃ પાતિ સર્વતઃ ॥ સ્તોત્રમ્ ૧૦૭, ૧૨૦.

સુદમ દર્શકમાંથી.

સ્વીડી બેંકના મેનેજીંગ ડીરેક્ટર રા. યુનીલાલ ધર્મદાસ સરૈયાના નાટકી મૃત્યુને
 રા. યુનીલાલ સરૈયા અને
 બેંકને નામે સ્ટેટા.
 દિને જે હોદ્દાકાર મળી રહેો હતો તેના બચાકારા હેતુ નરમ
 પડ્યા નથી. હેતુ બચાકારાની બાબા સ્પષ્ટ સમજાવું રૂપ
 લેતી જાય છે. સ્વીડી બેંક તેના મરણ સાથે શરૂઆતમાં ગઈ,
 અને હજારો ડીપોઝિટરો હાથે તે નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડ્યા છે, અને શેરોના કોથો
 નીકળશે ત્યારે ધણા શેરહોલ્ડરોને પણ શેરહોલ્ડર થવાનું માન બારે ધણ પડશે. જે વીગતો
 એના મરણ પછી બહાર આવી છે તે બેંકમાં યુનીલાલે જે વડે આત્મહત્યા કરવા વિચે કરો
 શક રહેતો નથી. પેટમાં જે છે કે નહીં તે જોયા સાથે જે “ પોસ્ટ મોર્ટમ ” પરીક્ષા કર-
 વાની ખાસ જરૂર હતી તેની, તે વખતે જુરીએ, ડોક્ટરોએ કે પોલીસે પણ જરૂર જોઈ નહીં એ
 આશ્ચર્યજનક તેમજ શોકજનક છે. પરંતુ એ નિશ્ચિત છે કે, એ અનુમાન શિવાય એ વજ-
 હદના નરતું મરણ અકસ્માત અને અસંભવિત છે. એક આંગ સરોડયાનો આ ત્રાસદાયક
 રીતે અંત આવ્યો છે.

x

x

x

x

ધણાકની એવી માન્યતા છે કે મરદુમની પાછળ તેની વર્તણૂક વિરૂદ્ધ ટીકા કરવી યોગ્ય
 નથી. કેવળ ખાનગી દુગુણો માટે એ વિચાર જરાબર હશે; પરંતુ જાહેર હિત સાથે સીધો
 સંબંધ ધરાવનારી બેંક જેવી જાહેર સંસ્થાના ગેરવહીવટ માટે તે એ નિયમને સ્થાન નથીજ.
 નહીં તે ઇતિહાસનું શાસ્ત્ર અશક્ય ધણ પડે અને તે કેવળ સ્તુતિપાઠ જ બની જાય. રા.
 સરૈયાનાં વિચિત્ર જીવન પર દ્રષ્ટિપાત કરવો એ અનેક પાઠો શીખવા બરાબર છે. કોઈ
 ગુજરાતી આ જમાનામાં એના જેટલી હાક વગાડનારો યોગ્ય નથી. સરૈયા તે યુનીલાલ
 સરૈયાજી. એનામાં સદગુણો તથા દુર્ગુણો એટલા મોટા પ્રમાણમાં અને વિચિત્ર રીતે સાથે
 વસેલાં હતાં કે, એનો અભ્યાસ કરવો એ સામયિક પત્રકારનો એક ધર્મ છે. શારીરિક વ્યસ-
 નોથી તેઓ આશ્ચર્યકારક રીતે મુક્ત હતા. ખાનગી નીતિ ગમે તે હોય પણ તે સાથે
 આપણને ઝાઝો સંબંધ નથી. પરંતુ પ્રજાને ઉત્તમ મત બાંધવાને તેઓએ ખાસ કારણો
 આપ્યાં નહોતાં, એ તો પ્રખ્યાત છે. એમની સાહસિકતા અને જાગૃતિ એ એમના ગુણોએ
 એમને હિમાલયને શિખરે ચઢાવ્યા પરંતુ એ સાથે પારકાનાં હિતનો જે વિચાર
 જોઈએ તેનાથી તેઓ સર્વેથી મુક્ત હતા! બેંક એ તો એક પવિત્ર દૃષ્ટ છે. તેની
 પાછળ પણ સદાના સાહસમાં ઉપયોગ કરવો એ હઠહઠતી અપ્રમાણિકતા છે. પણ સાહસિકતાના
 આવેશમાં એ વિચાર એમને સ્ફુર્તો નહોતો! નેપોલીયનની પેઠે બસ બીડ મૂકવી, છતવું,
 હરીફ અને શત્રુઓ ન હોય તો નવા પેદા કરીને પણ છતવા, અને ડોકો બગાડવો તે પોતાની
 વાત તથા વાહ કરાવવી એ એમના જીવનનો પરમુદ્દેશ હતો. તેની વચમાં જે પણ આવે તેનો

નારા કરવામાં તેઓ પોતાની સર્વ સુધિ અને સર્વ સામગ્રીનો વ્યય કરતા. નેપોલિયનનો એવો સંકલ્પ હતો કે પૃથ્વી ફેંચ કરવી તેમ જા. સુનીલાલનો સંકલ્પ પૃથ્વીની ચાંદી પોતાની કરવી, તેના "રાજ્ય" કહેવડાવવું અને, અનેતો, ખીજાં બજારોને પણ એકઠાંય કરીને હાથમાં રમાડવાં એ તેમના જીવનનો આદર્શ હતો. તેમ કરતાં અજાન બાવડો, અને અનાથ વિધવાઓ, નિરાધાર વધો અને પરમાર્થી સંસ્થાઓનાં તેનાં રૂસ્ત્રમાં સુકેલાં સર્વસ્વનો નારા થાય તે સુનીલાલના મનને ખાતર રમતનો એક દાવ હતો ! વળી એમના સહાયી નાના વેપારીઓ કાર મરશે તેથી તે જાણે નીરોબધે એને આનંદ થતો ! આમ અનેક બજારો એકને પૈસા ઉપજાવી નાંખીને હબરો મનુષ્યોની પાંચેમાલી એણે કરી હતી. પરંતુ આ જમાનામાં ન્યાય અને ધ્યાનો પ્રેમ નહીં પરંતુ ક્રોધમંદ સાહસિક વખણાય છે. તેનું તેજ જ પ્રજાની આંખને ગમે છે. પ્રજાના એક મોટા બાગની પોતાની ઇતિ પણ ન્યાય તથા ધ્યાન પ્રતિ શિથિલ હોવાથીજ, એવા મનુષ્યો પ્રયત્ન પામી શકે છે. રાક્ષસ નેપોલિયન પ્રતિ હજી ઘણાંને અભિમાન છે તેનું કારણ તેમની પુષ્કિલ વેશ્ય કે બ્રાહ્મણ કરતાં ક્ષત્રિય વિશેષ હોવાનું જ છે. સંહાર અને ત્યાગ તેમને મન જાણે પ્રત્યે છે. અને તેનો કારક જાણે સાક્ષત્ શિવ છે, એવોજ કાંઈક વિચાર સામાન્ય પ્રજાનો છે. જ્યાં સુધી મરાઠામના ન્યાયાન્યાયનો અંશ જોયા વિના તેની પ્રશંસા કરવાનો મનુષ્યોનો સ્વભાવ છે ત્યાં સુધી હજીયે ઘણી નાની કે મોટી રોષી બેઠા અને નાના કે મોટા સુનીલાલો ગાળ પ્રમાણે નીકળશે એ નિસ્સંદેહ છે. એમણે પોતે કાંઈ પાછ પણ પચાવી નથી એવો એક બચાવ કરવામાં આવે છે. પરંતુ જો એનામાં એજ હુમ્મણ પ્રધાન હતે તો પ્રજાને તે જાણે પીડાકારક ન થતે ! જાતે ખાવામાં એટલા મશગુલ રહેતે કે જીવનસ્ત સદા કરવાનો અવકાશ કે ઇચ્છા તેને ન રહેતે. હબરો ખાતાં તેને લાખે સાથે રમત કરવાનો પ્રસંગ ન આવતો. જુગારને હમે, માત્ર અપ્રમાણિકતા કરતાં ઘણો વધારે મોટો હુમ્મણ ગણીએ છીએ. જુગારનું એર કેવળ અપ્રમાણિકતા કરતાં વધારે કાલિત્ર અને નારાક છે. અને તે અનેક અપ્રમાણિકતાઓ અને અયોગ્ય કરોને કરાવે છે. પારકે પૈસા, વિશ્વાસનો ભંગ કરીને જુગાર સદામાં ખેલ ખેલવો એવાં અનેક અન્ય હુમ્મણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે અનેક હુમ્મણોનું કારણ તેમજ કારણ છે. એક અકવાડીક છાપું મી. સુનીલાલના આ મહા અનીતિ-ભાષાં વ્યાપારનો પણ બચાવ કરવા પહાર પડ્યું છે. તે તેની પોતાની નીતિની ઉચ્ચતાની સાક્ષી રૂપ જ છે એમ હમે માનીએ છીએ. પિતાનો મિત્ર હોવા માટે ગમે એવો બેહુદો બચાવ કરવો એવી પત્રકારોની નીતિ હોય છે તે એથીજ પ્રત્યક્ષ થયું છે. આપણે એટલીજ આરા-રાખીશું કે, બેક્ટો લીક્વિટર હવે પચલી મોટા જાને તેટલી એકી કરવાપર પોતાના પ્રયત્ન એકમ કરશે. મી. બાઈશંકર નાનાભાઈ જેવા સુનંદા દિશાખીએ કામ હાથમાં લીધું છે એથીજ સુનીલાલનાં અપકૃત્યથી તેઓ થયલી દુઃખી સુન્દરાતી પ્રજાને કાંઈક સાંતિ વળી છે અને આશા જુદી છે.

x x x x x x x
 તો. હિંમતી દવારામના દેહાંતથી જુગારાતનું એક સ્મરણ થયું છે એમ કહેવા-
 માં અસંકિત નથી. એમના સ્માર્યાતા લગ્ન માટે એમને
 ૨૫ હિંમતી.
 માટે તો સર્વજ દવાજ દાતી. એના મૃત્યમાં અવિચારનું તત્વ

ગમે તેમ હો પણ સ્વાર્થનો તો હેરા પણ ન હોતો. એમનાં પિતા રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથે પોતાની એ જ્યેષ્ઠ પુત્રીને અનુષમ શિક્ષણ આપીને, સ્ત્રીને યોગ્ય અનેક કળામાં પ્રવીણ કરી હતી. અને નિરુપાર્થના પાઠ તે ઉચિત રીતે શીખી હતી તે તેણે. સેવાસદનમાં બન્નવેલી સેવાથી જણાઈ આવે છે. જો પ્રભુએ વિશેષ આયુષ્ય આપ્યું હતો તો યુગરાંતની સ્ત્રીઓની સેવા તેને હાથે ઘણી ઉત્તમ પ્રકારે થતે. એમ હમારું માનવું છે. ક્ષણિકકાલ પર્વત એકાંત રહીને અતે તે બાઈ જાહેની સેવા કરવા મેદાન પડ્યા વિના રહેતે નહીં, પરંતુ દૈવની ગતિ ન્યારી છે. યુગરાંતની વાડીવું એ સુંદર પુષ્પ અકાંઠ નષ્ટ થયું છે. હમે એમના વિદ્વાન માતા પિતા તથા અન્ય કૌટુંબિકોને અતઃકરણથી આસ્વાસન આપીએ છીએ. રા. દયારામ ગીડમલને પણ.

x x x x x

આ પત્રમાં પ્રગટ થતા લેખો તેમજ કવિતાઓમાં સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની અનેક ભાવનાઓ વારંવાર વાચકોએ આવેલી જોઈ હશે. તે પરથી કદાચ કેટલાકને શંકા થતી હશે કે હમારો પણ એજ મત હશે કે શું? તેથી ખુલાસો કરવાની જરૂર છે કે, એ ભાવનાઓ જ્યાં વપરાઈ છે ત્યાં અગત્યકાર અથવા ભાષા અને સાહિત્યની શૈલી સાફ જ વાપરવામાં આવી છે. સ્વતંત્ર લેખોના લેખકોની એ ભાવનાઓ હમે એમને એમ પ્રગટ થવા દઈએ છીએ તેવું કારણ એટલું જ છે કે જ્યાં એ ભાવના સિદ્ધ કરવાનો હેતુ હોતો નથી ત્યાં તે શબ્દરચના ફેરવવાથી બાધાવું લાક્ષિત્ય નષ્ટ થવાનો ભય રહે છે. સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની તથા કેટલીક સામાન્ય પૌરાણિક ભાવનાઓનો સાહિત્યનાં અંગ તરીકે, ભાષાના સુંદર શ્રંગાર રૂપે, ઉપયોગ કરવો એમાં હમે કંઈ પણ ખોટું માનતા નથી. મરેલાંનાં હાડકાંને માત્ર હાથ તરીકે વાપરવાં એમાં હમે હિંસા માનતા નથી. ઉલ્ટું એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો એ તો સાહિત્યની યુગિન અને યુદ્ધિની પરિસીમા છે. તેથી તે વિચાર પણ માન્ય છે એવા ભ્રમમાં કોઈએ પડવું જોઈતું નથી.

પ્રો. રમઝુમલાલ અને હીપનોડીઝમ

૧.

એક ગંદી ચાલીની એક ન્હાની ઝોરડીનાં ખારણામાં પ્રાણુશંકર ઉભો હતો અને પાછળથી વાવાઝોડાંની માફક ત્હેની સ્ત્રીના કયાક્ષના સન્દેહો આવતા હતા તે કહે પેટે સાંભળતો હતો. ત્હેણે અનેક ધંધા કર્યા હતા પણ બધેજ કેકાણેથી ત્હેને પાછા હાંધું પડ્યું હતું. ફરીયાનો, સામાન ફેરવવાના કૉન્ટ્રેક્ટ લેવાનો, મોડા લેખનની ફકાનનો, પાન ખીડી વેચવાનો વિગેરે અનેક ધંધા કરીને ત્હેમાંથી ડબ્બ એકઠું કરવાનો ત્હેનો મનસુબો હતો પણ તે પાર પડ્યો નહતો; પણ તેમ છતાં પ્રાણુશંકર શીવદુર હતો. આવી પડતી વિપત્તિઓ સદન કરવાને

શકિતવાન હતો. આજ પણ હું પેટે, સ્ત્રી તરફથી થતાં બાપણને અર્ધ હાસ્ય અને અર્ધ નિરાશાથી સાંભળતો તે રસતા ઉપર બેસતા બતાવે નિરખતો હતો.

“આજે ચાર ચાર દિવસ અર્ધ ઘરમાં કુટી બદામ પણ નથી તો હું રાંધું કંઈથી ! મહારે કંઈથી તમારી સાથે પાનું પડ્યું ? બીજું કંઈ નહિ આવડે તો ચોરી કરે ચોરી !” પત્નીએ ભાવથી આગળ ચલાવ્યું.

પ્રાણશંકર કાંઈક ચમક્યો. પ્રમાણિકપણથી કામ કરતાં લેને શું મળ્યું હતું ? પણ ચોરી ક્યાં કરવી અને કેવી રીતે કરવી ? પહેલે તડકિય પકડાઇ ગયા અને જેવ જમણે ઉપડી ગયા તો ? પ્રાણશંકરના મનમાં વિચાર આગ્યા અને તરત પાછા રાખી ગયા.

સાંજ પડી એટલે આખોતેમ રખડવા પ્રાણશંકર ઘરની બહાર નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં અચાનક લેના પગતે ઢોકર વાગી. ખલ્લુલુ કરતો અવાજ થયો. જ્યાં વળાને બેસ્યું તો એક કુચીનો કુમખો અને સાથે એક નામનો કાડો હતો. આખોતેમ બેઠને પ્રાણશંકરે તે કુમખો અને કાડો ગળ્યામાં મૂક્યાં. મૂકતાં મૂકતાં પત્નીના સમ્મુખે સાંભળ્યો અને તે ઉપરથી કાડો કંઈકાં વાગ્યો તો જણાયું કે કાડોમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

પ્રો. રમકુમલાલ.

હીપનોટીસ્ટ.

પેલે એ કુચીનો શું ઉપયોગ કરવા માગે છે તે પોતે જ જણાવતો નહતો તેમ છતાં તેણે અજરમાં જઈને કુમખામાંની કુચીના જેવી કુચીઓ લીધી અને વળી પાછા જે જગ્યાએથી કુમખો મળ્યો હતો તે જગ્યાએ આવ્યો. ત્યાં રહેજ તપાસ કરતાં એક ઘર જણાયું. તે ઘરમાં બારણા ઉપર “પ્રો. રમકુમલાલ-હીપનોટીસ્ટ” કરીને પાટીયું હતું. પ્રાણશંકરે ત્યાં જઈને બારણા ઉપર “પ્રો. રમકુમલાલ-હીપનોટીસ્ટ” કરીને પાટીયું હતું. ઘરમાં કોઈજ નથી એમ ખાતરી થયે અંદરની બારબાર માહિતી મેળવી લીધી અને પાછા બહાર આવતાં થોડેકે છેટે આંધા મારવા માંડ્યા. થોડીકે વાર પછી એક ચાકર અંદર બેઠો એટલે લેને બોલાવ્યાને પ્રાણશંકરે લેના હાથમાં કુમખો અને કાડો મૂક્યાં અને પરાપક્ષી કાઈ કરવાથી જેવી સાંતિ આપણા કુખ ઉપર પ્રસરી રહે છે તેવી સાંતિ પોતાના કુખ ઉપર પ્રસરાવતો પોતાના ઘર બહાર રસો લીધ.

૨.

પ્રો. રમકુમલાલ પોતાના ચોરકામાં દિલગીરી બધાં વહેને બેઠા હતા. હીપનોટીસ્ટ તરીકે બહાર પડીને આખા જગતને ચકિત કરી નાખવાનું સ્વપ્ન દૂર દૂર ઉડી ગયું હતું. અનેક જાહેરખબરો છપાવી હતી, અનેક વર્તમાનપત્રોને સાધ્યાં હતાં, અનેક મહાપુરોને હાથે પાંદડા ઉચકાવવાની શુભ શરૂઆત કરીને પોતાના અદ્ભુત પ્રયોગો આરંભ્યા હતા અને અનેક ખાનદાન કુટુંબોના ખાસ આમહથી સન્નિ અને રવિવારે ખાસ ખેલો મૂકવામાં આવ્યા હતા પરંતુ તેથી પ્રો. રમકુમલાલનું ટુંદ આગળ ચાલ્યું નહતું. તેવામાં અધુરોમાં પૂરું લેખની રહાભા કાંઈ “મહાન રસીયન જાદુગર ઇસ્વીરોનાન્સ્કી” દરિય તરીકે નીકળી આવ્યા હતા. પોતાનાજ ગમને રસીકા હોવા છતાં રસીયન જાદુગરનું નામ ધારણ કરીને આ પુરૂષે પોતાને

યાપ આપવા માંડી હતી તેથી પ્રેફિસરને બહુ લોભી આવ્યું હતું. પરંતુ શું કરે ? આ વાત ખુદી પડવા જાય તો વખતે પોતે સપડાઈ જાય એટલે એ માર્ગ લઈ શકાય તેમ ન હતું. પોતે પોતાની જાહેર ખજાણા “ એક વખત નહિ” પણ પાંચ પાંચ વખત યુરોપ, અમેરિકા વિગેરે સ્થળોએ જઈ અભ્યાસ કરી આવેલા પ્રો. રૂમજીભાઈ “ એવી રીતે જાપતા હતાં તે બેઠ ઉઠાડો પંડી જાય તો પોતાની શું સ્થિતિ થાય ? પણ તેમ છતાં પોતે પોતાના હુન્નર ઉપર મુસ્તાફ હતા એટલે આખરે પણ શ્વાશે એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરીને પ્રો. રૂમજીભાઈ પોતાનું ‘ગાડું’ આંગળ ધકેલ્યે જતા હતા અને જાહેરખજાણામાં “ કંકડો માણુસોને નિરાશ થઈને પાછા ઘેર જવું પડે છે મારે વેળાસર ચેતીને ટીકીટો રીઝવ કરાવો ! ” એવું લખીને ખાલી હાઉસમાં પોતાના ખેસો ક્યાં જતા હતા.

રાતના દશેક વાગ્યા. “ આહા ! કોઈક વખત કાંઈક એવી તક મળી જાય કે જેથી હું જગતને બતાવી શકું કે મ્હારી પાસે ખરો હુન્નર છે ! પણ એવું ક્યાંથી બને ? ” આવા વિચાર કરતાં પ્રો. રૂમજીભાઈ પોતાના ઓરડામાંની ધંધેકદીક લેખ્ય હોલનીને સુઇ ગયા.

૩

નિદ્રામાં પ્રો. રૂમજીભાઈ સ્વપ્નજાગમાં આવી પડ્યા. પોતાના હરિશ્ચી નહિં થઈ શકે તેવા કેટલાક પ્રયોગો પોતે માથાકળી કરી બતાવ્યા અને તેથી આખાં આડીઅસમાં વાહવાહ થઈ રહી એવું સ્વપ્નમાં પોતે જોવા લાગ્યા. એક દાંથીને હીપનોટાઇઝ કરીને લેની પાસે ઉસ્તાદી ચીંતે ગવડાવવામાં પોતે બહુ જ શેઠમંદ થયા એવું સ્વપ્નમાં પોતે નિરખ્યું. એથી નિદ્રાવશ સ્થિતિમાં પણ વદન ઉપર પ્રગુલ્લતા ખીલી નીકળી પણ એટલામાં અચાનક ઓરડામાં સ્કેન્ડલ ખડખડાટ થયો. પ્રો. રૂમજીભાઈની આંખ ઉઘડી ગઈ. ઓરડાના અન્ધકારમાં એક મ્હાતું ચોરીયું ફાનસ ધરતું હતું અને લેનો પ્રકાશ ધડીકમાં અહિં અને ધડીકમાં તહિં ફેરવતા હતા. પ્રેફિસર બચતીત હાથે આ દેખાવ જોઈ રહ્યા. એટલામાં વળી સ્કેન્ડલ અણુઅણુ કરતો અવાજ થયો. તરતજ પ્રેફિસરને લાગ્યું કે પોતાનું સોનાનું ધડીઆળ અને લેનો સોનાનો અજોડો કોઈ પારકા પુરુષના ગળદામાં અટક્ય થઈ જાય છે. આટલું જુલ્યાતાંજ પ્રેફિસરના હૃદયમાંથી ભય આવ્યો ગયો, હાથ ગિજાનાની બાજુમાં ગયો, ખેડમાં વપરાતી રીવાલ્વર નીકળી અને એક હાથે ધંધેકદીક લાઇટની સ્વીચ દાબતાં બીજા હાથે રીવાલ્વરનો થોડો મ્હગાવ્યો. ઓરડો ધંધેકદીક લાઇટના પ્રકાશમાં ઝળહળી ઉઠ્યો અને પ્રાણુશંકરની વિવહળ આંખો આ અચાનક પ્રકાશથી ટવાય તેટલામાં તો રૂમજીભાઈનો ઘરો પ્રાણુશંકરના હૃદયને વળ આઘાત કરતો શાદી નીકળ્યો.

“ હાથ ઉઘા કર નહિં તો મારું છું ! ”

પ્રાણુશંકરના હાથ ઉઘા થયા. “ બીંત તરફ મ્હોં ફેરવ ! ” પ્રાણુશંકરે રીવાલ્વર તરફ દ્રષ્ટિ નાંખતો બીંત તરફ ફર્યો. “ હાથ પાછળ લાવ ! ” કાણુબરે પ્રાણુશંકરના મનમાં બાંજગડ થઈ પણ તે દરમ્યાન વખતે રીવાલ્વરનો થોડો નીચે પડે તો નાહક વિપરિત પગલામ આવે તે વિચારથી બાંજગડનો નીચેડો આવી ગયો. પ્રાણુશંકરે હાથ પાછળ લીધા. રૂમજીભાઈ લેનોના ખાનામાંથી હાથકડી કઢાડીને પ્રાણુશંકરના હાથમાં એરવી દોધી. વિજયેનું યશસ્વી સિંખત પ્રેફિસરના મુખ ઉપર છવાઈ ગયું.

ચોર તરીકેની કારકીર્દની સરખાતખાન તેની પુર્ણપ્રતિ યત્નાનાં ચિન્હો બહુવર્ષ લાગ્યાં. તે જોઈને પ્રાણશંકરના હૃદયમાં બહુ બધા થવા માંડી. જ્યાં હાથકડી, રીંગોનાં વિગેરે વસ્તુઓ આવી રીતે તૈયાર પડી હોય ત્યાં પોતે પ્રથમ આવી સ્પર્શ્યો એવી નિશાનને કંપેક્ષે આપતો, શિખાઉ અને ખીનઅનુભવી ચોરને સાધારણ રીતે કેટલી સજા થતી હશે તે વિશે પ્રાણશંકર અડસ્ટે ગજુતી કરવા લાગ્યો.

“તું ચોર છે અને મહે” ત્હને પકડ્યો છે,” પ્રેફેસર કાંઈક છાતી ટુલાવીને બોલ્યા.
“ત્હને આને માટે પાંચ વર્ષની સજા થશે.”

“મહાર નિશાન કેવું લીધું છે તે વિશે હું વિચાર કરતો હતો, સમજ્યા શેક !” પ્રાણશંકરે સ્વસ્થ ચિત્તે જવાબ આપ્યો. “જુઓને, તદ્દમારા ઘરમાં નહાની સરખી પોલિસ-ચોકી હશે એવું કોણુ ધારે ? હાથકડી, રીંગોલ્લર, ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ, જે જોઈએ તે હાજર ! ત્હમે કેટલાં વર્ષ કલાં ? પાંચ ? મહે” નહુ ધારી હતાં; પણ એના બધા આધાર તો મેલ્ટ્રે-ટની બુદ્ધિ ઉપર રહેલો છે. ત્હમે કોઈ દિવસ જલ્દ આવેલા ખરા કે ?”

પ્રો. રમજુમલાલ પોતાના વિચારમાં એટલા બધા શુધાઈ ગયા હતા કે ત્હમણે આ દીકઠ સાંભળી નહિં. વિચારમાં ને વિચારમાં ત્હમને એક મુઝિા સૂઝી, આખરે પ્રયુક્તે ત્હમને નામોક્તિ થવાની તક આપી છે એવું ત્હમને લાગ્યું. તેજ વખતે પ્રાણશંકરની નજર પ્રેફે-સરના કાકા ઉપર પડી. “પ્રો. રમજુમલાલ-હીપનોટીસ્ટ અને મેટ્રેરીસ્ટ.”

પ્રો. પ્રાણશંકરની પાસે આગળ અને ત્હની આગળ સાથે આંખ મેળવી. કાકામાં વચ્ચેનું લખાણ રમજુમલાલે આપતાં પ્રાણશંકરે પોતાની આંખ ધીમે ધીમે ખીલી દીધી.

પાંચેક કલાક પછી રમજુમલાલે બિજાથી હાથે પ્રાણશંકરને કહ્યું. “તું ચોર છે, ત્હારી મેળે એમ બોલ.”

“હું ચોર છું,” પ્રાણશંકરે ઉત્તર દીધો.

“તે” મહારા—પ્રો. રમજુમલાલના ઘરમાં રાતના બાર વાગ્યે આવીને ચોરી કરવાનો હવાલો કર્યો છે.” રમજુમલાલે આગળ ચલાવ્યું.

પ્રાણશંકરે તે બોલી સમજાવ્યું.

“હા ! બરબર !” પ્રેફેસરે બોલ્યા. “આ ખુરશી ઉપર બેસી જ.”

પ્રાણશંકર ખુરશી ઉપર બેઠો અને બેસતાં રમજુમલાલથી નહિં જોવાય તેમ કાંઈક હસ્યો.

રમજુમલાલ ત્હના સદામી એક ખુરશી માંડીને બેઠો અને પ્રાણશંકરની આંખ સદામી ટીફલુ ડ્રાઈ નાંખતાં બોલવા લાગ્યાં—

“તે” મહારા ઘરમાં ચોરી કરવાના છરાદાથી અને જો હું સદામો યાકે તો મહાર ખૂન કરવાના છરાદાથી મહારા ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. મહારી એવી ઇચ્છા છે કે હું ત્હને પોલિસ ઉપર એક મીટી આપું ત્હારે જાતેજ ત્યાં લઈ જવી અને ત્હને એ લોકો પકડે ત્યાં મુખી ત્યાં જમા રહેવું. હવે હું જોટલું બોલ્યો છું તેટલું બોલી જ.”

પ્રાણશંકર ધીમે ધીમે રમજુમલાલના બોલેલા ચપ્પો બોલી ગયો. પ્રેફેસર ચોરીકરાર ત્હના સાડું બેઠ રથા અને પોલિસને ચોરી લખવા ઉઘ્યા.

“ મહેરમાન સાહેબ,

આ સીટી લાવનાર ચોર છે અને તેણે મહારા ઘરમાં ચોરી કરવાના ઇરાદાથી પ્રવેશ હતો. મેં તેને હીપનોટીઝમ કર્યો છે એટલે તે જાગેર આ સીટી લઈને આપશે. તેને પકડો; હું સહવારમાં રેલીફાન કરીશ.

લી. સેવક,

રમકુમસાલ.

હીપનોટીસ્ટ અને મેસ્મેરીસ્ટ.

આ સીટીને એક પાકીટમાં બીકીને, શિરનાથુ કરીને રમકુમસાલે પ્રાણચક્રના હા-મૂઠી પછી હાથ કરી છોડી લીધી અને ઉભો થયો. ઉભો કરીને તેને કયા પોલિસના ખામાં જતું તેની બરાબર નિશાની આપી. પ્રાણચક્ર બારણા તરફ જતા હતો તેવામાં તેણે અટકાવ્યો અને તેના ગળવામાં શી શી વસ્તુઓ હતી તે જોવા માગી. પ્રાણ-સોનાથુ ધડીઆળ, સોનાનો અછોડો, હીરાની પીન, સોનાની માણેકની વીંટી અને તાંતી બોરીઆં બતાવ્યાં. રમકુમસાલ તે લઈ લેવા જતા હતા પણ પાછળથી કંઈક વિચાર આવવાથી અટકી ગયા અને તેને એમને એમજ જતા દષ્ટને પોતાના ચોરડાનાં બારણાં

બારણાં દષ્ટને રમકુમસાલ સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં પડ્યા. પોતાના ઘરમાં ચોર ચોરી કરવા આવે તેને હીપનોટીઝમના પ્રભાવથી મ્હાત્ કરીને સીટી આપીને પોલિસ ચોડીમાં મોકલે પોતાની અદ્ભૂત-શક્તિની અસર નીચે પેલો ચોર પોતે પોતાના યુનાહનો એકરાર કરે પ્રભુનોજ હાથ હશે ! વિધાનાએ આખરે પોતાને વિજય અપાવવાનું ધાકું હશે ! તો આમ યાવ ? આહ ! પેલા હરિફ હીપનોટીસ્ટને બ્યારે આ જ્ઞાંતની બખર પડશે તેને કેવી અસર થશે ? વર્તમાનપત્રોમાં પોતાનું નામ કેવું ગાજી ઉડશે ? “ પ્રો. મસાલની જેમી શ્વેત ! ” “ હીપનોટીઝમના પ્રભાવથી પચાસસો પાપી ! ” “ ચોર પોતે અસાધારણ એકરાર ! ” “ પ્રેરિસરનાં પરાક્રમનો પ્રચણ પ્રભાવ ! ” “ ચોરના આ-ચૂરેચૂર ! ” વિગેરે આકર્ષક મયાળાવાળા લેખથી બધાં વર્તમાનપત્રો પોતાનાં જ-વખાણ કરશે ! આવા આવા અનેક વિચાર કરતાં રમકુમસાલની આંખ્ય વિચાઈ ગઈ.

૪

પ્રેરિસરના ઘરમાંથી નીકળ્યા પછી પ્રાણચક્ર ચોડીક વાર સૂધી ધામો ધામો આગળ ચાલ્યો. પ્રાણચક્રે પોલિસનો ચક દૂર કરવા મ્હોટેથી સીસાટી-વગાડવી શરૂ કરી. પ્હોરોડનો ઝાંખો પ્રકાશ પડવા માંડ્યો હતો, માણસોની આવજન કંઈક શરૂ થવા માંડી હતી. પ્રાણચક્રે પોલિસ ચોડીનો રસ્તો લીધો એટલામાં સહભેથી એક ગરિબ જોને દેખાતો પુરુષ મળ્યો. પ્રાણચક્રે પોતાની ઝડપ વધારી અને ચોડીકવાર તો તે દોડ્યો. પેલા પુરુષની પાસે આવતાંજ પ્રાણચક્રે પેલી રમકુમસાલની સીટી પેલા પુરુષના હાથમાં મૂકી અને ગભરાતા સાથે કહ્યું. “ અરે, ખોદાને ખાતર બેલા દોડો; પેલી પોલિસ ચોડીમાં જઈને આ સીટી પહોંચાડી આવો ! ચોર આવ્યા છે, ખૂન થયું છે. હું ડાકરને ત્યાં જાઉં છું.” આટલું બોલતાં બોલતાં ત્વરાથી પ્રાણચક્ર પાસેની ગલીમાં દોડતા અદ્ભૂત યદ્યબો.

પ્રેમી પુરુષ હાથેબરે તો સરકે યજ્ઞ ગમે! પશુ પાછળથી કાંઈક મ્હોડાવાતો, સંકેત
પોલિસ ચોરી ઉપર ગયો અને પેલી ચીફી જમાણરને આપ્યો.

પ્રો. રમજુમલાલ જમ્હારે કહ્યો ત્યારે કહ્યો મ્હોડો ગયો હતો, હિમિ તરતજ લેખ
પોલિસ ચોરીમાં ટેલીફોન કરીને મળી નેમું તો જણાવું કે ચીફી-મળી છે અને ચીફી હાથનાર
પુરુષને પકડવામાં આવ્યો છે.

"જરાબર આવીને આપી ગયો હતો કે ?" પ્રેમીસરે ટેલીફોનમાં પૂછ્યું.

"હા; પણ હમણું ગરબા જવું કરે છે. જમ્હાર તો કાતી છે !" જવાબ મળ્યો.

"હું હું હું હું ! આલો સાહેબહું."

"સાહેબહું."

ટેલીફોનનું કામ પૂરું કરીને રમજુમલાલ વર્તમાનપત્રોની ઓપીસમાં જવનિ માટે
તેમણે કરવા લાગ્યા. તેમણે કરતાં મનમાં કંઈક ચિંતા થવા લાગી. હજી પણ મ્હોડો હીપનો
દીવ્યમની અસર નીચે હોવો નેહજી અને આંખ કેમ ? કાણે જોને એ અસરમાંથી મુક્ત કર્યો ?
હશે ગમે તેમ હો પણ આખરે પકડાયો તો છે ! આમ વિચારીને હૃદયને શાંત કરવા રમજુમ-
લાલ બધાં વર્તમાનપત્રોની ઓપીસમાં જઈ આવ્યા. બધાં વર્તમાનપત્રો વાળાઓએ
ટેલીફોન દ્વારા ખાતરી કરી નેહ અને સતોષકારક જવાબ મળવાથી તરતજ મ્હોડામ્હોડા જેમ
લખવાની તેવાંચે થઈ.

"કોર્ટમાં એક પછી એક મુકદ્દમાનો પ્રેસલો અપાયે જતો હતો. રમજુમલાલ મુંઝ ઉપર
તાલ દેતા પોતાનો ચોર કપડારે આવશે લેની વાટ નેતા અધીરા થતાં હતા એટલામાં આખરે
એક મીથરે હાથ પુરુષને પોલિસ અન્ડર લાઇ આવ્યા. તે પુરુષ જવુજ હિરેરાઈ ગયો હોય તેમ
જણાવું હતું. વારેવારે પોલિસો તેને વારતા તેમ છતાં તે તો સખત લાવામાં ગાલિપ્રધાન કપો
જતો હતો. રમજુમલાલ આ ક્ષેત્રની મ્હોડા કાંઈક દિલગીરીથી નેમું. કેરી ગમે તેમ બોલ્યોજ
જતો હતો. "ઉપકારનો બદલો આ કે ? ચીફી આપવા ગયો તે મ્હું જમ મારી કે મ્હનેજ
પકડ્યો ! પણ ત્યારે પેલા હસમખેરને કેમ કાંઈ પકડવા જવું નથી ?" આવાં આવાં વાણી
લેતા મ્હોડાની નીકળ્યાં જતાં હતાં. એટલામાં રમજુમલાલનું નામ સંભળાવું, કાંઈક આશ્ચર્યથી
તે ઉભા થયા અને સાક્ષીની પીઠરા તરફ વળ્યા.

"આજે માણસ હમારા ઘરમાં ચોરી કરવા ગયો હતો કે ?

પ્રો. રમજુમલાલના માથો ઉપર પીળળી પડી હોય તેવી અસર થઈ. આંખે અંધારા
આવવા માંડ્યાં. આખી કોર્ટ ગોળ ગોળ ફરતી હોય તેમ જણાવા લાગ્યું.

"કેમ તે આજ માણસ કે ?"

"નાહ, આલો કાંઈ ખીજે માણસ છે." પ્રેમીસરે સંયતે અવાજે જવાબ આપ્યો.
પોલિસો ગુસ્સાથી રમજુમલાલની સામે નેહ રહ્યા. માણસેટ મ્હોડાવાઈ ગયો. લે, જાણ
હીપનોરીરતા આગાથી અને લેખનાં ખેલી રીતે જવેરમાં આવવાના થવાસથી પોલિસોએ

એવકુંડ અને પુ નહિ. નેહએ અને પ્રજામાં પોતાની હાંસી નહિ કરાવવી નેહએ. એ મેતલેયનું સખ આપણુ ન્યાયાસન ઉપરથી ક્યું. પોલિસને શરૂઆત, કેદીનાં ગાળિપદાન અને નવા આવનાર કોકોના ઉપહાસની વચ્ચે નીચું માથું કરીને શરમીલ પડી જઈને પ્રેક્ટિસર મકાનની બહાર નીકળ્યા. પોતાની સોનાની ઘડોઆળ વિગેરે વસ્તુઓ ગદ્ય તેની તો - પ્રોફર નવડો પણ આખી દુનિયાને મોઝે લેતી યદ્ય, એક સામાન્ય ચેર પોતાને એવકુંડ બતાવીને પોતાને કિમતી માલ તદ્દાવી ગેયો. એ વિચારથી રૂમકુમલોચન મજલ વચ્ચે બની ગયું. નિરાશાનાં કુખી મધુ. અધુરામાં પૂરું નીચે ઉતરતાં જ. સંખ્યાબંધ પત્રોની નકલો લેણા પુરિવાં જતાં દત્તા અને તેમાં છપાવેલી પ્રેક્ટિસરની કથા આગવેચકિત યદ્ય વાંચતા દત્તા ને દેખાવ નજરે પડયો.

“હાય હાય ! બહાર ખરી બિના જણાશે ત્હારે આ વર્તમાનપત્રો મ્હાની કેવી દેકરી દેરાડશે ? ત્હારો હવિષ શું શું લખશે ? બસ, મારું હીપનોટીકમ તરીકેનું. છત્રન. તો આજથી પૂરું જ. યદ્ય.” આટલું બસહથે બોલતા રૂમકુમલોચન ઘર બહારી પડ્યા.

બીજો દિવસે સ્હવારે પ્રાણુશંકર પોતાની ઝોરડીમાં બેઠો બેઠો માર પાંચ ન્દુસપેપર વાંચતો હતો અને “પ્રો. રૂમકુમલોચન કે મ્તો” એ નામનો સેખ હાંધે હસતો હતો. એ પ્રણુશંકર વાંચી ગયો. આ સેખ ત્હેને બહુ પ્રસન્ન પડ્યો પણ તેમાં પણ માહફૂટે ને બાકાત આપ્યું હતું તે તો ત્હેને બહુત પ્રિય લાગ્યું.

“પ્રોફેસર રૂમકુમલોચને આ રીતે બહેરમાં આવવાનો ને મુદ્દ પ્રયત્ન આદર્યો હતો ત્હેમાં તે પોતે સજા તો થયા પણ હાંધે જૂલોજ રીતે થયા. ન્હારી ગણેશ પુરૂષ ત્હેને માયાનો મળ્યો હતો, તેની સાલામીથી આ કેસમાં પ્રેક્ટિસર અને પોલિસ એવકુંડ બન્યાં છે.

આ વાંચીને પ્રાણુશંકર પૂતું હતું અને મનવામાંથી એક બીડી ત્હાડીને તે સજામાં નિં પાછો વર્તમાનપત્રો વાંચવામાં લાગી યદ્ય ગયો.

પ્રોફેસર લોન્ડ, સાન્તાફુર. ૫-૧૧-૧૯૧૩. } લેખક:-
ધનરૂમકુમલોચન કૃષ્ણલાલ મહેતા.

એ રૂમકુમલોચન
વાર્તા.

“સ્નેહનું બળિદાન !”

લેખક:-
“મળવિદારી.”

સતીસની તેમજ સુરેશની અવરવાને ખ્યાલ કરી, તુરંતને મારે દિશ્વેન્દ્રની બોલવાનો વિચાર મોટી થાળી વિલંબસાદ બંને બાક્યોને ધીરજ લેઈ આવ્યા છે. ધીરજ આવવાને લગભગ એક માંડ પડે નવા આવ્યા પિન્ડ સુરેશની તલિયત કેમ્બે આડી નહિ ત્હેની પ્રાણી હિન મરિહિત વિશેષ ને વિરેપ બંધકર થતી ચાલી.

એક દિવસે વાતાવૃત્ત નીકળતા વિષમપ્રસારે પૂછ્યું — “મતીશ ! સુરની પ્રકૃતિ વિશેષ બમ
તથા છે ? હવે શું કરીશ ?”

મદારે લહેને હવાફેર માટે લેઇ બતાવેા જિયાર છે ।

‘પરંતુ ફળ હવાફેરથી લેની પ્રકૃતિ સુધર એમ લાગતુ નથી’

‘તદારે શું કરવુ કાકા ?’ સતીશે કુખ પૂર્વે રવરે પૂછ્યું

“મદારા ધારવા પ્રમાણે તો એક સમવચરક સગી રો ધી કાઢવાથી લેને આશામ રશે—”

પુન સતીશના હૃદય ઉપર એકએક ઉપયુક્ત વામચી વચ્ચાત યોગ લેઇ લાગ્યું વિષ
પ્રસાર વિષયક હવે તદારથી આત્મા ગયા મતીશે વિચાર્યું કે અરર તો બિચારો જીવતો હતો
સુધી રહે રહેને કાઇ સુખ ન આપ્યું હવે યથાતાપ આ કામનો ? મદારે અપાધ બચકર એ
અક્ષર છે ।

સુરેશની પીગ સતીશને વિશેષ અસ્થિર કર ના છે સતીશ સિંચારનો એ સુરેશ
નક્ષત્ર કરતુજ નેઇએ મદારે તે બધું જો એલેજ નહિ પણ સર્ગિય પ્રિયનો પ્રેમમૃતિ રવ
છે ? આમ હોવાથીજ મતીશે હવે વિષમપ્રસારની સૂચનાસાર પુનર્વિવાદ કર્યો

આશાનની અદર એક ન્દાનો બમનો બાટે રાખી સતીશ પોતાની નવનુ સ્વસ્થ તથા રેમ
કાત બધું સુરેશ સાથે લગભગ એક માસથી રહે છે અને તે બધુંને વાધુ પરિવર્તનાઈ લા થે છે

સમ્યુ યોગ્ય વર્તિયા નવાનુસાર પ્રકૃત્યા નવ વાસ ય પ્રમુખિના અતિરાક રવપત્ની કિડી
છે રહેનો નેમો મભીર છે દષ્ટિ રિપર છે

સતીશે એક દિવસે પોતાની નવવધુ આમળ ચાર તથા સુરેશના રોહની હકીકત વિસ્તારપૂર્વ
કી સબળ થી સમ્યુએ કારી રેદનાપૂર્વ ઘટના પ્રથમ કદાપિ સામગ્રી ન્દોતી સુરેશને માટે રહે
હૃદય સહાનુભૂતિથી પ હર્મ બની રહ્યું ।

ખીતિ સુરેશની મેવા તથા સુશુભનો બાર સમ્યુએ પાતાના ઉપર તીરો બહે કે ને સુરે
શારે ધર્મ દિવસથી પરિચિત કરેમ ન હેય । પ્રત્યેક ક રિયા પની નિયુક્ત હતી તેથી કરીને સતીશ
મનને એક પ્રકારનો સતોત થયેલ લેરો વિચાર્યું કે — ને ઇવરની ક્યા હશે તો હુ સુરેશને સાર
સદચથી મચાવી રાખીશ !

ન હારે ચાર સથે સતીશ સુબઈ રહી ડોક્ટરી વિદ્યાત એક વખતે અપયન કર્યો કર
લેને રહારે લેની ને ધી વર્તણૂક હતી તેવી રહેની વર્તણૂક હવે રહી નથી તે સમયે તે સસારર્થ
બૂરી ગતા હોનો ક્ષીતિય વખતે વિવાહ થયા પછી સતીશ મરમુના તાર લેવા પ્રારંભ વત
આવાનો નથી

સસારની અદર કોઈ સાથે પરિચિત કરી આપવા મટે કોઈ નથી હાલ તદારે પોતાનુ
પોતાની મરેજ બેળી લલુ પડે છે વિવાહ થઇ ગયા પછી સમ્યુને આશીર્વાદ અપતી વખતે
પ્રસારે ને કેટલીક હકીકત સારુને નિવેદન કરી હતી તે હકીકત હવથી સમ્યુ રહમત્ત ગઈ
કે પોતાના સસારમા પોતને પોતની પ્રેમે જ સ્થાવ મરી લેવાનુ છે

સ યાકાળનો સમય છે ભગવાન દિનકર અસ્તાચળમા ઉતરી પડયા છે પશુઓ કલરવ કર
કરતા આત્મિય રવજનો સર્વ પોતાના નિવાસ રથાત પ્રતિ પ્રયાણ કરી રયા છે, સતીશ બમલાની અ
છે ઉપર આવેતી અગાલીમા બેઠો બેઠો કુ સગી લીધા જોઈ રહ્યા છે દિવસ એ નિવસથી તે પેતા
મને કુ બને બૂરી રાકત નહિ ચારે સમય વિચરસાગરનો તરંગો સાથે અજાના પૂરી તે રવ
બાનકના આરે પ્રિય તદારા રનેહની રસતિ—તદારે કનિષ્ઠ બધું રહેતુ કુ કેરી રીને રક્ષ
કરી રાકે ? હેવામા એકએક સમ્યુ ધળ પતિને શે ધર્મી રોધતી ત્યા આમળ આત પહોની પતિ
વમ રહેલે સાબળાયું હતુ પતિ માગે એસલુ એસલુ પૂજા સુએ અગિય રહ્યે અગિય નયને ને

રહી કહ્યું : નાથ ! આપના સ્નેહનું શાવ તેને મહારા સ્નેહનું પાત્ર છે. આરતી બધું તે મહારા બધું છે; તેના રક્ષણને હું મહાધી બનવું કરીશ ન. પ્રજા તો ફરોચ્છા લલિયસી.

સતીશ પત્નીનું કથન અવશ્ય પૂરતી પોતાના મનિદુઃખને અલ્પ સમય સુધીને માટે વિસર ગયા. તેણે પત્નીને પોતાના વશસ્થ સથિ આલિંગન આપી, સુખન કરી કહ્યું; સારું ! પ્રણામ પ્રિય ! હું તમારામાં ન આશનું દર્શન કરી શકું છું ! " અહા ! આ બેકન વાંચ્યો સ્વામી ન વચ્ચેની સંપૂર્ણ વિમલતા દૂર થઈ ગઈ ! આરતી બૂકી નઈ સ્વામી પોતાને મહાય દેવી સરયુની મહાનામકા કહી તે આને પૂર્ણ થઈ ગયાને સતીશ સરયુને નેહના નવી કવનની સર્વ પ્રધાન સાર્થકતા પ્રદાન કરી.

આવ પ્રમથ દશયુ સહાય ન એ છે કે તેના બાવ શરિના કંઈ સ્વરૂપે અવલંબનને માટે એક વસ્તુ તો લેઈએ ન ! અતીસારે આરતી વિચેબીને ક્ષામ થયો છે, તે ક્ષામ સતીશ સરયુથી દૂર કરવાને ચકાસ છે. સ્વચરિતા આરતી પિત્ર સરયુ કોઈ પણ પ્રકારના વિદેવ બાવનું પોતાના દહયમાં પોષણ કરતી નથી. કલકી આરતી પ્રતિ તેની એક પ્રકારની આંતરિક શ્રદ્ધા દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે ઉત્પન્ન થતી જાય છે !

સરયુના પ્રતિ સતીશનો પ્રેમ પ્રગંઢ પણ વેગનની સરિતાની માફક ઉપક્રમ કરે છે ! સરયુ નેણે છે કે સ્વામીના દહયમાં આ આવેશ મારે ના પ્રાપ્ય છે તેમજ સ્વામી એજ સ્નેહધારાને પોતાના પ્રતિ લદન થયા કે છે કે નેથી કરીને સ્વામી પોતાનામાં આશનું દર્શન કરી શકે. પતિના દહયમાં ધણીને વેદના હમેશાં યથા કરે એ સરયુ સારી રીતે નેણે છે તથા પતિની વેદના તેમજ અલ્પિત દૂર કરવા પોતાની સમસ્ત શક્તિના નિયામ કરી રહી છે. ધન્ય છે આપો ત્હારી પતિ બક્તિને !

(૯)

સતીશ તથા સરયુની અરપરસની રતિ પરિચયો ઉપક્રમી, દેશસરથા ઉપર સાંવિત થયેલાં સુરેશ વિચારું કે ને અધિકાર તેની બગિચા આશ પ્રાપ્ત કરી શકી નહોતી તે અધિકાર સરયુ સહનમાં પ્રવેશ કરી શકી છે !

સતીશનો અખંડ મનોરોગ પૂર્વે સુરેશ વિચારી આલેખનામાં આમલ દેનો. આને તે બિલ્લ પાત્રમાં અર્પિત થયે છે !

બધું તેની નવ વધુ ઉપર પ્રેમ બાવના રાખે છે એમ નાણી સુરેશને કોઈ પણ પ્રકારે દાંખ થયું નહિ કિંતુ તે એમજ વિચારતો કે નહોતી બગિચામાં શો અપરાધ કર્યો દેનો ! તેણીએ તો બિચારીએ કોઈ પણ પ્રકારને અપરાધ કર્યો નહોતો.

બગિચાનું સ્મરણ કર્યો કરતો સુરેશ દુઃખની પ્રગલ્ભ તાડનાથી રાજ્યા ઉપર પડી નેહતો. સમસ્ત વિષેશકાંડ તેની બગિચાને બૂકી નવ તો મેંજુ તે તેણીને બૂકી રાકે તેમ નથી ! ને કોઈ બાવાવવાનો ચલન કરે તો તેના તરફ સુરેશનું દહય વિદ્રોહી થઈ જાય.

સરયુ જેમ જેમ સ્નેહધારા સેવકાસા સુરેશ વેગન કરે છે તેમ તેમ સુરેશ વિચારે છે કે બગિચાને બાવાવવા માટે, સરયુ આ પ્રમાણે કરે છે. આથી કરીને કલકી સુરેશની વેદનાં વધવાં ચાહી.

આચારનામાં રહેલા આચારને ધીમે ધીમે માર માસ થઈ ગયા કિંતુ સતીશ તેમજ સરયુને પોતાની ચેના સુકુવાની કંઈ પણ અસર થયેલી નહોતી નહિ ! !

(૧૦)

આજે માર્ચ માસની ૨૨મી તારીખ છે ! સુરેશ મથાવરે આ દિવસે ને પ્રકાર બન્યા દેતો હેતુ ચિંતન કર્યો કરે છે. આજે એક વર્ષમાં એક ક્ષણને માટે પણ સુરેશ એ દિવસે બનેલો પ્રકાર જાણી શક્યો નથી. તેના દહયમાં આજે અપાર વેદનાં થવા લાગી.

મથાવરે આ દિવસે અપાર સુધી તેની મૈમંગ બગિચા હયાત દુની કિંતુ એ દિવસ

તેની બગિચાના છવનો રોષ દિન દિન અરે રે । એ દિવસને કોઈ પણ પ્રકારે વિસ્મૃત કરી રાક્યો નથી ।

સમસ્ત દિવસ તહેલે પોતાના મરતકની સમગ્ર શક્તિનો પોષ કરી બગિચાની પૂર્ણવસ્થા સ્થિત કરી કંઈ સમય સમય વીતી ગયા પછી તેને ઢલે સપ્ત અથવા કે નવમી કરીને સરખુ થળી અમરકો જે અગતીમાં તથા તે મરીયાને બોલાવી લેાયે ।

સતીસે આવી બંધની ચિકિત્સા કરી ચિકિત્સા કરતા હોને બપુરે અવરણ માત્ર પડી ગયો, મળતા મળીયાના એક રનેલી રોડકાર અમૃત્યપ્રસાદ પણ સુરેશને એવા આવ્યા, કિન્તુ હોમલે કાંઈ આશા મુત્યક પચનો કહા નહિ એ કે સતીસે પોતે રોડકારી વિષા સતી રીતે બસુલો હોને તો પણ તે કદ સમયે માણસ સકરમાથી મુક્ત થવા માટે આશીર દલે અનેક પ્રકારની યોગ્યતાઓ કરે છે હવેનું સાર સતીસે અમૃત્યપ્રસાદને પણ સચિનો વખત રહી જવાની વિનંતિ કરી એ અમૃત્યપ્રસાદે બિલકુલ આનામની સિવાય ચાન્ધ કરી

સરખુ સુરેશની સંજ્ઞા ઉપર બેસી રહી અનિમિષ નયને સુરેશનું મ્હાન મુખ નિહાળી રહી છે તેના હૃદયમાં એમ થાય છે કે આ બંને અપાત્ર હોને પોતાને ન છે આ મુલુ સમ્પાદાથી દિવસ રત્ન યદિયથ શુભવર્ણવદન હોના એક પ્રકારની મર્મદહી નેત્રાની સુષ્ટિ કલ્પન કરે છે તે એમ વિચારે છે કે હો પ્રમુદા પ્રદાર પ્રાણુના પણ જાનથી સુરેશ બના સહે તેમ છે ।

સુરેશની વ્યાકુળ છબે તપા ઉપર સુરેશ છે સતીસે રાત્રે દરેક વાગ્યે બેસુ તો તાપ ન દિસી જનવી ગયેલો અમૃત્યપ્રસાદ તે ફરીથી કહે બોલી ઉઠ્યા—“અરે હે । તાપ તો ક્યારનો નથી હો—”

“તાપ ક્યારનો નથી હો તું સાર નથી ।” કલ્પતરુવરે મરમુલે પ્રશ્ન કર્યો.

“ના મરમુ, અવરણ પાણીના બપુર થતી બધ છે તુ આ બોધ પીનડાન એક ।”

પાણી કે પતે દરેક સુરેશને બોધ થાય

તપર પાણીના તપાથી લીધા પડતો બધ છે । સુરેશ અવસન બાદે સતીસે ઉપર પડ્યો છે નરમુ । મુખ ઉપર આલિષ્ઠ્ય આશા અને વિશાદની ગબીર છાયા પ્રકુટિત થઈ રહી છે સતીસે તપાના મધ્યાસ પામે એક પુરસી ઉપર બેઠો બેઠો બાણુ મ્હાન મુખ ગ્રેષ્ઠ રહ્યો છે અમૃત્યપ્રસાદે એક રેમલ પડેલો કબા કબા કાંઈ નોરપ તૈયાર કરે છે ।

મરમુલે મેલુ કે સુરેશનું મ્હાન મુખ કચિત્ કચિત્ ઉત્તર થઈ બધ છે પ્રતીપ હોશવાતા પૂર્વે હોવી રીતે ઉત્તર થઈ હો છે । એક હુડું કિન્તુ કહે છે કે

‘નરમુલે જવાનીસે નપાદા નોરા હોતા હય

પડકતા હય ચિરમે સુજહ જલ આમોશ હોતા હયે”

ત્યારે તું સુરેશ નહિ બને ’ ન જાને જાનકીનાથ પ્રાત કાલે કિં મચિપ્યતિ

સુરેશના કોણ ઉપર રવેશકોએ કપની આવડા લાગ્યા સરખુ પોતાના દાખમાના રમાવથી તે છડી નાખ્યા સતી ।

સતીસે પતીલવમા બેસુ તો તે ને પ મિનિટ થઈ છે ત્રણ વડે આજ દિવસે બનેલો પ્રકાર તેને વાદ આપે એ પ્રકાર આ વખતે બન્યો હોને । ના કેટલીક મિનિટ પડી ગયો હોના—1 ને ૨૫ મિનિટ આગે આ અસાર સ સારનો બેલ પ્રતી દતો ।

દખલે ૨ ને ૫ મિનિટ થઈ છે, ૨૫ મિનિટમાં તું થતો તે કોણ બને ।

“મ્હાન ।” સતીસે ફરીથી ને સરખુ તપર કૃષિ કરી કંઈ

સરખુના નેમો નાખ્યા થઈ રયા છે, હોલે રોડકારી કિન્તુ

‘જોડે ન બને । તું ને મ્હાન બને છે ।’

સુરેશી સ્ત્રીકાર-કરી રાધામાંથી હરી સરયુના તરફ જાયું, તેનો પ્રેમદ્રવ્યમાં એક પ્રકારની અ-
સ્વાભાવિક કૃત્સાદ અને આનંદની નયોતિ ઉત્પન્ન થઈ. પરંતુ સુરેશ મહા સુલિખતે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક
પોતાના સ્ત્રીશ્ચંદ્રપાર-શીતળ બાહુ યુગલ દ્વારા સરયુને એકી પડયા તથા તેનો ખોળામાં અપસન્ન
રહે તેનો પરચો ।

એમજેવ ડોકટર તરતજ તેનાં દોઢી આંખ તથા સતીશની સહાયતાથી સુરેશનો સ્પંદનવિહીન
રહે સરયુના ખોળામાંથી ધીમેથી ઉપાડીને સરયુ ઉપર ફાળવિત કરી દીધો ।

અરેરે ! સતીશના સ્નેહનું પાત્ર-તેનો બંધુ તેની તેમજ તેની નવ-વધુ સરયુની સધળી
સેવાની કોઈ પણ પુરવારકી વિના સ્વર્ગમાં અગિનીને બેઠકા પ્રવાણ કરી ગયા ।

આ સમયે ધર્મીઆઓમાં બરોબરે ૧ ને ૧૫ નિનિટ થઈ । ! !

પરદેશ ગમને નિર્ણય.

ભાદીયા ત્રિગેર-સાતિઓમાં પરદેશગમન વિષે દાલમાં નેશબેર ચર્ચા ચાલે છે તે
પ્રસંગે આ પુસ્તક સુધારોના હાથમાં એક સખજ શબ્દ તરફ ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે.
સૌથી આવીનથી તે અવાગિન ધર્મ અથોથી પરદેશગમન સાલ્પૂર્વક છે એમ આ અંથોમાં
અતિ સ્પષ્ટ તથા વિદતાયુક્ત રીતે, અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

મુદ્દમ-આના બાર-પોરટેજ તથા વી. પી. ખર્ચના બે આના જુદા.

રામાયણનું રહસ્ય.

રામાયણ ઉપરથી તે સમયે આપાવતેના દ્વીદુ સમાજ કેવી ઉત્તમ ધાર્મિક તથા સામાજિક
શક્તિમાં હતો તથા સંસ્કૃતિ અને કલાકોશલની કેવી રાચે પહેલિયે હતો, તેનું અંથમાં
બહુ ઉત્તમ રીતે નીરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. રામાયણમાંના રામ, સીતા, લક્ષ્મણ, હરત
આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રનું એનું તો સુંદર નીરૂપણ આ અંથમાં કયું છે કે પુસ્તક
એકવાર હાથમાં લીધા પછી એક પંચત વાંચતા વિના છુટકો થતો નથી. આ અંથના અનેક
ભાગો વાંચના આપમાં અણુ આપનાં પશ્ચાત્ત વાંચનારોએ હમને લખી જણાવ્યું છે. અને
તેની ચોનરૂપી ધણી ભરે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

મુદ્દમ સાત આના, વી. પી. ખર્ચ મળીને, પોરટેજ મુદ્દ.

ખાસ લાલ.

તા. કઃ-ઉક્ત બુને અથો સામટા મંગલનારને પોરટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ મળીને
માત્ર રૂપીયા એકતા વી. પી. યી અથો મોકલવામાં આવશે એટલે કે લેનારને આયરે લામ
આનાનો શાલ થશે.

મળવાનું સ્થળ-અવરથાપક, સલા નં-૮૨-કાંદવાડી-ગીરગામે મંઈઈ.

ગ્રાહીયન રેકર્ડ

૧૦ મે ૧૯૩૬ ઉપલક્ષ સાંકડો ૩. ૩-૪

INSTRUMENTAL.

BAND.

Jhangir Khan. (Amritsar)

જહાંગીરખાન (અમરીતસર)

9000	95014	દરિ સેવાં પુ. મે તેરે પૈયાં	લેરવી તોલવારા.
	95015	ખડિ જોયે મોરી બેયાં બીયાં	લેરવી તોલવારા.
1001	95016	હું ગુલશર ક્યારી ધર ધને દોમતા	લેરવી તોલવારા.
	95017	દલીવાલી કાતેરે દીખાના	લેરવી તોલવારા.
1002	95018	દીલદારે દુલારા તનનન ધન સુખ દુખ	પદાડી તોલવારા.
	95021	સુનરે સાહેલી મોરી પહેલી ખાખલ	પીલુ ચંચેલ
1003	95019	પુજારી પુ મોરી ચારી	બીજાં ચાર તાલ.
	95020	હરીદીરી આતીરીછનકુરખન લોગાં બે	ધનાશ્રી તોલવારા.
1004	95022	અલગેલીરી લાકલી સંવડી	તરસીયા તોલવારા.
	95025	દમને કયા કાશાકા તકરીરે	બેદાગ તોલવારા.
1005	95023	તોશીપદિ તાલન તાગની	બેદાગ તોલવારા.
	95024	કાલે ખાખન બીચ કાપલ છુપાઇ	બેદાગ તોલવારા.

Sarnal.

Sheikh Munna.

સરનાઇ.

1022 {	94160	લેરવી આધા.			સેખ મુન્ના.	
	94161	શદાનાખન.		1026 {	94197	બેન કવાલી.
1030 {	49216	સીધુ લેરવી કદારવા.			94198	દોલી તલ.
	94358	ખીદાગ ગીતસ દારા.				
	Sheikh Talim Hussain (Lucknow)					
D 8 {	94014	લેરવી કવાલી.				
	94015	પુરણી કવાલી.		D 9 {	94016	બંદાવા કવાલી
					94017	ખાગેશી કવાલી

ORCHESTRA

ORCHESTRA.

Phatahdanga Orchestra

ખારચેશા.

ફટલડંગા ખારચેશા.

1025	94195	કીરતન.	1032	94388	ધમન કથાન કવાલી.
	94196	વીધ્યાં સુંદર.		94389	લુખચગટ કવાલી.
તે શીયાય ખીખ ધણાં ઉતમ ગાયને બરવામાં આવેલાં છે. અરેખીક, ખગાલી ખર- મીઝ, રેરા, ચાખનીઝ, કમીશીખન, કમીશીયા, ગુલશરતી, હીફરતાની, જત, કેનરીઝ, મરાહી, નેપ- લીસ, કસી, પંખખી, હુરત, સંરકુલ, શીખ, સીંધી, તમીખ, તેલચ, રફીસ, ઉડુ વીગેરનાં ફટલેગ રંગાવા, જે ફકન મોકલી આપવામાં આવે છે. અગ્રેજી બેકા, બોલીઅન, અને લુખચ, રેકર્ડો તથા સીનો. ફટલેગ મંગાવો.					

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.
Homeji Street, Circle FORT BOMBAY.

આખાઓ-ફલકતો અને રંગન.

“સત્ય” દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ-

પરિટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાણે ત્યાં એક જ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ડાઉન સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માધવ ખાતે, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મોહોડા ચહેરામાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત્ય સ્વરૂપે એક જ સત્ય

સ્થાનમાં સંગવડ અને એક જ સત્ય ભાવ.

સત્યમેવ જયતે.

મે. પશ્ચિમ ઇન્ડિયનનાં ડિરેક્ટર સાહેબે મુબાઈ ઇલાકામાં પ્રાંથમીક
સાહેબનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમન્ત જુહાપ્પા સરકારે
શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ બાતે મંજુર કરેલું. —

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિધ.

(આવૃત્તિ ચોથી.)

આ પુસ્તક ખરીદનારે "શ્રી શ્રી આરતિ." હોય તેજ વપાડો ખરીદના, રિતરિત છે. આ
જગ, સારી કબાઈ તથા સુંદર હોશિયાર પુસ્તકો કિંમત રૂપીયા સવા. પા. પી. ખસે નહીં.
સૌભાગ્ય શિક્ષાબિધ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—મકરનું ૧. ૬—બાળકનાં રોગો
તરફનાલાએ મે. (મધી) ૧૫૫૫ દેવાની ૧૫૫૫ મ. ૩. ૪—મલાખે, ધમત્તું દેશી વેલ, કપાળી, બાળકના
હિત, મહે, ભૂજાની ૧૫૫૫. મ. ૩. ૫—પ્રવીણને કેના પ્રકાશું સાહ્ય, કપાળી, ધમત્તું, કપાળી, બાળકના
કન્યાનિકમ એ પાન અસમાને લખેલો ચોપાલ છે. મ. ૫ મું—બાળકનાની યતી દાણ. મ. ૧૧ ૬—કન્યા
સંબંધે વિચારના જેવી બામતો. મ. ૧૨ મું—કન્યા લગ્નથી લઈ વખતે-લેવાની પ્રતિજ્ઞાઓ (સંપત્તી)
મ. ૮ મું—પાનિધર્મ-પાનિની યતિ પ્રાપ્ત કરના. મ. ૯ મું—પાનિ ધર્મને કેવી રીતે પાનિ કરવાની
સદે? મ. ૧૦ મું—સીને, સાસરે કેવી રીતે સુખરૂપ થવા? મ. ૧૧ મું—પાનિધર્મ પાળી પિયવીમાં ભર
કેવી રીતે, વર્તવું જોઈએ? મ. ૧૨ મું—સાસરિયાંયે વધુ તેમજ કેવું વર્તવું સખતું જોઈએ? મ. ૧૩ મું—
સૌભાગ્યવતી સીએના જાત નિવરણી રહેવા સાધી થાય, ૧ મ. ૧૪ મું—નીતિમય સંપત્તી જોના
વનમન કપાળી ૧૫૫૫ ૧૫૫૫. મ. ૧૫ મું—સ્વચ્છતા અથવા—સુખરૂપના સૌખ્યના પચાવી દરોને
થતા લાભ. મ. ૧૬ મું—તરફીઓએ સદવતરમાં વહેતાં ઉડવાથી થતો ફાયદો. મ. ૧૭ મું—તરફીઓએ
સાધવી જેવેથી જનમ મુદત્તવરથા. મ. ૧૮ મું—તરફીઓએ પાસાસમાં પ્રીતિ યવતી કરે તે
પર આપતું જોઈએ. પાન અને ખોરાક માટે રાખવી જોઈતી સંભાળ. મ. ૧૯ મું—આદર્શવદામાં
નિર્મિત રહેવાથી મળતા લાભ. મ. ૨૦ મું—રમેદરીન (અકામન), સંભાળવર્યા અને સુવાચકતા થતા
છંદોએ રોગો તરફ તરત પાન આપવાની વહેર. મ. ૨૧ મું—તરફીઓએ કામથી થતો લાભ
અકામનને વખતે મું કરતું જોઈએ. મ. ૨૨ મું—તરફીઓએ કરાસરથી રહેવાથી થતો ફાયદો, કપાળ
એવ. મ. ૨૩ મું—ટેળા (કર) થી બનેલા દાઢ. મ. ૨૪ મું—અનુકરણ (દયા) પરાધર્મ
કરવા એવ. પુણ્ય અને આત્મે રૂપ દેવ એવ. પા. ૫ મ. ૨૫ મું—અપર માતાની પદની ભાગ્યવતી
તરફીઓનું વર્તન કેવું જોઈએ? મ. ૨૬ મું—પરોથી તરફી કર્તવ્ય. મ. ૨૭ મું—પરાધર્મ (મદેશન) જે
સંકાર. મ. ૨૮ મું—તરફીઓની આસર સાધવી વર્તવું. મ. ૨૯ મું—તરફીઓનું પરપુર મપવું વર્તવું
મ. ૩૦ મું—જોઈ પાનુ દેવને અતિ બાળિન યવથી પુત્રિઓની યતી રહેલી રિથિ. મ. ૩૧ મું—પાનુ
એને રખવાની દેવથી થતાં નુકસાન. મ. ૩૨ મું—સારી નાકની રોગાત, તેની અસર, અને પરિણામ. મ.
૩૩ મું—સનારીઓની સખામાં બાળ લેવાથી સ્ત્રીઓને થતા લાભ. મ. ૩૪ મું—સ્ત્રીઓએ શું અને કેવી રીતે
વાંચવું? મ. ૩૫ મું—કેટલા અપરતા રીવલે. મ. ૩૬ મું—મદવાદે એમયે સ્ત્રીની કપાળીના, અને દારૂની
માવજત, સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ મેકરુમાં સ્ત્રીની સ્વાતંત્રીક વૈભવના દારૂની
ઓરો, દારૂની કુતીચર, દારૂની ધોરણમાં છુટ, દવા અને અભ્યાસ, દારૂને તોષા આપનારોની વધુ બીડથી
થતાં નુકસાન, સુખ પ્રકારના કપાળ, રીવલી રોગની, દારૂને લાગવી સ્ત્રીની સાદમુક, યોગસ્ત્રી પસ
રથી અને કપાળ, રોગ, દવા અને દારૂની રિથિ, દારૂની સાથે કેવું વર્તન રાખવું, દારૂની પ્રેસા રો
પાસ વગેરેની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ અગત્યનાં વિષયો સહેલસાળ સુવર્તા બાળેલી સીએ. પાનુ સહેલાણી સં
મણ રહે એવી રીતે સખામાં આવવા છે.) મ. ૩૭ મું—સ્ત્રીની કૌટલ. મ. ૩૮ મું—સુવર્તવની સુવ
રીએ મટે સાદુતા અને (કુલી કાનાઓની કિંમત એ એક પ્રકારના વાંચવું થઈ શકે તેમ છે.)
મ. ૩૯ મું—મગવા તિખાઓ (આ મકરુ પાનુ પર્વક વાંચન-મનન, શ્રીમત કે. ગરીબ એકે
મુસખીરૂપ થઈ શકે છે.) આ બધા મુખ્ય વિભાગમાં અને અંદાજ નાની નાની, સી કપાળી બાળ
બાળોને સંભાળે થઈ શકે છે. મુખ્યરૂપે તિખાવ દિહી બાળમાં આ પુસ્તક છપાવવા આગવી વધુ
એવ. તેની વિશેષ કપાળીઓને પુસ્તક છે.

પુસ્તક મગવાનું ફોન:—(કર્તા નરવરલાલ કનૈયાલાલ વૈભવ-રામકેદાર કાઠીયાવાસ)

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ ઔપચારિક.

(લાગે રોગીઓને પ્રત્યુનાં મુખમાંથી છે-
ડવાને રીઠાંયુ તથા અજવાન જનાવનાં અમુન-
મય ઔપચારિકો પૂર્ણ મયર કરવાથી સમય
જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નો અમુદ્ય રત્ન.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સધળાં મુખ
અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રોગથી, કામધંધાના અસહ્ય ગોળ-
થી અથવા અજમમજને લીધે કરેલી બૂલોથી
છંદગીને નકામી કરી દેવારી આરીરિક નજાખને
દૂર કરે છે. અને સારીના તમામ અવધવાને
તંદુરસ્તી તથા તાકાતનો પૂરતો લાભ આપે છે.
વૈદ્યો, ડાક્ટરો અને સારાસાર સમગ્ર યેકનારા
મધ્યા કુશળ માણસો તરફથી જરૂરયાત સહિ-
સહિતે આ ગોળીઓની ફેલેદનો મજબુત પુરાવા છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ૩મી ૧ નો ૩.૧

સહજપુટી અગ્નિ કલસમ.

આ કલસમને તિલ ઉપયોગ કરવામાં આવે
તો લુગાની કઠી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે
અને કોલ, પાંદુરોગ, સોજાનાં દરદો, કાષ્ઠું દરદ
તથા નપુંસકપદ્ધતો નાશ થાય છે.
સવારસાંજ જમ્યા પહેલાં પાપા આનીકાર
થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું
દૂધ પીવું. ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરની વિશેષ વિગત
દયા મોકલની વખતે જણાવવામાં આવે છે.
કિંમત—તોલા ૧ ના ૩.૫૦) પચાસ.

અપૂર્વ સાહિત્ય.

સુકતા.

સંસ્કૃત કાદમરીનું રમણ કરાવનારી વર્ણન
સૌથીથી બુદ્ધીભીત, રસ, અમતકાર અને વાતાનો
અપૂર્વ ગોદવજ્યથી અલૈકિક આનંદ આપનાર
તથા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું ગોળ આપનાર
અગ્ર કુદર નોવેલ.
કેડે ૩મી આઈ પેલ પાલ શેર્મ કિંમત ૩ ૪ વજ્ય
વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

ગયેશ પુરુષતને પાણું લાવી આપનાર
વાહકરણ તેલ.

આ તેલ લગાવવાથી ગયેશી પુરુષ યક્તિ પાછી
મળે છે. આ અપૂર્વ અમતકારિક કલાજ પહેલેજ
દિવસે પોતાનો કાપડો ખતાવે છે, જે હમેશ માટે
ઠકી રહે છે.

મુખ અને સંતનિધી નિરાશ થયેલાઓને માટે
તે એક મોહોદા આશીર્વાદ સંમાન છે.

કિંમત—તોલા ૮૦ ની બાટલી ૧ ના.
રૂપિયા ૫ પાંચ.

ભયંકર બૂલોથી જતારનાર શરીર મુદાના માર્ગ ખતાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

પ્રાંચ મુખ— વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

વગર પોષેજેજ ને કાંઈ મંગાવે
તેને મહત્ત્વ મોકલવામાં આવે છે.

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મદારાણીશંકર તેયાર કરેલું. ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી ભક્તિ, ખરું ચેતન, વેદ ઉપર ભતીયનાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અલ્પચેત્તુ મહિમા, વલ્લભમની, મર્યાદા, નારીમદત્ત આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી વીર, શાન્ત, દારૂ તથા પ્રેમ રસના ઉત્તમોત્તમ લગભગ સનાયસો લખનારું પ્રસ્તુત. રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ પગથીઆ શેરી, નં. ૧૬૬-વાડીરજીયા-મુરત. Surnat.

આ શિવાય બીજા પુસ્તકો પણ મેં શકશે. દપાત ખર્ચ છુટું.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબરકાંઠા ગોડાંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી આપી છે.

હવે હંયામાં હંયુ અનાજ, શેષ્ણુ દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંયુ ધી તેમજ ઘર આગળ તેયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે. પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકોની જાતિ દેખરખને લીધે બહોળા પ્રસિદ્ધિ પામી ચુકેલું.

ધી-સાબરકાંઠા બોર્ડીંગ હાઉસ

ઠે:-ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

અખં નં. ૩.

ચાહે અને કોઈ વેચનારાઓ અને ખીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા !

ચાહે અને કોઈના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન ખીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે તા' જાતે જાતની ચાહે છુટક તેમજ વ્યાપક વેદીઓ વ્યાપકની કાવે, મળે છે. હોરકને માટે પણ ખુશખોશાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારી શક્તિ કમ્પન રાઓએ તેમજ ચાહે કોઈના શોખીન ખીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માલની પી. ધી મોકલી આપવામાં આવશે. લખેલું.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૨ અમદાવાદ રહેમાન ઓટ-મુખક.

“ સત્ય ”

પતંરાજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી વાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બનાવનારા

બાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને ચેલેન્જ આપી સાબીત કર્યું. આ ઉંચી બનાવટની વતરપતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાનાકાન અને ધાતુના બીજ રોગો જાણકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ક્રી. ૪૦ ગોળીની દબી ૧ નાં રૂ. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલઆદેવી મુખક.

હવે સલસલાને પણ કળુલ કરવું પડે છે કે.

જૂના રોગો દેશી દવાથીજ

જાણકને માટે સારા યુક્ત રીક છે અને લરસાપાત દેથી દવા માટે જુના જનનગરવાળા રાજવેષ સાંભો.

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું

જાણીતું છે. દરેકની હાકીત વખાણેથી સલાહ મફત
દેખાણું—હીં દેખાણેથી રોગની આજુમાં કોલઆદેવાં—મુખક.

અસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સગવળો અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરેલા આપના વરદ હસ્તેને આ આશ્રમ તરફ લખાવવા કૃપા કરશે ! ! અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ ! ! જે દાણ દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનામત રાખી તેના વ્યાજમાં દર વર્ષે દાતાનો મરેણું પ્રમાણે કરાવેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાની રમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરતીની તખતી કરાવી આશીર્વાદ ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૩૬૫ નદિ મળે? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

છત્રીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વરસલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક બને! દર માસે રૂ. ૭) આ નપાર ધર્માત્માના નામથી આર વર્ષથી એકી હમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુનઃ જુભીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાલક પણ નદી નીકળે! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હીંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address—227/228 STRAND, LONDON, W.C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs 5-10-0. (including Postage.)

દરેક શહેરમાં એજન્ટો નોંધાયે છે.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળું ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી ચહેરાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ પેસાબમાં જતી હોય, કુટેવથી લાકડાં ચુમાવી હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, સ્તંભરૂપ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બરોજર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાંચી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગોને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કો. ડા. જા.

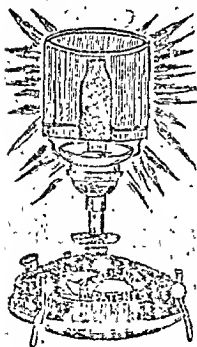
સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નબળો માણસ પણ પહેલવાન થાય છે. કો. ડા. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય

હસનગઢી રટીટ નામગ્રામ—ગાડીખાતાં.

કરાંચી

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને

તેને લગતો છુટક સામન

પ્રાકાયતે મળશે.

એજન્ટો નોંધાયે છે.

લક્ષ્મીદાસ સવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર

આદમખીર્દીંગ, ગીરગામ—મુંબઈ.

જીવન રસાયણ ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાઓથી કોઈ પણ રોગ મટી છે. તમામ પ્રાવરની જે દવા છુટકે તમા જોઈએ તેટલા જગ્યામાં અમારે પાંચી થઈ છે. " દરેક મનુષ્યે જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારીક વિત જીવનરસાયણ વિદ્યા Every Man His Own Doctor of Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાયગ્ય સર્વ જણાવે છે. વૈદ્ય દ્રશ્ય તથા દુઃખરો મનુષ્યો આપને આ દવા વાપરે છે.

રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

ગોઠા તથા ગીણા મરી જેટલા દાણા, જોડી રૂ. પૈસા પાળા, કેટલેક મફત,

સુગંધીદાર અગરળાસિ.

કાષ્ટ દોઢ થે કલાક તો કાષ્ટ આઠ કલાક બળે છે. કાષ્ટ શેરમાં ૧૫૦૦ તો કાષ્ટમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલેક મફત

આમોફિન તથા રેકડમ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં આમોફિન તથા તમામ જાતનો રેકડમ વગેરે સમગ્ર સાતન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

સખ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પાંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં, ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખ્ખો જથ્થાબધ ચા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંભાગર, સુખવેલ, કમોડ, કોલમ વગેરે જાતનાં ચોખ્ખાં હામેશાં મેટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસના ચોખ્ખા, ભાતમાંથી અનુભવીઓની સીધાં હામેશાં હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા, વંત્રથી તેને રાંધેલા હોય છે.

૩ બહાર ચામના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખ્ખો એક આદિવાર સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના ચોખ્ખાની મર્યાબરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાર, માલની જાતનો પ્રમાણમાં ઘણો કીધાનો હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલસ લી. — રાધનાથપુરા — સુરત.

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ ખેડોનમાંથી સેનાં ચાંદીના સાંધે છનામ મેળવેલા

ધી ઓમ્મે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(અને ૧૮૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા દાયકા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

થાપણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

સાથરેક્ટરો:

શ્રી હાદમિયા હાજી આદમર ખંડવાણી શ્રી મંગળલાલ દલપતરામ ખખખર, સેંકસોડી.
 શ્રી ગીરધરદાસ ઝીણાભાઈ કંચાકટર, બાવનગર શ્રી ધરમદાસ નાગદાસ
 શ્રી વેપારીકર જગજીવન ગ્રવેરી. શ્રી દેવીદાસ જીલ્લિનદાસ દેસાઈ, બી. જી.
 શ્રી હમોદર મુદરદાસ ધરમસિંહ, ધી. જી. ક. શ્રી જીલ્લાબી, સાલીરીટર, મુખ્ય ઢાંકોટ.
 શ્રી સુરેશ પ્રેસની બોડીના ચેરમેન શ્રી જાણુભાઈ કદાનદાસ, પાંચનપુર રાજના
 શ્રી મંગળદાસ હરજીવનદાસ લેડસોડ અને બેંકર મુખ્ય ખાતેના એજન્ટ

શાખા એજિસ-સારાડ ખંબર, ખારા કુવા પાસે ડોસાભાઈ બીડડીંગ.

આજી ખાતાઓ—રૂપીઆ એકસોથી ખાતા ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એક-
 જોની રોજની બાકી ઉપર બ્યાજ દર વરસે દર સેંકડે દશ તથા પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક—એક કરતાં વધારે ભાગે ખાતાં એમવામાં આવે છે અને એજામાં
 એજી રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક દબાર સુધી લેવામાં આવે છે અને તેના
 ઉપર વરસે દર સેંકડે દશ ચાર પ્રમાણે બ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે. ઉપરના કામ ઉપરાંત આ
 બેંક પસંદ કહેલી જમિનગીરી ઉપર ખિરકાર કરે છે. બાર ગાસની બાધી મુદતની ડિપોઝીટનું
 બ્યાજ પાંચ દશ તથા છુટક ડિપોઝીટનું બ્યાજ બેંકમાં પૂજાથી મળશે.

એન્ટી—આજીભાઈ કદાનદાસ જોન્ડકં.

જોધમે છીએ

સારા લેખકનાં લખાણ.

જોધમે છીએ

૧ દુલ્લકેપના હગમગ	૧૦૦ થી ૧૨૫ પાંચની	કોષ પચ સંસારી વાતા
૨ દુલ્લકેપના લંભમગ	૮૦ થી ૧૦૦	તલેસમની વાતા
૩	૬૦ થી ૮૦	મુખી પોલીસની વાતા
૪	૫૦ થી ૬૦	છતીદાસી વાતા

ઉપરની ચાર લખેલી વાતાઓ જોધમે છીએ.

નં. ૧ લાની રૂ. ૪૦; નં. બીજીની રૂ. ૩૫; નં. ત્રીજીની રૂ. ૩૦; નં. ૪ થાની રૂ. ૨૦

ઉપર પ્રમાણેની કીમત લખાણ પસંદ પડે મોકલવામાં આવશે. નવી તે લખાણ પાછું
 મોકલવામાં આવશે. ખરીદ કીધા બાદ લખાણ ઉપર લેખકનાં દક રહેશે નહીં. (માલીકીના)

લખા. મેમ્બર એમવાલય, રામજીભાઈ ગાંધીખાતા કરાંચી

નવપ્રીતા મીઠાઇવાળા.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રખ્યાત બારે વીંદાસવાળી ઉંચી મીઠાઈનું
મોટી દુકાન ઠેંગ-બારદેડાં, રોષ એમણુ સ્ટ્રીટ, જુનામસીદની સામે, મુંબઈ
સંડનવાળા વેછરેપનું શરૂઆત યુનન તરફથી અમારે જણાવીએ છીએ કે મુંબઈ
મીઠાઈ બનાવનારા સુખડીયા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૮૮ માં બરાએકાં વેછરેપન એકઠી
જીયાત મેક્સિમાં સરે માત્ર બનાવવા માટેની સામકાતની સર્ફીરીટ આપવામાં આવી છે.
વેછરેપન ફોર્મલ યુનીયન. કમલેયું હીસ સરનશીન,
૧૬, ફેરીકાડન સ્ટ્રીટ, ૪૦ સી. હેરી ફીક્ષીપસ સેક્ટરી.

આ નવપ્રીતા મીઠાઈની દુકાનમાં ઉંચી માવાથી બરેલી તરેલવાર નાનની મીઠાઈઓ
સરવે નાનના દલવા, અધરણીના સાંડવા, જ્યોળી, સુનરેણી વગેરે તાજ રોજ મળશે.
ઉપરાંત જ્યોળાને સગનસરા તથા બીજા સુખ દીપસા ઉપર જેવી કરમાંસ મીઠાઈઓ
નરેણી દરે તેને એક દીવસ આગમયથી આંદરે આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં અમારા મરાઠાએ કશી પંજુ-કમાવાની ધારતી, રાખવી નહીં. મરાઠાએ
ચોતાના માણસો પાસે પણ વરદી મોકલવાથી એકજ ભાવે ઉંચો માત્ર પુરો પાડીયું.
મહેરજાની કદી મરાઠાએ અમારા નામડું પાડીયું વાંચું તથા માત્ર ઉપર દીકરી
તપાસીને સેવી બહાર મામ માટે માલ બી. પી. થી મોકલીયું નહીં.

શ્રી વ્યાસજી મર્ચન્ટસ બેન્ક લી

હેડ ઓફીસ, એચેલો સ્ટ્રીટ.

પ્રાન્સીઝ-મં માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોહલ (કાકીયોવાંક)

બરાએલી ચાપણુ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

દીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાંની રાજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દુરો મુદતની દીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજા બેંકીંગ બીઝનેસ

માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમલ દાની.

મેનજીંગ ડાયરેક્ટર.

ॐ वसुधै ।

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્થતિ સંબંધી અન્ય વિષયો પર ચર્ચા કરનાર અને અન્ય માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોનો સાર આપનાર ગુજરાતી ભાષામાં દર અર્થેષુ મારાના પ્રારંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૩ વુ.

ફેબ્રુઆરી, સન ૧૯૧૪.

અંક ૮ મો.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિતાઓ.	૩૫૫
૭. દસ ઉત્તમ ગુજરાતી નવલકથાઓ.	૩૬૦
૮. ગુજરાતી નવલકથાઓ વિષે ચર્ચા.	૩૬૫
૯. ખંભાતનો અગ્રીમો હલોજી.—૧. નાલિનિકાન્ત તાલિંદરાવ દીવેડીયા.	૩૬૭
૧૦. રાહો દારીય પાને મેપપુરત રમણીરામ.—૧. નંદલાલ મુનશી બૂતા.	૩૭૧
૧૧. પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવાસ. (૩) શ્રી. ઈન્ડિયન મહારાષ્ટ્રીશંકર ચર્મા.	૩૭૪
૧૨. સાહિત્ય સમાલોચન.	૩૭૮
૧૩. હિંદુસ્તાનના કેટલાક ધારમ્ય દિગ્ગેજુ વૈજ્ઞાનિક મૂળ.—૧. રશ્મીલાલ મગનલાલ કાપડીયા.	૩૮૪
૧૪. સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિષા ઇ. સંબંધી નવોન ચોષા તથા વિચારો. (સુદીક)	૩૮૯
૧૫. સામાજિક પ્રશ્ન (સુદીક)	૩૯૨
૧૬. પ્રાચીન ભારત.—૧. મંગલલાલ માણેલાલ ગેરે.	૩૯૬
૧૭. સર્વમદર્શકઓ.	૪૦૨

તેથી અને વ્યવસ્થાપક,
મોતીલાલ ત્રિલુચનદાસ દલાલ,
દર્મ્ય રોડ વડોદરા.

નં. ૮૨ મંગલગી-ગુખડી.

વાર્ષિકમુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા પસંદશ મુ. રૂ. ૨૫ (૨ શી. ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા—વિષાપુરામાં છી હૃદયમિત્ર સ્થિત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃલભાઈ આચાર્યનામ દબરે
છાપી તેજ દેશવે તા. ૬-૨-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

જાણીતા મીઠાખવાળા. અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેશી જુનાં અને પ્રજાના હારે લીધાસવાળી હશે ની
મોટી દુકાન હેન્-બહારકાટે, શેખ ગેમણ સ્ટ્રીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ
સંડનવાળા વેછોદેવન શીરલે યુનયન વરદથી અમો જણાવીએ છીએ કે મુંબઈના
મીઠાખ ખાતાવારો મુંબઈમાં અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં વસાયેલાં વેછોદેવન એકમ
ખીચન મિશિનમાં સારા માત્ર ખનાવના માટેની લાખકાતની સર્વિસીટ આપવામાં આવી છે.
વેછોદેવન શીરલે યુનયન. કમ્પ્યુટ હીલ સરનશીન.
૧૬, ફેરીકાન સ્ટ્રીટ, ૬૦ સી. હેરી ફીનીપસ. સેક્ટરી.

આ જાણીતી મીઠાખની દુકાનમાં ઉગી માવાથી બનેલી તરેલવાર ખાનની મીઠાખ
સરવે જાતના દસવા, અધરણીના લાડવા, જધેથી, રાવરેશી વગેરે તાજ રોજ મળશે.
વિપરીત જગોને લગનસરા તથા બીજા ગુજ દીવસો ઉપર જીવી કરમાણ મીઠાખ
જોધતી દશે તેને એક દીવસ આગમચથી આડર આપવાથી ખતાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં અમારા ધરણીએ કરી પંચ-કાવાની ધારતી રાખવી નહીં. ધરણીએ
ખોતાના માણસો પાસે પંચ વરદી મોકલવાથી એકજ ભાવે ઉગે માત્ર પુરો પાંડીયુ.
મહેરજાની કરી ધરણીએ અમારા નામનું પાંડીયુ વાંચવું તથા માત્ર ઉપર રીકા
તપાસીને લેવી. બહાર માત્ર માટે માલ વી. પી. યી મોકલીયું નહીં.

ધી જો મળે મર્યાન્ટસ બેન્ક લી

હેડ ઓફીસ, જોપોલો સ્ટ્રીટ.

બ્રાન્ચીઝ-મ'માહેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાચીવાડ)

મરાથેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રોજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે)

દૂદો મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ખીન્વા તથા બીજા બેંકીંગ બીઝનેસ

માટેની ખંખર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે

જયનારાયણ હિંદુ મંડલ દાની

મનેજિંગ લાયવેક્ટર.

ॐ तत्सत् !

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સંબંધી અન્ય વિષયોપર
અર્થાત્ 'કરનાર' અને અન્ય ધાર્મિક વગેરે પદોમાંના ઉત્તમ લેખોના સાર આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રીજ માસના આરંભમાં પ્રગટ થતું ધાર્મિક પત્ર.

પ્રેસનંક ૩ જી.

ફેબ્રુઆરી, સન ૧૯૧૪.

અંક ૮ જી.

વિષયવાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિતાઓ.	૩૫૫
૭. હવેનું ગુજરાતી નવલકથાઓ.	૩૬૦
૮. ગુજરાતી નવલકથાઓ વિષે ચર્ચોપન.	૩૬૫
૯. અંબાતનો અંગીકરો ઉલ્લેખ.—શ. નસિનિકાન્ત નૃસિંહરાવ દીવેડીયા.	૩૬૭
૧૦. શબ્દો દ્વારા યાને નેપથ્યુરુ રમણીય.—શ. નંદલાલ સુનલ ભુવા.	૩૭૧
૧૧. પૂર્વ આદિકાને પ્રવાસ. (૩) શ. ઉપાદેવી મદારાજીશંકર ચર્મા.	૩૭૫
૧૨. સાહિત્ય સમાલોચન.	૩૭૮
૧૩. હિંદુસ્તાનના કેટલાક ધાર્મિક વિદ્વાનો—વૈજ્ઞાનિક મૂળ.—શ. રમણલાલ કાપડીયા.	૩૮૪
૧૪. સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિષા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો. ('સર્જિક')	૩૮૯
૧૫. સામાજિક પ્રકરણ ('સર્જિક').	૩૯૨
૧૬. પ્રાચીન ભારત.—શ. મગનલાલ માલિકલાલ અવેરી.	૩૯૬
૧૭. સૂર્યમંદિરોમાંથી.	૪૦૨

તેમી અને વ્યવસ્થાપક,

મોતીલાલ ત્રિલુપનદાર દલાલ,

૯૪ મે ૧૭૧૪.

નં. ૮૧ મોતીલાલ-ગુજરાતી.

વર્ષિકમુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા પહેલું માર્ચ, ૨૧-૪-૧૯૧૪ (૩ થી ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા—શિયાપુરમાંથી હુદાણામિત્ર સિંધ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં નિઠુલતાઈ અપારાધિમ ઠપ્પરે
જાપી તેજ દેશભૂ તા. ૬-૨-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

આ જાનેવારી માસથી 'સત્ય' ના આહક થાઓ

તેમને થનારો ખાસ લાભ.

સત્ય 'માસિક' અર્થે 'વર્ષ' આ અંકથી સમાપ્ત થાય છે, જેથી આ જાનેવારી ૧૯૧૪ થી 'સત્ય' ના આહક-ચર્ચા હરો તેઓ. પણ આહક તે માસથી થઈ શકશે, કેમ? જુલાઈ અથવા જાનેવારી આ બેમાંના કોઈ માસથી આહક કરવાનો નિયમ છે. ગયા જુલાઈથી આહક ચલાવવાનો હવાઈ. "પરંતુ ગમત નિર્ણય" નામની ગેટલુક આપવાનો પ્રથમ હવાઈ જાનેવારી પાછળથી આહક ચલાવવાને ગેટલુકનો લાભ આપવામાં આવનાર નહોતો. એ પુસ્તકની થોડી નકલો હવાઈ. પરંતુ રહી છે તેથી જેઓ આ માસથી આહક ચરો તેમને પણ ગેટલુક આપવામાં આવશે. જુલાઈથી જાણમાં અનેક ધાર્મિક, સામાજિક, વિદ્યાર્થિક કાર્યો નિર્વાહની ચર્ચા કરતાં આ માસિકના આહક શીઘ્ર ચલુ જોઈએ.

નમૂનાનો અંક જે આજની પેસ્ટરની ટીપીડ મોસલનારને મોકલો આપીશ.

ગયા જુલાઈ તથા સપ્ટેમ્બરના અંકો.

"સત્ય" માસિકના ગયા જુલાઈ તથા સપ્ટેમ્બર (૧૯૧૩) ના અંકો પીછડા સંપાદકમાં નથી. ઘણાક પાછળથી આહક ચલાવવાનો ગયા જુલાઈથી આહક ચલાવવાનો અને જુલાઈ અંક હવાઈ પાસે ન હોવાથી, જે આહકો આ પત્રના અંકોની નિયમિત શરૂઆત રાખના હોય તેમને વિનંતિ કે તેઓએ કોઈ એ અંકો હવાઈ હવાઈ મોકલી આપવા કરવી. જે નેહ-રેડ અથવા કોમ્મલ લેવી હોય તો જ આ અંકના અથવા આના લેખે પછે કોઈ હવાઈ અંકોની થી. પી. કરવામાં આવશે તો તે પણ હમે પુરાથી સ્વીકારી લઈશું.

શુભ,

ગોતીલાલ ત્રિ. દસાંક.

દાહાદા વકીલ,

નં. ૮૨, કાંઠાવાડી.

બરબાપક તથા તેની, 'સત્ય'

નેહએ છીએ

સારા લેખકનાં લખાણ

નેહએ છીએ

૧ પુસ્તકોના લગભગ	૧૦૦ થી ૧૨૫ પાનાની કોઈ પણ સંખ્યાની વાતો
૨ પુસ્તકોના લગભગ	૮૦ થી ૧૦૦ " " " " તરીકે સમજી વાતો.
૩ " " "	૧૦ થી ૮૦ " " " " છુપી પેલીસની વાતો.
૪ " " "	૫૦ થી ૧૦ " " " " છતીદેસીક વાતો

ઉપરની ચાર લેખકની વાતોએ નેહએ છીએ.

નં. ૧ લાંબી રૂ. ૪૦; નં. પીળીની રૂ. ૩૫; નં. ચીળીની રૂ. ૩૦; નં. ૪ થાની રૂ. ૨૦.

ઉપર પ્રમાણેની કોમ્મલ લખાણ પછે પછે મોકલવામાં આવશે, નહીં તો સમગ્ર પાછાં તમામ આવશે, ખરીદ કોઈના માટે લખાણ ઉપર લેખકોને ફક્ત રહેશે નહીં. (માસિકના)

લખો. સોમેશ્વર ઔપચારીય, રામનાથ આગ્રવાલ કરાંચી

સત્ય

સુવિદ્વાનં ચિકિત્સુપે જ્ઞાતાય સદ્વાસથ યચ્ચસો પરપૂઘાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યત્તદ્વૃજીયસ્તદિત્સોર્માઝ્વાતિ હન્યસત્ ॥ ક્રમ્યેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુપે) ઝાની (જ્ઞાતાય) જાને માટે, એ (સુવિદ્વાનમ્) જાણવા જાત છે કે,

(સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (યચ્ચસો) વચ્ચેના (પરપૂઘાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (યત્+સત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ત્રણ અકુટિલ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે. તેનું હાન કરે છે.

પુસ્તક ૩. છં.]

ફેબ્રુવારી, સન ૧૯૧૪.

[અ'ક ૮ મો.

પ્રિય-સ્મૃતિ. *

સ્વર સંગીત ના મુદ્દા લુપ્ત બને
ધ્વનિ તોપણ રમ્ય બને સ્મરણે;
સ્વમતો મધુરું કરમાય બને
સ્મરણે પણ મિષ્ટ પરાગ રહે.
કુમળું કરમાય ગુલાબ કદી-
પણ પ્રાંખડીઓના ગુલાબ તણી
મુદ્દા પ્રાણ પ્રિયા તણી સેજ વિશે
કંઈ સિંચન યાત્રી દિમેજ ખરે.
મદિ આ જગ નાવરથી મું જતી
શુભ દેહ ધતા કરમાય કદી
શુભ દિગ્મય ના વિચાર વિશે
શુભ પ્રેમ યશે અતિ લીન પ્રિયે !

વિલસન-વિધાનય
મુ'બધ

} હીરાલાલ મગનંજીલ દેસાઈ.

* ટેલી (Shelly) ના એક ન્હાનાડાં કાવ્ય ઉપરથી અનુવાદ.

નવિન વર્ષની શુભાર્થ.

ઓ હિન્દ જામિનાં તતુઓ
ભરત જામિનાં બાતુઓ!
સનાતન ધર્મ ઉદ્ધારકો
હિંગલે મુજ નિર્મળ જામિ ઓઝામાં
સુખના ચંદ્ર નવન વર્ષે હો.

ઓ આર્ય જામિનાં બાતુકાં
તમ આર્ષતામાં કેંઈ નવિનતા
કેંઈ અદ્વૈતાકિંતા આણુએ.
પ્રણયની હાલુ હોતે, વર્ષને
પરમાનંદમાં ગરકાવ યતેજ યજો.

ઓ કૃષ્ણ સુખ શેઠીના પગે
શમ શમ અનુરાગીના બાતુઓ
રનેહ પથે વિચરતે.
હલો હિન્દ બાધિવાઓ! હિત ધરતે
અંતરે આનંદજ્યોતિ પ્રકાશવતે
હૃદયથી કૃપ્ય અનંદાં હરતે.

રવાઈ પડ અંતરથી આપો કરતે
તન્મયતા પ્રભુ સાથ અનુભવતે
પ્રણય પ્રભુને ઓળખતે
શાંતિ ચિરસ્થાપી મેળવતે.

કંઈ કારની અનંતતામાં
તરતે મોહિની ખાયા, જગતની
અજ્ઞાન દિગ્ગજ અનુભવી,
શુભગાન કરો પ્રભુતાથી પ્રભુતાનાં.

રનેહ કુંજ વિહરતે
રનેહ હૃદયનું ગુદગાન સાંભળતે
રનેહ બાંધવને રનેહ સુખોથી વધાવતે
રનેહોદયમાં સુખથી ભજવતે.

બસિત માનના શુભ ભાગે વિચરતે,
તેનાં ગુદ તરે પારખતે
સુખ સાગરમાં કુબળે
અમ આરસી આરિય
પ્રિય બંધુ હો!

ઉપવન વિહારી!

સત્યમેવજયતે.

(હરિગીત.)

કદિ અધકારે અમમાં રવી અસ્ત સરીખો બાસતો,
ધનધોર વર્ષા સમયમાં કદિ હોય બાતુ પ્રકાસતો;
અધાર એ ચાક્યું જતાં રવી તેજ સખે વ્યાપરો,
હાને ખૂણેય છપાયલું નમ સત્ય પૂર્ણ પ્રકાસશે.
અદા વિના યદ્ય અમ કરતા " સંત્યમાહાત્મ્ય કયાં રહ્યું ?
" આ કૃષ્ણ હો, કલિયુગનો કલો કાપ્યું પણ કયાં ટક્યું ? "

આ કૃષ્ણ અમને સવેશ પ્રાપ્ત થયું હશે; પણ સ્વચાંબાને હોષિ તે વખતે જામિ એને
આવી સાથા નહોતા, તેથી આ અંકમાં સાબર ક્યું છે. " સત્ય, અંત્ય: "

- ચંચુવડે : ઉજવવલ જણાવું કુધ તે નવ માનજો,
જૂઠા બધાં ઝખ મારશે જલ્ય સત્ય - પૂર્ણ નિહાળશે. ૨
- છોને કદિ કથકે આપો સત્યચિર પણ શું થયું ?
છે સત્ય પણ જૂઠું કહો નુકસાન તેથી, શું થયું ?
કદિ દંડ રાગનો પડે કે જૂઠમ, તે પણ સાંખશે,
નવ રેક ત્યાગી કે ડરી નિજ નામ સત્ય લખવશે. ૩
- છોને કસોટીપર ચડાવો સત્ય કુંદનને તમે,
છોને તપાવો તાપમાં કદિ સત્ય કુંદનને બહે;
છોને કદિ પીતળ સમીપે સય કુંદનને ધરો,
પણ આખરે નમ્યય થશે જલ્ય સત્ય કુંદનનો ખરો. ૪
- દળ દુસ્મનોનું છો ખડું ! જલ્ય વાવટે છે સત્યનો,
મિત્રો રિપુસમ છો યથા ! જલ્ય મિત્ર છે પણ સત્યનો,
સંસારીઓ ખટપટ કરી છો રે' અસી ચમકાવતા,
છે આખરે જલ્ય સત્યનો સંભ્રામના મેદાનમાં. ૫

ચુંબક.

}

હરગોવિન્દ દાનજી ભટ્ટ.

અગમનિગમ.

(ભજન એકતારો.)

બાવ હમારા હરનો બાખ્યો નવ જલ્ય.
બેડુ બેટે તો કમણુ બાગીયે હોય !

સાચી.

દરથ કદિ દર્યાનીએ અદસ્ય શે' રેખાય ?
કેમ કરી સહમજનીએ જ્યાં વાચા, વાણીમાં સમાય !
એ વાણીના પાણી અંતરમાં ઉભરાય !
માટે બેડુને સંજે બાગીયે હોય !

સાચી.

અવનિ ચઢી આકાશમાં, નમ પેડું પાતાળ !
વિશ્વચક્ર આ સ્થિર થયું, બાપ બન્ધો છે બાળ !
પર કાને એ ભરમ કસો નવ જલ્ય !
સાધુ બેડું તો સંકે દાગીયે હોય !

સાખી.

દરી દિશાને બેઠો ઉઠ્યો અનહદ નાદ,
રાખો કેળ્યા અવલુખાં, રાખ્યા વાંદ-અપવાદ !
એ એકતાના રસમાં વિલોક તણુપ !
આવો એ તાન લેવા લાગીયે હોશ !

સાખી.

જળગર જૂગર, આલ્પીયો, ખેગર પશ્ચિ સમાજ,
પનલીલા લીલી અને, સુખાં જડનાં રાજ !
સહુ સાગર સહને આગે એ સરિતામાં ન્હાય !
આવો પ્રભાતે વીરા જાગીયે હેશ !

સાખી.

નિઘ્રત, સ્વપ્ન ગુણિતમાં તુલાં રહે તાન,
મમતા માગે મરેણ ત્યાં, યજુ' સ્વરૂપનાં શાન !
એ જાન જારતી મસ્ત પસંત ગુણ ગાય !
એણું શ્રીકરિને ચરણે માગીયે હોશ.

પત્તન.

“ પતંગને. ”

(મંદાકીના.)

ભોજા પ્રેમી હવિત સવણું વ્યર્થ શાને શુભાવે ?
રે ! નાચતી હૃંપવૃતિ તને ઉઘ તારે તપાવે.
મેણું તારું હવન અધુના મેહલથી નષ્ટ ધારો,
આ સંસારે પ્રયુષ સુખડું શું પછી ભોખાશે ?
આસા લાંબી સહુ મનુજને હોય છે હજવાની,
કિન્તુ ધ્યેય ક્ષમ યજ્ઞ તને દેહને હોમવાની.
જ્યોત્સ્ના એવી બહિરં વિભરે આતને તું મરેલી,
દેવામાં તો તમસ-સરિતા કાળજે છે બરેલી.
જાદુગારોં અજ્ઞ નખને બે કદી તું ફસાતું !
લ્હાવો લેવા પ્રિય રસિક તું વાલ બે તોં રહેવું.
તું ગાહે છે પ્રયુષોં દિગ્ને મ્હાય ના તેડણું એ,
કિન્તુ જ્ઞાન દુર્ગ જિભરને જાળવાને ચરે એ.
હું તોં ત્હારા મુદ્દ હૃદયને ચેતવું છું હમ્મએ,

અદાળુ થઇ દિત વચનમાં હૃદ તું આંધળીને.
 તારા જેવો જામર પણ છે મૂર્ખતાનો ખમનો,
 આંધળી શિખ્યા ઉભય નજી આ પાડ આધીનતાનો.
 પ્રાણનાં આ મુખ સમણાં ફાડે ના હોય બાધ,
 તુમિ તેમાં કદિ નહિ તને લાધશે સેવ કાંઈ.
 શોધ છે તું મુગળ વિશે મેષનું ચીત વારી,
 ને છાંટે છે દહન કરતી મોતની તું પયારી.
 ખેંચી સેવા તુજ હૃદયને ત્યજ દેવું કરે છે ?
 પીવા તારું હૃદય ઝરણું ખેંચ દેવા રમે છે ?
 સ્વાર્થાં વસિ કદિન દિવની શું તને ના નજીયે ?
 રે । રે । મોળા તુજ હૃદય એ તેજમાં શું તંજીયે ?
 દોષ છે ને મહિમય ચીંખા ધુન્ન છે અન્ત તેનો,
 આ સંસારે મુખ સમણો અન્ત દુઃખે બરેલો.
 એ આંધળો તુજ નિગરને ખાકમાં દાખશે ને,
 ત્યાંની તારું સ્મરણ મધુરું હૃદયમાં મ્હાલશે એ.
 તારી પ્રીતિ તુજ હૃદયને માર્ગ આવો ખતાવે ?
 કે શું પેલો કુસુમરાર કેં આજ આવું સતાવે ?
 સ્નેહો દેવે નજમ પણ ના મુઝુ આધીન થાવું
 ખાલો પીવા વિષમય કદિ બાધ તું ત્યાં ન જાવું.

પોર
 તાકુટ—દસરોહ.

}

“ ધીરજ. ”

પ્રેમાય સર્પણ.

When the lamp is shattered
 The light in the dust lies dead.

—P. B. Shelley.

દીપિકા કુમળી થઈ ભગ્ન થતી,

રજમાં ઢગલી ધુનિકા દગ્ગી.

ધન મેષ નતો વિખરાઈ થઈ, પ્રિય મેષ ધનુષ્ય પ્રમા સરતી

થઈ તાર સિતાર તણા હૃદના, સ્વર મંચુલ કોમળ હૃદય થતા.

અધરોષ પુલી સ્વર ન્યાં પડતાં, પ્રણયી વચનો વિસરાઈ જતા

દીપિકા, સુસિવાર, તણા નિધને,

ધુનિકા, મુદુમાન, ચિનાય ધરે.

ત્યમ આત્મ વિશે નડતાં સરતાં, નવ જાન રમે. હૃદના પાયા

૧

૨

૩

અતિ જલ્દી કુદીર વિષે ઘસતાં, સુસવાટ કરન્ત સગીર સમા.
અથવા મૃત. નાવિકને રડતાં, અતિ ખિન્ન સમુદ્ર મહેલોનિ સમા
નવગાન. | પરંતુ કુખી ઉભરા.

પ્રણી નિજ આત્મથી આત્મ રસે.

પ્રભે સિયર આત્મથી પ્રેમ ખસે.

અતિ નિર્મળ પાન દિસે સરખું, સદવા પ્રિય પ્રેમતણું રસધું
અહ પ્રેમ ! સમસ્ત જગાદિય વિષે, સદુ વસ્તુ તણી કૃપિતા વિષયે
કપમતો અતિ નિર્મળ પાન વિષે, તુજ જન્મ ધરી પ્રિય વાસ કરી,
મરણુજ મહે ?

જન્મ વાયુ પ્રચંડ હિંચે ખગને.

તમ જાવ ઉડા તુજને હિંચશે.

શિશિરે નમથી રવિ રાજ હસે, તમ નિર્મળ ચિત તને હસશે.
ખગ રાજ તણુ હિંચ સ્થાન સમું, તુજઉતમ સ્થાન વિશીર્ણુ ધરો.
પ્રિય સ્થાન જતાં, અસહાય થતાં, બાલુએ રડતાં, જગમાં અતિશે
ઉપહાસ ધરો.

જંબુશર.

અવનીધર.

દશ ઉત્તમ ગુજરાતી નવલ કથાઓ.

આ વિષય સંબંધી સૌ સુશીલા દીવેરીયા તારથી ગયા હોસેબર માસના ૧ સત.
માં એક ચર્ચાપત્ર હમે પ્રગટ કર્યું હતું અને વિદ્વાન સમજનોને તેમનો વ્યક્તિગત પર
આપવા વિનંતિ કરી હતી. તેના ઉત્તરમાં હમારા જુવર કેટલાક ઉત્તરો આપ્યા છે, જે હમે
નીચે પ્રગટ કરીએ છીએ. પોતાનો સત આપવાનો અમ લેવા સાર હમે તેમનો ઉપકાર
માનીએ છીએ અને આજ સંખ્યાએ છીએ કે આવતો એક પ્રગટ થતાં પહેલાં જેમણે હજી
જવાબ આપ્યા નથી તેઓ તે મોટલાની આપશે. આ સંખ્યામાં એક બે ચર્ચાઓ પણ
હમને મળ્યાં છે જે પણ હમે પ્રગટિત કર્યાં છે. આ ચર્ચાઓ સાર, હવે પછી આપીશું.
હાલ તો અન્યોના ગત દંડોનેજ ચિરમિએ છીએ.

(૧)

૧ સરવતિચંદ્ર (મૂળ) રા. રા. ગા. મા. ત્રિપાઠી-ચાકર ભાગમાં

૨ કમલેશ (મૂળ) રા. રા. નંદરાજર દુગ્ગલરાજર

૩ અમરજ્યોતિ (મૂળ) રા. રા. શિવભાઈ બાપુભાઈ

કિ. ૭-૮-૭

કિ. ૧-૮-૭

કિ. ૧-૮-૭

૪ હિન્દ અને બ્રિટાનીયા (મૂળ) રા. રા. ઉજ્જવિભામ સુર્યરામ દેસાઈ	કિં. ૧-૮-૦
૫ એમ. એ. બનાકે મેરી મિટ્ટી ખરાબ કી-રા. રા. અમૃત કેશવ નાયક	કિં. ૧-૮-૦
૬ કાદમરી (સંસ્કૃત પરથી ભાષાંતર) રા. રા. હનુલાલ દલિલાલ પંડ્યા	કિં. ૨-૮-૦
૭ સુધાહાસિની (અંગ્રેજી પરથી ભાષાંતર) રા. રા. વિદ્યા વર્મા સા. શારદા	કિં. ૧-૪-૦
૮ ગુલાબસિંહ (અંગ્રેજી પરથી ભાષાંતર) રા. રા. મણિલાલ નમુબાઈ	કિં. ૨-૦-૦
૯ ઔરંગઝેમ અને રાજપૂતો (બંગાળી પરથી ભાષાંતર) રા. રા. હનુલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	કિં. ૧-૮-૦

૧૦ દુખીયારી ખચુ (અંગ્રેજી પરથી ભાષાંતર) રોહ કેળુચરો નવરોજી કાખરાણ કિં. ૨-૦-૦
હિન્દુમત્તાત ગણેશજી અંતરીયા. એમ. એ.

(૨)

૧ 'વનરાજ' આપણે	સ્વ. મહીપતરામ રૂપરામ	:
૨ કરભુષેયો	„ નંદરાંકર તુળબાંકર	:
૪ સરસ્વતીચંદ્ર	„ ગોવર્ધનરામ માધવરામ	:
૪ ગંગાઃ એક ગુર્જર વાર્તા	„ હનુલાલ સુર્યરામ	:
૫ હાસવતી	રા. હનુલાલ કાકોરદાસ	:
૬ વિક્રમની વીસમી સદી	રા. મેલીલાલ સદૃષાળા	:
૬ દુઃખી દાદીબા—અયય પરીનમેશ પરતાવો.	„ દા. એ. તારાપુરાળા	:
૮ બંદ્રબદ્ર	„ રમણભાઈ મહીપતરામ	:
૯ એ બહેનો	„ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ	:
૧૦ અધેરી નગરીનો અધિવસેન	„ „ „	:

મગન હ કાંદાવાળા.

એમ. એ. ત્રિપાઠી, 'સાહિત્ય'

તા. કં. ભાષાંતરો આ દીપમાં દર્શાવલ કરવાનું હું પસંદ કરતો નથી. માત્ર 'હાસવતી' ને અપવાદ રૂપ ગણું છું.

(૩)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર.	સ્વ. ગો. મા. ત્રિપાઠી.
૨ કરભુષેયો.	સ્વ. નંદરાંકર તુળબાંકર.
૩ બંદ્રબદ્ર.	રા. બા. ર. મ. નીલકંઠ.
૪ વિષદક્ષ.	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર.
૫ સુધાહાસિની	સા. વિદ્યાગૌરી તથા સા. શારદાગૌરી.
૬ તારા.	રોહ નંદરાંકર બે. મહીબાન.
૭ ગુજરાતી બ્લડી વાર્તાઓ.	ગી. મણિલાલ હનુરામ.
૮ ઔરંગઝેમ અને રાજપૂતો.	—
૯ હનુન મેખાત.	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર.
૧૦ અરેબીયન નાઇટ્સ.	—

કરમતી હામલ બીકડીમ;
ગિરરામ બેકરોડ; મુંબઈ.

શંભુમસાદ શિવમસાદ મહેતા. બી. એ.

(૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર.

ગો. મા. ત્રિપાઠી.

૨ વિદ્યમની ચોસમી સદી.	મે. વિ. સદાવળી.
૩ ક્રોધપેલિ.	નંદરાંકર દુલ્લભરાંકર.
૪ સુભાસિંહની બદલી વાતોચી.	મહિલાલ છબારામ.
૫ બાલા.	રામમોહનરાય નં. દેશાઈ.
૬ અલરખનપાતિ.	શિલ્પભાઈ બા. દુર્ગા.
૭ પદ્મિની.	નારાયણ વસનત કંકુર.
૮ બદ્ધબદ્ધ.	રમણભાઈ મ. નીસાંક.
૯ સવા અને સલિતા.	સુનીલાલ વર્ધમાન રાહલ.
૧૦ કુલીનકુદર.	મી. તાલીયારખાન.
સુબંધ.	
સોમરોઈ હાલસ-વોર્ડનરોક.	ફેલ્ડટતરામ વાવાભાઈ બી. મે.

(૫)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર.	
૨ ક્રોધપેલિ.	
૩ સુભાસિંહ.	
૪ પરામાર ધારા વર્ષા દેવ અને રામવેમી.	૨૮ લક્ષ્મણાઈ બી. આચાર્યા.
૫ સુખાલસિની.	
૬ એમ. મે. બનાફેંટ.	
૭ લાલ અને સરમી.	
૮ પેશાવ પદ્મીને પ્રસ્તાવ (લાલન વેરામણ).	
૯ પદ્મ. નાબ.	
૧૦ વિચિત.	
વલસાડ.	

મગનલાલ રતનત વિદ્યાર્થી.
એમ એડ. બી. મેસ-સી.

(૬)

+	૧ સરસ્વતીચંદ્ર.—રવ. મો. મા. ગોપાલો	original
+	૨ સુભાસિંહ.—રવ. મણીભાઈ નં. દીવેલી.	" લીટન " ફૂલ નવલ કરા
+	૩ ક્રોધપેલિ.—રવ. નંદરાંકર દુલ્લભરાંકર	original
+	૪ કુલુમાવલી.—ર. દેવસતરામ કુમારામ	original
+	૫ હાલસાત—રા. મોર્ગાંદ્રાન દીવેલીયા	"
+	૬ અલરખનપાતિ.	"
+	૭ બાલા રા. રામમોહનરાય નસવંતરાય	"
+	૮ વિચિત	"
+	૯ મહા અને સુદ્રિસ.—રવ. કુસાપિ.	adaptation
+	૧૦ એમ. મે. બના ફે કલ્પ મિલી મીટી ખસાલ કી	original
+	૧૧ બદ્ધબદ્ધ—રા. બ. રમણભાઈ મહીવતરામ નીસાંક	
+	૧૨ સુખા હાસિની—સી. બદેવ વિદ્યા અને રાહલ	adaptation
+	મોખા-સુબંધ	આણલાલ એ. વૈદ.

(૭)

- ૧ સરસ્વતિચંદ્ર. ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫. સાક્ષર ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
- ૨ ગુલાબસિંહ-રવ. સાક્ષર મણિલાલ નચુભાઈ દ્વિવેદી
- ૩ વિવરણ-અ. જાણી જાણી અનુવાદક રા. નારાયણ હેમચંદ્ર
- ૪ સુખાકાશિની:-અ. રો. વિદ્યાનગરી અને સારદાનગરી
- ૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી ૧:-રવ. અમૃત કેશવ નાયક
- ૬ મુદ્રા અને કુલીન:-ર. જહાંગીરશાહ અરદેશર તાલેગારખાં
- ૭ કર્ણપેલો:-રવ. સા. નંદરાંકર દુગળરામ
- ૮ વનરાજ ચાવરે:-રવ. સા. મહિપતરામ રૂપરામ નીલાકંઠ
- ૯ રૂપનગરી રાજકુંવરી:-રવ. નારાયણ હેમચંદ્ર
- ૧૦ છવનપ્રભાત:- " "
- ૧૧ છવનસંજ:- " "
- ૧૨ રિકમની વીસમી સરી:-ર. સદાચાલા

અમદાવાદ

‘વૃજિવડા’

(૮)

- ૧ સરસ્વતિચંદ્ર.
- ૨ કર્ણપેલો.
- ૩ અરેબિયન નાઇટસ.
- ૪ દિન અને રાત્રીનીવા.
- ૫ મારગરી
- ૬ મણી અને મોહન (ભાગ્યદિન ભાગ્યિન)
- ૭ રિકમની વીસમી સરી
- ૮ પ્રથમ ગોદાણુ અને ચંદ્રજાણી
- ૯ ભદ્રંભદ્ર
- ૧૦ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી.

સુવંશનપુર (દેવાગંઢા)

—જાણી નાયક રાવળ.

(૯)

૧ સરસ્વતિચંદ્ર.	રવ. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
૨ કર્ણપેલો.	રવ. સા. શ્રી નંદરાંકર દુગળરાંકર મહેતા.
૩ વિપિન.	રા. શાન્દે સોમનાથરાય હવાલ.
૪ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી.	રવ. અમૃત કેશવ નાયક.
૫ અલંકાર ન્યોતિ.	રા. રામાભાઈ બાપુભાઈ
૬ ગુલાબસિંહ (અનુવાદ)	રવ. સા. શ્રી મણિલાલ નચુભાઈ
૭ વપરાણ (મદારાષ્ટ્રિય)	મહેન પ્રસન્નમીરી મહેતા.
૮ તારાબાઈ	રા. જહાંગીરજી જહોરામજી મહંમદાન
૯ રૂબેચ-નંદિની	રવ. નારાયણ હેમચંદ્ર
૧૦ છવનપ્રભાત	રવ. નારાયણ હેમચંદ્ર

અમદાવાદી પોત, લેવમોરી, વડોદરા.

શ્રી. સેન,
ગુલાબભાઈ દયાળજી દેસાઈ.

(૧૦)

૧ સરસ્વતીચન્દ્ર	૨૨. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી.
૨ એલાબસિંહ	૨૫. સા. શ્રી મણિલાલ નબુખાઈ.
૩ કસ્તૂરબેઈ	૨૬. શ્રી. શ્રી. નરસિંહર ટુબલસિંહર.
૪ બદ્દાબદ્દ	૨૮. ૨૮. રામચંદ્રાઈ મહિપતરામ ખીચક.
૫ વિઠ્ઠલની બીસમી સદી	૨૯. ૨૯. મોતીલાલ સહવાળા.
૬ કુસ્તુરબેઈ	૩૦. ૩૦. હોતતરામ કૃપારાંકર પંડ્યા.
૭ સુધાકારિની	શ્રીમતી વિશ્વમૌરી અને શાંતમૌરી.
૮ શુભી ચંદીબ	૩૧. શ્રી. નેપુશરો નવરોગજી કાળજી.
૯ શાદગરી	૩૨. ૩૨. ઇંગલરામ હરિલાલ પંડ્યા.
૧૦ મુદ્દા	૩૩. ૩૩. મેલીન્દરાવ રત્નલાલ દિગીયા.

સા. ક. ' કાદગરી ' નવલકથા કરતાં Romance હકી રાખ. ખરતુ આપણામાં મોટા
નિબાઝ હલુ સુધી પાડયો ન હોવાથી નવલકથામાં જણી છે.

નવીરના કૃતિ—નવનગર

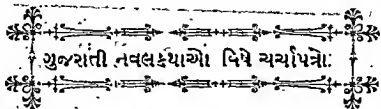
મહારાજકર પોપટબાઈ આચાર્ય.

(૧૧)

(૧) એલાબસિંહ	૨૫. શ્રી. મણિલાલ નબુખાઈ દિવેરી.
(૨) શાદગરી	
(૩) સરસ્વતીચન્દ્ર	૨૬. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી.
(૪) કસ્તૂરબેઈ	૨૭. નરસિંહર ટુબલસિંહર.
(૫) બદ્દાબ અને બિરાનીયા	૨૮. હાજરામ સુરેશમ દેસાઈ.
(૬) અંબા	"
(૭) કુપુરાન ચતુઆજી	૨૯. આનંદરામ દેરાવજી દિવેરી.
(૮) કુદર અને વિધાનંદ	૩૦. નરસિંહર પ્રાણજીવન કવે. શ્રીમ. મે.
(૯) રેલીસબીન (સર નોટર સોલ ફર)	૩૧. શ્રીમતરામ નવલકથા.
(૧૦) સુધાકારિની	૩૨. વિશ્વમૌરી તથા ૩૩. શાંતમૌરી.

આદિવાસી કવિતા—અમૃતસર

શ્રીમતલાલ હારીશામ બ્યાસ

“સત્ય” ના તંત્રી સાહેબ.

વિ. વિ. ડીસેમ્બર માસનાં સૂચના અંકમાં આવેલી રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા-એ આપેલી ગુજરાતી ભાષામાંના દશ વાંચવા લાયક પુસ્તકોની યાદી વાંચી કેટલીક સંકળો ઉત્પન્ન થાય છે તે નીચે જણાવવાની રજા માયું છું.

૧. મૂળ સૂચના તો ગુજરાતી ભાષામાંનાં વાંચવા લાયક દશ નવલકથાઓનાં પુસ્તકોની યાદી આપવાની હતી એમ હું સમજ્યો છું. તો રા. ધનસુખલાલે આપેલી યાદીમાંથી રા. રમણભાઈ કૃત ભદ્રભદ્ર, રા. મણિલાલ છાત્રામ.ભટ્ટ કૃત ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ, તથા અરેબિયન નાઇટ્સ એ ત્રણ પુસ્તકો નવલકથામાં ગણી સકાય નહિ એમ મહારૂં ધારવું છે. કારણ ભદ્રભદ્ર એક કટાક્ષમય (Setirical) હાસ્યરસ પ્રધાન વાર્તા કહેવાય અને ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ તો રક્ત અનેક-દુઃખી દુઃખી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે, અને અરેબિયન નાઇટ્સ પણ તેજ વિભાગમાં ગણાય.

૨. જે મૂળ સૂચના કલ્પિત કૃતિ (Fiction) ની યાદી આપવાની હતી તો તેમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ પુસ્તકોનાં નામ દાખલ કરી સકાય. મહારા મિત્ર રા. ધનસુખલાલે Fiction ની યાદી આપવાની સૂચના હોય એમ ધારીનેજ આ ત્રણ પુસ્તકો ભૂલમાં વાદમાં દાખલ કર્યા-જણાય છે.

૩. Fiction ના વિભાગમાં નવલકથાઓ, કટાક્ષમય હાસ્યરસ પ્રધાનની વાર્તાઓ, હાસ્યરસ પ્રધાન તેમજ કશ્ચરસ પ્રધાન વાર્તા તથા નાટકો વગેરેનો સમાવેશ થઈ શકે પણ નવલકથાનાં વિભાગમાં તો ફક્ત પ્લોટથી તે છેલ્લે સુધી એકજ વસ્તુ (Plot) હોય તથા સુચ્છિદ્રતા (Compactness) હોય તેવી વાર્તાઓનો સમાવેશ કરી સકાય.

મહારી તરફની દશ નવલકથાઓના પુસ્તકોની યાદી આગળ ઉપર લઘુભાષા ઉપર મોકલીશ.

કશ્ચ અંગ્રેજી—વાંદરા.

તા. ૧૦-૧-૧૯૧૪

વિ. આપનો,

નલિનકાન્ત નરસિંહરાય દીપરીયા.

(૨)

“સત્ય” ના તંત્રી જોગ,
મહાકાવ્ય,

મુખ્ય

“ગુજરાતી ભાષામાંનાં દસ ઉત્તમ નવલકથાનાં પુસ્તકો” સંબંધી જે ચર્ચા ફ્ર. સુશીલા દીવેશિયાએ ઉપરિચ્છેદ કરી છે અને આપે સહર્ષ વધારી લીધી છે, તેથી આપના માસિકના પાંચનાશઓને રસ તો પડશેજ એમ માઈ માનવું છે.

બાબાંતરો અને ખૂસ ઝંચો વચ્ચે સૌ સુશીલાએ તરાવત નથી રાખ્યો, એ ઉપરથી એમ બહુવા છે કે આ ચર્ચામાં સેખકોના સત્કાર કરતાં વાચકોને માર્ગ-સૂચન કરવાનો હેતુ વિશેષ પ્રધાન છે. પરંતુ આવી ચર્ચા પૂરતો સુગતવાળી બાબતો વિકાસ હવે થયો હોય એના અભિપ્રાય ઉપર આવવાનું કારણ મને મળતું નથી. આપણી માતૃભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારની નવલકથાઓ એટલી બધી હાલમાં જતી નથી કે જેથી સુઠણી કહીને અપવા તો અર્થ આવે. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આ જાતની ચર્ચા કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાને હજી આપણે આપણી માતૃભાષામાં ઘણું ખેડવાનું છે, અને તે માત્ર સમય રીતે નહિ, પરંતુ નવલકથાના ખાસ ક્ષેત્રમાં પણ.

કદાચ સુગતવાળી નવલકથાઓનું મારું વાંચન બહુ સંકુચિત હશે, તો પણ પ્રપલ્લ કરતાં એક, બે, ત્રણ—એમ દસ સુધીની આપે જે પ્રકારની પરંપરા માગી છે તે પૂરી કરવાને હું અશક્ત નીવડયો છું—તે મારી શૈક્ષણિક નિષ્ણતા આપને જણાવવી અનુચિત નહિ લેવાય એમ હું આશા રાખું છું. આથી આપના અને સૌ સુશીલા દીવેદિયાના પરમ શુભાચરને હું કાંઈ રીતે અન્નયામ કરવા ઇચ્છતો નથી, તેમજ આ અર્થે અન્ન્યોને દિલકર કે શમામિની બાસતી હોય તો તેમને હું કાંઈ રીતે અટકાવી નહ શકું. હું તો માત્ર આપના કૃપામય પત્રના ઉત્તરમાં આ ચર્ચા સંબંધી મારી પોતાની સુરક્ષા અને અગ્રહિત આપને રહી મારી શરજ અતઃ કરું છું.

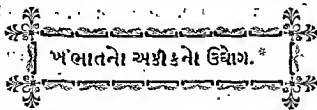
ચર્ચામાં અમુક પ્રકારનો ભાગ લેવાની અનિચ્છા છતાં બીજી પરોક્ષ રીતે હું આરંભે શરૂઆત, તેથી કદાચ આપના કેટલાક હારમાનુરાગી વાચકોના મનોરંજનની રીત વસ્તુ મળશે.

સુબ્રહ્મ-કાંદાવાડી.
તા. ૨ જાન્યુઆરી ૧૯૧૪

સે. આપનો આભારી,
નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિલાકર.

તા. ૬. મને લાગે છે કે આ ચર્ચા સંબંધી આપ આપના વાચકોને એક સૂચના કરશે તો કંઈક વિશેષ ફલ પ્રાપ્ત થશે તે સૂચના એમ કે જેઓ દસ ઉત્તમોત્તમ નવલકથાઓની રીત આપે તેઓ કૃપા કરી સાથે સાથે તે નવલકથાઓની ઉત્તમતાનું સંક્ષિપ્ત પણ સ્પષ્ટ સમર્થન આપે. જો કે કલાના અમુક સ્વરૂપથી ધાવત ધવાતાં કારણો વણી વાર મળી શકતાં નથી, તથાપિ એ સ્વરૂપની વ્યાપક સમાવેશના કરી ખુબીઓ નું જણાવી શકાય તેમ જણી નથી, અને અમુક નવલકથા આ માટે ઉત્તમ છે તે જણાવવા જે ઉત્તમ છે એટલી જ હકીકત બહુ ઉપયોગી વધ નહિ પડે એનો મને ખ્યાલ રહે છે. અલગત, આથી આપના માનસિકમાં સ્વચાલાનનું ચિન્ન નહશે, પરંતુ એ ચિન્ન દૂર કરવાની પ્રવૃત્તિઓ આપને અવસર જોડી આપણે એમ હું આશા રાખું છું. મારી અગ્રહિત છતાં બીજાઓની સંકિત ઉપર વિશેષ બોલો મૂકવાનું મારું સ્વાર્થ સાદસ કંઈક માર્મદયક લાગે તો ક્ષતિય અશૂભ.

ન. લ. વિલાકર.

મૂલ ભેખક—રા. ખા. માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસ-ખંભાતના વાનપ્રસ્થ દિવાન.

અનુવાદક—રા. રા. નાલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દીવેદીયા-વંદા.

ખીજ સર્વ ગામેના પ્રાચિન ઇતિહાસની પેઠે ખંભાતના બેપારનો પ્રાચિન ઇતિહાસ પણ અધિકારમાં ગૂઢ રહેલો છે, પણ હિન્દુસ્થાનમાં આવી ગયેલા પરદેશી મુસાફરોના વર્ણનથી કોઈ કોઈવાર આપણને પ્રાચિન ઇતિહાસમાંની ખીનાઓ જણાય છે. સાથી પહેલામાં પેશુ વર્ણન જોવા જઈએ છીએ તો તે દસમા સદીના ઇતિહાસમાં નજર પડે છે. તે સમયમાં ખંભાતનો બેપાર ઘણે ભાગે અરબસ્તાન અને ધરાનના મુસલમાનોના હાથમાં હતો. ખંભાતમાં તે અરબમાં હિન્દુ મુખે અમલ ચલાવતો હતો, પણ તે મુસલમાનો તરફ ઘણી માયા ભરેલી રીતે વર્તતો હતો. ખંભાત તે સમયમાં ગુજરાતમાં બેપારનું મુખ્ય સ્થાન હતું અને ત્યાંના જોડા માટે વખણાતું હતું. અગિયારમા સદીમાં પણ ખંભાત તે રીતિ સાચવી રહ્યું હતું. અને સ્થાનિક તેમજ પરદેશી બનાવટની વસ્તુઓના બેપારનું પણ તે મુખ્ય સ્થાન ધરાવતું હતું. આ સમયમાં ધરાન, અરબસ્તાન, આફ્રિકા, અને ચીન સુધી ખંભાતનો બેપાર ફેલાયો હતો, બેપારની જાણોમાં આમદાની વસ્તુઓ, ડાંગર, મધ, કપાસ આદિ તથા ગળી એટલાં મુખ્ય હતાં. ધીમે ધીમે ખંભાતનું બેપારના મથક તરીકેનું મહત્વ વધતું ગયું, અને તેરમા સદીમાં ગુજરાતના સમુદ્રમાં આંચીલા લોકોના હુમલા થવા છતાં ખંભાત, હિન્દુસ્થાનના બંદરોમાં ખીજ નજરે આવી પડેલું. કપાસ, મુતર કાચ, ગંજી, અને ટોરનાં ચામડાનો બેપાર ઘણો વધી ગયો હતો. આ સદીમાં બેપારી વર્ગના લોકોમાં પારસીઓ દાખલ થયા. અજુહિતવાડના સોળંકી રાજાઓએ, સર્વ જાતના બેપારીઓને ઉત્તરન આપ્યું, અને ખંભાત આ સમયમાં બેપારની બાબતમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પદનીએ પહોંચ્યું. ૧૪મા સદીમાં ખંભાતની બેપારમા કેવી રીતિ હતી તે વિશે કોઈ જાણવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ પંદરમા સદીમાં બેપારની જાણોમાં લાખ, રેશમ, તથા કાગળ એટલી વસ્તુઓ ઉમેરાઈ હતી. આ સમયમાં જ્યારે ખંભાત બેપારમાં સર્વોપરીપણે જોગવાતું હતું તે વખતે તેને હવે રાજકીય બાબતો ઉપર પણ ધ્યાન આપવું પડ્યું, કારણ કે કેટલાક સમયથી ગુજરાત ઉપર મુસલમાન રાજાઓનો અમલ વધુ ચુક્યો હતો. સોળમાં સદીમાં પોર્ચુગીઝ લોકો ખંભાત આવ્યા અને સમુદ્ર માર્ગે ચાલતો બેપાર તે લોકોએ ખંભાતવાસીઓના હાથમાંથી લઈ લીધો, પણ આથી મુનાબે બેપારને કંઈ નુકશાન થયું નહિ. પોર્ચુગીઝ સત્તાની પડતીના સમય

* સુરતમાં મળેલી ત્રીજી ઐત્તેહાસિક પત્રિકા સન્મુખ ખંભાતના માણ દિવાન સાહેબ રાવળ. હાલ માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસે વાંચેલા અંગ્રેજી નિબંધન બાબતનાર રૂબરૂ મુલાકાતમાં ખાસ પરમાનમાં મેળવેલે છે.

બાબતનાર છે.

સુધી બહેપારની સ્થિતિ મંદ રહી પણ તે પછી પાછી તેજ હવે આવી અને રાતા સમુદ્ર તરફના પ્રદેશ સાથેના બહેપાર જરૂર અવસ્થામાં આવ્યો. વનસ્પતિ વર્ગની પેદારા, પ્રાણી વર્ગની પેદારા, ખનીજ પદાર્થ, રૂપ, સોનું, સુવર્ણ પદાર્થો, ગણાલા વગેરે આપાત તેમજ નિકારા યથા લાગ્યા. આ નિર્બંધના સુખ્ય વિષયમાં ગણાતા, વિવિધ જાતના પથરાઓ પણ ખેલ બહેલા આ સૈકામાં જાણવામાં આવ્યા. ચોડા સમય સુધી મંદ રહી બહેપાર પાછો તેજ ઉપર આવ્યો પણ તે તેજ ચોડાજ વખત સુધી ચાલુ રહી. કારણ આ સૈકાના પાછલા ભાગમાં, સુરત બહેપારમાં અડસાચડસી કરવા માંડ્યું. સુરતમાં વંદા તેમજ અગ્રેજ લોકોની કે કોઓના સ્થપાવવાથી ખંભાતના બહેપારને પણ તુકશાન થયું એ કે ખંભાતના બહેપારને પણ ઉત્તરની આપવાતું આ બે પ્રભાએ ઘણું કષ્ટ હતું. પોર્તુગીઝ શેઠા જે કામમાં નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા તેજ કામમાં આ બે પ્રભા કતેલ પામી, અને હિન્દુસ્થાનના બંદર તરીકે ખંભાતનું મહત્વ જતું રહ્યું. ખીજ રીતે પણ તેહનું અવસ્થાન જતું રહેવા માંડ્યું. ખંભાત વાસી બહેપારીઓ પગાત પડતા ગયા, અને આખરે Cornelian તથા Agato એ બે જાતના અડીક, ધાતુ, કપાસ, રેશમ અને જરતરાખ એટલા ઉપરજ બહેપારને આધાર રહ્યો. આદારમાં સૈકા માં ખંભાત તકનજ સુરતના દાખમાં આવી ગયું, તેજ હતાં પણ તહાંની કટલીક વસ્તુઓ ખીજ પ્રખ્યાત શહેરોની વસ્તુઓને ઉમદાપણમાં હઠાવી નાંખતી હતી, પણ તેના બહેપારની પડતી શરૂ થઇ ચુકી હતી તે નિશ્ચય હતું. તહાંનું બાદ પણ પુરાતું જતું હતું, અને બેટા બેટા બંદર આવતાં ખંધ થયાં; આ સૈકાની આખરમાં ખંભાતની નિકાસ ક્રમ મીઠું, તંબાકુ, તથા Cornelian ની હતી. એગણીસમા સૈકામાં ખંભાતના બહેપારની પૂરેપૂરી પડતી થઇ, અને ફક્ત બહાના બંદર તરીકે જ ગણાવા લાગ્યું, અને સુજરાત અને કાદિયાવાડના મામો બેટલ હરિયાજ તેમજ જમીનને માર્ગે બહેપાર કરતું હતું. બહેપારમાં જે કંઈ રહ્યું હતું તે રેલ્વે થવાથી બધી દિશામાં ફેલાઇ જવા માંડ્યું અને દાલમાં ખંભાતને સુખ્ય બહેપાર, શેતરંજ, સાડીઓ, ધોતીયાં, અને Cornelian તથા Agato જાતના અડીક ઉપર છે. કપડાની ગતિ અકળિત છે. કારણ જે રેલ્વેના યથાથી એક સમયે બહેપારને તુકશાન થયું હતું તેજ રેલ્વે ખંભાતની અટતી કરવામાં મદદ કરતી જાય છે, અને વિદાન અને કળા બે બરાબર રીતે વપરાશે તો સમુદ્ર રસ્તે નડનારી હરકોતે પણ દૂર થઇ જઇ ખંભાત પાછું હિન્દુસ્થાનનું એક મહત્વનું બંદર થશે, કારણ વિષર્વનના કાવધ પ્રમાણે પડતી આવેલી વસ્તુની પણ પાછી કોઈક સંખરે અટતી થવા માટે છે. તે આધારે ખંભાતનું ભવિષ્ય પણ આશાપૂર્ણ છે. અત્રાત તેને હજી સમય લાગશે.

અડીકના પથરા-તેની ખાણો આગળ કામકાજ.

આમ તેનો પ્રાચિન ઇતિહાસ બેઠ ગયા પછી હવે ખંભાતમાં અસમસી થતા હિન્દુ વિરેની સ્થિતિ જોઈએ. હિન્દુસ્થાનની આ બાજુએ તો પઞ્જાબી કાદીગરીમાં ખંભાત એકતુંજ પ્રખ્યાત છે. હવે, તે પથરાઓ ક્યાંથી આવે છે, તેના ઉપર શા શા સંસ્કાર થાય છે, તેની શી વસ્તુઓ અને છે, અને તે ક્યાં જાય છે તે જોઈએ.

ખંભાતનો પથરા એ શબ્દ ખંભાતમાં આવતા વિવિધ જાતના પથરાની બનતી વસ્તુઓ સુચવે છે. ખંભાત રાજ્યની જમીનમાંથી નીકળતો પથ્થર એમ લેના અર્થ નથી. બધા પથરાઓ ખંભાતની બહારથીજ આવે છે. મુખ્ય કરીને રાજપીપળા સંસ્થાન, મોરબી સંસ્થાનના ગામે, અમદાવાદ પાસે આવેલું શણપુર, ખેડામાં આવેલું કપડવંજ, સુરત જિલ્લામાં આવેલું તડકેશ્વર, ખાનદેશમાંલું ચાલીસગાંવ, તથા મારંગપુર વગેરે સ્થળોથી આ પથરા આવે છે.

આ બધા પથરાઓમાં મુખ્ય અમીક (Agate) છે. લેના માંસના રંગ ઉપરથી લેને Cornelian કહે છે. તે અસહ્ય રિયતિમાં તે રંગ કંઈક પીળો, કંઈક આછો કાળીયા જેવો હોય છે, અને લેને ધાર કહેવાય છે. લેના ઉપર બધા સંસ્કાર થયા પછી લેને અમીક કહે છે. Agate ધણી રંગના તથા ધણી આકારના હોય છે. આના ધીવાય બીજા ધણી જાતના પથરા, ખંભાતમાં કોતર કામ વગેરે કારીગીરી કરાવવા માટે આણવામાં આવે છે.

Agate ની જાતનો પથ્થર મુખ્યત્વે રાજપીપળા સંસ્થાનમાંથી આવે છે. ત્યાં રેતીના પથરાવાળી (Sand stone). ટેકરીઓમાંથી તે નીકળે છે. જમીનમાંથી લેને ખોદી કઢાડે છે. ખાણ આગળ કામ ધણીજ અજીવામયી રીતે ચાલે છે. Cornelian માટીમાં પડેલા આ પથરા જડે છે. અને તે ઉપર લાલ અને પીળા રંગનાં પટ તથા Fuller's earth નામની માટીનાં પડ ખામેલાં હોય છે. ખાણો ખોદવામાં સાદામાં સાદાં હથિયારો વપરાય છે. ન્હાની કોદાળી, થોડીક ટોપલીઓ, દોરડું અને એક ચોક્કામાં જડેલી મરગડી ફક્ત આટલાંજ સાધનો ખાણમાં કાન કરનારા ઉપયોગમાં લે છે. દિવસના ૮ થી ૧૦ કલાક સુધી બે માણસો કામ કરે તેા એક દિવસમાં ૧૦ થી ૪૦ પૌંડ જેટલા પથરા ખોદી કઢાડી શકાય છે એમ અસદા કરવામાં આવ્યો છે. આ ખાણો ખોદી પથરા કઢાડી જવાનો હક રાજપીપળા સંસ્થાન તરફથી હરરાજ યાય છે અને વડોદરા તથા ખંભાતના બેપારીઓ તે કાન્ટ્રેક્ટ લઇ જાય છે.

પથર કાઢીને તેને તપાવવાની પડતી જરૂર-રંગમાં થતા ફેરફાર !

ખાણમાંથી કઢાડ્યા પછી, પથરાઓ જુદી જુદી જાતના હોવાથી લેને ચાળવા પડે છે. કારણુ લેમાંના કેટલાકને તડકે તેમજ દેવતા આગળ તપાવવા પડે છે તેથી જેમને એવી રીતે તપવવાના હોય તેવા તથા ન તપવવાના હોય તેવા, એમ બે વર્ગ કરી જુદા પાડવામાં આવે છે. તપાવવાનો હેતુ પથરાના રંગ વધારે ખુલ્લા કરવાનો તથા કેટલાકનો રંગ બદલવાનો હોય છે. કારણુ ધણીવાર એકજ પથરામાં જાલ જાલના રંગ હોય છે. તડકે તેમજ દેવતા આગળ તપવવાંથી રંગ ખુલ્લા થાય છે, કેટલાક રંગ ઘેરા થાય છે, અને કેટલાક બદલાઇ જાય છે. પ્રકૃતિની સહાયથીજ રંગોમાં થતા આ ફેરફાર જોવાનું ધણુ સુંદર લાગે છે. પણુ વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિથી આ ઉદ્યોગને હજી ધણો ખીલતી શકાય અને બલિષ્ઠમાં બોજ જેવો કોઇ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી રંગના આંતર ભાગમાં ફેરફાર કરનાર ગતિ શોધી કઢાડી વિજ્ઞાન રસિક જનોને સમસ્ત સંપ્તિની રચનાને દોરનાર, બુદ્ધિ આતુર્યના આશ્ચર્યકારક નિયમો સમજાવશે એમ આશા રાખીએ છીએ. પણુ ત્યારની વાત ત્યારે હાલનો કેવી કેવી જાતના પથરાઓને

ક્યાં આવ્યું છે તે નિબંધમાં કહેજી નથી તેમજ બાજાન્તર કરાવે પણ ખબર નથી.

બાજાન્તર કરતાં.

તરફે તપાવવાની વસ્તુ નથી હોતી તે ગણવીએ. (૧) મોર "અથવા" બાવો "ધોરી" એને મોરેદ કહેવાય છે. (૨) અથવા "દસેર" ડોળા, અથવા વિલાડીની આખ્ય. (૩) ધોરી અથવા લસણીયા નામનો પીંગો આઘો પારદર્શક પથરો. બાવો ધોરી એ જાલનો હોય છે. એક જાત રાખ રંગી અને મહિ કાળી લાંબીવાળો. બીજી જાલ કાળી અને તેમાં ધોળી લાંબીયો વાળો.

આકે અથવા દેવતા આગળ તપાવવાનો સંસ્કાર નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. પહેલાં બધા પથરાઓને મારી તથા એપીત્ર માસમાં નદન ઉવાડામાં તરફે તપવા દેવામાં આવે છે. પછી એ માસમાં નીચે કાણુ પાડેલા માટલામાં બરી એ કુટ ઉડા ખાડામાં ઉધા માટલાં સુકામાં આવે છે અને તેની આરે તરફ કાણુ વગેરે સજાગની તાપ કરે છે. આની રીતે આખી રાત્રી લેને રાખી રહેવામાં માટલામાંથી પથરા કાઢી, ચગાવતે તપાસાય છે. સારા સારા પથરા કોષણમાં બરી કારીગરને ત્યાં મોકલવામાં આવે છે. રંગમાં નીચે યુગ્મ્ય દેવશર થતા જોવામાં આવ્યા છે. કાંધીયા પથરામાં આજો રંગ હોય છે તે ધોળો ઘણ જામ છે, પેસ રંગના બામ કંઈક લાભાશ પડતા થાય છે, પીળામાં મકંઠના રંગના ગુલાબી થાય છે, નારંગી રંગના લાલ થાય છે, આજા પીળા રંગના કંઈક ગુલાબી તો કંઈક જાંબુડા થાય છે. કાંધીયા અને પીળા રંગના બીજાવાળા પથરા ઉપર લાલ અને સફેદ પટાઓ દેખાય છે.

Corneliansની જાલના સારામાં સારી જાલના પથરોના રંગ આજો લાલ તથા લોહીન રંગ જેવો લાલ હોય છે. યેરા લાલ રંગના, તથા વગરના, અંદર રેખા વગરના, તથા તફત ચોખ્ખા હોય છે. પછી તેના પથરા ઘણુ સારા ગણાય. બીજા નંબરે પીળા અને બીજા રંગના ગણાય છે; ધોળા ઘણુ વસ્તુને મળે છે.

ગુડા ગુડા સ્થળોના પથરની જાતો.

રાજપીપળા સંસ્થાનમાં રતનપુર ગામ આગળથી નોંધણતા આ પથરા શિવાય બીજી ચાર જાલના હોય છે. (૧) સાધારણ અગ્રીક Agate. (૨) લીલ (૩) કપક પંજનો અગ્રીક (૪) અંદર રેખાવાળો પથરો. પેલી જાલની પ્રાચી એ જાલ હોય છે. ચરમાદાર અથવા ડોળા અને જામો ડોળા જાલનો પથર ધોળો ને અથ પારદર્શક હોય છે, ને જામો કુધીઆ રંગનો અને રેખા વાળો હોય છે. આમ ધોડાક દેર હોય છે પણ સાધારણ રીતે તેનો રંગ રાખ જેવો તથા કંઈક ધોળો જોય હોય છે. આ જાલનો પથર કાશિયા વાડમાં આવેલા મોરખી રાજ્યના મેહિવુર ગામ પાસે જડે છે. આનાં મોટાં પાંચથી તે સાક પાંડના વજા સુધીની ગાંઠાંના ગાંઠાં જડે છે. આખી મોટા હોય છે તે તપડવાળા હોય છે પણ નહાના હોય છે તે શુદ્ધ હોય છે. આ જાલનો પથર ઘણો સખત પણ સહેલાઈથી છુટે તેનો, વગરનાં બારે, તથા તેના ઉપર ઘણું જ સરસ પેલિશ થાય તેવો હોય છે.

બીજી જાલના પથરને સુવાભાજી કહે છે. આ "સ્વાભાવિક" રાજનો અપખંડા સામે છે. આ જાલનો પથર અગ્રીક ધોળો હોય તે ઉપર સ્વાભાવિક રીસરીસ જાણે લીલ જાગી હોય તેના દેખાવનો હોય છે. તેથી સ્વાભાવિક સખત મારે ઉપરનું અનુમાન થાય છે. આ પથર મોરખી રાજ્યમાં આવેલા ટકર પાસેના જાડકાડરા ગામ આગળ જડે છે.

નેમોનતી સપાટીએ જે કુટુંબકાંઈએ આ પથ્થરનો ખોદાં પંડનો પંડ નીકળે છે. તે તરંગવદાં હોય છે. આ જાતની પથરાનો કંડકાનુ વજન અડધા પૌંડથી તે ચાલીસ પૌંડ સુધીનું હોય છે. આના ઉપર પણ પોલીશ બહુ સારું થઈ શકે છે.

ત્રીજી જાત એકા હલ્લામાં કપડવંજ ગામ પાસેથી માનજ નદીનાં પડમાંથી જડે છે. આ પથ્થરની આકૃતિ ગોળ દડા જેવી અથવા તો નારંગી જેવી હોય છે. તેનું ~~વજન~~ અડધા પૌંડથી તે દસ પૌંડ સુધીનું હોય છે. બીજાં જોણ તે વીણી બેપારીઆને વેચે છે. આ જાતની પથ્થરમાં ત્રાભાવિક રીયેજ સર્પિ સૈન્દર્યનાં ચિત્રો જાણે ન હાખ્યાં હોય તેવો દેખાવ જણાય છે. આ પથરા ઉપર પણ પોલીશ થઈ સારું થાય છે. બેપારીઓ આની ત્રણ જાતો પાડે છે. (૧) ખારીયુ. (૨) આંગિયુ. (૩) રતાદિયુ. છેલ્લી જાતનાં રેખાવાળો હોય છે અને ખંભાતના પથરાઓ ખાસ કિંમતી ગણાય છે. તેને દોરાદાર પણ કહે છે કારણ કે તેમાં રેખાઓ હોય છે અને તે તેની ખાસીયત ગણાય છે. આ પથ્થર અમદાવાદ પાસેના રાણપુર ગામ આગળ જડે છે. ત્યાં ન્હાના ન્હાના પથરાઓની પેઠે પડેલાં જડે છે. તેનું વજન અડધા પૌંડથી વધારે હોતું નથી. આમાં જે જાત હોય છે (૧) કાળો અને ઘાળી રેખાવાળો. (૨) ઘાળો અને મહિં કાળી રેખાવાળો. (અપૂર્ણ).

રાણી હાડીજ યાને નેધપુરનું રમણીરત્ન.

(લાખનાર:—રા. નંદલાલ મુંદલ જૂના.)

નેધપુરનો રાજ મંજસિંહ ન્યારે મંજુ પામેથી ત્યારે તેની પૂંઝો નેધપુરની ગાદી તેના પુત્ર યશવંતસિંહના હાથમાં આવી. આ વખતે તેની કંબર આડ વરસની હતી; રાજ મંજસિંહ દીકાના પાદ-શાહ શોહનહોને મિત્ર હતો તેથી યશવંતસિંહની નીતી વધે દરમ્યાન તેના રાજ્યના કાર્યો તરફ પાંડ-શાહ વધારે ધ્યાન રાખતો. યોદ્ધા વર્ષ વારતા બાદ દક્ષિણનાં મેલગંદોડાં ન્યારે બેડ કંઈયું ત્યારે પાદ-શાહે રાવ યશવંતસિંહને પોતાના પુત્ર આરંગજેમ સાથે ગોવલકોડા છત્તેમાં મોકલ્યા કે ન્યાં તેણે સારું શાઈ દેખાડ્યું.

દીકાના બાદશાહ શાહનહોને ત્યારે પુત્રો હતા. તે દરમ્યાન મોટા મોટા ખાનનાં મુખેદાર નીમવામાં આવ્યા હતા. સંવત ૧૭૧૪ માં શાહનહો ન્યારે મોટા પડ્યો, ત્યારે દીકાની ગાદી પચાની પડવાનો વિચાર તેના ત્યારે પુત્રને સૂચ્યો. આથી ઔરંગઝેબે પોતાથી બનતું લશ્કર એકઠું કર્યું. ઔરંગઝેમ હુમ્લો અને કંપડી હોવાથી પોતાના નાનાભાઈ મુરાદને બેળગીને દીલ્લીની ગાદી પોતાને નેમતી નથી; વિગેરે બોલી તેને પોતાના પક્ષમાં લીધો; તે દીલ્લી તરફ કુચ કરવા નીકળ્યો. દીલ્લીની ગાદીને ખસે હકદાર શરા હન્ને. કારણકે શાહેનહોને તે સૌથી મોટા પુત્ર હોય. ઉપરાંત શાહનહોની તેના ઉપર મોતિ પણ વગેરે હતી તેથી તેનો વિચાર ફરારને ગાદી આપવાનો હતો; રાજ યશવંતસિંહ મોગલ શહેનશાહનો મિત્ર હોવાથી તેનો ખેલ પંખુ ફરારને મંદી આપવાના હતી. તેથી તેણે કાંઈનો પક્ષ લીધો. ને પોતે પચીસ હજાર બાદ-

શાહી સેના તથા બોસ દલરની રજપુત સેના સહને હાથ સાથે. ઐતરંગ્યેએ બેઠવાને નીકળી પડ્યો. ને ઐતરંગ્યેએ બિલોચંપુર પાસે મળ્યો. રાજ યશવંતસિંહ આ લડાઈમાં, 'હારશે—એવી જરા પણ રાંધા નહોતી પણ આ વખતે રાજ યશવંતસિંહે ઐતરંગ્યેએ તથા મુંઝાદને બેઠા થયા હોવા એ મોટી ભૂલ કરી હતી. ઐતરંગ્યેએ ત્યાં સુધી મુઝાદ તેને આવી મળ્યો નહિ ત્યાં સુધી રાત બેઠો રહ્યો ને રાજ યશવંતસિંહ તરફની બાદશાહી સેનાને ફોકવાને મંદલ કરતો રહ્યો. તેણે મુઝાદ આની પહોંચ્યો તેટલા વખતમાં બાદશાહી સેનાને ફોકીને પોતાના પક્ષમાં લીધું. બિલોચંપુર પાસે બારે સંઘ્રામ થયા, બન્ને સરફે. ધણી ધુરવીરતાથી લડ્યાં પણ મુઝાદમાન સેનાની સખ્યા ધણીજ મોટી હોવાથી રજપુતો વધારે વખત સુધી તેઓની સામે ટકર ઝીલી શક્યા નહિ. આ લડાઈમાં દરા ડગરજી મુઝાદમાન સૈન્ય નાશ પામ્યું ને પંદર હજાર રજપુતો રણમાં પડ્યા. આથી રાજ યશવંતસિંહને લાગ્યું કે હવે તે ઐતરંગ્યે સાથે વધારે વખત ટકી શકે તેમ નથી; તેથી બીજે દિવસે સવારમાં બાધી રહેલાં માણસોને લઈને બિલોચંપુર તરફ રવાના થયા, ઐતરંગ્યેએ રાજ યશવંતસિંહની જરા પણ ડેડ કરી નહિ. કારણકે તેણે આગલે દિવસેજ લડાઈમાં રજપુતોની રૂચીરતાને રવાદ આપ્યો હતો.

રાજ યશવંતસિંહની ગેરહાજરીમાં બેધપુરાના રાજપૂતો સખયો વહીવટ તેની શણી હાકીલ ચલાવતી હતી. શણી હાકીલ ચેલાદાના રાજપૂતો પુત્રી થતી હતી. તે મેવાડના રાજપૂતો પુત્રી હોવાથી તેનામાં રુબ રજપુત લોકો વહેવું હતું અને ધણી કાળેજ હોવાથી રાજ્યકારણને ચલાવવામાં કસબ હતી.

રાજ યશવંતસિંહ જેમ જેમ બેધપુર નજીક આવવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના મનમાં ડગરે વિચાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા; ને પોતે હાલમાંથી પાછો ફરી આવેશે હોવાથી શરમ લાગવા માંડી. રણી હાકીલજે જ્યારે જાણ્યું કે પોતાને આવી રજપૂતોમાંથી પાછો ફરેશે એ ત્યારે તેણે દારપાળને કહ્યો, 'દરવાજા ઉઘડે ક તારો હુકમ મેલશે' ને રાજ યશવંતસિંહને નગરમાં પેઠવા દેવાની મનસૂ કરી. વળી રાણીને રાજ યશવંતસિંહના આ કૃતચીત્ત બહુજ લાગ્યો આપ્યું ને રાજને કહેણુ મેલણું 'લડાઈમાંથી નક્કી આવેલા જતિને હું મારું સુખ દેખાડવા છુટતી નથી.' વળી તેને કહે 'અર્યા ને બેલી ઉડી કે—'રાજ યશવંતસિંહ મારો પતિ ન હોય? મેવાડ રાણીને જમાણ તે વળી આવે કમવાસત છો એ વાત ખરી ન હોય? તેણે વળી કહ્યું 'જ્ય નહિવર મારું' એ એ મારું શિવાય બીજાને અંગીકાર કેમ કર્યો?'

કેડા વખત પછી તેની ઘરિ બલકાલ અને તેણે સતી થવાને નિશ્ચય કરી ચિતા ખડાવાને હુકમ કર્યો. પાછો કંઈક વિચાર તેના મિત્રોનાં આજ્ઞાં બેઠું. યદે જમીન ઉપર પડી. જયારે પાછી તે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેની સુદ્રા બલકાલને કાપવિરામાં આવીને રાજ યશવંતસિંહ તરફ પળાવેરે રાખેલા વાપર્યા. આવી તેની સ્થિતિ આડ દિવસ સુધી આવી. ને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે જતિને સુખ દેખાડું નહિ; પણ જ્યારે આખરે તેની મમ્મે તેને ધણી સમજતી, જુદી જુદી જાતની આસાઓ દેખાડી. ને કેલકાલ પ્રયાગે કર્યો ત્યારે તેના મનનું સમર્થન થયું.

આડ દિવસ પછી રાણીને કોમ કરી થયો. કિલ્લાના દરવાજા ઉપાડ્યા. રાજ યશવંતસિંહે રહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેને પોતાની વીરબલીના આવા આચરણથી જોયો પણ કોઈ ઉત્પન્ન થયો નહિ. ને પોતાની પત્ની અમદા ધુરવીર છે બહી તેને ધણી આનંદ થયો. પોતાના ધણીની જે બૂલ થાય તે બહુને મોટે તેની તરફ તે બાળતમાં તિરકાર દેખાડવામાંથી ખતી પોતાને મળી છે તેમ જાણી તેનું હૈયું હોંશથી ઉમરાલ આપ્યું.

રાણીનું મન એટલું તેજસ્વી હતું તેટલું જતિ-પ્રેમ પાંખું પણ હતું. રાજ યશવંતસિંહને બા લાગ્યા હતા તેના ઉપાયો તેણે જમીનીથી ચોળ્યા અને તેની ખસદાત બને કરવા લાગી.

આ તરફ ઐતરંગ્યેએ કિલ્લી આવી પોતાના પિતા રાજેનરાજ સાદબંદને પક્ષી કેદમાં નાંખી કિલ્લીની ગલી પોતાને રવાણી કરી. આ વખતમાં જયપુરના મીરજીરાની જયસિંહ સાથે તેને બિરાચારી હતી. તેણે બિરાચારીના કુલમાં રાજ યશવંતસિંહની ભદ્રાદુરી જોઈ હતી, તેથી તેને તેની સાથે ફક્તબંધ.

રાણીનાં દીક લાગ્યું નહિ. કારણ કે તેને તેના બાપ સુખ સાથે લગાઇ પરાની હતી. તેથી કરીને તેણે રાજા નયસિંહને મારફતે યશવંતસિંહ સાથે મિત્રાચારી કરવાનું કહેલું. કહેવરાવ્યું. ને રાજા યશવંતસિંહે તેનાં કહેલુને અંગિકાર કર્યો. ને બંને વચ્ચે મિત્રાચારી થઈ.

આ તરફ સુખ પોતાનું લશ્કર લઈને દીક્ષી તરફ નીકળ્યો હતો. ને ઐરંગઝેબે આ લશ્કરમાં રાજા યશવંતસિંહની મદદ માગી. રાજા યશવંતસિંહ તથા ઐરંગઝેબે લશ્કરો લઈને સુખની સામા નીકળ્યા. ને બંને લશ્કરોનો ભેટો અલાહબાદ સમિ ખજાનામાં નબહીક થયો.

હાડીની રાજઆતમાં રાજા યશવંતસિંહ ઐરંગઝેબના પક્ષમાં રહ્યા પણ હાડીનો રંગ જામવા માંડ્યો કે તે ઐરંગઝેબની સમોવડીયા યહને ઉભા રહ્યા ને તેના લશ્કર ઉપર પાછડથી મારો ચલાવ્યો. ને તેણી ધાવણી છૂટી ને શુદ્ધ ઐરંગઝેબને તણ ને શ્રીમંતી હતો તે ત્યાંથી ઉખેડી પોતાની સાથે લઈને જોધપુર તરફ રવાના થયો.

આ તરફ ઐરંગઝેબે સુખને દરબીને પોતે પછે દીક્ષી તરફ રવાના થયો. ઐરંગઝેબને રાજા યશવંતસિંહના આ કૃપા કૃપથી બહુજ લાગ્યું. ને તેનું વેર લેવાની યુક્તિ ચોંધયા લાગ્યો. પછી તેણે રાજા યશવંતસિંહને કહેલું મોકલ્યું કે તમેએ જે કૃત્ય કર્યું છે તેને મદદ તમેને મારી બહાવામાં આવે છે. ને તમેને શુભચાતની સુમેદારી બહાવામાં મારી મરજ છે. પણ એવી સરવથી કે અમારા બાહબમાં દીક્ષીની માદીની બાબત ને તંકરાર ચાલે છે તે વચ્ચે તમારે પડવું નહિ. રાજા યશવંતસિંહે આ લાકડાથી બોલાઈને તેની માગણીને સ્વીકાર કર્યો.

ઐરંગઝેબે રાજા યશવંતસિંહને શુભચાતની ને સુમેદારી આપી હતી તે ફક્ત તેણે કાસળ કાંદડા મદદની આપી હતી. સંવત ૧૬૭૩ માં અફઘાનીસતાનમાં બખ્ષિડ કંઠયા ને તે રાત કરવા તરફ ઐરંગઝેબનું મન પોંચ્યું. ને રાજા યશવંતસિંહ તરફ વેર વાળવાનો આ લાગ છે તેમ તેણે ધોડ્યું. ને આથી તેણે અફઘાનીસતાન તરફ એક લશ્કર મોકલ્યું ને તેની સુમેદારી રાજા યશવંતસિંહને આપી.

રાજા યશવંતસિંહે પોતાની આ મેરદાનરી દરમીયાન તેના રાજ્યની સપળી વ્યવસ્થા પોતાના વડીલપુત્ર પુશ્પસિંહને સોંપી હતી. ને પોતે પોતાની સાથે રાણીને તથા પોતાના બે પુત્રોને આ હાડીમાં સાથે લીધા હતા. થોડા દિવસ નિત્યા પછી ઐરંગઝેબે પુશ્પસિંહને દીક્ષી બોલાવ્યો. ને તે ન્યાયે દીક્ષી આવ્યો ત્યારે તેને તેણે ધણે આદરસતકાર કર્યો ને રાજા રાણીના કુરાજ સમાચાર પૂછ્યા.

ઐરંગઝેબે આ પાટવી કંવરનો ને આદરસતકાર કર્યો હતો તે ફક્ત ઉપરક્રમથી ન કર્યો હતો. ને તે રાજા યશવંતસિંહ તરફ વેર જતા પણ બુઝી ગયો હતો નહિ. થોડા દિવસ પછી આ પાટવીકુંવર પોતા દરબારમાં આવ્યો ત્યારે ઐરંગઝેબે કળા વાપરી તેના બંને હાથો બાંધ્યા. ને બોલ્યો કે હે રાડા ! તારા બાંધના બાહુમાં નેટલી સકિત છે તેટલી સકિત તારામાં છે ને તારી મનો સ્વભાવ નેટલી તેજ સ્વી છે તેટલી તેજસ્વી સ્વભાવ તારો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે તે બોલ હને તું શું કરી શકે તેમ છે ?

પુશ્પસિંહ બોલ્યો, 'પ્રજા ! રાહેનશાહને સલામત રાખે ! સરકાર ને માણુદનો એક હાથ પકડે તો તે માણુસની ઈચ્છા પરિપુર્ણ થઈ શકે છે તો આપ ફજાણે તો મારા બંને હાથ પકડ્યા છે તો મનેતો એમં-લાગે છે કે હું આપના જગતને પણ છૂટી રાખીશ.

પુશ્પસિંહના આ રાખેડો સાંભળી ઐરંગઝેબ બોલ્યો કે આ તો બીજો યશવંતસિંહ છે ને પોતે આથી ઘણો ખુશ થયો છે એમ દેખાડ્યું. પછી તેણે એક મુલ્યવાન પોશાક મંગાળ્યો ને પુશ્પસિંહને અપેલું કર્યો. પુશ્પસિંહે આનો માન સાથે સ્વીકાર કર્યો ને પોતે, પહેરીને પોતાની ધાવણી તરફ રવાના થયો. હજુ તે પોતાની ધાવણીમાં આવી પહોંચ્યો નહિ. હતો. ત્યાં તો તેના ચરીરમાં દાદ થવા લાગ્યો. ને ધાવણીમાં પહોંચતાં થોડી તરંગાં તરફની મરણને સરખું થયો. આ પોષાકમાં ઐરંગઝેબે એ નાંખ્યું હતું એકે તેના બહુવામાં પાછળથી આવ્યું હતું.

હુતરીસિંદના મરાઠાના સમ્રાટના, આરંગઝેબે રાજ કરાવતસિંદને તથા રાણીને એક પાસ ન-
સુસ મોકલી કહેવરાવ્યા. પોતાની દિલ્લીથી દેખાડી રાજ તથા રાણીને પોતાના પતિના પુત્રના એકબીજા
મરણ થવાના સમાચાર નજીવી ઘણે રોડ ઉપલબ્ધ થયેલ વળી પોતાની સાથે લઈ ગયેલ જે બીજી તારા
પુત્રે ખીચાર પડવા ને તે પણ મરણને સસજી થયા.

વળી વિશાલાએ તેને મારે વધારે સંકટ નીચળાવ્યું બાપી રાખ્યું હતું. આરંગઝેબ પોતાનું કુટુંબ
કાચ એકલેવીન કરીને બેઠી રહ્યો નહિ પણ કોઈ કુટુંબ માલિક બન્યોને રાજ કરાવતસિંદનાં પ્રાણ લેવા
શકવાનો દિવસ થયેલ ક્યાં ને તેણે રાજ યજ્ઞવતસિંદને તેને કપડોય ક્યાં શિખાય બીજી રીતે પ્રાણ લેવા
હકિય સાબો ને તેથી તેણે એક કુટુંબ મારફતે રાજ કરાવતસિંદને મળી હેર દેખાવ્યું. રાજ કરાવતસિંદનું
મરણ બાપી લખિત થયું ને યોડાક કલાકમાં મરણને સારણ તેને પડું પડ્યું, રાણી દાહીછની આ વખતે
કેવી રિયતિ ઉભી થઈ હતી? પોતાના વધારા પતિને તથા ત્રણ પુત્રોના એકી સાથે થયેલ મરણથી-વળી
મરણ પણ કપાડી ને નહિ કે રાજ્યસ્થાપના-તેના મનને કેટલી અપાઘાત થાયો હતો?

આ વખતે રાણીને પોતાના પતિના રાજ સાથે જાણ કરવાનો નિમિષ ક્યો? આ વખતે રાણી
સમર્પા હતી ને પ્રસવ થવાને યોડાક દિવસની રાત હતી તેથી તેની સાથેના કેટલાક નિમ્નાદરના મેઝ-
રોએ તેને સમજાવ્યોને સતી પતી અટકાવી.

યોડાક દિવસ નીચા વાત રાણીને પુત્રને નજી આપ્યો ને તેનું નામ અબ્દલસિંદ રાખ્યું.
આમાં આપ્યું.

રાણી નવાને મુસાફરીએ નીકળી રાકે તેથી થઈ ત્યારે બાલક અબ્દલસિંદ તથા જાણી રહેલા
રાખતુ લેવાને સહને પોતે અફઘાનીસ્તાનમાંથી દીલી તરફ આવવાને રવાને થઈ. તેઓ નવાને દીલી
પર્યાય થઈ તથા ત્યારે આરંગઝેબને પોતાની કુલખલાય વાત કહેવરાવીને યોડાક દિવસ દીલીમાં રહીને
ભેદપુર તરફ રવાને થવાનું નક્કી કર્યું. નવાને આરંગઝેબને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે રાણીને
કહેવરાવ્યું કે અબ્દલસિંદને દીલીમાં રાખવા નહિય અને હું તેની સંભાળ રાખીશ. મેં રાણીએ આ
વિશેની ચીજખબી ના પાડી. કાલજ કે તે સારી રીતે સમજતી હતી કે ને અબ્દલસિંદને દીલીમાં મુકીને
જહાં તે મોતના પંજમાં મુકવા સમજાવ્યું હતું. નવાને રાણીએ કહેવાને સોંપવાની ના કહેવરાવી ત્યારે
આરંગઝેબે રાણીના કેટલાક રાખતુને સમજાવ્યા ને મુલક આપવાની સાલમ દેખાડી. પણ કોઈ પૂછ
રાખતુ નવા પણ નહિય નહિ. ને પોતાના પ્રાણ નાચ તેપણ કુવંચી નરો પણ બીજા પક્ષે નહિ
તેના ઉત્તર આપ્યો, ને દીલીથી ભેદપુર તથા નીકળવાની તેપારી કરવા માંડી ને કુવંચીને દીલીના રવાનાની
બહાર સહીસલામત કેવી રીતે લઈ નવા તેના વિચારમાં પડ્યા.

રાણી પણ આ વિચારમાં જોડાય હતી, તેણે રાખતુને કહ્યું કે ને વગર હોય તે થવા
હો ને તેમાં ત્યારે તમારી સાથે ને એપણ પડશે ને હું એપણને વળી પડશું છું. વળી કુવંચી દીલી
બહાર સહીસલામત લઈ જવાનું પોતાને ગ્રાથ લેવાનું કાણ્યું.

બીજે દિવસે સવારે પ્રાણીએ એક મોકલેલ રાખતુમાં બાલક અબ્દલસિંદને સુવાઈ ને તે
ટાપસો એક મુસલમાન કે ને રાણીને નીમકદલાવ નેકર હતો તેને આપ્યો ને કીડા બહાર અટક
જાઓને તરી નવાનું કહ્યું આ રસલમાને કુવંચીને સહીસલામત લઈ જવાનું સાથે લીધું ને કાવતર
સોમન ઉપર આપ્યો કે મેં તેને નવા પણ રાક પડવા હકીય નહિ.

મુસલમાન એકે રાકેની બહાર સહીસલામત નજી પડેશો તે દરમિયાન કાચ હવે કેવી
રીતે લેવું તેના વિચાર મવા સમજા રાખતુને એકડા મુક્યા. પોતાનાં બેમાં કાકરાઓને મુકી કાકરા
નીમલકુ તે ભેગોને દીક લાગ્યું નહિ કાણ કે ને દુરમનગર કાચમાં તેનાં બેમાં કાકરાઓ નાચ તે
પોતાનું કુલ હલકિત થાર તેથી તેમણે એક નિમિષ ક્યાં કે બેમાં કાકરાઓને કોરણમાં મુકીને તેને
આગ લગાડી ને પછી કસદીયાં કરીને મેકાનમાં પડ્યું. રાણી શિવાય-સાબો બેમાં કાકરાઓને કોરણમાં

પૂરી આમ લખાઈને હથીયાર લઈ સધળા રત્નપુનો બહાર નીકળી પડ્યા. રાણી હાથીય હાથમાં નગ તરવર લઈને સાંધી મોખરે નીકળી. આ વખતે મુઝવ સૈન્ય તૈયાર હતું. બન્ને વચ્ચે બારે સંજામ થયા. રત્નપુત લોકોએ આ વખતે જે શુરવીરતા દાખવી છે તે વર્ણવવી ખરેખર મુશ્કેલ છે. દરેક રત્નપુત સિપાઈએ આ વખતે યોદ્ધાની દરેક ગુણ સારી દર્શાવી.

મુઝવ લોકોની પુષ્કલ કતલ કરી રાણી હાથીય કીચલી બહાર બાંધી રહેલ લોકોને લઈને નીકળી આવી. ને જે મુસલમાનને બાલક સોંપવામાં આવ્યો હતો તેને મરડે મળી. પછી બાકીને લઈ રસ્તામાં કંઈ પણ ચોરસા સિવાયા સિવાય પાધરી એવડ બંધને પહોંચ્યા ને પોતાના બાંધના બોગામાં બાંધકને મુક્યો ને કહ્યું કે આ બાલક ત્યાં મુધી ઉભર લાવક થાય ત્યાં મુધી તમે સંભાળો. રાણાએ બાલક અછતસિંહને કેટલાક રત્નપુત સાથે આપુતા પહાડ ઉપર મોકલી આપ્યા ને તેની વ્યવસ્થા એક શાહુ મારફતે કરાવી.

પછી રાણા ભેધપુર ગઈ ને પોતાના રાજ્યનો વહીવટ હાથમાં લીધો. બાલક અછતસિંહ ત્યાં મુધી મોકલ્યા થયા ત્યાં મુધી તેણે રાજ્યવહીવટ સંભાળ્યો હતો. તેને તે દરમિયાન ઔરંગઝેબ તરફથી પહોંચાં કાવતરાં સામા ટકર લેવી પડી હતી. તેણે પોતાનો વહીવટ એવી કુસલતાથી સંભાળ્યો હતો કે રાજ્ય યસવતસિંહની તરફ પહોંચે જતાં જતાં દીધી હતી નહિ. ને દિન પ્રતિદિન રાજ્યની આબાદી વધતી હતી ને છેવટે રાજ્યની પુષ્કલ બહોળલાલી રામ અછતસિંહને સોંપી પોતે રવર્ગે સીધાવી.

પૂર્વ આફ્રિકાનો પ્રવાસ-જંગબાર તથા જર્મન આફ્રિકા-૩

જાનનાર:- સા. ઇચ્છદેવી મહારાણીશંકર સર્મા-જંગબાર.

જંગબાર શહેર બધ્ય છે. મકાનો પણ હયાં અને ઘુન્દર દેખાય છે. પરંતુ બગરના રસ્તા બહુનું સાંકડા છે. અહિંની આફ્રિકન સ્ત્રીઓનો ડ્રેસ આપણી સ્ત્રીઓને મળતો છે. ઘરેણાં પણ તેની રીતેજ પહેરે છે. નાકમાં જડ પણ પહેરે છે. મોઝાસાની તેમ ઉપરની સ્ત્રીઓ માથે વાળ કોમળ રાખે છે ત્યારે અહિંની તમામ સ્ત્રીઓ વાળ રાખે છે. જંગબારી ટાઇમ વિચિત્ર છે. ઇંગ્રેજ ટાઇમમાં અને જંગબારી ટાઇમમાં જ કસાકેનો ફરક છે. કુકામાં વધારો કરવો હોય તો જ ઉમેરવા અને ઘટાડો કરવો હોય તો જ કાઢી નાખવો. અહિં ઇંગ્રેજ ટાઇમ બંદુ થોડે માગે વપરાય છે તેમ બોલાય છે. આફ્રિકામાં આવીને ઉપજી મળતો અતુભવ જંગબારજ મળેલો છે.

ફળો અને ફસડુ પના.

જંગબાર શહેર આફ્રિકાનું કેન્દ્ર છે. બીજા દેશો કરતાં વિશાળ અને શંકુષ છે. કોઈને અહિં સૂકું ધાસ નેહતું હોય તો તે મળતું જ નથી. અહિં મૂળ પેદાશ લવિંગ અને નાળાં એરની છે. બીજા સામાન્ય પેદાશમાં જરજળ, લેની ઉપર રહેલી નાવંતી, મરી, સોપારી, કાચુ, રખતર આદિ અનેક સીજો થાય છે. પરંતુ લવિંગ સૌ કરતાં વિશેષ થાય છે. કહેવાય છે કે

દલે દકાં લવિંગ નંગપારમાં ધાય છે. રસ્તા ઉપર જેમ જુનાગઢ આદિ પાલેડામાં આંખનાં
 વજ્રો દેખાય છે તેવી રીતે અહિં રસ્તાની બંને બાજુએ પંક્તિબદ્ધ લવિંગનાં વજ્રો દૃષ્ટિગોચર
 યાય છે. હોમ હોના મધુર પરાગથી રસ્તાઓ બહેકી રહેલા હોય છે. રસ્તાની પહોળાઈ સાંભોમ
 છે પરંતુ ખીબા દેશો કરતાં સાફ લધારે છે. આંખોની કીમત અહિં ગણાતીજ નથી. કેસીઓ
 કામી અને પાણી બારે ખાસ મળ્યાજ કરે છે. એક આંખાતું વજ્ર વર્ષમાં બે ત્રણ વખત શલ
 આપે છે. એક સાંખામાં મોર હોય છે તે ખીજ સાંખામાં કુંપળાઓની શરૂઆત થતી જાય
 છે અને ત્રીજી સાંખા ફળથી નમેલી હોય છે. ફળકુલ અનેક જાતનાં અહિં મળ્યા કરે છે. એક
 ફળ મેં અહિં નવીન પ્રકારનું દોઢું છે જેને ખાવાથી ગુલાબના ફુલ જેવી મુગ્ધ આવે છે
 અને ઘણું મિષ્ટ હોય છે, જેને અહિંના લોકો ગુલાબી દહે છે. સુખાકમાં ધાય છે કે કેમ તે
 હું નથી જાણતી. જેમ કીકુચનું ઘાસનું તળાવ આખા તૈરોખી શહેરને ખાણી પુર પાડે છે
 તેમ અહિં એક નાની સરખી જગ્યા છે અને જમીનમાંથી પાણી કુદવા કરે છે. આપણા
 પગની પેની હુમે એટલું જીંજર પાણી દેખાય છે. પરંતુ આખા જંગમશર શહેરને તે પાણી
 પુર પડે છે. હોને છુલ્લુ એવું નામ આપેલું છે. શહેરથી પાંચ છ માઈલ દુર છે. અને જોવા
 માટે મળાં હતાં. હિન્દુસ્થાનની જેમ કરતાં અહિંની જેમની રિયતિ મીઠી છે. જેમની આંદાજ
 વિભાગ પાડેલા છે. એક યુરોપિયનો માટે, ખીજે હિન્દીઓ માટે, ત્રીજે અહિંના વસ્તી સ્વાર્ધ
 હીઓ માટે, કેહોને શરબાત સ્નાન કરાવવામાં આવે છે. કપડાં સ્વચ્છ રખાવે છે. અને એક
 ખીબા કહીઓ આપસમાં મળી હળી રહે છે. મતલબમાં હવા સારી મળે, ફક્કરત મળે અને
 ખાવાનું મળે એટલે શરીર સ્વચ્છરત જેવાં યથા જાય છે. એક બાદલી આકાશને હુમ
 મારણ કે તે લાં નથી મળી શકતી.

ભાદીયાઓનું ધર્મચુસ્તપણું.

જંગમશરનાં આપાર દલે દિવસે દિવસે કમ થતો જાય છે. પૂર્વે આપણા ભાટિયા મોકિ
 મૂર્ખને હમીને ડોડીયાં લઈ શકતા હતા પરંતુ હુદિના જમાનામાં તેઓનું વંદુ હવે નથી ચાલી
 શકતું. અહિં જગતે મરદુમ સુખનાન સાહેબ હતા ત્યારે ભાટિયાઓને કહેવામાં આવ્યું કે
 હવે હમારી સ્ત્રીઓને અહિં બોલાવો. હમને રહેવા માટે ચોટી પેરા સહિત મારા કિસ્સામાં
 મજનની સમયા કરી આપુ. હિન્દુસ્થાનથી આવવા માટે સ્ત્રીમર મોકલું. ત્યારે ભાટિયાઓએ
 કહ્યું કે અને બોલાવા નહયું. પાણી કીચે તો જળકાષ જાય. ત્યારે સંગતાન સાહેબે કહ્યું કે
 હમને કપાના નજ નખાવી આપુ. તોપણ આપણા ભાટિયાના મગજમાં નહિ આવ્યું હતું.
 પરંતુ આજ અનેક કપડા વેકતો કુદકે ને જુસકે સ્ત્રીઓ સહિત આવવા માંડ્યા છે. કહેવાય છે
 કે અહિં જ્યારે પહેલેલી એક હિન્દુ સ્ત્રી આવી ત્યારે સુગતાન સાહેબ પોતે સ્ત્રીમર ઉપર
 ઉતારવા ગયા હતા અને પોતાની બહેનની માફક માનીને પસલી તરીકે ૫૦૦ રૂપિયા અને
 સેનાની બંગ્લીની નેટી આપી હતી. અહિં જોવાની વસ્તી ઘણી છે. દરેક મહિને આખા
 ખાન શાહેબને ૧૦,૦૦૦ રૂપિયા જાય છે. આફ્રિકામાં ખીસકોલી, કામસ, લીલા પોપટ થતાંજ
 નથી, ખુસ પોપટ ધાય છે તે ઘણું સુદર બેસે છે. જંગમશર અને દારેસાવામાં ગાદીને
 અંગે નોંધવામાં આવે છે. હોમ સ્વારી થયું કરે છે. બોલ કરતાં ગધેડાંની કીમત અમણી છે!

ધોમ કરતાં આવડતાં હતાવળું હોય છે. આપણા દેશમાં ગણેશ ઉપર ખેડે ત્હેની પુરી ફળેતી કરવામાં આવે પરંતુ અહિં યુરોપિયનો સ્વારી કરે છે. જંગમારમાં એક મહિનો રહી અમે દારેસલામ ગયા હતા. ત્યાં એક માસ રોકાયાં હતાં.

જર્મનોની આપખુદી તથા અધેર-વિચિત્ર કાયદાઓ અને ચુકાદાઓ.

દારેસલામ જર્મન રાજ્ય છે એટલે નવું રાજ્ય જોવાનો અમને લ્હાવો મળ્યો હતો. દારેસલામ શહેર ધણું રણીયામણું અને મોહક છે. રસ્તા વિશાળ અને સાફ રાખવામાં આવે છે. આખા શહેરમાં સ્વચ્છતાનો નિયમ સારો નજાવવામાં આવે છે. આઠ આઠ દિવસે દરેક ઘરમાં ડોક્ટર જોવા આવે છે, જેથી પ્રજાને ખાસ ધ્યાન રાખવું પડે છે. બીજાને માટે સખ્ત મના છે. કોઈને બીજા માગનાં વસ્તુ તેા તુરત પકડી જવામાં આવે છે. જ્યારે જોગાઓએ ધર્મદાને નામે દીવાળાં ટુંકવા માંડ્યાં ત્યારે કાયદો ઘડ્યો કે કોઈ પણ વ્યાપારીના ચોપડામાંથી વર્ષ દિવસે ત્રણસો રૂપિયાથી વધારે ધર્મદો નહિ નીકળે. જો નીકળે તો અમુક દંડ અને જેલ ભોગવવી પડશે. બ્રિટિશ સરકાર કરતાં જર્મન રાજ્યનો કાયદો સખ્ત છે. અને ત્હેમાં પણ ખતીયાની (હિન્દુ) માટે તો પૂછવું જ શું ? કોઈને ઘેર હાથમોનીયમ કે ફોનોગ્રાફ હોય તો ત્હેનો પણ ઠર ભરવો પડે છે. સ્લેજ વાતમાં જેલખાનાંમાં પુરી દેવાં તે તો કાંઈ મોટી વાતજ નહિ. કોઈનો દશ રૂપિયા દંડ કરે ત્યારે પેસો કહે કે સાહેબ હું ગરીબ છું કાંઈ ઓછું કરો તો તો દસના વીસ કરવામાં આવે. જો વધારે મોલે તો વિશેષ પાપ. અને કલે કે તું અમારાથી કાલો છે કે અમને શીખામણુ આપે છે. તે ગામના વ્યાપારીઓમાંથી પણ એવા ઘણા થોડા છે કે જેણે જેલ પાત્રા ન કરી હોય. મતઘખમાં પુરી એક અધેરી ને ગંદુ રાજ જેવી રિયલિટ ધણે ભાગે મળતી આવે છે. ત્હેના કેટલાક હાસ્યજનક દાખલા આપને હું બતાવું છું. એક વખત એક હિન્દને જેલમાં નાખ્યો હતો. તે જ્યારે પાપખાને ગયો ત્યારે ત્હેનાથી પાપખાનું બગડી ગયું. પાછળથી જ્યારે જેલનો ઉપરી પાપખાને ગયો ત્યારે ત્હેણે પાપખાનું બગડેલું જોયું. એટલે બહુ ગુસ્સે યઇ ગયો અને પોલીસને પુછ્યું કે આ પાપખાનું કોણે બગાડ્યું ? ત્યારે પોલીસે કહ્યું કે સાહેબ આ બર્બરોની ગયો હતો ત્હેણે બગાડી મુક્યું. ત્યારે કહે કે સાગ્રા કાશરને જેલની બહાર કાઢી મુકો-એમણે આપણું પાપખાનું બગાડી મુક્યું. એક વખત એક બકરી દુકાનમાંથી દાણા ખાઈ ગઈ. ત્યારે દુકાનવાળે કોર્ટમાં પરીયાદ કરી કે મારી દુકાનમાંથી આ બકરી દાણા ખાઈ ગઈ. ત્યારે બકરીના માલિકને શોધવામાં આવ્યો. પરંતુ કેનો દીવસ રજો હોય કે બકરીનો આ વખતે ધણી થાય. સૌને પુછ્યું, પરંતુ કોઈએ કયુંજ ન કયું ? કે અમારી બકરી છે. આખરે બકરીને ૨૦ કીલોકા (કીલોકા નામનું પ્રાણી થાય છે ત્હેના ચામડાંની લાકડી) ની સજાનો હુકમ થયો. બકરીને દસ કીલોકા વાઝ્યા ત્યાં તો તે જિયારી મરી ગઈ. ત્યારે કીલોકા મારનારે કહ્યું કે બકરીને દસ કીલોકા માર્યાં ત્યાં તો તે મરી ગઈ તો કહેવામાં આવ્યું કે ભલે મરી ગઈ પરંતુ વીસ કીલોકાનો હુકમ છે માટે હજી દસ ખીજા મારો. એક વખતે એવું બન્યું કે સુતારને હાથે કામમાં કાંઈ આઈ રહેલું યઇ ગયું. ત્યારે ત્હેમને પુછવામાં આવ્યું કે કામ કેમ ખરાબ કર્યું ? ત્યારે સુતારે જવાબ દીધો કે જ્હને મારો ઉપરી જેમ ગોડવી આપે છે તેવી રીતે હું કંઈ-કંઈ ત્યારે ત્હેના ઉપરની

ખેલાઓ, અને તેને પણ ઉપર મુજબ પુછ્યું. સારે રહેલું કહ્યું કે બપોરે હું કામ કરતો હતો ત્યારે ગધેડી બુકેરી હતી એટલે મહારાષ્ટ્રી બુધ થઇ ગઇ. ત્યારે ગધેડીના ધણીની શોધ કરી પરંતુ કોઇ ધણી યશુ નહિ. આખર ગધેડીને રૂપ કીચોડાની સમઝ મળી. એક વખતે એક હિન્દુ બિમાર પડ્યો તેને ડો. ગ્રેવા ગયા ત્યાં બાળકોએ તેમને બિમારને ઉઘડી યઇ. અને તેમાં ખીચડી તીકળી-સારે- ખીચડીની મોટે ખીચડીના કાપેલા ધૂધવામાં આંગળો કે જે કોઇ ખીચડીના પાણીને તેને દાંડ અને જેલ ભોગવવી પડશે. પરંતુ ડોહરે એટલો વિચાર ન કર્યો કે ખીચડી ખાવાથી કોઇ ઘેડો બિમાર પડ્યો હતો. કોણ ગળે કહેલા દિવસની ટાઢી કે ઉઘાડી ખીચડી ખાધી હતો તેથી બિમાર પડ્યો. આ ઉપરાંત માણે એમ કહેવું નથી કે જર્મન રાજ્યમાં સર્વ જગ્યાએ આથી અધિકારથી ચાલતી હતી. હું માનું છું કે જર્મનની રાજ્ય-અવસ્થા ઉત્તમ છે. જર્મનમાં એટલા તારવણની અને ધર્મોત્તમ ઉત્તમ થયા છે તેવા હજુ ખીજા દેશો નથી પેદા કરી શક્યા. પરંતુ અહિં આફ્રિકામાં છુદીશાળી લોકો એટલા આવે છે તેથી પેદામાં મારાંધ લોકો ચાલતો હતો. હવે દિવસે દિવસે સુધરતું ગયું છે અને બધામાં બિલકુલ સુધરી જશે એમ આશા રહે છે.

જાગ્યાર, તા. ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૩.

સાહિત્ય સમાલોચન.

મરાઠી.

મહાકવિ હોમરકૃત 'ઇલિયડ' નું કવિતામય મરાઠી ભાષાંતર—(સંપૂર્ણ) બોમ્બે—કર્તા ગણેશ રામકૃષ્ણ હવલદાર, બી. એ. એલ. એલ. બી કુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, હાઈસ્કૂલ—ચિરેલે કે સંકેત, મુંબઈ. બેટ બાજ મળી કીમત રૂ. ૨૫. પાનાં ૬૦૦ કાગળ છપાઈ સાંધાં. કર્તા પાસેથી પ્રાપ્ય.

મરુત પુસ્તકમાં 'ઇલિયડ' ના પ્રદિપ્ત મણુલા કાળેને દુર ન કરતાં સર્વે જાગેલાં પ્રયોગ રમ્યાં અત્યંત કવિતામાં આપ્યું છે, અને દરેક પ્રયોગને મથાએ તેને કૃત સાર આપવામાં આવ્યો છે. ઉપરાંત લગભગ ૨૨૫ પાનાંની એક વિનૂત મરુતવના લખવામાં આવી છે, કે જેમાં ઇલિયડના કાલકવિત્વ, તેમાં પવેનાં ખાસ ખુબીયાં, પ્રસિદ્ધતા, અભિમાન, તે નાનકડી ઓર દેશની સ્થિતિ, નીતિ, રીવાજ, વિગેરેના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, કે જેથી મથ સમજવામાં મુશ્કેલી પડે નહિ. સંધા તે વખતની સ્થિતિના ખ્યાલ આવે. આટલો જાણ વાંચનાં નહિમણી અને હોમર, રામાયણ અને ઇલિયડનાં કર્તા, અને તેમનાં પુસ્તકો વિશે અનેક ચિંતાઓ આવે છે, અને એ મહાકવિઓનાં કાવ્યો વાંચવાની ઉત્કૃષ્ટ છાયા થઈ આવે છે. રામાયણનાં કર્તા વાલ્મીકી સાથે સરખામણી કરવામાં આવે તો વાલ્મીકી મુલ્કીસંદ્યામાં રહી, કૃતકૃત કરી સુખદાન મનુવત્તા બનીરે. હોમરે રમવામાં કાવ્યો ગણેનાં એટલે કે જેક મુલ્કીસંદ્યા હતો.

મહાભારતના ક્ષી વ્યાસ જોડે, સરખામણી કરવામાં આવે તો એમ મહાભારત વિશે (ખુદ વ્યાસે) એમ કહ્યું છે કે જે અહિં નથી તે દુનિયામાં નથી-જે અહિં છે તે બધે છે. તેમ ? હોમર વિશે કહેવાય છે કે " હોમર વાંચ્યા પછી બીજા કશું વાંચવું મન થતું નથી-કારણ કે તેના પ્રમાણમાં તે દમ વગરનું જણાય છે. " કહી બાણુ વિશે પણ કહેવાય છે કે **વાણોચ્છિદ્રં જગત્સર્વમ્ !** આવા મહાકવિઓની પ્રસાદી સમજવી એ આપણા જ્ઞાનમાં સંજોન વધારે કરતા બરાબર છે; અને એમાં કાવ્યોને પદમાં અને વિચિત્ર ઉચ્ચારવાળાં મૂળ નામો રાખીને, ઉતારવાં થયું મુશ્કેલ છે.

ગુજરાતી પ્રભને ' હલીયડ ' નો પરિચય પ્રથમ કરાવનાર સદ્ગત કવિ નર્મદાસ કરેલ હતા અને તેમણે પોતાના ' નર્મ ગદ્ય ' માં લખેલા ૩૨ પાનાના ' હલીયડ ' ના સાર શિવાય બીજું એક પણ પુસ્તક-ગદ્ય કે ગદ્ય-માં, અમારી જાણ સુજ્ઞ ગુજરાતી ભાષામાં આ વિષયનું નથી. રા. હવલદાર નો આ પ્રથમ સંગ્રહ ૬૨ વર્ષની વાણ મહેનતનો છે અને તેમણે રાણેલી અતિ અલ્પ કામત તરફ નજર નાંખતાં પોતે ખર્ચેલું ધન, વળી આવરો કે કેમ, એ વિચાર કરતાં પોતાની કીર્તીના વધુ વિચાર તેમણે કર્યો હોય એમ લાગે છે.

રા. હવલદારે મૂળ નામો રહેલા દીધાં છે; તે જ કે અટપટાં લાગે છે ખરાં, પણ ભાષાનરમાં તે ફેરવવા ઉચિત ન લાગ્યાથી તેમણે તેમ કહ્યું છે: પણ રા. હવલદારનો દૈયાથી સફલ અને અધ્યાત્મ પરિશ્રમ અને વાંચનના પરિણામ રૂપ મથલ તો ડેક ડેકણે તેમણે કરેલી હલીયડ અને આપણા પ્રાચીન અર્વાચીન સાહિત્ય અને ઐતિહાસિક ગ્રંથોના વચ્ચેની સરખામણી છે. જેણે કહ્યું, હોય તેને જ અબર પડે છે કે એવા પ્રકારની સરખામણી કેટલો તખ્ત લે છે અને કેટલો પરિશ્રમ કરાવે છે. ઉપરાંત એને સાર વિશાળ વાંચનની જરૂર હોય છે. આવા સરખામણીવાળા ગ્રંથની જાણ આપણે દેશને જરૂર છે અને રા. હવલદારે તે જરૂર કેટલેક અંશે પૂરી પાડી વાંચક વર્ગ પર મહત્ત્વપૂર્ણ કર્યો છે. આ સરખામણીમાં કેટલાંક વાક્યો આધુનિક, પણ સર્વમાન્ય, મોરેપત એવા કવિઓનાં મૂલ્યમાં આવ્યાં છે; તેને બદલે જો તેના અર્થનાં સંસ્કૃત પ્રમાણ, કે જે મળ્યાં બેઠકુલ મુશ્કેલ નહોતાં, તે મૂક્યાં હતા તો વધારે સાર થાત.

અમે હાલથી છોડી કે મરાઠી પ્રજા રા. હવલદારના પ્રયત્ન સાર્થક્ય કરે અને તેમને એવા બીજા પ્રયત્નો કરવામાં ઉત્તેજ આપે; એમ યરો તોજ મહાકાવ્યો અને નિબંધો રચાઈ બાબાના શૃંગારરૂપ થઈ રહેશે. આવા પ્રયત્નોને વાંચક પ્રજાની મદદની ખાસ જરૂર રહે છે અને અમે હાલથી છોડી કે રા. હવલદારને તે મળે. ઐતિહાસિક સાહિત્યના રોષીન મરાઠી સમગ્ર રાજ્યને દરેકે આ પુસ્તક સંપ્રદાઈ પડે છે.

ब्रह्मार्चं दिग्दर्शनं, गेन्द्र मोक्षार्चं रहस्य; અને શ્રીકૃષ્ણાંચ્યા રાસકીરેષે
આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ (પુરણી સદ) લેખક રા. જયરામ કેશવ અસનાદે, બી. એ. એલ એલ.
બી. વજીવ દાઉકાઈ, હમરાવતી. દરેકની કીમત ચાર આના.

+ હોમરની મુશ્કેલીસતા વિશે કહેવાય છે કે:—

Full seven cities strove for Homer dead;

Through which the living Homer begged his bread.

૧. यदिहास्ति तदन्यत्र येनहस्ति न तत्त्वचित् ॥

2. Read Homer once and you can read no more,
For all books else appear so mean, so poor:
Verse will seem prose, with still persist to read
And Homer will be all the book you read.

— ૧. — પ્રસ્તુત હેખ શ્રીમદ્વંકશાસ્ત્રીના સારીસક જાણ્યગણેના અભારે લખાયેલા છે. જાતમાંના વેદાંત વિષયક જેટલા કંઈક છે તે સર્વેમાં પ્રમુખાવે શ્રીમદ્ વેદ વ્યાસને 'બ્રહ્મ સુત્ર' અપ્ય આવે છે. એમાં વેદાંત વિષયક ખરું જ્ઞાન હોય એ બહુ વ્યાપક છે. સુદર સ્વેચ્છા વિશાળ કહેતાં શ્રીકૃષ્ણે પણ ગીતાના તેમજ અન્યાયના ચોટા સ્થાનમાં એવા અર્થમાં કહેલું છે કે "અનેક મર્થિઓએ વિવિધ છંદથી જાણ મકારે તેવું જાણ કરેલું છે; અને પ્રજ્ઞાનુભવમાં તેવું વ્યર્થ અને સપ્રમાણ વર્ણન કરેલું છે." આવા પરમગ્રંથ કંઈક પર શ્રીમદ્વંકશાસ્ત્રીને જે સારીસકભાવ્ય નામની દીક્ષ લખેલી છે, તે જાણના આધારે બ્રહ્મસૂત્રના પહેલા અન્યાયના પહેલા પાઠના પહેલા ચાર સૂત્રો સંખ્યા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં વિદ્યતાયુક્ત વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આખા લેખનો સાર એ નીચે છે કે જ્ઞાતમાં જે નિષ્કામો હોયાર્થ આવે છે તે સર્વેનો પરસ્પર ને સહાયકારી ઉપયોગ કરી જ્ઞાતની લાપતિ, તિથિ અને લય જે કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. તે બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેળવવાની અમે હંચા કરીએ છીએ. વેદાંતના અવધારી મતોની તત્ત્વવાચીઓએ આ પુસ્તક ખાસ ઉપયોગી જણાયા વિના રહેશે નહીં.

૨. મહાભારતમાં મહાન પ્રાચીન ઐતિહાસિક કવ્યમાં પાંચ સ્તોત્ર છે, એમ જુદા મહાભારતના સ્વયંવિદા શ્રીમદ્વેદવ્યસે કહેલું છે. આ પાંચ સ્તોત્રો તે મીના, વિષ્ણુસહસ્રનામ, ભીષ્મસનવાજ, અનુગીતા અને વાલ્મેકીસાદ છે. એમાંના છેલ્લાને સર્વે તેની કથામાં રહસ્ય કું છે, તે સમજવવાનો કર્તાએ પ્રસ્તુત લેખમાં સ્તુત્ય અને સંકૂપ પ્રયત્ન કરેલો છે. કર્તાના આ રહસ્યપર ધણીઓની પ્રજ્ઞા બેરો તેમાં નવાજ નથી કરાયું કે તે બહુ સંશોધનપૂર્વક અને વહુ મહેનતે લખાયેલું જણાય આવે છે.

૩. પ્રસ્તુત લેખ પણ બહુજ સંશોધન પૂર્વક લખાયેલો સ્પષ્ટ જણાય આવે છે અને તે લેખ કળી દસ્ય પ્રતિભાશાસ્ત્રી લેખન અને વિવેચન શક્તિને એક સુદર નમૂનો છે, જે કે એમાંના વિચારો સર્વેને સર્વાંશ જાણ્ય યજ્ઞ પરો કે કુમ તે એક વિઠ સવાત છે. હજુપર લખાકામાં આવતાં અનેક કલકોનો અનેક ટેપકોએ જીવી જીવી રીતે પ્રતિભાર કરેલો છે. એમાંથી કેટલા જ્ઞાત્ય વિશ્વસનીય અને આનનીય છે, તે સવાલને બાજુએ મેલતાં એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે એક વખતે મહા પવિત્ર ગણાતી કૃષ્ણ-મીલાઓ તેના સુતમાં સુત પવિત્ર બજતને પણ હવે અનુચિત માણુમ પર છે અને તેથી તેમાંનું રહસ્ય શોધવા જીદ જીદ પ્રયત્નો ગાય છે. આર્ચસપાઝડો જે બધી વાતોને ગણેલા જણાને છે. આર્ય શ્રીયોદીસ્ટો તેને અત્યાધિકાર રહસ્યવાળી જણાવે છે. એટલું છતાં કૃષ્ણની એ જીવાઓને તેમ સ્વયં અર્થમાં ઐતિહાસિક બનાવ માનવારો અધેમજાણુ અવિશિષ્ટ તેમજ શિશિત વર્થ છે. જાન નાશ પામે છે, એમ સમજવલું નથી. આવા સંજોગમાં કૃષ્ણની એ લીલાઓ ઐતિહાસિક બનાવ છે કે નહીં, તે બાજુએ મેડીતોની ઉપર મેલતાં તહેમતો બ્રહ્મચરેલાં બતાવોને, તેનો કઈક સારો-અર્થ નીકળે એમ કૃષ્ણને વખાણના સર્વે છાંછે છે, અને તેથીજ એની સ્તીયાઓનાં રહસ્યો શોધવામાં આવે છે. જ્ઞાત્યોએ કરતાં મહાભારતોમાં સંશોધક સુદ્ધિ વધારે હોવાથી તેમજ અન્યજ્ઞા પ્રજાણુમાં એવી હોવાથી તેમનાં લખણો વિવેકસુદ્ધિમાં ચડે તેનાં હેખ તો નવાઈ નથી; ખીલું જે લખાણે ના લેખકે ઈમેજ તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યથી સુપરિચિત હોય છે, એટલું નહીં પણ તેનું તેમજે સુદૃઢ અવધેશ કરેલું હોય છે.

આ લેખમાં કર્તા, ગોપ એટલે તિથ, ગોપી એટલે મનોરતિ, ગોપુષ એટલે શંસાર, ગોપાલ એટલે શ્રીકૃષ્ણ, ગોપસુત એટલે સાવક, દર્હા, દુધ અને માખનુ એટલે અનુક્રમે કાર્ષ, ઇચ્છા, અને વાસના, જે ત્રણેનાં સાખેનાં સૂચક, હાંમ, અને કતલુ સર્વો જણાવી તેની સંકલના બહુ સાદી રીતે અને ખુબીથી કરે છે.

પુરવળી—વપાશમાં પ્રસ્તુત લેખપર છે. બાનુ અને બીજાઓએ કરેલી શંકાઓ અને સીધાના જવાબો છે, જે મૂળ વિષયને સ્પષ્ટ કરવામાં બહુ સહાયકૂત ગાય છે.

મહારાષ્ટ્રના ધણા સમર્થ લેખકો અને વિદ્વાનો આ લેખના આશય સાથે સદમત થયા છે. વળી રા. મોડકની લખેલી સુંદર પ્રસ્તાવના જોડવામાં આવી છે.

લેખકના વિચારો સાથે સર્વોચ્ચ સદમત ન થઈ શકાય તો પણ ખાસ નહિવા જેવા છે, અને અમે તેનો લાભ લઈ શકતા દરેકને એ પુસ્તક એકવાર વાંચી જવા બલામણુ કરીએ છીએ.

સુજ્ઞાતી.

સંસ્કૃત પ્રવેશ:—કર્તા અને પ્રકાશક રા. રા. રા. દ. દેસાઈ, બી. એ. પૃષ્ઠ આશરે ૧૪૦ છાંંત આકે આના. રા. રા. ન. વી. એસ. વખેચાવ—દાબારેથી પ્રાપ્ત. હારમોનિયમ શીખવનારા કલાસમાં જઈ તપાસ કરતાં તુરંત ખબર પડેરી કે પ્રથમ સ્વશદિની શાસ્ત્રીય સમજણ—વાદન કળાતું વ્યાકરણ—શીખવવામાં આવતાં શીખનાર કંઠાળી જઈ કલાસને નખરકાર કરે છે ! પણ એ પ્રથમ જરૂરી જ્ઞાન આપી કેટલાંક આજુ રાહનાં ગાયનો શીખવવામાં આવે છે તો વિદ્યાર્થી શોખથી શીખે છે. ખસ સાસ્ત્રીય દેખવાળો પાઠગથી તે શાસ્ત્રીય નિયમો શીખી શકે છે. તેમજ સંસ્કૃત બાપાતું છે. તેતું અધર વ્યાકરણ પ્રથમ શીખવવામાં આવતાં વિદ્યાર્થી કંઠાળી જાય છે અને શીખતું ઊડી દે છે. પશ્ચિમી હિન્દુ શાસ્ત્રીયી હિન્દુઓ અજ્ઞાત રહે છે. આથી બારત, રામાયણ, આદિ ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક કાવ્ય ગ્રંથો સમજી શકવા જેટલું વ્યાકરણજ્ઞાન આપી તેમને તે ગ્રંથોના વાંચન તરફ વાળવા સાથે તેમના ઉત્તમ કુશળિ આપવામાં આવે તો એક પંથ ને જ કાળ થાય; તેટલું જ નહિ પણ વિદ્યાર્થી સંસ્કૃત બાપથી ભૂતની ખેટી જીકથી મુબરાવ છે તેમ ગમશય પણ નહિ. એક બાપ શીખવા સાથે તેના ઉત્તમ ગ્રંથોનેજ અવકાસ કરવા જરૂરી છે, પૌથી—જ્ઞાન તો માત્ર નિયમો વિગેરે જેવી સાધારણ બાબતોજ જતાવી શકે.

અમને જોઈને સતોષ થયા છે કે રા. દેસાઈએ આજ પદ્ધતિથી કામ લઈ સુગમ રીતે બાપ જ્ઞાન આપવા સાથે મહાબારત, રામાયણ, આદિ જેવા સર્વોત્તમ કાવ્ય ગ્રંથોમાંજ ઉતારા આપેલા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને તે શીખવામાં સુગમતા મરી આપી છે. અમે સંસ્કૃત વિજ્ઞાના અવ્યક્તિઓને અને એ પુસ્તક પોતાની સાળામાં ગ્રામી રહે તેવા શિક્ષકોને એનો ઉપયોગ કરવાની ખાસ બલામણુ કરીશું. પુસ્તકમાં કેટલેક કેકાણે સુજ્ઞાતી બારતમાં અશુભિઓ રહી ગઈ છે; પણ એક મહારાષ્ટ્રીય બીજી દેશી બાપ જેટલી સુંદર લખતો કંઈ રાગય તે કરતા રા. દેસાઈની બાપ ધણા ચડતા પ્રકરની છે, અમે રા. દેસાઈના પ્રવલને થરા છપ્પીએ છીએ.

મનુષ્યતું કર્તવ્ય અને ધર્મજ્ઞાસા:—(પ્રથમ ખડ.) લેખક, રા. ધીરજીવાજ ધર-દાસ સાંકળીયા, બી. એ., એલ. એલ. બી.; પ્રકાશક, નાંદવાદ—પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય. પાકું—પુકું. પાનાં ૨૨૫. મૂલ્ય બાર આના.

‘ પુષ્ટિમાર્ગીય સુધા’માં કટકેકટકે હપાઈ ગયેતું પ્રસ્તુત પુસ્તક પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રદ્ધાળુ વાંચકોને આનંદ આપે તે જાડુ સંશય બધું નથી. પુસ્તકમાં મીસંગાઈ અને ગેપીયોની ખરોગતરી કરી જતાની છે અને ગેપીઓના કૃષ્ણ પ્રવેશના પ્રેમ જેગા પ્રેમ મીસંગાઈનો પણ દત્તો, એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં “ વૈષ્ણવોમાંની, મદિરોમાંથી, અને ગેરવામીઓમાંથી અન.ચારતું ફવ નજ થરી નહિ ” ત્યાં સુધી પુષ્ટિમાર્ગીય “ લખજુવા. સંવત્તા, અને સ્વામ.વિક સુંદરતા એ સર્વ જનસમૂહના નાજુમાં આચરી નહિ ” એમ સ્પષ્ટ રીતે કહેલું છે તે ખાસ લેખકને આભાર માનતાં આનંદજ આપે છે. એકંદરે આ પુસ્તક શ્રદ્ધાળુ નેપુલોને ઉપયોગી થઈ પડે તેતું દિશે છે,

અર્થે લેખાને તો અસંતોષના રાસકીણ વિષયક લખેલા મરાઠી પુસ્તક કે જેની સમાલોચના બીજા ભાગ-
પર પ્રકટ થઇ છે, તે વાંચવાની જાગ્રમણ કરીશું, કે જેથી તેમને પોતાનો દક્ષીણેનું ખરાબોદાયણું
જાણી શકાય.

સુવર્ણમાતા:—આ વર્ષના પ્રથમ ત્રણ આઠે થાંભલક અને પ્રકાશક રા. પુરુષોત્તમ વિદ્યામ
ભાવણ. શ્રી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, સાંભળી સ્ટ્રીક, બાધબજાર-સુબધ.

એકંદરે વર્ષથી હજારોમાં આવેલા આ લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ અને તેમાં યદા કુદર
કામથી બાંધેલા અપરિચિત તે નહિ જોવાય. 'સુવર્ણમાતા' નામની વાર તહેવારો ઉપર બહાર પડતી
માહિતી જનમ પ્રજા તરફથી જોવાયે છે. આ માહિતી આ વર્ષથી એક માસિકના રૂપમાં પ્રકટ થતી. જોઈને
અમને આનંદ થાય છે. 'સુવર્ણમાતા' એ આખા હિન્દમાં તેની જલ્દની એકમાત્ર માસિક છે કે
જે પ્રસંગપ્રસાર સર્વાંગ કુદર વિશે ઉદ્દેશ્યોત્તમ વિચારોથી પાસે ચિંતાથી તે ચિંતની ચારે બાજુમાં
સમજાવી આવે છે, કે જેથી તે સર્વપ્રિય થઈ રહે.

પ્રથમ અંકમાં કાદંબરીના પ્રથમ ભાગ આપી તેને ત્રીજા અંકમાં પૂર્ણ કરવામાં
આવી છે. બીજા અંકમાં મદામાતોત્તમ શ્રીમુખદ્રાહ્યકોનો પ્રસંગ આલેખિયો છે. પ્રથમ
ભાગના દસ વિભાગોમાં રાજસભા, સ્વામ, અને નૃપતિ-શુક, વાળાં વિશે ખાસ ધ્યાન જોડે
તેમાં છે; જો કે અંગે જો જાણવું બીજા ભાગની નહિ જાણવું કે રા. કુરુક્ષેત્રી પાશ્વર્ય છતાં
વાળાં વિષય કરતાં મુશ્કેલીમાં માસિકા હિન્દી માસિક 'સરસ્વતી' માં દ્રુક્તના દરબાસનું ને રંગિત
ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે હિન્દી રીતરીવાજોના વધારે સારો ખ્યાલ આવે છે, અને તેથી રા. કુરુક્ષેત્રીના
આ ચિત્ર કરતાં ઘણું ઉત્તમ છે.

બીજા અંકના મુખ પૃષ્ઠપર શ્રી લક્ષ્મીનું કુદર રંગિત ચિત્ર આપવામાં આવ્યું
છે. પ્રથમ-કર્ણ, દુર્ગામયન, અને અર્જુન-રથ, વાળાં વિશે ખાસ ધ્યાન જોવાય છે; પણ જો
પ્રસંગને લગતા બધાં વિષયોમાં અર્જુનને રાજ-પુત્રના નેતામાં ચિતરવામાં આવેલો દેવાથી તે જનસભામાં
હોતા એવો વર્ણન થયેલો કે તેમ તે સવાર મનમાં ઉપરિચિત થાય છે.

ત્રીજા અંકમાં રાજસભા પરલેખાનું ચિત્ર આપવામાં છે.

એકંદરે ત્રણ અંકોનાં બધાં વિભાગ ઉત્તમ કાલીગીરીના નમુનારૂપ છે પણ વિશે જોઈ નેરજા
ખુસ થઈને જોઈ, તેરજાનું ચિત્ર-પરિચયવાળું લખણ વાંચતાં નાણુરા રહ્યાં જોઈ. લખણમાં મરાઠી અને
અંગ્રેજી બન્ને કરીને તે બાજીની જે જાણજોના-જાણતી અને હિન્દી બંને અનુદય લખાવથી જાણ્યું આવે
છે. કેટલીકવાર તે જાણજોના વાંચતાં એમજ થાય છે કે કેટલું બીજા માત્ર બાબતોમાં માણસ પાસે તે લખાવેલું
દેખાઈ જાય. એ કરતાં જો હિન્દીની તે જાણુ નું 'મિટ્ટી પરીત' કરવામાં આવી છે. અંગે જો માણસ
હિન્દી લખણ રાજસભાની વાંચતા આવ્યા જોઈ અને તેથી જાણવતાં રોજ થાય છે કે તે
જાણજોની એક બાજુ થતાં લાચક બાબતું તે દર વખતે જાણુ કરવામાં આવે છે.

અને આખા શાખાને જોઈ કે 'માતા' ના સાહસિક સાતક આ વાળવતપર સત્તર થયાં આપી
ચિત્રોથી સેનામાં બધાની શુધિરૂપા સુબધ જોજાયે.

દેશ રાજસભાના:—તો આજ-એ ઘણું કરીને રરામી અખંડાલકનું સૌથી ફેરદમક
સાહસ છે. વર્ષ-વર સૌક અને શુધ હોઈ, પુરતકની કામગીરી અલગ સરતી રાખવામાં આવી છે.

કર્મધીર મોહનદાસ કરમચંદ માંધીનું જનનચરિત્ર અને આહીકાની લડતનો ઉલ્લાસ:—
પ્રકાશક, માંડુરા જનજાણ દેશાઈ, પુરુષોત્તર, રીતીરોડ, અમદાવાદ પાતાં ૧૯૦૭. કાણુ 'પૂર્વ' કી, ૪ આના

દેશાઈ દિવસ અખંડ અમને રા. પાંડુસવની ચરિત્રમાળા પ્રથમ મનુકાળુ અવલોકન કર-
વાનું સામગ્ર પ્રેમ થયું હતું અને અમારી સામે આ બીજો જાણુ છે અને તેને વિશે અમને એક-
જાન કહેવાની જરૂર આનંદ સાથે પડે છે કે તે સારી રીત લખાયેલો છે. અર્થે દરબાસનું કે હિન્દીમાં નીચે

પૂનર્નુ' માદકરૂપ વધારવા આવી અનેક ચારત્રમળાઓ રચાય, અને લોકો તેની કીમત સમજતા થાય. અને એટલું જ નહીં, આ બિના અમને ચાલતું નથી કે ચાર ચાલતી રાખવામાં આવેલી કીમતમાં પ્રાસક મી. ગાંધીનો ફોટો આના કરતાં વધારે સારો આપી શકે.

સન્માન્યોત્તે બે બોલો:—લખનાર, રા. રા. દિગ્મતલાલ અલ્લેશજી અંબરીવા. પ્રાસક, શુ. શુભશાંતી, દિંદુ સો મંડળ. વિના મૂલ્ય.

સંવત ૧૯૭૨ ના પ્રારંભમાં સર્વ જ્ઞેનોને અભિનંદન આપનારો, અને સાથે સ્વપરંપરા આપનારો, આ નિર્મલ રા. રા. દિગ્મતલાલ જેવા જાણીતા લેખક તરફથી લખાયેલા દોનાથી તે વિશે જાણું કહેવાની બાબત જરૂર રહે છે. શુભશાંતી દિંદુ સો મંડળ માટે રા. મોતીલાલ અને મીસીસ સંકલ્પે એ અથાગ શ્રમ લેતે તેના લખ દિંદુ સોમો લેતાં શીખે, એવી અમદારી દંડ છાયા છે.

શ્રીમન્નુ સુનિ મહારાજાથી મોહનલાલની જેન કોન્ટ્રાલ ફ્રી લાયબ્રેરી અને સંસ્કૃત પાઠશાળાનો વાર્ષિક રીપોર્ટ તથા તેના ટ્રસ્ટીશ્યુ ગુજરાતી બાબતો:—અર્થે અમોને આ સંસ્થાનો રીપોર્ટ અવલોકનારો મળ્યા હતા, તેનું સુભળ આ વર્ષે પણ મળેલા દોનાથી તે સ્વીકારતાં અમને આનંદ થાય છે. પાઠશાળા અને લાયબ્રેરી જેટલું જ સમાજને વધુ વપરાયો થવાનો ઘડતો પ્રયાસ કરે છે. પાઠશાળાએ ગયા વર્ષે કરતાં આ વર્ષે સારી ઉત્પત્તિ કરી છે. એમ છપ્પીશું કે પાઠશાળામાં નિયમિત દાનની આપી વિદ્યાર્થીઓ પોતા વિશેની ફરિયાદ દૂર કરશે અને ધનિક જેનો ધનની મદદ આપી આ લાયબ્રેરીનાં "શેન્ટલ" નામને સાર્થક કરશે.

શ્રી જેન રવેતાખર ટ્રાન્સક્રેશ હેરફેડ, ૧૫૫૫ અંક:—લખનાર સવા બસે પાનિનો આ અંક અમને 'દોહડ' ના તંત્રી રા. મોહનલાલ દસીયાં દેસાઈ. બી. એ. એલ. એલ. બી. તરફથી મોકલવામાં આવ્યો છે, જેની પહેલ્ય સ્વીકારતાં અમને આનંદ થાય છે. શુભશાંતના જાણીતા લેખકો પાસે કવિતાઓ અને લેખો લખાવી જેનેતર લોકોને પણ વાંચવાને મન થાય એવા આ અંકની કીમત માત્ર આઠ આનાજ રાખવામાં આવી છે. જેનેતર તે એ ખાસ વાંચવા લાયક છે અને 'દોહડ' ના બોલારી તંત્રીને તેમની ફોટમંદ કેમ્બ્રિજ સાથે મુબારકબાદી આપીએ છીએ.

પાઠશાળાનેક ગુરુ, બાજ ૧ લો. રચક અને પ્રકાશક, રા. બી. બી. શાહ, નવીનદ પાનાં આશરે પચીસ કીમત જણ આના.

કર્તાની પોતાની નાજીટ રુબના વપયોગ સાથે પાઠશાળાની જે રચાયતું આ પુસ્તક બીજાને વપયોગી થઈ પડે તેમ જણાય છે. પોસ્ટલ સાથે રીપોર્ટના રૂપમાં કીમત મળતી લઈ પુસ્તક મફત આપવાની જાહેરાતખર ફેલાવવી, એ યોગ્ય છે.

શ્રી કુંભનાથનું શિવાલય:—લખનાર રા. પ્રભાશંકર જયશંકર પાઠક, વિદ્યુતગતી, મુંબાઈ રોલેડ પ્રાંતમાં આવેલાં એ નામનાં દેવાલયનું આમાં પૃથ્વીમાં વર્ણન છે. પથ રચના સારી છે. લેખકે ૫૦ પાનાંનાં આ નાનાં પુસ્તકના ખર્ચનો પત્તો બાજ જાહેરાતખરમાંથી વસુલ કરી લઈયેલા દોનાથી ખરીદનાનાં મળતાં પર ૪ આનાને બદલે માત્ર ચાર પેસાનોજ બોલે નાંખેલા દોલ તેની કીમત થાય.

શ્રી જેન આત્માનંદ સુખા:—બાવનમરનો સંવત ૧૯૬૬ થી ૧૯૬૮ સુધીનો ત્રિવાર્ષિક રીપોર્ટ:—જેન મુનીશર શ્રોમદ્ વિજયનાંદ સુરીશરુ નામ એક વિદ્વાન જેન સુનિ તરીકે દિંદના સુશિલિત સમાજમાં અલગપણ નથી. તેમનાં રમજનમાં આ સુખા છેલ્લા ૧૭ વર્ષથી રચાઈ છે અને તેણે પ્રત્યેક જેન ક્લબી ઉપાંચી બદલે પાઠક, છાત્રાદિ કામ સ્વીકાર્યું છે. સુખાના લગભગ ૨૦૦ સંકાસરોને અમે આપું ઉત્તમ કાર્ય વપાવી લેવા સાથે અને તેને ફોટમંદનીથી જાલવરા સાથે અભિનંદન આપીએ છીએ. સુખા એક ફ્રી લાયબ્રેરી અને એક પ્રસિક્ષક યજ્ઞને છે; એટલુંજ નહીં પણ બીજાં પણ વપયોગી કામ જેનો સાથ કરે છે, એમ રીપોર્ટ લેતાં જણાય આવે છે.

સુન્દરી અને સાદરે; સ્ત્રીઓનું ખાનગી વાંચન:—કર્તા તથા પ્રકાશક રા. રા. નરવર-
લાલ કનેચલાલ વેણુવ, યાદપીરટ, સમલોટ, પાતાં અનુક્રમે ૨૫ અને ૪૨; કૌમલ દોદ અને અડી આના.

પ્રથમ પુસ્તકમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાનોના સ્ત્રીઓ વિશેના સારા વિચારો સંમિશ્ર કરેલા છે; બીજામાં લેખકના સંપ્રદાયના કહેવાં “ સ્ત્રીશક્તિ સંમયે તથા સર્વભીવશ્યામાં સ્ત્રીઓએ રેડું જોઈતું થવાનું તથા તે તે અવસ્થામાં યતાં સાધારણ હરિના સામાન્ય કપડો ધી રીતે કરવાની આજ્ઞા તે તે વિષયના સ્ત્રીઓએ અનુસરવાની વિનંતી વેલક કહેવાના આધારે લખવામાં આવેલ છે. ” બીજા પુસ્તકો રા. નરવરલાલના “ સામાન્ય શિક્ષાગ્રંથ ” નામના પુસ્તક સાથે ભેદ અપાય છે. પુસ્તકો સારાં છે.

સંસારમાં સુખ કેવળું છે ?—લેખક રા. વાલીલાલ મોતીલાલ રાહ, આપણા “ નૈન દિનેચ્છુ ” વિશેરે. અમદાવાદ, પ્રસિદ્ધ કર્તા, સર વિસનગ વિકમલ, મુંબઈ, બીજા વ્યવસ્થા, પ્રસિદ્ધ કર્તા પાસેથી વિના મૂલ્યે પ્રાપ્ત, પુસ્તક જ્ઞાનદાયક છે.

Our Hindu New Year (Samvat 1970):—સંવાદ સ્વામી ભૂમાનંદ. નવા વર્ષની પ્રશાસીમાં કેટલાક હિન્દી અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના સુવર્ણ વચનોના એક નાના સંગ્રહ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતીમાં એક નાના ટ્રેકડામાં પ્રગટ કરેલાં મળ્યાં છે જે ઉપકાર સાથે રસીકોની અંદામાં અભિનંદન દર્શાવે હોય.

M. M. J.

હિંદુસ્તાનના કેટલાક ઘરગથ્થુ રિવાજોનું વૈજ્ઞાનિક મૂળ.

(ગયા અક્રોષરના અંગ્રેજી અનુસંધાન—૨).

લેખક:—રા. રંગીલલાલ મગનલાલ કાપડીયા—ગુણેવી.

આપણે સાંભળીએ છીએ કે યુરોપીયન અમલદારો દુરામલથી મોતના હિંદી મહેમાનો પાસે જોડા બહાર રખાવે છે; પણ બહે તે લોકો તેનાં તેજ મોજા પહેરી સામે ! અમલ-દારોનાં માનીતા થઈ પડેલા એક અંગ્રેજિકન પાદરીને એ કહેતાં સાંભળ્યો છે કે તેમ કરાવવામાં સારી જગ્યાએ જોડા બહાર કાઢી પુકવાના હિંદુઓના રિવાજને હિંદુઓ નજીક રહે એજ તેમને હેતુ હોય છે. જ્યારે ખીજે એક એમજ કહેતા હતા કે, એ તો માત્ર જુદાં બહુજ ગંદકી અને જાંતુઓ લેવાને લીધેજ અમલદારો તેમને જોડા સાથે લાજ કરતા નથી. પણ આંની કોઈ પણ દલીલ-જારીક તપાસથી થયેલી હોય એમ જાણતું નથી; કારણ કે જો પુરાણ હિંદુ રિવાજ જાણથી રાખવાનોજ હેતુ હોય તો માત્ર જુદાં કાઢી નાખવાથી કંઈ વળાંકું નથી, પણ જો કદાચ શરીર સાત્તના નિવર્તનો વિચાર કરવામાં આવે તો પણ માત્ર જોડા કાઢી સુકાવવા હેતુ પાર પડતો નથી, કારણ કે જો કદાચ સાધારણ પ્રજા વર્ગ મોટા જોડી-સેરો (અમલદારો) કે જેના જોડા મેથ અને જાંતુઓથી ખરપુર હોય છે તેમને ત્યાં જાય તો સંભવ છે કે સાધારણ મનુષ્યના જોડા કરતાં તો તે અમલદારોના મોજા વધારે નિંચ

હોય છે-ગંદા, પરસેવામાં તરખોળ, ગંધ મારતાં સુતરાદિ મોજામાં, પગે ચાલનાર રંક મનુષ્યોના સુરજના તાપથી સુકાઈ ગયેલા, રેતીથી ભરાઈ ગયેલા અને હવામાં સુકાતા જોડા કરતાં વધારે જંતુઓના નિવાસ હોય છે. એટલા માટે આપણા લોકોની પાડુઓ પહેરવાનો પુરાણી રિવાજ વિશેષ ઇષ્ટ અને પ્રસન્નકારીય છે.

દાંત ધાવન.

આ ઉપરથી એવા અનુમાન પર આવવાનું મન થાય છે કે ક્યાં તો ઘણાજ “ ટાઇટ ” જોડા પહેરવાની જુની યુરોપીયન રીત પાળવામાં આવે, ક્યાં તો તેની જગ્યાએ આપણા જોડા કાઢીને પગ ધોવાનો રિવાજ આજી રાખવામાં આવે-કારણ કે ઉત્તમ રિવાજોનું મારી મચડીને કરેલું મિત્રણુ જેટલું અવૈજ્ઞાનિક, અને શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ છે તેટલુંજ આપણી લાગણી વિરુદ્ધ છે.

શરીર શાસ્ત્ર વિશે લખતાં સ્વાભાવિક રીતે “ દાંતણુ ” વાપરવાના રિવાજનો ખ્યાલ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં કંઈ જરીપુરાણા સમયથી દાંત દાંતણુ વતી સાફ કરવાનો રિવાજ પડેલો છે; તે જાણે એક ધાર્મિક ફરમાનજ યદ્યપિ “ છે અને અઘાપિ ગરીબ અને અગ્રાન લોકો એમ માનીનેજ એ રિવાજ પાળે છે. દુભોગ્યે ઘણા હિંદુઓ એવા માલમ પડે છે કે તેમણે તે માત્ર એક વહેમ છે અને તેનાથી કંઈ ફાયદો થતો નથી એવી માન્યતાથી દાંતણુ ત્યજી દીધું છે. પણ “ દાંતણુ ” ની વૈજ્ઞાનિક ઉપયોગિતા તો હવે પશ્ચિમમાં પણ સ્વીકારવા લાગી છે અને તે એટલે સુધી કે અમેરિકાના સંયુક્ત પ્રાંતોના કેટલાક ભાગોમાં તો લશ્કરના સિપાઈઓને દાંત સાફ કરવાનો કાયદાથી રજૂ પાડવામાં આવે છે. કાયદામાં દાંત સાફ કરવાનો સમય નિર્માણુ નથી ક્યો હોતો અને તેથી પશ્ચિમમાં ઘણા લોકો કાયદાનું માન પાળણુ કરવા ખાતર ખપેરે દાંતણુ કરે છે.

આ રિવાજ પ્રાચીન હિંદુઓનું ઉત્તમ શરીર શાસ્ત્રીય જ્ઞાન માનજ દર્શાવતું નથી પણ સાથે સાથે વનસ્પતિ શાસ્ત્ર-અને વનસ્પતિના ગુણોમાં તેઓએ કેટલી બધી પ્રગતિ કરી હતી એ પણ દર્શાવે છે-કારણ કે દાંતણુ નરીકે વાપરવામાં આવતાં સઘળાં ઝાડનાં મૂળીયામાં કોલ-વાટ અટકાવવાનો, સડો બંધ કરવાનો અને મજબુતી આપવાનો અગર તો રક્ત નિરોધક ગુણ સમાયેલો છે. હિંદુઓમાં અસંખ્ય વર્ષોથી કોલસો અગર રાખ “ દુધપાઉર ” તરીકે વપરાતું આવ્યું છે; જ્યારે ટુંક સુદ્ધ યથાજ વિજ્ઞાને સાબીત કર્યું છે કે કોલસો ગયાસને ચુસી લે છે અને તેથી દાંત અને દાંતના પારામાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવાને તે એક ઉત્તમ સાધન છે.

પૃથ્વીરાજનો સ્તંભ.

આપણને હમેશાં એવો ધખારો હતો કે પ્રાચીન ભારતમાં હાલ પશ્ચિમમાં લોહું જેમ ગાળવામાં આવે છે અને જેવો આકાર ઘડવામાં આવે છે તેવું કંઈજ નહોતું. દિશ્વીમાં “ પૃથ્વીરાજનો સ્તંભ ” એ નામથી એળખાતો સ્તંભ જોતાં આ સંશય પણ તદ્દન દૂર થાય છે. તે આશરે ૨૧ ફુટની ઉંચાઈનો સ્તંભ છે, અને તેનો ઘેરાવો આશરે દોઢ ફુટનો છે. તે એટલો બધો નક્કર અને મજબુત છે કે સજીવોના જંગલી પ્રહારો પણ તેનો નાશ કરી શક્યા નહોતા-જો કે તેથી કેટલાક ઉડા-ગોળા પડેલા છે. પણ આસન્નોધવા જેવો તો તેનો

ધાટ છે અને વિશેષ અગ્રયથી તો એ થાય છે કે એવા સ્તંભો ભારતમાં આજે પણ કોઈ પણ કારખાનામાં બની શકતા નથી. વિશાળ ભૂમી કે જે ક્યારે બનાવવી એટલું જ નહિ પણ ક્યારે વાપરવી તે પણ આપણા વડવાઓ બચતા નહોતા (આપણે હાલ માનીએ છીએ તે પ્રમાણે) તેની કલ્પના કરવા હો. તે આપણને હિંમત ધાતુ પૃથક્કરણ વિદ્યાના ઉંડા જ્ઞાનનું જ્ઞાન કરાવે છે, કારણ કે આધુનિક પ્રગતી ધાતુ ગણવાની કળાના સંપૂર્ણ જ્ઞાન વિના કોઈ આવી મોટી ધાતુ પર ધાતુ ગણી શકેલ નહિ. આવા મોટા સ્તંભને માટે ભરતના સાધનો હિન્દીનોથી અભાવવામાં આવતી ધમણ સિવાય ગણી શકાય એ અસંભવિતજ છે. તેઓ આતુ જગત્ કાર્ક સાધી શક્યા એ અગ્રયથી બરેલું લાગે છે. ક્યાં તો તે લોકોને આધુનિક યાંત્રિક કળાનું જ્ઞાન હોયું જોઈએ; અમર ક્યાં તો એજ કામ કરવાની કોઈ સહેલી રીતથી તેઓ જાત હોવા જોઈએ, એજ અતુમાન પર આવવાની આપણને ફરજ પડે છે. પણ એ રહેણીજ બસ મળું નથી. તે સ્તંભના બનાવવાર આવ એ મહાન સ્મરણ થિઈ મરીનેજ સતોષ પામ્યા નહોતા, પણ બલિધમાં કાટ નહિ ચડે એના પણ તેમણે વિચાર કીધો હતો. અને તેથીજ રસાયણ શાસ્ત્રના ઉત્તમ જ્ઞાન-કે જે તેમણે પ્રાપ્ત કરેલું હોયું જોઈએ-ની મદદ વડે તે લોકોએ સ્તંભને એવા પ્રકારનો બનાવવાની મુક્તિ કરી હતી કે આટલા બધા સેકાઓ વિત્યા પછી પણ સ્તંભ અખંડિત, કાટ વિનાનો, અને લેશ પણ ફેરવાર વિના અદ્યપિ ખડો છે.

પ્રાચીન યાંત્રિક કળાની આવી ઉત્તમ સામિતી મેળવ્યા પછી પણ શંકાકીય નહિએ એ અશક્ય છે. અને કુદરતી રીતે આપણે એવા અતુમાન પર આવીએ છીએ કે પ્રાચીન લોકો અત્યુત્તમ પ્રકારનાં યાંત્રિક સાધનોનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

તુલસીપૂજન.

આજકાલના વિદ્યાને એ તો સાંખીત કર્યું છે કે તુલસીનો છાંડ ' મેઘેરીયા ' ને દુર કરે છે. સિદ્ધિ પ્રગતના આગમન પહેલાં આથી એટલા મારેજ તુલસી પુષ્કળ વાપરતા હતાં. એના છોડવામાંથી બનાવેલી નૃપમાળા અને કંઠીઓ વાપરવામાં આવતી અને ' મેઘેરીયા ' વિનાયક ચોપથ તરીકે એનાં મુળીઓને કાવો કરીને સધળે સ્થળે વપરાતો હતો.

સર નયેર્સ બર્ડવુડે લન્ડન ટાઈમ્સમાં લખ્યા પ્રમાણે આ આખવામાં બે વાત ખાસ ઉપયોગી છે- (૧) દક્ષિણમાં પંદરપુરના વિષ્ણુ અપતા ' વિદ્યાના ' ના ચરિત્રની નજીકની ખીજ સ્થળે કરનાં આરોગ્યવર્ધક દવા એ વિશાળ દેવાલયની આસપાસની શગદુષ્ક જમીનમાં તુલસી છોડના વાવેતરને લખેજ છે (૨) હિંદુસ્તાનમાં બધે દરેક હિંદુ શુદ્ધના વાડામાં એવસ તુલસી ક્ષાસ પર તુલસી છોડ મુકેએ પા વાવેલો દોષ છે કે જ્યાં પ્રતિદિન સચારમાં ' શુદ્ધમાતા ' પ્રદક્ષિણા કરતી અને જામણા કરતી પૂજા કરતી નેવામાં આવે છે; તે વેળા તે વિષ્ણુની કુદમ્બ જનો પર આચ્છાદકીને માટે પ્રાર્થના કરે છે; એટલે કે મેઘેરીયા ' દુર રહે અને લંડનની નવે એને માટે પ્રાર્થના કરે છે.

એ નિર્સંકય છે કે એ પ્રાર્થનાનો બરોડો રુખાવ તર્કશાસ્ત્રીએ પાછળ મેઠાવે છે; પણ હજારો દૈનિક પ્રાર્થનાઓ એવી છે કે જે દારા રોગ નિવારણની આંખી કરવામાં આવે

છે. કેટલાક વહેમ-વિનાશક સુધારકો-કે જેઓ ક્યારે માંવળ જુદો પાડવાનો ચિત્તાર પીલકુલ કરતાજ નથી-એ જે જે કાર્યો કર્યા છે તેમાંનું એક પણ તુળકીના છોડના યોગ્યનરના નાશ કરતાં અશુભ પણ હુમલાયક નથી. 'રેડીકીટીસ' માને સગકરી રીપોર્ટો બહાર પાડવામાં આવે તો એ સાખીત યશ કે ધરતો વાદમાં તુળકીરિપણ બંધ, ચયાની સાથે મેલેરીયા વધવા માંડે છે. સુધારો પ્રસારનીય છે; છતાં પણ આપણે સાચચેની સંજ્ઞા ધરે છે, અને આપણે જાણવું જોઈએ છે કે સુધારો કરવો એટલે કેટલાક બધારણોમાં યોગ્ય અને વધારે બંધ બેસતો ફેરફાર કરવો અને નહિ કે બધાં અગર કેટલાક રિવાજોનું મૂળથીજ નિકંદન કાઢવું. વહેમને ભલે ધુતકારો, પણ તેથી એવી બુંલમાં ની પડશે કે અશુભ વસ્તુો દિવાળો સાથે સંબંધ ધરાવતું સંધુજન અવશ્ય કરીને આનાડી અને બાળશુદ્ધિ દોષ છે.

સંધનાં દેવજોમાં-પણી આદે તે હિંદુ હો કે ખ્રીસ્ત હો કે જ્યાં મૂર્તિ પૂજનામાં આવે છે, ત્યાં મુગધી પદાર્થો બાળવામાં આવે છે; પણ એવી એમ માનવાનું નથી કે મુગધી પદાર્થો બાળવા એ રિવાજ વૈદિક નિયમે પ્રમાણે કંઈ ઉપયોગીજ નથી. આપણા 'ખલો' સુધારકો-એ 'હોમ' ને ધુતકારી કાઢવામાં આવીજ બુલ કાધી હતી કારણ કે કાળીપૂજના તે એક ખત આદે એવો ભાગ હતો. જે તેઓએ ઉડા વિચાર કર્યો હોત તો તેમને કંપાઈ રીતે દેખાયું હોત કે હવેન જે યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે તો હવેનામાં અનેક જગ્યાઓમાં નાશ કરીને અને હવા મુગધીદાર અણુઓથી ભરી દઈને હવા શુદ્ધ કરવાનો એક અનુસૂચ ઉપાય છે.

પ્રદક્ષિણા અહાત્ય.

એક ખીને દાખરો થ્યો. પ્રદક્ષિણા મૂર્તિ પૂજકને દેવજોમાં પૂજા કરવામાં એક ખસ ઉપયોગી બાબત છે. શું તેથી આપણે એ અનુમાન પર આવવું જોઈએ કે એ રિવાજ મૂળથીજ વહેમી છે? વૈદિક સમયમાં જ્યારે મૂર્તિપૂજા રૂપને પણ કોઈ જાણતું નહોતું ત્યારે આ પ્રકારની ઉપાસના અને મગર આધીનતા (અંગ્રેજોમાં જેને એડમન્ડ બર્ક પ્રોપાઈ submission કહે છે તે) પ્રચલિત હતી એમ જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણને આપણી મૂર્તિમાં જાન થાય છે. વાલ્મીકી રામાયણમાં આપણા વાચકોમાં આવે છે કે શ્રી રામચંદ્રે તેમના પિતા અને સાવકીમાતા દેવેયીની પ્રદક્ષિણા કરી.

સરામઃ પિતરં કૃત્વા કૈકેયી ચ પ્રદક્ષિણમ્ !

એવીજ રીતે આપણને અન્ય કોઈ સ્થળે કહેવામાં આવે છે કે રામચંદ્રના સૈન્યના સેનાપતિ હનુમાન મહારાણી સીતાની લેમની-ગાહે રંજ લેતી સમય-પ્રદક્ષિણા પ્રયોજતા. વશાદારી અને ઉપાસના-દલાવવાનો આ પુરાણો સુદર રિવાજ કુદરતમાંથી પ્રચલિત થયેલો છે. સર્વ અદમ્યજનો અધિષ્ઠાતા છે. અને સમગ્રા મણે લેની આસપાસ ફરે છે. જે માનપ્રદ ઉપાસના, વશાદારી અને તર્કસ આધીનતા પ્રકારે તેમના મંડળના અધ્યક્ષ તરફ દર્શાવે છે તેના જેવું એક પણ સચોટ દર્શન કુદરતમાં અન્ય કંઈજ મળતું નથી. એટલે લેની આસપાસ ફરે છે પણ કદી પણ તેનાથી એટલા બધાં આકર્ષાતા નથી કે જેથી પોતાનાં નિર્મિત માર્ગ

પરથી એક ઈચ પછી ખસે અમર પોતાનું વ્યક્તિત્વ સ્થાપે. જો તેમ સાચું તો પંડિતશ્રી અનુરૂપ દુઃખદાયક નીવડે.

માન પામવાને યોગ્ય વહેલો પ્રતિ આ પ્રકારની વધારાની ખ્યાતવચનો. રિવાજ જે લોકોએ દાખલ કર્યો હશે તે લોકોની વર્ણવણી અને આધીનતા તકરાર હોવી જોઈએ એટલું જ નહીં પણ તે એવી હોવી નહિ જોઈએ કે પ્રેમાશ્રિતતા અને કરુણતા માર્ગમાંથી આપણને હડમેલી મુકે. એ અમલ સિદ્ધાન્ત સાંગત કરવાનું જ ધારું હોયું જોઈએ. 'સર્વ પ્રવૃત્તિમાં શ્રેષ્ઠ અને આત્મિક એવા શ્રી રામેશ્વરજી પોતાનો વનગમનના દર વિચારથી તેણે પૂજા કર્યા નહિ અને મહારાજ દયારાની આત્મા છતાં પૂજા સુવિધ્યાત દેવાકેવલોને ડાબતું વર્તન કરાવી આપ્યું.

હું આત્માનિકારના સમુપમાં માત્ર મતિપૂર્ણ સાથે જોઈ દેવામાં આવ્યો એટલાજ દારણથી આ રિવાજ-આ પ્રાચીન બુદ્ધિ સુષ્ટ-ન અને સુંદર રિવાજ-આપણે પાછો ચાલુ નહિ કરી શકીએ ? એક તરફ આપણે વહેમો રહિ અને અનીતિમ કિયાએને મોટે અને તેવી સમજુતી આપવામાં કેટલાક થીએસ્ટોફીએનું અનુકરણ કરવાની લાગણી નહિ રજાવાને સાવચેત રહેવાનું છે. બ્યારે ખીજ તરફ તેરવાજ આગેદેથી અને મગમપણે કેટલાક સત્તાનાથક સુમારુકના કુલાક સાથે ઉપોચી સરચાઓનું રૂઢાણ કરતું જોઈએ-કે જે લોકો વહેમો દેખાતી સપળી સરચાનો નાશ કરી અન્યવચ્ચા ઉત્પન્ન કરે છે- આવી આ માન્યતાથી મદારા વધેલો અપણે રહે નહિ દોરાય એ ધ્યાન રાખવાની ગદારી વિનંતિ છે. હું સુધારાની વિકૃષ્ઠ મેદ પછી નથી; પણ એરહું તો મદારે હોયું જ જોઈએ કે હું દેહાજ વિચારો માને too radical ગંભીર નીવરૂ છું.

અને તો લાગે છે કે એક સમય એવા પણ હતો કે અધારે પિતાન-વિધા આ દેવ જુગિ-માં એટલી તો પ્રમદિને પામી હતી કે પ્રગતું દૈનિક જીવન પણ વૈજ્ઞાનિક નિયમોથી નિયમિત થતું હતું. કેટલીક એવી વૈજ્ઞાનિક યુક્તિઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી કે જે સમય જતાં પ્રગતતા દૈનિક જીવનનું એક ઉપયોગી અંગ થઈ પડી-આ નિયમો સાધારણ પ્રગત વર્ગ હમેશાં સમજતો ન હોતો. હવે પણ નજરું પાણી વાપરનારાઓથી કેટલા આખૂતા હશે કે નજીક હશે પાણી વાવવા માટે કેવા પ્રકારની સાધનો ગોળ્યાં હશે ? બ્યારથી વિધાનો નાશ થયા લાગે અને વહેમે પોતાનું અંધકારમય રાજ્ય જાળવવા માંડ્યું-ભારથી દૈનિક જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાના સાર પડીની પ્રગતને વારસામાં મળી તો ખરી પણ તેનું વૈજ્ઞાનિક મજા જુડી ગયેલા દોવામાં અનકારની શોળાન પ્રગતની ખાતવાને અંધ ખેસતી વહેમી સમજુતીઓ દબી કરવામાં આવી અને તે એટલી બધી રૂલાજ ગઈ કે કેટલાક રિવાજો-જે તેના આરોગ્યવર્ધક અને એવા અન્ય ગુણોને લઈને પ્રચલિત થવાહતા-એરલા બધા તો બેજામેજ થઈ ગયા કે તેનું મગ જાણવાનું કાલ અગ્રાધ્ય થઈ પડ્યું.

ઉપરોક્ત હમીને જોતાં-અને એવા ખીજ અસંખ્ય આખી શરાય-આપણે એવા માન-માન થકે આવ્યા વિના નહીં રાક્યા-નની કે દિહીઓના વળા ખૂટા રિવાજોને વૈજ્ઞાનિક મજા

છે-જો કે હિંમોનાં થોડાંક સંમુખના વહેવા સાર્થક અર્થ વિનંતો યદ્ય ગયા છે, અને " ચોક્કા " જેવા કેટલાકનાં તો ઘણાજ ફરિયોગ થાય છે. મને તો લાગે છે કે હંજુ પણ ભારત જનોનાં મ્હોટી વૈજ્ઞાનિક મૂલ્યની એવી કેટલીક ખામતો અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે જે બારિક તપાસ કરવાનાં આવે તો દુનિયાના મુખ્ય અને કસ્યાણમાં અસંત વધારો કરે.

(સમાપ્ત)

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો;
તથા વિચારો (સટીક).

પૂછડા મોંછેની ચરખીયાળાં બકરાં-એ અનુકારિક બકરાંની જાત સીરીયા, ઇજમ, ખજિમ એશીઆ અને આફ્રીકોના દક્ષિણ કીનારા યજેરે ઠેકાણે નગરે પડે છે. એનો આકાર પણ ગુદો ગુદો હોય છે. સીરીયા મહિલાં બકરાં ઘણાંજ મુંદર હોય છે. તેમનાં સંગ્રામો ઉભાં અને તેને ફેકુ જેવા યજ હોય છે. અને તેમનાં આખાં શરીર ઉપર સોદે રંગના લાંબા લાંબા જંઘાખંદ વાળ હોય છે અને તે પગરુથી લખડતા હોય છે. તે વાળ મુંદર અજકતા અને રેશમ જેવા મુંવાળાં હોય છે, પણ મોટા ઉપરના વાળ ટુંકા અને ઠાળા રંગના હોય છે. અને તેનાં આખાં શરીર ઉપર રપાનીવડ કુતરાની જેમ વાળ હોવાથી તેને દેશીએ વાળવાળાં બકરાં કહે છે. આ બકરાંની જંઘા નાની ગાય જેટલી હોય છે અને તેની શક્તિ પણ ભારે હોય છે. આ જાતનાં બકરાંની એક જોડ ડાહર બોરીંગ-નામના મુંદરે લડનમહિલા મ્યુઝી-યમને ભેટ કરી હતી તે જોઈને લડનના કોકોને નવાઇ લાગી હતી. ધરાન મહિલા તાતાર નામે એક જાતનાં બકરાં થાય છે. તેના પૂછડામાં ખૂબ ચરખી બરેલી હોય છે. અને તે પૂછડાં ટાંચળા પ્રમાણે ભરાઈને ભારથી જનીન ઉપર ઘસડાય છે. તે ભાર તેનાથી ખમતો નથી, અને તે પ્રાણી ખુબ દુઃખી થાય છે એવું નગરે પડતાંજ તેના ભરવાડ તે પૂછડાને ચારીને મહિલા પદાર્થ કાઢી લે છે. તે ખરેખર માંસ પણ નથી તેમ ચરખી પણ નથી એટલે માખણ જેવું હોય છે, અને તે ઘણું કમદાર હોય છે તથા તેમાંથી તેલ પુષ્કળ નીકળે છે. તે માખણની જેમ ખાવામાં ઉપયોગી પડે છે. સાધારણ રીતે દરેક પૂછડામાંથી ૧૫ શેર પદાર્થ નીકળે છે. પરંતુ સારી જેમ પોસાયેલા બકરાંના પૂછડામાંથી સીતરે, એશી, અને કદી કદી ૧૫૦ શેર સુધી પણ નીકળે છે! મો. લડલ્ક નામના યજરે એક બકરાના પૂછડામાંથી ૮૦ શેર પદાર્થ નીકળેલો દીકાડું પે તાની નોંધમાં નોંધ્યું છે. એવું માંસ કાઢી લીધા પછી પાણું ફરીથી ભરાવાને પણ મહિના લાગે છે. માંસ કાઢી લીધા પછી તે બકરાંને સાકું લાગે છે. તે હોશીઆર થાય છે, અને ચારી રીતે ખાઈ પી શકે છે. પૂછડામાં વધારે માંસ ભરેલા ખાખત સીરીયા અને ઇજમમાંનાં બકરાં ઘણું પ્રખ્યાત હોય છે.

તે તો હજી જડ્યા નથી, પરંતુ પુરાણોએ નહાં શોધેલું એવું સાબુનાં પાણીનું સરોવર તો ખરેખરે હયાત છે. કુદરતેનો આ ચમત્કાર યુનાઇટેડ સ્ટેટના વૉશિંગટન પ્રાંતના ઉત્તર-પૂર્વ ખુણામાં આવ્યું છે. તેનું નામજ Soap Lake (સાબુ સરોવર) છે. તે તે ૩ માઇલ લાંબું અને ૧ માઇલ પહોળું છે. એ પાણી ગરમ કરીને સરીરે યોગ્યતાં એની મેળે શોણ આવીને ચામડી સ્વચ્છ થઈ જાય છે ! બેશક જે માયાના વાળ એ પાણીથી ઘાસ તો તેનો કાળો રંગ બદલાઈને ધુળીયા રાતો થઈ જાય છે, શિયાળ કે સ્વચ્છ જલથી પાણી ~~માથું~~ માથું ઘોઈ નાંખે. આ પાણી રનાં અનેક રોગોના રોગીઓ કરવા આવે છે જેમની સંગવડ સાથે તેના તટ ઉપર સેનેટાઈઝે બાંધવામાં આવ્યાં છે. સંધીવા, ચામડીનાં, લોહીનાં, તથા પેટનાં દરદારો રનાનાથી સારાં થઈ જવાનો સંભવ બતાવવામાં આવે છે. આ પાણીમાં સોડા એક મુખ્ય તત્વ છે.

પાણીને બદલે રેતી !—સ્ટિકમની વિશ્વ કાંઈ થતું નથી. તે છતાં તેની વિવિધતા જેને આપણે તેના અપવાદ માત્ર સમજે છે—તે તો કાંઈ મર્યાદાજ નથી, કેનેકામાં એક કુવો છે. તેમાંથી પાણીને બદલે રેતીજ નીકળે છે ! તે કુવામાં ઝરણું છે, તેમાંથી પાણીને બદલે રેતી નિયમિત રીતે ધુવારા પેડે કુટ્યા ધ્રે છે ! આ કુવો ચો કુટ ઉડો છે. ૫૬-મીના ગમની સ્ક્રે-રના ક્યા બલથી રેતીનો આ ધુવારો ઉડે છે તેની હજી શોધ થઈ નથી.

અમેરીકાના મિનારા-મહાલો—સીંગર કંપનીએ જ્યારે જમીનથી ૬૧૫ ફીટ ઉંચું મકાન બાંધ્યું ત્યારે તેણે અવધિ કીધી એમ જાહેર થયું. પણ હવે તે તો નીચા પડ્યું છે. નવર મિનારા-મહાલો હુન્યાતા સૈયી હયા સોખડી મીનારા-પેરીસના એફેસ ટાવર-થી બહુ નીચા નથી. સીંગર કંપનીના મકાનના ૪૧ માળ છે, અને તેનો પાયો જમીનમાં ૨૦૦ ફુટ. આશરે રાખ્યાછ ટાવર જેટલો ઉડો છે. તે લોખંડના ફ્રેમ-વર્કનો બાંધેલો છે, જે લોખંડના નુંજ વજન ૮૦૦૦ ટન છે. અને મકાનની કીમત એક કરોડ રૂપિયા છે. મેટ્રોપોલીટન વીમાં કંપનીનું મકાન આથીએ ૭૦ ફુટ ઉંચું છે. અને વુલવર્થ સ્ટોર્સ-સ્ટોપર (અમેરીકન નામ) ૫૫ માળના સહિત ૭૫૦ ફુટ ઉંચું છે. આ દરેક મકાન પોતે એક નગર સમાન છે. તેમાં બહુજ છે. રેલ્વેવાની જગ્યા, દેવળ, ફકાન, બોલરમ, રેસ્તોરાં, શાળા, દલાદિ. દર મકાનમાં એકી વખતે ૩૦, ૦૦ માણસો કામ કરતા હોય છે અને ૧૫-૨૦ લીફ્ટો એક સમયે હમણાં ફેડ નિચીથી ઉપર લાવવધન કરતાં હોય છે !—“ વન્ડર્સ ઓફ લેડ એન્ડ સી.”

રસાયણિક નવા કોલસાથી અર્ધોઅર્ધ ફાયદો—આ કોલસો અથવા બલતણ રસાયણશાસ્ત્રી પ્રેડિસર સેલડને હાલ શોધી કાઢ્યો છે, જે ઉપરથી તેને સેલ્ડોનાઈટ એવું નામ આપ્યું છે, તેનો અગ્નિ સામાન્ય કોયલાં કરતાં વધારે જલ્દી પ્રદોષ થાય છે, તેનું તેજ તથા ઉંચુતા વિશેષ છે, ગંધ મુદ્દલ આવતો નથી અને હુમારો પણ જરાએ થતો નથી, કોયલા કરતાં તે પાછળ આટલી વિશેષ સગવડ છતાં આધોજ ખર્ચ ઘાય છે એવો દાવો કરવામાં આવે છે. તેનો ખર્ચ પણ હજીવડમાં સહે થઈ ગયો છે અને લોકોને તે વારવા લોકઆવવાં તે બતાવનારી ધી સેલ્ડોનાઈટ સેન્ટિટીઝ કંપની હોસ્પોર્ન હાલ, લંડન, ઇંગ્લેન્ડ. સી.) તેના નમૂનાં ખાસ ઓછે ભાવે મોકલી આપે છે, હોર્નના સાહસિક વ્યાપારીઓ માટે કદાચ ફેર છે, જે કે સ્વદેશી હીલસાંબની દ્રવિથી તેની આંખાત છેડ નહાય.

સામાજિક પ્રકરણ (સતીક) .

હાલની સેદીયાઓ અને કંપટન સ્કૉટ—આપણો શીર્ષત નાશક વર્ષ પોતાના પુત્ર પુત્રીઓને જરા પણ તાડ તાકો ન લાગી જાય તેવી સંભાળ લેવા માટે ઘણાં ધનનો વ્યય કરે છે. આમાં ' એન્ડર્સ' મહાસાગરને નાકે જઈને દંસિલુ ધુવવાળા જુઓની શોધ કરતાં શરીરે મરણ પામેલા પરંતુ યશ અપર ચાલ્યા કંપટન સ્કૉટનાં મરણ સમયનાં ઉદ્ધારનો અભ્યાસ એ નાશક શોધો કરેલા થઈ છે. કંપટન સ્કૉટ જ્યારે મુસાફરીએ ઉપયોગ ત્યારે તે પોતાના તરતના જન્મેલા પ્રયત્ને પોતા પાછળ મૂકી ગયા હતા, મરતાં મરતાં કંપટને પોતાની સ્ત્રીને જે સદેશો દહાવ્યા તે એ હતો કે ' તેને બહાદુર બનાવો—તેને ખુશી દેવામાં રાખો. ' મારટર સ્કૉટ હવે ૪ વર્ષનો છે. કોઈક જોયા શીન દેશમાં પણ તેને રોજ ૪ મારનો હતા ત્યારથી કંઈક પાણીએ નુબકાવવામાં આવે છે. વળી તે સારી રીતે તરતાં શીખી ગયા છે. તે વળી એક કદર વનસ્પત્યાંહોરી છે ! તેણે માંસનો, ફાંદ પણ કદિ લીધો નથી, તે કદાપિ ટોપી કે જોળાં તો મું' પણ જોડા પણ પહેરતાં નથી અને હમેશાં તેના હાથ પર ઉપાડાજ રહે છે. માત્ર ચાલુ એક વસ્ત્ર ડોકથી અથો સ્થંભના ૪૫ ઢાંકવા પહેરે છે. યુરૂકની આવીજ આદર્શ જીંદગી પ્રાચીન કાલમાં હતી. જોં પુરોને તીર બનાવતા હતા તો નખાણ પર્ષત મામડાં અને ઉનથી તેમને મરી લેવા નહીં !

યાહુદીઓ અચકાઈને કેમ ચાલે છે ?—અને તેઓના પગ ચપટા કેમ હોય છે ? જાતના સર્વે જાગોમાં સમ રીતે પથરાયેલી એવી યાહુદીઓની જાતિ એકજ છે. તેમનાં વિશે એક વિચિત્રતા એવી છે કે તેઓ બધા અચકાઈને ચાલે છે. તેણે કાણુ એવું આપણમાં આવે છે કે જે જાતિ પ્રાચીન કાલમાં પેલેરોશકમ તરર એકજ રહેતી. તે સમયે તેઓને ' પહુ-ખહ' રેતીના સમુદાય ઉંડ પેડે આખી ઇંદમી માલતી' થતું. આથી પગ ઉપાડતાં અચકાઈને જોર કાઢતું પડતું તે આજની મરીને કાઢતો દહાડો ! રેય પરી તે દહ જત્તી નથી. તેમના પગ પણ ચપટા હોવાની તેમના વિશેષતાતું કારણુ એવું-રેતીનું છે. રેતીમાં ચપટા પગવાળા ઉંડ સારી પેડે ચાલી શકે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. રેતીને લીધે પગનાં ખાડાં ગયા કે ખાડા વગરના પગવાળો રેતી ધવી-મું ? અને તેમ હો પણ રેતીના સબંધને લીધેજ એમના પગ ચપટા થયા છે, ને હવે ધરીરરચના વંચપરપરા કમળ રહી ગય છે.

જો તો નામ તે યુરૂકલ—આપણા સુષોમ આગ્રહ મહારાજ પાંચમા જોરનાં ખીત પુત્ર દેવનાં સભ્યન પ્રતિષ્ઠિત પ્રવચના પુરો મારેલી કંપટની હાજરુકમાં મહારાજાએ લખાયે છે. ' ડી' સામાન્ય સુદમાં રાજકુચરો લખવા કંપટને તેમના પિતા તરફનો સખત થયેલા મુલા તો અને પેર તો કુરુર બાળુવચને બદલે દુરદા કાવા લખાઈ' બહુના દોવાથી કોંડે મેયેને રા. કુમાર કોમેજની યોજના કાવી-મડી. ગેરાસીયા પણ રાજાના પિતાહ તેથી પ્રભે

સાથે ન ભેળાય ! તેથી ગોડફ્રાના દાકારે સાહેબને અરામીયા કોલેજ સ્થાપવી પડી. મહારાજ સયાજીરાવને ધન્યવાદ છે કે તેમજેન પોતાના રાજકુમારોને જાહેર શાળાઓમાં-વડોદરે તેમજ વીલાતમાં-બેઠાવ્યા હતા પણ પ્રીન્સ હેનરીનો દાખલો તો નેથીએ વિશેષ દૃષ્ટાંત સેવા બેગ છે. ઇન્ટરની શાળામાં એવો ધારો છે કે નવા નીશાળીયાએ જૂના નીશાળીયાના સંદેશ લઇ જનાર તથા શિક્ષકના નોકર તરીકે અધિક કામ કરવાં ! સાંદિપતી ગુરૂ માટે કૃષ્ણ સુદામા જોડે વરસાદમાં જંગલમાંથી લાકડાં પાડી લાવ્યા હતા ! તેમજ પ્રીન્સ હેનરી કરે છે. પ્રીન્સ હેનરી તેનાથી જૂના નિશાળીયા લોર્ડ ગેન્ના હાથ તથા સંદેશ લઇ જનાર નીમાયો છે. મહારાજકુમાર હોવાથી તેની પાસે એ હસ્ત કામ ન કરાવવાની સૂચના થવાનો સંભવ હોવાથી મહારાજાએ લોર્ડ ગેન્ (ઉમર વર્ષ ૧૮) ને એક ખાસ પત્ર લખીને ખચર આપી છે કે ખીજા પેરેજ મારા પુત્ર પાસે કામ કરાવવું ન જતા પણ બેઠાવા ન રાખવો ! ! અને તે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે. આ દેશનાં ગુરૂકોનો આજ આદર્શ છે-રકરાય માટે એકજ નિયમ છે. હતાં તેમાંએ બેઠાવા રાખવા ફેલાક મેથા કરતા સંભળાય છે ! અને રાજમહારાજ એ જો જમીનદાર માત્ર છે તેઓ તો પોતાના પુત્રોને હજી વિદ્યાપ્રકરણમાં સામાન્ય પ્રેમના પુત્રોથી ઓછા પડે રાખવામાં પોતાના મનઃતત્ત્વ ધર્મની સાર્યવણી માની બેઠા છે. પ્રીન્સ હેનરીના દાખલાથી તેઓ કાંઈક સુધરશે એવી આશા છે.

ધર્મીદા સંસ્થાઓની વ્યાપકતા-યુરોપીયનોમાં પારમાર્થિક સંસ્થાઓ કેટલી ઝીણી ઝીણી બોલેતો સાહેબ અને કેટલી “ સ્પેશીયલાઇઝ ” થઇ છે તેનાં ઉદાહરણ તરીકે “ લંડન સ્પેશીયલાઇઝ મીસન ” તો દાખલો આપી શકશે. જે ગરીબ મનુષ્યોને આંખે ચક્ષુ આપ્યાં હોય પણ તે ખરીદવાનાં સાધન ન હોય તેને મક્ત ચક્ષુ આપાવવાનો ધર્મ આ સંસ્થા કરે છે. આમ ૧૯૧૨ ના વર્ષમાં તેણે ૩૦૦૦ ચક્ષુઓ ધર્મીદા આપ્યા હતા. લંડનમાં અનેક સ્થળે તેની શાખાઓ છે. આપણા દેશમાં આ નીતિ જમાનામાં નવીન પદ્ધતિ પર પરમાર્થ કરેવાની પ્રમાણ હજી હાલજ શરૂ થઇ છે. વાવ કુવા ઉપરાંત ખીજું સુઝતું નહોતું અને સદા મન ધર્મ કરતાં અધર્મ આડકતરી રીતે વિશેષ ફેલાયતાં ન હોય તોજ ગંભીરત. જ્યાં પરમાર્થનાં થકવું પણ કેટલાં નહીં ત્યાં ચક્ષુ બેઠા કે કપડાં આપવાની સંસ્થા રૂપી કાંઈ પાંખેડાંનો ખેતો રાતોજ હોય ? જે પરમાર્થ સંસ્થાઓ યુરોપમાં સંપૂર્ણ થઇ છે તે હજી હવે અંદર શરૂ થાય છે. સુવાવડ ખાતાં હવેજ સ્થપાવા લાગ્યાં છે. પાટણ માટે રા. કીલાયદે દેવચંદ ૩. ૬૧૦૦ સુવાવડખાતું આપવા હાલમાં જાહેર ક્યું છે. ૧ લાખની વસ્તીની અંદરનાં ગુરૂકોના નગરોમાં ધણું કરીને આ પ્રયત્ન જાહેર સુવાવડખાતું થશે.

મનુરણ ઠાકરીએને અંધકર્તા થવાનું ઉત્તેજન આપનારી મંડળી ! આપણા દેશમાં સાદિપતી કદર એટલી છે કે ચે.પડીને હાથ લાગે તો હાથ ધોઇ ત્રાપતા નથી એજ દિવાસો છે. વાડી અંગલામાં રહેનારા અને માડી ધોડામાં રહેનારા શેડીયાઓને ત્યાં પણ બેસે તો એના ધરમાં ચોપડી શિલાય કુનાંની દરેક જાતનું દગર, હશે અને ચોપડીને કોથી ખજતી આવતી એજ તો હિસાબના ચોપડાજ હશે. લલાબલા-અંધકારો અને લેખકો લેખિની દારા ઉદરનિપાંહ માત્ર પણ કરી શકવાની આશા રાખતા નથી. તેઓ શોખ ખાતર અંધે હાથ અને કાગળ કાળા કરીને, લખવાની અજવાળ, રાખે કરે ! એ ખરૂં છે કે અંધો

એણે છે પણ ક્યારે ગળાય છણાય ત્યારેજ સંતવ તરી આવ્યા શકે. જ્યારે આપણા દેશની આ રીતિ છે ત્યારે ખીજે છેડે પંજુ જુવો ! લેન્ડીયરની બીજમાં મજુરી કરતી ખીસ-એધક કાળી ગાળી એક કુમારી છે તેણે કેટલીક સુંદર અપ્સરાની અદ્ભુત વાતચિત્તો આંધળો આનંદ માટે લખી છે તેમજ કવિનાની પણ એ ચોપડી પ્રગટ કરી છે. તેણે " રેખા પેન કલમ " નામની એક સંસ્થા લંડનમાં કામદાર વર્ગની છોકરીઓ માટેની " એક જ હાઉસ વર્ક " એમના કોલેજ " ની એક ખોખ તરીકે હાલમાં ચલાવી છે. તેના હેતુ મીઠા વગેરે સ્થળે કામ કરતી જે જુવાન મજુરજીમાં લખવાની નૈસર્ગિક શક્તિ હોય તેમને ઉત્તેજન આપવાનો છે. તેનાજ અભિધાપા વાળી કન્યાઓ તેની સભાસદ થઇ છે, જે સંખ્યા રૂપે ની છે. તેમાં એક રસોડાખાતું છે જે ઉત્તમ કૃતિની કવિતા લખે છે. ખીજી ધર આકરડી છે તેણે એક જુદર સંવાદામક લેખ રચ્યુ કર્યો છે. ત્રીજી એક કામદાર વર્ગની નવોદા છે જેણે ખેતીની મજુર વર્ગની હાજનક રીતિતો ચિતાર આપનારી નાની નાની વાતો લખી છે. બિવિધમાં તેજો ચક્રમાંથી નીકળતી સહ્ય આહાલ્યો આપના સંભવ છે ! અહીં કેસો ?

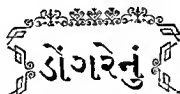
પશુપક્ષીઓ અને પત્નીવ્રત—એ વર્ગમાં યાવજીવન પ્રવચન રાખવાતું કેટલું સન સેતુ નથી-એ કે ન મજાતની અગીવારસ કરનારા વાંદાઓ ઘણા છે. ઘણું કરીને-સારીરિક કુર્બલતાથીજ તેમને કંવાસ સેવવું પડે છે. હાંફ કાપણોમાં આજે જાતનાં, જાન- (ને પાર જાતના પુત્ર) કલા છે તો પશુઓમાં પણ જ જાતનાં છે એમ પ્રખ્યાત નેચરલીસ્ટ પી. અર્નેસ્ટ સેટન પશુઓની મોટીપોલિજીને અભ્યાસ કરીને આપણને ખબર આપે છે. વરુ, શુભકામના પદ્ધતિ પસંદ કરે છે. તે મરજી પડે ત્યાં સુધી તેની ધર્મપત્ની સાથે રહે છે પણ પશુ તેનાથી કેટલાં જાતાં તરત તલાક આપીને નવીનું પાણિ(હાથ)-કે પગ ?-મદદ કરે છે. જ્યાં એક વખતે તો એકજ સાથે રહે છે તેટલે અંશે એક પત્નીવ્રતધારી કહેવાય અરુ. ખીજે વર્ગ એવો (લોકડી વિગેરે) છે કે જે પ્રજ્વેલતિની ચક્રમાં પત્ની સાથે રહે છે. તેમને બાળકો હોયવાનો કેવો જોવા વાંચ છે. પિતા પતાં તે જુદા પડે છે. તે મોટાં થઇ આવ્યાં પાછો સાથે રહે છે, ને કે કેટલાંક પ્રાણિ તો ત્યાજ હમેશને માટે કરે છે.

પશુ રાજ્ય પણ તેનાં રામ સીતાથી સર્વથા શુભ નથી ! એ ખીજે વર્ગે ગણાય. આ વર્ગમાં જંગલમાં મંગલ કરતા હંસ, ચક્રવાક (ચક્રો-ચક્રી), કપોત-કપુતર (અમુક જાતો) અને ઘણું કરીને હુવડનો પુણ સમાવેશ થાય છે. તેઓ જો સમસ્ત જીવન એકપત્નીવ્રત ધારી છે અને એમનું કાંઈ ગરવ, શુ પતિ, શુ પત્ની પુનર્જન કરતાં નથી. પણ મરણ પછી જ જન કરીને શોક કર્યાં કરે છે ! એઓજ મૃત્યુ બાદ દિવન હોઈ જીવે જન્મ મેનાં કરો ! બિચારા હુવડને બહુ માત્ર દેવામાં આવે છે પણ મરણ પછી તે જન પર પરા કરનારા હોઈ પ્રજ્વેલે તેમની પાસેથી કમમાં કમ એક પાંદે તો ચીખવાનો છે ! દિવન હોઈ જીવે પુનર્જન ન કરતી હોવા માટે હોઈ પુરો જીવ કુલાય છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ પોતે તો છુટાજ રહે છે ને મરણ બાદ તો શુ પણ પત્નીનાં જીવતાં જીવતાં પંજુ અનેક પત્નીઓ પોતાની અનેક દિવાઓ ચુગોલિન કરે છે ત્યાં સુધી એ અર્ધજાતનાં સમ કરતાં દરજી વિશેષ છે ! પરી વાત એ છે કે જમે એટલી માત્રા હો પણ મનુષ્ય નામક મદાપદ્ધતિ પશુ એક, ચક્રો જોવા જીવને પત્નીગમી કુદરતી રીતે નથી. હોય તો તે નામને, બેવાસ

રેનો અને બહુ તો અપવાદ રૂપે છે. એક યવા માટે કંઈ શાસ્ત્રસિના દેશની જરૂર નથી. ચંકવાંક, હંસ તથા ઉલ્ક પેઠે કુદરતી રીતે તેઓ એકજ સદચારિણી શિવાય ખીજતો સંકલ્પ ન કરે, અને તેના વિયોગથી વ્યાકુલ થઈ મરણ પર્થત વિશાપમગ્ન રહે ત્યારેજ તેઓ જીવનાંત એક પત્નીગામી કહેવાય. દેખીતી રીતે પ્રભુની તેમને માટે એવી ઇચ્છા નથી. અને જો પુરુષ માટે નથી તો સ્ત્રીઓ માટે પણ નથી. કેમકે પશુ રાજ્યમાં પણ સ્ત્રી પેઠેજ પુરુષ વર્ગની લાગણીઓ લગ્ન પ્રકરણમાં છે તે તો નિર્વિવાદ છે. સારાંશ કે, શરજ્યાત વૈષ્ણવ કુદરતની દ્રષ્ટિથી, પુરુષ વર્ગના તેમના પ્રતિના બચાવકારનો વિધિ આવ છે.

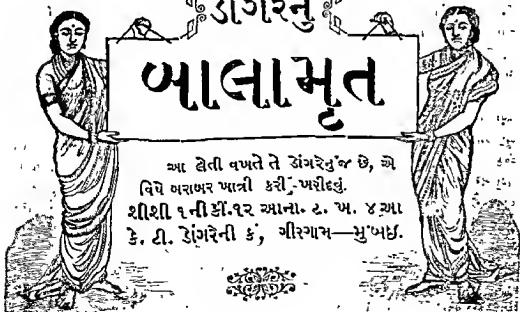
વડે, યુરોપીયનોને તથા હાઈડુરોને લગ્ન પદ્ધતિમાં સૌથી મળતો આવે છે. આ ચોથો વર્ગ છે. જ્યાં સધી એક જીવે છે ત્યાં સધી ખીજ-જીવું તે નામ લેતો-તી નથી. પરંતુ એકના મરણ પછીજ ખીજનું પુનર્જન થાય છે.

નાના હોકરાઓ માટે

બાલામૃત

આ લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે, એ વિષે બરાબર ખાતરી કરી, ખરીદવું.
શીશી ૧ની કો. ૧૨ આના. ૨. ખ. ૪ આ
કે. ટી. ડોંગરેની કં, ગીરગામ—મુંબઈ.

પુત્રિકાપુત્ર, કાનીવ (કેવારી કન્યાથી વતપત્ર થયેલા ૨, સહોદ, હોત, હાલ્યાહિ પુત્રો આ મકરનામ જાણુતા. આવી રીતે મને તે પ્રકારે મર્યાદા શુદ્ધરથે પુનર્માર્ગ કરતી, એ છતાંનું એક પરમ કર્તવ્યનું પણ પડ્યું હતું : નિયામનું વિવેચન આગળ કરવામાં આવે.

અતિથિ સંહાર, એ પ્રયોગ મનુષ્યના ખાસ કર્તવ્યોષીની એક મનાયું. 'યદપિ અતિથિ યદગ્રસ્તિ સમુપ્પ દોષ તેષામ્' તેના સંહાર કરવા એકલેખે; તેને આચન હઈ અન્નાદિકથી સંપૂર્ણ કરવા એકલેખે. '૧ કુલ્લીકવાર અતિથિને અથ પશુ આપવામાં આવતી.

અનુરાસન પર્વના બીજા અધ્યાયમાં અતિથિપૂર્ણના બહુ વખાણ કરવામાં આવ્યા છે. શુદ્ધરથને અતિથિથી બીજું કંઈ પ્રેષ્ય નથી. ૨ અતિથિને યથારાત્રિ ખાત આપવું, એના નેહં પુણ્યકારક બીજું કંઈ નથી. ૩ રક્ષિતવન અને સતપાત્ર અતિથિ પ્રાપ્ત થતાં એ તેની પૂજન કરવામાં આવે તો તે પોતાનું પાપ ધોઈ યજ્ઞમાનનું (એને ઘેર અતિથિ તરીકે આવ્યા હોય તેવું) પુણ્ય લઈ લેતો છે. સુદર્શન મંત્રને કહે છે, ' ખાસ પ્રજા, સ્ત્રી, અને એ કંઈ દ્રવ્ય મારી પાસે હો તે સર્વ અતિથિને આપવું - એવું માત્ર મત છે. ' ૫

દાનનું મહત્ત્વ બહુ વર્ણવેલું છે. જમીનનું દાન સર્વ દાનોમાં શ્રેષ્ઠ મનાયું. ૬ અનુરાસન પર્વના ૧૭ મા અધ્યાયમાં અન્નદાનનું મહત્ત્વ મણિવું છે, તેના દાન. પર્વના ૬૮ મા અધ્યાયમાં તણ અને કીપનાં દાનથી શું ફલ થાય છે તે કહેલું છે.

બળ એક પર્વના ૧૬, ૧૨૬, ૧૩૦ એ અધ્યાયોમાં મનુષ્ય, વપાનજ (નોડા), કીપ, અન્ન, હોલ્યાહિનું દાન કરનારની રુદ્ધિ કરવામાં આવેલી છે. ' અન્નાવાધી મેવથેષાં દ્રવ્યનું' દાન કરતાં તે દાન દાનને મહામયમાંથી મુક્ત કરતું નથી. ૧૭ બ્રહ્મચર્યને તથા આપી તે તોડતાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮ એક પર્વના ૧૩૭મા અધ્યાયમાં શાકોદ્યોને બુદ્ધીબુદ્ધી વસ્તુઓ. આપવાથી રથગમાં બધેલા

૧. અતિથિઃ કિલ સૂતરેઃ પ્રાકૃતોઽપિ વિજ્ઞાનતા । ધર્મે જિજ્ઞાસનતેન ર્કે પુનર્બીદ્યો મયા-
ન ॥ શુદ્ધર ૧. ૧૧૨.

૨. શુદ્ધયાતી ન સુખોજિ માતિષેર્વિવતે પશ્વ । અનુ ૨. ૪૪.

૩. નરીદર્શં પુણ્યફલં વિવિજનમિદં વિચતે । યથારાત્રિ ચ યો દયાદર્શં વિષ્ણુ સંસ્કૃતમ્ ॥
વન ૨૪૦. ૩૬.

૪. પાર્વં ત્વતિથિમાસાય શીલાત્વં ચો ન પૂન્યેત્ : સ રક્તા દુષ્કર્તં તસ્યૈ પુણ્યમાદાય ગચ્છ-
તિ ॥ અનુ ૨. ૧૨.

૫. પ્રાણ દિ મમ લવાચ યદાન્નપ્રિયતે વસુ । અતિથિભ્યો મયા દેવમિતિ મે વ્રતમાહિતમ્ ॥
વન ૩૧૩. ૫૧.

૬. અતિ દાનાનિ ધર્મોજિ શ્રમિનીદાનમુચ્યતે । અનુ- ૬૨. ૨.

૭. અન્નાવાસાસુગતેન દાનધર્મો ધનેય યઃ । કિયતે ન સ કર્તારે પ્રાયતે મહતો મયાત્ ॥
વન ૨૫૧. ૨૨

૮. પ્રાજ્ઞાનસ્ય પ્રતિધુત ન મયા લદુષાહૃતમ્ । લક્ષ્મણે પાવકી ચોન્નિમાપનોઽસ્મિ પ્લવેગમ્ ॥
અનુ ૧. ૧૨.

લોકોની ચાંદી આપેલી છે ! ! દાનરૂપે આપેલાં કહ્યું અગ્રવણ જણાય છે. તેની ઉદારતાનું એક દૃષ્ટાંત સૂચના આપવા છતાં આજ્ઞાલુપેષ ધારણી આવેલા ઇન્દ્રને, નેપર તેનું આશુ અવિત અનલગિત હતું એવાં, કવચકુંડલ તેણે આપી દીધાં હતાં તે છે.

સરણાગતનું રક્ષણ કરવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય હતું. સરણાગતનો નિષેધ કરવો એ પ્રસ-
હુત્યા કિંવા ગેવધ કરવા નેટકુંજ મોકું પાતક ગણાતું. 'હાય નેહી, હિંમી, ને પ્રત્યક્ષ રાત્રુ પશુ
આવે તો તેના પર દયા કરી તેને મારવો નહીં' રે પ્રજ્ઞાન કરતાં મોકું દાન ખીણું કાઢીને રાત્રુ
આવેલા કપૂતરનું રક્ષણ કરવા સાડે શિખિશાનએ એક રથેને પોતાનું માંસ આપ્યું હતું, એની કથા
અનુશાસન પૂર્વના ૩૨ માં અધ્યાયમાં આવે છે.

પોતાના યશને કલંક ન લાગે તેટલા સાડે મહાભારત અને રામાયણમાં પણ મુખ્ય 'માણસો
ખાસ કાળજી રાખતા જણાય છે. કીર્તિની 'મહતી' કહ્યું વનપર્વમાં ગાઢ છે. (અધ્યાય ૩૦૦).
લોકાપવાદથી બંદી "હું અવિતનો કિંબહુના જનકાત્મક (સીતા) નો પશુ ત્યાગ કરીશ," એવું
રામ કહે છે. કહ્યું પણ કહે છે કે "અવિતનો વ્યય કરીને પણ કીર્તિનું રક્ષણ કરવું જોઈએ." ૬.

તીર્થયાત્રા કરવી અને પવિત્ર નદીઓમાં સ્નાન કરવું એ એક પાપનાશક છે એવી માન્યતા
હતી. પ્રથમ પાપકર્મ કરી ને મનુષ્ય ગંગાકાંઠે રહે છે તે મુખ્યાં વ્રતમ અતિએ પહેાંચે છે, એવું લખ્યું
છે ! ! ૫ આ સંબંધી વનપર્વમાં (અધ્યાય ૮૧) અને અનુશાસન પર્વમાં (અધ્યાય ૨૫-૨૬)
પ્રમુખ વિસ્તાર કરેલા છે.

બંધુબંધો સંબંધ બહુ દૃઢ માનવો, એવું કહેલું છે. યદપિ બંધુઓમાં આપસઆપસમાં
કસદ હોય છતાં ત્રીભ પાસે તેમનો નાશ કરાવવો નહીં. હાલના સમયમાં ખર્ચે લેખને
આપેલો ઉપદેશ. પ્રત્યેક પોતાનાં હૃતપટલપર કોતરી રાખવા લેવો છે. બંધુઓમાં કસદ
અને બેર તો વારંવાર થયા કરવાનાં; પરંતુ ન્યારે કોઇ ત્રીજો મનુષ્ય આપણા બંધુઓની
પૂઠે લાગે ત્યારે પાતકાં તરફથી આપણા બંધુઓનું અપમાન થાય એ સારા માણસથી સદન
ન થયું જોઈએ. ૬

૧. યો હિ કશ્ચિદ્ દ્વિજાન્હવ્યાદ્રાં વા લોકસ્ય માતરમ્ । શરણાગતં ચ સ્વજતે તુલ્યં તેષાં હિ
પાતકમ્ વન ૦ ૧૩૧. ૬.

૨. વદ્વાઙ્ગલિપટં દીનં ચાત્વર્તં શરણાગતમ્ । ન હન્યાદાનૃલંકસ્યાર્થમપિ રાત્રું પરન્તપ ॥
યુદ્ધ ૦ ૧૮. ૧૭.

૩. પ્રાણદાનાત્ પરં દાનં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ ॥ અનુ ૦ ૧૧૬. ૨૬.

૪. અપ્યહં જીવિતં જગ્યાં યુષ્મન્વા મરતર્પમ્ । અવવાદમ્ભયાદ્ગીતઃ કિં પુનર્જનકાત્મજમ્ ॥
ઉત્તર ૦ ૪૫. ૧૪-૧૫; ઓવિતેનાપિ મે રક્ષ્યા કીર્તિસ્તદ્વિદિમે વ્રતમ્ ॥ વન ૦ ૩૦૦. ૨૮.

૫. પૂર્વે વયસિ કર્મોણિ કૃત્વા પાપાનિ યે નરાઃ । પથાર્દગાં નિવેક્તે તેઽપિ ચાન્યુત્તર્મા ગ-
તિમ્ ॥ અનુ ૦ ૨૬. ૨૦.

૬. મવન્તિ મેદા જ્ઞાતિનાં કલહાદ્ય શ્લોકોદર । પ્રસક્તાનિ ચ વૈરાગિ કુલધર્મો ન નશ્યતિ ॥
યદા તુ કશ્ચિજ્ઞાનોનાં ચાઘઃ પ્રાર્થયંતે કુલમ્ । ન મર્પયન્તિ તત્સન્તો યશ્ચિનાંભિપ્રધર્પણમ્ ॥ વન ૦
૨૪૩. ૨-૩.

પુણ્ય ઠેકાણે દેવ અને પુરુષપ્રયત્ન એ એકના સંમિલનની તુલના કરેલી છે. તે પરથી એમ નિષ્ણાય છે કે વ્યાસ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય એ એક કેવળ દેવનારી કે કેવળ પ્રયત્નવારી દેવ અને -હોળા દેવ અને પુરુષપ્રયત્ન એ એકના વિનય મર્ધિત છે; દેવળ પ્રયત્નથી જ પુરુષકાર. કેવળ દેવથી જ સર્વ સર્વ થશે એવું નથી; દેવ અને પ્રયત્ન એ પરસ્પર સાથે છે એવા સંમિલન એક અન્યમને પ્રતિપાદન કરતા નિષ્ણાય છે. અર્થેત્યાદિશબ્દો બાવીસમા સુત્રમાં દેવવારી થઈ લઈએ છીએ કે, "દેવથી વિરોધ કરવાનું કશું પુરુષમાં સામર્થ્ય છે ?" ૧ પણ લઈએ છીએ પ્રયત્નને પ્રત્યાન્ય આપી કહે છે કે, "હીન અને દુબળા દેવની સા સાથે આટલી માતબરી માનો છે ?" ૨ અન્યને પોતાને પડકાર લીધે કહે છે કે "દેવના એક છે અને પુરુષપ્રયત્ન નિષ્ફળ છે." ૩ એવાં ક્ષેત્ર ન હોતાં એમ વર્ણિત બી નિષ્ફળ નય છે, તેમજ પુરુષપ્રયત્ન વગર દેવ લૂણ છે. ૪

અનુશાસન પર્વના ૧૦૪, અને શાંતિપર્વના ૧૯૩ માં આપાયમાં સવારમાં ઊઠી શાતા, સ્ત્રી વખત મુખી પ્રવેશ મનુષ્યે કમ વર્તિતું તે સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ નિયત્રો કહેતા છે. દિનચર્યા. એ કે તેવું વિરતાથી વર્ણન કરતું અને સક્રમ નથી, છતાં કેલીક ક્રમ્ય બાળકોનો વલ્લભ અને કરને ભરી છે. દરેક સૂર્યોદય પૂર્વે ઊઠતું; પાશ્વ સાથે કિના એકલાં ૩૩ બહુ નહીં; બીજાનાં કપડાં કે એક વાપરના નહીં દક્ષિણ કે પૂર્વ તરફ પથ ચાલી હાથનું નહીં; નમ્ર થઈ રેનાન કરતું નહીં; વિરોધ નિદ્રા લેવી નહીં; કલિત્રાસનો અભ્યાસ કરવો; ઉદિસાદિમાંની કષાયાં નાચવી; મહાભાષ્યાનાં અગ્રિય ઉમેશા નબળે સામે ચાલવો; અને સત્ય બોલવું. કુળ પાંચ ઠેકાણે નહીં બોલતા પાંચ લાગતું નથી :—(૧) માત્રીમાં; (૨) સ્ત્રીમાં સાથે; (૩) વિનાશ પ્રસંગે; (૪) પ્રાણ સંકોચની આપત્તિ આવતાં; અને (૫) સર્વ ધનનો નાશ થવાનો વખત આવે ત્યારે. ૫

અનુશાસન, સુશાસન, ચૈત્ય, સુશાસન અને એ ચાર, પાત્રીમાં સાથે સંસ્કૃત ચાલે, એનાં પાંચ મહાપાત્ર માનવામાં આવતાં; પરંતુ સત્વિયદૃષ્ટિથી જોનાર બ્રાહ્મણને (દ્રોણાદિ મહાપાત્રક. એવા) લદાઈમાં ખાવામાં પાત્રક મનાતું નહોતું, ૬ એ કે ખાતરાપાત્રકના કલમાં બ્રાહ્મણે સુશાસન કરતા નહોતા, છતાં સુશાસનની વાત પરથી બ્રાહ્મણે એ સમયે મલ પીતા હતા, એવું નિષ્ણાય છે. અલપી બ્રાહ્મણ પિત્રો અપકર તિરસ્કાર ભતાવવામાં આવતા. ૭ સુશાસી બ્રાહ્મણને એ સુખ્ય વસ્ત્રમાં અન્યથા ઊઠી અભિષેકમાં આવે છે તે સુખ્ય પિતા ગોળાને વેચનાર એ જુ તરે હોય અનાથ કહી બોલાવશે, ૮ એમ એક ઠેકાણે

૧. કથ દેવેન સૌમિને ચૈલુમુલહરે પુમત્ । યયૈવ્યાં ૨૨. ૨૧.

૨. કિ નામ કૃપયં દેવસાક્તમભિશંસસિ । અયો ૨૩. ૫.

૩. દેવમેન પરં નયે પુરુષાયો તિરસ્કઃ । ચન ૧૦૮. ૨૫.

૪. મથા જીજં વિના ધૈયમુસં મવતિ નિષ્કલમ્ । તથા પુરુષકરોણ વિના દેવં ન વિખતિ ॥

અનુ ૬. ૭.

૫. ન નર્મયુક્તં વચનં દિનાસ્તિ ન છોપુ રાજત્ર વિવાદકલ્પિ । પ્રાણાત્યયે સર્વધનાપદારે પંચાનુ-સામ્યહુપાતકાનિ ॥ અસિ ૮૬-૧૬.

૬. ડયત્તુમયો દૃષ્ટા દ્રાક્ષણં શ્વચ્ચુક્ત્ । એ દુન્યાસારે કુદ્ધં સુખ્યન્દમવલખિનમ્ । મહાહુપ ન તસ્ય સ્વદિતિ ધર્મેષુ નિશ્ચયઃ । ડયોગ ૧૦૮. ૫૧.

કહેલું છે. શુક્રાચાર્ય કહે છે કે "જે બ્રાહ્મણ આજથી સુરા પીરો તે ધર્મબાહ્ય થઈ. તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાતક લાગશે અને ઉદ્ધતોકમાં તેમજ પરલોકમાં તે નિધન થશે." ૨ બ્રાહ્મણ શિનાયના લોક-વિરોધતા: જ્ઞાતિયો-મલપાન કરતા.

સૌથીનાં આચિન્નસાર બહુ કાળજી લેવાતી. જાલકારમાંથી પાણી પ્રમાણેન પરસ્વીતું રક્ષણ કરતું નેહ્યે; પરજીગમન જેલું ગણધ્યની દાનિ કરનારું કંઈ નથી, જેમ નેકે સ્ત્રી-આચિન્ન. કહેલું છે છતાં વેશ્યાઓના કવચિત્ત્વ દલ્લેખ છે. કૃષ્ણ ન્યાર પાડવા પાસેથી શિષાર્થ કરવા સાર આત્મ્યા ત્યારે તેને સામે લેવા ગયેલા લોકોમાં વેશ્યાઓ પણ હતી. સામંપાદે નસ્યશૃંગના આશ્રમમાં વેશ્યાઓ મોકલી હતી ૧૫ ગાન્ધારી ગર્ભવતી હતી ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે વેશ્યા રાખી હતી ૧૬

જેકે ભારતસમાયજ્ઞકાવમાં પાતિવ્રત એજ સૌથીતું પરમ બુધ્ધ મનાતું; છતાં બહુ પુરાતન કાળમાં તેની સ્થિતિ નહોતી એવું બતાવનારાં અનેક વાક્યો છે. બહુ પુરાતન કાળમાં સ્ત્રીઓને કાઈ પણ પ્રકારતું બંધન નહોતું; કોઈ પણ પ્રકારનો પડદો ન રાખતાં તે મનપૂન આચરણ કરતી, અને પાતિવ્રતનું લક્ષધન કરવા છતાં તેમને પાપ લાગતું નહોતું. મહર્ષિ વ્યસે સુદ્યાં આરાં વર્તનને વલણ આપી છે; અને 'વત્સરકે દેશમાં અલ્પાપિ એનીજ સ્થિતિ છે, 'એવું પાણુ પાસે માટ્રીને કહેવાડાયું છે, ૭ લક્ષધન કરે તો બ્રહ્મહત્યા નેહું અશુભદાથી યોર પાતક તેને લાગે છે; તેજ પ્રમાણે પતિવ્રતા સી હોવા છતાં જે પરજીગમન કરે તેને પણ તેજ પાતક લાગે છે, એવું 'સ્વેતોતુએ કહેલું છે. ૮ (જે કે આજ નિયમ પુનર્લગ્નની બાબતમાં પણ લાલ પડે છે કે નહિ. તે ૨૫૪૮ કહ્યું નથી. અનુવાદક.)

માહિંમતી નમરીમાં આજ સ્થિતિ હતી; ત્યાં સ્ત્રીઓ ૨૫૪૮થી વર્તતી, સ્ત્રીઓને અપ્રતિબંધ

૧. અનાર્ય રૂતિ મામાર્યો: પુત્રવિક્રમ્યકં ધ્રુવમ્ । વિકરિષ્યન્તિ રમ્યાસુ સુરાપં દ્રાઢાણં યયા ॥ એવોધ્યાં ૧૨. ૭૮.

૨. આદિ ૭૬. ૬૫.

૩. યથામનસ્ત્યાગ્યેષાં દાદા રક્ષણ વિવર્શનાત્ । અરણ્ય ૫૦. ૮.

૪. ન હી દશમનાયુધ્યં લોકે કિચન વિયતે । યાદસં પુરુષસ્થેહ પરદારોપસેવનમ્ ॥ અનુ ૧૦૪. ૨૧.

૫. વનપર્વ ૧૧૦.

૬. ગાન્ધારી ફિદ્યમાનાયામુદરેણ વિવર્થતા । ધૃતરાષ્ટ્ર મહારાજં વેદ્યા પર્યચરતિકલ ॥ આદિ ૧૧૫. ૩૯.

૭. અનાયુતા: કિલ પુર જિય બાસન્વરાને । કામચારવિદારિણ્ય: સ્વતન્ત્રાચ્ચાહાસિનિ ॥ તાસાંયુષ્કરમાણાનાં કૌમારાસ્તુભગે પતીન્ । નાધર્મોડ્મદ્વારોદે સ દિ ધર્મ: પુરાડમવત્ ॥ પ્રમાણદ્વે ધર્મોય પૂજ્યતે ચ મહર્ષિભિ: । ઉત્તેરણ ચ રમ્ભોરુ કુરુપ્તવાપિ રક્ષયતે ॥ આદિ ૧૧૨. ૪. इत्यादि.

૮. ધ્યુચરન્ત્યા: પતિ નાર્યાં યજપ્રમૃતિ પાનકમ્ । મૂળહૃદયસમં યોરં મવિવ્યસ્તુસાવાહમ્ ॥ માર્યા તથા ધ્યુચરત: કૌમારમજ્જાચારિણીમ્ । પતિવ્રતામેતદેજ મવિતા પાતકં મુવિ ॥ આદિ ૧૨૨. ૧૭-૧૮.

આચારણ સંબંધી અગ્નિએ વરદાન આપ્યું હતું એનાં તે દશેશિલી યજ્ઞ યજેષુ આચારણે કરાવી કૃત્તીને સૂર્ય કહે છે, “ કન્યા સપ્ત કમ્પ માતૃ-દરથી નીકળેશેા છે અને તેનો અર્થ ‘ સર્વપર પ્રીતિ કરનારી ’ છે, તેથી કન્યા સ્વતંત્ર છે; સ્ત્રીને અને યુર્યએ બીજકુલ ભેદ ન રાખતાં રહેવું એજ નેસર્ગિક છે; એથી બહુ પ્રકારનાં વર્તન કૃત્રિમ છે ।। ૫૨

આમનાં વર્તનને અત્યંત વિલક્ષણ અને તિરસ્કારણીય હાથે તેવો નિર્દોષનો રીવાજ બારતે સામાયલુકિકે પ્રચલિત હતો. અમે આજળ કહીને મળ્યા છીએ કે પ્રાચીન આર્યોને પુત્રપ્રાપ્તિનો બહુજ અભિપ્રાય હતો. વંશરક્ષિ સાર, ધનના વારસ વરીકે, અને પિતરોને વિહ્વલન આપવા સાર પુત્રની બહુ અપેક્ષા રહેતી. આ પ્રકારે પુત્રને, ને

મહત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું તેનાંજ પરિણામ રૂપે નિર્દોષનો આજ પ્રચારમાં આવ્યો હતો. ઉપરાંત ગ્રુણ કાણે અને ખાસ કરી પિણકદાનને સાર-અમે તે પ્રકારે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, એવીજ તેમની આકાંક્ષા હતી. એમ જણાય છે. કાંઈ સીનો પતિ નિપુત્રક મરણ પામ્યા હોય તો તેની સ્ત્રીને દિવર (કે કાંઈ વિદ્વાન્ બાણજ) દ્વારા પુત્રપ્રાપ્તિ કરી લેવાની પરવાનગી હતી. ૫

વિવિત્રવીર્યની સ્ત્રીએને દ્વિયાયન બ્યાસથી પૂત્રપ્રાપ્ત અને પાંડુ એ એ પુત્રો મળ્યા હતા. “ પાંડુએ કૃત્તીને પણ એજ નીતે પુત્રપ્રાપ્તિ કરી લેવા જણાવ્યું હતું. તેણે એ વાત કબજા ન કરવાથી પાંડુએ તેને પૂર્વે થઈ ગયેલાઓના અનેક દાખલા આપી તેનું મન વાળ્યું હતું. પરંતુસામે નિઃશ્ચિંત્ય પૂછી કરી તે વખતે, કૃત્રિમાંનાઓને બાહ્યોગી પુત્ર મળ્યા હતા. ૪ આ પ્રકારના ને દુષ્ટો થતાં તે ક્ષત્રજ કહેવાતજ અને તે ક્ષત્રની સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થતા તેમજ નામ અસાધતા.

પ્રાચીન કાળમાં આર્યોવર્તમાં ને દુર્ભક્ષનો હતો તેમાં કૃત્તી સ્થાન મધ્યમપણે છે. વૈદિક કાળમાં પણ દુષ્ટકીડા બહુજ પ્રચારમાં હતી અને તેનાં દુર્ભક્ષિણા તે વખતે દુષ્ટાં જણાઈ ચુક્યાં હતાં. ૫ દુષ્ટનાં દુર્ભક્ષિણા સારી થતે ખબર લેવાથી રાજાએને દુષ્ટકીડા નિષિદ્ધ હતી. ‘ ધૃત, મૃચ્ચા, સુરાપાન, અને સ્ત્રીઓપર આંસુકિત થઈ રાજાઓને હાથ ધાય છે એમાં જરાને સંશય નથી. ૬ દુર્ભક્ષિર નેવો ધર્મશીલ અને શાંત, રાજા પણ મૃત રમે છે તેથી જણાય છે કે એ વ્યસન બહુજ પ્રચલ્યું હતું. સર્પની મંત્રની ક્રૂ અને ગેરકૃત્તી

૧. તસ્યાં પુર્વો તદ્વા જૈવ માહિમત્વ્યં કસ્તુરહ ॥ યજ્ઞપુરનિપ્રાણા યોષિતસ્તદ્દતઃ કિલ ॥
 એવમભિવેરં પ્રદાત્સોગામપ્રતિવાસ્તે ॥ સ્મા ૦ ૩૧. ૩૭-૩૮.

૨. ‘ કન્યા ’ સંબંધી પુત્રપ્રાપ્તિ વનપર્વ ૦ ૩૦૪. ૧૩ માં આ પ્રમાણે છે:—અનાદિતાઃ ક્ષિપઃ સર્વા નરણ્ય વચ્ચર્ચિનિ । સ્વમાત્ર એજ શ્રેષ્ઠાનાં વિકારોડન્ય હૃતિ સ્તુતઃ ॥ વન ૦ ૩૦૪. ૧૫.

૩. કારાં તુ પત્યમાવિ નૈ દેવરં કુસ્તે પતિમ્ ॥ સુત ૦ ૮. ૧૨.

૪. પદં નિઃ ક્ષાત્રિયે લોકે જુલે સેત્ર મહર્ષિના ॥ ઉત્પાદિતાન્યપત્ન્યાનિ માહર્ષિવેદ્યારાઃ ॥
 આદિ- ૧૦૪. ૫; તસ્માત્વત્તપિ વત્યાણિ બ્રાહ્મણાણ્યવતાથેકાત્ ॥ મત્રિયોગાયત ક્ષિપ્રવત્ત્યોદયદનં પ્રતિ ॥
 આદિ- ૧૨૦. ૪૦.

૫. અર્ધેમાં દૈવ્યઃ કુપિમિત્તપત્વ વિત્તે રમત્વ યદુ મન્યામાનઃ । તથા યાવઃ કિતવ તથા જાયા કન્યે વિચરંતે સવિતાયમયઃ ॥ ઋગ્વેદ ૧૦. ૩૪-૩૩.

૬. બહેણ મુળપાયાં ચ પાને છાંડુ ચ કીર્તિવાન્ ॥ હૃદયેર્ધિવેરા રાજસ્યયં માન્તિ ન સંસંયઃ ॥
 ભટ્ટ ૦ ૧૫૦. ૩૩.

માતા વિનતા એ એક સારત બકે છે કે એમાંથી જે હારે તે ખીનની દાસી થઇને રહે ! ૧ "ધૂત સાર અને કોઈ આપદાન કરે તો મારે પાછા હકલુ નહીં-એવું મારું મત છે," એમ યુધિષ્ઠિર કહે છે.

ધૂતમાં હારી જતાં એવું દ્રવ્ય કે સગ્ન્ય હરણુ એવું હોય તે પુનઃ રમવા આવે તો તેની સાથે રમવું એટલે એવા નિયમ હતો. (સાધારણ રીતે, જે કે જીતુ એવા અંશમાં, હટએ છતેવાને છતીને એકદમ હડી જવા મળતું નથી !) પાસના કેટલાક દાસ્યોના પુત્રો (દાસ્યો), દાપર (દુવા), વેતા અને ફૂત હતાં ૪.

જે કે ગુલામોનો વ્યાપાર ઇથેએએ જહુ આર્થિક તુકસાન ખમી પેલાનાં રાજ્યમાં બધે કર્યો હતો છતાં ગુલામીની અગામ્ય પ્રથા પચાસ વર્ષ પૂર્વે સુધારેલા અમેરિકા દાસ્ય. ખંડમાં આજુ હતી. ગુલામો સાથે એટલાં ફૌરથી વર્તવામાં આવતું કે તે બેઇ રોમાંય હબાં થાય. જે કે આવા પ્રકારની ગુલામગીરી આર્યવર્તમાં હતી એવા પુરાવા મળતો નથી, તથાપિ મનુષ્યોને ક્યવિક્ય થયો એવું જણાય છે. એક ડેકાણે કહેલું છે કે, "પુરુષ વેચતો હોના એટલું મારી કને ધન નથી." ૫ કેટલાંક દાસ દાસીઓ પોતાના માલિકને ઊડી જઇ શકતાં નહિ. શર્મિષ્ઠા દેવયાનિને કહે છે કે "હું મારી હબર દાસીઓ સાથે દાસી થઇ તારી સેવા કરીશ અને જ્યાં તારો પિતા તને આપશે ત્યાં હું તારી પાછળ આવીશ." ૬ આમ છતાં દાસદાસીઓ સાથે ક્યાણુપણ વર્તવામાં આવતું.

આત્મહત્યા કરનારને શુભ લોક પ્રાપ્ત થયો નથી ૭ પ્રાચીન કાળના તેજસ્વી આર્યોને ધરમાં ખીચડી ખાતાં પડી રહી મરવાનો તિરસ્કાર હતો. આયુષ્યની ઈતિકર્તવ્યતા પૂરી થતાં અને જીહાવસ્થા, રોગ, બંધુવિરોધ, વિપત્તિ, આદિથી છવિત ભારભૂત અને કષ્ટમય થતાં, તેઓ મહાપ્રસ્થાને નિકળી પડતાં; અત વળ્યું કરી, પદાદપરથી પડી, જલસમાધિ લઇ, ડિંવા ચિતારોદણુ કરી, તેઓ દેહત્યાગ કરતા અને ધર્મશાસ્ત્રની પણ સંમતિ હતી. "વેદવાક્ય તત્કે કે લોકવચન તત્કે લક્ષ આપી પ્રયામમાં મરવાનો જે નિયાર તારા મનમાં આપ્યો છે તે છોડી દઈશ નહિ," એવું એક ડેકાણે કહ્યું છે. ૮ હનુમાન કહે છે કે "આ મહાપ્રસ્થાન કેવિએને સુદર્દ સંમત છે એવું અને લાગે છે; તેથી સીતાને જે હું શોધી નહિ કાડું તો જલસમાધિ લઇશ. ૯"

૧. પદ્ધિ સાધ મયા દૈવ્ય દાસીમાવાય મામિનિ । આદિ૦ ૨૦. ૪.
૨. આહુતીઽદે ન નિર્વતે કદાચિત્તદાહિતે શાશ્વતે વૈ વ્રત મે ॥ સમા૦ ૫૮. ૧૬.
૩. જિત્વા પરસ્વમાહુત્વ રાજ્યં વા યદિ વા વસુ । પ્રતિપાળઃ પ્રદાતવ્યઃ પરમો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ વન૦ ૭૮. ૭.
૪. મોક્ષાન્ ક્ષિપતિ ગાઙ્ગીવં ન કૃતં દ્વાપરં ન ચ । વિરાટ૦ ૫૦. ૨૪.
૫. ન ચ મે વિથતે વિત્તં સંકેતું પુરુષં ક્ષવિત્ ॥ આદિ૦ ૧૬૨. ૧૫.
૬. અદં દાસીસહસ્રેણ દાસી તે પરિકારિકા । અનુત્વા તત્ર યાસ્યામિ યત્ર દાસ્યતિ તે પિતા ॥ આદિ૦ ૮૦. ૨૨.
૭. આત્મહા ચ પુમાંસ્તાત ન લોકાંશ્ચિન્મતે શુમાન્ આદિ૦ ૧૮૧. ૨૦.
૮. ન વેદવચનાતાત ન લોકવચનાદપિ । મતિસ્ત્વક્રમણીયા તે પ્રયાગમરણં પ્રતિ ॥ વન૦ ૮૫. ૭૩.
૯. ઇદમપ્યુપિર્નિર્દયં નિર્ણયમિતિ મે મતિઃ । સમ્યગાગઃ પ્રવેશ્યામિ ન ચેત્વશ્યામિ જ્ઞાનકૌમ્ ॥ સુંદર કાણ્ડ, ૧૩. ૪૧.

સુધારક માંથી.

ગયા માસમાં હાંદુ સમાજનો આ ઇલાકાનો સૌથી મુખ્ય બનાવ બૂના તથા નવા વિચારના ભાડીયાઓ વચ્ચે થઇ પડેલા વિગ્રહનો છે. ભાડીયા મહાજનની શેડીયા કમીટી ગાંધીની ધણીરણી યજ્ઞપતી હતી. જેને ન્યાત ખૂંદાર ચૂકવે હોય તેને મૂકે. જેની બાબત મહાજન આગળ લાવવી હોય બેઠાણીથી તેની લાગે અને જેને લટકતો રાખવો હોય તેને રાખે. આ બહાંગીરી તેમણે એટલી તો બેઠાણીથી ચણાવી કે, “બુનારાતી” જેમાં બૂના વિચારનાં મહાપક્ષપાતી ખવને પણ “એવો બચાવ થઇ શકે એમજ નથી” એવો સ્વીકાર કરવા વિના ચાલ્યું નહોતું. કરેલી અરજીઓનાં પણ સાત-સાત વર્ષનાં બહાણાં વાંચાં છતાં, તેનો જવાબ કે દાદ કાંઈ આપવામાંજ આવતાં નહોતાં. કાંઈ પણ ગાંધીમાં આવું અધેર આવતું નહોતું, બે કે ખીજ દિશાએ, એ શેડીયાઓની આસાનો અનાદર અને અપમાન પણ એવાજ બુસ્સાદાર પ્રાતઃવનિથી ઉપાકી રીતે કરવામાં આવતાં. એ શેડીયાઓમાં એક ગુણ સોનેરી હતો. તેમના પેટમાં પાણી હાલતું નહોતું. મીંઝવન તો આત્યાર સુધી એવું ધારણુ કર્યું છે કે મુનિતધારી યોગીપણુ તેમને ધન્યવાદ આપે! જે કરતું હોય તે બેધડક પણ ઠંડે કરેજે એક અક્ષર પણ બોલ્યા વિના ક્યાં જતા. છાપમાં અને ચો-તરફ તેમના વિરૂદ્ધ ગમે તેટલો પોક્કર થાય, ગમે તેટલાં ગાલીપણ અને ફોપદરક બાપણો થાય, ગમે તેટલી મરકરીઓ થાય, તેમની વિરૂદ્ધ નનામે કે સનામે ગમે તેટલાં કાઠું-તો (૨-સુથ ખેડામાં) હેંટખીશે, ચર્ચાપત્રો અને લાગણલો છપાય પરંતુ એ મહાત્માઓ, સીંધો કે આડો, એક દરેક પણ બોલે તો શીઘ્રજુના સોગન ! એ કમીટીમાં મોટાભાગે કાપડ માર્ફેટના બૂના વિચારના ધીમંત માથેડો છે. તેમણે તેમના ભાડીયા તાકરો તથા તેમના દબાયેલા સગાબહાણો અને આશ્રિતોની બોલવાલાથી મહાજનમાં બથુકના બહુમત પોતાના કરી મરકયા છે. અર્ધદબો, દાંભિડો, સુધારા કરતાં પણ સુધારકોનો દેવ સ્વાભાવિક પસંદગીથી કરનારાઓ વગેરે પણ, અંદરથી શેડીયા વિરૂદ્ધ હોવા છતાં, મત તો તેમનીજ તરફ આપતા. આં રિયલિ-માં સુધારકને તેમજ જે ગરીબોને શેડીયાઓ અન્યાય કરતા તેમજ રૂઢન મહાજનવાડીમાં થતું, તે અરબપાડનજ હતું. શેડ ખટાઉ અને શેડ નરોત્તમના પરદેશગમન તથા તે પછી તાંતિ બહીષ્કારને પરિણામે, કોર સુધી-ફેધથી બરાબ ગળણ સુધારકોને ઉભરાઇ જવાતું નિશ્ચિત મળ્યું. સુધારકોએ પોતાની સત્તાથી મહાજન મેળવવાની સભા રા. વાગે બોલાવી એટલે શેડીયાઓએ ૨ વાગે બોલાવી અને પ્રથમ પ્રમુખની નીમણુંક સંબંધી તકરારથી અને પછી ખીજ સભા મટિ રૂથન કરી આપવાની મંંગણીના પૂરાતા બેસનેર ટાડકાથી બન્ને પક્ષો ચાર દસાકની ચાલુ હોવા પછી કંઈપણ કામ્ કીધા વગર મહાસુરકેલીથી અધારાનાં રસ્તો શોધી ચાલ્યા ગયા ! ચોક્કસ પરિણામ માત્ર એક અંકર એજ્યુએટનું માથું કુટવાનુંજ આવ્યું હતું. સુધારક થતાં બહી કોરવ પોડવાનું શુદ્ધ, એની બેળે પ્રથમ દિને, મંગલસરજીમાં આ પ્રગણે સવન.

તાની આપે લે બાદ સમાપ્ત થયું અને હવે બધું છે કે સુધારકો તે પ્રારબ્ધ માત્ર થયો છે. સુધારકો સહી કરોને મહાજનથી જુદા પડ્યા છે. આરે પૂ. ગૃહસ્થાની સહી થઈ છે, અને તેમણે પોતાનું બધારણ ધરીને પદાધિકારીઓ પણ કંટાળે નાખ્યા છે.

જો બહુ મતિવાળા પક્ષની બહુ મતિ, મત આપનારી વ્યક્તિઓ દ્વારા વિચારનું ક્ષેત્ર હોય અને તેઓ વિચાર કરવા અને મત આપવા યોગ્ય હોય તો નાના પક્ષે બહુ મતના પક્ષને શરણ થવું યોગ્ય છે. પરંતુ જો બહુમત કય વિધ્ય, પ્રવચતા, લભ્યશક્તિ, વિચાર કરવાની અશક્તિ ઇત્યાદિને લીધે હોય તો લઘુ પક્ષે તેનાથી જુદા પડવું અને સંપત્તા નાખતો દુરપયોગ યતો અટકાવવો યોગ્ય ઇચ્છિત છે. બાદીયા મહાજનના બે પક્ષમાં આમજ દિયો હતો. તે કારણથી આ છટાછેટા વચ્ચે ઉભયના જનને રાહત આપનારા હશે. લેખીને ઓછીએ, પરંતુ જે મહત્તર પ્રશ્ન ઉપર બહારની સામાજિક લક્ષ હજી પૂરું થયું નથી તે સુધારક પક્ષના નવીન ધર્મના Ten Commandments (દશ નિયમો) ની છે. તદ્વચતા અને ઉદાસીનતાના દીર્ઘ અભ્યાસ પછી, આ અણીને વખતે સુધારક દમન નામકપદ સ્વીકારીને રા. બા. વસનજી ખીમજીએ સરકાર સુધારા પ્રતિ પોતાની ઉડી સામણી બતાવી આપી છે. પરંતુ એમની તરફના પ્રતાપથી હમને કાંઈક નિરાશ થઈ છે એમ હમે, સ્વીકારીએ ઓછી. તેઓ કહે છે કે 'હામ' હમારો ઉદ્દેશ કમીટીની આપખુદી તોડી પાડવાનો જ છે. આરે જુદા પડ્યા છે આરે એ કમીટીનો વિચાર પણ છોડી દેવો જોઈએ ! કસાયલા કેટલનો હેતુ દેખી તો છે. અમે તેના જુના વિચારના હો પરંતુ મહાજન કમીટીની આપખુદ ધર્તીલુકથી કંટાળેલા હોઈએ તેમને આ નવા પક્ષમાં આકર્ષવાનો તેમનો હેતુ છે. પરંતુ સંખ્યામાં જે લાભ થશે તે સિદ્ધાંતમાં એવારો અંકો તો પ્રથમથી જ જણાવે છે કે દરિદ્રારી બાદીયાઓ, પુનર્વનકતો બાદીયાઓ, એમને હમારામાં લેવાના ઊંચે એ વાત જોડી છે. જો હમેશા મારે એમજ થવાનું હોય તો તો માત્ર પરદેશગતોએના લાભ સાર આટલી બધી તકનીક લેવાની જરૂર નથી. સુધારાના પોતાના ઉદ્દેશો તો અચર્ય પ્રથમથી જ પ્રગટ કરવા જોઈએ. સિદ્ધાંત પછી માણસો એ નિયમને બદલે માણસ પછી (અને માણસ પ્રમાણે) સિદ્ધાંત. એવી જે ચાલુ ક્ય નીતિ સુધારક પક્ષે હાથ તો ગ્રહણ કરેલી લાગે છે તે રાજદ્વારી ખંડપટમાં બસે કાવસા-ધક નીચે. પરંતુ આ સામાજિક પ્રકરણમાં તો લાભાલાભની દ્રષ્ટિએ પણ તે કાર્યસાધક ની વાજે, એમ માની શકાતું નથી. દરિદ્રારની કન્યા લાવનારા બાદીયાઓને માટે તો સુધારકો મરી પીડના હતા અને હવે તેમને યોગ્ય જુના વિચારવાળાઓને પક્ષમાં લેવા માત્ર સાર હલેસમાં મારી બહાર ફાટવામાં આવે છે. પરસ્પર બોજનની છટ, પુનર્વનકની છટ, કસાદિ સિ-ધ્ધાંતોને માનનારા બાદીયાઓને પક્ષ નીચી શકશે. જુના વિચારવાળાઓનો એ આપ-ખુદ કમીટી જે બેરકુશ કરે છે તે સિદ્ધાંત તો તેઓ પાત્ર છે. તોરણ ને પાત્ર તેઓ નથી પરંતુ જે નવા વિચારનાઓ પોતાના વિચાર અવધમાં મેલી શકે તો નથી તેઓ છે. જુના વિચારના ગરીબોને માત્ર વેશવાળા વગેરે ઝીણી બાંધતમાં કમીટીથી અન્યાય થાય છે પરંતુ તેમનો ઉદ્ધાર કરવાનું કામ પાછળનું છે. હાલ કમીટીના અધિક અન્યાયનો સવાલ નથી પરંતુ રાનો સવાલ છે. કમીટી આપખુદ નહોતે, દરેક સવાલ મહાજન આગળ, નિયમપૂર્વક

લાવતે તો પશુ સુધારના વિષયોની ગરજ તો સરવાનીની હતી. બહુમતિ સરકારની હતી. એ કમીટી તો બાળકોના, નકામીના પોતાની દુઃખદિનની લીધેલ બૂઝી, ગવામ ગધ છે. કોઈપણ કષ્ટકાને પાત્ર થવા વગર તે પોતાના પાશુના હિતને પાસે કરાવી શકે. કહેવાનું તો એ છે સુધારકોએ મહાજન કમીટીની અગ્રણી સત્તાનો સંવાલ હવે ચોક્કસ કરીને સામાજિક સુધારક શ્રાવણ, અને ગાંધિના અગ્રણી તરફથી સિધ્ધિ કરવાનાં કાર્ય પ્રતિ લક્ષ્યાંક આપું જોઈએ.

હવે એ પશુ આશા રાખીશું કે સુધારક મહાજન જૂનો મરાજન પાસેથી મિલકતનો સાચા પડાવવા વગર રહેશે નહીં. બે સમજવટથી ન બને તો અંતિમ ઉપાય લેતો પશુ તેણે અપક્રમ જોઈએ નહીં. કમીટી પાસાં આસવાજોમાં જે જે તક પડ્યાં હતાં તે દેહને ત્યારે નવર વાડી પછે વાપરવાનો હક છે એમ કોઈ ક્યાવું છે. તેથી હવે કોઈ ક્યાવું નવર પડશે નહીં એમ માનવાને કારણ છે.

ગુજરાતી હોદ્દાએ કદાચ કદાચ એક જોઈએ તેની પરીક્ષા, તેઓની માહિતીનું પ્રથમ હોદ્દા દૈનિક. એક પશુ દૈનિક પત્ર આજ લગભગ એક સદી થઈ ગયા હતાં નહોતું. તે પરથી સહજ થઈ શકશે કે તેઓમાં સાક્ષરતા તો તોટી નથી. વળી દૈનિકના માહકાનો સૌથી મોટો ભાગ પશુ તેમનોજ છે. પાસાંઓમાં ગુજરાતી હોદ્દા એવા સમર્થ લેખકો નથી તેમજ ગુજરાતી વાંચવાની પાસાંઓને આડી દરકાર પશુ નથી. છતાં દૈનિક પ્રશે અસાર સધી તેમનાજ હતાં અને ગુજરાતી હોદ્દાની માહિતીનું કે તંત્રીપણું હેઠળ એક પશુ દૈનિક મળે નહીં. કામની ઉત્તરિને માટે, કામનું કાર્ય સમજી શકે એવા કામનાજ મહત્ત્વનાં સ્વામીત્વનાં દૈનિકની આવરસકતાની અસુધિ થઈ શકે એમ નથી. હમારો મત એવો છે કે એક ઔદ્યોગિક મીત્ર આડી હોય તો તેથી એટલી દાનિ નથી કે જેટલી એક વ્યાપક-ઉદાર વિચારના હોદ્દાના વ્યાપિત્વવાળા દૈનિક ન હોય. આજ કારણથી હવે મેસર્સ રતનલાલ એક કંપનીને અપવાદ-સોંપાવે પત્ર તથા પ્રેસ લેવા માટે અંતરહસ્તી ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તે પત્રના નામો તો રતનલાલ આદ્યારામ શાહ પોતાના કામનાં પશુ અનુભવી છે, અને તેઓ આજના જતાં એ પત્રને હોલ પંચાલ કરશે એવી હેલ આશા છે. અપવાદથી તેમાં પ્રુબળ સુધારો પથોત્તરવામાં આવે છે, અને સાંજ-વતમાન જેવું પશુ અર્થે થયું છે. કદ વધારતાં તપા દાક્ષિણ સુધારતાં તે પાશુ દૈનિકો જેટલું જ સ્વચ્છ થઈ પડશે. પરંતુ તે કરતાં પશુ આજના પંચવાની અને અંગ્રેજી દૈનિકો જેટલું જ સ્વચ્છ થઈ તથા તાજ પથરો વાણું તે પશુ જોવાની હમારી અભિલાષો છે. સંસાર સુધારા પ્રયત્નો એ પત્રની વિશિષ્ટતા પાસ આકર્ષક છે, અને હવે હોદ્દા ક્યાવુંને આ પત્રના માહક સધને પોતાનોજ મહેર આપને પ્રદાર પાડવાની સકિને પ્રુબ કરવા વિનયીએ છીએ.

સ્વામી નિલાનંદના ગદ્ય આસમાં સવલા અકાંઠ મરજી આ દેશને જે હોનિ-યમ છે તેથી કરવા જેમણે તે સ્વામીના વ્યાખ્યાનું એવું કયું હશે તેઓ એક મહાવકતાનો સહજ કરી શકશે. રત. અંતરહસ્તી તથા પત્રના હોદ્દા પત્ર તથા સંખ્યા નૂતની વાંચકીને પ્રેરે પ્રેરેનાં નિહાળીએ હો. પાપટ પ્રભુનાય તથા

રા. બા. વૈધના મંત્રીપદ અત્રે પ્રેરણા કાશીનિવાસી પંડિતશિરોમણિ મહામહોપાધ્યાય શિવ-
કુમાર શાસ્ત્રીનાં મુખ્યપદ હેઠળ હાલના તત્કાલ પંડિતોની એક ગણસભા માધવભાગમાં ભરી
તે મહાસભા તરફથી એક પ્રસ્નો ઉપર મુદ્દેશીમાં સ્વામી નિત્યાનંદે આઠ બાપણો
આપ્યા હતાં. તે બાપણો મુધારાની તરફેણ કરનારા હતાં અને એટલાં વિદ્વાતપૂર્ણ, પ્રમુખ
પુરસ્કાર તેમજ છટાદાર થયાં હતાં કે, બાપણો વખતે લોકોને સ્વામી રહેવાની પણ જગ્યા મુ-
કેલીથી મળતી. તે બાપણોની જનસભાજ ઉપર એટલી તો અસર પડી કે જુના
વિચારનાં પત્રો તેમજ પંડિતોને, સ્વામીને નીચા પડવાને અત્રે તેમની અસર થે ધ-
નોખવાને અનેક સારીનરસી મુક્તિઓનો આશ્રય કરવો પડ્યો હતો એ બાપણોથી સ્વા. નિત્યા-
નંદે હોદી બાપોનાં એક મહાવક્તા તરીકે સર્વત્ર સ્વીકારવા હતા. હમે અગ્રેજ તેમજ
હોદીમાં બાપણુ આપનારા ધણા ખરા વક્તાઓનાં બાપણો સાંભળ્યાં છે. હોદીના ચાર વક્તાઓને
હમે પ્રથમ પંડિતમાં મુખ્ય એ છએ:—(૧) સનાતન ધર્મ મહામંડળના સ્થાપક વ્યાખ્યાન-
વાચસ્પતિ પં. દીનદયાલુ શર્મા, (૨) સ્વામી હસરવજ, (૩) પ્રયાગના ઓ. પં. મદન,
એહન માલવીય તથા (૪) સ્વામી નિત્યાનંદ. એ ચાર મુખ્યમાં બાપણો કરી ગયા છે,
જુરસાદાર વક્તામાં પં. દીનદયાલુ અદિતીય હતા, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરનારી વાણિ વદવામાં
સ્વામી હસરવજ અપૂર્વ હતા-તેમજ શ્લોકો ગાવામાં તેમના જેવો કોઈના કંઈ નહોતો-એ
કે તેમનાં બાપણો તો નાટકની પેઠે ગાખેલાં હતાં અને તેની તૈયાર ચોપડી પણ મળતી
હતી, પરંતુ વક્તાની કંઈ તેથી બહુ અવગણના થતી નથી. પં. મદનએહનના કંઈની મધુરતા
તો રૂપેરી મુદ્દેશીને જળવે એવી હતી, અને તેમની સ્વદેશાભિમાન તથા સ્વધર્મભિમાનની
શુભ પર નિરંતર પ્રગટ રહેતી લાગણી એમની રૂપેરી વાણિ પર સોનાનો ઓપ ચડાવતી. સ્વામી
નિત્યાનંદની વક્તાની એક મુખ્ય વિશેષતા તેમના પ્રચંડ છતાં મધુરતા ધારણ કરી રહેલો અવાજ
હતો. ખીંછ આસ ખુખી એ હતી કે તેમના બાપણોમાં તર્ક હમેશાં પ્રમલ હતો. શુદ્ધિપૂર્વક
દલીલો રજુ કરવામાં તેમના પર કોઈ જીવંતવક્તા સરસાઈ ભોગવતો નહોતો. તે સાથે પ્રાચીન
સંસ્કૃત ગ્રંથોનો તેમનો પરિચય પણ તેમના બાપણોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતો. ગમે તેની
સદ્મહત્તવચાનની વાતો એવી રસિક રીતે રજુ કરતા કે તત્તવ વિદ્યાનના વિષયનો અસિક
પણ તે વાત આનંદ સહિત શ્રવણ કરતો. એમનાં બાપણુની એક ખીંછ વિશેષતા એ હતી
કે વિદ્યાન તેમજ સાધારણુ બન્ને સરખી રીતે એમના બાપણુથી આનંદ પામતાં સદર્શકચતા,
નિરભિમાન, દેશાભિમાન, મિલનસારણુ છલાદિ તેમના અનેક અન્ય સંદર્ભો હતા. એમનો
ખાનગીનો પ્રબંધ એમના અનેક રાજ્ય મિત્રો તરફથી યતો તેથી એઓ સ્વતંત્ર હતા. તેઓ આપ-
સમાજના મહાભક્ત હતા અને દેશની ઉન્નતિ તે સંસ્થાને એક ઉત્તમ સાધન માનતા. તેમના
વેદનો અભ્યાસ અપૂર્વ હતો. અને તેનો કોપ તૈયાર કરવામાં તેઓ વર્ધનો અમુક ભાગ
રોકતા. જો તે કોપ પ્રગટ કરવાનું આર્થ સામાજિક માથે લેશે તો તે સ્વામી નિત્યાનંદ
નું સર્વોત્તમ સ્મારક થઈ પડશે અને આર્થસમાજના એ પરમભક્ત સન્ધારીત અણુ લોકોને
આર્થસમાજકોએ ચુકવું ગણી શકાશે.

જીવન રસાયણ કંપો.

(Biochemi Depot)

આ દવાગૃહી કોઈ પણ રોગને નાબૂદ કરે છે, તમામ પાવરની દવા છુટક તથા ભેદિય તેટલા જ્યાંમાં આમરે ત્યાંથી બનાવી શકે છે. દરેક મનુષ્ય જાતે વેદ અથવા વેદહારિ. (Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાયેલ સર્વ જણાવે છે. વૈદ્ય, ડાકર તથા દુકાનરે મનુષ્યો આને આ દવા વાપરે છે.

રેડ્રાફીની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા ઝીણા મરી જેટલા ઘણા, જોડી કરે પેસા થાળા, કેટલોગ મફત.

સુગંધીદાર અમરભંતિ.

કોઈ કોઈ એ કલાક તો કોઈ આઠ કલાક જણે છે. કોઈ દીરમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલોગ મફત.

ગ્રામોફોન તથા રેકર્ડ્સ

અમારો પાસેથી તમામ જાતના ગ્રામોફોન તથા તમામ જાતના રેકર્ડ્સ વગર લગતો સંખત મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ આજે નીચા છે.

સંખ-એજન્ટને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

સોવર-વગદાર

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જવાબદારી યા છુટક ભેદિયો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંણામીર, સુખવેલ, કમોદ, કેલમ વગેરે જાતના ચોખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલમાં ચોખા, ભાવમાંથી અનુલક્ષીયાની સીધી દેખરેખ હેઠળ રોષ્ટર કરવામાં આવે છે, તૃતીય વર્ગના તૈયાર થાય છે.

૩ ખેતર ગ્રામના વેપારીઓ મોટે આ મીલને ચોખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. કારણ કે એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની ઘોસ અને માલના આવની બરોમરી કરી ચકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં મળેલી કોષ્ટક દેખે છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી. — સ્થાપકપુરા — સુરત

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ

અદરોનમાંથી સેના, ચાંદીના ચાંદ છનામ રાખવેલા.

આહ અને કોઈ ચેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દર્ધ વાંચો તો ખરા !

આહ અને કોઈના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં વ્હાલ વ્હાલની આહુ છુટક તેમજ વચ્ચાપદ્ય ચેટીઓ વ્યાપારી સાથે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર આહુ મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારીની જરૂર મુજબનારાઓએ તેમજ આહુ કોઈના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાતી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ આહુવાળા.

૩૪૩ અમદાવાદ રહેવાન સ્ત્રી-મુખ્ય.

“ સત્ય ”

પતરાજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બતાવનારા

જાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉપરાંત બતાવતી વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ નિકાર, નાતાકાત અને ધાતુના બીજા ગોળાઓને માટે સારા કરી ખરા લુવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ ગોળીની ડબી ૧ ના રૂ. ૧૦ થી મળે છે.

ચાંદલીઆ કંપની.

નાં ૨૩૮, કાલમોદેવી મુખ્ય.

હવે સલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેશી દવાથીજ

જાણીએ માટે સારા થઈ રોકે છે અને ભરસાપાન દેશી દવા માટે જુના જનમનગરવાળા ગજનૈવ સાક્ષી

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું

જાણીતું છે. દરદીની દરકીત જણાવેથી.

મફત

ટેકાણું—દોઢ દેશી દેશી રસની

ગાદીયન રેકર્ડ

૧૦ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ રૂ. ૩-૪

INSTRUMENTAL.

સાઠ

BAND.

બેન.

Jhangir Khan (Amritsar)

જહાંગીરખાન (અમરીતસર)

1000	95014	દલિ શેખાં પડે તે તેરે પાયાં	લેરવી તોલવારે
	95015	ખાંડા બોડે મોરી બેયાં પીયા	લેરવી તોલવારે
1001	95016	દે ગુજરાતે ક્યારી કર ધન દોસ્તા	લેરવી તોલવારે
	95017	દલીવાલી કાતેરે દીખાના	લેરવી તોલવારે
1002	95018	દીવદાર દુહારા તનમન ધન-સુખ તુમ	પદાંતી તોલવારે
	95021	સુન્દરે સાહેલી મોરી પહેલી બાળકા	પદાંતી તોલવારે
1003	95019	પહેરી તું મોરી પ્યારી	બીજાં ચાર તાલ
	95020	હેરીહેરી આંતરીદનદુરખન-શેખાં બે	ધનાત્રી તોલવારે
1004	95022	અવગેરીરી વાઢલી તપડી	તરંગીયા તોલવારે
	95025	દમને ક્યા કીસાદા તારરીર	મેદાગ તોલવારે
1005	95023	તેરીવરે તામન તામની	મેદાગ તોલવારે
	95024	કાલી બાળે બીચ કાલે બુઝાઈ	મેદાગ તોલવારે

Sarna.

સરનામી.

Sheikh Munna

શેખ મુન્ના.

1022	94160	લેરવી બાળા.	1026	94197	કેન કયાલી.
	94161	સદાનાજન.		94198	હોતી જવ.
1030	49216	સીયુ લેરવી કદારવા.			
	94358	બીદાગ મોકસ દારા.			

Sheikh Talim Hossain (Lucknow) શેખતાલીમ હુસેન (લખનૌ).

D 8	94014	લેરવી કયાલી.	D 9	94016	બહેરવા કયાલી.
	94015	પુરવી કયાલી.		94017	બેગોશી કયાલી.

ORCHESTRA.

ઓર્કેસ્ટ્રા.

Pataldanga Orchestra.

પટલડંગા ઓર્કેસ્ટ્રા.

1025	94195	કોરતન.	1032	94388	દમન કચ્છલ કયાલી.
	94196	વીઢવા સુદ.		94389	લુમહનદ કયાલી.

તે શેખાં બીચ પડે ઉમ ગાયે લેરવામાં આવેલાં છે. અમરીત, બંગાલી બેર મીઝ, રે, સ્વરનાદ, કાંઈકામ, કચ્છલી, સુન્દરી, કોરતનાની, જાત, કેનેરીઝ, મરાઠી નેપાલી, ફાર્સી, પંજાબી, પ્રાચીન સંસ્કૃત, શીખ, સોની, તામીલ, તેમજ, દર્શિ, ઉડી વીગેરેનાં કેસોને મ ગાવા, ને કાંઈ મોકલી આપવામાં આવે છે.

અંગ્રેજી બેઝ, બોલીચન, અને જુમવા, કેકોરી તથા, સીના. કેસોને મ ગાવા.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Benaji Street, Circle FORT. BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગૂન.

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ ઔપધાલય.

(લાખો રોખીઓને મૃત્યુનાં મુખમાંથી હેઠ-
ડાવને હીંચીયું તથા બળવાન બનાવવાને મુખ-
મુખ ઔપધાનો પૂર્ણ અચર કરવાથી સમગ્ર
જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નાં અમુલ્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સઘળાં મુખ
અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રોગથી, કામચંધાના અસહ્ય બોમ-
થી અથવા અણસમજને લીધે કરેલી બૂસીથી
હંદગીને નકામી કરી દેવાથી શારીરિક નબળાઈને
દૂર કરે છે. અને શરીરના તમામ અવયવોને
તંદુરસ્તી તથા તાકાતને પૂરતો લાભ આપે છે.
વેધો, કાકદરો અને સહસાર સમજી શકનારા
મથા કુશળ માણસો તંદુરથી જગ્યાએ સહિ-
દોટો એ ગોળીઓની ફોલોડના મજબુત પુગવો છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ૩૫ ૧ નો ૩. ૧

સહસ્ત્રપુટી અબ્જક લસરમ.

આ લસરમો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે
તો જીવાની કઠી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે
અને કાંઠ, પાંદુરોગ, સોજાની દરદો, હાંપડું, દરદ
તથા નડપણાનો નાશ થાય છે.
સવારસાજી જમ્યા પહેલાં પાપાં આંનીબંદરે
થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું
દૂધ પીયું. ખાસ પ્રસંગમાં જંદરનો વિરોધ વિગત
દવા મોકલતી વખતે જીજીવવામાં આવે છે.
કિંમત—તોલા ૧ ના ૩. ૫૦. ૧) પચાસ.

અપુર્વ સાહિત્ય.

નુકતો:

સુરેન્દ્ર કાવળને નુ રમરણ કરવાનારી વર્ણવ
શૈલીથી સુરે લિન; રસ, સમકાર અને વાતની
અપુર્વ ગોઠવણથી અસીદ્ધિ આનંદ, આપનાર
તથા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન આપનાર
કેટલાં સુંદર નેત્રો.
કદ ૩૫ ૧ આડ છેલ્લે-પાડ શ્રેષ્ઠ કિંમત ૩. ૩ રૂબ
વેધશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

ગયેલા પુરુષવને પાછું લાવી આપનાર

વાલકરણ તેલ.

આ તેલ લગાવવાથી ગયેલી પુરુષ શક્તિ પાછી
મળે છે. આ અપુર્વ ચમત્કારિક દવાજા પહેલેજા
વિષે પ્રેમાનો કાલ્દો લગાવે છે. જે દુર્મેચાં માટે
દકી રહે છે.

મુખ અને સંતનિથી નિરાશ થયેલાઓને માટે
તે એક મોહકાં આશીર્વાદ સમાવ છે.
**કિંમત—તોલાં ૧ ની આડલી ૧ ના
૩૩ પિયા ૫ પાંચ.**

લખ કર જુઓથી જુઓવનાર શરીર રચના અને બતાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચે

આંચ મુખ— વેધશાસ્ત્રી

વગર જોઈનેજ જે કામ રૂ. ૩. ૧

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Be to call the attention of the public to their large, varied and the finest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Meemon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રદર્સ.

સોના, ચાંદી તથા અવેશતના ચાલુ વજાનાને અરેના સુકર

દાગીના તથા લોટ જેવા લાંધકની કિંમતુર પરતુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખ મેમણસ્ટ્રીટ મુંબઈ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

જો બહારગામના કોઈને પણ પુરુષ થાવ અથવા સ્ત્રી થાવે છે.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વેળેના ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળના છતાં ત્રીજેરીની નહીં
તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

ખગડી બજારવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
તે વિશે મુલક જેઠા મારકીટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શું કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોક્કસ કારણસર ખરાબી રહેવા ચલા દેતા તે વખત અમારો કુરો જોખમ જે
લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૨૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુખી
મુખી દેતા તે દરમિયાન રાતના વખતે મળીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર પછીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી કુટી નહીં અને ચોરો નીરોવા થઈને નાકીં ગયા. તે
સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ચલાલા પશુ ત્રીજેરી ખાસનાં સતોષ થયો
હતો તે દિવસે અમેએ બારીએનો પકો બદલાવત કાચ્યો હતો અને તેજ રાતે ફરીથી ચોરો
આયા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ લાલા કન્હીયાલાલનું હતું તે
તાણું તા. ૨૨-૧-૨૧ ના રોજ ખરીદે ક્યું હતું તેને તોડવાની બદલ મહેનત કરી છતાં
તે કુટવામાં બારણોનો નકુચો કાપીને અદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતો મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી કુટી નહીં તેમ મુખી પણ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ધેર આવ્યા અને તે જનાર જોઈને તથા દે-ડસ
કુરોનો જોઈને અમે ધસરાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખાસતાં અંદરનો રાતમામન
સમામત નોકરોથી તેથી અમેને ધજોજ સતોષ થયો છે. અમેને લખતાં મુખી ઉપર
માવ, છે અને તમારી ત્રીજેરી વીરો અમારા દીકરા સંપૂર્ણ ખરી થઈ છે, એજ,
તા. ૧૫-૪-૧૧

લીં માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટનું ત્રીજેરીજો અને તાળાં બનાવનાર
લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાત

હુકાત

ભાયખલા-મુખજી.

ખગડી બજાર-મુખજી.

શંકર સંગીત નાલ

ધણા કાળ ને પુરાએલી ખોટ

કેનિ મદારાલીનું કાળ કહેતું કપર સમય તથા દેશની ખરી ભાંત, ખરે આ
પરિત, વેલે કિપરે જાતેવિત્તે રશે, ખરા સુધરે આદિક મૂલ સત્પતિના કલ્પાયે મગફળ
મદિમા, વળ્યુંજમની મપાંદ, નારીમદત આદિ અનેક કિપરોની ઉત્તેજનામય કિપરોની વાપર
વીર, રાત્રિ દારમ તથા એમ મસન ઉત્તેજ તમ લગભગ સનાખશે મગફળ મુ રક મિલ
દશ આના લગે —

રામપ્રસાદ નાનાયણભાઈ

ધર્મીઆ રી, ન ૧૬૬-કોડીપુલી-સુરત

Surat

આ વિચાર બીજા પુસ્તકે પણ મના રાગે દખાવ અર્થે લખે

ધી બોમ્બે સર્વિન્ટસ બેન્ક લી.

હક જોશીસ, જોષોલા સ્ટ્રીટ.

બ્રાન્ચીઝ—મંમાદેવી (મુબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોહલ (કાશિવાડ)

મરાઠેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

કોષોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીસ બેંક ૪ ટકા

આલુ ખાતાંની રોજની

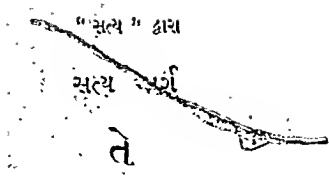
બાડી ઉપર ૩ ટકા (મુબઈ ખાતે)

દુનો મુદતનો કોષોઝીટ, તથા ધી વા તથા લીમ બેંકીંગ લીમનેસ

માટેની ખજાને લેખ તથા વરવાળે મળશે

જયનાગયણ હિંદુ મંચ દાની

મેનેજર કાયરેક્ટર

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ- પેરેટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ઘાટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. બિન્નેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મેદેયા સ્થેશન

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત્ય સ્વરૂપે એકજ સત્ય

સ્થાનમાં સંગ્રહ અને એકજ સત્ય ખાવ.

મત્તમેવ જયતે.

દરેક શહેરમાં એન્ટો-લોધએ હીએ.

સોમેશ્વર-કામીના-પીલ્સ.

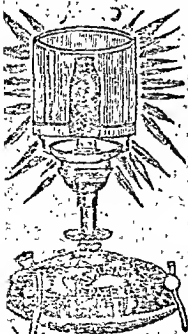
તમારું શરીર નળાણાથી નબળું થાય, લોહી ઘટે, પરી ચઢિરાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ કીલ્ડ થઇ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવો, નાચની હોય, હાથ પગમાં કળવર થતી હોય; સ્મરણ શક્તિ કમતી થઇ ગઇ હોય, પાચન શક્તિ બદલાય ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રા. જા.

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળણો માથુસ પણ પહેલવાન થાય છે. કી. રા. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય

હસનબદ્દી રટ્ટીટ રામગામ—ગાડીખાતા.
કરાંચી

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન.
છીજાયતે મળશે.

એન્ટો-લોધએ છે.

લક્ષ્મીદાસ, ભવાનજી.

મૈન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરતર
મોહનપીલીંગ, ગીરગામ—મુંબઈ.

જાણીતા મીઠાવાળા અમીચંદ જેતવાદણી

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુનું અને પ્રવળા ભારે વીંધાસવાળી ઉંચી મોટી દુકાન, ઠેઠ-બહારકેન્દ્ર સંખ મેમલુ સ્ટીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ જાનવાળા રેલવે સ્ટેશન સુતપત તરફથી અમી જુલુનીમે છીએ કે મુંબઈમાં મીઠાવાળા જેતવાદણી અમીચંદ જેતવાદણે ૧૮૯૮ માં બરોડાં વેંછેવેતે મોઝાનીસન મેગેસિમાં સારે માલ ખતાવરે મારેતી સાવકાતની સર્વેરીકેટ આપવામાં આવી છે. વેંછેવેતેન ફીરલ સુતીવત. ડબલ્યુ. હીલે સરતયાન, ૧૬ ફેરીકાન્ટ સ્ટીટ, ૪૦ સી. હેરી ફીલીપસ, મેકેટરો.

આ જાણીતી મીઠાવાળી દુકાનમાં ઉંચી માવાળી બરેલી તરેલવર, જાનની ચીઠાસો સરવે જાનતા દસવા, અધારણીના લાડવા, જાંબી, મુનરેણી વગેરે તાંછ રોજ મળે. ઉપરાંત જેએને લખાવસ તથા બીજા-શુભ દીરસો ઉપર જેની ફરમાન મીઠાવાળા જેતવાદણે તેને એક દીવસ આમમચસી આડરે આપવાથી ખતાવી આપવામાં આવે. આમારે તો અમારો બરોડાંએ કથી જયુ ઠાવાની પારતી સોખરી નંદી, વરોડાં પોતાના માણસો પાતે જયુ વરદી મીઠાવાળી એકજ લાવે ઉંચો મામ, પુરા પાડીયું. મદેશાની કહી વરોડાંએ અમારા નામડું પાડીયું વાંગલું તથા માંસ ઉપરે ડીકો તપાસીને લેવી. બદલ જામ મારે માલ વી. પી. મી. મીઠાવાળી નંદી.

ઉચ્ચવર્ગોના હિંદુ ગૃહસ્થો માટે જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુઓને એવો મત હતો કે ધરના જેલુ ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખેંસ નથી એની સાબર કાંઈ જોડોંગ-હાઉસ, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી આપી છે.

ઉંચામાં હંચુ અતાગ, જોખ્ખુ કુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંચુ ધી તેમજ પર આગળ તેયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાવામાં વાંધવામાં આવે છે.

અમાલિકે નોકરો અને માલીકાની જાતિ દેખરખને લીધે બહોળા પ્રસિદ્ધિ પામી શુદ્ધ.

ધી સાબરકાંડા જોડોંગ હાઉસ

દે:—ભુલેશ્વર શાકમોકેટ સામે.

મુંબઈ નં. ૨.

ॐ वत्स ।

સત્ય

ધાર્મિક, આંગારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સહાયી તથા મનુષ્યની ઉન્નતિ માટે અન્ય વિષયોપર
લેખો કરનાર અને અન્ય આર્થિક વગેરે પત્રોમાના ઉત્તમ લેખો આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અગ્રેષ્ઠ માસના પ્રારંભમાં પ્રગટ થતું આર્થિક પત્ર

પ્રસ્તુત ૩ શુ.

માર્ચ, સન ૧૯૧૪

અંક ૬ મો.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૭	કવિતાઓ	૪૦૭
૮	સુખ એ નિષમ છે દુઃખ એ અપવાદ છે (૨)	૪૧૨
૯	દશ ઉત્તમ ગુજરાતી નવલકથાઓ	૪૧૭
૧૦	ખબરોનો અજીનો ઉદ્દેશ — ૨૧ નવિનિર્માણ નવસિદ્ધાન્ત શ્રીવેદીયા	૪૨૨
૧૧	દોષો—૨૧ મનસાલ માં ગરેલી	૪૨૪
૧૨	મનુષ્ય અને મહેરીયા તાલ—૧ એન છે રાહ એક એમ. એ. ડેવિસ	૪૨૮
૧૩	સૂત્રમંત્રકાથી—નેદવણાને આત્મલેખ	૪૩૨
૧૪	સાહિત્ય સમાલેચન	૪૩૩
૧૫	સીપ્રાજી (સંગીત)	૪૩૬
૧૬	પ્રચીન ભારત — ૨૧ મનસાલ માં ગરેલી	૪૪૧
૧૭	સામાજિક પ્રકાર (સંગીત)	૪૪૩
૧૮	સ્વ શ શ હામોદાસ ગોરખનંદ સુખડવાળાનું જીવનચરિત્ર	૪૪૬
૧૯	સાહિત્ય એ હુદ્દેચરિત્ર ૬૫૧ પ્રેસિડેન્ટ	૪૪૭
૨૦	સાધન (વિજ્ઞાન) ની રીતો ૪	૪૫૮

તરી અને વ્યવસ્થાપક,
માતીલાલ ત્રિભુવનદાસ દલાવ,
૬૫૬ કોર્ટ પરીસ.

નં ૮૨ કાલવાલી-ગુજરાત

વાર્ષિકમુલ્ય રૂ ૨-૩-૦ તથા પાંચેસ માટે રૂ ૨૫ (૩ શી. ૮ પેન્સ) પોસ્ટેજ અદિત

વડોદરા—સિવાપુત્રામા ધી હુદ્દેચરિત્ર રિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમા વિદુલબાઈ આશાદાસ ઠક્કરે
જાણી તેજ દલાવે ના ૮-૩-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ કર્યું

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

(લાખો રોગીઓને મુક્તિ મુખમાંથી છે.
ઝાવને દીધાં તથા જીવનનાં તોરણો અચૂન-
મય ઔષધો પુરુષ પ્રચાર કરવાથી સમગ્ર
વિશ્વમાં પરિચિત રૂપ) નો અમૂલ્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાઘત, સમજાં મુખ
અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રોગથી, કામધંધાના અચ્છ જોખ-
થી અથવા અન્ય અચ્છને લીધે કરેલ જીવોથી
જીવનને નશાળી કરી દેનારી સારીરિક નબળાઈને
દૂર કરે છે. અને શરીરના તમામ અવયવોને
તંદુરસ્તી તથા તાઘતને પૂરતો લાભ આપે છે.
વેસા, ડાકદરો અને સત્તાસાર સમગ્ર રાજનારા
પણા પુરુષ માનુસો તરફથી જરૂરયાત સદિ.
ફોટો અગોળીઓની ફોટોનો મજબુત પુરાવા છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની રૂપી ૧ નો રૂ. ૧

સહસ્ત્રપુટી અલિક હસ્ત.

આ હસ્તને નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે
તો જુવાની કદી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે
અને કાંઠ, પંડુરોગ, સોજાનાં દરદો, લેપટ દર
તથા તપુ સ્કેપલાનો નાશ થાય છે.
સવારસાંજ ૭ થી ૯ વાગ્યાં પાણી અનીસાર
થી સાકર આપવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું
દૂધ પીવું. ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરતી વિશેષ વિગત
લવા મોકલતી વખતે જણાવવામાં આવે છે.
કિંગત—તોલા ૧ નો રૂ. ૫૦) પચાસ.

અપૂર્વ સાહિત્ય.

સુકતા.

સંપૂર્ણ કારખાતું રમરમુ કારખાતી વર્કન
સુચિત્રિત, રમ, ચમકક અને વાળોની
ચોલનજીની અલિક અને આપનાર
અનેક ઉપયોગક વિશેષોનું કાલ આપનાર
કે સુદર નોંધવ.
કે જેથી આ પેટ પુટ જેનાં કિંગત ૩ ૩ વગર
વેધશાસ્ત્રી મથિશકર ગોવિંદજી,
જામનગર—મથિશકર.

ગરેલા પુરુષને પાકું લાંબી આપનાર
વાલકરણ તેલ.

આ તેલ સજાનવાથી ગરેલી પુરુષ કમિત પાછી
મૂઝે છે. આ અપૂર્વ અપકારક કસાજ પહેલેજ
લિવસે ચેનાનો કાપડો બતાવે છે, જે દમય માટે
કદી ગરે છે.
સુખ અને સંતોષથી નિરાશ થયેલાઓને માટે
તે શ્રેષ્ઠ મોહોટા આધારોનું સમાન છે.
કિંગત—તોલા, લા ની ગારલી ૧ નો
રૂપિયા ૫ પાંચ.

સમગ્ર જાગૃતી

કામચાત્ર વાંચો.

અંત મુખક— વેધશાસ્ત્રી મથિશકર ગોવિંદજી.
સત્યાગ્રહી રોડ

જામનગર—કાંઠાઆપનાર

વગર વાળકરણ જે કાંઠા મળાવે
તેને મૂકત મોકલવામાં આવે છે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘ્નાસઘ વચસો પસ્પૃઘાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃતીયસ્તદિત્સોમોઽઘાતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ગાત્રી (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃઘાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની રૂઢાં કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (પત્તત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) નહીં અકુદિત છે (વદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પગમાત્રા (અઘાતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પ્રસ્તક ૩ છંદઃ]

માર્ચ, સન ૧૯૧૪

[અ'ક ૬ મો.

“વસન્ત સંકાર.”

આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે ।
હૈયું હરખાય હા । અતિ હર્ષના સંચારણે !
આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે !

આત્રકુંજ વાસી ।
ઝાંઝિય પ્રેમ ખાસી ।

મીઠાં મીઠાં ગાન ગાતી, વીરને વધાવતી ।
હૃદયે હિંસા રો વીર રનેહના સંભારણે !
આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે !

ખીસી નવ ચૂત મંડરી, મોઢે કુંજ નિકુંજ;
ધોર ધટા તર આત્રની, સાક્ષાત મૂઢન રસપુંજ.

ધારી અંગ સુન્દર સુશુભર તન સુદાસે !

બહાય શીત સમીપ સાથ મુરબિ શીત સુદાસે !

સજ ધર્મ મધુકણુ સ્વરે વીર આગળે દારણે !

આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે !

નવ પક્ષન ધરી વનવતા, સખી જન્મ લીસે રમ રેલ;
 બાળે સ્વર્ગીય સુન્દરી, જુલવ વસી રાઈ વેલ.
 ચાર પુણ્ય ખીલી જન હિપજન શું વિદારે !
 કેવળ અભિગમ્ય બની ગયાસ શું જુવરે !
 બહોલી બોલો યમ ઘેલી પીરને કારણે !
 આમે વસન્તરાજ આજ ભારે આંગણે !
 શાન્તિ શાન્તિ ! શી વસન્તની શાન્તિપ્રણ હર વ્યાપતિ;
 વ્યાપિતવધી રસ રાજની રસરેલ રગ રગ જામતી;
 સમ્રાટ અંગ અખિલને કરતી કંઈ નવ સંચારથી,
 સત્ત રાજની ગતિ અકલ શી ! વસી હર અતિ સન્તાપતી,
 હેતે હુલાવે !
 કાળી કોમળડી હુલાવે !
 દિવ્ય ગાન ગાતી રા, પીરને વધાવે !
 હૃદયે ઉલ્લાસ રો વીર રમેલના સમ્મારણે !
 આમે વસન્તરાજ આજ ભારે આંગણે !

વસન્ત પદ્યમો

છાંદુલામ્ દાહલામ્ દેશમ્.

રસીલું, રસીલું, એકલું.

મૂળ જન્મભૂમિનું ગુલાબ મીલું !
 નવલું પુનર્ને વિશ્રુતિય દીલું;
 ખીલતું અહીં તું રસીલું, રસીલું,
 અહીં એકલું, કંઈ એકલું.
 બીનું છે તું પ્રભાતની આકળમાં,
 બીનું છે તું વ પુષ્પસન્નદ દળમાં;
 ખીલ્યું કંદકમાં મધુરું, મધુરું,
 હસતું અહીં તું અસહ્યું, અસહ્યું.
 રવિન્દ્રેજ મઝી નવહાસ્ય કીચે,
 નિયતારક શું વચ્ચે રોજ ખાલે;
 નવજાં કારણે જમતું, જમતું,
 મૂળજીવે દિલે જમતું, જમતું.
 વધીય લઈ નવનાય જમે.
 પીચી નવપાદ નવેલું રમે.

૧. સુખદ—

સુખદેવી રોડ

રસીલું, રસીલું, પણ એકલકું,
 અમરું ~~અમરું~~ પણ મીઠલકું.
 તૂળને નિરંખી પ્રભુતા નિચરે,
 મનમાં વળી મુઠું ન ઝરે;
 રસીલું, રસીલું ખીલ એકલકું,
 નહીં એકલકું, પણ તું મીઠકું.
 મુખધ; } હાસમ હીરણ્ય ચારણીયા.

સેંટ એવીયર્સ હાલેજ.

૩૫ રંગનો મોહ પડેલો.

(પદ અથવા આશાની લય.)

રંગ રૂપને જૂએ મૂર્ખ તે મોહરૂપ પડી રૂએ.—ટક
 સાચુ ચોલી મસલી મસલી શરીર ચામડું ધુએ,
 અંદરથી મળ મૂત્ર બરીને બહારથી ના ધુએ.—મૂર્ખ.
 સત્ય, ન્યાય કે કર્મ, દયાનું નામ ધૂઈ નહિ ઉરે;
 પાપ પધારી કરી અંતરમાં દુઃખ પાથરીને રૂએ.—મૂર્ખ.
 પાયાનું ઢેકાણું ન મળે, પોષણ વાસુ કરે;
 બહાઈ વેરા ચૂનો ચોપડતા, કાણું વાળા ચૂએ.—મૂર્ખ.
 દિવાલ ડોલે; પાવા હાલે; કાપા ગડ ડગડગે,
 તકલીલી એ તનના માળા, તાણે શવ તે મૂએ—મૂર્ખ.
 કર્મ કરે આંખો મીચીને, મુલ્ય પાપ તા જૂએ;
 નરક કુંડમાં પડે—સડે પછી પોષક પાડીને રૂએ.—મૂર્ખ.
 તેજ દુલેખ ન કોઈ લગાવે સાચુ કોંઈ ન ધુએ;
 ધાટી ભૂટી સડી ચામડી મસળે મળને ફેવે.—મૂર્ખ.

ચસન્ત.

સ્વભાવ વૈચિત્ર્ય.

કદિ તેવનાં જગ મોખપર ચડતાં ન દોડાં દષ્ટિએ
 પથર કદિ પીગળે નહિ પર્જનની અતિ વૃષ્ટિએ
 મધ મિષ્ટ સીચો મૂળમાં પણ લીમડો કડવો રહે
 “ રંગે પ્રાણ સાથે પ્રકૃતિ ” જસ એમ સગનન સહુ

શુક સમ ગણી અતિ હેતથી કદિ કાગ પુરો પાંગરે
 પણ માંસ દેખી કુષ્ટ એ રસના સ્વરસે રાખી શકે
 અતિ ભાવતાં બોળન જામોડો વરાહને કદિ સ્નેહથી
 પણ જોઇ વિષ્ટા તુલિન પગથે ભય છે ત્યાં નેહથી.
 દૂધથી ધુએ પણ કોમલો નિજ સ્વામતા તજતો નથી
 અગિ પામી કેરી અહિ વિષ તણ હથે સુધા ભરતો નથી
 અતર વિષે પણ રે ! પલાન્કુ ગધ નિજ રાખી રહે
 મણુ વાપરો સાણુ તથાપિ શ્વેતતા ગળી નવ લહે.
 કુસમિત જાળે મળ-સુત્રનો, સંપર્ક શું છાનો રહે ?
 હય સાથ ગર્હભ બાંધીએ પણ આકતું લેપન અહે
 ગીરિ પર ભયે વાપસ વસે નવ દસની ઉપમા લહે
 જન પિશુન આ જગમાં સદા સજ્જન તણા દિલને દહે.
 કસ્તુરી સદ રહે હીંગ પણ નિજ પ્રકૃતિ નવ છોડશે.
 અતિ વેગવાળું પૂર જળનું બંધને પણ તોડશે.
 શ્રમથી ભણે વિદ્યા ભણે, સૌજન્ય વળી પામે મથી.
 બળી ભય પણ વળ સીંદરી સમ પ્રકૃતિ શરતી નથી.

(અશૃત-સદન) રોજકા.
 તાલુકે-ધંધુકા.

}

“ ધીરજ. ”

સ્નેહસૃષ્ટિઃ દંપતીનો પ્રેમ.

(વસન્તતિલકા.)

નાજૂક વેણુ વદતી મૃગસોચના દેા
 હર્ષે છત્રી પ્રયુષથી ગૃહ મન્દિરે હેા !
 જોઇ મુખાબ્જ પતિનું નયનો વિદ્યાસ્થાં
 સ્નેહાદસા દિસત તે નયનો મધુરો.
 નેચી રહે જ્યમ રીતી શરી સંગ વિશે,
 તેવી રીતે હથ દંપતીના વિદ્યાસ્રે;
 સ્મિતાશુ ઉચ્ચ નયને કરતાં દિસન્તા.
 જાણે વડે જન્મ સ્નેહ તણાં કષોણે.
 આનન્દથી પ્રજ્વળમાં અતિ હર્ષ થેશે
 ધોરે મધુર વચને પ્રિય પ્રાન્ત થેશે—

૧

૨

“ તું છે પ્રિયે ! નયનની મુજ કોમલો તું
આછી પ્રસારતી પ્રભા મૃદુ મન્દિરે તું.

૩

તેવી અનન્ત પ્રીતિ શંકર પાર્વતીની ;
તેવી અનન્ત પ્રીતિ સહિ દેવે રચીશું ;
પુરુષ પ્રકૃતિ તણી વ્યવ ભેલડી છે રચી
તેવી રૂપી પ્રણય ભેલડી બાંધી રહેશું.

૪

અન્ધો મુચી પ્રણયની પ્રીતથી અનેરી
અન્યોન્ય પ્રીત ધરશું હૃદયે શું સાગી ;
હા ! શુદ્ધ પ્રેમ કરશું કંઈ વ્યક્ત વિચરે
ને આત્મ-હનનિ સદા કરશું સપ્રેમે !

૫

બ્રહ્માંડ સર્વ પ્રણયાબ્ધિ નિશે હુલાવી
પીયૂષ પાન ચિર શાન્તિ તણું કરીશું ; ”
હા ! સત્ય છે કથન એ મનુની સ્મૃતિમાં
પૂજાય નારી તહીં દેવ સદા રમન્તા !

૬

સુરત.

H. M. DESAI.

મંત્રલ.

દેહાર આરજુમાં અધર રહું લટકતું

—૧

જખી જગર અમારું, મગર રહું લટકતું

શર્મ સારી શાને, રૂપોશ બાર શાને

—૨

શુદ્ધને નિહાળવાને, બુલબુલ રહું તડપતું.

તમા ન જમાનાની, મતલબ ન લાગતી પણ

—૩

કંટક સમુ રીનામાં, મુજને રહું ખટકતું.

ચશ્મે પીછાવું પ્યારાં, તરારી-કદમ લાગે

—૪

કોટે લગાવે જ્વનાં, દીવ હા ! રહું ધમકતું

ચોરીને દીવ અમારું, રહે કામચાપે શાને

બોસાયે-રખસાર લેતા, હા ! દીવ રહું ધટકતું

અય નાજનીન ગેરી ! આશક છું હું કલંદર

મુજ ચશ્મથી એ આંસુ હરદય રહું ટપકતું

બેચેની હીઝી ને, તમાયે-ગમગીનીમાં

મરતાન દીવ હમેશાં, હુરને રહું લટકતું

દી. બ.

કરી લ્યો કલેસોલ !

(' સજીવે સુગાર..... ' એ આશાવરીની ધુન.)

કરી લ્યો કલેસોલ ! હૈયમખોડાં !

રે પલમાં ઉડી જાયું છે હો !

—કરી લ્યો.

જીવન બિયવન સુંદર વિકસ્યું,

તે અધુના કરખાણું છે હો.

—કરી લ્યો.

મધુર સુવાસિત સ્વર્ગિય પુષ્પો,

સૌરભથી સોહાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

આખી લ્યો કુમળાં ફળ મીઠાં,

ગાઇ લ્યો ચીત ગાયું જે હો.

—કરી લ્યો.

દુઃખિયા દિલને ચીત કરીને,

પીધુપ-ખાણું પાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

ખોડાતો પર ખોળ પ્રસારી,

પર દુઃખે દુઃખાણું છે હો !

—કરી લ્યો.

પ્રેમી મુદ્દ ઉન્નત વર્તનથી,

ઉચ્ચ ચરિત અંકાણું છે હો !

—કરી લ્યો.

કશ્યા કર્યાં બેલોં ચક્રી,

મૌદાર્યે ઉભરાણું છે હો !

—કરી લ્યો.

ઉદય મલિનતા દૂર કરવાને,

ભક્તિપ્રવાહે ન્હાણું છે હો !

—કરી લ્યો.

સ્વાત્મપ્રકાશે જળથી રહીને,

બહારસે રંગાણું છે હો !

—કરી લ્યો.

ગિરિધર નિત્યે પરમાનંદે,

મસ્ત બની મગધાણું છે હો !

—કરી લ્યો.

જુનાગઢ, બહાદુરપાનછ
ગોડિંગ હાલિસ.

ગિરિધરલાલ દેવારાંકર પંડ્યા.

સુખ એ નિયમ છે, દુઃખ એ અપવાદ છે.

(૨-મથા જાનેવારીના અંકથી અનુસંધાન).

જે પ્રભુની કૃપા મનુષ્યને સુખી કરવાની હતી તે તેણે સિદ્ધ પાપ-વર-સીંહ, સર્પ, વગેરે આદિ દિવસકે પ્રાણીઓ સા માટે ઉત્પન્ન કર્યાં ! એ પ્રશ્ન નિરંતર કરવામાં આવે છે. તેને

અ મુબલ—

પ્રશ્નપત્રી રોડ

ઉત્તર એ કે મનુષ્યને ઉપયોગી પ્રાણિઓની દીપ એ કરતાં બહુ વધારે લાંબી છે, એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્યને ઉપયોગી પ્રાણિઓ હિંસક કરતાં દીર્ઘાયુ વિશેષ છે તેમજ રૂળ પણ વિશેષ છે, અને એ હિંસક પ્રાણિઓનો નાશ કરવાની મનુષ્યમાં શક્તિ તેમજ શુદ્ધિ, પ્રભુએ, તેમની મનુષ્યને નાશ કરવાની જે શક્તિ તથા શક્તિ છે તેના કરતાં ઓછી વિશેષ આપી છે. જાણે કે આ બંધ-લા રહેને પ્રભુના હાડકા મનુષ્યને હજી ઓછા પડે તેમ, તેણે એ હિંસક પ્રાણિઓને મનુષ્યને અનુપયોગી અથવા હાનિકારક પ્રાણિઓનો નાશ કરવામાં ઘણું અર્થ કામે લગાવ્યું છે ! જંગલમાં યાદ તથા સિંહ જે પુરતા ન હોય તો તેમાંના સુત્રસે, શિયાળો અને હરિણો એટલા વધી પડે કે તેઓ ખેતીનો કચ્છરધાણ કાઢી શહેરની પાદર સુધી આવી પહોંચે !

સરકારે જંગલોના સંચાળ વાઘોનો શિકાર નહીં થાય તે સારૂ ખાસ કાયદા ઘડ્યા છે એ ખસિદ છે. વળી એ હિંસક પ્રાણિઓને પણ કેળવીને, વશ કરીને, મનુષ્ય અનેક ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. અને હિંસકો કેવલ હાનિકારક છે એ વિચાર પણ જમ છે. વાઘનું ચર્મ આસન તરીકે અને સર્પનું વિષ ઔષધ તરીકે મનુષ્યના જેવા તેવા ખપમાં આવતું નથી. સર્કસ અને સંઘર્ષસ્થાન તેમની કસરત અને નમ્રતા વિના શુષ્ક લાગે ! જે મનુષ્યો હિંસક પ્રાણિઓથી દુઃખી થાય છે તો તેનું કારણ તેઓ તેમને વ્યકિતમાં ન રાખવાની તથા તેમનો યથોચિત પ્રમાણમાં નાશ નહિ કરવાની ભૂલ કરવાનું છે.

કુદ્ર થોનિઓની દુઃખકારકતા.

ત્યારે માકડ, મચ્છર, આદિ ઉપદ્રવકારક થોનિઓ શા સારૂ પેદા કરી ? એવો પણ પ્રશ્ન દુઃખવાદીઓ ઉપરિચ્છે કરે છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે મનુષ્ય સુખ ન રહેવાથીજ એ પ્રાણિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એકને રચણે ફસ આદમીઓ રહે, આદરમાં થતો પ્રસ્વેદ નિરંતર વર્ધવાન દેવામાં આવે, અને એ પ્રાણિઓને ઈંડા રૂપ બીજ વાવવા માટે તમે ખેતર તૈયાર કરો અને ખાતર પણ પૂરો અને પછી જ્યારે તેનાં ઈંડા તથા ઝાડ હંગી નીકળે ત્યારે આશ્ચર્ય પામે છો ! મચ્છર પણ આગળ પાછળ મેલાં પાણી રહેવા દેવાથીજ થાય છે. જે એવું દુર્ગંધી, રિચેશ પાણી દૂર કરવાની તમારી શક્તિ ન હોય તો ત્યાં ન વસો છતાં વસો છો અને ઉપાય પણ ચેતા નથી અને પ્રભુને દોષ દેવો એ કેવલ અન્યાય છે. ઉલટું, વધારે બચકરે પરિણામથી ચેતાવવા પ્રભુ તો એ માકડ, મચ્છર, ઉર્ધાધિ આદિને કાસદ તરીકે મોકલે છે !

કલેશકારક દેષી સ્વભાવની ફિલ્સુફી.

પરંતુ મનુષ્યનાં ઉક્ત દુઃખો તો નાનામાં નાનાં દુઃખ છે. મનુષ્યનાં મોટામાં મોટાં દુઃખ હિંસર કૃત મથી પરંતુ સ્વકૃત છે. મનુષ્યો જોઈતા પારકાની સચ્ચિદ દેખીને દુઃખી થાય

છે ! પ્રભુએ દેવ અંકુશમાં રહે, તે, હેતુથી, તેના 'ચેક' તરીકે તેનામાં સંતોષના શુભ પક્ષ આરોપ્યો છે. છતાં જે કેટલાક બીજાના જેટલા પોતે સુખી નહોતા માનથી પોતાને દુઃખી સમજે છે તે તેના ઉપાય નથી ! એવા મહા દેવીઓ દુઃખી થવાને પાત્ર છે ! જે ઠોઠ ખાવા સાફ પથરા આગળ આંખ મીચી છે તે તે જરૂર ઠોઠર ખાઈ ગયકવા ચોક્કસ છે.

આશ્રય એ છે કે સામાન્ય મનુષ્યો બીજાની માનસિક વિશેષ શક્તિઓનો દેવ બદ્ધ ઓછો છે. માત્ર તેની પ્રાકૃતિક શક્તિઓનેજ દેવ કરે છે. યોગાનેજ વિદ્યાનતી વિદ્યા પર દેવ આવે છે. પણ તે વિદ્યાનની 'ફાઉન્ટેન-પેન' ચોરી જવાને મજા ચોરો તેનાર હશે !

પ્રાકૃતિક સુખ કરતાં માનસિક સુખનો અતિ વધારે વિસ્તીર્ણ પ્રદર્શ.

પ્રભુએ મનુષ્યના સુખની વિવિધતા માટે કાંઈ પણ યોજના રોષ રાખીજ નથી. પ્રાકૃતિક પ્રેરણ તેમના આગળ તો છૂટો મૂકી દીધોજ છે. પાતાલ પર્વત પથ્થરોની પૃથ્વી તેમના સન્નિધિ બોધાર્થ છે. પરંતુ તે ઉપરાંત અને તેથી પણ અતિ વિશેષ એવો માનસિક પ્રેરણ પણ તેણે છૂટો મૂકી દીધો છે. તેમને ભુદ્ધિ અને સ્મરણ શક્તિનાં અપ્રુદ વિદ્યા મહાશુ કરવાનાં સાધનો પાવચ્ચંદ્ર દિવાકરો મનુષ્યને લખી આપ્યાં છે ! એમાં એ શી કરામત કરી છે કે વિદ્યાધ્યયન કર્યા પછી, એ અધ્યયનનું મુદ્દલ તો તમે ભોગવ-શોજન-પરંતુ વિદ્યાધ્યયન કરતાં પણ તમને અપૂર્વ આનંદ ધરે. આંધીજ વિદ્યાર્થીનાં જીવન કાલ સૌથી સુખી કલો છે. અધ્યાપકના વિદ્યાર્થીઓનો એ અનુભવ છે કે, તેમના મુદરથાગ્રમ કરતાં પણ અધ્યાપકના વધારે આનંદાવહ હતો.-જે શક્ય હતે તો તેઓ પાવચ્ચંદ્રન વિદ્યાર્થી જીવન બનીત કરતે ! અને વિદ્યાર્થી, કલાઓ અને દુનિયાનાં જ્ઞાનથી મનુષ્ય તે શીખતાં તેમજ શીખી રહ્યા પછી મનની પ્રજ્વલિતતા માનવી કેટલો સુખી-આનંદી-રહે છે તેની મર્યાદા ફેરી શકાય એમ નથી. જ્ઞાનયુક્ત મન આનંદનો કેવો અમોરસ ટપકાવ્યા કરે છે તેનો અભ્યાસને સંકલ્પ પણ નથી. પ્રભુમાં ધ્યાન, ભક્તિથી પણ કેટલો આત્મિક આનંદ વિતા મૂક્યે પ્રાપ્ત થાય છે તેની ગણતાર કરી અશક્ય છે. પરમત્મા આ પ્રમાણે આનંદનો વર્ષા પોતાની માનીતી મનુષ્ય જાનિ પર ચોષાડો વર્ષાવે છે ! તેમાં કેટલાક અપવહો આવે છે ખરા. દુઃખ પ્રતિબિંબી દુષ્ટતા, રોગ અસ્તતા, સંબંધીઓનાં દુઃખથી યત્ન દુઃખ, જગતમાં મર્ગવ અન્નપાન અને અપમાન, એ સર્વે વારંવાર અતિથય દુઃખકારી છે પરંતુ એ સર્વેનું ચોક્કસ તોલ કરતાં જગત્પરી કે સુખનું પાસું વજનમાં મજૂ વધી જાય છે. અપ્રુદ ખજાના મહેરી માત્ર સો બમ્બો તોલા સોનું ચોરાયું તેમાં શું ? એવાં અપવહો દુઃખ તો નિયમિત સુખથી સુખની સામસીની છુટ્ટી વચલી ધારને સતેજ અને તીવ્ર કરે છે-તેના કાઠને સાક કરે છે. તે સુખની પરી ગયલી દરની પીઠાન કરાવે છે. રોગ દુઃખદાયક છે ખરા; પરંતુ નિરોગીતા પ્રમાણમાં રોગી બહુજ ઓછા છે. રોગરોગી દવા કાંઈ અન્ન જેટલી ખપતી નથી ! દર ત્રીજે નહો પણ દબારમોજ આપી વે છે એ વિસ્મરણ ન કરવું. નિરોગીજ નિયમ છે અને રોગ નિરાપ થતાં અધિક આનંદ થાય છે એ પણ કાંઈક દિવાસો છે.

મજા મનુષ્યો આપણી સાથે દુષ્ટતા કરે છે એ સત્ય છે; પરંતુ તેમને ચોક્કસ દિવાસો

કરાવવાનો, તેમનું તાડન કરવાનો, પણ આનંદ-પ્રાપ્તિ છે એ કાંઈક દિશાસોં છે. તેમજ, ખીજું દુષ્ટ છે તો આપણે ભલા યજ્ઞને, ભલુમનસાધનાં અધિક આનંદ ભોગવી શકીએ છીએ.

સંબંધીઓના અથવા સ્વદેશ-બંધુઓના, કહો કે માનવ જાતિના દુઃખદર્દી આપણને પ્રત્યાઘાત રૂપે દુઃખ યાચ છે એ સત્ય છે; પરંતુ એ ખિંના સિધ્ધ કરે છે કે પરનાં સુખથી પણ સુખ યાચ છે । જે અન્યોના દુઃખથી દુઃખી થતો નથી તે મહા કમનસીબ છે, કારણ કે તેને અન્યોના સુખથી જે સુખ પોતાને યવું જોઈએ તે યદ્ય શક્યું નથી. તેનું અંતઃકરણ જડ અને પાયાણુવત્ છે. જે અંતઃકરણ દુઃખી યદ્ય શકે છે તેજ સુખી ~~નથી~~ શકે છે અને જે જગતમાં સુખ વિશેષ છે એ વાત સત્ય હોય તો દુઃખી થનારજ એકંદરે સુખનો ભાગી યાચ છે અને સરવાળે છતે છે.

જગતમાં યત્તા અન્યાય, અપમાન, એકદર તથા પક્ષપાત નિસ્સંદેહ ખલુ છે. તે નિરશંક, મહાદુઃખનાં પ્રયોજક છે. પરંતુ નીતિમાન મનુષ્યે એ દુઃખ હેડાઈ ક્યકાઈ જવાની જરૂર નથી. તે સર્વે સામે યથાશક્તિ યુદ્ધ કરવું અને તેનાથી યતો આનંદ, એ સર્વ દુઃખનો જેવો તેવો ભક્ષક નથી. જે ઉક્ત દુઃખો સર્વેથી વિશેષ સહન કરનાર દેશોદારક ખીરોને તમે દુઃખી માનો તો બસ, પણ હમે તો તેમને, તેમના પર જીવમ કરનારાથી સહજગણા સુખી માનીએ છીએ.

દુષ્ટતાના નાશના વિમુક્તિમાં મળતા આનંદની તુલના
કેાઈ સુખ કરી શકે એમ નથી.

દુઃખની તીવ્રતા તેને "ગણકારવા" ના પ્રમાણમાં છે. તેને વીસાત વગરનું, નછવું, ક્ષણિક ગણો, તિરસ્કારથી તેને તરછોડો તો એ દુઃખમાંથી વિષ નીકળી જઈને તે લગભગ સાદું પાણી યદ્ય જાય છે । દુઃખ તેમજ સુખ શારીરિક કરતાં માનસિક વિશેષ હોય છે. રોગ, ક્ષુધા આદિ, શારીરિક દુઃખ મનોબળથી ખલુ અત્યાંશેજ એહાં યાય છે. પરંતુ શરીરદ્વારા નહીં હિંતુ કેવલ મનના કારણથી યતું દુઃખતો મનોબળથી ઘણેજ અંશે ઝોણું યદ્ય શકે છે. મન ઘણ મનુષ્યાનાં વંધમોક્ષયોઃ કારણમ્. નિરાશા, ભય, રોક આદિને વશ ન યાઓ અને તમારા દુઃખમાંથી નેવું ટકાનો નાશ સ્વયમેવ યદ્ય જરો. તમે ૯૦ ટકા સુખી છો તો આ પ્રમાણે ૯૯ ટકા સુખી યશો.

દુઃખની થતી અત્યુક્તિ તથા સુખથી થતી અદ્યોક્તિ.

મનુષ્ય પોતાને માત્ર અમુક સુખની ખામી હેવાથી દુઃખી માની લે છે. અમુક મનુષ્ય અન્યથા સર્વ રીતે સુખી હોવા છતાં સ્વરૂપવાન ન હોવા સાર, અથવા સ્વરૂપવાન સ્ત્રી ગ્રીમંત ન હોવા સાર અથવા માત્ર પુત્ર ન હોવા સાર, અથવા સ્ત્રી કે પતિ રચિત યદ્ય જવા સાર પોતાને દુઃખી માની લે છે. આ પ્રમાણે દુઃખની તે અત્યુક્તિ કરે છે અને સર્વસ્વ, દુઃખના

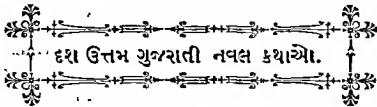
સવળી બાલુએથી જુવે છે. એથીજ તેને સુખ છે તેથી સોગણું આણું અને દુઃખ હોય તેથી સોગણું વધારે લાગે છે. ખરું જોતાં અણુક સંપત્તિ ન હોવી એ કાંઈ દુઃખ નથી. દાખલા તરીકે પત્ની ન હોવી કે પુત્ર કે પતિ ન હોવો એ પોતે કાંઈ દુઃખ નથી, કિંતુ એ પ્રકારનાં સુખનો અભાવ થાય છે એટલુંજ સત્ય છે અને એક સુખ ન હોવા સારૂ, ખીલા અનેક નિર્દોષ સુખો શા માટે નીરમ ગણી નાંખવાં ? ગાંધીના ઘરમાં એક વસાણું ન હેય તેથી દુઃખન શા માટે જન્મ કરી દેવો ? સંતતિ સિવાય લગભગ ખીલ જન્મી, સુખની સામગ્રી, યોગ્ય વય તથા સાધન હોય તો, પ્રાપ્ય છે તે પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો. અને તે છતાં ન મળે તો દુઃખ સાગરમાં ન ડુબી જતાં, મનનું શમન કરવું એજ બુદ્ધિમયો માર્ગ છે.

પરમાર્થમાં સુખની કલ્પના.

સ્વાર્થ સિદ્ધિથીજ સુખ છે, પરમાર્થથી દુઃખ છે એ વાત શારીરિક તથા પ્રાકૃતિક દૃષ્ટિથી ખરી છે. પરંતુ મનનો દિસાળ લેવામાં આવે તો એ કુંક દૃષ્ટિ જણાયો. પરમાર્થમાં સુખ મનવા માટે મનને પ્રથમ ખાસ કેળવવું જોઈશે ખરું. શરીરના પ્રવાહમાં તણાતો મનને તેની પ્રતિકૂળ તરફ તેને શિખવવું જોઈશે. પણ એકવાર સિખ્યા પછી, એકવાર શરીરથી સ્વતંત્ર અને શરીર તેને પરત્રય થયા પછી, એમાં અનિર્વચનીય આનંદ આવે છે. સુખનો આ સુખમાં સુખ ભાંગાર છે, જે પ્રભુએ માતામાં ખાસ કરીને તથા પ્રગટ રીતે અને મનુષ્યમાં સામાન્ય રીતે અને માત્ર સુખ રીતે મુક્યો છે, એ સુખ ખાસતો અને કેળવો અને પછી તમને સુખ કેટલું થાય છે તે સાક્ષાત્ કરો !

પ્રભુએ દુઃખને સુખથી ખાંધી લીધું છે.

કેદરતનો યુદ્ધો કરવાથી તમને દુઃખ થાય પણ છે તો પણ બદલામાં થોડું પણ સુખ. આખા વિના તે રહેતો નથી. બલીનતાથી તમને દશજ થાય છે તો તેને ખંજવાળતા પણ સુખજ થાય છે. બિનકસરતથી તમારી કમર કે શરીરના અવયવમાં દુઃખાવો થાય છે તો શરીર દાખતાં સુખ થાય છે. તમને જાણું દુઃખ કોઈ દારણથી થાય છે તો તે જાણો વારં રહેતું નથી. તમે તરતજ બેભાન થઇ જાઓ છો જેથી હવે તમને દુઃખી કરવામાં કેવલ નિઃશય થઇ જાય છે ! શરીરમાં જે દુઃખ પણ જરૂર આદિ થતાં થાય છે તેનો પણ હેતુ જોશો તો તમારું ભવિષ્યનું સુખ છે. સમસ્ત શરીર, રોગને દૂર કરવા જે શુદ્ધ કરે છે તેનું પરિણામ એ દુઃખ છે ! તમને ઘોરી ચક્રા ગાતાં જે બીચું થાય છે તે શરીરનો પરમાણુઓ ઊંડોડું વિષ દૂર કરવા જે આત્મભોગ આવે છે તેનું પરિણામ છે એમ કોઈટરો કહે છે. તાત્પર્ય કે પ્રભુએ તો સુખજ મહા નિયમ અને મહા હેતુ કર્યો છે, અને દુઃખ અપવાદ રૂપે અને તે પણ સુખ શક્તિ સારૂ, પરીણી તરીકે તમને વધારે સુખ પૂર્વક શીધતાથી દોઢાવવા સારૂ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તે દવાણુ આશય ન સમજતાં, આપણે દુઃખને અનિશ્ચય મોડું તથા ઝોડું સ્વરૂપે આપીને, સુખને દુઃખ આગળ નમન કરવું માની મેઠા ખીએ. સુખજ સંપ્રદાનો નિયમ અને હેતુ છે એમ સંપ્રદાયનું કાંઈક રક્ષક અવયોગન કરતાં બુદ્ધિમાનોને પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહીં.

(૨)

આ સંબંધી સાક્ષરો તથા અભ્યાસીઓના મતોની બીજી ટીપ આજે પ્રગટ, કરીએ છીએ. આવતા અંક પછી હમે સમગ્ર મતો પર સામાન્ય દ્રષ્ટિ કરીને તેનો નિષ્કર્ષ કાઢીશું. માટે પુષ્કળ સંખ્યામાં ગુજરાતી નવલકથાઓ જમણે વાંચી હોય તેમને આ ચર્ચામાં ભાગ લઈને મોડામાં મોડું આવતી તો. ૧૫ મી માર્ચ સુધીમાં પોતા તરફની ટીપ હમારા ઉપર લખી મોકલવા વિનંતિ છે—તાંત્રી 'સત્ય'.

(૧૨)

પુસ્તકનું નામ.	મૂળ લેખ કે આધારાન્તર	મૂળ લેખ	આધારાન્તર કર્તા
૧ સરસ્વતી ચંદ્ર ભાગ ૧-૨	મૂળ લેખ	સ્વ. ઝોવર્ધનરામ
૨ કરણચંદ્રો.	"	સ્વ. નંદશંકર તુળજશંકર
૩ અલકેયચોરિત	"	૨૧. ૨૨ શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૪ પરમાર્થની પ્રતિમા અથવા આત્મબોધની પરિસીમા.	"	સ્વ. સૌ. સુમતિ
૫ વિષ્ણુદાસ.	આધારાન્તર	સ્વ. બકિમચંદ્ર છત્તરજી	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર
૬ કુર્ગેશ નન્દિની	"	સ્વ. " "	" "
૭ સુધા હાસિની	"	સ્વ. રમેશચંદ્ર દત્ત	{ સૌ. વિદ્યાભૌરીશ. નીલકંઠ " રામદાસ સુ. મહેતા
૮ સીતા	"	કર્નલ મેડોક્સટલર	"
૯ ઐશ્વર્યજ્ઞ અને રાજપૂતો.	"	સ્વ. બકિમચંદ્ર છત્તરજી-૧.	૨૧. કૃષ્ણલાલ મોહાવેરી
૧૦ દિલ્લીપર હલ્લો.	"	ધી ગુજરાતી પ્રેસ

વાંદરા,
દેશુઆરી ૧૯૧૪ }

નંલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દીવેટિયા.

(૧૩)

૧ સરસ્વતી ચંદ્ર.	સ્વ. સા. ગો. મા. ત્રિપાઠી.
૨ કરણચંદ્રો.	" " નં. ધ.
૩ વનરાજ ચાવડો.	" " મ. રૂ. નીલકંઠ.
૪ સુલાભસિંહ.	" " મ. ન. દિવેદી.
૫ હિંદ અને અગ્નિનીયા.	" " ઇ. સુ. દેશાઈ.
૬ સુકાલ.	" વૈ. મ. ગો.
૭ ઐશ્વર્યજ્ઞ અને રાજપૂતો.	સા. શ્રી હ. મો. જવેરી.
૮ કાદગબરી.	સા. શ્રી છ. દ. પંડ્યા.
૯ વિક્રમની વીસમી સદી.	સા. શ્રી સદાવાળા.

૧૦ કુસુમાવલિ.

સા. શ્રી રો. દુ. પંડ્યા.

છબનલાલ નારાયણભાઈ મેઘી.

તેની "વિવેચક."

૧ સરસ્વતી ચંદ્ર

૨ કમલધેણી

૩ વનરાજ આચરો

૪ રત્નલક્ષ્મી

૫ વિષ્ણુધીરજ

(૧૪) ૧ વિષ્ણુધીરજ

૩ દુષીયાદી ભચ્યુ

૮ છતાવતી

૯ ધી "શુભસતી" ની પંડ્યા વાર્તાઓનો

અનુવાદ-અમૃત નાથકવાળો

૧૦ કાદંબરી

બોટાદ-ડેપુટી પહીવટ-
દારની ઓપીસ.

વલ્લભદાસ પાપટભાઈ મહુવાકર.

(૧૫)

૧. મંદરાંકર દુર્ગભંસીકર મહેતા

શ્રીમુલ ગોવર્ધનરામ મા. ત્રીપાઠી

છબનલાલ કાકેરદાસ મોદી

૨૧. અમૃત દેરાવ નાથક

પ્રકાશ કુમારતી મીન્ડીય પ્રેસ.

૨૧. હંચરામ સુર્યરામ દેરાઈ

૨૨. દોશતરામ દુષારામ પંડ્યા

અ. રો. વિદ્યામૈત્રી અને શાસ્ત્રભૈરવી

૨૧. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ

" નાસાયણ હેમચંદ્ર

૨૨. દાદી એ. તામચોરવાળા

૧ કમલધેણી

૨ સરસ્વતીચંદ્ર

૩ છતાવતી

૪ એમ. એ. ખનાને કપો મેરી મિટ્ટી
ખરાબ થી

૫ દિલ્લીપર દલ્લો

૬ ગંગા એક શુભંદ વાર્તા

૭ કુસુમાવલી

૮ મુખા લાક્ષ્મી

૯ વનરાજ આચરો

૧૦ છવન પ્રભા

૧૧ દુ.પી. દાદીબા

ગણુદેવી

તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૪ }

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૨ ગંગા-એક શુભંદ વાર્તા

૩ લીન અને ઓટાનોઆ

૪ કુસુમાવલી

૫ કાદંબરી

૬ વિદ્યમની નીલમી સહી

૭ હંચરામ

૮ વિનિન

૯ છવન પ્રભા

૧૦ છવન સંવેદ

૧૧ શુભાવલિ

૧૨ ૧૧/૨, ૧૧/૩ ૧-૨-૩

૧૦૩ મુલેપર, મુખંડ, }

(૧૬)

૨૧. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ મા. ત્રીપાઠી

૨૨. સા. રો. હંચરામ સુ. દેરાઈ

" " " "

સાકુર શ્રી દોશતરામ દુષારામ પંડ્યા

સા. રો. છબનલાલ દલિલાલ પંડ્યા

સા. રો. મોતીલાલ સદાવાળા

બેન પ્રસન્નોદી મહેતા

સા. રો. વાલેન્ડર સોમનાથભાઈ દલાલ

સા. રો. નાસાયણ હેમચંદ્ર

૨૧. સા. શ્રી મણીભાઈ નરસિંહ દિવેદી

લીખાભાઈ કલ્યાણદાસ દેરાઈ.

(૧૭)

- ૧ સરસ્વતીચંદ્ર
- ૨ કરલુપેયો
- ૩ અલકેયન્યાતી
- ૪ લેખાકાન્ત
- ૫ બીરબલ
- ૬ બરથાહ

સ્વ. ગો. મા. ત્રિપાઠી
" નંદરાંકર તુળબરાંકર
રા. રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ
રા. ભોળીન્દ્રરાય દીવેદીયા

- ૭ પ્રયુરાજ ચંદ્રઆણી અને ચંદ્રબરદાસ
- ૮ દુર્ગાદાસ
- ૯ અલકેયબાઈ અગર ઝાંસીની રાણી

સસ્તું સાહિત્ય

૧૦ ચંદ્રકાન્ત

સ્વ. મનસુખરામ સ્વ.

બારોડા

પ્રેમી. સુસાંકર કામદાર.

તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી

(૧૮)

અનુક્રમ	ગ્રંથનામ	મૂળ કે બાંધકાર	કર્તા	કેટલા ભાગ. કીમત
૧	સરસ્વતીચંદ્ર	મૂળ	સ્વ. ગોવર્ધરામ મા. ત્રિપાઠી	૧ થી ૪ ૭-૧૨-૦
૨	દિન અને પ્રિતાનીયા	"	" ઇન્દુભાઈ સ્વ. દેશાઈ	૧ ૧-૮-૦
૩	કથા સરિતાગર	સં. બાંધકાર	" અને હરિલાલ વિ. વાલજી	૨ ૪-૦-૦
૪	શલાળસિંહ	અ. બાંધકાર	સ્વ. મણિલાલ ન. દ્વિવેદી	૧ ૨-૦-૦
૫	એમ. એ. બનાફે મેરી	મૂળ	સ્વ. અમૃતલાલ કેશવ નામક	૧ ૧-૮-૦
	મિટ્ટી કથાં ખરાબ કી ?			
૬	કરલુપેયો	"	સ્વ. નંદરાંકર તુળબરાંકર	૧ ૧-૮-૦
૭	કાદમરી	સં. બાંધકાર	રા. છત્રનાથ હ. પંડ્યા	૧ ૨-૮-૦
૮	તેજ-પ્રભા	મૂળ	—	૧ ૧-૧૨-૦
૯	અલકેય ન્યાતી	"	રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ	૧ ૧-૮-૦
૧૦	યોગિની અને બાબા	"	રા. રામમોહનરાય જસવંતરાય	૧ ૨-૦-૦
ચુનિ. એલફી-સ્ટન રોડ રાણા સુબેશ. તા. ૧૧-૨-૧૯૧૪			નટવરલાલ અમૃતલાલ ભટ્ટ.	

(૧૯)

૧	સરસ્વતીચંદ્ર	ભા. ૧ થી ૪	સ્વ. ગો. મા. ત્રિપાઠી
૨	અલકેયન્યાતી		રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૩	કરલુપેયો		સ્વ. સા. નંદરાંકર તુળબરાંકર
૪	લેખાકાન્ત		રા. ભોળીન્દ્રરાય ર. દ્વિવેદીયા
૫	સુધાદાસિની		સા. જ્ઞેન વિલાસી તથા સારદાજી
૬	બાલા		રા. રામમોહનરાય જ. દેશાઈ, વં
૭	સુવર્ણકમારી		રા. ચંદ્રસુખ માણકેશ્વર બટ્ટ
૮	છવનપ્રભાત		સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર

* રા. રામમોહનરાયભાઈએ પ્રસ્તાવનામાં બાલાને, યોગિનીને બીજો ભાગ

ખંભાતનો અષ્ટીકનો ઉદ્યોગ.

મૂલ લેખક-રા. બા. માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસ ખંભાતના વાનપ્રસ્થ દિવાન.

અનુવાદક-રા. રા. નલિનકાંત નરસિંહરાવ દીવેદીયા.

(૨-ગતિકથી અનુસંધાન)

ખંભાતના પથરાઓની મુખ્ય જાતોનું વર્ણન યથા ગુણ. પણ ખીજ દેશથી આવનારા હાલ ઘણી જાતના પથરો હોય છે. કેટલાક મુજરાતમાંથી આવે છે તે કેટલાક મદરાસ, સિંહલદ્વીપ, ચીન, બસરા, ધરાન અને યુખારાથી આવે છે. આમાંના કેટલાક બનાવટી હોય છે. સાચા પથરા તે મોરખી પાશેના ટંકાર ગામ આગળથી જડે છે. તેમના મુખ્ય લીલા છાંટદાર અથવા પટોલીયા, લાલ પીળા વગેરે રંગના મણીની જાતના અથવા ચોકોસિટ રંગના પથરા મધિમારીયમ નામના પીળા છાંટીવાળા કાથીયા આરસ, અને ટટક અથવા ખંભાતનો રશટિક. આ રશટિકની કેટલીક જાત મદરાસ, સિંહલદ્વીપ, અને ચીનથી આવે છે. પરદેશથી આવનારા પથરાઓમાં મુનેરી તથા રૂપેરી છાંટીવાળા બૂરા રંગનો *રાજ વરખ નામનો પથરો હોય છે. તે ઘણા સુંદર હોય છે. આ પથરો ધરાન અને યુખારાથી આવે છે. કાલા રાયાક અથવા કાળો પથર બસરા અને એડનથી આવતો હતો પણ હાલમાં બંધ થયો છે. પીરોળના જેવો જ પણ કાચ જેવો બનાવટી બૂરો પથરો પણ ખહાર મામથી આવે છે.

પથરની બધી જાતો ગણાઈ ગઈ. હવે, તેના ઉપર કામ શી રીતે કરે છે અને શું શું બનાવે છે તે જોઈએ.

કારીગરોના ત્રણ મુખ્ય સંસ્કાર હોય છે તે ઉપરાંત કેટલીક વસ્તુઓને ખીજ વધારાના બે ત્રણ સંસ્કારો કર્યા પછી બજારમાં તે વસ્તુઓ મુકાય છે. ત્રણ મુખ્ય સંસ્કાર નીચે પ્રમાણે હોય છે. (૧) વહેરવાનું (૨) ટોકણા વડે ટોકવાનું (૩) પોતલશ કરવાનું. આ ત્રણેમાં વપરાતાં હથિયારો ઘણાજ અસલી જાતનાં હોય છે. અને હજી પણ તેવાંજ હથિયારો વપરાય છે. હથિયારો પણ કારીગરો પોતેજ બનાવી શકે છે તેથી ખહારના માણસની મદદની જરૂર પડતી નથી.

વહેર માં કદવતને ઠોકાણે એક ઘંતા વગરનો લોખંડનો કડકો, પથરાને પકડમાં રાખવાને એક લાકડાનું ચાકડું, થોડી ઝીણી રેતી, પાણી, અને ધાતુનો ભુકો એટલાંજ વાનાં-

જેવા ઘાટ નેદ્રએ હેવા ધાટની બેરે છે પછી ટકાવા માટે બીજા મોણસને આપી દેવામાં આવે છે.

ટાંકવાના કામમાં પણ સાદાં તેમજ ઘણાં થોડાં હથિવારનો ખર્ચ પડે છે. એક સોખ-ડનો અણીવાળો શકુ જમીનમાં ઢંગતો દાટવામાં આવે છે. જે પથરાને ટાંકવાના હોય છે તેને નેટસો ભાગ કહાડી નાંખવાનો હોય તેટલો ભાગ શકુની અણીને એક કે તેમ રાખવામાં આવે છે. પછી ઉપર શંગિડાના ચાયાની હથોડી વડે ધમ્મિ ધામે નેદ્રએ તે પ્રમાણે ટાંકવામાં આવે છે. આમ પથરાનું ખડગચડાપણું તેમજ તેલેતા. ધાટની અનીયમિતતા જતાં રહે ત્યાં સુધી કરવામાં આવે છે. પછી તે પથરા પોલિશ કરનારાના હાથમાં આવે છે.

પોલિશ કરનારાને ઘણા કહેવાય છે. તેનાં સાધનો પણ ઘણાં થોડાં હોય છે. સરાણના ધાટનું એક ચંચ હોય છે તેના ઉપર પોલિશ કરનાર ચક્રનું હોય છે તેમજ સરાણને ચક્ષાવવાને જેમ એક ગજ હોય છે તેમ આને માટે પણ હોય છે. અને એક વાસણમાં પાણી હોય છે. પોલિશ કરનારા ચક્ષા ઉપર ધાટનો ભુકો, કરજ, તથા લાખનું મિશ્રણ લગાડવામાં આવે છે. તેનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે હોય છે. ધાટનો ભુકો ૧ થી ૩ ભાગ, લાખ ૧ ભાગ. જોણું વધતું, પથરાની સખતાઈ ઉપરથી નક્કી કરવામાં આવે છે. ધણાજ કંઠણ પથર હોય છે તેને આ ચક્ષાથી પોલિશ થઈ શકતું નથી તેને માટે તાંપાનું ચક્રનું વાપરવું પડે છે. તરમ પથરા માટે પોલિશ કરવાનું મિશ્રણ લગાડવા વગરનું લાકડાનું ચક્રનું વપરાય છે. સુતરની શાયડીની પેઠે ગજની દોરી પોલિશ કરવાના ચક્ષાવાળા લાકડાના રોલર ઉપર ઘીડી આમથી તેમ બેચ્ચાંથી પથરાને પોલિશ થાય છે. ગજ જમણા હાથમાં રખાય છે. પથરા પક્ષાણેલા ચીંચરા વડે ડાળા હાથના અંચુડા અને આંગળી વચ્ચે પકડે છે. પથરા પક્ષારાથી ગરમ થઈ જતો હોવાથી ચીંચર ધડી ધડી પક્ષાળતા રહેવું પડે છે.

આ શિયાય, ફેટલાક પથરાને બીજા સંસ્કારની જરૂર હોય છે. તે સંસ્કાર માટે ટોળીયા અને પ્રતિમાર અને ફેટલીકવાર વિધાર લોકો કને પથરા મોકલાય છે. સાદા તેમજ તાજેલા મણકયા છરીઓના હાથ, વગેરે વસ્તુઓ બનાવવા માટે આ સંસ્કારની જરૂર પડે છે. ટોળીયા અને પ્રતિમારો પથરાને બીજા પથરા અથવા લાકડાના પોલિશ કરવાના ગોળ મણકયા વગેરે સાથે થાય છે. ધાટના ભુકા અને અડીકના ભુકાથી બરેલી બીની, ચામડાની કોષળગોમાં પથરાઓને બારી તે કોષળોને આમથી તેમ ગૂંચાવે છે આ કોષળોને હમેશા બીનીજ સાથે છે. આ રીતેના કોષળોના સંસ્કાર એક પખવાડિયા સુધી ચાલે છે. પછી પથરા ઓતે વિધાર અથવા વિધનારને ત્યાં મોકલે છે. તે જુદા જુદા માંપની શાયડી વડે તેમને વિધે છે. તે શાયડીઓ પોલાહની હોય છે. પથરા વગેરે બનાવતી વખતે પોલાણ કરવા માટે પણ વિધવાની જરૂર પડે છે. નેદ્રએ તેટલી ઉંઘળ સુધી વીંધી પછી આગળ પડતા ભાગ અથવા ખડગચડાપણું હથિવાર વડે કાઢી નાંખવામાં આવે છે. બધું થઈ રહ્યા પછી પોલિશ કરવાના મિશ્રણથી અથવા તે પોલિશ કરવાના રોલરથી તેવાર યમેલી વસ્તુઓને પોલિશ કરે છે.

આવી રીતે ધમ્મી જાલની વસ્તુઓ બનાવવામાં આવે છે. ખમીસની ખંડાંયનાં બટન, આમળના ભાગનાં બટન, ચપડાં ગોળ, લાજ-વર્તુલ, અર્ધ ગોળાકાર, વગેરે ઘાટનાં ચાક, ઉપરડોમ, ઘડિયાળના અહોડા, તાવીજ. બંગડીયો, કડાં, સીક, કડીયો, ડાબીયો, કાંકણ, સાદા અથવા તાજેલા મણકયાની માંગાઓ, કાગળો ઉપર મુદ્રવાનાં વગન, શાગળ દાપડાની

છરીઓ, હોદ્દર, ખડીયા, છરીની મુક, આંકણીઓ, પુષ્પપાત્રો, ખાલા, રકાખી, શેતરંજનાં કહેરાં, શિરત્રિંગ, તોપો, તોપની ગાડીઓ. વગેરે ઘણી વસ્તુઓ બનાવાય છે.

પથરા જે જે કદના મળે છે તે પ્રમાણે વસ્તુઓ બનાવાય છે. ચીન, અરબસ્તાન, ઇરાન, અને વિશ્વવિખ્યાતમાં ખેડાં અદિનો માલ ધણો ખપતો. અને ત્યાંની માંગણીને અનુસરીને જાણ તેમજ જાણી નથી કરવામાં આવતાં. ચીનમાં મળુકા બહુ ખપતા. તાવીજ અને માદળીયાં ઇરાન અને અરબસ્તાનમાં બહુ ખપતાં. જેજ શોભાવનારી વસ્તુઓ, તેજા સૌન્દર્ય ખાતર વપરાતી વસ્તુઓ વિશ્વવિખ્યાતમાં ખપતી. ખંભાતની ચંદલી હતી તેવામાં તેં આ બધું ~~કેટલું~~ પર-આર્યોજન બહેપાર ચાલતો હતો પણ હવે સમય બદલાયો છે અને હવે હિન્દુસ્તાનના બહારના દેશો સાથેના બહેપાર મુંબાઈ નાના બહેપારીયોની મારફતજ ચાલે છે. ચીન સાથે હજી પર-આર્યો બહેપાર ચાલુ છે.

આનો બહેપાર અને ઉદ્યોગ એક સમય ઉપર ખંભાતનો મુખ્ય આધાર ગણાતો હતો. હજી પણ સગમગ તેમજ છે, અલગત દશા ઘણી પડતીવાળી યદ્ય મળે છે. એક સમય ઉપર આ ઉદ્યોગમાંના દરેક ખાતાના લોકોનું મહાજન હતું, અને તે બધાના ઉપરી અધિકારીયા કહેવાતા, તે તે લોકો બહેપાર ચલાવતા હતા. પણ હવે તેવું કંઈજ નથી. ગમે તે માણસ આ ધંધા કરી શકે છે. આ દુન્ય ઉપર ખંભાતની વસ્તીના ફક્ત મો ભાગ-૨૩૦૦ માણસો-શુજરાન ચલાવે છે. ખેડાં આ દુન્ય મુસલમાનોના હાથમાં હતો. હાલમાં ધણીપી સોદાએ પોતાના હાથમાં તે સંપદ લીધી છે. તે લોકો પોતાના હાથ નીચે ધાંચી, ગોઝા, પીંજરા, રજ-પુન, રાવળીયા, અને મુસલમાનોને રાખે છે. તેમાંના ૧૦૦૦ ધરીયા છે, ૨૦૦ પીંધાર છે, ૨૫૦ ડોળીયા છે, ૪૦ પતીમર છે, અને ખાકીના બધા ખાંડીયા અથવા ઘાટ ઘડનારા છે. છેલ્લા વર્ષમાંના ૨૦૦ કસબ જાણનારા અને ખાકીના અજાન છે. આ ઉદ્યોગનાં જુદાં જુદાં ખાતાં જુદી જુદી જગ્યાએ ચાલે છે. રક્ત આશરે સાતેક બહેપારીયોને ત્યાંજ બે ત્રણ ખાતાં સાથે લાગાં ચાલતાં હોય છે. પણ અરસપરસ સાહાય્યના બાવની ઘણી ખોટી છે, અને તેથી દુન્યની ચંદલી થતી અટકે છે. ૧૦૦૦ રૂપીયાના પથરામાંથી કારીગરી કરીને ૧૦૦,૦૦૦ રૂપીયાની કિંમત જેટલી વસ્તુઓ યદ્ય શકે એમ ગણતરી કહાડવામાં આવી છે, અને તેપણ હાલ વપરાય છે તેનાં અસલી, સાદાં હથિયારો વાપરીનેજ. દર વર્ષે ખંભાતમાં ૩ થી ૫ લાખ ૩૫૦૦ રૂપીયાની કિંમતના પથરા આયાત કરવામાં આવે છે, અને દોઢ બે લાખ રૂપીયાની કિંમતની તેજાર થયેલી વસ્તુઓ વેચાય છે એમ ગણતરી કરાઈ છે.

આ નિષ્પદ ઉપરથી જણાશે કે ખંભાતનો અકીકનો ઉદ્યોગ ઘણા જુના વખતનો છે. ખીજી બધી વસ્તુઓની પેઠે તેના પણ જુનાનીના દહાડા હતાં, અને હાલ તે વૃધ્ધાવસ્થામાં આવી ગયો છે. તેની પડતીનાં ઘણાં કારણો જોઈ એમ છે પણ મુખ્ય એ છે કે કામ કરવાની રીત, સાધનો, હથિયારો વગેરે બાબતમાં કારીગર લોકો હજી ઘણાજ અસલી વિચારના છે. ખંભાતમાં ૧૭ મા સદામાં ખેડો આ ઉદ્યોગ ચડે યથો તે વખતે જે જાતનાં હથિયાર વપરાતાં હતાં તેજ જાતનાં હથિયાર હજી પણ વપરાય છે. પણ હું આશા રાખું છું કે જાન જે સર્વ વ્યાપી પ્રકારક છે, તેની અસરથી લોકો મુદ્દરજે, અને આ અસરથી આપણા આવેલા ઉદ્યોગને ખીચીને ચંદલી રીતિમાં આજી દેશના ખીજા ઉદ્યોગો સાથે હરીફાઈ કરશે. (સંખ્યા)

હોળી.

(ત્રજનાર:—શ. મગનલાલ મા. ઝવેરી.)

દિન્દુએણું આપું છવન ધર્મકર્મમાંજ વ્યતીત થાય છે. તેઓ ખાવા પીવામાં, સુખ દુઃખમાં, વિવાહાદિ શુભ પ્રસંગોમાં, તથા જન્મ-મરણ સમયે પણ ધર્મને આગળ કરે છે. તેમની દરેક માન્યતા સાથે ધર્મના નિષ્ઠ સંબંધ છે, અને તેથી તહેવારો સાથે પણ હોય તો તે સ્વાભાવિક છે. હોળીના તહેવારનું પણ એમજ છે. હોળી કેમ ચારબ થઈ તેની અનેક વાર્તાઓ પુરાણોમાં છે. 'હોળી' શબ્દ હોલિકાનો અપભ્રંશ છે.

હોલિકા કોણ હતી ?

હોલિકા હિરણ્યકશ્યપુ નામના રાક્ષસની બહેન હતી. બ્યારે પ્રહલાદે અનેક કષ્ટો વેડતા છતાં પોતાના કષ્ટ દેવ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનની ભક્તિ છોડી નહીં ત્યારે તેનો પિતા હિરણ્યકશ્યપુ ને રોષ હતો અને મૂર્ખતાવશા સિવ અને વિષ્ણુમાં બેઠે માની વિષ્ણુને પોતાનો શત્રુ સંમતો હતો, તેના પર બહુ ક્રુદ્ધ થયો અને પોતાની બહેન હોલિકાની સહાયતાથી તેણે પોતાના પુત્રને ચિત્તા પર બેસાડી ભસ્મ કરી દેવાની હુકમી રાખી. એક મોટી પિતા ત્યાર કરવામાં આવી અને આ ફાળમાં પોતાના બચીભને લઈ ચિત્તા પર બેઠાં. બહુ સરકાર થતાંજ ચિત્તા બઢી ઠી. અને હિરણ્યકશ્યપુએ યોડીજ વારમાં બેપુ' કે બ્યારે તેની બહેન ભસ્મ થઈ ગઈ હતી ત્યારે પુત્ર છવતી ધ્યાનમ્મ બેઠો હતો. જેમ જાણપડમાં શેરકે, મેશકે અને એવરેનેગા નામના ત્રણ શાકુડી ભત્રીની રક્ષા કર્યાની કથા છે તેમજ આમણી આ પ્રહલાદની કથા છે. બધા ક્ષેત્રોમાં લખ્યું છે કે પરમેશ્વર પોતાના સાચા ભક્તની રક્ષા અવશ્ય કરે છે. હોળીનો તહેવાર આથી પ્રહલાદની અત્રોક્તિક ભક્તિનું સ્મારક છે. દિન્દુમણ એવા ભક્તના રક્ષિત રહેવાનો અને હોલિકા જેની ક્રુદ્ધ સ્ત્રી-રાક્ષસી-નાં ભસ્મ થઈ જવાનો ઉત્સવ મનાવે છે. જે અપંગબદ્ધો હોળીમાં મોલવામાં આવે છે તે બધા હોલિકાને તેનાં ક્રુદ્ધ કર્મના ખલ્લા રૂપ છે, અને જુલો હોળી પેટવવાથી લોકો તે ક્રુદ્ધ રાક્ષસીને બાળી દેછે, એવો ખાવ છે. પૂર્વ વસંતઋતુની પ્રારંભમાં જે મહાવચ કરતા તે મગની કિચા બપ્પ થતાં તેને હોલિકાના રમવાનું આસન કે કુંડ માવ કરવા લીધું છે.

પૂતળું બનાવી એકને બાળા દેવું, એ તેવું સર્વથી મોટામાં મોટું અપમાન છે તેમજ શત્રુકે તેને બાળવા અશક્ય છે. એથીજ દિન્દુએ કોઈ સગું પરદેશમાં મરી જતાં અને કોઈ માથે દાણ ન લાગતાં તેની એક આઠની મૂર્તિ બનાવી બાળે છે. એ કોઈ આપણીજ માન્યતા નથી. પુરોહીજનો પણ એજ માન્યતા ધરાવે છે. હમણાં થોડાં વર્ષ પૂર્વે કચી મંડનાદિ વિજાવતી નગરોમાં ગાઈ ફોક્સ નામના ચિત્રોદી કે જેણે ઈ. સ. ૧૬૦૫ માં સુરત લગાડી જદેવા જેમ્સ રાજને અને તેની પાસેજેકને ઘરાડી મેલવાનું કાવતરું રચ્યું હતું, તેનું પૂતળું કરી લોક બાળતા દના અને તેમ કરવામાં બહુ આનંદ માણતા હતા. સંભવિત છે કે મામદાઓમાં દરજે એ ઉત્સવ મનાતો હોય.

તહેવારોમાં દાળીનું સ્થાન.

સંસારની બધી જાતઓમાં યોગ્ય ધણા તહેવારો જરૂર હોય છે. મુસલમાનોમાં ઇદ, મોહરમ, શશરાત, બારાવશત, આદિ; ખ્રીસ્તીઓમાં ક્રિસ્ટમસ, ઇસ્ટર, કાર્નાવાલ, માઇકલમસ-દેવ, ન્યુયર્સડે આદિ; પારસીઓમાં જમશેદી નવરોજ, પટ્ટીઆદિ. બધી જાતોના તહેવારોની સંખ્યા ગણી શકાય છે, પણ હિન્દુઓના તહેવારોની સંખ્યા લગભગ અગણિતજ છે. હિન્દુ ધર્મમાં જુદા જુદા પંથોને તથા વર્ણોને વારંવાર પાસ પેરોં હોય છે, છતાં કેટલાક સર્વ સાધારણ પણ હોય છે. એમાં એ નીચલા ચાર, ચાર મુખ્ય જાતિઓને વારંવાર, છે:—શ્રાવણી બ્રાહ્મણોનો, દસરા ક્ષત્રીઓનો, ત્રીપાળી વૈશ્યોનો, અને હોલી શૂદ્રોનો તહેવાર છે. આ બધા તહેવારો જુદી જુદી જાતને પાસે હોવા છતાં એક બીજાના તહેવારમાં એક બીજા આનંદથી ભાગ લે છે.

નારીયજાત પુર્ણિમા અથવા શ્રાવણીને દિને જેને જાતિઓ જાતોષ ધારણ કરી રહી છે તેને તે ખંદે છે; સાંજે વૈશ્ય વર્ગ “ સમુદ્ર પૂજન ” કરવા જાય છે. જેથી નારીયજાતોઓને લાભ થાય છે. દસરાને દિને અજુને શમી—જલપરથી પોતાનાં હથીયાર કાઢી કૌરવો સામે વિરાટ રાજા તરફથી યુદ્ધ કરેલું; રામે રાવણને પણ એજ દિને મારેલો, અને તેથીજ ઉત્તર-દિશ તરફ હજીએ તે દિવસે રાવણની પ્રતિમાનો છેદ કોષ બનાવવી રામ અથવા તેના મહાયક વાનરો કરે છે ! શમી—પૂજન હવે ક્ષત્રીઓ કરતા હોય તેને ખંદે મુખાષ આદિમાં તો વૈશ્યો—બ્યાપારીઓ—વધુ કરે છે. દીવાળી ખાસ કરીને વૈશ્યોનો—બ્યાપારીઓનો—તહેવાર છે; પણ તેના બધાજ એક સરખી રીતે આનંદ લુટે છે. કોષ પણ હિન્દુ વર્ણુ એવી નથી કે જે એમાં ખીજ વર્ણુ કરતાં બહુ ઓછો આનંદ માનતી હોય. વૈશ્યો પોતાના ચોપડા એજ દિને ખંદે છે, નવા વર્ગની ‘ બાલંસ ’ [Balance] અથવા ‘ સ્ટોક ’ [Stock] એજ દિવસે કાટે છે અને આખા વર્ગમાં પોતાની ડુકાને જે કદાચ સારાં કપડાં પહેરી બેસતા હોય તો પણ તે એજ દિને છે ! બાકી તેમના માણસોને તો ઉલટું એ દિવસમાં હમેશ કરતાં વધુ કામ હોય છે; અને એ મુધરેલી જાતની ગુલામીનો દોર એ દિવસોમાંથી ઓછો હોતો નથી. શીખીઓ જરા ઉદાર થઈ એ દિવસોમાં ‘ લાઇટ ’ આદિ સાદું કંઈક ખાય છે તેમજ તેમની ડુકાનો આદિ, જે નહીં તો કદાચ કદાચે રંગાત નહીં, પણ એજ દિવસોમાં રંગાય છે, અને તેટલી ઉદારતા, માથ કંઈક વખતે કહેવાતા શોક વગેરેનું ખડાતું નહોય તો, તેમને મને કે કમને ખતાવવીજ પડે છે ! કેજૂસ બ્યાપારીઓને આ દિવસો એ કંઈક ચિંતાતું કારણ થઈ પડે છે, કારણકે આ વરસ ઉપરાંત માણસો આદિ પ્રત્યે પણ ઉદારતા ખતાવી તેમને બ્યાબારી જનાવવાની ઉદારતા એમને ખતાવવી પડે છે ! ખીજે હાથે માણસોને નોકરોને—એ દિવસ પસાર થતાં પોતાની કંઈક આર્થિક ઉન્નતિ થશે, એ વિચારે આનંદ થતો હોય છે, તેમજ ‘ બોનસ ’ (Bonus) પણ મળે છે. મુજબમાં તો એ તહેવાર હવે માત્ર હિન્દુઓને નહીં પણ ખીજ જાતના બ્યાપારીઓ આદિ પણ પાળે છે—જુદાં સુરોપીયોનો પણ તે પાળે પડે છે—તો અર્ધાં હિન્દુઓ જેવા પારસીઓ તો તે પાળે તેમાં નવાઈજ શી ? શીખોનાં અમૃતસરનાં મુવર્ણ મંદીરનો ચોટો ઉત્સવ પણ એજ દિનોમાં ઉજવાય છે. આ રીતે તે એક ન્યાત, પંગ, જાત કે ધર્મનો નહીં પણ હિંદુમાં વસતી આખી પ્રજાનો

તહેવાર યદ્યપડ્યો છે. શૂદ્રોના તહેવાર હોળી કહેવાય છે, પણ તેને સરખી રીતે બિલાય માને છે. શિક્ષણના વધુ પ્રચારથી જો કે હવે શિક્ષિત વર્ગના મોટા ભાગ એ તહેવારના લાભ લઇ શકે થવા ચાહતા નથી છતાં એના હજુ સર્વથી વધારે તેમની તરફથી યથો નથી.

• મુઢરેલી હમે હોળી ઉજવવી જોઈએ:—સંપત્તી વૃદ્ધિનું સાધન.

જાતીય તહેવારો અને પવેને ઉજવવાની ઉદ્દેશ્યનતા એ જાતિનું દુર્દેવ આવવાનું પ્રમાણ છે. હા, સમ્યક્તાના વધારા સાથે તેને ઉજવવાની રીતમાં ફરક કરવો એ તેને ઉચિત છે. અંગ્રેજીમાં મોટા દિવસ જેમ કેટલોક વર્ષો પર મનાવવામાં આવતો તેમ હવે મનાવવામાં આવતો નથી, તેમજ એ વિલાયતી હોળીના જેવી આપણી હોળી પણ નવ-શિક્ષિત હિન્દુ સમાજ માનતી નથી. હોળીની ભજનો (!) શિક્ષિત સમાજ માં રાકતી નથી; પારકી લીંગાને અપશબ્દો સંબળાવી રસ્તામાં ફેંચેત કરી શકતી નથી. રસ્તે જનારાને માડાના 'કાલ' ની છાપ મારવાનો ભય આપી તેમની પાસેથી પૈસા કઢાવી શકતી નથી તેમજ તેમને વિના કંઈક સત્તાવી શકતી નથી; કોઈને 'કાડી' માં બાંધી 'રામ જોશો ભાઈરામ' કરી શકતી નથી; પારોડીનાં વૃદ્ધ માત પિતાદિને ફટી શકતી નથી; 'હોળીયા' થવાને રાજ કોતી નથી; તેમજ 'હોળીયા' યદ્ય હોળી માનતાં અસંખ્ય ગીતો ગાતાં જઈ ખીજ મહેલવાના ભાઈઓ સાથે લડાઈ કરી શકતી નથી; કોઈને અર્ધડાં પર સ્વારી કરાવતી નથી; બારી બારણાં અને ખારવા મુઢાં ખાણેને હોળીમાં હોમતી નથી !—કુઠમાં આનાર્થ વર્તનનો તેણે ત્યાગ કર્યો છે અને તેથીજ એ શિક્ષિત સમાજ અશિક્ષિતો અને નાની ઉંમરનાઓ સાથે બંગાળી બંધ યદ્ય છે.

આ પ્રકારે બેઠ પડ્યો છે. જન સમાજમાં સંપત્તી આવશ્યકતા પ્રથમ છે. અને તેથી આવે શુભ પ્રસંગ-તહેવારોમાં તો-ખાસ કરી લેવી જોઈએ, કે જેથી બધા સરખો આનંદ તે તહેવારમાં લઈ શકે. તેમ કરવામાં તે ઉજવવાની રીતભાતમાં કેટલાક ફરક કરવો આવશ્યક છે. એક જમાનો હતો કે જ્યારે માત્ર હિન્દુઓજ નહીં પણ મુસલમાનો પણ હોળીમાં આમીશ થતા હતા અને તેમાં સાધારણ મુસલમાનોજ નહીં પ્રત્યુત આદ્યશાહો મુઢાં સન્નિવિષિત થતા હતા. લખનૌના પ્રસિદ્ધ નવાબ વાજીદઅલીની હોળી તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. પણ હવે ખુદ હિન્દુઓ પણ એનાથી દૂર નાસે છે. તેનું કારણ એ તહેવાર ઉજવવામાં ચલાવવામાં આવતી ગેરવર્તણૂકજ છે. ચુલાજ, રંગાદિના છંટકાવ કરવો એ વિશે બહુ કહેવાનું નથી. કેટલાક મંદિરોમાં આઆપો બકાણીશિતા કેટલાક અવધવનું લક્ષ્ય રાખી જે પીયકારીઓ મારે છે તેવા પ્રકારની અવધાદ અને પાપી પદ્ધતિ દૂર કરવી જોઈએ છે. ચુલાવથી માથું દુખવાની ફર્યાદ સાધારણ ધર્મ પડી છે, ને તેનું એક માત્ર કારણ તેમાં જોળવામાં આવતી 'હારી' છે, કે જે આંખમાં જતાં પણ બહુ દાનિ પછેંચાડે છે. રંગોમાં પણ અતેક પ્રકારના વિપરીત રંગો અને કેંદરોને ભટ્ટોમાં નાંખવામાં આવે છતાં ન નીકળે તેવા રંગોનો છંટકાવ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. શુદ્ધ રંગુકાના ફક્તના રંગોનેજ, જે છંટકાવ કરવાનું મન થાય તો, છંટકાવ કરવો ઉચિત છે. પણ તેનો રંગ કાચવાની બારી તરફ આવજીવામાંની કેટલા બે છે? વિલાયતી તૈયાર રંગોએ તેની જગ્યા લીધી છે, અને કેટલાકને ધામે ધામે 'બેલકોટ' કરવામાં આવે છે. પણ એથી હમે એમ નથી કરેલા માનતા કે રંગોના છંટકાવ કરવો ખાસ આવશ્યક

છે. 'અમે' તો માત્ર નિર્દોષ રીતભાતો ચાલુ રાખવામાં, તેમાંથી અનર્થ ન થાય ત્યાં સુધી, વધી ઉઠાયતા નથી.

હોળીનું મહત્વ.

આપણા પૂર્વજોએ આ તહેવાર કેવી સુંદર મોસમમાં રાખ્યો છે? હોળી માતાની કહેવાતી, કયા અને તેના સંબંધમાં આપણા પૂર્વજોની શુદ્ધ કલ્પના ક્યાં? ઋતુઓમાં શ્રેષ્ઠ વસંત ઋતુમાં આ તહેવાર આવે છે, જ્યારે ભારતવર્ષ ઇન્દ્રના પાત્ર નંદનવન સમાન—કે જે જો સૌથી ઉત્તમ બાગ હિન્દુઓની માન્યતા પ્રમાણે કલ્પાય છે—યજ્ઞભૂમિ છે. ગર્મી શર્દી સમાન હોવાથી આખી સૃષ્ટિ સુખમય થઈ જાય છે. ભારતના જ્ઞાનો સરદાર આત્ર પદ્મવિત અને પુષ્પિત થવાથી કેવા સોહામણ દેખાય છે? આત્ર મંજરીના સૌરભ પવનમાં વ્યાપ્ત થઈ ધ્રાણેન્દ્રિય દ્વારા આપણા મનને એ સુગંધ કેવું બહેકાવી દે છે? જંગલોમાં કેશુદાનાં ફુલ ખીલી કેવી શોભા વધારે છે? કવિઓએ આ ઋતુને 'ઋતુરાજ' કહી છે. એની પ્રસંસામાં સંસ્કૃત, હિન્દી, શરસી, ઉર્દૂ, આદિ બાષાઓમાં જે કવિતાઓ રચાઈ છે તેની અપાર સંખ્યાથીજ એ ઋતુની શ્રેષ્ઠતા પ્રમાણિત થાય છે. આ ઋતુમાં પોતાની મેળેજ બધા ઉવધારીઓમાં પ્રેમની માત્રા અધિક થઈ જાય છે. યુરોપમાં પણ વસંતઋતુનો બહુ સત્કાર થાય છે. કોઈ પણ કવિને ઋતુવિશે કંઈક લખવાનું મન થતાં પ્રમુખરથાન ત્યાજ ઋતુને આપણું પડે છે, નહીં તો તેના વર્ણનમાં બહુ રસ આવતો નથી.

હોળીનાં તહેવાર હિન્દુ શાલીવાહન વર્ષના અંતમાં અને નવા વર્ષની શરૂઆતમાં આવે છે. હિન્દુસ્થાન કૃષિપ્રધાન દેશ છે, તેથી પાક થયે ખેડુતોને હર્ષ થયો સ્વાભાવિક છે. આવાં આવાં અનેક કારણોને લીધે આ ઉત્સવ જેટલા હર્ષથી મનાવવામાં આવે તેટલો ઓછો છે. હવે આપણી સભ્યતામાં ફરક પડવો જાય છે. અસ્લી શબ્દો મોંમાંથી ઉચ્ચારવા—સાધારણ રીતે પણ—અસભ્યતા ગણાય છે. સિક્ષિતજનો ગાજો દે છે તો પણ તે મૂર્ખ, બદમાશ, નાલાયક, પાછ, આદિ શબ્દથી સમાપ્ત આવે છે! કદાચ ઇંગ્રેજોમાં ગાજો દેવાનું મન થાય છે તો કેમ, બેગર, રકાઉડલથી કેવીજ આદિ શબ્દોનોજ પ્રયોગ કરે છે! આથી હોલિકા પર, કદાચ ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્જ્વલિત થઈ જાય તો હોલિકાને ક્રોધાગ્નિ પ્રકટ કરવાના ઉક્ત સમ્પત્તિ શબ્દોમાં ગાળ અનુચિત નથી! પ્રથમ તો આ ક્રિયાઓજ બારેબાર સંશય ભરેલી વાર્તા છે. ગાળ દેવાનાં બદનાં તરીકે આ કથા ઉપજતી કાઢેલી લાગે છે. છતાં જે તે માનવીજો હોય તો આ સિવાય બીજી સભ્ય ધ્યાન નથી.

હોળીની વિચિત્રતા.

પણ સૌથી મોટી વિચિત્રતા તો એ છે કે જ્યારે હોલિકાને ગાજો દેવાની જગ્યાએ ત્યારે તેને બદલે ગાજો આદિના પ્રયોગ મહોશ્વત્તની સ્ત્રીઓ કે જેમાં પ્રાયઃ પોતાનાં સખાં હોલિકાનો પણ સંભાવેશ થાય છે તેમને દેવામાં આવે છે, જાણે હોલિકાના વંશની તેઓ ન હોય?!!

સુંબઘમાં હવે 'હોલિકા સમ્મેલનો' આદિ જેવાં સમ્મેલનો શહેરનાં જુદે જુદે સ્થલે બાપણો આદિ આપાની એ તહેવારને સારી રીતે ઉજવે છે. તેમજ 'સૌથી પલ સર્વિસ લીગ' પણ એ બાબતમાં આ પડતો ભાગ લે છે. પણ સુંબઘમાં હોળીનાં તોડનો—મુલતાનીઓ,

ભારવાડીઓ, પંબળીઓ, અને લેવાઓ શિવાય—એટલાં બધાં ચતોં નથી તેથી એવાં વ્યંખ્યાનો ઇલાદિની બહાર ગામમાં મુબબ કરતાં વધુ જરૂર છે. હંમેશાં શહેરી કરતાં ગામડીયાઓ વધુ અચ્છાન હોય છે અને તેથી તેમને કેળવવાની વધુ અને પ્રથમ જરૂર છે. હજીર કરને ' હોલિકા સમ્મેલન ' અને ' સાપ્તાહિક સર્વિસ લીગ ' જેવી સંસ્થાઓની દ્વિત્વે દ્વિત્વે ઉત્કર્ષિ થતી જઈ દેશને વધુ ને વધુ લાભકારી નીવડે અને આપણી સમ્બતતાની અસમ્બત્તાઓને વિચારોને સુધારે !

જીવન

મચ્છર અને મેલેરીયા તાવ.

(લેખક—ડૉક્ટર એન. જી. શાહ, એલ. એમ. એન. એસ. વડવાણી.)

હોડી ચુસનાર સપાળાં જંતુઓમાં મચ્છર એક અગ્રાધના ભાગ બન્યો છે. તેનો ડંખ જાતી તીવ્ર અને કંઠેળો આપનાર છે એટલું જ નહિ. પણ મચ્છરનો ડંખ અમુક દર્દીનાં કાશ્વરૂપ જન્મી છે. મોંઘ વળુ મચ્છરની બાંદર વ્યાધી ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓ અમવા હેરી પદાર્થ હોય છે. ડંખની પીડાં સંકેત હરીએ તેણે એ ડંખમાં જે હેર રહેલું છે અને જે દર્દી તે શરીરમાં ડાખક કરે છે તે, તરફ તે મેલેરિયા રહી સામગ્ર નહિ. આ મચ્છરો જંતુઓ લઈ બાંધ છે એટલું જ નહિ પણ શોભાના શરીરની બાંધ તેને આશ્રય આપી શાયલ કરે છે તથા એ જંતુઓની રૂપિ મચ્છરના શરીરની બાંધ થાય છે. આથી તે દર્દીના એ જંતુઓને મચ્છર નેવા ઉદાર ચત્તમાન ન મળે તો તેમની હરતી અને નિભાવ થશે સુરક્ષિ થઈ મહે છે, અને સેલ્સા મટિ મચ્છરની ઉત્પત્તિ, તેની મારફત થતા દર્દી અને તેની સામે જાલચેલી અને ઉપાય નમુનાની પ્રત્યેક મનુષ્યને અચરવાતા છે. મચ્છરથી થતાં દરદ થાને રૂપ થાય છે તેમના શોભાના નામ નેવાં કે મેલેરીયા તાવ (Malarial fever) પીએ તાવ (Yellow fever), હાથી પચવાળો તાવ (Filariasis), ડેંગ્યુ તાવ (Dengue fever) વિગેરે વિગેરે.

રહેડાણ.

મચ્છર નેવાં જોતી વચરેલાં છે. ઉષ્ણકીય થ તથા શીતકીય થ ઉપર પણ તેઓનાં છે. આફ્રિકા દેશમાં જાડ છે. સમસીનિષ્ણુ કીજીમાં થોડાં રહે છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં એનેફેલાઇન (Anopheles) એટલે મેલેરીયા તાવ ઉત્પન્ન કરનાર થોડાં છે ત્યારે એડીની (Aedine) નતનાં વધારે છે. દિગ્ગરથાન, એશિયા અને આફ્રિકામાં એનેફેલાઇન (Anopheles) વધારે છે. ક્યુલેક્સ (Culex) દંડ કેકાણ છે. મેનસોનીયા (Mansonia) ઉષ્ણ દેશમાં હોય છે, નેવાં કે મધ્ય આફ્રિકા, એશિયા અને દક્ષિણ અમેરિકા, એશિયાનીયા (Grabbarnias) સુરેપ અને ઉત્તર અમેરિકામાં છે. પદાટિની રૂપ ઉપર પણ તે એકાં હોતાં નથી. દિમાનવમાં ૧૦૦૦૦ કુટીરી ઉચ્ચાએ પણ તે પુષ્કળ મળી આવે છે. એટલું તો ખાતરી કહેવું પડે છે કે લીનારવાળી જગ્યાએ, નદીના રક્તે અને થોડાં સરેરાશને કડિ, મચ્છરો ધાનું હોય છે. પણ સુધી જગ્યામાં જ્યાં વચરેલાં થોડાં મચ્છર રહેલ પાણી મળી આવે ત્યાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

• ' યુકેલીપ્ટસ 'ના ઊંડ ઉચ્ચી દહેચદનથી મચ્છરી જવાનો રસ્તો આ વાસમાંથી કંઈક અમુક કરવામાં આવ્યો છે. એ ઊંડું તેલ ' એશીયન યુકેલીપ્ટસ ' બનુ ઉપયોગી છે.

મચ્છરનો ઓરાક.

ધણી ભતનાં મચ્છરોને મનુષ્ય રક્તને અભ્યષ હોય છે, ત્યારે એકસ મચ્છરની ભત ભતવર ઉપરનાં પોતની ધામધુમ મથાવે છે. કેટલીક ભત લોહી ચુસનાર છે. એનોફેલિન (Anophele) ની કેટલીક ભત રક્તની બહુ તરશી હોય છે. તેવીજ રીતે બીજી બહુ ભાગે વનસ્પતિના રક્ત ચુસીને રહે છે. કેટલીક ભત કેળાં અને એવા બીજા પદાર્થોની વધારે શોષીને હોય છે, અને સડવા આ-નેલાં સફરળન તેને પ્રિય થઈ પડે છે. કેટલાંક મચ્છરો નાના છવનું લોહી વધારે પસંદ કરે છે. નાની માછરી ઉપર પણ ધણી વખત તેઓ તરાપ મારે છે. અને તેના માથામાં ડંખ મારી તેના પ્રાણ દેરી લે છે. માછા લોહીની વધારે તરશી હોય છે ત્યારે નર વનસ્પતિના રક્તમાં જોવા માને છે. ઉચ્ચ હવાવાળા જગ્યામાં મચ્છરે થોડાં થોડાં આખા વર્ષ દરમિયાન પેદા થયાં કરે છે; પણ સુખી રૂતમાં આસામ લે છે. સમશિતોષ્ણ ક્ષીબ્ધ અને ઠંડા સુષકમાં મચ્છર સિયાળાની રૂતમાં એવા (Ova), લારવા (Larva) યાને મચ્છર (Mosquito) ની સ્થિતિમાં રહે છે. નર સિયાળો બેસે તે અગાઉ પ્રાણ ત્યાગ કરે છે, પણ માદા ગર્ભ ધારણ કર્યાબાદ અધાતીજ જગ્યામાં બસાઈ બેસે છે. નર મરવાના વખત, પહેલાં પોતાના કુટુંબના જુદાંજુદાં ઉપાય થોડા લેવાની કાળજી રાખે છે.

હવાથી મચ્છરને થતી અસર.

મચ્છરને હવાના ફેરફારથી અસર થાય છે. થોડા ધણા વરસાદ તો તેમને નુકરનો છે. થોડો વરસાદ પડ્યા અને ખાઓથીયે બસાઈ જવાં એટલે તેમનું જોર વધવા માટે છે. કાસણ તેમની જુદી યવાને પુષ્કળ જગ્યા મળી આવે છે, ત્યારે સુખી હવા વધારે વખત આલવાની તેમને ઉત્તરી અસર થાય છે. જેના સાબણ રૂપે ૧૯૧૨ વું વર્ષ અને ૧૯૧૩ વું વર્ષ છે. ૧૯૧૨ ના વર્ષમાં વરસાદ કમી પડવાથી અને સુખી હવા ધણી વખત આક્રમ રહેવાથી મચ્છરનું જોર ધણું નરમ હતું ત્યારે તેથી ઉલટું ૧૯૧૩ ના વર્ષમાં મચ્છરનો લગભગ દરખણો વધારો થયો હતો અને તેને લીધે ઘેર ઘેર તાવના ખાટલા નજરે પડતા હતા. થોડામાર વરસાદ અગર સૂખા પવનના કપાટાથી તેમનું તથા તેમના કુટુંબ કબીલાનું નિકાલ થવા માટે છે. બરફ પડવાથી કેટલીક ભત મરણને શરણ થાય છે. એનોફેલિસ બ્રાહ્મકેટસ (Anopheles brahmakets) નામના મચ્છરને હીમ (frost) નુકસાન કરી શકતું નથી. તેમનાં ઇંડાં ઉપર બરફ બે ઈંચ નીચે એક આડવાડીયાં સુધી પડ્યા રહે તો પણ તે થોડાં વર્ષ તેમાંથી મચ્છર ઉત્પન્ન થાય છે. મલમલ તેથી તે ભતને નુકસાની પહોંચતી નથી. બચ્ચાં સેવાતી વખતે પવન તેમને નુકસાનકર્તા થઈ પડે છે.

મચ્છરની ભત-લગભગ ૮૦૦ ભતનાં મચ્છરો પારખવામાં આવેલ છે, પણ ઈશિર કૃપાએ તેમાંનાં થોડાંજ રોગનાં મૂળ થઈ પડે છે. અઘાર સુધીમાં લગભગ ૧૦૩ ભતનાં એનોફેલિન (Anophele) પારખવામાં આવેલ છે, આમાંનાં ધણું મનુષ્ય રહેઠાણથી દૂર રહેવાનું પસંદ કરે છે.

લસણ.

મચ્છર કરકસા બાદ નંતુને શરીરની અંદર સેવાવાને ૩૬ કલાકથી ૧૨ અથવા ૧૫ દિવસ સુધીને વખત લાગે છે. એટલે મચ્છર કરકસા પછી તેટલી થુલે તાવ આવે છે. આ વખત ચોથીયા તાવની અંદર એકાંતરીખાતા કરતાં સહેજ વધુ હોય છે. હાર્દિને ટાંઢ લાતી હોય એમ જણાવા માટે છે અને બેબેની જગ્યાએ છે માણું દુઃખે છે, હાથ પગમાં દુઃખાવો થાય છે. પેટ બારે બારે જણાય છે, અને બહારી યાનો વાતિતાનાં ચિહ્ન પણ દેખાવ દેવા માટે છે. આ સ્થિતિના મુખ્ય ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે—કાંડી, તાવ અને પરસેવા.

કાંડી.

હાર્દિને ચાક લાગ્યો હોય એમ જણાય છે અને હોસકોય વીનાનો હોય એમ માલુમ પડે છે. બગાસાં આવે છે અને સુઈ જવાનું મન થાય છે. કાંઈ કાંઈ વખત સખત માથાનો દુઃખાવો ઉપડે છે. કમર ફટે છે અને હાથ પગ હુટવા માટે છે, અરતે આસ્તે કપાટી શરૂ થાય છે અને ટાંઢ મઢે છે. અંદરો

કંઠો સ્થાપિત અને લેવાઈ ગયા એવો નજીકથી જોઈ શકાય છે. આથી શરીર કમરના માટે છે અને હાથ કડકતા માટે છે. આ વખતે શરીરે હાથ લગાડી તપાસી જોઈએ તો શરીર કંઠો આકારમાં પડે છે. પણ કમરમાં પણ થર્મોમીટર (Thermometer) મોકલવામાં, અન્યથા કે શરીરમાં મુકવામાં આવે તો તે શરીરની વચ્ચેનામાં બે ત્રણ ડિગ્રીને ફરક બતાવે છે. કંઠી લાગવા અગાઉ થોડી મિનિટ ચાકવા તાવ મંદ કરવામાં આવે છે, માથું ફટકાટ થાય છે, નાક પરથી આવે છે, પેશાબ પ્રમાણમાં વધે છે અને પાણી નેત્રો થાય છે. કંઠી દસ પંદર મિનિટથી એક બે કલાક સુધી રહે છે અને તાવ ઝપટાળમાં મંદ કરવા માટે છે.

તાવ.

આપણે આપણે કંઠી કમિ થાય છે અને તથા ગરમ માનવ પડે છે. અહીં સુરપીરંગ પાડે છે અને હાથ તથા ચામડીને રંગ લાલ લગાય છે. નાક ખૂબ જોરથી આવે છે. હૃદય ખૂબ જોરથી કમરે છે અને માથાની અંદર કોઈ દબોડીના માર માનવું હોય એવો દુઃખનો થાય છે. કોઈ કોઈ કેસમાં બિન અથવા લગાડી નજીકથી છે. પેશાબ થોડો અને પાણી ઉતરે છે અને તેને રંગ ઘેરો માનવ પડે છે, કોઈ કોઈ વખતે હોઠે બેસે જોરથી ગયાનાં ચિહ્ન નજીકથી છે, તથા બહુ થાય છે, અને પાણી ખૂબ માગે છે. આ રીતે અરધા કલાકથી ત્રણ ચા તેમ આર કલાક ચલે છે.

પરસેવો.

અત્યાર સુધી તથા સુધી અને ગરમ લાગતી, હવે કામળ અને પરોષાને લીધે મૃદુ નજીકથી માટે છે, કપાળે પરોષાના મોટીયા બાજે છે, અને આપણે આપણે આપણું શરીર પરોષાથી તરબોલ થઈ જાય છે શરૂઆતમાં તાવ ધીરે ધીરે દલકા પડતાં પછી એકાદ ઉતરવા માટે છે અને નિયમિત મારમલ (normal) વચ્ચેના પહેલો જાય છે. આ રીતે એકથી બે થયે ત્રણ કલાક ચલે છે. દુઃખનો અને બિચોનો ને તાવની અંદર પૂરેલોમાં હોય છે તે બાજમાં થઈ જાય છે. નાક ધીમી અને મૃદુ થાય છે. હાથ બોલી થાય છે અને હાથે થઈ જાય છે નિઃશ્વરેને વચા થાય છે. પેશાબ ઘેરો પીએ અને સ્વાસ્થ્ય થાય થાય છે. આપણે તાવ ઉતરી જાય છે ત્યારે હાથને લાલ આકાર નજીકથી છે. પણ તાવના ઝેરી નજીક પ્રમાણ રક્તની અંદર વધારે હોય તો તાવ વધે છે. તાવના દુર્મતમાં હરદનેરા થઈ જાય તથા લાલે લાલે સામટાં લેવામાં આવતાં નથી—કોઈ વખત થોડી ટાંટ મંદ થાય તાવ આવે પણ પરસેવો થાય નહિ તો કોઈ વખત થોડો વખત ટાંટ લાઈ પરસેવો થાય અને તાવ નજીકથી નહિ, અને કોઈ વખત ટાંટ અને તાવ હોવાનું આવે પણ શરીર સહેજ ગરમ નજીકથી અને પરસેવો મળે. સાધારણ કેસોની અંદર બેસે કંઠી અને તાવના વખતમાં વધવા માટે છે. લોહીની અંદર એમીગ્રી (amalgam) તામના નજીક કપ-સાંત લીમોગ્લોબિન (hemoglobin) એટલે લોહીને લાલ રંગ તથા લોહીના સહેજ અને લાલ પરમાણુ કમિ થઈ જાય છે. તાવના દુર્મત થઈ જાય સંચારમાં અગર બેસે થાય છે પણ એકાંતરે તાવ તો બેસેના અંદર છે.

ઉપાય.

તાવના વખતમાં નજીક ટાંટ લાઈ માટે ત્યારે કામળાએ એકાદની, પીવાના પદાર્થો ગરમ ગરમ આપવા અને નજીક લાઈ તો પછે ગરમ બાજીને રોડ આપવો. ત્યારે તાવ મંદ કરે ત્યારે શરીરને તાવ અગર લેવા પાણીમાં ફાવે બોળી નીચેની લઈ લે. મેલેરીયા તાવને અડસીર ઉપાય લીનાઈન છે. અનુભવ ઉપરથી એક સિદ્ધ થાય છે કે નજીક ઝેરી નજીક રક્તના પ્રવાહમાં ફરતાં હોય છે ત્યારે એટલે કે નજીકના ભાગમાં પડતી વખત અગર પછી રક્ત પછી તરત ફરીનાઈન આપવાથી તે નજીકના થાય થાય છે. આપણે આ રીતેને લેવા નાજીક કરવા માલુમ હોય છે તો તાવ આપવાની થોડી વખત પહેલાં અગર આવે ત્યારે રક્ત પ્રવાહની અંદર નેટવું કાળાઈના દાખલ કરી રક્તમાં ફેરવે ફેરવે કરી રહે એ આપણે હૃદય દેખે એવું.

સિદ્ધ આ નજીકના નજીકના થાય છે, આપણે વિચારીને અંદર તાવ આપવા પહેલાં

જોવાનું એક વખત લેવાનું હોય તેટલું કચીનાઈન કંઈક કંઈક, ચક્રને ૧૦ થી ૩૦ મેન નેટલું, પેકમાં જડું નેટલું, તે જેરી નાંબના સમુદ્ધ ઉપર પાણી સારી અસર કરવાને એવું સલાહ બંદેલું છે. આથી તાવ અટકી નીકળે. પણ જનુઆરી મોટા ભાગ લીપેલ કચીનાઈનથી તારાવ થઈ જાય અને તેથી ફરી ફરિયાદો નીકળે. થવામાં મદદ કરશે. એટલા માટે પહેલાં જાણી લેવું ૨૦ થી ૩૦ મેન કચીનાઈન રોમ આપવું. અને ત્યારબાદ બેથી ત્રણ અઠવાડિયા સુધી થોડું થોડું આપવાનું ચાલુ રાખવું. કચીનાઈનને પાણી સાથે લીંબુના રસમાં અથવા તેવી જાતના એસીડ એટલે તેજ નુમાં એમણી લેવું વધારે સલાહબંદ છે. ફારમ તેથી તે બટ હોબીમાંથી ચુસાઈ રતી પ્રવાહની અંદર મળી જઈ અસર કરે છે. કચીનાઈનથી એળી અથવા દીકરી હોબીમાં એસીડનો ભાગ કમળી હોવાથી બસબર આગળ રાકતી નથી ને તેથી તેવી રીતે કચીનાઈન લેવાથી ધારેલી અસર થતી નથી.

સાવચેતી.

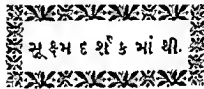
(૧) જ્યાં મચ્છરોના પુણેા ઉપદ્રવ છે ત્યાં ખાસતી અથવા પલંગને મચ્છરોની રાખથી એ એક રોખની ધોળ નથી તેમ રોખો આપનારી વસ્તુ પણ નથી. પણ તે લોહી પીનાર રાત્રીમાંથી રાતને માટે દૂર રહેવાનું અને બચવાનું સાધન છે. સૂઈ અરત થતાં પહેલાં મચ્છરોની સારી રીતે ગાદવાની નીચે દબાવી દેવી જોઈએ, કેટલાક લોકોનું એમ માનવું છે કે ફક્ત મચ્છરોની પલંગ ઉપર બસી ને છુટી લટકવા દીધી એટલે બસ છે, પણ તે બલ બંદેલું છે. મચ્છરોની જોને ટેકાવી રાખવા રાખેલી ધાંબડીની અંદર બાંધતી જોઈએ, અને છુટી નહિ રાખતાં ગાદવાની નીચે ચારે બાજુએ સંબંધથી બાંધતી જોઈએ. કેટલાક ધરોની અંદર ફાંત એકાદ મચ્છરોની તાણો ખાસતી અથવા એકાદ મચ્છરોની જોખમાં આપે છે. આનું કારણ સમજાવું, એટલું છે. માંતો રૂપથી સંક્રમણે લીધે, તેમ કરવામાં આવતું હોય યાંતો ધરમાં ઈંમળી અને કમાનો પુરુષ યાંતો પુરુષ, બુદ્ધ, હોય તેને જ મદિ હોય, અને બીજને મચ્છરો, કેટલાક એમ માનવા હોય કેટલાકોને મન એવું થાય જાણતે હોય છે કે અમે મચ્છરોની રાખથી જીએ અને અમને કેમ તાવ આવે છે તો તેને માટે થોડો વિચાર કરી જોયો તો ખરું માણસ પડશે કે જ્યારે આપણે મુઠાં જીએ ત્યારે કોઈ વખત આપણું હાથ યાંતો પગ અથવા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ મચ્છરોનીને અડકીને પડયો હોય છે. મચ્છરોનીનાં ઝીણાં હિંદ્રમાંથી મચ્છરને આવતું અસાધ્ય થઈ પડશે. પણ તેની ચોટાની નળી હિંદ્રની અંદરથી પેસાર કરી મુખેથી મચ્છરોની ઉપર બેઠું બેઠું રતી ચુસવા કરશે અને છેવટમાં તેના બદલા રૂપી મેલેરિયા (Malaria)ના જીવને દાખલ કરશે. વળી સહેજસાજ મચ્છરોની કોઈ કોઈ જગ્યાએથી ફરેલી હોય યાંતો જાણી રહી જઈ હોય તે તરફ દુર્લક્ષ રાખવામાં આવે છે તેમ છે. આને માટે ઘણે મચ્છરો અટકાવત્રાસક મોસકાઈટા હાઉસ (Mosquito-house) તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ મુદ્દની અંદર એક ખાસતી એક ટોચ તથા એક પુરાણી રહી રાકે એટલી જગ્યા હોવી જોઈએ, આટલી જગ્યા હોવાથી મુખી વખત એક ટોચને જોઈ મચ્છરોનીને નહિ લાગવાથી બહારથી મચ્છરોની જેરી ફરેલી દૂર રહી રાખશે. કોઈ પણ શરીરનો ભાગ મચ્છરોનીને નહિ લાગવાથી બહારથી મચ્છરોની જેરી ફરેલી દૂર રહી રાખશે. મચ્છર મુદ્દની દરેક બાજુ સાવચેતિથી દબાવવાથી પવનથી કોઈ પણ ભાગ કડી ચક્રો નહિ, તેમજ મચ્છર અંદર દાખલ થઈ શકશે નહિ.

(૨) જ્યાં તાવના થા બળ ચાલતા હોય ત્યાં દરેક પુખ્ત ડમરનાં સ્ત્રી પુરે જોઈ પાંચ મેન કચીનાઈન રેડુ અથવા આવાડીયામાં દસ દસ મેન જે વખત લેવું.

(૩) ઉપર જણાવ્યા ઉપરાંત મચ્છરોનો નાશ કરવા અને એટલા પ્રયત્ન કરવા એટલે તે જાણી નાખે તેવા ઉપાયો યોજાતા. યોજાતા મકાન આસપાસ દરેક બાજુએ ગંદકી કરવી નહિ તેમ જ, ચાર દિશાએ ધરના સુખ પુરે પેલાના ધરની આજુબાજુ તપાસ કરી દરેક જગ્યા એળી રખાવવી, તેમ જુદા જુદા જગ્યાએ બાંધેલી બાંધેલીનાં અડકીનાં અથવા બીજા કોઈ એવી ચીજ પડી હોય તે કંઠાની નીખાવી સાફ કરાવવું. ફારમ તેથી મોનેની અંદર થોડું થોડું પાણી બાંધ રહેવાથી મચ્છર યોજાનાં છાંયે થઈ છે, તે

મુળ્ય પત્રની અંદર યાતો બહાર પાણીની ઢાંચે યાતો કેડીમાં લોખે વખત મુધી બગરે નાપે પાંખી બરી રાખવું નહિ. ખરની આસપાસ નાના ખાડા દોષ તે પુરી હેવા અને ત્યાં પાણી બરાઈ રહેવું. દોષ તેવી જગ્યાએથી પાણી કઢાવી નાંખવું. પાણીનું મોટું વાસણ જેને દરદરિયાના વ. રાસને માટે બરી રાખવું પડતું હોય તેને મધ્યર ન પેશી મોકે તેવી રીતે ઢાંચી રાખવું. નાનાં ખાણીયાં કે તળાવો જેવું પાણી વપરાસમાં ન લેવાતું હોય તેવા કપર ઘાસલેટ ચોટું ફેલાવી દેવું. ઘાસલેટ બેસેલર પથરાઈ જવાથી અંદર થએલ લારવા (Larva) પણ મરી જશે અને મચ્છરને વધવાનો ભય રહેશે નહિ.

સાધાર્મિક રૂપે બની ગઈથી અઠકાવળી તથા પ્રત્યેક પુરુષ પોત પોતાનાં પરંતુ આંગણું તેમજ આસપાસની જગ્યા સાફ રાખે છે કે નહિ તેની તપાસ અર્થે મનુષ્ય નીમાવાં જોઈએ.

સૂક્ષ્મ દર્શક માં થી.

સર્વોત્તમ રાસો પણ સમય જતાં જો મુશ્કરતાં નહીં રહે તો તે અર્થે સોરતાં બંધ પડી જાય છે તેનો એક વધુ ગુણવો કમકતામાં રહેલતા કે. રેનેહલતાનો આત્મભોગ નામની બાર વર્ષની ખાળીએ જે કારણથી આત્મભોગ કરી હતો તેના પર વિચાર કરવાથી ખળી આવે છે. આપણે પ્રાચીન સામ્રાજ્યાંમાં કન્યાશુરેન્દ્ર, કેકે 'શ્રદ્ધા'તામણિ' પર્વત સુખ ખંડન છે. પરંતુ વરવિક્રમ માટે ક્યાંક પણ એક માત્રાએ નથી ! અનુમાન છે કે મરણી પેઠે આ નવીન સામ્રાજ્યક વ્યાધિનો આ નવીન કાલમાં જન્મ થયો છે. પ્રાચીન રાસોનાં મૈત્રી એજ અનુમાન થાય છે કે પ્રાચીન કાલમાં વરવિક્રમનો વ્યાધિ દસ્તી પરાવતો નહોતો. દસ્તીજ નહોતો પછી તેનું અંતન ક્યાંથી હોય ? તેને માટે શિક્ષા કે પાપ પણ ક્યાંથી કરાવું હોય ? છતાં નિઃશંક છે કે એ પાપ પણ કન્યાવિક્રમ જેટલુંજ છે. કદાચ તેથી ખજી વધારે બચકર છે. કેમકે કન્યાવિક્રમમાં તો વરપક્ષ જો કે ગીરામ છે, પરંતુ તેને કન્યા પ્રાપ્તિનો કુર્ચ્ચ લાભ થાય છે, બ્યારે વરવિક્રમમાં તો કન્યાને હોજરી મોટી કરવા માટે તેના માન પિતાનો ઉપકાર માનવાને સટે, કુટુંબ તેમની ખાસથી સંગીન દંડ લઈને અપકાર કરવામાં આવે છે ! પુત્રી માટે યોગ્ય અને ઉત્તમ વર મળવાની માળાપતી મુશ્કેલી તો સનાતન કાળથી ચાલતી આવી છે. ઇન્દ્રના કથેવા સારથિ માતાલિની એક પૂરી પુત્રી ચુલુકેશી માટે માતાલિને દેવલોક અને માનવલોકમાં પણ એક પણ યોગ્ય વર મળ્યો નહોતો તેથી તે અતે યોગ્ય વર નેવા પોતાની પત્ની મુખમાં સાથે વિચાર કરીને પાતાલ અથવા તાળસોક જવા તૈયાર થયો ! માતાલિની મુખમાં મદાભારતકાર એવા ઉગ્રવાર કદાર છે કે, જો એના ઉત્તમ સ્વભાવના હોય, મહાન ગુણાવાર હોય, પશુકી હોય અને કામળ પ્રકૃતિના હોય તેવા પુરોના કુળમાં કેનાનો જન્મ થાય છે તે ખુબ દુઃખકારક યાદ પડે છે. પિતાર છે તે કન્યાના જન્મને ! કન્યા જન્મે છે ત્યારથી માતાના કુળને, પિતાના કુળને અને જે કુળમાં તેને વરાવી હોય તે કુળને એમ

તેણે મોટા પુત્રપોતા કુળને દુષ્ટમાં નાખી દે છે. —સ્ત્રોક ૧૫-૧૬, અધ્યાય ૬૭, ઉદ્યોગપર્વ. તે છતાં પણ પ્રાચીન આર્યસમાજમાં માત્ર મુસ્લિમો વિશેષ નહોતું — પરંતુ ગીરિ-મુકીને બંગાળ-મેળવરા જેવી રીતિ પ્રાપ્ત થઈ નહોતી. ગમે એમ પર અતિ મળી જતો પરંતુ હાલ તો આ બધી દિલ્લિ દિવસમાનમાં બહુ વધી પડી છે. આંખણી ગુજરાતમાં મુસ્લિમોના દેરાલોઓમાં, ધોળકાના શ્રીમાળાઓમાં, વરવિક્રમ સાધરણ રૂંદી યુદ્ધ પડી છે. પરંતુ બંગાળમાં એ બધાંએ જે પ્રયત્ન કરી શકે છે તેના પ્રમાણમાં તો આ કાંઈજ વિસાતમાં નથી. કુલીનની બ્રાહ્મણોની કથા તો પ્રખ્યાત છે. પરંતુ તે ઉપરાંત લગભગ સમસ્ત દિવસ ગાતિઓમાં પણ એકથા નાના પાયા પર છે. પૈદા, કાચરો અને બ્રાહ્મણો ત્યાંના પ્રતિષ્ઠિત દિવસ છે. સૈન, ધોસ, ખોઝ, દા. બેનરજ એ અવરક ધારીઓ સધળા પ્રતિષ્ઠિત દિવસ છે. તેઓ સામાન્ય રીતે સુશિક્ષિત છે. યુનીવર્સિટીની કોઈને કોઈ ઉપાધિ યુવાનોના મોટા ભાગે પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે. અને તેઓનો વરવિક્રમ યાપ છે ! સ્નેહલતાએ પોતાના શરીરનો દોરો સગાવાડીને એ બધા પ્રકાશિત કરી છે. આત્મપાત કાંઈ બધીને જાહેર કરવાની ઉત્તમ રીત નથી. આવા કામમાં આત્મપાત કાંઈ પણ પ્રકારે પ્રશંસાને પાત્ર નથી. કન્યાને બદી કરતાં પોતાના પિતા ખાતર વિશેષ કંદેશ હતો. પરંતુ એ નિમિત્તથી જગતને લાભ થયો છે એજ કાંઈક દિવાસો છે, મૃત્યુ પૂર્વે એણે પોતાના પિતા પર કબજા તરીકે જે પત્ર પ્રગટ થયો છે તે સ્પષ્ટ દર્શિત લાગે છે. બાર વર્ષની યાજ્ઞાની એવી બધા લાખા અને ઉંડા વિચાર ન હોય. કાંઈ લાગણીદાર લેખકે એ નિમિત્તે સચોટ ઉપદેશ કર્યો છે. આ બનાવે બંગાળને અલુધારું ઉસ્કેરી મેલ્યું છે. એ અશુભમાંથી શુંમે પરિણામ આપ્યું છે. કમકમા તથા બંગાળના બૂદા બૂદા બાગોમાંજ નહીં પણ કારી, અસ્તાબાદ વગેરે સ્થળે પણ વરવિક્રમ વિરૂદ્ધ પોકાર કરવા અને તેમાં સામેલ ન થવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા જાહેર સભાઓના ઉપક્રમ આજુ થઈ ગયો છે. એ પરિણામ નિસ્સંદેહ ઉત્તમ છે.

પરંતુ હમને લગ છે કે એ સ્નેહલતાના વરવિક્રમ વિરૂદ્ધના આત્મહનનનાં પરક્રમતું પરિણામ ચિરસ્થાયી રહેલું કદિન છે. વરવિક્રમની લાલચો હાનર છે ત્યાં સુધી વરવિક્રમ બહુ ઓછો થવાનો સંભવ નથી. એવી આશા રાખવી એ કારણ છતાં કાર્ય ન થવાની આશા રાખવા તુલ્ય છે. હમે વરવિક્રમ કરીશું નહીં એ પ્રાતઃજ્ઞા કરતાં પરમાર્થને નિરંતર વધારે વડાક્ષે ગણવાની પ્રતિજ્ઞા છે. કમનસિમે મનુષ્ય સ્વભાવ રગર જેવો રિયલિસ્ટાપક છે. તે મૂલ રિયલિસ્ટ એવું આવે છે, ત્યારેજ શાંત યાપ છે. પ્રતિજ્ઞાઓ લેવી એ કામ અત્યંત ઉપાય તરીકે ઉત્તમ છે પણ કન્યા વિક્રમના નાશ સારૂ તે કાવમનો ઉપાય નથીજ. કાવમનો ઉપાય શોધવા સારૂ કન્યાવિક્રમની ‘ મોરારીધોલી’ (સમાજસાગ) પર દ્રષ્ટિ કરવી જોઈએ. ગુજરાતમાં કન્યાવિક્રમ કેમ વિશેષ છે ? બંગાળમાં વરવિક્રમ કેમ વિશેષ છે ! આ છલાકામાં પાર્સીઓ તથા પ્રજાઓમાં વરવિક્રમ કેમ છે અને કન્યા વિક્રમ કેમ નથી ? ગુજરાતી પાંચ છલાકોના વલ્લિઓમાં વંદે તેમજ કન્યાવિક્રમ કશું કેમ નથી ? અને બ્રાહ્મણોમાં કન્યાવિક્રમ વિશેષ કેમ છે ? મુસલમાનોમાં પણ બિલકુલ કેમ નથી ? બાદીયામાં કન્યાવિક્રમ છે અને હુદણમાં નહીં જેવો કેમ છે ? યુરોપીયનોમાં કેમ નથી ? શાથી દરેક પ્રજા, કોમ અને ગાતિમાં, વર તથા કન્યાવિક્રમ પિથે આ વસ્તુરિયનિનો ભેદ જોવામાં આવે છે ! વરવિક્રમનાં કારણો હમને આ પ્રમાણે લાગે છે :— (૧) ગાતિવંધન, (૨) કન્યાનું લગ કરવાની અને તે પણ સ્નેહરૂપે

પૂર્વે-મનિલી પરંપરાચક્રતા, (૩) પુરુષને ગમે ત્યારે લગ્ન કરવાની છુટ. (૪) કુલીન અથવા કેળવાયેલાં સારાં વરનેજ કન્યા આપવાની માળાખી ઉત્તુકતા. (૫) કેળવાયેલી માતિઓના યુવાનોના ઉદરે નિર્વાહનો આધાર માત્ર નોકરી હોવાથી તેઓ મોટા સાગ દાસ્ય હોય છે અને દરિદ્રોમાં ધનની લાગ્યને વશ ન થનારા ચોરાજી હોય છે તે. આ પાંચે કારણો બંગાળની કાયર્ય, દૈવ અને પ્રાત્નજી જાતિઓમાં પૂર જોરમાં હોવાથીજ તેઓમાં વરવિક્રમ બાત્રદ યથા પડે છે. જાતિ બંધનને હમે પ્રથમપદ આપીએ છીએ. તેનું કારણ એ છે કે સમસ્ત પ્રજા એક જાતિ વત્ત હોયે તો વર કે કન્યાવિક્રમનો સંભવ નથી. જાતિને લીધે હોય અતિ ન્હાનું ચર્ચ પડે છે. જે પ્રજામાં કોઈને પણ આપવાનો બાધ ન હોય તો કોઈને કોઈ મળી આવે છે. હાલ તો જાતિ બંધનને લીધે યોગ્યને ન આપતાં પ્રજાઓમાં અયોગ્યને પસંદગી આપવી પડે છે. એ ખર્ છે કે, દેટલીક બહુ મોટી, હજારો અથવા લાખો મનુષ્યોની જાતિઓમાં વરવિક્રમ હોતો નથી. તે પરથી એ અનુમાન પણ નીકળી શકે કે જાતિબંધન કાંઈ વરવિક્રમનું કારણ નથી. બંગાળની જાતિઓ મોટી, હજારોની છે, અને ગુજરાતની દેટલીક જાતિ નાની છે. છતાં બંગાળી જાતિઓમાં વરવિક્રમ છે, અને ગુજરાતી જાતિઓમાં નથી. તેનું કારણ એ છે કે બંગાળી જાતિઓમાં ઉચ્ચોગ માત્ર જમીનદારી અથવા મેટ્રીક કે બી. એ. ધરાવે સરકારી નોકરી અથવા વકીલ થવાનો છે. બપાર લગભગ ન હોવાથી, સાદું ભજનારજ સાદું કમાય છે. આ કારણથી કેળવાયેલાં યુવાનોને કન્યા આપવી એ સર્વોચ્ચ પક્ષ માનવામાં આવે છે, અને બુખડી બારસ શ્રેષ્ઠ્યોરે તથા અંદર-ઝેલુઓરેનું લીલાઈ થાય છે. વિચારા અબજોને તો કેન્યા મેળવંથી દુર્લભ થઈ પડે છે. જે પૈસાદાર હોય છે તે તો પૈસા પુરે ત્યાં મુશ્કેલી કેળવાયવાનેજ આપે છે. બંગાળ ઇલાકામાં સરકારી નોકરીનું માનજેટલું બધું છે કે આઈ.સી. એસ. તો રાજ્ય ગેલોનું છે. અને રાજ્ય તથા મહારાજાઓ પણ તેમને પોતાની રાજકન્યાઓ વરાવે છે. કુચિદોરના વર્ત માન મહારાજાની એક બ્લેન આ ઇલાકાના અતેક ઇલાઓમાં કલેક્ટરનું પદ ભોગવનાર મી. યોશન સાથે પરણી છે. પાર્સી કરતાં પણ બંગાળી દિનેતાં વર ગુસ્તની ખરી વિશેષ છે, કેમકે પાર્સીઓ ધર ખરો મુકવા બેટલી હરે જતા નથી, અને કન્યાને કુંવારી રાખવાથી બહુ બ્લેતાં નથી. તેમજ પાર્સી કેન્યાઓ પણ એથી બહુ બ્લેતી નથી. આવી દિન તેમજ પાર્સી દોરોમાં પોતાની પંડિત તથા પ્રતિષ્ઠાવાળા યુવાનો અમુક હજાર વગર પરણ્યા ના પાડે છે અને કન્યાનાં માળાપેનિ મરત પરણુવથી હોય તો પોતાથી બહુ ઉતરતી પંડિતના લુખાનો પર દ્રષ્ટિ કરવી પડે છે. સામાજિક પ્રતિષ્ઠામાં પોતાથી સહજ જ ઉતરતાને આપવા તેઓ તૈયાર હોય છે. પરંતુ તેવા તો બધાને મળતા નથી, અને હજારોની સંખ્યા છતાં, પોતાને યોગ્ય હમેશ અપવાં મુકેજજ હોય છે. એ સાદ તો લાખો અને કરોડોની સંખ્યા જોઈએ. અતિ વિશાલ શ્રેય હોય, સમસ્ત પ્રજા ચુંદણી મટે ઉઘાડી હોય તોજ ચોડી મુલતાં પોતાને યોગ્ય મળી રહે છે. તેનું કારણ એ છે કે, પ્રજામાં દરેક જાતિ એ મમાજતાં એકજ રતર રૂપ છે. જાતિમાં ધનાદય, મનુષ્ય તથા દરિદ્ર વજુજ રૂપ વિચાર અને ધણી વાર તો એજ ધનાદય અર્થથી મેધ્યમ તથા દરિદ્ર એવા-વિભાગ હોય છે. જે ધનાદયને જરા ઓછું ધનાદય કેટલું મળતું નથી, તેને એકંદગ મધ્યમમાં જતું પડે છે. પણ જે લાખો અથવા કરોડો મનુષ્યની એકંદ પ્રજામાંથી અર્થથી તેને વરવાની છૂટ હોય તો, પોતાથી સહજ ઉતરતા કે ચરતાં અનેક હોય છે. તેમાંથી એકની ચુંદણી સહજ યથ-રકે છે. એક પ્રજા રૂપ-સમાજમાં ઉતરતી અને ચરતી

એવી. એજ પંક્તિઓ ગાતિ પેઠે નથી હોતી. તેમાં તો એક બીજાંથી જરા જરા અને ધીમે ધીમે ઉતરતી-ચડતી એવી સેકડો પંક્તિઓ-સ્તરો-હોય છે. પોતાથી એકદમ ઉતરતી પંક્તિમાં કન્યા આપતાં સ્વાભાવિક રીતે મન નારાજ હોય છે-પણ ગાતિથી સાંકડી નહીં તો 'એજ' આવસરા હોય છે. તેથી પછી પોતાની પંક્તિના જે ગણ્યાગાંધ્યા મનુષ્યો હોય તેમણી શિકાર કરવા જેમની પાસે પેસો હોય તે પેસા પુગે ત્યાં સુધી પોતા પાસેના દાડગોળાની બરબાદી કરે છે. અસંલ કેળવણી નહોતી. ત્યારે 'કલીનતા' હતી. હવે તેની જગ્યા કેળવણીએ લીધી છે. શુભરાતની વણિક ગાતિઓ નહોતી હોવા છતાં તેમાં વરવિક્રય નથી તેનું એક કારણ એ છે કે હજારોની યમણી તોલી આપી શકે એવો જમી-નદાર કે ધનાઢય વર્ગ લગભગ છેજ નહીં. કુંકમથી વિશેષ તેમની પાસે છેજ નહીં. બધાજ ઓછાવત્તા મધ્યમ છે. તેમજ કેળવણી પરજ તેમનો આધાર નથી. વ્યાપારી વર્ગ પણ મોરો છે, અને તે વર્ગ કન્યા મેળવવા કેળવણી જેવો નિરપૂલી નથી. તે પોતાને કન્યાને ગરજવાન સમજે છે. તેથી પેસા લેવાનું તેમને સ્વત્ત્વ નથી. બહુ નાની ગાતિમાં વરવિક્રયના અર્માંવનું એક બીજું મુખ્ય કારણ એ છે કે, નાની ગાતિને લીધે કન્યાજ વારંવાર એટલી ઓછી હોય છે કે, સામા પેસા માંગવાને બદલે આપવા નહીં પરંતુ તોજ ગનીમત !

કન્યાને રજેદર્શન પૂર્વે નાની વયમાં પરણાવવીજ જોઈએ એમ જૂના વિચારના જંગાલી હિન્ને માને છે. તે વિચારે કન્યાના માતૃપિતાને મહા પરતંત્ર બનાવ્યા છે. જંગાળના સજ્જોને એવો વહેમ ન હોવાથી તેઓની પણ એક જતની સ્વતંત્ર ગાતિ (અત્યાંશ) હોવા છતાં અને તેઓમાં પણ પંક્તિબેદો બહુ નહોં હોવા છતાં, તેમનામાં વરવિક્રય નથી-એ હકીકત હર્મિસે ખતને પુષ્ટ કરે છે. ઉપર આપેલું ત્રીજું કારણ (પુરૂષને મળે ત્યારથી લગ્ન કરવાની છુટ) ઉર્તા બીજાં કારણની અંતર્ગત પણ આવી શકે છે. તે છુટ પાડવાનું કારણ એટલું જ નહીં જો તેઓ પણ બાળલગ્ન કરતા હોતો તેમને કન્યા જેટલીજ ગરજ રહેને અને તેથી મોં માંડ્યા દામ મેળવવા માટે જે ધીરજ જોઈએ તે માંડ અપકાશજ નહોં રહેતે ! શુદ્ધ વર્ગોમાં એકજ પંક્તિ હોવા છતાં વરવિક્રય નથી તેનાં કારણો એ છે કે તેઓ સમાન અર્માંજ અને સમાન દરિદ્ર હોવાથી તેમને ઉતરતી પંક્તિમાં જવાનો બચજ નથી ! અધમ વિશેષજને "તમ" પ્રત્યય લાગુ પાડીએ તે વ્યાકરણ પ્રમાણજ શુદ્ધ છે. પરંતુ હકીકતમાં તે અસંલ છે. તેમનામાં વરવિક્રયનો અભાવ હોવાનું તેનાથીએ મજબુત કારણ એ છે કે વિક્રય માટે રૂપિયા તો તેમની પાસે છેજ નહીં અને ત્રીજું કારણ એ છે કે કન્યા જેટલોજ વરનો બાળલગ્ન તેઓ આવસરક સમજે છે. જૂના વિચારના કેળવણીના કુટુંબોમાં સુધારો માત્રે પુરૂષ પક્ષપાતી થયો છે અને તેથીજ તે પક્ષપાતિક નિવડયો છે. તેઓએ પુરૂષની લગ્ન વયની સારી રીતે મર્યાદા વધારી છે, પણ તેના પ્રમાણમાં કન્યાની વધારી નથી. રજેદર્શનની મેષ તેમનો બેજમળથી બહુ અશ્રી નથી. જો કન્યાનાં બાળલગ્ન કાયમજ રાખવાં હોય તો હમારા મત પ્રમાણે હાહરાઓનાં પણ કાયમ રાખવાથી ઓછી દાનિ છે. કે કાંઈ નહોં તો વરવિક્રયને ઉત્તેજન ન મળે અને હાથમાં કેળવણીના કુવા-નો તથા તેમની લઘુચરક પત્ની વચ્ચે જે વય વિષમતા જેવામાં આવે છે તે કરતાં વયની સમતા વધારે સારી રીતે જળવાય. પ્રથમની તપાસમાં ચાલુ કારણ તપાસ્યું છે.

પાંચમા કારણની તપાસ હવે કરીશું. કેળવણીનાં કન્યા આપવી એ બંધન હોય છે એવું વાંધા બરેલી નથી. પરંતુ સાતમાં કેળવણીનાં એટલે કે મેટ્રિક તથા એલ્યુમેન્ટ યથા શિષ્યવિના તે એકદમ ઉતરતી પંક્તિના હોવાથી એમાંના જેઓ લેખી કે બુખડી બારસો હોય છે તેમનાં બાવ અડી એસ છે. તેથી જ બીજી જ્ઞાતિઓના આધારિક વર્ગ કે જે કેળવણીના જેટલો સરખો પંક્તિનો હોય તેમાં પણ કન્યા આપવાની છુટ થશે ત્યારે જ પરવિક્રમના રીવાજનો બરોડો બાંધશે. ફરીફાઈ વિના બંગાળી દિગ્ગ એલ્યુમેન્ટનો બાવ ઉતરવાનો નથી. એલ્યુમેન્ટનો વિચાર રનેદલતાના આત્મવાતથી કાઢ્યો નથી. તેઓ બાકુ કુબુકમારની પ્રચુપ્ત હેલ્થ કલકત્તાના કોલેજ સ્કેનરમાં મળેલી સભામાં પ્રતિજ્ઞા લેવા ગયાજ નથી! અને પ્રતિજ્ઞા લેનારા પણ દ્રવ્યના અભાવે અને લેણે કેટલો વાર ટકે છે, તે પણ એક પ્રશ્ન છે. એ પ્રશ્ન છે કે, ગુજરાત તથા કાશીવાડમાં કન્યાવિક્રમ ન, કરવાની પ્રતિજ્ઞા, ભરી સભાઓમાં, આજ કેટલા વિશ્વકાઓ થયાં વારંવાર લેવાય છે? પણ તે છતાં એ ઉલ્લાસ ધમધમારે નવો ને તેવો આવજ છે! કરનારાઓ સભામાં હાજરી આપતાજ નથી. એ વાત પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓને વિરમરણ હોય છે એજ આશ્ચર્ય છે. એ પ્રતિજ્ઞા લેનારા એક બાયલુના તપકાથી પીગળી ગયલા હોતાજ નથી. અપવાદ માત્ર તરીકે બન્ને વિક્રમનાં યોદ્ધા દાખલા પ્રતિજ્ઞાથી યોદ્ધા જોવાળેને પણ ન્યાં સુધી મૂલ કારણો હયાંતી ધરાય છે ત્યાં સુધી રોગ જનાર નથી. દારૂ ન પીવાની પણ કેટલી બધી પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે? પરંતુ એકદમ એ વર્ગે પાકું એવું એજ ન્યાં સુધી શાંતિ બંધન છે અને કન્યાનાં બાલકમ આવસ્થક તથા બમ પત્ર આપસ્થક સમજવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી હમને તો કેળવણીના વર્ગોમાંથી પરવિક્રમ નાશ પામવો એ અશક્ય લાગે છે. કેળવણીને શાંતિથી દેવા કેદાંધિ સત્તી નથી તેથી આ કેળવણીનાં ન્યાં 'દ્રોષીક' રોગ ઉત્પન્ન થયો છે! બિન કેળવણી દિગ્ગ જ્ઞાતિઓમાં કન્યાવિક્રમ તથા કેળવણી મળી શાંતિમાં વર વિક્રમ એ શાંતિબંધનનું આવસ્થક કાયદેસર પરિણામ છે! કેળવણીથી માત્ર વિક્રમની વસ્તુનો જરૂર પડ્યો છે! વિક્રમ તો કાયમજ રહ્યો છે. ગુજરાતમાં બિનકેળવણીના બાકીયા જન વગેરે આપતી વર્ગમાં કન્યા વિક્રમ છે ત્યારે કેળવણીના જમીનદારી અથવા નોકરી કરતા અને " લર્નેડ પ્રોફેશન " માં પડેલી મેટ્રી જ્ઞાતિઓમાં વર વિક્રમની અથવા કમમાં કમ યોગ્ય વર ન મળવાની ફરયાદ પેદા થઈ છે. રોમનો બદારનો ઉપચાર કરો તો તે માત્ર ત્યાંથી નીકળી શરીરના ધીંગ બાજ પર જાય છે. કેળવણીથી એમ માત્ર અટકાવાઈ થઈ છે. કેળવણીના વર્ગમાં કેળવણી પણ એકતરફી થઈ છે. અંગ્રેજોને તેના લાભથી બાતલ રાખી છે. તેમને જે સરખી રીતે કેળવણી તોજ તેમને યોગ્ય વર ન મળે અને આજનું કુવારી રહે તોપણ કાંઈક શાંતિ અને આત્માભિમાન રહેશે. બરફ કેળવણી વસ્તુ પાલન તેને મદા કરવાયક નહીં લાગે. તેને માટે પણ તેતેમની વિદેશી બર્મિંગ્હામ પેક, લંબાર થશે, અને નહીં પરણે તો તેનાં માળાપોને તે વાલની અંતિ ચિંતા અને મદાશોક નહીં રહે. જ્ઞાતિબંધન કાયમજ રાખવું હોય અને કન્યાને ઉમી કેળવણી (હવે કાંઈ અંગ્રેજી કહેતા નથી) પણ નહીં આપવી હોય તો તો કેળવણીના પુરોવાણો નોકરીમાં શાંતિઓએ પરવિક્રમની હરતી માટે વર્ધા લેવો જોઈએ નહીં. તેથી જયવું હોય તો રોમનાં મૂક ગરેણું હનુલન કરવાનું સાહસ કરવું જોઈશે. પ્રતિજ્ઞાઓના કાગળાઓ કાગળાર દેવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા નથી.

સાહિત્ય સમાલોચન.

કચ્છ.

Report of the Jubilee Celebrations of The Sarvajanic High School, Surat, (held on 1st June 1913.) ધન્ય છે. એ દાઢરુસના સ્થાપક તથા પ્રીન્સીપાલ મી. યુની-
સાલ શાહના આત્મબોધને, અને મી. ત્રીબુવનદાસ નરેશભદાસ માળવીયાં રૂ. ૩૦૦૦૦ નાં દાનને.

ગુજરાતી.

શ્રી તૃતીય લોકાભિષેક પરિષદ—(કાંગ્રેસ) ની સ્વાગત કમિટીના અધ્યક્ષ શ્રીયુત નરસિંહ
વાલજી ગણાત્રાણી આભય, આ આભય બંદુલ અમલયનું દોષ વાંચવા લાયક છે.

વડોદરા કલ્પાભિષેકનું બોધકપત્ર, ૧૯૧૩-૧૪. વડોદરાના કલ્પાભિષેકના નામથી આખ્યે
કોષ અભવ્યું હતો. તેની સાંપૂર્ણ વિશેષ દર્શકત આપનાર ૨૫૭ પાનાનું એક જગદાર પુસ્તક ઉમેળ્યું.
જરાતી, મરાઠી, અને હિંદી ભાષામાં પ્રકટ કરેલું છે. ૬૫૨ પાનાં.

ભવિત્ય કોમિટીના સરસ્વતી સાહિત્યનું પ'શાંગ. કીમત અર્ધો આનો; જે આનામાં ૭; આર
આનામાં ૧૫. મદદાત્મા શ્રી કૃષ્ણની છબી સાથેનું. સાં.

મચ્છર અને મેથેરિયા તાવ—લેખક ડૉક્ટર નંદલાલ મેત્રાભાઈ શાહ. આસ્ટીરન્ટ સરખેન,
નંદલાલ સી. રેડાન. મી. શાહને મેથેરિયાના વિષયમાં એક પાંચત તરીકે આપણે સારી પેઠે જાણીએ
છીએ. મેથેરિયાનો દિન પર દિન વધતો જતો ઉપદ્રવ જોતાં આ પુસ્તક દરેક પાતાના બચા સાથે વાંચવા ખાસ
આવશ્યક છે. આ નાનકડા પુસ્તકને કેટલોક સારૂપ યુદ્ધી કહેશે બાપુ અને આ અંકમાં લેખકે દર્શા-
વેલી દ્રવ્યસાર પ્રકર કર્યો છે. તે નવીન અને પ્રકારક દર્શકતથી એટલો બરપૂર છે કે તે વાંચવાથી દરે-
કને લાગે તેમજ જાનરલિય થયા વિના રહેશે નહિ.

સ્વામી રામભીષે, બાપુ કો-કીમત જા આના (મદદકોને) બીજાને ૬ આના. પાનાં ૨૫૦
પ્રકારા, સરવું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યોલય.

વિવિધ મંચમાળાનો ચોથા વર્ષનો આ ઉપલેખી મળ્યો છે, જે રા. કૃપારાંકર બહેચરાજી પંડિતે
અનુવાદ કરી તૈયાર કર્યો છે. સ્વામી રામભીષે કે સરસ્વતી સાહિત્ય વિશે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી.
પુસ્તક સંમદગીય છે.

પ્રાણાયામ (બાપ ૧ લે)—સ્ત્રી મસિદ કર્તા પ્રમુદ્ધકર નરેશભાઈ વ્યાસ, તૃતી " અંદ-
પ્રકારા. " સુરત. કીમત આઠ આના. પાંચ પૃષ્ઠ. કાગળ છપાઈ સારાં.

પુસ્તકને વિષય દેખીતી રીતે જ બહુ મદદલે છે અને તે સારી રીતે રાખી કરવામાં આવેલો છે.

ભારતનાં સ્ત્રી સનો, મચ્છર ૩ ને. લેખક રા. સ. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત. પ્રકા-
શક સરવું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યોલય, કીમત દસ આના (૧૫ પૃષ્ઠ) વર્ષિક કાગળ. છુટક પંદર આનાં.

ભારતનાં સ્ત્રી સનોના પ્રથમ જે બાંધ લખનાર સાહિત્ય સેવી પંડિત શિવપ્રસાદની જ કલમથી
આ ત્રીજો બાપ (અ. મા. પુ. ૨૫-૨૮) બહુ તૈયાર થયો છે, તેથી તે વિશે, યા સરસ્વતી સાહિત્યની

દેવેશ મુળની સુંદર છપાઈ અને સારા કાગળ તથા સચ્ચી કિંમત વિશે દૂરી-દૂરી લખવાની નજર નથી. પણ એક વાત અમને સંદેહ ખરો છે, અને તે એ છે કે જ્યારે વિવિધ અંધમાણીને ૫૩૦૦ નાણા છપાઈ છે ત્યારે આ અંધરમાણીની માત્ર ૨૩૦૦ જ કેમ? અગિયેલાં મહત્ત્વ દિંદી, ખાન નજીની સમને એવી અમારી ધંધર પાસે પ્રાપ્ત થા છે.

વિવિધ મુખાભાસ—(પ્રથમ ભાગ) રચનાર વૈદ્યરાજીરે સુનસિંદ્ધ ગોવિંદજી પારેવ; દરિયાપ્રધાન યદી, માંડવી, મુલાઈ, પુલ સંખ્યાઓસરે ૩૩૫. કિમત રૂ. ૨૫ પાકું પૃષ્ઠ. કાગળ છપાઈ સારાં. અરસીસા (કચ્છ) તિવાસી કુટુંબિણ મહાત્મા પંડિત શ્રી-પીતાંબરજી પુરણામજી; અંધ કર્તા, અને તેમને મદદ કરનાર, બી. દેવજી નિકમદાસ ૬૬૬૨, બી. એ. એલ. એસ. બી. રવજીભાઈ, મુલ્ય હોડ અને પાતાળ હોડ-કોટલાઈ વિષે અને ફેટાં આપવામાં આવેલા આ પુસ્તકની સારા અંગતોના ચળખાન અને પહેલાં સુદાણા વગીર રા. યો. દેવજી નિકમદાસ ૬૬૬૨. અંગતવિરત પણ જોવામાં આવ્યું છે. લેખક, (રા. દેવજીભાઈના શબ્દોમાં કહેતાં) “ સાદી ભાષામાં સંસારી જનોનાંજ વિષયિય અગિયે કમયોગમાં લાગી રખે અને સરક વિવરણ કરી, વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ, શાક સમાધાન, અને રસમય વાર્તાની સંપૂર્ણ યોજનાથી ” પોતાનાં જગ્યાણને, આર ધાગમાં, પ્રજા, દેવજી મજી છે. લેખકનો મુખ્ય વિષય શો છે, વિષયે સાર અને લેખકનાજ સુબોધ, એવામાં, પ્રજાની, કંઈ, પણ, મીઠા વગર, મૂકવા ઉચિત ધાર્ત્રીએ હોયે—

“ જ્યાં સુધી માસ અંધના આર બાજ છપાઈ બહાર પડે નહિ, ત્યાં સુધી માસ નાંચાઈને કંઈ કંઈ પણ કહી શકું, એવી મારી રીતિ નથી, અને તે મારે હું-સામા ચાલું. ”

આથી લાગીવા જણ બાજો બહાર પડી-લેખકનો વિષય સમજવાનો અમને પ્રયત્ન મળે એવી પ્રતીક્ષા કરતાં ‘ હંધર અંધમાણીને ઉઠવા પૂછું કહે, ‘ એટલું અને ઉચ્ચાંએ હોયે પુસ્તકની ભાષા ‘ સાદી અને આમાસજીને સમજાય તેવું છે.

મરાઠી.

નવયુગ (એક નવીન સચિત્ર મરાઠી માસિક) પ્રકાશક મેક્સવે ડી. કાચીનાથની રૂં ૨૦-૨૨, ૬૨૬મ દાઉસ રોડ, કેપ, મુંબઈ. પાના આ પત્રનાં કદનાં ૮૦ વાર્ષિક સનાજન રૂં ૪) પેસ્ટેલ સાથે.

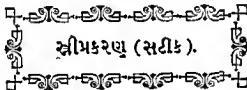
મયા નવેમ્બર મસથી શરૂ થયલા આ માસિકના ચારે અંકો અમને, મળ્યા છે એવી પોંચ છપાઈ સાથે, સ્વીકારતાં આવડે થાય છે. હર વખતે સુંદર કાગળ અને સુંદર છપાઈવાળાં ૮૦ પાનાં નાંચવાની મેદર છપાઈ ૩૦-૩૨ નાનાં મોટાં વિશે એ માસિક આપણું રહ્યું છે અને તેનો દરેક અંક આમજા કરતાં સરસ જણાય છે. ‘ વસંત ’ માં જેમ રા. આનંદસંકરે મહારી નાંચ ‘ જાણે છે તેમ આ પત્રમાં બી. દમીદાર મણેજ પહેરે, એમ. એ. અધિપતિ—“ ઉંદુપ્રકાશ, ” શ્રી-સીંચાલ—મીઠાસાંજ તેજપાલ-દામરકુલ, જગાંતીલ ઘઢામોદી વખી ચાલુ વિષયોની અગ્રી/કરે છે. બીજા-અનેક અગ્રીતા મહાપ્રજ્ઞીય લેખકોના આ પત્રમાં લેખા આવે છે. “ માસિક મનોરંજન ” ન્યારે મરાઠી જન સમાજનું અન રંજન કરે છે ત્યારે આ માસિક જનસમાજને તરું અણવાળું અને શીખવાળું આપેલું પ્રકટ કર્તાએનો સોનાતોજ, પેલ (“ બી બેળે, આઈ પ્રી-સીંચ મેક્સ ”) હોવાથી વિશે, જિગેરની છપાઈ, સુનવંત સુંદર થાય છે. અને એ માસિકને શીષ્યુલ છાત્રીએ હોયે અને તેનો સામ. લઘ. સજા, કહેને, તેને કનેન આપવા બહામણ કરીએ છીએ. વિશેના પ્રકરણમાં આ માસિકે દરેક નવી છે. જામ અંગેલ સચિત્ર માસિકો પણ જ્યાં સુંદર વિશે આપવા નથી !

શ્રી રાધનસુર જૈન મંડળનો સંવત્, ૧૯૧૮-૧૯ નો જ્ઞાતનો દ્વિતીય વાર્ષિક રીપોર્ટ. પ્રેક્ટ કર્તા: મંડળના સેક્રેટરીઓ, ૬૯, ત્રિભુવંદો, સુબ.હ-૩. મુબાઇમાં રહી પોતાની જનમબંધિના લાભને વારતે પ્રયત્ન કરતાં આ મંડળનો આખો રીપોર્ટ અમે જાનકીથી વાંચ્યો છે. મંડળે બહુવેલાં અનેક સ્તુત્ય કાર્યોને સાર તોના કાર્યકર્તાઓને ખાસ ધન્યવાદ દીધો છે.

દિ.દી.

શ્રીધાનપિતૃમીમાંતા; વેદસંજ્ઞા-વિચાર; આધુનિક મહાપિકી પોલ. રચનાર કમોંચી સતાતન ધર્મ મંડળના સંરક્ષક પંડિત યોગેશ્વર અર્મા. પ્રથમ પુસ્તક ધર્માર્થ: બીજા દરેકની કૌમત અર્ધી આનો.

પહેલા પુસ્તકમાં આજાદિનું મંડળ; બીજામાં જ્ઞાતિ અન્થોને વેદ કહી રાજાય કે નહિ? અને ત્રીજામાં લેખકના પોતાના જાન્યોમાં લખતાં “સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીકે સ્વરચિત પ્રયોગોસે કુહા યોદીસી વ્યાકરણકી બહુદિવાં તથા ઘક દો બસત્ય લેલ નિકાલ કર” પ્રકાશ્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવાની કોશીશ કરેલી છે ત્રણે પુસ્તકોમાં સ્વામી દયાનંદ અને આર્ચકમાળ પર અનેક આશ્ચર્યો કરવામાં આવેલા છે-તે સારજ પુસ્તકો સ્વાર્થ છે.

શ્રીમકરણ (સટીક).

છુટા છેડા કરવા ઇચ્છનારાઓની કલ્પ !—આપણા કેટલાક હીંદુઓ સ્ત્રીઓને તેમની બુદ્ધિ અને તેમના વાજબી સ્વાર્થ તથા કુદરતી સ્વતંત્રતાને ભોળે પતિની આગાકારિણી બનાવવા ઇચ્છેલા છે, તે જ નેમ પત્નીની આગાકારિતાના સદ્ગુણને હદબહાર લઇ જવા બરોબર છે તેમ પશ્ચિમના દેશોમાં સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાને સિદ્ધાંત પણ પતિના વાજબી સ્વાર્થ અને સુખ સગવડને ભોળે લઇ જવામાં આવે છે.

પત્નીનો પ્રથમ ધર્મ ધૂણીનાં સુખ સગવડ પર લક્ષ આપવાનો છે. જ્યાં એ ધર્મ જાણુ માનીને પોતાની ઇચ્છાના જોડા દુઃખવાનો અને પતિની આવકને તેનું સાધન માત્ર બનાવવાનો સિદ્ધાંત પ્રધાન બનાવવામાં આવે છે. ત્યાં શું થાય છે. તે આપણે જોઈએ. પ્યારમાં પડે છે ને પરણતા નથી ત્યાં સદી તો કીક. પણ તે પછી એક બીજાથી કંટાળતાં જાય છે. પતિ પહેલાં અને વધારે કંટાળે છે અને છુટા છેડા શોધે છે. અમેરીકાના અમુક ભાગોમાં છુટા છેડા કોટોએ સહેલા કરી નાખ્યા છે. છતાં મનમાનતા સહેલા થયા નથી. આ કારણથી ત્યાં પત્નીથી કંટાળેલાઓની મેન હેન આપણે આતે એક “ડાઇવર્સ ક્લબ” સ્થાપવામાં આવી છે. તેનો હેતુ તેના સમાસોને છુટા છેડા મેળવી આપવાનો છે. તે માટે ધારા રાસીને “ચાર્જસ” પણ એજ મંડળ આપે. પણ આ ક્લબની શી ઘણી બારે છે. શીમાંથી પોણા ભાગ વધારેને આપવામાં અને બાકીનો ભાગ, જે ન્યાયપીઠ સીધી વધારે છુટા છેડાઓની અરજીઓ મંજૂર કરે તેને સોનાનો આંક આપવામાં ખમશે !

આગાકારિણી પત્નીઓની સલાહ—પતિઓ! પ્રતિ સ્વાર્થાં 'સુવતી' પત્નીઓની બેદરકારી બરી વર્તણૂક વખેડી કાઢવા તથા સુવતીઓને આદર્શ આગાકારિણી પત્નીઓ યંવા ઉત્તેજિત કરવા ન્યુયોર્કમાં " નેવર નેંગ સોસાયટી " નામક સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે. મીસીસ એલ્વિઝ કોલાસ તેની પ્રમુખ છે; તે મંડળના સિદ્ધાંતો નીચે પ્રમાણે છે, જે માનવા દરેક સંભાસદ બધાપણે છે:—

૧. પતિ ગમે તેટલો વહેંચે છે તે વખતે તેનો નાસ્તો પત્નીએ તૈયાર કરી રાખેલો હોવો જોઈએ, એમ હમે માનીએ છીએ.

૨. પતિ નાસ્તો જો લાગે સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરીને આપણે તેની પાસે ઉપસ્થિત થવું જોઈએ, કેમકે તે વખતનીકર અસર તેના મન ઉપર આપો બાકીનો દોષ સહે છે.

૩. ત્યારે સાવકાસે પતિ પાછો ફરે ત્યારે તેને સુખન લેવાની દરજ્જાપાવાને બદલે, પત્નીએ જ તેને સુખન લેવું જોઈએ.

આપણામાં તો પતિ પહેલાં પત્નીએ હાલુ, એ એક પ્રાચીન મર્વાસ છે. તે જોતાં કિષ્કા હેતુની સખા હાસ્યાદય થાય છે; પરંતુ તેમને તો તે બહુ ગંભીર વાત યદ્યપી પડી છે. તેઓ બગાડા જોઈ રહ્યા છે અને જોતાં સાથે કમ્પ્લીને સુધારવા મંડી પડે છે, એજ તે મની વિશેષતા છે.

નાના ડોંગરેનો માટે

આ લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે, એ જિવે જસાજર ખાતી કરી ખરીદવું.
શીશી ૧ની કી. ૧૨ બ્યાના. ટ. ખ. ૪આ.
કે. ડી. ડોંગરેની ક., ગીરગામ—મુ'મંઈ.

૪. ખાદ્ય અને પેય.

એક ગ્રંથોમાંનાં અનેક પરસ્પર વિરોધી વાંઘથી વાંચી અમારો એકંદરે એવો મત બંધ થયો છે કે બ્રાહ્મણાદિ સર્વ જ્ઞોત્સ્ના લોકો માંસ ખાતા. પાંચ નેખાળા પ્રજાઓ, જેઓ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયો માત્ર નીચલાં પાંચતુલ્ય માંસ ખાઇ શકતાઃ સહય (ગેઝ), ક્ષત્રિય (સાહુડી), ગાધા (પાટલાંતી નળતુ) એક નળવર), સારા (સસલ), અને રૂર્મ (કાચળો). ૧ તે પુરુષોએ વાનેય (વનમાં પેતાની મેળે ઉગનાર નીવરિ વિગેરે ધાન્ય), મૃગ, અને શુદ્ધ બાણુથી મારેલા પશુનાં માંસ પ્રથમ બ્રાહ્મણોને આપી પછી પોતે બક્ષણ કર્યું. ૨ કેટલેક સ્થળે માંસનો નિષેધ કરી અદિત્સાની સ્તુતિ કરનામાં આવેલી છે, ૩ ને પુરુષ મધ, માંસ અને પરસ્પરી પસાદુગ્ધ હોય છે તે રક્ષો ભય છે. ૪ તપસ્વીઓ માંસ બીલકુલ ખાતા નથી. ૫

અરણ્યકાણ્ડમાં જવ, ધાન અને ચેખા, એ ધાન્યોનાં નામો આવૃત્તિમાં છે, અને ઉનરકાણ્ડમાં તલ, અડદ, મગ, કુકથી અને ચણાનો ઉલ્લેખ છે. ઉના ઉના ખાતલા પર્વત જેવા દમલા પડેલા હતા, એક વર્ણન એક દેશણે કરેલું છે. ૪ એકંદર ખાવાના પદાર્થોના પાંચ વર્ગ કરેલા જણાયા છે. ભાંડ, બાળ્ય, શીષ્ય (ચૂરીને ખાવાના), લેહ (ચાટીને ખાવાના), અને પેય. ૫ બીજાં ગ્રંથોમાં ચારજ કહેલા છે. સુદરકાણ્ડ, અશ્વાય ૧૧ પરથી ખડો, જમલી દુહર, મોર, મરો, હરણુ, બળદ, કૂકલ અને વામીલસ (ઉદરમાં એ એક પ્રકારનાં પક્ષીનાં નામો છે) નું માંસ ખવડું હતું, એમ જણાય છે. મંદાભારતમાં શેખા, સામી, થવ, તલ, કુકથી, શાઈ, ચણા, મગ અને અળસી એટલાં ધાન્યોનાં નામ આવેલાં છે. સુકા, મૂળા, કાંદા, લસણ, શેકડાની સંજિા, કેળુ, કપનાર, ત્યાંદે રડોળનાં નામો પણ આ ગ્રંથોમાં આવેલાં છે. દુધ, દહીં, અને લી, એ ખાવાના પદાર્થોમાં સુખ્ય હતાં. પક્ષાન્નોમાંનાં કેટલાંકનો ઉલ્લેખ પણ છે. જેમકે, માલપૂડા, જલેથી, કુખપાક, બીરજ, લાડુ આદિ. શેરડી, ગેળ, સાકર વિગેરેનો ઉલ્લેખ પુણ્ય દેશણે આવેલો. 'મિરચ' નામનું મધ, અને સાકર માંથી તેમજ બીજા અનેક ફળપ્રકારોમાંથી બનાવેલા આસનોનાં નામો પણ રામાયણમાં આવેલાં છે. ૬ તર્કભિા સુદમાં બોર, દિગ્બાળેટ (સંકેત), લીલામા, આદિ ફળો ખાતાં. ૭ અરણ્યમાં રહેનાર મુનિઓ બોર, આમળાં, દિગ્બાળેટ, પિપ્પળ, વિગેરેનાં ફળો ખાતા. ૮ શાહને શિવસે કયા પદાર્થો ન વાપરવા તે કહેતાં દિગ્બાળેટ, કાંદા, લસણ, કેહણુ, સંજળ મીઠું, પાળેલા કુકાનું માંસ, કણુ છર, બંજુ, રિંગેલા, આદિનો ઉલ્લેખ છે. ૯

૧. પંચ પંચતણા અથવા પ્રત્યક્ષત્રેણ રાષવ । શસ્ત્રકઃ આવિયો મોઘા શાશઃ કર્મથ પંચમઃ ॥
કિષ્કિન્ધા ૧૭-૨૧.

૨. વાનેવં ચ મૃગાથૈવ શુદ્ધર્ષીર્ણાનિપાતિતમ્ । માદાળાનાં નિવેશાપ્રમુદજન્ પૃથપર્થમાઃ ॥
ધનં ૫૦. ૪.

૩. નિવૃત્તા મધુમાસેભ્યઃ પરાદરેભ્ય ઇવ ચ । નિવૃત્તાથૈવ મયેભ્યસ્તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનાઃ ॥
અનુ. ૨૩-૮૬; ન મહ્યનવતો માંસં તપેલુક્લા મનીષિનઃ । અનુ. ૧૧૪-૧૦.

૪. ઉષ્માન્ન્યલ્લોદનસ્થાપ્ર રાસયઃ પવનોત્તમાઃ । કાલકાણ્ડ ૫૨-૨.

૫. અયોધ્યાં, ૧૧-૨૦.

૬. શર્કરાસવમાખ્ત્રિકાઃ પુષ્પસવકલાસન્નાઃ । સુદર્ ૧૧-૨૨.

૭. વદનુદકાર્દમર્મમદાતકકળાનિ ચ । અનુ. ૫૨-૧૫.

૮. વનર્વ ૧૧૧-૧૨.

૯. અનુ. ૯૧-૨૮ આદિ.

ઉપાસનામાં ખાવાના પદાર્થો અને ભવિષ્યનાં પાત્રોમાં સંપ્રદાં નિહાયે. ૧ દ્વાયમાં ૨૪૫, ગરો, અને માંસ કાપવાની પુણી લઈ ૪૪૪ રસોઈબાળે બંધાયે એક ડોહાણે આવે છે ૨ સમતરે વ્યાંસ રસોઈવા હોતા અને તે વખતમાં પશુ હાલના રસોઈવાએથી આડું પરાગપુલ 'મઠ' છ મળ્યું હોઈ કુસ્તી વિગેરે લગવામાં પડેલો નંદર રાખતા ! મીઠું, ચણેલું અન્ન, દહીં, દૂધ, મધ, તેલ, ઘી, તણ, માંસ, ફળો, મૂળો, રાશભાજી, લાલકર, સર્કે સુવાસ, અને ગોળ, એ તેવકાં નહિ-એવું કહેલું છે. ૩

૫. વસ્ત્રપ્રાપ્તિ અને ભૂપણા.

૧. સ્ત્રીયા જે વસ્ત્ર પહેરતી. વસ્ત્ર પછંકરીને ઠન કે રેશમનાં હોતાં. બાકાં અને મેંદાનાં ઠનને કલ્પેષ અનેક રમતે આવે છે. દરણ અને વાપણં ચામડાં મુનિમન વાપરતા વસ્ત્ર રંગવાની કલા ભારી રીતે કન્યત યવેલી હતી. 'સાદે વસ્ત્રપર બીજા રંગનો કામ પડતાં તે સાફ કરી રાખાય છે, પણ તે પર બીજામાની નિશાની યતાં તેમ યઈ રાકતાં નથી.' એવું એક ડોહાણે લખેલું છે. ૧ કાંબિયા રેશમા રાખ્યે અને મૂંડવાના રાત્રો મેકલી હતી. ૨ નાજીમાં હતું 'મર'. પણ તેનો બહુ કલ્પેષ નહોતો આવતો, તેથી મુજ રાત્ર કપડાં વિશેષ પ્રચારમાં નહોતાં કે કામ કે-એવો સંસાય આવે છે. ૩ મેંદાનાં સુવાળાં કાનુ કે સુવાળાં ન હોય એવું વસ્ત્ર, અને મૂડ અછન (વાપાલિયું સુવાળું ચામડું) 'એક' એક ડોહાણે લખેલું છે. ૪ સુવાળાં બનાવે વસ્ત્રોથી રાક્ષસોએ હતુમલાનુ પૂઠું આવડતી તેને આજે ભગાડી લીધી હતી ૫ રાખ્યે મૂડ પહેરતા; ખીલવો વાપડી ભેવાં રિશિવેશ્વર પહેરતા જે 'કપડીયા' કહેવાતાં.

સ્ત્રીયાના અંગરંગિયે પેડી કેટલાંક નીચે મુજબ છે:—કુડલ, કલકટ (કાનુ) એક ભૂપણ, કંડલ, બાનુખંધ, દાર, સોનાનાં કમરપટ્ટાં, તોડા, (પૂર) ૧, વૈડી, હંપાદિ. વૈડીયા પર હાલના મોનો-આમની માફક નાચી કોતરેલાં હોતાં. સોખા રૂપા નિષાચ પરવાના, લસણીયા, રૂઢિક, આદિ અંગતનો કલ્પેષ પણ છે, તે વખતે પશુ હાલની માફક મોટી લંઘણી આવતા. નિષાચ ત્યારેના મેરુ (લણીયા) અને મેરુ રૂપા (સોતર) એ અથવા દાથીની મુર) પણ આવતી. ૬ સ્ત્રીયા પચને 'અભગ' (લાખ વગેરેના લાલ રંગ) લગાડતી. ૧૦

૨. રાજ્યવ્યવસ્થા.

મનુવ્યવસ્થા, મદાભારત, આંગુલ્યનીલ, કામ-વજીયતીતિસાર, વિગેરે ગ્રંથો પશ્ચીમ કાળની રાખ્ય-પરવા સંજ્ઞાથી પૂર્વ મહાદેવી મળી રાકે છે. મનુવ્ય નિબંધમાં આપણને મહાભારત અને રામાયણ

૧. ઉપરકે સર્વે સાધિ લખવાયું લિખિયવે ॥ મનુ ૧૨૬-૨૨.
૨. સર્ગાં ચ ર્વો ચ કોણ પારવજોષ ચ કાર્ત્ત્વમશોકમત્રમ્ ॥ વિરાટ. ૮૦-૧.
૩. અવિક્રમં તવણં વક્રમણં દષિ ર્શરં મણુ તૈલે પૂતે ચ ॥ વિતા માર્ગે-ફલમ્નાનિ શાકં રક્તં મણુઃ સર્વમ્ના પુરુષ ॥ કર્ણા. ૨૮-૫.
૪. મુરિરત્તં શોષ્યતે રક્તં ત તુ કૃત્ત્વપરંદિતમ્ ॥ સાંતિ. ૨૬૨-૧૦.
૫. કામરોહઃ પ્રાદિગોતસમે પાર્થનાનિ રમ્પલાન્ ॥ સમા. ૪૬. ૧૬.
૬. મત્તં વધનકર્તાવમારિકં મુદુ કામિનમ્ ॥ સમા. ૫૧. ૨૭.
૭. કેટલે તમ્ય ત્યારુત્તં જીવેઃ કાર્ત્ત્વિકેઃ પેઢ ॥ સુરત. ૫૨. ૬.
૮. પુત્રી રંગેર્યાં ચ મરુત્યે ચ મુમરિયતાં ॥ સુરત. ૧૫. ૪૨.
૯. રમુરત્ત મેરુ કુકાવંચાવગેચ ચ ॥ ચાત્રત્ત કુપોત્તત્ર વિહતાઃ યમુરત્ત ॥ સમા. ૫૨. ૨૧.
૧૦. મત્તકારકમાવનકાલકાલિતો ॥ અયોધ્યા. ૬૦-૧૮.

એ એ પરથી શું સમજાય છે તેજ નોવણું છે. મી. રીચ ડેરીસે પોતાના 'ભુધકાલીન હિંદુસ્થાન' નામના ગ્રંથમાં જોતમુ ભુધના વખતમાં હિંદુસ્થાનમાં પ્રમસત્તાક રાજ્યો હતાં, એવું સિદ્ધ કર્યું છે. રામાયણ અને મહાભારત એ બેક ગ્રંથોમાં પ્રમસત્તાક રાજ્ય મહત્તિને ઉલ્લેખ અમને જણાવે નથી. આ બેક ગ્રંથોમાં, રામસત્તાવું કેન્દ્ર રાજ્ય હતો, એવું જણાઈ આવે છે. ને કે રાંભની સત્તા અનિયમિત હતી, મણુ તેનો એવો અર્થ કરવાનો નથી કે રામ નેહ્યે તે અન્યાય કરે તો મણુ તેને કોઈ પૂછતું નહીં અને તેને ગમે તેમ વર્તવાની છૂટ હતી. રામની સત્તા અનિયમિત હતી એનો અર્થ એવો છે કે, રામ અને પ્રમ એ બેકના હક્ક અને કર્તવ્યનું નિયમન કરનારી કોઈ સનદ પ્રમજગનેને મળેલી નહોતી. રામનાં કૃત્યોનું નિયમન યાજ્ઞ અને લોકમતથી થોડું ધંધું થતું એમાં સંશય નથી. રામને મણુ કેટલેક પ્રસંગે લોકમતને માન આપતું પડેલું; એવાં દુષાન્તો અમે આજળ આપનાર છીએજ. રામના હક્ક કરતાં રામનાં કર્તવ્યો કયાં કયાં છે ? તે પરજ સાસકારોએ અને બેક ગ્રંથકારોએ વમારે ભેર દીધેલું જણાય છે. રામનું કર્તવ્ય પ્રમનું માલન કરવું અને તેને સંતુષ્ટ રાખવું-એ છે, એવું બેક ગ્રંથોમાં પુનઃ પુનઃ પ્રતિપાદેલું છે. કાલિદાસાદિ કવિઓએ મણુ 'રામ' રાજની વ્યુત્પત્તિ 'પ્રમનું રંજન કરનાર' કરેલી છે. સમાજને કોઈ પણ સાસકની જરૂર છે; વણુ અને આશ્રમના ધર્મ નિર્વિનયણે પાર પાડવા સાથે રામની અત્યંત આરંભકતા છે; અરજક રાષ્ટ્ર વિનાશ થામે છે તેથી રામયજ્ઞને લોક અત્યંત માન આપતા; અને ભેકે તેની મહત્તા વધારવા સાથેજ રામ એ વિણુનો અવતાર છે, એવી બાબતો લોકોમાં જન્મળ થઈ હતી, છતાં રામને પ્રાપ્ત થયેલી આ સ્થિતિ પોતાની મેજમજાદને સાથ છે, એવું કોઈ પણ ડેકાણે ધણું નથી. રામએ પોતાના મોટા અધિકારનો ઉપયોગ પ્રમહિત પ્રતિજ કરતો નેહ્યે, એવું સાસકારોએ કહેલું છે.

મહાત્મને પ્રસંગે ડેરીસેની સભા બોલાવી તેમનો મત લેવાની પ્રેષા પ્રાચીન કાળમાં હતી, એવું હિસે છે. રામને યૌવરાજ્યનો અભિષેક કરવાની વખતે દશરથ આમણુ, સામન્ત, અને રાદેરીસેની એક સભા ભરી તેમને કહ્યું કે:—“પુત્રને પ્રમહિતને માર્ગે વળગારી, અને બીરાજતા તમસર્વેની રજાથી, સ્વતાઃ વિશ્રાંતિ લેવાનો મારો વિચાર છે. આપ હું કહું છું તેને અનુમેદન આપો અથવા તો મારે શું કરવું તે સૂચવો.” દશરથનું આ બોલકું સાંમજતાંજ સભાએ મોટો ઘોષ કરી પોતાની અનુમતિ બતાવી, આ વણુન વાંધી આધુનિક કાળની સજાઓની યાદ આવે છે.

સગર રામને અસમજજૂ નામનો પુત્ર હોતો. રામના નાંરો નામના કુષ્ઠ રામ પ્રમાણે પ્રમજગનેનાં ઊકર્ણ સરજૂ નદીનાં પાંણીમાં ફેંકી તે બાળકોની મસ્તી વખતની દીન સીધીધારીઓ સાંમજતામાં અને તેમના દુખની વખતના હાલ નોવામાં મજલદ આણુતો. રામપુત્રનાં મનરંજન સાથે પ્રાણથી પ્રિય બાળકોનાં બંધે અપરાધ પ્રમજગ-તેયાર ન હોવાથી તેમણે રામને ચેતવી 'દીધો કે રામપુત્રને હદપાર કરે, નહિ તો અમે તારું રાજ્ય છોડી આપ્યા જઈશું'. સમજે અસમજજૂને હદપાર કરી પ્રમને સંતુષ્ટ કરી.

પોતાનું યૌવન બાપને આપી તેની રક્ષાવરણનો પિતૃભક્તિથી સ્વીકાર કરવાને. હીમે થવાની રામના મનમાં પુરને, તે સર્વથી નાનો હોના છતાં, રાજ્ય આપવાનું હતું. પ્રમજગનેએ તેને ત્યેક પુત્ર સ્થિત છતાં આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. આથી થવાનીએ હત્તર આપ્યો કે “મોટા પુત્રે માથે વચન માંધ્યું નહીં—પુરજેજૂ કેવળ પિતૃભક્તિથી માથે વચન માંધ્યું—તેથી તેનેજ રાજ્ય આપવું, એવું મારા મનમાં છે. આપ પણ મહેરબાની કરી મારી વિનંતિને માન આપી પુરને અભિષેક કરો.”

૧. સોદે વિશ્રામમિચ્છામિ પુત્રે કૃત્વા પ્રજ્ઞાહિતે । સંતિરુદ્ધાનિમાન્સર્વાનનુમાન્ય દ્વિગર્ષમાન્ ॥
૧૦...મવન્તો મેડનુમન્યન્તો કથં વા કરવાણ્યદમ્ । ૧૫ અયોધ્યા ૦ ૨.

૨. અન્નપ્રોયો મહાનમ્ । સયોધ્યાં ૦ ૩-૫.

૩. મવન્તોડનુનવામ્યેષં પુરુ રાજ્યેડભિવિચ્યતામ્ । આદિ ૦ ૮૫. ૨૬.

— દરમય રાજા મુલુ-પામ્યા-તે વખતે રાજા-વનવાસ ગયા. હતા અને બહુત મોસાળ હતા, તે વખતે વસિષ્ઠના અપ્પણાણા નીચે સર્વે-સહેરીએની સભા મળી, અને તે સભામાં ગણતને બ્રાહ્મણ સારૂ દુત મોકલવામાં આવ્યા. તે સભામાં અરાજક સ્થિતિને કીધે ત્યાં શાં અનર્થો થાય છે તેની ચર્ચા થઈ, અને લોકોએ કહ્યું કે “ નવીન રાજ્ય નીમવામાં બીજકુલ વખત ન લગાડવો નહિએ; તેથી આજને આજ દરવાડુ વંશમાંના કોઈને પણ રાજ કરવે (નહિ તો) વસિષ્ઠ તમેજી” ઇર્ષવાડુ કુલમાંના કોઈ કુમારને કે બીજ કોઈને અભિષેક કરે.”

આ ટેકાણે ‘ ઇર્ષવાડુ કુલના કુમારને કે બીજ કોઈને ’ એ સમજે બહુજ મહત્વના છે. એ પછી એવું જણાય છે કે પુરુષ કાચ પર્વત રાજ્યોપભોગ લેતા એક રાજ્યને ઇચ્છી કોઈ નવીનજ મનુષ્યને રાજ કરવો, તેમાં સુધ્ધાં પ્રભને કંઈ વિશેષતા સાચી નહોતી અથવા તે વિચિત્ર લાગ્યું હોતું.

પ્રતીપ નામના રાજાને દેવાધિ, બાદહીક, અને શાંતનુ—એ નામના ત્રણ પુત્રો હતા. દેવાધિ બહુ ધાર્મિક હોઈ પ્રભને પ્રિય હતો; પરંતુ એક અસાધ્ય રોગથી તે પીડાતો હતો. પ્રતીપ ત્યારે ત્રણ થયો ત્યારે તેના મનમાં દેવાધિને રાજ્યઅભિષેક કરવાનું આવ્યું. ત્યારે તે પ્રમણે તેણે અભિષેકની બધું જવાબી તૈયારી કરી, ત્યારે બ્રાહ્મણે, ટુધિ, અને સહેરીએએ જો કે દેવાધિ ન્યેઈ પુત્ર હતો છતાં, તેને અભિષેક કરતાં રાજાને અડકાવેા. તેમણે કહ્યું કે ‘ દેવતાએને વ્યંજ રાજ પસંદ નથી. ને આથી પ્રતીપ પ્રભનું કહેવું માન્ય રાખી કનિષ્ઠ પુત્ર શાંતનુને અભિષેક કરી દતો. ઉપરાંત વિષયન પછી એવું જણાય આવે છે કે રાજાની પસંદગી કરવાના કામમાં અને બીજ બાબતોમાં પ્રભજન દ્રષ્ટી વધુને પાતાનું બળું કરી રાહતા.

રાજપુત્રોમાં ને ન્યેઈ હોય તેને ધણું ખરું મારી મળતી. એ ટેકાણે એવું કહ્યું છે કે ‘ રાજાના સર્વે પુત્રો મારી ઉપર બેસી રાહતા નથી; તેમ ઘણી મોટી હાનિની છંપાવના છે. બીજ પુત્રો શુભવાનુ હોય છતાં રાજ્યની વ્યવસ્થા ન્યેઈ પુત્રનેજ સોંપાય છે. ને તે કે આડું, કડું, છતાં આ નિયમને અચિત્ત અપવાદ પણ હોતો. ને ન્યેઈ જાણુ અંચ હોય કે તેને કોઈ અસાધ્ય વ્યાધિ થયો હોય તે તેને બાંહે નાના બાંધને મારી મળતી. આવાં બે પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે: એક દેવાધિ અને બીજ પૂત્રાશ્રમ. દેવાધિની તો ત્યાં ઉપર આપેલી છે. પૂત્રાશ્રમ આંગળો હતો તેથી તેને મારી મૂકી નહોતી. પૂત્રાશ્રમ કહે છે કે ‘ હું ન્યેઈ દેવા છતાં હીનાં દેવાથી અતિમાનુ એવા ને પાંડુ તેણે મારી મેળવી.”

૨. ઇંત્રિજા: સદ્દામાર્ત્ય: પુદગ્ધાવમુદોરગત્ । ૪.....હરદાક્ષ્ણામિદાયેઽથ કથિદ્રાજા વિધાય તમ્ ॥ ૮. કુમારમિદ્ધાકુમ્ભે સપાન્થે સ્વમેવ રાજાનમિદ્ધામિષેવચ ॥ ૨૮ અયોધ્યા ૧૭.

૨. સં પ્રાક્ષણાય કુદાય પોરજાનપરે: સદ્ ॥ ૨૨. સર્વે નિવારયામાહુર્દેવાપરમિષેવનમ્... દોનોનં પુષિર્વિપાલં નામિનન્દન્તિ દેવતા: । ઇતં કૃત્વા નૃત્યગ્રેઽ પ્રત્યયેન્ ન દિગ્ધેમા: ॥ ઉદ્યાગ ૧૪૧. ૨૫.

૩. સતતં રાજપુત્રેષુ ગ્રેષ્ઠો રાજાભિષિચયતે । રાજામેતત્સંમતં સ્વાદિત્વાકુળં વિશેષત: ॥ શતેપ્ત ૭૨-૨૨; નહિ રાજા: સુતા: સર્વે રાજ્યે તિષ્ઠન્તિ મામિનિ । સ્થાપ્યમાનુ સર્વેષુ સુમહાન મયો મરેન્ । તસ્માન્ગ્રેષ્ઠ દિ કેઠેઠિ રાજ્યતન્નાણિ વર્ધિયા: । સ્થાપ્યન્ત્યનવગોણે ગુણવત્સ્વિતરણવિ ॥ અગ્ન્યાગ ૮. ૨૩-૨૪.

૪. તેષેવર્ધં મતિમતા વસિષ્ઠિન્વેદ વાણુનાં । ગ્રેષ્ઠ: પ્રવૃથિતો રાજ્યાદીનાંમ ઇતિ મારત । ઉદ્યાગ ૧૪૧-૨૬.

૧. પ્રભાતી ષ્ણુમદિથી કયેઈ પુત્ર યોગ્ય હોવા છતાં કનિષ્ઠને કવચિત્ ગાદી આપી શકાતી, એવું પુરનાં હાદશસ્ત્ર પરથી દેખાઈ આવશે. એક વખત કનિષ્ઠને રાજ્ય ન મળતાં કનિષ્ઠને મળ્યું તેા પછી તેનાજ વંશને હકદાર થતા-અયેકના પુત્રને તે કદીએ માફ મળતું નહીં. ચંદુ ને કે ચક્રાતિને કયેઈ પુત્ર હતો છતાં રાજ્ય પુરને મળ્યું અને બાદ-તે તેનાજ વંશમાં રહ્યું-પુત્ર ચંદુના વંશને મળ્યું નહીં; પૂતરાઈ કહે છે કે 'નાનો હોવા છતાં પાંડુને રાજ્ય મળ્યું, ને તેના મૃત્યુ બાદ તેના પુત્રને મળે.'?

રામાયણના અયેકવાકાણ્ડ (સર્ગ ૧૦૦) અને અનુવકાણ્ડ (સર્ગ ૩૩) માં, તેમજ મહાભાર-
તનાં તેા લગભગ દરેક પર્વમાં, રાજકીય બાબતોનું વિસ્તાર પૂર્વક વિવેચન કરેલું
રાજધર્મ.

જાણી આવે છે. અને તેમાં સભાપર્વ, હૃષીકપર્વ, અને શાન્તિપર્વમાં તેા તેના બહુજ વિસ્તાર છે. રાજનું સર્વમાં એક કર્તવ્ય પ્રભાસન માણ્ય છે. પ્રભાસન કરતાં રાજને મને તે કરતું પડે તેા તે કરતું નેહ્યે-પછી તેમાં નૈમુર્થ હો કે પૃષ્ઠ હો, રાજ્યે પ્રભને સંતુષ્ટ રાખવી નેહ્યે. રાજ આત્મ નિગ્રહી, સત્યવાદી, ન્યાયી, હૃષીકશીલ, અને વ્યયન સદિત હોવો નેહ્યે. રાજ્યે દુઃશેષ સારથ માર્ગે ચાલતું; પણ રાજનીતિનાં સર્વે કારણોના તેની ભાજમાં હોવાં નેહ્યે અને તેનું વર્ગન પ્રસંગાનુસાર હોવું નેહ્યે. રાજ્યે મૃદુ બોલતું; પણ જેતાનાં માણસો સાથે-અતિ પરિચય રાખવો નહીં. રાજ્યે બહુજ નમ્રતાથી કે બહુજ કઠકારથી વર્તવું નેહ્યે નહીં. રાજનીતિનું અધ્યયન કરી સામ, દામ, દંડ અને ભેદ-એ ચારેના ઉપયોગ કયારે અને કેમ કરવે; સંધિ, વિગ્રહ, યાન (ઊપો મારવો), આસન (ઊભાની નાંખી પડવું), આશય (કિલ્લાની આંમાં રહેવું), અને દ્વેષીભાવ, એક શુભેનો કયારે ઉપયોગ કરવે; ઈચ્છાદિ બાબતો તેને પૂર્ણપણે માહુમ હોવી નેહ્યે. તેણે પોતાના કિલ્લામાં દ્રવ્ય, અન્ન, જલ, યજ્ઞાન્ન, શાકાન્ન, શાકાન્ન અને સિંધકારનો સંગ્રહ કરવો નેહ્યે. સેનિકોને નેતન નિયંત્રિતપણે આપવું અને વિરોધ પાછમ નેહ્યે બતાવવું હોય તેને પોસિતવિક આપવું. રાજની સેવામાં ને વિપન્ન થવા હોય કિંવા રાજકાર્ય કરવામાં ને સંમરણ થવા હોય, તેમનાં કુટુંબનાં શત્રુપણા છતાંદિની વ્યવસ્થા રાજ્યે કરવી. જન્મા અને અર્ચ પર રાજ્યે સખત નજર રાખવી નેહ્યે. રાજ્યની સંમુદ્ધિ પૂર્વિક મંત્ર અવલંબી રહેતી હોવાથી રાજ્યે યેતુનાની વધારે કાળજી લેવી નેહ્યે. રાજ્યે પોતાની પાસે નિવાસ બ્રાહ્મણે મંત્રી તરીકે રાખવા. રાજ્યે બ્રાહ્મણથી કલહ કરવો નહીં, કારણ તેમ કરતાં તેમો પોતાનાં નીતિબલથી તેને રાજ્યગ્રસ્ત કરશે. રાજ્યે કરતાં નીતિ-બલ એક, છે. પોતાનાં અને પાછાં-રાજ્યમાં જાયસો રાખવા. રાજ્યે પ્રજા પર કરેા બધુ બોલે નાંખવો નહીં. ને સુજળ પુષ્પનું રક્ષણ કરી ભ્રમર તેમાંથી મધ ચૂસે છે તે સુજળ સોડેને પીરા ન કરતાં પ્રજા પાસેથી તેણે મધ લેવું. રાજને પ્રજા પાસના બદલા તરીકે જમીનની ઉત્પન્નમાંથી અને

૧. પશ્વસ્તુ રાજ્યં સંપ્રાપ્તઃ કનોયાનપિ સન્નૃવઃ । વિનાયો તસ્ય પુત્રાણામિયં રાજ્યમાસ્ત્વમ ॥
ઉદ્યોગ ૧૪૬-૩૦.

૨. 'નૃણામનૃણાંસં વા પ્રજારક્ષણ કારણાત્ । પાતકં વા સદોષં વા કર્તવ્યં રક્ષતા સદા ॥
વાલ ૨૫-૧૮.

૩. કચિદ્ધારાન્મનુષ્યાણાં તવાયે સંસ્તુગીયુષામ્ । વ્યયને ચાન્ધુપેતાનાં વિમયિ મરતપૈમ ॥
સમા ૫-૫૪.

૪. અથવા સ્વાં મહોપકલ શમયિત્વંતિ ચે દ્વિજાઃ । નિરાસિપ્યન્તિ તે રાષ્ટ્રંદ્વિતોત્સાહા મહાશલાઃ ॥
મનુ ૧૫૩-૨૫.

૫. યેવા મધુ સમોદતે રક્ષણુપાનિ પદ્મપદા । તદુદયોન્મનુષ્યેભ્યઃ ક્રાદવાદુવિહિંસયા ॥
ઉદ્યોગ ૩૪-૧૭.

બીજા વસ્તુમાંથી શકાંસ મળતો. જે રાત્ર શકાંસ કર લઈ પ્રભતુ પુરેવત્ રસાયે નદી કરે તેને બહુ પાપ લાગશે, એવું એક કહેણું કહેલું છે. ૧.

રાત્રએ જે જે વિચારો કર્યા હોય તે વ્યવહારમાં મુકાયાં શિવાય કોઈની પણ ભણમાં ન આવવા જોઈએ. રાત્રએ રાત્રની હીલચાલ પર સારી રીતે લક્ષ આપી તેમના રાત્રમાં કુદરતી રીતે કરવાં જોઈએ. રાત્રએ શીર્ષચૂરી ન યતું જોઈએ; અને કપ, શૂત, મેષ અને મુગયા પર આસક્તિ રાખી ન જોઈએ. રાત્રએ પોતે સદાતત ધર્મ પ્રમાણે આચરણુ સાખી પ્રભતે પણ ધર્મચતુરની કરવી જોઈએ. રાત્ર કાઠનું કારણુ છે. રાત્ર જ પ્રભતુ યથાવિધ પાલન ન કરે તો તેના દેવને પરિણામ, કિન્ના લોક અધર્મચતુર કરે છતાં તેમને શિક્ષા ન થાય તેથી, આકાશ-મુશુ આદિ આપતિઓ ઉત્પત્ત થાયછે, એવી સર્વ જ્ઞાનવાદીએ અકાશ મૃત્યુ પામેલા પોતાના પુત્રને રાત્રનામામાં લઈ જઈ એક બાકાણે રાત્રની પુષ્કળ નિર્મલ્લના કરી હતી. આંધળા, લલા, પાંખળા, મુંઝા, બાંધવરોહિત, અને સંન્યાસીનું તેમના વિધવા, અનાથ, આદિનું પેપણુ કરવું, એ રાત્રનું કર્તવ્ય છે, એવું મનાવું. પ્રભતના કંઈકને રાત્રએ દુર કરવા જોઈએ.

અધોપાકાદના ત્રીસ અને ચૌદમા સર્ગમાં રાત્રચારિયેકતું વિસ્તૃત વર્ણન છે. રાત્રચારિયેને અંગે જોઈતી ચીજ પેરી કટલીક આ હતી-૨૫, રાત્રો, સૈન્ય, દાપી, ચમર, પાખા, પતાકા, શણ છત્ર, હેમકુંબ, રેખાના પત્રાંથી મટેલા ચીમળાના બળદ, વ્યાધ્યર્થ, અંશદિ નદીઓનાં પાણીથી બરેલા કુંબ, હરગર વૃક્ષનું આસન, અત્રો, દહી, ધી, દર્મ, પુષ્પ, ઈલાદિ.

અધોપાકા કાવડના ૧૭ મા સર્ગમાં અરાત્રક રિથિતિને લીધે રાત્ર પર શા શા અનર્થો આવી પડે છે તેનું સવિસ્તર વર્ણન છે. અપારે દેશનો કોઈ રાત્ર હોતો નથી ત્યારે તે રાત્ર અરાત્રક રિથિતિ. મૃતવત્ થાય છે. રાત્ર પર, સત્ય, ધર્મ, અને કુલ રિથિતિ, — એ ત્રણ અવલંબિત છે. રાત્ર એ પ્રભતો પિતા, માતા, અને દિતકારી મિત્ર છે. અરાત્રક રાત્રમાં હમેશાં અનેક દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણુ અધર્મીદ જ્યોતે રાસન કરના રાત્રનું છે. અરાત્રક દેશમાંના વ્યાપકરિઓ દૂર દેશમાં જઈ નુકા નુકા પ્રારના પદાર્થો લેવા લાવતા નથી; જે પ્રમાણે મોઢાં માઝાં નાનાં માઝાંને ખાઈ ભય છે તે પ્રમાણે અરાત્રક દેશમાં મનુષ્ય એક બીજાને લરે છે; ઈલાદિ વર્ણન લાંબવા થોડય છે.

૧. અર્ધમેઃ કુમદાત્મમ ભવેતસ્ય જુ મૃતેઃ । યો દૃઢલિપકમાર્ગ ન ચ રક્ષતિ પુત્રવત્ ॥
ભરણ્ય ૦ ૬-૧૧.

૨. કાલોવા કારણમ્ રાત્રો રાત્રા વા કાલકારણમ્ । રિતિતે સંશયો મા મુદાજા કાલસ્ય વાણ્યમ્ ॥ હયેગ ૦ ૧૩૨-૧૬.

૩. રાત્રદોષેર્નિવચન્તે પ્રજા કાયોષિપાક્ષિતાઃ । જરદ્ધુગે દિ નુત્તાવકાલે શિવતે જનઃ ॥ મદા પુરેવ્યુક્તાનિ જના ॥ જનપેરુત્ત ચ । કુર્વતે ન ચ રક્ષાસિ તદા કાલજ્ઞતં ભવમ્ ॥ હયેગ ૦ ૪૩-૧૭.

૪. કવિરૂપાય મુકાય પંગૂન્ વ્યંગાન્ ચાન્પવાન્ । પિતેવ પાપિ પર્મેત તપા શ્રવજિતા નપિ ॥
સમા ૦ ૫-૧૨૪ વિષવાનાપલિકલ્પત્તુ વૃષ્ણાંય ચમાર શઃ આદિ ૦ ૪૬-૧૧.

૫. મૃતં રાત્રમરાત્રકમ્ ॥ વન ૦ ૩૧૩-૮૪.

૬. રાત્રો રાત્રેવ પર્મેત રાત્રા કલ્પત્તો કલ્પમ્ । રાત્રા મત્તાશિતા ચેવ રાત્રા રિત કરી નુગમ્ ॥ અમાત્યા ૦ ૬૭-૩૪; જરમદે જનાદે દોષા જાગરિતે વે વરા । હદતે હદતે કોઈ રાત્રા દગ્ધે શાસિતે વે । આદિ ૦ ૪૧-૧૭.

સામાજિક પ્રકરણ (સટિક).

ત્રાવણકોર રાજ્યમાં બ્રહ્મભોજન નવા દિવાને કમી કર્યું !—અનાર્થ પ્રજા ઉપર માત્ર પ્રસન્ન કરેથી આશીર્વાદની આશા અને કુદ કરેથી શાપનો ભય—અન્ને માત્ર મત્રોના પ્રયોગથી !—આખીનેજ પ્રાચીન બ્રાહ્મણોએ જે કાંચ મેળવ્યો હતો તેનો અપાક ખુલ્લું ખુલ્લું બિંબે જોવા હોય તો ત્રાવણકોર જાઓ અને જાંઘને જુઓ ! ત્યાં બ્રાહ્મણો સર્વસ્વ છે. બ્રાહ્મણો કરતાં પ્રજાની એ રાજ્ય પર વધારે સંગીન કૃપા છે. મેંધા મેંસાલા અને ફલકુલનો એ દેશ ભાંડાર છે. તેથી પ્રજાની આબાદી પણ વિશેષ છે. જો કે વિસ્તારમાં તે હોંદના દેશી રાજ્યોમાં ૧૬ મું છે, પરંતુ પ્રજાસંખ્યામાં તે ત્રીજું છે, અર્થાત્. હૈદરાબાદ અને મહીસુરથીજ ઉતરે છે, આગલા દસક્રમાંજ ૧૫ ટકાનો વસ્તીમાં વધારો થયો હતો ! ૭૦૦૦ ચોરસ માઇલમાં એક કરોડની મહેસુલ છે અને ૭૦ લાખની વસ્તી છે, જ્યારે વડોદરા રાજ્યના દસલખર માઇલમાં વીસ લાખનોજ નિર્વાહ ચાલે છે. આ દેશી રાજ્યમાં કુકાલનો પ્રપંચ કદાપિ આવતો નથી; ત્યાંની નાપર જાતિ પ્રખ્યાત છે; અને પ્રખ્યાતિનું કારણ વિચિત્ર છે. તેમની સ્ત્રીઓને અધિક સંજોગોમાં લાંબા નંજુદરી બ્રાહ્મણોને રાખવાનો દક્ક છે; અને કોઈ પણ પદ કે તટસ્થ પ્રજા તેમાં અપરાધ કે અધર્મ સમજતો નથી ! જરૂરી સર સંકરનંતર બહુએ માથા ફેરવે છે પણ નાપર સ્ત્રીઓજ નંજુદરી બ્રાહ્મણો તરફનું એ માન સમજે ત્યાં બિચારા કાયદા અને આદર્શકલના શા આચાર ! ત્રાવણકોરના નંજુદરી બ્રાહ્મણોને અધિકાર તો નાપર ઉપર છે. (નનઆર્થ એ સબ્દનું અપ્રશ્ન કહેવાય છે) પણ રાજકર્તી કાનિયા પ્રજા કિંવા તેના પ્રતિનિધિ રાજ તરફથી શુ ? તેમને બ્રહ્મ ભોજન પુરાતન કાલથી રાજ્યને ખરેખરે મળે છે ! એટલે સુધી કે એ ખર્ચને લીધે તીજેરી ખાલી થઈ જતી અને દર વરસની મહેસુલ ખુટી પડતી. આ વિષે બ્રાહ્મણો તેમજ પ્રજાને મત એવો હતો કે રાજ સર રીઁ માધવરાવ અને મી. વી. પી. માધવરાવ (નવા નીમાયત્રા વડોદરાના દિવાન) જ્યારે ત્રાવણકોરના દિવાન હતા ત્યારે મહેસુલ વમારવા કે બીજે ખર્ચ ઓછો કરવા અને તેમ લાકડાં લાવે તેનો વાંધો નહોતો પણ નંજુદરીઓના તો આસ પણ ઓછો કરવાની તેમને હાથ કે સત્તા નહોતી. અતે છેદ આવ્યો ! જે મહા અબ્રાહ્મણ કરવાનો સંકલ્પ પણ કોઈ મહેલ કરતું તે તેણે કર્યું. ૭ વર્ષ ઉપર મી. રાજગોપાળ આચાર્ય દિવાન નીમાયા ત્યારથી તેમણે નંજુદરી બ્રાહ્મણોની તરભોજ પત્રાવલી પર કરકો નજર કરી છે. નિરૂપયોગી કામ મારે ગરીબ વર્ગોના પર કર નાંખી વસુલ કરેલા પૈસામાંથી લાખો રૂપિયા કેવળ નંજુદરીઓનું ઉદર મહત્ત્વ મિત્રવા પાછળજ ખર્ચવા એ તેમને પ્રજાને એક મહાન અન્યાય અને પ્રજાની મિલકત હુલ્લવા પ્રયત્નજ લાગ્યું. દિવાન પોતે બ્રાહ્મણ છે પરંતુ જેમ કાન્સલા ૧૩ મા તથા ૧૪ મા જુલ-રાજ્યઓના (૧૭ મી સદી) મહાપ્રધાનો કાર્ડનિસ રીગેલીયો અને કાર્ડનિસ માઝારીન પોતે પાદરી હોવા છતાં પાદરી વર્ગની ધર્મધતા તથા કાર્ડનિસ તોડવામાંજ પોતાના અવનુની નીમકદલાલી માની તે પ્રમોણે વંચાં હતાં તેમજ મી. રાજગોપાળ આચાર્ય કર્યું છે. પાંચ વર્ષમાં તેમણે બ્રહ્મભોજન

પાછળનો ખર્ચ દર વરસે થતાડતા; જ્યાં લગભગ ખર્ચ કરી નાંખ્યો છે. પરિણામે મહેસુલ કરતાં અણાડો ખર્ચ વધી જતો તેને સરે હવે તિજોરીમાં કંઈક વધારો રહે છે ! તેમજ હીન્દીમાં આથી થતું કોષાયમાન થયા છે, પરંતુ પ્રગતિ હવે કેવળ મિથિલા જગતમાં જાણીતી નથી તે બેધ શકતી ધણ છે. પ્રત્યેષયોગી, જરૂરી કામ માટે પૈસા ન ખર્ચાય, તે. મિથિલા પાછળ બર્ચ અટકત ક્ષત ખરબાદ થાય એ અચિત ને જુહીઓએ રાજકર્તા વર્ગ પર હીન્દોડીકમ (પરીકરણ) નો આશ્ચર્યકારક દત્તદમ્બો સાથે અવાવેલો અપૂર્વ અને અદિતીય પ્રયોગજ હતો ! આમ અને સત્તા પ્રમાણે પ્રથમસાતી-અપ્રથમસાતી નિરૂપક રાખીને વર્તન કરવું એમાંજ ખચિત દિવાનપદ્ધતિ-કોઈ કે-કોઈ પણ પદ્ધતિ માર્ગદર્શ છે.

સાત વર્ષમાં થીઓસોફીની ઉન્નતિ અને મીસીસ બીસ્ટની ફરી પ્રમુખ થવાની ઉમેદવારી—૧૯૦૭ માં કર્નલ ઓડોરના મરણ પછી મીસીસ બીસ્ટ, થીઓસોફીકલ સોસાયટીની પ્રમુખ નીમણ તે પછી એ પૃથ્વીવ્યાપ્ત મદામડને જે ઉન્નતિ કરી છે તેની થી. ઓ. ના સભાસદો બેગ પોતાની ફરી ઉમેદવારી કરનાર પત્રમાં—૭-૧૧ વર્ષે પ્રમુખની ફરી ચુટણી કરવાનો મંજૂનો નિયમ છે—મીસીસ બીસ્ટના માદા સાપર્ચ કહે છે કે મારી ઓફીસ અમલ દરમીયાનના ૬૫ વર્ષ પૂર્વે આપણા મંડળની ૧૧ તેજ નક્ક (દેશવાર) પ્રતિનિધિ સભાએ, ૧૯૭ લેએ (સાખાઓ) તથા ૧૪૮૬૩ (જમીન) સભાસદો હતી. હવે તે અનુક્રમે, ૨૩ તેજનલ સોસાયટીઓ (પ્રતિનિધિ સભાઓ) ૬૫૨ સાખાઓ તથા ૨૨,૭૪૪ સભાસદો છે. આખરે હેડવાર્ટસ (રાજધાની-અધ્યક્ષ) માં ૧૬૦૭ માં વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૮૭૧૫ હતી. ૧૯૧૩ માં તે ૬૮,૩૩૧ હતી—જે ફેંદામત્ર થવાની ફર વગેરે ઓછાં કરી નાંખ્યાં છે. પરંતુ સૌથી તારીફલાયક વધારો અધાર ખાતેની જમીનને છે. મદામથી ૧૦ માર્ચ ૧૨ તે છે. એ ઉજ્જર જમીન હાલ પૂર્વથી એક રમણીય રથાન છે. ફરતી રમણીયતા બેધનેજ તે પસંદ કરવામાં આવી હતી. સમુદ તથા નદીના સંગમ ત્યાં થાય છે. ૧૯૦૭ માં ત્યાં થી. ઓ. ની રકત ૨૭ એકર જમીન હતી. હવે તે ૫૫૫૨૧ તે ૫૨ મીડ. અડધું છે ! ૧૯૦૭ માં સોસાયટીની મીલકત રૂ. ૨૫ લાખ હતી અને હવે તે સાતલાખ થઈ છે ! ઉપક્રમક ખાતે થી એકર જમીન ખમ્મત સહિત લીધી છે તે જૂદી. અધારમાં જીવજીક મરો, રીમ લોડી, એકરી, ડેરી શર્મ તથા હાપખાનાં એટલાં વાનાં રથાખાં છે. ખમ્મતની દાર માથા પળુ લાગી છે. હાપખાનને માથે દેવું છે તે જતું રહેશે એટલે તે સોસાયટીને મીપુડ કરવામાં આવશે. અધારમાં બાગ, વ્યાજ તથા વાડીની ઉપજનાજ રૂ. ૨૫,૦૦૦, ગયા વર્ષમાં મળ્યા હતાં ! આ જતાં આખીને, મીસીસ બીસ્ટ પોતાની ભેખતમાની રીમાવું પ્રવસ બાન દરવે છે. આ મટે અને અંગત માન ધરવું નથી. પરિવ આદમઓ જેઓ થી. ઓ. માટે આમબોગ આપે છે અને આશ્ચિન ધણ રહે છે તેવું દુઃ તે નિમિત્ત માત્ર થવાની બાખશાલિની જુ. મી. લીડવેરે ૧૯૦૦-૪ માં ૩ હોડરાઓને જે સવાદ આપી હતી તે સાથે દુઃ મજતી થતી નથી, અને તેવી સવાદ ન આપવા મેં તેની પાસેથી જે વચન લીધું હતું તેવું તેણે પાવન કર્યું છે. જે તમે અને જવાની આજા કરશે તો, ઓફીસ બદલ પળુ દુઃ કામ કરવું આજ રખીધ. જે રહેવાની આજા કરશે તો તે પળુ માથે ચવાવીશ અને ઓફીસ માં કામ કરવું ચાલું રખીધ. જે તમે એવા કોઈ પળુ બી કે પુરવને જામના હો. કે જે મારા કરતાં વધારે સાધું કામ કરી શકે તો મારી તમને પ્રાર્થના છે કે અને રૂ. કરો અને

તે રીતે વધારે સારી પસંદગી માટે દરેકાએ ખુલ્લા કરો. તે સંજોગમાં હું 'નવા' ઉમેદવારને મળે. કરંયા બનતો પ્રયાસ કરીશ. મારા કરનાં ઓછા વિરોધ ઉપજવે. એવા ધણા મળશે. પરંતુ મારા કરનાં થીઓસોફીકલ સોસાયટીને વિશેષ ચલાવનારા કોઈ તરીકે મળે. મહાત્માઓ (Mahatmas) તમને ખરે નિર્ણય કરવામાં દોરવે અને આપણને બધાને સાંતિનો સંદેશ એરે (એઈ મારી અંતિમ પ્રાર્થના છે) ! ”

મીસીસ બીસ્ટની દલીલમાં એક તુટી છે. યોગ્યતાની પણ ઉપયોગિતા આજીવન પર હોવાથી ઓછી થાય છે એ સિધ્ધાંતનું તે મહાવિદ્વાની વિસ્મરણ કરે છે. ગમે તેવા પાલેસ હોતાં ત્યાં સરોવરને બીજા વારુ નીમવા નહીં એ નિયમમાં શું કંઈક પ્રયોજન નથી ? અમે રીકમો ગમે તેવા યોગ્ય, આહાર અને સ્વચ્છ પ્રેસીડન્ટ તરીકે વાર પ્રેસીડન્ટ તરીકે ઉમેદવાર થઈ શકતા તેથી કહો કે સ્પષ્ટ સિખિત નિયમ ન હોવા છતાં પોતાની ચરજીથી નયતો નથી. તેનું પણ એક એવું પ્રયોજન છે કે, યોગ્ય હોવાના અકસ્માતનો અતિશય લાભ એવો એ જરા ઓછા યોગ્ય ને સર્વથા અન્યાય કરવા બરાબર છે. જરા ઓછા યોગ્ય પણ નવીન હોવાથી જો કંઈક કરે છે તેમાં વિરોધતા આવે છે. પ્રધાન પદથી દબે મીસીસ બીસ્ટે ધરાઈને મી. સીનિડ જેવા વિદ્વાનને અવકાશ આપતે તો તે બહુ ઉત્તમ થઈ પડતે. પ્રમુખના મુકદ્દ વિના પણ તેની સત્તા અણનબળી પડતે નહીં. જેઈ વોર્શિંગટન જેવા મહાત્માઓ તો વિરક્ત છે. મારા જોગજોગ યોગ્ય હરીફ ઉમેદવાર હોવાને કારણે એવો આગ્રહ તેણે શા માટે કર્યો. જોઈએ રહેતો તો નબીજ એ તો તે પોતે જાણે છે અને તે માટે શું કંઈક પણ કરે છે. બીજા પ્રમાણમાં નમાઈ છે એમ પણ તે ક્યારે છે. મારી વખતે ઉમેદવારી કરનાં તો તેમણે ધમકી આપી હતી કે ને મને નહીં સુટવામાં આવે તો ફરિયાદી સોસાયટી દોડી દર્શાવ્યા વખતે વિરોધ પા કરી છે એ આનંદની વાત છે. નિરસદિહ તેના જેવી યોગ્યતા કોઈમાં એકંદરે નથી. એવી ઓછા પદવીમાં કોઈ નથી એવી પ્રમાણી માન્યતા છે. ફક્ત પણ કંઈ નહીં તો નવીનતા આતર, બીજાને આનંદ આપવા આતર, ત્યાં ક્ષતિ ત્યાં સત્તાનો આત્મભોગ આપવાની જગતને એક મહા હાઈલ નોર્થ વોર્શિંગટન મેડે (સમસ્ત પ્રજાના મુક્ત આગ્રહ છતાં એણે પ્રેસીડન્ટ તરીકે ફરીથી કામ કરવા ના પાડીને બેનીનો પોતાનો ધંધો મદલ્ય કર્યો હતો !) આપવા આતર, વિરોધીઓને પણ આવા પ્રસંગમાં પ્રસન્ન કરવા આતર, મીસીસ બીસ્ટે ઉમેદવારી કરવાનું માંડી જાણ્યું હતે તો આપણે વધારે ખુશ થતે અને જગતને તેના માનમાં અતિશય વધારો થતો.

મહેલા પાણીથી રોગ દૂર કરવાના દવાથી સંયુક્ત પ્રાંતો ગાંડા ! — રાયપરેલી જિલ્લામાં, કાશીથી ૧૩૦ માઈલને છેડે, જર્જી નામના રેલ્વે સ્ટેશન પાસે, બીબીપુર નામનું એક ગામડું છે. તે ગામના જીવનદાર મદમદ સથડ તરફ હાલ તો સમસ્ત સંયુક્ત પ્રાંતનું ડોક વજન છે ! એઓ કુટુંબ સાથે રહે છે ને ૩૫ નું વય છે. આ ઉપરાંત બીજા લાયકાત અધસિદ્ધ છે. બહેનના હોવાનો દાવો કરતા નથી. ન્હાનપણમાં સાંજમાં ગોધાવાને બદલે પકિરા સાથે ભમતા પરિણામે તેમના હાથની આંગળીઓમાં અદ્ભુત શક્તિ હોવાની માન્યતા ચાલતી રહી છે. જે પણ પાણીમાં તે પોતાની આંગળી બોલે છે તે પાણી અમૃત થઈ જાય છે. ને ગમે તે રોગ સારા થઈ જાય છે ! આ માટે તેઓ કંઈ પણ શી સેતા નથી. ગયા કેસુઆરીના બીઓસોરી જેનું છોડી પા માસિક (કાર્ડ) ના તૃતી કડે છે કે કાર્ડની ધી સો તો

એક સલાસદ તે ગામ જાતે તપાસ કરવા ગયા હતા તે ઉપલી ભાત ખેરી હરને છે પ્રથુ-ઉમેરે છે કે જોકે ધણુએ સાઈ, યમલું કલું પણ કેટલાક કાંઈ પ્રથુ નહીં એમ પણ કહેતા હતા ! તપાસ કરનાર કહે છે કે મહમદ સમદ કહે છે કે દરદીને અધ્યા હોય હોજ સાઈ યાવ મતતળ કે ન સાઈ, યમુ તો અદા નહીં. આંગળી તો બરોબરન પાણીની અર્ધ-પાર થોંચેલી. એના શરીરમાં કાંઈક અસાધારણ વીજળીક (મેગ્નેટીક) શક્તિ હોવાથી અને શરીરની વીજળી હમેશાં હાય પર્વના આંગળાંમયીને વિશેષ કરીને જાતી હોવાથી (એક જણુ દમને કહેતો હતો કે મરણુ સ્પર્શતું એજ કારણુ છે) એ વીજળીના કાંઈક યુક્ત રોગીને યાવ એ ' થીએરેટીકલી ' અસહનિત નથી, પરંતુ તેની દૈવક તપાસ વિના માત્ર માની લેવું એ ખોટું છે. ધણું ખરું તો એવું કાંઈ હોજ નથી. એવી પાયા વિનાની વાતો બહારગામ બહુ ચાલે છે. દક્ષિણમાં ૪ વર્ષની વાત ઉપર એક જણુ એક જા કાઢી હતી. તેના દાવો એવો હતો કે આ ગૌની ટાંગ તથા જે પસાર થઈ ગય તેના ગમે તે રોગ નાશુદયરોગ વાત વાચે ચાલી. અને આખું દખ્ખણુ ગાંડું થયું. સોપચાસે અધઘ્રાંધાથી હા હા કરી, ને હજારો કંજુ ગાયના પૂત્રની નીચે નરી આવ્યા ! અતે ખરું હુંવું રહેતુ નથી. મહીં સારા યવાની એકસ શરયાદ એટલી બધી વધી પડીકે ગાય અને તેના ગોપાળ બન્નેને પંચા-યન થઈ જવું મરણુ. હોંડ તથા કુસલમાનોના અજણું વગેરે શ્રદા તથા અધઘ્રાંધા વગેરેના ફેરની ખમરજ નહીં હોય એમ તેઓ વર્તે છે. દમારી ખાતી છે કે થેડા. વખતમાં મહમદની આંગળીમાં. વીજળીક શક્તિ કે જે હશે તેના ઉમરો નરમ પડી જશે અને ઠાલ જાળીપુરમાં માણુસો માતા નથી તે પૂર્વ જ્યુજ ઉજ્જડ યર્ષ જશે. અમુક પુરતા પૂરાયા મળે તો હક ન કરતાં તે માનવી એવું નામ ખરી શ્રદા છે. તે તો આપણા વેગેમાં છે નહીં. બાલ લમની હાનિકારકતા અનેક દર્શનો; આંડાઓ તથા અજ્ઞેતાઓથી પુરાવર થઈ છે છતાં તે વિશે તેમની શ્રદા થઈ નથી, અત્રે જેમાં પૂરાવો તો પાંચ છે એવી ઉત્પટ ટાંગ. સાદો સમજને ગાંડી ફેરમારી માતો તેઓ જોરથી માની એસે છે. સાદી કેળવણી એજ એ રોગની દવા છે. ત્યાં સુધી પાણીમાં આંગળાં બોળવાના અને ગાયની નીચે પસાર ચવાના અને એવા બીજા અધ્યાયો આંતરે આંતરે, જુદા જુદા પ્રતિમાં માલવાના અને આખો આંત પાંચ-સાત મહીના એ લીલા પાછળ લડુ મનવાનોજ.

પશ્ચિમનાં ટ્રેડ યુનીયનો અને હડતાલો—જુદા જુદા ધંધાઓમાં પરતંત્ર મોકર તરીકે કામ કરતા કારીગરો તથા કામદારોએ સ્વહિત : રક્ષણયો : રચાયેલાં પશ્ચિમના ટ્રેડ યુનીયનોની સંકેપા-ઉબડમાં સાધી આખા દરિયાઈ ભોગવે છે. હડતાલો ટ્રેડ યુનીયનોના સભાસદોની સંખ્યા ૬૦ લાખ માણસોની છે. તેમાં ચોથો ભાગ માત્ર ઐરોપીયનમાં છે. તે સંઘજાનું કુલ ૪૬.૩૦ કરોડ રૂપિયા જેટલું છે, જેમાં ૧૨ કરોડ ક્રીશ્ચીયનનાં છે. તેમના આધિકારને પગાર વધારવાની દરજ પાડવાનું તેમનું મુખ્ય શત્રુ હડતાલ છે. છેલ્લા ૧૦ વર્ષમાં તેમણે જે હડતાલો પાડી છે તેથી તેઓએ લગભગ ચોગ્યે કરોડ પાઉંડનો પગાર ખોર્યો છે ને હડતાલ દરમિયાન યુનીયનના ૪૬માંથી મળતો પગાર ખાઈ ગયા તે જુદો. ખખ હડતાલ ૩૬ જુગ-રમાં પગારનો વધારો થયો તેથી ૨૭ લાખ પાઉંડ દર વર્ષે વધ્યાં છે. જે કે આંખ તો દોડ કરોડ પાઉંડની ખોટા દેખાય છે, પણ ખરું જોતાં અતે લાભ યંશે કમકે આ વધારો જાણુકો છે ને દરવર્ષે વધતો જશે, અને ખોટો એકલ વખતો જાણુકો હડતાલો પડી

તેમની આર્થિકતામાં તો આધિકારી, જ્યાં; પા માં હડતાલમાં હતા, અને આપણી પા માં બને
વચ્ચે મોડવાળા યુદ્ધ. આ હિતકાંક્ષા પરથી એક સંપત્તિ કામદાર જેવો ગરીબ વર્ગ પણ
કારખાનાના આધિકારીઓના કારોદાધિપતિઓ સાથે ફેટલા - શોધી શકે છે તે જણાઈ આવે છે.
તેમજ હડતાલનું સરોવર ફેટલું બન્યું છે તે જણાઈ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં આધારિક
સંસ્થાઓ (કારખાના, મીલો, સિવાય) હજી બાલ્યાવસ્થામાં છે; તેથી આ દેશમાં નિયમિત
હડતાલો પડે તો ઉદ્યોગજી પડી બાજે ! એ પવન આપણા કામદારોમાં હજી થોડા વધુ મુઠ્ઠી
ન ફેલાય એ ધમ્મવા બેગ છે.

સ્વ. શ. રા. દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળાનું જીવનચરિત્ર.

સંપાદક—એક મહારાષ્ટ્રીય પ્રાર્થનાસમાજસ્થ. *

(આ જીવનચરિત્ર રચાતી પ્રાર્થના સંમાજમાં, સ્વ. રા. દામોદરદાસનો મરણ માટે
ચોક્કસ પ્રગટ કરવા મળેલી પ્રાર્થના સમાજની સભા પ્રસંગે વહેવવામાં આવ્યું હતું. લેખકે
પ્રાર્થના સમાજની દ્રષ્ટિથી સ્વ. સુખડવાળાનું વિવેચન કર્યું છે. એમના જીવન પર આ લેખ
જેટલો પ્રકાશ પાડતોરો, ડોહા શુભરાતી સ્વતંત્ર લેખ પ્રગટ થયો નથી. લેખક સ્વ. રા. દામોદર
દાસને નાની વયથી જાણખતા હોવા બેઠેલો. એમ લેખ પરથી અનુમાન થાય છે, અને
તેથી તેમની ચરિત્ર નિરૂપણમાં તેજ કારણથી વિશેષતા તથા નવીનતા જોવામાં આવે છે—તમી.)
પોતાના દૈદ્ય ઉદ્યોગ, સત્યનિષ્ઠા, સાંતવ્રતિ, પ્રમેયરની દૃઢ શ્રદ્ધા, પરાપકાર શ્રુતિ,
સ્વધર્મભિમાન, સ્વસાધારણ ઉદારતા, નિરપેક્ષ લોકસેવા, પવિત્ર આચરણ, સાદી નિરભિમાન
શ્રુતિ, એ સર્વ સદ્ગુણોવડે ભાનાથી મોટા, દરિદ્રોથી ગરીબ, અને અજ્ઞાન તેમજ જ્ઞાનવાન
એ સહુને જેમણે પોતાનું જીવન આદર્શભૂત બનાવ્યું હતું તે માનનીય સમાજજન્યુ દાન-
વીર શેઠ દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળા તા. ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૮૯૩ તે રોજ રાત્રિએ
સુબાઈમાં દેવલોક પ્રાપ્ત. આ એકાદક બનાવની નોંધ લેતાં દિવસગીરી થાય છે. તેમની
હમર છાસક વર્ષની હતી. એક અઠવાડિયાની ટુંક માંદગીમાં તેમનો દેહનો અંત આવ્યો.

૨૧ વર્ષની વયે-૧૮૬૮ થી પ્રાર્થના સમાજસ્થ.

શેઠ દામોદરદાસનો બાળપણ સંબંધી પુરેપૂરી માહિતી મળી નથી. જેટલી મળી છે
તેટલી પણ બરાબર મેઢવા લાયક નથી. તેમનું સિદ્ધાંત જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણેનું હતું. તેમને
થોડું અંગ્રેજી બોખાનું જ્ઞાન હતું તે છતાં તેઓએ ઇંગ્લેંડ, અમેરિકા, ચીન, જપાન
વગેરે દેશોમાં મુસાફરી કરી હતી. એવું કહેવાય છે કે તેમના બાપદાદા સુખડનો વેપાર
કરતા હતા અને શરઆતમાં તેમણે તે વેપાર જ ચલાવેલો પણ તેમાં ખોટ જવાથી રૂની

દયાથી કરવી શરૂ કરી અને તેમાં હવેટ સુધી નામના મેળવી. તે બધું તેમને હોય. જુલાઈ પ્રાર્થનાસભાના સાથે તેમનો સંબંધ બહુ બૂનો હતો. એ ધ્યાનમાં રાખીને જેને છે. સ. ૧૮૧૮ માં ત્યાંના પ્રથમ વાર્ષિકોત્સવને પ્રસંગે તેઓ એ સમાજના સભાસદ થયા હતા. તે વખતે તેમની વય લગભગ ૨૬-૨૭ વર્ષની હતી. તેઓ હુંહાણું ગાનિતા હતાં. આજે પણ એ ગાનિતા ઉદાર વિચારનો વિશેષ પ્રચાર નથી. કેટલીક ખર્ચતમાં એ જ્ઞાતિમાં માત્ર ધણી આગળ વધેલી છે. પરંતુ પચાસ વર્ષ પૂર્વે એ જ્ઞાતિમાં જુદા વિચારનું પ્રાપ્ત્ય થયું ન હતું. પુરુષોના શિક્ષણનો આરંભ યએસો નહોતો એટલે સ્ત્રીશિક્ષણનો તો વિચાર પણ નહોતો. સુબાઈમાં શું ચાલે છે તેની એ જ્ઞાનિને ખબર પણ નહોતી. આવી સ્થિતિમાં, આવી પછાત પડેલી જ્ઞાતિમાંથી એક તરુણ પુરુષ સમાજના સભાસદ રી રીતે યથા તે પ્રયત્ન સહજ ઉભો થાય છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે શેક દામોદરદાસને જે થોડું પણ શિક્ષણ મળ્યું હતું તેના પરિણામે તેમનામાં જગતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. તે વખતની પ્રગતિની દીક્ષાદાને અનુકૂળ તેમની વૃત્તિ યથાથી તેઓ ૧૮૬૮ માં સમાજના સભાસદ થયા. જ્યારે તેઓ જુવાન હતા ત્યારે જનતબદ્ધેનતથી સમાજની સેવા તેમણે કરેલી છે. તેમનું શરીર મજબુત હોવાથી ઉત્સેનાતા પ્રસંગે ઉત્સવનું સ્થાન શબ્દગારવાને (તે વેળા હાલનું સુબાઈ સમાજનું મકાન નહોતું) શેક દામોદરદાસ ભંતે પાંચના માંચડાપર એકી માંચાં તોરણો લટકાવવાનું કામ કરતા. સને ૧૮૬૮ થી પોતાના અંતકાળ સુધી તેઓ સમાજના સભાસદ હતા. તેમની સાથે તેમજ તેમના પછી સમાજના સભાસદો પણ યથા છે. તે પાછળ પડી મ્યા. ખરડું શેક દામોદરદાસની શ્રદ્ધા દિનપરદિન દ્વંડ થઈ, તેમની ધર્મનિષ્ઠા વધી પામી, તેમનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તાર પામ્યું અને સર્વ પ્રાર્થના સભાને, નવા શાલજી સમાજને, ભૂવજી સમાજને, પોતાનું અસ્થિ સંસ્કરણ દ્વંડ્યોત લેવા માટે તેઓ મૂકી ગયા છે.

શેક દામોદરદાસ વેપારમાં રહેલ પાખ્યા તે વખત દેશાટને કરી પોતાનો જ્ઞાન અને અનુભવનો શક્તિ કરવાની પ્રયત્ન છાજા તેમને થઈ. ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી સ્વર્ગગતિ પાંગાઓ પોતાને સ્થાવરો એ વિચાર તેમને નહોતો આવ્યો એમ નહોતું. પરંતુ એ વિચારથી પોતે નું દેહકંતો તેમણે પોતાની જાતિના યુવકોને ઉત્તમ શબ્દોએ સ્વાચ્છ વર્તન કહ્યું. દેશાંતરમાં પ્રવાસ કરી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમની જાતિએ તેમને જાતિ બહાર મુકવાની બીજામણી બતાવી. પરંતુ તેની તેમણે દરકાર કરી નહોતી. તેમણે કહ્યું કે મને જાતિ બહાર મૂકે. અંગરેજોએ તેમને તેટલું તમે મને સ્થાવરો પણ દુઃપ્રાયજિત કરનાર નથી. એ મેં કંઈ અયોગ્ય કહ્યું ન હોય તો પ્રાયજિત કરવાનો વિચાર મારે. શું કરવા કરવો જોઈએ ? એને એ કંઈ અયોગ્ય કહ્યું હોય તો આ પ્રાયજિતથી મારી શુદ્ધિ કેવી રીતે થશે ? આ વિચાર મનનાં ઘાવી, તેમણે પોતાનો દક્ષતાપૂર્ણ સ્વભાવ તે પ્રસંગે પ્રકટ કર્યો. તે વખતે તેનું પરિણામ કંઈ જાણવા નહોતું આવ્યું નહોતું. એ વાત ખરી છે. જાતિ પાંગાઓએ તેમને નાત બહાર મૂક્યા અને તેઓ નાત બહાર રહ્યા. પરંતુ પાછળથી તેઓ કેને પોતાનું અસ્થિચારી કૃત્ય લટકામાં આવ્યું. અને ધીમે ધીમે તેઓએ તેમની કાથે

* એમણે પ્રસિદ્ધ ફની વેપારી પેટી એસન નારાયણદાસ સોલંકીમની ક. માં વચાંદાર ગો. હોમ એન્ટ તરીકે કેટલોકાગ નોમી કરી હતી. તે જળ ૧૮૭૧ થી ૧૮૭૩ માં થયું.

વ્યવહાર શરૂ કર્યો; અને પોતાની ગાતિના, તે આગેવાન બન્યા. ક્યારાતિમાં એમનું એટલું વખત હતું કે તેમની મહાજનની વાડીમાં એકવાર પ્રાર્થનાસમાજનું પ્રીતિભોજન થયું. તે વેળા તેમાં મુસાફરનાન, અમુકકય અને યુરોપીઅન વ્યક્તિઓ સામેલ હોવા છતાં એ મહાજન વાડી વટલાઈ નહીં. જમવાનાં વાસણ વટલાયાં નહીં. અને જમનારા તેજ પીરસનારા પર ગાતિબદ્ધકારનાં શસ્ત્ર ઉમરાયાં નહીં ! એક મનાદય આગેવાનની દ્રવતા અને નીવટપણાનું કદાપિ આ સર્વ પરિણામ હતો.

દાનવીરતા,

શ્રેષ્ઠ દામોદરદાસે પોતાનું નામ અમર કર્યું છે તે તેમની અસાધારણ દાનવીરતાને લીધે છે. વેપારમાં મનાદય તો ધણા માણસો થાય છે અને ધન મારેની તેમની તૃષ્ણા આખર સુધી છૂટતી નથી. શ્રેષ્ઠ દામોદરદાસ પાસે પણ ધન હતું પરંતુ તે પોતાને માટે નહોતું. પોતાની ઉત્તર વયમાં ધધો કરવાની તેમને કાંઈ જરૂર નહોતી. તેમની પોતાની રહેણી અત્યંત સારી હતી અને જરૂરીઆતો બહુ યોડી હતી. પરંતુ તેઓ અન્યને મારે મહેનત કરતા. પોતે ધન કમાઈ બીજાનું હિત કરવું એ તેમનું લક્ષ્ય હતું. અને તે લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રાખી પોતાના દ્રવ્યને ઉપયોગ તેમજે કર્યો છે. એ રીતે આજ સુધી તેમજે લાખો રૂપીઆનું દાનધર્મી કર્યું છે. જૂના મત અનુસાર ગાતિભોજન અમર બ્રહ્મભોજન કરવામાં તેમજે પોતાના ધનને બચાવ્યું કર્યો નથી. પરંતુ ઉપયોગી સંસ્થાઓ, ઉપયોગી કાર્યો, દેશ દિનકારી માણસો એ સર્વ માટે પોતાનું ધન છે એમ માની તે સર્વમાં તેઓ પૈસા ખર્ચતા. શ્રેષ્ઠ ધારતા એટલા ધનવાન ખરી રીતે તેઓ નહોતા. એમનાથી ધણા વધારે થીમંત શ્રેષ્ઠ મુખાધ્યાપાન છે. શ્રેષ્ઠ દામોદરદાસે દાનધર્મમાં કેટલાં લાખ રૂપીઆ વાપર્યાં છે તે કહી શકાયું નથી. પરંતુ પોતે મુખ્યત્વે કાષ્ટકાર તે કલુઃહોય એવું બચાવનાં નથી ! તેમજે કરેલાં દાનનું સ્વસ્થ વિગદર્શન કરાવવા આઠો યત્ન કર્યો છે.

મક્ત લાઇબ્રેરીઓની સ્થાપના.

દેશપરદેશ મુસાફરી કરતાં તેમના ધ્યાનમાં એક વાત ખાસ કરીને આવી હતી. તે એ કે આપણે શક્તિ અનુસાર માનને પ્રસાર કરવા સાર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મક્ત વાંચવાની લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપવી એ માનપ્રસારણનો ઉત્તમ માર્ગ છે એ લક્ષમાં રાખી પ્રવાસથી પાછા ફરી એ કામ ઉપર તે મંડયા. એક વાત કરવી એમ નિશ્ચય કર્યો પછી તે કામ થતા સુધી સ્વસ્થ બેસવું નહીં એવી રેવ તેઓને હતી. તેમજે પ્રથમ કોટમાં (મુખાધ્યાપાન) People's Free Reading Room and Library એ સંસ્થા સ્થાપી. એટલું કરીનેજ અટક્યા નહીં તે પછી જ્યેજન એવી લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપી. મુખાધ્યાપાનના સમાજની ડા. બાંડા-રકર લાઇબ્રેરી એમની ઉદારતાનેજ આભારી છે. દસ જાદ લાઇબ્રેરીઓ એમજે સ્થાપી છે અને હજી બીજી કેટલીક સ્થાપવાનો તેમને છત્તા હોય. આ સર્વમાં કોટની લાઇબ્રેરી શ્રેષ્ઠ છે. આર. લાખ રૂપીઆ ખર્ચી તેને માટે મોટી ધમારત તેમજે થોડા વખત ઉપરજ ખરીદી છે અને તેમાં કે. આર. કામાના નામની સંસ્થાનો એક લાખ રૂપીઆ આપી સમાવેશ કરાવેલો છે. એ લાઇબ્રેરીને મુખાધ્યાપાન સંસ્થાના બ્રાહ્મણ બનાવવાની તેમની ખામશ હતી જે તેમના દરેકીઓ પાર, પાડશે એવી આધા છે.

આક્રમ, સેમીનરી તથા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો.

રાજા રામમોહન રાય માટે શેક દામોદરદાસને અતીવ માનરૂચિ હતી. આધુનિક હિન્દુસ્તાનના તે પિતા હતા એમ પોતે માનતા અને દેશમાં આવી રહેલી સર્વ નિગૂંતિઓનું ખીજ રોપનાર રાજા રામમોહનરાય હતા એમ તેઓ ખાતરી પૂર્વક માનતા. મુઆઝસમાજ એટલે એ મેંદાપુરપુત્ર નામ જોડવાની ઇચ્છાથી રાજા રામ મોહનરાય આશ્રમનું મકાન તેમણે સમાજનેન્દુધારી આપ્યું અને તેના ખર્ચ સાથે સમાજને જૂદી નાણાની રકમ આપી. પરગામથી જનાર સમાજજન્યુઓને ઉતરવા માટે સાધન નહોતું તે ખોટા આ મકાનથી પુરી પડી છે. ક્રિસ્ટલ ખાતે રામરામ મોહનરાયની સમાધિ શેક દામોદરદાસે બંધાવી આપી છે. કલકત્તામાં રાજા રામ મોહનરાય લાઇબ્રેરી દમણીજ રચાઈ છે. તેને માટે તેમણે નાણાની મોટી રકમ કાઢી આપી છે. રાજા રામ મોહનરાય માટે તેમનો પૂજ્યભાગ એટલો બધો હતો કે તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો કદાપિ પાછા પડ્યા નથી.

રાજા રામ મોહનરાયની પેઢે મી. દાદાબાઈ નવરોજી માટે પણ તેમને ઘણો આદરભાવ હતો. દાદાબાઈ નવરોજીના નામની ગરીબ છેકરા માટે ચાખા- (sawampay) નું તેમણે મકાન બંધાવી આપ્યું છે અને તેની સાથે એક નાનું પુસ્તકાલય પણ રચાવ્યું છે. દાદાબાઈ નવરોજી ઇંગ્લેંડમાં હતા ત્યારે ત્યાં સર્વ પ્રકારની લીવરોનું પોશ્ય રીતે આણે તે માટે શેક દામોદરદાસ તરફથી મોટી સહાયતા તેમને પ્રેતિ માસે મળતી.

અરુણ વર્ગના ઉદાર માટે આજકાલ પ્રયાસ ચાલુ થાય છે. દાંડમાં તે બાળનમાં ઘણી નિગૂંતિ જોવામાં આવે છે. એ સર્વનું મોટે ભાગે માન સ્વ. શેક દામોદરદાસને પર છે. અરુણ વર્ગના લોકો સ્વતંત્ર ઉદ્યોગ કરી શકે તે માટે મોટી રકમ તેમણે સરસ્વાતમાં ખુશી સાથે કાઢી આપી હતી અને તે રકમથી એ વર્ગની ઉન્નતિ માટેના મિશનની રચાઈના ધર્મ હતી. તે મિશનને તેમણે અનુકરણ દ્રવ્ય આપી તેના પ્રચારકોને ઉત્તમન આપ્યું છે. અરુણ વર્ગ માટે તેમની લાગણી બહુ તીવ્ર હતી, એ વર્ગના લોકોની ધાર્મિક ઉન્નતિ જોઈ પોતે ઘણો આનંદ પામતા.

શેક દામોદરદાસે સૌથી વધારે સખાવત સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો માટે કરી છે. તેથી કાંઈક જ એવી સહાયતા બાલસમાજને કરી છે. બાલ ધર્મને પ્રચાર કરવા જોઈએ; ધર્મ પ્રચારકો સર્વત્ર મોકલી નાનાં ગામડાંમાં એ ધર્મ સખાઈ મોન દેવાવડું જોઈએ; જોઈએ એ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય તેમણે પોતાના ઉદારરુણી એ ધર્મ માટે માનરૂચિ ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ; તેમના પેતાના કુટુંબમાં બક્તિભાવે વધે જોઈએ; હરોળ સજન, પ્રાધર્મ્ય, ઉપાસના એ સર્વમાં તેમને રસ પડવો જોઈએ. આ બધી બાબતોમાં ધર્મપ્રચારકોએ હિતમ દર્શન દર્શાવવું જોઈએ. એવા બાલ મિશનરીઓ પાસે ધર્મપ્રચારણું કામ કરાવવું એવી એમની મોટી ઇચ્છા હતી તેથી તેમણે સ્પષ્ટરૂપે બાલસમાજના તે વેપતના અધ્યક્ષ તથા આવેશન પ્રચારક પદિત ચિત્રનાથ શાસ્ત્રીને જે વર્ષ ૧૨ ૫૪ લખી નજીબું હતું કે પ્રતિ વર્ષ ૫૫૦૦૦ દાનર રૂપીઆ મોકલી એક લાખ રૂપીઆની રકમ હું તમારે સ્થાપિત કરવા માગું છું. તે રકમ પૂરી બધાયે એ સંજોગે કરતો નહીં કેરીસ. તે મુજબ તેમણે ૫૫૦૦૦

હજાર રૂપીઆ ત્યાં મોકલ્યા છે અને બાકીની રકમ થોડાં વખતમાં પૂરી કરી તેની જરોતોની બચત્રચા કરવાની હતી, પરંતુ અધવચ તેમના કાળ થયો.

આ પ્રમાણે પોતાની સંપત્તિના જે બંધ તેમણે કર્યો છે તે સર્વ ગજુવા બેસતાં પુસ્તક બરાબ તેમ છે. કોઈ પશુ સાથે પુસ્તક જાણવામાં આવે કે શોક દામોદરદાસ તેને મદદ કરવામાં ચૂકે નહીં. કોઈ સારી સંસ્થા છે એમ ખબર પડે કે તેને સહાયતા કરી પોતાની પુસંદગી દર્શાવે. દાનમાં મુબાઈમાં ફરતી લાઈબ્રેરીઓ જે સુકાર્ય કરે છે તેનો પ્રારંભ શેઠ દામોદરદાસના ઉદાર આશ્રયથી થયો હતો. અનેક સાળાઓ, બાવડો, ગરીબ કુટુંબો અને પૈસાની તંગીવાળા ગૃહસ્થોને એમની મદદ હતી. પોતાની નામના ધાવ, મોટાઈ વધે, પોતાને માન-મરનબો મળે એ ધારણાથી તેમણે દાન કર્યું નથી. તેમનું દાન શુદ્ધ હતું. દક્ષિણ આફ્રિકાની લાંબા વખતે ધાવક યજ્ઞેલાઓની સારવાર કરવા માટે તેમણે બે દિંડુ દાનરોને ત્યાં મોકલ્યા હતા. પરંતુ તે બાબત ધોંધાંટ કર્યો નહોતો કે વર્તમાનપત્રમાં તેનાં બહુમાં દુકાબ્યાં નહોતાં. છેક અંતની ધડી મુધી તેઓએ દાન કર્યું છે. મૃત્યુના ચાર દિવસ પહેલાં દક્ષિણ આફ્રિકાના હૃદમાં પાંચસો રૂપીઆ તેમણે જરી આપ્યા હતા. ઇશ્વરે ધનસંપત્તિ આપી છે તે તેનાં પ્રિય કાર્યોમાં વાપરવી એ દૃષ્ટિ સતત રાખી તેમણે પોતાનું દ્રવ્ય વાપર્યું છે.

સાદાઈ—યુવકોને પ્રોત્સાહન.

શેઠ દામોદરદાસના કેટલાક ગુણ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ તો તેમની સાદાઈ છે. આટલા પૈસા કમાવા છતાં જે વેળા તેટલી કમાઈ નહોતી તે વખત જેવી જ તેમની સાદાઈ હોય મુધી હતી. તેમનો દર રવમાવ અને પ્રમાણિકપણ એ બે ગુણને લીધે તેમની સાખ વેપારી વર્ગમાં શ્રેષ્ઠ હતી. જે કંપનીઓ તરફથી તેઓ દલાલીકામ કરતા તેમને તેમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને દામોદરદાસ જે કરશે તે કંપનીના દિલ્લોનું હશે એવી તેમને ખાતરી હતી. ધર્મ પરની તેમની આરંધા જેવી તેવી નહોતી. તેઓ વગર કે લેખક નહોતા. જ્યારે સુઓધપત્રિકા શરૂ થયું ત્યારે તેમાં ગુજરાતી ભાગ આવતો તેની બચત્રચા તેઓ રાખતા અને સરખાતમાં ગમેલી ખોટ પણ તેમણે જ પૂરી કરેલી. સમાજમાં કોઈ કોઈ વાર તેમણે ઉપાસના મલાવેલી. નિત્ય ભજન અને પ્રાર્થના કરવાના નિયમનો તેમણે કદી ભંગ કર્યો નહોતો. તેમને ધર્મપર તથા ઇશ્વરપર અચળ નિષ્ઠા હતી. અને તેને લીધે જ તેમનું દાન-વીરપણું ઉદ્ભવ પામ્યું હતું. સમાજનાં યુવક વર્ગ તરફ શેઠ દામોદરદાસે ખાસ ધ્યાન રાખતા. યુવકો ઓગળા આવે, સમાજનાં કામ કિસાદથી કરે, તેમના આચારવિચાર સમાજ બને, તેઓ સમાજનો ધર્મ તેમના કુટુંબમાં દાખલ કરે, સ્ત્રીઓ આગળ આવે, તેઓ સમાજ મંદિરમાં સંગીત ચલાવે, તેઓ પોતાના ઘાટે ગર્વ ધરાવે એવી તેઓ ઇચ્છા રાખતા. સમાજનો તરુણ વર્ગ સમાજનું કાર્ય એક નિશાથી કરે છે એમ જ્યારે તેમને ખબર પડતી ત્યારે તેમના મનને સંતોષ થતો. તરુણ મંડળમાંથી કોઈ ઉપાસના મલાવે અમર કાળજીથી તૈયારી કરી આપ્યાન આપે તો તેથી તેમને આનંદ થતો અને તેમ જરનારને પોતે અભિનંદન આપી હોતેજન આપતા. સામાજિક, રાજકીય, કેળવણી સંબંધી, તથા ઉદ્યોગ સંબંધી તેમના વિચાર આગળ વધતા હતા. વિધવાવિવાહ, સ્ત્રીશિક્ષણ, પરદેસગમન, મોટી ઉમરે લગ્ન, જાતિભેદનું ખંડન, પ્રાયશ્ચિત્તની નિરર્થકતા, રાજકીય સુધારણા, વિચારસ્વતંત્ર્ય ઇત્યાદિ સર્વ બાબતો સંબંધે તેમના

સાચનસ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધા,
તથા વિચારો (સંદીક).

૦ ધુમસની પીડા યાજવાનો એક મહાન યોગ્યતા

પ્રશ્નમાં ધુમસ એક મહાન ઉપદ્રવ છે. તેનોથી દીવાળી પાસે પાસેનાં વહાણો પણ વિચ્છેડી મુકી બિલકુલ દેખાઈ શકતાં નથી અને તેની ગતિ અચંડાવાનાં બંધથી એકદમ મંદ કરવી પડે છે. અને અચંડાવાનાં બનાવો પણ નેટલા ધુમસના પ્રતાપથી થાય છે તેટલા બીજા કોઈ કારણથી થતા નહીં હોય. અને તેટલા પ્રચંડ દીવા પણ એ ધુમસનાં પડ આગળ આંધળા થઈ જાય છે. રસ્તે પણ વેગવાનને કાંઈ સંજોગ નથી. લંડન અને પેરીસ બંને એ રોગથી સરખા પીડાય છે. આ ધુમસનું કારણ ફ્રેંચ સાયેટીસ્ટ મેલેય ઓડેરીયોએ એવું શોધી કાઢ્યું છે કે, પેરીસની રોન તથા રોન નદીઓમાંથી ને પુલ્કન વરાળ નીકળે છે-તે ધુમસરૂપે રાતના પાછી આવે છે. લંડનની ધુમસનું કારણ ટ્રેમ્સ નદીની વરાળ છે. અરબર સુધી તે ધુમસ હવામાં થયા પછીજ તેના ઉપાય યોગ્યતાની ચિંતા કરવામાં આવતી. પરંતુ મો. ઓડેરીયો તો તે યતીજ અટકાવવાની સ્થળા કરે છે. એવી રીતે કે નદીમાં વરાળ જ યતી અટકાવવી તે અર્થે તે એવા સૂચના કરે છે કે, આખી નદી પર તેમનું એક એટલું જાકું પાંચપાંચ રેડુ, કે જેથી વરાળ ઉઠી શકેજ નહીં. આ પડ કેમ પાંચપાંચ તેના ઉપાય તે એવા બતાવે છે કે, વહાણના ઘડ જેવાં કપડાનાં બોમાં નેદીના જુદા જુદા ભાગોમાં તરતાં નાંખીને તે બોમાં રૂનો ઢૂંચો બરોડો અને એ રૂને તેલથી ખૂબ ભોળવાનું. બોમાંથી આ પ્રમાણે નિરંતર તેલ છૂટ્યા કરશે, અને ધીમે ધીમે તેલ સર્વત્ર પથરાઈ જશે. ધુમસને દૂર કરવા 'હર્બિવેજ' ની જ સ્થળા કરવામાં આવે છે તે કરતાં આ શો ગણી સારી સૂચના છે જેમ તેના યોગ્યતા બતાવી મોકલે કહે છે. યોગ્ય એસલ જુદીનો સારો ઉપયોગ કર્યો છે.

છીડીની ક્રિયાઓ પ્રત્યક્ષ જોવાની શક્તિ—છીડીની જુદી જુદી જાતોની રહેલી કરણીનો અભ્યાસ કરવામાં મરહુમ લોર્ડ આલબરીએ બરેબરે બાર વર્ષ માંડ્યાં હતાં અને પોતાની વાડીમાં તેમનાં સંરચાનો વસાવ્યાં હતાં. તે વિષે તેમણે એક પુસ્તક પણ લખ્યું છે. પરંતુ પુસ્તકથી પ્રત્યક્ષ નેટલી ખાતરી નથી. પણ છીડીની રહેણીકરણી પ્રત્યક્ષ કરવી અસાધ્ય છે કેમકે તે તો મોંઘ તળાવે અધારામાં રહે છે. લંડનની ઓ-ઓલોચકલ વાડીમાં આ સંજોગ એક વિચિત્ર શક્તિ કરી છે. પારલર્સક કાચનો તેમાં પૂરો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એક થાતુના પાત્રમાં છીડીઓનું સંસ્થાન વસાવ્યું છે. તેના મૂળ આછીકા રેશથી તે અહીં લાવવામાં આવી છે. તેનું કાચની એક નળા સાથે જોડાયું ક્યું છે, જેને બીજા છેડે પાણીની રચેલી ખાદની વચમાં અલુક જુદા કે જેનો રસ છીડીઓને પિય છે તે રોપી દીધો છે. ત્યાંથી પાછી નળા આગળ જાય છે ને ત્રીજી જગ્યાએ એક ધોળામાં જે ચીએ વડે છીડીઓ તેનાં બચ્ચાંઓને ઉછેરે છે તે મુદી હોય છે. જુદે જુદે સ્થળે તેમને સિદાર કરવાનું આવ્યું સુરખામાં આવ્યું છે. ડુંકમાં છીડીઓને ભોંભની નીચેને બદલે ઉપર અને કાચમાં

રહેવાની સોઇ કરી આપવામાં આવી છે. તેમને ખખર નહીં પડે કે હમે જુદે સ્થળે રહીએ છીએ. ઉપરથી કાચમાંથી સંધુ નેઈ સકાય છે. મુખમાં નવા ધનારા મુઝીબમાં આવી આવી ચીજોનીજ ખાસ જરૂર છે. થોડા સિંહ વાળો જોછા હોય તો ચાલશે. નેવાની જડ મીજો કરતાં આવાં સંસ્થાનો નેવાથી અતિ વિશેષ જ્ઞાન તેમજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગાયન વાદન કલોરોફોર્મ તરીકે !-બ્લાડકાપ કરતી વખતે દુઃખ ન લાગે, તે સારૂ ચતુર્થો કલોરોફોર્મના ઉપયોગ કરે છે. તેથી દરદીતું મગજ ખેબાન થાય છે. તેમજ કાકેન લગાડવાથી પણ ઇદિયતો તેટલો ભાગ બ્લેર મારી જાય છે. પરંતુ ખેબાન, કરનારી દવાઓ અને ખાસ કરીને કલોરોફોર્મ ને દરદીતું હૃદય નજળું હોય તો કામ આવતી નથી, કેમકે તેથી તે એકદમ વધારે નજળું પડી જાય છે. તેવા સંજોગમાં પાઉક્રીપરી (અમરીકા) ખાતેના એક ડોક્ટર જૉન ખેસીને ગાયન અથવા વાદ્યનો પ્રયોગ કર્યો હતો. ૧૪ વર્ષના એક છોકરાની ધારી નસ ઉઘાડવાનો પ્રસંગ પડવાથી તેણે એક છોકરીને તેને આવડું સાથી 'સુદર ગીત વાજી' સાથે ગાવા કહ્યું. દરદી બ્લાડકાપ દરમીયાન તે સાંભળવામાં એટલો સ્ત્રીન થઈ ગયો કે બ્લાડકાપની વેદના નહીં જેની લાગી અને બ્લાડકાપ ફતેદમંદીથી થયું. ડૉ. ખેસીન તરફથી આ પૂર્વે એક વર્ષ ૫૨ પણ આવોજ અખતરો ફતેદમંદી સાથે ખીજ માણસ ૫૨ કરવામાં આવ્યો હતો.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટસ બેન્ક લી.

હૉડ ઝાશીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

બાન્ચીઝ-મંમાદેવી (મુખર્જી), અમદાવાદ,

મરાથેલી ચાંપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

હીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેર્વિસ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રોજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુખર્જી ખાતે.)

દુનો મુદતની હીપોઝીટ, તથા ધીસ્વા તથા બીજા બેંકોંગ બીઝનેસ માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમલ દાની.

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર,

જીવન રસાયણ ડેપો

(Biochemic Depot)

આ દવાઓથી દોષ પૂર્ણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરતી દવા છુટક તથા તેટલા જ્યાંમાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય બનવા ચિત્ત જીવનરસાયણ વિદ્યા Every Man His Own Doctor of Bio-Chemistry Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાશે એ સર્વ જાણવે છે. વૈદ્ય દાખલ તથા હમરો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂદાસની સાચી માળાઓ.

મેટા તથા ઝીણા મરી જેટલા દાણા, ખોટી દર પૈસા પાછા, કેટલેક મરત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કેઇ દોષ બે કલાક તો કેઇ આઠ કલાક બળે છે. કેઇ શરમાં ૧૫૦૦ તો કેઇમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે, કેટલેક મરત.

ગામોડોન તથા રેકડેસ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં ગામોડોન તથા તમામ જાતનાં રેકડેસ વગેરે સર્વ સમાન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એન્ટ નીમ્યા છે.

સખ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પરિત એન્ડ કંપની. યાવર-વગેરે.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ ચોખો જથ્થાબંધ તથા છુટક જોઈતો હોય તો હમને જરૂર પહોંચવો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંલાનોર, મુખવેલ, કમોઠ, કોલેમ વગેરે જાતનાં ચોખા હમેશાં મેટા જથ્થામાં તથા ૨૫૦૦માં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખો, જાનમાંથી અનુલક્ષીઓની સીધી દેખરેખ હોય તથા કરવામાં આવે છે. નવા મંત્રથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ જદાર મામત વેપારીઓ માટે આ મીલસને ચોખો એક આસપાસ સમાન જે માત્ર એકવાર માલ મંગાવવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલની માલની જરૂરથી કરી શકતી નથી.

૫ જાત, માલની વર્તણૂક પ્રમાણમાં ઘણે કોઈપણ હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી. — રંધનાથપુરા — સુરત. જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના થાંધલામ મેળવેલા.

ચાહ અને કોશી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા !

ચાહ અને કોશીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં જાતે બનતી ચાહ, છુટકે તેમજ ગોઠાવધ પેટીઓ વ્યાપારીઓને ભાવે મળે છે. દોરકને માટે પુણ્ય, ખુશગોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે જાણારની શ્રદ્ધા ધરનારાઓએ તેમજ ચાહ કોશીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ ત્રાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખે,

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા

૨૪૩ અબદુલ રહેમાન સીટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

તત્તરજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકુંતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બતાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અને સર્વે નક્લીઆઓને એલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બતાવટની વતરપતિક જાણીઓ ધાતુ નિકાર, નાંભાન અને ધંધિનાં ખીમ નીચકને માટે સારી કરી ખેલાં હુવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ જાણીતી રૂબી ૧ નો રૂ. ૧૦ માટે લખે.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં. ૨૩૮, કાલ્યાદેવી મુંબઈ.

હવે-લલલલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેશી દવાથીજ

નિયંત્રે માટે સારી થઈ શકે છે અને લક્ષ્મીપાત્ર દેવી દવા માટે જુના નિર્મળદવામાં રાખવેલ શાસ્ત્રી

જટાશંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું

જાણીતું છે. દેશીની હકીકત જાણવેથી સલાહ મંદેત

દેશી—દેશીકાચાપરદીન રોગોની બાબમાં કાલ્યાદેવી—મુંબઈ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છીએ.

• સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

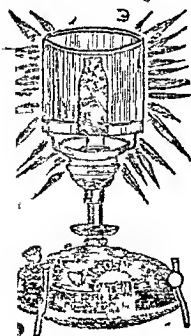
વમારૂં શરીર નબળાઈથી નબળું ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી ચઢેરાની સાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ પેસાળમા જતી હોય, કુદેવથી તાઠાત શુભાવી હોય, હાથ પગમા કળતર થતી હોય, રક્તરણુ શક્તિ ઠમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બરોબર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ જાપરી ખાવી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હટી ધાતુયુષ્ટ બનામ્ને ખસી શક્તિ આપે છે કી રૂ ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નબળો માણસ પણ મહેલવાન થાય છે.
કી. રૂ ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય

હસનઅલી રટીટ રામબાગ-ગાડીખાતા.
કરાંચી

અમારે ત્યાં માઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
બીકાયતે મળશે.

એજન્ટો જોઈએ છે.

લક્ષ્મીદાસ લવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર
આદનબીદીંગ, ગીરગામ-મુંબઈ.

ભુલેશ્વરમાં નારકારક આગ.

બળીને તારાન થએલું પાંચ માળનું ઘર.

આઠ માણસનો લીવેલો ભોગ !

જેમાંથી સાબરકાંઠા બોરડીંગ હાઉસના માલિકેલું રૂ. ૨૦૦૦૦ ની ચલણી નોટા, મોતીના દાગીના; દસ્તાવેજો વગેરેની સાથે ઉપલી ભયંકર આગમાંથી:—

આખા રહેલી

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની ત્રીજેરી.

જે બાબતમાં સાબરકાંઠા બોરડીંગ હાઉસવાલા લખી જણાવે છે:—

મેસર્સ લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ ભોગ

મુબમ્મ તા. ૬-૨-૧૩

જાત લખવાનું કે આગે સવારના આર વાગે ભુલેશ્વર સાક મારકેટ સામે આવેલા મી સાબરકાંઠા બોરડીંગ હાઉસ વાલા મકાનમાં બયંકર આગ લાગી હતી અને મકાનના આગલા બામના પાંચ માળ આગથી તરન તારાન થઈ ગયા છે. તમેએ અમેને તા. ૨૬-૧૨-૧૩ ના રોજે આપેલી ત્રીજેરી પહેલા માળના દીવાનખાનામાં રાખેલી હતી અને ત્રીજેરીના અંદર મુખમુખ રૂ. ૨૦૦૦૦) ની ચલણી નોટા તથા રોકક અને મોતીના દાગીના હોવાથી અમેએ ધીરજ ખોઈ હતી. પણ સંજના પાંચ વાગે અમેને ચોલીસ તરફથી અંદર જવાની રજા મળી ત્યારે જાહેર જોયું તે દીવાનખાનામાં સઘળી ત્રીજેરી આગથી ખાખ થઈ ગયેલી જોઈ પણ જણાવવાને આનંદ વાપ છે કે ત્રીજેરી ખોલતાં અંદર તમામ માલ જેમનો તેમ તરન સરી સલામત મળ્યો છે.

લી. મગનલાલ બી. ઠાકર,

ધી સાબર કાંઠા બોરડીંગ હાઉસના મેનેજર.

તા. ૬. જ્યારે યોડાંગ વખત ઉપર વાગેલી દાપડ મારકેટની બયંકર આગમાં પણ લાલા કન્હીયાલાલની ત્રીજેરીએ મુશરૂબુ દળ વગર સડીસમામત રહી હતી જે બાબતમાં પહેલી મળી વાલા રોડ કાયાબાદ તાડીમાલ (જે પહેલી મળીમાં ધાણીન સખત આગ હતી) અને રોડ દસ્તુરદાર તંદલાવની સર્વેશીકેટા પ્રજાની જાગૃતિ છે.

આખા વિલાયત અને હિંદુસ્તાન મોટે પેટ્ટ મેળવનાર.

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

ગવરનમેન્ટ પેટ્ટ અખંડ તાળાં કળો અને અખંડ વાળેલી કાયર મુક

કારખાનું:—

ત્રીજેરી બનાવનારાઓ અને વેચનાર.

જાપખાલા પુલ નીચે મુબમ્મ દુકાન-બગી બજાર પારસી મલીના નાકે મુબમ્મ.

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટરે સોલેમેનું બાઈ ઇલાહમાં પ્રાથમીક કન્યાગ્રાણાઓ માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારે શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું:—

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે "ચોથી આવૃત્તિ" જોય તેમ તપાસી ખરીદવા વિનંતિ છે. આગળ, સારી છપાઈ તથા સુંદર શૈલીગ્રંથ પુલુ. કિંમત રૂપીઆ સવા. પી. પી ખર્ચે ભરું.

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—મકરણ ૧ હું-બાળકના શરીર તરફ માતાએ પ્રેમપરીબળ ધ્યાન લેવાની જરૂર. મ. ૨ હું-માતાએ ધરણી દેશી વંદક લખાયા બાળકના દિલ માટે જાણવાની જરૂર. મ. ૩ હું-પુત્રીઓને કેવા પ્રકારનાં સિક્કાં, ઉપયોગી થાય ? મ. ૪ હું-કન્યાવિક્ષય એ પણ અસમાન લગ્નને પોષાક છે. મ. ૫ મું-બાળકનાં ચર્ચા હાલ. મ. ૬ હું-લગ્ન સંબંધે વિચારવા જેવી બાબતો. મ. ૭ મું-કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાતી પ્રતિજ્ઞાઓ (સંપત્તી) મ. ૮ મું-પતિધર્મ-પતિની પતિ પ્રત્યે ફરજ. મ. ૯ મું-પતિ પતિને કેવી રીતે પૂર્ણ વસ કરી શકે ? મ. ૧૦ મું-સીને, સાસર કેવી રીતે સુખરૂપ થાય ? મ. ૧૧ મું-પરણા પછી પિયરીયાં તરફ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? મ. ૧૨ મું-સાસરિયાએ જલુ તરફ કેવું વર્તવું રાખવું જોઈએ ? મ. ૧૩ મું-સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓનાં મત નિયમની સફળતા સાંધી થાય ? મ. ૧૪ મું-સુત્રીતિમય સંગતથી સ્ત્રીના તનમન ઉપર થતી ઉમદા અસર મ. ૧૫ મું-સ્વચ્છતા અથવા સુખકાતાનાં શોખીન ધવાથી શરીરને થતા લાભ. મ. ૧૬ મું-તરણીઓએ સદાવારમા વહેલાં ઉઠવાથી થતો ફાયદો. મ. ૧૭ મું-તરણીઓએ રાખવી જોઈતી લતમ શુદ્ધચરણ મ. ૧૮ મું-તરણીઓએ પાકરાશમાં પ્રવેશ થવાની જરૂર, તે પર આપવું જોઈએ. મ. ૧૯ મું-જાણવી જોઈતી સંભાળ. મ. ૨૦ મું-ભાડાવેદારમાં નિયમિત રહેવાથી મળતા લાભ મ. ૨૦ મું-રહેઠાણ (સંસ્કાર) સંગતવંચર્યા અને રાંધવાડના થતા છપ્પણ રોગો તરફ તરત ધ્યાન આપવાની જરૂર. મ. ૨૧ મું-તરણીઓએ ઉઠાવી થવાથી થતા લાભ; અવકાશને વખતે શું કરવું જોઈએ. મ. ૨૨ મું-તરણીઓએ કુકુરિયા, રહેઠાણ, ચૂંતો, ફાયદો; સંતોષ એક ખર્ચ સુખ મ. ૨૩ મું-રેણા (કરન) થી વળતો દાદ. મ. ૨૪ મું-અનુકરણ (દયા) પરિપકાર કરતો એક પુણ્ય અને અવરને દુઃખ દેવું એક પાપ. મ. ૨૫ મું-અપર. માતાની પદવી સોમવતી તરણીઓ વર્તન કેવું જોઈએ ? મ. ૨૬ મું-પરિણામ તરીકે કેવું થાય ? મ. ૨૭ મું-પરિણામ (મહેમાન) સંસ્કાર. મ. ૨૮ મું-તરણીઓની યાદ, સંધેની, વર્તણૂક. મ. ૨૯ મું-તરણીઓ પદપૂજા પ્રત્યે વર્તન. મ. ૩૦ મું-કોઈ પણ દેવને અતિ અર્ચન થવાથી સુવર્તિઓની મંત્રીપદવી સિધ્ધિ. મ. ૩૧ મું-તરણીઓને રખડવાની દેવથી થતાં નુકસાન. મ. ૩૨ મું-સારી નકારી સોજત, તેની અસર, અને પરિણામ. મ. ૩૩ મું-સનારીઓની સજામા બાળ લેવાથી સ્ત્રીઓને થતો લાભ. મ. ૩૪ મું-સ્ત્રીઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું ? મ. ૩૫ મું-રેણાક અપદ્ધતા રીવાજો. મ. ૩૬ મું-મદવાડ સમયે સ્ત્રીની ઉપયોગીતા, અને દરદીની માવજત સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ મકરણમાં સ્ત્રીની સ્વાભાવીક યોગ્યતા, દરદીને જોરો, દરદીનું ફરનીયર, દરદીના જોરડામાં છુટ, દવા અને અન્નવાણ, દરદીને જોરા આવનારઓની વધુ બીડાથી થતાં નુકસાન, સૂર્ય પ્રકાશનક ફાયદો, દીવાની રોશની, દરદીને લગતી ચીજોની સાફસુક, રોકડરની પક-દની અને ઇલાજ, ડોક્ટર, દવા અને દરદીની સિધ્ધિ, દરદીની સાથે કેવી વર્તન રાખવું, દરદીના જોરાક પોષાક વગેરેની બ્યરથા વગેરે અતિ અગ્રહના વિષયો સહેલસાન શુભલાટી બાણી સ્ત્રીઓ પણ સહેલાઈથી સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે. મ. ૩૭ મું-સ્ત્રીને રોકડ, મ. ૩૮ મું-સદાવર્તનની સુંદર રીતો માટે સાસરના મતે (કુપીન કાતાઓની કિંમત આ એકલ પ્રકરણનાં વાંચનથી થઈ શકે તેમ છે.) મ. ૩૯ મું-સુખદાયક શાખામણ (આ પ્રકરણ ધ્યાન પૂર્વક વાંચન-મનન, સીમત કે ગરીબ સ્ત્રીને સુસમર્થિ થઈ પડે છે) આ બધા મુખ્ય વિષયોમાં અનેક બીજી નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોનો સમાવેશ થઈ ગય છે. શુભલાટી રાખાય દિંદી બાળમાં આ પુસ્તક છપાવવા માગણી થઈ છે એમ તેની વિશેષ ઉપયોગીતાને પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—(કર્તા નરવરલાલ કનૈયાલાલ વૈષ્ણવ-રાજકોટ કાઠીયાવાડ)

"સત્ય" દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ-

પેરિટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં એકજ સત્ય રીતે;

તાગીનાં હોવાથી એમને સ્ટોર્સ બિલ્ડિંગ, કાઠ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

અંદર જવાની રંગ મણી તારે નીચું, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

યદ્યપિ એક જ જગ્યાએ આવે આ.

જેમના તેમ તદન સદી સલામત મળે છે. સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

ધી સાબર કાંઠા ખ.

તા. ક. ન્યારે ઘોડાનું વખત હવે ગાયેલી કાપડ મોરકેટની

સાલા કન્હીયાલાલની ત્રીજેરીઓ જરાપણુ ધન્ય વગર સદીસલામત રહે.

પહેલી, ગલી વાલા રોડ કાપડખાદ વાડીવાળ (જે પહેલી ગલીમાં મળીને)

અને રોડ કસ્તુરચંદ નંદલાલની સર્વશિક્ષિત મળતી મળતી છે.

આખા વિલાયત અને હિંદુસ્તાન માટે પેટન્ટ મેળવને

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

ગવરનમેન્ટ પેટન્ટ અખંડ તાળાં કળો અને અખંડ વાળેલી કી જાયતે.

કારખાનું:—

ત્રીજેરી ખનાવનારાઓ અને વેર

ભાવખાલા પુલ નીચે મુખ્ય હુકમ:-જગડી બજાર પારસી ગલીના ના

વિશ્વવિખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

(લાખો રાગીયાને મૃત્યુનાં મુખમાંથી છોડવાને દીધાં તથા બળવાન બનાવનારાં અમૃતમય ઔષધોનો પૂર્ણ પ્રચાર કરવાથી સમગ્ર જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નાં અમૂલ્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સધળાં મુખ અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રાગથી, કામધંધાના અસહ્ય બોલાથી અથવા અણમજનને લીધે કરેલી બુસેથી છાંડીને નકામી કરી દેનારી શારીરિક નબળાઈને દૂર કરે છે, અને શરીરના તમામ અવયવોને તંદુરસ્તી તથા તાકાતનો પૂરતો લાભ આપે છે.

વેઘો, પ્રકટરો અને સારાસાર સમગ્ર યકનારા મળ્યા કુદરતી માણસો તરફથી જથ્થાબંધ સર્દિ-શીટાં એ ગોળીઓની દોષદનો મજબુત પુરાવો છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ૩૫૫ ૧ નો ૩.૧

સહસ્ત્રપુટી અબ્જક ભસ્મ.

આ ભસ્મનો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો જીવાની કઠી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે અને કોઠ, પાંડુરોગ, સોજાનાં દરો, લ્યુતું દરદ તથા ન્યુસકપેશાનો નાશ થાય છે.

સવારસાંજ જમ્યા પહેલાં પાંપા આનીઆર થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું દૂધ પીવું. ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરી વિશેષ વિગત દ્વારા ચોકસી વખતે અધ્યાવવામાં આવે છે.

કિંમત—તોલા ૧ ના ૩.૫૦) પચાસ.

અપુર્વ સાહિત્ય.

મુકતા.

સંસ્કૃત કાદઅરીતું રમરણ કરાવેનારી વર્ણન લીધી મુશોભિત, રસ, ચમત્કાર અને વાતોની અપુર્વ ગોઠવણથી અલૌકિક આનંદ આપનાર થા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું યાન આપનાર એક સુંદર નોવેલ.

૬ ડોમી આઠ પેઠ ૫૭ શેર્મ કિંમત રૂ. ૪.૪૫
વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદલ,

જામનગર—કાઠિયાવાડ.

મયેલા પુરુષત્વને પાણું લાવી આપનાર!

વાલકરણ તેલ.

આ તેલ લગાવવાથી મયેલી પુરુષ શક્તિ પાછી મળે છે. આ અપુર્વ ચમત્કારિક ધલાળ પહેલેજ દિવસે પોતાનો હાથો બતાવે છે, જે હમેશ માટે ટકી રહે છે.

મુખ અને સંતનિયી નિરાશ મયેલાઓને માટે તે એક મોટો આશીર્વાદ સમાન છે.

કિંમત—તોલા ૦૮ ની બાટલી ૧ ના રૂપિયા ૫ પાંચ.

બાપંકર બુસેથી જથ્થાબંધ શરીર નદાના માર્ગ બતાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

પાંચ મુખ— વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદલ.
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Beg to call the attention of the public to their large, varied and highest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an 'unique' selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Meemon Street, Bombay, Telephone No. 674

रामजी भगवान् एन्ड ब्रदर्स.

सोना, चांदी तथा जवेलरी याहू नमामने भरना सुंदर

रागीना तथा वेट-हेरा लायकी मिनहरे वस्तुओ

मनावनार तथा वेयनार.

रुक्मिणी ममयसीट मुण्डर

देवीदल नंबर ६७४

महाराष्ट्र सरकार यादगार पुरस्कार प्राप्त मानवतावादी समाज.

સુવિદ્યાનં ચિકિત્સુરે જનાય સર્થાસ્ય વચ્સી, પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં ચતરદ્વિજોયસ્તદિત્સોમોઽવતિ દન્યસત્ ॥ શ્રુત્યેદં, ૬-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુરે) ડાની (જનાય) જનને માટે; એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા ભેગ છે કે, (સવ+ચ, જસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચ્સી) વચનો (પરપ્રધાતે) પરંપરે એક બીજાને દેખાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ, (સર્થોઃ) તે બેમાંથી, (વત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (વતરત્) એ બેમાં જે (અદ્વિજીયઃ) કશું અકુદિશ છે (તદ્+વત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (જવતિ) પ્રકાશ કરે છે, તથા (જસત્+આ+દન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું દન કરે છે.

પુસ્તક ૨ ભુ. ૧

અમીલ, સન ૧૯૧૪.

અંક ૧૦ નો.

એક અનુભવ.

માં, એ, મહાત્મા

માં, હું બિશુક જન,

માં એ આશાઓનાં ઉડવાં

અને માં મહારી, નીચપ્રાન્તમાં જન્મતી,

લગીર, સકિત્તી મદમત જન્મતી

કસબરે રહતી, ધીરધનિત લલુદિઓ.

બાલ જીવનનાં ઉન્નત અપરિપક્વ વિચારો,

અમુક દિશામાં અધુરે પહોંચતી વિચારસરણિઓ

અને સાધુતાની ભૂખી મદામાની દૃષ્ટિઓ

આરેક મુઠાકે નડું અને યાગડું દેખે

તો લેખીયું તો ખરી હો ?

એ અધિકારને કિતેલવા અને પ્રયુજન પોતા-

આમ મહાત્માઓ મોહાતા હશે ?

આશાઓનું નિગરામાં પંચાડું,

કસાદનું મદ પલ્લવ અને કુદરતજનનમાં

સ્ખલિતો થવાં, એ માનવ જીવનનો —

આમળ વધવાનો, વિચારવાનો,

સહિને નિર્ભય માર્ગ બતાવવાનો —

મોહનમંત્ર છે.

હાથ ફેલા નથી થતા દેવ ?

દોષમાં મેં નિમગ્ન ન કહું હોય કે નહોત,

પરંતુ મહાત્મન, એ આપની

આવિરુદ્ધ મેં પ્રવિરુદ્ધ,

મ્હારી-આગીઆતી-આગનામી આગમાં :

અંગાથ અંગેલી હો !

નિઃસત્ય હું છું. આત્મન્યાયપ્રત્યય આ નથી દેવ,

આ તો અચરિતનું જ મુગ્ધજન છે,

એ નહોત્ય આવિરુદ્ધત્વનું જન : પણ

હયા કરીએ તો દેવ, સદૃષ્ટ પડે છે.

જરત મહારાજને મૂંઝ માટે જ પુનરવતાર હતો,

આપનાં ઉર્ધ્વગમન વખતે આપે નીર્મલસિ કરી,

તો આ ખલાત પશોત્સારણ કરતો દષ્ટિએ પાથો :

દેવ એ આમ નામી આમ જોવામાં

આપને મોહ જ હતો, સત્ય કે સત્ય નહિ :

અને તેને (મને) ઉચ્ચ માર્ગે ઉરાડવા પ્રયત્ન કર્યો,

પણ સર્વાંશે તે સફળ ન થયા મહારાજ,

નિષ્ફળતા આપને અમુક અંશે સંપૂર્ણ કરશે,

પરંતુ હું હું એક રીત્યા પામી છું,

મ્હારા કરતાં અધિક અધિકારીઓ એ કૃપાને પામ્યા હોત

તો ધણું કરત, અને આપનાં કિંચિત્તીમ્ન મમન

અને નીમ્ન દષ્ટિને સાક્ષ્ય પમાડત.

વિવેકાધિવેકદષ્ટિશૂન્ય હું

આપને અધુન પર્વત સ્થપતિ ન સહયો.

મ્હારો ચળચાટ. મ્હારી એ આમ,

કંઈનું કે સુખાડતી, અને કંઈનું કે મનાવતી.

અપૂર્ણ પાત્રમાં દેવ, વધારે ન સમાય.

મ્હારા પર કરોશો અનુમદ

મદને કે ને કે રસ્તે દોરી જતો

હું ઉર્ધ્વગામી છું એમ હું સ્થપતિ ;

અને થોડું મમન પણ કરું,

પરંતુ આ દીકરું

હયેની પાતળી દવામાં વધારે વખત ટકી શકે નહિ.
સર્વને હૃદ હોય છે સ્વામિનું.

આપ પર મ્હને સ્નેહ થયો;

એ સ્નેહમાં મોહ-સ્નેહટલિ કરી, અને મેં
તમને નીચા માની, સ્નેહતું મૈત્રીમાં રૂપાન્તર કર્યું.

સ્નેહ અને સખ્ય અનવલક્ષ્ય થયાં,

ગડાયાં, અભેદ પાખાં;

પણ સ્વભાવ તો બિન જ રહ્યા.

કરતની એ જલ્દીસોમાં સંસ્કાર બહુ બેદ ન પાડે.

આપનું નૈસર્ગિક સતત ગતિથી ઉર્ધ્વગમન,
મ્હારું આપને, ક્ષણતું પાતળાપણું વધતું જતું હોવાથી,
નીચે ધતું દગાણુ-એ જ-ને, એક બીજાનાં
વિરોધક પ્રતિભાનું થયાં.

હું પછી વખત માનતો કે હું તમને

નકામો છું-ભારરખ છું,-હું કહેતો પણ ખરો—

જતાં એ સહચારી થવાની

ઉચ્ચ આશાને અભિલાસ-પ્રયત્ન પણ કરતો.

તે મારાથી જન્યું જ નહિ. પાછી પરખાણ આવ્યું.

મ્હારાં વચ્ચે તમને ક્યારેક જુઠું ભાસતાં,

તો ક્યારેક પ્રયત્ન આશાઓનાં દર્શન કરાવતો,

પરંતુ હીરાને સરાંજે ધસવાથી પાછી ચડે,

કાગ તો ધસાવાથી વધારે ખરાબ થાય.

સ્નેહ અને મૈત્રીમાં અને આનંદ રહેતો,

અને એ આનંદ, અને પછી વખત

મ્હારા અધિકારની જઠારને રૂખાતો

હારાત્માની મનોભાવના-દષ્ટિ-અને-દષ્ટિ વિશાલતા,

નીરખી અને એક ઉત્તમ મિત્ર માટે અભિમાન રહેતું,

પણ વિરેકદષ્ટિના ચળકારાએ એ સખ્યને

આત્મયોગ્યતાથી ઉંચે ગચ્છી, પૂજ્ય બનાવી,

મ્હારામાં આપ પ્રતિ પૂજ્યભાવ ઘેરો.

તેહ છે. ક્ષતિ તેને નહોતી.

મૈત્રી ધસાય છે, પણ પૂજ્યભાવ પામરે છે.

તે કિમવશેની વચ્ચે ઉદભવતા નવ મુકતોમાંથી.

કષ્ટ છે તમને એને મને દેવ,
 મને એમ નહિયો છે, કે આપણી
 સેતી નિર્મલક બને, એને મ્હારે તે સ્થાને
 પૂજ્યભાવ એને રસ્તેને સ્થાપવો.
 અને સમય અને સ્થળના સંધેએ એમાં તેલી પૂર્ણ કરી.

મ્હારા તરફથી તમને આધાર હતો નહિ,
 છે નહિ એને હરો પણ નહિ.
 હું ભારે છું, મૂઠું છું, ભાગણીય નથી બધર છું,
 શલિય છું. મ્હારામાં ચૈતન્ય નથી, વિત નથી,
 સક્તિ નથી, તેજ નથી, બુદ્ધિ નથી, ભાવના નથી,
 એને આપની સામગ્રીમાં જેમ જોઈએ તેમ,
 જિદ્દ કરે એવું એક પણ દ્રવ્ય નથી.

હું અધ છું દોરનારને પણ વખતે ભારે પડું એમ જ.
 વખતે દોરનારને અબાધક પણ ઘણું મુકું છું.
 નેતાને નિરાશા આપવી એ મુને
 અગત્યસ્વધર્મને ટેવ પડી ગઈ છે.
 છતાં એ ને કર્તવ્યો મ્હારા હૃદયમાં આપે શેખાં છે,
 તેને અદ્ય કરવામાં સદમ્યું છું મ્હારું સર્વસ્વ
 અને એ પ્રમાણે આચરી
 મેળવીય આત્મસંતોષને

સ્વગતિને અનુવક્ષિત કરી હવે, મોઢાવ નહિ,
 રસ્તો વિશાળ હરો, ધણા પાન્યો મળશે રસ્તામાં,
 સહચાર સાધરો એ ઉર્ધ્વ લુપ્તનોમાં,
 અને હવે સહી મને દરોવરો
 એ સહચારનું અપ્રમેય આકર્ષક સામર્થ્ય
 અને હું પણ અદિતી કુર્મગતિએ
 અનુસરી ભગવતપાલકિઓને

વિચેતન પ્રેમ કે સ્નેહનો વર્ધક છે,
 એ કહેણીમાં સલ નથી મને બહુ ભાસતું;

એતો પ્રેમ નામી પ્રેમને,

સુખ દુઃખની વેગણી પાડવાની મળ વિચેતન દ્વાને છે.

હવે અંતર આત્માને ઝોળખવા અભિલષે છે,

મૈત્રી મસ્કરી અને મસ્તી મુક્તે.

પણ આપનાં કેવળે પાછ પાછ, એ આપના મુકાબે,

પ્રેરે છે સુન્દરમાં પૂજ્યભાવ, તે પિતાભાવ.
તદન નિરાશ નહિ થશે, પ્રિય સકિત,
કાલો હાથ નિરવધિવિપુલા ચ પૃથ્વી,
એ કથનો બલભૂતિનું અંતર ઉઘાડે છે,
તો જગત્પત્ની અનેક રંગી રંગભૂમિમાંથી,
ગોધાશે અનેક સહચારી સતો.

પ્રિયપીયુષ.

નહિ હૃદય ભૂલે હૃદયને.

લખે છે શું પત્રો, વિરહી દિવના પ્રેમ ઉભરા,
અને પાત્રો, આશા, અખી પ્રણય આશાસન બધા;
રસીલા દેવાને, વિરહ કુર ઝેરી જખમ છે
અને પત્રો એવા, વિરહ જખમોનો મલમ છે. ૧
વિપ્લૂટાને પત્રો, પ્રિય સ્મરણ આદર્શ રૂપ છે,
વિપ્લૂટાને પત્રો, સ્મરણશુભ સંતોષ રૂપ છે;
વિપ્લૂટાને પત્રો, હૃદય સ્થિતિના ખાનગી દૂતો,
વિપ્લૂટાને પત્રો, જીવન તણી દોરીજ સમજો, ૨
લખે છે શું પત્રો, ઉત્તર લખવા એ વિનય છે,
અને એવા સાચા; વિનય પ્રીતિનાં સુદમ ખીજ છે;
વળી કે'છે પત્રો, હૃદયગિરિના પ્રેમ પડયા
બધું આજુ તારું ન ઉતરતું મારા મગજમાં. ૩
કપ્પલું છું પત્રો, સ્થુલ પ્રણયોને પ્રેમ મુદ્રરા,
પરંતુ પત્રોના, પ્રણય રસ પાત્રો હૃદયના;
નથી પત્રો પાત્રો, દલવી સકતા દિલ દરિયા,
વિપ્લૂટાને લાગે, સુખભર દિલાસા મહિકના. ૪
મકીમાં યાતુ કે નિજ હૃદયથી હોય દૂર ને,
ખરે પત્રો તેના, ઉપર લખવાની જરૂર છે;
કરે ઉડું નેનું, સ્મરણ કરણ નિર્ઝરી રહું.
શુધાયા છે નેના, હૃદય મન-તેને શું લખવું? ૫
સમાણી શું પત્રો, વિનયતણી વેરાલ મૂરતિ,
ઉઝાળી, ડૂબાડે, પળ, વિનયને પ્રેમ ઉદયિ;
કહે પ્રેમી નેની, જીવન નલમાં પ્રેમ વહતો.
કદી તે દેખાતું, વિનયની અપેક્ષા ન કરતો. ૬

શાસને તો લાગ્યા, કુમુદ સરખાં હા ! સુહૃદ છે,
 પરંતુ પ્રેમીલાં, કુમુદ ઉરને એક શસિ છે;
 હશે તારે મારા, સમ સુહૃદ લાગ્યા અવનિમાં;
 પરંતુ મારે તો, પ્રિય સુહૃદ તું એક ઉમદા. ૭
 વળી તારે મારે, વિરહ નથી આ કે હૃદયનો,
 ધડી જે બન્નેને, વિરહ નહોતો આ શરીરનો;
 જુદા તારા મારા શરીર પણ છે એક હૃદય
 વહે એવા ઉંચા, હૃદયતળમાંથીજ પ્રજ્વલ. ૮
 હશે-હું માનું છું, વિનય બીજ સ્વાર્થી પ્રજ્વલનું
 કહેવાતા એવા, પ્રજ્વલ રૂપને હું અવગણું,
 યશે પ્રત્યાષાત, નિષમસર આધાત પડતાં
 આવાને ના પાડે, કુદરત અનરૂપ પાધા. ૯
 ચલું સકાઓતું, ઉદ્ભવન એ પ્રેમ નૂનતા,
 અને આવી સંકા, શું ઉદ્ભવો તારા હૃદયમાં;
 લખું પત્રો કે ના, પણ હું બૂલનારો નહિ તને,
 લખી લેને હૈયે, નહીં હૃદય બૂલે હૃદયને. ૧૦

એ સર્વે શાને ?

પસંતનો ઉત્સાહ દર્શાવે,
 રમ્ય મધુર કંઈ સ્નેહી કિડાવે;
 ઉરમીઓની ઊંઘ ઉઠાવે
 એ સર્વે શાને ?
 મુખદું કંઈ કંઈ રિમત વિલસતું,
 આંખલકીથી કિરણ સરતું;
 હૃદયતણા કંઈ બેદો ખાલે
 એ સર્વે શાને ?
 ઉઃ આનંદ-નિધિમાં તરતું,
 પ્રકુલ્ય દેવું પુર હરખાતું;
 બિભત્તે મરતીમાં મૂલતું
 એ સર્વે શાને ?

જ્યવચચરાય મોકુલદાસ દલાલ.

શ્રીએ આજ્ઞાકારિણી યવું.

રથે રથે અને પદે પદે, શાઓમાં અને ઉપદેશમાં “ શ્રીએ આજ્ઞાકારિણી યવું. ” એ વાક્ય દર્શિગોચર થાય છે. નાટકોમાં અને કવિતાઓમાં પદે પદે એ વગન મુખ્ય સ્ત્ર થઈ પડ્યું છે. પ્રજાને અન્ય વિષયો પર ગમે તેટલો મનબેદદશે, પરંતુ શ્રીએ પતિને પ્રશવર્તિની યવું એ તો સમાન પક્ષ છે. ! હાંડિતાનના વિષયનેજ જેમ પાશ્વર્થિકના લીખરોએ અને કન્સરવેટીવોએ પક્ષાપક્ષીના વિષય તરીકે ન મળે. અને પક્ષજીત એ પ્રશ્નની લડતને આધારે નહીં મેળવવી એની સમજૂતી કરી છે તેમ. પુરોએ, અન્ય ગમે તેટલા પરસ્પર તફાવત છતાં, શ્રીને તો પતિની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ સર્વાનુમતે, સામાન્ય જામિકા તરીકે સ્વીકાર્યું છે. એટલે તો જીવ મતજ નથી, હિંદુ સર્વાનુમત છે ! કોઈ એમ નહીં કહી શકે કે વાદી પુરુષ અને પ્રતિવાદી સ્ત્રી વચ્ચેના આ કષ્ટમાં દુઃખનામું એક તરફ છે તેથી તે રૂંદ કરવું બેધર્મ, કેમકે જો શ્રીઓને પણ મત લેવામાં આવશે તો યોદ્ધા કે જીવનો યોદ્ધા હોનાર “ સફેન્ટ ” (મનાભિલાષી) જાન્યો સિવાય, પશ્ચિમમાં પણ અતિ વધુમતે શ્રીઓ એમજ કહેશે કે ‘ વાત ખરી છે. ’ વિધાયનમાં પણ ‘ સફેન્ટ ’ શ્રીઓ કરતાં “ એડી-સફેન્ટ ” શ્રીઓ ઘણી વધારે છે. “ જો ધણીધણીયાળી શાછ તો ક્યા કરે કાછ ” તેમ જો શ્રીઓને પણ પોતાની વિશ્વ જતી વાત માન્ય છે તો યોદ્ધા પુરોને દોડાણા થઈને તે વાત તેમને અન્યાય કર્તા છે એમ કંપી લેવાનો અધિકાર નિરક્ષરેદ બદ્ અદ્ય છે.

શ્રીની તરફદારી કરવાનું પ્રયોજન.

પરંતુ જેમ ફેટલીકવાર તહેમતદારને ગુન્હો કબુલ કરતાં તેના વકીલ તેને અટકાવી શકે છે એટલું જ નહીં પરંતુ તેણે ગુન્હો કબુલવા છતાં પણ તેને સજા યદ્ય શકે નહીં, કેમકે જે સુન્નેગમાં તેની કબુલતા લેવાઈ એજ ગેરકાયદેસર યવું એવી દલીલ લે છે, અને તે દલીલ નીચલી કોર્ટ કબુલ નથી કરતી તો અપીલ કોર્ટ મંજુર કરીને ફદીને છોડી દે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રતિવાદી શ્રીના સંબંધમાં એજ પ્રકારનું પલું કહી શકાય એમ છે ! આજ્ઞાકારિણી યવાની પરંપુર્ય અને પરંકર્તવ્યનું શિક્ષણ તેને જન્મથી બાકે જન્મ પૂર્વથી, માતાના ગર્ભથી એટલું તો સચોટ આપવામાં આવ્યું હોય છે કે, શ્રીને તેના પૂરાવા માટે દલીલની જરૂર દેખાતી નથી. તે શુતિચાક્ય, સનાતન ધર્મ, ખનિત અને પ્રામાણિકતા જેવું સ્પષ્ટ કર્તવ્ય માનીજ લે છે. એ શિક્ષણની વાનાવરણમાંજ તે અસોચવાસ લે છે, અને તેનું માનસિક નૈતિક પિંડજ એ અનનુ જાણું હોય છે. શ્રીનાં એક માત્ર મુખ્ય જુગલ તરીકે તેના મનમાં તેનું ચિંતન અને સિંચન કરાવ્યું હોય છે તેથી તે એક પ્રકારની વશીકરણની પુતળા જતી ગઈ હોય છે. સ્વતંત્ર વિચારની જમીનપર અંરુદો પણ મુકવાનો તેને પ્રસંગ આપવામાં આવ્યો નથી. આ સ્થિતિમાં શ્રી પણ એ વાત સાથે મળતી યાય છે એ કંઈ, બદ્ પ્રદેશમાં પૂરાવો નથી.

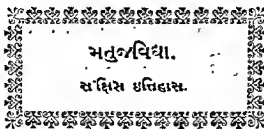
ખખરજ નથી. જો સ્ત્રીઓને પણ યોગ્ય અધિકાર, યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય, યોગ્ય જ્ઞાન આપવામાં આવે, જો તેમને પુરૂષતા સમાન ગુણનામાં આવે, અને સમાન છે એમ તેઓને પોતાની જાતને માનવા દેવામાં આવે, તોજ તેને તમારી પત્ની કહી શકશે. જો તે અધિકાર, જ્ઞાન આદિમાં તમારાથી ઉતરે છે તો તેટલે અંશે તમારી પત્ની નથી પણ દાસી છે અને દાસી તરીકેની તેની ગુણસ જોટલુંજ સુખ તે આપી શકશે. પુરૂષની જો સ્ત્રી શારીરિક બલમાં ઉતરતી હશે તો સૈદ્ધાંતમાં ચરે છે. જો સૈનિક તરીકે પુરૂષ ચડતો હશે તો સેવિકા અને પરિવારિક તરીકે સ્ત્રી ચડતી છે. જો બુદ્ધિની પ્રેરતામાં ઉતરતી હશે તો અપદતામાં વધે છે. તેમાં દુર્બલ સ્ત્રીરત્ન રક્ષણ કરવા બલવત્તર પુરૂષની પ્રભુએ નીમણુક કરી છે. તે 'રક્ષણુ' લવાન્નમ મંજૂરી તેનાં આદ્યા તથા મન હરી લેવા જોટલું મોંધું હોયું જોઈએ નહીં. રક્ષણને નામે તેણે બંધણ કે બંધન કરવાનું નથી. સ્ત્રીના અધિકાર ૩૫ મનના પુરૂષો 'દસ્તી' એ માત્ર છે પરંતુ તેઓ તે પચાસી પાડવામાંજ પોતાનાં પોશ્યતનનું સાર્થક્ય માની બેઠા છે, અને એ જટપર મણુ તેઓએ પવિત્રતાની ધાર્મિક ખેલાર મારી છે, અને સ્ત્રીને આડું અપણું સમજાવીને, સાદી તરીકે તેના અંગુડાની છાપ લીધી છે ! ન્યાય અને સત્યના આ માર્ગો નથી. સદસ્યો વર્ષથી અન્યાય થતો આવતો હશે પણ કુદરતના ન્યાયાલયમાં ન્યાય તથા સત્યને મુદતનો બાધ લાગતો નથી. અન્યાયનો સહનર પણ બ્રાંતિ, હમ, અપવા અજ્ઞાનથી એ અન્યાયને ન્યાય તરીકે સ્વીકારે તો એ બ્રાંતિ તથા અજ્ઞાન જ્યારે પણ સાબિત થાય ત્યારે આગશે સુકાદા ઉડેલવાની સવા આછી યતી નથી.

સ્ત્રીનો અધિકાર વધવાથી પુરૂષને સુખ વિશેષ છે.

પુરૂષ વર્ગને પ્રાર્થના છે કે, તમે સ્ત્રીને તમારા સરખી મણી તેમાંજ તમારા સુખની શક્તિ છે એમ માનો. તમે પરમેશ્વર છો, અને તમારી સ્ત્રી તમારી પૂજારણુ છે, તમે માલિક અને શેઠ છો અને તમારી પત્ની દાસી છે એવી મિથ્યા સુખનાશક કલ્પનાની મોહજાળમાં ના રહો. જો સ્ત્રીને માત્ર સેવકી અને દાસી સમજશો તો અંતે તેમના સંસર્ગથી તમારામાં પણ એવા જ ગુણોનું અવતરણુ થશે. તમને તેઓ માટે અતિ પ્રેમ કે માત્ર રૂપો અસંખ્યવિત્, યજ્ઞ, પ-કરે. દાસદાસીઓ માટે નિરરકારજ હોય છે. અને બહુ તો દયાજ માત્ર હોય છે. પત્નીને તમારી મિત્ર ખરોબર-સંસારના બાગીચર ખરોબર સમજો. ધણી હોડિઓમાં પોતાની સ્ત્રીઓ મારે માત્ર અપજ્ઞેગીજ ધરસંબંધી વાત કરવાનોજ સંબંધ નેવામાં આવે છે. ઘણા ખરો સમય તેઓ પુરૂષ મિત્રોનીજ સોબતમાં કાટે છે. આવા લોકો પુરૂષ મિત્રો યકી પત્નીનાં કર્તવ્યની ખોડ પૂરે છે. પુરૂષો પરસ્પર જોટલા અંશમાં પત્નીધર્મ અદા કરે છે ! જો પત્ની તમારા જોટલી અથવા કમમાં કમ તમે જે વિચારો-વચ્ચિ-ઓહો તે તરત સમજ શકે જોટલી રાખી હોય, જો તેને તર્કવિતર્ક, વાલિવાદ કરવાની છુટ હોય; જો ખુલ્લી-લવામાં અને નિશ્ચયક રીતે તેઓ મનુષ્યોમાં (યોગ્ય મર્ચાદ સહિત) હરતી કરતી હોય, અર્થાત્ પુરૂષોને બુદ્ધિવાન જ્ઞાનવાન તથા અનુભવી યજ્ઞ જે છુટ તથા પ્રસંગો મળે છે તે સ્ત્રીઓને મળતાં હોય તો સજગ વિશ્વથી પણ તમારા અપારના વિષય શિખાવના પ્રદેશમાં, તમે સ્વયંજ યજ્ઞ શકો, અને સો પુરૂષ મિત્રોની ચરજ એક માત્ર પત્ની સારી, શકે. માથે ચઢી બેસશે એવા બધથી તેમને બંધનમાં રાખી મુકવી એ તો મરદાની નહીં પણ હીનકારી રાજનીતિ છે ! એવો વિચાર અંગેજ સરકારે કાધો હતો તો તેણે આપણને માટે

અંગ્રેજ વિદ્યાનાં દાર. ઉધાડાં મૂક્યાં નહોતે ! કોઈકે શ્રી કદાચ, અપવાદ રૂપે વિદ્યેરી, કોઈએ તેનો દુરુપયોગ કર્યો તેથી શું યુવું ? તોપણ સરવાળે તો લાભજ માલમ પડશે. જે ૯૯ શ્રીઓ એક શ્રીને ભોળે સુધરતી હોય તો એ બલિ બહુ વિશેષ નથી. કુદરત પણ યોગક કરતી હોભી છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં શ્રીઓની સ્વતંત્રતાથી ત્યાં બી વધી પડી છે એવો રંગીન ચિત્રાર, રૂઢીવાદીઓ તરફથી અપાય છે. છૂટા છેડાના વધતા બના બનાવો તે બીના ઉનાહરણ તરીકે ટંકાય છે. પરંતુ હમે પૃથ્વીએ છીએ કે દર સો લગને માત્ર ૧-૨ લક્ષમાં છૂટાછેડા યામ એ તો શ્રીની સ્વતંત્રતાનો વિગ્ન છે કે હાર ? કશુખીઓ વગેરે શાંતિઓના અંકુશરહિત છૂટા છેડા કરતાં પશ્ચિમના કાયદાના અંકુશવાળા છૂટાછેડા પસંદ કરવા જેવા છે. પર પુરૂષ અથવા પરસ્ત્રી સાચના વ્યભિચારને લીધે તે વ્યભિચારી શ્રી યા પુરૂષથી તેના પતિ કે પત્ની છૂટા પવા મણે એ તો વ્યભિચારનું યોગ્યજ ખંડન છે ! બીજી બીઓ ને કહેવામાં આવે છે તે યાતો અત્યુક્તિ ભરી, કસ્પિત-અથવા, શ્રીની સ્વતંત્રતાના કારણનેજ લીધે નહીં પરંતુ આર્થિક, રાજનૈતિક કારણોને લીધે ઉદ્ભવી છે એમ નિષ્પક્ષ વાયકને. જરા બારિશીથી તપાસતાં જણાઈ આવશે. અને હંમે તો કહીએ છીએ કે, પશ્ચિમમાં પણ શ્રીને જેઠાએ તેટલું સમાન પદ મળતું નથી. તે ખંડમાં સરકારી અને ખાનગી બંધનો શ્રી પર બહુ છે. પુરૂષ કુંભાર કરતાં પણ શ્રી ઉમરાવભદીને કાયદાથી એાછા હક મળે છે. પશ્ચિમમાં પૂર્વ કરતાં કાંઈક વિશેષ હક હાલહાલ શ્રીને મળ્યા છે એટલુંજ ખરું છે. પશ્ચિમનો વર્તમાનવ્યવહાર આદર્શ હમે ગણતાજ નથી અને હોંડોળોનેજ કાંઈ ખાસ કપડો આપનાં નથી. જંગતના પુરૂષ માત્રને સામાન્ય કપડો આપવાનો ઉદ્દેશ છે. અને કુંકમાં, ન્યાય, સત્ય અને ઇશ્વરની યોજના શ્રીના અધિકાર પુરૂષના પ્રમાણમાં એાછા આપવાની નથી એજ બતાવવાનો છે. તેમનાં કર્તવ્ય જુદાં છે-તેથી-સામાન્ય અધિકાર એાછા વતા છે એ કોઈ ન્યાયથી સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી. અન્યાય એટલો પ્રાચીન છે અને વળી સાર્વજનિક છે અને સાથે એવો 'સતો' થયો છે અને એ ગર્દભે સિંહનાં એટલાં બધાં ચર્મ ઝોડયાં છે કે તેને તેનાં સત્ય કુટુપા સ્વરૂપમાં ઉધાડા પાડવાને અવસ્ય થયો લાંબો કાળ જેઠશે. પરંતુ આ પૃથ્વીજ-સાક્ષાત સ્વર્ગ થઈ શકે છે એમ જેઓનો સિદ્ધાંત છે, તેઓએ એ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમ ખરો પાડી બતાવવા માટે મનુષ્યની એક અર્ધી, વસ્તી પ્રત્યેના બીજી અર્ધી વસ્તી તરફન મહાધોર-અન્યાયનો અંત લાવવા સતત પ્રયત્નવાન રહેવું એ મહા આવશ્યક છે.

મનુજીવિદ્યા.

સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

(લેખક-શ. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી, એમ. એ., બી. એસ-સી.)

સમાજશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રની માફક મનુજીવિદ્યા અને, મનુજીવિદ્યા પણ નવાં શાસ્ત્રો પૈકીનું એક ઉદ્ભવેલું શાસ્ત્ર છે. એ શાસ્ત્રને વિષય મનુષ્ય પ્રાણી અને પેતે છે, અને એથી એને પ્રાણી શાસ્ત્રની એક શાખા કહી શકાય. એના ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય પ્રાણીને કુદરતી ઇતિહાસ તથા પૃથક પૃથક જાતિઓનું વર્ણન અને છે. મનુષ્યને ઇતિહાસ આમાં બે દૃષ્ટિબિંદુથી વ્યાસવામાં આવે છે; એક તો મનુષ્ય કુદરતી પ્રાણી તરીકે, અને બીજું સામાજિક પ્રાણી તરીકે, ગિડિંગ્સ (Giddings) ના કહેવા પ્રમાણે " * સમાજ જાતિનું જાન " થવાથી મનુષ્ય એકમેક જોડે સંબંધમાં આવી નાના મોટા સમાજ બાધે છે તેની ક્રિયા, પ્રક્રિયાનો વિષય પણ મનુજીવિદ્યામાં અંતર્ભવ થાય છે.

વિવિધ જાતિના મનુષ્યો આ જુદામાં છે એવું જાન સર્વ પ્રજાને ધણા જુના કાળથી હતું તેવા અસંખ્ય પુરાવા મળે છે. પ્રાચીન મીસર દેશ નિવાસીઓ વેદિક કાળ ને પ્રાચીન અને વેદિક કાળના આર્યો આ વિવિધ સંબંધી શાસ્ત્ર નીપજલી શાખા એવું વર્ણન કેમકે કેમકે લખી ગયા છે ? અને કાદરી જવા છે. બિન બિન જાતિનું વર્ણન વેદના સમયના લોકોએ જો તે જાતિના વર્ણ-રત વપરાયો કદિયું માલમ પડે છે. ઘર્ગો અને ઉર્મો એમ દ્વિવાચક રીતિએ આર્ય અને અનાર્ય વ્યવસ્થા વર્ણ કહી જુદા પાડ્યા છે. મધ્ય એક ડોહાએ અનાર્યોને અથવા દર્યુને ઇન્દ્રાસ-નાક વચ્ચેના કહીને ઓળખાવ્યા છે. એક વિદ્વાનના અભિપ્રાય પ્રમાણે જો વેદિક સાહિત્યમાંથી આવાં આર્ય, એર્યાં બધાં ચિરોપજો જડી આવે છે કે તેને બસેમર ઉપયોગ કરવામાં આવે તો હાંડુરવાળાના જંગમમાંથી પડી અનાર્ય-પ્રજાનું એક વર્ણનામક મનુજીવિદ્યા સહેલથી સ્વીકારાય !

પ્રત્યેક ઇતિહાસના વર્ણનોમાંથી પણ જગતની જુદી જુદી પ્રજાઓના રંગ પ્રમાણે તેમનાં ચિત્રો કાઢવા છે. પાતાના દેશના લોકોને અર્થાત્ ઇતિહાસીઓને રંગ વર્ણના, સ્વરૂપના નિવાસી અન્ય જાતિને પીત, દબસીઓને સ્વામ અને પામ્યાત્ પ્રજાને પીત ચીનરી છે, એમ તેમના કેટલાંક ચિત્ર કામ ઉપરથી માર્ગ પડે છે. વળી તેમના પહેરવેશ અને અન્નકાર પણ જુદી જુદી રીતે આજે એવાં જોવામાં આવે છે. અને સ્તરીશક્તિ પણ નાક-મોં-ઢાંધ-ઓપરી-દંત્યાદિ બિન બિન રીતે દર્શાવેલાં છે. આ પ્રવાસને પ્રાચીન મનુજીવિદ્યા કહી શકાય.

ત્યાં જાં પ્રત્યેક મોંએ પણ આ દિશામાં પ્રવેશ કરેલા માલમ પડે છે. હાથોદ્ગ્રીસે મનુષ્યની ઓપરી અને તેની જુદી જુદી આકૃતિ વિષે વર્ણન કરેલું છે. અને એરીસ્ટોટલે તેથી વધારે જડા જનરી મનુષ્યને પ્રાણીઓની કક્ષીમાં મૂકીને તેથી પહેલે નંબરે મૂકેલું છે. અને મનુષ્યની વાળવા એવી આપેલી છે

* Consciousness of kind.

કે ને ઉપરથી એણે માનવને જ્યાં પ્રકારે બનવરના મનિષુ' છે તે સ્વપ્ન જાણી આવે છે. તેના કહેવા પ્રમાણે માણસ એટલે જ્યાં પગે ચાલનાર અને વિચાર કરી રાકનાર પ્રાણી અથવા પશુ."

ત્યાર બાદ આગળ ચાલતાં યુદ્ધપના મધ્યકાળમાં આ વિષય સંબંધે મનુષ્યનું જ્ઞાન કેટલું વિચિત્ર અને એટલું હતું તે સ્ટ્રેબોના એક યુરતકમાંથી માલુમ પડે છે. તેણે માધ્યમિક યુદ્ધપ.

ભવ ભવતા મનુષ્ય અને રાક્ષસો વર્ણવ્યાં છે. અને તેમાં આપણા પુરાણ-કારોની કલ્પનાને પણ ટકર મારે એવી અનેક કલ્પનાઓ કરી છે. જે અનેક પ્રકારના રાક્ષસો તેણે વર્ણવ્યાં છે તે પૈકી એટ્રીનસ નામના રાક્ષસો એવા છે કે જેમને નાક જનથી, ફક્ત એના ઉપલા ભાગમાં બે ઇંડા હોય છે. તેઓ સર્વ બક્ષી છે, પણ સર્વ વસ્તુને કાર્યોને કાર્યના આઈ ભય છે. તેમની જીવનમર્યાદા પણ ફક્ત હોય છે. એનેટાકોટ્ટી નામનાં બીજાં વિચિત્ર પ્રાણી એવાં બતાવ્યાં છે કે જેમના કાન પગની યુદ્ધી સુધી લાંબા હોય છે અને રાત્રે એ લોકો એવડા મોટા કાન ઉપર જીભ ધરીને સુતે છે. એટ્રાઓ નામના ગંગા નદીને કીનારે વસતાં વિચિત્ર પ્રાણીઓની શોધ પણ સ્ટ્રેબોએ કાઢીથી જણાવે છે. તેમને મુખના હોલ નથી એટલે એજન લેતાં નથી પણ એજનની વાસ ઉપર જીવતાં નિર્વાહ ચલાવે છે. આ તેમનાં એજન પાનેલાં માંસ અને એકાં કષ્ટિયાં કુલ કુળદિની વાસનું બને છે. એમનાથી દુર્ગંધ ખમાતી નથી, તેથી તેઓ એક બીજાના સદાસત્તામાં રહેતાં નથી. વાસ ઉપર જીવતાં, ગંગાને કીનારે રહેનારાં આ પ્રાણીઓ દિવસમાં યુવ પિતૃઓ તો નહીં હોય !? અમકાર માનનારા નવીન પથોને પાશાન્ય સાહિત્યમાંથી આ અમકારિક વર્ણન હાથ લાગેલું જણાયું નથી. નહતો. પિતૃઓનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં તથા ધરાવેલા નૈવેદ્ય કે બક્ષિની વાસ માત્ર પિતૃઓને કે અન્ય દેવતાઓને ટુપ કરવાને સમર્થ છે, એ વાત ઉપલાં દ્વારથી સિદ્ધ કરી વિના તેઓ રહેત નહોત.

આવી રીતે સ્ટ્રેબોએ ને બીજાં પ્રાણીઓ વર્ણવ્યાં છે તેમાંનાં કોઇને એજન આંખ છે, તો કોઇને કુતરાના નેચા કાન છે, કોઇના વાળ હથેલાં ઉભાજ રહે છે, તો કોઇને છાતીમાં આંખ છે, તો કોઇના માથાં ફાયર નેચાં છે, તો કોઇના પગના અંગુઠા પાછળ છે અને એટી. આગળ. છે-છતાં દેહવામાં ઘોરાને છતી ભય છે, તો કોઇ બીજાવીને મળતાં છે, વિગેરે વિગેરે-વિગેરે.

આનાં વર્ણન ઉપરથી, જંગમી અસત્તી પ્રાણીઓ કેવાં હતાં અને તે ઉપર વિદ્વાન અવિદ્વાન સર્વ વર્ગોએ કેવી યેલજા ચલાવી છે, તેનું એક દૃષ્ટાંત યાદ આવે છે. ઈ. સ. ૧૭૬૪ માં હાનોવર આગળ એક રતાસ પડતા રંગવાળો નગ્ન ઇકરો મળી આવ્યો હતો. તે બીજકુલ બોલી રાકતો નહતો. એ ઉપરથી, ઈસુપને ને વખતે વાચ્યા આવી નહોતી અને બીજાં પશુઓની માફક ન્યારે સ્વદ કુદરતી અવસ્થામાં રહેતું હતું, તે વખતને આ મનુષ્ય હોવા જોઈએ એવી રાંઠા ઉપર યદ, એથી એને લંડન મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં એના ઉપર મોટા મોટા તંત્રવેત્તાઓએ અને રાજાઓએ જલોર રાજાચાર્ય કર્યા. કેટલાકને આ ઇકરોની શોધ આગળ આપણી સૂર્યમાળાના મહા યુરતકની માત્ર ગણિતને આધારે કાઢીથી અને પાછળથી દુરબીનથી સાચી પડેલી શોધ તુચ્છ લાગી. અને જામાનાની મહાન શોધ તરીકે આ જંગમી મનુષ્યની શોધને સૌથી અગ્રયારને મુકવા લાગ્યા. પણ આખરે એનું બન્યું કે આ ઇકરોની ખરેખરી શોધ યદ ગઈ. આ ઇકરો-જંગમી પીટર (એનું નામ પીટર પાંડવામાં આવ્યું હતું)-તે એક વિદ્યુરનો પુત્ર હતો. અને તે જંગમી બાધિય-મુક હતો. અને એ બિચારને પેલા વિદ્યુરની દ્વિતીય પત્ની, અર્થાત્ પાટની અપરમાતાએ ઘર બહાર કાઢી મૂકેલો હતો. આ પોતળ કુટુંબ ત્યારે યજ્ઞા વિદ્વાનોનાં સુખ રનેપરીટ લેતાં નેચા યઈ ગયાં.

માધ્યમિક જમાનાની અંતમાં યુદ્ધપમાં મનુષ્ય સંબંધી શોધખોળ યદ વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવાની શરૂઆત થઈ છે. એ શાસ્ત્રનો પાયો નાંખનાર પહેલો સાચીય મનુષ્યવિદ્યા સ્થાપક 'મરેલીયસ' (ઈ. સ. ૧૫૪૩-૧૫૫૪) કહી શકાય. એણે માણસની ખોપરીનાં ભાગ લેવા માંડ્યાં. ત્યારબાદ ટીસન નામનો વિદ્વાન થયો. એણે લામનીયાં મનુષ્યો સંબંધે શોધખોળ કરી અને નક્કી કર્યું કે આ પ્રાણીઓ કુટુંબ

પૂરણના પદમાં 'રહેતાં નથી અને કુલે ઓઢવાથી કે ખાલુ ઓઢવાથી પૂરણનાં પદમાંથી મળી આવતાં નથી' (આપણે ત્યાં પણ એવી માન્યતા ચાલે છે) પણ એ તો આગળ થઈ ગયલાં મનુષ્યો પૈકીનાં કેટલાક અવશેષ છે. આગલા જમાનામાં પૂરણ ઉપર થયેલે સ્થળે વામનીયાં અને વેંનીયાં મનુષ્ય પણ હતાં એવું આ વિદ્વાનનું માનવું છે.

પણ આ સંશોધનમાં વિદ્વાનોને મુખ્ય નડતર એ આવી કે 'પ્રોસ્ટી સંપ્રદાય' પ્રમાણે 'તો મનુષ્યની હવેલિ અને સ્થિતિ નહીં થઈ ગયેલી હતી, મનુષ્યને-માણસ આઢમને તો ઓઢાને ચમત્કારિક રીતે હવેલનું કૃત્રિમી દેતાં એટલે એના સંબંધમાં સવિરોધ રોપવોજી કરવા એ તો મોટું પાપ ગણાયું.' પણ

પ્રોસ્ટી સંપ્રદાય.

આ માન્યતા શાસ્ત્રીય સંશોધનના સતત ચાલુ પ્રસાદ આગળે જઝીવાર ટપી રાખી નહીં, અને હીનીપણે વર્ગીકરણ કર્યું તેમાં માનવ બાળને પણ પ્રાણી વર્ગમાં જ મૂક્યું. માથે સોપાની ઉપલે નંબરે, ત્યાર બાદ બાળન અને છઠ્ઠામેનએ આ રોપ આજુ રાખી, ઓપરીના નિરિધ માપ લીધાં અને યોડો તાંબા મધકે મૂળ એક પૂરણમાંથી લેતરી આવેલા છે, તેમજ અણસ અને વાંદર પણ મૂળ એક જ પૂરણમાંથી થયલા છે એવી શંકા ઇર્ષિનના જમાના અચાટ પ્રદર્શિત કરી.

ઓપરીના વિવિધ જાતના માપ ઉપરથી, નીચેથી, બાજુથી વિગેરે વિગેરે દિશાઓથી, કરીને મનુષ્યનાં વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યા: મોઝોલ પ્રલનું મનુષ્ય અથવા ઓપરીની આકૃતિ ઘોરસ હોય છે એમ નાણી કહ્યું, અને હબરીની બાજુથી જવાવની તથા કોસ્તીયનની આ બેની વચ્ચેની આકૃતિ છે એવું નિર્માણ કર્યું.

ત્યાર પછી મુખના પ્રુણના માપ પણ લેવા માંડ્યા અને તે પ્રમાણે વિવિધ જાતના વર્ગ પાડ્યા. પ્રુણ આગળ પડેલાં લાગે તો જુની પ્રજા-બાઈ-ની પછળ પડેલાં મુખ કોણુ લાગે તો હબરી, એથી વધારે પાછળ લાગે તો વાંદર, અને એથી થે વધારે લાગે તો ચાન, અને હજુ વધારે તો મૂર્ખ (idiot) મનુષ્ય એમ મુખાણુ વિધાએ નિયમે બાંધ્યા. જરા વિરોધ સંશોધન કરતાં માણુમ પર્યુ: કે આ સંશોધન શાસ્ત્રીય નથી, અને આખરે એક વિદ્વાનને ઉપલાં ઓપરીનાં માપ અને ખજાના માપના સંબંધમાં નિરાશાના ઉદ્ગારો મારવા પડ્યા. કે " મિત્રાભિમાન ! તારું નામજ કાલુરિધા ને ઓપરી રિધા-કી ! "

ઓપરી અને મુખ કોણુને બાજુમે મૂર્ખી વિદ્વાનોએ મનુષ્યના અન્ય અવયવોનાં માપ લેવાં માંડ્યાં. તેમાં હાથ, પગ અને પગની પાની આવી ગયાં. અને તે ઉપરથી અવયવ માપ.

જર્મનીનાન્વાસ કાંચે કે હબરીના હાથને આવડેલા માપ પૂરેણીયનના કાતાં વધારે લાંબા અને વાંચરેનાં તેના કરતાં લાંબા હોય છે. ત્યારબાદ નાક, આંખ, આમટીને રંગ વિગેરેનાં પણ માપ લેવાની શરૂઆત થઈ. આ માપ બહુજા જર્મનીમાં રહતા સૈકાટી અવયવમાં બહુ પ્રચાર પામી. અને એ ઉપરથી ત્યારે આ માપ વિવિધ રાજાઓમાં લેવાનો સરકારનો દુકમ થયો. ત્યારે ભાગલાં માગાપ બહુ બીન્વાંએવાજ થપ જોળે કોઈએ અલંકાર કે અમુક આકૃતિને રંગ લાગે ઊપરોં દુર્ગાના મુજબનને ચેણી રેલાનાં છે ! વસ્તી અમુકી વિશે આપણા દેશમાં કોઈ કોઈવારે તરેહવાર મપાયા ઉભરી આવે છે. વિદ્વાનોનાં બેલનાં કુંદા લેણામં કેવા કેવા અવિશ્વાસ ને વડેમે હાવળા કરે છે તેનાં દર્શન એક અજ્ઞાન (?) આર્થાવર્ત દેશમાંથીજ મળી આવે છે એમ નથી. એતો જરીબની વદુ તે મામની જાતીય એકે નાથ લાગે છે.

વિવિધ અવયવમાન ઉપરથી દેહીકે બાળતેમાં અજાણનું પડી રાખ્યું છે અને વિરોધ પછી કો એક પણ છે. આ પ્રવાસ છે. મિત્રા નથી એ કે એને મહત્ત્વ તો બહુ આપવામાં આવે છે. જ્ઞરાં મરિયા ઉપરથી એક પ્રજામાં બીજી પ્રજાને દેહીકે કિલચોગ થયો છે, તે માણુમ પડી આવે છે. અને અર્થમાં પ્રજાની દેહીકે અર્થનુતા દારીતિક કાલેને લીધે છે કે સામાયિક કાલેને લીધે છે તે પણ

દર્શાવે, ખેતશાસ્ત્ર, સામાજિક અને અન્ય ક્ષેત્રોની પરિસ્થિતિ " ઉપરથી મનુષ્યના વિવિધ સમાજો બંધાયેલા છે અને જુદાં જુદાં યથા છે એમ સ્પષ્ટ કરવાનો અડધો પ્રયત્ન હતો. ત્યારબાદ ડર્વિન રેપેન્સરે જીવન વિજ્ઞાન (Biology) ના નિયમો સમાજને લાગુ કર્યા હતા. તેમજ માનસશાસ્ત્ર તથા જીવન શાસ્ત્ર ઉપર સમાજ શાસ્ત્રનો સંપૂર્ણ આધાર છે એમ એક તારી રીતે માન્યું હતું. જેમ નિર્જીવ પદાર્થો અને અને વનસ્પતિ તથા પ્રાણી વિશેષેનો ક્રમશઃ-વિકાસ થાય છે તેમ સમાજનો પણ સર્વા સ્વરૂપમાંથી વિવિધ અને તુલ્ય રૂપમાં વિકાસ થાય છે. આ સામાજિક વિકાસને રેપેન્સર " ઇન્ફિનિટીયમ " (Super-organic Evolution) કહે છે ત્યાર બાદ બેકાફોર્ડે (૧૮૮૧) માનુષ્યના અને ઉપરથી સમાજનો આનિર્ભર અને વિકાસ માન્યો છે, જેમને સર્વા સંબંધીયોનાં અને ઉપરથી આધુનિક સામાજિક બાદ ઉત્પન્ન થવાનું માન્યું છે અને પાછળથી એમ જેમને સંસ્કાર ઉપરથી ચલતી ઊતરતી સમાજના પ્રકાર પાડ્યા છે; જંગમી સમાજ, અને સુધરેલ સમાજના ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પ્રકાર, સંસ્કાર તથા કક્ષાક્રમશઃ ઉપરથી પાડવામાં આવ્યા છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રયત્નો મનુષ્ય વિષા ઉપર જુદે જુદે અંશે અભિપ્રાય પાડે છે.

જનુ તથા અન્ય જલદેમાં સંમળિત સંસાધન પણ મનુષ્ય વિજ્ઞાને સારી સહાયતા કરે છે (Fission-fission) ફેન્સિયોનેસના કહેવા પ્રમાણે આજના આજના વૈદ્યોમાં માન્યતા જનુ-વૈદ્ય મધ્યસારી, જે લોક અવરોધ રહેતી જંગમીપણના અવરોધ છે. અને તે ઉપરથી ચલતા ઊતરતા પ્રકારના માનવસમૂહો પૃથ્વી ઉપર માલમ પડે છે,

જર્મન સંસ્કૃતિ વિદ્વાન મેક્સ મૂલરે પણ આ દિશામાં બાધા શાસ્ત્ર અને પુરાણ કથનની મીમાંસા કરીને અભિપ્રાય પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ એણે બાધા શાસ્ત્ર ઉપર મેક્સ મૂલરે ને પુરાણો જનુ બાર મૂકીને તે શાસ્ત્ર નિર્ણયો મનુષ્ય વિજ્ઞાને કરા માન્યતા નથી એવી તથા રેપેન્સર અત્યંત અધિકારી રચો કરાવી છે કે પાયાજીવિ પૂન, પિટુ પૂન વિશેષમાં સંસ્કૃતિની રી રેપેન્સરે એવું કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે દાહના સર્વ સુધરેલા કથો મૂળ પ્રાપ્તિના જંગમી પદોમાંથી જ રહી આવેલા છે. પણ વિશેષ સંસ્કૃતિની દ્રવે એમ મનીષ થવા લાગ્યું છે કે અધમ પ્રકારના ધર્મોના અભ્યાસ પાત્રિક બાવનાના મૂળ વિશે કંઈ ચોક્કસ નિર્ણય આપી શકે એમ નથી તેમ મનુષ્ય વિજ્ઞાને પણ સારો અભ્યાસ આપે તેમ નથી. મેક્સ મૂલરે પુરાણને બાધાના કારણ માન્યું હતું તે પણ ખરું નથી. અત્યંતના મંત્રા સર્વા મૂળ માન્યસોનાં મનો છે એમ મેક્સ મૂલરના કહેવા પ્રમાણે માનવાને કરા પ્રમાણ નહતાં નથી. મનુષ્ય વિજ્ઞાની દ્રષ્ટિએ, જનુ, વૈદ્ય અને પુરાણ કથનો એક સંપ્રદાય વધારે છે ત્યારે બીજા રેપેન્સર પ્રદાય તેને બીજા સામાજિક દ્રવ્યમાંથી તરીકે રચીને છે.

સમય મનુષ્ય જાતિનું વર્ગીકરણ બાધા ઉપરથી જ થઈ શકે. અને બાધાશાસ્ત્ર મનુષ્ય કથો અને કથારે ઉત્પન્ન થયું તે પણ દર્શાવી શકે એવું ને બનસનનું માનવ મનુષ્ય જાતિનું વર્ગીકરણ હતું તેમાં કંઈ જલુદ નથી એમ દાહના સંસ્કૃતિને માલમ પડ્યું છે. બાધા ઉપરથી રોધ કરતાં તે મનુષ્ય પહેલ વહેલું પૃથ્વી ઉપર દર કોઈ રચો ઉત્પન્ન થયું દરો એમ કહી શકાય ! એ બાધાની જીલ બાધા ઉપર અસર થયેલી માલમ પડે તે ઉપરથી ને તે બાધા બોલતાની પ્રત્ય બીજાની સાથે કોઈ કોઈ સદ્વાસમાં આવેલી દરો તે રિવાજ કોઈ જીલ પધારે અર્થ સ્થિતિ થતી નથી. કેટલાક બાધા, તે બીજા કેટલાક પુરાણ, પર્વ, સામાજિક પ્રવાર અને ઉપર કેટલાક સંસ્કૃતિ ઉપરથી પણ મનુષ્યનું વર્ગીકરણ કરવાનું સાદસ કહ્યું છે.

" Mythology is the disease of Language.

મનુષ્ય કપાદે ઉત્પન્ન થયું તે પ્રથમ યુરોપમાં થયું જોરાથી ચર્ચાયા છે અને દલ્હમે ચર્ચા. છે પણ કંઈ ઉવટનો નીવેડો આવ્યો નથી. પ્રથમ તો એ પ્રથમ, નિર્બળમાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ.

બાઇબલમાંની માન્યતા બહુ આડે આવે છે. એક વિદ્વાને તો બાઇબલમાંથી આગળવળી મનુષ્ય પૃથ્વી ઉપર કરી પડીને અને કયા દિવસે ઉત્પન્ન થયું તેનો પણ ચોક્કસ નિર્ણય કરી દીધો. સાંજનામાં આવ્યું છે. કેમ્બ્રીજ યુનોવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર ડૉ. હોર્ડે એટલે મુશી કહેવાની દીમન કરી દીધી છે કે "દીપ્તિથી શકિતથી ઈ. સ. પૂર્વે ૪૦૦૪ ના વર્ષમાં અકોરમર મલીનની રૂઝ મી તારીખે સરારના નવ વાને આ પૃથ્વી ઉપર પહોંચ વહેલું મનુષ્ય જન્મ્યું હતું." મનુષ્ય યોગ્ય દબર વર્ષ ઉવરન ઉત્પન્ન થયું છે તે માનવાનું કારણ બાઇબલ છે. પણ આ માનવાને અમેરિકાની ચોથે યોગ્ય યોગ્ય પહેચાડયો. આપણા પગ નીચે પાતાળમાં માણસો રહે છે. એ વાત એટલે એકપરદાઈને 'બેટા અસંભવિત' 'exceedingly absurd' લામતી હતી, તે આખરે કાલુશરે પ્રવશ સાચા ડેરની પણ ત્યાર પછી બીજે જગડો ઉત્તે થયો. હબર્સીએ અને રાતા અમેરિકાને એક પિતાના પરિવાર કે જુદાના. અર્થાત્ શરમાતમાં એક મનુષ્યજોડ ઉત્પન્ન થઈ હતી કે વધારે? આ પ્રશ્નમાં એ યોગ્ય પણ પડ્યા, ગુજામગીરીને બચાવ કરનાર અને ધર્મધિકારીઓને પણ તથા દરજી, હર્વિન વિગેરે સાશીય સંશોધનોના પણ પહેલા પછે બાપા આદમથી જગતની ઉત્પત્તિ માની અને હમરથી હન્સાવ નથી પણ હેવાન છે અને તેની તેની પાસે પથ્થરી માફક કામ લેવાને બાપા આદમના વંશજોને અધિકાર છે એમ માન્યું; એટલું નદી પણ હબર્સી માત્ર યોગ્ય પામ્યાલ આદમને ચાહી ઉડાવવાને માટે જોદાએ ઉપત્ર કોપેલું. જનવર છે એમ મનાવવાને પ્રયત્ન પણ થયા લાગ્યા. હજી આ માન્યતા છે નહિ થઈ નથી. છેક ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં જ-હબર્સી એક હેવાન-Neogrod a beas નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે, અને તેમાં ઉગ્ર માન્યતાને સાશીય તથા ધાર્મિક ઉડાવવાને ચાંબીર (૧) પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો છે.

ઉપરોક્ત એક તારીખી કથાને કોરે મુનાં મનુષ્યનાં મુજ માબાપ એક દંતા કે વધારે તેના ચોક્કસ નિર્ણય દલ્હ થયો નથી. છતાં બાઇબલની આધુનિક મનુષ્ય જનન માન્યતા તો સા- લાખો વર્ષો ઉપર માણસ યાસે એટલી પાડી છે પૃથ્વીના પડમાં આવેલાં અવરોધ ઉપરથી, ઈ. સ. પૂ. ૪,૦૦૦ વર્ષ ઉપરનું માણસ પેદા થયું છે, એમ માનવાને દલે જરાબે કારણ રહ્યું નથી. ઉદ્ધરે દરેક સંશોધન માનવાત્પત્તિને વધારેને વધારે દૂર લઈ જાય છે. લાખો વર્ષો ઉપર મનુજીવિદ્યાના જુદા જુદા અવધારીઓએ વિદ્યાની જુદી જુદી સાખાઓ ઉપર કોણું

કથસંહાર.

છે. જુદી જુદી પ્રજાની સાશીય રચનાનું સંશોધન પણ થયું અપૂર્ણ છે. માણસ બીજાં પ્રાણીઓના જેવું ને પગે ચાલનાર અને વિચાર કરનાર

પ્રાણી છે. જનન પથ્થર છે-ને વાતના અચોક્કસ નિર્ણય માટે ભરૂર વિદ્યાનું અપૂર્ણ રજાસંશોધન એટલે બાગે જવાબદાર છે. બીજી જોડ એ છે કે સાશીય રચનાનો કીલ્કવટવાળો અવધારે મુદ્દા પ્રાકૃતિક સાશીઓના કહે છે, અને ઐતિહાસિક વિગેરે માનવ બાવનાજન્ય કાર્યોના દરતાલેબેનો અવધારે સસળીના સાસરોના કહે છે, એથી બંને ગાળું એક તારીખી નિર્ણય બાંધી દે છે. બંનેનું શેષ સંમેલન થયું જોઈએ. દાસ જે વિશેષ અગત્યની બાજત છે તે એ છે કે અમુક મધ્યોદિત પ્રદેસોનાં કીલ્કો અવધારે-અને સર્વ દેશી અવધારે-થયો જોઈએ. આખી પૃથ્વીના મનુષ્યો સંજોડે ઉપરજોડા અવધારે અનુમાનો બાંધી દેવાં અને પછી તેને બીજી પેઢી પાસે જોડાં પડાવવાં એ સાશીય પદ્ધતિ ન કહેવાય. હજી પીરે, પીરે મનુજીવિદ્યાનું સાસ રચાય છે. આ રિવા સંજોડી મોટી બીજી એ છે કે એમાં દરેક માણસ પોતાનું હાથપણ ચલાવી રાકે એમ દેવાથી લખી વાર અપરિપક્વ નિર્ણય સપાટાબંધ બંદોમાં આવી જાય છે. અને જળે અનુવે આજ બાંધી બેઠેલા મનુષ્ય પૃથ્વીનું પ્રકાર કહે છે.

એટલે હરકી પાવરી એ એક સ્નાન કરવાનો ઘાટ છે, અને તેના એક પગથીયાની એક લાદી પર હર (અથવા હરિ) ની મનાતી પાહુકા છે. આ ઘાટ પૂર્વે બહુ નાનો હતો. તેને તે વખતે ૩૯ પગથીયાં હોઈ તે ૩૪ ફુટ લાંબો હતો. હજારની પાહુકા અહિંજ કોતરેલી હોવાથી બધા યાત્રાળુઓ અહિંજ સ્નાન કરવા ઇચ્છે છે. અને તેથી સવાર સાંજ અહિં પુષ્કળ ગર્દી થાય છે. દરેક બાર વર્ષે જ્યારે જૂહરપતિ કુંભારાશિમાં જાય છે ત્યારે અહિં મેળો ભરાય છે, જેને ' કુંભનો મેળો ' કહે છે. ' તે વખતે હજારો યાત્રાળુઓ અને સાધુ સંતો અહિં આવે છે. ' ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં આવી એકજ ઠેકાણેની ગર્દીને પરિણામે ૪૩૦ માણસો ગંગાકાંચ થયાં હતાં ! તેમજ બીજા સાધારણ પ્રસંગે પણ પુષ્કળ મરતાં. આથી નામદાર બ્રીટીશ સરકારે હાલનો ૬૦ પગથીયાનો અને ૧૦૦ ફીટ લાંબો ઘાટ બંધાવ્યો. સારનાથ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં કોલેરાનો ઉપદ્રવ થવાથી એક ' હરિદાર ઈન્ડિયન સોસાયટી ' સ્થપાઈ જેણે પુષ્કળ સુધારા વધારાઓ સાથે આખો નદી કિનારો અને હરકી પેટીનું તળીયું ફરસ બંદી કરાવ્યું. એટલુંજ નહિ પણ આ ઘાટ પર હંમેશાં સરખો પ્રવાહ વહે તેવી ગોઠવણ કરી તે પર એક નાનો પૂલ બંધાવ્યો જ્યાં યાત્રાળુઓ બેસી નિર્ધર્મ દેવતાનું દર્શન કરી શકે. ઘાટને એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યો કે ત્યાં કોઈ પણ જાતની હાનિ થાય નહિ.

હરકી પેટી આગળ આ કમીડીએ જે લાંબો અને પહોળો કીનારો બંધાવ્યો છે ત્યાં સવારે સ્નાન કરનારાઓની, પંડ્યાઓની, હજારોની, અને કેટલાક સાધુઓની ગીર્દી જણાય છે ત્યારે સાંજે આવતું વેચવાવાળા, ઉપદેશકો, સ્નાન કરનારાઓ, ગંગાની નૈસર્ગિક ગતિ અને દેખાવ જોનારાઓની ગીર્દી હોય છે. ગંગા નદી દિમાલકમાંથી છૂટી પડતાં આ ઠેકાણે એકદમ પ્રસરતી હોવાથી તેના પુષ્કળ શંકા અહિં જણાય છે જેમાંના પશ્ચિમ દેશ પર હરિદાર આવેલું છે. સામી બાજુ દિમાલકની સફેદ ટેકરીઓની હાર નજરે પડે છે. ઘાટ પર ' કીટમન ' લેપો મેલેલા હોવાથી રાત્રે પણ દેખાવ બહુજ રમણીયમયો હોય છે. . .

હરદારનાં દેવળોમાં સૌથી મોટું અને મહત્વનું ' ગંગાદાર ' નામનું દેવળ અહિંજ હરકી પેટીની બરાબર પાસે આવેલું છે. જ્યારે આજુબાજુ બીજાં નાનાં બે ચાર દેવળો આવેલાં છે.

માત્ર યોગીયોને વાસ્તે !

હરિદારની મોટી વસ્તી પંડ્યાઓ અને સાધુઓનીજ છે; તેમજ દેવળો પણ સાધુઓની માલેકીનાંજ છે. પુરાણોમાં કહ્યું છે કે માત્ર યોગીયોને વાસ્તેજ આ સ્થાન છે. ગૃહસ્થોએ અહિં રહેવું નહિ. શંકર સ્વામી નામના એક સન્યાસીએ હરિદારથી ત્રિશયી પ્રદેશમાં કુલે ૧૪૦૦ સિવમંદિરો બંધાવ્યાં કહેવાય છે. જોકે એ સ્થાન કેવળ યોગીઓનેજ વાસ્તે કહેવાય છે, છતાં ત્યાં વીક્રમ કૂંટારા, પરાન્ત પુષ્ટ, ભિક્ષુક સાધુઓનીજ વિપુલતા જોવામાં આવે છે, અને ' ગામ હોય ત્યાં દેડવાડો તો હોયજ ' એ કહેવત મુજબ નીચ પુરુષ અને સ્ત્રીઓના પણ ડુકાળ નથી.

૧. હવે કુંભનો મેળો સં. ૧૯૭૧ના વૃન્દાવામાં ભરાયો, અને તે એક વર્ષ સુધી હંમેશની માફક રહેશે.

‘નમસ્તે’ એ એક ખરેખર મહામંત્ર છે ! મંત્રોથી ભૂતપલીન આદિ પથાયન કરી નાખ છે એમ આપણે માનીએ કે ન માનીએ છતાં નમસ્તેને વારંવાર તો એટલું માનવું જ પડશે કે યમદૂત જેવા મનુષ્ય ભૂતો-પંડયાઓ અને પરાન્ન પુષ્ટ સાધુઓને પથાયન થઈ જવાની તેમના મનમાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરનાર ‘નમસ્તે’ એ એકમાત્ર મહામંત્ર છે ! ! હરિદ્વારનાં રો- રાને ઉતરતાં વેંત, નહિં કેટલાકે રોચન પૂર્વથીજ, આ માથું દુખાડનારો પ્રત્યક્ષ રોગ લાગુ પડે છે, જેને ઘણીયે દવા કરો, છતાં કંઈ અસરજ થતી નથી ! આવે વખતે એ ‘રોગમંત્રી’ સુક્ત યવાનો રામબાણુ ઇલાજ માત્ર નમસ્તેજ છે ! એના જેવી ઘુસ્ત અને હંમેરાનો ‘શયરો’ દેખાડનારી એક પણ દવા આ યમદૂતોને દૂર કરવા સારૂ હજી સુધી હસ્તિમાં આવી નથી ! કોઈ પણ સ્થલે-કોઈ પણ રોગપર એને અજબાવનાં તે સરખોજ ગુણ કરે છે ! જનસમાજ એને આર્પસમાજનો ‘ટ્રેડમાર્ક’ ગણતી હોવાથી અને આર્પસમાજને અને પંડયાઓ તથા વગર ભણેલા સાધુઓને બાપે માથું વેર હોવાથી જેમ બિલાડીના ‘મ્પાંક’ કરતી ઉદર નાશી જાય છે તેમ ‘નમસ્તે’ કહેતાં બિચારા આવા બિચુકા રરતે પડે છે. સમાજસ્તો ‘ધા- મિક ભાવનાથી તીર્થક્ષેત્રોમાં જતા ન હોવાથી, જેમ ગોર મહારાજ તેમના પીછે પકડતાં નથી તેમજ નામદાર સરકારે ડોકોર, નાશિક જેવાં કેટલાંક સ્થળોએ તેમને મોટો થોમ રીતે યાત્રાળુ પરના કર્મથી પણ મુક્ત રાખ્યા છે. દર-ડોકેટરને માત્ર “નમસ્તે” કહેતાં તે ઘુસ્તજ જવા દે છે.

પંડયાઓ

પિંડદાનો લઈ લઈને પુષ્ટ યજ્ઞેશ આ પંડયાઓ નાના પ્રકારે યાત્રાળુઓ પાસેથી પૈસા કંઠાવે છે, અને તે પૈસાનો ઉપયોગ અનેક ત્રીચો કરવામાં, મંથમાંસા- પ્રાચીન તથા અર્વાચીન છાંદોળો દિના આહારમાં ગાંજી ચરસના મુખપ્રાપનમાં અને વ્યભિચારમાં વચ્ચે રો બપોરે અંતર, કરે છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીન છાંદોળો વચ્ચે કેટલો ભૂયંકર અંતર ? એ બુના વિચારના હોંડુઓને એક મોટો શોક છે. હરિદ્વારમાંના બધા પંડયાઓ એ માધવ છે એવેલા જવાલાપુર નામના ગામમાં રહે છે. એમની અહિં કુલે ૪૦૦૦ની વસ્તી છે, જેમાં ઉન્હાળામાં બદ્રીનારાયણના ૨૫૦૦ પંડયાઓનો ઉમેરો થાય છે. પણ પંડયાએ છોક નડામા નથી. આપણે તેમનાં કામ સારૂ નહિ, પણ તેમનાં આચરણ સારૂજ વાંધો લેવો જોઈએ છે. પંડયા ઓના વંશાવળીઓવાળા ચોપડા વંશાવળી શોધી કાઢવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે. એમના ચોપડામાંથી મળી આવતી વંશાવળીઓ કોર્ટમાં પણ સાચી મનાય છે અને વારસાના કેસોમાં તે બહુ મદદ થાય થઈ પડે છે. પણ એક તો તે વંશાવળી જેના બાપદાદા જનરાએ ગયા હોય તેનીજ મળી આવે છે અને બીજું પંડયાઓની ઝાણું કઢાવવાની રીતિ. તેને બહુ મોંઘી બનાવી દે છે ! મરહમ બાણુ રોમેશંદ્ર દત્ત જેવાએ પણ એમની વંશાવળી સાચવી રાખવાની ઉપયોગિતાનાં તો પોતાની એક વાર્તામાં વખાણ કર્યાં છે. પંડયાઓની આજીવિ

૧ ન હિંચામિ ધનતપિમ્ ન પુષિકોમ્ રાજમેવ ચા ।

ગ્રમ્યદાઃ વજ્રુષિષ્ઠા ધર્મવિદ્યા દરશતાઃ ॥

આ ચોપડાઓ પરજ અવલંબિત હોવાથી મારવાડી સરાફી ખીજ કોઇ ચીજ કરતાં આ ચોપડા પર જલદી નાણાં ધીરવા તૈયાર થાય છે ! અને તે વસુલ કરવા કદી તેમને સ્મોલ કોઝ કોર્ટમાં જવું પડતું નથી.

વજમાનેને હીધે ઉપાધ્યાયને રાખવી પડતી દાદી !

હરદારમાં પ્રથમ શીખ યાત્રાળુઓજ પુષ્ટજ આવતા. શીખ ધર્મમાં દાદી રાખવાનું ખાસ શરમાન હોવાથી તેઓ હાલમાં જેમ કેટલાક વૈષ્ણવો પોતાનો ગોર શૈવ છતાં વૈષ્ણવી તિલક અને કંઠી ખાંધવાની ફરજ પાડવાની કોશીસ કરે છે તેમ, ફરજ પાડતા એટલે કે વગર દાદીના ઉપાધ્યાય માસે કોઇ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરાવતા નહિ. આથી બિચારા ઉપાધ્યાયોને ફરજિયાત દાદી રાખવી પડતી ! તેમને સારે નસીબે ઠેક હરિદ્વાર નુધી રહેવે થવાથી, અન્ય યાત્રાળુઓની સખ્યા દિનપર દિન વધતી ગઇ અને માત્ર શિષ્યો પર નિર્ભર રહેવાનું કારણ ન રહેતાં પંડ્યાઓનો મોટો ભાગ વગર દાદીને પણ થતો ગયો. હિંદુસ્તાનનો સ્ત્રી વર્ગ અચ્છાન અને બ્લેમી હોવાથી તેમની પાસેથીજ પંડ્યાઓને સારી દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે; આથી સ્ત્રી વગરનાં ઉતાડ પર તેઓની ખાસ રૂપા ઉતરતી નથી ! એક પેલાવરીયે પોતાની એ સંજમી કર્મ કહાણી કહેતાં જણાવ્યું કે તેના પોતાનો જીનો ગોર પણ બહુ ભાવપૂર્વક તેને પોતાને ઘેર (તે સ્ત્રી વગર આવેલો હોવાથી) તેડી ગયો નહોતો ! પણ જ્યારે પંડ્યાને ખજાર પડી કે તે પોતાની મૂન સ્ત્રીની મરણ ક્રિયા અને તે નિમિત્તે દાન યુગ્મ કરવા આવ્યો છે, ત્યારેજ તેવું માન વધ્યું ! બિચારી સ્ત્રી વગરના આ વજમાને શરીથી એ ગોર મંહારાજનાં દર્શન નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી !

“ વાલુની હમકો મલાઈ દિલવાદો ! ”

તુલિનંતુ સન્યસ્તાશ્રમીયો ગૃહસ્થાશ્રમીયો પાસે હનિસા આ મુગ્ધની મસિદાની યાચના કરેતાં અત્રે તમરે પડે છે ! બીચારા દૂધ, ગવાઇ, કે મીઠાઇ શિવાયની પોતા વાતજ કરતાં નથી ! એક વાર એકં ચોખ્ખાને ખીચડી ખાવાની ભલામણ કરતાં તેણે ચોખ્ખુજ કહ્યું હતું કે:— ‘ મુઘ રાંડ ખીચડી, હમ તો આવે લડુ ! ’ તો એવા ચોખ્ખાઓ-પંડ્યાઓ-પાસે વસનારા કહેવાંતા વેરાગીયો તો કેમજ આણું મણે ? ! જાણે તેમનો સ્વનાવ સિદ્ધ હજજ હોય નહિ, તેમ તેઓ મલોટો માગે છે ! તે બિચારાઓને આ પ્રકારની યાચના અને તેવું પરિભ્રમણ બોજનું, એ બે શિવાય ત્રીજા વિષયનું તો માનજ હોતું નથી ! એમના જીવનની રિધિ તો સ્વધ્યાનીચેની ઉક્ત મુગ્ધનીજ છે:—

કાકોડપિ જીવતિ ચિરાય વાલે ચ મુંકે !

કાગડો યજ્ઞ બલિદાન ખાઇ તાગડધિન્ના કરી લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે.

કુંકમાં યાત્રી આવ્યો કે એમનાં મનથી જાણે શીદાર આવ્યો !

એક અંગ્રાણી જેવો દેખાતો યુવાન હલપુટ, સાધુ તાંબુલથી ભરેલે મોટે, એક શિક્ષિત યાત્રાળુ પાસે આવી દૂધની યાચના કરવા લાગ્યો, કારણ કે તેના મગજમાં તેના કહેવા મુગ્ધ ગાંઠની (મીઠમતુ) પુષ્પાન કરવાથી ગરમી ચડી ગઈ હતી ! આથી “ મીઠમો પીવી અને પાન ખાવાં, એ સાધુનું લક્ષણ નથી ” એમ તેને ઉપદેશવાનું તે ગૃહસ્થે સાહસ કરતાંજ

દુર્વાસા મુનિનાં કાષ્ઠ પ્રગ્ળવલિત થયો ! પણ તેમનું પાત પણ તેથી દીક પ્રકાશ્યું. ગુરુતમ તેણે ઉત્તર દીધો:—“ અરે, પાન અને યીલમ નો શું પણ તું આપે તેં દરેક યીલ હું ખાધ જાઉં. માંસ, મચ્છી, શરાબ, વિગેરે બધી યીજો મને આપે છે. અમારા આધાર કંઈ તારા જેવા મુશ્કેલીસા પર નથી ! ” હિંદમાં આવા પારકે પૈસે દિવાળી કરનારા અને દરામનું ખાધ બળિયાર, મધપાન, માંસાહાર કંભાદિ કરનારા લાજો સાધુઓ—સત્યાનાશીઓ—પડેલા છે કેન્દ્રે બધાને ગરીબ હિંદુ પ્રગ્ળ પોરે છે ! સમી તેજ મહાત્માને મધની ધેનમાં તેજવાળા પદાર્થો ખાતા અને લયકાતા નેંધ ખરેજ તેમનાં સવારના વચનોની સમ્યાધ પ્રતીત થઈ. આવા સ્વામીઓથી ઈશ્વર હિંદુ પ્રજાને બચાવે ! ? અસખત અપવિદો અનેક છે.

[અપૂર્ણ]

ચર્ચાપત્ર.

“સત્ય”ના તંત્રી સાહેબ.

વિ. વિ. કે ફેશ્યુઆરી માસના સત્યમાં આવેલું મી. વિભાકરનું ચર્ચાપત્ર જોઈ કેટલાક વિચાર આવે છે તે જણાવવાની રજા લઉં છું.

૧. ગુજરાતી બાળકોમાંનાં દસ વાંચ્યા લાખક નવલકથાનાં પુસ્તકોની ચર્ચા ઉપરિચિત કરવાનો હેતુ લેખકોનો સત્કાર કરવાનો યા તો તેમના પ્રયોગો જાહેર ખચર ફેલાવવાનો છેજ નહિ, શકત વાચક વર્ગને માર્ગ મૂકવાનો છે તે સ્વાભાવિક રીતેજ સમજાય તેમ છે.

૨. ગુજરાતી બાળકોમાં ઉત્તમ પ્રકારની નવલકથાઓ ઉભરાઈ જતી નથી એ વાત ખરી છે, તેટલા માટેજ અને ખાસ કરીને અધમ પ્રકારની નવલકથાઓ ધણી ઉભરાઈ જાય છે તે કારણથી આવી ચર્ચાઓ મી. વિભાકરના કહેવાતા “Crushing reply” છતાં ગુજરાતી વાચક વર્ગને, નુકસાનકારક થવાને બદલે શાપદાકારકન થશે, એટલુંજ નહિ પણ અગમ્યની પણ છે એજ મ્હારું ધારણું છે.

૩. મી. વિભાકર પોતેજ સ્વીકાર કરે છે કે ગુજરાતી નવલકથાનું તેમનું વાચન સંકેચિત છે. એ સંકેચ કેટલો છે તેની મર્યાદા એમણે બતાવી હોત તો આ વિષયની ચર્ચામાં ઉતરવાના એમના અધિકાર વિશે નિર્ણય કરી શકાત. છતાં મી. વિભાકરને ધિશ અમેજી બાળાની રૂદિ વાપરીને બોલું છું કે એમના આ સ્વીકારના વાક્યની પંક્તિઓની વચમાં વાંચતાં જણાય છે કે એમણે આ પ્રકારના પુસ્તકોનું વાંચન ચતુર્વત્ દરો માટે એમને તો આ બાબતમાં મૌનજ ઉચિત હેતું.

એમના મતથી આટલો છું જુદો પડું છું છતાં તેમની તાજા કલામમાં કરેલી સચના ધણી સ્તુત્ય છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

સંતોષની વાત એ છે કે તમારા માસિકમાં રાઈ કરેલી ચર્ચા સ્લામે પોકાર કરનાર રાઈ નથી સિવાય એક મી. વિભાકર.

સિ. આપનો.

“ M. P. ”

દ્રઢપ્રતિજ્ઞ વીર ચૂડાજીનું જીવન ચરિત્ર.

પ્રાચીન ભરતભૂમાં જે અનેક રત્નો પેદા થયે ગયાં છે તેની ભેડી હજુ દુનિયાના ઇતિહાસમાંથી મળી શકી નથી, એવો નાશીલું છે. રામ જેવા એક પત્નીવત્ ધર્મી કૃષ્ણ જેવા પરમયોગી અને રામનીતિવિશારદ, ભરત જેવા સ્વાર્થત્યાગી, હનુમાન જેવા બહુપ્રેમી અને બીજા જેવા દ્રઢપ્રતિજ્ઞ એકની પચ્ચ ભેડી જગતના ઇતિહાસમાંથી મળી આવતી નથી.

હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં રામાયણ પછી મહાભારતનાં મુદ્દની ગણના થાય છે અને ત્યારબાદ મેવાડના શૂરા રાણાઓની કીર્તિ આપણા કણ્ઠોમાં આવી અપડાય છે. રામાયણ વિશે આ માસિકની પ્રથમ વર્ષની બેઠક દ્વારા વાંચકોને મુપરિચિત કરવામાં આવ્યા પછી હાલમાં “પ્રાચીન ભારત”ની લેખમાલા મહાભારત અને રામાયણ એ બેઉથી વાંચકોને કેંકમાં પરિચિત કરવા પ્રસિધ્ધ થાય છે. આથી જે ગ્રીએ કાળ-મેવાડના રાણાઓના સમયનો-તેમાંની કોઈ એકાદેક વીરવ્યક્તિને વાંચકોના પરિચયમાં લાવવાનું મન થાય, તો તે તરફ સ્વાભાવિક છે.

આજના પ્રસંગમાં નાયકનો જન્મ વીરરત્નોની ખાણ સમાન મેવાડની ભૂમિમાં થયો હતો. એમની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા મારેજ આજે એમનાથી પરિચિત થવાનું આપણને મન થાય છે. એમ નથી, પણ એમની પ્રમાણિકતા એમના એ શુભમાં સોનામાં સુગંધની ગરજ સારતી હોવાથી આપણને વધારે પ્રિય લાગે છે.

આપણા ચરિત્ર-નાયકના પિતાજીનું નામ લાખાજી હતું. તેઓ બહુ શરવીર અને હસમૂખા હતા, તેથી પુત્ર પણ બકાદુર થાય તેમાં નવાઈ નથી. તે પુત્ર તે આપણા ચરિત્ર-નાયક વીર ચૂડાજી કિશોર વયમાં આવતાં મારવાડના રાવ રણમલજીના પુરોહિત, એમના વેરે રણમલજીની પુત્રીને વાડનિશ્ચય કરવા આવ્યા. ચૂડાજી તે વખતે ત્યાં હાજર નહોતા. વાતચિતના પ્રસંગમાં પુરોહિતે કન્યાનાં બહુ વખાણ કર્યાંથી રાણા લાખાજીએ સ્વેજ હાસ્યમાં કહ્યું કે, શું આપ જે નારીવળ આવવા આવ્યા છો (સગપણ કરવા આવ્યા છો) તે મારા જેવા એક વૃદ્ધને વાસ્તે નથી ? પુરોહિતે કશો જવાબ દીધો નહિ.

યોદીવારમાં દરબારમાં ચૂડાજી આવી પહોંચ્યા; અને તેમને આ વાતની જાણ થઈ. આથી પિતા લાખાજીએ જ્યારે સગપણ વિશે વાત કાઢી ત્યારે ચૂડાજીએ સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે “ જે કન્યા જોડે મશકરીમાં પણ મારા પિતાને પરણવાનું મન થઈ ગયું તે મારી મા બરાબર છે. આથી તેના ફિતકાર તેમણે કરવો ! ”

દરબારીઓ અને મિત્રોએ તેમને ઘણાં સમજાવ્યાં; પણ વ્યર્થ. ખીજ બાજુ રાવ રણમલજીએ શત્રુ પાસેથી જેમ ગોંધારીના પિતાએ માગ્યું હતું તેમ માગી દીધું કે “ એ પુત્રીને પેરે જે પુત્ર થાય તેનેજ સગ્ય મળે. ” કહેવાની જરૂર નથી કે ચૂડાજીએ નીમ્મની મારફતે તે યજ્ઞવાનો સંકલ્પ કર્યો.

રાણા સાખાણનાં મૃત્યુનાદ. તેમના પુત્ર મોકલજી મેવાડના રાણા યયા. તેમની બાલ્યા-
વરથા હોવાના કારણે ચૂડાજીના રાજ્યના-કાર્યકર્તા હતા, અને તેમનાથી બધી પ્રજા પ્રસન્ન
હતી. તેમની પરાક્રમથી દુરંભને બાણીતા હોવાથી કોઇ પોતાનું બલ અભ્યાસવાની કોશીસ
કરતું નહિ. રાજ્યમાં ભયંજીતો લોકો સંતિદેવીનું રાજ્ય હતું. હાંટ, ચોરી, કે બીજી કોઇ
ખેતનું અભ્યાસ-કાર્ય પશુ ઠેકણે પતો નહિ. ચૂડાજીનો પોતાનો પ્રેમ પણ પ્રજા તરફ અયાગ
નહોતો. દરેક રાજકીય કામ પર-તેઓ પોતેજ દેખરેખ રાખતા; છુપે વેસે રાત્રે કાનનાં કાન-
કુખની તપાસ કરતા તથા નાના પ્રકારથી તેમને સુખી કરતા. આથી ચૂડાજી આખી પ્રજાને
આલુથી-પણ વધારે પ્રિય હાજે તે નવાઇ નહોતી, પણ આજ મેળ-પ્રિયતા કોણેનું મૂળ થઇ
પડી. ચૂડાજીની પ્રજા પ્રિયતા તથા સ્વર્ગ્ય જોઇ મોકલજીના મામા જોધાજી રોડોડને કર્ણ
હિત્તવન્ન થઇ. તેણે પોતાના પિતા રાજ રજુમલ્લજીની સાથે મંડોર રાજ્યનો ઉચિત પ્રમથ
કરી, ચીતોડ આવી, એવીજ તક શોધવાની કોશીસ કરવા માંડી કે કોઇ પણ રીતે મોકલજીની
માને ચૂડાજી વિશે જાહેરી શકાય.

એક દિવસ તેઓ પ્રસંગ મળી ગયો. જોધાજી રોડોડ પોતાની બહેન મોકલજીની
માતાના કાનમાં ચૂડાજીના વિષયમાં છર્પા-એર વર્ણવવા માંડ્યાં. એમની હાજીસાર વર્તવા અને
પવિત્ર ચૂડાજીને તેમની ઉપર રાજ્યના સંબંધમાં આરોપ મૂકી દુઃખી કરવા રાણી પદ્મેશ્વરી તો
તૈયાર થયાં નહિ; પણ આખરે એ સ્ત્રી જાતિ. સ્ત્રી જાતિનું હલ્લ પાડ્યું. અરે ફોટામાંથીની
એગેડીવ જોવા-છે-તેનાપર જોવી છાપ પાડવી હોય છે તેવી ખાડતાં વાર-લાગતી નથી.
આથી રાણીજીએ પોતાના-બાહને પૂછ્યું: “વાર, પણ ચૂડાજીને ક્યા આરોપસર દૂર કરી-
શકાય? આપ જો અને સહાયતા કરો તો હું તેને સ્વીજ્ઞતિ-જે સૌથી-વધારેમાં વધારે પ્રકારનો
રોષ પ્રકાશપર મેલી શકે તે રોષ તેનાપર મેલી દૂર કરું. તેમ કરવાથી વીર-ચૂડાજી પોતેજ
પોતાની મેળે માલ્યો જશે, એવી ખારી બાનાતા છે.” જોધાજીએ સંપૂર્ણ મદદ કરવાનું
વચન આપ્યું, અને પોતાનાં રાજ્યમાં કોઇક છુટ હેતુસર માલ્યા ગયા.

જોધાજી મંડોર જતાંજ રાણીએ ચૂડાજીની નિંદાનાં ખાનાં ઉપલાવવાં શરૂ કર્યાં, બ્યારે
ચૂડાજીએ માતાની ખજર પડી ત્યારે તે રાણી પાસે ગયા અને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી-તેને
ખૂબ સમજવી; પણ ઢિંદી સ્ત્રીઓ એક તો મૂળે કંઈક અસિદ્ધિ, ખીનું મેવાડની સ્ત્રીઓ વીર
રજપૂતાણીઓ હોવાથી રજપૂતોની મારક જાકી અને વળી સ્ત્રી હક તો પ્રખ્યાતજ, તેથી તેનાપર
એ પ્રાર્થનાની અસર બેંસ આગળ બાગવત જેટલીજ યવનો વધારે સંબવ. આખરે ચૂડાજીએ
હાથ જોડી કહ્યું: “હું માતા! હું નથી સમજીતકતો કે આપની મારા પર આટલી બધી અપકૃષ્ટા
કેમ થઇ છે, ને મારે વિશે આપનો અભિપ્રાય આમ એકાએક કેમ બદલાઇ ગયો છે? મારી
સમજ મુજબ તો મેં પ્રજાને સુખી રાખવાનો બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે; તેમજ મારાથી આપનું
કોઇ દિવસે અપમાન પણ થયું નથી; એટલુંજ નહિ પ્રજા હું આપને હંમેશ પ્રસન્ન રાખવા
અયુષ્યું. આજ દિન સુધી આપના દિલમાં મારા પર એક સુત્ર જેટલો પ્રેમ હતો, પણ આજે
આપ આટલાં-મધાં બદલાઇ ગયાં છો તેનું એકજ માત્ર કારણ સંબધી શકે-અને તે આજ
આપને કોઇએ જાહેર્યો છે તેજ છે; પણ યાદ રાખજો કે આપને જોજો બેદાશ્યાં છે, તેજ

આપને હાનિ પહોંચાડશે. ખેર પણ હવે હું મારા બધા શિશોદીવા બંધુઓ આપના હાથમાં સોંપુ છું. વિપતિ પડ્યે મને ખબર મોકલશે તો આપની સેવામાં હાજર થઈશું.”

આટલું કહી ચૂડાચ ૨૦૦ માણસ પોતાની સાથે લઈ ચીતોડની બહાર નીકળી ગયા. અને માળવામાં મહુના બાદશાહના દરબારમાં એક હિતમ પદ તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું.

ચૂડાચના જતાંજ મહેરના જોધાજી ચીતોડ આવી પહોંચ્યા. પાછળથી તેમના પિતા રણમલજી પણ ત્યાં આવ્યા અને બધું રાજકીય કામ કરવા લાગ્યા. રણમલજી મોકલ્યેને બોલે બેસાડી રાજ સિંહાસન પર બેસતા. રાજ્યલોકે જોધાજીને તદ્દન વશીભૂત કરી લીધા હતા. તેમની તો સંહોદિત એજ ઇચ્છા હતી કે હું પોતેજ ચીતોડનો રાણો થાઉં તો સાહેબ. આથી શિશોદીવાઓને કાઢી રાઠોડોની સુખ્ય સુખ્ય જગ્યા પર નીમણુંક કરવા માંડી. અને એ રીતે પોતાનો પણ મળ્યુંત કરવા માંડ્યો. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે આ વીર શિશોદીવાઓને બહુ માન મળતું; પણ આજે તેમને યમીની દશા બેઠેલી જણાતી હતી-કોઈ તેમનો ભાવે પૂછતું નહિ. આજુ મેવાડ રાઠોડોથી ભરાઈ ગયું. શિશોદીવાના માનને પાત્ર રાઠોડો થવા લાગ્યા. જે રાઠોડોને મહેરમાં સાંઝ સવાર પેટ પૂરતું અમ પણ મળતું નહિ તેની જીવિકા એક અખીર જેવી થઈ ગઈ. દરબારમાં રાઠોડ, વેપારમાં રાઠોડ, સૈન્યમાં રાઠોડ, જ્યાં જુઓ ત્યાં રાઠોડેજ રાઠોડ !

જોધાજી જો કે ઘણા પ્રવીણ હતા છતાં તે પોતાની મનોકામના એકદમ પુરી ન કરી શક્યા. વીર શિશોદીવાઓ તેમના અન્યાયથી અપ્રસન્ન હતા; પણ નિરાધાર હોવાથી કંઈ કરી શકતા નહિ. જ્યારે જોધાજીને ખાતરી થઈ કે તેમના કબાજમાં કોઈ દફી નડવાનો સંભવ નથી, સારે તેમણે પોતાની દિનપર દિન તીવ્ર થતી જતી ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાનાં સાધનો શોધવા માંડ્યાં. હવે તેમને પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવામાં એક માત્ર કંટક જણાયો અને તે વીર ચૂડાચના બાધ રહુદેવજી વિદ્યમાન હતા તે હતા. રહુદેવજી બહુજ સદ્ગુણી અને વીર પુરૂષ હતા. સદા અનન્ય ભક્તિથી તે રાજ્યનું હિત આઢતા. તેમની જાગીર કેલવાડમાં હતી, ત્યાંજ તે રહેતા. એમનો સ્વભાવ પણ વીર ચૂડાચ જેવોજ હતો.

જોધાજીએ આ પદ્ધતિને ફસાવવા પોતાની કપટી જાળ પાથરી અને દરબારની શાકા વધારવાનાં બંદાનાંથી રહુદેવજીને ચીતોડ બોલાવ્યા. રહુદેવજી પોતાના બોળા સ્વભાવ પ્રમાણે છડી સ્વારીએજ આવ્યા. વીર શિશોદીવાઓની હાજરીમાં રહુદેવજી બંદાદર નરનો પ્રાણ સેવો કંઈ જોતું તેવું કામ નહોતું. આથી રાત્રે નિદ્રામાંજ તેમનું ખૂન કરવામાં આવ્યું.

અસ. રાઠોડોના પાપનો ઘડો ભરાઈ ગયો. તેમજ પડતીની સરખાત આદિથીજ થઈ. બધા શિશોદીવા જોધાજી તરફ વધારે ઉત્કેષાયા; અને હવે તેઓ એનો બદલો સેવાના વિચારમાં પડ્યા.

આ બધી કપટ કળાનો મર્મ જ્યારે સમ્પીજીને સમજાયો ત્યારે તે પણ હેબનાઈ ગઈ. રાણા રણમલજીને બેઠાની તેણે કરપીણ ખૂનનો ખુલાસો પૂછયો; પણ જવાબમાં “રણમલજીએ જે સંજો કલા તેજ સંજોએ રાણીની આંખનાં પડા ફરવયાં અને તે જાગત થઈ. તે સંજો આ હતા. “તમારે હમારી વાતો સાથે શો સંજો? હમે આદે તેમ કરીશું.” રાણી શકિત થવાથી

: તેને મહાન યુદ્ધાટનું આ વખતે સ્મરણ થયું. તે વીર નરના જતી વખતના રાખેલા યાદ આપ્યા. ધણીજ ગ્રામ રીતે તેણે આ બધી હકીકતથી યુદ્ધાટને વાકિફ કર્યાં. અને સહાયતાથી વિનવ્યા.

વીર યુદ્ધાટનાં તેઓ આ ખબર સાંભળી રક્તવર્ષા થઇ ગયાં. રાણીએ કહેલાં બધાં અપમાનો જૂલી જઈ, પોતાની જન્મ ભૂમિના હિતનો વિચાર મનમાં આણી, તેમણે બધા યોદ્ધાઓને પોતાનાં બાલ જવ્યાંઓને મળી આવવાને જ્ઞાને ચિતોડ મોકલી દીધા. જતી વખત યુદ્ધાટએ તેમને કહ્યું કે તમારે ત્યાં જઈ દારૂખળી નોકરી લેવી અને રાણીને ધેર દઈ કહેવું કે તે મોકલજીને હવા ખાવા સાર પાસેનાં ગામડાંઓમાં મોકલવી જાય, અને તેમ કરતાં દિવાળીને દિવસે તે મને ગમનદા ગામમાં મળે. અમારા આવવા પહેલાં તમારે દરવાજા ખુલ્લા રાખતા, અને સારી પેઠે શસ્ત્રોથી સજ્જત થઈ રહેવું.

શિશોદીયાઓમાં વીરસ રેડતાં તેમણે કહ્યું: “ વીર શિશોદીયાઓ ધ્યાન રાખજે કે આતોડ તમારી ભૂમિ છે. તમે વીર રાજપૂતોનાં સંતાન છો. મોકલ તમારોજ રાણો છે. મેવાડનું રાજ્ય કેવલ તમારો બલપરજી અવલંબિત છે. તેનું હિત તે તમારું હિત છે. તેનું અહિત તમારી કીર્તિ પર અને આપની શિશોદીયા જાતિ પર કલંક સમાન છે. તે એજ મેવાડ છે કે જેને પરાધીન ન થવા દેવા સાર તમારા પૂર્વજ વીર રાજપૂતોએ પોતાના પ્રાણની પણ કદી પરવા કરી નથી. ”

વીરવના આટલા રાખેલા વીર શિશોદીયાઓને ઉકેરવા પૂરતા હતા. રાણીને બધી વાત વિદિત કરેલાંમાં આવતાં તેણે રણમલજીને મોકલજીને હાથે વાણી-સેવન સાર મોકલવા વિનંતિ કરી. રણમલજીએ તે સ્વીકારી તો ખરી પણ તેમની જોડે કેટલાક સૈનિકો જરૂર મોકલવામાં આવતા. પણ કેટલાક દિવસ પછી એ પ્રજાપ શિથિલ થયો, તે એટલે સુધી કે દિવાળીને દિવસે તો માત્ર એવાર સિપાહીઓ, કે જે પણ શિશોદીયાજી હતા, તેજ મોકલજી સાથે હતા.

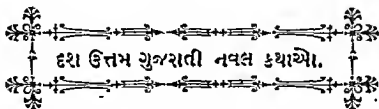
યુદ્ધાટને કંઈક વાર થઈ જવાથી ગમનદા ગામમાં બેઠોને મેળાપ ન થતાં મોકલજી નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા. પણ એટલામાં તો આતોડના દાર પર માત્ર ૪૦ સ્વાર સાથે પાછળથી પૂર ભેડમાં ઘોડા ફોડાવતા યુદ્ધાટ આવી પહોંચ્યા અને દરવાજા ખુલ્લા જોઈ નગરમાં ઘેરા.

સરોડોને આ વાતની ખબર પડવાથી તેઓ શિશોદીયાઓ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં. એટલામાં પાછળ રહેલા યુદ્ધાટના સ્વારો પણ આવી પહોંચ્યા. નગરમાંના બધા શિશોદીયાઓ પણ સસત્ર થઈ યુદ્ધાટ અને મોકલજીના પક્ષમાં જળ્યા. ઘુમ્મલ મુઠ્ઠા થયું. બંન્ની સરદારે તો યુદ્ધાટનેજ મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી કિન્તુ યુદ્ધાટએ તેને અવસર મળે તે પહેલાંજ યમસંદને પહોંચાડી દીધા. આખરે જોધાજી પોતાની દારબેઈ કેટલાક સૈનિકો સાથે નાશી છૂટ્યા. યુદ્ધાટએ તેમની પૂંઠ પકડી પણ તે ન પડવાયા.

ખીજ બાજુ એક શિશોદીયા ત્રીએ રણમલજીને તે જે પક્ષજ પર સૂતા હતા તે સાથેજ બાધી દીધા હતા ! જમતાવેત એકજ ઝટકામાં એ બંધન નાડી નાંખી તેમણે મુઠ્ઠા આરંભ્યું; પણ પરિણામે ઘરણીયાથી થયા.

ચીતોડને આ મુજબ નિર્ભય કરી ચૂકાજીએ પોતાની જાગીર પર જવાની રાણી પાસે રજા માંગી; પણ રાણી હવે તેમને જવા દે એવી ન હોતી. કહેવાની જરૂર નથી કે ઉમરે આવતાં મોક્ષજીનો તિલકોત્સવ ચૂકાજીએ સાબરે કર્યો તે કેલું સુંદર, વીર, પ્રમાણિક અને દ્રઢ પ્રતિભુ અને સાદું જીવન ધન્ય વીર ચૂકાજી.

M. M. J.

(૪)

વધુ મળેલા અભિપ્રાયો હેઠળ આપીએ છીએ. કેટલાક સમજીએ પોતે પસંદ કરેલી નવલ-કથાઓનાં લક્ષણો પણ વર્ણવ્યાં છે. પરંતુ સ્થલાભાવને લીધે તે હમે આપી શકતા નથી. કર્તાઓનાં નામો હવે પરિચિત થયેલાં હોવાથી, જગ્યા બચાવવાના હેતુથી, કર્તાઓનાં નામો સાથે ન આપતાં માત્ર નવલકથાનાં જ નામ હમે આપ્યાં છે.

(૨૨)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧-૪

૨ શુભાશિંદ

૩ કુમુદાવલિ

૪ પદ્મિનિ અથવા બરમીભૂત ચિતોડ

૫ કરલુપેલો

બાલાછત્રોડ સુરત.

તા. ૧૪-૩-૧૪

૬ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી ?

૭ મેવાણી સંધ્યા

૮ દિનદ અને ત્રિશનિયા

૯ લાલ અને લલિત

૧૦ મહાકાળીની ભૂતિ.

કાશીરામ અખાશકર જાની.

બી. એ.

(૨૩)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૨ કરલુપેલો

૩ વનરાજી આવડો

૪ હોંદ અને બીટાનિયા

૫ કાદગંજરી

અમદાવાદ

૧૬ મી માર્ચ.

૬ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી ?

૭ ચેલ્લીની ને બાલા.

૮ વિક્રમની વીસમી સદી

૯ શુભાશિંદ

૧૦ આમીની જુલુ.

પરીખ, હર્ષદલાલ ચીમનલાલ, સેક્રેટરી,

શ્રી અમદાવાદ-દશાવાયકા મિત્રમંડળ.

(૨૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧.

૨ વિક્રમની વીસમી સદી ભાગ ૧-૨.

૩ કરલુપેલો

૪ કાદગંજરી

૫ વીધવા વીરજ

(અંકેશ્વર)

૬ કાન્તા

૭ વીલાયતનાં કાળાં મેઢાં

૮ એમ. એ. બનાકે, ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી ?

૯ શુભાશિંદ

૧૦ રૂઢીચાંતો વાધનખ

કાદિરલાલ હરકીસનદાસ.

- ૧ સરસ્વતી ચંદ્ર
૨ કર્ણપેશી
૩ યુગ્મશતની છુની વાર્તાઓ.
૪ મંજા એક યુગ્મશત વાર્તા
૫ વનરાજ ચાવડા
૬ દિલ્લી પર હલ્લો
૭ છવન પ્રભાત.
૮ બે બેનો
૯ અલ્લેખ ન્યૌતિ
૧૦ મણિ અને મોહન

સેક્રેટરી વસેા સાર્વજનિક પ્રેરકાલય.

૭૫૨ પ્રમાણે નવલકથાનાં ચર્ચાપત્રોમાં આનો એક લેખેદો કરેલો અને તે પ્રમાણે પ્રસિધ્ધ

રો.

હી ઇટાલાઈ વાઘજીભાઈ અમીન

- સરસ્વતી ચંદ્ર
વિપીન
કર્ણપેશી
ચૌધરાણી
૩૫ નંબરની રાજકુવરી
લતા અને લલિતા
ઓરંગઝેબને ઉદય
બદ્દકાળી
યુવાનસિંહ
હમીર હઠ
લીલાધર ગીરધર

- (૧) નિલાસ સુન્દરી અને જાદુનો પલંગ
(૨) યુગ્મશતવક્ત્રી
(૩) સુદેવત સ્વામીના
(૪) યુવાનસિંહ અને રૂપસુંદરી
(૫) મનરામના
(૬) માનરામ લાયબલ કેસ.
(૭) કામસેન રસિકા
(૮) અભિમન્યુનો ચક્રાવેલ.
(૯) ૩૧૫ દિવસનું દિવસચાન અને અડાલ
અસૌહાર્દની સરકારનો પ્રકાર.
(૧૦) સનમની શોધમાં

એમ. એમ. દેશાઈ

સુબાઈ તા. ૩૩-૩-૧૪
હોલિકા પૂર્ણિમા,

તા. ૬. મેગદ યયણી ચાહીઓ વાંચતાં જણાવ છે કે કુટલાક મદાન સાક્ષી લેખકોને અન્યાય
રો છે તે ન્યાય ખાતર મારી આ ચારી પ્રજા કરશે

- સરસ્વતી ચંદ્ર
કર્ણપેશી
વનરાજ ચાવડા
હીંદ અને બ્રીટાનીઆ
યુવાનસિંહ
ખંભાડ
વિક્રમની વીસમી સદી
ઝોરંગબેલ અને રાજપુતો
આનંદાશ્રમ
બદ્દબદ્દ
અલ્લેખ ન્યૌતિ
પ. મ. પરીખ

- સરસ્વતીચંદ્ર
કર્ણપેશી
વિપીન
કુસમાવલી
એમ. એ. બનાઈ કથું મેરી મીટી ખાણ જી ?
નવલકથા

બાળા
અલકથાઓ

કાદંબરી
પ્રથુરાજ ને ચંદ બાહરોડ
રતનરામ આત્મરામ

(૩૦)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ અદેબીઅન નાઇટસ
૩ રૂપનગરની રાજકુંવરી
૪ ચાંદબીબી
૫ વીરકુમારદાસ

૬ યશિનિ અથવા બરખીભૂત ચિતોડ
૭ ચંગા એક ગુર્જર વાર્તા
૮ નૂરજહાંન
૯ ઉપાકાન્ત
૧૦ છવન પ્રભાત
૧૧ છવન સંધ્યા

વીકલવાડી—સુ'બુદ્ધ

વીકલદાસ ધરમશી પટેલ.

(૩૧)

સરસ્વતીચંદ્ર
ગુલાબસીંહ
કરણચેડો
મોરંગળખનો ઉદય.
વનરાજ આવડો

કુન્બીઆરી બચુ
દમીર હંઠ
કાદંબરી
વિચિત્ર
દેવીચાધરાણી

H. F. Mehta.

(૩૨)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ કાદંબરી
૩ વનરાજ આવડો
૪ શુદ્ધીશ્યા
૫ વિચાર સાગર

૬ ઉન્માદિની
૭ સારંગધર સંહિતા
૮ બીરબલ
૯ યેલી કુસુમ
૧૦ ગંગા મોવિંદસિંહ
૧૧ પારદેશ મનન નિર્ણય

સુ'થ-રામપુર.
(રેવાકાંઠા)

અ'બાલાલ નાયણ ત્રવાડી.

(૩૩)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ કુસુમાવલી
૩ કરણચેડો
૪ બાળા
૫ કુર્માદાસ

૬ ઉપાકાન્ત
૭ અલકથાઓ
૮ મરાઠાકાલનો સુધારો
૯ પ્રભાત
૧૦ મેવાડની સંધ્યા
ગોવર્દન કલાનદાસ આચીન.
(સીનોર.)

(૩૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ કરણચેડો
૩ એમ. એ. બનાવે કરો મેરી/મિટી ખરાબ કી ?

૬ દોરાંગ બાગ
૭ સુદા અને કુસીન
૮ રૂલ લક્ષ્મી

૪ જીવન પ્રભાત

૫ ગંગા એક ઝુલફે વાતો

અરીયા (માનભૂમ બંગાળ)

તા. ૧૨-૩-૧૯૧૪

૬ તારી

૧૦ મુદ્રણ

રામજી ભાવજી.

(૩૫)

૧ કુસુમાવલી

૨ કશ્યપેશી

૩ વનરાજ ચાવડો

૪ વિક્રમની વીસમી સદી

૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ કી ૧૦ મરાવતી

પનાલાલ દેવેસીક ઝુંબડી,

૬ દોશબ બાબ

૭ દિલ્લી પર દલો,

૮ કાદમબરી

૯ સુધાદાસિની

૧૦ મરાવતી

શ્રી. K. G. Kantharia.

(૩૬)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર ૧-૪

૨ દિ'દ અને શિક્ષાનીયા

૩ જીવન પ્રભાત

૪ જીવન સંધ્યા

૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ કી ૧૦ એર'મએજ ને ભૂખો

૬ અલદયમ્પોલી

૭ કાદમબરી

૮ નેલમ અને માલેક

૯ ચંદ્રકાન્ત ૧-૩

૧૦ એર'મએજ ને ભૂખો

અચરતાલાલ છમનલાલ માંધી

(અમદાવાદ)

(૩૭)

સરસ્વતીચંદ્ર

કશ્યપેશી

વિપિન

વિક્રમની વીસમી સદી

વનરાજ ચાવડો

કાદમબરી

જીવન પ્રભાત

જીવન સંધ્યા

દમીતદા

નવલકમા

ચંદુલાલ અરજુનલાલ પંચા

(માલમ)

(૩૮)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર બા. ૧-૪

૨ કાશ્યપેશી

૩ કુસુમાવલી

૪ કાદમબરી

૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ કી ૧૦ અમરેદાની કામિની બા. ૧-૨

વર્ધમાન - રાણ.

૬ સુચકુમ્બારી

૭ સુવર્ધા

૮ સુલાભસિંહ

૯ શેલિની અને ભાલા

(૩૯)

૧ સરસ્વતી ચંદ્ર

૨ બદ્ધકંઠ

૩ કાદમબરી

૬ કશ્યપેશી

૭ રાજમીની

૮ બદ્ધકંઠ

૪ મણિ અને મોદન
૫ એમ. એ. જનાઈ (ઇ.)

૬ ગુલાબસિંહ
૧૦ મુધાદાસિની
મણિલાલ પ્રામણ દેસાઈ.
તા. ૨૧-૨-૧૪

(૪૦)

૧ દિલ્લી પર દલ્લો
૨ કોબીપોલી
૩ વનરાજ ચારડો
૪ સરવતીચંદ્ર
૫ દિ'દ અને પ્રિતાનીયા

૬ અરમીબૂત મિતોઃ
૭ એમ. એ. ગુર્જર વાનો
૮ વિલાયતી વિલાસમાં ફેરાનબાઈ ખાસ
૯ એમ. એ. જનાઈ કપોં મેરી મીટી ખાસ ડી ?
૧૦ પુત્રીરાજ મોદાણુ અને ચંદબરાણી

ગણુભાઈ નરેશભદ્રાસ મહેતા.
(દુ'મર, તા. ૧૬-૨-૧૪.)

અન્યાવલોકન.

સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ:—કર્તા, રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ ખોસ; પ્રસિદ્ધ કર્તા, સચ્ચં સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય મુંબઈ. કીમત વિવિધમન્યમાલના માલકોને સાથ આર આના; ખીજાને બેવડે મૂલ્યે. (કાચું પૂકું.) પાનાં આશરે ૨૫૦.

રેવ. પી. ફ્લેમીંગ્સન Suggestions for Social usefulness એ નામનાં પુસ્તકનો આ અનુવાદ પ્રથમ ગુજરાત વર્તમાનકલ્પ સોસાયટીએ છપાવ્યો હતો અને તેનો ઉલ્લેખ કરવાનું સૌભાગ્ય આ પત્રને પ્રાપ્ત થયું હતું. તેનીજ આ સસ્તી પુનરાવૃત્તિ છે. પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી છે, એમ. યુનરપિ. કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય.

સાંતિકુંજની મુદરી:—લેખક અને પ્રકાશક રા. ઉદયચંદ લાલચંદ શાહ, જવેરી વાડા; અમદાવાદ. પાકું પૂકું. પાનાં ૧૧૯. કીમત આના આઠ. (પોસ્ટેજ સાથે.)

સ્વર્ગસ્થ બાલુ રમેશચંદ દત્ત, સી. આઇ. ઇ. ની લખેલી " બંગ વિજેતા " નામની પ્રખ્યાત વાર્તાનું આ એક રૂપાંતર છે, જે ઉત્ક્રાંતાર્તાના મરાઠી ભાષાંતર પરથી કરવામાં આવ્યું છે. લેખક મારવાડી હોવાથી જોઈ બાણમાં ત્રુટિઓ રહેલી છે, જ્યાં પુસ્તક માફ દોષ કીમત પણ યોગ્ય છે.

મુંબઈમાં પ્રજા તરફીઓ—કર્તા રા. મણીભાઈ પ્રાગણ દેસાઈ, ગિરગામ; મુંબઈ. કીમત ૭ આના, નાની બાઇઝનાં ૧૭૪ પાનાં " મુંબઈ ગુજરાતી "માં છપાવેલી આ વાર્તાનું કપોત્ર " એકઅપ " ફરી આ નાનું પુસ્તક છપાવવામાં આવ્યું છે.

M. M. J.

મનુસ્મૃતિનું ગુજરાતી ભાષાંતર—અનુવાદક, શાસ્ત્રી, પ્રાણચંદ્ર મણિચંદ્ર શર્મા;
5

૨૨૮ કચ્છના નાણી (ના. આબંદ)ના પા. નરિયુસાવ કૃષ્ણસાવ સુમ. ૧. ૧૨
 ડીસેમ્બર ૩. ૧૧.

આ પુસ્તક અનુસ્થાપના મુજબની આગાહી કરવાને કપરોમી સાધન થ
 વાળે, કેમકે વાપરેર થલું સરવ કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ કેટલેક સ્થળે નીચાથી તે વિશે
 કમળા કરી સમાન ગ્રંથને અતે સ્થાની અમરાનુકમલિયા નથી આપી તેથી આ
 નિયમો અપવાદની બદલ છે. જે થોડા વિશેષ અમરું થલું કહ્ય થાય. અનુવાદના સો
 કરનાં એવી અનુકમલિયા અનુક સ્થોક થોડી કાદવા કમળાસાથેને વિશેષ ઉપરોમી થ
 થાયે. તેમજ પાંચપાંચ કાલકાલ મેળોના કુમળા સામગ્રી એક સીધી લીટીમાં જન
 કરેઓ પેરે કાપવામાં આવ્યા છે તે થલું કહ્ય નથી. કદેક સ્થોક એ બુટી લીટીનાં કાળ
 નરન થેવી નીચે તેનું આપંદર આવતું બોધતું હતું. જો પાનામાં એ કાલમ પાને લે
 પછી ગાજા ફોર્મ વધેને માલ. આગા છે કે આગામી આગનિમાં આ મુજબનો ઉપર થોમ
 કદા આપવામાં આવશે.

નાના ઓકરાઓ માટે

રાજ્ય પાસે આઠ પ્રધાનમંત્રી એક સદાચારી મંત્રી હોવું, એમ કહેવું ઠીકાં કહેવાં બર્જનપરથી

* નાણાં, ઉ. દરારે રાજાના અડધા અમલદારોનાં નામ આ : મુજબ લખે—પૃષ્ઠ.

૧/૧૦/૧૯૮૧, તિથિ, સુરાત્ર, ચાંદ્રવર્ષક, આશ્વિ, ધર્મપાત્ર અને સુમન્ય ! બીજી એક ઉદાહરણ એમ કહેવું છે કે રાજાના પ્રધાન-મંત્રીમાં વિદ્વાન, કૌશીન અને સરજી એવા ત્રણ

આજીવન, આઠ જણવાળા સગીર, એકબીજા શ્રીમંત વેશ, અને દરિદ્રી પણ સુરચ વગ્ન થઈ હોવા નોંધ્યે. આ છત્રીશ જાણીમાંથી વળી આઠ સૂઝી કડાડી તેમને વધારે મદદરવામાં રાખવામાં કામ ભેંજવાઈ મુસદ્દીપણું બંદાવવા કરતાં બહુ શ્રેષ્ઠ છે, વિનયનું મૂળ મુસદ્દીપણામાં છે, એવું એક કથિમાં પુનઃ પુનઃ કહેઈ છે. રાજ્ય અને પ્રધાન-મંડળે રાજ્યનીતિનું જે ધોરણ કાલ્પ્યું હોય તે ગુપ્ત રાખી અંમંકમાં આજુતાં રાજનું કેવું સેશમાત્ર પણ જગતવાની સંભાવના રહેતી નથી. રાજ અને પ્રધાનમંડળને પરસ્પર પ્રેમ હોવો જોઈએ. મંત્રીએના ગુણનું વર્ણન બહુ વિસ્તારપૂર્વક અલ્પવાક્યોના ચાળીશમા સર્ગમાં કરેલું છે. મંત્રી આત્મનિષ્ઠાથી, સરજ, વિદ્વાન, અને બાજીમાન હોવા જોઈએ. રાજનું અને પોતાનું બંધાવવા, તિરો, અને છુદ્ધિવેશ, એ સર્વેના પૂરેના વિચાર કરી જે સ્વામિને દિવસ દોષ તેડવું કહે તેના ખરે મંત્રી નીજવે. નીચુલેકપત્ર, અવિદ્વાન, અધર્મી, અનિષ્ઠાથી, વ્યવહાર ન જાણનાર, શૂનસક, બીન અનુમતી, અને રાજથી ભેદના કુદબોલા કોઈ પણ માણસનું અહિત થયું હોય એવા માણસને મંત્રીપદ આપવું નહિ. મંત્રીએ પોતાના હેતુ સાધ, દામ, દંડ અને ભેદ, એ ચાર ઉપાયોથી સાધવ કરના.

જન્મિતુ સ્થલે પ્રવિષ્ઠ નીતિનુ અવલમ્બન કરાવતું કહેવું છે. પરંતુ કલિલ નીતિનો ઉપદેશ હંમેશા મનુષ્યાના માંડામાં જ મૂકેલો છે, એ ધ્યાનમાં રાખવતું છે. અંતિમ સાથે જાન હોય તો સાચાં કે નરસાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમાં દરકત નથી, એવું કલિલ નીતિનું તત્ત્વ છે. (ઉમેરણમાં પણ કહેલું છે કે All is good that ends in good.) શત્રુને વિપત્તી, કષ્ટાત્તી, કે લાંબા આપીને મારવેલું તેની, લેણેશું કરવી તદ્દિત શત્રુપર પ્રદાર કરવી વખતે મીઠું મોલવું અને પ્રદાર કર્યા પછી દવા આપી હોય તેવો દેખાવ કરી શીક કરવો અને રક્ષુ-મિત્રો ઉપદેશ કલિકે મૂતપ્રાપ્તિને કહેતો છે. ૭

• શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા રાજાના સાથ દેને રાજા વિશે પ્રભુ યં યં બોલે છે તે સ્મરણ કરા

અને સુપ્રદર્શી ઘુમી બાવળી માણવા સારુ સુખ દુર્ગતી યોજના કરવામાં આવતી.

• ગુપ્ત. દત્ત. મીરાં વિશે લેલું શું બાંહે છે ને રાખને લેના હું. ૩૬. ૬૧. યુધિષ્ઠિર અને દુર્યોધનને એક બીજાની ઝાઝામીમાં શું બાંધી રહ્યું છે, તે ગુપ્ત દેવો માર્ગત-ખજાર

१. अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यापान्त्य नरास्त्रियः । पृथक्जयन्तो विजयः सुप्राणं राष्ट्रधनः ।
अकंपां धर्मपालं धृमन्त्रयाष्टमोऽयं विवृ ॥ बालकाण्ड, ७-१-३.

२. मन्त्रो विजयमूलं हि राज्ञो भवति राघव । भवोष्वा० १००. १६; विततो मन्त्र-
मूल्ये हि राज्ञो भवति । वभा० ५. ३५.

३. मन्त्रे शुभे सध्यमनुष्ठितं च नातोप्यस्य च्यवते कश्चिदर्थः ॥ उद्योग० ३१. ११८.

४. परस्य वीर्यं स्वबलं च बुद्ध्या स्थानं हवं चैव तैरेव बुद्धिम् । तथा स्वाध्यायः प्र-
त्ययः प्रव्या वदेत् धामं स्वामिदितं स मन्त्रां ॥ सुद- १४. २३.

५. साक्षात् दानेन भंडेन दण्डेनेत्युपपन्नं च । साधनोपायानि कर्माणि यमःपञ्चमश्चे-
ति ॥ पृ. १५०. ४३.

६. शयनेनाप्यरिं हन्वाद्यदाम्नं वा पुनः । विषम मायमा वारि नोपेक्षत कञ्चन ॥
आदि०. १४२. ५३.

७. प्रहरिष्यन् प्रियं श्रुत्वा...प्रदत्तं च कृतवीर्यं शोभनेन च कृतं च ॥ भाष्यसं० १४३

પંડુ. ડાઉટ દુત સભનાં મેત્રા છે. હોયમ કહે છે કે દુષ્ટ રાજાએ શિખડી કરી નહિ પણ પુરાષ એ એવી ખજાર સર્વત્ર ફેલાવી હતી; છતાં શિખડી કન્યાજ છે, એમ અને મારા સુખ દૂતો વરણી ખજાર પડ્યું હતું. ડાઉટ દૂતો સંન્યાસી વિગેરના વેપારી ફેલા. રાજાએ પોતાના દૂતોને સાથે લેવડ આપી સંતુષ્ટ રાખ્યા એકથે.

ત્યાંદે ત્યાંદે ગામ કું નગરોં વર્ધન આંદે છે ત્યાંદે ત્યાંદે 'હટપુટજના' કીર્ણમ્' (આનંદિત અને પુષ્ટ એવા લોકોથી ભરેલું) એ વિચોરણ તેને લગણેલું દેખ છે. આમ અને નગરોં. રાજાવાડાને આઠ સુધી કક્ષાઓ હોતી. આઠમી કક્ષામાં રાજા બેસતો. રાજાવાડીમાં રસાત આઠ મળથી રાજવાડા હોતા. રાજાવાડાની આસપાસ ખજીયા હોતા. રાજાવાડાને યુગથી રંગતા, અને ભીંતપર ભૂરા ભૂરા પ્રકારનાં ચિત્રો કાઢતા. રાજવાડાપર નાખી વરવારનો પહેરો પહેતો. દાઢમાં દંડવંજળ અને તાલ વણ પરિધાન કરેલા પુદ્ગ કન્નુઓનો અંતરપુરપર અધિકાર હોતો. અદિપર અધિવાસ ૧૦૦ માં સમૃદ્ધ દેવોનું ચિત્રનું વર્ણન છે. સાર્વનિક ભાગો અને કુચાઓ પણ હોતા. ગામડાંનાં ઘરોની ભીંને માટી લગાડવામાં આવતી. રામના રાજવાડાને ગ્રામ પ્રવંડ દરવાજા અને સનનદિત કમરો હતા, એનું વર્ણન કરેલું છે. ઘરને ઉપાડી કે બજીઓ બેસાડેલી બારીઓ હોતી. આંગળામાં ફરસબંદી કરેલી હોતી. ઉત્સવાદિ મહત્ત્વને પ્રસંગે ફરતાપર પાણી બંદવામાં આવતું. પોડા, દાંધી, રથ અને બજાડનાં ગાડાં એ ઉમેરનાં વાદ્યો હતાં. એક દિવસમાં ૧૪ ચોળ (૧૪૦ ચેક) ની મુલ્ય ખલુ મોટી ગણાતી. નગરની આસપાસ ભીંત અને ખાડી હોતી. ફરતા પર લોક વતાં પ્રથમ રહેતા કોને આપવો, એ સંબંધી કેટલાક નિયમ કરેલા હતા. આંધળો, પહેરો, છી, બાળે લઈ નગર અને રાજને પ્રથમ, પાનુ બ્રાહ્મણને સીધી પ્રથમ, બધા દેવામાં આવતો. આમાં બ્રાહ્મણ સંબંધી એ અનુક્રમ છે તે સિવાય બાકીને બધા સર્વેને પસંદ પડે એવોજ છે.

રાજા સર્વેથી મોટો ન્યાયાધીશ ગણાતો. તેના હાથ નીચે બીજા ન્યાયાધીશ હોતા. તે વખતે દાલની માફક વજીરો ન્હોતા, વારી પ્રતિવાદી પાતપોતાનું કહેલું ન્યાય પદ્ધતિ. ન્યાયાધીશ પાસે પોતેજ કહેતા ન્યાયાધીશ રમુતિ-વચન પ્રમાણે અને શિંડાચાર પ્રમંજુ તંદાનો નિકાલ કરતા. માસ અને અમાસ પુરાવા, રિવાજ ન્યાયાધીશ અને સાદીના ઝુણાચુણ સંબંધી પુષ્કળ માહિતી મદદમારેતમાં આપેલી છે. સામાન્ય

૧. વારિઃ વરણતિ રાજાનેવહુર્ધ્વામિતરે જનાઃ । ઇત્યાદિ ૩૪. ૩૪.
૨. દરશી માંચમે શુભે, રાજમચ્ચ વરાન્ બહુન્ । લોચિતાઙ્ગદિમમુદ્ધાન્નોતિનામ્બારા-
કવઃ ॥ સુંદર ૪. ૧૫.
૩. અઘોધા ૫૭. ૧૪.
૪. રાસમાંમણ્મોંમથ સ દરશી મદાપુરિમ્ ॥ સુંદર ૨. ૫૦.
૫. અગ્ર કાપાચિનો વૃદ્ધાન્વચં પાળોન્સ્વર્લ્લતાન । દરશી વિધિતાન્ દ્વારે જવપ્પદાન્-
સુસમહિતાન્ ॥ અઘોધા ૧૬. ૩.
૬. આદિ ૧૨. ૮.
૭. વિચરન્તુ પૃથિવો કુસ્ત્રાં હિયર્શતેન કરિણા ॥ યુદ્ધ ૧૨૧. ૭.
૮. પદ્મનાભિ પત્તયદ્ધા યોગ્યમાનિ વનુર્દશ । યાનમથનરોપુલ્કં દામ્યે તર્મ્મં તદવ્વદન્ ॥
રમંગ ૮૬. ૧૨.
૯. અપેસ્ય પન્થા કવિરમ્ય પન્થાઃ ક્ષિયઃ પંથ આરવર્દેશ્ચ વંધાઃ । રાજઃ પન્થા મદ્ધગેના-
સ્મૈલે સમ્યં તુ માહ્મણર્વેદ વંધાઃ ॥ વન ૧૩૩-૩.

ન્યાયાધીશ તરફથી થયેલા સુકાદા વિરૂદ્ધ રાજ.પાસે હાઈ મેજિસ્ટ્રેટમાં આવતી. ઉત્તરકાન્ડના ૫૪ મા અને ૫૭ મા અધ્યાયમાં નીલી અને પ્રતિવાદીના વિવાદનો ચોથો સમયે નિર્ણય ન કરવાને લીધે 'નૂન' અને 'નિમિ' એ બે શબ્દોએ રી રી આપતિ પડી તેવું વર્ણન છે. વાદી અને પ્રતિવાદીના કસદ રામને પ્રાપ્ત કેવામાં કારણભૂત થાય છે.

ને ન્યાયાધીશ યોગ્ય ન્યાય કરતો નથી તેની રાત્રી જેના પતિએ બે સીએ કરી હોય તે જોના જેવી, અથવા ધૂતમાં હારી ગયેલા માણસ જેવી, કે જોનાને લીધે જેનું શરીર તપ થયું હોય તે પુરપના જેવી (અસ્વસ્થ) પસાર થાય છે. સક્ષીદારે કહી પાડુ ખોટી સાક્ષી આપવી નહિ. ને સક્ષી-દાર ભૂલું બોલશે તેને નગરમાંથી બહાર કાઢી મેલવવામાં આવશે અને તેને નગરના દરવાજા બહાર બૂલવા રજીસ્ટ્રાર પડશે તેમજ તે રાત્રીના પંજરામાં સપડાશે, પૂછેલા પ્રશ્નોનો જાણીતો જવાબ નહિ ને ઉત્તર આપે નહિ તે સક્ષીદારના સાત પૂર્વજ અને સાત વંશજ (એમ કુલે ૧૪ પેઢી) પતિત થાય છે. (૧) સાયુ-દ્વિજ ભણનાર; (૨) પૂર્વે ચોર હોઈ પછીથી વ્યાપારકદિ લઈ બેઠેલા; (૩) પાંચા નાંખી લોકોને ખોટું ભવિષ્ય કહેનાર; (૪) વૈષ્ણ; (૫) દુરમત; (૬) મિત્ર; અને (૭) નટ;—એટલાની સાક્ષી ૫૨ મરોસો રાખવા નહિ. (૧) અતિ લજ્જાવાન; (૨) રાજ; (૩) વ્યભિચારિણી; (૪) રાત્રીનો નોકર; (૫) પુત્ર; (૬) બાઈ; (૭) વિધવા સ્ત્રી; (૮) નાનાં બાળકની મા; (૯) સેનિક; અને (૧૦) પદસ્ય થયેલા માણસ—પેસાની લેવડદેવડ કરવામાં એટલાં વર્ત્ય માનવાં.

માદમતસ્યઅંથી પુષ્કળ પ્રકારના કસદ કહેલા છે. અવિભક્ત કુટુંબ પદ્ધતિની સ્તુતિ કરી વિભક્ત રહેનાર પર ખૂબ ચાણુક મારેલા છે. ' પુષ્કળ લોકોને ખૂર્ખપણાથી વિભક્ત રહેવાની કળા ઉત્પન્ન થાય છે અને પેસાના લોકથી વિભક્ત થઈ એક ખીન્નો વિરોધ કરે છે. આમ પરસ્પરમાં ઝૂઠ પડતાં જલદીજ નારા થાય છે; તેથી સમજનો અપુખ્તા વિભક્તપણાને નિરે છે. વિભાગ કદી પાડવાન પડતા તો સર્વે બાઈએને સરખો દરેસો મળતો. એકાદિ-આઠસુને ચારે વર્ણની ચાર સીએ હોઈ મળેકને એક પુત્ર હોય તો આઠાસુ કરીને પુત્ર બરમાંની સર્વે ઉત્તમ વરતુ પ્રથમ લઈ લેતો, બાકી ને રહેતું તેના દસ ભાગ કરી તેમાંથી ચારે આઠાસુ-પુત્રને; ત્રણ દસીયાંસુ-પુત્રને; બે વેશ્યાસુ-પુત્રને; અને એક રાક્ષાસુ-પુત્રને મળતો. ચદ

૧. કાર્યોર્થિનાં વિમર્યાં હિ વશાં દોષાય કલ્પતે ॥ ઉત્તર. ૫૩. ૨૪.

૨. વાં રાત્રિમધિવિન્ના સ્ત્રી વાં ચૈવાક્ષરરાજિતઃ । યા ચ મારામિત્તમો દુર્વિવક્તા સ્મ તાં વસેત્ ॥ ઉચોગ. ૩૫. ૩૧.

૩. નમરં પ્રતિરુદ્ધ સન્નહિદ્વારિં કુચુક્ષિતઃ । ભમિત્રાન્મુવસઃ પશ્યેયઃ સાક્ષ્યમનૂતં વેદેત્ । ઉચોગ. ૩૨; પૂર્વો હિ માક્ષી યઃ સાક્ષ્યં જાનાનોડપ્યન્યથા વેદેત્ । સ ધ્વાનિત્તમનઃ સત્ કુલે હ્યવતિ-વાપરાન્ ॥ માદિ. ૭. ૩.

૪. ઉચોગ. ૩૫. ૪૪.

૫. મૃગી રાજા પુંચલી-રાજપુત્રઃ મુગ્રો બ્રાતા વિપરા બાલપુત્રા । સેનાર્જીવી ચોદૃતમૂર્તિરં વ્યવહારેષુ વર્જનીયા સ્તુરેતે । ઉચોગ. ૩૭. ૩૦.

૬. વિમાર્ગં વહ્વા મોહાસ્કર્મુમિચ્છન્તિ નિત્યથઃ । તતો વિમક્તાસ્તવન્વ્યોગ્યં વિદ્યમન્તેડધ-મોહિતાઃ ॥ શિષ્ણાનામતુલો નાશઃ શિષ્ણેવ પ્રવર્તેતે । તસ્માદ્ વિમાર્ગં બ્રાતૃણાં ન પ્રવંશન્તિ સાવતઃ ॥ માદિ. ૨૬. ૩૦.

વાર્ષાની ઝીના પુત્રને એક ભાગ બાપે ખાસ આપી હોય તેજ મળતો.૧ ફરીયને બ્રાહ્મણ શિવપ બાળીની વાત 'વહોની સોથી-પુત્રાપતિ થઈ હોય તે ફરીયાણીના પુત્રને; બાપુ' ધનુષ્ય અને રંગ મળતાં. બાકી-પણ રહે તેના ખાસ ભાગ કરી ચાર ફરીયાણી-પુત્રને; ત્રણ વૈશ્યાણી-પુત્રને અને એક શુદ્રાણી-પુત્રને; અંગ્રાફરે વહેંચણી થતી. આદિ પર્વ (અધ્યાય ૧૨૦. ૩૧-૩૨) માં બાર મકારના પુત્ર. મહેતા-૭ તેમાંના પહેલાના અભાવે બીજાને જાપની માત્રમતા મળે, એવા નિયમ હતો. પુત્રાભાવે કન્વાને પુત્રને દેહાણે સમગ્રી તેના પુત્રને દાદાની માત્રમતા મળતી અને તે દાદાને પાંડે દેતો.૨

૦ કાઠીની ઝીંઝી, પુત્ર, કે નોકરને, કંઈ મેળવ્યું હોય તો તેપર તેની માલિકી ન રહેતાં તે પુરખી રહેતી. ૩ વિધવાઓને પતિની ગીલકત્તણે કપડાંવાળાં લેવાની ફરત હતી ખરી, પરંતુ તે મીલકતમાંથી થોડાક બાપ પછી તે બેંચી શકતી નહિ. ૪ કાંઈ પછી ઝીંઝી તેનાં બાપે કે સસરાએ કંઈ આપ્યું હોય, 'કિંવા' પતિએ ખાસ તેનેજ વારતે કંઈ કાઠી મેળવ્યું હોય, તો તે તે ઝીંઝી મુલ્ય પછી તેની ઠીકરીને મળતું. ૫ કાંઈએ પુત્રને અથવાને કન્યાને પુત્ર માન્યો હોય, અને પાછળથી તેને પુત્ર કયો હોય તો તે પુત્રને ત્રણ ભાગ અને કન્યાને એ ભાગ મીલકતમાંથી મળતા; પણ કન્યાને પુત્ર માન્યા પછી એ દત્તક લેવામાં આવતો તો તે દત્તકને માત્ર એજ ભાગ મળી કન્યાને ત્રણ ભાગ મળતા. ૬

આ સંબંધી વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન નથી. દાલેની માફક સુન્દરિઓની વ્યાખ્યાએ અને તેમાં
એ વળી બારીસારીક ફર તો વળતે નહોતો. ટૂંકીની પદ્ધતિ પ્રમાણે અપરાધીઓને
અપરાધ અને હ'ડ. કડક શિક્ષા કરવામાં આવતી. મુન્નો પ્રયત્ન કરતાને, આંખ લગાડતો,
ગોરને, અને વ્યભિચારને દેહાન્ત હ'ડની શિક્ષા કહેલી છે. જ. સર. રાયદ પોતે
મુંધાર કર્યા પૂર્વે વિદ્યાવનમાં પણ અનેક હુદ અપરાધો સાથે ફોંટીની શિક્ષા ઉઠી હેવામાં આવતી.
અપરાધ સાથે શિક્ષા ભોજનીને આવેલા માણસ તે અપરાધના ખાપમાંથી છુટે. ચાપ છે, એવી
માન્યતા હતી.

અદ્ય કડક શિક્ષા ન કરવાનું રાજ્યોને કહેવામાં આવેલું છે. અપરાધીને રાજ્ય કડક-શિક્ષા કરે છે, 'પણ તેનું' પ્રાયશ્ચિત્ત તેણે જિંદગી નિરપરાધી સ્ત્રી કિંવા માતાને મોઝવવું પડે છે. અપરાધ સાથે શિક્ષા, સાધારણ દોષી ભેદભ્રમે સમુજામાં થાત કરવા નહીં. જ પ્રભવા પુત્રપુત્રીઓને પાણીમાં ફેંકી દેતા દોષાથી

१. सप्तु दत्तं द्रोणिना नादत्तं दत्तुर्गति ॥ भवु० ४७. १९.

२. आदि० २१७, २५.

३. अथ एवमिहा राजन्मार्गं दासस्त्वय सुतः । यत्ते समभिव्यञ्जन्ति दास्यं ते तस्य
तद्वत् ॥ उद्योगः ३३. ३४.

४. छांजां नु पतिदायाश्चमुपनोत्पन्नं स्मृतम् । नापहारं शिवः कुर्वुः पतिवित्तकथंचन ॥
अनु० ४७, २४.

- * मानुस्मृतौ शतके वस्यत्कुमारीभाग एवम्भः । अनु० ४५, १२, अनु० ४५, १४.

६. अन्यत्र जामया शार्धं प्रजानां पुत्र ईहेते । इदितान्यत्र जातेन पुत्रेण्यपि निशीष्यन् ॥

- આ શિક્ષકના નામકંઠ અર્થદર્શક કરેલો અર્થ ઉપર આપેલો છે. કામનું કે શ્લોક સ્પષ્ટ નથી.

७. आदि० १०७. १३.

८. राजभिर्भूतदण्डाय कृत्वा पापानि मानवाः । निर्घसाः सुखमावाप्ति सन्तः सुकृतिनां
 यथा । कौण्डिन्ध्या. १८. २५.

१. दस्युभिर्दन्ति मे राजा मयसं वाप्यनाशयः । भार्या माता पिता चैव हन्यन्ते सुखेन
ते । न मुमन्नातः कर्त्तव्यो मेव धर्मः सुनातनः । अपि स्वल्पदर्पेनैव प्रारब्धितं विप्रोक्तं ॥
शान्ति० २६८, ११.

વર્ણની સ્ત્રીના પુત્રને એક ભાગ આપે ખાસ આખો હોય તોજ મળતો. સ્ત્રીએ બાકાતુ શિવાય બાકીની ત્રણ વર્ણોની સ્ત્રીથી પુત્રોત્પત્તિ થઇ હોય તો સ્ત્રીચાણીના પુત્રને આપતું ધનુષ્ય અને રથ મળતાં. બાકી ત્રણ રહે તેના આઠ ભાગ કરી ચાર સ્ત્રીચાણી-પુત્રને ત્રણ વૈશ્યાણી-પુત્રને અને એક શૂદ્રાણી-પુત્રને; એ પ્રમાણે વહેંચણી થતી. આદિ પર્વ (અંબાથ ૧૨૦, ૩૧-૩૪) માં આર પ્રકારના પુત્ર કહેલા છે. તેમાંના પહેલાના અભાવે બીજાને બાપની માલમતા મળે, એવા નિયમ હતો. પુત્રાભાવે કન્યાને પુત્રને કેટલું સમગ્રી તેના પુત્રને દાદાની તાલમતા મળતી અને તે દાદાને ખીટ હોતો.

કેટલીની સ્ત્રીએ, પુત્રે, કે નોકરે, કંઈ ચેજનું હોય તો તેપર તેની માલિકી ન રહેતાં તે પુત્રની રહેતી. વિધવાએને પતિની મીલકતનો હપભોગ લેવાની છૂટ હતી ખરી, પરંતુ તે મીલકતમાંથી થેયેક ભાગ પછી તે વેંથી રાકતી નહિ. કેઈ પછી સ્ત્રીને તેવા બાપે કે સસરાએ કંઈ આપ્યું હોય, કિંવા પુત્રિએ ખાસ તેનેજ વારસે કંઈ કાઢી મેલ્યું હોય, તો તે તે સ્ત્રીનાં મુલ્ય પછી તેની દીકરીને મળતું. કેઈએ પુત્રને અભાવે કન્યાને પુત્ર માન્યો હોય, અને પાછળથી તેને પુત્ર થયો હોય તો તે પુત્રને ત્રણ ભાગ અને કન્યાને બે ભાગ મીલકતમાંથી મળતા; પણ કન્યાને પુત્ર માન્યા પછી જો દેવતાં લેવામાં આવતો તો તે દત્તકને માત્ર એજ ભાગ મળે કન્યાને ત્રણ ભાગ મળતા.

આ સંબંધી વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન નથી. હાલની આફ ગ્રન્દોએની વ્યાખ્યાએ અને તેમાં.

એ વળી બારીકસારીક કરે તે વખતે નહોતો. પૂઠાની પદ્ધતિ પ્રમાણે અપરાધીએને અપરાધ અને દંડ. કડક શિક્ષા કરવામાં આવતી. પુત્રને પ્રથમ કરનારને, આજ લંગાડનારને, ચારને, અને વ્યભિચારને દેહાન્ત દેડની; શિક્ષા કહેલી છે. ૫૧, ૨૧, ૨૦, ૧૦ થી લે સુધા કર્યા પૂર્વે વિશાલવમાં પણ અનેક સુદ અપરાધો સાર ફિનીની. શિક્ષા હોઈ દેવામાં આવતી. અપરાધ સાર શિક્ષા એકગીને આવેલો મળુસ તે અપરાધના પાપમાંથી છૂટો થાય છે. બીજી માન્યતા હતી.

બહુ કડક શિક્ષા ન કરવાનું સભ્યોને કહેવામાં આવેલું છે. અપરાધીને સભ્ય કડક શિક્ષા કરે છે, પણ તેનું માધ્યમિત તો બિચારી નિરપરાધી સ્ત્રી કિંવા માતાને ભાગવતું પડે છે. અપરાધ સાર શિક્ષા સાધા-સદ્ગુણ હોવી જોઈએ: સમૂળથી ધ્યાત કરવો નહીં. પ્રથમ પુત્રપુત્રીએને પાણીમાં ફેંધી રેતો હોવાથી

૧. તપુ દત્તં દરોચિત્રા નાદત્તં દત્તમ્હતિ ॥ અનુ० ૪૭. ૧૧.

૨. આદિં ૨૧૭. ૨૫.

૩. ત્રય એવાધના રાજન્નાયો રાસસ્તયા સુતઃ । ચતે, સમખિયચ્છન્તિ વસ્ય તે તસ્ય તદનમ્ ॥ ઉચોગં ૩૩. ૨૪.

૪. સ્ત્રીર્ણા તુ પતિદયાતમુપભોગમ્ન સ્મૃતમ્ । નાપદારં ભિચઃ કુર્તુઃ પતિવિસારકર્ષવન ॥ અનુ० ૪૭. ૨૪.

૫. માતૃસ્તુ મીતકં ચસ્પાતકુવારીભાય એક્તઃ । અનુ० ૪૫. ૧૨. અનુ० ૪૫. ૧૪.

૬. અન્યત્ર જામયા સર્વે પ્રજાનાં પુત્ર રહેતે । હૃદિતાન્યત્ર જાતેન પુત્રેભાષિ વિકિંપ્યતે ॥

આ શ્લોકનો નીમકકં અતુર્ધર કરેલો અર્થ ઉપર આવેલો છે, કસન કે સ્ત્રીકે રમ્ય નથી.

૭. આદિં ૧૦૭. ૧૨.

૮. રાજમિષ્ટદશ્યાય કૃત્વા પાપાનિ માનવાઃ । નિર્મલાઃ સુભતાવાન્તિ સન્તઃ સુકૃતિનો થયો । કિષ્કિંવા. ૧૮. ૨૫.

૯. દસ્યુનિહન્તિ ચે રાજા મૃયંતાં વાપ્યનામકઃ । માર્યા માતા વિતા ચેષ દન્યન્તે ઉર્જેષા તે । ન મુન્નવાતઃ કર્તવ્યો નેષ ધર્મઃ ચનાતનઃ । અપિ સ્વત્વવર્તેન વ્રાચર્ચિતં વિપાચિતં ॥ ક્રાંતિં ૨૬૮. ૧૧.

સામાજિક પ્રકરણ (સટીક).

આગીયા કીડાઓ મુંદરીઓના ધરેણાંના મજુકા તરીકે !—દક્ષિણ અમેરીકામાં લઈ વસેલા સ્પેનીયોની સ્થાનિક પ્રજા કોણેલ પ્રજા તરીકે કહે ત્યાં ઓળખાય. ઉ. તેમની સ્ત્રીઓનાં શ્રંગારના અગ્રણ્ય આગળ લીસા મોનીનો શ્રંગાર રહે છે. સ્ત્રીઓ સ્વરૂપ સુધારવા કદ દે નથી જતી ? આ દક્ષિણ અમેરીકાવાસી સ્પેનીય સ્ત્રીઓ ત્યાં થતી કુકુચો નામેની આગી-યાકીડાની એક જાતને મોતીના માળાના મોતી તરીકે વાપરે છે ! આ કીડામાં જે પ્રકાશ છે તેના હેતુ માદાને કે નરને આકર્ષણ કરવાનો છે; કેમકે અમિના પ્રકાશથી આકર્ષિત નેમને વાંસ પર પકડવામાં આવે છે. પાનજા તારના બનાવેલા નાનકડા પાંચડામાં મૂરતિ આ પકડાયલા જાંતુઓને શેરડી ખવાડવામાં આવે છે. બારીક પારદર્શક મલમલ જેવા કપડાંના લાંબા પટામાં આ કીડાને શ્રંગાર સજ્જતી વખતે હારદોર પાલીને પડી તે પટા કમર પર પહેરવામાં આવે છે. વળી કેટલાક ગળે પણ પહેરે છે. કેટલાક એ કીડાના મગામાં ખાતળી ટાંચણી ખોસે છે, (જેથી તેને ધળ થતી નથી) અને તે ટંચણી બાદ માધાને અબોરે ખોસે છે. જેથી ત્યાં સાક્ષાત્ કોહીનુર ચમકતિ ધાય છે ! રાત્રીએ આ આગીયા કીડાના પટા, દાર અથવા આકર્ષી શરીર એવું ચમક ધાય છે કે જે કોરોડાની કીમતના લીરાથી બની શકે નહીં ! આ દેશના આગીયા કીડાને એ પ્રમાણે કેળવવામાં નહીં આવે એવી આશા છે. જે પહેલ કરશે તો પારસણો એટલું નડી છે.

એક વિચિત્ર જાતિ:—ગ્રામ્ય ગાયના (દક્ષિણ અમેરીકા) માં એક જાતિ છે કે જે પોતાનાં આખું ધર અને રાયચીકું સંસદિત પોતાની સાથેજ રાખે છે ! સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓની પીડપર એક એક કોયળો હોય છેજ, કે જેમાં વસ્ત્રાવરણ, સર્પણ, અન્નસા-મગ્રી, અને બીજું પરચુરણ બંધેલું હોય છે ! એટલુંજ નહિ પણ અચ્ચાંચાળી માતાએ પોતાનાં નાનાં બાલકને પણ એજ કોયળામાં નાંખે છે ! ! કુકરનાં બચ્ચાં પર તેમના ગ્રેમ પોતાનાં બાલક જેટલોજ હોવાથી તેને પણ એજ કોયળામાં સ્થાન આપવામાં આવે છે ! !

અગ્રેએની સાહસિકતાનો એક અદ્ભૂત નમૂનો !—મુજાબ્બી પ્રજા સીનેમેરા-માધની શીઓ બનાવનાર, પ્રખ્યાત ' પાયે ' નાં નામથી ઓળખેજ અજબજી દરો. એ કંપનીએ પોતાનો એક માણસ ટુકો—બાલકનુ પુલ્લી શીઓ બનાવવા સાથે ફેરા સેરાને ખાસ સમૈરા-મજુમાં મોકલ્યો હતો. તેણે આપણા પોતાની મુસકોલીનો દેવાલ રમુજ અને ગાનમયક દે-વાથી નીચે આપીએ છીએ:—

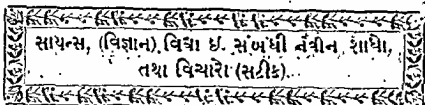
" હું સમર ભૂમિપર જઈ ફેરો સેવાના કામમાં સજ્જતા પ્રાપ્ત કરું ત્યાર પહેલાં મારે મારાં જીવનની આશા હોડી દેવી પડી હતી, કારણકે ટુકોની ન્હાસજાગ એક સરખી ચાલુ હોવાથી જરાબર ફેરો લઈ શકાતો નહિ. વળી અમારા ' કેમેરા ' ને ટુકો પોતાની સામેની એક તોપ મારી અમારી ઉપર મોળીબાર કરતા ! આવી રીતે મોળીબાર થતાંજ મારાં માણસો

પત્તામન કરી જતાં ! આથી બહુજી કામ મારેજ કરવું પડતું. આપું છતાં બાળક મહેનતે મેં કેટલાક ફાટાં તૈયાર કર્યાં એટલામાં કેટલાક તુર્કી સીપાઈઓએ આવી મને પકડ્યો. અને પોતાના ઉપરી અમલદાર પાસે લેઓ અને લઈ ગયા. આ લાંબી દાદી મુઠવળો અધિકારી એક તંબુમાં બેઠેલો હતો. હું શું કરતો હતો તે તેણે અને પૂછતું ગોઠવે મેં તેને અરેખરી દફતર કરી દીધી. ચિત્રપટ જોઈને તો તે વધારે ગુસ્સે થયો અને 'યુક્તની ખાતમી ફાળનારે' દેવંત દેવની શિક્ષા કરવાનો મને હુકમ કરવામાં આવેલાં છે' એવું કહી તેણે મારા ચિત્રપટ, બાળા તાંબાવાની નોકરીને આપી કરી. આમાં ચિત્રપટ જતાંવામાંથી હોય છે તે નોકરીને અમર ન હોવાથી તેમણે તે સળગાવતાંજ તેની જગ્યાવા વીસ પુટ નોટલી લંચી ગઈ અને તંબુ પગુ બચીજીત થયો ! સાથે સાથે અધુરામાં પૂરું તે અધિકારીની લાંબી દાદી મુઠો પછી રહેજ રોકાઈ ! આ બધા ગુરસાનું પરિણામ એ આપણું કે દુગરની પાછળ લાઇ જઈ મારો વધ કરવાની તેણે પોતાનાં માલસેતોં વહીં આપી ! હુકમ થતાંજ અમલ કરનારા હામર થયા અને અમે બધા નિશ્ચિન ધ્યાનપર ગયા. તુર્કી અધિકારીની નજર ન પડે તેટલી દૂર જતાંજ મેં સીપાઈઓને મોટી લાંબ આપવાની કોશીશ કરવા માંડી અને તેમાં આખરે નું ફતેદ પાડ્યો. બેકે તે લાંબ બહુ મોટી હતી છતાં તેટલીજ બીજી રકમ આપતાં મારા છુટકારા સાથે મારો ઘોડો અને બીજો સર્વ સામાન પગુ આ સીપાઈઓએ મને આપી આપ્યો ! પોતાનો અધિકારી અને ક્યાં દાટવામાં આબોહ તેની તપાસ કરી તે ૫૨ શુક્રવા કદાચને આવે તે સાર તેમણે એક ખાડો મોટી રાખી પાછો તે પૂરી દીધી હતો ! ત્યાંથી છુટા થતાં પાછો હું મારે કામે લાગ્યો અને અનેક ફાટા લીધા !"

૩૦ વર્ષે હુકમના ઉપથી ગાડી ભાડું મોકલી આપ્યું !-આવક ઉપરના કંર હપર વડી મારાસબામાં ગયે વર્ષે તકરાર નીકળનાં, આગલાજાળનગી સર મહ દુશીટકુ એવા ઉગાર કાઢ્યા હતા કે વીકાપતની પેરે આ દેશમાં રાષ્ટ્ર આવકદાર "કો-અપ-ન્સ મની" મારા પર મોકલી આપતું નથી. આવક પરનો કર ખાણ જનારાઓ તે અપ્રમાણિકતા માટે પાછળથી પરતાઈને, જ્યારે તે કર નનામી રીતે મનીઓડર કે એકથી મોકલી આપે છે ત્યારેજ તેમનું હત્ય ઉપતું બધું પડે છે. આ થમાણે દરનારા દુનંદમાં ધણી મળી આવે છે અને એજ બાબતમાં નહીં પરંતુ બીજી બાબતોમાં હાથમાં નુકસાન ખાતું નોંધવું પડે છે. પની ઉપર એક જળે દોઢ શીશીંગ મોકલી આપી હતી. તેણે નનામી રીતે તેનો એવો ખુલાસો કર્યો હતો કે ૩૦ વર્ષની વાત ઉપર તે તપા તેની અદરી નુકસાન ખાતે દેનમાં ભાડું આપ્યા વગરજ આવ્યા હતા. તે વાત યાદ આવતાં, હત્ય ઉપવધી તેણે મનીઓડર કર્યો છે. ત્રણ વર્ષની સુદાની રાહ જોનારાઓને આથી કહ્યું આવક થયો ! પરંતુ જ્યાં સુધી આવી પ્રમાણિકતા અને હત્યવસતા પ્રગમની વ્યક્તિઓમાં નથી આવી ત્યાં સુધી તેની પૂરી કુનાંતિ થવાની આશા બહુ મોટી છે.

જજ (આરોપીને)-તમને બાપ છે કે ?

આરોપી-સીધા જવાબ આપવો અશક્ય છે. પ્રથમ મારો બાપ મરી ગયો અને મારે પુનર્જન કીધું. બેઠી મા મરી ગઈ અને માના નવા ઘણીએ પુનર્જન કીધું. હવે જ છે તે મારા મા બાપ ખરા કે નહીં તેની મને ખાતરી નથી !

મરજી પ્રમાણે નહીં !-ઈશ્વરનો પ્રખ્યાત દેનાનિક, ગેલિલેયો યુનીવર્સિટીનો પ્રેસીડેન્ટ મરજીથીવર હોય, ગરમી મરજી વગેરે પદ્ધતિઓ દ્વારા પૂર્વક જિજ્ઞાસ કરી સકાય છે એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે અને પાછળના પછી સુચવી છે. સાયેન્સિસ્ટોના તર્કના યોગ્ય હમેશાં આંક પગના હોય છે, અને તેમાં એ સર આલીવરના તો મોજ પગના છે. ગાંધા તર્ક કરવામાં એના જેવો શૂરો કોઈ નથી. હવામાં ચતુષ્પદ આદિ હવેત સાથે સદૃશ્ય બતાવે છે એમ સ્વ. મી. રેડ, સાથે માનનારમાં તે મુખ્ય છે. સર આલીવર કહે છે કે, હવા શું છે ? તે માથે જગતની વિજ્ઞાનક રિથિતિયું બીજું નામ. વાયુના ક્ષત્રના ઉપગ્રા આગોતી રિથિતિ કાણમાં આવે તો પછી હવા તો મરજી ગારક નાથે. જે હવાના ઉપગ્રા પદમાં ' પીગ્રીટીવ ' તથા નીચલા પદમાં ' નેગેટીવ ' (ધન) ચીજળી પડી ગરી સકાય તો બારે માસ વસંત પ્રવર્તે ! પગ્ગ બિજા-ડીને એ યંદ કેમી રીતે બાંધેલા ? સર આ. લોગ કહે છે કે, પૃથ્વીની મધ્યમાંથી પસાર થતી શીધી લીટી વિપુલવૃત્ત (ઇલિપ્સ)ની બરાબર સમાંતર દેવાએ ગાંધાનો એક જોડો પોરો બાંધેલો તેમાંથી ' નીજળીના કોરોડા ' યુનિટ ' ઉત્પન્ન થયા કરશે. તે કહે છે કે, કોરોડો ' રૂપીઆની મુડી રહેવાના પાટા બાંધવામાં નાંખવામાં આવી છે ત્યારે વીજળી પાવક ગાંધાનો પાટા નાંખવામાં શા માટે નહીંનાંખવી ? તેની એક બીજી સુચના એવી છે કે વિજળી સાંજના પા રંગતોએ એક ઉચ્ચ પર્વત ઉપર વિજળી પેલા કરવાનું પ્રયત્ન થયેલું અને તેમાંથી બરફ પડે ત્યારે વીજળી હવામાં છોડવી. હવા અનિયમિત રીતે ખદસાય છે. ઉન્ડાગામાં શિયાળો અને શિયાળામાં ઉન્ડાલો વારંવાર થઈ જાય છે. યન્ત્ર અને પુરતી ચીજળી એવે રાણે હવામાં પ્રવિષ્ટ થાય તો આજો હવામાં અનિયમિત અને કડંગાપણું આવી સકેત નહીં અને સરીયામ રહેતે તેને ગતિ કરવી પડે. એ જગાનો પગ્ગ આવી સકે છે. એ વિજળીકે યજ્ઞનો જગાનો કહેવાશે !

દીવાદાંડી કે જવાહરમુખી !-ઈશ્વર અમેરિકામાં જે ' દીન-પાટીયા ' પ્રજા મેષાક સંજો છે તેમાંનું એક સેન સેલ્વાડોરનું છે. તે રાજ્યમાં એક જવાહરમુખી પર્વત છે. તે રાજ્યનાં બંદર એકલુડીયાથી તે ૮ માઈલ દૂર છે. એ જવાહરમુખી પ્રત્યક્ષ દેખતા છે. દિવસના તેના હુજ્જનો સ્થંભ અને રાત્રે તેનાં અગ્નિનો પ્રકાશ ગિરંતર દરોવામાં અનેક માઈલ દૂરથી સ્પષ્ટ રીતે દેખાયા કરે છે. આવી ખાસ જગ્યાએ જોગ પુખી એ છે કે દર સાન મીનીટને અંતરે જવાહરમુખીના મુખમાંથી જગાણની છલ્લા ઊંચી યાય છે. દીવાદાંડીનો દીવો અમુક મીનીટ દરતાં દરતાં નિયમિત દેખાય છેજ તેમ વગર ખૂંડે આ જવાહરમુખીમાં દર માત્ર મીનીટ બાકું યાય છેજ ! આથી કુલ્લી દીવાદાંડીની ગરજ ને.સારે છે. અને એ સામ વદાસુવરીઓને મળે છે તે કાલ્પુરી તેનાં કર, એ અંદરમાં પડાર કરતા દેરકે વદાસુ

પાસેથી વસુધ કરવામાં આવે છે ! આ દીવાદાંડી પાછળ સરકારને કાઢીનેા પણ ખર્ચ નથી જતાં તે દીવાદાંડીને કર કહીને આવક કરે છે !

અત્યુદ્ધી તથા કેળવણીથી સ્મરણ શક્તિમાં પણ ફેર પડે છે !—એ આશ્ચર્યકારક પણ ખરી વાત છે. ગરમીની અત્યુદ્ધી સ્મરણ શક્તિ સિખાળા કરતાં વધારે તીવ્ર હોય છે. તેનાં મુખ્ય કારણો સાચે જીરોએ એવાં શોષી કાઢ્યાં છે કે, સિખાળામાં ખોરાક-વિશેષ લેવાય છે તેમજ શરીરમાં ગરમી આહુતિને કસરત વિશેષ લેવાની થાય છે, અને બોજન તથા કસરત એ સ્મરણ શક્તિનાં શત્રુઓ છે. સ્મરણ શક્તિ ઘુટી થવાતું એક ખીણું નિસ્સંગે કમરણ અત્યંત વિદ્વાત અથવા કેળવણી પણ છે. મદા વિદ્વાનોની સ્મરણ શક્તિ ઘણું ખર્ચ થઈ હોય છે. અભણ માણસો તથા સ્ત્રીઓને જે સરળતાથી જીણી જીણી વાતો યાદ રહી જાય છે તેમ વિદ્વાનોને રહેતું નથી. તેમાં નામ વાર તારીખ વગેરે વ્યવસ્થામાં તેા તેઓ બહુજી ઇચ્છક થાય છે. જાણું યાદ રાખવાતું હોવાથી તથા જાણું વાંચવાથી આમ થાય છે. સ્મરણ શક્તિ કરતાં કામગીર વિશેષ બેચેસો રાખવાથી અને ખીજી રાખ્યામાં કહીએ તો, હાલેલા વર્ગની માનીતી બીજી પત્ની એ કામગીર હોવાથી તેની જૂની શોષક સ્મરણશક્તિ રીસાઈ જાય છે. તેમનામાં એકઠો ન કાઢી જાણનારા અકબર અને સિવાજીની અદ્ભુત સ્મરણ શક્તિ અસંભવિત હોય છે. ધોખા અને ગાંધીની સ્મરણશક્તિ આગળ એમ. એ. તથા બી. એ. યોની સ્મરણશક્તિ ઘુમ્મળ હોય છે !

નળગી છાતી તથા કાપનો વગર દવાનો રાખખાણ ઉપાય—એક અગ્રંથ પત્રમાં સાન બાઈએખાનો એક લાઈ એક પત્ર લખી મોકલે છે. તે કહે છે કે હમે સાતે બાઈએખાનો નળગી છાતીવાળા જન્મ્યા હતા. હમારામાંના પાંચ કોર્ન્ટા નામનું મુખવાદિત વગાડવાતું સિખ્યા તેથી હમારી છાતી ઘણી મળ્મળુત થઈ છે અને સંપૂર્ણ આરોગ્યવાન છીએ. જે બાઈએખા એ મુખ વાદિત નહી શીખ્યા તેઓની છાતી નળગીજ રહી અને અતે તેઓ કાપ લેવાથી મરણ પામ્યા. સાર એ નીકળે છે કે નળગી છાતી વાળાઓએ કાપ લેણ પડે તે પહેલાં ફેફસાં મળ્મળુત કરવાના મરતના ઉપાય તરીકે કાંઈ મુખવાદિત પર કાણ મેળવવો જોઈએ તેથી એટલા દમ લેવો પડે છે કે જમે તેવાં ફેફસાં મળ્મળુત થવુંજ પડે !

વાઙ્માની વીજળીનાં નખરાં !—વાઙ્માનાં ધર્મણી ઉત્ખન થતી વીજળી-જેના પર પડે તે તરત જલમ થઈ જાય છે એવી માન્યતા છે. પરંતુ એમ હમેશા યતું નથી. તેનો પ્રવાહ પડવા પર જળવા ન જળવાનો આધાર છે. ઘણી વાર તો તેની અસર માંજ એટલીજ થાય છે કે કપડાં જેમ થઈ જાય છે, અને આદમ તથા હદતા મુખ્ય જન્માનાની ‘શીશં’ ઉતરે છે ! ૧૮૬૮ માં એ ઇંગ્લીશ તથા એક જદા એક વજ્ર પાસે તોરાન દરમીયાન ઉભા હતા. તે જદા ક્ષેત્રે તો વીજળી પડતાં તરત ખરી થઈ જતું પેલી ઇંગ્લીશનાં તો માત્ર વચ્ચે પડાવન થઈ ગયાં. એટલુંજ નહિ પણ તેઓનાં ઘુટના પણ ટુકડે ટુકડા થઈ પગમાંથી જેમ થઈ ગયાં પરંતુ તેમની આમડીને જદા પણ ધન થઈ નહીં ! ૧૮૫૫ માં ફ્રાન્સના વેલેરાઈસ મેગમાં પણ એક માણસ આવીજ રીતે કેવલ નખ થઈ ગયો હતો. પાછળથી તપાસ કરતાં ઘણું દુર તેનાં કપડામથિ માત્ર એક જાંઘ તથા યોરડાં ચીથરાં જટલાં હતાં ! તેને વીજળી લાગી દ્યારે તે એમન થઈ પડી ગયો, પણ ૧૦ મીનીટ બાદ શુદ્ધિમાં આવતાં તરત જન્મ

યથો હોય એવી સ્થિતિ યદ્ય જવા ઉપરાંત કાંઈ બીજી હાનિ . દેખાઈ નહીં. એ બળદને એક જાણુ લઈ જતાં તેનાં બળદ તો વીજળી પડતાં મરી ગયા અને માણસ પશુ મરી ગયો. પણ તેનાં છુટ ૩૦ વાર છેડે હડીને પડ્યાં ! પ્રખ્યાત કેન્દ્ર ગણિત, ન્યોતિપી, કેમ્બ્રિજ. ફેલોશીપન, આવા દાખલાઓના સંગ્રહ તથા તેનું પૃથક્કરણ કરતાં કહે છે કે, એવા પણ દાખલાઓ બન્યા છે કે જેમાં વીજળીના, પડવાથી માણસનાં એવાં તો આખાં બે હાડકાં યદ્ય ગયાં હતાં કે કુદાડેથી પણ વધારે સરખી રીતે તે પાટી શકાયાં નહોં હોતે. આ બનાવ ધ્રુવમાં કોષકસ આગળની એક પચનચક્રી પામે એક દરજ્જાનાં મદદનીશને તા. ૨૦ મી, જૂન, ૧૮૬૮ ને. દિને થયો હતો.

સિંદ બલવાન કે. વાધ !—સતી સોપડીઓમાં તો વાધની સિંદ બલવાન તથા બલાનક છે એમ લખ્યું હોય છે. પરંતુ-સારીરિક બલમાં તો વાધ વનરાજીથી ચડે છે એ ખરી વાત છે ! સિંદને પકડી રાખવા પાંચ માણસો બસ યાવ છે ત્યારે વાધને પકડી રાખવા નવ માણસો જોઈએ છે એવો અનુભવ થયો છે. ત્યારે સિંદની મદદતા કેમ ? એ એની બબ્બ દાડી અને ગર્જના કરતા કંદના પ્રતાપ લાગે છે ! તેથીજ પશુઓ તેમજ મનુષ્યો તેનાથી બચા કરતાં પણ વિશેષ બહી જાય છે.

બિલાડીની આંખ એ ધડીયાલના કાંઠા બરાબર છે !—આ તદ્દન સંન્ય છે. બિલાડીની આંખનો ડોળો જોવાથી દેશના વાઘા તે અજર પડે. સુરજ ચડતો જાય છે તેમ તેમ તે સંક્રાંતા જાય છે અને બાર વાગે તો તે વાજ જોયો પાતળો યદ્ય જાય છે ! પછી સુરજ આધમતાં તે ધીમે ધીમે પાછા યદ્ય થાય છે ને સાંજે જોજ યદ્ય રહે છે. એની આંખની રચના એવી છે કે ગરમી સહન થતી નથી. જોવા સાદ તેને ગરમી કાપવા અર્થે ડોળા પાતળા કરવા પડે છે. તદ્દકામાં આંખનો આપણે પણ ડોળા સડોચારીએ છીએ. પરંતુ તાપના પ્રમાણમાં એની જેમ ડોળા સડોચારુ બ્રાહ્મી તો બિલાડીજ છે.

એક જ્ઞાન—લાંબી ઉંચ પાંચી ધાગુ જાણુને તમે ફરીવાર કરતાં સાંભળ્યા હશે કે માંયુ બારી લાગે છે. ખરી વાત એ છે કે વગરનમાં તો તે ઉંચ દરમીયાન દારૂંબ પડેલું હોય છે, અને જોડેલું માંયુ વગરન યદ્ય છે તેટલુંબ પગનું બારી યદ્ય છે. આ અખતરોથી તોળાને સાબિત કરવામાં આવ્યું છે. એક અદ્દર નજાઈ ઉપર માણસનું મુઠાડીને તે નજાઈના પગ વાળા બાગ જોખતાં તે બાગ પડેલાં કરતાં ભારી અને માંયાં વાળા બાગ પડેલાં કરતાં કંઈકે જાણુઓ છે. જોજોજ વગરનથી જાંબી લીધેલા લટકતા દોડીયા પર જાંબી ગણે આ-ખુસ ઉઘડ્યા બાદ ધીમે ધીમે માંયા તરફનો દગિડાનો બાગ ઉંચકાય છે ને પગ તરફનો દગિ-યાનો બાગ નમે છે ! આનું કારણ એ છે કે ઉંચ દરમીયાન માંયાંમંતુ લોલી નીકળીને ગરી-રના બીજા બાગમાં જાય છે. જગતા સાથે મગજ તેને પાંચું પોતા પ્રતિ ખેંચવાં શરૂ છે.

મગજના બધાજ ભાગો કાંઈ નિદ્રાવશ થતા નથી.—મનુષ્ય નિદ્રાવશને ત્રણ જોય છે સારં તેના મગજના સમગ્ર ભાગો પણ નિદ્રાવશ છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. સમગ્રનું જ્ઞાન ઉંચમાં જ્ઞાન રહે છે. હડતી વખતે આટલા કલાક જોયો એ જ્ઞાન કાંઈક યાવ છે. નજી અધુક વખતે હડતુ એવો નિશ્ચય કરીને યનાં એની જેમ જાય છે. કેરવાક

વર્ષ ઉપર ૨૦થી ૩૦ વર્ષની વયનાં માણસોની અમુક સંખ્યા પાસે એ નિશ્ચય કરાવીને કામ લેતાં જણાયું હતું કે તેમાંનાં સાઠ ટકા જેટલાં મગજ સંક્રમણ કરેલે વંચતો જાય તથા જનુનિતાની એક વિગત તો એ છે કે, શરીરનું અવયવ મગજથી જેમ વિશેષ દૂર તેમ તે ઓછી ગાઢ નિંદ્રા ભોગવે છે. તેજ કારણથી જો તમે ઉંઘતાના પગને આંગળે હાથ અડકાડશો તો તે તરત જાગશે પણ જો તેને ખબર હાથ દેશો તો તે જાગે જાગશે. ખબર આંગળાથી વધારે જાગે છે.

લીલા વાળ વાળા માણસો—લાલ, સફેદ, ભુરો, તથા કાળા વાળ માણસને માથે ઉગી શકે છે. પરંતુ લીલા વાળ વાળા વસ્તી પણ દુનિયાના એક ખુણામાં હસ્તી ધરાવે છે એ જાણી વાચકોને આશ્ચર્ય થશે. કુબુલા, સીલી, દક્ષિણ અમેરિકા અને બીજાં જગતે તાંબાની પુષ્કળ ખાણો હોય છે તેની આસપાસના જાણના લોકો લીલા વાળ વાળાં જોવામાં આવે છે. આનાં કારણની તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે કે, તાંબાની ખાણ સાથે જ ગાંધ વાની ભટ્ટીઓ હોય છે, તેમાંથી જ ઝસ તથા કુમાડો નીકળે છે તેમાં આર્સેનિક (મન શિલ્પ નામક વૈદ્યક ઝેર) બળેલું હોય છે. આ મનશિલ્પવાળો ઝસ કુમાડો માણસના વાળને લાગે છે. તેથી તેના રંગ લીલો થઈ જાય છે. જતાં બીજા કાળ રીતે વાળને કમનગરની નથી એ આશ્ચર્ય છે ! ખાસ કરીને એ બટ્ટી સલાવનારા માણસના કામદારોના વાળ તો લીલા પાસ જેવાજ લીલા થઈ રહે છે.

આસના ઉપયોગમાં સુધારો—હાલના વેપારી યુગનો એવો પ્રવાહ છે કે, ઉદ્યોગ ધંધાની દરેક સાધનામાં સુધારો થવો જોઈએ. જે પોતાના ધંધામાં સુધારો નથી કરતો તે પાછળ પડે છે અને તેના ધંધો ધૂળે છે, અને સુધારો કરનાર તેની જગ્યા લઈ બેસે છે. એ તરફને અતુલ્ય દરેક ચતુર ધંધવાદી માણસ પોતાના ધંધામાં સુધારો કરીને તેને વધારે ઉપયોગી અને ઓછા ખર્ચમાં કામવાળો થતો કરે છે. પશ્ચિમના દેશોમાં દરેક મોટા કારખાનામાં સ્વતંત્ર પ્રયોગશાલા હોય છે. અને ત્યાં નીમણા સાબના, ગાણીતા અને રૂઢી પ્રવિણ માણસો, કારખાનામાંની પ્રવૃત્તિમાં શો સુધારો કરે તેના સતત પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. એ રીતે હિંદુ મહિલા કેટલાએક સુત કારખાનાવાળાઓએ પકડી છે અને તેમાં તેને કામદાર પણ થયા છે. એ સુધારા પ્રવૃત્તિને એક પ્રયત્ન દાખલો આસના જૂઠાં જૂઠાં ઉદ્યોગમાં થયેલાં સુધારો છે. આસ એટલે જૂઠાં જૂઠાં પદાર્થોમાંથી કાઢેલાં પુઝા, અથવા વાડ. તેને ખનિજ કોયલાને તપાવીને કઢાડતા હતા. તથાપિ તે તૈયાર કરવાની બીજી રીત મળી છે. કેરોસીન તેલનો કચો, ચરખી, અને એવા સીંચ પાતળા પદાર્થની પાતળા કાર ૧૦૦ અંશ સુધી તપાવેલા લોહના રીટર્નમાં ઊંડાથી આસ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને “એમ્પ્રેસ આસ” કહે છે. અને તેના ઉપયોગ આગગાડીમાંનાં ડાખમાં દીવા કરવાના કામમાં કરે છે. તેમજ ખનિજ કોયલાને આંધર અને તે માંદેથી આસ કઢાડી લીધા પછી જે “કેડ” બાકી રહે છે, તેને તપાવીને તેના ઉપર હલનો પ્રવાહ છોડેથી કાર્બોનિક આક્રમણ અને નિર્જનનું નિશ્ચય નીકળે છે તે પણ સારી રીતે બળે છે. તેના ઉપયોગ ધણું કરીને ઉપજતા ઉત્પન્ન કરવાના કામમાં કરે છે. તેવીજ રીતે પાણીની વરાળ પણ તપાવેલા “કેડ”માં છોડીને એક ગતતને આસ ઉત્પન્ન કરે છે તેને “વોટર આસ” કહે છે, એવી રીતે જૂઠાં જૂઠાં આસ તૈયાર કરવામાં

આપે છે; એવા આસના સુખ્ય એ ઉપયોગ થાય છે. પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરવો એ એક ઉપયોગ અને શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી એ બીજો ઉપયોગ છે. આસની રોશનીમાં દાઢમાં કેટલો સુધારો થયો છે. પંદર વીસ વરસ પહેલાં સુખાઈ જેવે ટેકાળે ખુલ્લા દીવા વાપરતા હતા, તેનો લોકોની જાણમાં છેજ, તેની જગ્યાએ હવે મેટલના સિંધર પળે બળનારા દીવા આવ્યા છે. તેથી આસ ઝાંઝો ખપે છે અને પ્રકાશ વધારે પડે છે. ૫૦૦૦ મીલ્યનની આજવાણના દીવા નીકળશે એવું પહેલાં કોઈના સ્વપ્નામાંજ નહોતું, પણ હાલ તે મોટા રસ્તા ઉપર સળગતા નગર પડે છે. એમાં થોડાક વધારે દાખેશો આસ વાપરે છે. એ દાખેશો આસ મહિલા અંધ પામે આવીને વધારે જોરથી બળે છે અને તેવી ઉપર એમાંથી મેટલ પણ વધારે પ્રકાશિત થાય છે; આસના દીવાને વિજળીનો દીવો સામાવાળીઓ યદ્ય પડ્યો ત્યારે તેમાં આવો સુધારો થયો. આસના ઇલિનો પળ ૭૦૦૦ થોડાના બળનાં નીકળ્યાં છે. તેમજ આસના ચૂલા પણ નીકળીને તેવડે રસોઇ કરવાની સારી સવડ થઈ પડે છે. આસના દીવાને રસ્તામાં સળગાવ્યાને અને ૧૯૧૩ માં સો વરસ પૂરાં થયાં તેના સંબંધમાં એક શન વાર્ષિક પ્રદર્શન લંડનમાં ભરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં આસના દીવા, ઇલિનો, બટીઓ વગેરે આસનો ઉપયોગ કરવાનાં ઉપકરણોમાં કેવો કેવો સુધારો થતો ગયો તે સારી રીતે દેખાડવામાં આવ્યું હતું.

કૃત્રિમ ઝાકળ—કોપલાની ખાજોમાં આસનો ભડકો ધધને બચાકર હોનારત થાય છે, તેનું કારણ તે મહિલી દવામાં ઉડનરી ખનિજ કોપલાની રજકણો છે. તે ઝટ સળગી ઉઠે છે. તે પછી તે ચોરેચોરે ફેલાઈને સેકડો માણસોના જીવ લે છે. વાસ્તે એવાં ઉડતાં રજકણોના નાશ કરવા સાર એક અકલખાજ માણસે યંત્ર તૈયાર કર્યું છે. તેમાંથી પાણીના ટુપારા બંદાર પડીને તેના ઉપર દવાનો પ્રવાહ એવા જોરમાં અદ્ભુત છે કે તે પાણીના છેક ઝીણા પરમાણુ ધધને આજુબાજુ ફેલાય છે. અને તે જગ્યાએ એક પ્રકારની ઝાકળ ઉત્પન્ન થાય છે. તે બંનાવટી ઝાકળમાં લંબી કોપલાની રજકણો યંત્રમાં જઈને તે ઝાકળની સાથે દેડે પડીને વગેરે મારે છે. તેથી કરીને ખાજોમાં યતી હોનારતની ખીક ઝોછી થાય છે.

શાહમુગનાં મૂલ્યવાન પીંછાંઓ—શાહમુગ એ સૌથી મોટા કદનું નોના ઉડ જેવડું પક્ષી છે. તેનાં પીંછાં બહુ મૂલ્યવાન છે. મગમોની રોપી તે વિના શોભતી નથી. પરિણામે પીંછાં સારે આક્રીકમાં એ મુગ ખાસ ઉછેરવાનો એક ધીકતો હવોગ યદ્ય પડ્યો છે. ગયા એક વર્ષમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી સાડાપાંચ લાખ રતલ જેટલા પીંછાંની નીકાસ થઈ હતી ! અંધુક એકુતો હવે શાકને બદલે આ પક્ષીઓને ઉછેરે છે. દર ૮ મહીને પીંછાનો પાક યદ્ય મેકે છે. અસુખ જાતનો ઝોરાક આપવાથી તથા જુદી જુદી જાતના શાહમુગના સંબંધથી નીપજતી પ્રજાનાં પીંછાં ખાસ સુંદર થાય છે. એની પણ વિધા તથા હુન્નર યદ્ય પડ્યો છે, અને હજારોની રોજી કામી છે. એ હવોગમાં નિર્દયતા અવસ્ય છે.

“ હંમજુન કરો ”નાં પાટીયાંની તાર્કાલિક અસર—એક મોટી ઓશીસના વડાએ અપાટળ પકામ કરવાને કલાકોને ચેતાવવા ટેકડેકાળે “ હંમજુન કરો ”નાં પાટીયાં ચોંટાડાવ્યાં. થોડાં દિવસ પછી તેને માલમ પડ્યું કે તેની અદ્ભુત અસર યદ્ય હતી. કેશીવર પાંચ હજાર રૂપિયા લઈને ઉપડી ગયો હતો, વડા કંઠાર્ક લેડી-ટાઈપીસ્ટ સાથે ન્હાસી ગયો હતો. ત્રણ કલાકોએ અંગીરાન આવ્યું હતું. કલાદિ કલાદિ. પાટીયાં નીકળી ગયાં.

નહેરુ-કેળવણીને માટે નહેરુ પુસ્તકાલયોની આવશ્યકતા.

(નેપથક—૧. રંગીલદાસ મગનદાસ, કાપડીયા-ગણદેવી.)

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચાર ખાયા કે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને પાત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગ્થ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્ત્રના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચાર ખાયા કે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને પાત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગ્થ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્ત્રના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચાર ખાયા કે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને પાત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગ્થ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્ત્રના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચાર ખાયા કે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને પાત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગ્થ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્ત્રના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

ચાહ અને કાંઈ સ્વેચ્છનારાઓએ પીનારાઓ !

જરા લંક્ય દઈ વાંચો તો ખરા !

જેમના આદ્ય અને શાંતિના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે આમરોડા, મનુ મનુમનુ, ચાહે હાલકે તેમજ અગ્રજી મેડીઓ વ્યાજની કાલે મળે છે. હોટેલને, માટે પશુ પુશ્પોદાર અને શરૂઆતનાર ચાહે મોડી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારની શરૂઆત કરનારાઓએ તેમજ ચાહે શાંતિના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માત્ર મંગાવી જરૂર પડેલી કમી માત્ર થી. પા. થી મોકલી આપવામાં આવશે. સખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

સત્ય

પતરાં ખોલે નક્કી આંખી હવે કોઈ ઠગાંતું નથી.

જોઈએ છે " ખરી બાંદશાહી યાદગી " ના સંસ્કારી રજીસ્ટર

જાણીએ

નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બતાવવાના

જાણીએ

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ એમ સર્વે નક્કીઆઓને ચેલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બતાવતી વનરપતિક જોળીએ ધાતુ વિકાસના નાનામાં નાના અને ધાતુની બીજા રાસાયણિક માટે દેશમાં કોઈપણ સુનામાં બનાવે છે. યો. ૪૦ જાણીતી રીતે પ. ૧૦ નં. ૧૦

ચાંદલીઆ કંપની નાં રજીસ્ટર કાલેજાદેવી

હવે લલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેરી દવાથી જ

જરાશ કર પ્રેમજીતુ દવાખાતુ

જોઈએ છે. જરૂરના હાલકાઓએ આ રજીસ્ટર મેળવવું.

YACHOI, CHOI નાં રજીસ્ટર રજીસ્ટરની જાણમાં કાલેજાદેવી— સુખઈ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોડાયે છે.

સોમેશ્વર-કામીનીયાં-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળાઈ જાયું હોય. લોહી ફીકું પડી ચલેલાની
લાલાશ જતી રહી હોય, ખાતુ ફીલુ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવથી તાકાત ગુમાવી
હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, રમણ શક્તિ કમની થઈ ગઈ હોય, પાચન
શક્તિ બદોબર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી
ખાત્રી કરો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ખાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ
આપે છે. કી. રા. જા

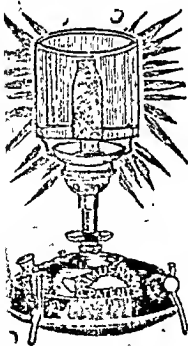
સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નબળો માણસ પણ પહેલવાન થાય છે.
કી. રા. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાસય

દસનબહી મીટ સમબાગ-ગાડીખાતાં.

કરાંચી

અમારે ત્યાં માઈમસં રોગ અને
તેને લખતો છુટક સામાન
કોણયતે મળશે.

એજન્ટો જોડાયે છે.

લક્ષ્મીદાસ ભવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ રોગ અને લાઈટ બરનર
આદ્યનબીદીંગ, ગીરગામ-મુંબઈ.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રજાના બારે વીંધાસવાળી હિંસી મીઠાકાળા મોટી દુકાન. ઠેક-બહારકેટ, શેષ મેમજી સીટ, જુભામંડીની સામે, મુંબઈ સંઘના વેલ્ટેર્મન શીડલ મુનપલ તરફથી અગાળા જમીનને છાજી કે મુખમંડા મીઠાકાળાના વેલ્ટેર્મન મુંબઈમાં અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં ભારપેશાં વેલ્ટેર્મન મોટી મીઠાકાળા મેલિસમાં સારા માલ જનાવતા મોટીની સાયમતાની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે. વેલ્ટેર્મન શીડલ મુનપલ. ડબલ્યુ. હીસ સરનાન, ૧૧, ફેરીકાન સીટ, ૪૦ સી. હેરી ફીલીપસ, સોલ્ટરી.

આ ભાષીની મીઠાકાળા દુકાનમાં હિંસી મારાથી ભરેલી તરફવાર જાતની મીઠાકાળા સરવે જાતના દલવા, અધરપીના સાડા, બર્મી, સુનારેથી વગેરે તાજા રોજ-મગરો, ઉપરાંત જેઓને સગનસરા તથા બીજા શુભ દીવસો ઉપર જેવી રૂઝગાજી મીઠાકાળા જોખવી દસો તેને એક દીવસ આગમ્યથી આડે આપવાથી જનાવી આપવામાં આવશે. અમારે ત્યાં અમારાં ઘરાંઘાએ કર્યા પણ કાવાની ધાતી રાખવી નહીં. ઘરાંઘા પોતાના માથેથી પાસે પણ વરદી મીઠાકાળાથી એકજ સાથે હિંસી માલ પુરે પાડીયું. મહેરજાની કદી ધરાંઘાએ અમારા નામનું પાડીયું વાંચ્યું તથા માલ ઉપર ટીકીત તપાસીને ફેરી. બહાર ગ્રામ મારે માલ વી. પી. ચી મીઠાકાળા નહીં.

ઉચ્ચવર્ગોના હિંદુ ગૃહસ્થો માટે જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુઓનો એવો મત હતો કે ઘરના જેવું ઉત્તમ જોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર કાંકા બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ જોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી આપી છે.

હિંદુઓમાં હિંદુ અનાજ, ગોખુ-કુધ, તાબાં શાકભાજી, અને હિંદુ ધી તેમજ ઘર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

મુખ્યત્વે નોકરો અને માલીયાની જાતિ કેખરેખરે લીધે બહોળા પ્રસિદ્ધિ પામી ચુકેલું.

ધી-સાબરકાંઠા બોર્ડિંગ હાઉસ

કે-નાંઆકાંઠા-પાયધુણી.

મુંબઈ નં. ૨

ॐ तस्यै ।

સત્ય.

માર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સંબંધી અન્ય ક્રિયાઓ અર્થા કરનાર શુભચાલી બાપામાં દર અંગેજી માસના પ્રારંભમાં મુદ્રિત થતું માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૨ ભુ.

મે, સન ૧૯૧૪.

અંક ૧૧ મે.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૪. કવિતાઓ-૧ા. 'ટી. બી. ક'થારીઆ. એચ. એમ. રેસાઇ વિગેરે	૫૧૫
૫. ક્રીએ આશાકરિત્રી યતું.	૫૧૮
૬. ખંજા અને મંગદ્વારના મગનલાડ મણેકલાલ જવેરી	૫૨૪
૭. મદ્રા કવિ દુર્ગારામ-ના રંગીલદાસ મગનલાલ કાપરીઆ	૫૩૦
૮. દશે ઉત્તમ નવલકથાઓ સંબંધી ચર્ચાપત્ર.	૫૩૮
૯. નંદેશ પુસ્તકાલયોની આવરકાના-ના રંગીલદાસ મગનલાલ કાપરીઆ.	૫૪૦
૧૦. પ્રયોગ બલત-ના મ. મા. જવેરી.	૫૪૭
૧૧. સૌંદર્ય (વિજ્ઞાન) વિષા ઇ. સંબંધી નવીન ચોંચા તથા વિચારો (સતી).	૫૫૭
૧૨. સામાજિક પ્રેક્ષણ (સતી)	૫૬૧
૧૩. સાહિત્ય સમાગમન.	૫૬૪

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક.

માતીલાલ ત્રિશુપનદાસ દલાલ,

લાઇ કોર્ટ જોઇ.

નં. ૮૨ હાંતાવાડી-મુબંબ.

વાર્ષિકમુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા ૫૨૬૬ માર્ચ-૩-૨૧ (૩ શી. ૮ પેન્-મ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા-ચિંપાપુરામાં થી હુદુદ્દામિત સ્ક્રિપ્ટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિદુલભાઈ આચાર્યનાં હસ્તે બાપી-તેજ દેસાણે તા. ૪-૫-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

"સત્ય" દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ-

પેરિટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત!

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ઘાટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માર્ધન બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મોઢિયાં કોલેરામાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત

સત્ય

વિશ્વવિખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

(સાબા રોગીઓને મૃત્યુનાં મુખમાંથી છોડવાને દીર્ઘાયુ તથા જીવાન બનાવનારાં અમૃતમય ઔષધોનો પૂર્ણ અચાર-કરવાથી સમગ્ર જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નાં અમૃત્યુ રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સમગ્રાં મુખ.

અને સંપત્તિનું ઔષ્ઠ સાધન

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કઈપણ રોગથી, કામધંધાના અસહ્ય બોળાંથી અથવા અણમગજને લીધે કરેલી, બૂસોથી જીંદગીને નકારી કરી દેનારી સારીરિક નબળાઈને દૂર કરે છે. અને ચરીરના તમામ અવયવોને તંદુરસ્તી તથા તાકાતનો પૂરતો લાભ આપે છે. વેધો, ડાકડોરો અને સ્વાસ્થ્ય સમગ્ર સક્રિય થઈ કુશળ માણસો તરફથી જાણીપાઈ સદીશીદો આ ગોળીઓની દત્તેદનો અજબુત પ્રગટાવે છે. કિંમત—ગોળી ૩૨ ની દબી ૧ નો રૂ. ૧

સહસ્રપુટી અભ્રક ભસ્મ.

આ ભસ્મનો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો જીવાની કદી નેતી નથી, ચરીર દૃઢ થાય છે અને કાંઠ, પાંદુરોગ, સોજનાં ફરો, ક્ષયનું દરદ તથા નપુસકપણાનો નાશ થાય છે. સવારસાંજ જમ્યા પહેલાં પાંચાં આનીએથી ઘી સાકર અથવા મંધનાં સાથે ચાટી, ઉપર થોડું દૂધ પીવું ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરી વિશેષ વિગત ક્વા મોકલતી વખતે જણાવવામાં આવે છે. કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૫૦) થયાસ.

અપૂર્વ સાહિત્ય.

મુકતા.

સંસ્કૃત કાદમરીનું રેમરણ કરાવનારી મધુન સિલીથી સુશોભિત, રસ, અમલકાર અને તાત્તની અપૂર્વ ગોઠવણથી અલૌકિક આનંદ આપનાર તથા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન આપનાર એક સુંદર નોવેલ.

૩૬ ઉપી આઠ પેજ ૫૭ શેર્મ કિંમત રૂ. ૩ નજી વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર—કાઠિયાવાડ.

ગરેલા પુસ્તકને પાણું લાવી આપનાર

વાણકરજી તેલ.

આ તેલ સગવડથી દેવેલી પુરૂષ શક્તિ પાછી મળે છે. આ અપૂર્વ ચમત્કારિક ધંધાજ પહેલેજ દિવસે પોતાનો કામરો ખતાવે છે. જે દમિય મોટે દબી રહે છે.

મુખ અને સંતનિધી નિરાશ પડેલાઓને મોટે તે એક મોહોટા આશીર્વાદ સમાન છે.

કિંમત—તોલા ૧ ના બારેલી ૧ ના રૂપિયા ૫ પાંચ.

ભયંકર બૂસોથી અચાવનાર ચરીર રક્ષાના માર્ગ બનાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

પાંચ મુખ— વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

સંબાદિવી વોઠ

જામનગર—કાઠિયાવાડ

વગર પોષ્ટેજ જે ૩૬ મંગાવે તેને મફત મોકલવામાં આવે છે.

ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી. *

(શાદૂલવિકીરિત.)

(૧)

આલી અંચળ આલથી સરવરે તીરે ઉભી સુન્દરી
જોઇ અંચળ સરેત વારિસમાં વિકસતી પાંખડી
ખાસમાં જિન્દુ તુવાર મેળી સમજે આશ્ચર્યથી ભાજતી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

(૨)

ખીસ્માં આસુમનો શુદ્ધ સીતળ જે, રસો પડે હીંચતા
લીલી ડાગ પડે રહી વિકસતી, છે સિન્ધુ સી, પાંખડી,
જોઈ એ હૃદયે વિશાસ કરતી, આશ્ચર્યથી સુન્દરી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

(૩)

અંકો રૂં દિવસે વિરાજ નજમમાં, સીતાં રૂં રાત્રિ વિરો;
ધારે સિમત અસંખ્ય તારક નખને લ્યોમ ગંગા ખિલે;
આશ્ચર્યે રિપર દમિયી અંચલો સહિ લીલા ન્યાજતી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

(૪)

જોતી તે નવ પાવના વિરદિલી, બ્દાલા તણી વારડી
જોવામાં દૂર પંખાની રૂડતી, પાંખો સુણી ધારતી,
રૂં બ્દાલો અંકો આવીયો વિરદયી, એ જાંતિમાં છે રૂપી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

H. M. Desai.

મન સ્મરને.

(રાગ—સારંગ—મન મને માને નેદિ. સો રેરા સંચળપુ તોય રૂં પાપ !)

ઓ માનસ ભૂંગ ! પરિભવ લેવા ભુજ હું પૂર્ણમરને.

સંસાર વિરો, રેણર હું એ દુર્લભ મધુ મારનરને.

રૂં ખીલી રૂં પ્રશુની વાડી, કુસુમિત અતિ આડ તણી આડી.

તન તાપ શુભાવી વિચાર દાંડી—

ઓ.

● જોડાણની ચોથી સર્વદાય પરિવર્તમાં. કાળવિદ્યાસી જનને મટે રાહ પચેલી પ્રાપ્તિ.

કુલ યુગ્મ ખીલ્યાં અનિ એ વગડે, નીલિતાન તહિં કદી ત્યાં બગડે,
પછી અનક કેમ દરી રૂગડે ?—

ઓ.

હવે એ વનમાં નવ હોવે કદી, અનિ ! સંવત્ર પાલન થાય યદિ.
બદ્ધ સિધ્ધ ગયા બસ એમ વેદી—

ઓ.

અનિ મિષ્ટ પરાગ પ્રેમુ અરણે, સુખ સત્ય વસે વિઠુને રાગે.
નવ ભીતિ પછી કદીએ મરણે—

ઓ.

વિપથી કુસુમે કદી જો તું જશે, પરિહોસ અતિશય ત્યાંજ ધશે.
નવ વાંચિત યુગ્મ તને મળશે—

ઓ.

અરવિન્દ વિષે યદિ તું દરશે, ગગ કાઠ તહિં કુલકુ દરશે.
વિષ્ણુ મોત વિષે પ્રિય ! તું મરશે—

ઓ.

નહિ પ્રેમ વસે જગનાં જનમાં, કયમ બદ્ધ થવું અહિં બધનમાં.
સમજશ મહી ક્યારે મનમાં ?—

ઓ.

દાણમંચર આ તનુ તારું, વિપયાદિકમાં નિલ રમનારું,
હીર ત્યાગી ગ્રહે નીર એ ખારું—

ઓ.

અહિં પંક્તમાં બદ્ધ સ્વાર્થ ભર્યો; કયમ અધ મધ અનુરામ દર્યો ?
તણ શીત કુતારાનમાં શું દર્યો ?—

ઓ.

કુલકે કુલકા દરતોજ દર્યો, પણ ઉત્તમ એક ન અર્થ સર્યો.
મધુકર ! હવે જન્મ ત્યાજ ધર્યો—

ઓ.

મરવાળા.

|

“ ધીરજ ”

સ્નેહશંકા.

શિખરિણી.

અમારા મેથિરા, પરમજન છો કે નહિ તમે.
ફેણી ભુજોને એ, અનુભવી તમારા હૃદયને;
તમે જો રેલાવો, હૃદય રસ રેલા અમ પ્રતિ,
અમે રેલાવીશું, હર હર મળે એ કુદરતી.

કુડા હૈરાની જો, અમ તરફ રાખો કહિનંતા,
તમે સાથે ઝીમે, અમ હૃદય ! શી રીત મૃદુતા;
તમે માથે વેરો, કુમકુમ ભર્યા પ્રતિ કુલકાં,
બરી શું ત્યારે શું ? તમ હૃદય એરી ઉઝરડા ?

મતુષીનાં હંડે, હજી હુયવળી એક દરિન,
અમી સારે ઝરે, હજી નથી ચીખ્યા કાં અધમતા;
એકરી એકરી, રત્ન કળકં ડોળે શયિ દિરે,
એકરીનાં હંડે, લઈએ કંડે એક પ્રણયે.

“એમે ચાલું તોમે, જંગલ અમને આહવું નથી,
મતુષીને એવું બહુ બળવાની લત પડી;
બિચારાં તે ક્યાં બી કુદરત નહીં ન્યાય સમજે,
ખોં એરી વારીને, હિ નહિ મધુરું કળ મજે.

ન સોધું વિનાને, અરઃ બંગ આકાશ સમું,
મહાત્ત વોનાં આ પામ રૂપ જેડી અણુ અણુ;
એને એ નાથે દા ! નયન પ્રિય એવે, નયનને,
હૃદયો રૂઢાં હડા હડય પિય એવે હડયને.

હો ક્યાંની ચંદ્ર, વિમળ નિરંદ્રેયી પ્રકાશમાં,
ખરે રાક્ષા ધા તી કષ્ટ લખડાં મોહ મળનાં;
બધે સ્વાધી બાપુ ! કપિર કંટકી કુદરત મંડે,
બરાયે ચંદ્રાને કુદરત એક સંજય નહિ.

સ્નેહ

સીએ આજ્ઞાદારિણી થવું.

(૨)

ગાંધીજી આપણે આ વિષે કેવાં વિચારોથી એવે બેહદ સારંગતો પ્રકાશ નહીં
કરી આપે કે સીએ પતને આજ્ઞાદાર ન થવામાં અર્થાત્ તેની મરજી વિરૂદ્ધ વર્તવામાં
સીએ બૂણુ છે ! ઉલ્ટું, એ સારંગ મદણ કરવનો છે; કે જે પતિની કમજાનુસાર વર્તવામાં
સીએ અવશ્ય બૂણુ છે. આપણે કહી “ જૂના વિચાર ” વાળાઓ સાથે હમારો મહામત
હતો એમ કહેવાની બદર જણાવ નહોતી. પરંતુ જેરુમન થતી અટકાવવા અત્ર તે ૨૫૪
કરી દબાવે છીએ. મતભેદ હવે હમો યાવ છે, “ અસલી ” એ એમાં સીએ બૂણુ માત્ર
કિંવા સુખ્ય બંધુ માત્રી જોઈ છે. હમારું કથન એ છે કે તેતો તેતું એક જોણ બૂણુ છે,
એ એક જોણ બૂણુ માત્રી એક માત્ર છે, અને એકથીએ વધારે સુદર બૂણુ મદણ
કરવા તેમને પડ્યાં છે. જે સી આટરેયીજ પોતાની કૃત્યતા માનશે તેને હમે સંપૂર્ણ
નહીં થયું અણુ; સીએ, કહીશું.

યમનિયમના પાત્રન માત્રથી પોતાને સિદ્ધ યોગીરાજ અને પરદેસ માનનાર જેવી મૂખ તે કરે છે. કેવલ પત્તભક્તિપરાયણ સ્ત્રી પૂજ્ય છે. પરંતુ પત્ત અને કુટુંબના સ્વાર્થને કિંચિત્ ભોગે પણ ને સ્ત્રી સંસાર, પ્રામાણિકતા, ઉદારતા, દેશાભિમાન દંત્યાદિ સદ્ગુણો વ્યવહારમાં પ્રગટ કરે છે તે તેનાથી પણ તરોય પૂજ્ય છે. પત્ની પતિબક્તી પોતાના સ્વાર્થથીજ યાય છે અને યશેન. તેથી એ શુભને ખાસ કેળવવાની અને તે પર બાર મૂકવાની જરૂર એટલી બધી જરૂર નથી. તેનાથી પણ ચરિત્રતા તથા આવરણ તેમજ તેનાથી વધારે અધરા, વધારે નાનકુલ, તથા વધારે સંસ્કૃત સદ્ગુણોમાં તેના ચિત્તનો ખાસ પ્રવેશ કરાવવાની વધારે ગંભીર જરૂર છે !

જ્ઞાની થવું એ બોધ સ્ત્રીને કેમ નથી આપતા ?

આ નવા પ્રકરણમાં નીતિના સિદ્ધાંતો આવે છે. તે ઉપરાંત એક નવું પ્રકરણ તે જાનવું છે. ગર્ભધારણ, પ્રસવ તથા સતુર્યની નિધાઓ, કુંકમાં સંયોગી તથા કુટુંબોપયોગી સામાન્ય વેદક-ચિકિત્સા તેમજ નિદાન-જાલક ઉછેરવાની નિધા, ગાયનવાદન, દંત્યાદિ આત્મ તથા પર મનોરંજક નિધાયુક્ત કલાઓ, ખપ્પેશુ શિશુ શુદ્ધણ તથા ભરતકામ (એ ઝાઝું શિખવું એ સામાન્ય રીતે સ્ત્રીને કસરત વિનાની તથા બેઠેલ કયાની કરી નાંખનાર તથા આંખ બગડનાર તથા મગજ દુઃખવનાર હોવાથી ધરના જરૂરી ખપ્પેશુજ શિખવું અથવા તેનું કામ તરન જરૂરી જેટલું જ કરવું હટ છે) સ્વચ્છતા તથા આરોગ્યના નિયમો તથા ઉપાયો, સારી તથા સોંધી તેમજ ગમ્મત આપનારી કસરતો, ચાલવા યોજવા ઘૂમીની રીતભાત વર્તમાનપત્રની ખબરો તેમજ 'લીડર' વાંચી શકે એટલું (કમમાં કમ) ભાષાઓનું જ્ઞાન, સાદું ગણિત દંત્યાદિ નિપોણું જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ હેવું. એ સૌથી ઉપયોગી જાણત ઉપર કેમ આજ્ઞાકારિણી સ્ત્રી દર્શાવે પણ કાર મૂકવામાં આવતો નથી એવું હમારું આશ્ચર્ય છે ! હુદ્ડ હેતુનો આરોપ ન મકનો એ સિદ્ધાંતો સામાન્ય નિયમ છે. પરંતુ પૂછ્યા વિના ચાલવું નથી કે, સ્ત્રી એવી જ્ઞાની થવી જોઈએ એમ કહેવાય તો સ્ત્રી કરતાં પોતે વધારે બંધનમાં ફસાઈ જવાય છે-કેમકે જ્ઞાનદાતા તો પુરૂષ છે-તેથીજ એ જ્ઞાન નહોં હે.ય ? સ્ત્રી આજ્ઞાકારી યાય તેનો અંતિમ હેતુ તો પતિનું મનોરંજન કરવાનું છે. પરંતુ ઉક્ત શુભોપજ્ઞા સ્ત્રી પતિનું મનોરંજન વળી પોતાનું મનોરંજન કરવા સાથે, ચતુરશ્ચ કરી શકશે એ નિદાનો કેમ રિસ્મરણ કરે છે ?

આજ્ઞાકારિણી યવની આવસ્થકનાપર અતિભાર મેલવાથી સ્ત્રીમાં એ સદ્ગુણ પૂર્ણપણે આવેલો છે. પરંતુ જ્યાં પતિની આજ્ઞા નહોં હે.ય, પતિ મૈન હોય ત્યાં શું કરવું તેનો તત્કાલ નિર્ણય કરવાની શક્તિને ભોગેજ એ સદ્ગુણ આવ્યો છે. જે હીંદુઓને તે અનુભવ નહોં થયો હોય તેમની અવગ્રહન શક્તિ માટે બહુ માન હોવું અચમ્બ છે.

આજ્ઞાકારિતા ઉપર અસલ અતિભાર મુકવાનું એક સંભવિત કારણ.

“ સ્ત્રીએ આજ્ઞાકારિણી થવું ” એ આજ્ઞાની સપારી દેહને તપાસતાં શું જણાય છે ? એમ કે પુરૂષ ને આજ્ઞા કરે તેનું સ્ત્રી પાલન કરે, એટલે બધું પુરૂષ આ પ્રમાણે સ્ત્રી પાસેથી

અતિ અરૂંધની આશા કરે છે અને દિવિત માનવી સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. હમારો એવો વધોજ છે કે, સ્ત્રી એટલી જાંતી રહેલ - જુદીની તો હોવીજ નહીં જોઈએ કે સ્વપ્ન આત્મા કરે, ત્યારે જ સમજે કે મારે શું કરવું છે ? પતિની આજ્ઞા વચરજ તેની તરફની. કંઈ પણ સ્વયંના કરવા વગરજ, તેના કૌટુંબિક તથા લાગતા વગરના તેનાં કામથી પ્રેરિત થઈ જાય એવી ખબરદાર સ્ત્રી હોવી જોઈએ. આત્મા અનુસાર તો પાણેજ દોર પણ ચાલે છે. એમાં કંઈ વડાધજ નથી. તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે, 'સ્ત્રીએ આત્માકારિણી થવું' એ સ્વતંત્ર ઉત્પત્તિ ખૂલ જ્યારે અતિ પ્રાચીન સમયમાં પુરૂષો પણ ગાંડ જંગલી મરીને સહજ જંગમરિક થયા હશે અને સ્ત્રી તો વગડાનાં પશુ જેવીજ રહી હશે ત્યારે ઘણું હશે, તેથી તે જંગલી પશુ મરીને પાણેજ પશુ થાય એટલુંજ તેમનાથી નખ-જોટલાજ વધારે સંસ્કારી પુરૂષોની એક માત્ર ઇચ્છા હશે. મનુષ્ય ભતિની પ્રાથમિક ('પ્રીમીટીવ') સ્થિતિમાં જ્યારે ઓછા સદ્ગુણોજ પ્રકાશિત અને જ્ઞાન હેય છે ત્યારે " આંધળા ગામમાં કાણેયો પ્રધાન " તેમ આ આત્માકારિતાનો સદ્ગુણ, જે ત્રણ સંશુભાંતી કૃત્વં સભામાં યોગ્ય રીતે પ્રધાન નીમોયો તે યોગ્ય હતું. પરંતુ સુધરેલા જમાનામાં નો કંડીવધ સદ્ગુણો વડેજ વ્યક્તિજુ ઇવન તથા સમાજના બધારણનો નિર્બાંડ ઘણું શકે છે. તે કોટાં સમૂહમાં આત્માકારિતાની પડવી ઉચ્ચતા કાયમ રાખવી અત્યય છે. એ સદ્ગુણ. માત્ર દહાવર્યા અને 'સીનીવેલીટી'ને પ્રભાવે પ્રધાનપદ પચાવી પડ્યો છે. પ્રાચીનતા માત્રને લીધે તેનામાં વિશેષ પરિવ્રત નો જન્મ-ઉત્પન્ન થયો છે. અતિ પ્રાચીનકળમાં આર્થ પ્રમત્તુ મુખ્ય ધન માત્ર ગો હતું અને તેથી તે માતાતુલ્ય પૂજ્ય થઈ પડી; પરંતુ તે પછી ભેંસ, ઘોડા વગેરે તેનાથી પણ વધારે ઉપયોગી તથા મોંઘાં પ્રાણિ-જોની ઉપયોગિતા જણાઈ અને હાલના સમયમાં ગાય કરતાં અને માયનું રપાન લઈ શકે અને ગાય તથા બગદ લગભગ નામી તથા અ.ઉ.ર-ઓ.ડેટ થઈ પડે એમાં નવું ધોળાક બળ તથા યજ્ઞની પણ શોધ થઈ છે. છતાં ગાયની પરિવ્રતા તથા પૂજ્યતા એટલી ઘણું નથી તેમજ ગાયનું મૂલ્ય ધણાડારાં અને માયથી પણ વધારે ઉપયોગી તથા જુદીશીલ ખીજ પશુઓ તથા યજ્ઞની પૂજ્યતા તેની નવીનતાને લીધે અને ગાય એ પૂજ્યમાયની 'ગેનોપલી' સનાતન કાળથી કરી લીધેલી હોવાથી, ઘણું ચક્રની નથી તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીનાં આત્માકારિતા કરતાં અનેક સદ્ગુણો વિશેષ ઉપયોગી તથા આર્થિક હેવા છતાં, આત્માકારિતાજ તેની પ્રાચીનતા અને પ્રાથમિકતાને લીધે, હોડાતા ચિત્તમાં પ્રથમ સ્થાને ચોંટી રહી છે.

સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની જુદીનો અધ્યાપલો ભોગ.

પૂર્વ દેશની સ્ત્રીઓ પોતાની પાત્રાલ ભગિનીઓથી યોગ્યતાં પાછળ પડી ગયલી હોવાનું એક મુખ્ય કારણ પુરૂષ વર્ગની આત્માજોની તેજાને વાટ જોતી એસાડી રાખવાનું છે ! સ્વ-જુદિયો તેઓ, વગર આત્માજો. કંઈ જ કરી ચક્રી નથી. આત્મવિશ્વાસ તેમનામાં પાદુભૂત થવા દીધોજ નથી. પિતા, પતિ તથા પુત્રની આજ્ઞાની પરંપરાથી તેમના માનસિક સ્તરીરમાંથી સ્વતંત્રતાનું લોહી ઉડી ગયું છે ! કંઈક પણ સ્વતંત્રતા પિતા સ્વતંત્ર જુદિ-*originality*-ઉત્પન્ન થઈ ચક્રી નથી. સ્વતંત્રતાના સદ્ગુણોની આજ્ઞા કરવાને બદલે તેના દુરપયોગનાં બધાંજ સ્વપ્ન લીધેને આત્માજો કપાં છે-તેથી સ્વેચ્છ વિચરતા બધાની નાક કાપી નાંખવા જેવું, સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાનું તેઓએ સમૂચ્છેલ કપું છે. સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો દુરપ-

યોગ કરે તો, યાદિ રાજ્ય તરફથી તેમને શિક્ષાપાત્ર દરવાજાનો કાપદા ધક્કાવવાને બદલે તેઓએ જડમૂલ્યથી સ્વતંત્રતાજી ઉમેડી નાંખી છે !

પરસ્પર સી પુરૂષનાં કર્તવ્ય દર્શાવવાની જરૂર-બંધુ સ્નેહ બંધનકારી !

હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે “ પત્નીએ આજ્ઞાકારિણી યતું ” એવા ખતના ખરડાના ધડ-નરાઓએ જો સ્ત્રીને પુરૂષ જેટલીજ, સહયતા તથા નીતિની વ્યાપક ચતુર્દિશામાં સમાવેશ થઇ શકે એટલી સ્વતંત્રતા આપીને પછી, આજ્ઞાને બદલે માત્ર સ્વચ્ચરિત્ર સ્ત્રીએ પતિને તથા કુટુંબને તેમજ દેશને-અને તે પોતાના અતિથય આત્મભ્રમ આપવા વગર-વિશેષ ઉપયોગી થઇ પડવાના માર્ગોની રૂપરેખા માત્ર સામાન્ય ઉદ્દેશરૂપે, દર્શાવી-દતે તો તેઓ હીંદુ સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ સમાજ ઉપર વધારે ઉપકાર કરી ગયલા મણાતે. શ્રીએ ‘ પતિને આજ્ઞાકારિણી રહેવું ’ એ બુદ્ધી વાત કહેવાને બદલે જો તેણે ‘ કર્તવ્ય પરાયણ યતું ’ પતિને દિલગીર ન થવાં દેવો, તેવું મનારજન કરવું, તેણે કુનેડથી કામ લેવું દરવાદિ બોધ થયોં દતે તો તેથી ધારેલો હેતુ સ્વતંત્રતાનો અર્થમિછેદ કીધા વગર વધારે સારી રીતે સિદ્ધ થતો. જો સ્ત્રીએ આજ્ઞાકારિણી યતું એમ કહેવાને બદલે, તેઓએ પતિપત્ની ઉભયે પરસ્પર પ્રેમન દરવાજા ઉમેડી બનવું, પરસ્પર પ્રેમ રાખવો, પરસ્પર એક બીજાની નની બહો ઉદાર મનથી લાભ કરેલી ઇત્યાદિ પરસ્પર ધર્મો દર્શાવ્યા દતે તો તે બહુ ઉત્તમ પક્ષ થઇ પડતો. પરંતુ “ પરસ્પર ” શબ્દ તો “ બાંધકાટ ” (વૈદિક સંદેહ બાદ ક તાં) કરનામાં આવેલો જણાય છે. પુરૂષે તો સ્ત્રીને ખુશરાવવા તથા આદારવા અને બધું તો પાંચ ગાંઠો કરવા ચિત્રાપ, બીજું કાંઈ કર્તવ્યજ નથી એમ માની લેવામાં આવ્યું છે. અને એમાં તે ગું પાડ કરે છે તે સંમતવું કહીને છે. કેમકે પ્રવકાવે-પહેરાવે નહીં તો તો તે ખરીજ જાવ એમ છે. અને, ઠાગીના કરાવવા જો તો માત્ર સ્ત્રીને જીવતી ‘ રાજેરી ’ કરવા બરેબર છે. પુરૂષોએ પોતાને કેટલા છટા રાખ્યા છે કે એકપત્નીવત્તારી થયા પણ કોઈજ શસ્ત્રમાં બંધન કરવામાં આવ્યું છે. મનુસ્મૃતિ જેવાં-ઉત્તમ ગ્રંથમાં પણ માત્ર અગ્નિયમાં પછી રવા સારૂ તેને કાઢી મૂકીને બીજી સ્ત્રી કરવાની ચોખ્ખા રમ આપવામાં આવી છે ! જો બંધનો સ્ત્રી માટે બપરૂ રૂપ, સદ્ગુણ રૂપ છે, તો પોતા માટે કાંઈ પણ કેમ નહીં ? ત્યારે પોતે પણ એક પત્ની જીવતે જીવનજન ન કરવાના બંધનથી કેમ નહીં બંધાયો ? અને તેનો પણ હમને જાણવાં નથી. પરંતુ અગ્નિયમાં પતિનું પંચ સ્ત્રીએ શું કરવું તેનો ઉદ્દેશ કરવાનું મનુમદારાજની સ્મૃતિમાં કેમ નથી આવ્યું ? એમ હમારી રાંકા છે. મનુસ્મૃતિના અલુક સ્ત્રોકને પ્રસિદ્ધ માનનારાઓ પણ એમ કહેતા નથી કે રહી ગયેલી બાળતનો સ્ત્રોક મૂકી મનુસ્મૃતિમાં હવે પણ તે પાછળથી ઉડાવી દીધો છે ! કદાપિ પણ મહેતો એમ તેઓને સ્ત્રીનારવું પડે છે. તાર્કિક કે, દેખીતી રીતે સ્ત્રી પુરૂષના કુરુતી હક તોળવાનાં કારકાં અને તાર્કિકાં પેમન લગભગ પ્રથમથીજ રૂથક રાખવામાં આવ્યાં છે. સ્ત્રીને સંતેનિ નહીં યાંચ તો તેમાં સ્ત્રીનાજ દેવ માનીને પુરૂષને બીજી સ્ત્રી કરવાની છટ આપવામાં આવી છે એ પણ પુરૂષની અન્યાયિતાનો જોરો તેવો પુરાવો નથી, અને કશા પણ કારણ કે ખડાના વગર પણ અનેક સ્ત્રી કરવામાં આવે તો તે - “ સાઈ નહીં કહેવાંય ” એટલુંજ કહીને એ અપરાધ પતાવી દેવામાં આવ્યો છે. એક પર બીજી સ્ત્રી કરનાર પુરૂષને, કાંઈ શિક્ષા નથી કહી, તેમજ એ લગ્ન રદ પ્રશ્ન રજાવાં નથી. તેમજ બીજી

ઓના પુત્રને વર્ષસંકરે પણ દેશમાં નથી, એ કે તેમને તો એ લગને બાંધ્યાથી પણ ખરા મળીને, તેની સંવત્સરે વર્ષસંકરથી પણ હીન ગણી નોંધતી હતી. મહારાજ રામચંદ્રનો સખ ને આદર્શ કહેનારાઓ એ પાત વિશ્વભૂકરે છે કે એકપત્નીવ્રત ધારી તરીકે મહાત્મ મહારાજ રામચંદ્ર અપેક્ષાદ ૩૫ હતા. પ્રથમ તેના એકપત્નીવ્રતથી એટલી પ્રસન્ન થઈ ગા કે તેની તે અતે અવતાર કેવે પૂજા કરવા લાગી. એ એ કાલમાં ધનાઢ્ય-કર્મમાં એક પત્ની વ્રત સુધારણ હતે તો રામાયણ અધકથ હતું. હમે લણખરો મુખ્ય પુરાણો વાંચ્યાં છે પરંતુ એક પણ સ્થળે હમરો રાણીઓ કરનારા રામુઓની કિમિર પણ નિંદા તો શું પણ પરિકાસ પણ તેના લેખકો તરફથી કરવામાં આવેલો જુગા નથી—ઉચ્ચકે તેમાં જોલે, કંઈપર પ્રસન્ન કરતા હોય તેમ, આનંદથી રાણીઓની સખ્યા મનુષ્યમાં આવી છે. મહાભારતમાં પણ એને મળતું આવતું વાતાવરણ છે. અને રામયણમાં પણ અન્યક પત્નીવ્રતધારીની નિંદા તો નથી જ. દશરથને “મહાત્મા” તરીકે તેમાં જોળાયાવ્યા છે. એજ સતેષ છે કે એકપત્નીક પ્રણયી ત્રીલોકની દ્રષ્ટિતા નિમિત્તે નિંદા કરવામાં આવી નથી. (પ્રાચીન ગ્રંથોમાં હમે આ દોષ કહ્યો છે તેથી હમને એ ગમે માટે બીજા કરતાં જોણું માન છે એમ સમજાવું નથી.)

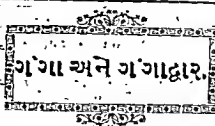
સૌએ પતિની ઇચ્છાને માન આપવું એ તો સ્વેચ્છા સિદ્ધ છે !

આ વિચેચન પરથી એ સાર પ્રકલ્પ કરવાનો છે કે, પુરૂષે, બી જેટલું જ બાંધનાથી પોતાને બાંધવો જોઈએ, અને આપણ લેખનાં કાલમાં હમણા ફકાનદાર પેઠે જૂઠાં નં-રાખતાં એકજ રાખમાં જોઈએ. જ્યાં સુધી તે એટલો પ્રમુખ તથા ન્યાયી નથી ત્યાં સુધી તે પોતાની પત્ની પાસેથી પતીનું નદી પરંતુ ઘસી અને જડુ તો મહાદાસીનું સુખ ભોગવવો. તેને માત્ર આચારિકથી કરવાથી તે સંપૂર્ણ થવાને બદલે, ઉદ્ધી અનિયમ રીતે અપૂર્ણ રહી જાય છે એ તેણે સમજવું જોઈએ. એ યુગ પર જેમ જે રીતે ભાર મી છે તેમ તેને જોના ઉચ્ચ તર સંયુક્ત બાન નથી એમજ સિદ્ધ થાય છે. આચારિકથી કથનું સુખ પોષકારીથી સોના મગજમાં પૂરતું નહીં હસાવતો તે આચારિકથી ન થતાં અનાચારિકથી થશે એમ ધારનાર પુરૂષો અધમજીયા પાષડી નહીં પહેરવાથી માંયું કુટી જવા પિતા નહીં રહે એમ ધારનારાઓ કરતાં જડુ વગર તેનથી બુદ્ધિધારી ગણી સપ્રસન્ન નહીં. પત્નીએ પતિનાં સુખ પ્રતિ વિરતઃ સત્ત આપવું એટલે એટલું તો. સ્પષ્ટ છે કે તેમાં તેની ચોગ્ય ઇચ્છાને માન આપવાની આવશ્યકતાને સમાવેશ વગર કદી થઈ શકે નહીં. માટે એક પડીને કહેવાની અને રાત્રોના ઉચ્ચ ભારવાળી જરૂર નથી. એ જુઓ, બહુજ અને અસાધારણ મુશ્કેલી હોય તેજ કયામ રીતે કહેવાની જરૂર પડે. બાકી એ સાંભળે મનોર વિપવજ નથી ! એને પતિની ઇચ્છાને આત્મ કરવાનું તેના પોતાના સ્વાધીન સ્વૃષ્ટમાં સ્થૂંક દ્રષ્ટિથી પશુપર્યંતે એમજ નથી. કલ્પે પતિ કલ્પે અને આના ફરતાજ નથી. અને સુખી પતિને તો આત્મ કરવાનો ડાકી આ પ્રવગ્ગ અપતીજ નથી. આજ કરવી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું એ તો મુશ્કેલી આનંદ સંસારનીજ લીલા હેઠળ શરૂ, અથવા હોનો જોઈએ. આજા જેવા સ્થૂંક અને સ્પષ્ટ ઉદ્ધાર જે પુરૂષને કાલ પડે તેના સમાર આદર્શ રીતે સુખી છે એમ હમે માનતા નથી. જ્યાં પત્ની અપાથી કામ કરે છે એવો વિચાર છે ત્યાં લગ એટલું અંકમાં

કાચાંજ રહેલાં માનવાં જોઈએ. પતિપત્નીનાં સોનેરી વ્યવહારમાં આગાનો કોખડી શબ્દ તો અપવિત્ર અને અવાચ્ય ગણાયો જોઈએ ! પત્નીએ કહ્યું બના સુખની શક્તિ કરનાર દરેક કામ પતિની આગા પ્રદીપ્ત અને આગાને પરિણામે નહીં પરંતુ આગાનો તો સંકલ્પ નાથ કીધા વિના, પોતાની કર્તવ્ય શ્રાધ્ધથી પ્રેરાધનેજ કરવું જોઈએ. સ્ત્રીની સમસ્ત સામાન્ય કર્તવ્ય શુદ્ધિ ખીલવવાને બદલે તેમાંના એક નાના ભાગની અસુકિત કરીને તેજ ખીલવવાનો પ્રયત્ન સ્ત્રી તેમજ પુરુષને મહા હાનિકારક નીવડ્યો છે. જે બાળપત એક શબ્દનીજ જરૂર હતી તેની એક મોટી 'એ-સાદકસોપીડીયા' રચનામાં આવી છે. અને તેથી " જોઈયો હુંગર લારે નીકળ્યો ઉઠર " અને હમારા મત પ્રમાણે તે પણ મરેલો ઉઠર નીકળ્યો છે. આગાના મોઢા વગર એક કંઠનું નહીં ચાલનારી હિંદુ સ્ત્રી એટલી ચેતન રહિત યદ્યપ્ત ગણ છે કે પત્ની કે માતા તરીકે તેણે આપવું જોઈએ તેથી દશાંશ પણ સુખ તે પોતાના પુરુષ કૌટુંબિકોને આપી શકતી નથી; પતિ જીવતાં તે છાકરાં જળનારી તથા પતિ મરતાં તે મંદિરોએ જળનારી માત્ર ધંધ ગધ છે. બેશક, આત્માકારિણી યવાના અતિ બોધથી, ઘણી દુર્ગુણી થતી અટકતી હશે પરંતુ અતિ વધારે મોટે ભાગે તેઓ નિર્ગુણી યદ્યપ્ત ગણ છે. એ હાનિ આગા એ લાલ અતિ તુચ્છ છે !

ખીજ સદ્ગુણો સાથે આગાકારિતાના સદ્ગુણની તુલના.

જો હાંદુ સમાજ લાભ હાનિનું નિષ્પક્ષ તોલ કરશે તો સ્ત્રીઓને હાલ આપાતા બોધ કરતાં કંઈ જાતના બોધની વધારે જરૂર છે તે તેને પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહીં. સ્ત્રી રૂપ શેરડીમાંથી હાલ તો તેઓ માત્ર કૂચોજ કારે છે અને રસ ડાખ લાગતાના બંધથી, તે મરેલો યદ્યપિ વાસ મારવાના લાયકી અને નિશા ચડવાના લાયકી ફેંકી દે છે ! આત્માકારિણી યવા રૂપ કૂચા પણ વ્યર્થ નથી પરંતુ ટોરજ તે માત્ર ખાધને રાજ યદ્યપિ તે કરતાં રસ જાતશુદ્ધિ મૂલ્યવાન છે. એ રસ કાઢવા સારૂ સ્ત્રી કંઈ કંઈ જાતની કેળવણી આપવાનો પુરોષોએ પોતાનો ધર્મ સમજવો જોઈએ તે હમે ઉપર સુચયું છે. અંતમાં હમે કમમાં કમ એટલી આશા રાખીએ છીએ કે, હમારા આ લેખનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીએ પતિનું માન ન રાખનારી, તેની દમ્બા વિશ્વ વર્તનરી કરવાનો છે એવો જાણનાર. અનર્થ કાંઈ કરશે નહીં. ઉચ્ચ તે તો તેના મોઢામાં મોટા દુર્ગુણો છે. પરંતુ તે પરથી જુના વિચારના હાંદુઓ એવા મોટા પ્લાલ પર આવ્યા છે કે, તે દુર્ગુણ ન હોવા એ તેના મોઢામાં મોટા સદ્ગુણ છે ! વિશ્વ વાત ખરી નથી. ભાગીયા કે નોકરની અજાણિકતા તેના સૌથી મોટામાં મોટા દુર્ગુણ છે. પરંતુ તે હોવો કાંઈ તેના સર્વોત્તમ સદ્ગુણ નથી. નોકરને રોક દર વર્ષે પગાર વધારે છે તે કાંઈ તેની પ્રાંભાણિકતા સારૂ નહીં પરંતુ તેના અન્યગુણોને લીધેજ તેની કામ કરવાની શક્તિ, શુદ્ધિમતા, ઉદ્યોગિતા, ક્ષત્તાદિ-કેમકે પ્રાંભાણિકતા તો ગુણથીજ હતી તે કરતાં કાંઈ પણ વધી નથી. તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીના પ્રસ્તુત સદ્ગુણ વિશે જણાવું, આ બાંધેત કૅલકને તુચ્છ જેવી લાગી હશે અને તે ઉપર આટલી લાંબી ચર્ચા કરવા સારૂ તેઓ, હમારો દોષ કાઢતા હશે, પરંતુ હમે તે તુચ્છ માનતા નથી. શિક્ષકનું મુખ નાનું છે તે પરથી એમ અનુમાન કરવાનું નથી. સ્ત્રી તથા પુરુષના પરસ્પર વ્યવહારનું લક્ષ્ય બિંદુ સ્થાપવાનો આ લેખનો પ્રયત્ન છે. અને સ્ત્રીની આત્માકારિતાને લક્ષ્ય બિંદુ કિંવા મધ્ય બિંદુ બનાવવામાં હાંદુસમાજ કેટલે અંશે બાંધેલી છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં સ્ત્રી પુરુષનાં સમસ્ત કર્તવ્ય પર દ્રષ્ટિપાત કર્યા વગર ચાલે એમ નહોતું.

(૨)

ભીમગોડા.

હિં

હું મળ્યો એક જાણીતો ગુપ્ત. કે દોષ, એ છે કે રહેજીદાન જે વાતો મળતી આવી કે તેના પરથી જોવાની કથનાના થોડા દોષો એકદેક ખોલવા થીજી દેવાનું કરી દે છે ! પ્રાચીન સ્થલો સાથે પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું જાણ કરી તે સ્થલોનું મહાત્મ્ય વધારવાનો એક અનુભવ થોડા પછી મેં મળ્યો હતો. ભીમગોડા 'દરબી પેદી' થી થોડેક દૂર આવેલું એક નાનું તળાવ મારું છે, અને તેમાં કરી વિશેષતા કે પ્રાચીનતા જાણી આવતી નથી, તેની જાણીમાંથી, પહોંચે કિનારે, ડોહાનું જવાનો રહેલું-માર્ગ છે. થોડા ઉપજી થાય એવી કોઈ વસ્તુની અને હરિત ન હોવાથી તેનો એક અદ્ભુત ઘટના સાથે સંબંધ નોંધાયો છે. તે નીચે મુજબ:-

ગંગાવતરણને વખતે ભીમને ઘોડાપર અડિં ઉત્તો રાખ્યો હતો. તેના ઘોડાએ ઉભા ઉભા ટેકરીને લાતો આપી, તેથી ત્યાં પોલાણ થઈ તળાવ થઈ ગયું આ કારણસર આ તળાવને ભીમ-પોલા (ભીમગોડા) કહે છે !

ભીમગોડાની પાસેજ દારુનું એક પીઠું છે કે જે યંગાવળાઓને અને કંઈકાં પંડ્યાઓને પણ વિશ્રાંતિનું સ્થાન છે ! જ્યાં વધારે આજળ જતાં દેવગુરુની કન્યા પાદશાળાની એક રાંખા છે, કે જે શાંતિનું વખતની અડિં જોડવામાં આવી છે.

કનખલ-તેલું માહોતરખ.

દરિદ્રાસ્થી દોડેક માહલને છેડે કનખલ સેત્ર આવેલું છે, ત્યાં જવાને માર્ગ દીક એક આનાના ઠાણિક દરે દરિદ્રાસ્થી યંગાઓ મળી શકે છે. અડિંનાં ઘરો તથા જમ્બર સાથે છે. નદી કાંઠે એક નાનો મુંદર ધાટ. વટ-ટફની ધાટ, અને દક્ષ પ્રજાપતિનું એકું દેવળ છે. ટુસેલી ડાળોપર ફરકા મારતા રાતી-વારીયા દેવના જ્ઞાતિજન્યો, રામના પરમચલાયક મનાતા, હરિનની ધીવરી મુજબ માણસના અતિ પૂર્વ રવરપનાં 'થોડેલ' અને મહા બુદ્ધિવાન એવા વાલસોનો વાસ છે. પાસેજ સાધુઓનો એક આશ્રમ છે. જ્યાંના કુરામાં કેવડાની પાંખડીઓ નિરતર રાખવામાં આવતી હોવાથી બહુ શુદ્ધ, શીતલ, અને સુવર્ણિક જન આશ્રમકોને પીવા મળે છે. ૧

કહે છે કે કનખલમાં પૂર્વે દક્ષ પ્રજાપતિએ ધનું કર્યાં હતું તે યજ્ઞમાં તેણે પોતાની કન્યા કે જે શિવને વરાધી હતી, તેને નોતરી નંદોલી; પણ પિતાનું ધર દોવાથી નોતરોની વાદ ન તેનાં પાવતીલ ધનમાં મળ્યાં. ત્યાં દક્ષે તેમના પતિ શિવને સમુ જવમાનદાર રાખે. વાપરવાથી પાવતીલએ આપણા કપો. શિવને આ વાતની ખબર પડ્યાં તેમણે અત્યંત કોપિત થઈ વીરમદ નામનો

૧ ગુરુજી-ગંગાની કન્યાનો રહેતો આ જાણીતો છે, અને ત્યાં જતાં (પગે) લગજન એક કલાક લાગે છે

એક ગણ ઉત્પન્ન કરી તેને દર્શનો વધ કરવા મોકલ્યા. તે જ્યારે યજ્ઞ-ભૂમિથી છ કોશ દૂર હતો ત્યારે યજ્ઞમંડા દેવાએ તેનો મુકૂટ નેત્રો અને જ્યારે તેણે આવી દર્શનો નાશ કરી યજ્ઞને ભંગ કર્યો ત્યારે દેવાએ અને ઋષિઓએ તેની રતુલિ કરી. આથી પુરાં થઈ જ્યારે વીરભદ્ર દર્શનો ઘડને વાંદરાણું મોડું ઝાંઝાંટી ફેંકી ત્યારે, ગણપતિનાં ઘડને દાણીનું રોકું લગાડતાં તે જેમ ઇચ્છતાં યજ્ઞ દત્તા તેમ, તે ઇચ્છતો યજ્ઞ ! બાદ દેહે ત્યાં મદારેવના લિંગની સ્થાપના કરી બહુ નાંખ ક્યું. તેથી મદારેવ તેના પર પ્રસન્ન થયા.

જે કે આવી નીને યજ્ઞનાં દ્રવ્યનો અને દર્શનો-બેકનો નાશ અહીં થયા, છતાં તે પવિત્ર મનાવ છે અને કહે છે કે હવે પણ ત્યાંથી ભરમ નીકળે છે !

કનખલ આગળથી ગંગાનો દેખાવ.

દરિદ્રાર કરતા અહિંના ગંગાનો દેખાવ તદ્દન ભૂતા પ્રકારનો છે. ગંગાના ભૂતા શ્રુતિ પ્રવાદો અહીંથી સ્પષ્ટ જણાતા હોવાથી તેમજ સામે આવેલી દિમાલયની બરફથી આગાહિત થયેલી ટેકરીઓ પણ નીચવણી આકાશમાં બળી જવાનો પ્રયત્ન કરતી દેખાતી હોવાથી અહિંના દેખાવ બહુ પ્રેક્ષણીય થઈ પડે છે. પાકને કિનારે પાણી નેત્રથી અડગાનું દેવાથી સફેદ ફેસ દેખાય છે, બાગીચીની પાણીની રચ્ચના વિશે તો પૂછવું જ રૂં કે સામે ટેકરીઓ પણ શુષ્ક, અને બીજા બાજુ નદીના કાંઠા યોની વચ્ચેમાની જમીન પણ શુષ્ક દેખાય છે. આવી શાંતિવાળી, રમણીય જગ્યા ખરાં યોગીઓને વાસ્તે ખરેખર લાયક છે, એમ આ રાત્રિલાયક શુભ વર્ણના દરેક પદાર્થ અને કુદરતી રમણીય દેખાવો નેહને લાગ્યા વિના રહેતુ નથી.

નદીની વચ્ચેમાંના કાંઠામાં પર ભગોળાઈતી પડેલા સફેદ પથરાઓ બાજે મદારેવના આકાશના પત્તસ પટ્ટી ન મંડ્યા હોય. તેવાજ દેખાર છે. દરિયારાણું, મંદિર, કે જે પાંડરાએ બંધાવેલું કહેવાય છે, અને જેનું શિખર તો હજુ સુધી બાધવું અપુરું છે, તેનાથી ઘોરે અંતરેડાંથી બાજુ, કેતોરક નામનું એક સ્થાન છે ત્યાં એક નહુ દેવજ હોમ કોસરકોસ ત્રણ હાથનો એક કુંડ છે, જે બહુ કડો નથી. એમ કહેવાય છે કે તેને તળીયે પારો અને ઉપર પાણી છે ! જળી તે, પાણી બહુ થયું અને બારે છે, ઉપાવાય જે મન બળે તે ચોતે બાણી પ્રથમ જમણે દાણે, યજ્ઞી કાણે દાણે અને યજ્ઞી બેક દાણે ભેગ કરવાં. ત્રણ ગ્રામ્યઆચાર્ય કયાં બાદ તેજ મન જાણી બજાડની માફક ઘુંટણિયે પડી ત્રણ આલમન કરવાં. એમ બારવાર કરવાથી એક મોટો અમકાર થતો કહેવાય છે-પાણીમાંથી લાગતમક એકદમ ભૂંટણીવાં આવવા માટે છે અને પાણી ઉપર ચડવું દેખાય છે. આ ક્રિયાનું પ્રુપ્ત ફેરારખમાં એવું વર્ણવેલું છે કે એ પ્રમાણે કરનારના પેટમાં ચિવલિંગ ઉત્પન્ન થાય છે !

જળી કહે છે કે દરિયાથી ચાર પાંચ માઈલને અંતરે "ન.તગંગા" નામનો ગંગાનો એક મોટો કુટો છે જેની પાસે " નીચપર્વત " નામનો એક નાનો પર્વત પણ છે. તેપર મીચલીનું સ્થાન છે, તેમજ તે પર્વતની નીચે ઉત્તરે બાજુએ નીલેશ્વર અને બીજા બાજુએ ચોટક દુર મેદીરાકર મદારેવનાં સ્થાન છે, જ્યાંની માટી બહુ લાજ હોઈ તેનું લિંગ કરી તે લિંગની પૂજા કરતાં બહુ પ્રુપ્ત લાભ છે, એમ ક્રેત્રમા હાગવમાં વર્ણવેલું છે. આ સ્થળની માટીનું લિંગ બનાવતાં તેમાં શુભશુભ ક્રિયાઓ કરાવતાં પ્રાક્ષણે જેમ સોપારી મેલી કોઈ દેવની તેમાં પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરે છે તેમ કરવાની તરફ રહેતી નથી, તે માટીનું લિંગ થતાં તેમાં નીલ સ્ફેગોજ દોષ છે, એમ કહેવાય છે !

કનખલ-સોવાઝમ, જાતિએક રહિત સોવા !

સ્વામીશી વિવેકાનંદના શિષ્યોએ સમગ્રપૂજા મિશન સોવાઝમ નામની એક ઉપગામી સંસ્થા અહિં સ્થાપી

૧. કહે છે કે હવે પણ કનખલથી છ કોશપર નીચવણું થયા છે.

છે. આ સંસ્કૃતની રચાવના ઈ. સ. ૧૯૦૧ માં થઈ છે; અને આજ દિને સુધી ૬૫૦૦૦ કરતાં વધુ માણસોને એ આશ્રમે ઔષધ પાછા આપી રાખે મુજબ કર્યો છે. ૧૯૧૨ માં આશ્રમે ફરી દુબર માણસોની સુધુષા કરવામાં આવી હતી જેમાં ૨૦૧ પેશના, ૩૫૮ સુધના અને ૨૩૧ કૌશિયાના હતા. રોગોને માર આપવા આપવામાં આવતું નથી પણ આશ્રમમાં સખી તેની યોગ્ય સુધુષા પણ કરવામાં આવે છે. અંધ વર્ષે હાથ રોગોએ સાથ એક નવીન 'વૅલ્ડ' બાંધવામાં આવ્યો છે, જેમાં બાર રોગોએની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આશ્રમની વિશેષ ખુબી તો એ છે કે સુધુષા કરવામાં નવિનો બેદ બીઝુવ રાખવામાં આવતો નથી. હિંદુ, મુસલમાન, ટેક, બંગ્લી, બંધાની સુધુષા કરવામાં આવે છે. ૧૯૧૨ માં જે રોગોએએ એના લાભ લીધો હતો તેમાં ૮૪૦ ચમાર અને ૨૩૦ બંગ્લી હતા. આશ્રમ પાસે સખી ફેંટ કૌન નથી-રોર આવે છે અને રોર ખવાય છે ! આશ્રમને ફરેક જાણે મદદ આપવી પડે છે.

અપાધૂર તથા કંબુપાશ્રમ.

અહિંનુ ત્રીજું નેવા લાપક રજલ મથાપૂર છે. ત્યાં એક બે ભૂનાં દેવળો છે. એક દેવળ બુદ્ધ દેવનાં રવાને નામે પ્રખ્યાત છે, પરંતુ બુદ્ધ પ્રતીક હોય એમ જણાઈ નથી. એ એક બીજા બાબુથી ચોવનાથ કુંડાને કિનારે છે, અને અહિંને દેવાય પણ બુદ્ધ રમણીય છે.

કહે છે કે દરિદ્રારથી ૩૦ મૈલ દરિયા કવ આશ્રમ અવિરો છે. ઈતદાસપ્રસિદ્ધિ આપી ચક્રતક્ષાનો જન્મ આજ કોણે થયેલો, અને તે અહિં જ હજરેલી, એ ચક્ર આપતાં બંદેન પ્રેક્ષકની નજર કંઈક વધારે બાંધેક થઈ દરેક વળી આ રવાન દિમાલયમાં આવેલું હોવાથી અહિંને શીતજ વાયુ અને નિસર્ગચોખા પણ અનુપમ દરો.

“હરિદ્વાર યુનીયન.”

મનખલ, હરિદ્વાર, અને જાલાપુર એ ત્રણે ગામોની મળી એક યુનિસિપાલિટી છે જેને “હરિદ્વાર યુનીયન” કહેવામાં આવે છે, આ ગામો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ બહુજ સારાં છે. મધુરા કે કાશી જેવી ધુર્ગધ કે મલીથી અને બીઝુલ નથી. કાશીનું તો પવિત્ર ગંગાજળ પણ પીવાને નાલાયક પેઠ અપેક્ષા પ્રભાવ છે ! પણ અહિંનાં બધાં ઘરો સ્વચ્છ છે ! અને નદીમાં પણ બલીથી બીઝુલ નથી-તે રહેલી પશુ રાક્ય નથી કાશી કે મગજોના પ્રવાદ બુદ્ધ એસળધ વહે છે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંનાં સર્વ પવિત્ર સ્થાનોમાં સ્વચ્છતા અને સુવિસાંદર્યની બાબતમાં હરિદ્વારને નંબર પડેલો છે, એમ કહા વિના કોઈને પણ સાકરો નહિ તેનું માન થયું અરો અહિંની આ યુનીસિપાલિટીને ધટે છે.

હપિકેશ—ડોસીની સુપરી.

હપિકેશ અને હપિકેશડોસી બરાબર વચમાં—હરિદ્વારથી લખખ જ. બીજાર માહલપર—ગોરાચાને અને થાપાનુઆને વિચાર્યે ખાવાની એક જગ્યા આવે છે જ્યાં ગાદી આવતાં મોટા પોતાની મેળેજ અટકી નાચે છે ! અહિં ધામને અને માર્ગને ધંડું ચીકું પાછી કંઈપણ કામ આપ્યા વિના પીવા મળે છે. અંદર નતાં બે ત્રણ ગ્રંથમાં જણાય છે જેમાંનાં એકમાં ગાંધે વિષે દોષ છે (જેનું કુપ વિષે કહે છે કે, તેની મલિક રોડી સાથેના વિષેને ખવાયી દે છે); બીજા સાધારણ રહેલાનું જેનું છે; અને વચમાંના ગ્રંથમાં એક દાડપીનર જેવી રોડી સાથેના જુગમાં ગાંધીની મલમે કુંડલી બેલી જણાય છે ! કહે છે કે એ રોડીને બીજા બે બેરોર. હતી જેમાંની એક અરી થઈ છે. પ્રથમ એવે અહિં રાખી એક નાની સુપરી બાંધી અને બાદ પાછી અહિં પાવાની મુસાફરોને સમજ કરી આવવાથી જેમ જેમ હોપ્રિય થઈ ગ્રંથ તેમ તેમ તેની જગ્યાને વિરતાર વધતો ગયો. એ રોડી આજે દિવસ અને રાત બેન રહેતી બેઠી દોષ છે-શને પણ તે બીઝુલ ખચડી કે કાપી નથી-એમ કહેવાય છે ! અને તેમ

હો, પણ પશુ અને મનુષ્ય બેકને વિશ્રાંતિ લેવાનું, અને રસ્તામાં સ્વચ્છ કાચ જેવા પાણીના ડરાઆને છે પણ તેનું પાણી પીવા લાયક નથી હોતું—તેથી જુલાલ થાય છે—એવા સંભોગમાં, એ એક પશુ સાથે રથગ છે, અને યાત્રાજીએને તે એક આશિર્વાદ સમાન છે. એમ કહેવામાં અતિસરથાકિન નથી.

દરિદ્રકેશ, અને તેનું મહાત્મ્ય.

દરિદ્રતાથી જોઈ માઈલને અંતરે દરિદ્રકેશ નામનું આ એક મહા રમ્ય રેયાન છે. ત્યાં “કુબ્જક્રમ” નામે એક મુખ્ય તીર્થ છે. આ તીર્થમાં “કૈશવ” ક્ષત્રિયે વિષ્ણુમીત્યર્થ તપ કર્યું હતું તેથી આમ કહેવાય એવી કુબ્જક્રમ ધારણ કરી વિષ્ણુએ તેને દર્શન દીધાં હતાં તેથી એ તીર્થનું નામ કુબ્જક્રમ પડ્યું. એ આશ્વરશ દ્રશ્ય છે એમ કહેવાય છે અને તેને કલ્પિત કૃત આવતાં પણ કહેવાય છે, જે બહુજ દુર્ભોજ હોવાથી માત્ર બહુજ આચવાનને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહેવાય છે. આ દરિદ્રકેશ તીર્થમાં રામ, લક્ષ્મણ, બરત અને રાવુદ્ર, એમ ચારે બાઈએનાં મંદિરો છે. બીજે કોઈ પણ દેહાણે આમ જણાતું નથી. અહીં બાગીચીના પટ પાણ બહુ હોય અને પડોળો હોય બહુજ નેરથી વહે છે અને સ્વચ્છતાનું તો પૂરતું જ છે.

આખા બદ્રિકેશમાં કેટલાં તીર્થો છે અને સર્વેનું મહાત્મ્ય શું છે તે બહુ સંકલિત કહેતું એક પુરવઠ સંસ્કૃત શ્લોકમાં હોય છે જેની કથા પ્રાણલિપી કરી સારી અર્થપ્રાપ્તિ કરે છે. બદ્રિકેશ નવાર યાત્રાજીએને આથી કેટલીક દર્શકત આગળથી આનુવાની તક મળે છે.

બાબા કાલીકમલીવાળાની ધર્મશાળા.

દરિદ્રકેશમાં બાબા કાલીકમલીવાળા નામના એક મહાત્મ્યે આયરે ૫૦૦ મત્સ્યની સંગવડ છુટાથી થાય એવી ઘોડી એક ધર્મશાળા બનાવી છે. બિમ્બકે અને સાધુએને ફોજ જેમ અહિં બોલાવે છે એથી તેમજ અંધાળ આપવામાં આવે છે તેમજ અન્ય યાત્રાજીએને પણ બોલાવ સિવલની દરેક સંગવડ કરી આપવામાં આવે છે. એવી સંગવડ અને એવા પ્રેમભાવ બીજે કોઈ સ્થળે દેખાઈ આવતો નથી. યાત્રાજી એને ઝાંઝા, પાણી, રહેવાને એક બેરડી, પાપરવાનું, ભેટનાં પાત્રો આદિ અને દીવો વિગેરેનાં માત્ર આપવામાં આવતાં નથી પણ તેમને પાતાના પગનું મુખ-પગ બાંધવા મળે એ ઉદ્દેશથી દરેક બાબા અને ધર્મનું કોઈ પણ મહાત્મ્ય એક જિના-એકે મુખ-પગ પણ મંગાવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત જેવા લાયક સ્થળો બતાવવા સાથે આસ મહાત્મ્યોની પણ વ્યવસ્થા કરી રાખેલી હોય છે. એ બધાં સાથે એક પૈ સરખીદે આપવી પડતી નથી—ઉપા હોય તો પાતાની રાકિન પ્રમાણે યાત્રાજી બાબા કાલીકમલીવાળાના એ કુટુંબમાં કે જે મુખ્યત્વે શ્રીમંત મારવાડીયાનાં દાનથી બનેલું છે—કંઈક આપે. કાર્યકર્તાઓ બહુજ નમ્ર સ્વભાવના છે અને મુખ્ય કાર્યકર્તા પેતિ રાત્રે કાનસ લઈ કોઈ યાત્રાજીને કોઈ વાતની તકલીફ તો નથી, તેની તપાસ કરવા આવે છે, અને યાત્રાજીએને એટલે બહુજ ચીકણથી વાત કરી તેમની ખેરઆશીસ્ત પૂઠે છે.

આ ઉપરાંત અહીં બીજી પણ ધર્મશાળાઓ અને સદામનો છે જ્યાં બિમ્બકેને દાન અને રાકિની કે સીધું આપવામાં આવે છે અને યાત્રાજીએને રહેવાની સંગવડ કરી આપવામાં આવે છે. પણ બાબા કાલીકમલીવાળાની જુબી તો કંઈ બોરા છે. દહે છે કે પ્રવાસાદિ અન્ય યાત્રાનાં સ્થળોમાં પણ બાબાજીની અનેક ધર્મશાળાઓ છે અને બદ્રીનારાયણના રસ્તામાં પણ એમનીજ ન્ય લેણે છે. કોઈ સાધુ બાબાજીનાં સહાયત્વની ચીટી મેળવે તો ૧૬૪ માઈલની પડાણી, બદ્રીનારાયણની, યાત્રા તે કંઈ પણ ખર્ચ વિના બાબાજીના પ્રતાપે મુખરૂપ કરી શકે.

સાસા બેજનાથવાળું રામાશ્રમ.

આવા ધનરાજ બી નામના સંસ્કારાર્ણવ એક મનુષ્યથી મહાંતની સંસ્કૃત પાસવાળા, કહેા

કે શાસ્ત્રિય શિક્ષણ આપનાર એક નાનું ગુરુકુળ, અદિતી થોડું દુર છે અને "કેલસ કીર્તિ આશ્રમ" કહે છે. ગંગા કિનારે વેદાદિ શાસ્ત્રો અધ્યયન કરવા સારૂ આ આશ્રમ સારૂ કહી શકાય. જાના કાશીકમ્બોવાળાના આશ્રયથી એક સંસ્કૃત પાઠશાળા પણ આવે છે.

આ ઉપરાંત પરમપદારૂદ્ર, રત્નમી રામતીર્થ એમ. એ. ને અતિ પ્રિય ને આગંગા અને દિમાલય ત્યાં આમા નિવાસી રાવપંડાદુર લાલા બેનનાથ, પેન્સનર બાબા, એમણે રત્નમીઝનાં રમણાચાર્ય એક આશ્રમ બાંધ્યા છે અને તેનું નામ શ્રીરામાશ્રમ રાખ્યું છે. આશ્રમમાં સંસ્કૃત ધાર્મિક સાહિત્યની એક સારી લાઈબ્રેરી છે; ઉપરાંત કેટલાંક મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી પુસ્તકો પણ છે. આશ્રમ બહુ મુંદર છે અને તેની બિશેષ ખુબી તો એ છે કે આશ્રમના દરજ્જાની બહાર પણ મુકનાંભ ગંગાની રેતી આવે છે ત્યારે પાણી થોડાંક ડગલાં આવતાં એક હિંચો પડતો આવે છે. આથી આ આશ્રમની ચોખ્ખા ખાસ વખી છે, 'આશ્રમ' નામ આવે ટેકાણે સાર્ય કહી શકાય.

વિદ્યાર્થીઓ અને સંન્યાસીઓને અદિ શિક્ષણ (માત્ર સંસ્કૃત ધાર્મિક સાહિત્ય) આપનાર આવે છે. બેનનાથ વિશેષ સર્વ ખર્ચ લાલાજી આપે છે.

નવો લદ્દમણ ઝૂલો.

હાલકેરાથી બડીનાથયજ્ઞને રસ્તે આશરે ૨-૨૫ માઈલને અંતરે એક લદ્દમણનું મંદિર છે, જેની પાસે ગંગાને કાંધે પાર જવા સારૂ બધેથી એક પક્ષ છે અને "લદ્દમણ ઝૂલો" કહે છે. ત્યાં ૨-૪ ફુટનો પાસુરજ સામાનની છે અને એક સંત સેવાશ્રમ, મુર્મયાળા અને સદાચર પણ છે. થઈ ખડ આ સ્થાને પહેલે કે યોગ પરંતુ જી રાકાય છે—કાંચાં આદિ આવી રાંઘતા નથી. રસ્તો પદાર્થમાંથી હોવાથી મેઝાણ લઘા ઢોળાવવાળો છે. લદ્દમણ ઝૂલો તે કાંઈ લદ્દમણનો દાંઘો નથી પણ કલકત્તાના હાનુદુર રાવપંડાદુર શેઠ મુરજમલે ચાવણુચેની સમગ્ર સારૂ બંધવી આપેલો લોખંડ અને લાકડાનો એક પક્ષ છે.

નૂનો લદ્દમણ ઝૂલો.

નૂનો પૂતની સાગરો હાથની લંબાઈ માત્ર દોરીયામાં બરિલાં રીકસે પરીજન પાર કરી પડતો. એક દોરી પકડી અડકે પત નીચે બધેલા સાગરો પર મેલી બહુન યુક્તિપુરસ્કાર એ પધારે કરેલા પડતો. તે બધે ચૂં નીચે મેલાડ અને ગંગાની લંબાઈને ખ્યાલ આવી બધ ઉપર ચલે તો ત્યાં અતિમ સમાધિ થઈ જતી ! એ નૂનો ઝૂલો નેણે પાર કરી યાત્રા કરી છે તેવાઓની આમળ એવું નામ લેતાં તેઓકપો કહે છે. હજીમે પેથે પાર નહિ આમ બહુ મુરોતદેવાથી તે પ્રદેશનું નામ 'રત્ન', પાણમાં આશુ દત. આ રીતે પ્રથમ સ્વર્ગમાં જતાં આટલી મુશ્કેલી અને નેખમ વેડકું પડતું; પાનું દેરે એ સ્વર્ગમાં, આંખ બંધ કરી લયડતામાં જોયો જવાય છે ! એ ઝૂલો આવાર ગંગાને મોટી રેલ આવતાં ઘસઘસ ગયે દેનો; તેથી હાલનો નવો અને સ્ટેટો ઝૂલો બાંધવામાં આવ્યો છે. ગંગા પર, બડીનાથયજ્ઞના રસ્તામાં આવતા બધ પડેલાં એ સૌથી મોટો અને મુશ્કેલી બધો હોવાથી પેલી પાર જતાં અર્ધી યાત્રા ખતાસ ચઈ, એમ પૂર્વે મનાતુ.

ભેરવળાં.

આ પ્રદેશ બહુન રમણીય છે. એને લખોવન કહે છે. નાદિનાં લખોવનની ગંગાના આ ક્ષેત્ર નિર્મળ, અને રોજન જળથી પવિત્ર થયેલાં આખર શી વિશાલ કે અદિ શંકરાચાર્યે થોલાડું બાપ લખુ દત્ત અને પર્વતી બોધે રવા દતા એમ કહેવાય છે. એ બધું છેડી આજી ચાલીએ તો કેદાગરમાં બુદ્ધપતન નામનો દિમાલયનો એ. ગુજ આજતો કહેવાય છે. "કાશ્ય-૧૨૨૮"ની માફક અદિતી પડવાથી દિગ્ગજ મળતું એવી માન્યતા, દત્તી અને રામાયણ (કુરુકાંઠા ૧૩-૪૧) અને અલ્પમાન (નવ પર્વ, ૮૫-૭૩)

માં પણ એવી રીતે આત્મચાત કરાનાની પ્રયાનો સ્વીકાર કરેલો છે. કહે છે કે એકવાર સ્વામી દયાનંદ પણ દયાનંદ થયા પૂર્વે, એનો લાભ લેવા લલયાયા હતા. કે ધરનાં માણસો આવી, પકડી, જરી અને પરાજાયો એવી તેમના મનમાં તે વખતે બીક હતી !

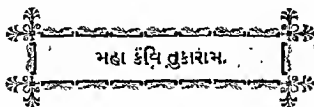
હાલની યાત્રા અને પૈથાના સમયની યાત્રા.

હવે સુબધી આંધાંત શુદ્ધ દક્ષિણી દોઢી ખંડના સામા કિનારા ઉપર સુધી જઈ પહોંચ્યા તથા તે તરફને તમામ પ્રદેશ ખુદી વળ્યા, જે સહેલાઈથી તથા સલામતીથી તેમજ અડપળાં થીતે આ યાત્રા કરી શકાઈ તે પરથી હમારું ચિત્ત આગલા—દાખલા તરીકે પૈથાના—સમયમાંની યાત્રાની સુરક્ષા, જોખમ તથા પીમાપણાં સાથે તેની વિરુદ્ધ તલવા કરતા તરફ સ્વાભાવિક રીતે દોરાયું છે.

એ તો સર્વશ્રુત છે કે વાહનદ્વારા યાત્રા કરવાથી યાત્રાનું અર્ધું પુણ્ય તે વાહનને મળી જાય છે અને યાત્રાળુને કમી માત્ર અર્ધું જ બચે છે ! આથી લોક પગેલ યાત્રા કરતા હજુ પણ જૈન મુનિઓ અને તેમનો સંઘ પગેલ યાત્રા કરે છે. પેરાવાઈના વખતમાં દરોરાને દિને, કારણ કે એજ સૌથી સરસ જાતુ છે, સર્વે યાત્રાળુઓ પુનામાં આવી બેગા થતા અને ત્યાંથી બધા સાથે નીકળતા. મેદિ બાગે વાનપ્રસ્થ થયેલાંઓ—ધર્મ સંસારની જાનજ અને બચ્ચાં છોકરાંઓનો પ્રેમ છાટી દીધેલાંઓ—એ સંઘમાં હોતાં. હમણાં પણ રહે છે તેમ તેમની સાથે એક કણ્ડિયા રહેતા કે જે યાત્રાળુઓને બહુજ સસ્તે બાને, ધાર્મિક લાગણીથી, અનાદિ પૂર પાડતો. ઉપરાંત કેટલાક શિવરવાર પણ રક્ષાર્થે હોતા. યાત્રાના રસ્તામાં કેટલાક યાત્રા સુકર કરવામાં આવેલાં હતાં જ્યાં એમની બદલી થઈ એમને બદલે બીજાં માણસો સંઘની સાથે જતાં. આ રીતે પગેલેજ આ બુદ્ધિઓનો સંઘ યાત્રા કરતો. દરેક યાત્રાપર યાત્રાળુઓની ગણતરી કરવામાં આવતી અને તેમનું જોખમ તેમની રક્ષાર્થે મોકલેલાં માણસોપર હોતું. આમર્લી થાણાંને સદ્ગતિલાગત 'ચાલ' રોપીયા છો તેઓ છુટા થતા. એક રાત્રીમાંથી બીજા રાત્રીમાં જતાં તે રાત્રી એ યાત્રાળુઓ વાસ્તે જોખમદાર ગણાતાં ફોઈ પાસે યાત્રામાં અત્રાદિને વાસ્તે પૈસા ન હોય તો રાત્રી તરફથી યા કણ્ડિયા પોતે પોતાની તરફથી જોઈતી વસ્તુઓ મક્ત આપતો, કારણકે તેમ કરવાથી તે પોતાને પુણ્ય લાગતી, એમ માનતો. ચલુ જે પાસે પડે યાત્રા કરવા જાય નહિ તે મદદાળુ હિંદુ પાસે પૈસાં લેતા કરવા નીકળે એ સંજોગિત નથી. કારણકે એવી માન્યતા હતી કે પાસે પૈસાં યાત્રા કરવાથી યાત્રાળુને કંઈ પુણ્ય લાગતું નથી—તેની મહેનતનો બદલો તેને પૈસા આપીને મદદ કરનારને મળે છે. ચોર અને ડાકુ ઓ પણ યાત્રાળુઓને ભાગ્યેજ લૂટતા—કારણકે એક તો યાત્રાળુઓ જોડે રાત્રીના હાથીયારબધ માણસો હોતાં; બીજો યાત્રાળુઓ બધા જાનવાળાં રીસપર પવાવાળાં હોવાથી અને યાત્રાએ નીકળેલાં હોવાથી તેમની પાસે વધુ દ્રવ્યની સંજવના હોતી નહિ; અને ત્રીજો, તેઓ યાત્રાળુઓને લૂંટવામાં અત્યંત પાપ માનતા. યાત્રાળુઓ આખાં દિવસની—ચારે પાસની—યાત્રા કરતા, અને ગંગાનું જળ રામેશ્વરમાં અને રામેશ્વરનું ગંગામાં, પોતે કંચણ લાવી, નોખતા. આ યાત્રામાં ઘણાક રામશરણુ થઈ જતા; તેમની નોંધ યાત્રા પર સેવાવી અને કાંતો પાછવળતા યાત્રાળુઓ સાથે કેળીછ રીતે તેની ખંબર લાંબતાં વળગતાઓને પહેંચાડવામાં આવતી યા તો તેજ યાત્રાળુઓ પાછા ફરતાં પોતાનામંત્રા બોલા થયેલાંની ખંબર તેમનાં સંજોગિયોને આપતાં, તેઓ મંત્રાનેનાં રંજો જાના સમાચારથી ખુશ થતા, કારણકે યાત્રામાં મરનારની સદ્ગતિ થાય છે એવી તેમની માન્યતા હતી. પાછા આવનારાં બહુ બાચસાળી ગણાતાં અને તેમને એક મદદામાં નેરહ માન રાહેરીયા તરફથી મળતું. તેમને નિશ્ચ વંદનાદિ કરી રાહેરીઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માનતા અને યાત્રાના પવિત્ર સંસ્કારથી, તથા આખી યાત્રામાં હંશર વિષયક વિચારોનું થવા કરવાથી, યાત્રાળુનો જ્ઞાનમાં પણ જરૂર કંઈક વધારો થતો. આખું દુકાને તેથી કેટલાક ઉપદેશ આપવા તેઓ સક્રિયમાન થતા.

આજનાં સમયની યાત્રાનાં સદ્ગતિ તેમજ દુર્ગતિ હવેની યાત્રાના પ્રસંગમાં બોલા થયા છે.

સર્વભક્તી - વર્તમાનપત્રોએ યાત્રાની તરફ તથા લાભ ધણાં થયાની નોંધ્યા છે; તે છતાં હજી પણ યાત્રાની જિલ્લા પર ને અકાદમ ડાપ પડે છે તે તો દરિદ્રાર એટલે દુરવાં સ્થળની, તથા દરિદ્રાર નિર્વાં પર તીર્થવા યાત્રા કરવાથી અનુભવાય છે.

(લેખક:—ગ. રંગીલદાસ મગનલાલ કામડીઆ—ગણદેવી.)

આજકાલ આપણે જગતના પ્રખ્યાત કવિવર અને નોબલ પ્રાઇઝ મેળવનાર પ્રથમ હિંદી બાપુ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર વિશે ઘણું સાંભળીએ છીએ. પશ્ચિમના વિદ્વાનને રવીન્દ્ર બાપુનાં કાવ્યો છપરી ગીતોના યહ પડ્યાં છે. નિઃશંક એ કહી શકાય છે તે લોકોની ઉત્તરતા, નિષ્પક્ષપાતપણું અને મોટાદળ દર્શાવે છે. આપણા કવિ, વચ્ચકને પોતાના વિશ્વાસમાં લઇ સે છે અને પોતાનું હૃદય તેના આગળ ખુલ્લું કરે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને તેના એકજ " ગીતાંજલિ " પુસ્તક પાછળ આટલા બધા ગાંડા યહ મ્યાં છે એજ કવિની મહાન કવિતા શક્તિને આપણને ખ્યાલ આપવાને પુરતું છે. પશ્ચિમના વિદ્વાનોનાં એવો મત છે કે અમેરિકા તેઓ રવીન્દ્ર બાપુના કાવ્યો વાંચે છે ત્યારે તેઓ પૂર્વમાં પ્રેરેલાં જાન હોય એવો તેમને ભાસ થાય છે. સંપ્રિત ' ઇંગ્લીશ્વેરીટ ' અંગ્રેજ કવિ Rudyard Kipling નું " East is East and West is West—the twain shall never meet " (પૂર્વ તે પૂર્વજ છે, પશ્ચિમ તે પશ્ચિમજ છે—એ બેડાં કદાપિ મળશે નહીં) એ યુગ ઝાંઝ પડશે એમ હવે રવીન્દ્રનાં પરાક્રમથી લાગે છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં હામ આસમાને જમીનને ફરકે છે ખરો, પણ તેથી, કંદરત જ્યાં જાઓ ત્યાં સરખીજ છે એ નિયમે, પૂર્વ અને પશ્ચિમ સામારે ઉભય એક બીજાને નહિ મળી શકે એ તું સમજી શકતો નથી. પૂર્વ અને પશ્ચિમ ઉભય એક દિવસ એકઠા મળશે એવી દેવલાકની આશા છે અને એ આશા ખરી પડશે એમ રવીન્દ્ર બાપુની " ગીતાંજલિ "ના પશ્ચિમે કેરવા સત્કાર ઉપરથી લાગે છે. ગમે તેમ હે, પણ આજકાલ તો રવીન્દ્ર બાપુનો જ્યજ્યકાર પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભૂમયમાં યહ રજો છે.

સત્તકવિ તુકારામનો પરિચય.

પરંતુ જે લોકોએ ભારતના પુરાણ સાહિત્ય, ખાસ કરીને દેશી ભાષાના સાહિત્યનો કોડા અભ્યાસ કર્યો છે તેમને ટાગોર બાપુનો કવિત્વ પ્રભાવ આશ્ચર્ય જનક લાગતો નથી. ભારતના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પોતાના આધ્યાત્મિક અનુભવો સેકંડે સુધી પ્રભાવથી ગાનારા અસંખ્ય દરિદ્રોના વંશની રવીન્દ્ર બાપુ એક બાકિત માત્ર છે. Non-Christian માને ખ્રીસ્તિ નહિ એવા સપળા પ્રોટેસ્ટાં અને અભ્યાસકોને જે લોકો

“ જંગલી ” અગર Heathen માને છે તેમને આ અનુભવોની ખુલ્લી પરિપૂર્ણતા નહિ સમજાય એવો એક ગુણવાડો યદ્ય પડશે. રવીન્દ્ર બાણ્યે કંઈ પણ નવીન કરી નથી દેખાડ્યું—સિવાય કે એક આશ્ચર્યનક સંગીતનો—પોતાના જંગલી કાવ્યોનો—અગ્રેજીમાં સચોટ અનુવાદ કર્યો છે. પણ તેમાંએ તેણે પોતાના વડવાઓની વર્ષોથી ચાલતી આવતી ખ્યાતિને ધણીજ ખાહોશીથી વધુ ઉજ્જવળ દીધી છે.

જેમને દક્ષિણ પોતાના કાર્યક્ષેત્ર તરીકે સોંપવામાં આવ્યું છે અને જેમને દક્ષિણમાં મુસાફરી કરવાનો આનંદ પ્રાપ્ત થયો છે તેમને કવિ તુકારામ, ધણી જાણવા જેવી બાબતો પુરી પાડે છે. જે જુના વખતના કવિઓ વિશે હું ઉપર સ્ટાટ કરી ગયો છું તે કવિઓનો વિચારચાળાનો તુકારામ આદર્શ નસૂનો છે. તેની સાદાઈ, ભાષાની સરળતા, તેનો ઉમંગ અને કવિત્વશક્તિ ધણાજ ઉચ્ચ પ્રકારનાં છે; અને દક્ષિણમાં તેનું માન અને લોકપ્રિયતા અદ્વિતીય છે. તુકારામના અભંગો (છંદાઓ) પદ્ધતિ ઉપર અને ખીણમાં ભટકતા ગમાર ભરવાડોને પણ હજીવાય હોય છે. (રવીન્દ્ર બાણ્યનાં કાવ્યો પણ જંગાળના દરેક ગામડામાં રસ્તા પર ઝાડુ કાઢનારને સુઢાં જીભને ટેરવે હોય છે.) તપતા સૂર્યના તાપમાં ધીમે ધીમે પંદરપુર તરફ પ્રયાણ કરતા અને ઠંડી રાત્રિએ તાપણું કરી તેની આજુબાજુ એકઠા થયેલા યાત્રાળુઓ પણ તેના બજનો મોટ મોટથી લલકારે છે.

કવિનો જન્મ અને બાલ્યાવસ્થા.

તુકારામનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૦૮ માં પુતાની નજદીક ઇંદાયણી નદીને કાંઠે આવેલા જેઠા નામનાં નાનાં ગામડામાં થયો હતો. તે જ્ઞાતિએ શુદ્ર હતો. અને તેના વડવાઓ ધંધો કરતા હતા. પણ તે સઘળા સાધુ પુરો અને પોતાની માનુષ્યમિતા સાચા શ્રેવકો હતા કે જેને મોટે તેમાંના એ જણે તો પોતાની જીંદગીનો લઘાઈમાં ભોગ પણ આપ્યો હતો. તે લોક વીડીયાના કેન્દ્ર મંદિર દક્ષિણમાં આવેલા ધાર્મિક સ્થળોમાંનું એક છે—તકનો હતા. આ વીડીયા અગર વીડુક કોણ હતો એનો નિર્ણય કરવો એ વિધાયુક્ત પણ ગદ્યજ વાદનિવાદનું કારણ યદ્ય પડ્યું છે; પણ એક બાબત તો નિર્વિવાદ છે. તેના મંદિરમાં—પુરીના જગન્નાથના મંદિરમાં છે તેની મારક-બધી જાતો સરખીજ છે; અને અભિનાની આંજણુ તેમજ રંક શુદ્ર એક એવારે પાણી પીએ અને એક પાતળે ભોજન જમે છે. કારણ અને અન્ય સ્થળોની લબ્ય નિર્જન ગુફાઓ ઉપરથી એમ જણાય છે કે આગળ યુદ્ધવતું વિશેષ પ્રબળ હતું, અને વીડીયાએ યુદ્ધધર્મમાંથી જન્મ પ્રમાણે જાતિ નહિ માનવાનું ઉછીનું લીધું હશે. કેટલાક યુરોપીઅન વિદ્વાનોનું માનવું છે કે તે જોતમ જાતેજ છે. દિંદુ લોકો વીડીયાને દેવ માને છે એટલે ઉપલી માન્યતા કેટલી અવધિ પર્યંત સત્ય છે એનો નિર્ણય કરવાનું કાર્ય અસાધ્ય છે. હું પણ તેને જાનમ કહેવાનું સાદસ તો નહિ કરો શકું. પરંતુ તેનું અનુકરણ-અનુરૂપ હોવાનો સંભવ છે. તુકારામ જન્મ્યે તે સમયે Comparative Religion જેવું કંઈજ નહોતું. તેને મનસો વીડીયાજ પરમેશ્વર, જીવતાભગતા દેવ, શાણુ-સની સાથે કરતા અને તેની પ્રાર્થનાઓનો નિસાનીથી અને સ્વપ્નામાં જવાળા આવતા દેવનું હતા.

તેના ૫૨ પંડેલી આપતિઓ.

ઈ. સ. ૧૬૨૯ માં બ્યારે તુકારામ તરતનોજ પુખ્ત ઉમરે પડેલોહો હતો ત્યારે દક્ષિણ થોડે થોડે અંતરે વારંવાર, પંડતા આવતા દુષ્કાળોમાંના એકથી કુટુંબ થઇ ગયું હતું. તુકારામના માતા-પિતા, પત્ની, અને છોકરાઓ મરી ગયાં. તેના મોટાભાઈની ધણીઆણી-તેનો ભાઈ તો ક્યારનોએ સન્વાસી થઈને સગાવહાલા આગળથી લોપ થઇ ગયો હતો-પણ મરણ પામી; અને કવિના દુઃખનો ઘડો લગભગ ભરાઇ ગયો. આ બધામાં ઉમેરો કરવાને જે થોડો અનન્યકાર તેની પાસે હતો તે 'મુઠી' ગયો. અનાજની કિંમત દુષ્કાળથી વધી, અને ગામ લોકો-ભૂખે મરતાં અને ગરીબાઈથી રીબાતી ગામલોકો-તેનો માલ ખરીદી શક્યાં નહિ. ભગવદયને લીધે અને સગાવહાલાના મૃત્યુથી નિરાશ થઈને દિલાસા માટે કવિ ધર્મ તરફ વળ્યો. તેનો એક ૪૫રો આપણને એ વિષે ધણે સારો ખ્યાલ આપે છે.

By caste a Sudra, I plied my trade; Vithobai was my God, (Ye have asked, O, Sages, therefore I tell.)

The famine came, and my parents died and left me to mourn,

My wife also, my beloved died in my arms crying for food.

My money was spent, my honour gone, and shame encompassed.

There was ancient ruined house of God: There I took my abode,

I performed worship on the eleventh day, but at first my heart was distracted+

આ સ્થળે આ કાવ્ય ધણું લાંબું હોવાથી આમું અપાય એમ નથી. તુકારામે દેવતાથી પોતાની ભક્તિ માણી રાખી, -સાથે પુરુષોના પગ ધોવા, કથા કરવી, અને પ્રાર્થના તથા ભજન મંડળીમાં ગાવું; અને એ સવળા ઉપરાંત 'ખીખનું' ભણું કરવાને અધ્યાય અદ્વેષભરે ઉત્તરવી. ' ઉવરે

God the merciful despises not the believer, This I came to realize,

All my riches now are the verses which God hath put into my heart,

Says Tukaram the poet.*

એના આ ધાર્મિક ઉત્સાહનું એક પરિણામ એ આવ્યું કે તેણે કુટુંબ સાથેના સંબંધ તરફ ધ્યાન દેવડાડે રહેવા માંડ્યું. દુષ્કાળ થી બચા સાથે કશ્ચિત્તની ગાહોડવાણી કેંઈક પ્રમાણમાં પાછી આવી. અને આપણા કવિનું ખીજવારનું લગ્ન થયું. જેમ જેમ વખત જતો

+ હું જાતે શ્રદ્ધ હોઈ મારો ધર્મ મેં ચલાવ્યો. ધર્મિયા મારો દેવ હતો. (હો ! સતી ! તમે પુણ્ય તો હું મારું જ્ઞાન કહું છું). દુષ્કાળ પડ્યો, મારા માતાપિતા દેવલોક પામ્યા અને મને વિલાપ કરવા પાછળ મૂકી ગયા. મારી પત્ની મરુ. અને મારું વહનું નિર્દોષ બાળક બેભાન માર્ગનું માર્ગનું મારા હાથમાં મરી ગયું. મારું દ્રવ્ય ખરચાઈ ગયું, પ્રતિજ્ઞા નાશ પામી, અને નામેરણીએ મને ઘેરી લીધી. એક પુરાણા દેવાવચનું અંદિજેર હવું ત્યાં મેં મારો ધર્મ નાંખ્યો. મેં અગાધારમે કોવરો પૂલ પીધી. પત્ર પ્રથમ મારું દરદર ખિન્ન હતું.

* દરજી પ્રજા ભક્તોને વ્યવસ્થાસરે નથી, મને રવરે એકલું સમાવ્યું. હવે મારું સંપૂર્ણ દ્રવ્ય, દરિયરે મારા હાથમાં જે કાવ્યો ગુપ્ત છે તેજ છે.

ગયો તેમ તેમ ધર્મ તેના પર વધુને વધુ સત્તા જમાવતો ગયો. દિવસોના દિવસો મુખી તે સૂર્યોદયે ઉગીને વીરોધવાની પૂજા કરીને, ભ્રાન્દા નામની ટેકરી તરફ રસ્તો લેતો અને ત્યાં સમાધિ ચઢાવતો. પર અને કુટુંબની તે કાળજી રાખતો નહિ. અને તેની પત્ની-જે એક સંસારી, હોદ્દા ધર્મને માટે એટલી ખાસ દરકાર નહિ રાખતી તો હતી-તેના આવ તનથી ગુસ્સે થતી. તુકારામ પોતાની આ સંસારી ચિંતાઓનું ધીરજથી હાસ્યરસિક બાવામાં વર્ણવતું આપે છે. એક ખાસ દોહરો કવિની નિષ્કાળજી તરફ તેની પત્નીનો ચોપ ખડો કરે છે.

"What wilt thou eat, my child? Thy father dwells in the temple,
Garlanded with flowers, he has utterly forsaken his calling.
He hath enough and to spare for himself: for us he cares not.
Cymbal in hand, he dances all day before his god.
He will not even abide at home: he wanders off to the forest."
Have patience yet, the end hath not come, answers Tukaram
the poet.*

એમ છતાં પણ તેને તેના પતિએ પાછળથી પોતાના પક્ષમાં મેળવી લીધી હતી અને તે પાછળથી તેના (કવિના) આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક વર્તનની સામે નહોતી યતી-કવિને પાછળથી વધુ *Curtain lectures* સંભળવા નહોતા પડ્યા એ જાણવું દિવાસાનનક છે.

કૃષ્ણની સ્તુતિ.

આજ દરમ્યાન તુકારામને સ્વપ્નામાં કૃષ્ણના જનન અને તેના પ્રતિ પોતાની ભક્તિ ગાવાને ફરમાન મળ્યું. તેને એમ જણાયું કે વીરોધા આપોઆપ તેની સન્મુખ પધાર્યા અને દર્શન દીધાં અને હુપો મંત્ર તેને આપ્યો; તેમજ ચૈતન્યને તેના આધ્યાત્મિક શિક્ષક ગુરુ-તરીકે સ્વીકારવા ફરમાવ્યું.† ચૈતન્ય, જગાણનો વૈષ્ણવ મહાત્મા, તુકારામથી બસો વર્ષ ઉપર યદ્દ ગયો હતો. તે કૃષ્ણની સ્તુતિ ગાતો, તે એટલે મુખી કે કેટલીક યજ્ઞત દહ્યાર જવાથી તે અચ્ચાને હોય એમ પણ લાગતું. તુકારામના સાદા સરળ સ્વભાવને મળતો નામદેવ નામનો એક ગરીબ દરજી કે જે પણ વીરોધાનો ભક્ત હતો તે હતો. તે પણ તુકારામને સ્વપ્નામાં દેખાયો અને જનન ગાવાનું ફરમાવ્યું. તુકારામ નામથી પ્રચાર પામેલા અંબજી અંબગોનો (નામદેવે તેને અંબગોની સંખ્યા એક કરોડની કરવાને સ્વપ્નામાં ફરમાન કૃષ્ણ હતું !), અને ખ્યાલ આપવો અશક્ય છે. કવિએ જે કંઈ લખ્યું છે તેમાંથી બાવાના લાગિલ અને કાવ્ય સૌંદર્યના સર્વોત્તમ નમુના તરીકે અને એ પસંદ કરવા પુરતા છે.

* "મારા બાળક! હું શું ખાઈશ? તારા પિતા તે મંદિરમાં રહે છે. પુષ્પદારીથી સન્નિવંધ તે પોતાની ફરજ તકન ભૂલી ગયા છે. તેને પોતાને જોઈએ તેટલું અને પોતા માટે બચાવાય એટલું તે તેની ખાસ છે. અને આપણને માટે તે તેને કાળજી નથી. હાથમાં ત્રાંચાઈતન સાથે તે આખો દિવસ તેના દેવ સન્મુખ નાચે છે. તે ઘેર પણ રહેતા નથી, જંગલમાં આશ્વા જાય છે, " ધીરજ ધર, " હજી તેના છેડા આવ્યા નથી, એમ તુકારામ કવિ ઉત્તર આપે છે.

† લેખકની મનો દેવતા આ મત સ્વીકારવા ના પાડે છે, પણ અને તે પૂર્નાવજ જગવાનો દેવ હોવાથી કોઈ દીકાને સ્થાન આપ્યું નથી.

તે ભક્તિનાં ધણાં ખરાં કાવ્યોની માફક આપણા ભારતના પરમદેવ અને વિષ્ણુના અવતાર મનાતા શ્રી કૃષ્ણના પરોચાનના છે, પહેલાંનું ૩૫૩ (Allegory)—મુબારક—ભારતના ધર્મના અભ્યાસીને સમજાવણું પહે તેમ નથી:—

Here is a little secret of thy love, O Lord of all the Earth :

I remember the tale and I will sing it to thee,

A deer and two fawns were grazing in the forest, when lo, the hunter
and his hounds appeared.

On one side the nets were spread, on the other, were the hounds; he
lit the jungle on one side and waited on the other.

The deer were beset on all sides, afraid, when this remembered the name.

" Come to us Ram Krishna, come God of Gods : who but,

Thou can succour us in our distress,

O father, O Lord of all the Earth ? "

Thou hearest their prayer : Sore troubled was thy pitying heart,

Thou sentest the rain to quench the fire :

A hare started up and the hounds pursued her-joyfully 'the deer
bounded away :

" Thou hast saved us, O Govinda !

Thus Thou art merciful, very dear to thy Saints :

They love to praise Thy name, Saith Tukaram the poet.

બીજા એક કવિ વધારે મર્મવિદ છે:—

If I talk of goodness, He satisfies all desire:

If of sweetness, how sweet is His name !

If of mercy, lo, He is very merciful; if of humility,

He vexeeth not His own.

So generous, that He will give away his spouse :

He triumphs also over Time and Death

For wisdom, He is an heap of noble qualities : He is all to those who
know Him.

He is as old as Time, His ways of diverting Himself are countless

Among the cowherds, He was a rude cowherd :

A sly rascal among the silly milkmaids.

Submissive for He yields to faith: greedy, because he devours the
morsels of others.

Ugly, for did He not love Kumbha ? A coward for He feareth sin

In sports, He is the only player : the only dancer in the dance.

He lurks within our hearts : and though are,

Grasp thee, O God, we apprehend Thee not.

.. If we call Thee high, lo, Thou art Highest :

low, and Thon art the lowest,

Lo, I have told the truth. Tis no false homage
that I pay, Saith Tukaram the poet.

ભારતની Mysticism.

તુકારામ આપણા પાશ્વર્ય શિક્ષણથી વિશુદ્ધિત યથેચ્છ યુવક શીલોસોદર જેવી કોઈ તત્વશાળી નહોતો ! તે બ્રાહ્મણોની ગુચ્છવાડા ભરેલી અધ્યાત્મવિદ્યા વિશે તદ્દન અગ્નાત હોતો, તેમજ તેણે કોઈ પણ પોતાની જુદી વિચારશાળા (School of thought) સ્થાપવાનો કદી પ્રયત્ન પણ નહોતો કર્યો. છતાં પણ તેના કાવ્યો જેને આપણે અગ્રેજીમાં Innate Mysticism કહીએ છીએ તેના પડથો પાડે છે કે જેનાથી ભારતમાં કોઈ પણ મનુષ્ય વિમુખ નથી. નિમ્ન લિખિત અબજો પરથી માલમ પડે છે કે તે વીજાવાનો ભક્ત હોવા છતાં પણ મૂર્તિપૂજક નહોતો. તેને મન તો વિશુદ્ધની પ્રતિમા-મયુરાશી ભેંકાઓ પર આણેલી, અને ઇંદના હંચા આસન પર હમેશી, વાંકા કમાનદાર હાથો વાળી પ્રતિમા (કારણકે મરાઠીભાષામાં વિષ એ શબ્દનો અર્થ ઇંદ થાય છે) -એ અનંત પરમાત્માનું એક ચિહ્ન માત્ર છે :

Yogis gaze on thy reflected splendour : but we see Thee Thyself.

He stands before us, hand on hip : His body shines with 'splendour.'

He pervades all the world, yet He stands afar from him; Within the heart of things.

He dwells, unaltered by them all.

He hath no shape, nor name. nor form : We must worship him in spirit

He hath no end nor limit : He knowa neither caste, nor family head nor hands nor feet,

Faith enlightens the hearts of ignorant through their own longing,
Saith Tukaram the poet

તેના શત્રુઓનું પરિવર્તન—શુદ્ધિ.

તેના શત્રુઓનો મતઘેદ અને પરિવર્તન—શુદ્ધિ વિશે હવે હું ખોલીશ. તુકારામ પોતાનું કવિ તરીકેનું અને ધાર્મિક જીવનું નિશ્ચિતપણે—અડચણો વિનાં ગાળી શક્યો નહિ. એની નામના ચારે બાજુએ ફેલાઈ ગઈ. એના શિષ્યોની એક મોટી સંખ્યા હતી અને ચીનવાડનાં દેવનું મગર બ્રાહ્મણ કુટુંબ—કે જે પોતે ખુદ ગણપતિનાં વંશનાં હોવાનું અભિમાન ધરાવતું હતું—નેની સાથે જન્મવામાં માન સમજ્યું હતું. આથી બ્રાહ્મણો આખાદ છોડાઈ પડ્યાં. મા-આજી નામના એક માણસે તેને એક વખત પકડ્યો, કાંઠાની વાડમાં ફેંકી દીધો અને નિર્દય પણે માર્યો સુદાં. તુકારામે તેનાં શત્રુને ઉદાર હૃદયે મારી આપી અને તે પાછળથી તેનો ચુસ્ત અનુયાયી થઈ રહ્યો. એથી વધારે ઘાતકી ફટકો તો એક રામેશ્વર ભટ્ટ નામના મનુષ્યે લગાવ્યો. તેણે તુકારામને પકડી મંગાવ્યો અને તેને પુછ્યું, “ તું, એક શુદ્ધ, વેદના રહસ્યો જ્ઞા-

તાઓને સમજાવીજ કેમ શકે ? ” તુકારામે કહ્યું કે તે જ કંઈ શીખવતો હતો તે સમજી વીડીયા તેના અંતઃકરણમાં પ્રેરતો હતો; તોપણ તે બ્રાહ્મણ કહે તેમ કરવા તે તૈયાર હતો. રામેશ્વર ભટ્ટે તેને તેનાં કાબો નદીમાં ફેંકી દેવાને ફરમાવ્યું. તુકારામે તે પ્રમાણે કયું અને પછી તે શોકથી ગાડા થયેલો જેમ સાહુકાર માગનારને ઉમરે બેસે તેમ દેવાલયના બારણે અન્નજળ વિના દિવસો સુધી પડી રહ્યો. છેવટે, એવું કહેવામાં આવે છે કે, ધર્મરે તેની અરજ સાંભળી અને તેનાં કાબો છન્દ્રાવણી નદીના જળ ઉપર તરતાં દેખાયાં કે જ તેના માલેકર્ન સ્વાધીન કરવામાં આવ્યા. રામેશ્વર ભટ્ટ પણ છેવટે યારણ થયો એટલુંજ નહિ પણ તુકારામનો અનુયાયી બન્યો !

શિવાજીને શીખામણ.

આજ અરસામાં છવ્વપતિ શિવાજીએ પોતાના દેશને મુસલમાનોના જુલમમાંથી મુક્ત કરીને દક્ષિણને એક વખત ફરીથી હિંદુરાજ્ય બનાવ્યું હતું. પોતાના દેશનાં ધાર્મિક કાબો બળનો—તરફ શિવાજીની અકબી બક્ષિત—પ્રેમ—જગ બહાર છે. તેણે એક વખત પોતાના શુર તુકારામના સહચારી કવિ મહાન રામદાસ સ્વામીને પોતાનું રાજ્ય પણ આપી દીધું હતું એ વાત ઇતિહાસ આપણને બતાવે છે. બીજી એક વાત એવી છે કે તે એક કથામાં હાજર થવાને રાત્રીએની છાવણીની વચ્ચેથી રીતગઢથી પુના જાનામાના છટકી ગયા હતા. લોહ ગઢ નામના ગામડામાં તુકારામ પાસે છવ્વપતિ તરફથી તેને ફરિયાદમાં હાઠમાઠથી લઈ જવાને એક પ્રતિનિધિ મોકળ આવ્યું હતું. તુકારામે જવાને નાપાડી.

Torches, umbrella, and steeds,—What be these to me?

Lord of Pundhari, Why seek to ensnare me thus ?

Pomps and vanities to me are as dirt,

Hasten, O Lord, to succour me, Said Tnkaram the poet.

પણ તેજ વખતે તુકારામે શિવાજી મહારાજ પર રાજ્યનીતિ વિષે ઉમદા શીખામણના સાત અબંગો મોકલી આપ્યા હતા.

ફાની દુનિયાનો ત્યાગ.

અને હવે તેને આ જીવનના આકર્ષણ અને હાઠમાઠમાંથી મુક્ત થવાનો સમય નજીક આવતો હતો. તેના કેટલાક કાબો તેના આ નજીક આવતા અંતની આગાહી આપતા હોય એવા દેખાય છે. એક કે જ વાંચકને અંગ્રેજ કવિ શેલીના (Shelley) આશ્ચર્યકારક અપશુકનો અગર આગાહીની યાદ આપે છે, તે એટલો બધો તો સચોટ અને અસરકારક છે કે અત્રે આપ્યા વિના રહેવાનું નથી.

I saw Death coming with mine eyes, and joy filled my soul.

The world was filled with gladness, I was right glad to be one with the Infinite.

Confined in the prison-house of flesh, I was proud:

O joy to cast it all aside !

Gone is the winter of rebirth : "Me and mine" I have put far from me
Thou has given me a place of refuge, O—Lord;

My trust is in thy mercy.

ખીન્ને એથી વધારે નિઃશ્વાસક છે. જો તે ખરું હોય તો તેના કાબોમાંનું છેલ્લામાં
છેલ્લું તે હોયું જોઈએ.

Peace be to you, members of my house and others—

Salutations to the saints !

The bee returns to the honey : the torn robe cannot be mended.

When the river-water is flowed into the Ocean,

it comes not back,

Listen to my word ! Tukaram has gone, returneth not Again.

ખીન્ન કાબોમાં પણ તે પોતાની છેલ્લી સલામી ફરી ફરીને આપે છે. "યોરો
સમય હું ગામડામાં રહેતો હતો. હવે હું મારે પોતાને ગામ જઈ છું." તે આમળ આવર્તો
કરે છે, "અને હવે વધુ આવળ યશેજ નહિ, કારણ કે બધાનો અંત તો આવેજ છે.
મારા તરફ માયાળુ યશે." એક ખીન્ન કાબોમાં કે જે કદાચ કોઈ ભક્તનું હોવાનો સંભવ
છે, તેમાં આપણા વાંચવામાં આવે છે કે "તુકા દસોદીમાં બરાબર ઉતર્યો છે. ઇશ્વર ભક્તિનો
લુખ્યો હતો; તેણે તુકાને પોતાને મારે બોલાવી લીધો છે."

દેવ ગામમાં હતું પૂજતી તેના. કાબોની નાની પુરાણી પોથીને અંતે જે કંઈ નોંધ
કરેલી છે તેથી વધારે આપણે તેના અંત વિષે કંઈ જાણી શકતા નથી. બ્રાહ્મણના ફરમાનથી
તુકારામે ઇન્દ્રાયણી નદીમાં ફેંદી દીધેલું તેજ આ પુસ્તક છે, એમ માનવામાં આવે છે.
છેવટે લખેલી સ્મરણને ધ નીચે પ્રમાણે છે:—શકે ૧૫૭૧ માં (ઇ. સ. ૧૬૪૯) વિરોધી
નામના વર્ષમાં, શીંગ માસના કૃષ્ણ પક્ષની ખીન્ને સોમવારે પ્રભાતમાં તુકારામ યાત્રાએ
જવા નીકળ્યા-અર્પિત નમસ્કાર ! આ શબ્દ વાક્યનો અર્થ શો છે તે આપણે કદી
સમજી શકીશું નહિ. શ્રદ્ધાળુ મરાઠાઓ તો માને છે કે વીડાબા જાતે તેને વૈકુંઠમાં લઈ
ગયા. ખીન્ન કેટલાકની એવી માન્યતા છે કે તુકારામે સન્ધ્યસ્ત ધારણ કરી આ વિશાળ વિશ્વમાં
સ્થળે સ્થળે જટકવા માંડ્યું, કે જ્યાં તેના પોતાના અનુયાયીઓની ભક્તિથી પણ વિમુખ
એવા તેણે સાંતપણે આ શાંતી દુનિયા સાયના પોતાના છેલ્લા સંબંધને ત્યજ દીધો અને
અવસાન તેને આ પૃથ્વી પરથી લઈ જાય ત્યાં સુધી ઇશ્વરમાંજ તસ્લીન રહ્યો. પણ તેની સાથે
આપણને શું કામ છે ?

(તુકારામનું જીવનચરિત્ર આ પત્રના પ્રારંભ-જીવાક, ૧૯૧૧-નાજ અંકમાં હમે
પ્રમટ્ કયું હતું. પરંતુ પ્રસ્તુત જીવનચરિત્રમાં તે જીવનચરિત્રમાં ચર્ચેલી બાબતોની કિંચિત પણ
પુનઃકિત નહોતી, નવીનજ બાબતો ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે-તન્ની, 'સલ')

દશ ઉત્તમ નવલકથાઓ સંબંધી ચર્ચાપત્ર.

‘સત્ય’ના તંત્રી જોગ.

મહાશય, આપના ડીસેમ્બરના અંકમાં સૌ. સુશીલા બેહેને શુનરાત્રી નવલકથાનાં દશ નામે સંબંધી ચર્ચાને જન્મ આપ્યો છે. આપે એ દરખાસ્ત ઉપાડી લઈ સાહિત્યના શિષ્ટ ઉપાસકો કે સાહ્યોને એવાં નામોની યાદી લખવા જાહેર આમંત્રણ કરેલું છે. યાદીઓ જોતાં મૂળ લેખો અથવા લાપાંતરના લેખોને તેમાં સમાવેશ કરેલો છે. નવલકથાઓ કે ઉત્તમ વાર્તાઓ અથવા લાઘવેરીઓમાં સૌથી વધારે વચાસ છે એ આપણું લખણું સત્ય છે. અને તેથી વાર્તાના સાહિત્ય પ્રત્યે વિદ્વાનોની ઉપેક્ષા રહે તો હાનિ થવાની સંભવ છે. ‘શુનરાત્ર’ ખાતે શુનરાત્રશાળા પત્રના સાક્ષર અધિપતિ નવલરામભાઈએ એવી વાર્તાઓ અને નોટકો ઉપર ચારાં વિવેચનો લખ્યાં છે. તેમના પછી તેમનાં જેવાં વિવેચનો તો લખાયાં નથી. ખાસ એ કામ કોઈ સમર્થ સાક્ષરે હાથમાં લીધું નથી. સારે નવલકથાઓ તો પ્રસિદ્ધ થયે જાય છે. જોકે જેમ કાવ્યનું લક્ષણ રસ છે તેમ નવલકથાનું લક્ષણ રસ હોવાથી રસિક અરસિક બધાઓ તે વધારે વચે છે. વાચક વર્ગને રસનું દાન કરતાં અનીતિ કે હલકા પ્રકારનો રસ અપાઈ જાય તો જનસમાજની નીતિમાં ફેર પડી જાય છે. તેથી સાક્ષર કથાકારો એ વિષયમાં ખાસ ધ્યાન અર્પે છે.

રાજકોટની ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદમાં મેં સારાં વર્ણનું કોઠિયાવાડ એ નિબંધ વાંચ્યો હતો. તે સમાસોચક વિમાસિકમાં ૧૯૧૦ અંક ૧-૨-૩ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. તેમાં કેળવણીના નવાયુગને સાઠ વર્ષમાં મૂક્યો છે. હાલની ત્રીસી આગાઉ જે કથા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા હતા તેમાં કરણધેસો સૌથી સરસાઈ ભોગવતો હતો. ભારતર નંદશંકરની એ વાર્તા જે કે અંતિ-હાસિક હતી અને તેમાં ઘણી વધારો ધરાડો હતો તોય સરકારી કેળવણી ખાતાએ એ ગ્રંથને શિષ્ટ વર્ગમાં ગણી અભ્યાસમાં દાખલ કર્યો હતો. કરણ ધેસાની નવલકથા જે કાળમાં લખાઈ છે તે કાળનો વિચાર કરતાં તેની અનુપમ સંકલના એક અદ્ભૂત નૈસર્ગિક શક્તિનો નમૂનો છે. તેનાં કેટલાંક વર્ણનો (આણુવગેરેનાં) સુંદર છતાં વધારે લાંબાં હોવાથી બાણુભટ્ટની કાદંબરી પ્રમાણે વાચક વર્ગ તે પડમાં મૂકી પાત્રોનું શું થયું તે જાણી આગળ વાંચવા તત્પર થઈ જતો હતો.

કરણધેસાના અનુકરણમાં રાણુદેવી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. અને મરંદુમ સાક્ષર મહીપતરામે વનરાજ આવડો તથા સિદરાજ જયસિંહ નવલકથા તરીકેજ પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. આ ચારે વાર્તાઓ કેવળ કલ્પિત હતી નહિ. ઇતિહાસના દયાના નાયકોને તે વાર્તાઓમાં જોડી અંચકરે ઉત્તમ આતુર પાપરી રસનિબંધિ કરી હતી. સાક્ષર કાંટાવાળાએ અંધેરી નગરીના ગર્હવસેન એ કલ્પિત નવલકથા એજ આગલા જમાનામાં લખી છે.

નવા યુગના પાઠવી ત્રીશીના ઘણા સાક્ષરોએ ઘણી નવલકથાઓ લખી છે. તે બધામાં સરસ્વતીચંદ્ર નવલકથા ચાર ભાગે એવી ઉત્તમતાથી લખાઈને પ્રકટ થઈ છે કે બધી નવલકથાઓને તેણે લંકી દીધી છે. કેટલાક વાંચકો તેનાં પ્રથમ ભાગને ઉત્તમ કહે છે. કેટલાકો ૪ થા ભાગને બીજા નંબરે મૂકે છે. સાક્ષર જોગધંનરામે તેમાં હિંદુ સંસારનું એક ઉત્તમ ચિત્ર ઉત્તુ કરેલું છે. અને શૂંભાર તથા કરણ રસને પ્રાધાન્ય આપી રસિક વર્ગનાં અંતઃકરણો આકર્ષી લીધાં છે.

નવલકથાનું મુખ્ય લક્ષણ રસ અને જાંલુ લક્ષણ સુનીતિની અસર કરવાની હોય એ બંને લક્ષણો સરસ્વતીચંદ્રમાં સમાવ્યાં છે. વિવેચકોએ તેના મુખ્ય-દોષ વિવેચન કરેલાં છે. પણ શુન્દરાતી વાંચનારા તેમાં તકીન યદ્ય ગયા છે એની કોઈથી ના પડાય તેમ નથી, કર્ણધેન્વા, વનરાજ આવડા, કરના, બલકે નર્મગદ્ય કરતાં એ ભાષા વધારે ઉચી લખીને તર્કો તથા કલ્પના અને વર્ણનો ઘણાંજ ઉચાં ચીત્યાં છે. મહાભારતમાં જેમ આડકથાઓની સંકળના ઘણી યદ્ય છે તે પ્રમાણે સરસ્વતીચંદ્રમાં આડકથાઓ વધારે છે. મુખ્ય પાત્રોને સંબંધે વાર્તા બહુ નથી. પણ વર્ણનો, વિરાહો, ગાન વગેરે લાગો ઘણાં ઉમેરાયા છે. પાશ્ચાત્ય નવલકથાઓ જોતાં એમાં એ એટલાં બધાં હોતાં નથી તેથી સામાન્ય વાંચનાર પણ એવી નવલકથાઓ હાથમાંથી પકી મૂકી શકતા નથી. પાશ્ચાત્ય વાર્તાઓમાં પાત્રો સંબંધી પણ બતાવે બન્યા હોય છે એટલે વાર્તા લાગત એટલે બધો વિશાળ હોય છે કે વર્ણનો કે કલ્પનાઓ ઝાણ અશેજ તેમાં હોય છે. તેથી મને લાગે છે કે આ દેશની ગમે તે નવલકથા પાશ્ચાત્ય નવલકથાની સરસાઈમાં આવી શકે તેમ નથી. રસમાં અદ્ભુત રસ એ સાક્ષરો વધારે મૂકે છે અને અધુરેથી સર કરી અમુક બેદો એવા અધ્યાહાર ગુમ રાખે છે કે વાંચનારની છતાસા તેં જાણી લેવા આશુરની આશુર રહે છે. જેથી છેવટે એવા ખુલાસા હોવાની અખી નવલકથા વાંચ્યા વગર ચાલતું નથી.

અંગાળીમાં એવી નવલકથાઓ નાની મોટી લખાવા માંડી છે. શુન્દરાતીમાં તેો હજી શરૂઆતજ લાગે છે. આપના ઉપર લખ્યા અંકમાંજ એક પાશ્ચાત્ય વિદ્યારી જે છપ્પરસની રૂઢાંધણ છે તેણીએ ૭૫ મી નવલકથા લખવા માંડી છે એ વાંચીને અદ્ભુત આશ્ચર્ય લાગે છે. અહીં એવો એક પણ સાક્ષર નથી તો સ્ત્રી લેખક તો ક્યાંથીજ હોય ? મને લાગે છે કે જે અર્થા ઉપરિધત યદ્ય છે તેમાં એક અન્યાય કે બુદ્ધ ચવાનો સંભવ છે. પારસી માસિકો નવલકથાનું વધારે સાહિત્ય બહાર પાડે છે, જે કે તે પાશ્ચાત્ય નવલકથાનાં બાધાંતરે અનુકરણો જ હોય છે. તો પણ અપાયેલી રીપમાં બાધાંતરોને જગા મળી છે, તો પછી પારસી લેખકોની નવલકથાઓ જે હજારો વાંચનારા વાંચે છે, તેને જૂલી જાંલુ શકાય તેમ નથી. ભાષા રચના જરા જૂઠી હોવાથી મુખ્ય લક્ષણ જે રસની નિષ્પત્તિ તે તે કથાઓથી એટલી ધની નથી.

પારસી જુલુ સિષ્ટ માસિક સ્ત્રી લેખક, રે એલમ, કુરસદ વગેરેએ તેમના જન્મથીજ સંખ્યાબંધ વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે, માસિકના અધિપતિ સિવાય બેદેન ભાષામાંજ પાઠ્યમંડાલનાં વિધારવિનિતાં વગેરે વાર્તા ગ્રંથોની ભાષા પણ ઉત્તમ છે. દાદાભાઈ એલલજી તારાપુરવાળાએ પણ બે ચાર સારી નવલકથાઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે. પારસી જૂતા લેખક તાલ્યરાખાને રત્નવલ્લી જેવી સારી વાર્તા પ્રગટ કરી છે. લેખક કે અધિપતિ બહુમજાજી નવરોજજી કાજરાઈએ તો અંગ્રેજી કથાકાર રેનોલ્ડસની અનેક વાર્તાઓ શુન્દરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે. મોટા કાજરાઈ કેજુશરો નવરોજજીએ આગાધમાં કુખીધારી જાચ્યુ, તથા મુલી ગરીબ વગેરે અનેક વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ લેખક હેનરી વુડનાં ગ્રંથોના અનુવાદ કરીને છપાવેલ છે. તેનાં જૂઠાં પુસ્તક પણ ઘણાં છપાયેલાં છે. આ વાર્તાઓ રસ તથા સુનીતિમાં ઘણી ચડીયાતી છે. નરેએત્રમમાં વિદ્યાની વાર્તાઓ બહાર પડેલી છે,

પારસી લેખકો ઉપરોત્ત આપણા પ્રસિદ્ધ આત્મકથા 'ગુજરાતીએ' બેઠ તરીકે સારી ઐતિહાસિક કથાઓ ફેલાવી છે. તેની હમણું હમણાંની ૪-૫ ચાલુ વાર્તાઓ ઓછી રસમય નથી. તે પારસી સાક્ષરો પ્રમાણે ભાષામાં પણ ઉતરતી નથી. તથાપિ ઘણી શિષ્ટ ભાષામાં એ નવલકથાઓ મુખ્ય છે. વિધવા લીજન, સાકા ત્રણુકાખ, સોનેરીટોળી જેવી આપણા ગુજરાતી હિંદુ લેખકની નવલકથાઓ ભાષાંતર હોવા છતાં ઘણી સરખાવણા થઈ છે. જ્યારે મેકાન ટેલરની સીતા કે તારાની વાર્તા યાદીમાં દાખલ થઈ છે ત્યારે આવી નવલકથાઓ ઓછી વચ્ચેલી નથી. અને તેની પુષ્કળ નકલો ખરી ગઈ છે.

ઉપરના વિચેતનથી આપને ખાતરી થશે કે નવલકથાનું ગુજરાતી વાચનમોહન પદ્યું. વિશાળ હોવાથી તેને દસ્તાવેજમાં આટોપી દેવાનું અને જે સાદસ લાગે છે તેને આપ મળતા થશે. મરહુમ લેખક કે જંગાણીના અનુવાદક શ્રીનારાયણ દેવચંદને યાદ કરી તેની યોગીક નવલકથાઓ યાદીમાં નોંધવામાં આવી છે ત્યારે સ્નાયસી, સીતાવનવાસ જેવી તેની ઉત્તમ તાત્તી નવલકથાઓ રહી જાય છે. ધી ગુજરાતીની મંદા વીગેરે અને થી હનવાસ કાકોન્દાસ મોદીની ધરાવતી વગેરે અનેક સારી નવલકથાઓ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગુજરાતી વાચકોના પુષ્કળ વાચનમાં દાખલ થયેલી છે.

તેથી સૌ. સુરસીના બહેનની મળ દરખાસ્ત તથા આપના અનુમોદનને મળતા યવા છતાં મારી નમ્ર વિનંતિ એવી છે કે એ નામો દરને બદલે ૨૦ કે ૨૫ કરવાથીજ સારી ચુકામી થઈ શકશે. નવલકથાના વાચનમાં હિંદુ સાક્ષરોની ભાષાશુદ્ધિવાળીજ નવલકથાઓને પ્રાધાન્ય આપી શકાશે નહિ. નવલકથા, સુંદર કથના, સુંદર આદર્શથી સર્વોત્કૃષ્ટ રસ જમાવી સુનીતિની સચોટ છાપ પાડે એવી ઉત્તમ ગણાય છે. તરી ગુજરાતી ભાષાના ૧૦ વર્ષના મુગમાં એવી વિવિધ નવલ કથાઓ વિવિધ જાતિના સાક્ષરોએ વાંચનારના બહોળા વાંચનમાં આગળ ધરી છે તે તમામ ઉપર નજર ફેરવી જતી નોંધો.

બોલાદ.

}

લી. ઝેવક,

વલ્લભલાલ પોપટલાઈ મહુવાકર.

(રચનાભાવને લીધે ઉક્ત સર્વોપર ગતોંકમાં યોગદ થઈ શક્યું નહોતું. આ સંબંધી સર્વોપર હવેથી સ્વીકારવામાં આવશે નહીં, કેમકે પુસ્તકી સર્વો યથા ચુકી છે, અને કોઈપણને ખાસ નવીન કહેવાનું રહ્યું નથી- તંત્રી 'સત્ય.'

જાહેર કેળવણીને માટે જાહેર પુસ્તકાલયોની આવશ્યકતા.

(લેખક—ડૉ. રંગીલદાસ મગનલાલ કાપડીયા-ગણદેવી.)

(૨-ગતોંકથી ચાલુ.)

" પુસ્તકાલય ધર્મ. "

પુસ્તકાલય વિષયક સાહિત્યનો અભ્યાસ માત્ર આપણા નેતાઓમાં અનહદ ઉત્સાહ પ્રેરે છે. પરંતુ આવી બાબતોમાં પુરેપુરા રસદર્શક નીવડવા માટે ખાસ કરીને ઉત્સાહ

પ્રેરાવાની જરૂર છે, અને જે કાષ્ટને તેવી સ્થિતિએ પહોંચવાની ઇચ્છા હોય તેને યુરોપ અને અમેરિકાના ઉત્તમ પુસ્તકાલયોની મુલાકાત જેવી આવશ્યક છે.

જ્યારે ક્રીમિંગ ગાયકવાડ મહારાજાએ પશ્ચિમના પુસ્તકાલયોની મુલાકાત લીધી અને તેમના હેતુ અને પ્રયત્ને, પદ્ધતિ અને કાર્ય પ્રદેશ વર્ગરેતો અભ્યાસ કેયે ત્યારે તે એક નવીન ધર્મ—“ લાયબ્રેરી ધર્મ ”—થી પ્રેરિત થયા અને તેનો તેઓશ્રી પોતાના પાટનગર વડોદરામાંથી વારંવાર ઉપદેશ કર્યાં જાય છે; એ બનાવ પરથી એવી મુલાકાતની ઉપયોગિતા વિશે કંઈ વિચાર જાંધી શકાય. ભારતવર્ષ સેકંડો વર્ષ થયાં ઘણાંક મહાનુ અને ઉમદા ધર્મોની માતૃભૂમિ તરીકે માન ધરાવે છે; કિન્તુ પોતાના સંતાન ઉદ્ધારાર્થે આ નવા ધર્મને આવકાર આપવો પડશે.

પુસ્તકાલય વિષે આપણા આધુનિક વિચારો.

હવે હું અમેરિકાના ‘ ફક્ત જાહેર પુસ્તકાલયો’ના મૂખ્ય હેતુઓ અને કાર્ય પ્રદેશનો ટુંકે હેવાસ આપવા તરફ વળીશ. ત્યાં પુસ્તકાલય વિશે વિચારની વિસ્તીર્ણતા અને બિન્ન બિન્ન દિશાઓમાં પુસ્તકાલયોના કર્તવ્યોની ઉપસાખાઓ મહાન દૃષ્ટાંત રૂપ યદ્ય પડ્યાં છે.

આધુનિક લાયબ્રેરીનો ખરો હેતુ ખાસ કરીને શિક્ષણુતોજ છે. તેનો ખરો હેતુ સ્વતંત્ર પુસ્તકો અને સન્નારીઓને જીવન સંબંધોનો ખ્યાલ કરાવવાનો છે. સમાજના જીવનમાં સખ્યતા ફેલાવવાનું હેતુ પવિત્ર કર્તવ્ય છે. તેનો પેશાબ. ત્યાંના બાળકો, છોકરા અને છોકરીઓ પુસ્તકો અને નારીઓમાં આખી દુનિયાના સાહિત્યને માટે અભિરૂચી અને ઉત્તમ ઉત્પન્ન કરી ઉત્તમ શહેરીઓ બનાવવાનો છે.

પુરાણ પુસ્તકાલયોથી તદ્દનજ વિરૂદ્ધ આપણી આધુનિક લાયબ્રેરીઓ જન્યુત અને વ્યવહારોપયોગી સંસ્થાઓ છે. એમના કર્તવ્યોનો વિચાર આજ યદ્ય રાકે એવો રૂપ છે. આખી પ્રજા પોતાના આશ્રિતજનો હોય એવી રીતે તે જુએ છે. એવી રહેવાનું અને જે કાષ્ટ ત્યાં જતાની દરકાર ને તેનીજ રાહ જોવાનું લાયબ્રેરી ધિકારે છે. એક પુષ્પ વયના મનુષ્યના જેટલીજ કાળજીથી એક ન્દાના બાળકને, એક વિદ્વાનના જેટલીજ કાળજીથી ‘સાધારણ’ વાંચકને, અને એક સાહિત્ય વિવાસિતે માટે જેટલી કાળજી જેવાય તેટલીજ કાળજીથી એક સાધારણ કારિગર, મજૂર; અગર તો વ્યાપારીને તે ખોરાક પુરો પાડે છે. તે માત્ર જોને ચોપડીઓ જોઈતી હોય તેનેજ તે પુરી પાડતી નથી. પણ સર્વેની ખાસે ચોપડીઓની માંગણી કરાવે છે. પ્રત્યેક વાંચકને ગમે તેવાં પુસ્તકો પુરાં પાડવામાંજ તેઓના પ્રયાસો સમાયજા નથી; તે ક્રમશઃ અને આડકતરી રીતે વાંચન પ્રત્યે અભિરૂચિ વધારે છે. આ પુસ્તકાલયો માનસિક વિનોદ, અમુક બાજાતનું જ્ઞાન, અધ્યયન અને શોધઓળે માટે આશ્રયસ્થાન છે. દરેક વાંચનારને પુસ્તક અને દરેક પુસ્તકને માટે વાંચક હોવોજ જોઈએ એ અમેરિકાની લાયબ્રેરી વ્યવસ્થાનો એક મૂળ નિયમ છે. જાહેર પ્રજાનું ‘લાલુ’ થાય એ તહેતું લક્ષ્યમિતું છે. કાષ્ટ કાયદાથી જાહેર કલ્યાણ ઓણું થાય અગર તે કલ્યાણ જેટલી ત્યારથી અને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થવું હોય તેમાં ન્યૂનતા આવે તો તે એક તે સાંખી સંકતા નથી. લાયબ્રેરીની વ્યવ-

સ્થાનો હોતાં નથી એવું એ લોક માને છે. જે કે વાંચકો શી-દાખલ એક-દુટી બદામ પાણી આપતા નથી છતાં, લાયબ્રેરીઓ હેમને પોતાના સદાપકો હાથે છે અને તેજ પ્રમાણે હેમની સાથે વર્તે છે.

પુસ્તકાલય અને બાળકો.

બાળકો પ્રતિ આપવાં નેછતા ખાસ લક્ષણ સ્વીકાર એ લાયબ્રેરીઓનું અભિમાન અને યશ છે. વયનાં નિશ્ચયનો સવાલજ નથી. સચિત્ર પુસ્તકના અને સમૃદ્ધસ્થાનોને લીધે ન્હાનામાં ન્હાના બાળકો લાયબ્રેરીમાં જવાને લોભાય છે. કોઈ પણ વયના છોકરા અથવા છોકરીને લાયક ખાસ પસંદ કરવામાં આવેલા પુસ્તકોનો એક ન્હાનો ‘બાળકીકા’ વિભાગ રાખવામાં આવે છે. જુદાં નોંધ પત્રકો અને સચિત્ર યાદીઓ ખાસ તેવામાં કરવામાં આવે છે. લાયબ્રેરીના દારમાં દાખલ થતાં દરેક બાળકના મનનું વળણ કેવું છે અને હેમની કુદિની શી શી જરૂરીઆતો છે, હેનો નિર્ણય કરવાને ‘સ્ટ્રી મદદગારો’ રોકવામાં આવે છે.

બાળકોને, પુસ્તકોને અને લાયબ્રેરીથી ગોઠી ઉમરે દાયકો થાય એવી ધમ્મલા હોય તો હેમને તે વિશે માહિતી આપવી નેછએ અને હેનો કુદિપૂર્વક ઉપયોગ કેમ કરવો તે શીખવવામાં આવવું નેછએ. આમ કરવાને ધજોળ અસરકારક ઉપાય તો ‘લાયબ્રેરી-પાઠો’ (Library Lossoups) આપવાનો છે. લાયબ્રેરી-પાઠો શાળાના બાળકોને લાયબ્રેરી-યન અગર તો શિક્ષક તરફથી શીખવવામાં આવે છે. જ્યારે લાયબ્રેરીનો વ્યવસ્થાપક આ પાઠો શીખવે છે ત્યારે તે લાયબ્રેરીનો ઉપયોગ કેમ કરવો, યાદીપત્ર કેમ નેવું, અમુક મથો કેમ નેવા ઇલાદિ ઇત્યાદિ બાળકો સમજવે છે, અને જ્યારે શિક્ષકો પાઠ આપે છે ત્યારે તે શાળામાં શીખવવામાં આવતા વિષયો શીખવે છે. આ માટે શિક્ષકો લાયબ્રેરીના સમ્પાદક પુસ્તકો, ચિત્રો અને તે વિષયને લગતી સમગ્રુતીઓ નેછ જન્ય છે.

બાળકો પ્રતિ ભાષણો.

બાળકો પ્રતિ લાયબ્રેરીના કર્તવ્યને લગતો બીજો ઉપયોગી અને સૌક્રમિય વિભાગ તે ‘બાળકોને ભાષણો’ આપવાનો છે. ભાષણો મેંટલકેન્ડન્ટની મદદ વડે દેખાડવામાં આવતાં ચિત્રો સાથે આપાય છે તે વડે બાળકોનું વાંચન અલેખ થાય છે. તેઓની ભાષણી વિકાસ પામે છે, અને તેઓની કલ્પનાશક્તિ જગૃત થાય છે. કેટલાંક ખાસ મોટી વયના જ્યારે કેટલાંક ન્હાની વયના બાળકો માટે છે. ભાષણોના વિષયની છાપેલી યાદીઓ છુટકા અદત વહેંચવામાં આવે છે.

વાર્તાલાપ અને રમત ગમતો.

લાયબ્રેરીની આ શાખાના કાર્ય ક્રમમાં અનુપયોગી બાળકો ‘વાર્તાનો કલાક’ છે. અમુક ચોક્કસ દિવસોએ એ વિભાગના લાયબ્રેરીયન છોકરાઓને દુનિયાના સાહિત્યમાંથી પસંદ કરેલી વાર્તાઓ વાંચી સંજળાવે છે. છોકરાઓ આ વાર્તા જે રસ, ધ્યાન, અને સુલભ વિશ્રમ સાથે સાંભળે છે તે દેખાવ દેવોને પણ નેવા લાયક હોય છે. આ કલાક રાખવાનો હેતુ તે ભાષણોનો જે હેતુ છે તેજ છે; અને એ હેતુ કોઈ અમુક પુસ્તક વાંચવાની

કોઇને દરેક ખાસ્યા વિના પાર પડે છે. આ વાર્તાવાચક, કલાકની ઉપયોગિતા, વધારવાના સહાયક તરીકે હાલતાં ચાલતાં ચિત્રો દેખાડવાનું મંત્ર (સીનેમેટોગ્રાફ) રાખવાની, ગોઠવણ કરવામાં આવી હોય છે. પ્રથમ વાર્તા કહી જવામાં આવે છે, અને પછી તેજ ખનાવો હાલતાં ચાલતાં ચિત્રોથી આખ આગળ ખસી કરવામાં આવે છે.

થોડાક સમય થયાં નહોતાં બાળકોને પંક્તિનું લાયબ્રેરીને ઘરેણું સારો ઉપયોગ કરતા ખનાવવાને યોજવામાં આવેલા અસંખ્ય લાભદાયક ઉપાયોમાં અંદર રેખાંશમતનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. જે દેશની પ્રજા, પોતાના બાળકોની આદર્શ બધી સંભાળ લે છે તે દેશને પોતાના ભવિષ્ય-મેશક ઉજજવળ ભવિષ્ય-ને માટે લેશપણ ચિંતા રાખવાનું પ્રયોજન હોતું નથી.

પુસ્તકાલય અને શાળા.

નહેર પુસ્તકાલયો શાળાઓ સાથે અતિ ગાંઠા સંબંધ ધરાવે છે. શાળા પોતાના સત્તાધીશો સમજે છે કે વિદ્યાર્થી શાળામાં આભ્યાસ કરતો હોય તે સમયમાં શાળાની ટેકરો સિવાય બીજા પુસ્તકોની સહાય લેવાની અને વાપરવાની-ટેવ પડે એ તેને પોતાને અને જીમાં હર હમેશ ચાલતા અવ્યવસ્થિત શિક્ષણ કમને અતિ લાભદાયક છે, અને પરિણામે ઉભય સંસ્થાઓ (શાળા અને પુસ્તકાલય) પરસ્પર અંતઃકરણથી જોડાય છે.

નિઃસંક પ્રત્યેક શાળા સાથે એક પુસ્તકાલય જોડવામાં આવે છે, કિન્તુ આ પુસ્તકાલયો અને પુસ્તક સંગ્રહોમાં ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓને પોતાના પાઠ નિર્ધાર કરવામાં વાપરવા-જોઇતા ગ્રંથો રાખવામાં આવ્યા હોય છે. વધારાના ખાસ વાંચન માટે વિદ્યાર્થીઓને નહેર પુસ્તકાલય પરજ આધાર રાખવે પડે છે.

નહેર પુસ્તકાલય શાળાને જે જે રીતે સહાય કરે છે તે રીતો અસંખ્ય છે. આ ક્ષેત્રને માટે તો ધણીજ ઉપયોગી એવી થોડીકની યાદી આપવી પુરતી છે. આ-કાર્ય જેમને ગ્રાંપવામાં આવે છે તે લોક પોતપોતાની જાણની દરેક શાળાની મુત્તાકાત વારંવાર લે છે અને શિક્ષકોને જાતે મળે છે. શિક્ષકોને પુસ્તકાલયની મુલાકાતે બોલાવવામાં આવે છે અને જોઇતી ખજાને અને સહાય આપવાને તેઓ હમેશાં તત્પર રહે છે. પુસ્તકાલયનાં કર્મીઓ અને તેથી પુરી પાડવામાં આવતી સરજતા શિક્ષકોને અને શાળાની સભાઓમાં સમજાવવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ફેટલાક ખાસ હક્કો પણ જાણવામાં આવ્યા હોય છે. લાયબ્રેરીને હેમના ધંધામાં હેમને ઉપયોગી થઇ પડે અને હેમના શિષ્યોને વાંચન માટે કામમાં આવે એવાં ક્યાં પુસ્તકો જાયબ્રેરીએ ખરીદવાં જોઇએ એ સૂચવવાને હેમને (શિક્ષકોને) ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. દરતા પુસ્તકાલયોની શિક્ષકોને આપલે કરવામાં આવે છે અને શિક્ષકો તેમાંથી પુસાકો વર્ગમાં લઇ જાય છે અને છોટરાઓને તે વાંચવળી ભજામણુ કરે છે. શાળાના અભ્યાસ ક્રમની સાથે સહાય માટે વાંચવાના પુસ્તકોની યાદી શિક્ષકોની અનુમતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. નીચી પાઠ્યપુસ્તકો શિક્ષકોને જોઈએ હોય તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને લાયબ્રેરીનાં સાધનો વડે કોઇ વિષય પર શિક્ષણ આપવા, સંગ્રહકથાન જોવા, અગર તો લાયબ્રેરીના ઉપયોગ

વિશે જરૂરી બાબતો શિખવવા લાઇ જવાને વિનવવામાં આવે છે. લાયબ્રેરી સંબંધી સેવણો ખબરો શાળામાં લાયબ્રેરીના પોતાના બોર્ડ ઉપર ચાલવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરવાની પોતાને ઘેર સવડ નહિ હોય તેને લાયબ્રેરીમાં 'બાળ શુદ્ધ' માં ખાસ ગોઠવણ કરી આપવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ જોઈતાં પુસ્તકોની સવડ કરી દેવાય છે.

કબાટો આગળથી છૂટથી થતી આવવાન.

સાધુનિક પુસ્તકાલયોની મોંઘવા યોગ્ય વિશેષતા તો એ છે કે વાંચકો છુટથી કબાટો આગળ જઇ શકે છે. પુસ્તકોની જમમ વધુ ઓછી છુટ તમ પુસ્તકો વાંચવાના ઓછા લાભ. જે પુસ્તકો બંધ કબાટોમાં રાખવામાં આવે છે તે સઘળાં ખરાબ અથવા નિરૂપયોગી લેખાય છે. જે પુસ્તકાલય વાંચકોને પુસ્તકો છુટથી લેવાની, તંપાસવાની અને તે દ્વારા તે વાપરવાની છુટ આપતું નથી તે અંધાલ્ય જાહેર મદદ ઉપર સહેજ પશુ દાવો કરી શકતું નથી. જાહેર પ્રગતી પુસ્તકો વાંચવાની આકાંક્ષા અતિ તીવ્ર છે, અને પુસ્તકાલય તે સંપૂર્ણ રીતે સંતોષવાને હમેશાં આતુર હોય છે.

ઉદાહરણ કબાટો રાખવાની પ્રથા—કે જ્યાં વાંચકોને વાંચવાના ઇરાદાથી અમુક પુસ્તક તપાસવા દેવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ ત્યાંજ વાંચવા દેવામાં આવે છે—કેટલાક શહેરોની લાયબ્રેરીઓ સીધા જ બંધેજ આપે છે; અને તેમાં પણ કેટલીક સમય હજારો પુસ્તકોવાળો ઉદાહરણ કબાટોને ચારડો રાખવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ કબાટોની ઉપયોગિતા મોટાં પુસ્તકાલયોમાં વાંચકોને સદાય માટે 'આરિસ્ટોટલ' રાખીને વધારવામાં આવે છે કે જે અંધો ગોઠવે છે અને વાંચકોને પુસ્તકની પસંદગી કરવામાં મદદ કરે છે.

ઉદાહરણ કબાટો રાખવાની પ્રથામાં કેટલીક જગતી ખામીઓ લાગે છે. એ પ્રથાથી ચોરી અને અંધો શાકી તોડી નાખવાની તકમાં વધારો થાય છે, અને વાંચકો પાછા યોગ્ય સ્થાને અંધો ગોઠવવાની દરકાર લેતા નહિ હોવાથી પુસ્તકો પાછા અવ્યવસ્થિત વધ જવાનો ભય રહે છે. પણ પુસ્તકાલયો વાંચકોને અમુલ્ય હકક છીનવી લેવાને બદલે આ જોડ ખમતી વધારે પસંદ કરે છે. કબાટો વારંવાર ગોઠવવાનો પણ જલોગસ્ત કરવામાં આવે છે. નિર્ણય લાયબ્રેરીઓ આવા પ્રકારના દુરુપયોગ સામે યોગ્ય પગલાં લે છે; પણ તે ઉપાયો એવા નથી હોતા કે જે વાંચકોની સગવડતાને લેવા પણ દરકાર કરે.

આ પ્રથાથી લાયબ્રેરી સુવકોને પોતે અમુક જીવન માર્ગને માટે લાયક છે કે જમમ અને હોય તો કેટલી અવધિમાં (?) એ નક્કી કરવાનું સાધન પુરું પાડે છે. 'ઉદાહરણ પુસ્તકાલય' વાંચકોને જ્ઞાતાન પરથી રમત પર, ઇતિહાસ પરથી એન્ટીકીયરીય પર અને ઔપચારિક શાસ્ત્ર પરથી કાયદા પર ભટકવાને પ્રેરે છે. કેટલીક વખત એકજ દિવસમાં જામ એક વિષય પરથી ખીજ પર જતાં વાંચકને માલમ પડે છે કે તેની અભિવૃદ્ધિ અન્ય દિશાઓથી ભિન્ન એવી એક ચોક્કસ દિશા તરફ વળેલી છે. શાળામાં અભ્યાસ કરતા હોય તે દરમિયાન અને ત્યાર પહેલાં આવા પ્રકારનાં અંધાલ્યનો આહુ ઉપયોગ વિવિધ વિદ્યામાં અપજાતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ થાય છે; અને વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય સલાહની મદદ પડે એવા શિક્ષકો અને માતૃપિતાની શાળામાં

મળતું નામ માત્ર લાયબ્રેરીના ઉપયોગ વિના જેટલું વધારી શકાય તેના કરતાં અતિ વધારે પ્રમાણમાં તેના ઉપયોગથી વધારી શકાય છે, અને તેટલું લઘુ સાધન નિમિત્ત કરી શકાય છે.

“ રેફરન્સ ખાતું ”

લાયબ્રેરીના શિક્ષણ કાર્યતું એક ઉપયોગી અંગ વાંચકોને હરથડીએ તપાસવા પડતાં પુસ્તકોતું સાધન પુરું પાડીને કરી આપવામાં આવતી સમવડ છે. એ મધ્યે જે કામ કરે છે તેને ‘ રેફરન્સ લાયબ્રેરીયન ’ કહે છે. એની ધરજ સઘળા પ્રશ્નોનો જવાબ આપવો, વાંચકોને નેહલી ખબર મેળવી આપવામાં અને કેટલાક પ્રમાણમાં તે સમયના ચાલુ ચર્ચિત પ્રશ્નો અને સાધારણ જનસમાજને ઉપયોગી વિષયોની યાદી કરીને વાંચકોને સલાય કરવી વગેરે છે. તે લાયબ્રેરીયન પુસ્તકોની માદિતી બરાબર રાખે છે. ઉત્સુક અભ્યારીઓના હુકમ પ્રશ્નોને આવકાર આપે છે, અને લાયબ્રેરીના ખુલ્લે ખાંચેથી સર્વોત્તમ પ્રમાણુ લેખના આગળ મુકે છે અને આનંદ પૂર્વક મદદગાર થવા તપર રહે છે.

લાયબ્રેરી ઉપરાંત કેટલીક સંસ્થાઓ પણ છે કે જ્યાં જોઈતી સર્વ માહિતી મળી શકે છે. આ સંસ્થાઓની ‘ લાયબ્રેરીયન ’ ને ખબર હોય છે, અને જ્યારે પણ પોતાની લાયબ્રેરીમાં સાધન ખૂટી પડે છે ત્યારે વાંચકોને તેવી સંસ્થાઓ વિશે માહિતી આપે છે. વિશાળ નગરોમાં તો એવી કેટલીક ધીમ ધીમની પેઠીઓ છે કે જે ‘ લુન્ડ ’ લખીને ચોપાનીઆ અને માસિકોમાંથી કાપી લીધેલા જુદા જુદા વિષયો પરના લેખો ભાટે આપે છે, જ્યારે લાયબ્રેરીના સંમદ વાચકને નેહતું સાધન પુરું પાડવાને પુરતો નહિ હોય ત્યારે ‘ રેફરન્સ લાયબ્રેરીયન ’ ની સલાહથી લાયબ્રેરી પોતાને ખર્ચે આવા ‘ કાપડાઓ ’ ભાટે લે છે કે જે દ્વારા વાંચકની જરૂર પૂરી પડે.

ટેલીફોન દ્વારા તપાસ કરવાતું ખાતું.

કેટલાક પુસ્તકાલયોએ પોતાની મદદતા વધારવાને જે લોકોને લાયબ્રેરીમાં આવવાનો વખત નહિ મળતો હોય અગર જે કોઈને ત્યાં જાતે આવવાની ઇચ્છા નહિ હોય, તે લોકોની સંગવડને માટે ‘ ટેલીફોનથી તપાસ કરવાતું ખાતું ’ જોડ્યું છે. તે તારના દોરડા પર યતી તપાસ બિન બિન પ્રકારની હોય છે, જેવી કે લશ્કરી અગર વડાજીની નોકરીમાં જબરસ્તીથી નામ નોંધવા વિશે, ઉદ્યોગમાં એક સંખી થવા વિશે, વરાળના ઝાંચલો વિશે, સ્ત્રીના પંખાઓ વિશે, રક્ષાવસ્થાના પેન્શન વિશે, શીવણ વિશે અને બીજા અનેક વિશેષ યો સેષ મુશ્કેલ બાબતો વિશે. ધણીખરી તપાસનો જવાબ તરતજ આપવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વાંચકો પણ અમુક પુસ્તક લાયબ્રેરીમાં મળી શકશે કે કયમ તેની તપાસ કરી શકે છે, અને જો કોઈ વાંચવા લઘ ગણું હોય તો પાછું આવે ત્યારે રાખી મુકવાને ફરમાવી શકે છે. એ ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે આવી તપાસોમાંની ધણી યોડીજ નકામી અને નિરૂપયોગી હોય છે.

પેટન્ટ રૂમ.

એવી કોઈ પણ મોટી લાયબ્રેરી નથી કે જ્યાં ‘ પેટન્ટ રૂમ ’ નહિ હોય. સંયોગ દેશોની અમુક હપોક્તનો અંમદ, દરેક રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે મંજૂર થયેલા અંચો અને

માસિકો વગેરેની શાણ્ણો અહીં એકઠી કરવામાં આવે છે અને અનુક્રમે જાતવાર ગોઠવવામાં આવે છે. ગોઠવણ દેશ, વિષયો, અને સમય પ્રમાણે કમઃ હોય છે. આ સંઘડ અમુક 'પેટન્ટ'ની કાયદેસર મુદત પુરી થઈ છે કે નહિ, અથવા તે પોતે શોધેલી કોઈ રીત અથવા જનાવેલાં માત્ર પેટન્ટ કરાવવા એવો છે કે નહિ, એની તપાસ કરનારાઓ માટે, અને ફેલાક નવીન વિચારો આવ્યા હોય તેને એ વિચાર કળવવાને મદદની જરૂર હોય એવાને બાટે છે. આ રૂબોનો જે ભાગમાં તે આવ્યા હોય તે ભાગનાજ લોકો માત્ર તેને ઉપયોગ નથી કરતા, પણ દેશના દૂરના ભાગમાંથી પણ લોકો આવે છે. એકજ વરસમાં વધારેમાં વધારે પેટન્ટ અમેરિકામાં આપામાં છે.

મનુષ્યની એક ઘણી મોટી સંખ્યાની શોધક શક્તિ વિકાસવાને 'પેટન્ટ' રૂબોમાં લેવામાં આવતી કાળજીને વિચાર કરતાં 'પેટન્ટ' મેળવનારામાં ઘણાખરા જાહેર પુસ્તકાલયને વિશેષાંશ આલારી છે એમ કહેવું એ સહેજ પણ અતિશયોક્તિ નથી.

અધ્યયન શૃલ્કામાં.

જે મનુષ્યને ઇતિહાસમાં રસાયન શાસ્ત્ર, અથવા તે એવા કોઈ વિષયના અમુક જનાવના અભ્યાસ કરવો હોય તે તેને પુસ્તકો મોટી સંખ્યામાં અને લાંબા સમયને માટે જોઈએ છે. આ હેતુ પાર પડે એટલા માટે સારી સગવડ વાળા 'અધ્યયન શૃલ્કા' છુટા પાડવામાં આવ્યા છે. શોધક શુદ્ધિવાળા મનુષ્યોને આવે એક રૂબ આપવામાં આવે છે અને ફેલાક દીવસો સુધી ત્રાગ લાગત સંખ્યાબધ પુસ્તકો લેમની પાસે શખવા દેવામાં આવે છે. આ રૂબો કરવામાં આવેલી શોધજોગનું પ્રમાણ વિશેષ છે અને જનસમાજને ધમેલા લાભનું મૂલ્ય આંકવાનું કાર્ય અસક્ય છે.

શિષ્ય વિદ્યા આતુન.

પોતાના વાંચકોના દૈનિક વ્યવહાર અને ધંધાને લગતા વાંચનની આવસ્યકતા લાખમેરીને પ્રત્યક્ષ થઈ છે. તેટલા માટે તે જનસમાજના ઔદ્યોગિક જીવનનો અભ્યાસ કરે છે. અને શહેરના પ્રત્યેક ધંધા અને વ્યવહારને મદદ થઈ પડે એવાં પુસ્તકો પુરાં પાડવા ચત્ત કરે છે. તે સઘળા જરૂરીયાતો પુરી પાડવાને ઉત્કુષ્ટ છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાના સાધનોના પ્રમાણમાં અને ત્યાં સુધી જુદાં જુદાં આતંઓમાં નવા નવા ઉદ્યોગ ધમ્મ કરવાની સમ્પત્તોનો વિચાર કરે છે. શિષ્યશાસ્ત્રીય અને ઔદ્યોગિક સાહિત્યનો સંઘડ એક જાહેસ વિકાનનાં હાથમાં સોંપવામાં આવે છે. તેની જરૂર જે મનુષ્યોને જેવાં પુસ્તકોની જરૂર હોય તેવાં પુસ્તકો લેમની ધ્યાનપર લાવવાની છે. કોઈ ખાસ અથવા મેળવવા અથવા તે કોઈ ચકાતો નિર્ણય કરવા જે કોઈ મજદૂર, કારગિર, ચા વ્યાપારી ત્યાં જાય છે. તેને તે અસુચોગી સિખામણ આપે છે. વાંચકને ટપાલ દ્વારા તે ઉપયોગી મૂલ્યોના નોંધ મોકલી આપે છે, અને એ હેતુથી ઉપાડનામાં આવેલી ઔદ્યોગિક શાખાઓ પર પણ નામની માદાઓ મોકલે છે. લાખમેરી માત્ર ઇતિહાસ, રસાયન શાસ્ત્ર, સાહિત્ય, અથવા હુન્નર માત્ર પરજ ખજર પુરી પાડે છે, એની જૂઝ જરૂરી માન્યતા હાલવી કાદવા કોઈપણ પ્રવન બાકી રાખવામાં આવતા નથી.

(અપર્ણ).

બીજી કોઈ અવયવ કાપવે, અથવા તેને આબૃક્ષી શિક્ષા કરવી, કે તેનું સુંદન કરાવવું, કે કામ દેવો: પણ છવથી મારી નાંખવે નહિ. ૧

દ્વિતે પણ પોતાને કહેવામાં આવ્યું હોય તેમાં મીઠું મરચું કમેરણ નહીં; તે ને તેમ કરેતો નહાય તે વધ કરવાને લાયક થાય. ૨ દૂત ઉદ્ધત, આજસુ, મીઠાં વચરનો, અને નરમ અંતઃસ્થનો ન હોવો જોઈએ; તેમજ બીલની બળનો ભ્રમ થઈ પડે તેવો પણ ન હોવો જોઈએ; તે સ્ત્રી ન હોવો જોઈએ; તે ઉત્તમ વજ્રા હોવો જોઈએ. ૩ ઉદ્ધોગ પર્વના ૧૫૦ મા અધ્યાયમાં ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે કે “ પ્રથમ (સામ) સમજવીને કહ્યું; પણ દુર્યોધનના દુષ્ટપણનું વર્ણન કરી તેના કટલાક મિત્રોને ફોડવાનો (એક) પ્રયત્ન કર્યો; બાદ કેવળ પાંચ ગામ આપવાથી પાંચવે સંતુષ્ટ થયો અને બાકીનું સર્વ સમ્યક્ તું છે, એવી રીતે કહી દુર્યોધન સાથે સધિ કરવાની ખટપટ કરી; પણ દુર્યોધન તેથી ક્રુદ્ધ કરેતો નથી; તેથી હવે ઉચરનો ઉપાય ને યુદ્ધ (૬૮) તેનો ઉપયોગ કરી જોવો જોઈએ. ”

ઉદ્ધોગ પર્વના ૧૫૧ અને ૧૫૨ મા અધ્યાયમાં લડાઈની તૈયારી કેમ કરવી તેનું વર્ણન છે. રામાયણ અને મહાભારતના સમયમાં ખંડો અને તોપોના ઉપયોગ સંબંધી માહિતી હતી કે નહીં, એ પ્રશ્નનો સમાધાનકારક હવર આવી રાકાય તેમ નથી. ‘ તે મુસજને છેડે અરોહણની માત્રા પ્રમાણે દેખતો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. ‘ એડું એક ઠેકાણે લખેલું છે. ૪ આ પછી તે મુસલ નામનું રાક્ષ બંદૂકના આધાર નેડું હોય એમ કહી રાકાય. સુંદરકાન્ડ, સર્ગ ૪-૧૮, માં મુસલ રાષ્ટ્ર રાતની રાષ્ટ્રન. સાથે થાલથેલો છે. આ રાત્રી રાષ્ટ્ર બેક ગ્રન્થોમાં અનેક વખતે આવેલો છે. રાક્ષસ સૈન્યે બારણાં આગળ ધરીને અશ્વગીત કરેલી, બધેકર દેખાતી, લોખંડ નેડી (‘ કાલય સમયા: ‘ એવો પણ પાઠ છે, જેનો અર્થ લોખંડની બનાવેલી થાયછે.) અને લીધું (ડિંવા બારીક) એવી સેંકડો રાત્રી (સેંકડોને મારનારી) સ્ત્રી રાખી હતી. ૫ આ વર્ણન નાની તોપોને લાગુ પડે તેવું છે, અને રાત્રી, એ નામ તોપ નેમાં રાક્ષને જ થાય છે. પણ આ ઠેકાણે ટીકાકરે કહેલું છે કે રાત્રી એટલે ચાર લાચ લાંગો લોહકંઠકયુક્ત એક મુદ્ગર; અને આધાર સાથે તેણે વૈજયંતીમાંથી એક ઉતારે લીધેલો છે: ‘ રાત્રી વ ચતુર્દસ્તા લોહકંઠકિની મદા. ‘ કેટલાક એમ કહે છે કે રાત્રી એટલે એક મકાનની ગદાન. ‘ રાત્રી અને બાલા અ જેના વાળ (કે વાળનો શુભ્રો) છે અને હંચાં મકાનો એ જેના કાનનાં ચીરોમાં છે એવી લંકા ‘ એડું એક ઠેકાણે કહેલું છે. ૬ આપરથી રાત્રી એ રાક્ષ બાલાં માફક લાંબું હોઈ વાળના રંગનું-કાળું-એટલે લોખંડનું હોય જોઈએ. ‘ રાત્રી, શુભ્રી (?) અને અશ્વગીત અને ઉત્તમ રીતે સમજેલાં ખંડોથી, ‘ એડું એક ઠેકાણે વર્ણન છે. ૭ ‘ મીણુ અને મુદ્ગર સાથે અને રાત્રીયુક્ત ‘ એડું એક ઠેકાણે કહેલું છે. ” અક્યુક્ત, ગોળ, પથ્થર

૧. ન દૂતવચ્ચાં પ્રવદન્તિ સન્તો દૂતસ્ય દટ્ટા વહ્નો હિ દળ્ઢા: ॥ વૈભ્યમંગેષુ કુસામિષ્પાતો મૌળ્યં તથા લક્ષણસંવિવાત: । एतानि दूतं प्रवदन्ति राजन्वचस्तु दूतस्य न न: धृतेरिति ॥ सुन्दर० ૫૨, ૧૪-૧૫.

૨. यद्योक्तं दूत आचष्टे वध्यः स्वादन्यथा भुवन् । उद्योग० ૭૨-૭.

૩. अस्तव्यमङ्गीवमदीर्घसूत्रं सानुकुशોः श्लक्ष्णमहायमन्यै: । अरोगजातीयमुदारवाक्यं दूतं वदन्त्यष्टगुणोपपन्नम् ॥ उद्योग० ૩૭, ૨૭.

૪. तस्याग्रे मुसलस्याभिरसोकापीदंशनिभः । उत्तरकाण्ड, ૩૨. ૪૪.

૫. દ્વારેષુ સંસ્કૃતા મીમા: કાલયસસમા: શિતા: । શતયો રવિતા કીર: શતપ્ત્યો રક્ષાં મણે: ॥ યુદ્ધ ૩.૧૨.

૬. શતગ્રીશલકેશાન્તામશ્લક્ષાવતંસકામ્ । સુંદર ૨.૫૧.

૭. શતગ્રીર્મિર્મુગ્ધબોમિ: સ્વર્ગધિપ્ત: સ્વલંઘિત: ॥ વન ૧૬૧. ૧૬.

યુક્તે (કિંવા ગ્રાજ અને શિમાયુક્ત-એવાએ અર્થ થઈ શકે), અને મોટા રાષ્ટ્ર કરનારી, એવી રાત્રી લોકમાં બાહુબળથી તેમણે ફેંકી. આ વર્ણનમાં કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. રાત્રીની ચાકમા રાખવા અને તે દ્વારા પાયર, અને અગ્નિથી પાતળુ થતું મીણ ફેંકતા; પરંતુ બાહુના લેગથી ફેંકતા એવું વર્ણન હોવાથી રાત્રીની એટલે લેગ નહીં, એવું જણાય છે; કારણકે લેગ કોઈ હાથથી ફેંકતું નથી. આથી રાત્રીની એટલે હાથમાં દિવસમાં જેમ 'બાણ' (Boekas) ફેંકવામાં આવે છે તેવું કોઈક શસ્ત્ર દરો એવું જણાય છે. શિવાય એ પણ કથ્યલ કરતું એવું છે કે 'બંદુકનો દારૂ' ના અર્થને એક જીલ્લા રાષ્ટ્ર એક અન્યાયાથી કોઈ પણ ઠેકાણે ગળતો નથી. કેટલાક યંત્રોને ઉત્તેજન વારંવાર આવે છે. તે યંત્રો કેવાં દરો તે કહી શકાયું નથી. 'ડુબકર્ણ' યંત્ર એવા હોવાથી, 'એવું' એક ઠોણે વર્ણન છે તેથી જણાય છે કે લેગકેના લેગ યંત્રો મોટાં હોતાં એવું બતાવવાનો છે. 'વંત્રોથી ફેંકતા પંચ' પ્રમાણે 'એવું' પણ એક ઠોણે કહેલું છે. 'યંત્રોને ઉત્તેજન થતો પર નાંખી લઈ જાય છે' એવું બીજા એક ઠોણે છે. આ હતાશ પરથી એવું દેખાય છે કે પંચ ફેંકવા સાર કિંવા મોટા મોટા પંચ ફેંકથી લઈ જવા સાર કેટલાંક યંત્રો ભરે વપરાતાં. ધનુષ્યબાણ સર્વેમાં પ્રમુખ શસ્ત્ર હતું. બાણના કેટલાક પ્રકારનાં નામો આ મુજબ છે:—ગાલીક, નારાય (લોહમય બાણ), વિશ્વ, કારમ (મોઢાની નાળ જેવી જેવી આવી હોય એવું બાણ), અર્ધચન્દ્ર, ઈશ્વાદિ ઉંચે વિષ મોપડેલાં બાણ પણ વાપરતા. ધનુષ્ય પર સોનાનાં ટપકાં દોરતાં અને હાથી વિશેષનાં ચિત્રો પણ તેના પર હોઈ. અર્જુનના ધનુષ્યનું વર્ણન આ મુજબ છે:—'તેના પર સોનાનાં સો ટપકાં કરેલાં છે, સોનાનાં પત્રોથી હાથી કાઢેલા છે—અને જેની પીઠ પર ધનુષ્ય સોનાનાં ઈન્દ્રગોપ નામના ઝીઠા કાઢેલા છે.' મહાનો ઉદ્દેશ્ય ધનુષ્ય વખત આવે છે.

'અટકોણી, લોખંડની બનાવટની અને સોનાથી મોટી બધુંકર ગદા' એવું એક ઠેકાણે વર્ણન છે. તરવાર કિંવા ખરજ, પશુ કિંવા પરશ્વ (કુહારી), પરિધ (એક હાથ લંબાઈને લેગવાનો સોઠો), તોખર (લોખંડનાં નાખાં જેવું એક લોખંડી શસ્ત્ર), પ્રાસ (બાલો), પટિસ (પટ્ટો), અક, ત્રિશલ, મુઝર (મુઝલ), પાસ, ભિન્દિશલ (ગોદણ), અશનિ કિંવા વજ, ઈશ્વાદિ અણુ-ધોનાં નામ છે.

શરીરનું રક્ષણ લોહમય કવચથી કરતા. કદીક તે પર રત્નો પણ જડાવતા. ધનુષ્યની ટેલીના આધારથી બાહુનું રક્ષણ કરવા સાર ચામડાનો નો પટ્ટો વાપરતા તેને 'ગેદા' કહેતા. અભિર્વાનું રક્ષણ કરવા સાર પણ ચામડું વાપરતા. 'વદ્ધોર્ધાંગુલિવ્રણ' એ રાષ્ટ્ર અનેક ઠોણે આવે છે.^{૧૭}

જુબકાલ, પશુપતાલ, આનેવાલ, વાંવલ, ઈશ્વાદિ ને અસ્ત્રોનાં નામો આવેલાં છે તે પરથી તે કેવાં હોતાં તેનો કંઈ પણ બિાધ થતો નથી.

૧. અન્વિતાથ શતગ્રીમિઃ સમયુક્તિયુદ્ધઃ ॥ પરિણ શતગ્રીય સચક્રઃ ઇયુદ્ધોપલઃ ॥
વિશિષ્ટુર્નયોગેન લંકામયે મહાસ્વનાઃ ॥ વન. ૨૮૪. ૩૧.

૨. યન્મોક્ષિતા દ્વોપલઃ । હુંદર. ૬૪. ૨૪.

૩. પર્વતાથ સમુત્પાટ્ય મન્ત્રેઃ પરિવહન્તિ ચ । બુદ્ધ. ૨૨. ૫૬.

૪. વિદ્વોઃ જાતરૂપસ્ય રત્નં યરિમત્રિપાતિતાઃ । ૧...વારણા યત્ર શીર્ષ્ણાઃ પુષ્ટે માગન્તિ શંસિતાઃ । ૨...તત્પર્નાયસ્ય શુદ્ધસ્ય શૃષ્ટે યસ્વન્દ્રગોપકાઃ । ચિરાટ. ૪૨. ૩.

૫. અષ્ટાશિમાયસો પોરો ગદાઃ કાંચનમુષ્ણકાઃ ॥ ઉચોમ. ૫૧. ૮.

૬. આદિ. ૩૦. ૪૬.

૭. વાલકાળ. ૨૨. ૧.

ગાંધી, બળર, વેર્યાળ, વાદન, ધુપળ પેસા, ચન્નો, આયુધો, વૈદ, વિગેરે સામગ્રી, સૈન્ય સાથે લઈ જતી પડતી. ૧ ધનુષ્યની દોરીઓ, ધનુષ્યો, કવચો, સશ્ત્રો, મધ, ધી, રાજાનાં પડીકાં-એના પર્વત જેવા દમના દમ પાંડવકૌરવ સૈન્ય સાથે દના, એવું ચર્ચુન આવે છે. ૨ તેલ, મીણ, અને રેતી, વિગેરે તપાસી ચડુપર ફેંકવા સાર સૈન્યને સાથે લેવાં પડતાં. ૩ રેતી ફેંકવાના કામમાં ધુપળને ઉપયોગ કરતા. હાથી પર લોખંડી કાંઠવાણું કવચ નાંખતા.

ન્યાં વૈરાજ અને સર્પજી વિપુલ મળે, એવી સપાટ ભૂમિપર સૈન્ય છાવણી નાંખતી. રમરાનો, દેવળો, આશ્રમે, દેવાદિ ષવિત્ર સ્થળો વર્ત કરવાં; તેમજ ફારસુક જંગીન પર સૈન્યની છાવણી. છાવણી નાંખતી નદી. ૪ પહોળાં જગ્યા બરી અને તપાસી પછી છાવણી નાંખતા. તે છાવણીની આસપાસ ખાદ ખોદી તેમાં કોઈ પણ નદીનું પાણી લાવતા, અને તે ખાદનાં રક્ષણ સાર સૈન્ય રાખતા. છાવણીમાં કુશળ અને બરપૂર ખજાર મેળવતા શિક્ષણ, અને સર્વોપ-કરોણી યુક્ત એવા વૈદો હોતા.

વનપર્વના ૧૫ મા અધ્યાયમાં અને યુદ્ધકાંડના ગ્રીન સર્ગમાં કિલ્લા સંબંધી માહિતી આપેલી છે. કિલ્લામાં દ્રવ્ય, અન્ન, પાણી, સશ્ત્રો, ચન્નો, બાણાવલીઓ અને શિક્ષી-કિલ્લા. એની વિપુલતા હોતી. તટની ભીંતની અંદરની બાજુ ઘેરા અને યુદ્ધકાંડનો અભ્યાસ કરવા સાર મોકલું મેદાન હોતું. ભીંતની આસપાસ ખાદ ખોદતા અને તેમાં વિપુલ પાણી અને જળચર પ્રાણી હોયતા. કિલ્લાનો દરવાજો બહુ મોટો અને મજબુત હોતો. કિલ્લાને ઘેરા ધસાતાં મધપાન કોઈએ પણ કરતું નહીં, એવો નિયમ હતો. તે વખતે નટ, નર્તક, અને ગાયકોને હાંધી કાઢવામાં આવતા. ખાદ પરનો જલ તેની નાંખતા; ખાદનાં પાણીમાં હોડીઓ ચાલવા દેતા નહીં; અને પાણીમાં ન્યાં ત્યાં લોખંડના તીક્ષ્ણ ઢાંડા ઠોકી દેતા; કોઈને પણ પરવાનગી શિવાય બહાર જતાં મળતું નહીં કિંવા અંદર આવવા મળતું નહિ. ૭

કૌશલ્યૂદ, ગણ્ડ્યૂદ, અર્ધઅંદ્ર્યૂદ, મકર્યૂદ. કલ્પાદિ સૈન્યની રચનાના પ્રકાર હતા. કુશ્મ-નો પ્રારંભસુવરે અને અને સત્તી થતાં તે બંધ થતું, મરણો સારે હત્યા કરવાનો નિર્દેશ કહેલો છે. પ્રત્યેક પોતાની બંદાબદીને નો દોષ તેની સાથે લડતું, એવો નિયમ હતો. ઉદાહરણાર્થ, અશ્વારૂઢ મનુષ્યે પાવદળ સાથે લડતું નહીં; એકલા પ્રાણસ સાથે અનેકે એકસાથે લડતું નહીં. ગદા-યુદ્ધમાં કંબરથી નીચેના ભાગમાં

૧. શકટાવળવેદાશ્વ માનયુગ્ય વ્ય સરંશઃ । કૌંદો યન્ત્રાયુગ્યં ચૈવ ચે ચ વૈદ્યાચિકિત્સકાઃ ॥
 ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૧. ૫૮.

૨. ઝ્યાયનુર્વમિશાષ્ટાણાં તથૈવ મધુષાપિવઃ । સસર્જેરમપાંશુનાં રાશયઃ પર્વતોપમાઃ ॥ ઉદ્યોગ ૦
 ૧૫૨. ૧૩.

૩. ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૫. ૫.

૪. ગજાઃ કંટકસંતાદા લોહવર્મોત્તરચ્છદાઃ । ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૨. ૧૬.

૫. ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૨. ૧-૨.

૬. આસાઘ સરિતં પુર્યાં કુર્યોત્ર દિરગ્વર્તીયમ્ । પાનયામાસ પરિરવા કંશવસ્ત્ર મારત ।
 ગુર્યર્થમપિ ચાદિત્ય શલં તપ્ર ન્યવેશયત્ ॥ ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૨. ૮.

૭. આનર્તાય તથા સર્વે નટા નર્તકગાયનાઃ । શશિર્નિર્વૈમિતાઃ ક્ષિપ્રં રક્ષાદિર્નિર્વૈતસંવયમ્ ॥
 શંકમા મેદિતાઃ સૌ નાવય પ્રતિવેષતાઃ । પરિલાઘાવિ કૌરવ્ય કાન્તઃ મુનિવિતાઃ કૃતાઃ । ન ચમુદ્રે-
 ડમિનિર્ગાતિ ન ચામુદ્રઃ પ્રવેશંતે । વન ૦ ૧૫. ૧૪. इत्यादि.

હલ્લેખ અનેક વખતે આવે છે (અનુ. ૮૫-૯૦). ક્રમમાં બાહ્ય જોડાણનાં પાંચાં પ્રથમ સ્થા. (શાંતિ ૩૪૩, ૧૦૨).

રિશા, ૪૯૫. વ્યાકરણ, નિરૂપ, છંદઃ સાસ, અને ન્યાતિપરાસ. એ વેદનાં છ અંગો છે. વેદાંગોનો અને તેમની સંખ્યાનો હલ્લેખ અનેક ઠેકાણે આવેલો છે. ૧. પાણિનીનું વ્યાકરણ, તે પર પ્રવાચનનાં વાર્તિક, વ્યાક્રિનાં ' સંક્રદ ' નામનો અંશ, અને પતંજલીનું મહાભાષ્ય, એ સર્વેનો હલ્લેખ ઉત્તર કાંડમાં છે. ૨ નિરૂપાનું નામ અનુસાસનપર્વમાં (૮૫. ૯૧) આવે છે.

૩ ચાર વેદના ને ચાર હપવેદ—આયુર્વેદ, યજુર્વેદ, સાંપ્રવેદ, અને સ્વાપત્ય (Engineering or Mechanics) ને ચારેવારે હલ્લેખ આવે છે. પહેલાં યેનો હલ્લેખ અનુક્રમે બાલકાંડ ૪૫-૩૧ અને ૫૫-૧૬ માં કરેલો છે. આયુર્વેદનાં આડ અંગો હતાં. ૭ દસ્તિયુત્ત, અધ્યયન, રચયુત, ધનુર્વેદયુત્ત, યન્ત્રયુત્ત, ધરપદિ સ્ત્ર અથેનો પશુ હલ્લેખ એક ઠેકાણે કરેલો છે. ૪

૫ ધર્મદર્શનનું વિવેચન પૂર્વે ચરણુ ન છે. રામાયણનું નામ વનપર્વમાં આવે છે. ૫ પુરાણોનો હલ્લેખ પશુપર્વ એક વચનમાં આવે છે. ૬ વાણ પુરાણનો હલ્લેખ એક ઠેકાણે આવેલો છે. ૭ નાટ્ય, કથાઓ, આખ્યાયિકાઓ, કારિકાઓ, અને બાધોનો હલ્લેખ સભાપર્વ, ૧૧૩ ૫-૩૬, માં આવે છે.

૮ ચંચલત્રણી કથાઓએ આખા જગતમાં પ્રવાસ કરેલો હોવાથી ભરતખંડનું નામ દરેક ઠેકાણે પ્રસરેલું છે. આવા પ્રકારની કથાઓ મહાભારતમાં પણ છે. મ્યાદ, મૂષક, લોકી, મુંચસ, અને કંઈક એમની યેનીની કથાને આદિપર્વમાં (૧૪૨-૨૬) હલ્લેખ કરેલો છે. સંપત્તી રહેવાથી ભજમાં સપડાયેલાં પશી ભજ સાથે કેવી રીતે ઉડી ગયાં અને રસ્તામાં લટી પડવાથી કેવી રીતે પતન પામ્યાં, એ વાત વિદુરે કહેલી છે. ૯ હલોતપર્વના ૧૬૦ માં અધ્યાયમાં એક ઠેંગી બીલાડીની દહીકત આપેલી છે ।

૧૦ માસક કિલ્લાઓ પર ચર્ચો કાઢ પણ અંધ લખ્યો દરો, એમ લાગે છે. ૧ આપસ્તંબ, રાખ, દ્વિખિત, ઈલાદિ ધર્મશાસ્ત્રકારોનાં નામ અનુસાસનપર્વ (અધ્યાય ૬૬) માં આપેલાં છે. કાલ્ય અર્થવત હવ્ય રથાને પાશુનું હતું. રામાયણ અને મહાભારત એ બેક અંધ ઉત્કૃષ્ટ કાવ્યના નમૂના છે । રામાયણમાં રામીનું વર્ણન (બાલકાંડ ૩૪), અરણ્યમાંનાં સંકેટનું વર્ણન (અયોધ્યા ૨૮), વર્ષા અને શાદ અનુભવી વર્ણન (કિષ્કિંધા. ૨૮-૩૦) એ બધાં વાંચનીય છે. મહાભારતમાં સમુદ્રદ્વ ને વર્ણન કરેલું છે, તેડન રામાયણમાં પણ ફરેલું છે. ૧૦ ને કે બેક અંધમાં હપમાઓની અને હપકાની રેતઉક છે, પૈંઉ

૧. ચાલકાંડ, ૫. ૨૩; શાંતિ ૨૦૧. ૮.

૨. સસુત્રદત્તયર્વપદ મહર્ષિ સંસપ્રદે સિખ્યતિ વૈ કરીન્દ્રઃ । ન દાસ્ય કથિતુલ્લસાંકરિત વાણે વેદારદે ઉન્દગર્તા તંષેવ ॥ ઉત્તર ૨૬. ૪૫.

૩. આયુર્વેદસ્તપાશંગો । સમા ૧૧.૨૪.

૪. સમા ૫. ૧૨૦-૧૨૧.

૫. પ્રાતા મમ શુભશ્રવ્યો બુદ્ધિસત્ત્વવલામ્બિતઃ ॥ રામાયણંકવિવિધ્વાતઃ શ્રોમાન્વાનરવુંગઃ ॥ વનપર્વ ૧૪૭. ૧૧.

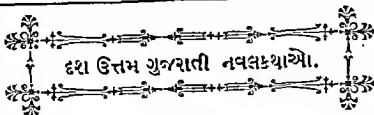
૬. બનુ ૨૨. ૧૨; શાંતિ ૩૧૬. ૨૧.

૭. વાણુપ્રોકમનુસ્તુત્ય પુરાણકૃષિસંસ્તુતમ્ । વન ૧૧૧. ૧૬.

૮. હપોગ ૬૪.

૯. ચતુષઃશૈવમદરાક્ષસાશનં મમાનૂતમ્ । બનુ ૧૮. ૩૮.

૧૦. નૃત્યન્તમિવ વૌર્મીર્નિર્વલ્યન્તમિવ વાણુના ॥ હવન્તમિવ કેનાંધઃ સ્ત્રાલન્તં કરંરંણુ વ । વનપર્વ ૧૦૪. ૨૨-૨૩; હવન્તમિવ કેનેધીર્નૃત્યન્તમિવ વૌર્મિભિઃ । બુદ્ધ ૪. ૧૧૦.

(૫)

સૌ. મુશીલા નરસિંહરાવે ઉપસ્થિત કરેલી આ ચર્ચા સંબંધી આવેલા અભિપ્રાયોનો મત્સ્યો હરતો નીચે હમે પ્રગટ કરીએ છીએ. પુષ્કળ અને લગભગ દરેક દ્રષ્ટિબિંદુથી તેમજ વણે સ્થળેથી અભિપ્રાયો આવી ચુક્યા છે તેમજ આ ચર્ચા સરૂ થયાને પણ ઘણો વખત થયો છે. તેથી હવે પછીના અંકમાં વધુ અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવાનો હમારો વિચાર નથી, અને ખનતાં સુધી આવતા અંકમાં કુલ મળેલા અભિપ્રાયોનો સારાંશ તારવી દાદીશું. કર્તાઓના નામનું વારંવાર પિષ્ટપેાણુ થવાથી જગ્યા જરબાદ થવા જેવું લાગવાથી માત્ર અંચોનાંજ નામ હમે પાછળથી આપ્યાં છે. અંચની ઉત્તમતાનાં કારણો પણ કેટલાક મન આપનારાઓએ દર્શાવ્યાં છે. પણ સ્થલ સંકોચને લીધે અને કારણાવલીના પાતાલકુવાનું માપ ન હોવાથી, તેમજ તે સંબંધીની ઉપ-ચર્ચા જગે તે પુછી ધડ કરતાં ભારે ધડ પડે વગેરે કારણોથી હમે, તેમ કરવાની સૂચના છતાં, તેને ઉત્તેજન આપું નથી. છતાં પણ બહુજ કુંકમાં તેમજ સારી રીતે કારણ દર્શાવનારી એક દીપ આજે પ્રગટ કરી છે. તે અપવાદ રૂપ સમજવી.

(૪૧)

સાંસારિક—સંસારે ચિંતનો વંધાર્થ ખ્યાલ આપનારી નવલકથાઓ.

૧. સરસ્વતીચંદ્ર બા. ૧-૨. મૂળ. સ્વ. સા. શ્રી શોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી
જમાનામાં અતિપ્રિય થઈ પડેલી.
૨. કુમ્ભી દાદીમા પરીનનો પસ્તાવો. મૂળ. મિ. દા. એ. તારાપોર વાલક
ખરી બનેલી પાસ્તી સાંસારિક દર્યાને થયાર્થ આવેખનારી-આદરણીય થઈ પડેલી.
૩. બાલા. મૂળ. રા. રામ મોદનરાય જસવન્તરાય.
સૌ દસા સુધાતણુના સરજ માગે દર્શાવતી-સૌઓનું આજસયક વાચન.
૪. એમ. એ. બનારે કથોં મેરી મિટ્ટી ખરાળે શ્રી. મૂળ (કે હુડું ઉપરથી) સ્વ. અમૃત કેસવ તાચક.
કેવળ વિષા પ્રાપ્તિ પ્રતિજ્ઞ લેતા આપતાં થતી સારીરિક લીનતા આજે પતિપ્રિય-
પરદેશગમન-પુરાણી જ્વાળા રીતિ વિગેરે સમજન્થી વિવેચન કરાયલી પ્રસંસનીય
ગણાયલી.
૫. કુમુભાવલિ. મૂળ. રા. દોલતરામ ક. પંડ્યા.
સંસ્કૃત મુરસિક ગણાતી કવિત્વ બાણુ વિરચિત કાદબ્બરીની ઉપમાને પામેલી,
અનીતિમત લેખાલ્પ ખન્ધેથી ચળાવનારી સુગોધક નવલકથા.
૬. ચિંમની વિસમી સદી. મૂળ. મોતિલાલ ત્રિ. સદ્ગાથા.
જમાનાની Real નવલકથા, ઐતિહાસિક નવલકથા.
૭. કર્ણવેદો. મૂળ. નંદરાંકર દુબ્બલસંકર પ્રથમજ લખાએલી પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ ગણાતી.
૮. મોરંગજેઝ અને રાખુતો અનુશાદ (બકિમચન્દ્ર છાત્રક દ્વત, બંગાળીનું) રા. કૃષ્ણલાલ
મો. ખેરી.

રાજપૂતસૌરવ—યુદ્ધકળા—ધર્મજ્ઞાનને પ્રાધાન્ય આપતી રાજપૂત ધોરણનાઓના વીર
દૃઢ્યને આશ્રિતી સરજ, ઉત્તરોત્તર જ્ઞાતિ પ્રતિને ધીરનારી ઉદ્ધૃત નવલકથા.

નવયુગની પ્રગતિ લેવાતક નવલકથા.

૯. આનંદાશ્રમ. અનુવાદક (સ્વ. અકિમચંદ્ર ઉત્તરજી કૃત જંગમળી) પ્રકાશક ડી. લખ.
મીડાસની કૃષ્ણી.

* સરસ્વતિચંદ્ર બાબ ૪ મૂળ સ્વ. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી.

૯ દેશ-રાજ્ય-યુદ્ધ વગેરે સંબંધી પ્રગતિદર્શક અતિ વિચારણીય.

આશ્રયકારક ધરનાઓ વર્ણવતી નવલકથાઓ.

૧૦ મહાભારતની મૂર્તિ અને તેના ભાગ. અનુવાદ (રવિચંદ્રસેન)

આશ્રયકારક લીન કરતી-ભયંકર કથા વર્ણવતી-ઉત્તરોત્તર રૂઝમર્યાદમાં એમનારી

ધર્મજ્ઞ તથા યુદ્ધરાત્રી સાહિત્યમાં નવીન ચેતન. અર્ધનારી નવલકથા.

+ અદ્વૈતિય નાઇટ્સ. પ્રકાશક—યુદ્ધરાત્રી. પ્રેસ.

આશ્રયકારક ધરનાઓ આશ્રયન કરાવેલી વાર્તાઓના મોટા સંગ્રહ.

“ શારદા વિહાર ”

દવાડીઓ ચક્રો-સરત.

છાહુલાઇ દાહુલાઇ દેશાઇ.

(૪૨)

૧ સરસ્વતિચંદ્ર (બાબ ૧ થી ૪)

૬ કાઠગરી.

૨ કરજીવેલી

૭ એમ. એ. બનાફે કથાં મેરી મિટ્ટી ખાજકી !

૩ કુસુમાવલી.

૮ ગંગા (એક-યુદ્ધ-વાર્તા)

૪ જ્યોત્સ્ના અને રત્નપુત્રો

૯ હિંદ અને શિદાનીવા.

૫ ઉપાસ

૧૦ વનરાજ ચાવડો.

પ્રેમાબાઈ મહાભારત-અમદાવાદ

તા. ૨૯-૩-૧૪

વિનાયક નારાયણ દેઉરકર

(૪૩)

૧ અદ્વૈતજ્ઞાતિ

૫ એમ. એ. બનાફે ઇ.

૬ મુખાદાસિની

૨ વિજયની વીરમી સદી

૬ ઉપાસ

૧૦ મહાભારત ઉપાસ

૩ કમળા કુમારી

૭ કરજીવેલી

૧૧ સિતારાનો રોજ

૪ વનરાજ ચાવડો

૮ મુખાદાસિન

ગીરગામ, બેકરોડ મોટેની વાડી

સુખંધ તા. ૩૧-૩-૧૪

ચીમનલાલ દોરાલાલ દેસાઈ

તા. ક. “ સરસ્વતીચંદ્ર ” ને હું નવલકથા નહીં ગણું. તે ધીર ને મારી વાર્તામાં તે મોજ
નીચ સ્વયં દાખલ થઈ નથી.

(૪૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૫ કરજીવેલી

૮ મુખાદાસિન

૨ હિંદ અને શિદાનીવા

૬ ગંગા-યુદ્ધ

૯ કાઠગરી

૩ વિજયની વીરમી સદી

૭ સરજીવેલી બાબ ૧-૨

૧૦ એમ. એ. બનાફે ઇ.

૪ યોગીની-આશ્રમ

૧૧, ગીરગામ બેકરોડ.

મનમુખલાલ માધવજી દવ.

* આ બાબે એક પુસ્તકમાં “ ગંગા ” આ જુદો એક મુદ્દો નથી.

+ નવલકથામાં ગંગા ધમ્મા પ્રવિન્ય છે એ પછી, અદ્વૈત આશ્રયમાં લીન કરનારી ધરના
ઓના અમૂલ્ય ખજાનો સદૃશ એ પુસ્તકને અતિમ વિભાગમાં મૂકી આવશ્યક જિજ્ઞાસી છે.

(૪૫)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર આગ ૧-૪.

૨ કશ્યપેશી

૩ એમ. એ. બનાઈ ક્યોં મેરી મીટી ખરાબ કી ?

૪ સુદુગ્ધી શીરીનનાં સંકટો. આગ ૧-૪ (અમેલ પાથી બાધાંગાર) બદમનન નરોનન કાચા.

૫ કાવલાની કલાવી આગ ૧-૪ [અમેલ પાથી બાધાંગાર] બદમનન નરોનન કાચા.

૬ વિઠમની વીસમી સરી .

૭ નિલમ અને મલિક. આગ ૧-૮

૮ ગુલામસિંદ

૯ દિંદ અને ચિરાનીવા.

૧૦ બાલો દોસો (રમુલ નવલકથા) કમુદીય નરોનન કાચા.

તા. ક. દિંદ નવલકથાઓ લખવામાં આવી કમુદી સારી પાસી ગુણગીતોને લેવાથી તેને પણ નિંદા ના નેહને એનો આરોગ્ય ન.

૬. શેડ દેવલબાઈ ગાર્ડન,
ભાવનગર [કાઠિયાવાડ]

અકબરઅલી ડી. ગુલાની

(૪૬)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૨ વિઠમની વીસમી સરી

૩ કશ્યપેશી

૪ ગુલામસિંદ

૫ ઉદારી

૬ કાદમ્બરી

૭ આનંદાતનો ગુપ્તારો કે અવકાશ રમુલકથા ?

૮ એમ. એ. બનાઈ-ક્યુ મેરી મીટી ખરાબ કી ?

૯ મેરાડની સરખા.

૧૦ મીલનું અમુલ્ય મળી

૧૧ મો. નાથ કુલ

(૧૧ કાઠિયાવાડી રામચંદ્ર મહેતા)

(૧૨ દરીયાઈ રોડ કમુલુલવાગા કુલ)

ગુણગીતો બાધામાં ઉપાયેલું તેને જ આખેજ કાઠિયાવાડી વાંચકા વચ્ચે કુલ રહેલો દોષર તેમાં જ વચ્ચે હોય જુદી અસર અપાયા નવ ઉપર કરી છે. ઉતાં ૨ માં બાધા મળી જોવાય તમા મધુર તમા વસ્તુ વિશિષ્ટ ઉત્તમ પ્રાણી છે. જ્યારે ઉપરમાં આઠ વિષે તે પગા એ મત છે. ઉપરમાં આઠમાં ના. ૭) તમા પુસ્તક વિષે કાઠિયાવાડી નથી એ અનવગતી છે, તે પણ એ જુદા કથા પ્રાણીને તેને જ મળી જાય એમ છે. નં. ૫) ઉદારી. પુસ્તક આગની મોદદાઈ. રમુલકથાની વીળા વિષે ઉપર જે અનવાર્થ પાડે છે તે બીન તે સંબંધી થી વીળા પુસ્તકમાં આખેજ જોવામાં આવે છે.

નં. ૨૬ કાઠિયાવાડ, મેલી—સીસેન |

જાદુરબાઈ તૈયબબાઈ કમર

(૪૭)

(૧) સરસ્વતીચંદ્ર

(૨) ગુલામસિંદ

(૩) મહાકાળીની મુલિ

(૪) કશ્યપેશી

(૫) એમ. એ. બનાઈ-ક્યુ મેરી મીટી. (૬) કુર્બાન

ખાનખી.

(૭) યોગી

(૮) બાધી

(૯) મેવાળી સંભા.

(૧૦) આનંદાલો સુધારો

દ્વિવેદી જયરાંદર અગ્રખાડાંકે ચાંગાકર

(ચાંગા-ગુલ્તા)

તા. ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૯૧૪

(૪૮)

૧. સરસ્વતિચંદ્ર
 ૨. કાદમરી
 ૩. ગુલાબસિંહ
 ૪. બદ્રભદ્ર
 ૫. દિંદ અને શિશુનીઆ
- બાલાજી મંદિર
સુરત ૧૧-૪-૧૪

૬. એમ. એ. બાઈ જોન મેરી મીટી-ખરાબ કી
૭. પશ્ચિમી અથવા ભરમીભૂત ચિત્રોડ
૮. શિરાણનો વાપવળ
૯. કલ્પવૈદ્ય
૧૦. અજય રામી

મંગળદાસ દુલભદાસ

(૪૯)

૧. સરસ્વતીચંદ્ર
૨. ચંદ્રકાન્ત
૩. કલ્પવૈદ્ય
૪. કલ્પવૈદ્ય
૫. જાંસીની રાણી

૬. દલ્દી ધાટી લગાઈ
૭. એ રંગજેભ અને રામપુત્રો
૮. દિંદ અને શિશુનીઆ
૯. દુર્ગેરા નગિની
૧૦. કાદમરી

બીખાભાઈ પરાગજી (અમલસાહ)

(૫૦)

૧. સરસ્વતિચંદ્ર બ:મ ૧-૨
૨. કુસુમાવલ
૩. કાલ્પવૈદ્ય
૪. દિંદ અને શિશુનીઆ
૫. એમ. એ. બાઈ (૪.)

વડોદરા તા. ૧૨-૪-૧૪.

૬. બદ્રભદ્ર
૭. નરવર
૮. બદ્રકાળી
૯. મદમાળીની મુર્તી
૧૦. શીરાણનો વાપવળ

અંદુજાત ગીરધરજી પરીખ

(૫૧)

૧. સરસ્વતિચંદ્ર
૨. કાલ્પવૈદ્ય
૩. ગુલાબસિંહ
૪. બનરાંબ ચાવડો
૫. નીરમંતી

વરસાદ

૬. એમ. એ. બાઈ જોન મેરી મીટી ખરાબ કી
૭. નીલમ અને માલો
૮. ઉપાસના
૯. નિર્મલ દેમાળા
૧૦. પેલી કુસુમ

મગનલાલ ભગવાનજી પંડિત

(૫૨)

૧. કલ્પવૈદ્ય
૨. સરસ્વતિચંદ્ર
૩. અંબા

૪. અગ્રખાડા
૫. એમ. એ. બાઈ અને રામપુત્રો
૬. ગુલાબસિંહ

કોણવતી

સંય સી-ના. હે.

એમ. એ. બનાકે મ.

મેકરેનેહકના રામદી મેકરેનેહકના

કતો, અનાદીન શરીર આતેમદમદ

મહુઆ. તા. ૧૪-૪-૧૪

નંદકોડ વસંતદાર પારખ.

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિજ્ઞા, ઇ. સંબંધી નવાન શાધી,
તથા વિચારો (સદીક).

માને બદલે બાપ બાલકને સ્તનપાન કરાવે છે. !-પંજાબની લોચર ધર્મશાળા મામના મી. કાવમજી કુમરના નામના એક પોસ્ટાલ નીચરી ખખર એક વર્તમાન મનો પ્રગટ પકારી હતી બે અન્ય પત્રોમાં પણ ઉત્તરવામાં આવી છે—

“અને હવે બાઈઓ સહેલાઈથી પંડાયોએના નીચળા દળા. ત્યાં એક પકારી માણસ પોતાનાં બચ્ચાને બેલામાં લઈને રમડેતો હવે. તેવામાં તે બચ્ચું રહ્યું તેથી પેલા બચ્ચાએ તે બચ્ચાને પોતાની છાતીએ દૂધ ધવડાવવા લગાડ્યું. અને સમજ્યા કે બચ્ચાની આ બહાર મહી દશે તે તેને રહ્યું, મુઠું સાખના એમ અચ્ચું પોતાની છાતીએ લગાડ્યું દશે પણ નહિ તેમ નહિ હતું. તે બચ્ચાએ તેને બચ્ચાને પંડાયોનાં મુઠી સાખી મુઠું લાવે આમની મજા થઈ કે એને પુણીએ કે એમ બચ્ચાને ને હું મામ તોવાવે છે. અને એમ. ત્યાં અમેને જણી અચરત આવે તેણે કહ્યું. કે આજે ૭ મહીનાં થયાં આ બચ્ચાને જન્મ થયો છે. એવી માને દૂધ નહિ હોવાથી એ બચ્ચું રહ્યું હતું તેથી એક રીસે થાં એને મંત્રી છાતીએ લગાડ્યું અને પુણી મહેરથી માને તે દીવસથી દૂધ ઉતરવા માંડ્યું અને તે બચ્ચાને એજ દૂધ પાદને આવડું મોટું થઈું છે. આમની ખાંતી કરવા સમય દરમિયાને તેણે પોતાની છાતીમાંથી થોડું દૂધ અમેને કાઢી બતાવ્યું કે એઈ અમેને ધણીજ અચરતી લાગી.”

વિવેચનની ગેરહાજરીમાં થયેલા આ એક દેવી ચમત્કાર લાગશે. પણ તેમ નથી. પુરુષને પણ સક્તિ સ્તન છે તે તો અચર જાણના પક્ષનાં સત્યની એક સાધી મોટી સામિતી ગણવામાં આવે છે. તેનાં પક્ષ એટલેજ નથી કે મનુષ્યનાં પૂર્વજે વાનરો હતાં. વાનરોની પુર્વે તેઓ જલ—સ્થલ પર સરખી સહેલાઈથી રહે, એવા કાવળા આદિ જેવાં પ્રાણી હતાં. અને એવે સમયે તેમનામાં સ્ત્રી પુરુષનો ભેદ નહોતો !—ત્યારે તાર નારી બનિતું બનાવરણું નહોતું. પંછી લાગતું શાસ્ત્ર પણ ક્યાંથી હોય ? અચ્ચિન. વર્ષો ઉપરના મનુષ્યના તે અદ્યત્થ પૂર્વજે માત્રને લિંગ તેમજ ચેતિ. જ્ઞાન, શરીરમાં, હાલ એકજગત, વર્ષો દઃ કાં પ્રેમિએને છે તેમ—હતાં તેમજ તેમને બાલકનાં દૂધપાન સ્વાદ. સ્તન પણ હતાં. તે પછી જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર બનિતિ થઈ તેમ બનિતિ દેવગો, અને માવ, જલવાર સ્ત્રી થવાથી તેમ થા પુરુષ નીચળા ગયું અને માવ, પ્રતેત્વનિ કરનારમાંથી સ્ત્રીવ નંદ થયું. તો પણ કંઈ છે કે હજીજ પુરુષના પેટમાં અવશેષ રહે, એવા અવશેષ બીજામાં સમય રહે છે કે જેનો પુરુષને તો ઉપયોગ નથી

અને તે નેમને નકામા યુદ્ધ ચલાવેથી કંતઈ મળ્યાં છે. છતાં છે તે છે. મોલ્સસનું પૂંછડું ધસાઇ મળ્યું છે છતાં યુદ્ધ પરનું આગળ પડતું હાડકું પૂર્વે પૂંછડું હતું તેની સાબિતી રૂપે, ખડીયેર તરીકે, બાકી રહી ગયું છે. તેજ પ્રમાણે આજે આગળ, સાચો વર્ષો પર ભ્રમિતું વેરાંત સંસ્કારવાર્થની સહાયતા વિના, પ્રવૃત્તિ હતું તે વેળાએ “દમિયાણા” (પુરૂષ તેમજ સ્ત્રી ભ્રમિતિ બિંગ એકજ સ્તરીમાં ધારણ કરનાર) મનુષ્યપૂર્વજનાં સ્તન, પૂર્વ કર્તવ્ય આપાદેહું યુદ્ધ જ્યાં છતાં રહી ગયું છે એ કે તે કંતાઈ ગયું છે (atrophied) તોપણ તે અર્ધનાશીયર હતો તેવું તેને સતત જ્ઞાન થયા કરે છે ! ઉત્ક્રાંતિવાદ (Evolution) નો એક સિદ્ધાંત એ છે કે, ઉપયોગથી અલ્પક અવયવ તથા સક્રિય બીજો છે. તંયા અનુપયોગથી તે સંકુચિત થાય છે અને એજંવેલી સક્રિય તથા અવયવ વંસપરંપરાગત ધણે અરી હોય છે. માટે જે પણ અવયવ અનુપયોગથી સંકુચિત થયું હોય તેના ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે પાકું, ઉન્નત તથા સજીવન યુદ્ધ શકે છે ! પુરૂષનું સ્તન તો સાથી આજુ સંકુચિત તંયા નષ્ટ થયું છે. તેના સંસ્કાર હજી તારનાં ગયાં નથી ! બાલક જન્મતાં જે તેના સ્તનપ્રસરી (યું છોડેરો કે છોડરી) દૂધ ભરાયકું હોય છે. તે કુદૃષ ધાત્રીએ તરત મેચકીને નાજ કાપતી વખતેજ કાઢી નાંખવું જોઈએ. નહીં તો તે બરાબર રહીને અવયવને પોષે છે. તેમજ પુરૂષનાં ચંપટાં કંતાઈ પણ મઈનથી ધણાં મોટાં યાય છે. અને અતિ દુષ્ક પણ સરે છે. મી. ડાર્વિન “ડીસ્ટ્રેસ્ટ મોર ધી હુમન સ્પીસીઝ” માં તેનાં ધણાં દ્રષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે અને અખતરાથી ડોક્ટરોએ તે પારંવાર સિદ્ધ પણ કીધું છે. કવસજીની પાર્ટીએ ભેયસા જંગલી પુરૂષનાં સ્તન આવાને દોષ-કારણથી મોટાં તથા દુષ્ક આપતાં યયાં હશે. સત્ય વાત એ છે કે ગર્ભાવય જટિલે સપૂર્ણ રીતે પુરૂષમાંથી નષ્ટ થયો છે તેથી સપૂર્ણ રીતે તેનાં સ્તનો હજી લાખો વર્ષ યવા છતાં નષ્ટ થયાં નથી. અપવાદ રૂપે તે હજી દુષ્ક અર્પણ કરે છે. સ્ત્રી તથા પુરૂષનાં સ્તનો નાની વંચ સુધી એક સરખાંજ હોય છે તે બતાવે છે કે મુદ્ધ અવસ્થામાં તો બંનેની સમાનતા જ હતી. ડાર્વિનનાં અનુમાનો સત્ય હોય કે નહીં તે તો યોગીજ કરી શકે. પરંતુ તેમાં યુદ્ધિ તથા પાટીયાં જોડવાનાં આત્મર્થની પરિસ્થિતિ છે, તેની તો આપણથી નો પાકી સંકાશે નહીં.

વીજળીકે તારનાં કંપડાં—સ્તરીમાં જોઈતી ગરમી ઉત્પન્ન નહીં થવાથી અથવા સરો હામી જવાથી રોગોના એક મોટાં ભાગને જન્મ મળે છે. તેમજ પુરૂષો, ગરમી અનેક રોગોનાં સર્વોત્તમ ઉપાય છે. તે સાર કાસની દુર્લોઝ ખાતેની કુતીવરસાંદીના ફીઝીકલના પ્રોફેસર ડો. કાર્મીકલે “વીજળીકે કંપડાં” ની શોધ કરી હતી. એટલે કે એ કંપડાંમાંથી વીજળી નિરંતર નીકળીને સ્તરીમાં પ્રવેશ થતી. આ કંપડાં સુતરને જાલે તારનાંજ હોષ શકે ! તેથી તે બહુ જાડ હોવાથી કુર્મપૂર્વક પહેરાઈ શકે એવાં ન હોવાનો મોટાં દુર્લભ હતો. દર્દી કરનાં પણ ઉપાયની વેદના વિશેષ હતી. તેથી એ કંપડાં ખર્ચીએજ પહેરી રાખ્યાં. હવે એજીકના પ્રો. હેમોટે તેમાં મુદ્ધારો કર્યો છે. તેણે “ગરમ સુતર” નો કાપડ પોરે સુતર તથા ધાતુનાં તારનું મિશ્રિત-વર્ણસંકર કંપડું જનાવ્યું છે ! વાણે સુતરનો ને તાણે તારનો તાર એટલા પાતળા યુધીર્દિ છે કે તે સામાન્ય કંપડાં જેવાજ સુલાખમ રહે છે. ને સ્પર્શ નખતર પડેકું છે તેમ જ ખજાર રહેતી તુડી તારની ધાતુ પણ વર્ણસંકર છે. એકે

અનેક ધાતુઓ એવા હેતુથી બેળગી છેકે નારનું વર્ગનું હલું રહે; તાર તું નહો તેમજ
કયાં નહી તેમજ તેમાં આંત્રી વીજળી ઘંખણ ધણ જાણે તોપણ સંતરને આચારી, હાથે
નહો ને કપડાના બાકા ધાવ નહો! હવે આ વસ્ત્રમાં વીજળી અણવાને માટે તો નેમ દોવા
ખતી કે પાખામાં વીજળીક બળ આણીએ છીએ તેમ કોઈ પણ બેટરી સાથે માન નરો
બેડાણ કરવાનું છે. આ બેટરી એજ વસ્ત્રના એક ગજવામાં રહી શકશે અને
તારથી બેડાણ કરતાં સૌથી ગરમ કપડો કરતાં વધારે ગરમટો સંતરને મેળશે.
આની ખીજ ખૂંટી એ છે કે. બેડાણે સારે બેડાણ કાઢી નાંખે એટલે ગરમી બધ પડે.
હાથ તો તમામ ગરમ કપડાં કાઢવાની જરૂર પડે છે. તેથી નિરોગી મનુષ્યો માટે પણ આ
વસ્ત્ર શિયાળામાં બહુ આચીવાદ સમાન યથ પડશે. એટલુંજ નહીં પણ જ્યારે નાકમાં સંદી
જેવું હાથે, ગાડીમાં બેસી જતા હોય પવન લાગે તો કોઈ ગજવામાંની બેટરી સાથે બેડાણ
કરતાં બેડાણે ગરમી સહન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આથી નેમથી શિખ-પર્વત ગરમટો થશે.
આ શોધથી હંડીના દહાડામાં તાપણ કરવાની પણ આંત્રી જરૂર રહેશે નહીં!

તેયાર ખરો નાક ખની શકે છે! આ સીકાગોના શોધ છે. ત્યાંની કૃત્તીક
હોસ્પીટલો, આઈની બુનાગડની આ બાબતમાં પ્રખ્યાત હોસ્પીટલ પેટ, આ કામમાં
ખાસ પ્રવીણ છે. ત્યાં દરદીઓનાં પાંસળામંડી તોફાનું હાડપોંજર બનાવવામાં આવે છે. અને
પાંસળામાં જે કામસ અસ્થિ હોય છે તેનેજ નાકના કુમળા હાડકાની આકૃતિ આપવામાં આવે
છે અને તે સાથે થોડી ચામડી ઉપડે છે તે નાકની ચામડી તરીકે કામ આવે છે, જે નાક બેસાડવા
પછી એની મેલે ઉગીને મળ જાકની ચામડી જેટલી તથા કોપડી યથ જાય છે! અને નાક ગળુંજ
નહોતું એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. નાકને આગલો ચામડી લાગે ભાગ માત્ર ગયો હોય તો તેજ
માણસના કપાળ કે જાંઘ પરની કુવતી ચામડી કાપી લઈ (ત્યાં એની મેલે તપી દે છે.)
તેજ શોભે નાક પર બેસાડતાં પ્રાણુ ડીયક્ટ દૃષ્ટ તેવું લાય છે. પણ હાડકાં સમેત સતદર નાક
અથ હોય તો તો સીકાગોતુ ચરચરકલ્લ કામ આવે છે. આ ઉપરાંત જેમનું નાક દર્દને લીધે
કુગી ગયું હોય અને અન્યથા હરકમ યથ ગયું હોય તેની પ્રજા સીકાગોના એક નાકરોગ
પ્રવીણ સર્વવંદ ઉપાય કરે છે. એ વૃધી ગયવાં નાકને પ્રયમ બરફમાં રાખે છે. તેના પરની ચામડી
ઉમેડી નાંખે છે, અને તે પછી તેના પર ને પણ લાગે પ્રાણથી વધ્યા હોય છે તે કાપી નાંખે
છે. પણ તે ચામડીની નીચે જે કુદરતી માંસપિંડોની (Glands) ચામડીને પુષ્ટિ મળે છે
તેં ભાગ ન કપાય તેની તે સંબાળ રાખે છે. પણ દર ઘણું કરીને તે માંસપિંડ તથા
બહારની ચામડીની વચ્ચે ઉપડે હોય છે તેથી એ અધર રીતે માંસપિંડને ચલવવ આવવાં દેવાં
વખર કાપી શકાય છે. આ પ્રમાણે સાફ કરેલી ચામડી પાછી નાકનાં ખોખાને મૂકી દેવામાં
આવતાં, નોકનું ચામડું પૂર્વ જેવું નિરોગી યંધ જાય છે!

યાદરહેસના અમલકારો! — મી. માકેનો જાહેર કરે છે કે, હવે તે તાર વિનાના
સંદેશાની શોધથી હ માધ્ય જેટલે દુર સ્થળે દીવો પ્રગટ કરી શકે છે! અવગત તે સ્થળે
દીવાની સામગ્રી એટલે કે જલ્મ હોય બેડાણે અને તે રીસીવર સાથે બેડાણ હોય
બેડાણે. ન્યાંયી સંદેશો મોકાં ત્યાંથી સંદેશો માણ રહે ત્યાં સુધી એ દીવો બધા કરે છે.

ને જે 'બ્રિજ' પ્રદતિ કહેવાય છે તેના શોધક બ્રિજ પોતે ૩- વર્ષની વયે અપંગ થયો હતો. તેણે એ સુંદર પ્રદતિ યોજી હતી.

૩. એક ખેડો તથા મુગા દુધીયામાં એમ. એ. થયો છે. તેનું નામ મેકેનઝી છે, અને તેમ થનાર ઇંગ્લેન્ડમાં એ પ્રથમ છે. અમેરીકાની અપંગ ખેડો-મુગી મીસ કેલર મી. એ. નો દાખલો તો તેથી પણ વધારે અદ્ભુત છે, તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ.

ચરમા પહેરતો કુતરો !—કુતરતાં તરંગો, પણ શકડા હોય છે નયું, જસમાં એક છોકરાની આંખની પુતળા એવી વિચિત્ર યદ્ય ગઈ હતી કે તેને જે કાંઈ હોય તે ઉપજી દેખાતું હતું. ઘરમાં છપ્પડ નીચે તથા ઝાડનું યદ્ય ઉચે દેખાતું હતું. તે કરતાં પણ વધારે અંગત જેવી આંખ સાનડીયાંગો ખાનેના એક પાગેલા કુતરાની હતી. તેની આંખની પુતળામાં કાંઈ એવો ગરમડાંધ્યાય યદ્ય ગયો હતો કે તેને પાસેનું દૂર ને દૂરનું પાસે દેખાતું હતું. તેનો માલિક તેને યોગ્ય એટલે તે આવવા નીચે પણ આવે એવી રીતે કે ઉતરો દૂર નીચે. પોતે સમજે કે પાસે નજીક, છું અને નજીક ઉતરો દૂર અને પછી પહોંચતો નહોતો હોવા માટે આશ્ચર્ય પામે. આકત્ર તો આવી ઘણા માણસોની હોય છે. તેઓ પોતાની અવનતિ થતી હોય તેને ઉન્નતિ કે જે નીચે છે. હાલમાં ખાસ કરીને આમ છે. પણ સ્પષ્ટ આંખમાં પણ આ દરક તો વિચિત્ર હતું. તપાસ કરતાં તે કુતરાના ડોગા તપાસતાં નજીકનું કે તે "એસ્ટ્રોએટીક મોથોપીયા" થી પીડાય છે. તેને દેખાય તેથી વગી ઉપર દેખાય એવી ઉપાધી કોચના ચરમા તૈયાર કરી ત્યારે તે સ્પષ્ટ દેખતો થયો. હવે એ ચરમા આ કુતરો હોડીસતાનની કોઈપણ ધુનીપર્ચીટો તે જ્યુન્યુએટ નહોતો હોવા છતાં પહેરે છે. પણ તેને તે કાંઈ ગયા છે. પણ તેના ચરમા આખા નગરની ધુનને આડપણ કરી રહ્યા છે.

સામાજિક પ્રકરણ (સદીક)

સીઓમાં સીગરેટનો વધતો જતો શોખ—જ્યારે ડોક્ટરો પુરોષોને તંબાકુ પીવાનું માંડી વાળવાનો ઉપદેશ કરે છે ત્યારે પશ્ચિમમાં હવે ઉચ્ચ કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પણ તે પીવાની શરૂઆત કરી છે. એમ કહેવાય છે કે ગાનવંતુના વિચારના દર્દથી પીડાતી સ્ત્રીઓના પ્રવૃત્તિ શાંત કરવાના ઉપાય તરીકે જમીને ૧-૨ સીગરેટ પીવાની "દૈનિક સલાહ" આપવાથી તથા રાજકર્તા કુટુંબોની સ્ત્રીઓનાં દાખલાથી, આ નવી જરી પશ્ચિમમાં વધી પડી છે. પશ્ચિમની સ્વતંત્ર અને સુખ વિદ્યાસાલિવાથી સ્ત્રીઓ અત્યાર સુધી પણ ધુમાડાના ગોટા ગળવા તથા કોરવાની દહેજતથી મુક્ત કેમ રહી એજ આશ્ચર્ય છે. એની ગંધથી ભરકતી હતી તે કારણ હશે. એટલે સુધી કે સદ્બોજન પ્રસંગે પુરોષો-સ્ત્રીઓ-ઓરગનો-અથવા કોઈ પણ પ્રસંગે સ્ત્રીના

વરી તેને દમ પરણાવીશું. કાર્તિકેશ્વરી તરત હાથે તો પોતેજ પતિનું યજ્ઞ છે ! જાહેર ખાણમાં
તેનામાં એ સક્તિ નહોતી, તેથી તેણે સુક્તિ કરી પી કહેતો કે શું કર્યો ! સીમાર પીવાનાં આરામ
તેની પ્રદક્ષિણા કરી. તેથી કાર્તિકેશ્વરી કરતાં કેરતી હોડા હોડેનાનાં પ્રમુખપદ હેડેણ હાલમાં
જઈ અને બોળા મહાદેવે પણ ગણપતિની તકરાર ખરી કરી હતી. હતું કે, હાજર રહેલી પાનુઓન
રીસમાં રીસમાં દિમાલય ગાલ્યા ગયા અને હજી કેવારો બેસે છે ! એકેમોરેલ પીયે અડી બી
કાંઈક આવીજ સુક્તિ કરી છે. ઉત્તર ધ્રુવ ગોલાકાર પૃથ્વીને માથે હોવાથી ત્યાં પૃથ્વીનું પ્રજ્ઞ
જંદુજ ન્હાતું છે. તેથી દસ માંડલના પરિધમાં ઉત્તરધ્રુવની ચારે બાજુએ ૨૦ કલાક દરમી
યાન બરફના ધુગરમાં ક્યાં એટલે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા સિદ્ધ થઈ ! અને પોતે સક્રમ-નેવીગેટર
ક્રમના મેંબર પણ થયા, સ્ટીમર, રેલ્વે, વહાણ, હાલ, બલુન, કોઈ પણ વાહનથી પૃથ્વીની
લંબાઈ પહોળાઈ આરપાર નાપી આવનાર આંમાં સભાસદ થઈ શકે છે. ગણપતિવાળી ઉંત
વાત બનાવે છે કે પ્રાચીનકાલમાં પરદેશગમન તો શું તો પરદેશી માંત્રનું ગમન હતું. કાર્તિક
સ્વામીને કોઈએ મહાજનન બદાર મૂક્યા ન હોતા ! આ બાબત પર વિવેચન કરવાનું પ્રયોજન
એજ કે, પશ્ચિમમાં જ્યારે પરદેશગમન એક માન-પ્રસાદ્ય પરાક્રમ ગણવામાં આવે છે અને
સક્રમ-નેવીગેટર કલબમાં દાખલ થવું એ એક અસાધારણ માન ગણાય છે. પ્રેસીડેન્ટ ટ્રક્ટર
હાલમાં પોતાને તે માટે ચોખ્ખા બનાવ્યો-ત્યારે અહીં તેને મહાજનન બદાર ટેકવાને જ ચોખ્ખા
અને સંસર્ગ માટે પણ અયોગ્ય ધારવામાં આવે છે ! પ્રમુદ્ધ બંધુઓને સુદ્ધિ આપો !

સાહિત્ય સમાલોચન

યુક્ત દી. વાશિંગ્ટનનું આત્મચરિત્ર:—અનુવાદક રા. ગોવર્ધનદાસ, કદાનદાસ
અમીન; પ્રકટ કર્તા સરજી સાહિબ વર્ધક કાયાંવલ; સુંદર પાકું, પુસ્તક સરિત્રમાં જાતા માંડ
કોને હોમત બાર આના: બીજાએને એથી દોડી પાનાં આસરે ડરપ. કાગળ છપાઈ સારા.

ચરિત્ર-માળાનો આ ૨૯-૩૧ મોં મંજુકો અંશકી વાંચક મનોરંજનને માટે જાયે વરે
આપેલી બેટ આત્મોદ્ધારનું ચુજ્વાતી ભાષાંતર છે. પ્રસુત પુસ્તક ગ્રી: વાશિંગ્ટન પોતેજ
પોતાની પોરિયા નામની કન્યાના અત્યંત આગ્રહથી ઈંગ્લેન્ડમાં લઈ પી Up from Slavery
ને નામે પ્રકટ કર્યું હતું, તેથી તેમાં કશી ઉણપ રહેવાનો સંભવ નથી. ઉપરાંત મરાઠી સેખક
રા. નાગેશ વાસુદેવ ચુજાણ બી. એ: એલએલ. બી.; એ હેમ્પ્ટન સરયા, કે જ્યાંયં યુક્ત
સાહેબે સિદ્ધાંત મેળવ્યું છે. તેના બીજાનેય મેનેજર ગ્રી. વીનીયમ એ: એરી તરફથી તે
સંસ્થાની માહિતીનાં કેટલાંક પુસ્તકો અને ચિત્રો મંગાવી તેનો પોતાના મન્યમાં પડતો ઉપયોગ
રેસો હોવાથી પુસ્તકની ખૂબી વધી છે. મૂળ મરાઠી પુસ્તક પ્રકટ થયા પછી રા. ચુજાણએ

બાળા-યુવતી પ્રેમ-વિધવા સર્વને.

પત્રોએ તથા વિદ્વાન સ્ત્રી

સ્ત્રીઓની સાંસારી, માનસિક, નૈમિષીક આનંદો છે. “માસિક મનોરંજન” ના વધુ પુસ્તકનો મહાન હેતુ છે. ઘેર ઘેર પોતે બીજા અપ્રાપ્ત હોય તે તરફ ધ્યાન ખેંચેલું, અને પ્રેમાળ પત્નીએ વધુઓ પોતાની બંનેની સવળી મંદ નિસ્વાસ પછે આપી છે. તેઓમાં આ પ્રજાએ તેમને પણ અનુવાદ આપેલો છે. કેટલાં કદીએ તો “હલકામાં નથી” ગણાતી બંતિનો અને એકસોઈ માણસ પોતે શું કરી શકે? તે આ પુસ્તક અંતરે છે. બુદ્ધિમાં મૂળ મરોડી લેખકે હિંદના લોકોને બોધરૂપ કેટલુંક કહ્યું છે તેમાં આમચ્યા શબ્દ વાપરેલાં છે તેનું બાંધતરે અનુવાદ “અમારા” કહ્યું છે તે ઉચિત નથી; તેને બદલે “આપણું” શબ્દ મૂકવો બોધ્યો. હિંદી હમારાં અને મરાઠી આમચ્યા માં બે કે ગુજરાતી “અમારા” અને “આપણું” એ બેઉ શબ્દોનો અર્થ રહેલો છે, પણ ગુજરાતીમાં તેમ નથી. ગુજરાતી બહુતા દરેક ગૃહસ્થે આ પુસ્તકની એક નકલ સંગ્રહની ઘટે છે; સ્ત્રી પુરુષ બેઉને એમાંથી ધણું બહુવાનું મળે છે.

હુદાણી જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ અને તેનો ઇતિહાસ:—યોગેક દંડેર ઉદ્ભવેલું, ગુરમ્મી-વાસ તરો પ્રસિધ્ધ કરનાર શ. બાપુભાઈ કદાનજી પરીખ, અધિપતિ અને માલિક:—“હુદાણી સમાચાર”, અમદાવાદ. પાકું પૂઠું; પાનાં આશરે ૨૬૫; કોમ્પ ૩. ૧૧

પ્રસ્તુત પુસ્તક લખવામાં ધણીક સામગ્રી બેગી કરી આપનાર શ. દેવજી ત્રીકેમદાસ “દંડેર” બી. એ. એલ એલ. બી., તરશથી અમને આ પુસ્તક બેટ મેળ્યું છે. આજકાલ જ્ઞાતિ પ્રેમી દિલના હૃદયમાં બે કોષ પણ મહત્વાકાંક્ષા વાસ કરતી હોય તો તે પોતાને ઉચ જ્ઞાતિમાં અપાવવાની કે કોષ મહા પુરુષના વંશજ ગણવાનીજ છે! તેથી પોતાની જ્ઞાતિનો ઇતિહાસ “શોધી” કાઢવાનું અને તેપરથી કરખનાતા યોગ દોડાવવાનું દરેક જ્ઞાતિને મેન યાવ છે. જ્યાં મુધી આવા પ્રયત્નો એથી તાણીને ન કર્યા હોય ત્યાં મુધી નો દીક: તેથી ઇતિહાસને પણ કેમકે લાભ યવના સંભવ છે; પણ જ્યારે લીમડામાંથી આંત્રરૂપની આશા રાખવામાં આવે છે ત્યારેન અસંભવિતાને લીધે તેવા પ્રયત્નો નકામા થઇ પડે છે. સત્યજોધનને સારના તેવા પ્રયત્નો છેક નકામા નથી, પરંતુ એક વિશિષ્ટ હિંદીયોન તે ધણું ખરું આરંભાત્તા હોવાથી ધણી વખતે સત્ય ખીનાથી હલેટ રહે તે ગયેલા બહુાઇ આવે છે.

આતંકની વાત છે કે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં તેજો દુરુદ્ધ નં. ૧૨૨૨૨૨, અતેરોક દોઢામાં તેનું ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિથી સારું મહત્વ જાળવણ રહ્યું છે. લેખક પોતાની જ્ઞાતિને મર્યાદા પુરુષાતમ થી રામચંદ્રના પુત્ર લવના વંશજ દસાવમાં જ્યાં મુધી ખીજ એક લેખકે આપેલાં એક પ્રમાણુ શિવાય વધુ પ્રમાણુ અને તે પણ ઐતિહાસિકે આપી શક્યા નથો ત્યાં મુધી આપણે હુદાણીઓને સર્વવંશી કયુવ-રાખવાને વ્યયકામ્યું. પણ એટલું તો ખરું છે અને લેખકે પોતે પણ તે બહુ સારી રીતે સિધ્ધ કરી આપ્યું છે, કે, બાટીવાઓ, જલ દાગીયો, અને બલુ-શાળીઓની માફક હુદાણીઓ પણ અસલ દાગીય છે; મૂળ સિધ્ધ તરશના વતની છે; અને મેમલો (અને અમારા મત મુજબ તો ખોળાઓ પણ) એઓમાંથીન વંટલેલા છે.

પુસ્તક પાછળ બેહુ ઓમ લીધેલો જણાઇ આવે છે અને તે હુદાણીઓ ઉપરાંત ખીજ-ઓને પણ વાંચવા યોગ્ય છે.

વરી તેને હમે પરજાવીશું. કાર્તિકસ્વામી તરત જુવે તો પોતેજ પલિત થઈ છે ! બહેર ખાણાઓમાં
તેનામાં એ ચકિત નહોતી. તેથી તેણે શુકિત કરી. બી કહેતા કે ચંદરચો ! સીંગર પોવાના ઓરડામાં
તેની પ્રદક્ષિણા કરી. તેથી કાર્તિકસ્વામી કરતાં કુદરતી રીતે હોલોનનાં પ્રયુખપદે હેડબે હાથમાં
ગથ અને બોળા મહાદેવે પણ ગણપતિની તકરાર ખરી કરાવ્યું હતું કે, હાલર, રહેલી, જાનુઓન
રીતમાની રીતમાં દિમાલય આત્મા ગયા અને, હજ કુંવારામિચો છે ! એકેમીરેલ પીપેસ અરી બી
કાંઈક આવીને સુકિત કરી છે. ઉત્તર ધ્રુવ ગોલાકાર પૃથ્વીને મીચે હોવાથી ત્યાં પૃથ્વીનું પ્રયુખ
ખંડુજ ન્હાતું છે. તેથી દસ માઈલના પરિધમાં ઉત્તરધ્રુવની આરે જાણુએ ૨૦ કલાક દરમી
માન બરફના ધ્રુવમાં ૬૫૦ એકમ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા સિદ્ધ થઈ ! અને પોતે સર્કમ-નેવીગેટર
કનજના મેંબર પણ થયા, સ્ટીમર, રેલ્વે, વેડોલ્ડ, હિટ, ખલન, કાષ પણ વાહનથી પૃથ્વીની
લાંબા પહેાળામાં આરખાર માંથી આવતાર આમાં સમાસદ થઈ શકે છે. ગણપતિવાળી ઉકા
વાત ખતાવે છે કે પાચીનકાનમાં પરદેશગમન તો શું તો પરદેશી બાંનતું મળન હતું. કાર્તિક
સ્વામીને કાષએ મહાનન બ્હાર મૂક્યા ન હોતા ! આ બાબત પર વિવેચન કરવાનું પ્રયોજન
એજ કે, પત્રિકામાં જ્યારે પરદેશગમન એક માન-પ્રસસ પરાકમ ગણવામાં આવે છે અને
સર્કમ-નેવીગેટર હલખમાં દાખલ થતું એ એક આસાપારણ માન ગણાય છે. પ્રેસીડેટ ટેકેટ
હાલમાં પોતાને તે માટે થોડા બનાવ્યો-ત્યારે અહીં તેને મહાન બ્હારે ટોકવાને જ થોડા
અને સંસર્ગ માટે પણ આગ્રહ કારવામાં આવે છે ! પ્રજા દિલ બંધુઓને શુદ્ધ આપો !

સાહિત્ય સમાલોચન.

સુકર ટી. વોશિંગ્ટનનું આત્મચરિત્ર:—અનુવાદક રા. ગોવર્ધનરાસ દહાનદાસ
-ભીન; પ્રકટ કર્તા સરત સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય; સુદર પાકું પુસ્તક; અસ્થિમાળાના, માંદ
છાત્રે હિંમત બાર આત્મા બીજાઓને એથી રોડી. પત્નો આશરે દરમ. સુખના લખાણ આરંભ.

અસ્થિમાળાનો આ ૨૬-૩૧ રો મહાકાવ્યમાં આંસિક મનોરંજને છે. એમ વર્ષે
આપેલી એક આત્મોદ્ધારનું શુજરાતી લાપાંતર છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક બી. વોશિંગ્ટને, પોતેજ,
પોતાની પોરિયા નામની કન્યાના અત્યંત આમદથી ઉચ્છ્રમાં લખી Up from Slavery
ને નામે પ્રકટ કર્યું હતું. તેથી તેમાં કથી ઉલ્લેખ રહેવાનો સંભવ નથી. ઉચ્છ્રાંત મરાઠી લેખક
રા. નાગેશ વાસદેવ ગુણાજી બી. એ. એલએલ. બી.; એ. હેમ્પ્ટન સંસ્થા, કે નિર્માણ સુકર
આહેમે શિક્ષણ મેળવ્યું છે. તેના બીકનેશ મેનેજર " શી. વીક્રમમ એ. એરી તરથી તે
સ્વામી માહિતીના કેટલાક પુસ્તકો અને જિવે મંગાવી તેનો પોતાના અન્યમાં વડતો ઉપયોગ
દેવાથી પુસ્તકની ખૂબી વધી છે. મળ મરાઠી પુસ્તક પ્રકટ થયા પછી ૨૮ સુલ્લાઈએ

